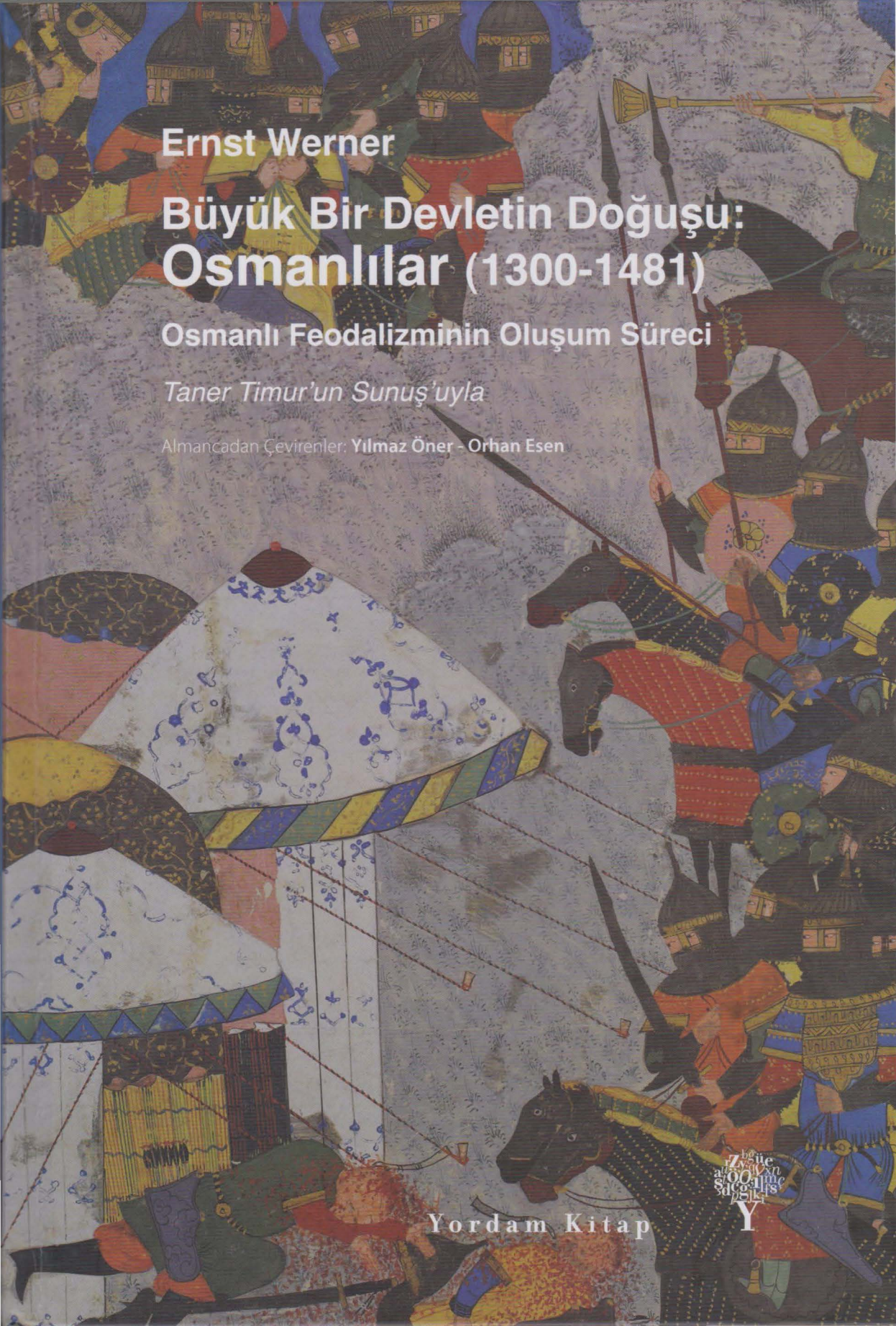

Ernst Werner

Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481)

Osmanlı Feodalizminin Oluşum Süreci

Taner Timur'un Sunuş'uyla

Almancadan Çevirenler: **Yılmaz Öner - Orhan Esen**

Yordam Kitap

Ernst Werner (1920-1993)

Prof. Dr. Ernst Werner, Çekoslovakya'nın Kuzey Bohemya bölgesinde doğdu. Burada Ticaret Lisesini bitirdi. Savaştan sonra yerleştiği Demokratik Almanya'da üniversitenin tarih bölümüne devam etti ve Orta Çağ tarihi üzerine yoğunlaştı. Fransa ve İtalya'daki halk hareketleri ve Balkanlar'daki Bogumil hareketi üzerine incelemelerde bulundu. Orta Çağ Balkan tarihi üzerine yoğunlaşırken ilgi alanı Osmanlı tarihine kaydı. 1956 yılında Orta Çağ Tarihi profesörü olan Werner, 1960'da Leipzig'deki Karl Marx Üniversitesi'nin Rektör Yardımcılığına getirildi. Bu dönemde Orta Çağ Osmanlı tarihine ilişkin çalışmalarını derinleştirdi ve 1966 yılında *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481)* adlı kitabını yayınladı. Eser, tarih çevrelerinde büyük ilgiyle karşılandı. 1967 yılında Leipzig Karl Marx Üniversitesi rektörlüğüne getirilen ve çalışmalarını artık daha çok Orta Çağ Alman tarihi üzerine yoğunlaştıran Werner'in Osmanlı tarihinin ilk dönemlerine ilişkin birçok makalesi ve konferans tebliğleri bulunmaktadır.

Eserin Orijinal Adı:
Die Geburt Einer Grossmacht: Die Osmanen (1300-1481)
Ein Beitrag zur Genesis des Türkischen Feudalismus

Eserin Önceki Basımı:
Alan Yayıncılık, 1986 (2 cilt halinde)

BÜYÜK BİR DEVLETİN DOĞUŞU
OSMANLILAR (1300-1481)

Osmanlı Feodalizminin Oluşum Süreci

Ernst Werner

Almancadan Çevirenler
Orhan Esen-Yılmaz Öner

Yordam Kitap: 208 • **Büyük Bir Devletin Doğuşu Osmanlılar (1300-1481)**
Ernst Werner • ISBN- 978-605-4836-58-1 • *Çeviri*: Orhan Esen-Yılmaz Öner
Düzeltme: Filiz Çomuk-Volkan Alıcı • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Birinci Basım*: Mart 2014

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: **Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti.** (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
TEL: 0212 5650122 - 0212 5650255

BÜYÜK BİR DEVLETİN DOĞUŞU
OSMANLILAR (1300-1481)
Osmanlı Feodalizminin Oluşum Süreci

İçindekiler

Sunuş *Taner Timur* 9

Kitabın Türkçe Basımına Önsöz 15

Üçüncü Basıma Önsöz 19

Kısaltmalar. 21

I Giriş 23

II Selçuklu Mirası 38
1. Sınırda Mücadele ve Devletin Oluşturulması: Malazgirt'ten Sivas ve Konya'ya 39
2. Konya Sultanlığı'nda Devlet ve Toplum. 59
3. Selçuklular ve Bizans 69
4. İçte ve Dışta Bunalım: Türkmenler, Moğollar, Sufiler, Babailer ve Ahiler. 76

III Çöküş ve Yükseliş: Anadolu Beylikleri 108
1. Türkmenlerin Ayaklanması 110
2. Beylikler ve Gazilik. 116
3. Yeni'nin Zaferi: Osmanlılar 124

IV Bizans ve Türkler 153
1. İmparator, Feodal Aristokrasi ve Küçük Asya Türkleri. 154
2. İlk Türk Fetihleri Döneminde Osmanlılar ve Bizans 176

V Devleti Feodalleştirme Mücadeleleri: I. Murad ve I. Bayezid 199
1. İçeride Sağlamlaştırma ve Hegemonyanın Dış Yayılımı 199
2. Timur ve Bayezid. 222

VI Anti-Feodal Tepki Halk Ayaklanmaları Dönemi 234
1. Boy Savaşçılarının Başkaldırısı. 234
2. Yörükler ve Ulahlar (Valah veya Eflâklılar) 250
3. Bedreddin Hareketi 261
4. 1403 Sonrası Güney Avrupa Devletleri ve Ticaret Cumhuriyetleri. 282

VII Yayılmacı Restorasyon II. Murad 293
1. Ataerkil Başlanti 293
2. Yeniden Güçlenme 299
3. Hristiyan Sipahiler. 318
4. Tahttan Çekiliş ve Yeniden Çikiş:
II. Murad ve Genç Mehmed 322

VIII Militan Feodalizm Mehmed El-Fatih Padişah-i Âlem. 328
1. Dünya Hâkimi Türk. 328
2. Ekonomi ve Toplum 360
3. Bizans-Slav Etkileri. 394
4. Örgütlenme ve Yönetim Mekanizmasi 400
5. Türkmenlerin İmparatorluklaşma
Girişimlerinin Başarisizliğa Uğramasi: Uzun Hasan 406

IX Geriye Toplu Bakiş 415

Yilmaz Öner'in Notlari 432

Kaynaklar ve Literatür 455

EK I
Deneyim Kategorisinin Farklilaşmasi *Yilmaz Öner* 479

EK II
Prof. Dr. Ernst Werner ile Türkiye Tarihi Üzerine Görüşme. 482

SUNUŞ

Taner Timur

İmparatorlukların doğuşu tarih-yazıcılığının her zaman çekici, fakat bir o kadar da gizemli konularından biri olmuştur. Yıllar önce Prof. M. Duverger, çeşitli imparatorluk uzmanlarını bir araya getiren uluslararası bir kongrenin sonuçlarını özetlerken, "belki de, diyordu, hiçbir zaman gerçek bir 'imparatorluk' kavramı (yani operasyonel bir kavram anlamında söylüyorum) geliştirmek mümkün olmayacak".[1] Ve bu zorluk Batı'da önyargılarla dolu bir araştırma alanı olan "Türk İmparatorluğu" söz konusu olunca daha da artıyordu. Kongre'ye Osmanlı İmparatorluğu konusunda bir tebliğ sunan R. Mantran da bu ek zorluğu şöyle dile getirdi: "Nesnellik çabalarına rağmen, Batı'da hâlâ çeşitli vesilelerle ortaya çıkan ve barbar, kanlı, fanatik, cahil vb. Türk konularındaki eski teraneyi seslendiren, istekli bir şekilde anti-Türk bir cereyan bulunuyor".[2] İlerleyen satırlarda göreceğimiz gibi Ernst Werner de, burada sunduğumuz eserinde, şoven dürtülerin tarih çalışmalarını nasıl nesnellikten uzaklaştırdığına dair örnekler veriyor.

Aslında siyaset sosyolojisinde operasyonel kavram "imparatorluk" değil, "devlet"tir ve önemli olan da "imparatorluk"ların değil, "devlet"lerin doğuşunu açıklamaktır. Kaldı ki "imparatorluk" kavramı Osmanlılara yabancıydı ve 19. yüzyıl sonlarına doğru Batı'dan bu sözcüğü ithal edene kadar, Osmanlı yönetici sınıfı kendisini "*Memalik-i Osmani*", "*Devlet-i Aliye*", "*Dersaadet*" gibi sıfatlarla tanımlıyordu.

* * *

1 Maurice Duverger (der.); *Le Concept d'Empire*, Paris, PUF, 1980, s. 7.

2 Aynı eser; s. 233.

Osmanlı Devleti'nin doğuşu sorunu Türk ve Batılı tarihçiler arasında yoğun bir ilgi konusu olmuş ve farklı öğelere belirleyici statüler atfeden tezler ortaya atılmıştır. Namık Kemal'in "Cihângirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten" diye özetlediği bu süreçte, tarihçilerin daha çok ön plana çıkardıkları öğeler de "gaza ruhu", "Ahilik", "Türklük ve devşirmelik" gibi dinî ve etnik öğeler olmuştur. İşte Werner'in ilk baskısı 1966 yılında yapılan *Büyük Bir Devletin Doğuşu*[3] başlıklı eseri, tarihî maddeci yaklaşımıyla Batı tarih-yazıcılığında bu konuda özgün bir yer işgal ediyor.

Werner eserine Batı'da ve Sovyet dünyasında yapılan Osmanistik ve Türkoloji *çalışmalarının* genel bir tablosuyla başlıyor. Bu girişinde yazar, konuya, örneğin ünlü Yunanlı tarihçi A. Vakalopoulos'un "ulusal abartma ve zorlamalara" yer veren eseri ya da Arnavut tarihçilerin "halk kahramanlarını idealleştiren" çalışmaları gibi milliyetçi önyargılarla eğilen yaklaşımları eleştiriyor. Yine aynı konuda "milliyetçi sivrilikler ve yanıltıcı betimlemelerin sakatlayıcı etkilerinden zarar gören" Türk tarih-yazıcılığı da Werner'in eleştiri oklarından kurtulamıyor. Yazar bu bağlamda tarih literatürümüzü genellikle "tek yanlı, yüzeysel ve övgücü" bulan F. Babinger'i de tanık gösteriyor. Buna karşılık, kendisi, siyasi tarihçiliğin çoğu kez içinde kaybolduğu anlamsız saray entrikalarını bir yana bırakarak, Osmanlı Devleti'nin kuruluş sorununa bir "sınıflaşma süreci" ve bu sürecin yarattığı "üretim biçimi" bağlamında yaklaşıyor.

* * *

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve üretim biçimi sorunları 1960 ve 70'li yıllarda Türkiye'de –daha çok da toplum bilimciler arasında– yoğun bir tartışma konusu olmuştu. *Asya Tipi Üretim Biçimi* (ATÜB) kavramının ön plana çıktığı bu yıllarda ben de aynı konuda bir araştırma yapmıştım. Başlangıçta haberdar olmadığım bu önemli çalışmayı daha sonra incelemek fırsatı bulmuş ve E. Werner'in yaklaşımıyla kendi çalışmamda benimsediğim yöntem arasında paralellik olduğunu görmüştüm.[4] Hatta Osmanlı devletinin kuruluşunu açıklarken başvurduğum, F. Engels'in Avrupa'da feodalizmin doğuşuna yol açan "Roma-Germen sentezi" ile ilgili çözümlemesini, Alman tarihçinin de kullanmış olduğunu görmek benim için hoş bir sürpriz teşkil etmişti.[5] Burada eseri sorgulamaya, daha genel planda, şu

3 Orijinali: Die Geburt einer *Grossmacht, die Osmanen 1300-1481*; Akademie Verlag, Berlin, 1966. (Eserin 1985 yılında Almanya'da 4. Baskısı yapılmıştır).

4 T. Timur; *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara, İmge Kitabevi, 2010 (5. Baskı). Werner'in katkılarını kitabımın 3. ve izleyen baskılarında değerlendirmiştim; bu sunuşumda eserle ilgili yorumumdan yararlanıyorum.

5 Werner, aynı eser, s. 314.

soruyla başlayalım: Werner, Osmanlı kuruluş dönemi ile ilgili hangi tezleri savunmaktadır? Hemen söyleyelim ki Alman tarihçinin zengin bir kaynakça ile temellendirdiği tüm çözümlemelerini burada özetlemeye kalkacak değiliz. Kaldı ki yazarın kendisi eserinin Türkçe çevirisine yazdığı önsözde ana tezlerini zaten özetlemiş bulunuyor. Bu bakımdan, izleyen satırlarda, günümüzde –ayrıca açıklanması gereken nedenlerle– gündemden çıkmış olan bu tezlerle ilgili bazı gözlemlerde bulunmak ve tartışılması gereken bazı noktalara dikkati çekmek istiyorum.

* * *

E. Werner Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu bir feodalleşme süreci şeklinde ele alıyor ve bu gelişimi feodalleşmeye direnen güçlerle birlikte, diyalektik bir evrim içinde inceliyor. Feodalleşmeyi sağlayan güçler, soy yapısının (*Gentilverfassung*) çözülmesi sonucu yerleşik düzene geçmeye başlayan Türkmen aşiret şefleri ve bunlarla işbirliği yapan yerli halklardır. Tarihçi, Osmanlılarla işbirliğine giren yerli sınıfları sadece bir kısım asillerden ibaret olarak görmemek gerektiğini, Balkanlar'daki sömürü mekanizmalarına direnen köylü ve zanaatkâr yığınlarını da hesaba katmak zorunda olduğumuzu vurguluyor. Feodalleşme sürecine direnen güçler ise aşiret yapısının "askerî demokrasi"sini çözemeyen fetihçiler, merkezî "bürokrasi"yi oluşturmaya başlayan devşirmeler, Selçukluların "eski İslam" mirasından kalma ulema ve şehirlerdeki Ahi örgütleridir. Ne var ki bu güçler, Werner'in "feodal despotizm"[6] dediği siyasal yapıyı oluşturarak Osmanlı feodalizminin özgüllüğünü de yaratmışlardır. Tarihçi, Osmanlı feodalizminin I. Mehmet'ten itibaren Rumeli'de geliştiğini, yeniçeri ve sipahi örgütlenmesinin dahi Rumeli'de güçlendiğini, Devlet ağırlığının Anadolu'dan Rumeli'ye kaydığını en güvenilir bilgiler bağlamında kanıtlıyor. Böylece aşiret yapısının ve beylik kalıntılarının egemen olduğu Anadolu'yla, feodalizmin geliştiği bir Rumeli ayrımı ortaya çıkıyor.

* * *

Türk fetihlerinin Balkanlar'daki toplumsal etkileri ne yönde olmuştur?

Werner'e göre, Türk fetihleri, üretim güçlerinin gelişmesi bakımından Balkanlar'da tutucu bir etki yapmıştır. Fakat bu tutucu etki sadece Balkan halkları açısından geçerli görünüyor; buna karşılık soruna Türkler tarafından bakılırsa, tarihçi, aşiret yapısından yerleşik düzene ve feodalleşmeye

6 Werner; age, s. 309.

geçilerek önemli bir sıçrama yapıldığı kanısındadır.[7] Ne var ki, Werner, bu fikrini ılımlı bir biçime sokan unsurları da gözden kaçırmıyor. Örneğin Balkanlar'da da henüz aşiret yapısını kıramamış halklar olduğu gibi, toprakta henüz emek-rant formunu aşamamış üretim biçimleri de mevcuttu.

Avrupa'da 14. ve 15. yüzyıllarda feodal ilişkileri çözme ve kapitalizmi başlatma yönünde etki yapan para-rant aşamasına girilirken Osmanlılar ürün-rant aşamasında kalmışlar ve vergiyle rantı birleştiren "feodal despotizm"leri sayesinde tutucu niteliklerini sürdürmüşlerdi. Alman Türkoloğu bunun nedenleri arasında Balkanlar'daki kıymetli maden kaynakları ile ilgili işletme yöntemleri üzerinde de duruyor. Osmanlı sultanları kıymetli maden işletmeciliğinde tekelcilik getirerek ve ihracat yasağı uygulayarak para ekonomisinin gelişmesine engel oldular. N. Beldiceanu'nun daha önce yayınladığı belgeler de bu tutucu politikayı ortaya koymuşlardı.

* * *

Werner'in bence en çok tartışmaya açık tezi Osmanlı Devleti'ni 14. ve 15. yüzyıllarda "mutlak bir feodal despotizm" (*eine rein feudalen Despotie*) olarak tanımlayan temel teşhisidir.[8] Oysa, biz, çeşitli toplum bilimci ve tarihçilerin (bu arada F. Braudel'in) kullandığı ve fetihçilere dağıtılan toprakların *kullanma hakkına* (*beneficium*) dayanan "*ön-feodalizm*" kavramının gerçeği daha iyi yansıttığı kanısındayız.

Romantik tarih okulunun önde gelen isimlerinden J. Michelet Ortaçağ'ı, "Germen fetihleri"nin son halkası saydığı Osmanlı fetihleriyle bitiriyor ve modern çağı da bu tarihten itibaren başlatıyordu.[9] 19. yüzyılın başlarında, tarihî maddeci yöntemin kuruluşunda önemli katkıları olan Fransız tarihçileri de bu fetihleri özellikle Normanların İngiltere'yi fethine benzetiyorlardı. A. Thierry'ye göre Anadolu ve Balkanlar'daki fetihler sonucu ortaya çıkan tabloda Türkler Normanların, Rumlar ise İngilizlerin durumundaydılar.[10]

Batı Roma İmparatorluğu "barbar istilası" ile 4. ve 5. yüzyıllarda çökmüştü. Feodalleşme eğilimlerinin giderek güç kazandığı uzun bir karışıklık ve anarşi döneminden sonra 11. yüzyılda Norman istilası ile göçler tamamlandı ve göreli de olsa bölgeye istikrar geldi. Germanik fetihçiler ne Hıristiyandılar ne de Greko-Romen kültürden haberdardılar. Fakat Roma-Germen sentezi sağlandıktan sonra Batılı uluslar kendilerini antik uygar-

7 Werner; age, s. 314.

8 Werner; age, s. 314.

9 Jules Michelet; *Oeuvres Complètes*, c. 1, s. 73, Paris, 1971.

10 Augustin Thierry; *Histoire de la Conquète de l'Angleterre par les Normands*, (2 c.), ilk baskı 1825, II, s. 298, Paris, 1867.

lığın ve Hristiyan ruhaniyetin gerçek temsilcileri olarak gördüler. İşte Batı Avrupa devletlerinin ulusal kimlikleri de bu süreç içinde yaratıldı. Oysa bu, sorunun öznel boyutuydu. Sürecin bir de nesnel boyutu vardı ve burada da fetihçi kavimlerin soy yapılarının çözülmesi, aşiret şeflerinin "aristokratik sınıf" olarak, eski halkların yönetimine (ve sömürülmesine) "hak kazanması" olgusuyla karşılaşıyoruz.

* * *

Daha 1727'de Fransız aristokratı Henri de Boulainvilliers, Avrupa aristokrasisinin savunmasını üzerine almış ve kuzeyden gelen soyluların *fetih hakkı*"ndan söz etmeye başlamıştı.[11] Giderek Avrupa'da, H. Arendt'in işaret ettiği gibi, daha ırkçılık kavramı doğmadan bir "egemen ırk" olgusu ortaya çıktı.[12] Kan bağlarına dayanan bir egemen aristokrasi kendi evlatlarını ("*evlad-ı fatihan*"ını) Avrupa'nın tüm saraylarına, şatolarına ve villalarına dağıttı. Batılı bir tarihçi bu süreci şöyle betimlemiştir: "Asillerin görevli ve yararlanma hakkı (*beneficium*) sahibi olarak krallığın bir ucundan öbür ucuna yollanmaları birçok aristokratik ailenin yapısında büyük değişiklik yarattı. Bu transfer politikası daha Karolenj Hanedanı zamanında başlamıştı. Bunun sonucunda da esas olarak taşralı ve aile topraklarına bağlı bir aristokrasi, *Avrupa aristokrasisi*'ne dönüştü. Bu yeni aristokrasinin üyeleri çoğu kez eşlerini kendi krallıklarından uzak ülkelere yerleşmiş ailelerden seçiyorlardı. Bunlar üst düzey politikayla ilgili her konuya ilgi duyan ve çeşitli çıkarlarla krallık idaresine bağlı ulus-üstü bir aristokrasi oluşturdular."[13] İşte din farkı dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde gerçekleşmeyen süreç buydu.

Osmanlı Devleti gerçekten de mutlak bir despotizm miydi? Eğer öyleyse fanatik bir yönetici sınıf neden türdeş bir topluluk yaratamadı? Voltaire ünlü bir eserinde Osmanlı Devleti'nden söz ederken şunları söyler: "Burada şu önyargıyla savaşmalıyım: Türk Hükümeti *despotik* (vurgu Voltaire'in) denilen saçma bir hükümettir; halklar sultanın kölesidirler ve kendi adlarına hiçbir şeye sahip değillerdir; malları ve hayatları efendilerine aittir. Böyle bir idare (yani "saf bir despotizm" –*T.T.*) kendi kendine çöker!.. Bazı seyyahlar, eskiden Frank krallarının askerî tasarruf hakkı (*benefices*) vermeleri gibi, Sultan da hayat boyu timarlar veriyor diye tüm toprakların Sultan'a ait olduğunu sandılar. Bu seyyahlar bilmelidirler ki Türkiye'de de başka ülkelerde olduğu gibi miras kanunları var". Daha sonra da düşünür, Osmanlıla-

11 Henri de Boulainvilliers; *Histoire de l'Ancien Gouvernement de la France*, c. 1, s. 73, La Haye, 1727.

12 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, s. 158-165, New York, 1951.

13 Henri Fichtenau, *L'Empire Carolingien*, s. 134-135, Paris, 1981.

rı Romalılarla karşılaştırarak, aradaki farkı şurada görür: "Roma, yenilmiş tüm halkları tek vücut yaptı; oysa Osmanlılar kendilerine tabi kıldıkları halklardan daima ayrı kaldılar."[14] İşte bu son nokta Werner'in de paylaştığı bir görüştür ve yazarımız, eserinin Türkçe basımına yazdığı önsözde, Osmanlı fetihlerinin "Batı'da ve Güneydoğu'da olduğu gibi kültürlerin bir sentezine değil, yan yana yaşamasına yol açtığını" vurguluyor. Ne var ki Werner, dünyanın "ilk piyadeleri" olarak gördüğü yeniçerilere dayandırdığı Osmanlı despotizmini, "Ortaçağ Yakın Doğusu için kullanılamaz" dediği ATÜB'e özgü "oryantal despotizm" perspektifinde değerlendirmekten de kendisini alamıyor. Burada paylaşmadığım nokta Osmanlı siyasal sisteminin "despotik" olarak nitelenmesinden ziyade, "despotizm" sıfatının gelişme süreçlerinin belli bir evresinde tüm toplumlar için kullanılabilecek (ve de kullanılmış) bilim-dışı bir kavram olduğunun gözden kaçırılmış olmasıdır. Montesquieu'den beri bu kavram, aristokratik önyargılarla, sadece Doğulu toplumlara atfedilen bir anlam kazanmıştır ki Werner'in "mutlak Osmanlı despotizmi" fikri de bunu çağrıştırıyor.

***

Werner bu çalışmasında sadece Osmanlılarda feodalleşme sürecini ortaya koymakla kalmıyor; bunun yarattığı sömürüye karşı halk direncini ve köylü ayaklanmalarını da anlatarak bu konudaki bilgilerimizi zenginleştiriyor. Tarihçinin (kitaba eklenmiş söyleşisinde) özellikle altını çizerek, "Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa isyanının tüm Türkiye tarihinin en önemli olayı" olduğunu söylemesi, gerçekten de üzerinde dikkatle durulacak bir gözlemdir. "Osmanlıları tarihin bütünlüğü içindeki yerine oturtmak, çalışmamın asıl hedefiydi" diyen Werner, bu bütünlüğü halk ayaklanmaları konusundaki açıklamalarıyla da gösteriyor ve bu arada "dünyada bir tek Thomas Münzer yaşadı sanan" Alman tarih öğrencilerine de ders veriyor.

Kuşkusuz Werner'in nüanslı analizleri ancak bazı temel noktalara değinebildiğimiz bu sunumun çerçevesini fazlasıyla aşıyor. Bunların incelenmesini ve tartışılmasını okuyuculara bırakırken, bize de, son söz olarak, Alman tarihçinin (günümüzde unutulmuş görünen) bazı gerçekleri bizlere yeniden hatırlatan bu eserinin geçmişimize ilgi duyan herkesin kitaplığında yer almayı hak ettiğini söylemek kalıyor.

Ocak 2014, İstanbul

14 Voltaire; *Essai sur les Moeurs et L'Esprit des Nations*; Paris, Garnier, 1963. 2 Cilt, s. 832, 837.

Kitabın Türkçe Basımına Önsöz*

Bu çalışma, Leipzig, Karl Marx Üniversitesi'nin o zamanki Genel Orta Çağ Tarihi Enstitüsü Karşılaştırmalı Orta Çağ Bilimi (Mediävistik) araştırmalarına bir katkı oluşturmaktadır.

Orta Çağ'ın ortalarında ve sonlarında Batı Avrupa'nın sosyal ve ideolojik tarihi üzerindeki uzun süreli, yoğun araştırmalardan sonra zamanla Güneydoğu Avrupa meselelerine yöneldim. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgilenme aşamasına geldim.

Dikkatimi, daha çok Türk tarihi üzerine değil de, karşılaştırmalı açıdan bir göçebe ve köylü yayılganlığının devlet hâline gelme ve imparatorluk oluşturmasındaki iç dinamik ve dış etkenler üzerinde topladım. Böylece 14. yüzyılda Balkanlar'daki gibi olgunlaşmış feodal yapıların üstüne yığılma ve tabakalaşma yoluyla erken aşamadaki feodal toplumların meydana gelişiyle ilgili karşılaştırma malzemesi elde etmeyi umuyordum. Onun için mülk, vakıf ve tımar gibi mülkiyet ve tasarruf kategorileri ile merkezî bir iktidarın meydana gelmesi, askerî demokrasinin çözülmesi, bir hâkim sınıfın ve bir "hizmet aristokrasisi"nin oluşması ön planda geliyordu. Devletleşme sürecinde genelle özel arasındaki ilişkileri aydınlatmak diğer bir amaçtı.

Bazı tarihçilerde rastlandığı gibi, Asya toplumlarındaki "özel"in abartılması ister istemez Asya toplumlarının dünya tarih sürecinden soyutlanmalarına, tarihî gelişmenin dışında bırakılmalarına yol açıyordu. Bu nedenle Doğu türünde feodal evrimi bir kez de "klasik" Orta Çağ bakış açısından incelemek bana gerekli gözüktü. Bu arada Batı'da olduğu gibi

---

* Werner'in kitabı 1976 yılında başka bir çeviriyle yayınlanmak istenmiş ve yazardan bu girişim için bir önsöz alınmıştı. Bu önsözü bize sağlayan Doğu Perinçek'e teşekkür ederiz. [*Alan Yayıncılık'ın 1986 tarihli 1. basıma notu*]

Doğu'da da bir azınlığın toprak tekelinin bulunduğu ortaya çıkıyordu. Bu nedenle devlet emlakı denen kategorinin Avrupa'daki kral ve imparatorluk mülkünden veya soyluların toprak sahipliğinden nitelik açısından farklı olmadığı görülüyordu. Doğu'da da eğilim feodal çiftlik (*feudum*) ve veraset yönünde, yani mirî arazi sisteminin mülk ve vakıf sahipleri ve tımar sahipleri lehine çözülmesi yönündeydi. Üretim tarzı orada olduğu gibi burada da küçük köylü işletmesine dayanıyordu. Köylü de göçebe de Batı'da olduğu gibi, Doğu'da da gerek ekonomik gerekse ekonomi dışı zor kullanma yoluyla rant ve vergi ödemeye yükümlü kılınıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda, ele aldığımız zaman kesitinde serfliğin olmadığı durumda, onun yerini köy topluluğu üzerinde zor kullanımı ve tefecilik alıyordu. Hâkim sınıf kesimlerinin gerek kendi aralarındaki, gerekse tabi olan ve ezilenlerle yaptıkları bütün mücadelelerin arkasında, köylü ve göçerlerin artı ürünü için birbirleriyle kapışmaları yatıyordu. Üreticilerin direnişi ne kadar güçlüyse toplumsal gelişme o ölçüde ileri olur. Bu yasa Batı'da olduğu gibi Doğu'da da ispatlanıyordu. İstilacı Osmanlılarla Balkan devletlerindeki iktisadi ve kültürel bakımdan daha ileri feodalizm arasındaki çatışmanın paralelini, gerek Germenlerin Galya, İtalya ve İspanya'ya, gerekse Slavların Bizans'a saldırmalarında görebiliriz. Fakat bu olay, Osmanlılarda batıda ve güneydoğuda olduğu gibi kültürlerin bir sentezine değil, kültürlerin yan yana yaşamasına yol açtı. Böylece bir Osmanlı barışı (*Pax Ottomanica*), hiçbir zaman Rumeli ve Anadolu için sadece yıkım yaratan sonuçları beraberinde getirmekle kalmamış, hatta daha çok tarımda bir yeniden doğuşa (rönesans) yol açmıştır.

Şüphesiz, bu Latin dünyası için geriye itilişe sebep oldu ve manifaktür dönemine geçişi engelledi.

Öyleyse bu şartlarda "Asya tipi üretim tarzı"ndan söz edilebilir mi? Marx ve Engels, "Asya tipi üretim tarzını coğrafi bakımdan belirlenmiş bir toplumsal oluşum olarak değil, insanlığın evrensel tarihi gelişmesinde bir çıkış biçimi" olarak anlıyorlardı. [İlkel toplumdan çıkış kastediliyor –*D.P.*]

Marx, M. M. Kovalevski'nin bir kitabı hakkındaki yayınlanmayan notlarında, Hindistan'la Bosna ve Hersek köy toplumları arasında ve aynı şekilde Hindistan'la Orta Çağ Alman, İngiliz ve Fransız köy toplumları arasında paralellikler kuruyordu. Marx, böylece Batı ve Doğu'da tarihin aynı tipte bir gelişme gösterdiğini vurgulamak istiyordu.[1] Bu nedenle Marx, "Asya tipi" derken, bununla bütün bir toplumsal oluşumu değil, bir

1 B.F. Porşnev, *Feodalizm i Narodnye Massy* (Feodalizm ve Halk Kitleleri), Moskova 1964, s. 41.

üretim tarzının somut bir özelliğini vurgulamak istiyordu. Örneğin toprak üzerindeki devlet tekeli veya vergi ve rantın örtüşmesi bakımından Asya'daki feodal özelliği kastediyordu;[2] bizzat bu tekel, Asya despotizminin temeliydi. Hâkim sınıf kitlesi bu suretle feodal bir piramit olmaksızın doğrudan doğruya merkezî otoriteye bağlıydı. Fakat padişah, tek tek bürokratlara, ulema ve mülk sahiplerine karşı bütün iktidar ve keyfîliğe sahip olmakla beraber, gene de bunlar, ortaklaşa hâkim bir sınıf olarak devlet iktidarını ellerinde tutuyorlardı. Sonuç olarak despot, hâkim sınıfın ağırlık merkeziydi. Bu, II. Mehmed için de söz konusuydu. İmparatorluğun hâkim güçleriyle çatışmaya girince en sonunda düştü. [Werner, burada II. Murad'ı kastediyor olsa gerek. Dalgınlıkla "Mehmed" yazıldığı anlaşılıyor. *–D.P.*]

Bu görüşler benim renkten renge sokulan "Asya tipi üretim tarzı" kavramını bir kenara bırakmama neden oldu. Çünkü bu kavramın kapsamının son zamanlardaki tartışmalarla genişletilmesi ne ilktir ne de son. Kapsamının bu şekilde genişletilmesi, Asya'daki ekonomik ilişkilerin açıklanmasından çok yanılgılara hizmet etti. Bence "Asya tipi üretim tarzı" kavramı, feodal üretim ilişkilerinin oluşumunu tahlil ve sergilemek açısından kesinlikle gereksizdir.[3]

Osmanlı türü Doğu feodalizmi tıpkı Avrupa feodalizmi gibi şu özellikleri tadıyordu: Köylük bölgelerin şehir üzerindeki, tarımın zanaat üzerindeki, bir azınlığın toprak tekelinin bağımsız üretimde bulunan küçük köylü çoğunluğu üzerindeki hâkimiyeti, büyük toprak mülkiyetinin hâkimiyeti altında küçük üretim, içte sürekli sınıf mücadelesi ve hâkim sınıfın bir hizmet aristokrasisi (sipahi) vasıtasıyla dışarıya genişleyerek yayılması. Osmanlı türü Doğu feodalizmi, evrensel tarihî gelişme çizgisine organik olarak bağlıdır, tarihî mantığı vardır ve insanlığın gidişinde tarihî bir yere sahiptir.

İlerlemenin yerini, durgunluk ve geri çekilmenin alması, sadece Osmanlılarda değil, tarihî akışın bütününde görülür. Dünya tarihi hiçbir şekilde düz bir çizgi hâlinde değil, dönüşüm ve zikzaklarla ilerler.

---

2 Ju. V. Kaçanovski, Rabovladenie, *Feodalizm ili aziantskij sposob proizvodstyva. Sbor ob obsteştvennom stroj drevnego i srednevekovogo Vostoka, dokolonial noj Afriki i dokolumbovoj Amerikiki* (Kölelik, Feodalizm veya Asya Tipi Üretim Tarzı, Antik ve Orta Çağ'da Doğu'nun sömürge öncesi Afrika'nın ve keşiften önce Amerika'nın toplumsal yapısı üzerine tartışma) Moskova 1971, s. 170-172, 190.

3 E. Werner, "Methoden und Möglichkeiten komperativer Maediavistik" (Karşılaştırmalı Orta Çağ Tarihinin Yöntemleri ve İmkânları), In: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, XXI, 1973, s. 542-547.

"Osmanlıları" tarihin bütünlüğü içindeki yerine oturtmak, çalışmamın asıl hedefiydi. Bunda ne kadar başarıya ulaştığıma okuyucu karar verecektir. Bu çalışmanın sadece bir başlangıç olduğunu kesinlikle biliyordum. Bu yargıya, Türkçe kaynakları derinlemesine incelememi engelleyen dil sınırlılığından dolayı en sonunda değil, daha başından varmıştım. Buna rağmen denemeye değer diye düşündüm. Çünkü Türk halkının geçmişi ve ayrıca Avrupa ve Yakındoğu'nun karşılaştırmalı tarihi konusunda yapılacak yeni araştırmalara yararlı olmak üzere, hayli dağınık olan bu konudaki yayınları toparlayan ve eleştiren bir bilanço yapmak gerekiyordu.

Ernst Werner
Leipzig, Mayıs 1975

Üçüncü Basıma Önsöz

Yazarın ve yayınevinin üçüncü bir baskı hazırlama kararı, kitabın kısmen yeni baştan düzenlenmesini zorunlu kıldı. 1972 tarihli ikinci baskıda yapıldığı gibi, yeni birtakım bölümlerin araya eklenmesi artık mümkün değildi. Yeni kaynakların ve literatüre göndermelerin eklenmesi ise, düşüncelerin yazar tarafından geliştirilme çizgisini bozacağı gibi kitabın okunurluğunu da olumsuz etkileyecekti.

Bu nedenle yapılan yeni düzenlemeler, ancak yeni malzeme ve yeni akıl yürütmeler temelinde oluşturuldu. Genel düşünsel çatı ise yeni araştırmalar ve eleştirel müdahale ve katkılar karşısında da sağlamlığını kanıtlamış bulunduğundan aynı kaldı. Ayrıntılarda düzeltme ve yer değiştirmelere gidildi. Bir dizi yeni ayrıntının çekiciliği konudan tümüyle sapılması tehlikesini de içinde barındırdığından, bunları birbiriyle oranlamak bir ölçüde zorluk çıkarttı, çünkü herhangi bir dengesizlik, konunun genel çizgilerinin silinmesine ve Osmanlı feodalizminin gelişme aşamalarının tanınmaz hale gelmesine yol açacaktı. Bu nedenle yeni ayrıntılardan yararlanırken iktisatlı davrandık.

Feodal üretim ve sınıf ilişkilerinin karakteristikleştirilmesi ve değerlendirilmesi konusunda çıkan tüm diğer sorunlar gerekli bölümlerde ele alınmış olup bu noktada bir tartışma açmanın gereği yoktur.

Ernst Werner

Leipzig, Haziran 1977

KISALTMALAR

ACICB: *Actes du colloque International de civilisations balkaniques*, Sinaia 1962.

Belleten: Belleten, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

BOAS: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London

GIDBH: *Godisnjak Istorijske Drustva Bosne i Hercegovine.*

GZMS: Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevo.

JESO: Journal of the Economic and Social History of the Orient.

WZKM: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.

ZDMG: Zeitschrift der Deutschen-Morgenländischen Gesellschaft.

ZfG: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft.

I

GİRİŞ

"Çağımızın büyük olayları ... insan toplumunun eskilere uzanan tarihine daha derin ve tüm yönleriyle eğilmeyi olanaklı kılar. Günümüzdeki tarihsel süreçlerin araştırılması tarih bilimini yeni malzeme ve yeni teorik önermelerle zenginleştirir. Bunlar yalnızca çağımız hakkındaki bilgimizi geliştirmekle kalmaz, geçmişi de daha derinlerinden anlamamızı sağlar."[1]

Son otuz yılın dünya olaylarının korkunç dinamiği, tarihçilere geçmiş toplumsal formasyonların gözlemlenmesinde son derece yeni ufuklar açtı, öncelikle de coğrafi kapsamını genişletti. Dünya tarih arenasında yeni arzı endam eyleyen halklar, gezegenimizin çehresini biçimlendirmekte pay sahibi konumuna geldiler. Artık uyanmış olan Asya ve giderek uyanan Afrika ve Latin Amerika, Antik ve Orta Çağlarda olduğu gibi, dünya kültürü için yine değerli yapı taşları sağlıyorlar. Kurtulmuş halkları, yalnızca ulusal bir ekonomi ve anti-emperyalist bir devlet yapısını oluşturma görevi değil, aynı zamanda da en azından bunun kadar önemli olan; bugünü geçmişten yola çıkarak kavramaya yardımcı olacak ve ilerici gelenekleri koruyacak ve sürdürecek, bilimsel bir tarih tablosunu hazırlama görevi beklemektedir. Bunun bilincine varmak, Afrika ve Asya halkları için, özellikle kendi tarihleri, eski sömürgeci efendilerinin güçlerince, bir tarafın tarihinin zenginliğini öteki tarafın tarihsizliğiyle karşı karşıya getirilerek yanlış ve çarpıtılmış biçimde sunulageldiği için büyük anlam taşımaktadır. Bir toplum ya da bir devletin geçmişten yoksun olduğu düşünülemez bile. Tarih insanlığın hafızasıdır: Kendisi için pahalı olan ama aynı zamanda da nefret ve tiksintiyle andığı şeyleri korur ve yeniden üretir.[2] Bu halkların geçmişinin aydınlatılmasına yardımcı olmak yalnızca genç ulus devletlerle uluslararası dayanışmanın bir gereği değil, aynı zamanda da Marksist-Leninist tarih yazımının en önemli görevlerinden biridir.

1 Ivanow, G. M., s. 635.

2 Gulyga, A. W., Aynı konuda, s. 1289.

İnsanlığın günümüzde kapitalizmden sosyalizme dünya ölçeğinde geçerken aldığı yolun olabildiğince tutarlı ve eksiksiz bir tablosunu hazırlamak gerekir, çünkü bu yolu tanımadan ileri yönde hiçbir hareket mümkün değildir.[3]

Proletaryanın günümüzdeki devrimci mücadelesinde küçümsenmemesi gereken ve pratik bir önem taşıyan feodalizm araştırmaları da aynı görevle karşı karşıyadır. Bağımlı ülkelerde veya özerkliğini kısa bir süre önce kazanmış olan devletlerde feodalizmin kalıntıları ekonomik olduğu kadar politik yönden de olumsuz bir rol oynarlar. Ekonomik tabanı feodal ilişkilere dayanan bu ülkelerde, emperyalizm, güttüğü genişlemeci politika çerçevesinde en başta reaksiyoncu güçlere dayanır; feodal artıkları korumaya, onları istikrara kavuşturmaya çabalar ve bunu da halkların soyulup soğana çevrilmesini sürdürmek, üretici güçlerin gelişimini engellemek için yapar. "Feodalizmi ve feodal determinizmi saptama çalışmaları bu nedenle insan toplumunun çok gerilerde kalmış gelişim aşamalarını inceleme çabasına indirgenemez. Bu araştırmalar kuramsal açıdan olduğu kadar doğrudan doğruya devrimci açıdan da büyük ve pratik anlam taşıyan güncel bir sorundur."[4] Leipzig'deki Karl Marx Üniversitesi'nin Genel Orta Çağ Kürsüsünde feodalizmin Osmanlı Devleti'nin başlangıç aşamasındaki gelişmesini konu olarak seçmek açısından elverişli koşullar ortaya çıktı, çünkü kolektif araştırma programında Bizans ve Güney Avrupa tarihi yıllardır bir odak oluşturuyordu. Üstelik Türkler toprak sahipliğine dayalı bir feodalizm çıkarmışlardı tarih sahnesine ve bunu Müslüman Doğu ülkelerine aktarmışlardı[5] [1 –*Y.Ö.*]. Osmanlı feodalizmi, "tarih süreci içindeki göreceli eş zamanlılığın" bir örneği olarak ele alınabilir. Bu eş zamanlılık "dünya çapında bir Orta Çağ dönemi"nden[6] söz etme olanağını vermektedir ve bu nedenle karşılaştırmalı ve tipleştirici bir araştırma yöntemi bakımından önem taşımaktadır.

"Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Europeen", Güney Avrupa tarihi alanında uluslararası düzeyde çalışmaları örgütlemek ve desteklemek suretiyle düzenlediği konferanslar ve kongrelerle, Türk tarihi alanında daha yoğun biçimde çalışılması gereğine ışık tutmuştur. Bibliyografya ve araştırmalar konusunda kolaylık sağlayan uzman dergilerin bazılarını sıralamakta yarar var: *Études balkaniques* (Sofya), *Rèvue des Études Sud-*

3 *A.g.e.*, s. 1296.

4 *Politische Ökonomie. Vorkapitalistische Produktionsweisen. Allgemeine Gesetzmässigkeiten der Entwicklung des Kapitalismus, C. 1*, Berlin 1976 (Parteihochschule beim ZK der KPdSU-Lehrstuhl Politische Ökonomie) s. 128.

5 Marx, K.-Engels, F., *Werke*, C. 20, Berlin 1962, s. 164 "Bay Eugen Dühring'in Bilimde Devrimi."

6 Werner, E., *Methoden und Möglichkeiten komparativer Mediävistik*. ZfG. XXI, 1973, s. 542-647.

Est Européenes (Bükreş), *Studia Albanica* (Tiran), *Balkan Studies* (Selanik), *Archivum Ottomanicum* (Lahey), *Turcia* (Strazburg). Bu yayınlarda, kusursuzluğu bir yana bırakalım, çok zengin ve dağınık malzemenin kopuntusuz derlenişinden söz etmek olanaksızdır.

Türk belgelerine gelince, F. Babinger 15. yüzyılla ilgili arşiv incelemelerinden feragat edilebileceğine inanıyor ve şöyle diyordu: "Bu konuda şunu vurgulamak gerekir ki, o dönemle ilgili Türk arşiv belgelerinden, bırakın kökünden sarsıcı bilgileri, hiçbir ayrıntı bulup çıkarmamız da mümkün değildir."[7] Oysa Bulgar, Yugoslav, Fransız ve Türk bilginleri bu yargıya katılmanın imkânsız olduğunu gösterdiler. **F. Kraelitz von Greifenhorst**'un (1921) ve **G. Elezoviç**'in (1940) elindeki şahadetname ve kanunname çevirileri ve yayınları dışında, bugün **N. Beldiceanu ve I. Beldiceanu-Steinherr**'in *Les Actes des Premiers Sultans...* (1960, 1964) adlı yayında verdikleri yeni belgeler, yaptıkları diplomasi analizleri (1967) elimizde bulunuyor. Ayrıca **H. İnalcık, V. P. Mutafçieva ve B. A. Cvetkova** (1951, 1960) hem Arnavutluk hem de Bulgaristan'daki tımar kayıtlarını yayınladılar. **İsa Bey İshakoviç** yöresinde 1455'lerde bağışlanan tımarlara ilişkin kadastro defterlerinin koleksiyonu **H. Şabanoviç** (1964), **H. Hacıbegiç, A. Hanziç ve E. Kovaçeviç** (1972) tarafından yayınlandı. II. Bayezid (1481-1512) dönemiyle ilgili olup II. Mehmed dönemine kadar gerilere uzanan eski kayıtların da yer aldığı yasaları ise **Ö. L. Barkan** 1943'te Latin harfleriyle bastırttı. Bütün bu özgün kaynaklardan yalnız tımar sistemine değil aynı zamanda 15. yüzyıldaki etnik, dinsel ve kültürel olaylara ilişkin önemli bilgiler ediniyoruz.

Buna karşılık Türk kronikleri o kadar ayrıntılı değil. "Batılı tarih araştırmacıları yalnız ve yalnız veya tercihen erken-Osmanlı kaynaklarıyla yetinecek olsalardı, Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemdeki iç ilişkileri üzerine az çok isabetli bir yargıya varmamız çok güçleşirdi."[8] Türk kronikleri daha çok övücü nitelikte olup ayrıca sultanın sarayındaki gündelik alışveriş işleriyle ilgilenmektedir. **Oruç bin Adil** ve **Ahmedî**, kroniklerinin girişinde, sultanların tarihini yazdıklarını belirtirken bunu, sultanların yaşantısını kutsal kişilerin yaşantılarıyla, mucize öyküleri veya Şehname ile eş tutmak ve bir kahramanlık destanı yaratmak için yaptıklarını söylerler.[9] Erken-Osmanlı dönemine ilişkin bir dizi anonim kronik, 16. yüzyılın Latincesine kelimesi kelimesine çevrilerek basılmıştır. İstanbul'da elçilik kâtibi olarak bulunmuş olan Silezyalı soylulardan **Philipp Haniwald von**

7 Babinger, F., *Briefschaften*, s. VII. Keza Fekete, L., "Über Archivalien und Archvwesen in der Türkei." *Acta Orientalia III*, Budapeşte 1953, s. 179-205.

8 Babinger, F., *Die Aufzeichnungen...*, s. 5; *A.g.e., Aufsätze und Abhandlungen I*, s. 126.

9 Ménage, V. L., s. 178: Oruç eserini II. Bayezid zamanında yazdı. Karşılaştır: Beldiceanu-Steinherr, I. *Un legs pieux du chroniqueur Uruj (Uruç/Uruğ). BOAS XXXIII*, 1970, s. 360.

Eckersdorf, Murad Bey adlı bir Türk çevirmene, Germiyanlı **Mehmed Neşrî**'nin ünlü tarih eserinin bir kopyasını çıkartıp çevirisini yaptırmıştı. 1594'te Macaristan'da Amelsbürenli Alman bilgini Johannes Löwenklau, Haniwald'in söz konusu kodeksini kopya edip Veronese Kroniği diye anılan bir kronikle birleştirerek *Historiae Musulmanae Turcorum*[10] adlı ünlü tarih kitabını ortaya çıkarmıştır. **P. Wittek**, bu birleşik yayını överken şöyle diyor: "Türk gerçeklerinden habersiz olan tarihçiler bu eseri incelemekten büyük haz duyacaklardır, çünkü 14. ve 15. yüzyıla ilişkin eski kroniklerin aktardığı şeylerin özünü içermektedir."[11]

1400'de Doğu Anadolu'da doğup II. Murad'ın yanında Rumeli'deki seferlere katılan ve **Âşıkpaşazâde** diye anılan Derviş Ahmed'in kaleminden çıkmış olan *Osmanlı Sarayının Tarihi**, R. F. Kreutel tarafından Almancaya çevrilmiş bulunuyor. Ahmed büyük ölçüde yalnız 1485'e kadar olan dönemi betimlemiştir ve bunları elindeki verilere rağmen çok sayıda olguyla zenginleştirmemiş olsa bile,[12] bize yine de başka yerlerde bulamayacağımız ilginç ayrıntıları aktarmaktadır. Âşıkpaşazâde, hızlı feodalleşmeye destek veren merkezî-devletçi önlemlere karşı çıkan dinci çevrelerden manevi görüntüler çiziyor. Dikkatle incelendiğinde, eski Osmanlı kronikçiliğinin anlatım gücü sanıldığından çok daha yüksek. Gerçi yaptığı tarihlendirmeler pek güven verici değil, anlatım yer yer alacalı bulacalı ve yenilgileri zaferlere dönüştürüyor. Bu anlatım biçimi beylerin önünde iki büklüm eğilip dalkavukluk ediyor, huzursuzluk ve hoşnutsuzlukları görmezlikten geliyor, ama yine de egemenleri üstü kapalı eleştirmekten de çekinmiyor, örneğin I. Bayezid'in iç politikası karşısında susmuyor. Yine aynı paralelde, dikkat edersek, boylar içindeki eski demokrasi ile feodal örgütlenme arasında, uzlaşmacı dervişlik ile Ortodoks ulema arasında beliren karşıtlık ve çelişkilere ilişkin ipuçları elde ediyoruz. Bunları başka kaynaklardan edinilen bilgilerle tamamlayıp zenginleştirmek mümkün.

A. S. Tveritinova tarafından (1961) Leningrad'daki bir belgeye dayanarak faksimile yöntemiyle yayınlanan Saraybosnalı **Koca Hüseyin**'in (17. yüzyıl) *Bedayi-ül-Vekayi*'si gözlemlerimizi daha da zenginleştiriyor. Hüseyin'in sunduğu bilgiler arasında, I. Bayezid'in oğulları arasında 1402'den sonra patlak veren taht kavgası, II. Mehmed zamanındaki yeniçeri isyanları, boy

10 Kissling, H. J., *Deutsche Schicksale in der Türkei im 15., 16. und 17. Jahrhun dert.* Leipziger Vierteljahrschr, für südost-Europa 4, 1940, s. 203; Babinger, F. *Herkunft und Jugend Hans Lewenklaw's.* Siidest-Forschungen 9, 1944, s. 165-174.

11 Wittek, P., *Zum Queïlenproblem der altesten osmanischen Chroniken* (mit Auszügen ans Nesri) Mit zur osmanischen Geschichte I, 1921, s. 149. Mènage, V. L., *Neshri's History of the Ottomans. The sources and development of the text.* London Oriental Séries, C. 16, Londra 1964.

[Y.Ö.] "Osmanoğullarının tarihi" anlamında *Tevarih-i Âl-i Osman* olması gerek.

12 Wittek, P. *Neues zu Âşıkpaşazâde*, Mitt. II. 1923/25, s. 1621.

savaşçılarının Orhan döneminde Türk ordusuna çağrılmasına ilişkin haberler yer alıyor.

Osmanlı kronikçiliğinin dikenli çalıları içinde Franz Babinger'in onsuz edilemeyen standart eseri güvenilir bir kılavuz rolünü oynuyor: *Osmanlıların Tarih Yazıcıları ve Eserleri* (1927). Yazarın ellinci doktora jübilesinde bu eser, Bavyera Bilimler Akademisi Başkanı tarafından haklı olarak her tarihçinin okuması gereken bir eser olarak değerlendirilmişti.[13]

Osmanlı tarihi incelemeleri alanında ivedi bir ihtiyaç olarak bu kitabın genişletilip düzeltilmiş bir yeniden baskısını gerçekleştirmek, bu yorulmak bilmez bilgine ne yazık ki nasip olamadı.

Osmanlı tarihinin açıklanması açısından Bizans kaynakları da vazgeçilmez bir hazinedir. "Türklerin çalışmalarının ... Bizans tarihi uzmanlarınca sağlanan dayanaklara ihtiyacı vardır."[14] Bu alanda da birinci sınıf bir el kitabına sahip olmakla talihli sayılırız: *Byzantino turcica*. **Gyula Moravçık**'ın, ilk baskısından (1942) bu yana uluslararası uzmanlarca hayranlık ve takdir kazanan bu eserinin ikinci baskısını (1958) Berlin'de Akademie Verlag yaptı.[15] Bizanslı tarih yazıcılarının Türk halklarına ilişkin aktarımlarını bize titizlikle ulaştıran ve bu bilgilerin tarihsel niteliğini eleştirilerle değerlendiren bu önemli eser bizim monografimiz açısından özellikle yararlı oldu. Bizanslı güvenilir kişilerin, siyasal ve dinsel çıkarların ön planda rol oynamasına rağmen, Türklerde ve Osmanlılardaki egemen sosyal-ekonomik ilişkiler konusunda ne kadar zengin malzeme topladıkları, araştırmaların gidişi yönünde ortaya çıkacaktır.

Avrupalıların gezi ve yaşantı notları değerli birer kaynak oluşturuyor. "Osmanlı İmparatorluğu'nun dev boyutlu tarih sürecini, Doğulu olmayan kaynakların yorucu ama titiz incelemesini yapmaksızın bilimsel temellere dayandırmak olanaksızdır."[16] Fransız soylusu **Bertrandon de la Broqière**'in (1432-1437), İspanyol **Pero Tafur**'un (1435-1439) veya Alman **Georg von Ungarn**'ın (1478) ilişkilerini tarihçiler çoktandır dikkate alıyorlar. Ancak **Gian Maria Angiolello**'nun (1451-1525) *Historia Turchesca*'sı o kadar göze çarpmamıştı. Romanyalı **I. Ursu**'nun 1910'da Donado da Lezze gibi yanlış bir isim altında yayınladığı bu kitap aslında bir otopsi sayılır. *Historia Turchesca*'da II. Murad ile II. Mehmed arasındaki gergin ilişkilerle **yaya, müsellem, yeniçeri, sipahi** ile bunların yanlarındaki yardımcı, **Hristiyan** birlikleri konusunda önemli bilgiler yer alıyor. İlkin **F. Babinger**'in 1956'da

13 *Jb. der Bayrischen Akad.* d. Wiss., Münih 1964, s. 2.

14 Babinger, F., *Aufsätze und Abhandlungen I*, s. 127.

15 A.P. Kazhdan *im BB XVI*, 1959, s. 271-286.

16 Babinger, F., *Briefschaften*, s. VIII.

yayınladığı Cenovalı **Iacopo de Promontorio de Campis**'in notları, 15. yüzyılın ikinci yarısı açısından hiç küçümsenemeyecek anlatımları içeriyor. Söz konusu toptancı tüccar ve patrici, II. Murad ve II. Mehmed'in sarayında 25 yıl yaşamış ve mali konularda onların danışmanlığını yapmıştı.[17]

Sırp asıllı olduğu sanılan yeniçeri Ostroviçalı Konstantin'in *Anılar*'ı başlı başına bir güzellik taşıyor. Renate Lachmann'ın araştırmalarına bakılırsa, bir redaktör bunları çeşitli kaynaklardan derleyerek düzenlemiştir ve eser, yeniçeri kaçağının yazılı ve sözlü anılarından meydana gelmektedir. Söz konusu yeniçeri, daha on sekiz yaşında bir delikanlıyken yardımcı Sırp bölüğüyle birlikte Konstantinapol'ün fethine katılmış, 1455'te Novo Brdo'da iki kardeşiyle birlikte yeniden Türklerin eline düşüp Anadolu'ya sürgün edildikten sonra yeniçeri olmuştu. 1456-1463 yılları arasında II. Mehmed'in çeşitli seferlerine katılmış, sonunda Macarlara esir düşüp yeniden Hristiyanlığa dönmüştü. Osmanlılardan nefret ediyor ve bunu da saklamıyordu. Fatih Sultan Mehmed dönemindeki savaş düzenine, tasavvuf dervişlerinin dans ayinlerine ilişkin açıklamaları ünlü Sultan'ın imparatorluğunda yaşam ve âdetler konusunda ilginç gözlemlerle doludur.[18]

Köleleştirilmiş gruplara karşı takınılan tavır ve II. Mehmed'in iç düşmanlarına karşı aldığı terör önlemleri konusunda Nürnbergli Alman top dökümcüsü Jörg'den kimi bilgiler de ediniyoruz. Bu Alman 1456'da Bosna Hersek'te İstepan Vukçiç (1404-1466) yanında top döküm ustası olarak çalışırken, 1460'ta Türklere esir düşmüş, ama çalışmasına izin verilmişti. 1470'te Sultan onu gezgin bir casus olarak İskenderiye'ye yollamış, ama bir Fransisken papazının yardımıyla İtalya'ya kaçıp Papa IV. Sixtus'un hizmetine girmişti.[19]

Zamanın Slav kronikçileri arasında filozof Konstantin ön planda gelir. 1431'de yazdığı Sırbistan despotlarından Lazareviç'in yaşam öyküsünde, 1402 Ankara Savaşı'ndan sonraki gelişmeleri hikâye eder ve Musa Çelebi'nin Balkanlar'daki üstünlüğü konusunda önemli veriler sunar.[20] Ragusalı ve Venedikli elçiliklerin ve iş adamlarının raporlarında da Osmanlı Devleti'nin iç ve dış ilişkiler tarihine ışık tutan bol ve değerli bilgiler yer almaktadır. Bu raporların bir dökümüne, N. Iorga'nın "Notes et extraits" adlı yayınında, F. Thiriet'nin üç ciltlik *Régestes* ve iki ciltlik *Délibérations*'larında rastlıyoruz.

17 Babinger, F., *Aufsätze und Abhandlungen* I, A. 4, s. 152.

18 Lachmann, R., *Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik. Slavische Geschichtsschreiber VIII*, Graz-Viyana-Köln, 1975.

19 Jörg v. Nürberg, s. 11. *Ein vollständiges Verzeichnis europäischer Ttirkendrucke ans dem 16. Jh.* için bkz. *Göllner, C., Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts.* I. Cilt, Bükreş-Berlin 1961.

20 Popoviç, P., *Stare Srpske biografiye*, s. XLIV.

Ragusa ile Macaristan arasında Macar tahtının Türk tehlikesi karşısındaki plan ve niyetlerine ışık tutan diplomatik yazışmalar çok sayıda mektup ve belgelere yansıyor. Thalloczy ve Gelcich bunları 1887'de *Diplomatarium* başlığı altında yayınladılar.

Papalığın **Ortadoğu** siyasetini, G. Mollat'nın Vatikan kayıtlarından **derlediği** *Gizli Kilise Mektupları*'ndan, ayrıca Avignonlu papaların A. L. Tautu tarafından sağlanan dosyalarından ve sayısız özel incelemelerden öğrenmek mümkündür. Nedir ki benim amacım, tarihin dış yüzündeki gelişmeleri, dolayısıyla 14. ve 15. yüzyılın uluslararası ilişkilerini sergilemek değildir. Tam tersine, ben Osmanlı toplumundaki iç gelişmelere, sınıfsal bölünme ve devletin kuruluş sürecine ağırlıklı olarak yönelmek istiyorum. Bu süreci hızlandırıcı ya da köstekleyici dış faktörlere ancak Türk feodalizminin doğuşunu etkiledikleri veya özgül bir niteliğe büründükleri sürece yer vereceğiz. Buna karşılık Selçukluların tarihi konusunda ulaşabildiğimiz ve dil açısından içine girebildiğimiz kaynaklara hiçbir ayırım yapmadan eğildik, çünkü Osmanlı toplum yapısının ve devlet örgütlenişinin aldığı değişik biçimleri ancak Selçuklu mirasından hareketle anlamak mümkündür.

İbn Bîbî'nin *Selçuklu Tarihi* ilk planda yer alıyor. Yazarın 1281 ilkbaharında kapadığı bu eser, Anadolu'daki iç ve dış olaylara ilişkin önemli veriler aktarıyor. Biz bu esere, H. W. Duda'nın kusursuz çevirisiyle ulaştık.

Tasavvuf dervişlerinin ahirete dönük yaşantısı Anadolu'daki düşünsel ve dinsel yaşantı açısından zengin birer veri oluşturmaktadır. Eflâkî'nin 1318-1353 arasında Farsça dile getirdiği bu betimlemeleri C. Huart 1918-1922 yıllarında Fransızcaya aktardı. Sultanların Moğol istilası sırasındaki durumları ve Türk beyliklerinin sivrilişiyle ilgili bilgileri, 1323'te bir Selçuklu Tarihi (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*) yazan İranlı **Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî**'den* ediniyoruz. Rum Sultanlığı'nın 1282-1323 dönemindeki yerel halkla ilgili bilgileri bu biricik kaynakta görüyoruz. Ayrıca parçalanmakta olan bir devletin yönetimine ilişkin verilere, sosyal-ekonomik bunalımın güçlü bir anlatımına burada tanık oluyoruz. Eser, F. Işıltan tarafından 1943'te Almancaya çevrildi.

Avrupalı gezginlerin notlarına paralel olarak, 1330'dan sonra Küçük Asya'da adım adım dolaşarak öncelikle **Ahi**lerin yaşantısını sergileyen Arap tüccar **İbn Battuta**'nın betimlemeleri önemli yer tutuyor. Ahiler Anadolu kentlerinde üstün bir rol oynamışlar, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda etkili olmuşlardı. Bu açıklamaların Fransızca çevirisinden yararlandık. Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un müttefiki olarak Bizans'taki taht kargaşasına karışmış bulunan İzmir Türk beylerinden **Umur Paşa**'nın

* [Y.Ö.] Bu yazarın Aksaraylı, ama Farsça yazan bir Selçuklu bilgini olması gerek.

İcraat'ı da önemli kaynaklardan biridir. Kitabın Türk olan yazarı **Enverî**, eserini 1465 yılıyla kapamaktadır. Çağının verilerine dayanarak sunduğu bilgiler, 14. yüzyılın otuzlu yıllarında gücünün doruğuna erişen bir sınır boyu emirliğinin iç dünyasını anlatmaktadır. "Böylece başka yerlerde aynı dönemde neler olup bittiğini kavramamıza yardımcı oluyor. O bakımdan bu yazılar emsalsiz bir kaynak sayılır."[21] Türkçe metin I. Melikoff-Sayar tarafından Fransızca çevirisiyle birlikte yayınlanmıştır.

H. H. Giesecke bize I. Murad ve I. Bayezid'in Anadolu siyasetine ilişkin bir metni sağladı. "İşret ve Mücadele" adını taşıyan metni, **Estarabadî**, Sivas'ta konağında yaşadığı dostu Ahmed'in yanında 1396 veya 1398 tarihlerinde kaleme almıştır. Gerçekçilik tutkusu ve alçak gönüllü bir değerlendirme yeteneği metinde hemen göze çarpar.

Baba İshak Ayaklanmaları ve Moğol egemenliği dönemi konusunda Fransisken papazı **St. Quentinli Simon**'un gözlemleri küçümsenemeyecek önem taşıyor. Vincent de Beauvais bunları kendi *Speculum historiale*'sine almıştır.[22]

Yakın yıllarda **N. Beldiceanu** ve **I. Beldiceanu-Steinherr** Türk arşivlerinde Selçuklu ilişkilerini aydınlatan ve anlatıcı kaynaklardaki eksiklikleri tamamlayıp kontrol etmeye yarayan Osmanlı vergi defterleri bulmuşlardır. Bunları incelerken başka yazılı kaynaklara da rastlıyoruz.

Hiç de küçümsenemeyecek çaptaki ikincil kaynakların tam olarak sağlanıp çalışılması kitabımızın bu baskısında da mümkün olmadı. En önemli çalışmaların da ne ölçüde kullanılabildiklerine uzmanlar karar verecektir. Uluslararası bibliyografyaya bakacak olursak yayınların yalnızca adlarını bile derlemek korkunç zor ve kişinin tek başına altından kalkamayacağı bir iş.[23]

Sovyetlerin Osmanistik ve Türkoloji araştırmaları, **V. A. Gordlevski** ve **V. V. Bartold**'un standart eserleri üzerine oturtulabildi. Erken yaşlarda ölen Moskovalı kadın tarihçi **A. S. Tveritinova**, eski kronikleri yayınlamak, sultan fermanlarını ve tarım tarihine ilişkin kaynakları çevirip yorumlamakla önemli hizmetlerde bulundu. Leningradlı Osmanist **A. D. Noviçev**, kendisiyle çağdaş olan dönemi ilk üç bölümünde anlattığı kitabında, Türk tarihinin öğrenci ve öğretim üyelerine yönelik toplu bir sergilemesini yapmak-

21 Lemerle, P., s. 10.

22 *Zu Simon von St. Quentin.* Karşılaştır: Cahen, Cl. *The Encyclopadia of Islam n.e.t, I.* içinde, Leiden-Londra, 1960, s. 844.

23 Kornrumpf, J. H., *Osmanische Bibliographie mit besonderer Berücksichtigung der Türkei in Europa. Handbuch der Orientalistik. I. Abteilung. Ergänzunsband VIII,* Leiden-Köln, 1973; Tietze, A., *Turkologischer Anzeiger* (TA 1), WZKM 67, 1975, s. 339-488.

tadır. Bunları kitabımızın ilgili yerlerinde değerlendiriyoruz.[24] Sözü geçen iki yazar da, ayrıca 15. yüzyılın ilk otuz yılında patlak veren feodal-karşıtı halk ayaklanmalarını araştırdılar, **Şeyh Bedreddin** ve **Börklüce Mustafa** hareketlerine ilişkin kaynak analizleri yaptılar. Selçukluların erken ve geç dönemleriyle **Alizade** ve **R. A. Guzeynov** uğraştılar. Bunun yanında **S. G. Agadzanov** Ortadoğu Oğuz ve Türkmenlerinin tarihine yeni katkılar getirdi. Leningradlı büyük oryantalist **İ. P. Petruşevski** Azerbaycan'daki **Koyunlular** ile İran'daki İslam devleti konusunda bilgilerimizi geliştirdi. **D. A. Eremeev** ise **Yörüklerin** gelişiyle ilişkili etnografik çalışmaları yönetiyor.

Balkanlar'daki Türk egemenliği döneminin tarım ve kent tarihine ilişkin önemli sonuçları, Bulgarların Osmanistik çalışmalarından edinmek mümkündür. **B. A. Cvetkova, V. P. Mutafçieva** ve **N. Todorov**'un öncü çalışmalar yaptıklarını söylemeliyiz. Ayrıca kendilerini Sofya Ulusal Kütüphanesindeki Türk arşiv malzemesinin çeviri ve yayınına adadılar. Bu üç bilginin kaleminden çıkan esaslı monografiler ve bağımsız çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve ekonomik tarihiyle ilgili uluslararası tartışmalara zenginlik katarak daha üstün bir düzey sağladılar.[25]

Aynı şeyleri özellikle Saraybosna'da 1950'de kurulan Doğu Araştırmaları Enstitüsü çevresinde toplanmış Yugoslav araştırmacılar için de söyleyebiliriz. Türk belgelerini geniş çapta tanıyan **B. Curcev, H. Şabanoviç, N. Filipoviç, H. Hacıbegiç, A. Suçeska** ve **M. Vasiç** geçen 30 yıl içinde çok üstün çalışmalar yaptılar. Vardıkları sonuçlar bizim konumuz açısından köklü bir önem taşıyor. Bu yazarlar dikkatlerini ön planda doğal olarak Balkan sorunlarına yönelttiler. Çalışmalarının odak noktası Bosna bölgesindeki tımar ve köylü vergileri sistemiydi. Ayrıca maden ocakları, ticaret ve kent sorunlarıyla ilgili katkıları da oluyor.[26] Dubrovnik'in Osmanlılarla ilişkilerine doyurucu bir bakış getiren Belgradlı tarihçi **I. Boziç**'in çalışması anılmaya özellikle değer. Bu çalışma Eagusa belgelerini yakından tanıyan **B. Krekiç**'in araştırmasıyla tamlığa kavuşuyor. 1402 yılını izleyen **Fetret Devri, N. Filipoviç**'in geniş bilgilerle dolu eseriyle yepyeni bir aydınlığa kavuşmaktadır. Burada yalnız **Musa Çelebi**'nin ve **Bedreddin**'in ziyaretleri konu edilmiyor, aynı zamanda erken-Osmanlı Devleti'nin sosyal tarihi derinlere inilerek, sınıflı karakteri ve oluşumundaki itici gücü oluşturan sınıf mücadelesi gün ışığına çıkarılıyor.

---

24 Werner, E. *Bemerkungen zu einer neuen marxistischen Darstellung der Geschichte der Türkei im Zeitalter des Feudalismus.* ZfG. XI, 1963, s. 1516-1525. SSCB'de 1917-1958 arasında yayınlanan tüm Türkiye incelemeleri Sovyet Bilimler Akademisi Orientalistik Enstitüsünde özel bir cilt hâlinde yer alıyor, Moskova 1959: *Bibliyografia Turçiy.*

25 Cvetkova, B., *Sources et travaux de L'orientalisme bulgare.* Annales ÉSC. 18, 1963, s. 1153-1182.

26 Kabrda, J., *Les études orientales en Yugoslavie* (L'activité de l'Institut Oriental a Sarajevo). Archiv orientalni 25. 1957, s. 140-155; Cvetkova, B., *Bibliographie des ouvrages parus dans les pays Slaves sur les aspects économiques et sociaux dela domination Ottomane.* JESO VI. 1963, s. 319-326.

Romenlerdeki Osmanlı araştırmaları, büyük Bizans tarihçisi **N. Yorga**'nın çalışmalarına dayanarak, onun eserini tarihsel materyalizm temelinde sürdürüyor.[27] Önde gelen araştırmalar arasında **M. M. Alexacdrescu-Dersca Bulgaru, M. Guboğlu** ve **M. A. Mehmet** göze çarpıyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dizi iç-tarihsel sorununa ilişkin görüşleri, temel konularda bağdaşmazlıklara kadar uzandığı için bizim görüşlerimizle her zaman örtüşmüyor.[28]

Zengin bir geleneğe dayanan Macar Türkolojisi **J. Nemet, L. Fekete, F. von Laszlo, Kaldy-Nagy** gibi seçkin bilginlerin çizgisinde yürürken, genel olarak 16. ve 17. yüzyıl kaynaklarını yayınlayıp çözümlüyor. O bakımdan ilgilendiği dönem bizimkiyle çakışmamaktadır. Ama Kral Sigismund ve Hunyadi zamanının Macaristan tarihiyle ilgili araştırmaları dikkate aldık.

Arnavutluk Orta Çağ araştırmaları, **İskender Bey** ve onun zamanına ilişkin çalışmalarla bizim açımızdan önem taşıyor, ancak bunlarda halk kahramanlarının idealleştirilmiş ve dönemin zaman dilimiyle çakışmayan karşılaştırmalar yapılmış olmasını hesaba katmalıyız. **A. Buda, K. Biçoku** ve **S. Pulaka**'nın dikkate değer çalışmalarına teşekkür borçluyuz.

Yunanlıların Osmanlı tarihçiliğine katkılarına ancak 1960 yıllarında yayın organı *Balkan Studies*'te rastlamak mümkün. Özellikle **A. E. Vakalopoulos**'un *History of Macedonia* (1973) adlı kitabında yaptığı gibi yer yer ulusal abartma ve zorlamalar düzeltilmeye ihtiyaç gösteriyor, ama eserin bilimsel değerini pek zayıflatıyor sayılmaz, o bakımdan bizim için yararlı oldu. **B. D. Papoulias** için de aynı şeyleri söyleyebiliriz.

Nedir ki Türk tarih yazımı, milliyetçi sivrilikler ve yanıltıcı betimlemelerin sakatlayıcı etkisinden zarar görüyor. **F. Babinger**, yantutuculuk, yüzeysellik, dalkavukluk yanında ekonomik ve sosyal tarih bilgisinin eksikliğiyle suçluyor. Üstelik, "Başka araştırmacıların görüşlerini saygıyla karşılamak ve dürüst tavırla ortaya çıkmak"[29] becerisinin noksanlığından söz ediyor.

Sovyet Türkologlarının vardıkları yargılar da pek farklı değil. **A. S. Tveritinova**, 1953 tarihli bir makalesine şu başlığı koyuyordu: "Türk Tarih Yazımında Orta Çağ Tarihine İlişkin Yanıltmacalar".[30] **A. P. Novoselcev** modern Türk tarihçilerinin çoğunu Pantürkist ve Panislamist olmakla, ayrıca reaksiyoner uydurmalara kanmakla suçluyor. Ama yine de birçok konuda

---

27 Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. M., *Nicoleas Iorga'a Romanian historian of the Ottoman Empire, Bibliotheca histórica romaniae*, Studies 40, Bükreş 1972; Markov, W. - Bahner, W. Irmscher, J., *Nicolae Iorga* (1871-1940). SB. des Plenums und der Problemgebundenen Klassen der Deutschen Akademie der Wissenchaften zu Berlin, 1972, No: 2.

28 Mehmet, M., Türkische Geschichte von den seldschukischen Anfängen bis 1918. *Istoria Turcilor*, Bükreş, 1976.

29 Babinger, F., *Die Osmanen*, s. 199.

30 *BB VII* içinde s. 9.

ulaşılması zor da olsa ilginç belgeler sundular.[31] Milliyetçiliğin modern Türk tarih yazımının değişmez niteliği olduğu, şovenizmin ve Pantürkizmin Kemalist Türkiye'de kökünün tamamıyla kazınamadığı geniş ölçüde doğrudur. Resmî tarih yazımı tarihin ilk dönemlerine ilişkin uydurmacılıklara itibar etmekte, Proto-Hititlere Proto-Türk damgasını yakıştırmakta, Küçük Asya'nın 12. ve 13. yüzyıldaki hızlı Türkleşmesini böylece ilk-yerli halk kuramına dayanarak açıklamaya çalışmaktadır.[32] Bereket ki son 15 yıldır bu eğilimler yavaşladı. Selçuklu ve erken-Osmanlı tarihine ilişkin önemli elyazmaları yayınlandı ve çoğu yeni Türkçeye çevrildi. Bu belgeler, dikkatleri Osmanlıların sosyal yapısına çektiği gibi, dinci akımlara da yeni ışıklar çaktı.

Anti-komünistliği iliğine işlemiş olan milliyetçi **M. F. Köprülü** bile bir dizi makalesiyle, Anadolu dervişlerini tanıma, tasavvuf mistiğini ve Osmanlı beyliklerinin doğumunu açıklama yolunda çok önemli katkılarda bulundu. Vakıfların niteliğini açıklayan geniş çaplı bir incelemede 1942'de sosyolojik kategorilerden bile yararlanıyordu. Vakıflar gibi kurumların özünü anlamamıza yarayan sosyal ortamı gözardı ederek, vakıfları salt hukuksal biçimlere bağlamaya çalışan bilginleri eleştiriyordu.[33] Ama bu, **Köprülü**'nün tarihin dinamik momenti olarak sınıf mücadelesini gördüğü anlamına gelmez, çünkü toplumun sınıflı yapısını daha baştan reddetmektedir. Ne olursa olsun, Osmanlı araştırmalarını Doğu ve Türk elyazmaları alanındaki derin bilgisiyle zenginleştirmekten geri kalmadı. Onun eserini gözardı ederek Türk tarihinin bir yorumuna girişmek olanaksızdır. Bulgar tarihçi **V. A. Mutafçieva**, tımar sisteminin Bizans-Slav kökenli değil, Türk-Selçuklu kökenli olduğu yolundaki Köprülü tezini kabul etmektedir ki buna biz de katılıyoruz. Araştırmalarımız sırasında kendisinin görüşlerini daha yakından incelemek fırsatını bulacağız.

Ö. L. Barkan, H. İnalcık ve M. Akdağ son zamanlarda Osmanlıların sosyal ve ekonomik tarihine önemli katkılarda bulundular. Ama bu yazarlar da Türklerin Balkanlar'a girişinin Slavlar ve Yunanlılar açısından bir lütuf olduğu düşüncesinden kendilerini kurtaramıyorlar. Ve yine aynı şekilde, yenenler ile yenilenler arasındaki çatışmaları, birer sınıf veya kurtuluş savaşı değil, egemen halka karşı verilen bir muhalefet mücadelesi olarak görmekteler [2 –*Y.Ö.*]. O egemen halk ki, iktidara sanki kolektif olarak katılmakta ve kendi içinde egemenler ve sömürülenler gibi sınıflara parçalanmış bulunmamaktadır. Adı geçen yazarların hizmetleri, her şeyden önce

31 *Izuçenie İstoryi Feodalnoy Rossi*, AHHCCP, Moskova, 1962, s. 119.

32 Yinanç, M. H., (s. 161) bile böyle düşünüyor. Genel olarak Werner E., *Panturkismus und eininge Tendenzen moderner türkischer Historiographie*, ZfG XIII, 1965, s. 1342-1354.

33 Köprülü, M. F., *L'institution*, s. 43.

Osmanlı istilasının ilk dönemlerini bir toprağa el koyma eylemi olarak görmelerinde ve **P. Wittek**'in tek yanlı tezine karşı çıkmalarında odaklanıyor. Çünkü Wittek, bu istilayı salt **gazilik** olgusuna dayandırmaktadır. 15. yüzyılın defterlerinin titiz bir analizini yapan yazarlar **sipahi** sistemini daha kolay gözlemlenebilir duruma getirdiler.

Türk tarih yazımının eski ustası **İ. H. Uzunçarşılı** bu konuda daha tutucu davranıyor. Kendisine göre tarih her şeyden önce siyasetin tarihidir ve Osmanlıların devletleşme sürecinde Türk olmayan öğelerin tüm etkisini fiilen yadsır.

Ona kalırsa Osmanlı İmparatorluğu, Balkan halkları için kendi efendilerinden, onların vahşet ve keyfî yönetiminden kurtuluş, böylece düzene, güvenlik ve huzura kavuşmak anlamına gelmektedir.[34]

M. Akdağ ve **O. Turan**, Marmara havzasında ekonomik bir birliğin oluşmuş bulunduğu varsayımı ardında koşuyor ve Selçuklu egemenliğini aşırı ölçüde idealleştiriyorlar ki bu eğilime, daha hafif biçimde bile olsa, **Cl. Cahen** ve **T. T. Rice**'da da rastlıyoruz. **Akdağ** ve **Turan, Selçuklu** ve **Osmanlı** Anadolu'sunun Türk karakterinin altını gerçi doğru olarak çiziyor, ama Oğuzların geçmişinden kalan canlı izleri örtüyorlar. Oysa **G. Öney** bu geçmişin sanata bile yansıdığını gösteriyor.

F. Sümer özel bir monografisini Oğuzların antik dönemine adıyor ve 16. yüzyıla ait istatistiksel malzemelerden yola çıkarak 24 boyun Küçük Asya'ya yayılma ve yerleşme sürecini izlemeye çalışıyor, bu amaçla toponomi ile antropolojiyi bağdaştırıyor.[35] Yararlandığı arşiv malzemesi ilgi uyandırdığı halde kullandığı yöntem o dönemin bilgileriyle karşılaştırıldığında sakatlanıyor, çünkü tarihsel verilerdeki rakamlarla sık sık çelişiyor.[36] Oysa yeni malzemeleri kullanırken daha titizlikle davranmak yerinde olurdu.

Bizim sorunsallarımız açısından **M. A. Köymen**'in Büyük Selçuklu tarihiyle ilgili kitabı bir kaynakça oluşturmuyor, çünkü orada ağırlıklı olarak siyasal olaylarla yetiniliyor ve şu tez ön plana getiriliyor: Müslüman Doğu'da en büyük devletleri kuranlar Türk boylarıydılar ve onların fethettikleri tüm bölgelerin **ilk yerel** ahalisi olduklarını kabul etmek gerek [3 –*Y.Ö.*]. Uzmanlık düzeyindeki Türkçe literatürü sağlamakta eskiden olduğu gibi bugün de hatırı sayılır zorluklarla karşılaştık. O nedenle bu üçüncü baskıda da ne yazık ki kapatamadığımız boşluklar kaldı.

Buna karşılık Batı Avrupa kökenli yayınları bulmak daha kolay oldu. Özellikle Paris'teki Ecole pratique des Hautes Etudes'te VI. Bölümü, sağ-

34 Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, Cilt 1/2, s. 61.

35 Sümer, P., *Oğuzlar, Über die Staminé und ihre Organisation*, s. 199.

36 *A.g.e.*, s. 208 ve tablolar.

ladığı belgeler (**Documents et recherches sur l'economie des pays byzantins, islamiques et slaves et leurs relations commerciales au Moyen Age**) nedeniyle selamlıyoruz. **F. Thiriet, I. Melikoff-Sayar, N. Beldiceanu** ve **I. Beldiceanu-Steinherr**'in isimlerinden önce söz ettik. Ayrıca erken-Osmanlı diplomasisine ilişkin eleştirel çalışmaları Bayan Beldiceanu'ya borçluyuz. Bu çalışmalarla sahteyi doğrudan açıkça ayırabilecek duruma geldik.

Yukarıda belirttiğimiz "documents"lerin derleyici ve yayıncısı olan **P. Lemerle**, Aydın Beyliği üzerine klasik sayılabilecek örnek bir kitap yayınladı.[37]

Çoğu kez çelişkili olduğu kronikleri ve yıllıklarına rağmen **Cl. Cahen**'in yayınladığı zengin kaynaklara dayalı makaleler, Selçuklu dönemi için birer kılavuz değeri taşıyor. Anadolu'nun 1.-13. yüzyıllar arasındaki ekonomik ve sosyal tarihinin temel taşını koyup V. A. Gordlevksi'nin eski yayınlarını tamamlayarak düzeltmiş olmak onuru ona aittir. Araştırmalarının 1071-1330 dönemine ilişkin sonuçlarını büyük bir sentez hâlinde İngilizce yayınladı (1968). Bu sentez kendisinin bir yorumlama ustası olduğunu kanıtlıyor.

F. Babinger'in yazdığı tüm eserler ve öğrencisi **H. J. Kissling**'in sürdürdüğü olumlu araştırmaları kitabımızda bol bol değerlendirdik. Bu çalışmalar, Almanya'da, Osmanlı araştırmaları açısından 1933'ten önceki zengin burjuva tarihçiliğinin geleneğini sürdürdüler, özellikle 19. yüzyılda erken-Osmanlı tarihine köklü katkılar getirdiler. Bu alanda **G. Jacob** gibi bir bilginin adını ve onun Türk kütüphanesinde gerçekleştirdiği çalışmaları ve monografileri anmak yeterlidir sanıyorum.

P. Wittek, Rum Sultanlığı'nın tarihine kalıcı katkılarda bulundu ve Bayan Beldiceanu gibi kendini erken-Osmanlı diplomasisine adadı.

P. Vryonis Jr. ise Selçukluların gelişinden başlayarak Osmanlı egemenliği sırasında Küçük Asya Grekliğinin tarihini yazarken Türkistilasının yerel halk üzerindeki yıkıcı etkilerini ön plana çıkarıyordu. Bu yazarın görüşlerini tamamıyla paylaşmasak bile,[38] Cahen'in çizdiği aşırı olumlu havayı dengeleyen yeni düşüncelere ulaşmaya olanak sağlıyor.

Özetle diyebiliriz ki, uluslararası Osmanlı araştırmacılarına yalnızca elyazmalarını yayınlamak görevi düşmüyor, aynı zamanda mevcut basılı malzemeyi yeniden yorumlamak, Osmanlıların ve devlet yapısının sınıflı karakterini ışığa kavuşturmak gerekiyor.

Şimdiye kadar elde edilen bilgilerin bir ara bilançosunu yapma gereği de bununla ilgilidir. Çünkü açıkta kalan ve tartışılması gereken sorunların

37 Die Rezension von Frances, E., *BB XV* içinde, 1959, a 275-278.

38 "*The Decline*" ile ilgili görüşüm için bkz. *ZfG XXI*, 1973, s. 110.

dökümünü yapmak, genel tarih çalışmalarına yararlı karşılaştırma malzemesini hazırlamak böyle bir bilançoyla mümkün olabilir.[39]

A. W. Gulyga'ya göre tarih biliminin konusu, toplumsal gelişmenin yasalarını bu gelişmeyi yansıtan somut biçimler doğrultusunda açıklamaktır. Bu bilim, tarihsel gerçekliği, zorunlu olan ile rastlantısal olanın birliği hâlinde yansıtmalı ve insanlığın arkasında bıraktığı yolu tüm karmaşıklık ve dolambaçlığı içinde ortaya çıkarmalıdır.[40]

Burada hiçbir şekilde, bilinen genel yasaları resimlendirmek değil, her olguyu onun özgül gerçekleşme biçimleriyle sergilemek söz konusudur. Tarihsel olgu, ancak "oluşma teorisi açısından çözümlenip gelişme süreci veya oluşum sırası içindeki yeri saptandıktan sonra" bilimsel bir niteliğe kavuşur. Tarihsel olgunun bu şekilde ortaya çıkarılan konumu, elbette ki tarihsel gerçeklerde yatan ve sınıfsallık denen karaktere bağlı olacaktır. Sorunsal konusu sürecin hangi sınıfsal çıkarlar yönünde ve hangi sınıfların "sırtından" geliştiğini meydana çıkarmak, sürecin özündeki nesnel gerçekliğin bilgisini edinmek, olgusal bilimsel bilgi düzeyine yükseltmek demektir.[41]

Bunun için elimizde olan kaynaklar geçmişin nesnel tanıkları sayılan belgelerdir, çünkü bunların niteliğini, belge yazarının ideolojisini de oluşturan somut tarihsel ilişkiler belirtiyor.[42]

Kaynaklar, bireylerin davranış veya eylemlerindeki nesnel olanakları görebilmemizi sağlıyor. G. J. Gleserman'a bakarsak, insanlar kendi davranma olanaklarını [veya alternatiflerini] kendi değerlendirmelerine göre yaratmıyorlar. Bu olanakları nesnel koşullar, toplumun gelişmişlik düzeyi vb. belirliyor. Ama bu tür olanakların gerçekleşmesi başta insanın aktifliğine, faaliyetine, irade ve enerjisine bağlıdır. Tarihsel süreç içinde insanın kişiliğine bu yüzden önemli roller düşer.[43] Bu kuramsal düşünceleri [4 –Y.Ö.] birtakım sultanların ve onların karşıtlarının çeşitli siyasal faaliyetlerine bakarak somutlaştırma fırsatını bulabileceğiz.

Bunun dışında şunları da eklemek gerek: Tarih bilgisi geriye bakışlıdır, yani şimdiki koşullardan geçmiş koşullara, sonuçtan nedene doğru yönelir. O nedenle tarihçinin mantıksal çıkarsamaları, yalnız kendisine ulaşan malzemeye değil, aynı zamanda onun bu malzemeye bakış perspektifine

39 Aynı dilekte bulunan Kabrda, F., *Les problèmes de L'ètude de L'histoire de la Bulgarie a L'èpoque de la domination turque*. BS, XV, 1954, s. 190.

40 Gulyga, A. W., *Über den Charakter*, s. 43.

41 Danilov, A. I. - Ivanov, V. V. - Kim, M. P. - Kukushin, Ju. S. Sakharof, M. - Sivachev, N. V., *History and Society*, GISH XIV International Congress of Historical Sciences, San Francisco 1975, s. 65.

42 Ivanov, G.M., s. 618 ve 625.

43 Gleserman, G. J., *Probleme des sozialen Determinismus, Die Gesetzmässigkeit der sozialen Entwicklung* içinde. Berlin 1975, s. 26.

[yönüne] de bağlıdır. Dünyamızdaki tarihsel perspektiflerin geçirdiği değişimler, önceleri benimsemiş olduğumuz eski tarih anlayışlarının yeniden gözden geçirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Ya da şöyle diyelim: Tarihin herhangi bir sürecinden çıkarılıp elde edilen bilginin sınırı yoktur, dolayısıyla bu bilginin her düzeyi görecelidir, mutlak ve belirleyici kesinlikte değildir.[44] İşte bu iki faktör, yani tarihsel bilginin bakışçı perspektifselliği, yani bakış perspektifine bağımlı oluşu ve bilgilenme olanaklarının göreceliği, bizim tarih anlayışımızı da belirliyor. Ancak bu arada, perspektifsel bakışı dönemin toplumsal koşullarının salt yansıması olarak da düşünmemeliyiz. Tarih anlayışının yeniden gözden geçirilmesi, yalnız güncel siyasal gereklere dayanarak yapılamaz, bu aynı zamanda bilimsel disiplindeki gelişmeler bağlamında bu gelişmelerden koparılmaması gereken bir doğrultuda yapılmalıdır. Kısacası bu işin kendi özgül mantığı, özgül bir sürekliliği ve yasallığı vardır.[45] Başka bir deyişle, bilimsel disiplinin gelişme durumu ve doğrultusu her seferinde dikkate alınmalıdır.

Son hedef olarak ulaşılmak istenen durum, olgusal malzemenin genelleştirilmesidir, ama çoğu kez yapıldığı gibi bu ruhsuz bir empirizmle sonuçlanan basit bir sistematikleştirme olmamalıdır. Diyalektik mantığın gerektirdiği üzere olgular arasındaki bağlamı evrensel yönleriyle tanımanın ve konuyu böylece aktarmanın, sadece bizim seçtiğimiz konular dokusu açısından erişilmez bir şey olduğu söylenemez, "... ama evrensel yönlülük beklentisi bizi yanlışlardan ve katılıklara düşmekten koruyacaktır."[46]

Tikel toplumsal formasyonların devletleşmesi, askerî demokrasiye geçiş ve ardından sınıfsal bölünme, bütün bunlar hep Marksist Orta Çağ tarihinin temel sorunları içinde yer alıyor.[47] Bu sorunlar Doğu Almanya'da son yıllarda dünya tarihi çapında araştırılmakta ve bir çözüm yolunda yaklaşımlar denenmektedir.[48] Buradaki yorumlarımız da ister istemez bu araştırmalar doğrultusunda yer alıyor, o bakımdan ilgili sorunların ileride tartışılmasına katkıda bulunuyor.[49]

---

44 Kon, I. S., Cilt: 2, s. 103.

45 *A.g.e.*, s. 122.

46 Lenin, W. I., *Werke*, C. 32, "Bir Kere Daha Sendikalar Üzerine", Berlin 1961, s. 85.

47 *Beiträge zur Entstehung des Staates.* J. Hermann ve I. Sellnow'un yayını. *Veröffentlichungen des Zentralinstituts für Alte Geschichte und Archäologie der AdW der DDR*, Berlin 1976.

48 Kapitalizm öncesi toplumsal formasyonların tarihinde halk kitleleri in rolü için bkz.: J. Hertmann ve I. Sellnow, – *A.g.e.*

49 Türkçe, Farsça ve Arapça kelimelerin transkripsiyonunda örnek aldığım eser: R. Hartmann, *Die Religion des Islam. Eine Einführung.* Berlin 1944, (Kolonialwissenschaftliche Forschungen, C.5).

II

SELÇUKLU MİRASI

"Küçük Asya'nın Selçuklular tarafından fethedilmesi, doğurduğu sonuçların boyutları göz önüne alınacak olursa, hiç kuşkusuz Orta Çağ tarihinin en önemli olaylarından biridir."[1] Bir Türk tarihçisine ait olan bu yargıyı –Selçuklu egemenliğini yüceltişine katılmasak da– haklı bulmamak elde değil.[2] R. A. Huseynov da, Malazgirt'i yeni bir devrin başlangıcı ve Konya Sultanlığı'nı da İslamlığın Latin dünyası karşısında bir ileri karakolu [5 –Y.Ö.] olarak değerlendiriyor.[3] Anadolu böylece etnik açıdan Türkiye'ye dönüşür ve İslam'ın ileri karakolu sıfatıyla Avrupa'nın içlerine doğru uzanan bir saldırının çıkış üssü konumunu alır.

Selçuklu ve Osmanlı Devletleri birbirinden farklı iki fenomen değil, tersine geniş ölçüde aynı etnik, sosyal ve siyasal temellere dayanarak birbirini izleyen iki devlet biçimiydi.[4] Söz konusu süreklilik elbette mutlaklaştırılmamalı ve Osmanlı Devleti de –M. F. Köprülü veya M. Akdağ'ın[5] düşündükleri gibi– yalnızca Konya Sultanlığı'nın bir devamı olarak görülmemeli; aynı şekilde, geçiş ilişkileri yalnızca etnik ve coğrafi bir sürekliliğe indirgenemeyeceği gibi toplumun ve devletin tüm kurucu öğeleri de Bizans ve Balkan Slavlarından türetilemez. Rum Sultanlığı Bizans ve Türk kültür öğelerinin bir sentezi midir, değil midir sorusu da böylece meselenin konuş biçiminden kendiliğinden ortaya çıkıyor.

Bu bölümde, Selçukluların Küçük Asya'daki tarihlerini bütüncül olarak yazmayı ya da tartışma konusu olan tüm noktalara değinmeyi amaçlamıyoruz. Çünkü böyle bir amaç, yazarı dil açısından zorlayacağı gibi, konunun

1 Turan, O., *L'islamisation*, s. 137.

2 *A.g.e.*, "Les souverains seldjoukides èt leur sujets non-musulmans". *Studia Islamica I*, 1953, s. 72, 90.

3 Gusejnov, R. A., *İz istorii otaioseniy bizantii*, PC 23, 1971, s. 162.

4 Akdağ, M., *Osmanlı İmparatorluğunun...*, s. 230.

5 Köprülü, M. F., Osmanlıların, devletleşme sürecine ilişkin her türlü Bizans etkisini dışlıyor. *BS XXIV*, 1063, s. 217.

zaten oldukça geniş olan çerçevesini de tümüyle aşardı. O nedenle yalnızca sınırlı birtakım değinmeler içinde, Osmanlıların daha sonraki gelişimi açısından belirleyici olan noktalar toparlanıp açıklanacaktır.

1. Sınırda Mücadele ve Devletin Oluşturulması: Malazgirt'ten Sivas ve Konya'ya

11. yüzyılda Türklerin Orta ve Ön Asya'nın devletler dünyasına girişi, daha önceki yüzyıllarda Hun, Cermen, Slav ve Arap kavimlerinin giriştikleri göç hareketleriyle karşılaştırılabilecek ölçüde büyük bir Kavimler Göçü'ydü.[6] Türk boyları daha 11. yüzyıldan çok önce Transkafkasya'ya, özellikle de Azerbaycan'a sızmışlar ve Anadolu'yu ele geçirme hazırlığına başlamışlardı.[7] Ama o zamana kadar yerli halk üzerinde dil ve kültür açısından etkileri önemli olmayan bir azınlıktılar.

8. yüzyılın sonlarından başlayarak Türk göçleri, Sir-i Derya çevresinde **Oğuz Yabgu**'sunun "El" diye adlandırdığı bir boylar birliği oluşturmuştu... 10. yüzyılda bir kenti andıran göçer kampları **Yengikent** adıyla siyasal bir merkez durumuna geldi. S. P. Tolstov Oğuz kültürünü 5. ve 6. yüzyıllardaki **Akhun** kültürüne bağlar.[8] V. A. Gordlevski ise eski Aşiret Yasasının daha Orta Asya'dayken çözülmüş olduğunu tahmin ediyor.[9] Oğuzların nerelere yerleştikleri araştırmaların tartışmalı konularındandır. S. G. Agadzanov eldeki tüm bilgileri tarayarak aşiret beylerinin daha 8. yüzyılda Batı Türkellerinin mirası üzerinde kavgaya tutuşmuş oldukları sonucuna varmıştır.[10] Oğuz adı, başlangıçta bir boyu ya da boylar grubunu temsil ediyorken, sonraları bir efsane karakterine bürünerek bir bey ya da boylar beyi veya atası anlamında dönüşmüş olmalı.[11] Boy, öncelikle Aral ve Kuzey Hazar kıyıları ile Sir-i Derya'nın aşağı ovalarında yurt tutardı.[12] Bu göçerleri 920 yıllarında ziyaret eden Arap elçisi ve gezgin **İbn Fadlan,** "Oğuzların içinde 10 bin at ve 100 bin koyun sahibi kişilere rastladığına" işaret eder.[13]

---

6 Cahen, Cl., *Le problème*, s. 347.

7 Gusejnov, R. A., *Superpositions ethniques en Transcaucasie aux XI e et XII e siècles. Turica II*, 1970, s. 72.

8 Tolstov, S. P., s. 264. Bartold, Oğuzların ana vatanını kuzeydoğu Moğolistan'a kaydırmaktadır. II., 1, s. 553.

9 Gordlevskij, V. A., s. 97.

10 Agadzanov, S. G., s. 128. *Batı Türk Hanlıklarının Çözülüşü*. Gumilev, L. N., *Drevnie Turki*. Moskova, 1967, s. 244.

11 Gumilev, s. 62.

12 Agadzanov, s. 72.

13 Togan, A. Z. V., *İbn Fadlân*, s. 33.

Tolstov, bundan Sir-i Derya bölgesindeki kentlerde canlı bir meta alışverişinin olması gerektiği sonucunu çıkarır; daha 8 ve 9. yüzyıllarda bozkır ve ova arasında bir işbölümü oluşmuş ve step devletleri askerî üstünlükleri sayesinde yerleşik halkı egemenlikleri altına alıp haraca bağlamışlardır. Bunun doğal sonucu olarak göçerler arasında keskin bir sosyal farklılaşma ortaya çıktı.[14] Bu süreç içinde çobanların özellikle at yetiştirimi sayesinde askerî bir üstünlük sağladıkları su götürmez [6 –*Y.Ö.*]. Ekonominin göçer toplumlar arasında basamaklandığı yani salt ve yarı göçebeler ile yerleşik halkın bir arada yaşamakta oldukları gözden kaçırılmamalı.[15] Oğuzlar da 10. yüzyıldan başlayarak işte böyle üç gruba ayrıştılar. Başlangıçta ilk iki grup [salt ve yarı göçebeler] açıkça ağır basmaktaydı. Düşük düzeyde seyreden tarım biraz darı üretiyor, ama genelde tahıl ihtiyacını asla karşılamıyordu.[16]

I. Sellnow'a göre toplumsal farklılaşma ve sınıflara ayrışma göçerlerde bireysel mülkiyetin toprak sahipliğine oranla daha hızlı gerçekleşmesini sağlayan hayvan sahipliği yoluyla olmaktadır. Hayvan yetiştirme küçük üretim birimlerinin [hayvanların ve ürünlerinin] örgütlenmesini sağladığı için bireysel mülkiyetin kolayca oluşmasına yol açar; ancak bu koşullar bile toplumsal farklılaşma [ve bağımlılık] için yeterli değildir. I. Sellnow'a göre, bu farklılaşma ilkin askerî seferler ve salgın hastalıklarla ortaya çıkmıştır.[17] W. König de göçerlerin hayvan yetiştirimini "üretimin belirli bir gelişmişlik düzeyindeki üretici güçlerin uzmanlaşmış bir gelişme yönü" olarak görür ve Sellnow gibi, bağımlılık ilişkilerini sürüler üzerindeki mülkiyet farklılaşmalarından türetir; ancak kural olarak bu farklılaşma, sınıf ve tabakaların birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılarak kristalleşmesine yol açmamış, daha çok toplumsal ilişkilerin hareketliliğini sağlamıştır ki, bu da göçer ekonomilerinde başka üretim tarzlarıyla bütünleştikleri zaman bile feodalizmin ön koşullarının neden belirmediğini açıklar.[18]

Sovyetlerde yapılan araştırmalar ise bunun tam tersini kanıtlıyor. S. G. Agadzanov 10. yüzyıldaki Oğuzlar konusunda, mülkiyetin aşiret ve boy aristokrasileri tarafından gasp edildiğini ve bunun, otlaklar temelinde örgütlenen toplulukların çöküşüne yol açtığını ve kara budunu, yani basit halkı bozkır aristokrasisiyle karşı karşıya getirdiğini savunuyor. El konulan otlaklar, üründen rant alma için ekonomik bir yaptırım aracına ve komşular

14 Tolstov, s. 266.

15 Zdanko, T. A., *Nomadizm v Sredney Azii i Kazakistane*, Moskova, 1968, s. 275.

16 Agadzanov, s. 87-97; *Istorija Turkmenskoj SSR*, s. 184.

17 Sellnow, I., "Grundprinzipien einer Periotlisierung der Urgeschichte. Ein Beltrag auf Grandlage ethnographischen Materials" Berlin, 1961, *Völkerkundliche Forschungen*, C. 4, s. 470.

18 König, W., "Die Nomaöenviehzucht als wirtschaftlich-kultureller Typ" *Ethnographisch-archäologische Zschr.* 15, 1974, s. 455, 459-461.

arası yardımlaşma, bir sömürü biçimine dönüşür. Kenkes'te (halk meclisi) aristokrasinin sözü geçer. Han seçiminde kara budunun rolü göstermeliktir.[19] S. E. Tolybekov bu toplumsal durumu ataerkil feodalizm olarak adlandırıyor. Büyük sürü sahiplerinin sürü mevcudunu artırmak yönündeki sürekli [gasp etme] çabaları tarafından belirlenen böyle bir feodalizm, köleler ve 'konsu'ları (korunanları) [7 –*Y.Ö.*] üretim tarzında belirleyici değişikliklere yol açmayacak biçimde sömürüyordu. Değişen tek şey ise eylem çapı giderek genişleyen savaş girişimleriydi. Bu girişimler giderek daha çok vergi ve haraç elde etmek amacıyla başka tarım topluluklarının sindirilmesi alanında yoğunlaşıyordu. Boylar aristokrasisinin topraklar üzerinde herhangi bir tekelinden söz edilemezdi, zenginlikleri daha çok sürüler ve canlı iş gücünden oluşmaktaydı. Göçerler bu gelişme aşamasını sürdürmekte diretseler yani tarıma geçmiş olmasalardı, kural olarak kısa ya da uzun vadede tarih sahnesinden silinirlerdi.[20]

Karl Marx bu fenomeni şu şekilde karakterize etmişti: "Göçebe bir çoban aşireti için yeryüzü (toprak), tıpkı öteki doğa koşulları gibi, onlara uçsuz bucaksız tekdüze bir şey olarak görünür... Mülkiyetini kendilerine bağlamak istemedikleri halde, ona, toprağa karşı kendi mülkleriymiş gibi davranırlar. Gerçekte mülk edinilen **yeniden üretilen şey** ise (toprak) değil, **yalnızca sürüdür**, çünkü topraktan konaklama mahallerinde topluca ve geçici olarak yararlanılır."[21]

Aslında salt hayvan ürünlerine dayalı ekonomi, otlakların aşiret ya da aile mülkiyetine geçmesiyle çelişir, çünkü bu, sürülerin çoğalmasından vazgeçmek, en önemli üretim aracının yeniden üretimini tehlikeye atmak demektir.

Bu nedenle otlaklardan yararlanmanın başlangıçta beyler ve hanlar tarafından düzenlenmesi, otlak aracının giderek feodal bir aristokrasi tarafından tekelleştirilmesi ve mülk edinilmesi sonucunu doğuramazdı.[22] V. F. Şahmatov bu düşünceden yola çıkarak, feodalleşmenin toprak değil de sürü üzerinden doğduğu sonucuna varır. Boy'un kolektif ekonomisi ailelerin bireysel ekonomileri biçiminde çözülür, sürüler özel mülkiyete geçer. Bozkır aristokrasisi böylece Boy'un yoksul üyelerinin iş gücünü artık kendi çıkarına kullanmaya başlar, aşiret demokrasisine özgü organların işlevlerini de ele geçirir.[23]

---

19 Agadzanov, s. 108, 112, 115-118, 142.

20 Tolybekov, S. E., s. 77-79. "Konsu" aslında Hazar Denizi'nde "komşu" demek, ama sonraları aristokrasinin yanına sığınan çobanlara da böyle deniliyordu. Sonraları "yoksul, sefil" anlamında aşağılayıcı şekilde kullanılmaya başlandı. Karşılaştır: Radloff, W., *Türk-Lehçeleri Sözlüğü Denemesi*, St. Petersburg, 1905, s. 525; Moskova, 1964.

21 Marx, K., *Grundrisse*, s. 390.

22 Sachmatov, V. F., s. 34-59.

23 *A.g.e.*, s. 47.

Şimdi şu soruyla karşı karşıya gelmiş bulunuyoruz: Göçebe feodalizminin ekonomik temelini otlaklar mı yoksa sürüler mi oluşturmaktaydı? Marksist tarihçiler arasında bu konudaki görüşler farklıdır. Bu görüş açılarından bazılarını tanımış bulunuyoruz. Sürüler geçimin temel kaynağını oluşturuyordu. Ama bundan, sürülerin göçer toplumların ekonomik temeli oldukları sonucunu çıkarmamalıyız. Sürülerin çoğalması otomatik olarak otlak alanlarının yaygınlaşıp büyümesine ve [sürünün kontrol altında tutulması için] zengin sürü sahipleri tarafından çitle çevrilmelerine yol açar. Sürü olarak mal varlığındaki farklılıklar S. Natsagdorj'a göre sonunda **gens** düzenini parçalayıp sınıflı bir yapı ortaya çıkartamazlar. Bunun gerçekleşmesi için mal zenginliğinin ötesinde otlaklara da el konması gerekir; ancak bozkır aristokrasisinin ellerindeki bu ekonomik yoğunlaşma ilk olarak basit çobanların sömürülme koşullarını yarattı. Gerçi bu çobanlar da hayvan sahibiydi [yani köle değildiler] ancak hayvan sayısı ailelerini beslemeye asla yeterli değildi, bu da feodal aristokrasiye ekonomik bağımlılıklarına yol açıyordu. Başka bir deyişle, aristokrasinin mülkiyetindeki toprak ve sürüler, Asya göçerlerinin feodal üretim tarzının temeliydi, çok yakında devlet toprağı da baskın ve başat bir rol oynayacaktı.[24] D. E. Eremeev şu sonuca varır: Türk halklarında Boy'un ya da aşiretin, örf ve âdet gereği, ortak kullanım ve yönetimine tabi olan otlakların büyük bölümü aslında **fiilen** zengin sürü sahiplerinin, bozkır aristokratlarının tasarrufu altında bulunmaktadır.[25]

10. yüzyılda Oğuzlar işte bu gelişme aşamasına vardılar. Bu aşama, başkaca değişimler yanında, obadaki -kan akrabalığına dayanan birim- dönüşümlerde de yansır. Oba, kökenleri ortak bir boyatasına uzanan aile ve çadırların birleşmesinden oluşurdu. İktisadi açıdan ise ortakların ortak sahipliğine ve kullanımına dayanırdı. Daha büyük oba birleşimleri ise yağma, ganimet ve yayılma peşindeydi.[26] Bu türden savaşçı girişimler oba üyelerinin birbirlerinden ekonomik ve toplumsal açıdan farklılaşmalarını pekiştiriyor, askerî önderleri aristokratlara ve askerî demokrasiyi de sınıf egemenliğine dönüştürüyordu.[27]

Artık Şamanizm'i bırakmanın ve sınıflı toplumu bir yaptırım hâline getirecek olan yeni bir dini kabullenmenin vakti gelmişti. [8 -*Y.Ö.*]. Tam bu noktada, özellikle 9. ve 10. yüzyıllarda Orta Asya'da tipik feodal özellikler

24 Natsagdorj, Sh., *Main Charakters of feudalism of nomads.* "The Mongolian society as an example." Papers of the Mongolian Delegates to the XIV International Congress of Historical Sciences. Ulan-Batur 1975, s. 4.

25 Eremeev, D. E., *Ztnogenez*, s. 78.

26 Agadzanov, s. 104; Ouisenier, J., "Parentè et organization sociale dans le domaine turc." *Annales ESC* 27, 1972, s. 931.

27 *Istorija Turkmenskoj SSR.*, s. 195.

edinmiş olan İslamiyet bunun için biçilmiş kaftandı.[28] İslamiyet'i ilk kabul edenlerin Sir-i Derya bölgesinde yaşayan ve toplumsal gelişme açısından en ileri aşamada bulunan Oğuzlar olması rastlantı değildir. Reşidüddin'in *Oğuzname* Şamanizm ile İslamiyet arasındaki mücadeleden söz eder. Oğuzların efsanevi atası, Boy'un yaşlıları önünde oğlunun densizliğinden dert yanar: "Oğlum Oğuz, çocukluğunda mutlu, tacına tahtına bağlı bir kişi idi. Şimdi ise kulağıma çalındı ki inancından ayrılmış ve kendisine yeni bir Tanrı seçmiş. Bu bizim için büyük onursuzluktur. Genç bir adamın bizi ve Tanrısını hiçe saymasına ve bize ihanet etmesine nasıl katlanabiliriz?" Meclis, oğul Oğuz'u ve yandaşlarını öldürme kararı alır.[29] Oğul Oğuz'un puta tapan ve amcalarının tepkisine karşı giriştiği savaşta elde ettiği zafer ve bu puta tapıcı yaşlıların ölümü, Allah'ın bir zaferi sayıldı ve halkın İslamiyet'i kabulünde [9 –*Y.Ö.*] belirleyici oldu.[30] Oğuzların kahramanlık destanı *Kitab-ı Dede Korkut*'un eski bölümleri oldukça açık şekilde Şamanların İslam dervişliğine geçiş sürecini yansıtır. Bu geçiş eski puta tapma anlayış ve pratiğinin İslamcı kılık altında yaşamaya devam ettiği bir süreçtir.[31] İslamcı propagandanın çıkış noktası kentlerdi. A. Haneda, Müslüman şehirlerin Türklerde İslamlaşma ve yerleşikleşmeyi sağladığı görüşünü savunur.[32] Ancak Haneda bu noktada boyların geçmişindeki iç dinamiği atlıyor ve savaşçı ülkülerin göçerler üzerinde çok büyük bir çekici etkisi olduğunu ve bu ülkülerin erken-feodal genişleme dürtüsünü uyarmakla kalmayıp onu kutsal bir ayla ile de taçlandırdığı olgusunu es geçiyor.

Alıntı yapılan kitap, şiirlerle de karışık olarak düz yazı biçiminde 12 öyküyü içeriyor ve muhtemelen 15. yüzyılın ikinci yarısından kalma. Efsanelerin malzemesi ise çok daha eski ve tarihin iki farklı dilimini yansıtıyor: Oğuzların 8 ila 11. yüzyıllar arasında gerek kendi aralarında gerekse Peçenek ve Kıpçaklara karşı verdikleri mücadeleler, ayrıca Akkoyunluların Gürcülere ve Trabzon İmparatorluğu'na karşı savaşları. W. Björkman'a göre, hikâyeleri derleyen kişi eski Oğuz geleneğini oldukça iyi tanıyordu.[33]

Eserden, 10. yüzyılda Han'a savaşta ve avda hizmet eden zengin bir göçebe aristokrasisinin var olduğu ortaya çıkıyor. Çobanların tebaalaştırılması, askerî demokrasiden feodal bağımlılık ilişkilerine geçişi açıkça göste-

28 *A.g.e.*, s. 198.

29 Reşidüddin, 1, s. 19.

30 *A.g.e.*, s. 19.

31 Mollov, R., *Kerem et Asli et ses variantes balkaniques*. ÊB 2/3 1965, s. 248.

32 Haneda, A., *Les nomades et les villes*, CISH XXV International Congress of Historical Sciences. San Francisco 1975, s. 10.

33 Björkman, W., "Die altosmanische Literatur." *Philologiae Turcicae Fundementa II*. Ed. L. Bazin; T. Gökbilgin, A. Bombaci, Fahir İz, J. Deny, H. Scheel. Wiesbaden 1965, s. 405.

ren ataerkil biçimlerde gerçekleşiyor.[34] F. Sümer, destanlardan türetilebilen toplumsal ilişkileri idealleştirmekte ve kahraman olarak alkışlanan han ve beyleri yoksul ve zayıfların yardımcı ve koruyucuları olarak yorumlamaktadır.[35] Yoksulların ve sıradan savaşçı erlerin korunmasının koşulu daima hizmet ya da fidye biçiminde haraçtır [10 –Y.Ö.].

Moğollarda olduğu gibi Oğuzlarda da daha 10. yüzyılda gelişmiş bir hiyerarşi vardı; ancak bu yalnızca bireylere değil boylara da boyun eğdirilmesi yoluyla oluşuyordu. Böylelikle egemen ve köle [11 –Y.Ö.], boylar ortaya çıkmıştı.[36] Oğuzlar egemenlikleriyle birlikte adlarını da, 10. yüzyılda Kuzey Türkmenistan ve Güneybatı Kazakistan'daki tüm bozkır boylarına taşıdılar.[37] Türkmenler de onların eline dâhil oldular.[38] Cl. Cahen "Türkmen" sözcüğünü "Müslüman-göçebe" olarak açıklıyor ve kökenini gaziliğin İslamlaştırılmasına dayandırıyor.[39] I. Melikoff ise bu terimden Osmanlı öncesi ve erken-Osmanlı dönemindeki Türk yarı ve tam göçerlerini anlıyor.[40] F. Sümer, Oğuz ve Türkmenlerin etnik kökenden geldiklerini, özellikle Türkmenlerin boylar birliğinin göçebe kolu olduğunu savunuyor.[41] R. A. Huseynov'a göre "Oğuz" adı 9. ve 12. yüzyılda "Türkmen"e göre daha kapsamlı bir anlamda kullanılmaktaydı. Ama Türkmenler kendilerini Oğuz boyları birliğinden etnik ve politik olarak ayrı sayıyorlardı. 13. yüzyılda ise Türkmen adının etnik rengi ağır basmıştı. Türkmen'in karşılığının artık "Yörük" olarak kullanılması rastlantı değildi.[42]

Türkmenler aslında Türk'tü, ama bölgenin Hint-Avrupalı eski halkıyla karışmışlardı ve Oğuzlara oranla Horasan ve Harezmli çiftçilere daha yakındılar.[43] 11. yüzyılda Selçuklular da kendilerine sık sık "Türkmenler" derlerdi ki bu deyim, Selçuklu boylarının 11. yüzyıl başlarında "Türkmen" olarak adlandırılmasına kadar uzanır.[44]

---

34 *Kitab-ı Dede Korkut*, s. 125-127.

35 Sümer, F., *Oğuzlar*, s. 408-411.

36 Brice, W. C, *Turkish colonization*, s. 25.

37 *Istorija Turkmenskoj* SSR., s. 178.

38 Agadzanov s. 17.

39 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 8.

40 Melikoff, I., *Le problème*, s. 50.

41 Sümer, F., *Oğuzlar*, s. XIII.

42 Gusejnov, R. A., *Nerodni Azil*, T. 3. Moskova 1969, s. 184.

43 Agadzanov, s. 80; *Istorija Turkmenskoj SSR.*, s. 182.

44 Hasan, S. A., *Notes on the etymology of the word Turkmen.* Islamic Culture 37, 1963, s. 163-166. Reşidüddin "Türk-benzeri" boylara Türkmenler diyordu. 10. yüzyılın arazi coğrafyacıları "Türk" denince siyasal bir kavram, "Oğuz" denince etnik bir kavram anlıyorlardı. "Türk" kelimesinin tarihöncesi "Turuk" kelimesinden doğduğuna ve bunun Türk halklarının yerleşik ve göçer toplumlara ayrılışından kaynaklandığına ilişkin yeni bir tez için bkz. Ayda, A. *Belleten 158*, 1976, s. 229-237.

Adlarını, beyleri Selçuk'tan alan Selçuklular, Sir-i Derya vadisinin ortalarındaki Sığnak bölgesinde ve Karata Dağları'nın eteklerinde yaşarlardı. Boy ataları Karakuçi Hoca, 9. yüzyılda yaşamış bir çadırcı ustasıydı.[45] Selçuklular etnik olarak Kınık boyundan gelirler. Bey'in aşireti de aynı boydan gelir ve bu nedenle de ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.[46] *Oğuzname* Kınık boyunun savaşta 40.000 adam çıkardığını anlatır. 10. yüzyılda Oğuz elinde iç çatışmalar çıkar, Selçuklular da taraf olurlar ve Yabgu Ali'yi Yengikent'ten kovarlar. S. G. Agadzanov iktisadi nedenlere dayanan bir Selçuklu hareketinden söz eder: Selçuklu aristokratları Oğuz beylerinin ellerinden otlak ve topraklarını alma derdindeydiler.[47] Hoşnutsuzluk içindeki Oğuzların da katılmasıyla saflarını kuvvetlendiren Selçuklulara böylece Maveraünnehir ve Horasan yolları açılmış oldu. Yabgu Ali'nin tahtını paylaştığı oğlu Şah Melih de yenik düşünce, ardından 1040'ta Gazneli hükümdarı Mesud da kesin sonuçlu bir savaşı kaybetti. Dört yıl sonra Selçuklular Gazneliler ülkesinin tümüne egemen olacaklardı.[48]

Tuğrul Bey (1038-1063) doğudaki bu başarılardan sonra dikkatini batıya çevirdi, çünkü Gaznelilerin mirasını yıkmak gibi bir niyeti yoktu. Alp denilen savaş kahramanlarının ve adamlarının toprak açlığı ve ganimet hırsı onları Hristiyan dünyasının sınırlarına yöneltti.[49]

Batı'ya doğru şiddetinden hiçbir şey yitirmeksizin süregelen bu yayılma, yalnızca bir yağma ve soygun akını olarak değil, aynı zamanda barışçı göçebelerin giderek sızması biçiminde gelişti. Türk sürü sahipleri savaşçıların kâh önünden gidiyorlar kâh hemen ardından...

Bu akıncıların İran yaylası üzerinden geçişlerini izleyen çağdaş İranlı tarihçilerin dikkatini çeken nokta, onların sınıflı yapılarıydı. Kimileri çobandı ve yeni otlaklar arıyorlardı, kimileri ise egemenlik, köle [12 –*Y.Ö.*] ve ganimet peşindeki savaşçılardı.[50]

Toprak ele geçirme biçimi konusunda H. Sproemberg tarafından Avrupa koşulları için ortaya atılan, **egemenlere** ve **çiftçilere** (söz konusu durumda göçerlere) özgü olmak üzere iki farklı biçimin[51] olduğu anlayışı bilimsel açıdan Türk kavimler göçü bağlamında da geçerlidir sanırım.

45 Agadzanov, s. 169, 174.

46 Eremeev, *Ztnogenez*, s. 87.

47 Agadzanov, s. 176.

48 Tolstov, S. P., s. 291; Pritsak, O., "Der Untergang des Relches des oğuzischen Yabğu." *60'ncı Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*. İstanbul 1953, s. 397-410; Bosworth, C. E., *The Ghaznavids: Their Empire to Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*, Edinburgh, 1963, s. 219-226.

49 Vryonis, Jr., *The Decline*, s. 83. Osmanlı gazilerine tekabül eden Alpler.

50 Brice, *W. C.* s. 21.

51 Sproemberg, H., *Deutschen Literaturzeitung*'daki bir yorumunda, 1964, s. 684.

Bilindiği gibi R. Grousset, Asya steplerini Doğu'nun Germanya'sı olarak görmüştü, yeni yerleşik kültürlere kendi sultanlarını ve kutsal oğullarını dayatan bir topluluk. "L'histoire de Clovis et de charlemagne se répète ainsi à toutes les pages de l'histoire de l'Asie" (Klovis ve Karlman'ın tarihi, Asya tarihinin her sayfasında böyle aynen tekrarlanır).[52] Özelliklerin farklılığını gözden kaçırmamak koşuluyla cburada çiftçiler, orada göçerler– her iki hareket arasında bir analoji kurulması mümkündür. Her ikisinde de askerî demokrasiden sınıf egemenliğine geçiş söz konusudur ve yayılma olgusu belirleyicidir.

Ermeni ve Gürcü kroniklerine göre Azerbaycan'ın fethi 11. yüzyılın kırklı yıllarının ilk yarısında gerçekleşti. Ülke göçebeleşti, tarlalar otlağa dönüştü, kentler tahrip edildi ve binlerce insan öldürüldü.[53] Türk göçerleri Azerbaycan'a kitleler hâlinde yerleşerek, ülkenin etnik yapısını, dilini ve kültürünü belirleyici bir biçimde değiştirdiler, yani Türkleştirdiler.[54] Gerek Ortadoğu'da gerekse Ön Asya'da Oğuzların kentli halka karşı vahşetlerine çeşitli kaynaklar tanıklık ediyor. Bilinçli bir terör havasını taşıyan bu vahşet 12. yüzyılda Cengiz Han tarafından bir sistem hâline getirildi.[55] Bunun ardındaki niyet, göçerlerin yalnızca kent yaşamını aşağı görmeleri ve ondan nefret etmeleri değil, aynı zamanda düşmanın direnme gücünü korku ve dehşet salarak önceden kırma şeklindeki bir askerî anlayıştı. Kentli halk kitleleri kural olarak göçer akınlarına karşı en aktif savunma gücünü oluşturuyorlardı.[56] Oğuz boylarındaki savaşçılar ve Alpler, anlaşıldığı kadarıyla Timuçin'in emri altındaki Moğollarla aynı idealleri paylaşıyorlardı: sürekli göçer kalmak, kesinlikle yerleşikleşmemek. Yerleşik yaşam tarzı kölelik demekti, çobanlık ise özgürlük ve egemenlik![57]

Selçuk boyunun aristokrasisi zamanla bu anlayışı desteklemez oldu. Fetihlerini pekiştirdikten sonra feodal egemenliğini yaymaya çabaladı ve bunun için ulema ve bürokrasiye dayanmaya, onlarla ittifak kurmaya çalıştı. Bunun sonucu olarak özgürlük peşindeki yoldaşlarına aykırı düştü [13 –*Y.Ö.*]. Bu gerilim dolu çelişkiyi Rum Sultanlığı'nda izlemek için daha bolca fırsatımız olacak. Ancak önce Doğu ve Orta Anadolu'nun fethine kısaca dönelim.

---

52 Grousset, R., s. 27.

53 Gusejnov, R., *Siriyski istoçniti XII-XII yüzyıl ob Azerbeycan*, Bakü, 1960, s. 108-110. F. Sümer, istilacı baskınların yıkıcı niteliğini sevecenleştiriyor, "Azerbeycan'ın Türkleşmesi", *Belleten* XXI, 1957, s. 429-447.

54 *İstorya Azerbeycana*, T. I. AHACCP, Bakü, 1968, s. 140.

55 Köymen, M. A., *Einfall*, s. 638.

56 Petruşevskij, I.P., *Zemledeli*, s. 31-35.

57 Bartold V T. I., s. 529. "Zur Praxis dieser Maximen bis 1071"; Cahen, Cl., *Turkey*, s. 72.

İlk darbeyi Ermenistan yedi. *SSCB'nin Tarihi*'nin yazarları, bu ülkenin **II. Basileios** (976-1025) tarafından Bizans egemenliği altına alınmasının Selçuklu tehlikesine karşı korunma amacıyla ilgili olduğunu vurgularlar.[58] Daha 1018 ve 1021'de Oğuzlar batıya yapılacak seferlerde çıkış noktası olarak yararlanmak üzere, Ermenistan'ın doğu sınırında küçük bir emirlik kurmaya çalışmışlar, Ermeni ve Gürcü birlikleri ise sızan güçleri geriletmeyi başarmışlardı. 1038'de yağma peşindeki göçerler sürüler hâlinde Van Gölü kıyılarına kadar inmişler ve İran'a ganimetlerle yüklü olarak dönmüşlerdi. Bu türden işgaller 1042-1043'te tekrarlanmış, sonraları 1048'de Tuğrul Bey'in komutası altında daha da tehlikeli durumlar yaratmışsa da 1071'e dek yeni topraklar ele geçirilmemiştir.[59]

Bu ortamda Bizans'ın Ermenileri sürme ve göçe zorlama politikası Ermenistan için olduğu kadar tüm imparatorluk için de tehlikeli sonuçlar doğurdu. II. Basileios ve halefleri, yeni elde edilen bölgeyi daha iyi kontrol edebilmek için Ermeni soyluları ve çiftçilerini Kapadokya, Kilikya ve Kuzey Suriye'ye sürmüşlerdi. Bunun tersine olarak, o sıralarda Bizans egemen sınıfının saflarına Ermeni ailelerinden geniş çaplı katılmalar da olmuştu: P. A. Kazdan'a göre oranları yüzde on ile on beşe varan bu göçmenler özellikle 11. yüzyılın üçüncü ve dördüncü çeyreğinde güç kazandı.[60] Tam da tehlikeli bir düşmanın doğu sınırında belirdiği bir anda girişilen bu zorunlu sürgün hareketi askerî açıdan pek anlamlı değildi ve zararlı sonuçları, ne Doğu eyaletlerinin tüm merkezlerine Ermeni amirler atamakla ne de Türklere karşı askerî kaleleri onarmak veya yenilerini inşa ettirmekle giderilebilecekti.[61]

1049'da Selçuklular nüfusu yoğun **Bassen** [Pasinler Ovası ve doğusu] ve **Karin** vadilerine doluştular ve ticaret merkezi Arzen'i [Muratsuyu Vadisi] tahrip ettiler. Ermeni kralı Gagik düşmanın ilk saldırılarına Kars yakınında ustaca karşı koymasına rağmen 1054'te Tuğrul Bey'e yenildi ve kent de alevler içinde kaldı. Buna karşın Mantzikert (Malazgirt) tüm saldırılara dayandı. Bir Bizans vasallığı olan Tuğrul Bey öncelikle isyancılar ve rakipleriyle başa çıkmak için İran ve Irak'a yönelmiş olmasaydı, Ermenistan

58 *Geschichte der UdSSR*, s. 648.

59 Yinanç, M. H., s. 19-21, *SSCB Tarihi*. Ermeni kronikçisi Aristakes Lastivert'e dayanarak 1048 istilasını ilk istila olarak niteliyor (s. 649). Buna karşılık Yinanç, Arap kaynaklarına dayanır. Azerbaycan'ın kırklı yılların başında istila edilmesinden, komşu Ermenistan'a da küçük bazı grupların ganimet amacıyla baskın yapmış olmaları sonucu çıkarılabilir.

60 Kazdan, A. P., *Armiya v sostav gospodstvuyşeto klassa...*, XI-XII. AH Armians-koy CCP, Erevan 1975, s. 152.

61 Charanis, P., *The Armenians*, s. 234; *Geschichte UdSSB*, s. 649.

muhakkak ki daha ellili yıllarda dümdüz edilirdi.[62] Batıya saldırıyı ancak yeğeni Alp Arslan (1063-1072) yeniden gündeme getirdi. 1065'te Ani düştü. Bizans uydusu Kars Ermeni Krallığı böylece parçalanınca Grek Ön Asya'sına giden yollar açılmıştı. 1067'de Selçuklu ordusu artık harekâtını Orta Anadolu'da sürdürüyordu. Melitene'de (Malatya) karşısına çıkan Bizans birlikleri kaçmak zorunda kaldı. Alp Arslan Kaisareia'ya (Kayseri) doğru ilerledi ve aldı. Birlikleri buradan kalkıp Kilikya'ya kadar tüm bölgeyi dolandılar.[63] Tüm bunlar Konstantinopolis'te siyasal dengenin askerî kanada kaymasını sağladı. Dul imparatoriçe Evdokia, Kapadokyalı aristokrat ve General Romen IV. Diyojen (1068-1071) ile evlenmek ve onu tahta geçirmek zorunda kaldı.[64]

Enerjik İmparator hemen Küçük Asya'daki eyaletleri kurtaracak büyük çapta bir karşı saldırının hazırlıklarına girişti. Suriye'de Halep önlerinde Fatimilerle savaşmakta olan Sultan'ın yokluğundan yararlanmayı umuyordu. Hesapça, arkasında gerçekleştirilecek bu askerî operasyonlar Alp Arslan'ı bir anlaşma yapmak zorunda bırakacak ve göçer akınlarına kesin olarak son verecekti.

İmparator'un cepheye sürdüğü ordu oldukça renkli bir manzara arz ediyordu: Oğuz ve Peçeneklerin yanı sıra Ermeni ve Grek asıllı stratiotes'ler*, ayrıca Norman ve Fransız kökenli kiralık askerler. 11. yüzyılın ortasından beri giderek artan sayıda yabancı paralı asker, yerli birliklerin yerini almaya başlamıştı.[65] İki ordu Malazgirt'te karşılaştı. Selçuklular akşama kadar süren zorlu çarpışmalar sonucunda geri çekilir gibi görünüyorlar, kaçanlar peşlerindeki Bizanslıları aralıksız ok yağmuruna tutuyorlardı. Bu, kovalayanların saflarında karışıklığa yol açtı. Ancak, sağ ve sol kanatlardaki Oğuz ve Peçenekler birdenbire Selçuklulara geçtiler. Çıkan karışıklığı Romen düzenli bir geri çekilişle düzeltmeye çalıştı. Bunda bir savaş hilesi sezen Alp Arslan davulları saldırı için vurdurdu. Tüm gücüyle düşmana yüklendi. Bu durumda Ermeniler de savaşı bırakınca yenilgi kesinleşmiş oldu. Selçuklular Bizans karargâhına girerek İmparator'u esir aldılar. Anadolu'nun ka-

62 İbnül Esir, *Tarih el Kâmil*, Ed. Akad, Nauk Azerb. SSCB, Bakü, 1940, s. 117. Türk çeteleri Armeniakon kentinde eskisi gibi kendi başlarına harekâtını sürdürüyor, yalnız yağma yapmakla kalmıyor, yüksek rütbeli Bizans subaylarını da esir alıyorlardı. Bunlar arasında Manuel Komnenos ve Mikhael Taronik bile vardı: *Nikopharos Bryennios* XI, s. 485; Yinanç, M. H., s. 29; Adonta, N., *Les Taronits* (Muşlular) à Byzance, Byzantion XI, 1936, Kazdan, A. P., *Armiane*, s. 19.

63 Yinanç, M. H., s. 38.

64 Ostrogorsky, G., *Geschichte*, s. 256; Angalov D., *Istoria II*, s. 117-123.

* [Y.Ö.] Bizans'ta asker-serf. Barışta özgür köylü, seferde asker, her an askere alınmaya hazır köylü.

65 Vryonis, Jr., *The Decline*, s. 76.

derini belirleyecek zarlar atılmıştı, Bizans İmparatorluğu'nun varlığı artık tehlikedeydi.[66]

Selçukluların taktiği ilginçti. Tüm çağdaş kaynaklar ok yağmurunun yarattığı şok sonucu zafere salt ok ve yayla ulaşıldığını vurgular. W. E. Kaegi, daha 1040'ta Selçukluların Ermeni arazi bekçilerine karşı uzak mesafeden öldürücü yaralar açabilen yaylar kullanmakta olduklarını kanıtladı. Bizans ordusunda bilinmeyen uzun menzilli yaylar Malazgirt'te de imparatorluk ordusunda önemli gedikler açtı. Büyük olasılıkla Romen da salt benzer güçte uzun menzilli silahlara sahip olabilmek için Oğuz ve Peçenek savaşçılarını askere almıştı.[67] 970 ile 1020 yılları arasında Küçük Asya'da, belki Kapadokya'da yayılan ve Anadolu'nun taşra aristokrasisini yücelten ünlü Digenis Akritas destanında, kahramanın ve adamlarının silahları kılıç, mızrak, topuz ve kalkandı. Bu donanım Akrit denen Grek sınır bekçilerinin donanımıyla aynıdır.[68] Ama Greklerin 1071'deki yenilgisinde belirleyici rolü, yeni bir silahın yokluğu değil, çoğunluğu Ermeni olan Akritailerin savaştan çekilmeleri oynadı. P. Wittek bu konudaki derin bilgisiyle kendini bu sorunun çözülmesine adadı. Arap yayılmasından bu yana Bizans'ın Küçük Asya'daki doğu sınırının iki yanında savunma ve saldırıyı birlikte yürüten militan bir sınır halkı oluşmuştu. Ün ve ganimet düşkünü başıboş unsurlar, Paulaklar gibi Rafızi veya dinlerinden sapmış gruplar sınır boylarında sürekli yer aldılar. Buralarda zamanla kendi geçici yurtlarından kültürel, ekonomik veya toplumsal açıdan kopmuş bir halk kesimi oluştu. Doğu Anadolu'da Suriyeli, Kürt, Ermeni ve Gürcü gibi Grek olmayan öğeler açıkça ağır basıyordu.[69] A. Pertusi, Akritas destanının titiz bir analizi sonucunda, bu destanın aslında 9. ve 10. yüzyıllarda meydana gelen tarihsel olayların bir yansıması olduğu sonucuna varmıştır. Destandaki kahraman ilkin imparatora ne boyun eğen ne de sadık kalan biriydi ve eyaletlerdeki (temalardaki) Arkont sınıfını temsil ediyordu. Kahraman Digenis sınırlarda değil, Bizanslı eşkıyaya boyun eğdirmek için savaşıyordu. Daha sonraki bir yorumda ise kahraman, imparatora sadık bir kimlikle ortaya çıkar. Pertusi bunu Bizans imparatorları olan Komnenosların uyruğu Dynatoilere bağlar. Savunma, kazanımların ve sınır bölgelerinde barışın

66 Bryennios muharebeyi ayrıntılarıyla anlatır. İmparator, düşmana akılsızca saldırarak askerlerini harcayan Basilakis gibi kabadayılara inanıyordu, subayların disiplinsizliği açıkça göze batıyordu. XIV-XVII, s. 488-493. Bizans askerî gücüne ve yenilgisine ilişkin sayısız kaynak var.

67 Kaegi, W. E., "The contribution of archey to the Turkish Conquest of Anatolia." *Speculum* 39, 1964, s. 104-108.

68 Syrkin, A. J., s. 140-176. H. G. Beck açısından destan iki bölümden oluşuyor: Biri gerçek destan, biri de Helenist yaşantının çizgilerini yansıtan bir romandan oluşuyor: "Akrites Destanlarının Biçim Sorunları", Bkz.: *Beitrage zur Südosteuropa Forschung.* Münih, 1966, s. 139.

69 Vrynois, Jr., *The Decline*, s. 53.

korunması gibi değerler böylelikle destanın ruhuna işlemiştir.[70] Gerçekten de dinsel bağnazlık ve "barbarlara" karşı Grek gururu, bu sınır insanlarının bilmedikleri şeylerdir. Örneğin Arapları, toprak ve ganimet uğruna savaşta eşit haklara sahip rakipler olarak görüyorlardı. Gerek kadınlara gerekse savaş esirlerine karşı –ara sıra bazı öfke ve vahşet patlamaları eksik olmasa bile– "şövalyece" davranırlardı. Digenis, Arap komşularıyla at, kadın, armağan ve fikir alışverişinde bulunurdu. O bir inanç savaşçısı değil, şövalye ruhlu bir kahramandı.[71] İmparator II. Basileios'un ölümünden sonra siyasetin sivil kanadı iktidara ağırlığını koydu. Özellikle IX. Konstantin Monomakos (1042-1055) döneminde stratioteslerden vergi alınmaya başlandı, bunlar askerî yükümlülüklerden bağışık tutulup buna karşılık çiftliklerini feodal beylere vermeleri istendi. Böylece ordunun siyasetteki ağırlığı azalınca Akritai'ler büyük bir öfkeye kapıldılar. Artık ya düşman saflarına geçiyorlar ya da doğu sınırında Ermeni uç beylikleri kuruyorlardı. Toroslar ve Kilikya'daki küçük Ermeni beylikleri işte böyle oluştu. Kısacası Bizans savunma cephesi aslında Malazgirt'ten çok önce çökmüştü.[72]

Bilindiği üzere Alp Arslan zaferini kötüye kullanmadı, tutsak İmparator'u serbest bıraktı. Bizanslıların, vaktiyle Müslümanların ele geçirmiş olduğu sınır kentlerinden çekilmesi ve yıllık vergi ödemeleriyle yetindi. Onun planı tüm İslam dünyasına boyun eğdirmekti ve bunu pürüzsüzce gerçekleştirebilmek için İmparator'la bir ittifak kurmayı tasarlıyordu. O, Suriye ve Mısır'ı Anadolu'dan daha önemli sayıyordu. Kurmayı amaçladığı büyük sultanlığın yanı başında bir Hristiyan devletinin varlığını tanımaya hazırdı.[73]

İslam, devletler dünyasının güçler dengesini değiştirmeye kalkışmadan önce Alp Arslan, komutanları ve akrabalarına savaştaki yararlılıkları karşılığı tımar toprakları dağıttı. Babası Süleyman İbn Kutalmış Güney Ermenistan'ı; **Mengücek** Erzincan, Kemah, Kolonela ve Tebriz yörelerini; **Mehmet Danişmend** (1071-1104) ise Sebasteia (Sivas), Küçük Ermenistan ve Kapadokya'yı elde etti. Gerçek adının Taylu olduğu sanılan Danişmend, Cl. Cahen'e göre İslamlaşmış bir Şaman yani baba idi ve "bilge" anlamına gelen bir paye kendisine saygınlık nedeniyle verilmişti.[74]

---

70 Pertusi, A., *Tra storia e leggenda: Akritai e Ghäzi sulla frontiera orientale di Bisanzio*. Actes XIV, s. 251, 263, 268, 282.

71 Syrkin, s. 151, 158-160, 165, 172, 180.

72 Wittek, *Deux chapitres*, s. 291; Canard, M., *Les relations politique et sociales entre Byzance et les Arabes*. DOP 18, 1964, s. 45.

73 Nikephoros Bryennios, Sultan'ın İmparator'u otağında saygıyla karşıladığını, sofrasına çağırıp onun ricası üzerine tüm esirleri serbest bıraktığını açıkça söylüyor. Sultan zaten şaşkınlığa düşmemiş, gururunu dizginleyebildiği gibi akıl almaz bir dostluk göstermiştir.

74 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 83. Bu isme hem Transoksanya'da hem Harezm Türklerinde rastlanıyor. Bar Hebraeus'un verdiği bilgiler: *The Chronography of Gregory Abu'l Faraj*, Londra, 1932, s. 229.

Süleyman ve kardeşleri 1073'te Orta Anadolu'ya doğru saldırıya geçtiler. Burada Bizans yönetimi tarafından yerleştirilmiş Slav, Ulah ve Suriyelileŗ arasında müttefikler buldular. Kentleri kendilerine bağımlı kılarken ovaları da göçerlere bıraktılar.[75] Bizans yönetiminin yıkılıp gitmesi karşısında köylülerin hiçbir tepkisi olmadı. Çünkü II. Basileios'un ölümünden beri gerek devletin gerekse taşra aristokrasisinin yüklediği vergiler hissedilir ölçüde artmıştı. Bir yandan [asker ve sivil feodaller ile kilisenin koyduğu] para ve ürünrant yükümlülüğü, öte yandan devletin uyguladığı angarya [emek-rant] ve üstelik kişi özgürlüğünün kısıtlanması gibi koşullar Küçük Asya'nın tarımcı nüfusu arasında hoşnutsuzluğu sürekli beslemişti.[76] Üstelik imparatorluğun dış düşmanlara karşı savunma gücü de çürük çıkınca, Paroikoiler, [Pronoi'de çalışan serf-köylü] artık kendilerine güvenlik ve huzur vadeder görünen yeni egemenleri tanımaya hazırdılar. Bu bağlamda, Anna Komnenos'un kocası Nikeforos Bryennios tarafından aktarılan öykü oldukça ilginçtir: Baş **Domestikos** Alexios Komnenos ve kardeşi Isaak az sayıdaki refakatçiyle birlikte Ankara yakınlarında Türk atlılarına art arda yenik düştükten sonra başkente dönmektedirler. Nikomedia (İzmit) yakınındaki bir köy evinde dinlenirler. Az sonra 200 kadar Türk köye gelir, ancak Grekleri fark etmezler. Bunun üzerine tarlada çalışan bir köylü bağırarak Baş Domestikos'un köyde bulunduğunu Türklere ihbar eder. Küçük grubu esir olmaktan ancak Alexios'un uyanıklık ve cesareti kurtarır.[77]

Süleyman bu ortamdan yararlanmasını bildi ve gerçek bir baba gibi davranıp İmparator'a ait tüm hassa çiftliklerinde çalışan köle ve paroikaları özgürlüğe kavuşturdu, onları yalnızca para ve ürün biçiminde ödenecek vergilere bağladı.[78] Arazi vergisi yani haraç,[79] Bizanslıların yüklediğinden sadece daha düşük olmakla kalmıyordu, üstelik Bizans'ın getirdiği bir yığın karmaşık yükümlülüklerden çok daha basit nitelikteydi.[80]

Sp. Vryonis, bu gerçekleri hiç göz önüne almaksızın Hristiyan nüfusun Türk egemenliğini reddettiği, çünkü Türkmenlerin ganimet akınlarından

75 Mantran, R., *Histoire*, s. 18; Eremeev, *Ztnogenez*, s. 86.

76 Angelov, D., *İstoria II*, s. 129-132 ve B. II, s. 237-246.

77 Bryennios, IX, s. 508.

78 Gordlevskij, V. A., s. 122; Cahen, Cl., *Le problème*, s. 359. Yerel halkın fatihlerle birlikte çalışmasının, Yinanç'ın (s. 82) sandığı gibi ırk yakınlığıyla ilişkisi yok. Köylüler Türk değil Grek, Ermeni ve Slavdı.

79 Ekili ve ekimsiz arazi için birim değer esasına göre alınan (gerçekçi) vergi.

80 Noviçev, s. 8. Klasik Arap döneminde haraç üç öğeden oluşuyordu: **Mukesam** (arazi payına göre ve çeşitli miktarlarda ayni olarak ödenen arazi vergisi), **vazife** (yalnız fatihlere boyun eğen arazi sahiplerince ve haraç olarak ödenen, ama ürün miktarından bağımsız arazi vergisi), **misak** (ekili arazi miktarına göre parasal ödenek). İkinci ve üçüncü tip haraçlar giderek birbiriyle örtüştü. Üçüncü tip yalnız ekonomik açıdan gelişmiş ve kent pazarlarıyla bağlantılı bölgelerden alınmaya başlandı. Bkz. Petruşevskij, I. P., *Zemledelie*, s. 370.

çok çektikleri fikrini savunur, öte yandan da Orta Anadolu'daki Greklerin sadece küçük bir bölümünün Batı kıyı bölgelerine kaçtığını belirtir.[81] F. Sümer ise Doğu Anadolu için tam tersini ileri sürer; Selçuklular bu bölgeyi, büyük rakiplerin üzerinde sürekli çatıştığı bir sınır boyu olma kaderinden korumuş ve halka huzur ve barış getirmiştir.[82]

Toptancı ve kolay yargılarda bulunmak olanaklı değil. Bu konuda elimizde istatistiksel materyal eksik. Ayrıca birtakım ayrımlara da gitmek zorunlu. İktidar ilişkilerinin pekişmesinden önce, göçerlerin akınları, tarımcı halk için kuşkusuz ki ağır bir yüktü. Yalnızca sürü ve ekinler elden gitmiyor, köleleştirilme [angaryaya koşulma] tehlikesi de sürekli kapıda bekliyordu. Oysa sultanlığın kurulmasıyla daha düzenli koşullar oluştu ve merkezin çevre bölgelerle mücadelesi köylünün üretkenliğinin artmasına yardım etti. Yerli halkın yeni iktidar sahiplerine karşı beslediği sempati ya da antipati her zaman veya her yerde aynı değildi, durumdan duruma değişiyordu.

Ekonomideki yeniden canlanma ilk önce **Kutalmışoğullarının** egemenlik bölgesinde gerçekleşti. Doğudan gelen kervanlar uzak ülkelerin mallarını pazarlara dökmeye ve henüz Bizans yönetiminde kalan kentlerle de hızla ilişkiler geliştirmeye başladılar. Ancak bu, M. Akdağ'ın sandığı gibi Marmara ve Ege'nin iktisadi birliğini yeniden oluşturacak çapta değildi.[83] Kent kültürünün Türklerin gelişiyle ağır yaralar aldığı gözden kaçırılmamalıdır. Sp. Vryonis, 25'i uzun süre tamamıyla boş kalmak üzere, 75 kasabanın yerle bir edildiğini hesaplamıştır.[84] P. Charanis, Cl. Cahen'e karşı Anadolu kentsel yaşamının 11. yüzyılın başında görece bir yükseliş gösterdiğini ve Arap akınlarının sonuçlarını daha 9. yüzyılın sonunda onarmış olduğunu vurgular.[85] Sp. Vryonis bu yargıyı destekler ve birçok kentin köyleşmesine rağmen kent kültürünün varlığını sürdürdüğünü ve özel bazı kentlerde nüfusun 35.000'e bile ulaştığını belirtir.[86]

Selçuklu öncesi kentleşmenin bu denli iyimser değerlendirilmesini yine de düzeltmek gerek. E. Kirsten, Anadolu kentlerinin bu dönemde pazar yeri kimliğini yitirdiğini, yöredeki feodal beyin konağı **akropolis** olmak suretiyle birer **kastron**'a dönüştüklerini kanıtlamıştır.[87] Askerî aristokrasinin kamu gelirlerini "özelleştirme", devlet aygıtına yerleşme ve bir klan oluş-

81 Vryonis, Jr., *The Decline*, s. 170, 211.

82 Sümer, F., "The Turks in Eastern Asia Minor in the eleventh centunry." *Proceedings XIII*, s. 441.

83 Akdağ, M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 489.

84 Vryonis, Jr., *Legacy*, s. 265.

85 Chranis, P., *Speculum 44* içinde, 1969, s. 629.

86 Vryonis, Jr. *The Decline*, s. 7, 29.

87 Kirsten, E., *Die byzantinische Stadt. Berichte zum XI. Internationalen Byzantinistenkongress*, Münih, 1958, V. 3., s. 31-34.

turarak iktidar taleplerini gerçekleştirmesi, kısaca asker soyluların engellenemeyen yükselişi işte bu gelişmede yansımaktadır.[88] Buna bir de özellikle kırsal kesimden kimsenin gelip yerleşmek istemediği taşra kentlerinin nüfusundaki durağanlığı eklemek gerek: Bir yandan genel güvensizlik ortamı, bir yandan feodal toprak mülkiyetinin özgür köylü cemaatleri zararına genişlemesi doğum sayısında hissedilir bir gerilemeye yol açtı. İtalya, İspanya, Mısır ve Suriye gibi öteki Akdeniz ülkeleriyle karşılaştırılınca Bizans bu noktada oldukça geri kalıyordu.[89] O bakımdan bu koşullarda Anadolu'da kentleşmenin yükselişinden söz etmek biraz abartılı olsa gerek. Gerçekte daha çok durağanlık söz konusudur.

Galipler yeni yerlerde yeni isimlerle sık sık ve kent benzeri yerleşmeler oluşturdular. Yeni yerlerin seçiminde uzak bölgelere giden ticaret yollarından uzak olmak, taze hava ile kaynak suyunu garanti eden yükseklere kaçmak eğilimi rol oynuyordu. Bu kentler, ülkenin diğer yöreleri ile ticari bağlantıları olmayan taşra yerleşmeleriydi. Çevrelerindeki kırsal yörelerle bütünleşerek yerel pazar biçiminde geliştiler. Uzak mesafe ticareti yeniden geliştiğinde dayanak noktaları artık bu pazar yerleşimleri değil kervansaraylar olacaktı.[90] Kutalmış Hanedanının yeni kazanılmış toprakların tarıma kapanması[91] ve stepleşmesinden hiçbir çıkarı olamazdı. Tam tersine, halifelik örneğinde bir devlet kurabilmeye çalışıyorlardı; yani bu devletin kaynakları, kendilerine yerel özerklik ve dinsel özgürlük tanınan Hristiyan halktan alınacak vergilerden oluşacaktı. Süleyman'ın gelecekteki devletinin merkezi olarak Konya ile Kayseri arasındaki ovayı seçmesi bir rastlantı değildi. 1080'e kadar fethedilen yerler arasında burası, gelişkin bir tarım ve kusursuz bir sulama sistemine sahip tek bölgeydi. Ayrıca burada Greklerin yaşamı, Grek olmayanların ağır bastığı Doğu'ya oranla çok daha canlıydı.[92] Burada yabani akritai ruhu değil, çalışkan köylü ve kentlilerin barışçıl atmosferi egemendi.[93]

Süleyman 1077'de sultanlığını ilan etti. Üçüncü Halefi I. Mesud 1116'da Konya'yı aynı adlı sultanlığın başkenti yaptı.[94] Ordu komutanları, paye sahipleri ve ulema kentlere, göçerler de kırlara yerleşti. Etnik düzeyde yine de büyük

88 Patlagean, E., "'Économie paysanne' et 'feodalite' byzantine." *Annales ÉSC 30*, 1975, s. 1390.

89 Antoniadis-Bibicou, H., "Demographie, salaires et prix à Byzance au XIe siècle." *Annales ÉSC* 27, 1972, s. 221, 235.

90 Brice, W. C., s. 40.

91 Almanca metinde dikkatsizlik ya da baskı hatası sonucu olacak, "Agraristerung" (tarıma açılma) diye basılmış –*çev.*

92 Vryonis, Jr., *The Decline*, s. 53.

93 Noviçev, *İstoria Turçiy*, s. 10.

94 Wittek, P., *Le sultan de Rûm*, s. 368.

çapta bir metamorfoz olmadı. Sultanlığın çekirdek bölgesindeki Türkleşme sıkça kesintiye uğrayan yavaş bir süreçti, ancak 13. yüzyılın sonunda hızlandı. Çok daha zayıf düzeyde Helenleşmiş olan ve yerli halk ile zorla gelip yerleşenlerin ağır bastığı Doğu illerinde bu süreç çok daha yoğun yaşandı.[95] Bu bölgeye Danişmend ve adamları yerleşmişti. Küçük Asya toprakları üzerinde Rum Beyliği adıyla ilk Türk emirliğini (beyliğini) Sivas (Sebasteia) merkez olmak üzere o kurdu. Yedi bölgesiyle Sivas ilinin adı Osmanlı zamanlarında bile Rum olarak kalacaktı. P. Wittek şöyle diyor: "Fethedenlerin, Müslüman ve Bizanslı akritai öğelerinin karışımı olan cılız kültürleri burada filizlendi. Bu kültür, yine bir akritai kültürü olan, dolayısıyla düşmanın kültüründen yoğunca etkilenmiş bulunan yerel kültürle yan yana gelişti."[96] Danişmendliler kendilerini inanç savaşçıları, gaziler olarak görüyorlar ve soylarını, Hristiyanlarda Digenis Akritas'ı andıran Müslüman akıncısı, efsanevi halk kahramanı Seyyid Battal Gazi'ye bağlıyorlardı.[97]

Gazi birlikleri Horasan ve Maveraünnehir'de daha Samanlılar (882-999) döneminde vardı. Bunlar, üyelerini genellikle ne toprağı ne de düzenli geliri olan kimselerden devşirirlerdi. Bu nedenle geçimlerini savaşta ararlardı. Merkezî iktidarın zayıflaması ve aynı zamanda maaşlı askerlere olan ihtiyacın artması, onlara sınır boylarında ya da büyük kentlerdeki garnizonlarda iş bulma olanağı sağladı. Bu gaziler, yerine ve zamanına göre çapulcu, maceracı, maaşlı asker ya da inanç savaşçısı görünümündeydiler. Sık sık kentli zanaatkâr örgütleriyle ilişki içerisine girer, kent içi çatışmalara katılır ve daima huzursuz ve isyancı unsurlar sayılırlardı.[98]

Oğuz Boyları da Samanlılar tarafından Doğu'ya sınır bekçileri olarak 10. yüzyılda yerleştirilmiş ve daha sonra 11. yüzyılda Buhara ve Semerkant'a egemen olan **Karahanlılar** tarafından iç düşmanlara karşı kullanılmışlardı.[99] Kentli gazilerle pek ortak yanları olmasa da, İslamlaşmayla birlikte inanç savaşçısı ülküsünü benimsemişlerdi. Dede Korkut'un destan kahramanları, sonradan yerlerine camiler inşa ettirdikleri kiliseleri zevkle tahrip ederler, ellerine geçirdikleri rahipleri kılıçlarına amansızca kurban ederlerdi.[100] Böylelikle peygamberlerinin de bir emrini yerine getirmiş olurlardı: "Onları rastladığınız yerde vurun, sizleri nereden sürdülerse oraya sürün

95 Cahen, Cl., *Le problème*, s. 353; Vryonis, *The Decline*, s. 154.

96 Wittek, P., *Le sultan de Rûm*, s. 367.

97 *A.g.e.*, s. 20. Danişmendli tarihinin ayrıntıları için bkz. Yinanç, M. H., s. 83-103. Yinanç'a göre Taylu İslam'a geçmiş bir Ermeni savaş esiriydi ve önceleri kendi soyuna ait olan toprakları fethetmiştir; Eremeev de Danişmend'in savaşçı Liparit'e kadar uzanan soylu bir Ermeni ailesinden geldiğini söylüyor: *Ztnogenez*, s. 107-108.

98 Köprülü, M. F., *Les origines*, s. 102-404.

99 Setton, K. M., *History*, s. 140.

100 *Kitab-ı Dede Korkut*, s. 48.

onları ... ve mücadele edin onlarla, inançsızlık yok olana, Allah'a inandırıncaya kadar onları."[101]

Danişmendliler de, her ne kadar belli bir geçiş dönemi sonrasında kent yaşamını yeniden canlandırmaya çalıştılarsa da yine de bu gelenek içinde hareket ettiler.[102] *Kıssa-i Melik Danişmend* V. S. Garbuzova'ya göre önce sözlü olarak aktarıldı ve ilk kez Sultan I. İzzeddin Keykavus (1210-1219) döneminde yazıya döküldü.[103] Cihat "öyküleri" ağırlığını her konuda duyurmaktadır. Ahmed Danişmend savaşçılarının önünde gururla övünür: "Her gün yüz defa haça lanet ediyorum. 100.000 haçlıyı ve 100 papazı öldürdüm ve bana hiçbir şey olmadı."[104] Bir fırsatı düştüğünde 60 keşişi kendi elleriyle öldürmüştü. "Kasap eti nasıl doğrarsa, o da onları öylece doğradı."[105] Neocaesarea'nin (Niksar) alınmasında galipler, mağlupların cesetlerine aynı biçimde davranırlar, "Çünkü onlar düşmandı, inancın düşmanıydılar."[106] Yine bir başka seferinde Danişmend, her birinin mızrağının ucunda bir "kâfir"in kellesi olmak üzere 500 gaziyle birlikte ülkeyi bir baştan bir başa geçer.[107] Savaşlara yalnızca erkekler değil kadınlar da katılmaktadır. İdeal göçebe kadını iri ve güçlüydü. Kısa süre içinde bir yurdu [çadır] kurup sökebilirdi. Sopasıyla, sürülere musallat olan kurt, aslan, kaplan gibi hayvanları kovalardı. Amazon motifi [14 –*Y.Ö.*] Türk destanlarında önemli bir yer tutar.[108]

I. Melikoff[109], M. S. Akkaya[110] ve Cl. Cahen[111] bu "kıssa"ların tüm tarihsel niteliğini reddederler. Destanda beliren kişiler, savaşlar ve coğrafi tanımlamalar göz önüne alınırsa bu doğrudur. V. S. Garbuzova ise "kıssa"ların bir tarihsel temeli olduğu görüşünü savunur. Burada halkın kendi gerçeğini yansıtan öyküler değil, Türklerde erken feodal dönemde oluşmuş söylenceler söz konusudur ve halk arasına, egemen sınıfın fikirlerini halka aşılamak amacıyla yayılmıştır.[112] Ancak "kıssa"nın, gazi ve göçebelerdeki düşünüş ve inanış biçimini sadık bir biçimde yansıtması açısından yazara hak vermek

101 *Kur'an*, 2. Sure, 191, 193, s. 57.

102 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 152.

103 Garbuzova, V. S., s. 42.

104 "Kıssa V", 257.

105 "Kıssa IX", *329*.

106 "Kıssa XVI", *437*.

107 "Kıssa VI", 283.

108 *A.g.e.*, s. 149.

109 *A.g.e.*, s. 48.

110 Akkaya, M. Ş., *Kitab-i Melik Danişmend Gazi*. "Proceedings of the twentysecond Congress of Orientalists", C. II, Leiden, 1957, s. 433.

111 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 83.

112 Garbuzova, V. S., s. 102-104.

gerekiyor. Olayların gidişini belirleyenler artık oralara eskiden yerleşmiş ve ayrıcalıklı sınır koruyucuları değil, toprak ve egemenlik arayışı içinde cihat bayrağı açmış göçerlerdir. Bunlar Anadolu uğruna verilen mücadelede yeni unsuru oluştururlar.

Söz konusu fetih mücadelesi, Türkmen adıyla ayrılmaz biçimde bağlantılıdır. Bizans kaynaklarında bu adı ilk kez 1083'te Anna Komnene anıyor.[113] *Selçukname*'nde İbn Bîbî de Anadolu'ya giren Türkleri, Türkmenler olarak adlandırır.[114] Moğol fatihi Timur ise aynı adı aşağılayıcı anlamda kullanır ve Sultan I. Bayezid'e "yozlaşmış Türk, yani Türkmen hatta hemen hemen Grek" diyerek küfreder; Sultan bu yüzden kendisine boyun eğmelidir.[115] 1331'de ölen İranlı tarihçi Abdulfida, Türkmenleri şöyle tasvir ediyor: "Türk soyundan gelme kalabalık bir halktır, Selçuklular zamanında Rum ülkesini fethetmişlerdir. Karaitlerden olan kıyı halkını yağmalayıp, çocuklarını çalarak Müslümanlara satmayı âdet hâline getirmişlerdir."[116]

Türk araştırmacılar Türkmenlerin 11 ve 12. yüzyıllarda Anadolu'daki sayısal güçleri konusunda sonuçlara varmaya çalıştılar. İ. Kafesoğlu sayılarını 550-600 bin arasında veriyor.[117] M. Halil Yinanç daha büyük sayılara varan daha ayrıntılı hesaplar yaptı. Kroniklere, arşivlere, toponomastik, nümizmatik ve epigrafik analizlere dayanan 22 yıllık çalışmalarının yer aldığı eserinde dev bir olgular malzemesi sergiliyor. Şöylesi düşünce zincirleri kuruyor: Sultan her boydan 10.000 savaşçı topluyor. Anadolu'da en az 24 boy olduğuna göre ortalama 270 bin kişilik bir ordu oluşuyor. Her sefere boy üyelerinin aşağı yukarı dörtte birinin katıldığı göz önüne alınırsa, göçerlerin toplam sayısının 1.080.000 gibi bir sayıya ulaştığı kabul edilmelidir ki buna 12. yüzyıldaki biyolojik artışı ve Orta Asya'dan durmaksızın göç edenleri de katmak gerekir.[118] D. E. Eremeev, 11. yüzyılda Küçük Asya'daki tüm Türkmenlerin sayısını 500 ile 700 bin olarak hesaplar ve 12. yüzyılda bunun 1 milyona yükseldiğini tahmin ederken aynı sonuçlara yaklaşır.[119]

Bu sayılar Doğu Anadolu'nun 11 ve 12. yüzyıllarda hızla Türkleşmesini açıklar; Ermeniler kendi yurtlarında artık azınlık durumuna düşmüşlerdir. Orta Anadolu'dakinin tersine kentler hemen teslim olmadı, Türk-

113 Comnène, A., *Alexide Règne de l'empereur Alexis I Comnène 1081-1118*. Text établie et traduit par B. Leb, C. II, Paris, 1954, s. 169.

114 Bîbî, s. 218. Başka örnekler için: Moravcsik, G., *Byzantinoturcica II*, s. 327.

115 Alexandrescu-Dersca, M. M., *La campagne*. s. 32.

116 Alıntı için: Lehmann, B., s. 59, A. 2.

117 Kafesoğlu, İ., s. 53.

118 Yinanç, M. H., s. 168.

119 Eremeev, *Ztaogenez*, s. 91. F. Sümer çok daha fazlasından söz ediyor: *Oğuzlar*, s. 190-208. Kendisi in istatistik yöntemi bizde kuşku uyandırıyor.

menlere kimi zaman inatla direndiler. Ancak göçerler onların beslenme yollarını tıkayarak aç kalmaya mahkûm ettiler. Bunun üzerine kentliler Sultanı koruyucu kabul ettiklerini açıklayarak kentleri onun temsilcisine teslim ediyorlardı.[120] Türkmenler ise ne barış sözleşmelerine ne de başka herhangi bir anlaşmaya uyarlardı. Öncü birlikleri Bizans topraklarına sürekli sızma hâlindeydiler. Hatta Danişmendliler sultanlara başkaldırıp kafa tuttular, çünkü kendi gazilerinin kâfirleri hak yoluna döndürme ve sürgün etme yollu isteklerine karşı çıkamıyorlardı. İslamlaştırma, Türkleştirme ve göçebeleştirme bundan böyle el ele yürüdü. Sp. Vryonis Jr. haklı olarak Küçük Asya'nın kültürel dönüşümüne yol açan temel faktörün göçebe istilası olduğunu vurgular.[121] Böylesi koşullar altında Türkmen dalgasından Doğu Anadolu için hayır beklemek, katliam ve yıkımların ender rastlanan birer istisna olduğunu savunabilmek için F. Sümer gibi bol fantezi sahibi olmak gerekiyor.[122]

Türkleştirmenin boyutlarını Cl. Cahen yeniden tartışma gündemine getirdi. Eski görüşlerinden farklı olarak şimdi önemli ayrılıklar saptıyor ve doğu sınırlarında sadece bir Türk yığılmasından söz ediyor. Bütününde bakıldığında Anadolu'da yerli halk daha eskiden olduğu gibi o dönemde de ağırlıkta olmalıydı, "*by ten to one, William of Rubruck said in the thirteenth century*". Ancak ülkeye damgasını vuranlar artık Ermeni ve Grekler değil, Türklerdi. Ayrıca Türkleştirme ile İslamlaştırmayı da birbirinden ayırmak gerekecekti. Gerçekten de İslamlaştırma hareketi kentlerden yola çıkıyordu.[123]

Bütün bu süreçleri birbirinden ayrıştırarak incelemek daha tutarlı görünüyor. Ancak göçer istilasının yıkıcı etkilerine bakılırsa, Doğu Anadolu'daki Türkmenleştirmenin Cahen'in iddia ettiğinden çok daha geniş çaplı olduğunu varsaymamız gerekecek. Tümüyle Türkmen karakterli yerleşme birimlerinin daha 11. yüzyıldan itibaren varlığının kanıtlanabildiği Azerbaycan ile paralellik kurmak, Doğu Anadolu konusunda işe yarar olmalı.[124] Kısacası Türkler, 11. yüzyılda Küçük Asya'nın fethettikleri bölgelerinde yalnızca askerî ve siyasi iktidarı elinde bulunduran değil, aynı zamanda etnik genişleme yeteneğine de sahip bir azınlıktı.[125]

Danişmend'in oğlu Melik Gazi Gümüştekin (1104-1132) Hristiyanları baskı altına aldı ve manastırları vergiye bağladı. Onun oğlu II. Mehmed

120 Wittek, P., "Von der byzantinischen zur türkischen Toponomie." *Byzantion X*, 1935, s. 44.

121 Vryonis, Jr., *The Decline*, s. 194.

122 Sümer, F., "The Turks in Eastern Asia Minor in the eleventh century", *Proceedings XIII*, s. 440.

123 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 145, 147, 151, 154.

124 *İstoria Azerbeycana*, Bakü, 1958, s. 40.

125 Vryonis, Jr., *The Decline*, s. 181.

(1132-1142) *Kıssa-i Melik Danişmend* ruhuyla kiliseleri tahrip etti ve mermerlerini Kayseri'de yeni binalarda kullandı. 1140-41'de Melitene (Malatya) yakınlarındaki Zabar Manastırı alevler içinde bırakıldı. Bu terörün dozunun artmasının nedeni, aslında doğrudan doğruya Bizans'ın, üzerindeki baskıdan kurtulmak amacıyla 1141'de başlattığı karşı saldırıydı. Mehmet'in halefleri bu yıldırıcı politikadan döndükleri zaman, bu kez Türkmenlerin muhalefetiyle karşılaştılar.[126] Sivas ve Konya arasındaki siyasal, dinsel ve toplumsal ikilik işte bu olaylarda yansıyordu. Aslında bu, Danişmendliler ile Sultanlar, Türkmenlik ile İran-Arap yüksek kültürü arasındaki bir ikilikti ve Süleyman döneminde artık düşmanlığa dönüşüyordu. Süleyman açısından Küçük Asya, öncelikle onun Ön Asya'daki askerî ve siyasi tasarılarının maddesel ve asker devşirme deposuydu. Gerek o gerekse ilk halefleri İran'daki Büyük Selçuklu mirasının peşindeydiler. Bunun olanaksızlığı ilk kez 12. yüzyılın ortalarında açıkça ortaya çıkınca Konya Sultanlığı'yla yetinmeye karar kıldılar, ama aynı zamanda da Türkmen Beylikleri üzerindeki baskıyı artırdılar.[127] Buna bir noktayı daha eklemek gerekir. Haçlılar, Anadolu Selçuklularının Mısır ve Suriye ile olan bağlantısını kesmişlerdi. Konya Sultanlığı'nı çevresinden kopuk duruma getirdiler, böylece İran'ın Sultanlık üzerindeki kültürel hegemonyasını ister istemez kolaylaştırdılar.[128]

Sultanların iç politikaya yönelmeleri öncelikle Türkmenleri vurdu. Boylar bölündü ve başka başka yerlere iskân edildi. Böylelikle savaşma güçleri azaldığı gibi, aşiret bağları da zayıfladı, kısacası askerî Türkmen demokrasisi parçalanmış oldu.[129] Sultanlar, Türkmen beylerini devlet görevlerinden uzak tutup, hatta çoğunlukla bir sipahi mertebesine indirip sınır boylarına, uçlara yerleştirdiler.[130] Göçerleri yıl ve boy başına 24.000 koyun gibi "gönüllü hediye" adını verdikleri vergiler altında ezdiler.[131] Bu, çoban ya da göçer aileleri için çok ağır bir yüktü. Eğer 7-8 kişilik bir göçer ailesinin yıllık asgari geçimi 40-50 koyundan hesap edilirse, bu vergi çok yüksekti. Her biri 41.700'er kişilik 24 boy olduğunu düşünsek, her boyda 8'er kişilik 5215 aile var demektir ve aile başına da yılda ancak 4,5-5 koyun vergi düşer. Bugün Türkiye'deki göçer sürülerinin yıllık çoğalma oranı %30'dur. Hiç mal artışı olmadığı takdirde bir aile yılda 16 hayvan kesebilir. Tarımın olmadığı koşullarda kendini

126 Turan, O., "Les souverains", s. 73; Vryonis, Jr., *The Decline*, s. 158. Gümüştekin tarafından Kastamonu Grekleri arasında yapılan kırım ile ilgili: Kurtz, E., "Unedierte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Kommenos." *Bz. XVI*, 1907, s. 75-83.

127 Wittek, P., *Deux chapitres*, s. 295.

128 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 85-90.

129 Gordlevskij, V. A., s. 97.

130 Yinanç, M. H., s. 100.

131 Kafesoğlu, İ., *Sultan Melikşah*, s. 161.

yeniden üretmek için bunların etini, sütünü (nisandan temmuza 50 koyundan 1800-2000 litre) ve peynirini (500-600 kg) kullanır.[132] O halde salt sürü ekonomisiyle yaşayanlar açısından yukarıda belirtilen vergi miktarı bir riziko demektir. Mallar ölmeye başlarsa, kitlesel fakirlik hatta açlıktan ölümler gündeme gelir. Boyların kendi içinde, daha 11. yüzyılda, ataerkil feodalizm yani yoksul ailelerin emek ve ürün-rant yoluyla sömürüsü söz konusuydu. Zengin bozkır aristokrasisi merkezî iktidarın yüklediği vergileri iktisaden güçsüz boydaşlarının sırtına yıkma eğilimindeydi ki, bu da bir yanda beyler ve boy önderleri, öte yanda ise basit çobanlar arasındaki toplumsal gerilimi keskinleştirdi. Bu sınıfsal çelişki yüzünden boy aristokrasisi çıkarını Sultan'a yaklaşmakta gördü, çünkü boy içi muhalefeti onun yardımıyla daha iyi baskı altında tutabileceğini umuyordu. Bu durum egemenlere, Türkmen beylerini merkezî devletle bütünleştirme ve Danişmendlilere 1175-1178 yıllarında boyun eğdirme kolaylığını sağlayacaktı. Böylece Kılıç Arslan (1163-1192) Sivas ve Kayseri kentlerine egemen oldu. Suriye Atabeyi Nureddin'in Konya yandaşı olarak katıldığı uzun ve yıpratıcı savaşlar sonunda Rum Emirliği, dolayısıyla Danişmendliler boyun eğmek zorunda kaldılar.[133] Sınır ardındaki merkez güçler böylece uçlara galebe çaldı, yüksek İslam kültürü göçebe barbarlığı üzerinde zafer kazanmış oluyordu.

2. Konya Sultanlığı'nda Devlet ve Toplum

Selçuklu Hanedanı, Anadolu'yu halifeliğin yüksek kültürüne denk ya da onun bir devamı niteliğinde İslamcı bir ülkeye dönüştürmek istiyordu.[134] Devleti kurarken geniş ölçüde Büyük Selçuklu Devleti'nin kurumlarına dayandı ve ordu örgütlenmesi ile sivil yönetimi tamamen onlardan aldı.[135] Devlet onlar için ortak aile mülkü anlamını taşıyordu. En yukarıda yer alan büyük Sultan ülkeyi hanedan üyeleri arasında paylaştırırdı. Hanedandan olan küçük yaştaki çocukların bile onları besleyecek özel sarayları ve illeri vardı. Bu durumda işleri atabey payesine sahip olan bir büyük yönetirdi.[136] Sultanın da kendi tasarrufu altında bir ili bulunurdu. Bunun yanı sıra Konya'ya az çok gevşek ilişkilerle bağlı olan uydu (vasal) beyler vardı. Alp Arslan ve Melikşah'ın yanında vezir duran **Nizamülmülk**, İslam bürokrasisi ve ulemasının başı olarak daha sıkı bir yönetim biçimini oturtmaya ça-

132 Geçim asgarisi, çoğalma oranı, süt ve peynir üretim miktarı. Yayla köylüleri denilen yarı-göçerlerle ilgilidir. Bunlar tahıl tarımı yaparlar ve yazın hayvanlarını alıp dağ otlaklarına çıkarırlardı.

133 Kazvinî, *Tarık*, s. 341.

134 Wittek, P., *Deux chapitres*, s. 296.

135 Yinanç, M. H., s. 77.

136 Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, s. 30.

lışmıştı.[137] Babası Gaznelilerin (961-1186) yanında saray görevlisiydi. Kendisi ise Selçuklulara katılıp seferlerinde yer aldı. Ünlü *Siyasetname*'sinde, İran'daki Büyük Selçuklu aristokrasisinin anlayışını yansıtan siyasal görüşlerini dile getirdi. Güçlü bir merkezî iktidar istiyordu:

"Ülke Malik'indir. O da orduya ülkenin halkını değil sadece ülkeyi teslim eder. Gücün kullanılması ise daima Malik'in işidir, ordunun değil.[138] İkta* sahipleri (*Die Lehenstraeger*) ve savaşçılar köylülere yumuşak davranacaklardır.

"İktadar (ikta sahibi) olmak isteyenler bilmelidirler ki, ikta beratı onlara uyruklarına oranla ancak servet üzerinde tasarruf hakkı verir. Uyruklar ise bu paye verildikten sonra artık can ve malları, kanları ve çocuklarıyla birlikte güvence altındadır. Aynı koşullar onların taşınır ve taşınmazları için de geçerlidir. İkta sahipleri adamları üzerinde bundan öte hak iddia edemezler."[139] Büyük vezir tüm "reaya"ya (uyruklarına), saraya gelip kendi "iktadar"ından (ikta sahibi) yakınma hakkını açıkça tanımaktadır: "Reaya şikâyetini saraya bildirebilir. Bunu engellemeye çalışan her **iktadarın** iktası elinden alınır ve ayrıca cezalandırılır... Bilmelidirler ki, devlet, reayası ile birlikte Sultan'a aittir."[140] Sultan Sancar (1117-1157) yönetimindeki Horasan bölgesinde ise bu ilkelerin esamisi bile okunmadı; özellikle raiyyet** vergi toplayıcıların kırbacı altında inledi. El-Gazâlî (1058-1111), Sultandan, "sınırsız haksızlıklara uğrayan, ekini soğuktan ve susuzluktan kırılan, yüzyıllık ağacı kökünden kuruyan, altında bir postu, yanında aç ve çıplak çocuklarından başka bir şey kalmayan" köylülere karşı şefkatli olmasını ister. Ve, "Eğer," der, "ellerindeki son postun da alınıp, kış ortası çırılçıplak, çoluk çocuk bir ocağın kenarına sığınmalarına izin verirsen, hiç değilse derilerinin yüzülmesine izin verme. O zaman onlardan, dağlara kaçıp ölmelerini istemiş olursun ki, bu da, derilerinin yüzülmesinden başka nedir!"[141] Vezir Mucireddin'e yazdığı bir mektupta Gazalî, vergi yükünün sonuçlarını anlatıyor: "... (raiyyet –E.W.) ölesiye işkence altında ve umutsuzluk içinde. Vergi olarak konan bir dinar yerine, reayadan iki üç katı alınıyor, alçak ve şantajcı soyguncular tarafından el konan bu vergiler Sultan'a ulaşmıyor. Bunları önlemek için ya da bunların yerine tarafınızdan yollananların hepsi zor-

137 Köprülü, M. F., *Le feodalisme*, s. 348. Tuğrul Bey'in ilk vezirleri için: Bowen, H., "Notes on some early seljuqid viziers", *BOAS XX*, 1S57, s. 105-110.

138 Nizamülmülk, *Siyasetname*, 43, s 283.

[Y.Ö.] **İkta:** Vergi bağışıklığı olan askerî *fief* (tımar), bkz. *Cambridge History* 5, s. 499.

139 *A.g.e.*, s. 127.

140 *A.g.e.*, s. 127.

** [Y.Ö.] **Raiyyet:** Arapça "sürü"

141 Gazalî, I. 3. s. 65. 1109 yılına ait mektup.

balık ve hırsla selefinden baskın çıkıyor."[142] **Nizamülmülk** bu istismarlara bir son vermek istiyordu. Bu nedenle halifelik topraklarında yerleşmiş olan istismara 1087'de bir gelenek ve töre statüsü kazandırdı. Halife ve valilerin askerleri, maaşlarının ödenmemesi hâlinde belirli bölgelerin gelirlerinden yararlanma hakkına sahip olacaklardı. Bu şekilde 10. yüzyılda vergi gelirlerinin toplanmasına katılma hakkını elde ettiler. Nizam bu gelişmeye böylece son verirken, onlara daha baştan toprak dağıttı, ama her türlü maaş haklarını da geçersiz kıldı. Bu önlemler, ülkede feodal gelişmenin fiilen hızlanması ve ikta sisteminin zaferi demekti.[143]

Daha sağlığında peygamber, Hayber'de yanındaki sadık askerlerine, onlara ileriki savaşlarda hizmet yükümlülüğüyle bağlayan askerî iktalar dağıtmıştı. Bu topraklarda oturan Yahudi çiftçiler ürün rantının yanı sıra zırh, at ve deve vermekle yükümlüydüler. Bir atlının sağladığı rant böylelikle basit bir piyadenin maaşının üç katıydı.[144] Muhammed'in ölümünden sonraki Arap yayılmalarıyla birlikte devlete ait topraklardan oluşan **fon**, Bizans ve Sasanlı malikâne topraklarından beslenerek iyice kabardı. Halifeler bu fondan bol keseden iktalar dağıttılar. İkta topraklarında haraç değil öşür geçerliydi.[145] İktadar, başlangıçta ne ayrıcalıklara ne de kendine verilen miras hakkına sahipti. Kural olarak, sivil ve askerî hizmetlere karşılık fiilî bir ödeme biçimi söz konusuydu. Dağılmakta olan Abbasi İmparatorluğu'nda ikta topraklarının kontrolü görevi ordu divanına kaldı. Buyiler ya da Büveyhiler (945-1055) sistemi toprak fonlarının askerîleştirilmesi için kullandılar ve öncelikle savaş hizmetleri karşılığında ikta dağıttılar. Bu da İslam'daki feodal temellük [15 –*Y.Ö.*] biçimlerini Avrupa'dakilere benzer duruma getirdi.[146] Buyiler zamanında divan, asker maaşlarının ödenmesi ve iktalara değer biçilmesiyle uğraştı. Böylelikle askerîleştirilmiş toprakların idari or-

142 A.g.y., s. 159. 1100-1103 arası kaleme alınmış.

143 Becker, C. H., "Steuerpacht una Lehenswesen", *Der Islam* 5, 1941, s. 89.

144 Altheim, F. ve Stiehl. R., *Finauzgeschlchte der Spätantike*, Frankfurt/M., 1957, s. 128-133.

145 İslam hukukunda şu ödentiler söz konusudur: 1. Zekât (İslam'ın üçüncü ilkesi olarak "hayır" amacına yönelikken –yoksullara yardım–Müslümanlardan alınan ticari üretim ve taşınmaz mal vergisi oldu). 2. Öşür (Fazlanın onda biri, Muhammed zamanından beri tüm Müslümanlardan alınırdı). 3. Haraç (Öşürden çok daha yüksek olup, %50'ye varan toprak vergisi. Aslında yalnız kâfirlerden, 8. yüzyıldan sonra yeni dönüklerden alınıyordu. İslam hukukunca toprağın, sahibine göre bir statüsü yoktu). 4. Cizye (Kafa başına vergi, 15 yaşından büyük erkek kâfirlerin gelirlerine göre para olarak verdikleri vergi). 5. Hums (Savaş ganimetinin halifeye düşen beşte bir payı). Bkz: Petruşevskij, I. P., *Zemledelie*, s. 360.

146 Asthor, E., s. 179; Cahen, Cl., *Turkey*, s. 40. Buyiler ve Selçuklulardaki **ikta** sisteminin feodal niteliğini kabullenmiyor. Onun açısından feodalizm için belirleyici olan özellik belli ki üretim fazlası değil, tımar piramidi ve egemen sınıfın örgütlenme biçimidir. Oysa üretim tarzı ana çizgileriyle Avrupa'daki gibidir. Rant mekanizması aynıdır; yalnız ürün-rant ağır basıyor. Tımar sisteminde askerî karakteristiğin öne çıkması ve tasarruf/kullanım/işgal veya zilyetliği malikliğe dönüştürme eğilimi Doğu üretim tarzını Avrupa'daki gelişmeye yaklaştırıyor.

ganı **fiilen** bir tür kadastro dairesi konumuna geldi. Kayıt defterleri Buyilerin elinde durduğu sürece devletin dağılması ya da merkezsizleşmesi söz konusu olmadı. Feodalleşme daha çok ikta sahipleri ile reaya* arasında yoğunlaştı; **ikta** sahipleri basit bir gelişme gösterdi, yani merkezî güç artık onlar üzerinde maaşlı asker üzerinde olduğu gibi tasarrufta bulunamıyordu. Nizamülmülk bu nedenle memur ve **iktadarların** periyodik rotasyonunu emreder: "Memur ve ikta sahipleri her iki ya da üç yılda bir değiştirilmelidir ki, kök salıp güçlenerek endişeye mahal vermesinler ve de reayaya iyi davransınlar. Ülke de böylece gelişmesini sürdürsün."[147] Selçuklular, **Buyilerin** ikta sistemini yaygınlaştırdılar. Görülmüş hizmetlere karşılık toprak dağıtılması kural hâline geldi. Selçuklular dönemindeki **ikta** sahipleri (iktadarlar) Osmanlı dönemindeki tımarlılar (tımar sahipleri) gibi egemen sınıfın görünümünü belirlediler. Ordu, devlet aygıtı, merkezî ve yerel yönetim, sömürü ve rant biçimleri kısaca hepsi bu sisteme dayanıyordu. İkta'at artık parasal büyüklükler cinsinden değil, hizmetler ya da beslenip savaşa sürülecek askerler cinsinden tanımlanıyordu. Sultan, prensler, ordu komutanları ve iktadarlar arasındaki ilişkiler feodalleşti, egemen sınıfın örgütlenmesi hiyerarşik bir nitelik kazandı, bu da illerin ve beyliklerin (emirliklerin) kendi başına buyruklaşma eğilimlerini artırdı.[148]

Kendini büyük sultanlıktan ayıran ve egemen bir devlet kuran Kutalmış Hanedanı da bu eğilimden yararlandı ve Süleyman'ın 1077'de Sultan unvanını alması bir gasp sayıldı, çünkü Tuğrul Bey'den beri bu unvanı yalnızca egemen hükümdarlar kullanmışlardı. Vasallar ya da küçük uydu beyler ise **Malik** ya da **Şah** unvanıyla yetinmek durumundaydılar. Selçuklu dünya görüşüne göre, eskiden olduğu gibi, İslam dünyasının başında hâlife bulunmaktaydı, ancak siyasal iktidarı Sultan'a terk etmişti, kendisi yalnız dinsel göreviyle yetinmekteydi.[149] Kutalmış Hanedanı'nın elinde, kaçan Bizanslı dinatoilerden kalma imparator çiftlik ve arazilerinden oluşan geniş bir toprak fonu vardı. Cl. Cahen, sultanların bu mirî (devlete ait) araziden fazlaca ikta dağıtmadığını, iktadarlarına adam başına iki üç köy kadarından fazlasını vermediğini, bunun dışında geniş ölçüde maaşlı askerlere dayandığını tahmin ediyor.[150] Merkezî güç, dizginleri elde bulundurduğu sürece, iktaları küçük, sahiplerini ise hizada tutmak kuşkusuz daha kolaydı. Ancak daha 12. yüzyılın sonunda iktalar fiilen veraset yoluyla geçer oldu ve Sul-

* [Y.Ö.] Reaya: Arapça, mülksüz veya sürü halindeki insanlar anlamına gelir.

147 Nizamülmülk, *Siyasetname* 5, s. 138.

148 Tolstov, S. P., s. 294; Cahen, Cl., *L'èvolution*, s. 42.

149 Bartold, *Vorlesungen*, s. 106.

150 Cahen, Cl., *Le régime*, s. 57; A.g. y., *Turkey*, s. 175.

tan Alâeddin Keykubad (1219-1236) bu olumsuz uygulamayı, iktaların baba tarafından ancak silah kullanabilen oğullarına bırakılabileceği kuralını da eklemek suretiyle meşrulaştırdı.[151]

V. A. Gordlevski ve İ. H. Uzunçarşılı, 12. yüzyılda tımar sözcüğünün **ikta** sözcüğünün yerini almış olduğunun Yazıcıoğlu'nun *Selçukname*'sine dayanarak kanıtlanabileceği görüşündedirler. Farsçadan gelen bu sözcük şefkat, lütuf gibi bir anlam taşır. Tımarlı ya da tımar sahibi sipahiler ise bağımsız savaşçılar olup bu tımarlar kendilerine [16 –*Y.Ö.*] geçimlerini temin amacıyla verilmiştir.[152]

Kitabımın ilk baskısında, I. Beldiceanu Steinherr'in[153] yazısında eleştirdiği tezi desteklemiştim. Bu terim İbn Bîbî'de geçmez, Yazıcıoğlu ise Osmanlı devrinde yazmış ve **iktayı tımar** biçiminde tercüme etmiştir.[154] Ancak I. Beldiceanu-Steinherr, bu arada Osmanlı vergi defterleri üzerinde yaptığı araştırmalar sonucunda **Tımarların** daha Osmanlı öncesi dönemde var olmuş olmalarının gerektiğini keşfetti.[155] Bunlar **malikâne divanî** adı verilen Selçuklu kökenli uygulamanın bir parçasıydı. Bu uygulamada mülk ve mirî toprakların bir kombinasyonu söz konusuydu ve gelirler, toprak sahibi (*Besitzer*) ile devlet arasında paylaşılıyordu. **Malikâne** bölümünden toprak sahibine düşen pay şeriata göre, devlete düşen pay ise örflere göre belirlenirdi. [Malikâne'yi elinde tutan bu toprağın zilliyeti, **divanî**'yi elinde tutan ise sahibi idi]. Her iki bölüm de tek elde bulunuyorsa, divanî için bir sipahi atanırdı. "*Il n'y a aucun doute gue la partie divanî formait un timar avant la conquête ottoman...*"[156] [Hiç kuşku yok ki, Osmanlıların fethinden önce divanî bölümü 'tımar'ı oluşturuyordu.] Çoğu zaman **divanî** gelirleri ve **malikâne** vergileri birden fazla kişi tarafından paylaşılmak zorundaydı. **Selçuklu** tımarları, **Osmanlı** tımarlarından bu noktada ayrılmaktaydı. Haraç ve avarız dışındaki tüm gelirler tımar sahibine, yani sipahilere aitti, yani rant paylaşılmıyordu ve gerekli savaş hizmetlerini gördüğü sürece bir tek kişiye aitti.[157] Malikâne bölümüne gelince, hukuki açıdan bu da mülkiyetin mutlak biçimde devredilmesi değil, tersine zamanla kısıtlı bir vergi alma hakkı tanımak demekti, ama toprağı satmak, miras bırakmak ya da vakfa değiştirme hakları saklı kalıyordu.[158]

151 Gordlevskij, V. A., s. 103.

152 Gordlevskij, V. A., s. 100-103; Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, s. 31.

153 R I XXV, 1968, s. 257.

154 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 182.

155 Beldiceanu-Steinherr, *Deu villes*, s. 358; A.g.y., *Fiscalité*, s. 241, 248.

156 A.g. y., *Fiscalité*, s. 270.

157 A.g.y., *Deu villes*, s. 28-30; *Fiscalité*, s. 271.

158 A.g.y., *Fiscalité*, s. 300.

Nedir ki, "emlak"ın sultanlar tarafından sınırlandırılması, büyük toprak sahipliğinin paye sahipleri, beyler, askerler ve göçebe emirleri arasında yayılmasını kesinlikle engelleyemedi. Bunlar zamanla yalnızca topraktan alınan rantın değil, toprağın kendisi üzerinde de serbestçe tasarruf ettiler.[159] Vakıf kuruluşları da işte bu amaca hizmet ediyordu. İslami hukuka göre dinsel bir vakıf için her türden taşınmaz mallar kullanılabilir. Yeter ki bağışçı, vakfedilen mallar üzerinde tam mülkiyet ya da tam tasarruf hakkına sahip olsun. Mülk ve malikâne sahipleri, bu vakıf kurabilecek olanlar kategorisine dâhildi, ama divanî toprakları üzerinde tasarruf hakları olmamasına rağmen sipahiler bile bu topraklardan pay koparıyorlardı. Vakıflar bir kez oluştuktan sonra her türlü devlet müdahalesi, vergi ve hizmet yükümlülüğü ortadan kalkıyordu.[160] Vakıf kurucu veya bağışçısı ve ailesi açısından mülkiyet ya da zilliyetin vaki edilmesi sonucu bir dizi avantaj oluşuyordu. Bir kere Kur'an uyarınca miras hakkına sahip olan kız çocuklar[161] dışlalanıyor, miras bölünmeksizin oğullara geçiriliyordu. Bağışçı, vakfının geliri üzerinde tasarrufta bulunabiliyor ve bunu vasiyetnameyle vârislerine bırakabiliyordu. Böylelikle vakıf, zengin aileler için kaderin her türlü kötü oyununa karşı bir yaşam güvencesi rolünü oynuyordu. Memurun biri Sultan'ın hışmına uğrayacak olsa, hiç olmazsa ailesi bu vakfın şemsiyesi altında iktisadi güvenceye sahip bulunuyordu. Hatta Sultan vakfa el koyacak bile olsa, bundan çıkarları bozulanlar şeriatla çelişen bu uygulamanın kısa zamanda yeniden geçersiz sayılacağı umudunu besleyebiliyorlardı.[162] Böylelikle vakıflaştırma, toprakları Sultan'ın tasarrufu dışına çıkarıyor ve devletin feodalleşme sürecine belirgin bir katkıda bulunuyordu.[163] Sivil yönetim açısından İranlılar, ama aynı zamanda da Grek ve Ermeni aileler –Gavros Taran[164] örneğinde olduğu gibi– önemli rol oynuyorlardı. Nizamülmülk'ün görüşünce, kadroların eğitimi medreselerde yapılmalıydı. Gerek dinin gerekse iktidarın temel yasasına göre, yönetim görevlileri 10. yüzyılın sonundan itibaren ortaya çıkmış bulunan bu okullarda Ortodoks bir anlayışla eğitileceklerdi. Nizamülmülk bu nedenle bu yeni eğitim kurumlarını cömertçe destekledi ve pek çok yenisini

159 Gordlevskij, V. A., s. 102.

160 Cahen, Cl.; *Réflexions*, s. 38.

161 *Kur'an*, 4, 12; "Allah çocuklarınız bakımından oğula iki kızdan önce pay ayırmanızı bildiriyor", s. 97.

162 Köprülü, M. F., *L'institution du vakouf*, s. 9, 17, 19.

163 Ashtor, E., s. 181.

164 Cahen, Cl., *Une famile byzantine au service des Seldjuqides d'Asie Mineure*. Polychronion, Festschrift Franz Dölger, Heidelberg, 1966, s. 148.

vakıflaştırdı. Medreseler kısa zamanda Selçuklu yönetimindeki tüm ülkelerde egemen okul tipi durumuna gelecekti.[165]

Ordunun subay kadrosu hemen tümüyle Türk unsurlardan oluşuyordu. Ordu, biri sürekli biri de yalnızca savaşlarda silah altına alınan tımar askerlerinden oluşuyordu. İbn Bîbî'ye göre ordunun toplam gücü 1243'te 80 bin kişi olmuş olmalı.[166] A. D. Noviçev 200-250 bin[167] arası tahmin ediyor ki, bu biraz yüksek tutulmuş bir rakam. İktadar ya da sipahilerin ne kadar asker toplayabildiğini saptamak çok güç. Melikşah'ın elinde bunlardan 45 bin vardı.[168] Sürekli orduya, gulamlar, Sultan'ın muhafızları, iğdişan ve öteki muhafızlar dâhildi.[169] Bu kölelerden [17 –*Y.Ö.*] oluşan bölümün dışında yaya ve atlılar, maaşlı asker olarak alınırdı. Osmanlı ordusundan farklı olarak köleler ordu kitlesinin çoğunluğunu oluştururlardı. V.A. Gordlevski sarayda ve birliklerde hizmet gören ve kısmen esir düşmüş Hristiyanlardan oluşan "gulam"a dikkati çeker.[170] İbn Bîbî, araştırmacıların farklı biçimlerde yorumladığı iğdişan birliğinden ve onun kumandanı olan iğdişbaşından söz eder. İğdiş sözcüğünün "hadım edilmiş"in yanı sıra diğer bir anlamı da "melez"dir.[171] İ. H. Uzunçarşılı, buradan "iğdişbaşı"nın devşirme usulüyle oluşturulan bir birliğin başı olduğu sonucuna varır.[172] Cl. Cahen ise, onun yerel ve kentli bir aristokrat olduğunu ve Sultan tarafından gerek Hristiyan ve gerekse Müslüman kentli halkı denetim altında tutmakta kullanıldığını ispat etmiştir. Elimizde devşirmeliği kanıtlar hiçbir bilgi yok, bu birlik Yeniçerilerin atası sayılamaz.[173]

Ama bu durum, Selçukluların Hristiyan çocuklarını, ordu yani iğdişan bölükleri için devşirmiş olduklarını elbette ki dıştalamaz. Raymond de Aguilers, Türklerin 1085'ten sonra Antiochia'dan (Antakya) getirdikleri Grek ve Ermeni çocuklarını kendileri hesabına kullandıklarını belirtir; "*qu-*

165 Fück, J., "Die Religion des sunnitischen Islams. Hahdbuch der Orientalistik." Yayınlayan: B. Spuler. I. Bölüm, C. 8: *Relignon*, 2. Parça: "Religionsgeschichte des Orients in der Zeit der Weltrelig'onen." Leiden-Köln 1961, s. 432; Makdisi, G., "The madrasa as a charitable trust and the university as a corporation in the middle ages." *Correspondance d'Orient* No: 11, 5e "Congrès International d'arabisantset d'islamisants", Brüksel, 15,71, s. 329-337.

166 İbn Bîbî, s. 226; Matuz, J., "Der Niedergang der anatolischen Seldschuken: Die Entscheidungsschlacht am Kösedağ", *Central Asiatic Journal* XVII, 1973, s. 197.

167 Noviçev, *İstoria Turçiy*, s. 16.

168 Gusejnov, R. A., *Selçukskaya Vocnnaya Orgauızaçiye*, PC 17 (80) 1967, s. 133.

169 Schaendlinger, A. C., s. 173.

170 Gordlevskij, V. A., s. 106.

171 İbn Bîbî, s. 61.

172 Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, İstanbul 1941, s. 115. Zikreden: Duda, W.; *İbn Bîbî*, s. 61.

173 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 193, 231.

asi pro penuria domesticorum turcaverant, et uxores eis dederant."[174] Kölelik sistemi en olgun biçimiyle bazı bakımlardan Osmanlı sistemine benzemekle birlikte,[175] "kan öşürü"nü, yani her on çocuktan birinin devşirilmesi sistemini kurumsallaştırmaya gitmemiş, yalnızca İslam dünyasının alışkanlığını devralarak devam ettirmişti. Selçuklu ordusunda Osmanlılarda olduğu gibi sipahiler değil [üretimde değil hizmetlerde kontrol altında çalıştırılan] köleler hâkimdi.

Ordu içindeki disipline aykırı davranışlar ve askerler arasındaki tartışmalı sorunların çözümüyle görevli kazasker adı verilen yüksek dereceli askerî yargıcın işlevi önemliydi. Bunun ötesinde, gerek devlete gerekse özel kişilere ait tüm vakıfların denetlenmesi onun elindeydi. Bu bilgiyi Sultan İzzeddin Keykavus tarafından 1219'da Sivas'ta kurulan bir vakıf hastanesinin kuruluş sözleşmesinden ediniyoruz.[176] Bu durum onu, etki ve güç açısından vezirden daha üstün, bir tür başbakan konumuna yükseltiyordu. Söz konusu mevkiyi Osmanlılar da bu niteliğiyle benimsediler ve bu yetkiyi her eyalette sipahi birliklerinin komutanı ya da jandarma komutanı olan subaşıya verdiler. Subaşı eyaletin başkentinde oturur, barış zamanı yerel yürütmenin en yetkilisi, savaşta ise yerel sipahi birliklerinin komutanıdır.[177] Ayrıca çavuş da Osmanlı askeriyesinde yerini buldu.

Raiyyetin yani köylü sınıfının durumu bütünsel bir özellik göstermekten çok, zamana ve yere göre değişiyordu. Cl. Cahen, ekonomik sürekliliğin Bizans'tan sonra çift denen toprak biriminde somutlaştığına dikkati çeker.[178] Çift, Bizans'taki sevgarion'a tekabül eder. Bundan anlaşılan, hafif veya ağır bir saban ile birlikte, buna koşulu öküz, emek gücü, tarla ve barınaktır. Tarlanın ortalama büyüklüğü 6 ila 7 ha. idi.[179] O. Turan'a göre, Müslüman reaya, sipahi mülk sahibine ya da divana "tapu" denen sabit bir vergiyi vereceğine ve toprağı işleyeceğine dair söz vermek zorundaydı. Ürünün beşte biri ila üçte biri beylere aitti. Bundan başka **çift akçesi, kopçur** gibi ayni [ürün cinsinden rant] vergiler ve avarız denen, ya savaş hâlinde ya da devlette veya toprak sahibi ailede ortaya çıkan özel durumlarda toplanan olağanüstü vergiler vardı. Turan'a göre vergiler toplam olarak Avrupa ve öteki İslam ülkelerindekinden daha düşüktü; ama doğaldır

174 Vryonis, Jr., BSt. 5, 1964, s. 149.

175 Vryonis **devşirme** olgusunu benzer şekilde vurguluyor. *A.g.e.*, s. 149.

176 Yinanç, M. H., s. 76; Köprülü, M. F., *L'institution*, s. 30.

177 Schaendlinger, s. 190

178 Cahen, *Turkey*, s. 187.

179 Petruşevskij, J. P., *Zemledelie*, s. 290; Cahen, *Le règime*, s. 577. A.g.y., *Turkey*, s. 187.

ki bunun kanıtını getiremiyor.[180] Tahılın onda bir vergisi, yani 1/10, 1/5 ve 3/10 arasında oynardı.[181] Üzümde onda birlik vergi Müslümanlar için 1/10, Hristiyanlar için 1/5 idi. Padişah ve şehzadeler, kendi "has"larındaki pirincin vergilendirilmesi hakkına daima sahip çıktılar. Kural, ürünün mülk sahibi ile üretici arasında bölüştürülmesiydi.[182] Divanî yükümlülükleri ise özellikle suç ve nikâh ile otlak ve değirmen kullanımını, ama aynı zamanda da tarla ürünlerini kapsıyordu. Vergilerin nakit [para-rant] olarak verildiği sıkça görülürdü. Ancak yine de **ayni** (ürün) rant ve **ortakçılık** belirleyici kaldı. Devlet, toprağının kullanımı karşılığında çiftçiden bir **kullanma resmi** alır ve bunun karşılığında toprağı ona yaşam boyu ortakçı verirdi.[183] Doğu feodalizminin bu özelliğinde, İ. P. Petruşevskij tarımın durağanlık ve ilkelliğinin en temel nedenlerinden birini bulur. Ürünün, çiftçinin ve ailesinin emek gücünün korunması için gerekli pay ile feodal beyin aldığı artı-değer olmak üzere ikiye bölüşümü, üreticiye oranla beye çok daha çıkar sağlıyordu. Beyin çıkarı, raiyyetin zenginleşmesinden çok yoksullaşmasında olduğu için üretimin genişlemesi önlenmişti. Böylelikle bıçağı sürekli olarak köylünün gırtlağına dayalı tutan beyler köylüye istedikleri koşulları bastırmakta serbesttiler.[184] Bu eğilimin, göçer ve yarı-göçer katmanların yavaş yavaş tarıma geçtiği Anadolu'da, birkaç bin yıldır sömürü ve baskının mümkün her biçimine katlanmış olan eski bir köylülüğün bulunduğu İran'da aynı biçimde gerçekleşmiş olduğu varsayılamaz. Ama eğilim Anadolu'da da kitlesel yoksullaşma yönündedir. Köylülerin çiftçilerinden ne ölçüde uzaklaşabildiğini ya da özgür [18 –*Y.Ö.*] olduğunu kaynaklardan öğrenemiyoruz.[185] Topraksız ya da toprağı az raiyyet mirî araziler üzerinde birer çift sahibi olma şansına sahiptiler. Bu tabakaya ortakçı adı veriliyordu.* Tohumluğun yarısını devlet, yarısını çiftçi karşılardı, koşum hayvanlarını ise genellikle devlet verirdi. Çiftçi hasattan sonra öşürünü verir, böylece üretici ile toprak sahibi ürünü paylaşmış olurdu. Ortakçıların ne avarız ne de "koyun resmi" ödeme yükümlülüğü vardı.[186] Ortakçılar, sultanların kendi topraklarının işlenmesinde kullandıkları ayrıcalıklı bir çiftçi grubunu oluşturuyordu. Bu kategorideki çiftçiler belki bir anlamda Avrupa'da ormanlarda yeni tarımsal yerleşme alanları

180 Turan, O., *Türkiye*, s. 460.

181 Beldiceanu-Steinherr, *Fiscalité*, s. 248.

182 *A.g.e.*, s. 253.

183 Noviçev, *İstoria Turçiy*, s. 14.

184 Petruşevskij, *Zetnledelie*; s. 286.

185 Cahen, Cl., *Le régime*, s. 578.

Yazar bu cümleye kadar "Paechter" ve "Pachtwesen" terimlerini kullanıyor. *–çev.*

186 Beldiceanu-Steinherr, *Fiscalité*, s. 278-286.

açan çiftçilerle karşılaştırılabilir; ancak ortakçıların toplumsal statüleri yine de çalışma karşılığında iktisadi ve hukuki bağımsızlık edinebilen Latin sınıftaşlarından çok daha düşüktü.

Hristiyan raiyyet ise klasik haraca yaklaşan daha yüksek bir toprak rantı ve erkek nüfustan yaşa ve gelirlerine göre alınan cizye, yani kelle başı nakdî vergi ödüyordu. Miktarı düşük sınırlar, örneğin 1 ile 4 dinar arasında kalmakla birlikte, kenara bir ihtiyat akçesi ayıramayan köylüler için cizye yine de ağır geliyordu. Vergi pratiğinde ise **haraç** ile cizye birlikte toplanıyor ve topraksız ortakçının faiz miktarı, topraklı çiftçinin haracına denk düşüyordu.[187] Aileler tüm üyelerinden sorumluydu ve vergi yükümlülüğü 9 yaşından itibaren başlıyordu. Bu nedenle cizye ödemekte olanların inanç değiştirmek zorunda kalmalarına ender rastlanıyor değildi.[188] Ancak 12. yüzyılın sonuna kadar toplumsal çelişkileri yumuşatma ve sömürüyü dayanılır sınırlarda tutma çabasını gösteren sultanlar için İslamlaştırmak gibi bir girişim söz konusu değildi.[189]

Konya Sultanları ve saray mensupları İranlılaşmış Türklerdi, kendilerini İran kültürüne tamamen açmışlardı. Yönetim, edebiyat ve bilim dili Farsçaydı. Fars edebiyatı Küçük Asya'da kendine ikinci bir vatan edinmişti.[190] Tüm hükümdarların adı Farsçaydı. Ancak Asya mirasına bağlılık geleneği Konya Sultanlığı'nda da ölmedi. Bu durum sanatta görülebilir: İnsan, hayvan ve bitkiler, örneğin hayat ağacı Şaman (Kam) geleneğine özgü simgelerle tasvir ediliyordu. Bu ağaç Şamanlar için dünyanın merkezi anlamına geliyor ve Türklerin gök-tanrı kültürüyle bütünleşiyordu.[191] Canavar tasvirleri de bu bağlamda düşünülmelidir.[192] Boğa-aslan kabartmaları Türkler tarafından yenilgiye uğratılan karanlığı ve düşmanı tasvir eder. Şamanlık ve eski Doğu tanrıları doğa kabartmalarına yansır.[193] Geç dönemde Asya geleneğine dönüş güçlendi. Ancak Türklerin edebî ya da idari alana sızması söz konusu olmadı.[194]

Abbasiler ve Büyük Selçuklular gibi Konya sultanları da hoşgörü sahibiydiler ve Hristiyan uyrukların gelenek ve göreneklerine hiç engel olmadı-

187 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 183.

188 Goitein, S. D., "Evidence on the Muslim Poll Tax from Non-Muslim Sources", *JESO VI*, 1863, s. 278-295.

189 Turan, O., *Türkiye*, s. 468.

190 Houtsma, M. Th., s. 144 ve 148.

191 Öney, G., "Das Lebensbaum-Motiv in dor seldschukischen Kunst in Anatolien", *Belleten* 125, 1968, s. 47-50. A g.y., "Dragon Figures in Anatolian Seljuk Art." *Belleten* 130, 1969, s. 216.

192 A.g.y., "Dragon Figures in Anatolian Seljuk Art." *Belleten* 130, 1969, s. 216.

193 A.g.y., "Bull reliefs in Anatolian Seljuk Architecture." *Belleten* 133, 1970, s. 11, 115. 119.

194 Turan, O., *Türkler*, s. 478.

lar.[195] Yeoryas Pahimeris'e göre Sultan, İmparator Michael VIII. Paleologos'a yazdığı mektupta vaftiz edilmemiş bir Türk'ün Aya Sofya'ya girmesinden hoşnut olursa, kendisinin de tuzlanmış ve islenmiş bir domuz budunu yemeye hazır olduğunu bildirir.[196] Konya, kendisi doğrudan tehdit karşısında kalmadıkça İslamların Haçlılara yönelik karşı saldırısına da katılmadı.[197] Bu noktada, Cl. Cahen'in varsaydığı gibi, Suriye ve Mısır'da yollarının Haçlı Seferleri yüzünden kesilmiş olmasının da etkisi olmuş olabilir.[198] Böylece Selçuklular İslam dünyasında kısa zamanda kötü ve laçka Müslümanlar olarak isim yaptılar. Türklerin dince bağnaz olanları bu durumdan İran kültürünü sorumlu tutarlar; bir Türk deyişinin de işaret ettiği gibi, "Her Farsça öğrenenin imanının yarısı gider."[199]

Kentte, sarayda, feodal aristokrasi arasında Sünnilik yaygındı, kırda ve özellikle göçerler arasında ise Şiilik.[200] Böylelikle yalnızca toplumsal ve kültürel değil, dinsel alanda da bir ikilik oluşuyor ve Moğol baskınından kaçan Türkmenler ve sufi (tasavvuf) dervişleri dalgalar hâlinde İran'dan Anadolu'ya aktıkça gerek içerideki gerekse İslam dünyasıyla aradaki gerilim artıyordu. Bu olayları bakış açımıza dâhil etmezden önce, Sultanlığın batı sınırlarındaki durumu kavrayabilmek açısından Konya'nın Bizans ile olan ilişkilerini biraz inceleyelim.

3. Selçuklular ve Bizans

Sultanlar, genelde Bizans'a karşı Alp Arslan'ın IV. Romen ile yaptığı anlaşmada öngörülen politikaya uygun bir tutarlık gösterdiler: barış, dostluk ve 1071 sonrası berraklaşan güçler dengesine saygı. Danişmendlilerin Kutalmış Hanedanı'nın doğu sınırlarını tehdidi ve Haçlıların Dorylaion (Eskişehir) savaşının ardından ilerleyişi gündemdeyken, Konya için batı sınırının güvenliği daha bir önem kazanmıştı. Bu dış politika, imparatorluğun baş düşmanını Türkler değil Normanlar olarak gören ve böylelikle Süleyman'ın konumunu pekiştirmesine yardımcı olan Bizans'ın bu tutumu sayesinde daha da kolaylaşıyordu.

---

195 Cahen, Cl., *in Setton, K. M. A history of the Crusades*, C. 1: *The first hundred years*. Yayınlayan: Baldwin, M. W., Filedelfiya, 1955, s. 159. 11. yüzyılın yetmişli yıllarında bu Bizanslıların da dikkatini çekti. Bir elçi, Sultan'ın Hristiyan ibadetini yasaklamak niyetinde olmadığını VII. Mikhail Dukas'a aktardı. Tam tersine Sultan kendi egemenlik bölgesindeki rahipleri ve kiliseyi korudu.

196 Georgios Pachymeres, C. 1, IV., 5, s. 265.

197 Cahen, Cl, *Seljukides*, s. 27.

198 A.g.y. *Turkey*, s. 85.

199 Gordlevskij, V. A., s. 197; Jakob, G., *Beiträge*, s. 35.

200 Gordlevskij, V. A., s. 202.

Sivas emirleriyle husumet eskiye dayanıyordu. Danişmend Taylu'nun oğlu Melik Gazi Gümüştekin, kendini boyunduruk altına almak isteyen Konya'ya karşı mücadelesinde kendisini desteklemesi ricasıyla Büyük Sultan Melikşah'a başvurdu.[201] Kutalmışoğulları'nın zayıflaması Melikşah'ın işine geliyordu ve bu nedenle yardım da etti. Böylece Gümüştekin 1086-1092 arasında Doğu Anadolu'daki konumunu koruyup pekiştirebildi. Yalnızca Haçlıların ilerlemesi Sultan Kılıç Arslan ile onu, o da bir süre için, birbirlerine yaklaştırdı. 1101'de Danişmend, Antiokhia (Antakya) Prensi Bohemund von Tarent'i yeğeni Richard ile birlikte esir aldı. Bir yıl sonra Kont Raymond de Toulouse'u yendi ve Konya'ya doğru ilerleyen **II. Guillaume de Nevers**'i gerisin geriye kovaladı. **IX. Guillaume de Poitiers** komutasındaki birlikleri de yine Konya yakınlarında bozdu. Ancak iki Selçuklu hükümdarı arasındaki ittifak daha 1103'te Bohemund'un fidyesinden alınacak pay sorunundan bozuldu.[202] Kılıç Arslan'ın 1107'deki ölümünden sonra çıkan taht kavgaları sultanların savunma gücünü kırdı. Gümüştekin durumdan yararlanarak Ermenistan ve Suriye'ye akınlar düzenledi. 1124'te Melitene'yi fethetti.[203] Bizans imparatorları Aleksios I. Komnenos (1081-1118) ile Johannes de (1118-1143) daha etkin Doğu politikaları gütmeye başladılar. Küçük Asya'nın tümüyle yeniden fethedilmesi yolundaki Grek hülyalarından henüz vazgeçmemişlerdi. Aleksios bu noktada Süleyman'ı Bizans imparatorunun uydu kralı olarak gören 1081 Antlaşması'na dayanıyordu. Amacı, ilk haçlı seferinin geride bıraktığı hayal kırıklığından sonra, Küçük Ermenistan Krallığı'na karşı girişeceği bir askerî harekât için Sultan'ı Bizans komutanlığı altında harekete razı etmekti. Maraş'ın Bizanslı valisi Philaretos, Malazgirt'ten sonra Kilikya'da bir tür prenslik kurmuş, ancak 1087'de Türkler tarafından ezilip geçilmiş, Maraş ve Melitene'den başka bir yerde tutunamamıştı. Onun girişimi başkalarına da örnek oldu. Ruben ve Hethumid Hanedanları Philaretos'un ardından Anti-Toroslar'da ve Edessa'da (Urfa) Ermeni devletçikleri oluşturdular.[204] Aleksios kurulan devletçiklere karşı mücadelesinde, Komnenleri tahta çıkaran ve ayrılıkçı fikirler taşımayan[205] Küçük Asyalı toprak aristokrasisine dayanabilirdi, çünkü askerî gücü Kilikya'yı temizlemeye asla yeterli değildi. Bu nedenle

201 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 76.

202 Adontz, N., "L'archevêque Théophylacte et le Taronïte". *Byzantion* XI, 1936, s. 579, 588; Laurent, J., "Sur les Émirs Danichmendites jusqu'en 1104", *Mélanges offerts à Nicolas Iorga*, Paris, 1933, s. 499-506; Mayer, H. E., "Geschichte der Kreuzzüge", *Urban Bücher 86*, Stuttgart, 1965, s. 75.

203 Garbuzova, V. S., s. 61, 64.

204 Hoffmann, J., "Rudinente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210)." *Miscellanea Byzantina Monacensia 17*, Münih, 1974, s. 6,12.

205 Vryon's Sp. Jr., "Byzantium: its internal history and relations with the Muslim World." *Collected Studies*, Londra, 1971, II. s. 162.

sultanlara çağrıda bulundu, üstelik donanmasını da Ege'yi korsanlardan temizlemek üzere yeniden düzenledi. İmparatorun akrabası Johannes Dukas komutasındaki donanma Küçük Asya'nın Ege kıyılarını fethetti ve 1094'te Türk korsanı Çaka Bey'in gemilerini denizin dibine yolladı. Türklerden temizlenen Smyrna (İzmir), Strobilos ve Ephesos kentleri ile Khios, Samos, Lesbos ve Rhodos adaları donanmanın dayanak noktalarıydı. Selçuklulara ve Suriye ile Filistin'deki Latinlere karşı başlıca üsleri Girit ve Kıbrıs'tı. İmparator, Abydos'tan (Nara Burnu/Çanakkale) Suriye'deki Laodikeia'ya (Lazkiye) kadar uzanan bir kıyı savunma sistemi kurdu. Kara birlikleri ile savaş gemilerinin iyi planlanmış bir kombinasyonundan oluşan Doğu Akdeniz deniz politikası sayesinde, Türkleri kıyılardan uzak tutmak ve denizden gelecek bir işgal tehlikesini önlemek mümkün olabilmişti.[206] Bu önlemlere paralel olarak Anadolu sınır bölgelerindeki kent ve köyler yeniden canlandırılmış,[207] bu ise Danişmendlilerin direnişiyle karşılaşmıştı.

II. Iohannes, 1132 ile 1139 arasında yaptığı seferlerle Gümüştekin ve oğlu II. Mehmet'e (1132-1142) boyun eğdirmeye çalıştı, ancak kesin sonuç elde edemedi. Başarı ve yenilgiler birbirini izledi.[208] I. Manuel (1143-1180) babası tarafından kazanılan bölgeleri yeniden örgütlemeye girişti. Dikkatini özellikle de kentlerin yeniden kurulması ve çevrelerine surlar inşa edilmesi üzerinde yoğunlaştırdı. 1162-1173 arasında Pergamon (Bergama), Khliara ve Adramttion (Edremit) yıkıntılar arasından yeniden yükseldi.[209]

1142'de Danişmend emirliğinde Yağılbasan tahta çıktı. Ancak iktidarını, yeğeni Zünnun ve kardeşi Ain-al Davla ile paylaşmak zorunda kalışı birtakım saray *içi* mücadelelerin yolunu açacaktı.

I. Manuel önce Danişmendlilere hadlerini bildirmek üzere Sultan I. Mesud (1116-1156) ile birleşti. Ancak son kertede amacı her ikisinin de zayıflatılması olduğundan, cephe değiştirip bu sefer Yağılbasan'la gizli anlaşmalar yaptı. Bizans birlikleri saldırıya geçip Konya önlerine kadar geldiler ve kentin dış mahallelerini yaktılar, ama hemen ardından yetişen Selçuklu ordusunun kendilerini ezip geçmesi tehlikesi karşısında hızla geri çekildiler. Bu arada ise gerek Konstantinopolis gerekse Konya'yı aynı ölçüde tehdit eden yeni bir Haçlı Seferinin hazırlanmakta olduğu haberi gelmişti. Bu yeni durum, İmparator ile Sultan'ı bir araya getirdi. Yine de çabucak imzalanan barış aslında kısa süreli bir silah bırakışması olacaktı.[210] Mesud'un ha-

206 Ahrweiler, H., *Byzance et la mer*, s. 186-189.

207 Vismara, G., s. 48-50.

208 Garbuzova, V. S., s. 64; Kazdan, A, P., *in der BS XXV*, 1964, s. 349.

209 Glykatzi-Ahrweiler, H., *Les forteresses*, s. 188.

210 Melikoff I., *Dânishmendids*, s. 110; Vasiliev, A. A., *History*, s. 417.

lefi II. İzzeddin Kılıç Arslan (1156-1192) zamanında yeniden baş gösteren husumet savaşla sona erdi. Manuel ile Yağılbasan yeniden el ele verdiler. Sonunda köşeye kıstırılan Sultan, Bizans'la sürekli barışa razı olduğunu bildirdi. 1162'de Konstantinopolis'e gitti, imzaladığı antlaşmayla fethettiği kentleri geri vermeyi ve vasal (uydu) statüsünü kabullendi. Ayrıca Bizans topraklarının bundan böyle göçerler tarafından yağmalanmasına da izin vermeyeceğine söz verdi. İmparatorluğun dostları onun dostu, düşmanları kendi düşmanı olacaktı. Bu durum, savaş hâlinde, isterse Müslüman bir hükümdara karşı olsun, ordusuyla birlikte Basileus'un (imparator) yardıma koşacağı anlamına geliyordu.[211]

Sultan, salt sırtını Danişmendlilere karşı sağlama alabilmek kaygısıyla bu denli ileri tavizler vermişti. Emirliğin gücünü parçalama işi II. Arslan'a düşecekti. Yağılbasan artık tüm gücünü toparlayıp Konya'ya karşı yöneltebilecek durumda değildi. 1164'teki ölümünden az önce önemli bir yenilgiye uğradı. Bunun üzerine çıkan taht kavgalarına Sultan müdahale etti ve bir hakem gibi davranarak emirliğin topraklarını ölenin oğlu İbrahim ile Zu'l-Nun arasında pay etti. Zu'l-Nun ise Şam Atabeyi Nureddin Zengi'nin (1146-1174) yanına kaçtı; Zengi de Arslan'ı iltihak planlarından vazgeçmeye zorladı. Ancak Atabey öldükten sonradır ki sıra Sultan'a geldi. Sivas, Tokat ve Amasya'yı işgal etti ve Neocaeserea'yı [Niksar] kuşattı. Zu'l-Nun'un Bizans imparatorunu yardıma çağırmaktan başka çaresi kalmamıştı. Bu çağrı Manuel'in çok işine geldi, çünkü Sultan'la yaptığı barış antlaşmasına bağladığı umutlar boşa çıkmıştı. Arslan hiç de onun bir vasalı gibi davranmamış ve anlaşmaları eşit haklara sahip iki hükümdar arasındaki bir dostluk sözleşmesi gibi değerlendirmişti. Manuel ise Sultan'ın anlaşmadan doğan yükümlülüklerini tahtını tehlikeye atmaksızın harfi harfine yerine getiremeyeceğini unutuyor ve kesinkes boyun eğmesini istiyordu. Eğer Arslan bunu güzellikle yapmayacaksa, sopayla yola getirilmeliydi. 1176 sonbaharında planlanan geniş çaplı bir saldırıyla Manuel Konya'yı fethedecek ve bu hedefi gerçekleştirecekti. Bu macera, saldırganların Frigya dağlarındaki Myriokephalon'da hemen hemen tümünün kırılmasıyla sona erdi. İmparator canını zor kurtarmıştı. Galip tarafın zaferinden ölçülü bir şekilde yararlanmasına ve ılımlı barış koşulları öne sürmesine rağmen, Küçük Asya'nın yeniden fethini öngören Bizans hülyası, artık nihai olarak suya düşmüştü. Myriokephalon, egemen sınıflara Anadolu'daki siyasal, askerî ve etnik güç dengelerinin artık geçici değil, nihai karakterde olduğunu öğretti. 1176 sonrasında Türkmen gruplarının Bizans topraklarına daha yoğun şekilde sızmaları, onların

211 Vismara, G., s. 52.

yeni kavradıkları ve acıyla kabullendikleri bu gerçeği sonradan daha da pekiştirecekti.[212]

Bizans müdahalesi Zu'l-Nun'un da işine yaramamıştı. Hükümet birlikleri daha 1175'te onun kuvvetlerini yenip kendisini de zehirleyerek öldürdüler. Toprakları Konya'ya kaldı. Danişmendlilerin Melitene'de oturan son kolu da 1178'de Sultan'ın eline düştü ve hanedan da böylelikle son buldu.[213]

İmparator Manuel, bu koşullarda bir gözünün morarmasıyla kurtulup Küçük Asya'daki sınır bölgelerini önemli kayıplar olmaksızın elinde tutabildiğine sevinmeliydi. İmparatorluk içindeki toplumsal çelişkiler keskinleşme yolundaydı. Sultan'ın esirlere iyi davrandığını ve onları Akşehir civarındaki verimli topraklara hiç sayılacak yükümlülükler karşılığı yerleştirdiğini duyan pek çok Grek 1186'da gönüllü olarak Selçuklu bölgesine geçti. Niketas Khoniates'in aktardığına göre: "Onun yanında kalacak olurlarsa, beş yıl boyunca hiç kimseden herhangi bir haraç alınmayacak ve tümüyle vergiden bağışık olarak toprağa yerleştirileceklerdi. Bundan sonra ise bizzat (Sultanın) kendisinin koyacağı ve Romalılarda [Bizans *-çev.*] olduğu gibi çizmeyi aşmayacak, hafif bir vergi ödeyeceklerdi..." Bu yerleştirme politikasının etkileri kendini çabuk gösterdi. "Bu insancıl çağrı, esirlerin artık anavatanlarını düşünmelerine fırsat vermiyor, Perslere [Türklerin] tutsak düşmemiş pek çok kimseyi **Philomelion**'a çekiyordu... Böylece yalnızca dindarlar dinlerini bırakmakla, Roma tarihinin başından bugüne kadarla geçmiş aşağılanmakla kalmadı, aynı zamanda halkın yüreğindeki aşk da artan kanunsuzluk yüzünden soğudu; öylesine ki, Grek kentleri olduğu gibi Barbarların kolonisi olmayı ve anavatanlarını değiştirmeyi tercih ettiler!"[214] Khoniates burada herhalde reayanın mirî araziler üzerinde yaşayan ve daha iyi konuma sahip bir tabakası olan ortakçılardan söz ediyor.

Konstantinopolis'in 1204'te Venedikliler ve Latin Haçlıları tarafından fethedilmesi üzerine Bizans iktidarı Küçük Asya'ya kaydı. H. Ahrweiler, devlete [İznik devleti] adını veren Nikeia'nın (İznik) değil, Smyrna ve Nymphaion'un siyasal merkez durumuna geldiğini kanıtladı. Nikeia daha çok kilisenin merkezi konumundaydı.[215] İmparatorlar, toprakları doğu ve batıdaki düşmanlara karşı doğrudan ya da dolaylı şekilde savunmaya istekli ve muktedir, sağlam bir köylülük oluşturmaya çalıştılar. Çalıştıkları topraklar bunlara mülk olarak verildi. **Paroikos** [Pronoia toprakları üzerinde çalışan serfler] adı artık genel olarak çiftçi, toprağı işleyen anlamına

212 Vasiliev, A. A., *History*, s. 429; Cahen, Cl., *Turkey*, s. 104; Vryonis, Jr., *The Decline*, s. 126.

213 Melikoff, I., *Danishmendids*, s. Ill; Garbuzova, V. S., s. 64.

214 "Os tin para barbarois..." Choniatis Niketas, *Historia*, Lib. II. 5, s. 256.

215 Ahrweiler, H., *L'histoire*, s. 3.

geliyordu.[216] Onların doğrudan beyleri olan pronoia sahipleri, 13. yüzyılın ikinci yarı sıra ait praktion'un proömion'undan anlaşıldığı kadarıyla onları gerektikçe savaşa çağırıyorlardı.[217] Köylü ve kentliler başkent [Haçlıların eline] düştükten sonra yalnızca Konstantinopolis'te değil, taşrada da gerek kiliseye gerekse dünyevi (kilise dışındaki) kişilere ait feodal mülklere el koydular.[218] İmparatorlar, Nikeia'da pronoia dağıtabilmek için kilise mülklerini dünyevileştirme yoluna gittiler. Özellikle de Johannes III. Dukas Vatatzes (1222-1254), stratioteslere vermek üzere geniş çapta pronoia dağıttı.[219] Johannes'in İznik'te yönetim mekanizmasını kurabilmek için gereksindiği başkent bürokrasisine, her yeni imparatorun baştan onaylaması kaydıyla miras kalabilir türden toprak verildi. Oysa pronoia üzerinde yaşayan paroikalar tüm vergi ve haraçlarını pronoia sahiplerine ödemekle devlet bütçesinin dışında kalıyorlardı.[220] Öte yanda eleutheroi, yani "özgür" çiftçiler ise –bunlar vergi listelerinde yer almazlardı– pronoia sahipleri tarafından pronoia üzerine iskân edilebilir ve haracın ötesinde kişi olarak da boyun eğmeye zorlanabiliyorlardı. Böylece feodal aristokrasi ile paroikalar arasındaki ilişkiler yeniden gerginleşti. Devletin toplumsal istikrarının bozulması sonucu, Türk güçlerine karşı 1261'den sonra yeniden etkinleşen direnme potansiyeli de zayıfladı.[221]

P. Wittek, Nikeia'nın Doğululaşmış bir **Akritai** devleti olduğunu, çünkü içeride Akritai'lerin egemen olduğunu belirtir.[222] Ancak buradaki akritai tipi, 8. veya 9. yüzyıldakilerle karıştırılmamalıdır. Çünkü 13. yüzyıldakiler, eskiden olduğu gibi kendini savunan çiftçiler değil topraklarını özgür olmayan paroikalara işleten ve toprak rantından geçinen feodal beylerdir. Her ne kadar doğrudan imparatora bağlı olsalar ve egemenlik alanlarını miras bırakma konusunda hak iddia edemeseler bile, Avrupa'daki şövalye sınıfına çok daha yakındırlar.

Bizans artığı İznik Devleti'nin yeniden oluşan askerî gücü öncelikle Türkleri değil Latinleri karşısına aldı. Konya, imparatorların Anadolu'da yerleşmelerini kaygıyla izlemişti. I. Keyhüsrev (1204-1210) Flander Kralı Heinrich ve tahtından indirildikten sonra kendisine sığınan İmparator III. Alexios ile ittifak kurdu ve Theodor I. Laskaris'e savaş açtı. Meander (Menderes) kıyısındaki savaş saldırganın yenilgi ve ölümüyle sonuçlandı. Halefi

216 *A.g.e.*, s. 40.

217 Sevçenko, I., "On the préface to a praktilkon by Alyattes", *JOG XVII*, 1968, s. 71.

218 Ahrweiler, H., *L'idéologie*, s. 100.

219 A.g.y., *La politique*, s. 57-59; Ostrogorskij, G., *Pour l'histoire*, s. 85.

220 Ahrweiler, H., *La politique*, s. 62.

221 Ostrogorskij, G., *Quelques problèmes*, s. 34, 67.

222 Wittek, P., *Deux chapitres*, s. 198.

İzzeddin I. Keykavus silahları bırakmayı istedi ve otuz yıl süreli bir barış ve saldırmazlık anlaşması imzaladı.[223] Selçuklular böylece kendileriyle Latinler arasında bir tür tampon devlet işlevi görecek olan İznik Devleti'ne ait Batı Anadolu topraklarında çıkarları olduğunu açığa vurdular.

Cl. Cahen'e göre, 12. yüzyılın ilk yarısı Küçük Asya için "tarihinin seyrek rastlanan mutlu doruk noktalarından birisi"ydi. "Düzen yeniden kurulmuştu; toprağın zenginliği ve verimliliği ve ülkenin büyük güçlerden bağımsız olarak kendine yeterli yaşantısı nedeniyle ekonomi her açıdan bir refah görünümü vermektedir."[224] T. T. Rice da iktisadi zenginliği dikkate değer bulur ve sultanlığı öteki ülkelere kıyasla bir tür refah devleti olarak betimler.[225] Konya, muhakkak ki bir refah devleti değildi, ancak içerideki siyasal istikrar, sultanlara İznik'teki Laskaris devleti ile Latin krallığı arasındaki çelişkiden yarar sağlayan aktif bir dış politika gütme olanağı veriyordu. 1207'de I. Keyhüsrev bir aralık Attalia (Antalya) limanını ele geçirerek Akdeniz'e çıkış olanağı buldu. 1214'te halefi I. Keykavus, Trapezunt (Trabzon) Kralı I. Alexios'u liman kenti Sinope'yi (Sinop) terke zorladı. Böylece Karadeniz'e çıkılmış oldu ve 1216'da Attalia'yı nihai olarak fethetti. Bu kazanımların ticareti geliştirici etkileri de kendini göstermekte geç kalmadı ve kısa zamanda İtalyan cumhuriyetleriyle ilişkilere girildi. Özellikle Küçük Asya-Kıbrıs-Mısır eksenindeki meta değişimi yeni bir canlanma yaşadı. Provencal [Akdeniz Fransızı] ve İtalyanların yanı sıra Yahudi ve Müslüman tacirler de katıldılar. Keykavus nihayet doğu yönünde Kilikya kapılarına kadar genişlemeyi de başardı. Buna karşın Eyyûbîlerin Kuzey Suriye'deki mülklerine karşı girişimi hüsranla sonuçlandı.

I. Alâeddin (1219-1236) kendisinin dayanağı olan gözü pek gazilerin Nikeia'ya saldırmalarını engelledi ve etkinliklerini Trapezunt, Küçük Ermenistan ve Gürcistan'a yöneltti. Akdeniz'e çıkışını genişletmek için Kalonoros Kalesi'ni zapt etti ve Alanya limanı olacak şekilde büyüttü. Nikeia, Trapezunt ve Küçük Ermenistan ona yardımcı birlikler vermek zorunda kaldılar.[226]

Nikeforos Gregoras'ın anlattığına bakılırsa Sultan, 1234'te salt Moğolların tehlikeli komşuluğundan korktuğu ve sırtını sağlama almak istediği için İmparator III. Yoannis ile dostluk ve barış antlaşması imzalamıştı. Basileus (İmparator) için ise bu, tam da üzerine atlanacak bir fırsattı, çünkü böylece

223 Vismara, G., s. 54.

224 Cahen, Cl., "Der Islam I: Vom Ursprung bis zu den Anfängen des Osmanen reiches", *Fischer Weltgeschichte*, C. 14, Frankfurt/Main, 1968, s. 305.

225 Rice, T.T., *The Seljuks*, s. 70, 97.

226 Taeschner, F., "The Turks and the Byzantine Empire to the end of the thirteenth century", *The Cambridge Mediveal History*, C. IV; *The Byzantine Empire*, Böl. I. Cambridge, 1966, s. 745.

Türkler doğudaki barbarlara karşı bir koruma duvarı oluşturacaklardı.[227] Selçukluların şanssızlığına tam da o sırada Anadolu'da büyük açlık hüküm sürmekteydi ve insanları Nikeia'ya kaçmaya itiyordu. "Bunun için Romalıların [Rumların] devletine giden tüm yollar erkekler, kadınlar ve çocuklarla doluydu. Türklerin tüm hazine ve zenginlikleri Romalılara sunuldu ve böylece de onların eline geçti."[228]

Şimdi bir ölçüde, geçen iki yüzyıldakinin tersi bir gelişme ortaya çıkıyordu; çiftçi ve zanaatçılar iktisadi istikrar ve güvenliği artık Doğu'da değil, Batı'da arıyorlardı. Ne var ki Bizans, iktisadi ve askerî potansiyelini Küçük Asya'ya yatırmaktansa, Avrupa'da bir büyük güç olma ideali peşinde harcadı. Bu sırada, Anadolu'da Sultanlığın parçalanma karmaşası içinde batıya doğru yeniden genişleme hazırlığı yapan gazi ve göçer birimleri oluşmaktaydı. Bizans ve Türk ilişkilerinin böylelikle açılan yeni dönemi, iki egemen devlet arasında yer alan bir çatışma ve anlaşmalar dizisi, geç-feodal bir imparatorluk ile erken-feodal bir emirlik arasındaki bir ölüm kalım mücadelesidir.

4. İçte ve Dışta Bunalım: Türkmenler, Moğollar, Sufiler, Babailer ve Ahiler

1185 ile 1187 arasında Anadolu'ya, Orta Asya'daki nüfus kaymaları sonucu oluşmuş yeni bir Türkmen dalgası geldi. Türkmen kitlelerinin başında kendine Rüstem diyen birisi bulunuyordu. Din ve milliyet gözetmeksizin Gürcistan ve Kapadokya sınırlarındaki Kürt ve Hristiyanları doğradılar. Malatya ilinde başlıca kurbanları yığın yığın Suriye'ye kaçan Kürtler oldu. II. Kılıç Arslan'ın oğullarından planları doğrultusunda yararlanmak istemeleri, Konya için tehlike oluşturuyordu. Sultan'ın dokuz oğlu, bir yeğeni ve bir kardeşi vardı. Türk boy geleneği uyarınca devleti onlar arasında pay etti. En büyük oğlu olan Kutbüddin Melikşah'a (1188-1195) Sivas ve Aksaray düştü. Ancak küçük kardeşleri buna karşı ayaklanınca, o da Rüstem'le birleşti. Büyük olasılıkla amacı babasını devirip yerine geçmekti, ama 1189'da babası ve küçük kardeşleriyle giriştiği savaşta yenildi, savaş Türkmenlerin büyük çapta kıyımıyla sonuçlandı. Ama ne yapıp yapıp Rüstem'in desteğiyle 1189-1190 kışında başkenti geçici olarak ele geçirdi.[229] Gerçi Konya'da tutunamadı, ama taht kavgaları onun ölümünden sonra da eksilmedi. Kardeşi Rükneddin onun mirasını devralarak 1197'de Konya'yı ele geçirdi ve I. Keyhüsrev'i (1192-1196), (1204-1210) sürdü, Niksar ve Amasya'yı ve 1201'de

227 Gregoras, N., Lib. II, 6, s. 41.

228 A.g.y., s. 42.

229 Cahen, Cl. *Seljukides*, s. 22-26; A.g.y,. *Turkey*, s. 11-115.

de Malatya'yı zapt etti. 1204'te ise sıra Ankara'ya geldi; burasını da kardeşi Mesud'a mezar etti. Az zaman sonra Rükneddin de öldü. Keyhüsrev ise uzaklara kaçmış ve Konstantinopolis'te saygıyla karşılandığı bir sürgün yeri bulmuştu. En tehlikeli rakibi Rükneddin'in devre dışı kalması, onu ayağını yeniden Rum ülkesine atmaya ve kalan rakipleriyle hesaplaşmaya yüreklendirdi. Sürgündeyken, Sebasteia'yı çevresiyle birlikte Bizans'a geri vermek için verdiği sözü ise çabucak unutuverdi.[230]

Bu karışıklıklardan sonra Sultanlığın siyasal durumu yeniden istikrar kazandıysa da göçerlerin yayılması durmadı. Daha Moğolların saldırısından önce Isparta-Denizli yöresinde 200 bin Türkmen yurt'u vardı. Yine Ankara ve Kastamonu arasında 30 bin çadır saymak mümkündü.[231] Daha sonra Cengiz Han'ın orduları Horasan'ı işgal ettiklerinde yeni boylar batıya doğru yürüyüşe geçtiler [19 –*Y.Ö.*]. Harezm Sultanı Celaleddin Mengüberti'nin (1216-1231) sarayında yazıcılık yapan ve efendisinin iktidarı yeniden ele geçirmek için giriştiği umutsuz çabaların tanığı olan Muhammed en-Nesavî, 1230-31'de Batı İran'da Moğollardan kaçan Türk çobanlarına ait dev hayvan sürülerinin geçtiğini görür.[232] **A. Z. V. Togan** bu sırada 70.000 göçer yurdunun daha Anadolu'ya vardığını tahmin ediyor. Büyük Han'ın ölümünden sonra giderek daha çok sayıda göçer Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'a daldı ve sayılarının bu ülkelerin toplam nüfusuna oranı hızla yükseldi.[233] O koşullarda yerel öğelerin bu göçerleri kendi yapılarında eritmelerinden kesinlikle söz edilemez. Konstantinopolis'in Haçlılardan geri alınmasından sonra Grek kuvvetleri Küçük Asya'dan geri çekilince Konya ile Nikeia arasındaki savunma şeridi daha da zayıflamış ve Türkmenlerin ilerlemesi kolaylaşmıştı.[234] Sultanlığın ve Harezmşah'ın savunma harekâtını eşgüdümlü yürütememeleri onlar açısından büyük bir talihsizlikti [20 –*Y.Ö.*] Celaleddin yaşamı boyunca İslam devlet ve hükümdarlarının işlerine bulaşıp kaldı. Bir ordu kumandanı olarak ne denli yetenekli ise bir politikacı olarak da o denli yeteneksizdi. Örneğin hem kızlarından birinin Selçuklu Sultanı Alâeddin I. Keykubad ile evlenme önerisini hem de Keykubad'ın elçisine kendi iktidarının onur kırıcı bir davranışının hesabını vermeyi reddetti. Hatta vezir, Keykubad'ı Rum ülkesine girmekle tehdit etti. Bunun üzerine Sultan, Suriye'deki Eyyûbîlerle ittifak kurdu.[235] Eyyûbî sarayındaki bir yazıcının ifadesine göre Sultan, Şah'ın potansiyel müttefikleri

230 Choniates, N., *Historia*, lib. I, 3, s. 158-161; Qazwi i, s. 343, 345.

231 Barkan, Ö. L., *Les dèportations*, s. 82.

232 Mohammed en-Nesevî, XCVII, s. 371.

233 Togan, A. Z. V., *Umumî Türkiye Tarihine Giriş I*, İstanbul 1946, s. 63.

234 Taeschner, F., *Der Weg*, s. 210.

235 Mohamed en-Nesevî, LXXXV, s. 329.

sayılabilen batıdaki hükümdarlara karşı girişebileceği düşüncesizce davranışlar konusunda Şah'ın şu sözlerle dikkatini çekmiştir: "Senin elinde ne mülk var ne adam ne de iktidar. Ülken yıkıntılarla dolu... Senin durumunu biz senden iyi biliyoruz... Bana kalırsa, sana iyi bir tavsiyede yarar var: Onlarla (Eyyûbîlerle –E.W.) barış yapıp yeniden dostluk kurmalısın. Arkanda ne gibi düşmanlar olduğunu biliyoruz; Eyyûbîlerse düşmanlarına karşı sana yardım edebilirler, bu yüzden bu ittifakı kurmalısın ki, kendini Gürcüler ve diğerleri karşısında güvende hissedesin."[236]

Gerçekten de Şah, işe 1225'te Ermenistan'a saldırarak başlamış ve ülkeyi Piskopos Stepanos'un *Yıllık*'larında anlattığı üzere, ateşe verip kılıçtan geçirmişti. Yerli ve Gürcü birlikler sonunda saldırganları kovmayı başardılar.[237] Şah, Ermenistan'daki Hristiyanlara baskı uygulamış ve çiftçilerin iliğini emmişti. Bu çileli ülke üzerindeki egemenliği yedi yıl sürmüş, açlık ve kitlesel sefalete yol açmış ve böylelikle de Moğol boyunduruğundan hiç de farklı davranmamıştı.[238]

İbn Bîbî, Sultan'ın Celaleddin'e, "Tatar ordusuna karşı iyi niyetle tavır alınması ve olanaklar ölçüsünde barışçıl anlaşmanın yollarının aranması"nı tavsiye ettiğini aktarır.[239] Şah ise bu tavsiyeyi hiçe saymış ve Sultan'ı sırf iyi ordusundan ötürü kıskanmış hatta o ordu kendi komutasında olsa, "Moğollara hayatı zehir eder ve yeryüzünün tüm bitkilerini bu köpek sürüsünün kanlarıyla sular"mış! Moğollardan korkunun Harezmlilerin ne denli içine işlediği bilinirse belki bu kıskançlık daha iyi anlaşılır; hatta birisi aralarına bir Tatar başlığı atacak olsa hemen kaçmaya başlarlarmış: "Moğolların saldığı dehşet Harezmlilerin bu kadar içine işlemişti."[240]

Bilindiği gibi Şah, komşusunun öğütlerini pek tutmadı ve hem Rum hükümdarı hem de Suriye ve Halep meliki ile düşman oldu. Onlar da Şah'ın üzerine yürüyüp birliklerine hissedilir kayıplar verdirdiler.

1229'da ise Şah'ın gerisinden yeni bir Moğol saldırısı başlıyordu.[241] Hülagû'nun başveziri ve tarihçi Reşidüddin, *Cami'üt-tevarih*'inde (Yıllıklar Derlemesi) elindeki birincil kaynaklara dayanarak Şah'ın başı sıkışınca, aradaki düşmanlığa rağmen halifeye, Rum sultanına ve Suriye melikine şu çağrıyla ulaklar yolladığını anlatır: "Tatarların ordusu çok kalabalık ve bu sefer

236 Gottschalk, H. L. "Der Bericht des İbn Nazif al-Hamawi ciber die Schlacht von Jasycimen" (25-28, Ramadan 627/7.-10.8.1930) *WZKM 56*, 1960, s. 58.

237 Armianskie İstoçniki, s. 33.

238 Babajan, L. O., s. 95-99.

239 İbn Bîbî, s. 161, 171.

240 A.g.y., s. 183.

241 Mohammed en-Nesevî, XCV, s. 364; *Zur Chronologie der Ereignisse Pigulevskaja*, N. V. ve ötekiler, s. 182.

her zamankinden de büyük, (saldırıya uğrayan -E. W.) ülkelerin savaşçıları ondan korkuyorlar. Eğer bana adam ve donanımlarla yardıma koşmazsanız, burada, bir duvar gibi duran ben de yıkılır giderim ve sizler de karşı koyma olanağı bulamazsınız. Eğer kendinizi, çocuklarınızı ve tüm Müslümanları korumak istiyorsanız, her biriniz bayraklarıyla birlikte birer bölük asker yollayın ki, anlaştığımız onların (Moğollar -E. W) kulağına çalınsın ve güçlü bir direnişle karşılaşacaklarını düşünsünler; böylece bizim savaşçılarımız da taze cesaret bulsun. Eğer bu konudaki sözlerimi dikkate almazsanız, neler olacağını kendiniz görür ve hak ettiğinizi de bulursunuz."[242]

Çağrının muhatapları, kısa zaman önceki kötü deneyimlerini göz önüne alarak Celaleddin gibi bir adamla ortak iş yapmayı düşünmediler bile. I. Keykubad'ın halefi Gıyaseddin II. Keyhüsrev (1236-1246) ise bunun da ötesinde, kendini tehdit eden tehlikenin bilincinde bile değildi. Moğolları herhangi bir karşı koyma olmaksızın sultanlığının sınırlarına kadar bıraktı.[243] Hatta saldırıya geçtiklerinde bile örgütlü bir savunma savaşına kalkışmadı. Ancak emirler, kendi kullarıyla yalnız başlarına düşmana karşı çıktılarsa da çabucak saf dışı kaldılar. Bir çırpıda devşirdikleri devlet ordusu ise Kösedağı'nda belirgin bir yenilgi aldı. Sultan, sancağını ve çadırını yitirdi ve selameti kaçmakta buldu.[244] Ülke artık Moğol akın ve yağmalarına açıktı. Rum ülkesi özerk bir vasal (uydu) devlet olarak İlhanlı İmparatorluğu'na bağlandı. Güneybatı Anadolu, sultanların son sığınağı oldu. II. Keyhüsrev ve en büyük oğlu Alâeddin II. Keykavus (1246-1283 ?) karşı konmazcasına ilerleyen Tatarları bu yörelerde durdurmaya çalıştılar. Akıllıca ittifak politikaları sonucu ilkin sultanlığın bu bölgesi düşmanın doğrudan müdahalesi dışında tutulabildi. 1243'te Nikeia ile yapılan anlaşma belli bir dayanak sağlıyordu. Ancak 1261'den sonra Bizanslılar da müttefik olarak devre dışı kaldılar. Memlûklere yaklaşma çabaları bir sonuç vermedi, böylelikle Moğollara karşı son engeller de ortadan kalkmış oldu.[245] II. Keyhüsrev'in ölümünden sonraki taht kavgaları merkezî iktidarın parçalanmasını hızlandırdı. O sıralarda birbirleriyle yoğun mücadele içindeki üç sultanın, yani Konya'da II. Keykavus, Sivas'ta Rükneddin IV. Kılıç Arslan ve Malatya'da Alâeddin II. Keykubad'ın atabeyleri yönetimdeydi. Başlarında bir tek vezir olmak üzere yönetimin bütünlüğü 1257'ye kadar korunabildi. Daha sonra II. Keykubad tahtı iki rakibine kaptırdı ve bunlar da İlhanlı hükümdarı Hülagû'nun yargısına boyun eğmek zorunda kaldılar.[246]

---

242 Reşidüddin, Camiü't tevarih, C. II, s. 30. *Zu Leben und Werk des Verfassers Pigulevskaja*, N.V. ve ötekiler, s. 167-169.

243 Houtsma, M. Th., s. 152.

244 Qazwî î, s. 351; Reşidüddin, Camiü't tevarih, C. II, s. 197.

245 Flemming, B., s. 16.

246 Mantran, R., s. 23.

Anadolu'daki Moğol egemenliği üç döneme ayrılır:

1. 1277'den 1284'e: Düzenin içine sistemli biçimde Moğol katma ve uyumlulaştırma.

2. 1284'ten 1295'e: Bu on yıl, İlhanlı İmparatorluğu'nun içten siyasal çözülüşü sonucu Anadolu'ya giderek yoğunlaşan bir sömürü ve keyfî yönetim getirdi.

3. 1295'ten sonra: Tüm eyaletler yönetiminin dağılması, Gazan Han'ın reformlarının başarısız kalması.[247]

İlk dönemin Moğol yöneticileri göçebe yaşam tarzlarını, yeni ele geçirdikleri bu eyalete de taşıdılar. Çadırda kalmayı tercih edip kentlerden kaçındılar [21 –*Y.Ö.*]. Yeoryas Pahimeris şöyle diyor: "Bu olgu (kentlerin yıkıntılara dönüşmüş olması –E. W.) onun (eyalet yöneticisinin –E. W.) hoşuna gidiyordu, çünkü böylelikle kendini güvenlikte hissetmekteydi. Vaktini yatarak ve aylaklık ederek geçiriyordu, ne de olsa Hülagû iktidarının merkezinden oldukça uzaktaydı."[248] Doğu ve Orta Anadolu'nun geniş bölgeleri çölleşti. Nüfus ya kaçmış ya da Moğollar tarafından öldürülmüş veya* köleleştirilmişti.[249] Bu koşullarda Türk göçerleri, çiftçi, zanaatçı ve tacirleri arasında iktidar ilişkilerinden hoşnutsuzluğu ve bunlara karşı muhalefeti dinsel biçimde yansıtan ve bu arada da yalnızca dış düşmanı değil, bir o kadar kendi egemen sınıfını da gözüne kestiren hareketler oluştu [22 –*Y.Ö.*].

Oğuzların İslamlaşmasının 10. yüzyıla kadar uzadığını görmüştük. Arap coğrafyacı ve seyyahı **İbn Fadlan**, 920'lerde Bağdat'tan Volga Bulgarlarına doğru yola düzüldüğünde Şamanizm'e bağlı Oğuz boylarına rastlamıştı. Aradan ancak kırk yıl geçmişken, 960'da, bu sefer **İbnü'l-Esîr** Oğuzlara dâhil bir Müslüman boyunun 200.000 yurt'una rastlayacaktı.[250] Kentli yaşam tarzına bağlı bir dinselliğin göçerlere aktarılması, daha Arabistan'da sonuçları ancak sonradan giderilebilen komplikasyonlara yol açmıştı.[251] Türkler, önceleri Şamanist tasavvurlarına bağlı kaldılar ve kendi cin ve ruh-

247 Flemming, B., s. 54.

248 Pachymeres, Georgios, C. 1, Lib. III, 3, s. 174.

[*Y.Ö.*] Üretken köleliğe değil, hizmet köleliğine koşulmuştu.

249 Noviçev, *Istoria Turçiy*, s. 20.

250 Turan O., *Türkler*, s. 467. İbn Fadlan, Oğuz Şamanizm'ini tanımadığı halde, onların Tanrısı olmadığını, ama Tanrısal bir mantığa inandıklarını söyler: "Hiçbir şeye tapınmazlar, reislerine Tanrı derler... İçlerinden biri haksızlığa uğrayacak olsa, başını göğe kaldırıp 'Tanrı Bir' diye seslenir." Togan, A. Z. V., s. 20 ve Şamanizm üzerine Eliade, M., *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, Paris, 1951, s. 434.

251 Gibb-Bowen, s. 182. F. Engels 1894 tarihli bir makalesinde, "İlk Hristiyanlığın tarihi" açısından sosyal momente işaret eder. İslam'ı Doğuluların, özellikle Araplara özgü, yani hem zanaatla uğraşan kentliye hem de göçer bedevilere uyan bir din olarak görür. Bu iki yaşam ve ekonomi biçimi arasında tekrarlanagelen çatışmaların özü de buradadır. Marx, K., Engels, F., *Werke*, C. 22, Berlin, 1963, s. 450.

larının, yani [Gök], "tanrı"larının özelliklerini "Allah"a yakıştırdılar. Suriyeli **Mikhael** (1126-1199) ve Bar Hebraeus (1226-1286) tarihlerinde, Oğuzların İslamiyet öncesi büyücü töreleri ve geleneklerine 12. ve 13. yüzyılda bile henüz bağlı olduklarını yazarlar. Bozkurt'a totem olarak tapıyorlardı. Ne zaman ortaya çıkıp halka "koş" diye seslenecek olsa göçerler de yurtlarını bozup yola koyulup ya göç ederler ya akına çıkarlardı. Evlenme eski törelere göre gerçekleştirilir, ayrıca falcılık da önemli bir yer tutardı. İslami dönemde **Levirat*** ve **Sororat,**** poligami ve boşanma törelerini de korudular.[252] Savaşçı ruhlarına ve yayılma güdülerine uyan cihat fikri İslam misyonerlerinin çok işine yaradı. Renkli İslam cenneti de Şamanist ruhların yavan dünyasına oranla çok daha çekiciydi.

Türklerin İslamlaşmasında kendini **sufiliğe** adamış mistik yönelimli dervişler ön plana çıktılar. Dede Korkut destanında, bir Şamanın eski dinsel imgelerin birçoğunu koruyan ve gelenek olarak sürdüren bir dervişe dönüşmesi anlatılır.[253] Oğuzların dervişlerine **ata** ve **baba** gibi unvanlar yakıştırmaları, bunların boylar üzerinde daha 10. yüzyılda bile etki sahibi olduklarını göstermektedir [23 –*Y.Ö.*]. Moğol akınlarının baskısı sonunda, eski kalelerinden Horasan'da daha fazla kalmaları artık mümkün olmayınca, Oğuzlar dervişliğin cenneti hâlini alacak olan Anadolu'ya*** kitleler hâlinde aktılar. Hangi tarikata mensup olurlarsa olsunlar tüm dervişler temelde kendilerini sufiliğe (tasavvufa) adamış olduklarından, bu konu üzerine birkaç söz söylemenin tam yeridir.

Sufilerin amacı Tanrı'ya dönebilmekti. Tanrı ile tözde bir olabilmek için kendi varlıklarını yadsımaları gerekiyordu. Tanrı ile insan arasındaki mesafe böyle kapatılabilirdi. Sufiler, tasavvufun temel inanış ilkesi olan "tevhid"e –Tanrı ile töz birliği ilkesine– yeni bir yorum getirdiler. Çünkü Sünni olan Ortodoksluk, Tanrı ile bir olmak derken, bundaki varlık ile onun özellikleri arasında bölünemez bir birlik olarak yorumladı. Tanrı'yla ancak doğrudan bir mistik sezgi ya da aşk aracılığıyla bir olmak, ancak özne ile nesne bu birleşme içinde bağımsızlıklarını korudukları sürece Sünniliğe yani Ortodoksluğa sığardı.[254] Oysa sufiler için **tevhid**, Tanrı'nın mutlak nitelikteki biricik varlık olması, bunun dışındaki her şeyin ise [hat-

* **Levirat**: Bir erkeğin, çocuksuz ölen erkek kardeşinin karısı ile soyunu sürdürme amacıyla evlenmesi –*çev.*

Sororat: Karısı ölen bir erkeğin, karısının küçük kız kardeşi ile evlenmesi –*çev.*

252 Husseinov, R., "Les sources syriaques sur les cryances et les moeurs des Oghuz du VIIe au XIIe siècle", *Turcia VII/1*, 1976, s. 21-27.

253 *Kitab-ı Dede Korkut*, s. 172.

*** [*Y.Ö.*] Daha tarih öncesi çağlardan beri Tanrı, tanrıça, büyücü ve peygamber kralların en zengin yurdu olduğu bilinen Anadolu.

254 Pretzl, O., s. 2.

ta peygamberlerin bile] ancak bir rastlantı sonucu [yani ikincil düzeyde] var olabileceği anlamına geliyordu. Kısacası, "Tanrı'dan başka Tanrı yoktu ve Tanrı'nın dışında hiçbir şey veya vücut var olamazdı." Değişik* düşünce yönelimleri sonunda neyin [Tanrı'nın mutlak ile mi, yoksa evren ile ya da Tanrı'yı çok seven biriyle mi, kısacası –*Y.Ö.*] neyle özdeşleştirilmesi gerektiği konusunda mistisizmlere [koyu öznelciliklere] saplanıp işi şöylesi söylemlere vardırdılar: "Ben Allah'ım, beni övün artık! Bakın, ne kadar yüceyim ben, benim yeterliliğim kendimdedir! Övün beni işte ve ben kendimin en üstün efendisiyim!"[255] Pek çok sufi,** İslami düşüncenin temellerinden koptu, kimileri de dogmalara yeni anlamlar yakıştırdı. Başlarında, müritlerine mistikliğin yollarında öncülük eden, pir dedikleri ustaların*** yer aldığı okullar kurdular.[256] Sufilik, dünyadan kaçış, maddesel zenginliklere karşı kesin bir kayıtsızlık ve Tanrı'ya mutlak güven üretti. İnsan kendini Tanrı'nın elinde, ölü yıkayıcının elindeki ceset kadar iradeden yoksun hissediyordu.[257] Mistikler için artık değişik inanç ve ibadet biçimleri arasındaki tüm farklılıklar anlamını yitiriyordu. Onun açısından, tüm inanç biçimleri ve vahiyler son kertede tek ve ölümsüz bir güneşin ışınlarıydı. Tüm peygamberler, evrensel-iyi ve evrensel-doğru konusunda hep aynı ilkeleri yalnızca değişik dillerde bildirmişlerdi, bu ilkelerin kaynağı evrenin ruhuydu, tanrısal özdü.[258] Pir ya da şeyhler "kendinden Tanrı'ya geçiş" (vecd) ve *unio mystica*'ya (Tanrı'yla mistik birleşmeye) bir ölçüde kolektif olarak ulaşabilmek amacıyla belirli kural ve törenler uygulayan okullar kurdular.[259]

Din adamları için evlenmenin yasak olmaması sünnete uygundu, Muhammed bunu Hristiyanca bularak bir kenara itmiş ve çileciliği (zahitlik) Müslümanlık açısından bir çeşit şeytanlık olarak tanımlamıştı.[260] **E. E. Bertels,** sufi literatürün, örneklerini genellikle kentsel çevreden seçtiğini ve kendini halkçı gösterdiğini kanıtlamıştır. İran'daki sufiler, Moğol boyun-

---

255 A.g.y., s. 3.

[*Y.Ö.*] Tanrı'nın ve varlıkların nedensel yorumuna Kur'an'ın otoriter aracılığını getiren Sünniliğe karşı özgür.

[*Y.Ö.*] Autizme varan, yani insanı hiçlik veya hiçleşme yoluyla evrensele eş tutan, bir çeşit nihilist tanrısallaşma paralelinde.

*** [*Y.Ö.*] Özgür inançlılıkları, gerek Şamanist gerekse Budist dervişlerin özgür inançlılığına oranla, çok kuşku götüren ustaların.

256 Rypka, J., s. 208-212. Sufilik (tasavvuf) sorunları İslam'ın bilgi teorisi açısından en zor sorunlarıdır. Biz bunlara, yalnız Anadolu dervişliğini ilgilendirdiği ölçüde değindik.

257 Menzel, Th., *Die ältesten Türkischen Mystiker*, s. 270.

258 Babinger, F., *Scheich Bedreddin (Şeyh Bedreddin)*, s. 17-19.

259 Rypka, J., s. 213.

260 Khoury, Th., *Manuel II*, s. 885.

duruğuna daha iyi katlanabilmek [24 –*Y.Ö.*] amacıyla halkı karşılıklı sevgi ve dayanışmaya çağırdılar. Selçuklu sultanlarının tarikat şeyhlerini desteklemesi, **Türkmen** boyları üzerinde etki sağlama kaygısından kaynaklanıyor olsa gerek.[261] Sufi tekkelerinde, özellikle kentlerde, yoksullara hizmet verilirdi. Yoksullar (fakirler) genellikle çırak olarak bir şeyhe kapılanırlar, yeni ve dinsel kökenli bir bilinçlilik kazanırlardı. Fakirlik ("fakr") sözcüğü, yetinmeci ve çileci (zühdî) sufi idealinin etkisiyle yeni bir statü kazandı. Dilenciler, artık melike eşit, hatta ondan yüksek görünüyordu. Fakirler, kendinde olmayan, ama beyin sırtına yük olan dünya mallarından kurtulmuş, özgür ve insanları ezme ve sömürme günahından arınmış hissediyorlardı kendilerini.[262] Dilencilik eden* sufiler bazen herkesin baş belası hâlini alıyordu. 13. yüzyılda İran'da yaygınlaşan şu sözler durumu daha iyi anlatır: "Allah, kapımızı üçünden de korusun: Adlarını söylemek gerekirse akrep, sufi ve fare."[263] 15. yüzyılın başında Anadolulu şair **Ahmedî** onları Tanrı yolundaki engeller olarak niteler ve kızgınlığını şöyle dile getirir: "Derviş cübbesine bürünüp geçimini sağlamak utanmazlıktır."[264] Öte yandan sufiler fakirlik kavramını da ruhanileştirip onu Tanrı'ya giden mistik merdivenin dördüncü basamağında erişilen "Tanrı önünde hiçlik" mertebesiyle eş tuttular.[265]

13. yüzyılın sonunda başlıca üç sufi akım egemendi:

1. Bağdat Okulu'nun ılımlı ve oldukça Sünni mistisizmi. El-Gazâlî'nin katkısıyla oluşturulan bu akım, Nureddin, Selahaddin ve halefleri tarafından Suriye ve Mısır kentlerinde yaygınlaştırıldı. Ulema bunu anlayışla karşıladı.
2. Gazi birliklerindeki [yaygın dinden] sapkın (heretik) eğilimli sufi görüşler.
3. Zanaatçı birliklerindeki mistik görüşler; ikincilerden daha Ortodoks olmakla birlikte, entelektüel ve Tanrıcı yönleri birincilerden de daha zayıf.[266]

Anadolu'daki şeyhlerin en önemlisi sayılan **Belh** kökenli **Mevlana Celâleddin Rumî** (1207-1273/4) ilk akımın içinde yer alıyordu.[267] Mistik bir vaiz olan babası **Bahaeddin Muhammed Veled,** Moğolların korkusundan ailesiyle birlikte Belh'ten kaçmış, Mekke ve Medine'yi ziyaret ettikten sonra 1221/22'de Konya'ya yerleşmişti. 1230/31'de burada öldü.

---

261 Bertels, E. E., s. 41, 53.

262 Ritter, H., *Das Meer*, s. 107.

[*Y.Ö.*] Ve böylece, sufiliğin sosyal-ekonomik yapıda yozlaşan tiplerini temsil eden.

263 Pretzl, O., s. 9.

264 Kortantamer, T., s. 278.

265 Bertels, E. E., s. 37.

266 Gibb-Bowen, s. 184.

267 Ritter, H., *Mevlana*, s. 271.

Oğul, kısa zamanda babasının müridi olan Tirmizli Burhaneddin'in (ölümü 1240/41) mistik çevresine girdi. Sürekli vecd içinde olmanın onda yarattığı gerilimler, 1243/44'te Tebrizli gezginci derviş Şemseddin'in Konya'ya varmasıyla mistik bir aşk ihtiyacı biçiminde boşalacaktı.[268] Mevlana, Haşşaşilerin son büyük şeyhinin oğlu olduğu söylenen[269] Tebrizli delikanlının güzelliğinden büyülenmiş ve öteki tüm öğrenci ve dostlarını bir kenara bırakıp yalnızca onunla ilgilenmeye başlamıştı. Dervişe olan aşkı Mevlana'yı şiire başlattı. *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*, J. Rypka'ya göre, vecd içindeki birinin taşkın duygu ve hayallerini anlatışındaki yoğunluk açısından "Fars şiirinde şimdiye dek yazılmış olanların" tümünü geride bırakır.[270] Sevgilinin yüceltilmesi Mevlana'nın bir buluşu değildi, ama sufi mistisizminin karakteristik özelliklerinden biriydi. 12. yüzyılın sonunda Kuzey Afrika'da yaşamış olan Abu Meccan sevgiliyi şöyle över:

> Özümü dışa açarken ustayım ben
> Tasasızlığın imamı benim
> Ama özünden güzelliğiyle sevgilim
> Sende her hüner var.*

Aynı zamanda bu aşkın nedeni olan tevhidi, yani Tanrı ile bir ve bütünleşmeyi de anlatır:

> Tevhide gelmek mi istersin öyle
> Tutuş, tutkusuyla sevgilinin, kavrulsun da aldırma sen
> Tutuşurum onun için ben ve O sever beni
> Hoş görün hâlimi böyle.[271]

"Yerli halk" giderek "yabancı"nın yararlandığı ayrıcalıklı muameleden hoşnutsuzluğunu daha açıkça dışa vurmaya başladı. Ne soyu bellidir deniyordu ne de onu kimin derviş yaptığı! Bu arada pir ile aralarındaki ilişkinin pek de dürüst olmadığına ilişkin söylentiler de ortalığı sarmıştı. Hatta Şemseddin, ölümle bile tehdit edildi. Onuru kırılmış olarak korku içinde 1244 veya 45'te Şam'a kaçtı. Ardında deli divane bir Mevlana bırakmıştı, ama oğlu Sultan Veled şu veya bu şekilde onu geri getirdi. Ancak artık Konya'da uzun kalamayacaktır. 1247'de Konya'yı nihai olarak terk eder ve ortalıktan tümüyle kaybolur.[272] Usta ise kendine yeni sevgililer arar ve coşkulu gazelleriyle şarabı ve aşkı türküler:

---

268 Ritter, H., s. 273.

269 Rypka, J., s. 229, A. 76

270 A.g.y., s. 230.

* Bütün şiir çevirileri Yılmaz Öner tarafından yapıldı. [*Y.N.*]

271 Bannerth, E., s. 249, 250, 253.

272 Ritter, H., *Mevlana*, s. 274.

Gel, saki, beri gel!
Boşaldı kadehimiz, doldur şarabı
Işıyan bakışlarında beni şarap gibi içiver
İç ki, derdinden güzelce soyunsun yüreğim
– Şu dem, hepimiz sarhoşuz, gel
Kadehlerinle yıkansın içimiz bir daha, bir daha...

Sadakat aşkını içtik hep bugün
Ey, dost, aşka don, koş çağrısına aşkın
Tanrı da bunu böyle yazmadı mı aşk için
"Dön, yine dön."[273]

Bunlar elli ya da seksen yıl önce Mağripli mistik Abu Meccan'ın *Divan*'ından yükselen seslerin aynısıdır:

Kalk, bilge dostum
Kalk da uzat şu pırıl pırıl şarabı
İçtikçe ruhları ışıldatan şu şarabı sun
Işık kadehindeymiş gibi dönüp duran
Şu ezelî sakiyi görüyorsun–
Verin, bana sofuların şarabından verin dostlar!
Kadehlere karışıp
Ölümsüzlüğe gark olayım...

Mevlana'nın ve tarikatı kuran oğlu Sultan Veled'in gerçekten de şarap içip içmediklerini, Müslümanlığın bu yasağını açıktan açığa çiğneyip çiğnemediklerini kestirmek kolay değil.[275] 1320'de ölen Mevlevi **Ulu Arif Çelebi** içerdi, ancak böyle yapmakla müminler arasında tepki de yaratırdı.[276] Dünyevi şiir geleneğinde meyhane, insanların kendilerini dünyanın dertlerinden sıyırdıkları kaçış mahalli sayılır. Söz konusu ozanlar, duruma kuşkuyla yaklaşan Ortodokslara karşı kendilerini güvenceye almak için şarabın mistik simgesini ve aşk motiflerini kullanmışlardır.[277] **Şair Ahmedî**, ibadet için meyhanenin camiden çok daha uygun bir yer olduğunu belirtiyor:

> Eğer yer ve gök Allah'ınsa, neden burada ibadet etmemeli. Sevenler için ibadet yeri meyhanedir. Oraya içi temiz olanlar gider. Meyhanede ne sahtekârlık vardır ne yalan. Allah'ı aşağılamak istemeyenler meyhaneye gitmelidir. Çünkü ne kadar sahtekâr, kâfir ve imansız varsa hepsi şeriatın çatısı altında toplanmıştır.[278]

273 A.g.y., *Der Reigen*, s. 35.

274 Bannerth, E., s. 246, 248.

275 "Ey inananlar, bakın şarap, oyun, adak taşları ve oklar, hep şeytanın işidir. Onlardan sakını sizin için iyi olur." *Kur'an* 5, 92. s. 130.

276 Gölpınarlı, A., *Mevlana'dan...*, s. 50.

277 Kortantamer, T., s. 308.

278 A.g.y., s. 267.

Mevlana ve Mevlevilerde aşka ve şaraba düşkünlükten başka raks ve musikiye olan eğilimi de unutmamak gerekir. J. Rypka, "sema"da sufi mistisizminin bütünleştirici öğelerini buluyor ve bunun Kur'an'ı makamla okuma geleneğinin devamı olduğunu tahmin ediyor.[279] H. Ritter ise semainin tümüyle dünyevi kökenli olduğunu kanıtlamıştır: Bir dost evinde yemekte buluşulduğunda daha çok aşk şarkıları söyleyen muganni ve muganniyeler de erkek ve kadın şarkıcılar da hazır bulunurdu. Bazen erkekler şarkılara raksla tek başlarına eşlik ederler, bazen da kadın şarkıcılar, sakiler ya da hizmetkâr oğlanlarla kırıştırırlardı.[280] Sufilikte sema ruhanileştirildi, raks ve musiki vecd durumuna gelmenin bir aracı olarak kullanıldı.

Mevlana raksa büyük önem verdi ve semayı Mevlevi ayininin odağına yerleştirdi.[281] Raks sırasında Şemseddin'e gazeller söylenirdi. Mevlana ve müritleri, giderek artan coşkularının dışavurmasıyla kendiliklerinden raks etmeye başlarlardı. Oğlu Veled bu konuda şunları aktarır: "Gecesini gündüzünü musiki ve raks ile geçirir, yerde bir tekerlek gibi dönerdi. Sazendelere altın ve gümüş verirdi."[282] Tarikat ulularının yaşam öykülerini aktaran İranlı Mevlevi Şemseddin Ahmet (Eflâkî) ne yazık ki raks biçimlerine ilişkin bilgiler vermiyor.[283] Buna karşın elimizde 15. yüzyıl sonlarında yaşamış Ostroviçalı bir yeniçerinin tanıklığı var. Kendisi içsel olarak katılmaksızın ve tüm süreci ayık kafayla betimliyor: "Her gün ikindide (*o nieszporzech*) bir daire oluşturup dans ederler. Herkes elini ötekinin omuzuna koyar, başını sallar (*kiwajac*), ayaklarıyla sıçrar ve bu arada 'la ilahe illallah' diye seslenirler, sonra birden arkalarını dönüp aynı şekilde bir daha seslenirler. Uzaktan köpek havlaması (*psi szczekaja*) gibi gelir, bir yüksek, bir alçak sesle... Bu danslarına sema adını verir, onu kutsal ya da ibadetten sayarlar. Bu dans sırasında öylesine yorgun düşerler ki, vücutları ter, ağızları kuduz köpekler gibi köpük içinde kalır. Bu büyük eziyetin (*mordowania*) sonunda hepsi birbirleri üzerine yığılıp kalır, bitkin bir halde herkes saman döşeklere uzanır."[284] Betimlenen ayin, **sema** ile **zikr**in bir bileşimi olmalı. **Zikr**, günün belirli saatlerindeki normal duadan ayrı olarak Tanrı'nın adının sürekli anılması demektir. Nefes alıp verme temposuna özenle uyarak vecd durumuna gelene kadar saatlerce tekrarlanır. Zikr ederken "Hu" çeken dervişler, vecd durumuna gelme açısından kendileriyle ortak bazı

279 Rypka, J., s. 213.

280 Ritter, H., *Das Meer*, s. 492.

281 Gölpınarlı, A., *Mevlana'dan...*, s. 190.

282 Ritter, H., *Der Reigen*, s. 40.

283 Kaleme alındığı tarih 1318 ve 1353 yılları arası.

284 Konstantin von Ostrovica, XXII, s. 56.

teknikleri paylaştıkları Hezikhastların* tersine, ayinlerini halkın içinde de yaparlardı.[285] Mevleviler ise zikretmekten vazgeçmiş ve raks ederken müzik ve şarkıyla yetinmişlerdir. Mevlana'nın sema esnasında soyunduğu, elbiselerini şarkıcılara dağıtıp bir tek gömlekle ortada kaldığı da olurdu.[286] Onun ve müritlerinin bu sırada neler hissetmiş olabileceklerini, 1960 yılında Konya'daki bir Mevlevi töreni sonrasında semazenlerden birine soran H. Ritter şöyle aktarıyor: "Cüppeleri çıkarttığımızda, dünyanın da tüm iş ve dertleri sırtımızdan birdenbire kalkıp gitmiş olur. Aşağı yukarı 14. dönüşten sonra dört bir yanımız çepeçevre karanlık kesilir. Kendimizi, gecenin geç vaktinde herkes uyurken tek başımıza kalmış gibi hissederiz, çevrede çıt yoktur, yalnızca uzaktan uzağa rüzgârın hışırtısını ya da uzaktaki bir neyin sesini duyarız. Artık raks ettiğimizi bile hissetmeyiz. Bu yer çekiminden tümüyle kurtulma hâline tarifsiz bir mutluluk duygusu eşlik eder."[287]

Bu sözlerin dinsel veya din dışı "şarapçı" edebiyatın "mutluluk" havasını çağrıştırdığı açıkça ortada. Kaba gerçeklerden içsel olarak kopma hem orada hem de burada söz konusu. Özgürlük ve kaygısızlık duyguları Sünniliğin tüm geleneksel zincirlerini parçaladı [25 –*Y.Ö.*] ve bir yetkinlik bilincine yaklaştı. Sultan Veled, biyografisinde Kur'an ve sünnetin sıradan Müslümanlara yasakladığı yiyecek ve içeceklerin böyle yetkin kişilere serbest olduğunu yazar.[288] Abu Meccan bu düşünceyi şu şekilde mısralara döker:

> Yaşasın sufiler ki kurtuluşu Tanrı'da buldular,
> Gözler O'ndan başkasını görmedi.
> Onları Tanrı seçti, Tanrı bastı bağrına...
> O'ndan başka kimse umurlarında değildi...
> Yalnız onlar için kaldırdı örten perdeyi aradan.[289]

Bu sufilerin özgüvenleri o denli ileri gitti ki, dünyanın yaradılışını bir amaç değil, bir araç olarak, yani dervişleri yaratma amacına hizmet eden bir araç olarak görüyorlardı.[290] El-Gazâlî daha 1096'da dinin dünya için değil, dünyanın din için yaratıldığını vurgulamışken,[291] sufi ise yaradılış eylemini doğrudan kendisiyle ilişkilendirir, yani kendi varoluşunu tüm öbür mü-

---

* Doğu Hristiyanlığındaki mistik bir akımın yandaşları, sessizlikle konsantre olarak tanrısal ışığa (Tabor) erişmeyi amaçlarlardı. *–çev.*

285 Menzel, Th., *Die ältesten Türkischen Mystiker*, s. 277.

286 Eflâkî II, cap. 478, s. 105.

287 Ritter, H., "Die Mevlanafeier in Konya vom 11-17 Dezember 1960", *Oriens* 15, 1962, s. 263.

288 Eflâkî II, cap. 56, s. 38; cap. 143, s. 158,

289 Bannerth, E., s. 254.

290 Eflâkî, II, cap. 619, s. 359. Derviş beden ve ruhun dışındadır, göğün ve yeryüzünün üstünde, dünyayı yaratırken Tanrı'nın amacı dünya değil dervişti.

291 Gazalî, s. 192.

minlerinkinin üstüne çıkarır. Bu nedenle bir derviş-azizin din konusunda gündeme getirdiği her yenilik, onu bir peygamber emretmişçesine meşru kabul edilmeliydi.[292] Başka bir deyişle: Bir azizin hükmü genel geçerdir [26 -Y.Ö.], o her şeye kadirdir, hiçbir yaratık ondan hizmetlerini esirgememelidir.[293] Onun ruhunda insanüstü güçler yaşamaktadır. Mevlana bir keresinde, vücudu herhangi bir değişmenin en küçük bir belirtisini göstermeksizin yedi gün ve yedi gece soğuk suda kalmıştır.[294] Usta ve şeyhleri överler, çünkü fakr birincil (aslî), bunun dışında her şey ise fakri (yoksulluğu) ikincildir (arızî). Fakr hem sağlık hem zenginlik hem de hastalık demektir.[295] Zenginlik onlar için kenef kokusundan beterdi. Mevlana ise kenef kokusunu, ruhu kokuşmuş zenginlerin muhabbetine daima tercih ederdi.[296] Yine de Mevleviler bu görüşlerden hiçbir toplumsal sonuç çıkartmadılar. Tam tersine, egemen sınıfa ve saraya oldukça sıkı ilişkilerle bağlıydılar. Sultan Alâeddin I. Keykubad ve Rükneddin IV. Kılıç Arslan onu saymış ve "baba" demişlerdir.[297] IV. Arslan'ın Gürcü anası Tamara, kendisi için onun bir portresini yaptırmış ve yanından hiç ayırmamıştır. Ona sürekli pahalı elbiseler almıştır.[298] Zaten usta her zaman saygıdeğer kadınların cömertliğine mazhar olmuştur. Bu hatunlar ona öğrenci olarak takılır, sema ayinlerinde onunla buluşur ve ona güller atıp, üstüne gülsuyunu boca ederlerdi.[299] Mevleviler daima iktidarın yanında olmasını bildiler. Moğollar, sultanları yenip vasal konumuna indirgedikleri zaman, Mevlanacılar hemen yeni beylerden yana çark ettiler. Bu konuyla ilgili bir soruya **Şeyh Amir Arif** şu cevabı verir: "Gözlerimiz, Allah'ın kimi tercih ettiğini görebilmek için onun iradesine çevrilidir... Allah şu sıralar sizinle değil, Moğol ordusuyla birlikte. Mülkü Cengiz Han'ın torunlarına vermek üzere Selçuklulardan aldı. Allah emaneti kime isterse ona verir."[300] I. P. Petruşevskij'in İran sufilerinde [12. yüzyılda Türk-Moğol İlhanlıların baskısı karşısında] gördüğü pasif anti-feodal protestodan Mevlevilerde iz yoktur.[301] Mevlevi tarikatı, bu aristokratik karakterini Yeni Çağ'a kadar korudu. Egemen sınıflarla arasını daima iyi

292 Eflâkî, II, cap. 650, s. 294,

293 A.g.y., II, cap. 690, s. 358.

294 A.g.y., I, cap. 242, s. 261.

295 A.g.y., II, cap. 460, s. 91.

296 A.g.y., I, cap. 242, s. 231.

297 Gordlevskij, V. A., s. 207.

298 A.g.y., s. 208.

299 Gordlevskij, V. A., s. 208. Kadın, tarikatta özgür bir durumdaydı, hatta kimileri şeyh mertebesine ulaştılar, 17. yüzyılda artık tarikata alınmadılar. Gölpınarlı, A., *Mevlana'dan...*, s. 278-81.

300 Eflâkî, II, cap. 709, s. 374; Gölpınarlı, A., *Mevlana'dan...*, s. 65.

301 Petruşevskij, J. P., *İslam*, s. 341.

tuttu ve onların cömertliğinden yararlandı. Dünya görüşlerindeki vahdet-i vücutçu [*pantheist*: Evren ve Tanrı'nın mutlak özdeşliğini savunan dünya görüşü –*çev.*] vurguya rağmen, Ortodoks [Sünni] görüşle karşılıklı uzlaşmanın bir yolunu –*modus vivendi*– buldular [27 –*Y.Ö.*], çünkü kitleler için "sünnet"in ve "şeriat"ın geçerliliğini kabul ediyorlardı.[302] Ayrıca tarikatın kendi içinde de toplumsal eşitlikten söz edilemezdi. Mevlana, özellikle de oğlu ve halefi Sultan Veled, her dervişin bir zanaat öğrenmesi ve uygulaması zorunluluğunu getirdi, çünkü geçmişteki büyük peygamberler, ermişler ve bilgeler de kendilerini besleyecek birer mesleğe sahiptiler.[303] Şeyhler bu çalışma zorunluluğunu kötüye kullanıyorlar, müritlerinin bir ibadet saydıkları çalışmalarından elde ettikleri ürünlerin gelirini paylaşarak zenginleşiyorlardı.[304] Egemen sınıf ve yüksek İslam için Mevlevilerin önemi, İslami önceliklere [inanç ve Ortodoksluğuna ve biçimciliğine karşı çıkar görünüp –*Y.Ö.*] sıkıca bağlı kalarak dinsel [ideoloji düzeyinde –*Y.Ö.*] bir denge arama çabalarından kaynaklanır.

Mevlana'nın *Mesnevî*'si Yeni Platonculuğun büyük etkisi altında pek az düşünsel özgünlük gösterir.[305] Merkezcil sorunlar maddi'den manevi'ye doğru gelişme fikri çevresinde dolanır. Eser, daha yüce bir yaşamın ön koşulu olarak yok-oluşma'nın sırlarını tüm çeşitlenmeleriyle şiirleştirmektedir: Bu ön koşullar, örneğin tanrısal özelliklere kavuşabilmesi için insanın kendi aşağı(lık) dürtülerini yıkıma uğratması olabilir veya geride yalnızca tanrısal iradenin kalıp egemen olması [28 –*Y.Ö.*] için insanın kendi iradesini çözüştürmesi olabilir. Bu yok-oluşma, Celâleddin için ilk ölüm ve ilk yeniden dirilme anlamını taşıyordu; "arınmışların" böylece "son mahkeme" önünde korkuya kapılmalarını gereksiz kılacaktı. Bu gelişme fikrine bir de dolaşım motifi eklenir. Burada yukarıya, tanrısal ışığa doğru, güzelliğin kaynağına doğru ya da aşağıya, "tanrısal ruh"un çekirdeğine, kişinin kendi gönlünün derinliklerine doğru sürekli ve ebedî hareket söz konusudur. Daha yüksek düzeyde geriye dönüş (yeniden oluşma) fikri burada için için devreye girer. İnsanın yediği tahıl ve ekmek kuvvete dönüşür, böylelikle manevi potansiyelinde pay sahibi olur.[306] Bizans'ta 11. yüzyılda **Ioannes Hales**, yeniden dönüş üzerine Yeni Platoncu görüşlerden yararlanarak, üçlülük [Üçlü Birlik] ilkesinin sırrını açıklamaya çalışmıştı.[307] Celâleddin buradan,

302 Osman Bey, s. 100.

303 Eflâkî, I, cap. 212, s. 221.

304 Gordlevskij, V. A., s. 210. Derviş tarikatının feodalleştiğinden söz eder.

305 Petruşevskij, I. P., *İslam*, s. 338.

306 Schimmel, A., "Mevlana'nın Bazı Şiirleri", *Anatolicia I*, 1967, s. 126.

307 Stephanou, P. E., "Jean İtalos, philosophe et humaniste", *Orientalia Christiana Analecta*, 134. Roma 1949, s. 114.

dinlerin aynı nitelikte olduğu yolundaki görüşünü türetir.[308] Biyografisinde belirttiğine göre Konstantinopolis'te bir tüccarla kendisine selam yolladığı, Hristiyan çilekeş ve keşişi bir arkadaşı bulunmaktaydı.[309] Konyalı bir Hristiyan keşiş ise onun yaşam tarzını açıkça İncil'e uygun bulur.[310] Mevlana'nın kendisi ise her dinin kendi sırları olduğunu belirtir: "Biz ise, kendi biçimince 200 dinle birden uyuşabilen bir ney gibiyiz."[311] Zamanının kilise ve manastır ulularının, Mevlana'yı cenazesinde devrinin İsa ve Musa'sı olarak değerlendirdikleri söylenir.[312] Mevlevi tarikatının Grek halkı üzerinde büyük etkisinin olduğu ve böylelikle de onları tamamen Selçuklu Devleti'ne bağladığı kesindir. [Yazarın cümlesi III. baskıda çıkartılmış –*çev.*] Öte yandan, onun Türklere karşı aşağılayıcı tutumu ilginçtir. Bahçesinin duvarını yaptırmak için Türk işçilerini çalıştıran bir soyluya şöyle der: "Efendi... Bu inşaat için Rum işçiler almalısın. Türk işçiler yalnızca yıkmak için işe yarar, çünkü dünyanın imar edilmesi Greklerin bir özelliğidir, ama o dünyanın tahrip edilmesi ise Türklere mahsustur."[313] El-Gazâlî, Türkleri "insan görünümündeki kaba hayvanlar" olarak niteler ve din adamı olarak onlara hizmet verilmemesi gerektiğini söyler.[314] Bu, kentte oturan İranlılaşmış Türklerin, "etrak-i bi-idrâk" yani "kavrayışsız Türkler" diyerek hakaret ettikleri göçebelere savaş ilanı anlamına geliyordu.[315] Karşı çıktıkları, aynı zamanda göçebelerle bağlaşıklık içinde bulunan ve İslamiyet öncesi putperest bir mistisizmin temsilcisi konumundaki dervişler yani Babailerdi. [Şaman ve Budist geleneklere sahip ve Sünni-bağnaz olmayan baba derviş yandaşlarıydı. –*Y.Ö.*] Çünkü onlar, bilinen akılcılığıyla kitlelerin maneviyatına katacak pek bir şeyi olmayan yüksek İslam'a karşı "... ilkel ve eskiden kalma dinsel imgelerle dolu bir halk dinini savunuyorlardı." Örgütlü bir İslami halk dini (*Vorhofreligion*) bu dervişlerde cisimleşiyordu.[316] Mevlevilerden farklı olarak yalnızca çok daha uç dinî görüşler savunmakla kalmıyor, aynı zamanda bunları toplumsal ilişkilere de uyguluyorlardı. Bu anlamda sufi akımının,

308 Petruşevskij, J. P., *İslam*, s. 339.

309 Eflâkî, I, cap. 115, s. 105

310 A.g.y., *II*, cap. 426, s. 68. Ortodokslar açısından Hristiyan rahipleriyle görüşmek ve kilisede ziyaret etmek Rafızilikti.

311 Eflâkî, II, cap. 465, s. 87.

312 A.g.y., II, cap. 464, s. 96.

313 A.g.y., II, cap. 579, s. 208.

314 Gazalî, s. 152.

315 Björkman, W., *Die altosmanische Literatur. Philologiae Turciae Fundamenta II*, Ed. L. Gazin, T. Gökbilgin, A. Bombaci, Fahir İz, J. Deny, A. Scheel. Wiesbaden, 1965, s. 405.

316 Kissling, H. J., "Die soziologische und pädagogische Rolle der Derwischorden im osmanischen Reiche", *ZDGM 103*, 1953, s. 22.

Şii sloganlar kullanan ikinci kanadına dâhildiler.[317] Ancak kendi içlerinde de pek çeşitli grup ve eğilimlere bölünmüş durumdaydılar. 13. yüzyıldan itibaren Suriye'ye yerleşen "kalenderî" dervişleri dünyevi bir yaşam arayışı içindeydiler ve yüksek dinlere ve bunların kültürüne karşı kayıtsızdılar. Şöyle diyorlardı: "Medrese ve minare çökmedikçe davamız son bulmaz. İnanç inançsızlığa ve inançsızlık da inanca dönüşmedikçe Tanrı'nın hiçbir kulu gerçek bir Müslüman olamayacaktır."[318] Öngörülen ibadetlere uymuyor, şarap içiyor, afyon kullanıyor ve ramazanda oruç tutmuyorlardı. Kendileri için kilise ve Kâbe'nin aynı şey olduğunu açıktan açığa söylüyorlardı. Suriye ve Doğu Anadolu'da köylü ve kentliler arasında geniş yandaş kitleleri vardı.[319] Küçük Asya'daki diğer birtakım sufiler de, kitaplara ve kitabi bilgilere ılımlı tarikatlara oranla çok daha kararlı biçimde karşı çıkıyorlardı. Bilgi, ölü kitap bilgisine kat kat üstün olan doğrudan ilham yoluyla elde edilebilirdi.[320] 1438'de bir Osmanlı akınında esir edilerek Anadolu'ya götürülen ve burada 1458'e kadar kalan Siebenburglu Alman Georg von Ungarn, oradaki dervişlerin dinî kuralları ancak manevi anlamda kabul ettiklerini yazar: Yazılı kanunun değeri yoktur, insanı kurtaracak olan yalnızca Tanrı'nın inayetidir. Alametleri ve mucizeleri birer otorite sayarlardı.[321] Türkmenlerin basit yaşantısını paylaşır, **tekkelerde** bir araya gelir, işleriyle uğraşır ve aile hayatı sürerlerdi. Tekkelerde yalnızca belirli bayram ve törenlerde buluşulurdu.[322] **Gibb** ve **Bowen,** Babai hareketini, yeryüzünde bir devrim öngören **Bâtınilere*** bağlar.[323] Özellikle onuncu yüzyılda Mısır'da gelişen bu akım, İslam kanun ve öğretisini alegorik **(mecazi)** biçimde yorumlamış ve kendi ürettiği imamlık öğretisine dayandırmıştı. Hatadan tümüyle arınmış olan İmam, öğreti konusunda tek otoriteydi. İmamları ruhlarında beden-öncesi bir yaşam niteliğinin olduğunu sandıkları **Fâtımîlerde** kişileştirdiler. Kendi yandaşlarına, kalenderîler ve Libertinistler (köleleri özgürleştirme hareketinin öncüleri) gibi tüm din yasaları karşısında tam bir özgürlük vaat ediyorlardı. Öğretileri kapsamında yetkinlik düzeyine erişenler için insanı kol işlerinin esiri yapan tüm zincirler ortadan kalkıyordu. Dünyayı ebedî

317 Babinger, F., *Aufsätze und Abhandlungen I*, s. 70.

318 Ritter, H., *Das Meer*, s. 488.

319 Sohrweide, H., s. 102.

320 Ritter, H., *Oriens 12*'deki bir yorumundan, 1959, s. 247.

321 Cornelius von Zyrickzee: Et trahunt omnes cerimonias legis turcorum et ritus ad sensum spiritualem... cap. XIV, s. 45; cap. XX, s. 55.

322 Hristiyan ve İslam keşişleri arasındaki fark. Babinger, F., "Der İslam in Südosteuropa. Völker und Kulturen Südosteuropas", *Kulturhistorische Beiträge*, Münih, 1959, s. 215.

[Y.Ö.] **Bâtınî**: Gizinci ermiş; Bâtınilik: Gizinci Ermişçilik. [Haşhaşiyye, Sahabîye, İbahiyye, Karamita, Sebiye tarikatları].

323 Gibb-Bowen, s. 181.

olarak görüyorlar ve bedenin yeniden dirilişini reddediyorlardı. Ruh, ancak başarılı işler ortaya koyduğu ve bir imamın öğretisine uyduğu takdirde cennete yükselebilirdi, yoksa madde denen zincirlere takılıp, bir bedenden ötekine dolanıp durmak zorunda kalıyordu ki, bu da onlar için cehennemi temsil ediyordu.[324]

El-Gazâlî, Bâtınileri yasaların yasakladığı her şeyi çiğneyen kimseler olarak suçlar. Bu **ibahiyet***, pasiflik aşıladığı ve insanları aktif davranmaktan alıkoyduğu için bilimi hiçe sayıyordu.[325] Şarap alemlerinde güya kadınlarını değiş-tokuş ediyorlardı,[326] ama El-Gazâlî için işin en kötüsü, onların özgür ruhlu olmalarıydı: "İnsanın bir bitki gibi olduğunu, ölünce hiçe dönüştüğünü söylüyorlar. Kur'an'da ve gelenekte, yeniden diriliş, cennet ve cehennem, ceza ve ödüllendirme hatta hesap vermeye ilişkin neler denmişse hepsi aldatmaca ve hile imiş..."[327]

I. Goldziher'e göre bu öğreti özellikle aşağı sınıflar arasında kök saldı ve 890'da Arabistan'da patlak veren Karmatî ayaklanmasının manevi temeli oldu.[328] 11. yüzyılın sonu için El-Gazâlî açıkça öğretinin "... günümüzdeki pek çok kimseye hâkim bir görüş olduğunu" onaylar.[329] 12. yüzyılın başında Bâtıniler, Nizarîler ile Haşaşîlerin birlikte oluşturduğu Yeni-İsmailîler yanında Halep ve Şam gibi Suriye şehirlerine yayıldılar. Halep'te sahip oldukları dinî merkezlerden hareketle yoğun bir misyoner faaliyeti yürütüyorlardı. Selçuklu egemenliğine karşı anti-feodal bir mücadeleye atılmaya hazır olan köylüler ve kentli alt tabakalar arasından yandaşlar topladılar. Nedir ki, tarikatın önder kesimi giderek feodalleşti ve ortaya çıkan yeni çelişkiler, halk tabakalarının bunlara karşı düşmanca bir tutum takınmasına yol açtı.[330] 1114'te Halep'in güvenlik sorumlusu reis El-Bedî, Bâtınilere karşı amansız bir vahşetle takibata girişti. Biri hekim ve astrolog olan El-Müneccim, ötekisi kuyumcu olan Ebu Tahir adlarındaki iki lideri tutukladı ve ikincisini hemen oracıkta idam etti; yandaşlarını kalenin burcundan aşağı attırdı ya da boğdurdu.[331] Reis böylelikle El-Gazâlî'nin şu reçetesini uygulamış oluyordu: "Islah olmalarına olanak yoktur, onlarla tartışıp akıl

---

324 Goldziher, I., s. 4, 6, 47.

[Y.Ö.] **İbahiyet**: İnsanın benliğine egemen olamayışı dolayısıyla her şeyi "mubah" sayma tutumu; İbahiyye (mübah sayıcılık) tarikatına özgüdür; Mazdekçilere, Hasan Sabbah'a kadar uzanır.

325 "Sizin işiniz bilim işi değil, yaşantı işi, tartışmak düşünmek değil, eylem." Pretzl, O., s. 22.

326 *A.g.e.*, s. 26.

327 *A.g.e.*, s. 46.

328 Goldziher, I., s. 23.

329 Pretzi, O., s. 46.

330 Hoffmann, G., s. 67.

331 Sıbt ibnu'l-Cevzi, s. 549; Hoffmann, G., s. 77.

öğretmek anlamsızdır, o bakımdan kan dökülüp köklerini kazımak lazımdır.[332] Şimdiki hükümdar için onların kanını akıtmak ve dünyanın çehresini onlardan temizlemek ve tüm bunları en büyük görev bilmek zorunluluktur.[333] Hadis, Allah'ı kanıt göstererek yapamadığını, kılıç ve mızrakla yapar."[334]

Bâtınilerle Babailer arasındaki paralellikler kolayca görülüyor. Doğru öğretiyi ve doğru yaşam tarzını gösteren İmamlara sarsılmaz inanç ve **alegori** Bâtınilerin mirasıdır.

1239'da Türkmenler arasında onları yasaların ve şeytanın uşaklarına karşı mücadeleye çağıran bir imam belirdi. Kendine **Baba İshak** adını vermişti. Güvenilir tarihçimiz **İbn Bîbî** onun **Samsat [Sümeysat, Samosata]** Kalesi yörelerindeki Kefevsûd'dan geldiğini iddia eder.[335] **Gordlevski**, Bibî'nin değindiği bu noktadan geniş çıkarsamalarda bulunabileceği inancındadır. Çünkü bu bölge, Irak, İran ve Hindistan arasındaki uzak mesafe ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer almaktadır. Antik Çağ'ın Magna Mater ve Mitra kültü burada parlamıştır. Sofist Lukianos ve tanrıbilimci Paulus, Samsatlıdır. Ancak **Gordlevski**, bu sonuncusunu Paulik ya da Pavlak tarikatının kurucusuyla karıştırma yanılgısına düşüyor.[336] Böylesi zayıf tahminlerle bir yere varılamaz. Üstelik **Cl. Cahen**'in derinliğine araştırmaları göz önüne alındığında, Baba İshak'ın, Gordlevski'nin sandığı gibi Horasan'dan gelip Amasya'da göçerler arasında Şii öğretisini yayan Baba İlyas'ın müridi olduğu iddiası için bugün artık, "Kuşku götürür" bile demek yetersizdir.[337] Baba İlyas, Karamanoğulları adlı Türkmen hanedanını yükseltecek bir hareketi ilk başlatan kişiydi. Ancak sonradandır ki, her iki Baba'nın öğrencileri bu iki adam arasında –bunları Türk mistisizminin kurucusu ve 12. yüzyılda Orta Asya'da yaşamış olan **Ahmet Yesevi** ile birlikte aynı manevi kategoriye koyabilmek amacıyla– bir akrabalık kurma çabasına düştüler.[338] İlyas, Harezmli Celâleddin ile birlikte Rum ülkesine gelmiş ve II. Keyhüsrev'in sürgün ettiği insan dalgalarının dışında kalabilmiş olmalıdır. Her iki Baba ayrı ayrı çalıştılar, ancak iki hareket arasında akrabalık vardı. Cahen, 13. yüzyılda Türkmenler arasında tek bir dinî akımdan çok, şeyhlerin ve tarikatların beylik kurma peşindeki

332 Gazâlî, s. 212.

333 Pretzl, O., s. 50.

334 Gazâlî, s. 212.

335 İbn Bîbî, s. 216.

336 Gordlevskij, V. A., s. 216. M. Loos, Paulakların Samsatlı Paul'dan geldiği yanılgısını düzeltir ve bunlarda Marcionit öğeler olduğunu gösterir. s. 34.

337 Gordlevskij, V., s. 127.

338 Cahen, Cl, *Le problème*, s. 124.

Türkmen şefleriyle ittifakından oluşan bağımsız isyan ocaklarının bulunduğunu vurgular.[339]

İlyas, biyografisinde belirttiğine göre, Sultan I. Keykubad'ı da kendi davasına kazandırmış olmalı. Hükümdarın kardeşi II. Keyhüsrev buna kızar ve onu 1236'da zehirletir; sonuçta ise Konya, Amasya, Antalya ve Diyarbekir'de yoğun çatışmalar çıkar ve Babailerin yoğun takibata uğradığı bir dönem başlar. **J. von Hammer**, bir Pers kaynağına (Cenabi) dayanarak, devlet içindeki etkinliklerini kaybetmek korkusuyla davranan Mevlevilerin de oyunda parmakları olduğunu kanıtlar.[340] Mevlanacı tarikatın Babailere ['Babacı'lara] olan düşmanlığı aslında daha derindir. Bu düşmanlığın ardında din reformcuları ile anti-feodal muhalefet arasındaki karşıtlık yatmaktadır.[341] [Bu karşıtlaşma sırasında tarafların] Türk bey aileleriyle ilişkiye geçmiş girişimleri, Sultanlık içindeki merkezden kopma eğilimindeki güçleri teşvik etti. Bu zorunlu olarak *Reich* (devlet) yaptırımlarını gündeme getirdi [29 –*Y.Ö.*].

Şeyhin biyografisine göre İlyas'ın oğlu Muhlis, Sultan'a karşı mücadeleyi sürdürmüş, hatta Konya'da tahtı 6 ay ellerinde tutmuş, ancak onu daha sonra babasının müridi Karamanlı Nuri Sufi'ye bırakmıştı.[342]

Şöyle ya da böyle, 3 yıl sonra Baba İshak yeni ve çok daha tehlikeli bir yangını başlatacaktı.

Doğulu kaynaklara dayanarak yazan Fransisken keşişi St. Quentinli Simon, İshak'ın bu isyan misyonunu Tanrı'nın çiftçi kılığına girmiş bir elçisi yoluyla aldığını iddia eder. İshak, daha önce kendi hayatını ortaya koyarak çiftçinin oğlunu kurtlardan kurtarmıştır. Bunun üzerine esrarengiz çiftçi şu sözlerle kendini tanıtır: *"Ego sum... Dei nuncius, et quicquid dixero, tibi eveniet."* İshak, sultan olma isteğini belirtince çiftçi, ona akrabalarının yanına gidip Tanrı'nın kendisine göründüğünü ve kendisini sultanlığa yükselteceğini açıkça bildirmesi gerektiğini söyler.[343] "Elçi"nin aslında bir misyoner ya da tüm hikâyenin bir efsane olup olmadığını kesinlikle bilemiyoruz. İbn Bîbî bu versiyondan habersiz, İshak'ı çilekeş bir büyücü, "cahil" Türk boylarının arasında kafa karıştıran biri olarak tanımlar. Birdenbire ortalıktan kaybolmuş ve sesi ancak bir süre sonra Amasya'da yeniden duyulmuştur.[344] Baba'nın çağdaşı olan Suriyeli **Sıbt İbnu'l-Cevzi**, *Mir'at üz-zaman*'ında (Za-

339 A.g.y., "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş et quelques autres", *Turcica I*, 1969, s. 58-6,1, 64.

340 Von Hammer, J., s. 52.

341 Cahen, Cl., *Babai*, s. 843.

342 Önder, M., s. 87.

343 Vincenz von Beauvais, lib. XXXI, cap. 139, s. 155. 1240 yılı kesin değil, "secundo antequam Tartari Turquiam destruxissent".

344 İbn Bîbî, s. 217. Amasya, İlyas'tan başlayıp İshak, Bektaşiler ve Kızılbaşlara kadar muhalif dinci akımların odak noktasıydı.

manın Aynası) onun peygamberlik iddiasında bir Türkmen olduğunu ve şunları söylediğini belirtir: "Allah'tan başka Tanrı yoktur ve Baba, Allah'ın arkadaşıdır."[345] Daha sonraki Bektaşiler gibi dilenerek değil, çalışarak –bir olasılıkla çobanlık işinde– hayatını kazandığı için, göçerler arasında saygınlığı çok yüksekti. Kadınlar ve erkekler onun sözüne kulak veriyor, önemli önemsiz tüm dertlerini Baba'ya danışıyorlardı. "Birisi büyük bir sıkıntıya düşecek olsa ya da karı ile kocanın arası açılsa, ona başvuruldukta hemen bir **muska** yazar ve böylece her şey yeniden yoluna girerdi."[346] Türkmenlerin yaşamındaki bu hakem rolü ona bir şeyh kimliği kazandırdı. Pek çok yandaş topladı ve Amasya'da barındığı bir kulübede kendini sufice Tanrı arayışına verdi. Birkaç müridi dışında kimsenin girmesine izin vermedi ve katı bir disiplinle oruç tuttu. Ne yazık ki, İbn Bîbî onun daldığı düşüncelerin içeriği üzerine fazlaca bilgi vermiyor. Yalnızca müritlerini her yöne, Türk boylarına ve diğer halklara, hatta o sırada Suriye'de bulunan Harezmlilere de yolladığından haberdar. Bu müritler ayyaşlık ve günahkârlıkla suçladıkları Sultan II. Keyhüsrev'e karşı bir ortam oluşturdular. Bu saldırıların ardında, Sultan'ın Babailere karşı aldığı tutumdan doğan öfke yatıyordu; şimdi intikam almanın zamanıydı. Müritleri Şeyh adına bildiriler yayıyorlardı: "Adımızı duyan ve kötülerin devrilmesi uğrunda bizimle olan herkesi ganimet ve zenginlikte ortak bilin, ancak direnenleri de düşünmeksizin öldürün."[347] Böyle bir propagandanın İshak'ın siyasal amaçları olduğu kanısını güçlendiriyor. Anlaşılan, Kutalmış Hanedanı'nı devirebilmek için Sultan'la kavgalı olan Harezmlilerle ittifak kurmanın yolunu arıyordu. **M. F. Köprülü**, Moğolların da bu işte parmağı olabileceği olasılığını da hesaba katıyor.[348] Gerçekten de, St. Quentinli Simon, Moğolların ayaklanmayı ilgiyle izlediklerini ve bastırılmasından sonra ülkenin ne denli zayıf düşmüş olduğunu görerek Anadolu'ya girdiklerini belirtir.[349] 1239'da İshak etrafında toplanan Türkmenler Konya'daki devlet merkezine karşı ayaklanırlar. "Bu çağrı onlara eriştiğinde, karıncalar ve çekirgeler gibi harekete geçtiler ve kararlaştırılan günde ayaklandılar. Kendi dindaşlarının köylerini yakıp, o Allahsızın emri üzerine, öğütlerine uyanlara ilişmeyip kendilerine karşı çıkan herkesi kaygısız ve korkusuzca ortadan kaldırmaya giriştiler."[350] St. Quentinli Simon zorla girip tahrip ettikleri bey konaklarından (*casalia*) söz

345 Sıbt İbnu'l-Cevzi, s. 485. Hoffmann, G., s. 5.

346 İbn Bîbî, s. 217.

347 A.g.y., s. 217.

348 Köprülü, M. F., *Les Origines du Bektachisme*, s. 404.

349 Vincenz von Beauvais, cap. 141, s. 158.

350 İbn Bîbî, s. 218.

ediyor.[351] Bundan herhalde sipahilerin ve Sultan yandaşı subayların evlerini kastediyor olsa gerek.

İsyancıların çekirdeği, Simon'a göre, ayaklanma boyunca kendilerine sürekli yeni kitlelerin katıldığı 3000 kişiden oluşmuş olmalı.[352] Sultan'ın komutanı Muzafferüddin, güçlü bir orduyla bu rezalete bir son vermek istediğinde ağır bir yenilgiye uğradı. Bu arada davul ile sancağını da yitirdi.[353] Bu oldukça kötüye alametti; hükümdarına güven ve cesaret uyandırması gereken sembolleri düşmanın eline geçmişti. Timur zamanından kalma bir davulcu talimatnamesinde bunun bir savaş ve savunma silahı ve yiğitlerin safta ve savaş meydanında yüreklenmelerini sağlayan bir araç olduğu belirtilmektedir.[354] Muzafferüddin şansını ikinci kez denerken birliklerini Kürtler ve Germiyanlı göçerlerle güçlendirdi. Ancak üstünlük yine fanatik bir biçimde savaşan Babailerde kaldı.[355] Galipler Sivas yöresine kadar geldiler, kendilerine karşı çıkan orduyu dağıtıp, iğdişbaşını ve diğer kumandanları öldürdüler. Bu zaferden sonra Amasya ve Tokat'a kadar ilerlediler, burada kendilerine yeni Türkmenler katıldı. Durum Sultan açısından o denli kritikleşmişti ki, Konya'yı terk edip bir adaya sığınmayı tercih etti. Şansını deneme sırası Amasya'daki birliklerin kumandanı Hacı Armağanşah'taydı. Başarılı bir baskın düzenledi ve barınağında şaşkın yakaladığı İshak'ı şehir kulesine astı. Ancak böylelikle isyanı sona erdirmiş olmadı. İshak yandaşları şimdi şehadet aşamasına erişmiş olan peygamberlerine inanmaya devam ettiler, karşı bir saldırıyla Armağanşah'ı öldürüp, "Baba, Allah'ın elçisidir!"[356] çağrılarıyla savaşı sürdürdüler. Hükümet kuvvetleri ancak 300 paralı Frank şövalyesinin yardımıyla, Babaileri Kırşehir ilinin Malya ovasında sıkıştırıp yok etmeyi başardı. İbn Bîbî'ye göre bu kırımdan yalnızca iki-üç yaşındaki çocuklar kurtulabildi.[357] Sıbt İbnu'l-Cevzi, İshak da aralarında bulunmak üzere 4000 ölüden söz ediyor ki, bunun doğru olmadığını görmüş bulunuyoruz.[358]

---

351 Vincenz von Beauvais, cap. 129, s. 155.

352 *A.g.e.*, s. 155.

353 İbn Bîbî, s. 218.

354 Roemer, H. R., "Staatsschreiben der Timuridenzeit. Das Sarafnamä des Abdallah Marwarid in kritischer Auswertung. Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz." *Veröffentlichungen der Orientalischen Kommmission*, C. III, Wiesbaden, 1952, s. 89.

355 İbn Bîbî, s. 218; Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri*, s. 9.

356 İbn Bîbî, s. 218.

357 *A.g.e.*, s. 220. Paralı Latin askerin sayısı için: Vincenz von Beauvais, s. 155. Bunlar isyanın bastırılmasında büyük rol oynadılar, çünkü Sultan'ın ordusundaki Türkmenler İshak'ın peygamberliğine inandıklarından Babailere saldırmadılar. Turan, O., *Les souverains*, s. 87.

358 Sıbt İbn al-Gauzî, s. 485.

Malya zaferi hareketin sonu demek olmadı. Pek çok Babai Dobruca'ya kaçtı. 1263'te burada Derviş Sarı Saltuk ile birlikte bir Türk kolonisi oluşturdular.[359] Baba İlyas'ın aynı şekilde ayaklanmaya karışmış olan çocukları da Sultan tarafından Kırşehir'e sürülmüş olmalı. Babanın torununun torunu Elvan Çelebi burada sonradan bir cami, bir derviş tekkesi ve bir türbe inşa ettirdi.[360]

İshak'ın fikirlerinin sonraki etkinliği konusunda Eflâkî dikkatimizi çekiyor ve şunları yazıyor: "Baba Resul adlı birinin halifesi olan Hacı Bektaş Horasanî adlı kişi, Anadolu'da ortaya çıktı ve halk tarafından Baba Resul Allah olarak adlandırıldı."[361]

Baba Resul ile Baba İshak'ın aynı kişi olduklarının kanıtını M. F. Köprülü getirdi.[362] Baba İlyas'ın soyundan gelen Türk kronikçisi Âşıkpaşazâde, Bektaş'ı İshak'ın ve büyük babasının müridi olarak niteler. *Menakıbü-l Arifin* adlı eserinde Eflâkî bunu en azından İshak için doğrular.[363] Eflâkî bundan başka, Bektaş'ın Celaleddin Rumî ile ilişkisinin iyi olduğunu ve peygamberin kanunlarını harfi harfine uygulamayı çok gerekli bulmadığını anlatır.[364] Buna karşın Eflâkî, onun Konya'da Mevlana ile tanıştığını ve bu nedenle müridi olmak üzere İshak'a gittiğini yazar.[365] Bu bilgilerin tarihsel önemi büyüktür. Çünkü Bektaşilerin heteredoks görüşlerinin daha sonraları 15. ve 16. yüzyıllardaki bir **Hurufi** etkisinin sonucu olmayıp, daha başından beri var olduğunu gösterir. Tıpkı Babailer gibi Bektaşi ve Bâtıni geleneğine bağlıdır. Bektaş, Baba İlyas ve Baba İshak ile kalenderî, Haydarî ve Kızılbaş şeyhlerinin öğretileri arasında temelden farklılıklar yoktur. Bu grupların ne denli hareketli oldukları, daha İshak Ayaklanması'nın bastırılmasından birkaç yıl sonra Bektaş'ın ortalık yerde kendi öğretisini yayan vaazlar vermeye başlamasından anlaşılır.[366]

G. Jacob ve **J. K. Birge**, Bektaşilikte ağır basan yönün Şiilik olduğunu belirtirken, burada Ali'nin yüceltilişine ve selametin onu ve öteki 12 imamı

359 Barkan, Ö. L., *Les déportations*, s. 74.

360 Taeschner, F., "Das Heiligtum des Elvan Çelebi in Anatolien", *WZKM* 56, 1960, s. 227.

361 Eflâkî, I, s. 296.

362 Köprülü, M. F., *Bektachisme*, s. 407.

363 Melikoff, I., *Le problème*, s. 52.

364 A.g.y., s. 52.

365 Eflâkî onun Horasanlı büyük bir mistik olup yanındaki bir yığın dervişleriyle Mevlana'ya rakip olduğunu söyler. Birge, J. K., s. 43.

366 Köprülü, M.F., *Bektachisme*, s. 408. Bu ermişin 15. yüzyılın ikinci yarısından aktarılagelen hayat hikâyesi efsane ve mucize hikâyeleriyle doludur, ama Ortodoksların yaptıkları tahrifata rağmen onun Anadolu'daki misyonuna ışık tutmaktadır. Gross, E., "Das Vilayetname des Hacı Bektaş" (Bir Türk Dervişinin Kutsal Kitabı), *Türkische Bibliothek*, C. 25, Berlin, 1927, s. 44-57, 126, 203.

teslimiyetle sevmek olduğuna dikkati çekerler. Bunun mantıksal bir sonucu olarak (Bektaşilik) yıkanmak [abdest almak] gibi Sünni kurallarını da reddetmiştir.[367] Ancak S. Melikoff'un yeni araştırmaları, Bektaşi mezhebinin İslamcı bir Şiilik değil, Türkmenlerin halk dini olduğunu ortaya koymuştur.[368] Sıradan Bektaşi, dünyayı, malı mülkü, parayı ve mevkiyi umursamayan biriydi.[369]

Ancak Bektaşilik, dünyadan elini eteğini çekmekten çok, tam tersine dünyanın fethi anlamına geliyordu. Bektaş'ın 14. yüzyılda gazilerin önderi sayılması boşuna değildir.[370] Bektaşiler Orhan ve Osman devrinde ortaya çıktılar ve 'yaya'ların kurulmasına katkıda bulundular.[371] Bu, tarikatın ne zaman kurulduğu sorusunu ortaya çıkarıyor. G. Jacob, bunun 1516'da ölen Şeyh Balım Sultan tarafından gerçekleştirildiğini söyler.[372] M. F. Köprülü ise bu tarikatın oluşmasını daha 15. yüzyılın ilk yıllarına yerleştirir ve Bektaş'ın kurucu olarak seçildiğini savunur, çünkü tarihsel kişiliği 13. yüzyıldan beri unutulmuştu ve heterodoks geçmişine ilişkin hiçbir şey bilinmemekteydi.[373] F. W. Hasluck Bektaşiliğin kurumlaşmasını, Pers mistiği Fazlullah-ı Hurufi'ye dayandırır ve tarikatın asıl adının **Hurufi** olduğunu iddia eder. Fazlullah 1393/94'te bir Timur yandaşı tarafından öldürülmüş, bunun üzerine öğrencileri öğretisini Hacı Bektaş'ın tekkesinde yaymışlardır.[374] Tarafımızdan taranan belgeler böylesi bir varsayımla uyuşmuyor. Bizce Bektaş Babailer soyundandır ve dinsel görüşlerini onlardan almıştır. G. G. Arnakis, Bektaş'ın, kendisinden ancak 100 yıl sonra tarih sahnesine çıkacak olan bir tarikatın temellerini attığını ileri sürer. Hakiki Bektaş hakkında sonradan *Vilayetname*'de edebî ifadesini bulacak olan pek çok efsane almış yürümüştür.[375] Âşıkpaşazâde, Bektaş'ın "vecde ulaşan coşkun bir ermiş" olarak tarikat kurup bu yoldan müritler edinmiş olduğu iddiasını reddeder. Onun manevi halefi **Kadıncık Ana** adlı bir kadındır ve asıl

367 Jacob, G., *Die Bektaschije*, s. 34; Birge, J.K., s. 139-147.

368 Melikoff, I., *Le problème*, s. 52.

369 Şu fıkra dikkate değer: Bir Bektaşi günün birinde paşalığa kadar yükselen bir gençlik arkadaşına rastlar ve paşa böbürlenir: "Gördün mü, bak ben nereye kadar geldim!" Bektaşi, "Nereye kadar?" "Çift tuğlu paşalığa kadar!" "Çok iyi, peki sonra ne olacaksın?" "Üç tuğlu olacağım." "Eh, sonra?" "Sonra, başvezir!" "Eh, sonra?" "Sonra mı?.. Sonrası hiç!" "Gördün mü dostum, ben zaten çoktandır hiçim. Ne diye uğraşıp durursun böyle!" Osman Bey, s. 229.

370 Gölpınarlı, A., *Les organisations*, s. 21.

371 Köprülü, M. F., *Bektachisme*, s. 410; Birge, J. K., s. 47.

372 Jacob, G., *Beiträge*, s. 23.

373 Menzer, Th., "Köprülüzâde Mehmed Fuads Werk über die ersten Mystiker in der türkischen Literatur", *Körosi-Csoma-Achiv II*, Budapeşte 1927/32, s. 301.

374 Hasluck, F. W. - Hasluck, M. M., s. 160.

375 Arnakis, G. G., *Futuwwa*, s. 242, in Anlehnung an die Forschungsergebnisse J. K. Birges.

tarikatı onun müritlerinden biri olan Abdal Musa kurmuştur.[376] I. Melikoff, haklı olarak, tarikatın kuruluşunun ilk Osmanlı hükümdarları ile sıkı sıkıya ilişkili olduğuna ve Bektaş'ın yeniçerilerin koruyucusu konumuna yükseldiğine işaret eder. Tarikatın üyeleri, kendilerini "Hacı Bektaş'ın Oğulları" olarak adlandırırlar ve bir temsilcisi ocakta sürekli hazır bulunur. Tarikat Osmanlı İmparatorluğu'nda özel ayrıcalıklara sahip oldu. Tekkelerin vergiden bağışık tutulması sonucunda tarikatın iktisadi refahı dervişlere [bağışlanan] ait büyük hayvan sürülerinde somutlaşıyordu. Daha küçük tekkeler de 1000 koyuna kadar malvarlığı edindiler. Dimetoka yakınlarındaki Kızıl Deli adındaki büyükçe bir tekkenin ise 19. yüzyılda 2500 koyun ve keçisi, 200 sığırı, 40-50 atı ve 20-30 çift öküzü vardı. Vergi bağışıklığından genellikle çevredeki köylüler ve göçerler yararlanıyordu ki, bu da Bektaşilerin köylü ve göçer halk arasındaki saygınlığını artırıyordu.[377] Bektaşilere iktidar tarafından, heterodoks bir İslamiyet'e bağlı olan ve **Kızılbaş** veya **Rafızi** olarak tanınan halk tabakalarını özümleyerek onları iktidarın denetiminde örgütleme görevi verilmiş olmalı. Öte yandan, Bektaşiliğin kendisi de halktaki heterodoks dinselliğin çekim alanına girmiş, mezhep ayrılığı ya da dinsel karşıtlıkların bağdaştırılma eğilimini güçlendirmiştir. Böylelikle "Ali ve Kerbela şehitleri" kültü onların tekkelerinde de yerini buldu.[378]

Türkmenlerdeki bu dinsel anlayışa daha önce Babailerde de rastlamıştık. Yandaşları kızıl başlıklar, beyaz cübbeler ve çarıklar giyerlerdi.[379] Kızıl başlık giyme âdeti Türklerde karanlık çağlara kadar gider.[380] "Kızılbaş"lar bunu Ali'ye saygı ifadesi olarak giyerlerdi. Allah'ın tüm halklara görünmüş olduğu ve bu nedenle de onların dinine karşı savaş açmanın gereksiz olduğu yollu bağdaştırıcı bir inanca bağlıydılar. Bâtıni ve kalenderîler gibi şarap içer, hatta onu kutsal içecek sayarlardı. İslamiyet öncesi güçlü Şamanist kalıntılar dinselliklerine damgasını vurmuştu. Her yıl kadın ve kızlar törensel bir dans yaparlar ve dansın sonunda dede, yani ayinin yöneticisi içlerinden seçilmiş bir tanesiyle birleşirdi ki, bu onların üretkenlik kültlerine bağlılıklarına açıkça dikkati çekmektedir. Bunun dışında da kadınların kendilerini sufiye vermeleri nadir değildi. Şirazlı İbn Hafif'in 400 kez evlendiği anlatılır; Ermiş'in bereket ya da hayır duasını alacakları beklentisiyle yüksek kişiler kızlarını İbn Hafif'e sunuyorlardı. O da bu kız akınını, onların bakışla-

376 Melikoff, I., *Le problème*, s. 53.

377 Faruki, Süreyya, "Bektashiklöster in Anatolien vor 1826", Fragestellungen und Quellenproblem. *Der Islam 53*, 1976, s. 33, 55.

378 Melikoff, I., *Le problème*, s. 53.

379 Cahen, Cl., *Babai*, s. 843.

380 Schaeder, H. H., s. 1048.

rıyla perhiz ve riyazetini geliştirmek ve Tanrı'yla birleşmek için kendinden geçmek üzere kullanıyordu.[381]

Kl. E. Müller, kültürel etnografya araştırmaları yordamıyla bu tür olayların kökenine inmeye çalışıyor. Kızılbaş ve Bektaşilerin kült içerikli davranışlarında dost ziyafeti ile ayin bağlantısı türünden ilkel Hristiyanlık etkileri görüyor[382] ve danslarda ilkel Hristiyan ayinlerinde görülen "Ruhü'l Kudüs" ile nurlanmanın kalıntılarını tahmin ediyor: "En azından Kızılbaşların ve Yezidi pirleri türünden şeyhlerin dinsel dansları erken-kilise döneminin kült danslarını andırmaktadır."[383] Müller, Kızılbaşların daha 13. yüzyıldan 14. yüzyıla geçiş döneminde hâlâ Hristiyan olduklarını ve İslamlaştırmanın, onları öteki Hristiyanlardan ayırdığını öne sürecek kadar ileri gidiyor.[384] Kızılbaş danslarında rastlanan içki ve şehvet şenliğine özgü çizgileri köylü kültürüne bağlamakta ve bu yoldan, çiftlerin birbirlerine zina yapmamaya söz verdikleri bir evlilikle bağlandıkları Yezidilerin ve Ehl-i Hakk'ın kadınlarla mistik ilişkilerine, eski Hristiyanların sineisakt kurumuna gönderme yapmaktadır.[385] Böylesi bir yorum kuşku yaratıyor. İran ve Türkiye'de Türkmenler arasında yıllarca yaşamış olan I. Melikoff, huşu içinde halay çekme ya da dede önünde günah çıkarma türünden bazı dinsel gösterilerin birtakım Hristiyan gelenek ya da kült içerikli davranışlarıyla kesinlikle hiçbir ilişkisi olmadığını tespit etmiştir.[386] Kızılbaşları yine çok yakından tanıyan Gordlevski, onlarda öncelikle Şii gelenekleri bulmuştur.[387]

Kızılbaşlar Bektaş'ın kendi "vaftiz babaları" olduğunu belirtirler.[388] Böylelikle de Türkmenlik içinde derin kökler salan Babai geleneğine bağlanırlar. Daha Osmanlı devrinde bile Türkmenlik, Türkleri yerleşikleştirme politikası açısından önemli rol oynayan tükenmez bir insan deposu durumundaydı [30 –*Y.Ö.*].

13. yüzyılın başlangıcıyla birlikte, Anadolu'daki feodalleşme süreci toprak hukuku, tımar dağıtımı, mülk ve vakıf topraklarının pekişmesi vergi ve haraçların yükselmesinde yansımasını bulan bir doruk noktasına erişti.[389] Askerî demokrasi koşullarını korumak isteyen Türkmenler bu gelişmeye karşı direnmişlerdi [31 –*Y.Ö.*]. Konya'nın feodal göçebe aristokrasisini bu

381 Pretzl, O., s. 12.

382 Müller, KL., s. 215.

383 A.g.y., s. 295.

384 A.g.y., s. 285.

385 A.g.y., s. 253, 262.

386 Melikoff, I., s. 66.

387 Gordlevskij, V. A., s. 241-275.

388 A.g.y., s. 248.

389 Noviçev, A. D., *Istoria Turçiy*, s. 16

unsurları kendine bağlamak ve aşiret bağlarını çözüştürmek amacıyla geliştirdiğini [ama pek başaramadığını] görmüştük. Göçer aristokrasisi, merkezî iktidarın ayrıcalıklarını bir yandan rahatça kabul ederken, aslında kendini sultanlara tabi kılmayı pek düşünmemişti. Sultanlara karşı konumunu güçlendirmek için sık sık Babai isyancılardan yararlandı. Ancak Türkmenler, eski aşiret yasasının yeniden geçerli kılınması, otlakların ortak mülkiyeti ve toplumsal eşitlik gibi göçer aristokrasisine de karşı olan [Babai] taleplerle ayaklandılar. Konya'ya karşı mücadeleleri, [Türkmenler ile göçer aristokrasisini] başlangıçta birleştirdi. Bu nedenle iktidar yanlısı Mevlevi Sultan Veled, tüm isyancı Türkmenlerin sakınmasızca kıyılması yolunda çağrıda bulundu.[390] Özetle, Baba İshak Ayaklanması'nın, Türkmenliğin artan öneminin ve sultanlığın feodal çözülüşünün ifadesi olduğu söylenmelidir. İsyan aynı zamanda anti-feodal özellikler edindi ve böylelikle bir sınıf savaşı kimliğine büründü. Bastırılması, sultanlığın egemen sınıfına bir zafer değil, yalnızca nefes alacak bir zaman kazandırdı.

Devletin çözülmesi [bu çözülmeyi bekleyen göçer] ve Moğolların istilası kentlerde de etkisini gösterdi ve **Ahi** tabakasına toplumsal ve siyasal etki olanakları yarattı.

H. H. Schaeder'e göre sözcük, Arapça **ah**'tan (erkek kardeş) değil, Türkçe **Ahi**, yani akı'dan (yiğit, şövalye) gelir ve cömert anlamındadır.[391] Sözcüğün konusu ilk kez 1068/69'da İran'da geçer, kendini **fütüvva** [yiğitlik, delikanlılık, cömertlik] düşüncesine adamış bağımsız bir örgütten söz edilip edilmediği burada açık değildir.[392] F. Taeschner'e göre, Arapça **ah** ve Türkçe **ahi** sözcüklerinin ses benzerliği Ahilerin işine geliyordu, çünkü Arapça **uhuvva** (kardeşlik) soyutlaması, kendilerinin bağlı oldukları **fütüvva** ahlakına iyi uyuyordu.[393] Cl. Cahen de Küçük Asyalı Ahilerde fıtyan'ın [yiğitlerin, erlerin] mirasını görür. Bunlar kentsel korporasyon [lonca] fikrinin temsilcisiydiler. Yerel cemaatin yaşantısına müdahalede bulunurlardı. Askerî aristokrasiye güvensizlik ve bağımsız göçerlik ruhu tipik özellikleriydi.[394]

14. yüzyılda Küçük Asya'yı gezen ve Ahiler üzerine ayrıntılı bilgiler borçlu olduğumuz Arap taciri İbn Battuta onlara her vilayette, her kentte, her pazar köşesinde kısacası her yerde rastladı. Bunlar kendilerini konukse-

390 Flemming, B., s. 40.

391 Schaeder, H.H., s. 1049, A. 1.

392 Cahen, Cl., "Sur les traces des premiers akhis", *60'ncı Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 81-91.

393 Taeschner, F.Schumacher, W., s. 43; A. 2; Taeschner, F., *Akhî*, s. 322.

394 Cahen, Cl., *Mouvements et organisations populaires dans les villes de l'Asie musulmane au Moyen Age: Milices et associations de foutouwwa.* La Ville t. 2 Recueils de la Société J. Bodin VII, Brüksel, 1955, s. 283.

verliğe ve başkalarının gereksinmelerini karşılamaya adamışlardı; birlikte yaşayan ve bir meslekte birlikte çalışan genç delikanlılardı. Yiyip içerek, şarkı söyleyip dans ederek geçirdikleri ortak evleri vardı. Tüm harcamalarını, içinde gelirlerini topladıkları ortak bir kasadan yaparlardı.[395] Birlik [lonca] üç mertebeyi içerirdi: **Yiğit**, yani genç ve genellikle bekâr adam; **Ahi** bir yiğit grubunun başı ve toplanılan evin sahibiydi ve etkili kişi buydu. Üçüncü mertebe olan **şeyhlik** yalnızca bir onur mertebesiydi.[396] Birlik yerel egemenlerin koruyuculuğundan yararlanabiliyor, çeşitli ayrıcalıklar ve bağışlar elde ediyordu; bunların karşılığı ise konukların ağırlanması ve huzursuzluk yaratanların kent dışına çıkartılmasıydı.[397] F. Taeschner, onların zanaatkâr kesimlerindeki fütüvvet [yiğitler] üzerinde etkin olan sufiliğe bağlı oldukları sonucuna varır. Bilindiği üzere fütüvvet dünyevi alanda gelişti, yiğit ve soylu erkek idealini geliştirdi. O "iyi olan her şeyi" yapmalı, "dostlarını rahat ettirmeliydi".[398] Bu nedenle falcı, tellak, berber, tellal, seyyar satıcı, dokumacı, kasap, cerrah, avcı, gümrükçü, tefeci ve ayyaş gibi "aşağı" meslek sahipleri ve tipler dıştalanmıştır. Bunları 1290'dan kalma bir İran [Büyük Selçuklu] **fütüvvetname**sinden öğreniyoruz.[399] Abbasi Halifesi En-Nasır (1180-1225) **fütüvvete** bağlandı; böylelikle ondan siyasi olarak yararlanacak ve tüm birlik üyelerini kendisiyle sıkı bir bağımlılık ilişkisine sokacaktı. Pek çok beyleri fütüvvet kılığına bürünmeye zorladı. Selçuklu Sultanı İzzeddin I. Keykavus da 1214'te birliğin üyesi oldu. Halifenin koruyuculuğu altındaki fütüvvet aynı zamanda kendini belirli bazı sufi ideallerinin koruyucusu ilan etmek ve hayata karşı sufi tavrını benimsemek suretiyle sufiliğe açıldı.[400] Fütüvvetin ilkeleri olan cömertlik, doğruluk, dürüstlük, edeplilik, tasavvufla yani mistisizmle kaynaştırıldı.[401] Bu sentezden tuz ve su kullanma, kuşak takma ve çıkarma, şalvar ve uçkur, giyim kuşam, konuklara şölen verme, dinsel renklerden bağımsız yapılan sema türü bir dizi âdet oluştu.[402] Anadolu'nun kentli tabakaları benimsendi ve kendi toplumsal koşullarına uydurdu. Zanaatçılık artık erdemler listesinde en üstün değere sahipti: Yiğit, kuşak bağlayıp birliğe girdikten sonra, önce kil yoğurmak yani ağır kol işi yapmak zorundaydı. Böylelikle ustasının, yani Ahinin

395 İbn Battuta, II., s. 261.

396 Taeschner, F., *Akhî*, s. 322.

397 Barkan, Ö. L., *Les fondations*, s. 62.

398 Taeschner, F.-Schumacher, W., s. 10.

399 Taeschner, F., *Futuwwa-Studien*, s. 297.

400 Taeschner, F., "Das Futuwwa-Bittertum des islamischen Mittelalters", *Beiträge zur Arabistik, Semitistik und Islamwissenschaft*, Leipzig 1944, s. 340-385.

401 Duda, H. W., *Der persische Poet Faqîh* (1330/31). s. 25, 119.

402 Taeschner, F., *Futuwwa-Studien*, s. 299.

yanına **çırak** olarak girmiş oluyordu. Ancak gönül işlerini yine de bir kenara bırakmamalıydı, çünkü bunun değeri kil işinden daima daha yüksekti.[403] Ahi birliğinin mertebeler düzeninde tam örgütlü bir lonca örgütünü görüyoruz. Yiğit, ancak bir ila altı yıldan sonra Ahi yani usta olabiliyor ve bir iş yeri açabiliyordu. Böylelikle de bağımsız zanaatkârların sayısı kısıtlandığı gibi, zanaat da kontrol altında kalıyor ve rekabet önlenmiş oluyordu. Bir zanaat öğrenmek isteyen genç erkek, kendine yol gösterecek, zanaat öğretecek ve fikir verecek bir **yol atası** ve bir **yol kardaşı** seçerdi. Böylelikle otomatik olarak birliğin koruyuculuğundan yararlanmış olurdu. Ortak kasa, Ahi, kalfa, çırak ve çiçeği burnunda ustaların hediyeleri ve tüm birlik üyelerinin ödedikleri belirli haftalık ya da aylık bağışlardan oluşur ve ivedi durumlarda üyelere **faizsiz** borç verirdi.[404]

Ahiliğe yalnızca zanaatkârlar değil tacirler de dâhildi. Zenginlik, peşinden koşmaya değer bir amaç olarak görülüyordu, çünkü daima övülegelen "cömertliği" mümkün kılmaktaydı.[405] Yaşamı efsanelere konu olup Türk loncalarının koruyucusu konumuna yükselen ve Kırşehir'de bir aziz olarak yaşarken 1300'de ölen Ahi Evren, parayı övdü. Çünkü para, "insanı, cömertçe dağıttığı sürece yücelten bir şey"di.[406] Fütüvveti belirleyen artık feodal çevreler değil hâli vakti yerinde kentlilerdi. Faaliyetleri zamanla şövalyece tutum ve "iyilikler"den çok, iktisadi çabalar üzerine yoğunlaştı.[407] Dışa karşı da kapalı kalmaktansa Rum ve Ermenilere de loncalarına katılma olanağı verdiler. Sp. Vryonis Jr. Anadolu kentlerindeki Hristiyan öğelerin böylece emilip İslamiyet'e dönmeye zorlandıklarını ileri sürüyor.[408] Sufilerin loncalardaki etkisi tam da bu yönde başarılı oldu, Ahi Evren'in aynı anda hem derici ustası hem de aziz olarak ikili bir kimlikle ortaya çıkması rastlantı değildir.

Ahi birlikleri kentlerde iktisadi ve siyasi açıdan özerk örgütler olarak oluştular ve anarşiyle mücadele ettiler. Onların hegemonyası altında pek çok Anadolu kenti siyasi özyönetim elde etti.[409] Bu birlikler 13. yüzyılda devlet iktidarına oynayan her gücün hesaba katması gereken siyasal bir fak-

403 Taeschner, F. - Schumacher, W., s. 68.

404 Gölpınarlı, A. *Les organisations*, s. 35, 41.

405 Duda, H. W., s. 123.

406 Taeschner, F., *Mesnevi*, s. 3,1, 123; Cahen, Cl. *Turkey*, s. 339.

407 Taeschner, F., *Futuwwabünde*, s. 43. Köprülü'nün ileri sürdüğü karmatik etkiler inandırıcı değil. Lewis, B., "The islamic guilds", *The Economic History Review VIII*, 1937/38, s. 29.

408 Vryonis, Jr. *The Decline*, s. 401.

409 Gordlevskij, V. A., s. 139; Akdağ, M., *Osmanlı İmparatorluğunun...*, XIV, s. 322.

tör hâline geldi.[410] **İbn Bîbî**, rakip feodal beylerin onları kendi yanlarına çekmek için her çareye başvurduklarını anlatır, ama Ahileri nasıl değerlendireceğini pek kestirememektedir; onları bir yanda birtakım huzursuzlukların kışkırtıcısı olarak görür, bir yandan da "kötü" kişilerin çıkarttığı karışıklıkları cesurca bastıran kuvvet olarak...[411] Güçlü bir merkezî yönetim yanlısı olan tarihçi, kentlerin tüm özerklik çabalarını mahkûm ederken, Ahilerin göçerlere ve "bozgunculara" karşı faaliyetlerine alkış tutar. Baba İshak Ayaklanması sırasında Sivas Ahileri, iğdişbaşının garnizonu* ile birlikte Sultan'dan yana tavır almış ve kenti Babailere karşı savunmuşlardır.[412] Eşitlikçi sloganlar altındaki bir Türkmen egemenliği sultanlar gibi Ahilerin de pek işine gelmiyordu. Hatta Sivas'ta süvari birlikleri kurdular. Liderleri, bazen Nikdehli Ahi Garuk'un yaptığı gibi kent komutanlığını üstlenirdi. Hükümet görevlisinin bulunmadığı her yerde bir Ahinin vali görevini yürütmesi İbn Battuta'nın dikkatini çeker.[413] Ahiler kısa zamanda devletteki anarşinin feodal çözülmeden ve göçerlerden kaynaklandığını anladılar. Bu nedenle **hem feodal aristokrasiye hem Türkmenlere karşı mücadele ettiler**. Bu noktada Hristiyan meslektaşları onlarla seve seve iş birliğine gittiler, çünkü bu durumdan en çok onlar etkileniyordu. Ahiler iktidara geldikleri her yerde dinsel yaşama da karıştılar. Mevlevi tarikatının kalesi Konya'da Ahi Ahmed, tarikata ve Sultan'a karşı üstünlük sağladı. Mevlana'nın bir gözdesinin bir tekkeye pir olması söz konusu olduğunda Ahmed bunu veto etti. Bu nedenle Eflâkî, onu bir tiran veya zorba, oğlunu da büyük bir hergele olarak niteler, ne var ki bu ikincisi sonradan doğru yolu bulmuş ve Sultan Veled'in müridi olmuştur.[414] Zanaatkâr ve tacirlerin Mevlevileri sevmemelerinin temelinde, haraç, vergi ve keyfî eylemlerle kentli tabakaların iliğini emen feodal aristokrasiye ve yozlaşmış bürokrasiye karşı duydukları antipatileri vardı.** Aynı durum anti-Moğol tavırlarında da görülür. Cl. Ca-

410 Turan, O., *Sivas Şehri*, s. 456.

411 İbn Bîbî, s. 247,337, A. 242.

[Y.Ö.] İğdişlerden, genellikle barış zamanında Müslüman halkla bütünleşemeyen ya da savaş zamanında esir veya hizmet kölesi sayılan öğeleri anlamak gerekir.

412 Turan, O., *L'islamisation*, s. 147. İğdişler, gördüğümüz gibi köleleştirilmiş Hristiyan muhafızlar değil, bir muhtediler birliğiydi.

413 İbn Battuta, s. 287, 289.

414 Eflâkî, II, cap. 603, s. 238, 241.

** [Y.Ö.] Ahilerin zanaatçı olarak yarattıkları sosyal farklılaşma, dolayısıyla tabaka, "feodal" toprak sahipleri ile topraksız Türkmen komün ve göçerleri arasında bir ara sınıf oluşturuyordu. Ürünleriyle kent pazarına veya vakıf çarşısına açılan yerleşik Ahiler ile pazara açılamayan Türkmen oba-komünleri arasındaki sosyal farklılık meydandaydı, ama her iki sınıfın da toprak sahipleri üzerindeki ortak baskısı yadsınamazdı. O bakımdan bu iki sınıfın arasındaki herhangi bir çıkar mücadelesi, ikisinin birden tehdidi altındaki toprak ve vakıf sahipleri açısından tam bir "anarşi" sayılıyordu.

hen, Ahilerin tavrını dinsel ve "ulusal" açıdan anti-Moğol, iktisadi ve sosyal açıdan ise anti-Türk olarak tanımlar. Ahilerin, Moğol otoritesinin çöküşü sırasında gözlendiği üzere, Türkmen beyleriyle yakınlaşmaları geçici ve fırsatçı bir durum olup temel ilkelerine dokunmamıştır.[415]

Ancak bu siyasi eylemler Ahi örgütünün bütününe özgü değildi. Ahilerin bir bölümü daha pratik yönelişler içindeydi. Birinci grup evlenmeksizin[416] derviş hayatı sürdürür, azla yetinir, kendi varlıklarının bir bölümünü yoksullara ve yabancılara verirdi. Bu "maneviyatçı" Ahiler, zaman zaman birliğin üye sayısının çok kabardığından yakınırlardı: "Şehirde herkes başımıza Ahi kesileli beri Ahilik çocuk oyuncağı olmuştur. Herkesin bir yol aradığı yerde, birine Ahi diyebilmek garip düşer."[417] Ahiler içindeki her iki eğilim de siyasal yaşantıya kendi usullerince katıldı. Ancak güçlü bir merkezî iktidarın yeniden kurulması sonucu örgütün temellerinin sarsılmasıyla "yol" birbirinden koptu.[418] Mistik eğilimli üyeler, Ahi Evren'in biyografisinin de tanıklık ettiği gibi, derviş tarikatlarına özellikle de Bektaşilere katıldılar. Evren, manevi açıdan Bektaş'a bağımlı sayılmayıp onunla aynı yolda yürüyen az sayıdaki "ermiş"ten biridir. F. Taeschner, Evren'in *Menakıbnâme*'de yer almış olmasını, Ahiliği Bektaşi geleneği içinde sağlam bir yere oturtabilme amacına bağlar. Tarikatın büyük pirlerinden birinin lakabı Ahi Dede idi.[419] Birliğin içindeki "kardeşler"in geniş kitlesi ise mesleklerini icraya devam etti. İleride Türkiye'deki loncalarda da bir miktar Ahi geleneği hep yaşayageldi. Lonca başkanının adı Ahi Baba kaldı.[420]

Gibb-Bowen'e göre bu korporatif yapı, İslam toplumunun eskiden beri bir parçası olmuştu. Yalnızca zanaatkâr ve tacirler değil tüm meslek grupları da böyle birlikler hâlinde bir araya gelmişlerdi.[421] Ancak daha sonraki araştırmalar bu konuda daha dikkatli davranılmasını öğütlüyor ve ayrımlara gidiyor. 11 ve 12. yüzyıl Mısır ve Kuzey Afrika'sında lonca örgütlenmesi bilinmiyordu. Üretimin ve metaların kontrolünü polis ve ümmet, bir arada "inançsız" sayılan din cemaatleri üstleniyordu. Burada, örneğin 14.

---

415 Cahen, Cl., "Sur les traces des premiers akhis", s. 90; A.g.y., *Turkey*, s. 338-341. Bunlar, Moğol veya Türkmen olsun, tüm devlet düşmanlarına cephe aldılar, Selçuklu hanedanından yana çıktılar. Gordlevskij'de s. 282.

416 Gülşehrî, Ahi Evren'i över, çünkü o kadın peşinde koşmaz, akıl ve inancı arar. Taeschner, F., *Mesnevî*, s. 15, 17, 18, 20.

417 *A.g.e.*, s. 67, 322, 317. 14. yüzyılda başlıca Anadolu kentlerinde Ahiler vardı. A. Gölpınarlı şunları sıralıyor: Bolu, Kastamonu, Sinop, Sivas, Erzurum, Gümüşhane, Erzincan, Tire, Bursa, Kayseri, Niğde. *Les organisations*, s. 26.

418 Arnakis, G. G., *Futuwwa*, s. 241.

419 Taeschner, P. *Beitrâge*, s. 25.

420 A.g.y., s. 20.

421 Gibb-Bowen, I, s. 277.

yüzyıl Anadolu'sunda olduğu türden tek tek zanaat kollarının "manevi koruyucuları" yoktu. Korporatif birliklerin söz konusu olduğu yerlerde bile bunların hepsi devletin kontrolüne ve tüzüklerine bağlı olduklarından Batı Avrupa'daki loncalara tekabül etmemektedir. Bu nedenle klasik dönemde, fütüvvet örgütleriyle zanaatkâr birlikleri birbirleriyle çakışmıyordu.[422] Koşullar Suriye, Irak ve İran'da yine farklıydı. Buralarda 11. yüzyılın ortasına kadar "fityan"a yani "gençliğe" dayanan özerk kentsel iktidar organları oluşmuş bulunuyordu. Bu **ayyarun** ya da fityan, yasa dışı insanlardı. Şehrin dış mahallelerinde yaşayan aşağı tabakalardan gelirlerdi. Yağmacılık ve yönetici organların kontrolünden can ve mal kaçırmak başlıca hedefleri olmuşa benzer. Yerlerini yine kendilerini dıştalayan bir toplumda aramaktaydılar. Spontane çatışmalar yoluyla, zenginliğin adaletli dağıtımını sağlamaya çalışıyorlardı. Bu nedenle ne yoksulları ne de zayıfları eziyorlardı.[423] Komutanları yani "reis", onların vurucu gücüne güveniyordu. Bu görevi genellikle kentin hâkiminden elde ederdi, ama kent halkının feodal olmayan kesimi kendilerine sevimli gelmeyen birinin reis yapılmasına izin vermezdi. Suriye'de reisler –örneğin Şam, Halep, Amid [Diyarbakır]– 11. yüzyılda hanedanlar oluşturan zengin tacir ailelerinden geliyorlardı. Belli bir yandaşlar tabakasına dayanıyorlar ve kadılık makamını da ele geçirmeye çalışıyorlardı. G. Hoffman Suriye'deki reis hareketinin temelde **ahdas**'ın* desteğine muhtaç olduğu sonucuna varır. Konumunu iktisadi ve siyasi olarak sağlama almayı başardıktan sonra bile reis hâlâ feodal egemenin gücüne bağımlıydı. Reis, kabaca söylemek gerekirse, kentli orta ve yukarı tabakanın bir temsilcisi olarak görülebilir, ama bu grupların içindeki önemli farklılaşmalar, onun ayağını yere sağlam basmasını olumsuz yönde etkilemekteydi. Ayrıca ahdasın korporatif birlikler olmayıp, 11. yüzyılda daha çok orta ve yukarı tabakaların güdümüne girdiğini eklemek zorundayız. Az zaman sonra kentli yoksullara karşı mücadeleye başlayıp Bâtınileri ezdiler. Suriyeliler, elverişli siyasal koşullar altında bile tam kentsel özerklikler elde edemediler.[424]

Selçukluların ortaya çıkışıyla birlikte tüm hareket dümdüz oldu. Türk garnizonları Reis'in ve ahdasın etkinliğine son verdiler. Yeni egemenler,

422 Cahen, Cl., "Y-a-t-il en des corporations professionnelles dans le monde musulman classique?" *The Islamic City*, Ed., B. Cassirer, Oxford and University of Pennsylvania Press 1970, s. 55, 61.

423 Cahen Cl., "Mouvements populaires et automisme urbain dans l'Asie musulmane du moyen age", *Arabica* 6, 1959, s. 25-57.

[Y.Ö.] **Ahdas** (Arapça): Gençlik; olaylar; kötülükler.

424 Hoffmann, G., s. 90.

kentlere muhtesip adı verilen ve hem pazar yerlerini ve iş hayatını denetleyen hem de kamu ahlakını koruyan birer görevli atadılar. Küçük Asyalı Ahiler, Selçuklu döneminin sonunda yarım kalmış olan özerklik çabalarının ucunu bir yerinden yakalayıp onu yeniden geçmişe bağlamaya çalıştılar.[425] Önderleri, 13. yüzyılın başında [Moğol istilası altındaki] İran'dan göç edip geldiği için[426] bunun bir geleneğe dayandığından söz edilebilir. Yine de eski özerklik ideallerini pratikte deneyebilmeleri, Sultanlığın siyasal dağılması ve siyasal yaşamın devletin kenar vilayetlere ve küçük emirliklere kaymasıyla mümkün olabildi.[427] Ancak beyliklerin yükselişi, sonunda Ahiliği de siyasal hareket özgürlüğünden zorunlu olarak yoksun bırakacak yeni ve merkezî bir gücün doğuşunu haber veriyordu.

425 Cahen, Cl., *A.g.e.*, Ashtor, E., "Républiques urbaines dans le Proche-Qrient à l'époque des croisades?" *Cahiers de civilisation médiévale* X.–XII. siècles 18, 1975, s. 124, 131.

426 Taeschner, F., *Akhî*, s. 322.

427 A.g.y., *Beiträge*, s. 28.

III

ÇÖKÜŞ VE YÜKSELİŞ: ANADOLU BEYLİKLERİ

Moğollar, Kösedağ'daki zaferlerinden sonra Bedreddin Ayni'ye göre Selçuklulardan hemen 360.000 dirhem nakit, 10.000 koyun ve 1000 attan oluşan "hediye"ler talep ettiler.[1] Sultanlığı, İlhanlı İmparatorluğu'na bağlı bir vasal statüsüne indirgeyen 1245 tarihli barış antlaşmasına göre, yıllık,

1.200.000	dirhem nakit
500	değerli kumaş
500	at
500	katır
3.000	altın külçe karşılığı tahıl

değerinde bir haraç tespit edildi.[2] Sağlam bilgilere sahip olan Fransisken keşişi St. Quentinli Simon, fazladan 5000 koyunun sözünü ederken tahıldan hiç bahsetmiyor. Ancak bunun dışında zaman zaman haracı da aşan yükseklikte yıllık hediyelerin söz konusu olduğunu belirtiyor.[3] Tüm miktarlar yıldan yıla değişerek yükselme eğilimindeydi. Haraç 1336'da inanılmaz sayılabilecek bir yüksekliğe, 3.300.000 dirheme ulaştı. İlhanlı İmparatorluğu'nun öteki eyaletleriyle yapılacak bir karşılaştırma Rum ülkesinin ne denli acımasızca sömürüldüğünü gösterir: Azerbaycan 2.384.000, Eran ve Mughan 303.000, Şirvan ve Kustasfi 113.000 dirhem vermek zorundaydı. Buna uyarlı olarak kentlere düşen yük de oldukça ağırdı. Sivas ve Konya'nın her biri 1.384.866'şar dirhemle yükümlüyken, çok daha zengin olan Tebriz'in payına düşen yalnızca 1.390.000 dirhemdi. A. Z. Velidî'nin hesaplamalarına göre, bu miktarlar 14. yüzyılda İngiltere kralının 1 yıllık

1 Velidî, A. Z., s. 29.

2 Akserayî, s. 51.

3 Vincenz von Beauvais, lib. XXXII, cap. 28, s. 180; Cahen, Cl, *The Encyclopaedia of Islam* içinde. N.e.t. I. Leiden-Londra 1960, s. 844.

gelirine tekabül ediyordu.[4] İlhanlı İmparatorluğu'nun bütün bütçesi göz önüne alınırsa, tablo daha iyi açıklığa kavuşur: 1336'da Horasan hariç, toplam 19.668. 315 dirhem. Demek ki hemen hemen dörtte biri Rum ülkesine düşüyordu.[5] Bir vasal devlet olarak ortada yalnızca bir sağmal inek görülüyordu. Moğol Valisi Timurtaş'ın refakatçisi sıfatıyla sağlam bilgilere sahip olması gereken Akserayî şöyle yazıyor: "Eğer herhangi birisi Azerbaycan ya da başka herhangi bir yerde vergi toplamak ister de ora ahalisi vergileri ödemezse, o zaman bu kişi hemen Rum'da bir görev için başvurur ve açığını orada kolayca kapatırdı."[6] Burada özellikle vergilerin **iltizama** verilmesi çok kötü sonuçlar doğurdu: Örneğin İlhanlı Gazan Han (1295-1304) Rum'un vergilerini toplama işini 4 adama iltizam verdi. Bunlar devlet kasasına 3.600.000 dirhem getirmeyi yükümlendiler. Bunun ötesinde elde edecekleri ise kendi kazançları olacaktı. Durumun pratikte nasıl geliştiğini Akserayî bize son derece açık biçimde anlatıyor: Bu dört kişiden biri olan Kemaleddin Tiflisî, payına düşen Amasya-Samsun arasındaki bölgede hacizlere başladı. Bunun gibi, tahıl ürünün de %10'unu kendi kişisel gereksinmesi için talep ediyor, çoğu insan onun adamlarının önünden çifti çubuğu bırakıp kaçıyordu. İş birlikçisi olan **Mustavfî Şerefüddîn Osman** öylesine yüksek meblağlar talep ediyor ki, "ülkede baca tütmez" oluyordu. Hatta Kırşehir'de dervişler bile onun para hırsını dindirebilmek için tekkelerini terk edip kiraya vermek zorunda kalıyorlardı.[7]

1299'da tüm gelirlerin tahminini yapmak, buna tekabül eden vergileri talep ve kanunları gözetmek amacıyla, sultanlığa bir vezir yollanır. Moğol hanının isteği uyarınca her çiftçiden çift başına yalnızca 1 dinar (=6 dirhem) alınması gerekmektedir. Ancak Konya'ya varışıyla birlikte ilk önce Sultan **Alâeddin III. Keykubad bin Feramuz**'un İlhanlı hükümdarı için ayırmış olduğu hediyelere el koyar. Çiftçilerdense çift başına 10 dinar ister. Sivas'ta sahte gümüş para kullanmış olmakla suçladığı bir sarraftan ceza olarak, tehditle 15.000 dinar alır. Rastladığı emirin tümü de tutuklanmaktan ancak yüzer bin dinar vermekle kurtulabilirler. "Tüm kentlere halkı ezmek üzere kendi adamlarını yolladı".[8] Bu vezirin daha sonra Han tarafından idam edilmesi bile eziyet çeken halkın fazlaca bir işine yaramadı; İlhanlı devletinde eceliyle ölen vezir sayısı zaten yalnızca birdi.[9] Tarım

4 Velidî, A. Z., s. 27.

5 A.g.y. s. 28.

6 Akserayî, s. 89. Timurtaş, İlhan Abu Said'e karşı ayaklandı ise de babası Emir Çoban tarafından doğru yola getirildi: Kazvi î, *Tarık*, s. 149.

7 Akserayî, s. 94.

8 A.g.y., s. 104.

9 Kazvinî, *Tarık*, s. 149.

tamamen bozulmuş, açlık ve sefalet egemen olmuştu. 1300'de bir de kuraklık ülkeyi sarınca tahıl fiyatları alıp başını fırladı. Aksaray'da anaların çocuklarını kesip yediği rivayet olunur.[10] Türkmenler, her ne kadar çiftçilere oranla daha az çektilerse de, Moğol boyunduruğunu sürekli taşımaya niyetleri olmadığından [32 –*Y.Ö.*] bir süre sonra direnişe geçtiler. Ayaklanmaları, birtakım vilayetlerin Konya'daki merkezden ve Moğol valilerden koparak bağımsızlaşması sonucunu getirdi.[11]

1. Türkmenlerin Ayaklanması

Bu hareketin başında Cl. Cahen'in Küçük Asya Türklüğünün tipik temsilcileri olarak gördüğü **Karamanlılar** yer alır.[12] Sivas'tan gelmiş ve buradayken bir şekilde Baba İshak Ayaklanması'na karışmış olmalılar. Baba İlyas'ın oğlu Muhlis'in, Konya'yı bir süre elinde tuttuktan sonra Konya Karamanlı hanedanının kurucusu Nur Sufi'ye terk ettiği rivayet olunur.[13] Kesin olarak bildiğimiz, ailenin Babailerin sindirilmesinden sonra Larende ile Ermenek arasındaki dağlara kaçarak, eskiden beri orada göçebelik eden Türkmen aşiretlerine katıldığıdır. Ermeni ve "Franklar"a karşı gazi olarak savaşmışlardı.[14] Muhtemelen erken-Selçuklu döneminde buralara yerleşmişlerdi.[15]

Karamanlılar geçimlerini önceleri yol boyunda eşkıyalık ve Toros Dağları'ndan elde edilen odun kömürünün satışıyla sağladılar. **X. de Planhol**, Anadolulu göçerlerin hiç de ormanları yakıp tüketmediklerini, tersine yurtlarını ormanın kıyısına kurup, yalnızca meralarını genişletmek amacıyla yavaş yavaş ormandan yer açmaya giriştiklerini kanıtlamıştır. Orman zenginliğini, silah (yay ve ok) ve –yalnızca satmayıp kendi demirci fırınlarında da kullandıkları– odun kömürü yapımında kullanıyorlardı.[16] Karamanlılar da tümüyle bu gelenek doğrultusundaydılar. Koşullardan hoşnut olmayan göçerlerin başına geçip Konya'daki taht kavgalarına müdahale etmesini iyi bildiler. Sultan Rükneddin, Karaman Bey'e 1261'de Arman (İçel) vilayetini ve emir payesini verdi. Kardeşi Bunsuz'u ise muhafız alayına ko-

10 Akserayî, s. 106. Sivas yöresindeki büyük kıtlıktan, isimsiz bir Ermeni'nin notlarında da söz ediliyor.

11 Akserayi, s. 115.

12 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 363.

13 Önder, M., s. 87. Karamanlı hareketinin siyasal-dinci niteliğini vurguluyor. M. F. Köprülü, *Bektachisme*, s. 406.

14 Cahen, Cl., *Notes*, s. 342.

15 Planhol, X. de, s. 253.

16 Planhol, X, de, "Les nomades, la steppe et la forêt en Anatolia", *Geographische Ztschr*, 53, 1965, s. 106, 111.

mutan yaptı.[17] Ancak uzlaşma uzun sürmedi. Akserayî 1261 yılının olaylarını şöyle betimler: "Bu yılda Ermenek, Karaman, Zeynülhac ve Bunsuz bölgelerindeki Türklerin emirleri, Sultan İzzeddin'in davasını savunmak ve Sultan Rükneddin'e karşı savaşmak üzere ayaklanarak 20.000 zırhlı atlı ile Konya üzerine yürüdüler. Moğol ordusu küçük birimler hâlinde yazlık kamplarında olduğundan, durumdan yararlanıp Konya'yı ele geçirmek istediler... Savaş Kavala Ovası'nda oldu. Yenildiler. Bunsuz ve Zeynülhac adlı emirleri tutsak edilip asıldılar."[18]

Bu söylenenlerden de anlaşılacağı üzere, Karamanlıların mücadelesi merkezî iktidara olduğu kadar Moğollara da yönelmişti. Aslında hedefleri her ikisinden de kurtulmaktı, ama bunu zorunlu olarak iki taraftan birinin yanında yer almakla maskeliyorlardı. Karaman Bey, 1262'de muhtemelen bir yaralanma sonucu öldü.[19] Küçük Ermenistanlı ordu kumandanı Smbat Sparapet yazdığı yıllıklarında onun kısa sürede pek çok göçeri çevresine topladığını, öyle ki sultanın ona karşı çıkmaya cesaret edemediğini belirtir. Kilikya-Ermeni Krallığı'nın sınır bölgelerini basacak ve I. Getum (1226-1270) başına işler açacak kadar güçlenmişti. Bey, muhtemelen yalnızca ganimet peşinde değildi, öncelikle İlhanlıların sadece uydusu değil, uşağı hâline gelmiş olan Getum'u vurmak istiyordu.[20]

Karaman Bey, çete reisi olarak işe başlayıp özerk beyliklerin emirleri durumuna yükselen *nomines novi*'nin ("Yeni insanlar"ın –*çev.*) tipik örneğiydi.[21] Bunlar, yalnızca Konya'ya karşı mücadele veren Türkmen dalgalarının üzerinde yüzmekle kalmıyor, aynı zamanda da kokuşmuş zorba Moğol yöneticilerden mirî arazileri meşru yollarla elde etmek ve bunları ileride kendi egemenlik bölgelerine katmak için çıkan her fırsattan yararlanıyorlardı.[22]

Ekonomik açıdan sırtını emlaka dayayan beylik yalnızca Karaman Beyliği değildi, tüm öteki Küçük Asya beylikleri de iktidarlarını kendi mülkleri "*allodium*" [Hassa veya tam özel mülkiyet arazisi] üzerinde kurmuşlardı. Osmanlı dönemi Anadolu'sunda yerel feodal aristokrasi ve kendi mülklerini güvence altına alabilmeyi sağlayan vakıflar bunun sonucu olarak yaygınlaşacaktı.[23]

---

17 Flemming, B., s. 28; Cahen, Cl. bunu kuşkuyla karşılıyor.

18 Akserayî, s. 55.

19 Cahen, Cl., *Notes*, s. 344; Aksaraylı, K. M., *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1943, s. 159, 182.

20 *Armianskiye istorniki*, s. 54. Moğolların Küçük Ermenistan prensleriyle, Mısır ve Selçuklulara karşı yaptıkları ittifak, *Giriş*, s. 188.

21 Jorga, N., *Geschichte I*, s. 139.

22 Kazvinî, *Tarık*, s. 357.

23 Mutafçieva, V. P., *Die Wakf*, s. 54, 63.

1277'de Karaman'ın torunu Mehmet Bey isyan bayrağını açarak, sultana ve Moğollara vergi ve haraç vermeyi reddetti. Artık fiilen Selçuklu devlet merkezinin ele geçirilmesi söz konusuydu. (Mehmet Bey) ilk saldırıda Moğolları ve ücretli İran askerlerini yendi. Türkmenler bu ordunun tüm ağırlığını ganimet aldılar. İlhanlıların emri üzerine ganimeti isyancılardan geri almak üzere yola çıkan Moğol büyük vezirinin bir amcası da yine silahlarından, atları, sancağı ve davullarından oldu.[24]

Mehmet, bu kez Memlûk Sultanının adına ortaya çıkarak onun bayrağını açtı, Konya'nın bu yoldan teslimini sağlayacaktı. Bu plan başarısızlığa uğrayınca, Selçuklu tahtı üzerinde hak iddia eden Cimri'yi öne çıkardı. Mehmet'in bu girişimi, sultanlığın geri kalanına son darbeyi vuran ve 1277'nin Mayıs'ından 1278'in Haziran'ına kadar süren ayaklanmanın bir parçası hâline geldi. Akserayî, anlatımına şu cümlelerle başlar: "Bu sıralarda Cimri adlı bir adam ayaklandı ve onu uç illerinde körü körüne izleyen Türkmenler üzerinde etki kazandı. Aşağı soydan olmasına rağmen, ispat da edememeksizin Sultan İzzeddin Keykavus'un oğlu olduğunu iddia etti."[25] St. Quentinli Simon da aynı şeyi aktarıyor: *Coterinus* (Cimri) kötü niyetli birinin öğütlerine uyarak o denli ileri gitmişti ki, annesini oğlunun şimdiki sultanın kardeşi olduğunu ortalık yerde açıklayıncaya kadar tehdit edip dövmüştür. Cimri bundan sonra hemen inisiyatifi ele alarak kardeşinin hantal ve yumuşak olduğunu, bu nedenle de ülkeyi yönetmeye hakkı olmadığını ilan etmiştir. Zaten Moğollar da onu bu yumuşaklığı yüzünden yenmişlerdir. Sonuçta taht onun hakkı olmalıydı.[26] A. D. Noviçev'e göre "cimri" adı, aşağı soydan biri, bozguncu anlamına gelir ve düşmanları bu adı takarak onu aşağılamak istemişlerdir. O ise bastırdığı paralardan anlaşıldığına göre kendisine **Ebu El-Fetih Siyavuş bin Keykavus** adını vermiştir.[27] Kendisini vezir yapan Mehmet Bey ise, ayaklanmanın baş aktörü olarak kaldı. Kendisine ilk önce güneydoğu vilayetlerindeki Türkmenler katıldı. Eşref, Menteşe ve Germiyan Türkleri de destek verdiler.[28] Orta Anadolu'ya doğru yürüyüşe geçerek elinde mevki ve büyük toprak bulunduranları ezdiler. Simon'a göre

24 Akserayî, s. 71. Eski Osmanlı takvimleri Konya'nın fethini 1278 yılına tarihliyor.

25 Akserayî, s. 73.

26 "...Matrem suam affligens atque percutiens increpabat, eo quod publice diceret conf tendo cuius hominls filius esset, et quis evm gemüsset. Itaque tandem illa sicut a filio edocta, coram omnibus qui ex industria congrogati fuerant in locum unum ad testificandum quod audiret, dicebat. Pili scito quia genuit te pater istius Soldani. Quo dicto Coterinus exclamabat, omn busque dicebat: Audlstis quid mater mea dicit, vos omnes supter hoc invoco, ut mihi testes sitis... Soldanus frater meus iners ac muliebris est, nee dignus terram tenere, quoniam a Tartaris victus est: propter hoc itaque volo Soldanus esse..."

27 Noviçev, A. D., *Istoria Turçiy*, s. 22.

28 Flemming, B., s.47.

Cimri, Konya yakınlarında Hristiyanlara ait 300 evi yıktırdı.[29] Bu davranışta, oluşmakta olan beylikleri yüreklendiren gaziliğin [33 –Y.Ö.] yeniden uyanışını görüyoruz. Cimri, Konya'nın, eğer esaslı bir saldırının dehşeti altında ezilmek istemiyorsa üç gün içinde teslim olmasını bildirdi. Kente girişinde devlet hazinesi olduğu gibi eline düştü. Kent yöneticisi ve kardeşinin sonu darağacı oldu.[30] Akserayî, değerli yapıların yıkıldığını, amir ve meliklerin hazinelerinin yağmaya sunulduğunu bildiriyor.

İsyancı başı bir sultan [bağımsız bir devlet kurucusu] gibi davranarak adına sikke bastırıp, cuma namazında adına hutbe okutmuştur.[31] Alâeddin II. Keykubad'ın mezarında saklı duran hükümdarlık alametlerini sahiplenerek Rükneddin'in kızlarından birisiyle evlenmiştir.[32] Yeni vezir Mehmet ise, o günden sonra yazılı ya da sözlü olarak Arapça ya da Farsçanın kullanılmasını yasaklayan bir emir yayınladı. Türkçe artık resmî dil ve saray dili kimliğini alıyordu.[33] Bu bir rastlantı sayılmamalıdır. Bundan böyle etkili olacak olan Türkmen beyleri yalnızca Türkçeden anlıyorlardı. Oysa Selçuklular döneminde Türkçenin yazışma ve edebiyat dili olabilmek konusunda hiçbir şansı olmamıştı, çünkü egemen çevreler güçlü bir biçimde İranlılaşmışlardı ve güçlerini* yüksek İslam kültüründen alıyorlardı. Halk dili ancak 13. yüzyıl ortalarından başlayarak,** dervişlerin ve Türk emirlerinin baş koydukları bir süreç sonucunda yazı dili olarak gelişmeye başladı.[34]

Mehmet ve Cimri arasında başından beri iş birliği söz konusuydu. St. Quentinli Simon, Karamanlıyı tam bir sultan yaratıcısı olarak niteler: " *Consilio cuorundam Admiraldorum elevare se voluti in Soldanum.*"[35] Bu sözlerin arkasında yatanın Karamanlı olduğunu tahmin edebiliriz. Ancak ittifak Konya'nın fethinden sonra bozuldu. Cimri, Konya'da kısa bir süre oturduktan sonra, eski feodal aristokrasinin direnişini kırmak üzere batıya doğru yola çıktı. Aynı sırada, kaçmış bulunan Sultan Gıyaseddin III. Keyhüsrev'i (1264-1283) desteklemek üzere yardımcı Moğol birlikleri ülkeye

29 Vincenz von Beauvais, lib. XXXII, cap. 151, s. 161.

30 *A.g.e.*, s. 162.

31 Akserayî, s. 73.

32 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 290.

33 Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri*, s. 4; Matuz, J., Türkçenin Osmanlı Devlet dili olarak onaylanması bkz. *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa*, Yayınlayan: K.-D. Grothusen, Göttingen, 1974, s. 69.

[Y.Ö.] Gerek Mevlanacı gerek çoğu yönleriyle autizme varan mistikçi kültür.

[Y.Ö.] Anti-feodal Türkmen halkın ve Mevlana karşıtı Babai.

34 Turan, O., *Türkler*, s. 478, 481; Melikoff-Sayar, I., *Le Destân*, s. 35; Şehabettin Tekindağ, M. C., "Büyük Türk Mutasavvıfı Yunus Emre Hakkında Araştırmalar", *Belleten XXX*, 1966, s. 83-85.

35 Vincenz von Beauvais, lib. *XXXII*, cap. 151, s. 161.

girdi. Bu kritik durumda Karamanlı Mehmet Bey efendisini terk etti. Anlaşılan, Konya'da tek başına kalıp Moğollar tarafından yok edilmekten korkmuştu. 14. yüzyılın ikinci yarısında yazan Karamanlı kronikçi Şikarî'den Konya'daki Ahilerin Karamanlılardan [34 -Y.Ö.] sırt çevirip Moğollardan yana çıktıklarını öğreniyoruz.

Antalya'da Ahi Murad, kenti Mehmet'e teslime yanaşmamış, bunun üzerine saldırıya geçen Mehmet ise bu saldırıda ölmüştür.[36] Ancak kronikçi bu noktada yanılıyor: Mehmet, Cimri'yi açıktan açığa bir düzenbaz olarak nitelemesine rağmen, Gıyaseddin III. Keyhüsrev'i tutan Germiyanlılar tarafından yakalanıp öldürüldü.[37] Cimri'nin kendisi ise güneydoğuya kaçarken başkenti de feda etti. Bu kez birlikte harekete geçen Selçuklu ve Moğollar onu ilkin bir süre kovaladılar, ancak yol geçmez arazilerde çatışmaya girmekten kaçındılar ve başkentin boşaltıldığını duyunca da, isyanın başarısızlığa uğradığını tahmin ederek geri döndüler. Ancak bunun bir yanılgı olduğu ortaya çıkacaktı. Cimri tekrardan taraftarlarını toplayıp "kendi başına hükümet etmeye başladı, dört bir yana huzursuzluk çıkarıcı fermanlar yollayıp, günde beş vakit adına davul vurdurdu." Ancak Konya'nın hakkından yeniden gelmeyi başaramadı. Moğol valisi uç beylerine paralar ve hediyelerle elçiler göndererek, onları yardımcı birlikler yollamaya çağırdı. Sonunda Karahisar'da gerçekleşen ve her iki tarafça da çok ağır kayıplar verdiren savaşta Cimri yenildi ve tutsak düştü. Sultan ona akla gelebilecek en vahşi ölüm cezasını vererek, derisini tepeden tırnağa yüzdürdü, samanla doldurtup ülkenin kentlerinde bir bir dolaştırdı.[38]

A. D. Noviçev, ayaklanmayı anti-feodal bir hareket olarak niteliyor.[39] Kuşkusuz ki bu olay, Karamanlı ve Germiyanlıların özerk beylikler oluşturma amacıyla giriştikleri ayaklanmalardan farklıydı. Cimri için durum daha başkaydı. Ayaklanmasını Moğollara karşı başlatmış ve Karamanlıların desteğini görmüştü. Onun için önemli olan, sultanlık tahtının ele geçirilmesi ve bunların yardımcılarına karşı, tıpkı Babailer gibi "her ne pahasına olursa olsun" bir mücadele vermiş, yani bir halk hareketinin başında yer almıştı.[40] Mehmet Bey gibi adamların onun zaferinden umabilecekleri pek bir şey yoktu, çünkü bunların asıl amacı köylü ve göçerler üzerinde egemenlik kurmaktı. Feodal sınıfın bütünü, doğal olarak, öldüresiye bir nefretle onun karşısına dikildiler. Ticaret, çekişmeler ve entrikalar hemen unutulmuş,

36 Melikoff, I., "Drame de Kerbela dans la literatüre epique turque", *RI XXXIV*, 1966, s. 147, A. 3.

37 Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri*, s. 4; Aksaraylı, K. M., *Selçukî Devletler Tarihi*, s. 189.

38 Deri yüzmeyi Selçuklular İranlılardan görmüşler ve bunu ancak ağır suçları cezalandırmakta uygulamışlardır. Bkz. Rice, T. T., *The Seljuks*, s. 88 ve Akserayî, s. 74.

39 Noviçev, *Istoria Turçiy*, s. 22-24.

40 Flemming, B., s. 50.

hepsi meşru sultanın çevresinde toplanarak düşmanla yani Moğollarla sıkı bir iş birliğine girişmişlerdi. Bu bağlamda Gıyaseddin III. Keyhüsrev'in oğluna ölüm döşeğinden hayat sırrı olarak verdiği iddia olunan vasiyetnamesi ilginçtir: "Eğer hükümdar olmak istersen, babasının sofrasında iki ekmeği yan yana görmemiş aşağı insanlardan uzak dur ve şaklabanlığı meslek edinmiş kimselerle ilişkiye girme. Gerçi ben onların (mevki sahiplerinin -E. W.) öğütlerine uyduğum sürece devlet yükseldi ve halk da mutlu oldu, ama ne zaman ki... eski dönemlerin onurunu ve değerlerini hiçe saydım, alçakları ve delileri hizmete alıp her önüme gelen sepetçi, ip cambazı, kasap ve demirci çırağından emir ve askerî vali yaptım, işte o zaman aşağılanmayı ve mevkiimi kaybetmeyi hak ettim."[41] Bu sözlerde, eski kuşağın, Türkmen beyliklerinden gelerek yükselen "yeni adamlar"dan, bu arada Cimri gibi kutsal düzeni ayakları altına alıp çiğneyen adamlar karşısında duyduğu korku ve nefret seziliyor.

Halk hareketine karşı kazanılan zafer aslında bir Pirus zaferiydi [35 -*Y.Ö.*]; devletin dağılmasını, durdurmaktan çok, hızlandırdı. Ayaklanma, Türkmenlerin merkezden bağımsızlaşma mücadelesinde belirleyici bir aşamayı temsil ediyordu. Emir ve şeyhler, bundan böyle uzun vadede artık ne sultanların ne de Moğolların engellemeyi başaramayacakları bir özerklik elde ettiler. İran'daki İlhanlılar 1277'de Anadolu'da Moğol yönetim sistemini kurdular, artık buradaki gölge sultanlar, yoz Moğol valilerinin emirlerine uyacaklardı. Hanlar, yalnızca batıdaki uç beylerine daha geniş bir hareket serbestliği tanıdılar.[42] Durum böyleyken Mısır Memlûkleri, adamlarını Anadolu'ya sokup 1277'den itibaren kendilerini Anadolu Sünniliğinin* koruyucusu ilan ettiler. Sultan Kalav'un (1279-1290) Küçük Ermenistanlı bir tacire 1285'te şöyle diyordu: "Tüm Müslümanların çıkarlarını gözetmek benim görevimdir, çünkü benden başka hükümdarları, zincirlerini kıracak ve düşmanlarıyla savaşacak kimseleri yok. Bu Karamanlı tutsaklar kayıtsız şartsız benim uyruklarımdır ve ancak benim bayrağımı açarlarsa zafer umabilirler."[43]

Bilindiği gibi Mehmet Bey, Sultan'a karşı verdiği savaşta meydana Memlûk bayrağıyla çıkmıştı. Türkmen ve Memlûkleri** birbirlerine bağlayan, Moğollara karşı ortak düşmanlıklarıydı. İşte Küçük Asya beylikleri, özellikle de Osmanlılar, bu birbirleriyle yer yer çatışan, yer yerse çakışan çıkar alanları içinde at oynatmak durumundaydılar.

41 İbn Bîbî, s. 332.

42 Flemming, B., s. 53.

[*Y.Ö.*] Selçuklu feodallerinin Ortodoks dinci ideolojisi.

43 Quatremère, E. M., *Histoire des sultans Mamlouks dé l'Egypte écrite en arabe par Tâkieddin-Ahmed-Makrizi*, C. 2, 1, Paris 1845, s. 171.

[*Y.Ö.*] Konya Selçuklularının din ideolojisinden bağımsız olarak.

2. Beylikler ve Gazilik

Beylikler sistemi adı verilen sistem, Türklerin erken-Selçuklu döneminden devraldıkları bir mirastı. Bu sistemi Suriye, Mısır, Anadolu ve sonraları da Osmanlılarda buluyoruz.[44] Burada söz konusu olan -daha Selçuklular'ın ilk ilerleyişleri sırasında gözlemlediğimiz türden- ön ve erken feodal egemenlik biçimlerinin belirli sınırlar içinde yeniden canlanmasıydı. Ülke toprakları, beylerin aile mülkü olarak düşünülürdü. Aile reisine Ulu Bey ya da görevi açışından **emîr-i âzam** denirdi. Kendisi beyliğin merkezinde, kardeş ve çocukları ise yönetsel işleri yürüttükleri taşra merkezlerinde otururlardı. Hristiyan halkın vergi ve haraç düzenini Selçuklu döneminden aynen almışlardı.[45] Bu açıdan Konya Sultanlığı ile tam bir süreklilik gösteriyorlardı.

Uzunçarşılı'ya göre Anadolu'daki beyliklerin sayısı en az 18'di. Ancak önemli olanların sayısı ancak 16'yı bulur, şöyle ki:[46]

- Sinop merkezli Pervane (1277-1300).
- Karahisar çevresinde Sahib Ata, daha 13. yüzyıl sonunda parçalandı.
- Mizya'da, Troya Ovası, Pergamon ve Balıkesir dahil, Karesi (1300-1336).
- Manisa çevresinde Saruhan (1300-1410).
- Eski Lidya'da, Meander (Menderes) ile Hemos (Gediz) arasında Aydın. (1299-1403).
- Karya'da, Muğla merkezli Menteşe (1300-1425).
- Antalya dahil olmak üzere Pisidia'da Teke (1300-1426) ve Kamid (1391'e kadar).
- Konya yakınlarında, Beyşehir çevresinde Eşref (1327'ye kadar).
- Frigya'da Kütahya dahil, Germiyan (1300-1428).
- Çevresiyle birlikte Denizli veya Larende (1277-1368).
- Kilikya'da, Kalykadnos Vadisi'nde, kuzeyde Konya'ya kadar Karaman (1256-1483).
- Karadeniz'in güney kıyısında Kastamonu merkezli Kastamonu veya Çandar (1292-1461).
- Adana bölgesinde Ramazan (1378-1608).
- Elbistan ve Maraş'ta Zulkadir veya Dulkadir (1339-1521).

---

44 Uzunçarşılı, İ. H., "Ondört ve Onbeşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi". *Belleten*, II, 1938, s. 105.

45 Melikoff-Sayar, I. *Le Destân*, s. 63, Uzunçarşılı, İ. H., *Zemija inarod*. s. 171.

46 Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri*, Inhaltsverzeichnis.

– Sangarios (Sakarya) bölgesinde Paflagonya'ya kadar, Osman.[47]

Tümünün kuruluşu konusunda, Karamanlılar hareketi için söylemiş olduğumuz ve Nikeforos Gregoras'ın şu sözlerle anlattığı şeyler şu veya bu oranda geçerlidir. "Türklerin (Selçukluların –E. W.) devleti böylece yıkıldı ve bütün bu karmaşa girdabı içinde yalnızca zengin ve soylu kişilerin tek tek yönettiği satraplıklara* ve bölgelere bölünmekle kalmadı, aynı zamanda bir sürü karanlık ve isimsiz yaratık (*polla ton aüokson anonümon*) ön plana çıktı ki, bunlar etraflarına her türlü iti kopuğu (*tioni serfetodeiz*) toparlayıp haydutluğu başladılar. Yanlarında yay ve sadaktan başkaca hiçbir şey taşımazlardı. Dağlardaki boğazlarda gizlenip, buradan sık sık düzenledikleri baskınlarla Romalıların komşu yöre ve kentlerine çok çektirdiler."[48] Bu durum, merkezî iktidardan yana olan Germiyanoğulları gibi adamlar için de geçerliydi. Fiilen kılıçtan başka hiçbir şey tanımaz duruma geldiler. Bu nedenle Cimri ayaklanmasından sonra sultanlar onları soygun ve ganimet düşkünü Türkmenlerle birlikte Küçük Asya'nın batısına, Kutayek (Kütahya) bölgesine yerleştirdi. Ancak 1300'e gelindiğinde iktidar alanlarını Ankara'ya kadar genişletmiş ve Karesi, Saruhan ve Aydınoğulları'nı kendi buyrukları altına almışlardı.[49]

Beylik, [Germiyanoğulları? –*Y.Ö.*] muhtemelen, Kürt aşiretlerinin de yer aldığı bir konfederasyondan oluşmaktaydı ve komşu Türkmen aşiretleri üzerinde belirli bir dinsel etkisi vardı.[50]

Kendilerine gelecek bölümde rastlayacağımız Aydınoğulları, soylarını Germiyan Paşa Yakup Bey'in subaşısı olan Mehmed Bey'e dayandırırlar. Kendisi Aydın'ı Menteşe emiri ile ve üvey oğlu Sasa Bey ile birlikte fethetmişti. Sasa'nın öldürülmesinden sonra Mehmed Bey Aydın'a sahip çıktı. Bir Selçuklu sultanının bu toprakları ona vermiş olması söz konusu değildir. Germiyanlara olan bağlılıkları gevşekti ve bu bağlılık, oğlu olan ünlü Umur Paşa (1334-1338) devrinde tümüyle sona ermişti bile.[51]

---

47 Birge, J. K., s. 26; Lemerle, P., s. 11; Gregoras, Nikeforos şu bilgileri aktarıyor: "Türkler, aralarında anlaşıp Rumların tüm toprak mülkünü aralarında kurayla bölüştüler. Asya'daki Karamanlı Alisurios, İç Frigya'nın büyük bölümü ile birlikte Alaşehir ve Menderes'e uzanan bölgeyi sahiplendi. Saruhan (Sarhanes) oradan İzmir'e kadarki bölgeyi ve İyonya kıyılarını aldı. Manisa, Priene ve Efesos çevresi Sasan adlı başka bir satrapa düştü. Lidya, Aiolya ve Misya yöreleri Kalamis adında biriyle oğlu Karesi'nin oldu. Uludağ ve Bitinya bölgesi Atman'a, Sakarya Paflagonya arasını ise Araurios'un oğulları paylaştı. Bd. 1. VI. s. 214.

[*Y.Ö.*] İsa öncesi Pers Ahameniş İmparatorluğu'nun yönetsel bölgeleri.

48 A.g.y. C. 1, V. 5, s. 137.

49 Cahen, Cl., *Notes pour l'histoire*, s. 353.

50 Flemming, B., s. 78.

51 Akın, H., s. 93, 94.

Padişah sözcüğünün bir kısaltması olan paşa unvanı, beylik hükümdarlarının bir özelliğine dikkat çeker: Bu unvan, 13. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ve militan dervişler tarafından kullanılmıştır. Türkmen beyleri bu unvanı, hem dinsel hem de siyasal önderlik faaliyetinde bulunabilmek için benimsediler.[52] Kendi fetih seferlerini bir misyonerlik ve doğru yolu bildirme faaliyeti olarak görüyorlardı. Buradaki Şii özellikler gözden kaçmamalı. Aydınoğulları yeşil bayrak kullanıyor ve Şii şehitleri olan Ali, Cafer, Hasan ve Hüseyin'i birer ulu kabul ediyorlardı.[53] Gazi ideali yeniden ön plana çıkmıştı. *Düsturname*'sinde Umur Paşa'nın kahramanlıklarını anlatan Enverî, eserini gaziliğe ithaf etmişti.[54] Kahramanı savaştan önce oruç tutar, tüm gece dua eder ve Kur'an'a gömülürdü. Gece ve gündüz tüm çabası yalnızca kutsal savaş içindi. Kendi tutkularını bastırmaya çalışırdı, çünkü ancak bunu başaranlar büyük zaferler kazanabilir ve hiç ölmeksizin sonsuza dek yaşayabilirdi.[55]

Sivaslı ya da Amasyalı Ahmedî, Germiyanlı Şah Süleyman (1363-1388) için, ancak hamisinin ölümünden iki yıl sonra –o da geçici olarak– bitirebildiği[56] *İskendername*'sinde inanç savaşçısını şu coşkulu sözlerle över:

> İnanç savaşçısı Tanrı dininin aletidir. Huzura erecek, kuşkusuz. İnanç savaşçısı, Tanrı'nın kuludur, imansızın çirkefinden temizler bu dünyayı. İnanç savaşçısı Tanrı'nın kılıcıdır, besbelli. Müminlerin sığıncası ve koruyucudur. Tanrı yolunda şehit düşenler, sanmam ki ölmüş olsun. Ne mutlu ona ki, yaşıyor![57]

Gazi unvanı ahlaki açıdan değer kazandı, ki bu açıkça fütüvveti (yiğitliği) çağrıştırmaktadır. Gazi "efendisi"nden törenle bir silah teslim alıyor ve böylece simgesel olarak korkusuzluk mertebesine yükseliyordu. P. Wittek bu törende Batı'daki şövalyelik merasimiyle paralellikler bulur.[58] Güçlü Germiyanoğulları, Osmanlılar dışında tüm uç beylerine gazi unvanını verdiler. Kendileri küçük sınır emirlerinin koruyucusu ve gazilerin arkasındaki destek konumundaydılar.[59] İnanç savaşçısının gündelik yaşantısında ise gaziliğin yüksek ahlaki değerlerinden geriye pek bir şey kalmıyordu. Bu alanda tek geçerli yargı Kur'an'daki şu emirdi: "Ey inananlar, sınırınızdaki

52 Melikoff-Sayar, I, *Le Destân*, s. 45, A. 7.

53 A.g.y. s. 81, A. 1.

54 Enverî, kitabını (1465'te) sona erdirir, kendi döneminin kaynaklarından yararlanarak 1348'e kadar kesin bilgiler aktarır. Bir uç beyliğinin iç dinamiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bkz. Lemerle, P., s. 7-10, 245.

55 Melikoff-Sayar, *Le Destân*, s. 95, 128.

56 Kortantamer, T., s. 23, 100.

57 *Altosmanische Chroniken*, s. 6.

58 Wittek, P., *Deux chapitres*, s. 308.

59 A.g.y., *The Rise*, s. 37.

inançsızlarla savaşınız ve gerçekten de içinizdeki sertliği onlara hissettiriniz. Ve biliniz ki Allah, kendinden korkanların yanındadır."[60]

İslam yasasına göre kutsal savaş, dünyanın fethine kadar sürdürülecekti. Silahlar ancak Müslüman cemaatinin çıkarları bunu gerektirdiği zaman ve geçici olarak bırakılabilirdi. Yine de savaşın nasıl yürütüleceği konusunda belirli kurallar vardı; yani "vahşice" saldırılar olmayacak, mücadele onurlu ve hukuka uygun olarak başlatılacaktı; inançsızlar, İslamiyet'i kabul etmek ya da Müslüman yönetiminin güvencesi altında kullaşmak seçeneği ile karşı karşıya bırakılacaklardı. O zaman bir kafa –ve toprak– vergisi ödeyecek, taşınabilir varlıklarına sahip çıkacak, dinlerine bağlı kalacak, ölümden ve kölelikten kurtulacaklardı.[61]

Türk gazileri için böylesi kuralların pek önemi yoktu. Şeriatçı açıdan bakılırsa, baskınları, önceden bildirmeksizin yapılan "vahşice" savaşlardı. **Akritai** destanından tanıdığımız şövalyece davranıştan çok uzaktılar; muhtemelen 14. ya da 15. yüzyılın başında Anadolu'da Danişmendlerin efsanevi atası **Seyyit Battal**'ın maceraları üzerine derlenen "halk romanı", sıradan bir gazinin nasıl düşündüğünü tüm çıplaklığıyla anlatıyor: "Yiğit savaşçı, İmparator Konstantin'in kız kardeşine dönerek haykırır: Bir kere bizler birer kurt, sizler (Grekler –E. W.) de koyunsunuz... Bir kurdun koyununu tatmak zevkinden kendini mahrum bırakabileceği hiç düşünülebilir mi?[62] Bu bozkurtların hırs ve vahşeti beyliklere göçer akımı hızlandıkça ve Bizans savunması zayıfladıkça artıyordu. Konstantinopolis'in 1261'de yeniden fethi ve Paleolog hanedanı yönetimindeki Bizans etkinliğinin Avrupa'ya kayması sonucu Anadolu'daki Grek savunma gücü kırılmış ve İznikli imparatorların yarattığı eser yıkılmıştı. 1310'da ölen Polyhistor Yeoryas Pahimeris, açıkça Anadolu'daki temaların imparatorun Batı politikası nedeniyle zayıfladığını, üstelik "Türklerin sayıca her zamankinden az oldukları bir sırada kimsenin savunmadığı kıraç toprakları ele geçirdikleri"ni belirtti. İznikli imparatorların kurduğu savunma sisteminin askerî birlikler olmaksızın hiçbir işe yaramayacağını görmüştü:

60 *Kur'an*, IX, 123, s. 199.

61 Hering, G., s. 233-235; Haneberg, B., "Das muslimische Kriegsrecht". Abhandlungen der Königl. Bayr. Akademie de Wiss. Phil.-Philolog. Kl. XII, 2., s. 217-295.

62 Ethè, H , IV, s. 16. Çevirmen ve yayıncı bu öykünün tarihsel hiçbir değeri olmadığı kanısındadır. Oysa, St. P. Kyriakides, bunların efsane veya masal olmayıp 9. ve 10. yüzyıl olaylarını öyküleidiği iddiasındadır: Öyküde karşımıza isyancı Babek çıkar. Kendisi Tebrizli olup, Azerbaycan'da halifenin askerlerine karşı 20 yıl (815-837) savaşmıştır. M. Hartmann'ın konuyla doğrudan ilgili olmayan eleştirisi de şöyle: "Battal öykülerinin Arap Delhemma çevresiyle ilişkisi herkesin gözünden kaçmış... Oysa eski Türk halk öykülerini kafalardan silmek o kadar kolay değil... Türk yorumcular onları kendi dönemlerine, kendi fikir ve tasarımlarına göre yorumladılar. O bakımdan 9. ve 10. yüzyıl Araplığının değil, 14. ve 15, yüzyıl Türk gaziliğinin ruhunu yansıtıyor."

"Tüm yeni inşa edilen kaleler dizisi, Avala, Kayster çevresi, Magedon ve dünyaca ünlü Karya düşmanların uğrağı oldu... Çünkü bir yığın askerin Batı'da tutularak boşuna harcanması yüzünden Küçük Asya'daki tehlike o denli büyümüştür ki, Konstantinopolis'ten Pontus kıyısındaki Herakleia'ya [Karadeniz Ereğlisi] yayan gitmek bile olanaksız hale gelmiştir. Çünkü Sangorios (Sakarya) bölgesinde ve bunun da ötesindeki her şey Bulgarlara değil, Türklere ganimet olmuştur."[63]

Akritailer, maaş alamadıkları halde yüksek de vergi ödemek zorundaydılar. Bu nedenle görevlerini bırakıp dağılıyor veya Türklerden yana geçiyorlardı. II. Andrenikos 1284'te donanmayı dağıttığında, Grek tayfalar Türklerin yanında hemen deniz korsanı olarak iş buldular.[64] Türkler ise "kendileri nasıl Moğollara yenilmiş ve sürülmüşlerse, onlar da şimdi... Romalıları sürüyorlardı. Ve Moğollara karşı ne kadar zayıf direnç gösterdiler ise, şimdi Romalıların karşısına o denli güçlü çıkıyorlardı."[65] D. Angelov, Türklerin Küçük Asya'yı yeniden böylesine basmalarını "*üne veritable calamite pour sa population*" (ora halkı için gerçek bir felaket) olarak niteler, çünkü göçebe orduları için önemli olan yalnızca yağma ve köle toplamaktır.[66] Enverî'nin *Düsturname*'sinden gazinin gündelik yaşantısına ilişkin fikir edinebiliyoruz: "Umur, çeteleri ile birlikte Sakız'a çıktığında, oğlanlar, kızlar ve genç kadınlar dışında herkesi öldürdü."[67] Monemvasia'ya 1334/35'te yapılan bir baskında ise askerler öldürüldü, oğlanlar, kızlar ve kadınlar ise tutsak edildi.[68] "Umur, 1341'de Eflâk'da terörist yöntemler kullanarak düşmanın gözü önünde tutsaklar ve koyunları aynı anda kesti, böylelikle savaşçılarının insan eti yediği sanısı uyandırılacaktı. Daha sonra geriye kalan az sayıdaki esiri köylerine varıp korkunç olayı anlatmaları için serbest bıraktı.[69]

Açıkça görülüyor ki, bu sahnelerde örgütlü bir köle devşirme olayı söz konusudur. **İbn Battuta**, gezi anılarında açıkça "Aydınoğlu Sultan Muhammed'in oğlu" Umur'un elinde savaş gemileri olduğunu, bunlarla köle toplamak üzere Hristiyan bölgesine soygun seferleri düzenlediğini, getirdiği köleleri ise kendine bağlı adamlara hediye ettiğini[70] yazar. M. Ale-

63 Pachymeres, G., B. 1, IV. cap. 27, s. 310.

64 Lemerle, P. Türklerin Batı Anadolu'ya girdiklerinde, Greklerin sayısının kaynaklarını belirttiklerinden daha çok olduğunu vurguluyor. s. 15, A. 2. İleride bu konuya ayrıntılarıyla değineceğiz. N. Gregoras: "Sınır bekçileri buradan gideli daha çok olmadı, çünkü onlar imparatorun vergi memurları tarafından sayıma tabi tutulmak bile istemediler." C. 1, V. 5. s. 139.

65 *Kai oson paos Skudas...*, A.g.,y., V. 5. s. 138.

66 Angelov, D., *Certains aspects*, s. 223.

67 Melikoff-Sayar, I, *Le Destân*, s. 59, 327.

68 A.g.y. s. 79, 915.

69 A.g.y. s. 92, 1277-1281.

70 İbn Battuta, s. 310.

xandrescu-Dersca, Bey'in bu insanları, Türk alanları sonucu çoraklaşan Lidya'nın yeniden nüfuslandırılmasında kullandığı inancındadır.[71] Ancak bu ihtimal pek güçlü görünmüyor, çünkü Paşa gelirlerini –H. Akın'ın da mantıklıca açıkladığı gibi– deniz korsanlığından elde etmekteydi.[72] Köleleri beyliğinde tarımcı olarak tutmaktansa, kazanç getirecek şekilde elden çıkarması daha akla yakın. Kölelerin başlıca alıcısı, Girit'e iş gücü ithal eden ve aynı zamanda –örneğin Rodos'taki gibi– köle ticaretinde aracı rolünü üstlenen Venedik'ti. Venedik köle ticareti iyi belgelenmiştir.[73] Kızlar ve genç kadınların bir kısmı beyliklerde fahişe olarak ortadan kaybolurlardı [36 –Y.Ö.] İbn Battuta bu konuda Denizli ve Larende'den (Ladik) ilginç ayrıntılar aktarıyor:

"Bu kentin insanları kötü huyları pek ayıplamazlar, hatta tam tersine ülkedeki tüm nüfusun bu türden huylara sahip olduğu söylenebilir. Genç, güzel Grek kölelerini satın alır ve onlara fahişelik ettirirler. Bunların her biri efendisine bir haraç vermek zorundadır. Duydum ki, genç köle-kızlar erkeklerle birlikte hamama girerler, kendini şehvete kaptırmak isteyenler de bu arzularını hamamda, kimse tarafından kötü gözle bakılmaksızın tatmin edebilirlermiş."[74]

Her iki durumda da söz konusu olan, beylerin –başka işlerin yanı sıra– kendi konaklarını genişletmek ve donatmak için topladıkları paralardır. Aydın Beyi Mehmet'in bile biri Bozdağı'nda yazlık ve öteki de Birgi'de kışlık olmak üzere iki konağı bulunuyordu. Onun konuğu olan İbn Battuta'nın burada karşılaştığı lüks karşısında ağzı açık kalmıştır. Konağın yanında bir de cami ve hocaların ders verdiği bir medrese vardır.[75]

Tüm beyliklerde gözlemlenebilen, gazi önderlerinin güçlerini pekiştirme ve yaşamı normalleştirme çabasıdır. Göçerlerin toprağa yerleştirilmesi de bu amaca hizmet ediyordu. Anadolu yüksek platosunun korunaklı çanaklarına ve Toros ve Pontus dağlarının yamaçlarına göçerler 14. yüzyılda hızlıca yerleştiler. Göçer ve çiftçi biçimindeki ayrışma dengelendi. İlk grup batı Küçük Asya'da azınlık durumundaydı ve "yürük" (yürüyücü) adını aldı.[76] Felaket teorisini* herhalde D. Angelov'un yaptığı kadar abartmanın yeri yoktur. Tarım açısından yararlanılamaz durumdaki topraklarda geli-

71 Alexandrescu-Dersca, *L'expédition*, s. 22.

72 Akin, H., s. 97.

73 Thiriet, F., *La Romanie vénitienne*, s. 335.

74 İbn Battuta, s. 272.

75 Akin, H, s. 96.

76 Planhol, X, de, s. 253.

[Y.Ö.] D. Angelov'un "hasta Bizans" üzerinde yüz yıldır beslenen Bulgar emellerinin çıkmaza girmesiyle çizdiği ırkçı ve anti-Türk tablo.

şen göçer ekonomisi, iktisadi bakımdan kuşkusuz ki olumlu sonuçlar yaratmış ve bu sonuçlar yeni topraklarda yeni yerleşim yerlerinin açılmasıyla karşılaştırılabilecek düzeye ulaşmıştır.[77] Gerçi Greklik çok çekmedi değil; akınlar ve tahripler dikkate değer ölçüdeydi. Beyliklerin hükümdarları da Hristiyan tebaalarına karşı başlangıçta, Konya'daki sultanlara oranla, daha az hoşgörülü davrandılar. Ephesos'ta Türkler, Hristiyanları taşlayıp evlerine girmek ve rahiplerini kovmakla tehdit ettiler. Umur Paşa'nın kardeşi Hızır Bey, Piskopos Mattheus'a el konan kilise hazinelerini geri vermeyi reddetti.[78] Ancak ekonominin tümden çökmesi ve Batı Anadolu'nun tümden Türkleşmesi gibi bir durum henüz ortada yoktu. A. Wächter daha 1903'te Smyrna'daki (İzmir) eski kilise kayıtları üzerinde yaptığı derin araştırmalar sonunda, Aydın Emirliği'nde daha o zaman çok sayıda Hristiyan'ın, yani Grek'in yaşamaya devam ettiğini ve cemaatlerini sayıca azalarak da olsa bizzat Timur'un hiddetinden bile koruyabilmiş oldukları sonucuna varmıştı.[79] Tokat ve Sivas gibi doğu vilayetlerinde bile 1520'de hâlâ Hristiyanlığa bağlı azımsanamayacak gruplar vardı.[80]

Yine de Bektaşiler türünden dervişler özellikle Batı Anadolu'yu hedefleyerek misyonerlik yapıyorlar, yoksullaşmış Hristiyan çiftçilere maddi yardımlarda bulunuyorlardı. Buna 14. yüzyıl başlarında, Anadolu kültürüne yeni bir çehre kazandıracak olan dinsel dönüşümün bir ilk habercisi gözüyle bakabiliriz.[81] Artık Türkleşmeye tüm kapılar açılmış bulunuyordu. Ama Türkleşme, göçebeleşmeyle aynı şey değildi. Batı vilayetlerinde tarımın, yarı-göçerlikten çiftçiliğe doğru akışkan bir geçiş içinde ilerlediğini görüyoruz. Beylikler de genelde ticaretin önüne engel koymuyorlardı. Germiyan ve Kastamonu yurt dışına yılda 6000 ata kadar satıyorlardı.[82] Giritli feodaller at ihtiyaçlarını Aydın ve Germiyan'dan karşılıyorlardı. Bu hayvanlar gerçi iri yapılı değildi, ama dayanıklı ve yetingendiler. 1348'de **Consilium Grande** tarafından "*de partibus Turchie*" (Türkiye'den atların alınması) için 1000 hyperper kredi ayrıldı.[83] 1365'te Girit'teki preveditore [temsilci] merkezden "*ad recuperandum equos de partibus Turchis*"[84] (Türkiye'den at temin edilmesi) yollu bir emir alır. Aynı emir, deniz başkaptanlığına bir

77 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 34.

78 Vryonis, Jr., *The Decline*, s. 311, 347.

79 Wächter, A., s. 46, 48.

80 Vryonis, Jr., s. 446.

81 A.g.y. s. 373-380, 258.

82 Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri*, s. 103.

83 Thiriet, F., *La Romanie*, s. 355; A.g.y., *Dèlibèrations I. Nr. 549*, s. 215. Göçerler deveyi tercih ettikleri için at yetiştiriminin gerilediği iddiası asılsızdır.

84 Thiriet, F., *Dèlibèrations II. Nr. 775*, s. 32.

yıl önce verilen talimatlarda da vardır.[85] 1346 yılının talimatlarından anlaşıldığı kadarıyla Venedikliler tahıl gereksinimlerini de Aydın, Palatiya ve Theologo'dan elde ediyorlardı.[86] Ancak beylikler yalnızca hammadde değil, hazır ürünler de sevk ediyorlardı. Bez üretimi Ladik ve Alaşehir'de (Filadelfiya) giderek gelişiyordu. Kırmızı kumaşlar, beyaz türbanlar tüm yakın ve uzak bölgelerde iyi alıcı buluyordu. Diyarbakır ve Alaşehir'de ayrıca ipek de üretilmekteydi ki, bu Bizans'takini geçmiş ve onunla rekabet ediyordu.[87] 14. yüzyılın kırklı yıllarında Anadolu emirlikleri Bizans'ın tahıl tüccarları hâline gelmişlerdi, hatta Johannes Kantekuzenos kral naipliğine karşı yürüttüğü mücadelede bu durumdan yararlanmıştı.[88]

Beyliklerin askerî potansiyeli konusunda İ. H. Uzunçarşılı, ilgili tüm belgelerden döküm yaparak özetle şu bilgileri verir:

> Germiyan: Yaya ve atlı olmak üzere 200.000 adam.
> Karaman: 25.000 süvari, 25.000 yaya askeri ve göçer.
> Menteşe: 100.000 adam.
> Kastamonu: 20.000 atlı savaşçı.
> Aydın: 70.000 adam.
> Karesi: 40.000 adam.
> Saruhan: 20.000 adam.[89]

Bu güçler Bizans'a karşı hiç ortak savaşmış olmasalar da, tek başlarına bile Bizans'ın zayıflamış olan doğu cephesi için önemli bir tehdit oluşturuyorlardı. Selçukluların gelişinden farklı olarak şimdiki gaziler dinsel sloganlar altında mücadele veriyor, kapsamlı bir "İslam'a döndürme" kampanyası ve köle devşirme faaliyeti sürdürüyorlardı. Kara ordusunun yanı sıra iyi donanımlı küçük gemilerden oluşturduğu bir filoyla Rodos çevresinde korsanlık yapan, Aydın, hatta Mısır'ı destekleyen, Memlûklülerin Kıbrıs seferine katılan[90] Menteşe deniz beyliği, daha baştan beri Hristiyan uyrukluları İslamlaştırmaya yönelmişti.

Bu süreç, Bizanslı pek çok din adamı ve keşişin Türklerin ortaya çıkışıyla birlikte ya Konstantinopol'e ya da adalara kaçmış olması sonunda hızlandı. Dinsel önderlikten yoksun kalan Grekleri yeni bir inanca yöneltmek, dervişleriyle birlikte gelen yeni egemenler için pek zor olmuyordu. Bu misyon,

---

85 A.g.y. Nr. 760, s. 27.

86 A.g.e, Nr. 729, s. 16: Nr. 744, s. 21.

87 Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri*, s. 107.

88 Kyrris, C. P., *John Cantacuzenus*, s. 32; Başkentin işgesi üstüne, Bkz. Zachariadou, E. A., *Sept traités*, s. 239.

89 Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri*, s. 73.

90 *A.g.e.*, s. 21.

beyliklerde yurtlanmış halk tipi İslamiyet'in bazı Hristiyan öğeleri ve kült biçimlerini de içinde barındırması [37 -Y.Ö.] nedeniyle kolaylaştı. Menteşeoğulları misyoner dervişleri destekliyor ve böylelikle cizye gibi gelirlerden yoksun kalacaklarını bile bile[91] onların Hristiyan çiftçi ve zanaatkârlar arasında faaliyet göstermesine izin veriyordu. Burada Türk emirliklerinin eski boy veya aşiret törelerine kadar uzanan ilkel kurumlarının ve yönetim metotlarının yansımasını görüyoruz.

Vakıfların kurulması büyük sempati topluyordu. Yeni hanedanlar fethettikleri bölgelerde kendileri cami, medrese, hastane ve han türü dinsel ve toplumsal vakıflar kurdukları gibi, maiyetlerindekilerin de aile vakıfları kurmalarını teşvik ediyorlardı. Dervişler, bu vakıflarda yalnızca İslamlaştırmayı değil, Türkleştirmeyi de hızlandırıyorlardı.[92] Ancak doğal sınırlara ya da komşu beyliğin sınırlarına doğru her beyliğin belli bir durağanlık içine girdiği görülüyordu ve askerî demokrasi ile ilkel aşiret feodalizmi arasındaki bir geçiş aşamasında takılıp kalıyorlardı; çünkü gazilik fikri ve göçerek yayılma onlara belli bir hız ve güç vermişti. Ancak genişleme alanları tükendiği anda bu dalgalar diniyordu. İnanç savaşçıları ve göçerler o zaman "inançsızlara" karşı savaşa giden beylere başvuruyorlardı. Böylelikle beyliklerin büyük çoğunluğu daha 14. yüzyılın ilk yarısında donarak taşlaştı; Karaman ya da Germiyan gibi büyük sosyal yapılar bile bir zamanlar küçücük bir uç beyliği olan Osmanlı Emirliği'nin gücüyle baş edemez hale geldiler.

3. Yeni'nin Zaferi: Osmanlılar

F. Giese, daha 1923'te Osmanlı Devleti'nin oluşmasının ancak Doğu'nun tarihine bakılarak kavranabileceğini yazıyordu.[93] Her şeyden önce Osmanlılar Anadolu'daki Türklerden kesinlikle ayrılamaz ve Selçuklu geçmişleri gözardı edilerek, kendi gelenekleri yokmuşçasına Bizans kültür ve devletinin karşısına konamaz.[94] Bizans'la kuzeydeki sınır bölgesinde yer alan bu küçük beyliğin büyük bir imparatorluğa, bir cihan devletine yükselmesi, araştırmacılara bugün bile pek çok sorunlar çıkartıyor.[95] Bu noktada yöntem açısından V. İ. Lenin'in 1923'te tarihsel süreçlerin şematikleştirilmesine karşı çıkarak vurguladığı gibi dünya tarihi, bütün olarak göz önüne alındığında, genel olarak yasallık düzeyinde gelişmektedir. [Ama] gelişme

91 Wittek, P., *Das Fürstentum*, s. 115.

92 Köprülü, M. F., *L'institution*, s. 30.

93 Giese, F., *Das Problem*, s. 247.

94 A. Gabriel, sanat tarihiyle ilgili sorunlardan yola çıkıyor, 12. yüzyıl zengin Türk geleneğini Bursa I. Murad Camii'nde saptıyor.

95 Barkan, Ö. L., *Les déportatioas*, s. 67.

aşamalarının, biçim ya da bu aşamaların sıralanışı açısından, özgül durum ve koşullar gösterme olasılığını dıştalamamak, tam tersine [veri olarak] kabul etmek gerekir.[96] İşte bu özgüllüklerden burada bizi ilgilendireni, Osmanlı Devleti'nin oluşumu sırasındaki dış faktördür; söz konusu dış faktör coğrafi ortamın etkisi ve jeopolitik konumu nedeniyle tam da ilk dönemlerde etkili olmuştur.[97]

M. Akdağ, bu küçük beyliğin ani yükselişinin sırrını Anadolu'nun 1300'de düştüğü iktisadi bunalımda bulduğunu söylemektedir: Avrupa'nın iktisadi zenginliği Doğu Akdeniz ekonomisinde durgunluğa yol açmış ve Marmara Bölgesi'nin "birliği"ni sarsmış; Osmanlılar bu birliği yeniden kurmuşlardır. Tüm halk sınıfları hareketlenmiş ve yokluk zamanında ortaya kurtarıcı kimliğiyle çıkan Osmanlılara katılmıştır.[98]

Kuşkusuz ki göçerler, çiftçiler ve zanaatçılar, Selçuklu Devleti'nin çöküşü ve Moğol müdahalesi sonucunda hareketlenmişlerdi. Ama bu toplumsal hareketlenme aslında öncelikle Karamanlı ya da Germiyanlı gibi büyük beyliklerin işine yaramalıydı, oysa bu gerçekleşmedi. Hepsinden önce Marmara Bölgesi'nin birliği diye bir şey hiç olmamıştı. Anadolu ve Grek yarımadası iktisadi ve toplumsal açıdan farklı gelişme göstermiştir. M. Filipoviç'e göre, ekonomide ve toplumdaki bunalımın salt örgütsel-askerî araçlarla çözülebileceği tezi de oldukça kuşku götürür.[99]

G. Stadtmüller'in açıklaması daha da az tatminkâr gözüküyor: Tüm göçerler gibi doğuştan sahip oldukları savaşma hırsı ve cesaret, Osmanlıların yükselişinde bir iktidar içgüdüsü rolünü oynamıştır.[100] İyi güzel de, o zaman aynı güdüleri taşıdıkları halde, benzer bir süreklilik ve sağlamlıkta devlet kurmayı başaramayan öteki Türkmen boy ve aşiretleri ne olacaktı?

Tartışmaya devam etmezden önce, olayların gidişatını mümkün olduğunca kesin bir biçimde yeniden canlandırmak için, ilkin kaynaklara ve özgül araştırmalara bir göz atalım ve sonra birtakım çıkarsamalara gidelim:

Osmanlılar kendilerini Oğuzların Kayı Boyu'na bağlarlar ve aktarılan efsanevi bilgilere göre, başlangıçta yalnızca 400 aileymişler. Reşidüddin'in aktardığı efsaneye göre, Oğuz'un oğlu Kün Han'ın, daha sonra hükümdar olarak kendisinin yerini alan Kayı adlı bir oğlu vardır. Böylelikle Kayı Boyu, Oğuzlar arasında en yüksek otoriteye ulaşmış ve beş Türk hüküm-

96 Lenin, W. I., "Über unsere Revolution" ["Devrimimiz Üzerine"], *Werke*, C. 33, Berlin, 1962, s. 463.

97 Z. B. Rybakov, B. A. *In einer Diskussion über "Methodologische Probleme der Geschichtswissenschaft"*, s. 1103.

98 Akdağ, M., *Situation*, s. 570; A.g.y. s. 120-127.

99 Filipoviç, N., *Pogled*, s. 15.

100 Stadtmüller, G., "Osmanische Reichgeschiete und balkanische Volksgeschichte". *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa* 3. 1939, s. 7.

dar ailesi arasında en ünlüsü olmuştur. Bu saygınlık, Gazneli ve Osmanlı gibi hanedanları köklerini Kayı Boyu'na bağlamaya itmiştir.[101] Sultan Alâeddin Keykubad, Ertuğrul'un büyük babasına Eskişehir bölgesinde yazlık ve kışlık otlaklar ile Söğüt'te bir ikta vermiş, Ertuğrul ise bunu kılıcıyla genişleterek, kendi adına bir "kılıç ülkesi" fethetmiş bulunmaktadır.[102] Ertuğrul'un kendisine ilişkin pek az şey biliniyor. Bir Selçuklu sultanından ikta almış olması çok kuşkuludur. I. Beldiceanu-Steinherr buna karşılık, torunu Orhan'ın daha 1350'de İlhanlılara hâlâ haraç ödemekle yükümlü olduğunu ve oğlu Osman'ın da Söğüt'ü ondan ikta aldığını ortaya koyar. Başka bir deyişle, Ertuğrul'un, eğer herhangi bir zaman böyle bir yasallık elde etmiş olduğu doğruysa, bunu ancak İran sarayından sağlamış olabilir.[103] Bu akıl yürütmesi (Beldiceanu-Steinherr'in *-çev.*) Ertuğrul için aydınlatıcı olmakla birlikte Osman ve Orhan konusunda kuşku uyandırıyor. İlhanlı İmparatorluğu'nun 1284-95 arasında iç siyasal koşulları açısından hızlı bir dağılma içinde bulunduğunu ve 1335'te kağanlığın tümden çözülmekte olduğunu görmüştük. **R. Mantran** bu nedenle Moğol emirlerinin, Anadolu'daki olaylarla ilgilenemeyecek denli İran, Irak ve Azerbaycan işlerine düşmüş olduklarına değinir.[104]

İlk Osmanlılar, işe Karamanîler ya da Germiyanoğulları gibi başlamış olmalılar. N. Yorga, bunların tümünün de en çok verenin yanında yer alan paralı asker çetelerinden oluştuğunu söyler.[105] H. İnalcık, eski Osmanlı tarih yazımına dayanarak, Osman'da bir boy reisinden çok, **gazi, Ahi ve dervişlerin** bir koruyucu ve teşvikçisini görür. Oradan oraya sürten savaşçılar, yani "garipler" onun etrafında toplanmış, o da bunlara fethedilen topraklardan **tımarlar, vakıflar ve emlak** dağıtmıştır.[106] *Historiarum demonstrationes*'ini 15. yüzyılın 80'li yıllarında yazan **Laonikos Halkokondiles**, göçerlerin her yandan gelip Ertuğrul'a katıldıklarını, onun da fetihlerini böylece sürdürdüğünü anlatır [38 *-Y.Ö.*], bu arada Türklerle göçerleri eş tutar: "Onların adları hiç kuşku yok ki, göçebe yaşam tarzında direnmek anlamına geliyordu. Yaşamlarının en büyük bölümünü bu şekilde geçirdiklerini tartışmaya bile gerek yoktur."[107]

Bu durumda, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu kısmen 13. yüzyıldaki genişlemenin devamı niteliğindeki bir göçebe fütuhatı biçimini aldı.[108] Pak-

101 Reşidüddin, s. 8.

102 Neşrî, s. 192.

103 Beldiceanu-Steinherr, *Recherches des actes*, s. 72.

104 Mantran, R., *Rezension in der Revue historique 497*, 1971, s. 206.

105 Yorga, N., *Rapports*, s. 129.

106 İnalcık, H., *L'Empire*, s. 76.

107 *Diloi de kai tounoma auto ton nomadikin*, Chalkokondyles, Bd. 1, lib. I. s. 10-11.

108 Barkan, Ö. L., *Les dèportations*, s. 70, 82.

himeres ayrıca Ertuğrul oğlu Osman'ın (1288-1326) birliklerini komşu beyliklerden gelen Türklerin katılmasıyla güçlendirdiğini vurgular.[109] 16. yüzyıldan geriye doğru bakan bir İtalyan açısından bu adamlar olsa olsa bir dizi serseridir, şefleri de bir eşkıya ağasından başka bir şey değildir.[110] Nedir ki tarihsel gerçeklik böyle kavranamaz. Osmanlı tarihçilerinin en eskisi olan Âşıkpaşazâde, Osman'ı bir **gazi**, askerî girişimlerini ise [39 –*Y.Ö.*] cihat olarak değerlendirir.[111] Bursa'daki en eski camide yer alan bir kitabede 1337'de Osman kendini şöyle adlandırmaktadır: "Gazi, sultanlar oğlu sultan, gazi, oğlu gazi, af akın çatısı, dünyalar kahramanı."[112] A. S. Atiya, bu kendini niteleme biçiminin ardında, Osmanlıların Avrupa'da ilerlemeleriyle şekillenmeye başlayacak olan haçlı karşıtı seferlerin ana fikrini bulur.[113] **P. Wittek**'e göre yeni beylik boy bağları temelinde değildir, çünkü gerçek bir boy geleneği hiç olmamıştı, sadece bir gazi birliği temelinde kurulmuştu.[114] **Gaza** fikrini vurgulamaktaki aşırılığa Ö. L. Barkan, haklı olarak karşı çıkmaktadır: Osmanlıların girişiminde değişik beyliklerden Türkler yer aldı. Yeni hanedan yoldaşlarının –ancak bir gaziler birliğinde rastlanabilecek şekilde– Müslüman isimleri değil, ama Türk isimleri taşımaları yalnızca bir rastlantı sayılamaz.[115] Öte yandan burada, 12. yüzyıldakine benzeyen bir salt göçerler dalgası da söz konusu değildir, tam tersine Osmanlı yayılması Küçük Asya'daki ilk döneminde iki aşama veya yoldan gelişmiştir. Birincisi iyi örgütlenmiş az sayıdaki akıncıların açtığı yol; ikincisi göçer ve çiftçi kolonistlerin açılan bu kanallardan yerli halkı kırmak ya da göçe zorlamaksızın gelerek fethedilen topraklara el koyma aşaması. Muhyiddin tarafından derlenen ve **Johannes Löwenklau** tarafından Latinceye çevrilen anonim Osmanlı kroniklerinde (*Codex Verantianus*)[116] Osman'ın ordusunun küçük bir ordu olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu nedenle gaziler, kentlerin surları dışındaki mahalleleri tahrip etmiş ve buradaki halkı surlardaki tahkimatın fazla zorluk çıkarmaksızın teslim alınması amacıyla boşaltmıştır. Orhan bu taktiği devraldığı 1337'de Nikomedia'nın (İzmit) çevresini çöle çevirdi.[117] Bu yöntemden Neşrî de söz eder. Bursa'nın 1326'da alınmasından sonra,

109 Pachymeres, lib. IV. 25. s. 333.

110 Angiolello, G., s. 6.

111 Menzel, Th., *Mystiker*, s. 288.

112 Wittek, P., *Deux chapitres*, s. 305.

113 Atiya, A. S., "The Crusades: Old ideas and new conceptions", *Cahiers d'histoire mondiale II*. 2. Paris 1954, s. 474.

114 Wittek, P., *The Rise*, s. 13.

115 Barkan, Ö. L., *Les déportations*, s. 82.

116 Babinger, F., *Geschichtsschreiber*, s. 73.

117 Löwenklau, J., Lib. II. S, 141, 145.

Bizanslı bir dinatosun Orhan'a şunları söylediği rivayet olunur: "... kente kimin egemen olacağı, ülkeye kimin egemen olacağına bağlıdır. Ancak tüm ülkemiz sizin uyruğunuz oldu ve bizi dinlemedi."[118]

I. Bayezid bile bu yöntemi hâlâ sürdürüyordu. Modon ve Koron'un Venedikli valileri 1402'de senatoya şunları bildiriyordu: "*Villani nostri communis... sunt ad talem condiciomen deducti, quia nun potuerunt seminare, nec aliquos fructus recoiigere quod pereuat fame... cadunt per stratas mortui.*" Bu savaş taktiği nedeniyle az zaman sonra Arnavutluk'ta toprağı işlemek olanağı –bu topraklar kentlerin ve kalelerin hemen kenarında olduğu için– kalmamıştı.[119] Osman'ın ordusunun gece gündüz her yana korku ve dehşet saçması, inançsızları yağmalaması, kadın ve çocukları köleleştirip geri kalanları öldürmesi ilk Osmanlı kronikçilerine büyük gurur verirdi.[120] Fransız dominiken rahibi **Jordan Catalani** 14. yüzyılın ilk çeyreğinden kalan seyahatnamesinde Türk kaynaklarını, dolayısıyla batı Küçük Asya'daki Osmanlı varlığının sonuçlarını doğrular: "*Ista Turquia, quae Asia minor vocatur, habitatur per Turcon et per paucos Grecos... Terra haec erfertilis et valde, sed inculta quia Turci noni multum curant.*"[121]

Ancak Osman'ın iktidar alanını yalnızca Bizans toprakları pahasına genişlettiğini düşünmek yanlış olur. I. Beldiceanu-Steinherr, onun genelde emirler arasındaki çekişme ve çelişkilerden geniş ölçüde yararlandığı gibi, İnönü ve Eskişehir bölgelerini de Türk beylerinden elde ettiğini kanıtlamıştır.[122]

Yine de Batı yönündeki genişleme Grek halkını kötü vurdu. Sık sık paniğe kapıldılar. Heteriark Mouzalon 1032'de [1302 olmalı! –*Y.Ö.*] Bapheus yakınlarında, yanındaki paralı Alan askerleriyle birlikte ağır bir yenilgiye uğradıktan sonra kaçarken peşlerine Magnesia'dan (Manisa) pek çok erkek, kadın ve çocuk da takılmıştı. İçlerinden atlılara ayak uyduramayanlar açlıktan veya soğuktan öldü ya da onları kovalayan Osmanlılar tarafından öldürüldü veya esir alındı. Ancak dehşet Bergama'nın doğusundaki yöreye de yayıldı. Kimse kendini güvenlikte hissetmiyor, herkes kaçmaya hazırlanıyordu. En basit bir söylenti bile korku içindeki insanların evlerini, çiftliklerini bırakıp şanslarını Küçük Asya'nın liman kentlerinde ya da imparatorluğun Avrupa'daki topraklarında aramaya kalkışmaları için yeterliydi.[123]

---

118 Neşrî, s. 216.

119 Jorga, N., *Notes et extraites I*, s. 118, 120.

120 *Altosmanische Chroniken*, s. 21.

121 *Mirabilia descripta, Les merveilles de l'Asie par le père Jourdain Catalani de Sévérac*, Ed. H. Cordier, Paris 1925, s. 124. Jordan 1136'da öldü.

122 Beldiceanu-Steinherr, *Recherches*, s. 70.

123 Pachymeros, lib. IV. 20, C. 2, s. 317.

Gelibolu kaynaklı bir kronikte, 1304 yılında tüm Anadolu'yu kapsadığı söylenen bir göçmen dalgasından söz edilir. Bunlar, **Bosforus** ya da **Hellespont** (Çanakkale Boğazı) üzerinden Avrupa kıyılarına varmak isteyen göçmenler olsa gerek. Ancak yazıcı, belki de Osmanlıların kentler ve köylerde uyguladığı "iskân önlemleri"ne (*eksolkis-moi*) değiniyor.[124] Lidya [**Uşak-Foça-Efes üçgeni**] ve Mısya [**İznik Batısı-Bursa-Balıkesir bölgesi**] seferlerinden sonra Osman Bitinya'ya [**İznik-Sakarya arası**] yöneldi. Türklerin ilerlerken arkalarında bıraktıkları yıkıntılar **İbn Battuta**'nın dikkatini çeker. Pergamon'da taş üstünde taş kalmamıştı. Ephesos molozlarla örtülüydü.[125] Bu gözlemci Arap, birtakım Hristiyan kiliselerinin camiye çevrilmiş olduğunu da gözden kaçırmamış.[126] Burada fetihlerin dinsel yönü ön plana çıkıyor: II. Murad zamanına kadar dervişler –ama aristokratik Mevleviler değil, başta Bektaşiler olmak üzere halk tarikatları– fütuhata aktif olarak katılırlardı. [40 –*Y.Ö.*] II. Bayezid döneminde devlet katında kâtiplik yapan Edirneli **Oruç bin Adil**[127] tarih yapıtında şu olayı aktarır: Orhan'ın kardeşi Ali Paşa **derviş** olmuştur. Bir gün Orhan'la konuşurken, ona savaşçılarının sayıca azlığını ve Osmanlı askerlerinin diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayacak bir alametin olmadığını hatırlatır. "Tüm savaşçıların kızıl başlıklar takmalarını, hükümdarın da başını beyazla örtmesini sağla, böylelikle dünya âlem onu ve savaşçılarını nasıl tanıyacağını bilsin." Orhan, bu fikir aklına yatmış olacak ki, bir ulağını Amasya'ya Hacı Bektaş'a yollar; Bektaş'ın bu yeniliğe izin vermesi ve onu kutsaması gereklidir; böyle de yapar.[128] **J. K. Birge** hikâyenin özünü Bektaş çoktan ölmüş olmasına rağmen, tarihsel açıdan doğru bulur; çünkü Ali Paşa Bektaşi olmuştur ve Bektaşiler ile Osmanlıların baş örtüleri arasındaki bağlantının iyi belgelenmiş olduğuna dikkati çeker.[129] Buna karşılık **H. H. Schaeder**'in 1928'de kanıtladığına göre Uruğ ve diğer anonim kronikler başlık seçimini dervişler hesabına tahrif etmişlerdir. Âşıkpaşazâde ve Neşrî'nin bildikleri tek şey şudur: Alâeddin, Orhan'dan askerine ötekilerden ayırt edilecek bir alamet taktırmasını istemiş ve tüm komşu emirlerle askerler kızıl başlıklar taşıdıklarından onların da beyaz başlık giymesini salık vermiştir.[130] Aynı şekilde Alâeddin'in mez-

124 Schreiner, P., *Studien*, s. 187.

125 Angelov, D., *Certains aspects*, s. 227.

126 İbn Battuta, s. 308.

127 Mènage, V. L., "On the recensions of Uruj's 'History of the Ottomans'", *BOAS XXX*, 1967, s. 314-322.

128 Oruç bin Adil, *Tevarih-i Âl-i Osman*. Ed. F. Babinger, *Quellenwerke des islamisehen Schrifttums. II*. Hannover 1925, s. 15, 89. Çeviren J. K, Birge, s. 47.

129 A.g.y. s. 47.

130 Schaeder, H. H., s. 1048.

hep değiştirme olayında da bir *pia fraus* [inanç kandırmacılığı] söz konusu olabilir. Kendini resmen Osman gibi büyük emir ve bey olarak adlandırmasına rağmen, adı kardeşi gibi "sahib-i gazi" (Gaziler Beyi) olarak değil de sürekli olarak "gazi ve askerlerin yardımcısı" olarak anılır. Osmanlılar, devleti bir aile mülkü olarak düşünür ve daima içlerinden birini emir olarak seçerler, ama o da önemli durumlarda kardeşlerinin söz hakkını dikkate alırdı.[131] Değinmiş olduğumuz gibi, Bektaşiler ilk zamanlardan beri Osmanlıların hizmetine girmiş, yeni hanedanın Anadolu'nun Türk halkı arasında propagandasını yapmaya ve Türkmen dinselliğini nötrleştirip Ortodoks kanallara yöneltmeye çalışmışlardı.[132] Saray tarihçiliği de, dervişleri ve onların ünlü ermişini, sonradan Osman'ın ailesinden birinin yakını olarak göstermiş ve bunu, hanedanın yükselişini dervişlere sıkıca bağlayabilmek amacıyla yapmışlardır [41 –*Y.Ö.*]

Türkmen boy ve aşiretlerinin Bektaşilerden etkilenmesi olgusuna, Osmanlı yayılmasına katılan ve Bektaşi'yi kendilerinin koruyucu ermişi olarak yücelten, **bacıyan** adlı kadınlar birliğinde **[hareketinde]** rastlıyoruz. M. F. Köprülü'ye göre, burada silahlanmış Türkmen kadınlar söz konusudur.[133] **Johannes Schiltberger**, gezileri esnasında bir kadın önderin ardında silahlı olarak savaşa giden Moğol kadınlarına rastlar: "*Und ihr sollet och wissen, das sie und ir frowen an den stritt ritten und schussen, vachten mit den hantbogen als die man. Und wann die frow an einen stritt ritt, so band sie an ein yetliche siten ein schwert und einen hantbogen.*"[134] (Şunu da bilesiniz ki onların kadınları da atla savaşır, ok atar ve yay kullanır, tıpkı erkekler gibi. Ve kadınlar ne zaman savaşa giderlerse bir yanlarına kılıç ve öbür yanlarına da yay bağlarlar. –*çev.*)

Doğu Anadolu'daki Dulkadiroğulları'nın emri altında 30.000 kadın savaşçının bulunduğu söylenir. Arap coğrafyacısı Al-Marvazî Amazonlar ile Türkmen kadın savaşçılarını birbirlerine benzetir.[135] Diğer savaşçılar için olduğu gibi, onlar için de Hacı Bektaş "hami" ve örnek konumundaydı. Efsaneleri ve mucize hikâyeleriyle ermişin vilayetnamesi, Bektaşilerin gaziliğini kanıtlamaya ve "inançsızları" İslam'ı kabul yolunda etkilemeye yaradı. Bektaş burada Orhan ve Osman'la birlikte savaşan biri görünümündedir [42 –*Y.Ö.*]. Biyografide, rüyalarda Muhammed'den aldıkları buyruk üzerine, kendilerini Bektaş'a adayan kırk kahramandan biri olan Ali Sultan adlı birinden söz edilir. Kırklar onun önüne çıkarlar, o da bunlara kılıç

131 Beldiceanu-Steinherr, I., *Recherches dea actes*, s. 87.

132 Melikoff, I., *Le probleme*, s. 53.

133 Köprülü, M. F., *Les origines*, s. 113.

134 Neumann, K. P., *Reisen des Johannes Schiltberger aus München 1349-1427*, Münih 1859, s. 91.

135 Vryonis, Jr. *The Decline*, s. 266.

kuşatıp hayır dualar ederek Orhan'a yollar. Orhan da kırkların geleceğini zaten rüyasında görmüştür. Kırk Tanrı savaşçısı Çanakkale Boğazı'nı geçerek, Orhan'ın kardeşi Süleyman Paşa ile birlikte Gallipoli'yi (Gelibolu) alırlar. Fethettikleri tüm kentleri yağmalayıp inançsızları İslam'a döndürür ya da köleleştirirler. Pek çok kahramanlıkların ardından birbirlerinden ayrılır, kendilerine kalıcı birer yer bulup, sonra da buralarda tekkeler kurarlar. Çevre köylüleri ise yaşam tarzları ve yarattıkları mucizelerle derinden etkilerler[136] [43 –*Y.Ö.*].

İlk Osmanlı hükümdarları, diğer beylikler gibi, Türkmen halk dinine sıkı sıkıya bağlı kalan dervişlere dayanıyorlardı. Bu dervişler, Bektaşilerde olduğu gibi kendilerini Şia'ya karşı yükümlü saymasalar da en azından Şii anlayışlarına sempati gösteriyorlardı.

I. Bayezid'in zamanında bile hâlâ Bursa'daki sarayda Şii öğretileri kol gezmekteydi. Bunda Peygamber'e Tanrı'nın en son yüce elçisi olarak tanınan özel yerin de etkisi vardı. Bizzat Sünni Süleyman [**Çelebi**] bile peygamberin doğumunu öven şiirinde (Mevlid-i Şerif) kendini bu akımların dışında tutmamış, tanrısal ışığın Adem'in seçilmiş oğullarından birinden ötekine aktarıldığını ve bu işin kuşaktan kuşağa sürerek Ali üzerinden de zamanın imamına geçtiğini, savunmuştur. Ancak bu kaynaşmayı Muhammed'in başardığını belirterek Ortodoks bir yorumdan yola çıkar.[137]

Osmanlı Beyliği'nin sağlamlaşıp yerleşmesine paralel olarak, Hristiyan halkın ne İslamlaştırılmasından ne de köleleştirilmesinden yana olan, tam tersine **cizye** ve **resm** ödeyen uyruklar olarak kabul edilmesini isteyen bir Sünni ulema geleneği ağırlığını koydu.[138]

Ancak klasik İslamiyet'in taşıyıcılığını burada dört başı mamur teologlar değil, özellikle fütüvvet içinden yetişmiş Ahiler yapıyordu. O nedenledir ki yeni araştırmalarda "Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Ahiliğin rolü" tartışması giderek gündeme geliyor.

F. Giese, Ahilerin ilk Osmanlı beylerine, iktidarlarını kurmalarına yardım edecek askerî bir birlik vermiş olduğunu söyler. Tezini desteklemek için **Âşıkpaşazâde**'ye başvurur: Âşıkpaşazâde Osman'ın etrafında toplanan ve onunla birlikte savaşa giden birtakım genç ve çevik adamlardan söz eder. Giese, bu değinmede **fityan** ve dolayısıyla da **Ahiliğin** izini bulduğu inan-

136 Birge, J. K., s. 53. Sonraki efsanelerde bazı savaşçılar, hiçbir tarikattan olmadıkları halde, Bektaşi veya derviş olarak gösterilmektedir. Kissling, L. J., "Balkanlar ve Trakya'da İslam Mukaddesatı", *Ztschr für Balkanologie I*, Wiesbaden 1962, s. 51, 55.

137 Engelke, I., *Süleyman Çelebi's Lobgedicht auf die Geburt des Propheten (Mevlid-i Şerif).* Diss. Halle/Saale 1926, s. 16, 31.

138 Selçuklu mirası yalnız dinsel değil, kültürel alanda da açıkça ağır basıyordu: K. Otto-Dorn ve R. Anhegger, *Das islamische İznik*, Istanbuler Forschungen, O. 13, Bertin 1941, s. 104 ve Taeschner, F., *Epigraphik*, s. 122.

cındadır. Aynı şekilde "yoldaş" sözcüğünü de **yol atası**, yani bir Ahi birliğinin başkanı biçiminde yorumlar. Son olarak da Ahilerle yeniçeriler arasında bir bağ kurmaya çalışır: Ahiler, tepesinden iki parmak eninde, bir karış boyunda bir parça sarkan beyaz keçe külah giyerler. Yeniçeriler de başlarını aynı biçimde örter, kısa bıçaklar taşır ve pantolon giyerlerdi. Onlar da evlenmemeye ant içerlerdi.[139]

P. Wittek bu tezi kesinlikle reddeder. Şöyle yazar: "Kentlerdeki Ahi hareketi, yapısı gereği barışçıldı. Ayrıca gazi devleti daha başından itibaren kentlilerle ilişkiye girdi. Tacirler, fatihlerin hemen ardından gelip, insan ve nesne biçimindeki ganimetleri onların elinden aldılar." Beyaz külahlar ise çoktan beri gaziliğin sembolü durumundaydı. Sipahiler bunları daha yüzyıllarca kullanacaklardı.[140] En eski Osmanlı kaynaklarında, Ahilerden söz edilmesi yalnızca taşradan gelen pek çok kentli unsurun Osmanlılarla birlikte davranmış olduğunu ve yalnızca bunu gösterir.[141] Bu aşırı sivri eleştiri araştırmacılar arasında pek yankı bulmadı.

Ö. L. Barkan, tüm Anadolu'da kolları olan Ahi birliklerinin, iktidarla ilişkilerinin pekişmesinden çıkarları [44 –*Y.Ö.*] olduğu için Osmanlılara arka çıktıklarına dikkati çeker.[142]

A. D. Noviçev de benzer şeyler savunur.[143] F. Taeschner de aynı anlayışa katılır ve daha I. Murad'ın bile Ahilere dayandığını ve sultanların ancak tahttaki konumlarını sağlamlaştırdıktan sonra bu bağdan vazgeçtiklerini vurgular.[144] Daha sonraları Ankara'daki tüm öbür loncalar yerel bir başkana karşı sorumluyken, yalnızca dericiler loncasının Kırşehir'deki Ahi Baba'ya bağlı olması ilginçtir. Ancak Ahiliğin tam da Ankara'daki büyük etkisinden dolayı, onun ruhunun zanaatkâr birliklerinde yaşatılması beklenirdi. Sultanlar ise Ahilerin örgütsel tabanını asıl bu etkiden ötürü parçaladılar ve onları tüm siyasal konumlardan uzaklaştırdılar.[145] B. **Curciev** de bu doğrultuda fikir yürütüyor: Beyler, özellikle Osmanlılar, rahat bir hareket alanına ancak Ahileri ortadan kaldırdıktan sonra sahip olabilmişlerdir, çünkü Anadolu'daki Ahi birlikleri özerklik ve özyönetim talep ediyorlardı. Bu nedenle tehlikeli bir **anti-feodal** hareket olarak değerlendirilmeleri gerekiyordu [45 –*Y.Ö.*]. Osman ve haleflerinin etraflarına topladıkları Ahiler

139 Giese, F., *Das Problem*, s. 258.

140 Wittek, P., *Deux chaplires*, s. 314, 309.

141 A.g.y., *The Rise*, s. 42,

142 Barkan, Ö. L., *Les fondations*, s. 59.

143 Noviçev, A. D., *Istoria Turçiy*, s. 27.

144 Taeschner, F. *Akhi*, s. 322.

145 A.g.y. "Das Zunftwesen in der Türkei", *Leipziger Vierteljahres schrift für Südost europa* 5, 1941, s. 185.

değil, Selçuklu sipahileriydi.[146] N. Filipoviç'in tezi ise çok farklı ve bir anlamda F. Giese'nin tezini yeniden canlandırıyor: Anadolu Ahiliğinde pleb öğeler olsa bile kesinlikle anti-feodal yönelişler içermiyordu ve tersine, bir devlet gücünün yeniden oluşturulması gayreti içindeydi. Ayrıca Ahiliğin yalnızca kentlerde değil, kırlarda göçerler ve çiftçiler arasında da yandaşları vardı ve bu nedenle de Osmanlı Beyliği Ahilikle iyi geçindiği gibi, Ahilere de en yüksek mevkilere gelme imkânını sağlamıştı. Pek çok Ahi, gazi ve sipahi saflarını doldurmuş ve tımarlar elde etmişti.[147] Erken Osmanlı iktidarı tümüyle şu üç ana direk üzerinde kurulmuştu: Ahilik, heterodoks dervişlik ve gazilik.[148]

Daha geçen bölümde Ahilerin askerî alanda tek tek faaliyetlerde bulunduğunu görmüştük. Bunlar savaşçı işlevini yalnızca Anadolu'da değil Azerbaycan'da da yerine getiriyorlardı. Örneğin Ahi Şüayüddin, Bem'de Ebu Said Han'ın hizmetinde kale komutanıydı.[149] 1380'de Türk Ahilerinden Küçük adlı biri, Sultanieye'deki bir savaşta Şah Şuya'nın emrinde komutan olarak görülüyor.[150] Ankara kentini zengin Ahi Şerafeddin yönetiyordu. Türk kaynaklarına göre 1360'da kenti Murad'a devretmiş, o da karşılığında kentlilere çokça para bağışlamış olmalı.[151] Sağlam bilgilere dayanan Koca Hüseyin ise bu süreci bambaşka tanımlıyor: Karamanoğlu ve Ahiler Ankara'da Orhan ve Murad'a karşı tavır alırlar.[152] Ayrıca I. Murad tarafından Ahi Musa için hazırlanmış olup 1366 yılından kalma bir vakıf sözleşmesinde şöyle deniyor: "Bu **biti** şu nedenle yazıldı: Bu **tevki**'in hamili Ahi Musa'ya kendi selametim için burada ve öte tarafta Malkara'da bir kısım toprağı vakfettim. Erkek ve kadın soyundan tüm haleflerine aile vakfı verdim. Çünkü akrabam Şeydi Sultan'ın kızını ona gelin verdim ve kendi Ahim tarafından bana takılan kemeri ona taktım ve onu Malkara'ya Ahi yerleştirdim."[153]

F. Taeschner buradan I. Murad'ın bir tür "büyük usta" ya da en azından Ahi birliğinin saygın bir üyesi olduğu sonucuna varır.[154] **A. Gölpınarlı** da, Murad'ın Ankara'nın alınmasından sonra Ahi kemeri taktığını belirtir.

146 Djurdjev, B., *O utyiçayn*, s. 36.

147 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 10.

148 A.g.y., s. 23.

149 Kazvinî, *Tarık*, s. 158.

150 A.g.y., s. 192.

151 Löwenklau, lib. V. s. 219.

152 Qoğa Husejn, s. 61 a (30).

153 Gökbilgin, M. T., *XV-XVI. Asırlarda*, s. 173. Tveritinova, A. S., *Agrar yi stroyi*, s. 167. Beldiceanu-Steinherr, L, *Recherches sur les actes*, s. 174-176.

154 Taeschner, F., "War Murad I. Grossmeister oder Mitglied des Achibundes?" *Oriens VI*, 1953, s. 25-28.

Osman'ın üvey babası **Edebali** ve yeğeni **Hasan** da Ahi idiler.[155] Erken Osmanlı dönemi belgelerini inceleyen P. Wittek, bu belgenin aslında yalnızca ustaca bir çarpıtma olduğu ve özünde Ahi Musa'nın Rumeli'deki bir parça devlet toprağını vakıfa çevirme iznini alması dışında hiçbir şey içermediği sonucuna varır.[156] Buna göre Murad'ın Ahi birliğine üye olması tümden olanaksızlaşıyor, ancak bu kez de ilk emirler üzerindeki etkisinin nereden kaynaklandığı sorusu cevapsız kalıyor. Orhan, Ahilerin yardımıyla tahtı ele geçirmiş olmalı. Osman'ın oğulları arasındaki miras dağıtımını Ahi Hasan denetlemiştir.[157] 1340 tarihli bir vakıfnameden anlaşıldığı kadarıyla Ahi Mahmud'un oğlu Nizameddin Ahmet Paşa, Orhan'ın devrinde vezirdi.[158]

Ancak, Ahilerin hanedanın yükselmesinde bir rol oynamış olmaları, burada eşit haklara sahip iki ortağın söz konusu olduğu gibi yanlış bir sonuca götürmemelidir. Osmanlılar yalnızca onların etkisinden yararlanıp, onları oluşma hâlindeki devletle bütünleştirerek kendi egemenlikleri altına aldılar. Kentsel özyönetim biçimindeki eski Ahi ideali zayıflayıp yerini hızla ilerleyen bir merkezileşmeye bıraktı [46 –*Y.Ö.*]. Ulemalılaşan otokrasi, iktidar aygıtını **federatif temellere** dayandırmaktan kaçınarak kendi yapısını kurmak için kentsel Ahi birliklerinin temsil ettiğinden çok daha farklı toplumsal güçlere dayandı.

Ahiler Osmanlı Devleti'nin erken döneminde ne siyasal ne de dinsel bir tekele sahiptiler. Orhan'ın kapısında teolog olarak kullanılmaları bunu kanıtlar. Her ne kadar C. Arnakis, Emir'in tutsak Heziknast önderi Gregor Palamas'a karşı tartışmacı olarak onları kullandığını iddia etse de,[159] J. Meyendorff, Palamas'ın sözünü ettiği Khion'ların, onunla Hristiyanlık ve İslamiyet'teki doğruluk payı konusunda tartışarak kariyer yapmak için Museviliğe dönmüş eski Hristiyanlar olduğunu belirtir. Türkler Musevilere karşı her zaman iyi davranmışlardı.[160] Bu, yine de Ahilerin dinsel yaşamda hiçbir rol oynamamış oldukları anlamına gelmez. Dinsel amaçlı pek çok vakıf kurmuş ve yönetmişlerdir. Gerek I. Murad, gerekse II. Bayezid'in bu tür kuruluşları onayladığını kanıtlayan nameler elimizde: Saruhan'da Ahi Arslan, Farktın, Şaban, Çarpuk, Yahşi ve Yunus'un oğulları, Menteşe'de Ahi Yusuf, Feke, Debbağ Ümmet, İsmail'e ait olanlar. Amasya ve Tokat'ta pek

155 Gölpınarlı, A., *Les organisations*, s. 27.

156 Wittek, P., Urkunden, *WZKM 58*, B. 181, 191.

157 Beldiceanu-Steinherr, I., *Recherches sur les actes*, s. 172.

158 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 30, A. 5b.

159 Arnakis, C, *Gregory Palamas*, s. 114. A.g.y., Gregory Palamas, "The Ksiones and the Fail of Gallipoli", Byzantion XXII, 1952, s. 30&. Arnakis, G. G., *Futuwwa*, s. 241.

160 Meyendorff, J., "Grecs, Turcs et Juifs en Asie Mineure au XIVe siècle". *Byzantinische Forschungen I*, Amsterdam 1966, s. 214.

çok külliye vardı. Didymoteikhos'ta (Dimetoka) I. Bayezid, Ahilerden birine vakıf bağışlayıp bir zaviye inşa ettirdi ve aynı zamanda kentteki bir evin de gelirlerini bıraktı. 16. yüzyılın başlangıcında Anadolu vilayetinde 272'si Karaman'da olmak üzere bu türden 623 kuruluş vardı. Rum vilayetinde ise 205 tane mevcuttu.[161] Ahi külliyelerini –Arnakis'in yaptığı gibi– hemencecik misyoner hücreleri olarak değerlendirmemek gerek.[162] Osmanlı öncesi dönemde Anadolu kentlerinde **kardeşlik örgütleri** Hristiyan zanaatkârlarla iş birliği yaparlar, bu arada hiçbir "İslam'a döndürme" çabasından söz bile edilmezdi. Daha çok yüksek İslam pratiğine eğilimliydiler ki, bu da kişisel kanaat sonucu inanç değiştirmeyi elbette dışlamıyordu. Şöyle ya da böyle, bu pratik muhakkak ki gazilerin dönme ya da kölelik talep eden sloganlarından oldukça farklıydı. Böylece, beylerin Hristiyan halkla ilişkileri sorununa ilkin Anadolu'da değinmeye başlıyoruz.

Daha girişte Türk genişlemesinin Grekler üzerindeki etkileri konusunda bazı kaynaklardan alıntılar vermiştik. Bilindiği gibi D. Angelov, Osmanlıların 13. yüzyıl sonu ile 14. yüzyıl başında sahneye girişlerini Helenlik ve Hristiyanlık açısından tam bir felaket olarak görüyor.[163] Gerçi gazi ve dervişlerin zorla döndürme çabaları olmuştur. Nikeia (İznik) Hristiyanlarına yazdığı bir mektupta Patrik XIV Johannes (1333-1347) tüm baskılara rağmen inançlarına bağlı kalmalarını ister, çünkü barbarlar onların ruhlarına değil, yalnızca bedenlerine egemendir.[164] 100 yıl sonra Macaristanlı Georg, Türklerin esirleri İslam'a döndürme çabası gösterdiklerinden yakınır. Köleler zamanla zayıf düşüp, sahiplerinin iradesine boyun eğmektedirler.[165]

Döndürme harekâtının baş aktörleri gazi şeyhleriydi. İlk kez Rumeli'de değil, ondan daha 50 yıl önce Anadolu'da ortaya çıktılar.[166] I. Murad'a ait 1383 yılından kalma bir vakıf yenileme ve bağışıklık belgesinde, bir gazi önderinin inançsızları fethedilen topraklardan sürme hakkı onaylanır.[167] Oysa I. Beldiceanu-Steinherr'e göre bundan inanç savaşçılarına genel-geçer bir açık çek verildiği sonucu çıkarsanmamalıdır.[168] Ancak belge, yine de gazi ve militan dervişlerin ilk on yıllarda cihadı kendi ilkelerine göre yürütme ça-

161 Barkan, Ö. L., *Les fondations*, s. 62, 63, 293.

162 Arnakis, C., *Gregory Palamas*, s. 114.

163 Angelov, *Certains aspect*, s. 223, 226.

164 Miklosich-Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra e profana T. I.*, Viyana 1860, s. 183, 197.

165 Zyrickzee, Cornelius, s. 29.

166 Wittek, P., Urkunden, *WZKM 54*, s. 264.

167 A.g.y. *WZKM 53*, 1957, s. 311. Rüstem Bey elindeki toprak parçasını Şeyhoğlu'nun yazısı üzerine ona vakfetti. Burası, üzerinden kâfirleri (mülk sahibi ve oturanları) kovduğu araziydi. Beldiceanu-Steinherr, I., *Recherches sur les actes*. s. 195.

168 *RI XXV*, 1968, s. 257.

bası içinde olduklarını kanıtlar.[169] Osmanlılar bir haraç sistemi kurmayı hedefledikleri için aslında bu anlayışı paylaşmıyorlardı. Neşrî, Osman'ın beyliğinde güvenlik ve huzurun hüküm sürdüğünü, öylesine ki, Hristiyanların barış içinde yaşamak için komşu bölgelerden kalkıp buralara yerleştiklerini yazar.[170] Bu arada eski Osmanlı kroniklerinin övgücü niteliği gözden ırak tutulmamalı. Oruç bin Adil'e göre bu kroniklerin görevi Osmanlı hükümdarlarının yaptığı iyi işleri övmek ve bunları, ermiş öyküleri, Şahname ve Afrasiyab ile Rüstem'in mucizeleri yanında bir yere oturtmaktı. O bakımdan, yukarıdaki türden bir alıntı tek başına alındığında çok şey söylemez.[171]

Âşıkpaşazâde'nin, tüm köylerin yeniden eski durumlarına kavuşturulduğu, iskân edildiği ve halkın durumunun Bizans egemenliği altındakinden daha iyi olduğu yolundaki övgüleri de aynı çizgidedir. "Hatta buradaki gâvurların durumunun ne kadar iyi olduğunu duyan insanlar başka bölgelerden kalkıp geldiler."[172] Buradan T. Gökbilgin'in yaptığı gibi, toprak ve vergi sisteminin toplumsal eşitlikçilik ve düzenli yönetim ilkelerine dayandığı sonucuna varmak için biraz cüretkâr olmak gerek.[173]

Yine de gerçek şu ki, durumu göz önünde canlandırabilmek konusunda elimiz Osmanlı kaynaklarına mahkûm.

1300 ile 1348 arasında Osman ve Orhan'ın çağdaşı olarak Memlûklerin elçilik yazışmalarını iyi bilen ve Türklere karşı antipatisini, hatta nefretini gizleme gereğini pek duymayan Şehabeddin el-Umarî adında Mısırlı bir bürokrat, akına giden Osmanlıların arkalarında kan nehirleri bırakmakla birlikte, çalışanları kollayıp koruduklarını yazar.[174] Giritli sayısız villani'nin, kendi Hristiyan beylerinin onları artık korumayıp yalnızca sömürdükleri gerekçesiyle 1358'de kaçıp Türklere sığınmaları Venedik senatosunda huzursuzluğa yol açar.[175] Borçlu Giritliler 1400'de Türklere kaçarak onların yanında martolos olarak kapılanırlar.[176] 15. yüzyılda çiftçi halkın öldürülmesi bir istisnaydı, çünkü Osmanlılar "*potius vult eos habere viuos et tributarios, quam cum effusione sanguinis capiendo possidere. Unde nullo occidere voluat nomines nisi extrema necessitate compellantur...*" (Zorunlu kalmadıkça onların kanını dökmeyip haracını yemeyi tercih ettiler.)[177]

---

169 Selçuklu yüksek kültürünün Türk sınır veya uç emirliklerini pek etkilemediği belgelerden anlaşılıyor. Wittek, P., *WZKM 56*, 1960, s. 276.

170 Neşrî, s. 204.

171 Ménage, T. L., s. 178.

172 Âşıkpaşazâde, 13, s. 83.

173 Gökbilgin, T., *L'empire*, s. 559.

174 Şahabettin, s. 340.

175 Thiriet, F., *Regestes I*, Nr. 327, s. 88.

176 A.g.y., *Délibérations II*, Nr., 966, s. 84.

177 Zirickzee, *Cornelius*, V, s. 36.

Bitinya'nın fethinden sonra ise Hristiyan din adamlarının yerlerinden edildiğine bile bir iki olay dışında tanık olmuyoruz. Grek toprak sahipleri servet ve gelirlerini büyük ölçüde korudular ve çiftçiler de "Türklerin emirlerine kesin uymak koşuluyla... katlanılabilir bir rahatlıkta yaşayabiliyorlardı."[178] Daha 1284'te Bizans donanmasının büyük bölümünün dağılmasından sonra Grek tayfaların pek çoğu beyliklerdeki Türklerin tarafına geçti.[179]

Grek denizcilerinin Türklerle iş birliği olmasaydı, Osmanlıların bu kadar kısa sürede vurucu bir deniz gücü hâline yükselmeleri ve Küçük Asya'nın batı kıyısını denetimleri altına almaları mümkün olmazdı. Donanmasız kalan Bizans ise artık Hellespont'un (Marmara Denizi) geçilmesini engelleyemeyecekti.[180]

Daha Orhan'ın zamanında bile küçük çapta bir donanma örgütü mevcuttu. 1352'de Cenova filosunun yanı başında dokuz da Türk gemisi iş görüyordu.[181] I. Bayezid sonradan Gallipoli'yi Türk donanma üssü olarak geliştirdi.[182] "Greklerin Türklerin ilerleyişindeki payı kuşkusuz kaynakların belirtebildiklerinden çok daha fazladır."[183]

Âşıkpaşazâde, Osman'a bağlı olarak casusluk yapan ve **martolos** sayılan Araton adında bir Grek'ten söz eder.[184] *Historia*'sının Almanca çevirisinde Hans Löwenklau bu adamları casus olarak niteler: "*Dagegen hett der Osman sich eben desselben auch betroffen und ein Kund-schafter aus seinen Leuten heimlich abgefertigt: Türckes und Ungarn nennens Martelosen.*" (Buna karşın Osman da bunlardan yararlandı ve kimini gizlice casus olarak görevlendirdi. Macarlar ve Türkler bunlara martolos der. *–çev.*)[185] Martolos sözcüğü yeni Grekçe jandarma, bekçi anlamındaki "*armatolos*"tan gelir. Yalnızca sözcük değil, kurum da Bizans'ta biliniyordu ve fatihler tarafından devralındı. En eski kaynaklar martolos'ları Ortodoks Grekler olarak tanımlar.[186] Türklerin Balkanlar'da yayılmasıyla birlikte bunlara Arnavut ve Güney-Slav öğeler de katıldı. Aynı şekilde Sırbistan'ın Türk öncesi döneminde de martolosların kılavuz ve casus olarak hizmetleri bilinirdi ve özellikle de bu nedenle Osmanlılar onlardan yararlanma yoluna gittiler. M. Vasiç'e göre

178 Wächter, A., s. 53.

179 Ahrweiler, H., *Byzance*, IV, s. 9.

180 A.g.y. *Byzance et la mer*, s. 378.

181 Ballard, M., s. 443.

182 Thiriet, F., *Regestes* I, Nr. 881, s. 208; Nr. 896 (1396), s. 211.

183 Lemerle, P., s. 15, A. 2.

184 Âşıkpaşazâde, 3, s. 24.

185 Löwenklau, H., *Musulmanischer Histori Türkischer Nation*. Frankfurt/M. 1561, s. 70.

186 Vasic, M., *Martolosi*, s. 25, 28, 145.

bunlar I. Murad devrinde bile henüz örgütlü değillerdi.[187] Ancak daha 14. yüzyıl sonunda Sultanlar onları birliklerde toparlayarak iki gruba ayırdılar: Birinci grup iki ile üç akçe gündelik alıyor ve her an hizmete hazır olması [**muvazzaf**] gerekiyordu. İkincisi ise gerektikçe göreve çağrılan maaşsız [**yedek**] gruptu. Her ikisi de askerî sınıfa dahil olup ne haraç veya ispençe ne de reaya vergileri ödüyorlardı. 15. yüzyılda bile tüm kumandanları hâlâ Hristiyandı.[188] Gian Maria Angiolello'ya göre Karamanlılar ve Uzun Hasan da onlardan yararlanmıştı.[189] Hristiyan ülkelerde nefret ve korku kaynağıydılar, çünkü insanları soyuyor ve Osmanlılar hesabına casusluk yapıyorlardı. Davranışlarına ilişkin ayrıntılar 1477 tarihli Kotor dava dosyalarında bulunuyor. Rumeli'de Venedikli ve Macarlara karşı sınır bekçisi, ama aynı zamanda da jandarma ve yönetici olarak kullanıldılar. 15. yüzyılın ilk yarısından itibaren Kuzeybatı Bulgaristan'dan başlayıp Sırbistan ve Bosna üzerinden Dalmaçya ve Peloponez'e kadar uzanan geniş bir bölgede varlıkları kanıtlanabiliyor. Casusluk ağlarını tüm Balkan devletlerinde kurmuşlardı.[190]

Küçük Asyalı Greklerin dönekliği F. Giese'ye göre, Türklere, hayatlarından başka kaybedecek hiçbir şeyleri olmayan, dehşet kaynağı bir yığın gönüllü çeteler, yani akıncıları kazandırdı.[191]

Akından kasıt, gâvur ülkelerine yağma amacıyla girişilen seferlerdir. Bu özelliği onu gerçek gaza'dan ayırır. **Ahmedî** özellikle vurgular: "İnanç savaşçısı ganimete tamah etmeyen kimse demektir. Eğer bir inanç savaşının hedefi ganimet ise, bu tam anlamıyla bir yağma seferi'dir –yani akındır."[192] Akınların her ne kadar birer bey önderliğinde yapılması gerekiyorsa da, onlar olmadan da gerçekleştirildiği az değildi. 100 kişiden az gruplar çete, daha büyükleri ise haramili adını alırdı.[193] İ. H. Uzunçarşılı, akıncıların yalnızca ganimet için düşman bölgesine giren eşkıya olduğu tezine karşı çıkar. Bunların daha çok kesin bir plan uyarınca sınırlarda iş gören düzenli birlikler olduğu inancındadır. Yaz-kış düşmanı huzursuz eder, esirler alır ve düşman kuvvetleri hakkında haber getirirlerdi.[194]

---

187 A.g.y. s. 31, 41.

188 A.g.y. s. 43, 159.

189 Angiolello, G., s. 151.

190 Butorac, P., *Proces o martolozima 1477 godine u Kotoru.* Anali Hist. Inst. Jugoslav. Akad. Znanosti i Umjetnosti u Dubrovniku II, 1953, bes. s. 138-140; Martolos'lar üzerine daha fazla bilgi için bkz. Anhegger, R., "Martolos'lar Hakkında", *Türkiye Mecmuası C. VII-VIII*, İstanbul 1942, s. 282-320.

191 Giese, F., *Das Problem*, s. 268.

192 Kortantamer, T., s. 236.

193 Melikoff-Sayar, I, *Le Destân*, s. 52, A. 5.

194 Uzunçarşılı, İ. H., *Akıncı*, s. 239.

Başlangıçta düzenli birlikler ve operasyonlar söz konusu değildi. Laonikos Halkokondiles bunların beyden –ve sonraları Sultan'dan– ne maaş, ne de toprak almadıklarını özellikle vurgular: "Akılları fikirleri soygun ve ganimette. Her birinde iki at vardı: Birine biner, ötekini ise ganimeti yüklemek için yanlarında taşırlardı."[195] Dukas onları Hristiyanlık için bir talihsizlik olarak niteler: "Bunlar kendi dürtüleriyle (*autoklitoi*) bir çağlayan gibi (*os poisimoz reon*) her türlü kumanya ve araçtan yoksun (*piraz*) genellikle mızrak ve kılıçsız (*akinakiz*) düşmanlarına saldırır... Çoğu düğümlü bir coptan (*ropalon*) başka hiçbir silaha sahip değildi... Böylece Hristiyanların tepesine biner ve onları sığır gibi yakalarlar. Türkler ilk geldiğinden beri ortalığı duman ettiler. Yalnız Anadolu'daki temalar değil, Trakya'da bunlarla dolup taşıyor. Khersones'ten Istria'ya kadar her yeri yağmaladılar."[196]

Sayısını tam bilemediğimiz[197] bu başıbozuklar saflarına yalnızca Osmanlı egemenliği altındaki Hristiyan köylü ve zanaatkârdan değil, aynı zamanda dışarıdan gelenlerden de adam devşiriyorlardı [47 –*Y.Ö.*]. 1400'de borçlarını ödeyemeyen pek çok Giritli, Türklere kaçtığında herhalde tayfa değil de akıncı olarak kullanıldılar.[198] H. J. Kissling bu gönüllü gruplarının oluşturulmasını askerî bir zorunluluk olarak değerlendirir; çünkü beyliğin Anadolu yakasında süvariler ancak ikincil bir rol oynamışlardır ve hareket kabiliyeti yüksek birliklere ilk kez Balkanlar'daki yayılmayla birlikte gereksinim doğmuştur. Ancak bunların, Kissling'in sandığı gibi, Şiilikten de biraz "nasibini almış"[199] safkan Türklerden oluşması olasılığı bana çok kuşkulu görünüyor, çünkü bu "devlet egemenliği öncesi öğeleri" oluşturan tabakalara soysuz kimseler rahatlıkla sızabilirlerdi ve sızıyorlardı da. Sultanlar ise bunları ayrıcalıklı gruplardan devşirme çabası içindeydiler; örneğin "yağcılar", "küreyiciler", (demirciler) ve "elliciler, yani özel koşullara göre devşirilen Müslümanlar" Ancak reayadan da adam toplanması söz konusu oluyordu ve bunların içinde Hristiyanların da bulunduğu kanıtlanmıştır.[200] Akıncı komutanlarına uç beyleri deniyordu ve bunlara **tımar** değil **emlak** veriliyordu. Ayrıca bunlar Evrenos, Turahan, Mihal ve Malkoç örneklerinde olduğu gibi sülaleler de oluşturuyorlardı. Toprakları üzerinde yaşayan inançsızların haracını da toplayabiliyorlardı. Bu, alışılagelenin

---

195 *Tous gardi ippodromous kalou menous*, Chalkokondyles, lib. I. Bd. 2, s. 93.

196 Dukas XXIII, s. 135.

197 Uzunçarşılı, İ. H., 1389 ilk Kosova Savaşı'na 20.000 asker katıldı derken Bitlisli İdris 40.000 kabul ediyor. *Akıncı*, s. 240.

198 Jorga, N., *Notes I*, s. 99, Thiriet, F., *Dèlibèration II*, Nr. 968, s. 34.

199 Kissling, H. J., "Logistisches zur frühosmanischen Heeresgeschichte", *Die Welt des Islam XV*, 1974, s. 87, 89.

200 Beldiceanu-Steinherr, I, *En marge*, s. 27; Angiollello, Gian Maria, s. 151.

oldukça dışında bir ayrıcalıktı, çünkü toprak vergilerini Sultanlar daima görevlileri aracılığıyla doğrudan toplarlardı. Uç beyleri etraflarındakilere tımarlar dağıtarak geniş bir askerî maiyet oluşturdular. Yalnızca Evrenosların etrafında 1500 adam vardı.[201] II. Mehmed devrine kadar bunların Osmanlı Devleti'nin kaderini birlikte belirlemiş olmalarına hiç şaşmamalı.[202]

Aralarında pek çok da dönek vardı. Harmankaya Kalesi'nin Bizanslı komutanı ve Osman'ın savaş yoldaşı Köse Mihal akıncı beyliğine yükselmiş ve bu konumunu miras olarak da bırakmıştı.[203]

Âşıkpaşazâde şöyle diyor: "Osman Gazi sancağın hâkimi olduktan sonra... Köse Mihal hep onunla birlikte gezdi. Bu gazinin hizmetindekiler çoğunlukla Harmankaya'dan gâvurlardı."[204]

Akıncılar kısa zaman içinde ayrıcalıklar elde ettiler. Mirî topraklar üzerinde iki ile üç çift öküz tutabiliyor ve bu toprakları, öşür ödemek zorunda bırakmaksızın kölelere işletebiliyorlardı. Bir grup sefer hâlindeyken, öteki tarlalarda çalışıyordu.[205] Bosna'nın 16. yüzyıldan (1516-17) kalma kayıtlarından anlaşıldığına göre, düzenli vergilerden ve at besleme gibi angaryalardan bağışıktılar.[206] Ganimet elde etme umudu ve bu türden (muafiyetler) gerek maceraperest kişiler, gerekse de geçimlerinin temelini tehlikede gören ya da kaybetmiş bulunan "inançsızlar" için oldukça çekici görünüyordu [48 –*Y.Ö.*].

Mihal Bey 1326'da Bursa'yı ele geçirme işine kararlı şekilde sarıldı. Kent komutanı ile pazarlık etti ve ona kenti devretmesi çağrısında bulundu.[207] Başka Bizanslı memurlar da aynı örneği uyguladıklarından E. Frances bunun bir yöntem olduğunu tahmin eder. Yerel aristokratlar [49 –*Y.Ö.*], Osmanlıların Küçük Asya'daki ilerleyişine hemen hiç karşı koymadılar. Frances, kendi açısından bu pasifliği yerel Grek soylularının imparatorluk merkezinden askerî ve finansal düzeyde eşit haklar elde etme kaygısıyla açıklar. Aynı zamanda el koymuş oldukları ve II. Andronikos'un ellerinden almaya çalıştığı bölgeleri de elde tutmaya çalışıyor olmalıydılar.[208] Frances her kale ya da kentin teslim edilişinde ihanet ve yılgınlık kokusu alır. Ancak karmaşık tarihsel süreci açıklamak için bu basit formül pek yeterli değil; örneğin Yeoryas Pahimeris, Bursa ve Pegas gibi kentlerde fetihten

201 *Iacopo de Promontorio*, s. 52. Malkoç için bkz. Babinger, F., *Aufsätze und Abhandlungen I*, s. 355-377.

202 Grundlegend zu diesen Problemen Beldiceanu-Steinherr, I., *En Marge*, s. 28-31.

203 Giese, F., *Das Problem*, s. 268; Uzunçarşılı, İ. H., *Akıncı* – s. 239.

204 Âşıkpaşazâde, 10, s. 32.

205 *Iacapo de Promonotorio*, s. 61.

206 Beldiceanu-Steinherr, I., *En Marge*, s. 27.

207 Qoğa Husejn, 1, 35 a (28).

208 Frances, E., *La fèodalitè*, s. 270.

önceki koşulları "berbat" olarak tasvir eder. Türk akınları, nüfusun belli merkezlerde yoğunlaşmasına ve bu da açlığa ve özellikle veba (*loimoz*) benzeri salgınlara yol açmıştı. İnsanlar sinek gibi ölüyordu. Ancak Bizans memurları çaresiz halktan yine de yüksek vergiler talep ediyorlar, mal varlığını doğru bildirmeyen vahşice işkence görüyordu.[209] İznikli Akritai'ler artık yoktu, çünkü Konstantinopol, onların mallarının gürültüye gitmesine ve salt yaşamlarını sürdürebilmek için dilenci gibi doğudan batıya göçmelerine neden olmuştu.[210] Küçük taşra garnizonları artık Basileus'tan (İmparator) ne yardım umabilirlerdi? Kendilerini tek başlarına ve yarı yolda bırakılmış hissediyorlardı. Âşıkpaşazâde, Bursa kumandanının güya Orhan'a söylemiş olduğu sözlerin arasında, pek çok subayı için onur kırıcı olabilen duygu ve düşünceleri aktarıyor: "Onu (kenti -E.W.) pek çok nedenle teslim ettik. Bir tanesi; senin talihin günden güne açılırken bizimkinin bize sırt çevirmesi... Bir hükümdar güçsüz ise ülkesi de kısa zamanda çoraklaşır. Kötü imparatorlarımız bizi de peşlerinden sürükledi. Ancak dünya sürekli değişiyor. Artık bu değişime katlanmak zorunda olanlar bizleriz."[211] Taşra aristokrasisinin bir bütün hâlinde *ab ovo* (en başından beri -*çev.*) Türklerden yana tavır almış olması söz konusu değildi. İlk Osmanlı emirleri Bizanslılarla ittifakı istemiyor, onlara yalnızca boyun eğdirmeyi düşünüyorlardı. Grek aristokrasisi açısından bir iktidar değişikliğinde zararın kazançtan büyük çıkması olasılığı çok yüksekti. Fatihlere bağlanıp onların hizmetine girmesi durumun çözümsüzlüğündendi [50 -*Y.Ö.*]. Küçük Asya halkının direnmeye istek ve gücü yoktu. Ayrıca bu, maddi ve dinsel kurbanlar vermeksizin mümkün değildi. Köse Mihal'in Osman'ın güvenini kazanmasında İslamiyet'i kabulü az etkili olmamıştır. Nasıl ki işsiz bırakılan Grek tayfalar ya da borçlu Giritli çiftçiler Türklerin yanında yeni bir var olma olanağı [51 -*Y.Ö.*] aradılarsa, **dinatoi** de onlarla bir *modus vivendi* yolu aradı. Küçük Asya'daki gerek hükmeden, gerekse hükmedilen sınıflar ileride daha ayrıntılı inceleyeceğimiz zor koşullar altındaydılar. E. Frances 14. yüzyıldaki Türkofilia'yı (Türk severlik), aristokrasinin halk ayaklanmalarından korkusu nedeniyle yürüttüğü ihanet politikasına indirgiyor. Böylelikle de fenomeni bir bütün olarak basitleştiriyor ve Hristiyan unsurların martolos ve akıncı saflarına akması olgusunu görmezden geliyor. Yeri geldiğinde bu konuya tekrar döneceğiz.

Osmanlıların daha beylik döneminden itibaren bir **devlet örgütlenmesi** var mıydı?

---

209 Pachymeres, Georgios, C. 1, V., 21. s. 415.

210 Ai men gar Pomaikai dunameis, A.g.y. Bd. 1, V. 9. s. 389.

211 Âşıkpaşazâde çevirisi, Turan, O., *Les souverains*, s. 99.

D. Angelov, daha Osman zamanında hanedan mensupları, Türkmen beyleri ve askerî önderlerden oluşan bir feodal toprak aristokrasisinin mevcut bulunduğunu varsayıyor: Osman bunlara topraklar ve kentler vermişti. Basit gaziler ise orta düzeyde bir toprak aristokrasisi oluşturmuşlar ve tımarlar elde etmişlerdi.[212]

Bu tez, Türk kaynaklarına dayanarak doğrulanabilir. Koca Hüseyin, Osman'ın 1301/1302'de fethettiği toprakları, kardeşlerine, oğullarına ve kendine bağlı olanlara dağıttığını bildirir.[213] Osman'ın bu yönde bir kararını Âşıkpaşazâde'den öğreniyoruz: "Kime bir tımar vermiş isem, sebepsiz yere geri alınmasın, eğer ölürse oğluna verilsin, hatta bu daha bir çocuk da olsa ona verilsin ve o zaman sefere çıkıldığında kendisi işe yarar hale gelinceye kadar onun hizmetkârları sefere gelsin."[214]

Johannes Löwenklau "Lehen" karşılığı olarak "tımar" sözcüğünü kullanıyor.[215] Orhan adamlarına aynı zamanda Yenişehir (Nikea) çevresinde "*villas et pagos*" (köyler ve kullar) dağıtmış, savaşçıları tımarlara yerleştirmiş ve onlara ayniyat [**ürün-rant**] ve gelirler bağlamıştı. Bu yörelerin Hristiyan halkı kendilerine eşitlikle muamele edildiğini hissetmişlerdi.[216]

Kendilerinden alıntı yaptığımız tarihçiler 15. yüzyılda ve daha sonraları yaşamışlardır, bu nedenle de gözlerinin önünde hep kendi dönemlerinin devlet yapısı vardı. Kendi devirlerindeki yapılanışları geçmişe taşımış olmalarından daha muhtemel ne olabilir? **V. P. Mutafçieva**, Hüseyin'in eserini incelerken, Osman'ın dağıttığı topraklar karşılığında tımar değil de "ikta" ve "mülk ve mal" deyimlerini kullandığına dikkati çeker. Buradan, ilk dönem için tımarlardan söz edilemeyeceği, daha çok diğer beyler için Osman'ın da fethettiği toprağı aile üyeleri arasında paylaştırmış olduğunun varsayılması gerektiği sonucuna varır.[217] Mekeçi'deki Sise zaviyesinin kuruluş sözleşmesinden Osman'ın Bursa'nın alınışından iki yıl önce iktidarda olduğunu ve yanında dört oğul ve bir kız ile kendi oğullarından üçünün bulunduğunu öğreniyoruz. Bu, diğer Anadolu beyliklerinde olduğu gibi Osmanlılarda da beyliğin aile mülkü olarak kavrandığını ortaya koyuyor. Ailenin tüm üyeleri, başkanlarını çoğu kez adı geçen Ahi Hasan gibi saygın kişilerin de katılımıyla seçiyorlardı. Bey, önemli kararları ailesiyle birlikte

212 Angelov, D., *Certains aspects*, s. 229.

213 Qoğa Husejn, l. 30a (27).

214 Âşıkpaşazâde, 15, s. 41.

215 Löwenklau, J., II, s. 159.

216 *A.g.e.*, IV. s. 193.

217 Qoğa Husejn, l. 30a-30b Mutafçieva, V. P., *Agrarnite otnosenja*, s. 29.

alıyordu.[218] Orhan bir *primus inter pares* konumundaydı; ailenin her bireyi ve ona katılan her bey, kılıcıyla fethettiği toprakları kendi mülkü sayıyordu. Oğulları bu haklarını sonradan sultanlara onaylatıyordu. Bu haklar ancak daha sonraları gaziler devletinin merkezî bir imparatorluğa dönüşme süreci içerisinde yavaş yavaş geri alındı.[219] İlk Osmanlı hükümdarlarının verdikleri nameler tamamen özel belgeler olup, bunları bir beyin imzalamış olması sadece rastlantı eseriydi. Bunun kanıtı, J. Matuz'a göre, Osmanlı olmayan bir vakıf kurucunun da imzasını tanık imzası olarak içeren vakıf sözleşmeleridir.[220] Tımarlara gelince, bunların varlığı daha uç beyleri bağlamında kanıtlanabilir. Osman ve Orhan'ın da bu alışkanlığa uyup uymadıkları kesin değil. Mutafçieva, kadı ve diğer hizmetlilere [**kullara**] hizmet vakfı biçiminde toprak dağıtıldığını hatırlatır. Köprü ve kaleleri korumak ve bakmakla yükümlü olan devlet hizmetindeki adamlara ödüller verilmesi II. Mehmed'e kadar süregeldi.[221] Buna göre tımar sistemi ancak 1368'de I. Murad tarafından yasalara bağlandığından başlarda söz konusu değildi.[222] Bu itiraz 1368 öncesinde Orhan ve Murad'ın tımarlar dağıtmış olabileceği ihtimalini dışlamaz, ancak bunlarda yazılı bir miras hakkı söz konusu olmamalı. II. Mehmed'in 1478-1481 tarihli bir fermanı açıkça –eski hukuka dayanarak– ölen bir sipahinin tımarının önce geri alınıp, sonra oğlu, kardeşi ya da başka bir yararlı kişiye yeni bir beratın verileceğini belirtir.[223] Elbette ki ilk devirde, tüm devlet aygıtına egemen olan ve ülkenin militarize edilmesini temel ilke hâline getiren bir sistem söz konusu değildi.[224] 14. yüzyılın ikinci yarışına kadar askerî demokrasinin öğeleri korundu: D. Angelov'un yaptığı gibi, daha Orhan zamanında olup bitmiş bir feodalleşmeden söz edilemez.[225]

Orhan, devletini düzenlemeye girişti. Paşa unvanına sahip bir tür bakanı işlerin başına getirdi ve bu mevkiye ilk olarak oğlu Süleyman'ı atadı. Onun 1359'da ölümünden sonra ise yerini Lala Şahin Paşa aldı. Orhan fethedilen bölgeleri vilayet ve sancaklara böldü. Vilayet komutanlıklarına **subaşıları**

218 Beldiceanu-Steinherr, I., *Recherches sur les actes*, s. 86, Dok, 45.

219 A.g.y., s. 92, Dok. 6x.

220 Matuz, J., "Fragen der osmanisch-türleicnen Quellenkunde", *Orientalische Literaturzeitung* 67, 1972, s. 237.

221 Gökbilgin, T., XV ve XVI. *Asırlarda*, s. 162, 268, 269, 296; Mutafçieva, V. P., *Agrarnite otnosenija*, s. 30.

222 A.g.y., s. 31.

223 Beldiceanu, N., *Les actes I. Nr. 18*, s. 87.

224 Djurdjev, B, *Prilog*, s. 124.

225 Angelov, D., *Certains aspects*, s. 230.

getirdi.[226] Bu bölümlenmede ve bu ilkel devlet yapısında eski Oğuz geleneği varlığını hissettirir. Beyliklerin aile mülkü olarak oluşturulması[227] ve subaşının savaşçıların başındaki işlevi[228] Oğuzlarca bilinmekteydi ve Orhan zamanında en yüksek ordu komutanlığı yine Oğuzlara ait bir askerî rütbe olan ve ordunun sol kanat komutanlığını üzerinde taşıyan Beylerbeyiliği idi.[229] Osmanlılarda özel bir konuma ve emlaka sahip olan uç beyleri bu konumu Orta ve Ön Asya'da Selçuklular'dan daha 11. yüzyılda elde etmişlerdi. Oğuz mirası Osmanlı Beyliğinin toplumsal koşullarıyla uyuştuğundan yeniden canlanabilmişti.

Erken dönem Osmanlı ordu örgütlenmesi beyliğin yapısına da dahil edilmişti. Koca Hüseyin bu konuda bize şu bilgiyi aktarır: Orhan'ın kardeşi Alâeddin Paşa günün birinde Bey'e şöyle der: "Müslümanlarla gâvurlar arasında uzun sürecek bir dinsel düşmanlık oluştuğundan, ülkeyi genişletmek ve gaza ve cihadı sürdürebilmek için sipahilerin sayısını yükseltmek kesinlikle şarttır. Bence genç Türkler arasında gündeliği bir akçeye yaya askerler toplayalım. Her yüz adamın başında bir atlı, her binin başında da bir Bey'i olsun. Savaşa gittikleri zaman maaşlarını öde; ama sefer yoksa bırak maaşlar devlet kasasında kalsın. Ancak içlerinden toprağı olup da onu ekip biçenler, öşürden, vergilerden ve diğer yükümlülüklerden muaf olsunlar." Orhan, kardeşinin önerisini yerinde bularak yaya asker topladı, yüzünün başına **[yüzbaşı olarak]** müsellemleri, bininin başına **[binbaşı olarak]** da yaya beylerini geçirdi.[230]

Eski Osmanlı kronikleri de, Anadolu'dan yaya asker devşirme alışkanlığının Orhan'dan kaldığını vurgularlar.[231] Burada, I. Murad zamanında kazaskerliğe (askerî yargıç) yükselen İznik ve Bilecik kadısı Halil Hayreddin Paşa'nın rolü önemlidir.[232]

V. P. Mutafçieva yeni birlikleri, tüm özgür erkeklerin genel askerlik zorunluluğunun çözümü yolunda ilk adımı oluşturan örgütlü bey savaşçılığı olarak niteler: Daha Osman ve Orhan zamanında bile askerlik yükümlülüğü bir kuraldı. Yayalarla birlikte savaş zamanında maaş ödenmesi durumu ortaya çıkmış, ancak bu feodal ilişkilere yol açmamıştı. Yayalar özgür Türklerdi.[233] Bu birlikler, fiilen askerî demokrasiden erken feodalizme özgü

226 Şabanoviç, H., *Bosanski Paşaluk*, s. 21.

227 Agadzanov, S. G., s. 114.

228 A.g.y. s. 145.

229 A.g.y. s. 115.

230 Qoğa Husejn 1, 44b (18).

231 *Altosmanische Chroniken*, s. 22.

232 Uzunçarşılı, İ. H., *Çandarlı*, s. 461.

233 Mutafçieva, V. P., *Agrarnite otnosenija*. s. 26. Kim Vınrosa, s. 36.

sınıf egemenliğine geçişi temsil ediyordu, özgür boy savaşçılığı böylece yavaş yavaş bir kenara itilecekti.

Yaya paşaları ve müsellem beyleri **fiilen** tımarlı idiler. Tımarın [özel anlamda, at bakımlığı] Türk kökenli olduğunda hiç kuşku yok, kanunca Bizans etkisi diye bir olgu tartışma konusu bile edilemez.[234] Başlangıçta yaya ve müsellem saflarına ne Grekler ne de dönmeler, yalnızca Müslüman Türkler katılabiliyordu. Özellikle müsellemlerde safkan olma koşulu aranıyordu.[235] Tımar sisteminin çekirdeği Anadolu'da oluştu, ama Sp. Vryonis Jr.'ın önerdiği[236] ve Cl. Cahen'in bu öneriyi kabul edip etmemekte tereddüt eder göründüğü gibi,[237] tımarı salt Bizans'taki pronoia sistemiyle tartışmasız benzerliklerinden ötürü durup dururken başka bir yerden türetmenin anlamı yoktur. Anadolu'da tımarların Osmanlılardan önce de var olduğu, bunların Osmanlılarınkiyle benzerliği az da olsa, I. Beldiceanu-Steinherr'in araştırmalarına göre, kuşku götürmez.[238] Bu Farsça sözcüğün bir Osmanlı kurumu için kullanılması, bir Grek-Türk sentezinden çok, -her ne kadar belli bir anlam kayması olmuşsa da- bir Pers-Türk sentezini çağrıştırıyordu. Belki de N. Beldiceanu tarafından ele alınan araştırmalar bütün bu sorunsala daha çok ışık tutmakta,[239] St. J. Shaw'ın yaptığı gibi[240] meseleyi yalnızca hükümdarların para darlığına ve Rumeli'deki genişlemeye bağlamak köken sorununu es geçmek olur. Balkanlar'ın fethi, muhakkak ki, önceden ortaya çıkmış bulunan mekanizmaların yaygınlaşmasına ve mükemmelleşmesine zemin hazırladı, ama bunların temel yapısını değiştirmedi.[241]

Bu bağlamda, araştırmacılar arasında, Orhan zamanında yalnız maaşlı yaya ve "özgür" süvari birlikleri değil, aynı zamanda yeniçerilerin de bulunduğunu ileri sürenler var. D. Angelov devşirmeler gibi onları da (Orhan *-çev.*) beye bağlar.[242] B. D. Papoulia da aynı tezi savunur.[243] Devşirmeyi şöyle tanımlar: "Türk devletinin haraç toplama biçiminde yaptığı bu uygulama Hristiyan tebaanın çocuklarının etnik, dinsel ve kültürel çevrelerinden

234 Baştav, Ş., *Ordo portae*, s. 30; Perenyi, J., s. 102; Gibb-Bowen, s. 53; Mutafçieva, V. P., *Agrarnite otnosenija*, s. 23.

235 Tischendorf, P. A., von, İslam devletlerinde, özellikle Osmanlı Devleti'nde ikta/tımar sistemi, Diss. Leipzig 1871, s. 140.

236 Vryonis, Jr., *The Decline*, s. 468-470.

237 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 182.

238 Beldiceanu-Steinherr, *Fiscalité*, s. 270.

239 Beldiceanu, N., *Recherches sur le fclmar ottoman depuis la fondation de l'État jusqu'au début du XVIe siècle*, Beldiceanu-Steinherr, *Fiscalité*, s. 272, A. 243.

240 Shaw, St. J., s. 63.

241 Djurdjev, B, *Prilog*, s. 125.

242 Angelov, D., *Certains aspects*, s. 232.

243 Papoulia, B. D., *Ursprung*, s. 91.

zorla koparılıp, saray, askerlik ve devlet hizmetinde kullanılmak üzere, bir yandan Sultan'a köle ve azatlı olarak hizmette, öte yandan ise devletin egemen tabakasını oluşturmak üzere, bir Türk-İslam çevresine yerleştirilmesi anlamına gelir."[244]

Birbirleriyle çelişen kaynaklara bir açıklık getirilmek istenirse, yeniçeri ve devşirmeleri birbirinden ayırt etmek ya da ayrı ayrı incelemek gerekecektir. Eski Osmanlı kronikleri köle birliklerinin kuruluşunu I. Murad zamanına yerleştirir, ancak oğlan devşirilmesinden değil, yalnızca savaş tutsaklarından söz ederler: "Esirler arasından genç oğlanları topladılar. Sonra beşte birini (pençik) alıp kapıya teslim ettiler. Bu oğlanları oradan Türkçe öğrensinler diye taşradaki Türklere teslim ettiler, sonra da Anadolu'ya yolladılar. Türkler bu genç oğlanları tarlada çalıştırdılar ve Türkçe öğreninceye kadar bir süre kullandılar. Birkaç yıl sonra getirip kapıya bıraktılar ve onlardan yeniçeri yaptılar."[245] Bu kanıt, A. S. Tveritinova,[246] A. D. Noviçev,[247] ve İ. H. Uzunçarşılı[248] gibi bazı tarihçileri "yeni birliklerin" kuruluşunu 14. yüzyılın 60'lı yıllarına yerleştirmeye ve Kara Halil Hayreddin Paşa ile Konyalı "ulema" Molla Rüstem'i bu işin örgütçüsü olarak görmeye yöneltti. Uzunçarşılı'ya göre, bu ikisi 1364/65'te yalnız savaş esirlerinin birliklere alınmasını öngören bir kanun çıkartmışlardır. A. D. Noviçev pençik'i *ab ovo* köleliğe bağlar ve bunu da büyük sayıda savaş esirlerinin oluşturduğunu belirtir. Zaten az zaman sonra esir getiren tüm savaşçıların uymak zorunda oldukları bir vergi sisteminin, pencik resmi, ortaya çıkmasının nedeni de budur.[249] Sp. Vryonis ve H. İnalcık devşirme ve pençik arasında yakın bir bağ bulurlar ve bunda, Selçuklularda da rastlanan İslamcı kul pratiğinin devralınmasını görürler. Savaş zamanında Sultan, esirlerin beşte birini kendine ayırırdı. O sıralarda Hristiyan halk arasından düzenli olarak gulam (köle) toplanırdı. Bu gulamlar yalnızca asker değil, aynı zamanda da memur olarak kullanılırdı. Vryonis açısından böylelikle devşirmenin ön basamağı da kanıtlanmış oluyor. Bunun 15. yüzyıl Anadolu'sunda da geçerli olması rastlantı değildir. Daha 17. yüzyıla kadar Bursa'dan Batum'a dek Yeniçeriler için Hristiyan oğlanları toparlanmıştır.[250]

---

244 A.g.y., s. 1.

245 *Altosmanische Chroniken*, s. 32.

246 Tveritinova, A. S., devşirme sisteminin başlatılması için: Falsifikaçia, s. 18.

247 Noviçev, A. D., *Istoria Turçiy*, s. 36.

248 Uzunçarşılı, İ. H., *Çandarlı*, s. 462.

249 Noviçev, A. D., "Pençik", *Turcologia* içinde, Leningrad 1976, s. 307.

250 Vryonis, Jr., "Seljuk Gulams and Ottoman Devshirmes", *Der İslam 41*, 1865, s. 244.

H. İnalcık daha Orhan devrinde yönetsel görevlerde bulunan kölelere ilişkin örnekler toplamış ve I. Murad yeniçeri birliğinin savaş esirlerinden oluşturma başarısını göstermiştir. İnalcık için bu, son kertede gulam sisteminin geliştirilmesinden başka bir şey değildir. Burada altı çizilmesi gereken konu, yalnızca Osmanlılara özgü bir yenilik olan ve gulam sistemiyle bütünleştirilen devşirmeliktir. Osmanlı beyliği, kendini sürekli darü'l harb ile karşı karşıya gören bir uç beyligi olduğundan köle örgütlenmesi diğer İslam devletlerinde olduğundan daha önemli bir yer tutmak zorundaydı. Devşirme yöntemi ilk kez I. Bayezid devrinde, yani gulam sisteminin doruğuna ulaştığı sırada ortaya çıktı: "*The ghulâm System came to full development.*"[251] C. Georgieva da buna benzer biçimde düşünür. Devşirmeciliği ordu ve devlet aygıtındaki insan azlığı nedeniyle 1402 sonrasında artık bir sistem hâline getirilecek olan İslami geleneğin bir devamı olarak görür. Sultan, emir ve beyler insanları avlar gibi toplama âdeti yüzünden kendi emlak ve tımarlarının boşalmasını istemediklerinden kan öşürü sistemine başvurdular. İlk kez 1395'te adı geçen bu sistem Rumeli'de ancak 1488'de yerleşti. II. Mehmed zamanında ise pençik'in tümden yerini alan düzenli bir vergiye dönüştü.[252] Buna göre, yeniçerilere devlet köleciliğine geçiş eğilimlerini yansıtan Osmanlı kul sisteminin en eski öğeleri gözüyle bakmak gerekiyor. Toplum üzerindeki etkileri ise olumsuzdu.[253]

Kaynaklara dönersek, oğlan devşirmeyi, yeniçeri birliklerinin oluşumundan daha ileri bir tarihe yerleştirmek gerekecek. Bartholomeus de Jano, devşirmeciliğin 1348'de başlatıldığını yazar.[254] Macaristanlı Georg da ondan bağımsız olarak, bu yıldan itibaren kan öşürünün Osmanlı'da alışkanlık hâline geldiğini bildiriyor.[255] F. Giese, devşirmeciliğin geç yerleşmesini, ancak büyük fetihlerin 15. yüzyılda durulmasından ortaya çıkan savaş esirleri bolluğuna bağlar.[256] P. Wittek, Georg'un gözlemlerine pek güvenmez ve onun ana ve babaları has toprakları üzerinde yaşayan oğlan çocukların devşirilmesi ötesinde bilgi sahibi olmadığını, oysa Sinan Paşa'nın 1430'da Janina (Yenice) halkına yazdığı mektupta gönüllü teslim

---

251 İnalcık, H., *L'Empire*, s. 83. A.g.y. "Ghulam", *The Encyclopaedia of Islam*, N. E. bd. II, 1965, s. 1085.

252 Georgieva, C, "Razvitye i karakter na krıvniya v bulgarskite zemn". Annuaire de l'Université de Sofia, Faculté de Phil. et d'Histoire, t. LXI. liv. III. Sofia 1968, s. 44-46.

253 A.g.y. *Problème*, s. 51, 55, 57.

254 Bartholomäus de Jano, *Epistola de crudelitate Turcarum*. Migne PG 158, col. 1067.

255 20 yıl önce istenen delikanlılar arasında "*missis nnncils de quinquenio in quim-qnenninm s'bi addncere precipit et iubet, nt distributi per curias magnatum suorum in moribns et viribns et in armis erudiantnr et exerceantur.*" Zyrickzee, Cornelius von, VII, s. 73.

256 Giese, F., *Das problem*, s. 267.

olmaları hâlinde devşirmeden (*pias-mon*) muaf tutulacaklarını duyurduğunu belirtir.[257]

Ostroviçalı yeniçeri Konstantin, anılarında Sultan I. Bayezid'in Hristiyan oğlanlarından bir seçme yapıp bunları yetiştirerek sarayına almayı ve onlarla tüm kaleleri elinde tutmayı düşündüğünü ve bu adamları "Janczary" olarak adlandırdığını yazar.[258]

Selanik Başpiskoposu Isidor daha kesin ifadeler kullanır. Çocuklarını kaybeden ana-babaların büyük talihsizliğini ve her türlü vahşete ve utanç verici işlere alet edilerek gelenek, dil ve kıyafetlerini değiştirmeye zorlanan böylece özgür bir insandan köleye, soyludan barbara dönüşen bu çocukların çektikleri acıları anlatır: Onları, kendi hemşerilerini öldürmeleri, köpeklere ve şahinlere hizmet etmeleri ve her türlü eziyete katlanmaları, hatta Hristiyan inançlarını bile terk etmeleri için eğitirlerdi. Isidor bizzat kendi piskoposluk bölgesinden esir edilenlerin özgürlüklerini tekrar satın almak için Anadolu'yu bizzat gezdi. Böylelikle de sistemin bütünü hakkında iyice fikir sahibi oldu. Bu gezilerin yılını biliyoruz: 1359.[259]

Sp. Vryonis, devşirmeciliğin I. Murad zamanında ulemanın direnişine rağmen kazasker Kara Halil Hayreddin Paşa tarafından yerleştirildiği ve yeniçeri birlikleriyle bağlantılı hale getirildiği kanısındadır.[260] Khrisupolis Makedonya kasabasından Aziz Filoteos'un biyografisi 1380 yılıyla ilgili olarak şunları aktarır: "İşte o yıl Agarinailerde âdet olduğu üzere, çocukların toplanması için hükümdar tarafından ferman salındı. İki, üç ya da on çocuğu olanların ellerinden birisi, üstelik zorla alındı."[261]

Bu rapor kronolojik açıdan eski Osmanlı kronikleri ile uyum gösteriyor. Papoulia ise, 1501'den itibaren II. Bayezid'in onun ölümünden sonra ise I. Selim'in sarayında yaşamış olan Kürt İdris Bitlisî'nin Heşt Behişt'ine (Sekiz Cennet) değiniyor:[262] İdris, yeniçeri ve devşirmelerin Orhan'a kadar geri gittiğini belirtir. Papoulia, onun resmî belgelerden yararlandığı inancında olduğu için, Âşıkpaşazâde, Oruç ve erken Osmanlı kroniklerine oranla ona öncelik tanır ve güvenir. Ayrıca 1333'te Attalya'yı (Antalya) ziyareti sırasında, kentin emirine hizmet eden bir Memlûk bölüğünü gözlemleyen İbn Battuta'yı tanık olarak ileri sürer. Battuta benzeri bölüklere Kastamonu, Si-

257 Wittek, P., *Devshirme*, s. 272, A. 2, 274,

258 Konstantin von Ostrovica XIII, s. 31.

259 Vryonis, Sp., *Isidor Glabes*, s. 438.

260 A.g.y., s. 438. Klasik İslam hukukunda kâfirlerin "kan borcu" ödemesi gereği yoktur. Osmanlılar, silah bırakışması sonunda da halkın bir bölümünü köleleştirmek gerektiğini, çünkü savaş durumunun sona ermediğini savunuyorlardı. Papoulia, B. D. *Ursprung*, s. 52.

261 Papoulia, s. 82.

262 Babinger, F., *Geschichtsschreiber*, s. 45-49.

nop ve Kayseri'de rastlamıştır.[263] Papoulia'nın yorumu şöyle: "Bu veri, Küçük Asyalı bir diğer emirin 1333 yılında, bu türden bir bölüğe sahip olduğunu göstermesi bakımından ilginç. Öyleyse aynı şeyin Osmanlılar için de geçerli olduğunu düşünmemek için neden var mıdır, diye sorulabilir, hele ki önemli bir kaynak (İdris-i Bitlisî –*E.W.*) da bunu savunur iken."[264] Sp. Vryonis yazarın bir hatanın kurbanı olduğunu gösteriyor: Kendisi çoktan beri bilinen köle birliklerini ve gulamları yeniçeriler ile karıştırmaktadır. Muhtemelen Orhan ve hatta Osman bile onların hizmetlerinden yararlanmışlardı.[265] Bu itiraz ne denli haklı ise, **iğdişlerle devşirmeleri** aynı şey olarak kabul etmek de o denli yanlıştır.[266] Eğer Selçuklu iğdişlerinin gulamlarla biraz ilgisi olsa bile, zımni çocuklarında olduğu gibi zorla toparlanmazlar, o bakımdan devşirmeliklerle olan benzerlikleri ortadan kalkar.[267]

Yeni bir çözüm yolunu I. Beldiceanu-Steinherr sunar: İlk Osmanlı beyleri zamanında gaziler oldukça bağımsız [52 –*Y.Ö.*] şekilde hareket ettiklerinden ve diğer beyliklerin emirleri de gazilik peşinde olduklarından, Osman da Trakya'yı fethetmeyi düşünmediği sırada bunlar oralarda kendi başlarına buyruk hale gelmişlerdir. Bu nedenle 1369'da Adrianapolis'in (Edirne) 1369'da fethi, aslında Murad'a değil bu beylere atfedilmelidir. Çünkü Murad, o sıralarda daha çok Anadolu'daki kardeşleri ve doğudaki düşmanlarıyla uğraşmak zorundaydı. Daha sonra, Savoy Kontu Amadeo 1366'da Gelibolu'yu aldığında, Murad, filosu olmadığından Çanakkale Boğazı'nı geçemedi. Ancak 1376/77'de III. Andronikos Gelibolu'yu elden çıkardıktan sonradır ki, Murad Avrupa'da etkin olabildi. Trakya Beyleri bundan böyle –kendi taktığı adla– "Hüdavendigâr"a boyun eğip, bunun belirtisi olarak **pençik** ödemeye başladılar. Murad bu gazilerin âdetlerini de devraldı ve yeniçeri birliklerini kurdu. Daha sonradan, aşağı yukarı 1395'ten itibaren düzenli şekilde oğlan devşirme yoluna gidildi.[268]

Yeniçeri birliklerinin ve pençiğin kronolojik olarak tarihlendirilmesi tatmin edici görünmesine rağmen, bu mantık, Trakya'daki "Fetret" [iktidar boşluğu] açısından sorun yaratıyor. Oysa R. Mantran, buna karşılık beylerin 1362/1377'den sonra da I. Murad'a pekâlâ bağlı kaldıklarını çünkü kadı ve subaşı otoritesinin varlığını sürdürmesinin bunun kanıtı olduğunu öne

263 İbn Battuta, s. 307, 309, 310, 317.

264 Papoulia, *Ursprung*, s. 79.

265 Rezension in den, *Balkan Studies* 5, 1964, s. 152.

266 *A.g.e.*, S, 149.

267 Ménage, V, L., "Some notes on the Devshirme", *BOAS XXIX*, 1966. s. 65.

268 Beldiceanu-Steinherr, Recherches sur les actes, s. 46-48, 116, 206; A.g.y., Rezension meiner 1. Auflage in RI XXXVI. 1968, s. 174. A.g.y. *En Marge*, s. 37, 40. 42.

sürüyor. Ne bir Grek ne de bir Türk kaynağı bunların bağımsızlaştığından söz etmiyor. Süleyman'ın ölümünden sonra Osmanlı savaşçılarına kumanda yetkisine Hacı İlbey ve Evrenos sahip olmuşlardır. Bizanslılar ve Savoylu Amadeo Trakya'daki Türklere ilişmemişlerdir. Son olarak da Beldiceanu-Steinherr, Murad'ın 15 yıllık bir yokluktan sonra, kendi hesaplarına savaşmış olan beyleri nasıl olup da öyle kolayca otoritesi altına aldığını mantıklı biçimde açıklayamamaktadır.[269]

Kölelere* gelince, onlardan tüm İslam âlemi yararlanırdı. Araplarda aşiret yasası çözülüp Halife onların himayesinden yoksun kalınca köleler aranır hale gelmişlerdi. Köle kullanımı hâliyle bir anlamda kendisini perdeleyecek yeni bir "aşiret" oluşturma olanağı veriyordu. Kendi iktidarını genişletebilmek için hiçbir bağı ve bağımlılığı olmayan insanlara [53 –*Y.Ö.*] gereksinme duyuyordu. Papoulia, bu kurumu, göçebe-İslam halkların yeni bir gelişme düzeyine uyum çabası, çözülen aşiretlerin devlet kurmaya geçiş aşaması olarak değerlendirmek gerektiğini çok iyi fark etmiştir.[270]

Bu süreci Osmanlılar ilk beyler döneminde yaşadılar. Bu nedenle her köşede, [durumunu tamamlamış] eski ile oluşmakta olanı bir arada buluyoruz. Tıpkı akıncı, yaya ve müsellemlerde olduğu gibi. Bunlar, bir yandan Oruç bin Adil'in kroniğinde geçen Ali Paşa'nın konuşmasının gösterdiği gibi, hâlâ boy ve aşirete ve halk tipi dervişliğe bağlıyken, öte yandan da maaş ve her türden serbestlikler sayesinde yeni hanedanla bütünleşiyorlardı. Onların yanı sıra feodal savaşçılık, yani sipahiler biçimlenmeye başlıyor ve köleler, örgütlü devşirme usulüyle derin bir değişime uğruyordu. Cl. Cahen iki temel özelliğe değinir:

1. Askerî açıdan, klasik İslam devletlerinde ancak ikincil bir rol oynayan ve genellikle serbest unsurlardan oluşan piyadelerin önceliği.[271]
2. Toplumsal açıdan, eski kölelikten farklı olarak bunların artık [54–*Y.Ö.*] yabancı bölgelerden ithal edilmeyip tebaanın bir kan öşürü ile yükümlü tutulması.

Cl. Cahen, kan öşürünün Moğollarda ve hatta Bizanslılarda bulunduğunu ve Osmanlıların yalnızca bu genel yönelişe uyduklarını tahmin ediyor.[272]

---

269 Mantran, R., *Revue historique 497* içinde, 1971, s. 206.

[*Y.Ö.*] Asimilasyona uğratılacak rehine.

270 Papoulia, *Ursprung*. s. 34.

271 N. Filipoviç, bunların yaya Türkmen köylü ailelerden geldiğini belirtiyor. *Princ Musa*, s. 266.

272 Cahen, Cl., "Note sur l'eselavage musulman et le devchirme ottoman. Apropos de travaux récents", *JESO XII*. 1970, s. 211-128.

İbn Battuta gibi çağdaş bir yazar, Osmanoğulları ile Karaman ya da Germiyan beylikleri arasında hiçbir farklılık tespit edemezken ve hatta gelecekteki zaferi daha çok bu ikincilerin elde edeceği kehanetinde bulunurken, geriye doğru bakan tarihçi, olanakları ve yeterlilik koşullarını *ex eventu,* çok daha açık seçik görebilir. Osmanlı beyliği askerî demokrasiden sınıf egemenliğine geçişini göreceli olarak çabuk atlattı, burada donup bir tür aşiret feodalizmine saplanıp kalmadı. Anadolu'daki çıkış üssünün pekiştirilmesine daha erken zamanlardan itibaren başladı. Orhan, 1355'te Arslan Bey'in ölümünden sonra oğulları arasında taht kavgaları çıkınca küçük Karesi Beyliği'ni kendi emirliği içine soktu.[273] Osmanlı Beyliği'nin Anadolu'da çevresinden soyutlanmasını engelleyip bir büyük güç konumuna yükselmesini sağlayan iç ve dış faktörler ve etkileri şöyle sıralanabilir:

1. Sangarios'un (Sakarya) Marmara Denizi'ne en çok yaklaştığı noktadaki coğrafi konum.
2. Bizans'a yakınlıktan kaynaklanan jeopolitik konum, beyliğin genişlemesini yavaşlattı ve Cl. Cahen'in belirttiği gibi Balkan devletleri ve Grek imparatorluğu ile hızlı bir sinsimbiyoz yerine,[274] Osman, Orhan ve Murad'ı fetihleri istikrara kavuşturacak bir dizi askerî reform ve yönetsel önlemleri gerçekleştirmeye zorladı.[275]
3. Gazilere ve göçerlere karşı bir denge oluşturmak üzere "ulemalaşmış" öğelerin zamanında devreye sokulması ve böylece Selçuklu Devleti idealiyle [55 –*Y.Ö.*] uyum.
4. Komşu beyliklerin Hristiyan ülkelere karşı genişleme olanaklarının sınırlılığı ve gazilerin, Osmanlıların askerî potansiyelinin küçük bir alanda birdenbire şişmesine yol açan sürekli akışı.[276]
5. Batı sınırındaki Türkmen baskısının emilmesi ve göçerlerin toprak fetihlerinin askerî planlamanın parçası hâline getirilmesi; böylelikle Türklerin, Rumelinin fethindeki belirleyici anlar açısından ikmal üslerini güvence altına almış olmaları. Osmanlılar için, Anadolu yalnızca gelecekteki imparatorlukların tarihsel bir ön-sahnesi değildi; bu teze Cl. Cahen de karşı çıkar,[277] çünkü ardında Anadolu vilayetleri olmasaydı devlet biyolojik açıdan yaşayamazdı, Rumeli hiç olmazdı.

---

273 Qoğa Husejn, 1. 47a (29); Misya'daki Karesi Türk beyliğinin soyu. Mordtmann, J., *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen* Akad, d. Wiss, Phil. -hist, Kl. I. 1911, s. 6.

274 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 360.

275 "Küçük Asya'nın Balkanlar'la birlikte bir tekhükümdarın egemenliği altına alınması gerektiği" yolundaki jeopolitik görüş, Gökbilgin, T., *L'empire*, s. 559.

276 Taeschner, F., *Der Weg*, s. 210; Vaughan, D. M.. s. 7.

277 Cahen, Cl., *Turkey*, s. 361.

6. Çiftçi-göçerlerin toprak işgali ve devlet fütuhatının dervişlerin halk tipi İslamiyet'i ile organik bağları ve bunların yayılma, kolonileşme ve kitleleri etkileme faaliyetlerine dahil edilmeleri.
7. Hristiyanlıktan dönenlerin orduda bilinçle örgütlendirilmesi ve massedilmesi, ayrıca feodal aristokrasinin ve çiftçilerin maddesel ve toplumsal avantajlar sağlanarak kazanılması.

Bizans'ın, karşısındaki bu yeni iktidar yapısına nasıl tavır alacağı, direnmeye ve halkını korumaya istekli ve güçlü olup olmadığı sorusu, işte otomatik olarak bu son noktaya gelip dayanıyor.

IV

Bizans ve Türkler

Bizanslıların Türklerle ve Osmanlılarla olan ilişkisi öteden beri araştırmacılara esin kaynağı olmuştur. Yabancı fatihlerin Anadolu ve Balkanlar'da ilerlemesinin nedenleri araştırıldı, hükümdarların tek tek suçluluk ya da suçsuzluğu sorgulandı ve Türk yayılmasının Grekler ve Balkan Slavları üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde fikirler yürütüldü.

Balkanlar'daki Osmanlı iktidarını, onlardan önce hüküm süren kaotik duruma oranla bir ilerleme olarak niteleyen ve Osmanlıları, Slavlara kültürlerini koruyabilmelerini, barışı ve huzuru garanti eden ve Güney Avrupa'nın bir düzen faktörü olarak gören,[1] M. Braun'unki türünden ekstrem bakış açıları, bugün artık ancak, egemenlikleri altındaki halka iyilik, adalet ve güvenlik getirmek gibi şeylerden söz eden Türk Tarih Yazımı[2] tarafından savunulacaktır. Güneydoğu Avrupa tarihinin büyük ustası Franz Babinger böylesi tarihçileri "*terribles simpflicatuers*" olarak nitelendirir. Ona göre, bu tarihçiler Balkan ülkelerinin ekonomik ve sosyal tarihi konusunda her türlü bilgiden olduğu gibi, başka araştırmacıların görüşlerine karşı saygı ve dürüstlük gösterme yeteneğinden de yoksundurlar.[3]

Bu katı hüküm bugün artık ancak kısmen geçerlidir, çünkü pek çok Türk araştırmacı da artık daha ayrıntılı bir tablo oluşturma ve toplumsal tarihe ilişkin kaynaklardan yararlanma çabası içinde. Herhalde fenomenin tümünü değerlendirirken kendimizi tek yanlı yorumlardan korumamız ve 14. ve 15. yüzyıl Güneydoğu Avrupa tarihinin karşımıza hâlâ kimi bilmeceler çıkaracağını hesaplamamız gerekiyor.[4]

Bu bölümde Rumeli'nin fethinin etkileri üzerine henüz eğilmeyeceğiz. Yapacağımız, yalnızca Osmanlıların nasıl olup da burada bu denli hızla tutunabildiklerini açıklamaya çalışmak olacak.

---

1 Braun, M., *Türkenherrschaft und Türkenkampf bei den Balkanslaven.* Welt als Geschichte 3/4, 1940, s. 126, 128.

2 Uzuncarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, s. XX; Gökbilgin, T., *L'empire*, s. 559; İnalcık, H., *L'Empire*, s. 84.

3 Babinger, F., *Die Osmanen*, s. 199.

4 A.g.y., *Aufsätze und Abhandlungen I.* s. 77. Bulgar, Yugoslav ve Balkanistik çalışmaları son 20 yılda bu dönemi aydınlatacak önemli katkılarda bulundu.

1. İmparator, Feodal Aristokrasi ve Küçük Asya Türkleri

Bizanslıların gözünde Türkler başlangıçta aynen Peçenekler, Alanlar ya da Avarlar gibi, diplomatik araçlarla dizginlenmesi ve askerî potansiyellerinin imparatorluk hesabına kullanılması arzulanan birtakım barbarlardı. Malazgirt faciasının üzerinden daha 10 yıl geçmemişti ki, İmparator I. Aleksios (1081-1118) paralı asker bölüklerinin saflarını onlarla doldurdu.[5]

Nikeia (İznik) Devleti 1204'ten sonra Konya Sultanlığı ile iyi ilişkiler kurma peşinde olduğundan Anadolu'daki güç dengeleri de yerine oturmaya başlıyordu. Laskaris hanedanı, öncelikle de Dukas Vatatzes (1222-1254) ve II. Theodor (1254-1258), yeni devleti "Anadolululaştırmaya", yani Konstantinopol evrenselciliğine daima uzak kalmış olan Küçük Asya halkı içinde sağlam temeller edinme çabasına girdiler. Halkın gözünde Bizans Devleti'nin tümü tebaasını korumaktan çok, yalnızca sömüren, adaletsiz ve yoz bir kurum niteliğindeydi: Başkentin düşmesi de bu anlamda hakedilmiş bir ceza ve ders olmuştu. Taşrada köylüler devletin, feodaller ve kilisenin topraklarına el koymuş, Konstantinapol'de ise "halk" Haçlıların yağmalamalarına katılmıştı.[6] Laskaris yönetiminin ülkeyi sistemli biçimde imar etmeye başladıkları, sınırlarda küçük kentler ve kaleler inşa ettikleri, yollar döşedikleri, dokuma sanayiini teşvik edip tarımı kalkındırdıkları Nikeia Devleti'nde ise durum elbette çok farklıydı. Bu nedenledir ki, H. Ahrweiler'e göre, Nikeia, yeni ve "helenist" bir ulusun beşiği olabilirdi.[7] II. Theodor devrinin kuşağı artık Konstantinopol'in her ne pahasına olursa olsun yeniden ele geçirilmesini düşünmüyordu bile. Bu kuşak, evrenselcilik iddialarını, bunlara sürgün koşullarına özgü yeni bir anlam kazandırmak suretiyle "millileştirdi." "Helen" sözcüğü "Romalı" ile karşılaştırılarak kültürel, dilsel ve etnik açıdan kesin sınırlara kavuşturuldu, yani artık merkezleri Nikeia'da olan "safkan" Grekler söz konusuydu.[8] Ama bu "Helenizm", "milliyetçiliğin" en önemli yönünü değil, en önemli yönlerinden birini oluşturuyordu. Daha önemli ve tipik Orta Çağlı olan yönü ise dinsel yönü, yani Ortadoksluktu. Grek rahipler sınıfı ona özgün damgasını vurarak hedef ve yönünü belirledi: Latinlerden nefret. Böylelikle halkı zehirliyor ve kilise çıkarlarını devletinkilerin üstüne yerleştiriyordu. Daha baştan Batı'daki *Oikumene* [**toplumlar dünyası**] ile her türlü alışverişi önledi ve basileusların

5 Ostrogorsky, G., *Geschichte*, s. 306.

6 Ahrweiler, H., *L'idéologie*, s. 94-100.

7 *A.g.e.*, s. 36.

8 Angold, M., "Byzantin 'Nationalism' and the Nicean Empire", *Byzantine and Modern Greek Studies I*, 1975, s. 67; Irmscher, J., *Nikäa als Zentrum des griechischen Patriotismus*. RESEE 8, 1970, s. 33-47.

tüm diplomatik çabalarını mahkûm etti.[9] Bağlılık Andı'na uymayarak son Laskaris'i saf dışı bırakan Paleologlar sülalesini tahta çıkaran ve 1261'de başkent Bizans'ı yeniden ele geçiren VIII. Michael (1259-1262) Nikeia'daki seleflerinin eserini tümden yıktı. Oysa kendisi 1204'te Konstantinopol'i en tez yoldan terk edip Küçük Asya'da sığınak arayan aristokrat çevrelerin çocuğuydu. Bu çevreler, taşra halkını, hayalperest bir "büyük devlet" politikasının finansmanında yararlanılacak saf bir sömürü nesnesi olarak görüyorlardı. 1261'de de aynen 1204'te bıraktıkları yerden devam ettiler. İmparatorluğun yeniden Konstantinopollileştirilmesi sanki Laskaris hanedanının bir önceki dönemdeki "Anadolululaştırma" politikasına karşı aristokrasinin bir yanıtı niteliğindeydi.[10] Mikhail'in, dış politika ve hareket serbestliği açısından içeride arkasını dayamak amacıyla giriştiği ittifak pazarlıkları ise, Küçük Asyalı Grekleri ondan tümüyle uzaklaştırdı ve onlardaki her türlü devlet bilincini yok ederek kadercilik ve bozgunculuk kapıları sonuna dek açtı.[11]

Doğudaki düşmana karşı direniş arzusunun kırılması, yeniden canlandırılan evrenselci ve emperyalist politikaların kaçınılmaz sonucuydu. V. İ. Lenin, Ekim 1917'de emperyalist savaşların köleci zemin üzerinde olduğu kadar Orta Çağ'da da ortaya çıkmış olduğunu yazıyordu: "Savaşan kampların yabancı ülkeleri ya da halkları ezdiği ve kimin daha fazla ezebileceği ve yağmalayabileceğinin söz konusu olduğu, ganimet paylaşım savaşlarının tümü emperyalist olarak adlandırılmalıdır."[12] Mikhael'in, Balkanlar'daki Latin ve Grek devlet artıklarına karşı güttüğü "yeniden tepelerine çöreklenmeci" politika, aslında yalnız batıya -Sicilya- ve kuzeye -Bulgaristan- yönelik ileriki geniş kapsamlı girişimleri için bir çıkış noktası niteliğindeydi. Bunun karşılığında feda ettiği ise Türklük içinde eriyen Küçük Asya'daki etnik özdü. A. Bryer haklı olarak kendi kendine sorar: Batı Anadolu'daki Helenler Türkmen seli altında silinip giderken Ermeniler, Gürcüler ve Trabzon Grekleri, Türkmen selini nasıl olup da atlatabildiler? Verdiği cevap: Merkezî bir devletin yokluğunda iradeyi yerel aristokratlara dayanarak ortaya koyabildiklerinden. Bu nedenle Türkmenler onları ezip geçememişti.[13] Eğer D. Obolensky, Pontus havzası ve Frigya'daki sık ormanların Trapezunt ve Nikeia'yı göçerlerden koruduğunu sanıyorsa[14] aldanıyor. Halkın mücadele arzusu olmayınca ne en yüksek dağların yararı vardır, ne de en sık ormanların.

9 Ahrweiler, H., *L'expérience*, s. 25, 39.

10 *A.g.e.*, s. 37.

11 *A.g.e.*, s. 36.

12 Lenin, W. I., "Materialen zur Revision des Parteiprogramms", *Werke*, C. 26, Berlin 1961, s. 148.

13 Bryer, A., "Greeks and Turkmens, The Pontic Exception", *DOP 29*, 1975, s. 115.

14 Obolensky, D., "Byzantine frontier zones and cultural exchanges", *Actes XIV*. s. 306.

VIII. Mikhael 1261'de Nymphaion'da Cenovalılarla, onlara Smyrna (İzmir) kenti ve limanında önemli haklar tanıyan bir anlaşma imzaladı. Köylü ve kentliler kendilerini yalnızca Türkler karşısında yüzüstü bırakılmış değil, aynı zamanda da nefret ettikleri Latinlerin ellerine terk edilmiş hissettiler. Misya'daki bir ayaklanma, hükümete halkın gidişattan memnuniyetsizliğini gösterdi. Despot Iohannes Paleólogos, Moğol baskısıyla karşı karşıya bulunan (Türk, *-çev.*) uçlar(ın)a komşu imparatorluk topraklarını tutmak üzere Lidya'ya ve Karya kıyılarına doğru paralı askerlerle ilerledi. Müstakbel imparator II. Andronikos (1282-1328) 1278'de Meander (Menderes) vadisinde kesin sonuç vermeyen birtakım başarılar elde etti. Donanmanın 1284'te çözülmesi, Türklere kıyının yolunu açmakla tüm taşra vilayetleri için ölümcül bir tehdit oluşturdu.[15] Bölge komutanı Tarkhaneiotes 1298/99'da kendi güçleriyle Anadolu'da etkin olmaya çalıştı. Arşen sülalesinin yandaşı Patrik XII. Yoannis (1294-1303) ise müdahale ederek onu kovaladı. F. Tinnefeld planlanan girişimin başarısızlığa uğramasını, Bizans'ın İtalyan deniz cumhuriyetleri, büyük toprak sahipleri ve pronoia sahiplerince sürüklendiği rezil mali durumuyla açıklar: Bizans giderek daha çok muhtaç kaldığı paralı askerlerinin maaşlarını ödeyemez duruma gelmişti. Küçük Asyalı Tarkhanei ailesi ise ordunun vurucu gücünü güvence altına alacak bir toplumsal ve mali reform planlamıştı. Tarkhaneiotes'in düşmesi ise yalnızca Andronikos'un savunma politikasını tavsatmakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlıların zaferler kazanarak ilerlemesini de mümkün kılmıştı.[16] Ancak doğudaki mücadeleyi paralı askerlerle yürütme reçetesi tam da Grek savunma gücünün dağılması sonucunu vermişti: İmparatorluk politikası taşrada otoritesini ve halkın güvenini bütünüyle yitirdiğinden bu durum halkı kendi güçlerini harekete geçirmekten alıkoydu. Paralı asker çeteleri artık yalnızca hükümete mali açıdan ayakbağı olmakla kalmıyor, yerli halk için de giderek tam bir felaket hâlini alıyordu.

VIII. Mikhaei Latinlerin bir yıl önce terk etmek zorunda kaldıkları Mora'da önemli bir askerî ve ticari üs olan Monemvasia'ya güçlü bir Türk garnizonu yerleştirdi. Kenti askerî bir üsse dönüştürürken amacı, buradan hareketle kiralık Türk askerlerini kullanarak tüm Mora'yı yeniden ele geçirmekti.[17] II. Andronikos da selametin paralı askerlerde olduğuna inanıyordu: Roger de Flor önderliğindeki ünlü Katalan taburunu, Roger'e sanki bir Sezar'mışçasına övgüler düzerek ve genç ve güzel yeğenini sunmak suretiyle

15 Ahrweiler, H., *Byzance*, IV. s. 9, 34.

16 Tinnefeld, F., "Pachymeres und Philes als Zeugen für ein frühes Unternehmen gegen die Osmanen", *BZ 64*, 1971, s. 43, 54. Ahrweiler, H., "Zur Familie der Tarchaneiotes", *Byzsance IV*, s. 177.

17 Wittek, P., "The Castle of Violets. From Greek Monemvasia to Turkish Menekske", *BOAS XX*, 1957, s. 602.

hizmetine aldı. Katalanlar 1304'te Türkleri Filadelfiya'da vurarak kuşatmayı kaldırmaya zorladılar. Grekler için ise bu "zafer" ancak yeni acılar doğuracaktı, çünkü Katalanlar yağma hırsı içinde dost ile düşmanı ayırt etmesini pek bilmiyorlardı. Nikeforos Gregoras şöyle yakınır: "Erkek ve kadınlar köle olarak, aile mülkleri ise özel amaçlar için kullanıldı; bunları en aşağılık küfürler izledi. Elde ettikleri ise, bunca korkunç haksızlıklara uğratılan yoksulun yoksulu insanların döktüğü gözyaşları oldu."[18]

Andronikos, Roger'i öldürterek ortadan kaldırınca, taburundan arta kalanlar iki Türk çetesiyle birleşerek 1305 ile 1311 arasında Makedonya ve Selanik yöresinde öylesine yağmaya giriştiler ki, sonunda bu topraklarda horoz ötmez oldu.[19] 1311'de Atina Dükasını yenerek Teb kentini işgal ettiler ve kısa zamanda da tüm dukalığı fethettiler. Daha 1304/1305 kışında, yani henüz Roger'in sağlığında, bağımsız Türk yağmacılarıyla birlikte çalışıyorlardı. Sonraki komutanları Alfonso Fadrique (1317/1330) yönetiminde Güney Euboia üzerinde hak iddia ederek Negroponte'ye kadar ilerlediler. Bu arada 1318-1325 arasında Anadolu Türk çeteleriyle yeniden iş birliği yaptılar. Frank egemenliğindeki Mora'da ele geçirdikleri Hristiyan esirleri savaş yoldaşlarına sattılar ve onların Euboia ve Naksos'a giriştikleri saldırılarda yardımcı oldular. Venedikliler bazı küçük yenilgilere rağmen Euboia adasını kontrol altına almayı ve Peloponnes ve Pheteleon'da üsler kurmayı başardılar (1322). Türk-Katalan başarıları, Venedik'in Ege'deki konumunun yine de ilk bakışta göründüğü kadar sağlam olmadığını kanıtlıyor. Senato belli noktaların savunmasının bütün yükünü genellikle Romanya'daki memurlarının üstüne yıkıyordu. 1327'de dukalığın meşru vârisleri Katalanları Atina'dan kovmak istediklerinde Türklerle olan ittifakları parçalandı. 1331'de son dükün oğlu II. Gautier de Brienne komutasındaki bir şövalye birliği Leukas, Bonitsa ve Arta'yı işgal etti. Her ne kadar Gautier bir yıl sonra planlarını gerçekleştiremeden geri çekilmek zorunda kaldıysa da Alfonso, Venedik ile arasını düzeltti. Cumhuriyetle Türk tehlikesine karşı ittifakı da içeren bir anlaşma imzaladı. Böylelikle Senato 1331'de en azından taburu yansızlaştırmayı başarmış ve böylelikle kendini tümüyle 1332'de eyleme geçecek olan bir anti-Türk ittifakın oluşturulması için gerekli askerî ve diplomatik hazırlıklara verebilmişti.[20]

18 Gregoras, Nikephoros, C. I, VII, 3. s. 221.

19 *A.g.e.*, VII, 6. S, 246.

20 Lemerle, P., *L'émirat*, s. 117; Jacoby, D., "Catalans, Tures et Vénitiens en Romanie (1305-1332): un nouveau témoignage de Marino Sanuda Torsello", *Studi me-d-'oval XV*, 1974, s. 230-261; Koder, J., s. 73-75. Die wichtige Studie von Raymond -J. Loenertz, *Les Ghisi, Dynastes vénitiens dans l'Archi pel 1207-1390*, Fondazione Giorgio Cini, Firenze 1975.

Katalanların 1305'ten başlayarak Makedonya'da yarattığı yıkımlar, hissedilir bir nüfus gerilemesine yol açmıştı. Kendilerini beslemek ve kışlık erzaklarını önceden sağlamak için köyleri acımasızca soymuşlardı. Korku içindeki köylüler dağlara ya da ormanlara sığınmış ya da sığırlarını emniyetli kastra'lara götürmüşlerdi. Katalan ve Türk maceraperestleri 1307'de Aynaroz'da huzursuzluk yaratmışlar ve büyük Khilandar Manastırı'nı kuşatmışlardı. Nereye adımlarını attılarsa insan mevcudu yüzde 25 ila 45 azalmış ve bu azalmanın sonuçları aradan on yıl geçtikten sonra bile giderilememişti.[21]

14. yüzyılın ilk yarısında, imparatorluğun Avrupa'daki bölümlerinin demografik eğrisinde bir düşüş gözlemleniyor. H. Antoniadis-Bibicou, Ksenofon Manastırı'na vergi ödemekle yükümlü olan 22 haneli Stomion köyünde 1318 yılında ancak 15 evli çiftin bulunduğunu hesaplamıştır. Bunlardan altısının hiç çocuğu yoktur. 7'sinin tek, ikisininse çift çocuğu vardır. Kalan yedi ocakta ise yalnızca bekâr ve dullar oturmaktadır. Stomion'un aile başına nüfus ortalaması 1300'de 4,16; 1318'de 2,77 olup, 1320'de 2,70 ve 1338'de ancak 2,63'dür. Burada yalnızca uç bir örnek söz konusu olsa bile, genel eğilim konusunda aslında iyi bir fikir verir.[22] İktisadi gerileme, güvensizlik ve artan sömürü nüfusun düşmesine yol açmıştı.

İmparator II. Andronikos uzadıkça daha çok içine gömüldüğü berbat bir duruma düşmüştü. Çünkü gerek Türkler, gerekse Cenovalılardan kazığı yemiş ve yeni paralı asker kaynaklarını da yitirmişti. Torunu genç Andronikos büyükbabasını tahttan indirmek için demagoji ve entrikayla bu durumdan yararlandı. 1327'de büyükbabasından, kendisine başkente girme izni vermesini ya da senatonun, boule'nin kilisenin ve halkın eğitilmiş kesiminin temsilcilerini, planlarını kamuoyuna duyurabilmesi için kendisine yollamasını talep etti. Yaşlı Basileus istenen temsilcileri yolladı, torun ise onlara, derdinin büyükbabasının ihmal ettiği imparatorluğu kurtarmak olduğunu bildirdi. Sürekli yetkilerini çiğneyen vergi memurlarının adaletsizce vergi toplamalarını ve yaptıkları vahşeti önleyerek, yasalarca tespit edilmiş vergi gelirlerini düşmanlarla savaşacak bir ordu için kullanacaktı. Büyükbabası Küçük Asya'nın fethine seyirci kalıyordu, oysa kendi hükümetiyle bütün bunlar değişecekti.[23] Yaşlı Andronikos'un Mayıs 1328'de tahtı bırakmaya zorlanmasıy-

---

21 Karş., Setton, K. M., *Catalan Dominat'on of Athens 1311-1388*. Cambridge (Mass) 1348, s. 118; Jacoby, D., s. 179; Ditten, H., *Beziehungen zwischen Spanien und dem byzantinischen Bereich im Mittelalter (6. - 15. Jahrhundert). Byzantinische Beiträge*, Yayınlayan: J. Irmscher, Berlin 1964, s. 272-277. KoutouJas, J., *Les Catalans en Thessalie et en Phtiotide (1309-1303)*.

22 Antoniadis-Bibicou, H., *Villages*, s. 378.

23 Gregoras, Nikephoros, C. 1, IX, 2.5.397, 403-407. Kyrris, C. P., *The political organisation*, s. 23; Angelov, D., *Kvoprosu*, s. 451. Eflaklar Rodoplarda Sirbanos Partisi içinde genç Andronikos'tan yana çıkıp 1332'de eski imparatora karşı ayaklandılar. Karş.: Asdracha, C, *Les Rhodopes an XIV, siècle Revue des études byzantines*, 34, 1976, s. 206.

la, III. Andronikos (1328-1341) dümeni ele aldı. İlk önce feodal aristokrasinin gücünü sınırlandırmakla uğraştı. Bu amaçla kilisenin himmetine başvurdu ve olumlu da karşılık buldu. '*Rebus ecclesiae*'de (kilise içi mücadeleler) piskoposları özgür bırakarak güvenilir müttefikler kazandı. XIV. Joannis Kalekas'ı (1334-1347) 1334'te İmparatoriçe Anna'nın baş muhafızı ve oğlunun velisi olarak atadı. İki din adamı ve iki laikos'tan oluşan ve aristokratlardan etkilenmeksizin karar alabilen mahkemenin (katolikoi kritai) yardımıyla, saray aristokrasisine ve "magnat"lara cepheden saldırdı.[24] Büyük Domestikos Iohannes Kantakuzenos, *Historia*'sında devletin sağlamlaştırılması yönündeki tüm enerjik önlemleri kendi aklının ürünü gibi göstermek çabasındadır. Aynı zamanda imparatorun kendisine daha 1329'da Didymoteikhos'ta ortak hükümdarlık payesini verdiğini savunur. İmparatoriçe Anna ve babası Andronikos Asen, bu payeyi alması için kendisine ısrar etmiş, ancak o reddetmiştir. 1330'da ise Basileus, Kantakuzenos'un henüz doğmamış çocuğunun velisi ve naibi olacağını bildirmiştir. D. M. Nicol'e göre bu göz yaşartıcı öykü Kantakuzenos tarafından ancak kendi kendini inandırmak için uydurulmuştur.[25] Gerçek hedefi başından beri tahttır. "Öbür tüm demagoglar gibi o da, daha sonra bu kisveden yararlanarak iktidarı ele geçirmek için, salt erdem uğruna mücadele etti... O, mevki peşinde, şeytani, adi herifin tekiydi."[26] Batıdaki rakiplerini baskı altında tutabilmek için III. Andronikos 1328'de Kantakuzenos'la birlikte Eski-Fokeia'ya (Foça) gitti. O zamanlar henüz Grek olan kentte Umur Paşa'nın babası Mehmed'le buluştu. Umur ile (Büyük Domestikos) ilk kez Yeni Fokeia'da buluştular. Bundan böyle sıkı bir çıkar birliği bu iki adamı birbirine bağlayacaktı.

C P. Kyrris, Smyrna'nın 1329'da Aydın Türkleri tarafından fethinin bu iki adam tarafından planlandığını, çünkü bunda her ikisinin de çıkarları olduğunu yazar: " Umur'a deniz korsanlığı için bir üs, Kantakuzenos'a ise Cenovalılar'a ve içerideki –hatta imparator dahil olmak üzere– düşmanlarına karşı bir istihkam kazandırdı."[27] Gelecekteki bu gaspçı ve zorbanın temel güdülerinden bir tanesi daha burada gözlemlenebilir: İtalyan deniz cumhuriyetlerinin iktisadi baskısına karşı koyabilmek için Türk emirlikleriyle iş birliği. Elinin altında bir donanma bulunmadığından, iktisadi açıdan Bizans'la rekabet edecek durumunda olmayan ve bu nedenle de ona zararsız görünen Türk korsanlarının yardımına başvurdu.[28] III. Andronikos salt bu

24 Bosch, U. V., *Kaiser Andronikos III*, s. 174; Matschke, K. P., *Fortschritt*, s. 129.

25 Nicol, D. M., "The Byzantine Family of Kantakouzenos" (Cantecuzenus) ca. 1100-1460, *Dumbarton Oaks Studies XI*, Washington 1968, s. 41.

26 Bosch, U. K., *Kaiser Andronikos III*., s. 184.

27 Kyrris, C. P., *John Cantacuzenus*, s. 20.

28 A.g.y., *The causes*, s. 370; Frances, E., *Quelques aspects*, s. 169.

nedenle, Selanik bölgesini tehdit eden Latinlere Yunanistan'da karşı çıkmak amacıyla Umur'la bir anlaşma imzaladı. Kafasındaki muhtemelen taktik bir ittifak olmaktan çok bir asker kiralama antlaşmasıydı. Kendisi ve karısının çevresi Batı'nın imparatorluk yararına müdahalesini sağlamaya çalışıyorlardı. Barlaam'ın Avignon'daki girişimi bu amaca hizmet edecekti. Ancak bir Haçlı seferi, Büyük Domestikos'un tüm planlarını altüst edecek ve onun Doğu politikasına zarar verecek olduğundan bu girişim ve sefere Domestik kendisi karşı çıktı.[29]

Kantakuzenos, anti-Latin politikasıyla kaldıracın uzun kolu üstüne oturduğunu pek iyi fark ediyordu. Ona, ilk olarak 1335/36'da imparatorun kendi çıkarlarına kararlı bir şekilde aykırı davranmasından rahatsız olan taşralı magnatlar [**ağalar ve soylular**] katıldı.[30] Ancak birleşme pazarlıkları kiliseyi ve halkı galeyana getirdi. Barlaam, Papa XII. Benedikt'e (1334-1342), Andronikos'un böyle bir birleşmeyi açıkça ilan ederse ölümden kurtulamayacağını bilirdi.[31] Kantakuzenos, aristokrasi ile kilise ve kentli tabakaların desteğini aradı. 1334'te "düşmanları dost etmek amacıyla"[32] Filadelfiya kentindeki Hristiyan halkın vergilerini kaldırması için Umur Bey'e müdahalede bulundu. Andronikos ise Cenovalılara karşı el altında bulundurmak amacıyla Saruhan Beyliği'nden yardımcı güçler aldı. Bu iş için baskı aracı olarak Saruhanoğullar'ından aldığı ve sarayında yaşayan rehinelerden yararlandı. Fokeia ve Mityiene (Midilli) kuşatmaları için askere ivedilikle ihtiyacı vardı. Emir, imparatorun isteğine pek canı gönülden olmasa da "oğullarının aşkına"[33] yanıt verdi.

Andronikos 1337'de 2000 Aydın Türk'ü ile Teselya'da (Selanik yöresi) ticaret kervanlarına saldırıp soyan Arnavutlar üzerine sefere çıktı. Türkler hafif silahları ve hareket kabiliyetleri nedeniyle dağ savaşına özellikle yatkın görünüyorlardı. Bunlar Arnavutları dağıtıp, kadın ve çocuklarını esir alarak imparatora sattılar.[34]

---

29 Bosch, U. K., *Kaiser Andronikos III*, s. 136, 145; Kyrris, C. P., *The causes*, a 371, 378.

30 Kyrris, C. P., *The causes*, s. 376.

31 *"Videlicet, quia fmperator non audet manifestare se, quod velit uniri vobis-cum; quoniam, si mşnifestasset, se, multi ex principibus suis, etiam ex populo, timen-tes, ne forte si ipse vellet... quaererent opportunitatem interliciendi illum"* Barlaami Oratio prò unione. Migne PG 151, col. 1341.

32 *Kantakuzenos*, John., C. il, II, 30, s. 483.

33 *A.g.e.*, C. I, II, 29, s. 480: *Sarkanis de mi ekson oti dran*, C. I, II. 29. s. 480.

34 *A.g.e.*, II, s. 495-497; III. 64, s. 397 Lemerle, P., *L'émirat*, s. 111. Arnavut çobanları 1330'dan beri Berat, Kamina ve Valona yörelerini zorladılar. Basileus, Epirus despotu ve Sırplar arasındaki mücadeleler yüzünden köylünün bırakıp gittiği bu topraklar onların sürekli tehdidi altındaydı. Karş.: Thalloczy, L.V.-Jirecek, J.K., "Kuzey Arnavutluk'tan İki Belge", *İllirya-Arnavut Araştırmaları I*, Münih-Leipzig 1961, s. 132.

Andronikos, Küçük Asya emirliklerini anlaşmalar yoluyla kendine daha bağımlı kılmayı ve böylelikle de Kantakuzenos'u köşeye sıkıştırıp partisini zayıflatmayı amaçlamış olabilir. Özellikle paralı asker kaynaklarını karşısındakinin elinden almak içerideki iktidar mücadelesi için belirleyici bir faktördü.[35]

III. Andronikos'un 26 Ekim 1341'te ölümünden sonra kendini imparator ilan ettiren Büyük Domestikos için Türklerle ittifak, bir var olma sorunu hâline gelmişti. L. P. Raybaud, bu gaspın eli altındaki güç potansiyelinin zayıflığına dikkati çeker. İki subayının 1342'de yalnızca 1000 adamı vardı. 1345'te Kantakuzenos yalnızca 5000 yaya ve 300 süvariyi bir araya toparlayabiliyordu. 1348'te **Matthias Kantakuzenos**'un emrinde yalnızca 500 yaya ve 300 süvari vardı. 1349'da ise tüm Bizans ordusu, o da birkaç yüz Türk tarafından desteklenen ve düşmanla ilk karşılaşmada tabanları yağlayacak 3000 kişiden oluşmaktaydı.[36] Kantakuzenos hareketini başlangıçta tümüyle Aydın Emirliği'ne ve Umur Paşa'ya göre ayarladı. Anılarında Bey'in, kendisinin arkadaşıyken kölesi olduğundan söz eder. "Ona (Kantakuzenos'a -E. W.) kendisi bizzat gelmedikçe yardım yollamazdı. Onun davası için kendi davası imişçesine savaşırdı."[37] İmparatorun rakipleri de aynı izlenimi edinmişlerdir. Nikeforos Gregoras şöyle diyor: "... Bu Umur şimdi Kantakuzenos'a derin bir dostlukla bağlandı; ona ve kendine halef tayin edeceği çocuklarına hayatı boyunca hizmet edeceğine ve dost kalacağına gönüllü olarak (*autaireton*) söz verdi."[38]

1342'deki Selanik kuşatması sırasında Paşa'nın attan inip İmparator'u ayaklarına kapanarak selamladığı rivayet edilir.[39] Türk akıncıları Greklere de zarar vermemişlerdir. Ancak (İmparator -*çev.*) yine de köylülere esir edilme tehlikesine karşı korunaklı yerlere çekilmelerini salık verir.[40] Türkleri, imparatorluğun düşmanı olmaktan çok, satın alınabilir ve istendiği gibi yönlendirilebilir nitelikte askerî bir kitle olarak görme eğilimindeydi, onlardan gerektikçe yararlanılabilirdi.[41]

Büyük Domestikos'un anti-Latin tavrına daha önce değinmiştik. 1335'teki Fokeia kuşatması sırasında Cenovalı ve Osmanlılara karşı bir Bizans-Türk ittifakı oluşturmaya çalışmıştı ki, bu da onun ne denli üstün bir

35 Kyrris, C. P., *John Cantacuzenus*, s. 19.

36 Raybaud, L. P., *Le gouvernement et l'administration centrale de l'empire byzantinsous les premiers Paléologues* (1258-1354). Société d'histoire du droit. Paris 1S68, s. 248.

37 ... nuni de ouketi filos einai basilco alla doulos... *Kantakuzenos*, C. 2, III, 64, s. 398.

38 Gregoras, N., C. I, XII, 7. s. 597.

39 tou ippou apobas o Amaur, *Kantakuzenos*, C. 2, III, 64. s. 393.

40 *A.g.e.*, s. 391.

41 Runciman'da da aynı. *St. Historiens*, s. 273.

siyaset taktikçisi olduğunu gösterir.[42] Ancak daha o zamandan Cenovalılarla aşık atabilmek için Venedik'in dümen suyuna girmek zorunda kalmıştı. Orhan ise daha 1352'de Venediklilere ve üvey babasına karşı Cenovalıları destekliyordu.[43] İç savaşta (İmparatorun -*çev.*) düşmanları üstünlüğü az zamanda ele geçirdiler, artık tek dayanağı Aydın'dı. Yalnızca imparatorun dul karısı, Megas Duks Apokaukos ve Patrik Iohannes Kalekas değil, aynı zamanda anti-feodal bir tavır almak suretiyle kentlerdeki iç savaşı büyük bir sınıf savaşına dönüştüren halk partisi de onu ve Magnatları köşeye sıkıştırdı. Apokaukos, Bulgaristan Kralı İvan Aleksander ve Sırp Kralı Stefan Duşan'ı bu sonradan görmeye karşı bir koalisyona kazandı. Umur'un birliklerinin müdahalesi olmasaydı Dimetoka'taki hareket merkezi daha 1344'te düşmüş ve Beroia'ya kaçışı başarısız kalmış olacaktır.[44]

Bir Latin Haçlı filosunun saldırısına uğrayan ve Smyrna limanını onlara kaptıran[45] Aydın Beyliği'nin kritik durumuna rağmen Umur, müttefikine destek sağlamaya devam etti. 1346'da imparatoriçe, Saruhan Bey'ini bu gasıp'ın topraklarına yönelik bir sefere ikna ettiğinde Umur, Saruhanlıların ya saf değiştirmelerini sağlamak ya da yollarını kesmek amacıyla iki kumandanını 200 adamla birlikte Trakya'ya yolladı.[46] Gregoras'ın anlattıklarına bakılırsa, imparatoriçenin generali Vatatzes artık paralı asker birliklerini dizginleyemez oldu, çünkü Kantakuzenos adamlarıyla birlikte sağlam kalelere çekilmiş ve yağma canlısı Türkler de, önlerinde ne insan ne hayvan bulmuşlardı. Başta Kantakuzenos'un yanındayken, Apokaukos'un ölümünden sonra saf değiştirmiş olan Vatatzes'i öldüren paralı askerler, gasıp'ın bu kez tarafına geçtiler.[47] Haçlıların kazandığı Imbros deniz zaferi, Kantakuzenos'u Eylül 1347'de Avignon'a yolladığı elçiye özel bir talimat vermeye zorladı. Bu talimatta, Kantakuzenos, Papa'nın üstünlüğünü tanı-

42 Alexandrescu-Dereca, *L'expédition*, s. 6.

43 Kyrris, C. P., *John Cantacuzenus, the Genoese, the Venetians and the Catalans (1348-1354).* Byzantina 4, Thassaloniki 1972, s. 343.

44 Lemerle, P., *L'émirat*, s. 158.

45 Efes'in 1304'te düşmesinden sonra İzmir kısa bir süre Trakya teması komutanının karargâhı ve Katalanların donanma üssü oldu. Ama 1300'den beri Türkler kenti çember içine almışlardı ve 1317 yılına kalmadan Akropolis'e girdiler. Kentte yalnız kilise yetkilileri kaldı ve Aydın Emiri ile uzlaştılar. 1329'da kentin kıyı kesimine de indiler. İbn Battuta 1333'te kentin yıkıntı hâlinde olduğunu anlatır. Umur Bey zamanında liman onun korsanlarının barınağı oldu: Ahrweller, H., *Byzance*, IV, s. 41. Haçlı gemicileri 28.10.1344'te limana girip kaleye yerleştiler, kıyıyı duvarlarla tahkim ettiler. Kentin tepeleri Türklerin elinde kaldı. Üç yıl sonra Imbros'daki (İmroz) birleşik Latin donanması Umur'un korsanlarını yeniden geriye püskürttü: Lemerle, P., *L'émirat*, s. 190-202. Bu ufak çaplı başarılar Avrupa'da çok abartıldı. Herkes yeni bir Haçlılar döneminin başladığına inanıyordu. Rahipler bütün kiliselerde ayinlere başladılar, halk ikinci bir Godfried von Bouillon'un çıkmasını bekliyordu vb. Karş.: Atiya, A. S., s. 301.

46 *Kantakuzenos*, C. 2, III, 96, s. 591.

47 Gregoras, Nikephoros. C. 2, XIV, 11.. s. 741-743.

maya ve Türklere, yani Aydın'a karşı girişilecek operasyonlara katılmaya hazır olduğunu bildiriyordu. VI. Clemeas'e, inanç düşmanlarıyla ittifaka özel bir düşkünlüğü olmadığını, tersine ivedi durum nedeniyle ve kendi çıkarları doğrultusunda bu yola başvurduğunu temin etti.[48] Ancak daha 1348 baharına kalmadan, Umur ve Orhan'ı Sırplar karşısında kendisine yardım etmeye çağırıyordu.[49]

Latinlerin Küçük Asya ve Ege'de girişecekleri bir operasyondan, elindeki siyasal programıyla Kantakuzenos'un hiçbir çıkarı olamazdı. Ayrıca 1204'ün deneyimlerinden sonra her türlü haçlı seferi onun gözünde daha baştan kuşku yaratıyordu. Batıda birtakım prensler hâlâ Grek imparatorluk tacının hayali içindeydiler. Örneğin Montferrat, bölgesinin sınır kontu II. Yoannis, kendi sülalesinin **Imperium Graecorum** üzerindeki "hakkını" yazılı olarak saptamış ve Papa XI. Gregor'dan henüz reşit olmayan bir oğluna Selanik Krallığı ve Bizans İmparatorluğu'nu tımar toprağı olarak vermesini talep etmişti.[50]

Böylesi koşullar altında, Anadolu Türkleri taht gasıpı açısından daha tehlikesiz ve işe yarayabilir müttefikler olarak görünüyorlardı. Umur, Mayıs 1348'de öldü. Halefi Hıdır Bey (1348-1360) Haçlılarla uzlaşmaya gitmek zorundaydı. Bu uzlaşma, onu Smyrna'yı bırakmaya, Altologo kalesinin ve Aydın vilayeti kıyısındaki bazı pazarların gümrük gelirlerinin yarısını Hristiyan müttefik kuvvetlerine peşinen devretmeye, Hristiyanlara kilise ayinlerini açmaya, korsanlığı bırakmaya ve hatta elinde kalan gemileri yakmaya zorluyordu. Bunu, kısa süre sonra emirliğin siyasal ve iktisadi çöküşü izledi,[51] böylelikle Kantakuzenos açısından askerî bir güç olarak gündemden çıktı.

Umur Paşa'nın çabaları, beyliğinin Osmanlı örneğine göre düzenlenmesi ve istikrara kavuşturulması üzerinde yoğunlaşmıştı. Başlangıçta at ihracatı ve köle yakalama yoluyla iktidarının temellerini sağlamlaştıracak mali kaynaklar yaratmaya çalışmıştı. Kantakuzenos ile anlaşması, ona imparatorluğun Avrupa'daki topraklarından insan kaçırıp satarak kazanç edinme olanağı sağlıyordu. Aynı zamanda Venedikliler tarafından işgal edilmiş bulunan adaları kapsayacak bir Türk deniz-eli'nin yaratılmasına çalıştı. 1332'nin başında bir donanma kurdu ve bununla kuzey Sporadları, Phitiotika sahilini ve Euboia'yı dolaşarak Bodonitsa sınır kontuna ve Negroponte bailo'suna boyun eğdirerek haraca bağladı. 1339-40'da bu kez Pi-

48 Dölger, F., *Regesten 5, Nr. 2930* (22.9.1347).

49 *A.g.e., Nr. 2934 ve 2936.*

50 Bosch, U. V., *Ein "Testament" des Kaisers Andronikos II.* Pahiologos? Zbornik radova Vizantoloskog İnstituta SAN XII, Belgrad 1970, s. 59.

51 Akın, H., s. 97.

raeus üzerine sefere çıktı, Attika sahilini ve Peloponnes'in kimi yörelerini yağmaladıktan sonra, Smyrna'ya dönüşünde bazı Ege adalarına da saldırdı. Venedik'in 1346-47 yıllarında Haçlı Seferine kalkışma nedenleri böylelikle kolayca anlaşılır.[52]

Umur, Adalı Grekler ve Basileus sessiz kaldığı sürece hedefine varmayı umabilirdi. Paşa'nın, İmparator'a kölece bağlı kalması gibi bir durum asla söz konusu değildi. Umur Kantakuzenos'u bir "baba" gibi sayardı. Ayağına kapanma bunun delili olsa gerektir. Bu ve benzeri tavırlar, Türklerde eskiden beri ne alçaltıcı ne de onur kırıcı, yalnızca özel bir saygıyı dile getiren ifade biçimleri olarak var olagelmişti. Oğuzların başkanı **Yinalcık**'ın 920'de bir Arap elçisine tavrı da bunu kanıtlar.[53]

E. Frances, Türklere Avrupa'nın yolunu açmaktan tümüyle Kantakuzenos'u sorumlu tutar.[54] Daha önceki dönemler bir yana, bilindiği gibi, meşrutiyetçiler de Türk birliklerinden yararlandılar. Kantakuzenos ise, Apokaukos'un 1343'te Türk paralı askerler kulanmasına değinerek, Megas duks'u Trakya halkına kölelik, ölüm ve sefalet getiren yolu ilk kez açmış olmakta suçlar. Böylece ona, kendisinden "barbar istilası" nedeniyle şikâyetçi olma hakkını tanımaz. Kendisi ise Romalı ve Pers'lere karşı aynı anda savaşamayacağından, aynı yöntemleri kullanmak zorunda kalmıştır.[55] Türk kozunu daima daha fazla ilerleyemediği, ama rakibini bastırmak istediği anlarda oyuna sokmuştur. 1351 yazında Konstantinopol'e, V. Yoannis'in eline geçtiği takdirde kenti Türk dostlarının öfkesine terk edeceği tehdidini savurdu.[56] Meşrutiyetçilerin Türklere yönelmesi kuşkusuz, kentlerde onların en sadık destekçisi olan ekonomik zorluklarla ilgiliydi. 1342'den beri tahıl ve balık kıtlığı çekiyorlardı. İaşe açıkları o zamana kadar Kırım'dan yapılan ithalatla kapatılmıştı. Kantakuzenos ülkenin geniş bölgelerini denetiminde tuttuğundan, bu duruma bir de, Cenova ile Venedik arasındaki sürekli rekabet eklenince önemli tıkanıklıklar ortaya çıkıyordu. Venedikliler, II. Andronikos döneminden beri imparatorluğa iktisadi hiçbir taviz vermedikleri gibi, ayrıcalıklarını korumakta direniyorlar ve Venedikli erkeklerin Grek kadınlarla evliliklerinden olma gasmuli'ler aracılığıyla kendilerine sağlam bir toplumsal taban oluşturmaya çalışıyorlardı.[57] Bu yüzden

52 Lemerle, P. S., 75-88, 116-128; Frances, E., *Quelques aspects*, s. 170; Koder, J., s. 75.

53 Togan, A. Z. V., *İbn Fadlan*, 28, s. 26. Ama G. Vismara *Historia*'da (*Kantakuzenos*, C. 1, III, 64) anlatılanları kabul ederek kölelerin çalıştırıldığını savunuyor: "Le relazioni dell'imparo con gli emirati selgiuchidi di nel corso del secolo decimoquarto", *Byzantinische Forschungen III*, 1968, s. 220.

54 Frances, *La féodalité*, s. 72, 774.

55 *"kai touton elege tou kakou ouk ekeinon irktai proton..." Kantakuzenos, C.2, III*, 64, s. 396.

56 Dölger, F., *Regesten 5, Nr. 2996.*

57 Chrysostomides, J., s. 274, 276.

naipliğin bu yandan da umacağı pek bir şey kalmıyor ve başka kaynaklara yöneltmeye zorlanıyordu. Türklerin elinde bulunan Batı Anadolu tahıl ve et sevkiyatçısı olarak söz konusu olabilirdi, ancak burada da Umur'un Kantakuzenos ile ittifakı ticaret yollarını bloke etmekteydi.[58] Krizin doruğa ulaştığı 1345 yılında Apokaukos, Karesi Beyi Süleyman'a Kantakuzenos'a karşı bir çizgide anlaşmak için elçiler yolladıysa da, bey bunları kabul etmedi.[59] Aynı yıl Orhan'ın söz verdiği silah yardımı da gerçekleşmedi.[60] Ayrıca Karya (Menteşe –*çev.*) ve Saruhan beylerine yollanan hediyeler de etkili olamadı.[61] Bunun üzerine acz bir erdem hâline getirildi, daha başarılı olan rakibin Türklerden elde ettiği silah yardımı vatana hıyanet olarak gösterildi.

E. Frances'in öne sürdüğü şu ihanet iddiasını kanıtlamadığımız sürece bu meseleyi daha fazla tartışmak, bulunduğumuz yerde dönüp durmak anlamına gelecektir. Feodal parti gelirlerini tehlikede görmüş ve tüm umutlarını merkezî bir Türk-Grek Devleti'nin kurulmasına bağlayarak bilinçli şekilde ihanet etmiştir.[62]

Hükümetin, daha dördüncü Haçlı Seferinin arifesinde, büyük toprak sahibi sınıfın giderek yaygınlaşan ayrıcalıklarına karşı ölesiye bir mücadele verdiği tartışmasız doğrudur.[63] Başkentin geri alınmasından sonra VIII. Mikhael, partisinin taraftarlarına geniş çapta bağışlar yapmak zorunda kalmış, bunlar ise kısa zamanda babadan oğula geçer hale gelmişti.[64] "Geç Bizans'ın toplumsal tarihinde en çok göze batan oluşum, muhakkak ki görece küçük bir feodal toprak sahibi kesimin, çeşitli büyük manastırlarla da ilişkileri sayesinde toprağın ve feodal yükümlülükler altındaki köylülüğün önemli bir bölümü denetimleri altına alarak genişlemesidir." Bu kesim, aynı zamanda meta-para ilişkilerini de denetleyip onlardan yararlanırken kendi egemenlik alanlarının doğal-ekonomik temellerine halel getirmeksizin, toprak alımları ve tefecilik sayesinde muazzam servetler biriktirdiler, toprak üzerindeki egemenliklerini pekiştirdiler.[65] Basileuslar her ne kadar feodal parçalanmanın önünü almaya çalıştılarsa da, güçlü magnatların [toprak ağaları ve feodaller] direnişi karşısında başarısızlığa uğradılar. Apakaukos ve Patrik Kalekas kentli halk hareketlerinin de yardımıyla, imparatorluğa

58 Kyrris, *John Cantacuzenos*, s. 32.

59 Dölger, F., *Regesten 5, Nr. 2903*; Gasıp imparatorun askerî başarıları ve tüccarlara bindirilen ağır vergiler yüzünden 1345'te patlak veren bunalım. Matschke, K. P., *Fortschritt*, s. 164-168.

60 Dölger, F., *Regesten 5*, No: 2904.

61 *A.g.e.*, No: 2906.

62 Frances, E., *Klassovaya pozişia*, s. 95.

63 Karş.: Lemerle, P., "IV. Haçlı Seferi Öncesinde Bizanstaki Yönetim Üzerine Notlar", *Revue des études byzantines 19*, 1961, s. 271.

64 Charanis, P., *On the social structure*, s. 105.

65 Matschke, K. P., *Fortschritt*, s. 38; Werner, E., *Gesellschaft*, s. 94.

sıkı bir iç ve aktif bir dış politika uygulama yeteneğini kazandıracak sağlam bir temel kazandırma amacıyla devlet mekanizmasını merkezîleştirmeye çalıştılar. Yüksek aristokrasi bu çabalara, özerk egemenlik yapıları oluşturma girişimleriyle karşılık verdi. Kötüleyen dış durum, imparatorluğun önemli bölgelerinin kaybedilmesi, feodal rant uğruna çekişmeler ve Türk akınları bu süreci yavaşlattı.[66] 1341 sonrasındaki iç savaşı aristokrasi önce mutlu bir zenginleşme fırsatı olarak karşıladı. Köyleri ve küçük kentleri fırsat buldukça yağmaladılar. Zaten Kantakuzenos da bu konuda onlardan geri kalmadı. Onun Didimoteikhos'taki birlikleri ovada aynen barbarlar gibi davranmışlardı.[67] Bu durum tarımı bir dönem için rant getirir olmaktan çıkardı, hatta bunu tümüyle olanaksız kıldı. Magnatlar rantın azalmasını hayvan yetiştiriciliğini [56 –*Y.Ö.*] genişleterek dengeleme yoluna gittiler, çünkü sürüler Türklerin akın ettiği ya da parti kavgalarının en çok kızıştığı yaz aylarında emniyetli dağ otlaklarına pekâlâ çıkarılabiliyordu.[68] Aynı reaksiyon İspanya'da Arap işgali sırasında da gözlemlenebilir. Düşmanın önünden hızla kaçarken emniyete alınabilen hayvan sürüleri ve mücevherat, toprak sahipliğinden daha geçerliydi [57 –*Y.Ö.*]. Hayvancılık ziraatten daha kârlıydı.[69] Kantakuzenos'un tasarrufu altında 500 kadar çiftlik ve dev sürüler bulunuyordu. *Historia*'sında, ayaklanan köylülerin –muhtemelen G. Weiss'ın sayılarını 1900 olarak tahmin ettiği toprak işçileri[70]– 1341'de doğu Trakya'da 1000 sığır, 1500 at, 200 deve, 300 katır, 400 eşek, 50.000 domuz ve 70.000 koyununu çaldıklarından yakınır.[71] E. Frances yerel feodallerin Smyrna yakınlarındaki Lemiotiossa Manastırı'na 1278 ile 1394 arasında yapılan büyük çapta toprak bağışlamalarını aynı şekilde tarımın çöküşüne bağlar.[72]

Manastır arazileri, daha –keşişlerin ve kilisenin desteğine ihtiyaç duyan– VIII. Mikhael'in döneminde ister imparatorun bağışlaması yoluyla, ister işleyenlerin görülmemiş ölçüde yoksullaşmaları yüzünden artık ellerinde tutamadıkları paroika topraklarının satın alınması yoluyla olsun, birdenbire artmıştı [58 –*Y.Ö.*]. III. Andronikos devrinde keşişler ve köylüler arasında

66 Matschke, K. P., *Fortschritt*, s. 42.

67 Asdracha, C., "Formes de brigandage pendant la deuxiéme guerre civile byzantine au XIV siecle", *EB VIII* 1971, s. 119, 121.

68 *Historija naroda Jugoslavije I*, s. 459; Antoniadis-Bibicou, H., *Villages*, s. 378; Frances, E., *Klassovaya pozişia*, s. 96.

69 Konetzke, R., "Probleme der Beziehungen zwischen Islam und Christentum im spanischen Mittelalter", *Antike und Orient im Mittealter. Miscellanea mediaevalia 1.* Berlin 1962, s. 225.

70 Weiss, G., *Johannes Kantakuzenos*, s. 21.

71 *Kantakuzenos*, C. 2, III, 30. s. 185.

72 Frances, E., *La féodalité*, s. 86.

kavgalar hiç de nadir değildi.[73] Aynaroz Manastırı'nın bazı faaliyetlerinin yeniden incelenmesi, metokh'ların (yabancılar -*çev.*) Selanik ya da Serez gibi kentlere sistemli olarak sızdıklarını ve yöredeki vergi muafiyetlerinden sonuna kadar yararlanarak buraları birer ticaret üssü olarak kullandıklarını gösterir. Örneğin Prodromos Manastırı, Serez çevresindeki arazilerini 1309 ile 1345 arasında, 1432 modi'den 6410 modi'ye çıkarmış ya da başka bir deyişle %448 artırmıştı. Keşişlerin kentlerdeki ticari faaliyetlerinin çapı hakkında Laura Manastırı'ndan keşiş Methon'un 1342 tarihli Chrysobullos logos'u yeterli bir kanıt sayılır. Buna göre, keşişin Konstantinopol'deki taşınmaz malları arasında 20 sarraf tezgâhı, 3 mermerci dükkânı, 4 bakkal, Vaftizci Johannes kapısı dışında tahıl ambarı olarak kullanılan evler, 3 sarraf dükkânı ve atölyeye dönüştürülmüş daha başka evler bulunuyordu.[74] Manastır çiftçileri ağır vergiler ödemekle yükümlüydüler. Sömürü oranı, 14. yüzyılın ortasına kadar belirgin şekilde yükseldi. Zographou Manastırı'nın gelirleri 1294 ile 1300 arasında 19 hiperpira'dan 46 hiperpira'ya yükseldi ve daha 1320'de 1391/6 hiperpira'ya ulaştı. Bu sırada arazi miktarı 13. yüzyıl sonundaki 716 modi'ye karşılık 3598 modi'ye erişmişti.[75] İşgününün kıtlığı nedeniyle manastırlar "özgür" çiftçileri (*eleutheroi*) kendi topraklarına çekmeye çalışıyorlardı. 1321 yılında Kutalmış'la II. Andronikos arasındaki bir Chrysobullos'la buna izin verildi.[76] Ksenofon Manastırı'na bağlı bir aile 1300'de yıllık 5 hiperpira öderken, 1318'de 7 ve 1338'de 17 hiperpira'ya yükümlü kılınmıştı.[77] Kilisenin "hassa çiftlikleri" üzerinde yaşayan paroikalar angarya çalışmayı ve topraktan ayrılmamayı göze almak zorundaydılar. Çiftçilerin iktisadi dayanakları, örneğin Kseropotamou'da olduğu gibi pek mütevaziydi. Genel durum, 30'lu yıllarda olduğu gibi biraz kötüleyince, hayat standardı hemen asgari geçim düzeyinin altına düşüyordu.[78] Ama Manastır egemenliğindeki araziler, yine de ayrıcalıkları ve barbarlarla anlaşabilme yetenekleri nedeniyle iç savaşın ve Türk akınlarının yarattığı huzursuzluk zamanında aciz duruma düşen pek çok çiftçi için kaçılacak bir sığınak niteliğindeydi.[79]

Taç sahipleri, keşişlerin iktisadi güçleri ve kitleler üzerindeki etkileri nedeniyle, onlarla aralarını iyi tutmaya bakıyordu. Sırp Çarı Stefan Duşan, Aynaroz manastırlarına kârlı birtakım ayrıcalıklar sağlamıştı. Kantaku-

73 Dölger, F., *Aus den Schatzkammern*, s. 114.

74 Belgeler, Werner, E., *Gesellschaft*, s. 95.

75 Ostrogorsky, G., *Padolivo*, s. 69.

76 *Actes de Kutlumus*, No: 10.

77 Ostrogorsky, G. *Padolivo*, s. 70.

78 Werner, B., *Geselschaft*, s. 96.

79 Antoniadis-Bibicou, *Villages*, s. 380.

zenos da bunlara daha başından beri benzer kolaylıklar sağlayarak, desteklerini garantiye almaya çalışmıştı.[80] Özellikle de Hezikhastların önderi Gregor Palamas, gasıp imparatorun partisi için çalışmıştı. C. P. Kyrris onu pek çok durumda imparatorun "alter ego"su (Lat. "öteki-ben", "sağ kolu" *-çev.*) olarak niteler.[81] H. G. Beck ise bu iki adamın bağlantısını tümüyle rastlantı olarak niteler: "Tartışmaya yol açacak politik ya da sosyo-politik herhangi bir çelişkiden bahsedilemez."[82] Buna karşılık, O. Tafralı, daha 1912'de Hezikhast keşişleriyle dinatoi'nin, siyasal ve toplumsal nedenlerle birlikte davrandıklarına ve kentli halk hareketlerine, Barlaamcıların aydın teolojisine karşı aynı cephede yer aldıklarına dikkat çekmişti.[83] G. Weise ise Barlaam'ın başlangıçta Kantakuzenos'un adamı olduğunu ve gasıp imparatorun yaygın etkiye sahip Aynaroz keşişlerini kendi tarafına çekmek amacıyla ancak 1341 yazında Palamas'a meylettiğini yazar. Keşişlerin okumuş kesimleri arasında Palamasçılığa karşı muhalefet vardı; başlangıçta birtakım soylu aileler de onu reddettiler.[84] D. Angelov ve ben, Hezikhastların halkın siyasal faaliyet yerine mistik içe kapanma öneren niteliğiyle sınıf savaşında gerici rol oynadıklarını vurguladık.[85] G. M. Prochorov bu görüşü görecelleştirerek Hezikhast hareketinin Latinler ile Grekler arasındaki çelişkinin keskinleşmesine dayandığını ileri sürdü: Palamas ve yandaşları öncelikle Grek, Bulgar, Sırp ve Rusları ortak bir çatı altında toplayan Ortodoks yaşam biçiminin kültürel ve ruhani temellerini kurtarmak amacını gütmüşlerdi.[86] Palamas Katoliklerle de diyaloğa geçebilme yolunu aradı. Eserlerini Rodostaki Hospitalit'lerin büyük ustasına yolladı ve 1355'te teolojisini Papalık temsilcisine de açıklamaya çalıştı.[87] Aynı şekilde, özgür teolojik tartışma ortamı içinde birliğin hazırlanmasını üstlenecek bir "konsil"in toplanmasını da onayladı.[88] Ancak bunlar Hezikhast akımının bir fanatizm ve cisimsel dünyanın düşmanı olan bir dogmatizm yaymış olmasını yine de dıştalamıyor.[89] Hezikhastlar her türlü akılcılığa düşmandı ve Barlaam gibi insanlara yaşamı zehir etmesini bilmişti. Palamas, Tanrı

80 Ostrogorsky, G., *Padolivo*, s. 75.

81 Kyrris, *John Cantacuzenus*, s. 22.

82 Beck, H. G., *Humanismus*, s. 71.

83 Tafralı, O., *Thessalonique au quatorziéme siécle.* Paris 1912, s. 201-203.

84 Weiss, G., *Joannes Kantakuzenos*, s. 104, 112, 130.

85 Angelov, D., *Der Bogomilismus auf dem Gebiete des byzantinischen Reiches, -Ursprung*, Wesen und Geschichte, T. II. Sofia 1950, s. 31.

86 Prochorov, G. M., s. 325.

87 Meyendorff, J., *Introduction*, s. 122.

88 A.g.y. "Society and Culture in the 14. Century, Religious problems", *Actes XIV*, s. 118.

89 Dölger, F., "Der Anteil des mittelalterlichen Griechentums an der geistigen Wende zwischen Mittelalter und Neuzeit", *Historisches Jahrbuch 74*, 1955, s. 155.

yolunda bir engel oluşturduğu gerekçesiyle dünyevi bilimlere karşı kesin bir tavır almıştı. J. Meyendorff'a göre Palamas, Barlaam'ın "diyalektik" hümanizmine karşı Hristiyan merkezciliği ve törensel yanı ağır basan dahası sözde-Dionysosçu mistik spekülasyonlarla zenginleştirilmiş bir dinselliği piyasaya sürmüş, Barlaam da bu tavrı tutarsızlıkla suçlamıştı.[90] Barlaam, Latin teologlarla Palamasçı bir terminoloji temelinde sürdürülecek tartışmaların hiçbir sonu getirmeyeceğini anlamıştı. Bu nedenle de, salt yöntemsel düzeyde de olsa, bir tartışmaya girerken işe yarayabilecek dayanak noktaları arıyordu.[91] Papa'dan bir konsil toplanmasını istemek ona ancak bu koşullar altında anlamlı görünüyordu.[92] Vahiyin ancak inanç yoluyla kavranabileceği konusunda Palamas'la hemfikir olmakla birlikte, bu kadarla da yetinmiyordu. Vahye vâkıf olunduğu andan itibaren, bunun bir postüla olarak değerlendirilip, bir "kıyasın" ilk terimi veya öncülleri olarak kullanılabileceğini söylüyordu. Palamas bu tavırla otoritelere karşı güvensizlik kokusu aldı, çünkü ona göre, vahiylerin kıyasların içine yerleştirilebileceğini savunmak vahiye inanmayı inkâr etmek demekti.[93] Barlaam, "nur" mistiğini reddettiği ve hafif yollu alaya aldığı için[94] Palamas onu ateizmle suçluyordu, çünkü ona göre Tanrı'nın varlığının tek kanıtı yaratılmamış bir "nur"un insana görünmesiydi. Barlaam için Tanrı'nın varlığını ya kişisel ve dolaysız mistik bir deneyimle ya da insanın ortaya çıkardığı öncül ilkelerden mantıksal bir kıyasla mümkündü. Bu bilgi deneyime dayanmadığı için mantıksal nitelikteydi. İnsanın, kendi cismini bulmak için Tanrı'ya katılan bir yaratık olduğu biçimindeki inancı, yanı tanrı-baba tasarımını bir kenara bıraktı. Tanrısal olarak nitelendirdiği gerçeği mistikçilikte değil, Grek felsefesinde aradı.[95] Barlaam'ın agnostisist ve rasyonalist hümanizmi, inayetin zekâ üzerinde doğrudan etkisini teolojinin dışına atarken, Palamasçılığın savunduğu Hristiyan-merkezli ve kutsalcı ruhanilikle arasına bir mesafe koyuyordu.[96] J. Meyendorff, onun Tomizme ve Latinlere karşı yayınladığı 1333/1334 tarihli yazılara dikkati çekerek, onun Latin skolastiğinin etkisine yenik düştüğü iddiasını reddeder.[97] Ancak bu olgu, yine de

90 Meyendorff, J., *Les débuts*, s. 114, 119.

91 Barlaam von Kalabrien, *Epistole*, s. 99.

92 Beck, H. G., "Die byzantinische Kirche: Das Zeitalter des Palamismus", *Handbuch der Kirchengeschichte*, Yayınlayan H. Jedin, C. III, 2, Frelburg-Basel-Wien 1966, s. 594.

93 Barlaam von Calabrien, *Epistole*, s. 106.

94 Palamas'a 1335'de yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: Bizim için karanlık görünen şeyleri senin görebilmeni sağlayan bunca parlak ışınların ortasında *sen* üstelik çok daha övgüye layıksın. A.g.y., Ep. I, s. 229.

95 Meyendorff, J., *Le Christ dans la théologie byzantine*. Édition du Cerf, Paris 1969, s. 2788.

96 A.g.y. *Les débuts*, s. 119.

97 *A.g.e.*, s. 103.

onun yöntemsel düzeyde ve hatta giderek tüm düşünsel tavrında Batı düşüncesine Grek düşüncesinden daha yakın olmasını dıştalamaz; kuşkusuz Katolikliğe dönmesi de yalnızca Bizans'ta mahkûm edilmesine bir tepki değildi.[98] Ona göre imparatorluğu Türk işgalinden koruyabilecek tek güç Batılı monarşilerdi. Bu nedenle 1339'da Konstantinopol'deki bir toplantıda gizli bir birlik planını savundu. Her iki taraf için de kabul edilebilir bir modus (tarz) bulmak amacıyla, iki kez Avignon'daki XII. Benedikt'e gittiğini görmüştük. Papa'ya o ana kadarki tüm birlik çabalarını önleyen şeyin dogmalar arasındaki çelişkiler değil, Latinlerin Grekleri aşağılaması ve onlara haksız davranması olduğunu anlatmaya çalışmıştı. "Greklerin kalplerini sana (XII. Benedikt –E. W.) karşı katılaştıran şey dogmatik sorunlardaki farklılıklar değil, Greklerin Latinlerden çeşitli zamanlarda gördükleri ve hâlâ da görüyor oldukları kötülükler karşısında, onların Latinler hakkındaki tüm düşünüşlerine egemen olan nefrettir. Bu nefret ortadan kaldırılmadıkça sizin birlikçe girişiminiz başarılı olamayacaktır."[99]

Barlaam, saptanacak bir yerde Romalı papalık temsilcisi ile dört patriğin eşit haklarla katılacakları ve aynı ruh ve karşılıklı sevgiyle ortak bir platform oluşturacakları bir dizi görüşme önerdi. Bu koşullarda, imparator, halk ve patrik hazırlıklar için her yükün altına girerlerdi.[100] Ancak geniş çaplı bir onayı güvence altına almak için birlikten önce askerî yardım gelmeliydi. O zaman imparator ve birlikten yana olanlar şöyle haykırabileceklerdi: "*Videte, quomodo Latini sunt beni homines et qunerunt nos fructuosis operibus et gratiosis verbis...*"[101] ["Bakın, Latinler ne kadar iyi insanlar, bize ne kadar cömert davranıyorlar."] Latinler, Türklerin Greklere haça taptıkları için saldırdığını göz önüne almalıydı. Eğer Türklere bu nedenle karşı çıkarlarsa Greklerin değil, tüm Hristiyanların ortak selametinin simgesi olan Haç'ın yardımına koşmuş olacaklardı.[102] Askerî harekâtın başlamasından önce tüm Grek kölelerinin azad edilmesini ve bundan sonra da her türlü köleleştirmenin [59 –*Y.Ö.*] de yasaklanmasını öğütlüyordu.[103] Venedikli senyör Sanudo, 9 yıl önce Ostia Kardinaline yazdığı bir mektupta, Latin yardımı çabucak yetişmediği için Pelaponnes'in Türk akınları nedeniyle karşılaştığı

98 G. Weiss, onu Kalabriyalı Greklerle İtalyan erken-Hümanistleri arasında ilk bağlantı halkası olarak adlandırıyor: *The Greek Culture of South Italy in the Later Middle Ages*, Proceedings of the British Academy. Londra 1951, s. 47.

99 Acta Benedicti XII, No: 43, s. 90.

100 *A.g.e.*, No: 43, s. 88.

101 *A.g.e.*, No: 43, s. 89.

102 *A.g.e.*, s. 89.

103 Mandalari, G., *Fra Barlaamo clabrese, maestro del Petrarca*, Roma 1888, s. 91.

tehlikeleri anlatır. Özellikle korsanlık ve Türklerin denizlerde görünmeleri huzursuzluk kaynağıydı.[104]

Kantakuzenos, o sırada İmparatora karşı konumunu pekiştirmekle meşgul olduğundan 1339'da birlik yolunda girişilecek her türlü pazarlığa karşı kesin reddedici bir tavır içindeydi. Barlaam bu misyonu imparator değil, kendi adına yerine getirdi.[105] Daha sonra Büyük Domestikos'un maiyetinden ayrılarak onun planlarını altüst etti. Eğer birliğin geniş çapta olumlu bir yankı uyandırması isteniyorsa, Latin dogmalarına karşı sınırların çizilmesi zorunluydu. Palamas ve Kantakuzenos, halk arasındaki gerek İtalyan tacirlere gerekse Papalığın önderlik iddialarına karşı çıkan anti-Latin havadan yararlandılar ve siyasetlerini "Batılı" olan her şeye karşı nefret ve aşağılama duygusunun yaygınlaştırılması üzerine kurdular.[106] Barlaam ve Patrik Kalekas bu yolda önlerinde birer engeldi. Palamas, Patriği tarafsızlaştırdıktan sonra Barlaam'a cepheden saldırdı. Ancak Barlaam kadar yetenekli olmadığını bildiği için onunla kamuoyu önünde tartışmaktan titizlikle kaçındı; o nedenle teolojik tartışmaları siyasal platforma çekti ve kilisenin bölünmesini göze alamayan Patrik Kalekas'ı arkadaşını (Barlaam'ı -*çev.*) feda etmeye zorlayıp kitaplarını yaktırdı; çünkü tomos hagioritikos ile 1341'de başarıya ulaşmıştı.[107] Barlaam yeniden mücadele sahnesine çıkabilmek için kendini Latin-severlik suçlamasından temize çıkarmak zorundaydı, ancak sonunda Kantakuzenos'un Palamasçılarla iş birliği yapması nedeniyle tümden yenildi.

Palamas ile Kantakuzenos birbirleri için birer biçilmiş kaftandı. Gasıp imparatorun Hezikhastlara olan eğilimi siyasal niyetlerinden kaynaklanıyordu. Davasını Aynaroz keşişlerinin yardımıyla güvence altına almak istiyordu. Çabaları semeresini verdi, çünkü Palamasçı gruplar Konstantinopol'i onun ellerine teslim ettiler.[108] Kendini gasıp imparatora adayan ve ona imparatorluk tacını giydiren İsidor (1347-1349/50) türünden yaratıklar Hezikhastların imparatorluk sınırları içindeki zaferine yardımcı oldular. Patrik, vasiyetnamesinde Kantakuzenos'u, Tanrı onu kutsal dogmaların savunucusu ve hakemi seçtiği için en yüksek perdeden övmekten

104 " *habens gravissima, nova de Turchia... videlicet quod ipsi habebant intes* galeas et Ugna, armata, tam parva quam magna, phira quarti centiun vi gin t i et continue, quantum ad navigioruni et hominum multitudinem augmeniantur, et jam gravissime dampnificaverant insuiam Nigropontis et aiiarum partimi m Romanise*" Kunstmann, P., s. 778.

105 Karş.: Giannelli, C, "Un progetto di Barlaam Calabro pe l'unione dellechiese", *Studi e Testi 123*, C. III, Cittàdel Vaticano 1946, s. 173.

106 Sjuzjumov, *BB XXIII* içinde, 1963, s. 267.

107 Barlaam von Calabrien, *Epistole*, s. 207, 210.

108 Weiss, G., *Joannes Kantakuzenos*, s. 112, 131.

geri durmaz.[109] Palamasçılığı Ortodoksluk mertebesine yükselten 1351 tarihli **Tomos**, yalnızca dinsel-dogmatik bir zarar değil, öncelikle İmparator Iohannes Kantakuzenos'un zaferinin bir belgesiydi.[110]

Bu iş birliğinden, sıkı bir çıkar-birliğinin var olduğu sonucunu çıkarsayabilir miyiz? M. Ja. Sjuzjumov bu soruya olumlu yanıt verir. Kanıt olarak, Palamas'ın Bursa'da Osmanlılar elinde tutsak kaldığı dönemi anlatırken Türk egemenliğini övdüğü mektubunu verir. Bu mektupta hoşgörülü din politikasından oldukça etkilenmiş görünür ve Osmanlı Beyliği'ndeki devlet düzenini över. Türk Müslümanların Hristiyan Grekler üzerindeki muhtemel bir zaferi onun için artık dehşet verici bir olasılık olmaktan çıkmış, hatta onda Türkleri Hristiyanlığa döndürmek umudu doğurmuştu.[111] Selanik Başpiskoposu İsidore Glabas öteki kilise ulularıyla birlikte kentin 1386'da Türkler tarafından kuşatılması sırasında tanrısal iradeye* boyun eğilmesi, yani kentin düşmanlara teslim edilmesi yolunda dua etti. Türklere karşı savaşı Tanrı'ya karşı savaş olarak görüyorlardı.[112] Sjuzjumov böylesi bir tavrı teslimiyet ideolojisi olarak tanımlar.[113]

Kantakuzenos ve Magnatlar bu tavrı paylaşmakta mıydı ve Palamas, C. Kyrris'in belirttiği gibi her zaman İmparator'un "alter ego"su (sağ kolu) muydu?

E. Frances, feodal aristokrasinin kapitülasyon politikasını kanıtladığını gösteren pek çok örnek verir.[114] Daha 1366'da Türk sever klik, planlanmış bir Macar müdahalesini engellemeyi ve Osmanlıara karşı bir Balkan birliği için propaganda yapan Patrik Kalistos'u 1363'te zehirletmeyi başarmıştı. III. Andronikos 1340'da Apokaukos'u donanma komutanlığına atayıp, onu Umur'a karşı bir sefere yollamaya çalıştığında, Kantakuzenos, rakibinin başarısını ve Umur'un zor duruma düşmesini engellemek için mücadele etti.[115] Z. V. Udalcova da aynı konuda 15. yüzyıla ilişkin olgular toparlamıştır.[116]

Malzemenin analizi, teslimiyetçi girişimlerin İmparator'un 1354'te geri çekilmesinden sonraya rastladığını gösteriyor. Onun, müttefiki Umur'a yardımları karşılığında herhangi bir kale, kent ya da köyü vaat ya da teslim etmiş olduğuna işaret eden hiçbir veri yok. Tam tersine, III. Andronikos'un

---

109 Helfer, W., "Das Testament des Patriarchen Isidoros (1347-1348/50)", *JÖGXVII*, 1968, s. 73-84.

110 Meyendorff, J., *Introduction*, s. 149.

111 Arnakis, C., *Gregory Palamas*, s. 106-108.

[Y.Ö.] Feodalizmi, tarihsel gerçekliğiyle savunan bir ordu yenik düşerken.

112 Vacalopoulos, A. E., *History*, s. 60.

113 Sjuzjumov, s. 265.

114 Frances, E., *La féodalité*, s. 74.

115 Bosh, U. V., *Kaiser Andronikos III*, s. 184.

116 Udalcova, Z. V., *BB VII* içinde, 1953, s. 109.

ölümü arifesinde onu harekete sevk eden çok daha farklı plan ve güdüler mevcuttu. Savaş meclisinde şu programı savunmuş olmalı: "Eğer Tanrı'nın yardımıyla Peloponnes'te oturan Latinleri imparatorluğa tabi kılabilirsek, o zaman zorunlu olarak Attika ve Boeotia'da yaşayan Katalanlar da, ister gönüllü ister zorla, bize katılacaklardır. O zaman Romalıların iktidarı, eski zamanlarda olduğu gibi, Peloponnes'ten Byzantion'a kadar yayılacak ve Sırplardan ve diğer komşu barbar kavimlerinden bize bu kadar zamandır ettikleri hakaretin hesabını sormak kolaylaşacaktır.[117] Bu programın gerçekleştirilmesinde Aydın Türkleri ona dolgun maaşlı askerler olarak hizmet edeceklerdi. Planlarını tehdit edenler bunlar değil, Sırp ve Latinlerdi. Anadolu Beylikleri önünde diz çökmek onun siyasal ufkunun tümüyle dışındaydı.

G. Weiss, bir ihanet politikasının söz konusu olmadığını, ama "iç mücadelelerden tarafların Bizans Devleti'nin geleceğini düşünmeksizin dış yardıma başvurma gereğinin yol açtığı giderilmesi olanaksız etkiler"den söz edilmesi gerektiğini belirterek benim anlayışımı onaylıyor.[118] E. Frances de ölümünden az önce "ihanet tezi"ni değiştirerek Cenova etkisinin kırılmasının, Kantakuzenos'un dış politikasındaki temel çizgiyi oluşturduğunu belirtti. Türklerle yapılan ittifaklar, ara çözümlere yönelik oportünist düşüncelerden ileri gelmekte olup devletin çöküşünü yine de engelleyememişlerdi.[119]

Peki feodal aristokrasinin durumu neydi? Osmanlıların Rumeli'deki nihai yerleşmelerinden önce, kafalarında zayıf bir basileus idaresinde gevşek bir federatif devlet vardı, asla bir sultan yönetiminde merkezî bir despotluk değil. 1341 ile 1354 arasında kentlerdeki halk iktidarları her ne kadar magnatları fena halde korkutmuş ve Selanik ve Edirne'deki tüyü teleği yolunmuş dinatoi "güçlü bir adam"ı bekler hale gelmişlerse de,[120] Kantakuzenos yalnızca bir *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) olduğunu gösterip halk hareketlerini bastırmayı ya da nötrleştirmeyi başararak onlara çıkarlarının korunacağı güvencesini vermişti. Yüksek aristokrasinin görüşünce imparatorluğun nasıl yapılandırılması gerektiğini Selanikli Arkontların özgürlüklerinden anlayabiliriz. Mikhael Gabrielopoulos tarafından Phanar (Fener-İstanbul) için düzenlenen Haziran 1343 tarihli bir belgede, hü-

117 *Kantakuzenos*, C. 1, II. s. 80.

118 Weiss, G. *Joannes Kantakuzenos*, s. 68.

119 Frances, E., *Quelques aspects*, s. 176.

120 Meşruluktan yana olan ve hükümdarı destekleyen başkentte bile, tüm tarım arazilerinin ortak mülk hâline getirilmesini isteyen vaizler türedi. Bunlar, kentin iaşesini, yalnız köylü, zanaatçı ya da gemici gibi yoksul insanların sağladığını vurguluyorlardı. O nedenle zenginlerin yaşamı bu insanların çalışmasına bağımlıydı. Oysa zenginler devleti zor duruma itiyor, kamu düzenini bozuyor ve sefaleti yaygınlaştırıyorlardı. Şevçenko, I., *The Zealot Revolution*, s. 617, A., 69.

kümdar onlara toprakları üzerinde özgürcü tasarruf hakkı tanıyor, vergi ve zorunlu ikametten muaf tutuyor ve askerî yükümlülüklerinin sınırını kesinkes saptıyordu. Ayrıca, kendi mahkemelerini kurabiliyordu ve birinin ihaneti hâlinde ötekiler sorumlu tutulmuyordu. Belge aynen devletlerarası bir antlaşma biçiminde düzenlenmiş ve imzalanmıştır. Thesselialı dinatoi Gabrielopoulos'un ölümünden sonra Kantakuzenos'a elçiler yollayarak hemen hemen aynı özgürlükleri içeren ve bir chrysosbullon biçiminde ifadesini bulan yeni bir anlaşma kopardılar. Gasıp imparatora olan bağımlılıkları ve askerî yükümlülükleri dışında, Arkontlar artık özgürdüler. Ülkenin Stephan Duşan tarafından işgali de anlaşmalar temelinde olmuş olmalı. Çar 1342 ve 1343 tarihli özgürlük fermanlarını tanımak zorunda kalmıştı.[121] Epirus Arkontlarının 1339/40'taki ayaklanmaları da aynı hedefi güdüyordu: kendilerine özerklik tanınması. Kantakuzenos ile imparatorun dul karısı arasındaki bir yakınlaşmadan zararlı çıkabileceğini hesaplayan aristokratlar partisinin bir bölümü gasıp imparatorun oğlu Mattheus'u merkezden ayrılıp Adrianopel (Edirne) ve Didimoteikhos'ta (Gümülcine) bağımsız bir despotluk kurması için ikna etmeye çalıştı.[122] Mazaris, 15. yüzyılın başında imparator II. Manuel (1391-1425) Peloponnes'te içlerinden her birinin kendi tiranlıklarını kurmak niyetinde olmadığını yazar.[123] 14. yüzyılın ortasında beliren ve imparatorluğun birliğini daha da gevşeterek çözen apanage* sistemi de buna işaret eder. Kantakuzenos en küçük oğlu Manuel'e Mora'yı apanage olarak verdi. Ancak bu kötü alışkanlık yalnızca Mora'da yerleşmedi. Thessalonike (Selanik) çevresinde, Marmara kıyılarında ve Trakya kıyıları boyunca uzanan adalarda da görüldü. Apanage beyleri tam özerkliğe sahip olarak iç ve dış meselelere ilişkin kararlar alırlardı. B. Ferjancic, bunları 14. yüzyıl için genel olarak kabul edilenden çok daha geniş çaptaki bir feodalleşmenin devlete yansıması olarak görür.[124] J. W. Barker Bizans Apanage sistemini Fransa'nınkiyle karşılaştırarak, bunun Fransa'daki kralın iktidarını güçlendirirken, Bizans'takinin merkezî iktidarın güçten düşmesinin belirtisi olduğu sonucuna varır.[125] Feodal çerçevedeki bu kendi başına buyruklaşmaya hiçbir sultan asla izin vermezdi. Belli ki magnatlar da böylesi bir yanılsamaya kapılmadılar. Tek çabaları Türk askerî gücünden kendi çı-

121 Solovjev, A. V., Tessalikie arhantiye v XIV veke, *BS IV*, 1932, s. 164-66.

122 Kyrris, C. P., *John Cantacuzenus*, s. 29, 42.

123 Dräseke, J., s. 365.

Apanage (Fransızca) Soylu ailelerin miras hakkına sahip olmayan çocuklarına toprak verilmesi. *-çev.*

124 Ferjancic, B., s. 127, 130, 135-140.

125 Barker, J. W., "The problem of Appanages in Byzantium during the Palaiologan period", *Byzantin III*, 1971, s. 120.

karları doğrultusunda olabildiğince yararlanmaktı, yoksa asla beyin birini Konstantinopol'de tahta oturtmak değil. Ancak baş düşmanlarını da Türkler olarak görmüyorlardı. Peki, öyleyse Bizans'ta egemen sınıfın tehlikenin boyutlarını kavrayabilen temsilcileri var mıydı?

E. Frances yalnızca saray aristokratlarına anti-Türk bir bilinç tanır, çünkü bunların henüz devletten çıkarları vardır.[126] İmparator I. Andronikos zamanında iş gören Theodoros Metokhites, ne de olsa Nikaialı olduğundan, kendi deneyimlerinden tanıdığı Türklerin ne denli tehlikeli olduklarına işaret etmiştir. Resmî dünya görüşünün iyimserliğine bilinçli şekilde karşı çıkan ve "Stoacı bir kahramanlık ile kaderci bir hareketsizliğe" eğilim gösteren felsefesi, imparatorluğun maddi-manevi tüm rezervlerini barbarlara karşı harekete geçirmek için pek de uygun değildi.[127] En sevgili öğrencisi tarihçi Nikeforos Gregoras, Türklerden veba gibi nefret ederdi. Onların 1340'ta Trakya'yı 8000 adamla nasıl altüst ettiklerini, gece gündüz demeden yağmalayıp ölü ve canlı ganimetlerini Anadolu'ya nasıl taşıdıklarını, "onlara karşı koyacak kimse bulunmadığını" acılar içinde tasvir eder.[128] Gasıp imparatoru, bu sürüleri müttefik sıfatıyla ülkeye soktuğu için acımasızca eleştirir. Gregoras'ın kafasında Bizanslı tüm partilerin oluşturacağı bir ortak direniş cephesi var olmuşa benzer. Kentsel demokrasiye ve halk hareketlerine ise aynen öğretmeni Metokhites gibi son derece sevimsiz yaklaştı. Metokhites açısından, her türlü demokrasi özü gereği bir hastalık demekti. Antik Atina da bunu en iyi biçimde kanıtlamıyor muydu: Orada halk anarşiye düşmüş, devrimcilik taslamış, her şeyi ifradına vardırmış ve sonunda her şeyi kaybetmişti.[129] Buna karşın Gregoras, Thessalonike'deki Zelotlar hareketine karşı Kantakuzenos kadar nefret dolu bir tavır takınmamış ve oluşturdukları hareketi özgün bir devlet biçimi, "ilginç bir oklokrati" (ayak takımı iktidarı *-çev.*) olarak kavrama çabası göstermiştir.[130] Ancak bu güçleri anti-Türk direniş cephesiyle bütünleştirmeyi pek aklına getirmedi.

II. Andronikos'un sarayında Basileus'un en etkili danışmanlarından biri olan devlet adamı ve hümanist Nikeforos Khumnos öz güçlerinin bilincine varılması konusunda daha ciddi fikirler yürüttü. Bizanslıların Anadolu'daki savaşımını, Antik Çağ'da Perslerin geri püskürtülmesine benzeyen kültürel bir misyon olarak kavradı. Her sıradan çatışmayı hemen Salamis ya da Termofilon savaşıyla kıyasladı veya biraz ön plana çıkan her Bizanslı subay onun gözünde bir yeni Themistokles oldu. Geçmişe dönüşten beklediği şey

126 Frances, E., *La féodalité*, s. 85.

127 Beck, H. G., *Theodoros Metochites*, s. 7, 114.

128 Gregoras, N., C. 1, XI, 7, s. 548: "... ote mindena ton enautiosomenon ekontes."

129 Beck, H. G., *Theodoros Metochites*, s. 71.

130 Verpeaux, J., s. 186.

gelecek konusunda iyimserlik üretmesiydi. Khumnos, Katalan yardımını küçümsedi ve imparatorun Roger de Flor ile yaptığı anlaşmayı mahkûm etti. Ancak kendini ve kendine benzeyenler tarafından yeniden canlandırılan yeni Grekliğin tüm öteki ulus ve devletlere manevi üstünlüğü fikrinin askerî açıdan nasıl gerçekleştirileceğini söylemeyi pek beceremedi.[131]

Kantakuzenos, Umur'un ölümüne kadar şeytan Beelzebub'la (Şeytanın bir başka adı -*çev.*) kovma biçiminde özetlenebilecek geleneksel Bizans reçetesine sadık kaldı. Türk beyi ona tam da istediği şeyi, savaş tecrübeleri olan askerleri sunuyordu. Buna karşın fiyatını yüksek tutuyor, kendi hesabına köleler yakalıyor, deniz beyliğini geliştiriyor, ama aynı zamanda da Grek dostuna koltuk değneği oluyordu. Ama bu arada imparatorluk topraklarına pek halel gelmedi; o bakımdan ihanet ve teslimiyetçilik tezi de böylelikle düşer.

2. İlk Türk Fetihleri Döneminde Osmanlılar ve Bizans

Latin birliklerince kendi beyliği etrafında çepeçevre kuşatılan Umur Bey, Smyrna Limanı uğruna verdiği savaşta hayatını kaybedince koşullar temelinden değişti ve Kantakuzenos da kendine Anadolu'da yeni müttefikler aramak zorunda kaldı.

Bundan böyle Türk emirlerinin en güçlüsü olan Orhan'a yöneldi. Onunla da Aydınoğlu ile yaptığına benzer bir anlaşmaya varabilmek umudundaydı. Onu bu davaya kazanabilmek için kızı Theodora'yı gelin verdi. Nikeforos Gregoras Bizans diplomasi tarihinde benzeri görülmemiş bu adamı şöyle yorumlar: "(Kantekuzenos -E. W.) Bizans'a en yakın oturan ve gücü daha o zamandan tüm öteki Türk satraplarından daha üstün olan (*persikouz iperairon satrapaz*) Orhan'ın Bizans'ı en çok sarsabilecek kişi olduğunu görmüştü. Bu nedenle kızını vermek suretiyle onu damatlığa kazanmayı istiyordu. Zaten Orhan da Theodora için çoktandır yanıp tutuşuyordu..."[132]

Gregoras'ın (Orhan) Bey'in gücünü böylesine vurgulaması ilginçtir, çünkü kendisi daha 1341'de aşağıdaki sözlerle Umur'u "satrapların" en güçlüsü olarak tanımlamıştı:

"Çünkü o İyonya ve Lidya'nın efendisi idi ve denizi gemileriyle dolduruyordu. Devleti kısa zamanda yalnızca Ege adalarına değil, aynı zamanda da Euboia, Peloponnes, Krete, Rhodos ve Thessalia'dan Bizans'a kadar tüm kıyı bölgelerine korku salar oldu.[133]

131 Werner, E., "Narodnaia eres", *BB XVII*, 1960, s. 173.

132 Gregoras, N., C. 2, XV, 5, 763. Theodora Bursa'ya yerleştikten sonra yoksul Grekler ve Hristiyan esirlerine elinden geldiğince yardım etti: Vryonis, Jr., *The Decline*, s. 440.

133 Gregoras, N., C. 1, XII, 7. s. 597.

Orhan'ın gücünün boyutları Kantakuzenos üzerinde de etkisiz kalmadı. Rakibi Apokaukos ise 1345'te zengin hediyeler yüklü elçiler yollamak suretiyle onu kendi saflarına kazanmaya çalıştı.[134] İmparatorun dul karısı Anna 1346'da 6000 Saruhan Türk'ü ile olayların akışını tersine çevirmeye çalıştı.[135] Ancak bunda başarısızlığa uğradı ve gasıp imparator muzaffer olarak Konstantinopol'e girdi. Ne var ki, saray muhafızlarının ve halkın alt tabakalarının direnişi Orhan'la iş birliğine gidilmesi hâlinde onun için tehlikeli olabilirdi. Buna bir de kuzeyden gelen dış tehlike, yani Sırp yayılması eklendi. 1345 sonunda Stephan Duşan kendini Sırp ve Greklerin çarı ilan etmiş ve Konstantinopol üzerinde sembolik olarak hak iddiasında bulunmuştu. 16.4.1346'da Skoplje'deki (Üsküp) Sırp patriğinin elinden taç giydiği törende yalnızca Slav ruhban sınıfının değil, fethedilmiş bölgelerdeki Grek ruhban sınıfının da üyeleri ve ayrıca Aynarozların *higümen* konseyi başkanı Protos –ki 1312'den beri artık basileusa değil doğrudan doğruya Konstantinopol patriğine bağlıydı– ve "kutsaldağ" keşişlerinden bir grup hazır bulunmuştu.[136] Stephan, verdiği hediye ve ayrıcalıklarla Aynaroz keşişlerinin sevgisini kazanmış ve böylelikle de Ortodoks dünyasındaki saygınlığını yükseltmişti.[137] Dionysiou gibi bazı manastırlar kısa süre için Sırp etkisi altına girmişlerdi. Yönetim mekanizması ve öncelikle de büyük önem taşıyan Protosluk makamı Sırpların eline geçti. Protoi [Protog yandaşları] Sırp patrikliğini kayırdılar ve Konstantinopol'den bağımsızlaştılar. Slav vilayetlerinden gelme keşişlerin sayısı arttı ve Protaton'a bağlı **Kellioa**'nın çocuğu ekonomik çıkarları nedeniyle manastırlara el koydu.[138]

Çar kendi başına buyruk bir tavırla çevresindeki adamlara despotluklar dağıttı, oysa bu, yalnızca basileusa tanınmış bir haktı; despotluk da, toprak ve mevki verme yetkisi olmasa bile, yine de hiyerarşideki konumu yüksek bir payeydi. Stephan, İtalyan deniz cumhuriyetlerinin saldırılarına karşı direnebilmek amacıyla Orhan'la bir *modus vivendi** aradı.

Bu açıdan Türklerle arasını iyi tutmak Kantakuzenos'un da işine geldi; ne de olsa aşırı güçlü iki düşmanın birden kıskacında kalmak hiç hoş olmayacaktı. Çabuk davranarak Çar ile Bey arasındaki yakınlaşmayı önledi.[139]

R. Mantran'ın, Saruhan ve Aydın beyliklerinin donanmaları nedeniyle, Osmanlılardan daha büyük bir tehdit oluşturdukları ve yeni ittifakın da bu

134 *Kantakuzenos*, C. 2, III, 82, s. 507; Dukas, VIII, s. 31.

135 Dölger, F., *Regesten 5, No: 2912.*

136 Vasiliev, A. A., *History*, s. 619.

137 Ostrogorsky, G., *Pour l'histoire*, s. 206, Aynı yazar, *Padolivo*, s. 74.

138 *Actes Dionysiou*, s. 9.

Modus vivendi (Lat.): Karşılıklı ödün ve tahammüle dayalı birlikte yaşama. *–çev.*

139 Vasiliev, A. A., *History*, s. 624.

nedenle ortaya çıktığı yollu açıklaması bana pek inandırıcı görünmüyor.[140] Tam tersi söz konusu olmalı: Smyrna'nın 1344'te Haçlılarca alınmasından sonra Aydın'ın zayıflaması Kantakuzenos'u da etkilediğinden Anadolu'da yeni bir müttefik aramak durumundaydı. Ayrıca önce Umur'la da fikir alışverişinde bulunmuş ve onun onayını almıştı.[141]

Görünüm başlangıçta gasıp imparatorun önemli bir diplomatik zafer kazandığı yolundaydı. Ancak Stephan Duşan onu 1347'de fena halde sıkıştırıp, Konstatinopel yönünde bir Sırp seferi ufukta güçlü bir olasılık olarak belirmeye başlayınca, kayınpederi [**Orhan Bey**] ona 10.000 askerle oğlu Süleyman'ı gönderdi. Ancak bu ivedi yardımın yarattığı sevinç pek uzun sürmeyip yerini hızla hüsrana bıraktı. Sırp-Bizans meselesine fazlaca ilgi duymayan vahşi gaziler müttefiklerinin ülkesinde, sanki düşman toprağındaymışçasına yağma ve öldürmeye giriştiler. Grek birliklerinin kumandanı Mattheus Kantakuzenos kendi canını kurtardığına şükretmeliydi. Ortak askerî operasyonlara girişmenin bu koşullarda pek bir anlamı olmayacaktı. Müsellem ve yayalar Bitinya'ya ganimet yüklü döndüler.[142] Dukas, halkın çekmek zorunda kaldığı acıları anlatır: Erkek ve kadınları, çocuk ve gençleri, papaz ve keşişleri zincire vurup satışa çıkardılar. Hemen bir alıcı çıkmadığında, "mallarını" elden çabuk ve uygun koşullarla çıkarmak için esirlerini Greklerin gözü önünde dövdüler.[143]

Ancak bu gaza, Osmanlıların kendi başlarına girişecekleri çok daha tehlikeli bir dizi operasyona yalnızca bir başlangıç niteliğindeydi. Ne Orhan bir Umur'du ne de Osmanlılar Aydın ya da Saruhan-Türk'ü. Onlar için önemli olan, yalnızca ganimet ya da asker maaşı değil, Avrupa'da girişilecek sürekli fütuhattı.

Bulgar çarı İvan Alexander'e (1331-1371) Tırnova'ya yolladığı bir elçi aracılığıyla Kantakuzenos, Osmanlıları Bulgarlar üzerine kışkırttığı suçlamalarını reddetti. Çünkü 1349'da Süleyman 20.000 askerle Güney Bulgaristan'ı birdenbire basmış ve dehşet saçmıştı. Ganimeti binlerce tutsak ve yaygın sığır sürülerinden oluşuyordu. Bunu 1350 ve 51'den başka iki baskın daha izledi.[144]

Kantakuzenos, İvan'a Türklerin çok güçlü olduğunu ve yağma ve soygunları kendi içgüdüleriyle yaptıklarını açıkladı. Kendisi onları yalnızca Grek thema ve kentlerini işgal eden Sırpları kovması için çağırmıştı. Çar'a, Türklerin Avrupa'ya geçişlerini engelleyecek bir file kurabilmesi için ken-

140 Mantran, R., s. 35.

141 Lemerle, P. *Lémirat*, s. 237.

142 *Kantakuzenos*, C. 3, IV, s. 32.

143 Dukas, VIII, s. 32.

144 Nikov, P., s. 118.

disine para göndermesini önerdi. Gasıp imparatorun olayı betimleyişine göre, Tırnova halkı her ne kadar yollara dökülüp Çar'dan söz konusu para yardımını göndermesini istemişse de, Çar bunun nefret ettikleri Greklere gönüllü vergi ödemekten başka bir şey olamayacağı gerekçesiyle reddetmiştir.[145] Stephan Duşan cephesi de pek farklı görünmüyordu; o da tıpkı selefi Stephan Uroş Milutin (1282-1321) gibi Bizans'a karşı savaşa feodal aristokrasi tarafından itilmişti. Duşan'ın Balkanlar'daki hegemonya arayışı ve çar unvanı, yeni egemenlik alanları ve etkin devlet görevleri peşinde olan feodal aristokrasinin fütuhat politikası biçiminde somutlaştı. Örneğin Kral Milutin, II. Andronikos ile barışa yattığında, koşullar Sırbistan açısından alışılmadık ölçüde olumlu olmasına rağmen feodal beyler buna direnmişlerdi. Bizans heyetine eşlik eden Theodor Metokhites, Basileus'a (İmparator'a) yazdığı mektupta aristokrasinin ganimet elde etme amacıyla savaşa devam niyetinde olduğunu belirtmişti. Aynı şekilde 1342'de Duşan, Kantakuzenos'un desteklenmesini öneren aynı güçlere boyun eğdi. İşgal edilen bölgelerde ise dünyevi ve ruhban aristokrasi palazlanıyor, Grek pronoia sahiplerini ve piskoposlarını sürerek yönetim mekanizmasının tepesine kendileri oturuyordu.[146] Kantakuzenos, bu nedenle, Çar'a yönelteceği herhangi bir yardım çağrısının giderek kendisinden yeni toprak taleplerine yol açmasından korkuyordu.

Güneydoğu Avrupa'ya yönelik Türk akınlarının dönüm noktası 1352'de Gelibolu Yarımadasındaki küçük Tzympe kalesinin Süleyman tarafından işgaliyle başlar. Böylelikle önemli bir köprübaşı Osmanlıların eline geçmiş olur. Orhan 1352/53'te Venedik ve Bizans'la savaş hâlinde bulunan Cenovalılarla iş birliğine gider. Cenovalılar ona savaş malzemesi sağlar ve [Orhan'ın] vurucu güçlerini Venedik'in elindeki Mora'ya yöneltirler. Ölen Umur'un kardeşi Hıdır Bey onlarla birlikte davranır. Süleyman ise bu arada akıncı ve yayalarla Trakya'yı çöle çevirmiştir.[147] İç savaşın ve Türk akınlarının ağırlığı altında büyük acılar çeken ülke, üstüne üstlük bir de 1347/48 yıllarında insan-hayvan ayırt etmeksizin kırıp geçiren bir veba salgınına sahne olur.[148]

1354 baharında kıyı kentleri şiddetli bir deprem geçirdi. "Yalnızca evler yıkılıp, sakinleri enkaz altında kalmadı, aynı zamanda kent surları da temelden çöktü. (*eks auton kripidon*) Kendini kurtarabilen, ancak surları onarmanın da olanaksızlığını gören ve barbarların ellerine düşmeyi de iste-

145 Atanasov, St. vb. *Vilgerskogo voenno izkirsgvo prez feodalizma*, Sofya 1958, s. 241. Angelov, D., *Kvoprosi*, s. 454-56. *Türklerin Bulgaristan'ı Tehdidi.*

146 Ostrogorsky, G., *Dusan*, s. 152, 155, 157.

147 Jorga, N., *Latins*, s. 211.

148 Gregoras köpekleri, atları, kuş ve fareleri sayıyor, XVI, 1, s. 798.

meyenler, kadın ve çocuklarıyla kentin felaketten korunabilmiş öteki bölgesine doğru gece vakti sislerin içinden geçerek yola koyuldular. Kar, yağmur ve korkunç bir don pek çoklarının, özellikle de kadın ve çocukların ölümüne yol açtı.[149] Gallipoli'nin harabeye dönmüş duvarları kent sakinlerine artık Türklerden korunma olanağı sağlamıyordu.[150]

Afet haberi daha Bursa sarayına ulaşır ulaşmaz, yorulmak nedir bilmez Süleyman ayağa kalkıp, boydaşlarının (*omofilon*) çoğunu çoluk çocuk toparladı ve Trakya'ya kolonist olarak yerleştirdi. Bu arada Gallipoli'ye özel dikkat gösterdi. "Surlarını tamir ve eskisinden daha sağlam inşa ettirdi. Saygın kimselerin (*ton epifanon*) pek çoğunu burada yerleşmeye zorladı."[151] Bu girişimden Osmanlı kaynakları da söz ederler. Âşıkpaşazâde, kaynaklarından ona ulaşan hikâyeyi, Süleyman'ın bunu babası Orhan'dan rica ettiği şekline sokar: "Kabul edilmelidir ki, eğer burada ele geçirilen kaleler ve bölgeler iyi bir duruma getirilmek isteniyorsa, buralarda iskân edilmek üzere İslam milletinden pek çok kişiye ihtiyaç vardır... (Orhan -E. W.) Karesi ülkesine gelmiş bulunan pek çok gezginci Arap çobanını götürüp Rumeli'ne yerleştirdi."[152] Bundan böyle bir tür "kent kurma hastalığı" her yanı saracaktı. İnsansız bölgeler Türklerle iskân edildi, köyler ve müstahkem mevkiler kuruldu, köprüler yeniden inşa edildi.[153] Batı Anadolu üzerinde [Türkmen akımının] yoğun bir nüfus baskısı olduğuna daha önce değinmiştik. Bu baskı şimdi bir boşaltma supabına kavuşmuş oluyordu. Kolonileşme basbayağı gönüllü biçimde, zorunlu iskân olmaksızın gerçekleşti.[154] Burada toprakların gerçek anlamda fethi ya da kazanımı söz konusudur. Bektaşiler ve öteki dervişler bitmez tükenmez bir etkinlik alanına kavuşmuşlardı. Terk edilmiş ıssız yerleşim merkezlerini nüfuslandırdılar. Benedik ve Sistersiyen rahiplerinin Batı Avrupa'da toprakların ıslahında oynadıkları rolü onlar Balkanlar'da oynadılar.[155]

Bunlara evlenme yasağı yoktu, fethedilmiş bölgelere aileleriyle birlikte yerleşmiş, kervansaray ve konak yeri işlevi gören, tacir ve hacılara barınma ve bakım hizmeti sunan tekkeler kurmuşlardı. Gerek Orhan ve I. Murad, gerekse Süleyman, Rumeli'de dervişlere dinsel amaçlara, aynı zamanda pratik ekonomik ve toplumsal hedeflere de yönelik sayısız vakıf [60

149 *Kantakuzenos*, C. 3, IV, 38. s. 277.

150 Jorga, N., *Latins*, s. 214.

151 *Kantakuzenos*, C. 3, IV, 38, s. 278.

152 Âşıkpaşazâde, 40. s. 78. "Eski Osmanlı Takvimi" Gelibolu'nun ele geçirilişini 1354 olarak tarihlendiriyor: *Takvimler I*, s. 69, No:75.

153 Aktepe, M. M., s. 300.

154 Barkan, Ö. L., *Les déportations*, s. 105.

155 A.g.y. *Les fondations*, s. 60.

–*Y.Ö.*] dağıttılar. Yeni göçmenlere barınak sağlamak, ayrıca köprü bakım hizmetlerini üstlenmek ve nehir ulaşımını düzenlemek onların görevleri arasındaydı.[156] Bu anlamda açıkça Rumeli'nin Türkleştirilmesi çabasına yönelmişlerdi.[157]

Süleyman-Orhan'la başlayan ve Bayezid'e kadar yoğun biçimde süren Türk kolonileşmesini Bizans kronikleri de doğrular. Laonikos Halkokondiles, Makedonya, Zagora çevresi ve Philippopolis'den (Filibe) söz eder. Khersones'e Süleyman daha kendi zamanında kolonistler yerleştirmiştir. Selanik ve Üsküp çevresine, Bulgaristan'da ise Philippopel'den Haemus'a ve Serdica'ya kadar I. Bayezid devrinde Anadolu'dan Türkler gelip oturmuştur.[158] Gallipoli'nin işgali ardından gelen göçerlerin çoğu tarımsal düzene geçmişlerdir.[159] Yine Âşıkpaşazâde'nin sözünü ettiği göçebe Arap çobanlarını Neşrî, Gallipoli çevresinde tespit eder.[160] Demetrius Kidones 1366 yılında yaptığı bir konuşmada, Türklerin artık Thrakia'da Bizanslılardan daha büyük bir güvenlik içinde yaşadıklarını ve eyaletin bir Türk ülkesine dönüştüğünü üzülerek belirtir.[161] Sultan I. Bayezid devrinde onun merkezîleştirme siyasetine karşı koyan Saruhan Türkleri, direnişlerinin kırılması için Plovdiv (Filibe) çevresine zorunlu iskân edilir. Ayrıca Kırım'da Timur'un önünden kaçan pek çok Tatar da buraya sığınmıştır.[162] Makedonya'nın 1371'de başlayan kolonileşmesi Serez, Skoplje ve Bitolia gibi kentsel yerleşmeleri ve sonra da Thessalonike'nin hinterlandına kadar tüm Vardar vadilerini kapsadı.* Ağırlık merkezini, D. Angelov'un vurguladığı gibi, Sırbistan, Bosna, Macaristan ve Galiçya'ya karşı bir saldırı üssü olarak hizmet görecek olan Skoplje (Üsküp) oluşturdu. Türk kolonistleri, aynı şekilde akıncı olarak 15. yüzyılın ortalarında Kuzeydoğu Bulgaristan'a kadar sokulup Silistria ve Kolarovgrad, Sumen [Şumnu] arasındaki bölgede bir yandan küçük toprak parsellerini ekip biçerken; öte yandan da cengâverlik zanaatlarını icra ettiler.[163] Göçmen akımı 1402'den [Ankara yenilgisinden] sonra durduruldu. Bundan böyle sultanlar, istisnalar dıştalanacak olursa, yalnızca önemli noktalara ve kalelere Türk garnizonları yerleştirdiler. Bu nedenle Balkanlar'ın, Ö. L. Barkan ya da H. İnalcık'ın belirttiği gibi, de-

156 Mutafçieva, V. P., *Agrarnite otnosenija*, s. 123.

157 Köprülü, M. F., *L'institution*, s. 36.

158 Chalkokondyles, *Laonikos*, C. 1, II, s. 94.

159 A.g.y., I. s. 22.

160 Barkan, Ö. L., *Les déportations*, s. 105.

161 Kydones, D., "De subsidio Latinorum", J. P. Migne, *PG 154*, col. 965.

162 Barkan, *Les déportations*, s. 111, 119.

[*Y.Ö.*] Her biri birer zanaat-ticaret odağı hâline gelen bu kolonilerin.

163 Löwenklau, J., VI, s. 311.

rin biçimde Türkleşmişliğinden söz etmek pek kolay olmayacaktır.[164] D. Angelov, Grek ve Slav nüfusun, inancını değiştirdiği bölgelerde bile etnik karakterini koruduğunu kanıtlayan 15. ve 16. yüzyıllardan kalma pek çok seyahatname gösterir.[165] Franz Babinger de aynı sonuca varır: "Anadolu'dan göçler, Balkanlar'ın 14. ve 15. yüzyıllarda tümüyle Türkleşmiş olduğu sonucuna götürmemelidir. Hristiyan nüfus, kuşkusuz ağırlığı oluşturmaktaydı.[166] Anadolu'nun 1071 sonrasında Türkleşmesi ile Osmanlıların Rumeli'de toprak [ıslah ve imar ederek] kazanmaları arasında bir ayrım vardır. Anadolu, Güneydoğu Avrupa'nın fethedilmesi için çıkış üssü ve insan kaynağı rolünü oynadı ama bu kaynağın gücü Avrupa'daki vilayetlerini tümden kolonileştirmeye ve Türkleştirmeye yetemezdi. Ortodoks kilisesi yerel halkın içsel direnişini güçlendirdi. Bu halk, fethedenlere iktisadi, toplumsal ve kültürel açıdan üstündü [61 –*Y.Ö.*] ve ne yeni bir milliyet ne de yeni bir din içinde eridi.[167]

Yine de bu itiraz açısından toprak kazanımı ne inkâr edilmek ne de küçümsenmek isteniyor. Doğu Thrakia ve Kuzeydoğu Bulgaristan'da hatırı sayılır bir bölgede uzun vadede yaşayabilecek ve Rumeli'nin fethine etnik bir dayanak sağlayabilecek yetenekte bir kolonileşme gerçekleşmiştir. Türkleşme buralarda 14. yüzyılın sonuna doğru o boyutlara varmıştı ki, Sultan yeni göçmenlerden büyükçe bir ordu toparlayabiliyordu.[168] 1402'ye dek süren imar ve iskân dönemi Rumeli Türkiye'sini krize dayanıklı hale getirdi, öyle ki sultanların Ankara felaketinden sonraki restorasyon politikası Sırp ya da Bizans saldırısından etkilenmeksizin sağlam bir temel üzerinde gerçekleşebildi. Trakya, Makedonya ve Kuzeydoğu Bulgaristan gibi kolonileştirilip Türkleştirilen bölgeler, sonradan Osmanlı Rumeli'sinin iç kuşağını oluştururken, Bosna, Arnavutluk ve Girit ise İslamlaştırılmış –dolayısıyla da millî özelliklerini kaybetmiş– ve bir anlamda dış kuşağı oluşturmuşlardır.[169]

Osmanlı fütuhatı Güneydoğu Avrupa tarihinde bir dönüm noktası oluşturdu. Böylelikle Türkler, Balkan hükümdarlarının paralı asker deposu rolünü terk edip Konstantinopol ve Buda arasındaki egemenlik mücadelesinin baş aktörü konumuna yükseldiler.

---

164 Barkan, Ö. L., *Les fondations*, s. 60; İnalcık, H., *Ottoman methodes*, s. 127.

165 Angelov, D., *Certains aspects*, s. 269.

166 Babinger, F., *Die Osmanen*, s. 204.

167 Karş. Cahen, Cl. *Le problème ethnique*, s. 361.

168 Nikov, P., s. 125. Wittek, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi açısından önemli belirleyici faktörün göçer yığınlarının oluşturduğu insan deposu olduğunu belirtir: Göçerler yalnız Anadolu'da değil, Rumeli'de de Türkleştirmenin başlıca etkeni olmuşlardır: *Le rôle des tribus turques dans l'Empire ottoman*, Brüksel 1952, s. 671, 674.

169 Mladonoviç, M., s. 167.

Kantakuzenos 1353 sonrasında siyasal sahnede ortaya çıkan değişimi göremeyecek denli kör ve dünyadan uzak değildi. Ona en çok dokunan da Gallipoli'nin fethi oldu. Az zaman içinde gerçekleşecek bir saldırıdan korkan başkent ahalisini ise panik sardı.[170] İmparator halk arasındaki sevilirliğini yitirmişti. Bu nedenle üvey oğluna, devlet kasasının tam takır olmasına rağmen –iddiaya göre kendi özel hazinesinden– sırf Gallipoli'yi yeniden temizlemesi için oldukça yüksek paralar ödedi.[171] Ancak Gelibolu'yu bırakmak ne Süleyman ne de Orhan açısından söz konusu bile edilemezdi. Tam tersine Tzympe'deki garnizonun 1352'de 300 olan mevcudunu 1354'te 3000'e yükselttiler.[172] Kantakuzenos'un durumu vahimleşiyordu. Cenovalı bir korsanın müdahalesi yetti. Francesco Gattilusio iki çektiri ile onu tahttan kovdu; V. Yoannis'ten Lesbos adasını ve kızkardeşi Maria'yı alıp onu tahta oturttu.[173] Konstantinopol halkı gasıp imparator Kantakuzenos yandaşlarının evlerine saldırdı ve donanmanın silah depolarına el koydu. Hâlâ birtakım çıkış yolları arayan yeni basileus'u görevini terke zorladı. Ayaklananların, iktidara gelmesine yardımcı oldukları yeni imparator hakkında hayale kapıldıkları pek söylenemez. Ayaklanma hareketinin hiçbir siyasal programı yoktu, sadece durumun umutsuzluğundan kaynaklanıyordu. V. Yoannis de isyanı hemen boğmak için elinden geleni yaptı.[174]

Bir keşiş hücresinde, İslam'ın ilerleyişini ve Hristiyanlığın başarısızlıklarını inceleyen eseri *Logoi*'yi kaleme alan sabık imparator Batı'yı ancak şimdi bir *ultima ratic* (son çare –*çev.*) olarak kavrıyordu. Batı'nın Muhammed'in öğretisini ve onu yaymakta olan Türkleri güçlü hükümdarıyla geriletip yeneceğini umuyordu.[175]

Bu arada devletinin elden gideceğini sezen Sırp Çarı Stephan Duşan'ı da korku salmıştı. 1354'te Roma'nın öncüllüğünü baştan kabul ederek, Osmanlılara karşı askerî-mali yardım talebiyle (Papa) VI. Innosens'e (1352-1362) başvurdu.[176] Gerçi B. Krekiç, onun Türk tehlikesini erkenden sezen ve Batılı güçlerle bir koalisyon arayan ilk devlet adamlarından biri olduğunu, hatta Papa tarafından birleşik Hristiyan ordularının capitanusluğuna getirilmesinin istendiğini savunuyor. Ama Duşan, Bizans'ı arkadan vurup Konstantinopol'i tehdit ettikten sonra, ondan ne üstün bir politikacı ne de

170 Kydones, "De subsidio Latinorum", Migne, P., *PG 154*, col. 1013.

171 *Kantakuzenos*, C. 3, IV, 38, s. 278.

172 Seadeddin, *Chronica dell' origine et progressi della casa ottomana... parte prima tradotta da Vincenzo Brattuti*, Viyana 1649, s. 62; Angelov, D., *Certains aspects*, s. 263, A. 198.

173 Ostrogorsky, G., *Geschichte*, s. 438.

174 Frances, E., *Narodnie dvijeniz oseniu 1354*, BB XXV, 1964, s. 144.

175 Beck, H., *Vorsehung*, s. 57.

176 Angelov, D., *K voprosu*, s. 456.

Balkanlar'ın Osmanlılardan muhtemel kurtarıcısı olarak söz etmenin anlamı yoktur,[177] olsa olsa Osmanlıların ilerlemesini zorlaştırmaktansa kolaylaştırdığı söylenebilir.

Latin dünyasına, özellikle de Papalığa ve İtalyan deniz cumhuriyetlerine bağlanan umutların gerçekleşme şansı var mıydı, bunlar batan gemiyi kurtarmaya hazır ve muktedir miydiler?

Papaların Türk tehlikesi bağlamında gördükleri durum, Doğu kilisesini tekrar kendi avuçlarına alma ve aradaki ayrılığı kendi anlayışları doğrultusunda sonuçlandırma olanağının doğmuş olmasıydı. Bu iş için para ve haçlı seferi çağrısında bulundular. V. Clemens (1305-1314) 300.000 altın guldenlik muazzam meblağı bir haçlı seferi girişimine yatırdı ve Smyrna'ya karşı deniz harekâtını örgütleyen VI. Clemens donanma yapımı için paralar tahsis etti.[178] Yıllık bütçelerinin ancak XI. Gregor (1370-1378) devrinde 40.000 (herhalde 400.000) olacak gulden sınırını aştığı göz önüne alınırsa Avignonlu papaların mali sıkıntıları anlaşıyor. Selefleri daha mütevazı gelirlerle yetinmek zorunda kalmışlardı. G. Guillemain'e göre gelirlerinin tutarı:

XXII. Iohannes döneminde	228.000	gulden
VI. Clemens	166.000	
XII. Benedikt	188.000	
VI. Innosens	252.000	
V. Urban	260.000	
XI. Gregor	481.000	

Saray yaşamı bu meblağların yüzde 12 ile 18'ini, savaş harcamaları ise yüzde 50'sini götürüyordu.[179] Bu nedenle, XII. Benedikt'in kendisine başvuran Barlaam'a, Kilisenin birliğinin, Batı'nın her türlü yardımından önce gelmesi gerektiğini açıklaması, aksi takdirde Greklerin sırtlarını Katolik kilisesine dönüp onu hüsrana uğratacaklarını belirtmesi boşuna değildir. Bu ihtiyat ve kuşku yalnızca birlik tartışmalarından edinilen kötü deneyiminin değil, aynı zamanda da XXII. Ioannes'in (1316-1334) yorucu, fakat sonuçta başarısız çabalarının bir sonucuydu. 1334'te Türk korsanlarına haddini bildirmek için Avignon'da bir araya gelen anti-Türk cephenin [Venedik, Hospitalit'ler, Kıbrıs kralı, Fransa kralı VI. Philipp ve Papa] 40 kalyon donatması tümüyle onun çabalarıyla mümkün olmuştu. Aynı yılın mayısında filo toplanmış ve sonbahara kadar Ege'yi tutmuştu. Eylülde Saruhanoğlu'nun gemilerini denizin dibine yollamakla birlikte,

177 Krekiç, B., "La serbie entre Byzance et l'Occident au XIVe siécle", *Proceedings XIII*, s. 63.

178 Atiya, A. s., s. 13; Gay, J., *Le pape Cléent VI et les affaires d'Orient* (1342-1352). Paris 1904, s. 35.

179 Guillemain, G., *La cour pontificale d'Avignon (1309-1376). Étude d'une société,* Bibliothéque des École françaises d'Athénes et de Rome, fasc. 201, Paris 1962, s. 107.

Papa'nın Aralık 1334'teki ölümünden sonra Batı ligi dağılmış ve Menteşe ve Aydın denizlerdeki soygunculuğuna [62 –*Y.Ö.*] kaygısızca devam edebilmişlerdi.[180]

VI. Clemens, Smyrna limanının alınması ve 1347'de Umur'a karşı kazanılan Imbros deniz zaferiyle birlikte Doğu sorununun çözüldüğü yanılsamasına kapıldı. Aydın'ın en tehlikeli beylik olmadığını, Venedik-Cenova çelişkisindeki uzlaşmaz niteliğin ve Balkanlar'daki durumun giderek vahimleştiğini göremedi. Böylece Trakya'daki Osmanlı ilerlemesine ve Tzympe'nin işgaline ister istemez seyirci kaldı. Artık hiçbir çözüm yolu göremiyordu. 1352'de Filadelfiya'dan bir Grek elçi heyeti ona doğru yola çıktı. Ancak Avignon'daki Papa artık hayatta değildi ve (hazır gelmişken) halefi VI. Innosens'e başvurarak Türklere karşı ivedi yardım isteğinde bulundular. Kuşatma altındaki kent ahalisi, Papa'nın ve ona bağlı "latinlerin" kendisine 1344'te Smyrna halkına olduğu şekilde destek verecekleri umudundaydı. Limanın kurtarılması Anadolu halkında yeniden güven uyandırmıştı. Ancak elçi heyeti, "dünyeviliğini" (*Temporalia*) Innosens'e törenle sunarken "ruhaniliğini" (*Spiritualia*) kendine sakladı. Ortodoks kült ve inanışlarını hiçbir kısıtlamaya bağlı olmaksızın savunmak niyetindeydiler. Bu ise Kutsal Peder'in keyfini elbette kaçırıyordu. Cevabı da keyifsizliğine uygun oldu; en iyisi bölücülüğü bırakıp Roma'nın öncüllüğünü kabul etsinler, böylece de ebedî cezalardan kurtulsunlardı. Umulurdu ki manevi selametlerini, dünyevi sıkıntıların üstünde tutmaktaydılar, zaten Tanrı da onlara o zaman 1000 Türk'le birden baş edecek gücü bahşedecekti.

Bu bilgiler Papalığın tavrı konusunda oldukça açıklayıcıdır: Tehlikenin boyutlarını kavrayamamış ve "bölücüler" konusundaki eski inanışlara saplanıp kalmış bir tavır. Kült ve inanç sorunlarında hiçbir tavize yanaşmadığından Grek-Ortodoks halkın güvenini kazanmayı bilememiştir. Papalığın Avignon dönemini, Doğu kilisesi ve hatta genelde Doğu sorununa karşı anlayışsızlığın doruk noktası olarak niteleyen W. de Vries'e hak vermemek elde değil.[181] Papalığın bölücü tutumu, Levant sorununu daha da karmaşık hale getirecekti ve bu tutum Hospitalit'ler gibi vurucu gücü son derece yüksek bir müfrezenin Rodos'a müdahalesini engelledi. Hospitalit'ler 1379'dan beri zor bir durumda bulunuyorlardı ve VII. Clemens, onlara tahıl ve diğer yiyecek maddelerini Türklerden satın alma konusunda izin vermek zorunda kalmıştı.[182]

---

180 Lemerle, P. *L'émirat*, s. 101.

181 de Vries, W., "Die Päpste von Avignon und der christliche Osten", *Orientalia Christiana Periodica 30*. 1964, s. 127.

182 Lutrell, A., "Intrigue, Schism and Violence among the Hospitallers of Rhodes: 1377-1384", *Speculum XLI*, 1966, s. 35.

Latinlerin başarısızlığının tüm suçunu Papalığa yıkmak elbette ki haksızlık olur. Her ikisi de hatırı sayılır birer filoya sahip olan ve Türklerin Levant'taki genişlemesinden doğrudan etkilenen İtalyan kent cumhuriyetleri, yani Venedik ve Cenova, ivedi görevin ne olduğunu fark edemeyip bulanık suda balık avlama sevdasına düşmüşler, dağılmakta olan Bizans İmparatorluğu'ndan toprak ve ayrıcalıklar koparmaya çalışmaktaydılar. Kader yılı olan 1352'de Cenova, Venedik ve Arragon gemileri birbirleriyle Bosphorus'ta savaşmakla meşguldüler. Orhan, Pera'daki Cenovalılara yiyecek yolladı, Venedik ve Arragon gemilerinin çekilmesinden sonra Konstantinopol'i ablukaya almalarına destek oldu ve böylece Kantakuzenos teslim olmaya zorlandı. Orhan, Cenova Amirali Doria'yı düşmanının tüm harekâtından haberdar etme karşılığında değerli hediyeleri cebe indirdi. 1352'de kesin bir sonuç alınmaksızın sonuçlanan harekât ne Cenova ne de Venedik açısından masrafına değmedi. Cenovalılar 16 çektiri kaybetmişti. Korsanlık ve yağma yoluyla masrafların % 87'sini karşıladılar, ama bankalardan alınan kredilerin geri ödenmesini ve Khios'lu tüccarlardan zorla alınan ve günün birinde ödenmek zorunda olunan borçları da hesaba katınca kazançları masraflarının artık ancak % 59'unu örtebildi. Tüm bunların sonucunda elde edilen neydi? Kantakuzenos yenilmiş, Pera güçlenmiş ve genişlemişti. Venedik'in ise gücü kırılmamıştı, yeni bir çatışmaya ve Cenova'nın Karadeniz'deki üstünlüğünü çökertmeye hazırdı.[183] Her iki tarafı da tüketip bitiren savaşlar 1355'e kadar sürdü. İnsanlar ve malzeme Anadolu beyliklerine karşı kullanılacağına anlamsızca harcanmıştı.

1352'den sonra Venedik Osmanlıların Doğu'da artık bir büyük güç hâline dönüştüklerini görmezlik edemezdi. Ancak, Cenova ile yürüttüğü korsanlık savaşı ve Milano ve Floransa'ya karşı kapattıkları toprakları (*terra ferma*) tutma mücadelesi, yardım almaksızın harekâta girişmelerini önledi. Levant'taki imparatorluğunu ayakta tutabilmek amacıyla korsanlarla mücadele etti ve ticaret gemilerinin güvenliğini sağladı. Bu arada Girit, Küçük Asya'nın batı kıyısındaki emirliklerle, özellikle Aydın ile korumakta diretiyordu, çünkü onlardar bez, kalay ve cam karşılığında keten, şap, at, tahıl ve köle alıyorlardı. 1352'de Aydınlı Hıdır barışa yattığında Giritli Venedikliler, gerek bu kârlı ticareti sürdürmek gerekse Cenovalılara karşı üstünlük elde etmek için bu barışa evet dediler.[184] Korsanlıktan ve başka birtakım yükümlülüklerinden çok çeken ada, beyliklerle savaşa yol açabilecek çatışmalardan kaçınılması için metropole sık sık baskı yapıyordu.[185] Feodal beyler 1346 ya

183 Ballard, M., s. 432, 444, 449, 453, 459.

184 Thiriet, F., *Délibérations I*, No; 596, 602,

185 A.g.y., "Las relations entre la Créte et les émirats tures d'Asie Mineure au XIV e siécle (vers 1348-1360)", *Actes du XIIe Congrés international des études byzantin 1961*, t. II. Belgrad 1964, s. 213-221.

da 1347'deki Türk savaşlarında olduğu gibi, yüklenmek zorunda kaldıkları yüksek harcamalar yüzünden sık sık Serenissima (kent yöneticisi –Y. N.) nezdinde şikâyetçi oldular; o zaman "*ad opussancti passagii*"* 3000 hiperper bulmak zorunda kalmışlardı. Bu türden katkılar adadaki sınıf mücadelesini keskinleştiriyordu, çünkü Grek paroikoi [**pronoia serfleri**] amansız sömürü karşısında beylerinden kaçıyor ve ülkeye güvensizlik ve anarşi getiriyordu. Kısa zamanda feodal çiftliklerde iş gücü açığı belirdi ve beyliklerin sunduğu köleler aranır oldu.[186] Ancak deniz cumhuriyetinin Anadolu Türkleriyle anlaşması pek de kolay olmadı, çünkü Venedik'in niyeti Cenova, Arragon ve Katalonia'nın aksine sıkı düzen bir kolonyal imparatorluk oluşturmaktı. Dalmaçya ve Ragusa'yı kaybettikten sonra, tuz zenginliği iktisadi açıdan, coğrafi konumu ise stratejik açıdan avantajlar vaat eden İyonya adalarına sarıldı.[187] Osmanlı iktidarının Rumeli'de yayılmasıyla birlikte 15. yüzyılda bir karşılıklı yıpratma savaşına dönüşecek olan çatışmalar kaçınılmaz duruma gelmişti.

Latin monarşilerine gelince, kendi sorunlarıyla fazlasıyla meşguldüler ve 100 Yıl Savaşı güneydoğuda ciddi bir yükümlülüğe giremeyecek kadar ellerini kollarını bağlamıştı. 14. yüzyılın ortasına kadar Avrupalı hükümdarlar açısından tehlike, Macaristan için bile pek de görünürde değildi. Askerî bir müdahale durumunda herkes, Papa, İtalyanlar ya da basileus tarafından üçkâğıda getirilmekten korkuyordu. Böylece dayanışma bildirileriyle ya da Bizanslıların çaresizliği karşısında gizlenemeyen sevinç çığlıklarıyla yetinildi, çünkü "bölücü Greklere karşı düşmanlık, İslam'a karşı olandan daha az değildi. Seyyah, hacı ve tüccarlara ait tüm seyahatname ve hikâyeler Greklere karşı canlı bir güvensizlikten söz eder... Bertrandon de la Broquiére ticarette Türkleri Greklere tercih ettiğini dobra dobra belirtir."[188]

Böylelikle, 100 yıl sonra Batı'nın Türkleri sürüp atmayı ciddi bir şekilde düşünmediği kanısına yol açacak olan gelişme daha 14. yüzyılda başlıyordu. Demetrios Kidones, 1364'te Cassano Piskoposu Atumanos'a yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Papa'nın şimdi ne yapacağını Tanrı bilir. Ben de tüm bu haçlı seferi teranesinin sırf muhabbet olsun diye yıl be yıl tekrarlandığı yollu ve çok kişinin paylaştığı görüşe inanmakla kendimi tehlikeye atıyorum ya... Ortaya boş sözlerden başka hiçbir şeyin çıkmadığını da

---

* Kutsal yolculara için. –*çev.*

186 A.g.y., "La condition paysanne et les problémes de L'Exploitation rurale en Romanie grécovénitien", *Studi veneziani IX*, 1967, s. 47, 53, 64.

187 A.g.y., "Quelques réflexions sur les entreprises vénitiennes dans les pays du sud-est européen", *RESEE VI*, 1968, s. 405.

188 Heers, J., *L'Occident*, s. 369.

biliyoruz."[189] Latinlerin haçlı seferi söylentileri, Türklerde bile alaycı sorulara yol açtı.[190] İtalyan deniz cumhuriyetleri beyler ve sultanlarla anlaşarak en doğru işi yapacakları inancındaydılar.[191]

Kantakuzenos daha geri çekilmek zorunda bırakılmadan önce siyasetinin başarısızlığını kabul zorunda kalmıştı. Ancak Nikeforos Gregoras'ın savunduğu gibi, imparatorluğu son dakikada Orhan'a teklif etmiş olması kuşku götürür, çünkü bu onun tüm devlet anlayışına ters düşerdi;[192] keşiş olduğu zaman da siyaseti bırakmadı, yalnızca teoloji aracılığıyla sürdürdü. 1367 ile 1370 arasında o ve Patrik Philotheos (1364-1372), hezikhastların ve böylelikle de keşişliğin ve kilisenin ülkedeki konumunu güçlendirdiler. Her ikisi de Paleolog Hanedanını, devlet aldığı önlemlerle kendilerine zarar vermediği sürece desteklediler.[193]

Kantakuzenos, Paleolog Partisi'ni alaşağı etmek ve İtalyanları sürmek için Türk kozunu oynamıştı. Kariyerinin sonunda ise, Paleologların taht, İtalyanların ise kendi konumlarını koruyup pekiştirmiş olduklarını şöyle ya da böyle kabul etmek zorunda kalmıştı. Cenova'ya karşı aldığı iktisadi önlemler, koyduğu yüksek ithal vergileri ülke içindeki yiyecek fiyatlarının yükselmesine yol açmakla birlikte, Ligurya metropolüne diz çöktürememişti. 1354'te tüm Cenova mallarına yeniden gümrük bağışıklığı tanıdı. Venedik de tahılını Bizans'ta uygun fiyata satmayı başardı. İmparatorun iktisat politikasının iç nedenleri de vardı. Kentler daha başından beri onun partisine karşı tavır içindeydiler. İktisadi-siyasi açıdan dinatoi'den bağımsızlaşmak istiyorlardı ve bunun için dinatoi'den meşruiyetçilik sloganı altında kurtulma fırsatından yararlandılar. Kantakuzenos, Anna ve V. Yoannis arasındaki anlaşmadan sonra, kentler, Selanik'teki Zelotlar gibi, Stephan Duşan'la ittifak kurmayı umdular.[194] Yeni imparator kentlerde önderliği elinde tutan ticari çevrelerine, öncelikle yüksek aristokrasiye verilecek bir hediye anlamı taşıyan, ama tam takır durumdaki devlet kasasını da doldurması beklenen bir vergi reformuyla hitap etmek istedi. Öte yandan tacirler, girişimciler ve tayfalar Cenovalıları alt edebilmek için bir donanma inşasında diretiyordu ve bu uğurda büyük mali fedakârlıklar yapmaya hazırdılar. İtalyanların iç savaştaki tek derdinin imparatorluğun kendi çıkarları doğrultusunda zayıflaması ve savaşan partilerin güçlerinin denge-

189 Loenertz, R. "J. Démétrius Cydonés, Correspondance I", *Studi e Testi 180*, Cittâ del Vaticano 1956, Brief No: 93.

190 Eszer, A. K., s. 26.

191 Krekiç. B., *Uçeşye*, s. 157.

192 Gregoras, N., C. 1, III, s. 181.

193 Prochorov, G. M., s. 323, 327.

194 Werner, E., "Narodnaia eres", *BB XVII*, 1960, s. 179.

lenmesi olduğunu açıkça kavramışlardı.[195] Başkentteki çevrelerin Latinlere karşı alınacak tavır konusunda bu denli bölünmüş olmaları, hatta "mümkün tüm siyasal olanakların beklendiğinden daha zayıf bir tonda ortaya konabilmiş olması"[196] kuşkusuz donanmanın 1349 güzünde uğradığı felaketin o kadar basit bir nedeni değildi.

Venedikli ve Cenovalılar daha 1341'den beri tüm büyükçe kentlere girmişler ve pazarları egemenlikleri altına almışlardı. 15. yüzyılın başında İtalyanlar Konstantinopol'de eskiden ülke tarımı tarafından üretilen şarap ve zeytinyağından büyük miktarlarda satıyorlardı. Venedikliler ellerindeki arazileri o denli genişlettiler ki, Kantakuzenos 1350'de anlaşmalara aykırı olduğu gerekçesiyle sert bir dille artık bu işi bırakmaları çağrısında bulundu. Serenissima ise çağrıyı geri çevirerek imparatorun durumdan rahatsızlık duyması için bir nedeni bulunmadığını, bunun yalnızca ülkedeki refahı artırdığını ukalaca bildirdi. Venediklilerin başkentte vergisiz şarap sattıkları tezgâhları vardı. 1363'te yabancı şarapları toptan ve perakende ithal etme ve dağıtma hakkını elde ettiler.[197] Daha 14. yüzyılın ilk yarısında Venedik'in tarımsal ürün ihtiyacının büyük bölümünü karşılayan Thessalonike, 1349/50'de halkın Sırp işgali altında açlık çekmesi nedeniyle senatodan tahıl yüklü gemiler yollaması talebinde bulundu. İç savaş ve Sırp yayılması kenti yiyecek kaynaklarından, Bulgaristan sınırındaki verimli ovalardan koparmıştı.[198]

Kantakuzenos'un 1341'de tasarladığı cesur plan ve projelerden geriye ancak solgun müsveddeler kalmıştı. 1354'te devletin iktisadi ve toplumsal varlığı 13 yıl öncesine göre azalmış, dış siyasal konumu zayıflamıştı.

Ancak "Mutlakiyetçi"lerin siyaseti de tutmadı. Apokaukos ve Kalekas, Magnatları saf dışı etmek için saray aristokrasisi ve kentli halk partisinin yeterli olacağını düşünmüş olabilirler. Bu hesap, (Magnatların –*çev.*) ellerindeki mali kaynaklara dayanarak paralı asker toplayabilmeleri ve Aydın Türkleriyle iş birliği yapmaları sonunda tutmadı. Kantakuzenos karşıtı direnişin ruhunu temsil eden Kalekas 1341'de gasıp imparatorun yandaşlarına karşı radikal tavır alınması yolunda bastırırken, haklarında şu temenni de bulunuyordu: "Yeryüzü onlardan meyvelerini, güneş ışınlarını esirgesin, başlarına yıldırımlar yağsın, silahlar parçalasın onları, kanları yeryüzünü

195 Frances, E., *La féodalité*, s. 84. Matschke, K. P., *Fortschritt*, s. 207, zur Rolle Genuas im Bürgerkrieg Şevçenko, I., *The Zealot Revolution*, s. 617,

196 Matschke, K. P., s. 206,

197 Chrysostomides, s. 292, 302.

198 Thiriet, F., "Les vénitiens a Thessalonique daus la premiére moitié du XIVe siécle", *Byzantion XXII*, 1952, s. 330,

kızıla boyasın!"[199] Konuşmasında en az on bir kez Romalılara birleşme çağrısında bulundu. Bu "yurtseverliği" ile Barlaam'a karşı muhtemelen Palamas yanında tavır alarak, birliğin teolojik ayrılıklarla zedelenmemesine çalıştıysa da kısa zaman Palamas'ın o Kalabriyalıyı saf dışı bırakmaktan öte niyetleri olduğunu anladı. Bu nedenle birdenbire kesin tavır alarak Hezikhastları defterden sildi ve sözcülerini içeri attı. Oysa ki, **Megas duks** aslında sert önlemlere pek eğilimli değildi, ne de olsa Palamas'ı bu yüzden aziz mertebesine yükseltmek istemiyordu.[200]

Apokaukos Konstantinopol'deki girişimci tabakaya son derece mütevazı koşullardan yükselmişti. İşlerini yürütürken vicdanının rahatsız olduğunu gösteren hiçbir belirti yoktur. Tuz tekelini öylesine acımasızca kullanmıştı ki, Patrik 1300'de sürekli yeni zamlardan ötürü imparator nezdinde şikâyetçi olmuştu.[201] Bürokrasi içinde çabucak bir yer edindi ve aristokrasinin ticaret ve para işlerine yönelen kesiminin temsilciliğini üstlendi. Kent valiliği görevini, öncelikle başkenti finans ve girişimci çevrelerinin çıkarları çizgisinde davranan önemli bir iktidar aygıtı durumuna getirdi.[202] Apokaukos'un, III. Andronikos'un ölümünden sonra, ticaret ve finansman gruplarından kurduğu diktatörlüğün içinde hep orta sınıfların temsilcileri yer aldı. Ancak Magnatlara karşı kurulan bu muhalefet siyasal düzeyde pek az etki sağlayabildi. K. P. Matschke, orta tabakaların siyasal parçalanmışlığı nedeniyle Konstantinopol'de bu grupların istekleri doğrultusunda çalışabilecek bir burjuva muhalefet partisinin olamayacağını kanıtlar. Apokaukos her ne kadar bir baskı aracı olarak aşağı tabakalardan yararlandı ise de, onlara siyaseti üzerinde doğrudan etkide bulunma hakkı tanımadı.[203]

Aleksios Makrembolites Konstantinopol'de 1343 yılı sonunda kaleme aldığı *Bir Zengin ile Bir Yoksul Arasında Diyalog* adlı yazılarında da kentin toplumsal yapısındaki çarpıklıkları yansıtır. Yazar, Halk Partisi'nin toplumsal görüşlerini savunmuştur: Hükümdar ve ruhban sınıfının yüksek üyelerini, Ahd-i Atik'te kendi sürülerini kestikleri için Tanrı tarafından cezalandırıldığı anlatılan zebanilere benzetir. Zenginlerin günahları yoksullara daima felaket getirmiştir. Ama cennet onlara yani "penites"e el sallarken, zenginler cehennemin tehdidi altındadır. Makrembolites [63 –*Y.Ö.*]

199 Joannou, P., *Johannes XIV. Kalekas*, s. 39.

200 Barlaam, *Epistole*, s. 213. Patriğin, Barlaam'ın saf dışı bırakılmasında ve daha sonra hiçbir politik etki altında kalmayıp yalnız dinsel vicdanına göre davrandığı yolunda Joannou'nun ileri sürdüğü fikre katılamıyorum.

201 Matschke, K. P., *Fortschritt*, s. 134.

202 Matschke, K. P., "Rolle und Aufgaben des Gouverneurs von Konstantinopol in der Palailogenzeit", *Byzantinobulgarica II*, Sofya 1970, s. 88.

203 Matschke, K. P., *Fortschritt*, s. 156.

mülkün ortaklığını talep eder: "Her şey ortak olursa, dünyanın ve ürünlerin de ortak olması gerektiği açıktır, doymak bilmez hırs ve soyguncu tiranlık bunun çoğuna el koymuş olsa bile..."[204] Ancak 1346 yılı sonunda Kantakuzenos ve Palamas'ın safına geçti. Artık yoksullara, zenginlere karşı zor kullanarak ayaklanmamalarını ve egemen koşulların değişmesini istememelerini öğütlüyordu. Zengin ve yoksul arasındaki toplumsal çelişki evlenme yoluyla aşılacaktı. Darlık ve yokluğun Tanrı tarafından arzulanmış olduğu yolunda ruhban sınıfının eskiden beri ileri sürdüğü inançları yeniden saygınlığa kavuşturdu. "Yokluk, tıpkı ilk elementler gibi evrenin yapısal ve zorunlu bir parçasıdır, evrenin kendisi kadar zengindir. Refah ise buna karşın nadirdir, çünkü iyi olan her şey üzerinde yıkıcı etkisi vardır.[205] M. A. Poljakovskaja, "Diyalog"un zenginlerini girişimcilerle, fakirleri ise kentli ücretli işçilerle özdeşler. Zenginlerin arkasında muhtemelen müsadereler yoluyla palazlanan "mesai"ler yatmaktadır. Yazarın kaypak tutumu, entelijansiyanın toplumsal gerçeklik karşısındaki karamsar zihniyetini yansıtır.[206]

Elbette ki ne Apokaukos ne de Kalekas, egemen sınıfların devrilmesi ya da "zengin"lerin paroikoi ve penetes yararına mülksüzleştirilmesini düşünüyorlardı. Meşruiyetçiler zafer kazanmış olsalardı kentli Halk Partisi'yle ittifaklarının ne kadar sürebileceğini söylemek güç. Selanikli Zelot'lar örneğinde ise, burjuva çevrelerin memnuniyetsizliğini dile getiren karmaşık bir toplumsal hareket söz konusuydu. Tüm tabakalar, feodal aristokrasi iktidarının sınırlandırılması gerektiğinde birleşiyordu. Daha küçük bir grup oluşturan Zelot'lar Partisi köklü önlemlere ancak 1345'teki gibi bir komplo tehlikesi gündeme geldiğinde başvurdu ki o zaman da gücünü iktidarı ancak birkaç gün elde tutabilen kentli yoksullardan almıştı. Bu, bir dünyevileşme anlamına gelmese de Zelot eylemi, örneğin halk meclislerini feodal aristokrasinin bir aracı olmaktan kurtarıp karar almaya muktedir demokratik birer danışma aygıtına dönüştürmesi, belirgin demokratik çizgiler taşıyordu. Sonuçta her türlü ayrıcalığa karşı çıkıp, yasalar önünde tüm vatandaşların eşitliğini talep ettiler.[207] 1344 ile 1347 arasını Thessalonike'de geçiren Nikolaos Kabasilas üzerinde çok tartışılan *Logos*'unu 1371'de Konstantinopol'de yazmış olmalı. Genel olarak, siyasal toplumsal krizi, dünyevi veya kilise emlakının müsaderesi yoluyla çözmek ve tabuları kırarak kutsal kurumlara el uzatmak isteyen bazı çağdaşlarının düşüncelerini mahkûm etti.[208] Kent-

204 Sevçenko, I., *Alexios Makrombolites*, s. 197-199.

205 A.g.e, s. 226, 213 "... epeiper anagkaia..." 28-30.

206 Poljakovskaja. M. A., *K voprosu o soçialinyih*, Sverdlevsk 1972 s. 100-103.

207 Werner, E., *Gesellschaft*, s. 104-107.

208 Charanis, P., "Observations on the "Anti-Zeaiot" disconrso of Cabasilas", *RE-SEE IX*, 1971, s. 374-376.

lerdeki halk egemenliğinin, mülkiyet ve iktidar ilişkilerini dönüştürmeyi ve temel yasalarda değişiklikler yapılmasını başarabilecek durumda olduğunu savunuyordu.[209] Demetrios Kidones geriye dönüp baktığında bu konuda şunları yazıyor: "Thenalonike, öteki kent halklarının gözünde aristokratlara karşı başlatılan isyanın hocası durumundaydı.[210]" Yazar, 1372/73'te imparator V. Yoannis'i uyarır ve insafsızca sömürülerek ezilen, alınyazgıları düzelmediği takdirde, kentlerde ülke düşmanlarıyla iş birliği yapabilecek olan yoksullardan çekinmesini söyler: O zaman hükümeti devirip kentleri yağmalar ve efendilerini öldürürler. Bunları derken, gözünün önünde açıkça Thenalonike'deki Zelot hareketini canlandırıyordu[211].

Thessalonike (Selanik), Adrianopel'deki (Edirne) benzeri ayaklanmalar ve Konstantinopol'deki anti-aristokratik eylemlere rağmen imparatorluk içinde oldukça yalnızdı. "Bu, neredeyse benzeri olmayan bir büyük kentin kaderidir."[212] Berrhoia ya da Serez gibi sınırlı özerklik peşindeki kentler, İtalya'daki kardeşlerinin 12. yüzyıldaki konumuna bile erişemediler. Onlarda eksik olan şey, kent topluluğunun özgürlüğü ve yerel özyönetim aygıtlarıydı.[213] Gerçi **boulai**, iç savaş sırasında tüm tabakaların temsilcilerinden oluşuyor ve feodal kent yönetiminin aldığı mali önlemleri ve önemlice siyasal kararları onaylıyordu, ama senatonun, imparator ve onun görevlilerinin kendilerine saklı tuttukları yasama erkine asla sahip bulunmuyordu. Boulai'nin başkanlığını bir soylu yapıyordu. Kural olarak sahneye demagoglar hâkimdi. Sık sık toplantı çağrısı olmazdı. Bunlarda herkes söz alabilir, ancak kimse senato ya da hükümet görevlisince önceden hazırlanmış kararlara karşı çıkamazdı, kısacası düşünce özgürlüğü fiilen yoktu.[214] Zelot'lar halk meclislerinde alanı soylu olmayan kesimlere açarken Apokaukos eski oligarşik ilkeye geri dönüyordu. Nedir ki Thessaloniks örneği, Konstantinopol için bir kıvılcım oldu. 1347 yılında boulai'deki tüccar, zanaatkâr ve küçük soylular ordu ve donanma vergisine karşı çıktılar. Bu toplantıyı iç savaşın sürdürülmesi olarak değerlendirdiler. Ancak ne Zelot'lar ne mesoi veya penites kendi silahlı güçlerini oluşturduklarından, eylemleri boşa gitti.[215]

209 Weiss, G., *Joannes Kantakuzenos*, s. 85.

210 Loenertz, R.-J., *Demetrius Cydonès. Correspondance I*, ep. 77, s. 110.

211 Loenertz, R.-J., ep. 114, s. 152.

212 Kirsten, E., "Die byzantinische Stadt". Berichte zum XI, Internationalen Byzantinisten-Kongress, Münih 1958, V. 3, s. 39.

213 Schmid, H. F., "Die byzantinische Stadt". Diskussionsbeiträge zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress, Münih 1961, S, 100.

214 Kyrris, C. P., *The political organisation*, s. 27-29.

215 A.g.y., "Gouvernés et gouvernants a Byzance pendant la revolution des Zalotes (1341-1350)". Gouvernès et gouvernants. Brüksel 1968, S, 315, 325.

Bizans'taki kentsel gelişmenin Batı ve Orta Avrupa'dan farklılığının nedenleri üzerine burada gidilemeyecek. Ancak tüccar ve zanaatkârların, 12. yüzyılın ekonomik canlanmasında pay sahibi olmadıklarına ve daha saflarını pekiştiremeden eritilip gittiklerine dikkat çekilebilir.[216] 14. yüzyılda önlerinde gerçek bir burjuvazi oluşturma şansı belirdi, ancak ekonomik ve toplumsal taban çok dar, feodal boğma harekâtı çok vahşi, dış rekabet çok üstündü ve bütün bunlar olasılıkların gerçeğe dönüşmesini engelledi. Grek kentleri daha 14. yüzyılda artık Konstantinopol için bir hinterland olma işlevini yerine getirmez olmuşlardı; daha çok Venedik'in birer iktisadi eyaleti olarak iş görüyorlardı. İtalyan ticari sermayesinin ağırlığı [64 –*Y.Ö.*] zenginleşmelerini önlemişti, devlet ise ihracattan ancak küçük bir kazanç elde edebiliyordu[217]. Bunlar Saray Partisi'ne askerî bir zafer için yetmiyordu. O nedenle saraycılar da Kantakuzenos'un yaptığı gibi etraftan paralı askerler bulmaya çalıştılar.

E. Frances, M. Ja. Sjusjumov ve Z. V. Udalcova bunda bir bütün olarak egemen sınıfın iflasını görürler [65 –*Y.Ö.*]. Egemenler, sınıf olarak varlıklarını kurtarmak için basbayağı vatana ihanet etmiştir. Hedefe ulaşabilmek için devleti barbarlara teslim etmeye hazırdılar.

Ancak böyle bir ihanet Osmanlı fütuhatının birinci dönemi bağlamında kanıtlanamaz. Bizzat Türklerin Khersones üzerinde yerleşmelerine izin verilmesi bile –ki Frances bunu feodal partinin günah hanesine yazar– yüzyıllardan beri uygulanan ve yüzyıllardır örneğine rastlanan bir pratikten başka bir şey değildi. Ne Magnatlar ne de Kantakuzenos devleti barbarlara devretmeyi düşünmüyorlardı. Devlete kendi ideallerine göre hâkim olmak ve hükmetmek niyetindeydiler. Ancak objektif olarak Türklerin Avrupa'ya geçişini kolaylaştırmış oldukları tartışılmaz bile. Bizans'ın tarihsel trajedisi içerideki krizin dış tehditle çakışmasıydı. Üç ayrı gelişme eğiliminin –Federalizm, Mutlakiyetçilik, Kentsel Cumhuriyetleşme– çatışması Türklerin batıya ilerlemesi [66 –*Y.Ö.*] ve Sırpların büyük devlet kurmasıyla aynı zamana rastladı.

Bizans'ta ve Balkan devletlerinde egemen sınıfın tüm fraksiyonlarıyla birlikte durumu yanlış değerlendirdiği tartışmasız doğrudur [67 –*Y.Ö.*]. Ancak Osmanlılar "davetsiz de Avrupa'nın yolunu bulurlardı."[218] Ama Balkan devletlerinin iç zayıflıkları olmaksızın bu işi o kadar da kolay beceremezler-

216 Zakythinos, D. A., "La synthèse byzantine dans l'antithèse Orient-Occident", *ACİCB*, s. 113. Poljakovskaja burjuvazinin zayıflığından öncelikle rahipleri ekonomik ve siyasal planda öne geçmesini sorumlu tutuyor. Selanik ve Serez kentleri yöresinde manastırların toprak mülkü 1309-45 arasında % 448 artmıştı: Post monastirski vladenie 1966, s. 10.

217 Horochova, V., s. 92-94.

218 Ostrogorsky. G., *Geschichte*, 2. Aufl. 1952, s. 413.

di.[219] Yine de tarihin akışında dışsal faktörler dıştalanamaz ya da ağırlıkları küçümsenemez, aksi takdirde şematikleştirilmiş, raslantılardan "arındırılmış" bir tablo çizme tehlikesiyle yüzyüze gelinir, iç ve dış faktörler arasındaki ilişki sabit değil, değişken bir büyüklüktür ve ancak somut tarihsel olaylar bağlamında ölçülebilir. V.A. Smetanin buradan Bizans için belirleyici olanın dışsal faktör olduğu sonucuna varıyor, her ne kadar 1282'den sonra başka hiçbir Avrupa devletinin görmediği türden sürekli bir iç savaşla cebelleşmiş olsa da.[220]

Yine de iç ve dış krizi çözme olanaklarının bulunup bulunmadığı sorusu sorulabilir. C. P. Kyrris bunu olumsuzluyor, ne politik ustalık ne de manevra sanatı tehlikeyi savuşturamazdı. Eksik olan şey, sorunu halledebilecek nitelikte sağlam bir sınıftı.[221] B. Angelov daha farklı düşünüyor. Ona göre çözüm, halk kitlelerinin silahlandırılmasıydı [68 –*Y.Ö.*] ki, bu daha 13. yüzyıl sonunda Batı Küçük Asya'nın işgalini bile önlerdi.[222]

Gerçekte ise kırsal halkın askerî inisiyatifi konusunda pek çok örnek verilebilir. II. Andronikos'un hükümdarlık döneminin başlarında Anadolu'da, kendine Bulgar köylü Çan (1278/79) adını takan İvajlo diye birisi çıktı. Paroikileri örgütleyip silahlandırarak Türk çetelerine karşı savaştı. Bu işi pek tekin bulmayan ve köylü birliklerinin saf değiştirmesinden korkan imparator, İvajlo'yu hile ile tutuklattı, adamları da dağıldı.[223] 1306'da ise bu kez eski bir domuz çobanı olan İvan şansını denedi: 300 yoldaşıyla birlikte Türklerle savaşmak için Bulgaristan'dan Anadolu'ya geldi. Burada İmparator unvanını paylaşan IX. Mikhael'e rastlayarak planlarını açtı. Mikhael ise "askerî meselelerde deneyimsiz olan bu köylülerin talihsiz bir girişimini engellemek amacıyla" onu esir aldı.[224] Çok geçmeden Peribleptos Manastırı'ndan keşiş Hilarion, Türk akıncılarına karşı halk direnişini örgütledi ve Elegmi Kastronunu kurtarmayı başardı. Yüksek ruhban kesimi ve Magnatlar onun girişimini onayladılar; sonunda ceza almaksızın paçayı kurtardığına şükretmeliydi. Filadelfiya gerek Germiyan ve Aydın gerekse de Osmanlı Türklerinin baskısına 1322'den 1390'a dek karşı koyarken yalnızca kalın surlarına güvenmedi, aynı zamanda beylikleri birbirlerine karşı ustaca kullandı. Kenti savunanlar 1364'te keşişleri ve kent ruhban sınıfını soydular, ama para ve değerli madenleri nasıl kullandıklarına ilişkin hiçbir

219 Dujçev, I., *Contribution*, s. 92.

220 Smetanın, V. A., *O spesifike permanentnoy voyni v Bizantii v 1282-1453*. Sverdlovsk 1973, s. 99.

221 Kyrris, *John Cantacuzenus*, s. 48.

222 Angelov, D., *K voprosu*, s. 451.

223 Pachymeres, G., III. 10. s. 188-190.

224 "... me laos agrioi kos te apolemos..." Frances, E., *Klassovaya pozişia*, s. 73.

şey bilinmiyor.[225] II. Andronikos devrinde ortaya çıkan Belizar adlı bir türküde ozan, hem imparatora hem aristokrasiye karşı tavır alır. Basileus halkın değil kıskanç saraybabalarının sesine kulak verdiği sürece tehlikededir. Yalnızca halk, en zor durumlarda bile sağduyusunu korur ve doğru adamı içinden çıkarır. Türkünün tümü kahramana Belizar'ın ruhuyla devleti kurtarmak için yazılmış bir birlik çağrısıydı.[226] 14. yüzyılda halk devletin iç işlerini kalıcı biçimde belirleyebiliyordu. İşte Türk istilasını etkin biçimde önlemenin gerçekleşme umudu da burada yatıyordu. 100 yıl sonra Yanoş Hunyadi Macar köylü ve zanaatkârlarını örgütleyip silahlandırarak hatırı sayılır başarılar elde etti.[227] Ancak bir savunma savaşında başarı kazanabilmek için kumandanlık ve hükümet tarafından meşrulaştırılmak gerekliydi. Türkler gibi aşiret savaşçıları ve fanatik [69 –*Y.Ö.*] gazilerle meydana çıkan bir rakip, savaşmaya hazır olsalar bile talimsiz ve tecrübesiz köylülerle geri püskürtülemezdi.[228]

Kendinden başka dayanağı olmayan köylü topluluklarının, bizzat küçük akıncı gruplarına karşı bile ancak nasıl bir sonuç alabileceklerini 100 yıl sonraki 1478 Kärnten [Bugünkü Avusturya'da kalan bir feodal prenslik –*çev.*] Olayı açıkça gösterir. 1476 akınlarını önleyemeyen "efendilerinin" savunma önlemlerine güvenleri kalmayan köylüler bir birlik oluşturdular.[229] Aynı zamanda da 1525'te Almanya'da da ortaya çıkan, ortak toprakların yalnız kendileri tarafından kullanılması, dünyevi ve ruhban mahkemelerinin kendi birliklerine bağlı kılınması, rahipleri atama yetkisi vb. türden bir dizi istekler öne sürdüler. Temmuzda akıncılar ilerlemeye başlayınca, köylüler 3000 adamı hazır ettiler. Ancak bunlardan 2600'ü daha düşmanı görmeden tüydü. Geriye kalan 400 kişi Drava kıyısındaki sınıfdaşlarına yardım çağrısında bulundu. Onlar da 70 çoban ve 130 köylü gönderdiler. Türkler bir tepenin üstünde siperlenen yığının etrafından dolanarak tümünü yok ettiler.[230] Bizans'ta olduğu gibi, Kärnten aristokrasisi de eylemi baştan kuşkuyla izledi ve yenilgiden sonra, Türk baskınını çiftçilerin itaatsizliği ve "puntnus"una karşılık Tanrı'nın verdiği bir ceza olarak yorumladı.[231]

---

225 Schreiner. P., *Philadelphia*, s. 39, 410, 412.

226 Beck, H. G., *Volksliteratur*, s. 153.

227 Cvetkova, B., *Bitka*, s. 172.

228 Burmov, A., "Les problèmes de la conquête de la péninsule des Balkans par les Turcs", *Études historiques*. Sofya 1960, s. 138.

229 Unnest, Jakob, cap. 68, s. 67; cap. 90, s. 93.

230 *A.g.e.*, cap. 93, s. 96.

231 *A.g.e.*, cap. 94, s. 99. Soylular örgüte katılanları kovuşturuyordu. Bunların elebaşıları tutuklanıyor, ya işkence ediliyor ya da öldürülüyordu: URe, J., s. 37.

Silahlanmış çiftçilerin toplumsal ve iktisadi istekleri karşısında düşülen dehşet, 14. yüzyıl Bizans'ında, 15. yüzyılda Kärnten'dekinden daha az olmasa gerektir. Geleneksel araçlarla, yani paralı askerler ve devletlerarası anlaşmalarla tehlikenin üstesinden gelinebileceği umudu devam ettiği sürece, halkın kendi içindeki her türlü yardımlaşması kararlılıkla reddedildi. K. P. Matschke, bu bağlamda Magnatların sırtında, yalnızca halk tabakalarının kendilerini dış düşmana karşı etkin bir biçimde korumalarını engellemiş olma günahının değil, aynı zamanda kendi sınıflarının bölünmesi [70 –*Y.Ö.*] yüzünden Türklerin ilerlemesini de kolaylaştırmış olma suçunun bulunduğunu vurgular. "Egemen Magnat güçlerini parçalamakta olması değil, aynı zamanda öteki sınıf ve tabakaların da direnme gücünü yok etmesidir."[232]

Buna bir nokta daha eklenebilir. Z. V. Udalcova, halk içinde Türk sever eğilimlerin bulunmadığını, bu nedenle de halkın aslında yabancı egemenliği tehdidini savuşturacak nitelikte, tutarlı ve taviz vermeyen bir güç oluşturmaya aday olmuş olduğunu belirtir.[233] Yaygın bir anti-Türk hava kanıtlanamaz: Akıncılar ve Martolos'lar en geç Orhan zamanında vardı. Yurtseverliği bir çekirdek olarak ilkin 14. yüzyılda **nüve olarak** Kalekas gibi entelektüellerde ve 15. yüzyılda Gemistos Plethon'da buluyoruz. Halk inanışı ise her felaketi 'Moira'lara (kader tanrıçaları –*çev.*) yükleyen bir kaderciliğe yatkındı. Bunlar, tümüyle kişileşmiş biçimde tasavvur ediliyor ve insanların hayatını yönetiyordu. Cin ve şeytan inanışları da bunun yanı sıra küçümsenmemesi gereken bir rol oynuyordu.[234] Demetrios Kidones ve Nikolaos Kabasilas'ın çağdaşı olan keşiş Joseph Bryennios –Girit ve Konstantinopol'de ahlakçı vaazlar vermiş ve bir süre "Studi" manastırında yaşamıştı– bu konuda yazdığı "49 bölümlü" vaaz derlemesinde şunları söylüyor: "Kendimizi falcılığa adıyor ve ondan insanların selameti konusunda cevap bekliyoruz. Evcil kuşların seslenmelerine, karganın gaklaması ve uçmasına dikkat ediyor ve bunları birer alamet olarak değerlendiriyoruz. Astrologlarla birlikte biz de varlığımızın günde sekiz vakit ettiğimiz dualar ve kader tanrıları tarafından belirlendiğine inanıyoruz... Kimisi yeni ay'a tapıyor ve onu sayıyor... Evimizi mayıs çiçekleriyle süslüyor... Hıdırellez ateşi üzerinden atlıyor... Her gün büyücü, falcı, çingene ve cadılara danışıyoruz. Her hastalıkta hemen okuyup üflemeye başlıyoruz."[235] Patrik

232 Matschke, K. P., *Fortschritt*, s. 253.

233 Udalcova, *O Vnutrennik priçinak*, s. 114.

234 Beck, H., *Vosehung*, s. 262.

235 Oecomos, *L.*, "L'état mtelkctual et moral des byzantins vers le milieu du XIVesiècle d'après un page de Joseph Bryennios", *Mélanges Charles Diehl*, t. I, Pals 1930, s. 229. Zum Verfasser Beck, H. G., "Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich", Münih 1959, s. 749. Dölger, F., ve Paraspora, Ettal 1961, s. 380.

Neilos'u (1380-1388) en çok kaygılandıran, ona emanet edilen cemaatin kiliseyi ziyaret konusundaki boş vermişliğiydi. "Hiç olmazsa gelin de, bari boş sıralara vaaz vermeyeyim!" Bir keresinde de müminlerin uğramaması nedeniyle vaaz faaliyetini uzunca bir süre için durdurmak zorunda kaldı. Bunun üzerine gittiği agorada kendini, ağır hastaları ayaklarına gitmek suretiyle muayene eden bir hekime benzetmişti.[236] Aşağı ruhban kesim ve keşişliğin yaşam tarzı da pek mükemmel sayılmazdı. Örneğin 1348'de keşiş Teodosios Fudules, Sinod Mahkemesi'ne bundan böyle köyü ile uğraşmayacağına dair söz vermek zorunda kalmıştı. Başka birtakım ehl-i cübbe de ayyaşlık, meyhane ve fuhuş düşkünlüğünü bırakacaklarını vadetmişlerdi.[237] Yarı paroikoi yarı rahip olarak da çalışabilen pek çok taşra rahibinin acıklı maddi durumu, onları oldukça sert, acılı ve yoksul bir yaşam sürmeye zorladı ve bu da onların ahlaki durumları üzerinde etkisini gösterdi. Magnatların malikâne topraklarında yaşayan ve iktisadi açıdan bakılacak olursa kölelerden hiçbir farkı olmayan **paroikoi, eleutheroi** ve **douleutoparoikpi**'nin durumu çok daha berbattı.[238] Sefil yaşamları dışında kaybedecek hiçbir şeyleri yoktu. Barbarlardan kendi Grek efendilerinden korktukları kadar korkmazlardı. Kidones bunu fark ettiğinden, imparatordan ülkedeki fukaranın yazgısını kısa zamanda düzeltmesi çağrısında bulundu.

Kentli ve çiftçi halkın Türk düşmanı tavrından genelde Balkanlar'da söz edilebilir. Ancak bu, silahlı bir direnişe koşulsuzca hazır olma anlamına da gelmiyordu. Paralı asker beslenmesiyle doğrudan ilintili olan mali yükümlülüklere karşı direnen Thessalonikeli tüccar ve zanaatkârlar, imparator II. Manuel'in devletin düşmanlarına karşı saldırı ve savunma savaşı yürütmekte işini çok güçleştirdi. Yüksek vergiler vatanseverliğin soluğunu çabuk kesti.[239]

Ulahlar kavramı altında topladığımız göçebe ve yan göçebelere gelince, bunların Osmanlılarla bir çıkar birliği mevcuttu. Bu durum yarattığı olumsuz sonuçlar açısından dinatoi'nin paralı asker toplaması kadar vahimdi.

Kısacası kentli ve çiftçi tabakaların askerî bir harekâta girişme olanağından yola çıkarsak, bunun gerek imparator ve feodal aristokrasinin sınıfsal önyargıları gerekse halk kitleleri içindeki çelişen çıkarlar nedeniyle gerçekleşememiş olduğu sonucuna varırız. Kadercilik ve karanlık güçlere tutsaklık duygusu, yani Palamas ve Hezikhastların ektiği tohumlar bir

236 Hennenphof, H., *Das Homilar des Patriarchen Neilos und die chrysostomische Traditien.* Ein Beitrag zur Quellengeschichte der spätbyzantinischen Homiletik. Leiden 1963. s. 17.

237 Darrouzès, J., "Le registre synodal du patriarcat byzantin au XIVe siècle", *Étude paléographique et diplomatique*, Archives de l'Orient chrétien 12, Paris 1971, No: 327, s. 147, 346; s. 147; 362, s. 147; 377, s. 148; 416, s. 149.

238 Charanis, P., "On the social structure", *Byzantinoslavia 12*, s. 144.

239 Dennis, G. T., *The reign*, s. 70.

yandan halkı Türklerin zaferine hazırlarken, öte yandan İslamiyet'in, örneklerine hiç de az sayıda rastlanmayacak ölçüde kabulüne yol açıyordu. Ancak Palamas, bunu asla kabullenmek istemediği gibi üstelik bu dönmelerle mücadeleye girişiyordu. "...tüm zaferlerini savaş ve kılıçla kazanmış olmasına ve yine de evrenin bir bölümünü bile tümüyle fethedememiş olmasına rağmen" ruhlarını bu yalancı peygambere, Muhammed'e teslim etmişlerdi.[240] İslamiyet'in ilerlemesi Palamas'a kaçınılmaz görünüyordu [71 -*Y.Ö.*], ancak Hristiyanlığın sonu demek değildi. Tam tersine Türklerin Haçlı dinine kazanılması şansını doğuruyordu. Böylelikle Hezikhastlar daha 14. yüzyılda kendilerini Osmanlılarla ödeşme fikrine alıştırmış ve *Gennadius Scholarius* aşamasına hazırlanıyorlardı.

Nedir ki, bundan sonra artık Tırnova Patriği Eutimios'un Aziz İvan Rilski'ye savaşçı ruhu pompalayıp onu halkın hamisi ve Bulgaristan'ın çarı ilan etmesi ya da Azize Petka Epivatska'yı yardıma çağırıp onun Bulgarlar için aynı zamanda hem güzellik timsali, hem dava vekili ve hem de koruyucu olduğunu açıklaması,[241] hayır artık, bunların hiçbirisi kâr etmeyecekti. Ortodoks kilisesi, yıllar boyu sabır ve Tanrı'nın planına itaat aşıladığı kitleleri harekete geçirip, onlara son dakikada "inanç uğruna savaş" ülküsünü aşılayabilecek durumda değildi.

Paleologların devleti 14. yüzyılın ikinci yarısında halk üzerindeki iktidarını ve otoritesini kaybetmişti. Ortodoks kilisesi ve Türkler bunların her ikisini de sahiplendiler. "Osmanlı Devleti'ne artık yalnızca bu durumun hukuksal düzeyde tespiti kalmıştı."[242]

240 Papoulia, B. D., *Ursprung*, s. 103.

241 Angelov; D., Svetogledit, s. 2E8-89. Zur kulturallen Bedeutung der Schule des Patriarchen, Dinekov, P., "L'école littéraire de Tarnovo", *EB VIII/2*, 1972, s. 5-14.

242 Prochorov, G. M., s. 327.

V

Devleti Feodalleştirme Mücadeleleri: I. Murad ve I. Bayezid

1. İçeride Sağlamlaştırma ve Hegemonyanın Dış Yayılımı

Orhan'ın oğlu Murad 1362'de tek başına iktidara geldi. Babasının ve kardeşi Süleyman'ın eserini kararlı ve enerjik bir şekilde kaldığı yerden devam ettirdi.

Sivas hükümdarının sarayında yaşayan İranlı edebiyatçı **Aziz ibn Erdeşir Estarabadî** yazdığı *Bezm ü Rezm* (İşret ve Mücadele) adlı eserinde onu "kafası bilgi ve bilgelikle bulanmamış" bir inanç savaşçısı gibi çalışan basit bir Moğol olarak niteler.[1] Laonikos Halkokondiles ondan kana susamış bir cengâver olarak söz eder: "Onu savaşa çeken hiçbir zaman ganimet arzusu değil, doğrudan doğruya savaşma tutkusuydu; kan ne denli akarsa aksın asla yeterli görmezdi."[2] Yine de boyun eğdirdiği Hristiyan hükümdarlarına iyi davranır: "Kambises'in oğlu Kiros'un [Ahameniş sülalesinden ünlü Pers hükümdarı] ılımlı karakterini benimsedi; Bulgarların ve Misyalıların ve Greklerin prenslerine ölçülü ve soylu davrandı."[3] Beyin ilk bakışta çelişkili gibi görünen bu tutumunun ardında kendisinin "hükümet programı" yatar. Kendi boyu tarafından başlatılan fetihleri bir gazi olarak sürdürür, ancak ele geçirdiği bölgeleri de Selçuklu örneğine ve ulema anlayışına uyarlı bir biçimde yeniden düzenler. Gaziliğin yüksek İslam devlet idealiyle böylesine dengelenmesi özellikle **unvanlarda** yansımasını bulur.

1 Giesecke, H. H., s. 79. Kaleme alındığı dönem 1396 ile 1398 yılları arasındadır: s. 11, 122.

2 "Me metiestai ton polemion makiz", *Chalkokondyles*, I., s. 51.

3 A.g.y., s. 35.

Murad'ın tuğrasında[4] han nitelemesi göze çarpar. Bu unvanın kökeni Oğuz geleneğindedir: Anadolu Türklüğü açısından ise hükümdarlık simgesi niteliğindeydi ve sahibini, neredeyse dinsel bir yüceltmeye fırsat tanıyacak ölçüde kutsal bir aylayla ve efsanevi bir saygınlıkla mücehhez kılıyordu.[5] Oğuzlar daha önceleri han mertebesini tanımazlardı. Şefleri kendilerini **yabgu** ya da **gabgu** olarak adlandırırdı.[6] Bu sıfatların her ikisi de gerek Doğu gerekse Batı Türk-Eli bağlamında kanıtlanabilir.[7] Selçuklular İslam geleneğindeki Sultan ve Perslerin Şahanşah (krallar kralı) unvanlarını devraldılar.[8] Timuçin'den başlayarak Han unvanı tüm Asyalı göçerler için en yüksek iktidar ve saygınlık kavramının simgesi oldu. İznik'teki 1381 ila 1385 tarihli bir kitabede Murad, Kağan ve Sultan olarak belirir. Onun devlet ideali burada anıtsal biçimde dışavurmaktadır. Anadolu beylerinin yetersiz unvanını bir kenara koymuş ve Doğulu egemenlerin iktidar simgesini devralmıştır.[9] Hükümet döneminin sonuna doğru, kendini Osmanoğulları arasında ilk kez büyük bey, Hüdavendigar biçiminde adlandıran Osmanlı beyinin o olduğu söylenirse de kesin olarak bu unvanı yalnızca I. Bayezid'in taşıdığı bilinmektedir.[10] Üstelik o, Sultan unvanını Kahire'deki halifeye de onaylatmıştır. Murad ise kendi egemenlik bölgesinde yalnızca Han ve Sultan olarak kabul ediliyordu. Moğollarda olduğu gibi Osmanlı erken-feodalizminde de askerî yön ağır basmakta ve Sultan'ın konumu adım adım pekişmekteydi.[11]

Murad, Selçuklu devrinden kalma **kazaskerlik** makamını yeniden canlandırdı. O güne dek en yüksek askerî hukuk mercii Bursa kadısıydı. Fütuhatla birlikte yargıcın görevleri sürekli arttığından ve kendisi de sürekli Sultan'ın yanında bulunmak zorunda olduğundan bir kazaskerlik makamı oluşturmak gerekli hale gelmişti. Makama atanan ilk askerî yargıç ünlü Kara Halil Hayreddin Paşa oldu.[12] Murad aynı şekilde bir de ordu başkumandanlığı ve tüm beyleri temsil edecek bir beylerbeylik makamı oluştur-

4 Tuğra, yalnız Oğuzlarca değil, öteki Türk boylarınca da kullanılıyordu, aslında boyaya batırılmış elin baskı izidir. 14. yüzyıl sonunda I. Bayezid zamanında Osmanlılarca egemenlik sembolü hâline getirildi. Bkz., Babinger, *Aufsätze und Abhandlungen II*, s. 100-103.

5 Wittek, F., "Notes sur la Tughra ottomane", *Byzantion 20*, 1950, s. 270, 281.

6 Bartold, II, s. 559.

7 von Gabain, A., *Alttürkische Grammatik. Porta linguarum orientalium*. Yayınlayan R. Hartmann, t. XXIII, Leipzig 1950, Glossar 1950, s. 336, 350. Ateş A., "mit philologischen und historischen Argumenten: Yabgulular Meselesi", *Belleten XXIX*, 1965, s. 517-225.

8 Bartold, H, 1, s. 573.

9 Taeschner, F., *Epigraphik*, s. 131.

10 Beldiceanu-Steinherr, I., "Recherches sur les actes", s. 116.

11 Pocuha, P., "Die Geheime Gesehicie der Mongolen als Geschichtsquelle und Literaturdenkmal", *Ein Beitrag zu ihrer Erklärung*. Prag 1956, s. 163.

12 Uzunçarşılı, İ. H., *Çandarlı*, s. 462.

du. 1371'de ise devlet yönetimini veziri, eski kazasker, Kara Halil'e bıraktı. Beylerbeyine böylelikle yalnızca askerî önderlik kaldı. 1385'te Rumeli'ne de bir beylerbeyi atanmasıyla birlikte savaş komutanlığı iki beylerbeyi tarafından üstlenildi.[13] Beyliğin yayılmasıyla birlikte yönetsel bölgelere ayrılması zorunlu oldu. Orhan tarafından kurulan sancaklar devletin asıl yönetsel ve askerî birimlerini oluşturuyordu. Bunlar sipahileri komuta eden özel birtakım beylere bağlıydı; görevleri tımarlı sipahilere önderlik etmek, düzen ve asayişi gözetmek ve Sultan'ın bildirilerini, fermanları duyurmaktı. Sancaklar, her birinin başında birer subaşı bulunan iki ile dört vilayetten oluşurdu.[14] Rumeli'deki en eski sancak Gelibolu idi. Bunu Edirne, Çirmen, Vize ve Kırkkilise, ardından 1384'te Sofya, 1393'ten sonra Nikopolis (Niğbolu) ve Ohrid, 1394'te Kyustendil (Köstence) ve 1396'da Vidin izledi. Rumeli Beylerbeyinin makamı Edirne'deydi.[15]

Murad 1377'de başkenti Bursa'dan Adrianopel'e (Edirne) taşıdı, çünkü artık onun için gâvurlarla savaşın temel alanı Rumeli'ydi. Bu kent kısa süre sonra Sultan haralarını da barındıracak ve Osmanlı süvariliğinin ana kaynağını oluşturacak bir at yetiştirme merkezi olacaktı.[16]

Bu nedenle Osmanlı hükümdarları daha uzun süre kentlileşmeyi düşünmediler. İspanyol seyyahı Pero Tafur, II. Murad'ın bile "uyrukları" ile birlikte yalnız yazları değil, kışları da açık havada çadırda yaşadığını anlatır. Yakındaki kentler, o da ancak ara sıra, elçi kabulü, hamamda yıkanma veya yargılama gibi amaçlarla kullanılırdı.[17]

Tımar dağıtımına ilişkin 1368 tarihli yasal düzenlemeyle feodalleşme süreci mesafe almış oldu. Savaşta yararlık gösteren her savaşçı ya doğrudan doğruya sultandan ya da beylerbeyinden bir tımar elde edebiliyor, buna karşın tüm seferlerde, atı ve tımarının çapına göre, bir ile iki cebelisiyle birlikte hazır olmakla yükümlü tutuluyordu. Getirdiği rantın akçe üzerinden tutarına göre hesap edilen tımar büyüklükleriyle ilgili olarak 14. yüzyıl bağlamında kesin hiçbir şey bilmiyoruz. V. P. Mutafçieva, gelirini sipahi ile hazinenin bölüştüğü küçük parsellerin söz konusu olduğu tezini savunur: Tımarlar yerel birimler oluşturmayıp, bütünüyle köyleri değil, tek tek çiftlikleri kapsıyor, kesin saptanmış sınırları bulunmuyordu. II. Mehmed'e ka-

13 A.g.y., s. 467; Şabanoviç, H., *Bosanski Paşaluk*, s. 21; A.g.y. *Vojno uredenje*, s. 175.

14 İnalcık, H., *Ottoman méthodes*, s. 108.

15 Şabanoviç, H., *Bosanski Paşaluk*, s. 23.

16 Vaughan, D. M., s. 21. mit falscher Jareszahl. Beldiceanu-Steinherr, I. *La conquête d'Adrinopie par les Tures: La pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes. Travaux et Mémoires I.* Paris 1965, s. 451, 458. Gallipoli kentinin Türkler tarafından fethedilişinin doğru tarihini yerel tarih 1369 yılı olarak belirtir. Schreiner, P., *Studien*, s. 202.

17 Pero Tafur, s. 127.

dar veraset güvencesi söz konusu değildi. Sipahinin elinde fiilen yalnızca miktarı kesin saptanmış bir ranta devlet adına reayadan el koyma hakkı vardı. Buna göre, kendisi bir toprak beyi değildi. Ne angarya çiftliğe [mutlak mülkiyeti edinilemeyen çiftlik] ne de has'ı (Allodium'u) [mutlak mülk; yani özel kişilerce miras bırakılabilen mülk –*Y.Ö.*] vardı.[18] Buna karşın A. S. Tveritinova, defter ve kanunnameler üzerine yaptığı derinlemesine incelemeler sonucunda tımarların kesin belirlenmiş sınırlara sahip olduğu, yani vergisel birimler oluşturduğu ve sipahinin, kesinlikle basit bir vergi toplayıcı değil, köylüsü üzerinde egemen ve tasarrufta bulunan gerçek bir toprak beyi olduğu sonucuna vardı. Sahib-i tımar, aynı zamanda her bir köylünün payına düşen toprak parçasını düzenleyen ve denetleyen bir **sahib-i raiyyet** idi: Toprakların işlenmesini ve rant getirmesini kollardı.[19] Ancak kullandığı kaynaklar her ne kadar 15. ve 16. yüzyıllara ait ise de Tveritinova, bunlara benzer düzenlemelerin, daha önceden de var olduğu ve **has** elde etme ve ekonomik faaliyette bulunma çabalarının başlangıç dönemlerine kadar uzandığı sonucuna varılabileceği inancında.[20] Bu görüş, sultanların köylülerden yasal olarak saptanmış olandan fazla rant alınmasını sık sık yasaklamaları olgusuyla da desteklenir. Yine de reaya, tımarın erken döneminde bile, beylerine özellikle de has topraklarında pek çok hizmet sunmakla yükümlüydü ki bu da bize, sipahinin basit bir vergi toplayıcısı değil, **feodal bir toprak beyi** olduğunu gösterir.[21] Ekonomik temeli genişletme arzusu, sipahileri sultanların fetihlerine ana destek olmak üzere kullandıkları her zaman aç haydutlara[22] çevirdi. Tımarlı savaşçılardan oluşan bu yeni tabaka hem eski boy kökenli birliklere veda etmek hem de yaya ve müsellemlerin statülerini alçaltma yolunda atılan ilk adım anlamına geliyordu.

Daha üçüncü bölümde değindiğimiz üzere, yeniçeri birliklerinin kurulması da aynı düzlemde yer alır. Yeniçeri piyadeleri etnik ya da boy temeline ilişkin koşulları tanımadıklarından, sipahilere oranla Türkmen aşiret savaşçılığından çok daha keskin bir kopuşu temsil ederler[23]. Buna göre, Âşıkpaşazâde'nin onları Hacı Bektaş ile herhangi bir ilişki içinde göstermemesi rastlantı olmamalıdır.[24] Babailer işte bu "yeni" birlikler tarafından

18 Mutafçieva, V. P., *Za Sistoaneto*, s. 35; A.g.y. *Agrarnite otnosenija*, 57, 60, 69, 79.

19 Tveritinova, A. S., *Problemi*, s. 163-64.

20 A.g.y., s. 167, 169.

21 İnalcık, H., *Common traits of économie and social development of Balkan and South-East European pooples under the Ottoman Empire. Rapport.' ille Congrès international d'études du sud-est européen.* Bükreş 1974, s. 8. M. Mladenoviç de sipahiyi, yalnız devlet maliyesine rantların teslimiyle sorumlu vergi toplayıcısı gibi gösterme yanılgısına düşüyor.

22 Mutafçieva, V. P., *Agrarnite otnosenija*, s. 87.

23 Wittek, P., *Deux chapitres*, s. 316.

24 Giese, F., *Das Problem*, s. 265.

kendini köşeye kıstırılmış hissetmesi gereken aşiret savaşçıları içine sızarak onları örgütlediler [72 -Y.Ö.]. Dışsal özellikler ise ikincil önemdedir. Keşişçe yaşam tarzı tasavvufun etkilerinden çok, sıkı bir disiplinin bir sonucuydu [73 -Y.Ö.]. Evlenmeme olgusu ise Ahi ve Bektaşilerde olduğu gibi dinsel bir ideal durumuna gelmedi. Meseleyi genişten alıp Bizans etkilerine bağlamak ise yanıltıcıdır. Köle birlikleri, Osmanlı ordusuna yalnızca dış düşmanlar önünde her an savaşa hazır, disiplinli ve fanatik bir saf kazandırmakla kalmadı, aynı zamanda içeride de aşiret aristokrasisine, aşiret savaşçılarına ve akıncı beylerine karşı militan bir denge unsuru [74 -Y.Ö.]. oluşturdu.[25] Devşirilen oğlanların, eski aile ve memleketleriyle bağlantılarını koparmayan akrabalarını da Müslümanlığa sürükledikleri veya onlara arpası bol makamlar sağladıkları[26] durumlarda bile, Sultan'a bağlılıkları hiçbir şekilde gevşemedi. M. Akdağ'ın yeniçerilerin (öneminin) abartılmasına ilişkin kuşkuculuğu, kendisi bunu belirtmek amacıyla I. Selim dönemine kadar yeniçerilerin 10.000 dolayında seyreden sayısının azlığını örnek verir;[27] haklı değildir. Kendisi, bunların devletin feodalleşmesindeki [75 -Y.Ö.] rolünü ve geleneksel paralı ve atlı ordulara oranla, vuruculuk ve harekâta hazır olma açısından, kat be kat üstün disiplinli bir piyade birliği olarak askerî değerini görmezlikten geliyor.

15. yüzyıl kayıt ve kadastroları, Trakya'da Osmanlı hesabına iş gören akıncı beylerinin köle birliklerini daha Murad'dan önce savaşa sürdükleri çıkarsamasına dayanak sağlıyor.[28] İsa Bey İshakoviç'in 1455 tarihli defterinde, beyin hepsi de birer tımar sahibi olan [76 -Y.Ö.] gulamlarından (köle) **[kullar]** söz ediliyor. Hoşkadem,[29] Jeleç subaşısı İskender,[30] Ali Atmaca,[31] Saruca[32] ve üç hizmetçi[33] diye anılan bu köleler, bizi gerilere, 14. yüzyıldaki fetih yoluyla toprak kazanım ve ıslahı dönemine yöneltiyor. Bilindiği üzere Büyük Bey, 1377'de örfleri merkezîleştirmek ve devşirmeleri kendi konumunu pekiştirmekte kullanmak amacıyla, çete başlarının, yakaladıkları on ile on yedi yaş arasındaki tüm oğlanları kendisine göndermelerini istemişti.[34]

---

25 Papoulia, B.D., *Ursprung*, s. 36, 39.

26 Majer, H. G., *Herkunft und Volkzugehörigkeit muslimischer Amtsträger als historisches Problem in der Osmanistik, Ethnogenese und Staats-bildung in Südesteuropa.* Yayınlayan K. -D. Grothusen, Göttingen 1974, s. 49.

27 Akdağ, M., "Die Auflösung der Janitscharen Organisatjon", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Dergisi*, C. V, 1947, s. 311.

28 İnalcık. H., *Fatih Devri*, s. 57, A. 13; Gökbilgin, M. T., *XV-XVI Asırlarda*, s. 276.

29 *Krajiste Isa-Bega*, No: 28, s. 32,

30 *A.g.e.*, No: 40, s. 36.

31 *A.g.e.*, No: 45, s. 37.

32 *A.g.e.*, No: 53 - 54, s. 39.

33 *A.g.e.*, No: 55 - 56 - 57, s. 40 ve No: 25 - 27, s. 32. ve No: 33 - 36, s. 34 ve No: 41, s. 36, No: 50-51.

34 Beldiceanu-*Steinherr*, I., *En marge*, s. 36, 41.

Murad bütün bu önlemleri alırken son derece dikkatli davrandı. Acele atılmış adımlardan daima kaçınmakla birlikte, Orhan'ın mirasını da son derece tutarlı bir şekilde geliştirdi. Eski Osmanlı kronikleri, ne Türkleri ne de Hristiyanları ezmediğini iddia ettikleri hükümeti idealleştirirler: "O zamanlar haraç azdı; gâvurları ezmeyecek kadardı; esvaplarını ya da öküzlerini ya da oğullarını ya da kızlarını satmak ya da rehin vermek zorunda kalacakları kadar alınmazdı. O zamanlar padişahların da gözünü para hırsı bürümemişti. Ellerine geçeni yine hemen dağıtırlardı. Devlet hazinesi nedir bilmezlerdi."[35]

Hüdavendigâr aynı şekilde Anadolu beyleri ve azımsanmayacak sayıda Hristiyan dönmesini kendine çekti; böylelikle yukarıdan bir muhalefeti önlemek isteğindeydi. Bey ve emirler, Anadolu'daki konumlarını unutacak ve yeni hanedanın hizmetinde Rumeli'de şan ve zenginlik peşinde koşacaklardı.[36] Murad zamanında Evrenos, Mihal, Malkoç, Turahan, Çandarlı ve Paşa Yiğit gibi etkin ve güçlü aileler yükseldi.[37] Mihal, Malkoç ve Evrenos Grek kökenli olmalı.[38] Bunlar Anadolulu külk sahipleriyle birlikte devletin yüksek aristokrasisini oluşturdular.[39]

Evrenos ve tüm yakınları 1386 tarihli sahte bir fermanla Karaça Nehri kıyısındaki Dumulcina kentini, Manastır'a kadar Serez'i, Behişte ve Harpişta'yı elde etmişti: "Bütün buraları ve ayrıca kılıcıyla kazanacağı yerleri, on kere yüz bin akçe kaldıracağı bir sancak gibi görsün. Seni bu topraklar üzerinde gazilere ve savaşçılara komutan tayin ettim ve adil bir şekilde hükümet etmeni buyuruyorum... Ancak topraklarının ilk önce yüce Tanrı'ya ve onun peygamberine ait olduğunu da bil! Yüce Tanrı'nın, Peygamberinin ve onun vekilinin buyrukları üzerine bunu sana hediye ettim."[40] Bu sahte belge, ailenin 14. ve 15. yüzyıllar boyunca el koyduğu toprakların sahipliğini meşrulaştıracaktı. Bu arada resmî bir ağzın kullanıldığı dikkati çekiyor. Son cümle ise özellikle anlamlıdır: Kur'an'da olduğu gibi, tüm toprağın Tanrı'ya ve Peygamber'e ait olduğu anlayışına dayanıyor. İslam hükümdarları kendilerini Tanrı mülkünün kâhyası olarak görürlerdi. Buna göre tüm topraklar, ama özellikle de fethedilmiş olanlar, devlet toprağı olup, bunların bağış veya dağıtımını ancak Sultan yapabilirdi. Bu durum, sonradan has [**mutlak mülk**] statüsüne geçen fethedilmiş topraklar [77 –*Y.Ö.*] için de geçerliydi. Söz konusu bağışlamalar fütuhata devam yükümlülüğünü birlikte

35 *Altosmanische Chroniken*, s. 35.

36 Shaw, St., J., s. 64.

37 Mutafçieva, V. P., *Agramite otnosenija*, 103.

38 Babinger, F., *Aufsätze and Abhandlungen*, I, s. 356.

39 *A.g.e.*, 107.

40 Elezoviç, G., I. L No: 3, s. 9.

getiriyordu: "Selanik şehrini fethetmeye bak. Gâvurların ülkesini sürekli yağmalayasın."[41] Sultan, fermanda ayrıca sancaklarda yönetsel bir yapının da oluşturulmasını buyurmakta ki bu, kuşkusuz gerçek hukuksal düzenlemelerden alınmış bir nokta: "Bilesin ki, sana verilen vilayetin köyleri, kasabaları birbirlerinden uzakçadır. Yönetmek ve hükmetmek için pek çok ehl-i seyf ve ehl-i kalem'e ihtiyacın olacak."[42] Ulemanın etkisi ise kendini Hristiyan köyü ve Müslüman kolonilere nasıl davranılması gerektiğine ilişkin düzenlemelerde gösteriyor: "Taşrada görevlendireceğin memurların adil olmalı ki, reaya hoş tutulsun. Beyler reayaya yol gösteren ışıktır. Işık (çırağı) itaatli olursa iyi olur. Bölgende yaşayan Müslümanların evlilik durumlarını gözetmelisin. Ancak geri kalan reayayı da hoş tutmalı ve onlara zorbalık etmemeli, yük olmamalı, tedirgin etmemelisin... Devletimizin yoksullarıyla ilgilenmelisin."[43]

Fatih devletinin iç örgütlenmesi I. Murad ve I. Bayezid'in baş sorunu olmuşa benziyor. 1455 tarihli bir Rumeli defterinden, "sahib-i mülk"ün kendilerine verilen topraklarda köyler kurmaya yükümlü kılındıkları anlaşılıyor. Burada dervişlerin kendiliğinden başlattıkları kolonileşme [78 -*Y.Ö.*] hareketinin devlete ilişkin yönüyle karşılaşıyoruz. Evrenoslar gibi, Osmanlılarla aynı düzeyde bulunan başka birtakım aileler de kent ve vilayetler elde ettiler, örneğin **Lala Şahin Paşa** hinterlandıyla birlikte Filibe'yi; Mihaller ise Plevne ve Nikopolis'i (Niğbolu). Turahanlar Rumeli'nin en büyük dört toprak sahibinden biriydi; söz konusu toprakları 1386 tarihli sahte fermandaki koşullara benzer koşullar karşılığında elde etmişlerdi.[44]

Murad ve Bayezid yaya kumandanlarını tımarlar dağıtmak suretiyle kendilerine daha sıkıca bağladılar ve yayabaşıların çiftliklerini zaman zaman tımara çevirdiler.[45] Yeni tımarlı sınıf, sultanları özellikle kaygılandırıyordu: "Ödül ve hediyelerin yolunu sipahilere açasın. İsraf ve hasislikten ise kaçınasın. Sipahinin mevkiini tanımazlık etme ve rızası olmaksızın elinden hiçbir şey alma. Cesaret ve kahramanlıklarıyla övünmektense kılıçlarını bileyip atlarına baksınlar."[46]

Murad ve Bayezid'in gönlünde yatan düşünce, ordunun tüm birimlerinin vurucu gücünün artırılması ve her an harekete geçebilir durumda bu-

41 *A.g.e.*, s. 12.

42 *A.g.e.*, s. 10.

43 *A.g.e.*, s. 11.

44 Aktepe, M. M., s. 308, 311; Beldiceanu-Steinherr, I., *Recherches des actes*, s. 208, 233; A.g.y., *En marge*, s. 28-30.

45 Gökbilgin, M. T., *XV ve XVI. Asırlarda*, s. 77.

46 Elezoviç, G., s. 12.

lundurulmasıydı. En az bunun kadar önem verdikleri bir başka konu ise, yüksek İslam geleneğine uyarlı biçimde sürdürdükleri fütuhat devletinin örgütlenmesi işiydi. **P. Wittek** bunu "orta tabakanın ulemalaşması" terimiyle açıklar. O sırada uçlarda ise gaziler ve unutmamak gerekirse, Türkmenler, yayalar, müsellemler ve akıncılar duruma hâkimdi.[47] 12. yüzyılda Anadolu'da olanlar başka bir düzeyde yinelenmekteydi.

Murad dışarıda, Balkan devletleri ve Anadolu beyliklerine karşı, ayrı yöntemlerle de olsa, iki cepheli bir mücadele yürütüyordu. Doğu'da, Kastamonu örneğinde olduğu gibi, beyliklerin taht kavgalarına karışarak nüfuz kazanmaya çalışıyordu. Oranın beyi Bayezid, Sivas Sultanı Ahmet'e hasım olmuş, sonra da yenilmişti, ama Osmanlılara karşı konumunu koruyabilmek kaygısından hasmıyla barışmak yoluna gitmişti. Oğlu Süleyman ise onu devirip Murad'a bağlanmayı yeğledi. Murad onu esir aldıysa da sonradan kaçmasını engelleyemedi ve Beyliğin silahlı kuvvetlerinin baskısı karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. İlk girişimde Kastamonu'yu alamadıysa da birtakım stratejik noktaları tuttu ve bunları oğlu Bayezid'e devretti. Anadolu beyliklerine boyun eğdirme sürecinin ilk aşamasında bir vasi olarak beylerarası üstünlük durumunun tanınması ona yeterli gelmiş olmalı. En büyük oğlu Bayezid'in düğününe Karaman, Hamid, Menteşe, Saruhan ve Kastamonu beylerini çağırdığı zaman yaptığı gibi her fırsatta onlara gücünü kanıtlama çabası içindeydi.[48] Anadolu politikasının uzun vadeli hedef ve emelleri hususunda hiçbir kuşkuya yer olmamakla birlikte, tedbir ve sabır bu politikanın temel direklerini oluşturmaktaydı. Koruyucu ellerini güneydoğu Anadolu üzerinde tutmakta olan Memlûklerin muhtemel bir müdahalesinden çekiniyordu. Bu nedenle 1386'da Karamanoğlu'na karşı sefere çıkmadan önce Mısır Sultanının onayını garantiye aldı.[49]

Avrupa'da ise bambaşka biçimde davranmaktaydı. Burada kendini dizginlemek zorunda değildi, güçler dengesi dışında kararları etkileyecek bir faktör yoktu. Yalnız Bizans'ı istila değil, aynı zamanda öteki güneydoğu Avrupa devletlerini savaş ve boyun eğdirme tehdidi altında tutuyordu. 1363'te Philippopolis (Filibe), 1369'da da Adrianopolis (Edirne) düştü. Bulgar çarı yine de Bizans ile iş birliği fikrine pek ısınamadı ve Türklere yaranmayı tercih etti ki, bu da 1364'te Bulgaristan ile Bizans arasında silahlı çatışmaya varan bir mesele çıkmasına yol açtı.[50] V. Yoannis daha 1355 yılında Papa VI. Innosens'ten 3 kalyon, 40 şövalye, 100 atlı veya 1000 yaya asker yollamasını

47 Wittek, P., *Deux ehapitres*, s. 316.

48 Löwenklau, J., s. 236.

49 Flemming, B., s. 102.

50 Ostrogorsky, G., *Geschichte*, s. 428.

rica etmişti ve böylece, Bizans'ı Türklere karşı savunma karşılığında, tebaası ile birlikte Katolik kilisesinin kucağına dönmeye hazırdı.[51] Pazarlıklar yine her zamanki gibi, Papalığın anlayışı uyarınca, her türlü yardımdan önce gelmesi gereken kiliseleri birleştirme tartışması nedeniyle başarısızlığa uğradı.

Bizans'ın 70'li yıllardaki güçlü Türk yayılmasına rağmen Tuna bölgesinde gerek siyasal gerekse de iktisadi açıdan oldukça iyi tutunması şaşırtıcıdır. Tuna deltasındaki Vicina'da Grek tüccar kolonisi, siyasal egemenliğin kaybedilmesinden sonra da ticari nüfuzunu sürdürmesini bildi. Cenovalı noter Antonio Podenzolo'nun kayıtlarından anlaşıldığı üzere, 1360/1361'de Tuna havzası Konstantinopolis'in tahıl ambarı konumundaydı.[52] İmparator V. Yoannis'in oğlu Mikhael Paleologos'un, Varna bölgesinde 1347'den itibaren kendine bir devlet kuran Dobrotica despotuyla girdiği ilişki önemsiz sayılamayacak sonuçlar doğuracaktı. Mikhael 1367'den sonra Despot'un kızıyla evlendi ve bölgeyi babasından "Apanaj"* olarak aldı. Böylelikle Bizans Batı Karadeniz bölgesindeki kentlerde egemenlik iddialarını sürdürdü.[53] Eflak'taki (Valahya) Bizans ticari etkinliği E. Stanescu tarafından, tekil ya da rastlantı oldukları iddia edilemeyecek denli yoğun belgelenmiştir.[54]

Bizans dış politika konusunda ise "Batı rotası"nda diretti, yani Latinlerden yardım aradı ve diplomasi yoluyla yeni bir haçlı seferi başlatmaya çalıştı.[55] Bu nedenle 1371'de Meriç kıyısındaki Cernomen'de yapılan ve Hacı İlbey'in Sırpları yendiği kader savaşında (Sırp Sındığı) Bizans birlikleri yer almadı. Bu esnada V. Yoannis ricacı olarak Venedik'te eyleşmekte, oğlu Andronikos ise başkentte babasına fesat kurmaktaydı. Niyetlerine alet etmek istediği Murad'ın desteğini güvenceye almak düşüncesiyle, Sırpları yalnız bırakmış olması ihtimali dıştalanmamalı. Kendisi ve sarayı, Sırp Çarına boyun eğdirilmesine ve Makedonyalının elinden alınmasına sevinmemiş olamazlar. Ancak 1371 sonrasında artık kimse ne başını kuma sokabilir ne de yaklaşan tehlikeyi önemsiz gösterebilirdi. Demetrios Kidones tüm anti-Türk güçlerin birliği çağrısında bulunanlardandı. Papa ve ilk ağızda Türk baskısına boyun eğmek korkusundaki bir dizi hükümdar 1.10.1373 günü Thebai'de

51 Raybaud, L. M., s. 249.

52 Matsehke, K.-P., "Zum Charakter des byzantinischen Schwarzmeerhandels im 13. bis 15. Jahrhundert", *Wiss. Zschr. der Karl-Marx-Universität, Gesellschaft-und sprach-wissenschaftl, Reihe, 19*, J. Leipzig 1970, s. 448.
[Y.Ö.] Hanedanın siyasal iktidarda hakkı olmayan mensuplarına arpalık olarak verilen malikâne.

53 Schreiner, P. *Studien*, s. 149, 153.

54 Stanescu, E., s. 228.

55 Medvedev, J. P., *K voprosu o prinçipak vizantyiskoy diplomatii nakanuia padenia imperii*. BB 33, 1972, s. 133.

toplanan bir kongrede bir araya geldiler. Ancak Macar tahtının temsilcileri gelmediğinden ve Ulah Voyvodası ile Bulgar Çarı İvan Straşimir'in ittifakına kimileri yan gözle baktıklarından etkili bir sonuç alamadan dağıldılar.[56]

Murad şaşkın düşmanlarının tüm planlarını altüst etti. V. Yoannis'i vasal statüsüne indirgeyerek askerî yükümlülük altına aldı. Aynı sırada Straşimir de Osmanlı hükümranlığını tanımak zorunda kalıyordu.[57] Türk gemileri Halkidiki Yarımadası önlerinde seyrediyor, Aynaroz manastırlarına ve bunların mülklerine saldırıyor, buralarda soygun ve kıyım yapıyorlardı. 3 Venedik gemisi sıkışmış durumdaki keşişlerin yardımına koşarak bir koyda üslendi.[58] Daha 14. yüzyılın ilk yarısında pek çok manastır korsan saldırısına uğramıştı. Korsanlar Aynaroz için sürekli bir tehdit unsuru oluşturuyorlardı. Pek çok kellia boşalmış, keşişler de daha büyük manastırlara sığınmışlardı. Kimileri de daha uzaklara kaçıp kıyıdan uzaktaki kesimlerde, bu arada Gregor Sianites'ın yaptığı (1346) gibi Sozopolis yöresinde yeni kellialar kuruyorlardı.[59] Bu yetmiyormuş gibi, hizipleşmeler Bizans'taki imparator ailesini birbirine düşürdü. 1373'te daha tahta çıkmadan veliahtlıktan uzaklaştırılan kısa görüşlü beceriksiz Andronikos 1376'da babasını ve kardeşi Manuel'i iktidardan düşürüp Tenedos'u (Bozcaada) Cenovalılara, ayrıca 1366'da Savoyalı Amodeo'nun geri aldığı Gelibolu'yu da Murad'a teslim etti.[60] Murad, kendisine rahat durması için verilen bu değerli hediyeye rağmen, Venediklilerin Ioannes ve Manuel'i serbest bırakmalarına hiç aldırmadı bile. Bu son ikisi 1379'da tahta yeniden çıkacaklardı. Murad, ordusunu ve kendisine ödenen haracı meşruluğunun tanınmış olması için yeterli görüyordu.[61] Sultanın baskıları karşısında, İmparator, Selimbria (Selimpaşa), Herakleia (Marmara Ereğlisi) ve Rhaidestos'u IV. Andronikos'a bırakmak zorunda kaldı. Konstantinapel'deki durumun acıklı bir tablosunu Kidones bize şöyle aktarıyor: "Açlık, bulaşıcı hastalıklar, cinayet ve ihanetler, kentten kaçışanlar, bütün bunlar her gün olan şeylerdi. Türklerin yarattığı sinir bozucu tehdit tüm ticaret "ve toplum hayatını felce uğratmıştı". Mora yarımadasının Bizans'ın öbür devlet parçasıyla bağları, İmparator I. Theodor'un üçüncü oğlu olan Mistra despotu yüzünden gevşemişti.[62]

56 Stanescu, E., s. 226.

57 Charanis, P., *The Strife*, s. 292. Ostrogorsky, G., "La prise de Serrés par les Turcs", *Byzantion XVI*, 1965, s. 321.

58 "Oi toiautoi ismailutai stiksan stolon megan ploion..." Vie de Saint Niphon 18, s. 24.

59 *Actes Dionysiou*, s. 7.

60 Charanis, P., *The Strife*, s. 298. Loenertz, R. J., *Les recueils de lettres de Demetrius Cydonés. Studi e Testi 131*, 1974, s. 114.

61 Fenster, E., s. 228.

62 Ostrogorsky, G., s. 448.

Murad'ın Rumeli'deki siyasal amaçları "böl ve yönet" ilkesi altında gerçekleşiyordu:

Haraç ödemekle yükümlü uydu devletçikler kurmak, Türk birliklerinin Macar sınırlarına ulaşacağı günler uzakta değildi. Daha 1369'da Valahya (Eflâk) Prensi Vladislav Vlaicu (1364-1377) ile ilk cebelleşme patlak verdi ve 1389'da, Murad'ın öldüğü yıl, akıncılar ve sipahiler, prensliğin **Tuna**'nın yukarı kıyılarına rastlayan topraklarını işgal ettiler.[63] İmparatorluğun ikinci büyük kenti olan **Selanik**, iyi yürekliliğini beklediği **Sultan**'a 1387'de kapılarını sonuna kadar açtı.[64] O zaman **Kidones** şöyle yazıyordu: "Kent halkı düşmandan yana koşuyordu, hatta doğruyu söylemek gerekirse, böyle yapmak zorunda bırakılmıştı." Kentin yukarı tabakaları, detetizm'ini daha 1385'te Tanrı'nın iradesine karşı silahlanıp savaşmaya çağırır. Ama bu karmakarışık durumda kendisi de kararsızlığa düşer, hiçbir çare, hiçbir umut ışığı görmez.[65] Selanik halkı, teslimiyetçiliği yüzünden Murad'ın her şeyden önce yalnız haraç almakla yetinmesini sağlamıştı.

Batı da artık kiliselerin tam bütünleşmesi sağlanır da, Yunanistan'ı kurtarırız hülyalarından uyanmaya başlamıştı. V. Yoannis 1366'da Macaristan'a, 1369'da Roma'ya gidip yalvarmış, ama eli boş döndürülmüştü, ancak Meriç muharebesinden sonra taktik değiştiriliyordu. Papa XI. Gregor (1370-78) Macar Kralı Ludwig'e ve Venedik düküne kişisel olarak başvurup bir haçlı seferine ön ayak olmak istiyordu. Gregor, Türklerin Adriyatik kıyılarını vuracakları telaşı içindeydi, İtalya için tehlike çanları çalıyordu.[66] 1373'te Macar piskoposlarından, Hristiyan haçını Türklere karşı korumak için dua etmelerini ve hoşgörülü davranma vaadinde bulunmalarını istedi.[67]

Ludwig'in Osmanlıların eline düşmesi hâlinde, Haçlı Seferinin başına geçmesini dilediği İmparator IV. Karl'a da bir mektup yazarak aynı şeyleri ondan da istedi.[68]

Demetrios Kidones Batılıların bu girişimlerini selamlamakta, kurtuluş yolunun Bizans'ın ancak Roma ile birleşmesi hâlinde açılacağına inanmaktadır. Eğer Türkler bu birleşmeyi duyacak olsalar paniğe kapılıp kaçacaklardı, çünkü eski kehanetlere göre Konstantinopol'in kurtarıcılara Alplerin ötesinden, denizin öte kıyısından geleceklerdi. Kidones Eski-Roma'nın öncüllüğünü tanıyor ve Bizans'ın tekelcilik iddiasını olumsuz buluyor, böylece

63 Florescu, G. G., s. 139.

64 Bakalopoulos, A., s. 287.

65 Dujçev, I., *La Contribution*, s. 86, 88.

66 "... intendunt venire ad maritima et partus obtinere maris Adriatieae." Mollat, G., I. No: 745, s. 104.

67 *A.g.e.*, I. No: 1610, s. 226.

68 *A.g.e.*, I. No: 1651. s. 232.

imparatorluğun resmî ideolojisinin temellerini sarsıyordu. [Kiliselerin birliği açısından] "Mutlak Gerçekleşme yerini sadece ilişkilere bıraktı, Roma Bizans'ın yanında ve önünde belirdi."[69] Bütün bunlar kaba gerçeklik karşısında hiçbir başarıya ulaşamayacaktı.

Yazışmalar, karşılıklı çağrılar ortalıklarda dolanıp durdu, ama çoğu kez olduğu gibi, elle tutulur bir şey ortaya çıkmadı. Muhtemel bir haçlı seferinden pek umutlu olmayan Venedik, Murad'ı her şeyden önce denizlerden uzak tutmak için bir güvenlik kuşağı oluşturma çabasındaydı. Bu amaçla, 1381'de küçük adaları ve Orta Yunanistan ile Peloponnes bölgesindeki limanlara işgale girişti. Ancak bu planlar Bizans'ın savunma önlemleriyle çatıştığı için, yalnız Euboia bölgesindeki egemenliğini yaymak ve Arşipel adalarının prensleri üzerindeki koruyucu gücünü pekiştirdi.[70] Venedik Cumhuriyeti'nin başlıca kaygısı Ege bölgesini üsleriyle güvence altına almaktı. Bu amaçla serbest hareket edebilmek için küçük Latin ve Grek tiranlıklarını adım adım sindirmek istiyordu.[71] Gerçi Grek köylüleri ve zanaatçıları bu politikaya karşı çıkmadılar, ama tüccar ve feodal beyler karşısına dikildiler. Latinlerden çok Martolos'lar ve Türk akıncılardan çekiniyorlardı. Ortodoks kilisesiyle arayı bozmamak için [Venedikli] Serennisima, papazlara ve keşişlere ayrıcalık tanıdı. Euboia yöresinde Greklerin, ayinlerini yılda 50 hiperpira [haraç] karşılığı Katolik piskoposluğunda yapmalarına izin verildi.

Batılılar arasındaki bölünmüşlük, Greklerin iki papaya birden ödeme yapmaları yüzünden mali güçlerini zorluyor, Venedik senatosu da onları böylece korumuş oluyordu,[72] ancak Venedik'in elinde yapacak başka bir şey de yoktu. Osmanlıların karşısına tek başına dikilmeye ne askerî ne de siyasal güçleri yetiyordu. Türklerin ilerleyişini durdurmaya dolaylı yollardan çaba gösteriyor, Murad'ın düşmanlarını gizliden gizliye destekliyordu. Buna karşılık Sultanla ve sarayla ilişkilerini Venedik resmî düzeyde dostça tutuyor ve Türk birliklerinin kendi bölgesinden geçmesine 1384'te olduğu gibi izin veriyordu.[73] Murad'ın ise bu Markus [Venedik] Cumhuriyeti'ne karşı açıkça cephe almakta hiçbir çıkarı yoktu. O 1388'de daha çok Sırbistan ve Bosna'da kesin sonuçlu bir savaş vermeyi tasarlıyordu. İlk darbe Bulgaristan'a rastladı, çünkü Bulgar çarı, Uroş'un 1371'de ölümünden sonra bu ülkeye el koyan Sırp despotu Lazar'la cebelleşiyordu.

69 Fenster, E., s. 233.

70 Thiriet, F., *La Romanie*, s. 359.

71 Cessi, R., s. 250.

72 Thiriet, F.-Wirth, P., "La politique religieuse de Venise à Négrepont à la fin du XIV e siècle", *BZ 56*, 1903, s. 300-302.

73 Cessi, R., s. 251.

Osmanlı birlikleri 15.6.1389 günü Kosova Ovası'nda (Amselfeld) birleşik Sırp-Bosna ordusuyla karşılaştılar. İki tarafın da ağır kayıplar verdiği çok kanlı bir cenk oldu. Gerçi Sultan, Sırp kahramanı Miloş Kobiliç tarafından hançerlendi ve Türk ordusunun sol kanadı yok edildi, ama Şehzade Murat ve Yeniçeriler zafere ulaştılar. Despot prens Lazar ve maiyeti idam edildi. Sırbistan haraca bağlandı, asker vermek zorunda bırakıldı.[74] Öte yanda, Tırnova ve Vidin çarları arasındaki kavgalar, onların Türklere karşı savunma savaşına katılmalarını çoktan engellemiş bulunuyordu. Vidin devletinin özerkliği daha Murad hayattayken elden gitmişti.[75]

Türk inanç savaşçılığı açısından Murad gazi [şehit] olarak ölmüştür. Ahmedî'nin *İskendernamesi* bundan şöyle söz eder:

> Ordunun büyükçe bir bölümü düşmanı kovalıyordu
> Ve hükümdar bir yerde tek başına durup kaldı;
> Çevresinde saraydan birkaç kişi vardı.
> Ordusunun geri dönmesini beklerken
> Komutanlarından birini gördü.
> Ama oracıkta baştan aşağı kana bulanmış bir kâfir
> Ölülerin arasına saklanmış yiğit hanı iyice görebiliyordu.
> Kader böyle imiş, yerinden kalktığı gibi
> Hançeriyle hükümdara saldırıp saplayıverdi
> Ne mutlu o gazi Sultan'a ki anında şehit oluverdi.
> O bir kahramandı, öldüyse şehit olarak
> Ölümü sevap ve adildir.[76]

Murad'ın ölümüyle birlikte yüksek İslam ve gazilik arasında denge de kayboldu. Kuvvetler dengesi açık bir şekilde yüksek İslam'dan yana kaydı. Yıldırım I. Bayezid[77] boy ve soy ilişkilerini, gazilik ve beylikliği bırakarak "İmparatorluğu fırtına hızıyla kemale erdirmek..." istiyordu. "Ulemayı tercih etti, çevresini onların incelikli ve neredeyse modası geçmiş kültürüyle doldurdu ve bu, koşulların bunca basitliğine rağmen, kamuoyunda hiç dengesini bulamayacak olan kuşkulu ikilemlere yol açtı."[78]

Bir Osmanlı elçi heyeti, 1394'te Kahire'deki Halife I. **el-Mütevekkil**'den, Sultan **Berkuk**'un da onayıyla, Osmanlı hükümdarının Sultan unvanı kabul ettiklerine ilişkin ferman aldı, oysa **Memlûkler** açısından yalnızca bir

74 Muharebenin ayrıntıları için, *Chalkokondyles*, L. L., C. 1, s. 40, II, s. 56 ve Radojçiç, N., "am Kosova Polje", a.g.y., s. 247-251.

75 Petrov, P. X., *Torgovye svyazi mejdu bolgariye i dabrovnkom v XIV veke.* AIESEE I, s. 367.

76 Basagiç, S., "Najstarija turska vijest o Kosovskom boju", *GZMS 36*, 1924, s. 99.

77 Chalkokondyles tarafından doğru çevirilişi: *O leilaf*, C. 2, VT., s. 85.

78 Taeschner, F., *Der Weg*, s. 212.

tek meşru sultan olabilirdi. Herhalde Berkuk, doğudan yaklaşan -Timur- tehlikesi karşısında pireleniyor ve bir uzlaşma arıyordu.[79] Ayrıca Bayezid da Mısır'ın nüfuz alanı içinde kalan Güney Anadolu kıyılarına yönelmekte tereddütlü davranmıyor değildi.[80]

Nedir ki onun açıkça ortaya koyduğu hedef Konstantinopol idi. V. Ioannes ve onu izleyen İmparator Manuel'i fırsat buldukça aşağılıyordu. Ama bu ikisinin, G. Vismara'nın ileri sürdüğü gibi, Küçük Asya'daki son Grek kalesi olan Philadelphia'yı bir ara işgal ettiklerine ilişkin bir kanıt yoktur.[81] Her iki imparator da, 1390 yıllarında Cenova ya da Lemnos'ta (Limni) oyalanıyorlardı.[82] Aslında imparator, kent halkını teslim olmaya çağırmış ve bir Türk garnizonunun şehirde konaklamasına ses çıkarmamalarını istemişti.[83] Manuel, Murad'ın diretmesi üzerine 1387'de Bursa'ya gitmişti ki bunun, ileride tahta çıkacak biri için ne büyük bir aşağılanma olduğunu kabul etmek gerekir. Gördüğü iyi kabule rağmen Manuel bütün direnme planlarını bırakıp Bizans'ın avutma politikasının boşa çıktığını itiraf etmek zorunda kaldı.

Selanik'i aldıktan sonra hükümdar, Manuel karşısında bir başka zafer daha kazanmış oluyordu.[84] Murad, Bizans'ı bir uydu devlet hâline sokmuş olmakla yetinirken, Bayezid bu politikayı bıraktı ve bunu ilk kez, Mora despotu Theodor I. Paleologos'a karşı aldığı tutumla gösterdi.

Oysa Paleologos 1387'de Evrenos Bey'le birlikte Latinlere karşı ittifak kurmuş, 1338'de Murad'ı hükümdar olarak tanıyıp ona uydu-krallık yemini etmişti, ancak bütün bunlar Bayezid için yeterli değildi. 1392'de II. Manuel'i (1391-1425) herkesin önünde rezil etmek için, bir Türk filosuna komuta etmeye zorladı.[85] Aynı yıl Venedik, Mora'daki faaliyetlerini yoğunlaştırıp Rodos, Khios ve Kıbrıs'ı Yıldırım'a karşı bir ittifak içine almaya çalıştı. Amiral Dandalo'ya Ege'deki Osmanlı teknelerine saldırma emri verildi. Bayezid Anadolu harekâtını tamamlar tamamlamaz Rumeli'ye yöneldi. H. İnalcık'a göre, Bayezid Nisan 1394'te Selanik'e doğrudan Osmanlı yönetimini getirmiş ve kaleyi basmıştır.[86] 1393/94 kışında, Paleolog'a Serez'de kurduğu otağa aileleriyle birlikte gelmesini emretmişti; onları öldürüp

79 Wittek, P., *Le Sultan*, s. 381.

80 Flemming, B., s. 105.

81 Vismara, G., s. 72.

82 Schreiner, F., *Philadelphia*, s. 409.

83 Dölger, F., *Regesten*, 5. No: 3191 a.

84 Barker, J. W, *Manuel II*, s. 62.

85 Loenertz, R., s. 171.

86 H. İnalcık burada Neşrî'ye gönderme yapıyor. J. W. Barker, s. 277. A. Bakalopoulos (s. 290) ve A. E. Vacalopoulos (*Oistory*, s. 65-67) ise Dukas'a dayanarak kentin 1391 tarihinde ve haraç ödemediği için zorla alındığında diretiyorlar. Ancak olayların genel bağlamı İnalcık'ın tezini haklı çıkarıyor.

Konstantinopol'de tahta geçmeyi planlıyordu.[87] Patrik Kanabi'ndaki yazıcı loannes Khortasmenos, Bayezid'in Manuel'i kör edip Serez'e gelen tüm Slav vasalları celladın eline teslim edeceğini duyduğunu anlatıyor.[88] Ancak Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa hükümdarın bu emrini yerine getirmemiştir. Bayezid, kale komutanlarına mektup yazıp I. Theodor'u kalelerini, özellikle Argos'u Türklere savaşmadan teslim etmeye zorlamıştı. Bundan sonra imparatorun ailesiyle birlikte Peloponnes gitmiş kentler ve kaleler fethedip Theodor'a, onu serbest bırakmayı söz vermişse de tutmamıştır. Ancak Manuel ve maiyetiyle kaçmayı başaran Theodor, Korinth yöresini savunmaya girişmişti. O sırada Sultan, Berkuk'un kendisini uyarıp Timur'un yaklaştığını bildirmesi üzerine Mora'dan ayrılmıştır.[89]

Bu olaylar sırasında Ali Paşa'nın tutumu dikkate değer. O da babası gibi kazasker görevini üstlenmiş, başvezirliğe doğru ilerliyordu. 1388'de Bulgaristan'ın ele geçirilmesinde yararlılıklar göstermiş ve Kosova Savaşı'nın kesin sonucunu hazırlamıştı. O da I. Murad'ın emellerini paylaşıyor, yeni Rumeli'de Türk protektoryası altında bir uydu (vasal) krallıklar sistemi düşünüyordu. O nedenle Grek imparatorluk ailesinin kökünü kazımaya ve Konstantinopol'in fethine karşı çıkıyordu. Ali Paşa'nın anlayışına göre, imparator Greklere hükmetmek için bir alet işlevini görecekti. Bunda belki, Doğu'dan Timur kılığında gelen bir tehlikenin de rolü vardı. İki büyük gücün çatışmasının kaçınılmaz olduğunu önceden görmesi, Vezir'in uzak görüşlülüğünü kanıtlıyor.[90] O bakımdan Rumeli'yi güvenceye alıp Osmanlıların sırtını barışçı bir dünyaya dayamasını istiyordu. Onun bu devlet fikrine karşı öbür ordu komutanlarından ters sesler geliyordu. Bunlar Balkanlar'daki gazi harekâtının Konstantinopol'e yapılacak saldırıyla doruğuna vardırılmasını amaçlıyorlardı. Onların sözcüsü yılmaz savaşçı Timurtaş'tı. Kenarda köşede kalan Grek devletçiklerini fethetmekle Bizans ile Macaristan arasında muhtemel bir ittifakın önü alınmış olacaktı.[91]

Hükümdar bu gruptan yanaydı, ama tamamıyla farklı nedenlerle... Cihat fikri kafasından çoktandır silinip gitmişti. Onun hayalinde Mısır ve Suriye'deki Memlûk Devletlerine benzer bir Doğulu feodal devlet modeli vardı, ama bunu Balkanlar'daki Hristiyan hanedanları köstekliyordu. Hristiyan tebaanın herhangi meşru bazı muhalefet şansını önceden kırmak için o hanedanları saf dışı bırakmak gerekiyordu. 1393'te Tırnovo'yu aldıktan sonra

87 Loenertz, R., s. 174; Charanis, P., *The Strife*, s. 313 Zum Datum und den Teilnehmern, İnalcık, H., "Bayezid I", *The Encyclopaedia of Islam*, n.e.t. I. 1960, s. 1118.

88 Hunger, H., *Zeitgeschichte*, S. 158.

89 Loenertz, R., s. 177, 179; Zakythinos, D. A., *Le despotat*, I. s. 154.

90 Uzunçarşılı, İ. H., *Ali Paşa*, s. 325.

91 Alexandrescu-Dersca, M. M., *La campagne*, s. 8.

bu tasarımını Bulgar Çarı Stratşimir'in ailesine uyguladı, ailenin bireyleri ya ortadan kayboldu ya da İslam'a döndürülüp Anadolu'da küçük mevkilere getirildiler.[92] Rumeli'deki bu "kasırga"ya kimsenin karşı duracak hâli yoktu. 1394'te Rovina'da ve 1395'te Turnu Magurele'de Sultan'ın karşısına dikilmeye kalkışan Valahya (Eflâk) prensi ihtiyar Mircea (1386-1418) bile kesin sonuçlu bir savaşa girmeden sık ormanların içinde kayboldu,[93] sonunda barışı haraç ödeyerek satın almaktan başka çıkar yol görmedi.[94]

1392-95 arasındaki askerî harekât Latin dünyasını alarma geçirdi, ama Macaristan bile artık doğrudan tehdit altına girmişti. 1387'den beri Macar kralı olan Sigismund, aceleyle Roma, Paris ve Venedik'e başvurarak bir haçlı seferine kalkışılmasını istedi. Oysa Venedik'in durumu kritikti; cumhuriyet olarak bir anti-Türk cepheye katılamıyordu, üstelik Bayezid ile ticari ilişkiler kurma peşindeydi. 6.3.1390'da elçisi Fr. Querini'yi Sultan'a gönderip Türk limanları üzerinden Venedik ve Romanya'ya tahıl sevk etme dileğinde bulundu. Sultan'a modius (333 litre) başına 1 hiperpiron gümrük ödenecekti. Levant kolonilerine tahıl ulaştırmak Markus Cumhuriyeti için yaşamsal bir sorundu. Tahıl tüccarları çoktandır Osmanlı kontrolü altında bulunuyordu, dolayısıyla senatonun Sultan'a başvurmaktan başka çaresi kalmamıştı. Ayrıca Türk Anadolu bir iş gücü deposuydu ve 1390'daki veba salgını Girit'te çok sayıda ölümlere yol açınca iş gücü açığı doğmuştu. Senato 1393'te ihtiyaç duyduğu tarım işçisi köleler için 3000 hiperpira ödemeye hazırdı.[95] Daha ucuz köleleri başka nereden bulabilirdi ki?

Serenissima 1392'de Bayezid'i ürkütüp bazı ayrıcalıklar koparmak umuduyla bir "deniz birliği" oluşturmayı tasarladı. Böylece Venedik, yalnız Peloponnes kıyısındaki mevkilerini değil, İyonya adalarını da güvenceye almış olacaktı. Çünkü bu adalardaki tuzlalar Dubrovnik (Ragusa) ve Dalmaçya'nın elden gitmesinden sonra Venedik "için olağanüstü önem kazanmıştı. Aranan bir meta olan tuz, Ragusa'ya ve başkentlere özellikle Korfu ve Leukas'tan sevk ediliyordu.[96] Nedir ki Venedik, 1395/96'da Türklere

92 Tırnovo'nun işgali ve oturanların Küçük Asya'ya sürgün edilmesine ilişkin ayrıntıları Gregor Camblak aktarıyor. Son Bulgar Patriği Euthymios'un öğrencisi olan bu kişi de sürgünler arasındaydı ve kentin işgal nedenini Türklerin askerî gücüne değil, "gizli Tanrısal takdir"e bağlıyordu. İvanov, J., s. 55-65.

93 Florescu, G. G., s. 139.

94 Thiriet, F., *Régestes I*. No: 768, s. 184. Girit'in ekonomik önemi açısından Venedik'in önerdiği yüksek meblağa şaşmamak gerekir. Tahıl, üzüm, şeker kamışı ve pamuktan elde edilen gelirler büyük miktarlar tutuyordu. Ormanların kesilmesiyle geniş otlaklara yayılan hayvan sürüleri Venediklilerin peynirden büyük kazanç elde etmesini sağladı. Thiriet, F., "Quelques réflexions", s. 403.

95 Thiriet, F., *Régestes I*, No: 828, s. 197.

96 A.g.y., "Les interventions Vénitiennes", au XIV, siècle, Triton Panionion Synedrion Praktik, 1967, s. 337-384.

karşı bir haçlı seferine katılmaya yine de cesaret bulamadı. Tüccar cumhuriyeti, sınırlı harekât ve ufak tefek çıkar açmazlarıyla yetinmek istiyor, uzun vadeli ve hiç ulaşılamayan hedeflere yönelik ağır aksak şövalye savaşlarıyla kazanacağı şeylerden daha fazlasını elde edebileceğine inanıyordu. Sigismund ve Papa IX. Bonifas'ın (1389-1404) sıkıştırması sonunda Venedik 1395 aralığında şu açıklamayı yaptı: "Deniz birliğine katılmamız daha etkili olur, çünkü karada pek gücümüz yok, oysa denizlerde Türklere karşı sürekli savaş verebiliriz." Üstelik yan tutmadıkları sürece, Bizans'a yiyecek maddesi sevkini bile sürdürebilirlerdi. O bakımdan Türkleri korkutacak bir donanma kurmaya daima hazırdılar.[97]

Venedik'in ileri sürdüğü bu gerekçeler pek de haksız değildi. O güne dek Batılı egemenlere hiç güveni olmamış, sonunda hep kendi başının çaresine bakmak zorunda kalmıştı. 90'lı yıllarda senato, Bizans başkentinin savunulmasını baş görev sayıyordu. Donanmaları 1393'ten bu yana her ablukayı kırıp Çanakkale Boğazı'nı ve Karadeniz yolunu açık tutmuştu.[98] 1395'te Bayezid'in Hristiyan gemilerine karşı koyduğu tahıl ambargosu yoğunlaştı. Girit, Modon ve Koron açlıktan kırılıyor, merkezden ekmek bekleniyordu.[99] Ayrıca bir Türk-Bizans ittifakından ve Venedik kolonilerinin temizlenmesinden de korkuluyordu.[100] II. Manuel, Bayezid ve Peralı Cenovalıların aralarında tek tek barış yapmaları olasılığı, 1395'ten beri senatonun tepesinde bir karabasan gibi dolaşıyordu.[101]

Sigismund, tüm enerjisini kullanarak karşı saldırıya geçmek, Macaristan üzerindeki baskıyı savuşturmak, Hırvatistan ve Bosna'da egemenliğini pekiştirmek ve sonunda Osmanlıları Çanakkale Boğazı üzerinden kovalamak peşindeydi. Hatta 1396'da Macar, Fransız ve Almanlardan oluşan büyük bir haçlı ordusunu harekete geçirmeyi başardı. Amaç yalnız Türklerle savaşmak değil, Batı'daki ayrılıkçıları da cezalandırmaktı. O nedenle, Tanrı'nın şövalyeleri Türk boyunduruğu altında yaşayan Ortodoks halka akla gelmedik eziyetler çektirdiler. Türk akıncıların yaptıkları solda sıfır kaldı. Haçlıların geçtikleri yollar, yağma, yangın ve yıkıntılarla dolup taştı.[102] Nikopolis'te (Niğbolu) uğradıkları çökertici yenilginin acısını, sanki Tanrı'nın yargıçları gibi, yalnız Osmanlılardan değil, doğu Hristiyanların-

97 A.g.y., *Régestes I*, No: 892, s. 210.

98 A.g.y. *La Romanie*, s. 364.

99 Silberschmidt, M., s. 160.

100 A.g.y., s. 97.

101 Thiriet, F., *Régestes I*, No: 931. s. 218.

102 Atya, A. S., s. 443.

dan da aldılar.[103] Latinlerle birleşme yanlısı olmayan Grekler dehşetli bir şamar yediler. W. Nordenbunlardan şu sonuca varıyor: II. Manuel bile artık hiçbir siyasal etkinliği kalmayan kiliseler birliği idealinden koptu.[104] J. W. Barker ise daha inandırıcıdır: Manuel, Serez'de başına gelenlerden sonra politikasını Batı'dan gelecek silahlı yardım doğrultusundan saptırmamış, hatta Bizans'ın kendini tehdit eden kaderden ancak Latin müdahalesiyle kurtulabileceğine, Niğbolu felaketinden sonra iyice inanmıştır.[105]

Konstantinopolis'i kıskıvrak çevreleyen kuşatma ancak dışarıdan yapılacak bir yardımla kırılabilirdi. Oysa halk bambaşka düşünüyordu. Bayezid 1398'de çıktığı intikam seferinde Buda önlerine gelip[106] binlerce esirle döndüğü zaman, başkentin sıkıntılara alışan ahalisinde hiçbir acıma duygusu belirmemişti.

Bütün bu olayların getirdiği ağır sonuç, Ortodoks manastırlarının Türklerle barışmaya başlaması oldu. Bunun nedenleri, Osmanlılarıntoprak açıcı fetihleri sonunda, uğradıkları ekonomik kayıpları kapamak isteyen feodal soyluların rahiplerin arazilerine el koymak istemeleriydi. Bizans'ta daha 1340'lı yıllarda Güney Makedonya'da toprak hacizleri başlamış, Stefan Duşan, feodallere yeni bağışlarda bulunarak bunu engellemeye çabalamıştı.[107] İmparator V. Yoannis 1367'de Patrik Filotheos'a (1364-76) ricada bulunup Konstantinopolis ile Selimbria (Silivri) arasındaki kilise topraklarının, buraya askerleri yerleştirmek için sınırlı bir süre devlete bırakılmasını istemişti. Ancak patrik ve Sinod Meclisi bunu geri çevirdiler. Ama 1371 Meriç Savaşı'ndan sonra Basileus (imparator) tüm manastır mülkünün yarısına el koyup bunları pronoia'ya [79 –*Y.Ö.*] dönüştürdü.[108]

Ama bu arada manastırlar yalnız toprakların yarısını değil, ellerinde kalan topraklardaki rantlarının çoğunu yitirdiler, yani pronoia sahiplerine verdiler ki bu da onları çökertti. Özellikle Aynaroz rahipleri, kopardıkları rantlara rağmen, ordunun gücünü artıramayan pronoia sahiplerinden nef-

103 Rosetti, R., "The battle of Nikopolis (Niğbolu) 1396", *The Slavoniç Review, 15*, 1937, s. 629-40. H. J. Kissing, Türklerin yenilmezlik şanı Latin dünyasında o zaman ortaya çıktı derken, "Niğbolu'yu Türk korkusu sarmıştı" 15./16. yüzyılda Türk korkusu ve Türklere beslenen ümit konusunda, Bkz.: *Südost Forschungen* Güney-Doğu Araştırmaları Kitaplığı XXIII, 1964, s. 6.

104 Norden, W., s. 711.

105 Barker, J. W., *Manuel II*, s. 122, 140.

106 "... ita et hic usque ad Budam urbem pervastans, magnaque cum Victoria inde reversus et... multitudinem captivorum nudis pedlbus et ligatis manibus incedentem prae se pellans..." Bogdan, J., "Ein Beitrag zur Bulgarischen und Serbischen Geschichtsschreibung", *Archiv für slavische Philologie*, 13, 1891, s. 540.

107 Naumov, E. P., *Sekupari jaçia v feodalnom razvitii balkanskıh stran* v XIV-XV. W AIESEE I, s. 395.

108 Ostrogorsky, G., *Pour l'histoire*, s. 160.

ret ediyorlardı. Böyle kendilerini savunacağı bile belli olmayan bir tabakanın yerine Türkler yeniden gelip otursa çok daha iyiydi.[109]

Sırp feodalleri de aynı şeyi yaptılar. Ünlü Deçanski Manastırı da 1356/57 aynı şekilde arazilerinin çoğunu, dul çariçe Ellena'nın hizmetinde çalışan Kinyas İvoje'ye kaptırdı. Bu adam, bir kharistikarios gibi hareket ederek manastırın, giderek kendi voçina'sı olarak gördüğü topraklarının tüm gelirlerine el koydu.

Deçanski Manastırı bir istisna değildi. 1357'de Milet Benedikt'in manastırı da dünyevileştirildi.[110] 1390'lı yıllarda haciz dalgası artık hemen tüm manastırları ezdi. 1400'e kadar manastır ve kilise mülklerinin yüzde yirmiden fazlası feodallerin eline geçti.[111]

Rahipler artık destek ve güvenceyi Osmanlılarda arıyorlardı. Serez'deki Prodromos Manastırı 1372'de Anadolu'ya Murad'a bir heyet yollayıp rahiplere can güvenliği sağlanmasını, gaziler tarafından köleleştirilmenin önlenmesini istediler. Sultan bu dileklerini kabul etti ve böylece din adamları arasındaki saygınlığını artırmış oldu.[112] Aynaroz'daki Esfigmenou, Türk egemenliği altındaki 1383-1403 yılları arasında eski refahına yeniden ulaştı. Aynı şekilde Paryakos Manastırı, topraklarını geri aldı ve 1393'te Akhinos'un yarısını elde etti. İlişkilerini yalnız sultanlarla değil, Vezir İbrahim ve Ali Paşa ile de iyi tuttu.[113] Osmanlı yönetimi rahiplerden yalnızca haraç istemekle yetindi. Ama rahipler, 1402'den sonra bu haracın üçte birini Bizans'a, toprak kayıpları geri verilmediği halde ödemek zorunda kaldılar.[114]

1383'te Selanik Başpiskoposu İsidore Glabas, Bizans askerî bütçesi için yapılan el koymaları eleştiriyor, kentin Türk kuşatması altında olduğunu vurguluyor, kent halkının gerçek gücünü Tanrı'ya güveninden aldığını söylüyordu. Eğer ellerindekini alacak olurlarsa düşmanla ittifak yapacaklardı. Merkezin sömürüsünü protesto etmek amacıyla 1384 ilkbaharında kenti bırakıp Bizans'a geldi. Tek başlarına çaresiz bıraktığı Selanik halkı Türklere çoktan teslim olduğu halde, 1387'de, onlara imanlarını korumalarını ve Aziz Pauls'un öğütlerine uyarak yeni efendilerine itaat ve saygı göstermelerini belirtiyordu.[115] Halkın, rahipleri birer mucize yaratıcısı sandıkları,

109 A.g.y. s. 169, 173-175.

110 Naumov, E. P., 137, 142, 154, 147.

111 A.g.y., 397-398.

112 Zachariadou, E. A., s. 11.

113 *Actes Esphigménou*, s. 27.

114 Dölger, F., Regesten, 5, No: 3301 (29.9.1404); Ayrıca Ostrogorsky, G., *Byzance, état tributaire de l'Empire Turc. Zbornik r adova Vizantoloski Institut*, knj. 5. Belgrad 1958, s. 56, 58.

115 Dennis, G. T., s. 95, 156.

onları hastaları iyileştiren, ölüleri diriltip kötü ruhları kovan ecinli kişiler olarak belledikleri halde, Türkleri tercih etmeleri, Bayezid için [80 –Y.Ö.] hiç de küçümsenemeyecek olumlu bir puandı.

Sultanın amacı, devlet yapısını elverdiğince homojen bir sınıfa dayalı olarak oluşturmak, yani asker tabakası dışında kalanlardan eşit vergi almaktı. Tebaası yalnız savaşçılardan değil, paye veya liyakat sahipleri, yönetim görevlileri ve ailelerinden oluşacaktı.[116] Hristiyan ve Müslüman reaya[117] daha I. Murad zamanında bir sınıf olarak kabul ediliyordu. Koyun resmi daha o zamanlar Müslüman ve Hristiyanlardan eşit olarak alınıyordu. Bayezid her iki kesimden de ayrıca bir koyun parası almaya başladı ki bu, sabit bir fiyata göre alınan ayni ödeme şeklindeydi.[118]

Bunu, köylü toprağının büyüklüğüyle orantılı olup çift resmi denen toprak vergisi izledi.[119]

İmparatorun veliahdını öldürme girişiminin başarısızlığa uğramasından sonra Sultan, taktiğini değiştirmişti ve Hristiyanları tebaalaştırmakla yetiniyordu. Yalnız Bizans imparatoru ve Bulgar Çarı gibi en tehlikeli saydığı hükümdarları saf dışı bırakmayı amaçlıyordu. Sırp despotlukları gibi küçük hanedanları ise kendine ve yeni devlete zincirleyip bağlamak çabasındaydı. Georgios Frantzis onun cömertliğini över. Kendine bağlı prenslere akla gelmedik iyiliklerde bulunmuş, birlikte oturup kalkmış, sohbetlerde bulunmuş.[120] Kosova muharebesinden sonra Sırbistan'da Türksever bir soylular partisi oluşmuş, saray ve hanedan mensuplarının katıldığı bu gruba, Lazar'ın küçük oğlu Vuk öncülük etmiştir. Bayezid, Vuk'un, babasının mirasını ağabeyi Stefan ile bölüşmesini sağlamıştı.[121] Sırp soyluları, Türklerden kendi mülkiyetlerinin onayını ve yeni topraklar edinmelerine izin vermelerini bekliyordu.[122] Ancak Bayezid'in Hristiyanlara tımar bağışladığı yollu kaynak belgeler yoktur. Bu konuya ilişkin en eski bilgiler 15. yüzyılın ilk yarısından kaynaklanıyor. Ama onun yönetimi sırasında, askerî tımarlarla ilgili tımar, dirlik, sipahi gibi bir yığın terimlerin ortaya çıktığını biliyoruz.

---

116 İnalcık, H., *Ottoman methodes*, s. 112, 114.

117 Raya ve reaya terimi, etnik kökenden bağımsız olarak tüm köylüyü kapsar.

118 Duda, H. W., *Balkantürkische Studien*, Österr. Akad. d. Wissenschaften, Sitzungsberichte 226. Abh. d. Phil.-Hist. Kl. Viyana 1949, s. 92.

119 İnalcık, H., *Common traits of economic and social development of Balkan and South-East European peoples under the Ottoman Empire, Rapport.* IIIe Congrès international d'études sud-est european. Bükreş 1974, s. 9.

120 "Sutest'on kai sunomilon", *Sphrantaes*, 6. I. 25, s. 81.

121 Stanojeviç, St., "Die Biographie Stefan Lazarevie's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle", *Archiv für slavische Philologie 18*, 189", s. 439.

122 Djurdjev, B., Prilog, s. 110.

1390'lı yılların Osmanlı ordusu genellikle sipahilerden oluşuyordu.[123] Niğbolu muharebesine 11.000 tımar askeri katıldı.[124] Tımar sisteminin yayılması devletin feodalleşmesi ve merkezî gücün artmasıyla aynı bağlamdadır. B. Curciev (Djurdjev) iki ayrı tımar sisteminden söz ediyor. Biri hizmetliler aristokrasisi, ötekisi ise mülk sahibi statüsündeki ordu komutanları, beyler, emirler ve yüksek görevliler.[125] Bayezid her iki sistemi de devlet hizmetine almaya ve hiçbirine, kendisi için tehlikeli olabilecek, bir öncelik tanımamaya çalışıyordu. O bakımdan yeniçerilere olanaklar tanımakla kalmıyor, doğunun kul sistemini de benimsiyordu. Bu sonuncular, Sultan tarafından çeşitli askerî ve sivil pozisyonlara getirilen kölelerdi, bunlar tımar ve vilayetlere atandılar.

Görevleri, büyük feodal bey hâline gelen beyleri, Türkmen boy başkanlarını ve başarılı ordukomutanlarının zenginleşen ailelerini kontrol etmekti.[126]

Ulema denen ilahiyat bilginleri maliyeyi ve vergi gelirlerini denetliyor, Sünni Ortodoksluğun yozlaşmamasını sağlamaya çalışıyordu. Bu kontrol önlem ve örgütleri, giderek titizlikten uzak bir biçimde baştan-savma yürütülmeye başlayınca birçok tabakaların tepkisiyle karşılaştı. Dervişlerin kaleme aldıkları kroniklerde Sultanları eleştirmekten geri kalmamaları bir rastlantı değildir. Önceleri olduğu gibi, sonraları da meçhul kalan bu eleştirilerde Murad dönemi Bayezid döneminin koşullarıyla karşılaştırılmakta, "gerçek" Türkün yozlaşmaya ve hoşnutsuzluğa nasıl itildiğine değinilmektedir. "O zamanlar padişahlar öyle mal düşkünü değillerdi. Ellerine geçeni hemen dağıtırlardı. Devlet hazinesi nedir bilmezlerdi."[127] Ganimetin eşitsiz dağıtımı ve sarayın maliye anlayışından söz edildiği açıkça bellidir. Dervişlere kalırsa bu illetin kökü ne olabilirdi? "Bu ülkede baskı ve irtikâbın başı ulemadır. Bütün bunlara sebep onlardır."[128] Kronik yazarı daha sonraki bir cümlede daha da açık konuşuyor: "Ne zaman ki İranlı ve Karamanlılar Osmanlı hanedan beylerine danışman oldular, beylerin işlemedikleri günah kalmadı... Önceleri defter, kayut kuyut bilinmezdi. Onlar gelince paraları istif etmek ve devlet hazinesine yatırmak âdet oldu."[129]

Burada İran-Selçuklularının mirasına ve dolayısıyla İslam ulemasına karşı alınan tavır tipiktir. Müslümanlardan, özellikle kolonistlerden vergi

123 Dostjan, I. S., *Borba*, s. 37.

124 Atya, A. S. s. 445.

125 Djurdjev, B., s. 125

126 İnalcık, H., *Ottoman mothods*, s. 122.

127 *Altosmanische Chroniken*, s. 35.

128 *A.g.e.*, s. 35.

129 *A.g.e.*, s. 42.

alınması büyük haksızlıktır. Kronikçilerin ideali, feodalizm-öncesi eski ataerkil koşulların egemen olduğu "kahramanlar çağı"dır, yani ölçek budur. Oysa ganimet ve yağma, yalnız derviş kökenli gazilerin ihtiyaçlarına karşılık olmalıydı. "Yiyip içmek için ne istersen var".[130] Ayrıca Bayezid'in saray yönetimi de, yalın ve örflere uygun yaşayan babasının dönemine oranla savaşçı ve komutanları tepkilendiriyordu. Dukas, onun Bursa'daki debdebeli yaşamını şu sözlerle mahkûm eder: "O orada yaşayıp duruyor, oğlanlarla kızlarla edepsiz ilişkiler kurup kendini sonsuza dek sevişme zevkine adamış".[131] Muharebeye girişmeden önce oruç tutup ölümsüz yaşama kavuşmak için nefsini her türlü zevkten alıkoyan bir Umur Paşa'ya hiç benzemiyor. Anlaşılıyor ki Bayezid eski gazi geleneğinden kopup debdebe âşığı bir Doğu despotu olup çıkmıştı ve Aziz İbn Erdeşir şöyle kınıyordu onu: "Ekmek ve tuz yiyenlerin ve kardeşliğin hakkını hiçe sayarak" dostu düşmandan, iyiyi kötüden ayırt edemiyordu. Kendi devlet tasarımını gerçekleştirmek için Anadolu'nun özel konumunu gözardı edecekti. Babası gibi "benzerleri arasında birinci" olmakla yetinmek istemiyor, Avrupa'ya yayılmaya hevesli olan maiyetini emrinde tutmak için, tüm beyliklerin başına kendisi efendi olmayı amaçlıyordu. Bu amacına ulaşmak için her türlü hile ve şiddetle beylerin üzerine yürüdü.

1380'de Aydın Beyliği'ne boyun eğdirdi. İsa Bey ona bağlılık yemini ettikten sonra yurdunu terk etmek zorunda kaldı. Hemen ardından Saruhan'ı işgal etti.[132] Saruhan Beyi'ni Germiyanoğlunun kızlarından biriyle evlenmek üzere iken düğün şenliği sırasında zehirletti.[133] Menteşeoğlu Mehmed Beyin sonu da farklı olmadı. Mehmed, babası Orhan Bey'in 1354'te ölümünden sonra, yurdunu kardeşleri Musa ve Ahmed ile bölüşmüş, başkenti Palatiya'ya yerleşmişti ve oracıkta Bayezid'e yenilince Kastamonu'da İsfendiyar Bey'e sığındı.[134]

Bayezid'in kayınpederi Germiyanoğlu II. Yakup Bey'in kaderi de belli olmuştu. Taht değişikliğinden yararlanarak 1389'da birkaç Osmanlı kentini işgal etmişti, ama genç Sultan çabuk davranıp onu esir aldı, Rumelideki İpsala kalesine sürdü. Ancak Yakup Bey 1399'da oradan kaçmayı başardı.[135]

1392'de Timurtaş, Selçukluların eski başkenti Konya üzerine yürüdü ve Anadolu'nun en güçlü beyi olan Karamanlı Alaüddin'i yere serdi. Celladın

130 *A.g.e.*, s. 42.

131 Dukas. XV., s. 57.

132 *A.g.e.*, s. 82.

133 "Bibebat inter ceteros vinum Sanı Chan, ideoque prima statim nocte vitam cum morte commutauit." Löwenklau, VI. s. 312.

134 Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri*, s. 20.

135 *A.g.e.*, s. 11.

kılıcından kurtulamayan Alaüddin'in oğulları Mehmed ve Ali ise Bursa'ya tutuklu gittiler.[136]

Aynı yıl Yıldırım, Kastamonu'ya yürüdü. Beylikte ortak hükümdar olan Süleyman Paşa'nın Osmanlılarla arası önceleri iyiydi. Murad'ı desteklemek için Avrupa'ya birlikler göndermiş, Bayezid'e da Karaman, Saruhan, Aydın, Menteş ve Germiyan'a karşı yürürken ayrıca yardım etmişti. Ancak Sultan'ın kendisini araç olarak kullandığını, eşit haklara dayalı bir ittifak yapmaktan yana hiçbir zaman olmadığını anladı. Ve Sivaslı Kadı Burhaneddin Ahmet'ten yardım istedi, ama Bayezid birdenbire saldırınca muharebede can verdi. Kastamonu bölgesini işgal eden Bayezid, Ahmed'in birliklerinden art arda iki küçük şamar yiyince durdu.[137] Muharebeler kesin bir sonuç vermeyince Kadı Ahmet, Ali Bey'in ölümünden sonra hemen Sivas, Tokat, Amasya ve Kayseri yörelerine yerleşti ve kendine vezir unvanını taktı.

Nedir ki Bayezid, stratejik önem taşıyan Doğu Anadolu bölgesini elinden öyle kolayca kaçırmak niyetinde değildi. 1396'da Nikopolis (Niğbolu) zaferinden hemen sonra, doğuya geçip yeni bir saldırıya kalktı. Ahmet dağlara çekilmek zorunda kalınca, Akkoyunluların reisi Kara Osman tarafından 1396'da yakalanıp öldürüldü.[138]

Artık Anadolu Bayezid'in avucundaydı. Altı yılda bu işi başarmış görünüyordu, ama hesapları hiç de sandığı gibi çıkmayacaktı. Beylikler Anadolu'da öylesine sağlam kök salmıştı ki daha ilk hamlede yere serilecek kadar köhnemiş hiç değillerdi. Bayezid, Anadolu ile Rumeli arasında ekonomik ve sosyal farklılığı görememişti. Güneydoğu Anadolu'daki gelişkin feodalizme karşılık Küçük Asya'da ilkel boy feodalizmi yanında askerî bir demokrasi egemendi. Batı'daki harekât Türkler açısından gazi eylemleri sayılırken Doğu'da kardeş kavgası ve zorbalık sayılıyordu. Rumelideki erken-feodal merkeziyetçiliği Doğu'daki beyliklerin boy ve soy geleneğine uygulamaya kalkışmak karşıt güçleri harekete geçiriyordu, üstelik bu güçler Osmanlı ordusunun içinde de yuvalanmıştı. Hatta iç ve dış politikaya bağlı bir gerilim sırasında Sultan'ın karşısına öldürücü bir tehdit olarak

136 *A.g.e.*, s. 5. "Tarihî Takvimler", 35, 51, s. 19. 1389 yılı takvimleri I, Konya Sivas ve Niğde"nin ele geçiriliş tarihlerini sıralıyor: No: 147, s. 101.

137 Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri*, s. 25. Giesecke, H. H., s. 87. Aziz olayları 1391 yılına kaydırıyor.

138 Koca Hüseyin, l. 89. a, s. 34. Yıl olarak 1391/92 doğru olamaz. Ahmed'in Historia dostlarından biri olan Aziz, ölüm yılı olarak 1396'yı belirtiyor, oysa eski Osmanlı takvimleri 1397 olarak vermekte, yönetime geliş yılını 1381'e tarihlemektedir; takvimler I. No: 66, s. 17, No: 118, s. 23. Yayıncı Adsız s. 55'te yanlışlığı düzeltir.

çıkabilirlerdi. İşte Timur önderliğindeki Moğolların büyük bir İslam gücü olarak Doğu sınırlarında belirmesiyle korkulan şey de başa gelmiş oluyordu [81 -Y.Ö.].

İktidarlarından edilen beyler ve sülaleleri kaçarak Gürkan'a sığınıp ondan yardım dilediler. Anadolu emirlerinin Moğollarla bağları eskiydi. El Umarî şöyle yazıyor: "Coğrafi ve askerî bakımdan konumları uygun olduğu için Moğollardan uzaklarda olmalarına rağmen onlara değerli armağanlar yollarlardı. Moğol orduları içinde her birinin çıkarlarını koruyacak birer temsilcileri vardı.[139] Cengiz egemenliğinin restorasyonu sırasında bu bağlar yeniden canlandı. Öldürülen beylerin oğul ve kardeşleri Timur'a kaçtılar: *Deploratis miseriis suis, Baisasitem accusarent, qui vitam omnibus eripere niteretur, et patribus sis hauriendum venenum praebuisset.*

Germiyanoğlu İpsala'dan kaçmış, Menteş ve Aydınoğulları da ona sığınmışlardı.[140] Hepsi kendi hükümdarlıklarını geri almak için Bayezid'e karşı birlikte savaşmaya hazır olduklarını bildirdiler.[141] Ancak Timur, Anadolu'ya gerçekten girip beyler yararına müdahale etmek yanlısı mıydı acaba? Asıl sorun da buydu!

2. Timur ve Bayezid

Çağatay Devleti'nin göçer soyluları arasındaki amansız mücadelelerin içinden sivrilerek gelmekte olan Timur, kendisinden 200 yıl önceki Temuçin'i andırıyordu. A. P. Novoselcev bu bitimsiz dalaşma ve çatışmaların tarihsel nedeni olarak tarım köylüsü ile hayvan yetiştiricileri arasında 14. yüzyıla kadar sarkan mücadeleleri görüyor. Zamanın tanıklarından biri, Timur'daki sınırsız Cengiz hayranlığını şöyle anlatıyor: "O prensin (Timur'un -E. W.) tüm aklı fikri, hakanın anısının, güneş ve ay gibi dünyanın sonuna kadar canlı kalmasını, o dönemlerin krallara ve sultanlara örnek olmasını sağlamaktı."[142] Cengiz'in soyundan gelmediği için kendisine han unvanını yakıştırmak istemiyordu. Ancak 1370'te Çağatay Hanedanının son hükümdarı Kazan Han'ın kızını haremine aldığında, kendine "Gürkhan", yani hanın damadı adını taktı.[143] Moğolların dünya egemenliği hayali onu her şeyden önce büyülemiş olmalı, çünkü aynı fikir Temuçin'i

139 Şehabettin, s. 376,

140 Löwenklau, VI. s. 314, VII. s. 343.

141 Novoselcev, A. P., s. 10.

142 Tac-üs Selmani, s. 17.

143 Jakubovskij, s. 71; Bertold, V. V., *Soçinenia* II, 1. s. 58.

de peşinden koşturmuştu.[144] Han, Moğolların gözünde Tanrı'nın oğluydu. "*Coelum coeli Domino terrain autem.*"[145] Hanların dünya egemenliği savları da buradan kaynaklanıyordu.[146]

Şamanlardan (Gökçe veya Teb-Tengi) biri, Temuçin'e yalnızca Cengiz unvanını devretmekle kalmamış, aynı zamanda onun dünya egemenliğine ulaşacağını müjdelemişti. Çünkü o, insan biçimindeki ana babadan değil, göksel ışıktan yaratılmıştı.[147] Mengü Han (1251-1259) Fransa kralına yazdığı bir mektupta, Wilhelm Rubruk'un aktardığına göre, "ölümsüz Tanrı öyle istedi: Gökte tek Tanrı olacak, yeryüzünde de tek egemen, yani Tanrı'nın oğlu Cengiz Han."[148] Timur da bu kehanet ve inanca bağlı kaldı. Egemenlik ve yönetim hakkı yalnız Yüce Han'ın takdir ve yasalarıyla belirlenmişti. Karaçu, yani sıradan halkın söyleyeceği hiçbir söz yoktu. Timur kendini yalnız tanrısal kehanet ve kararların gerçekleşmesi olarak görüyordu.[149] O nedenle İran, Hindistan ve Irak'taki yozlaşmış Müslümanları cezalandıracak ve Cengiz Han'ın dünya devletini yeniden kuracaktı.

Timur'un sloganı şuydu: Gökte nasıl tek Tanrı varsa, yeryüzünde de ancak tek egemen olmalı.[150] Gerçi B. Lewis, Timur'un dinine bağlı bir Müslüman olduğuna inanıyor, ama bu yanlış.[151] Timur için din bir siyasetti. Onun inançlı görevi, komutasındaki asker sürüsünün camileri dünyevileştirip Müslümanlara işkence yapmasını engellemiyordu. Kendinde olduğu gibi savaşçılarında da eski Şamanist ruh yaşamaya devam ediyordu. Dış belirtiler bunu kanıtlıyor. At eti yeniyor, şarap ve kımız (mayalanmış kısrak sütü) içiliyor, kehanetlerden umar bekleniyordu. Timur'un Şamanist gök tasarı-

144 Baltold, *Soçinenia* I. s. 528. Gökkürenin dört doğrultusuyla ilişkilendirilen dünya egemenliği fikri, daha 10. yüzyılda Oğuz boylarınca biliniyordu; Karş.: Togan, A. Z. V. İbn Fadlan, s. 157. D. Painter, Cengiz sözcüğünün Moğol dilinde deniz ya da evren anlamına geldiğine işaret eder. Timuçin'in (Kaba Demirci) 1206 kurultayında "Cengiz Han" olarak ilan edilmesi de onun evrensel hakanlığa yükseltilmesi demektir; *Historia Tartarorum,* s. 62. A. 7. Yeni hakanlar hakanını elçileri komşu ülkelere şöyle duyurdular: "Gök bize dünyanın tüm yüzünü gösterdi, güneşin doğuşundan batışına kadar... Kim boyun eğmek istemeyip direnmeye kalkarsa çocukları, kadınları, ana-baba ve akrabalarıyla birlikte yok olup gider" Kotvvicz, W., *Les Mongolş, pocznik orientalistiyczny XVI,* Krakow 1950. s. 428.

145 Vincenz von Boauvais, cap., 75, s. 138.

146 "...supra modum gloriantes, et ad totius mundi dominium in brevi se venturos praesumentes, ita adeo desipiunt, ut maiorem Domino suo Oham neminem in mundo fore credant..." *A.g.e.*, cap. 74. s. 138.

147 Turan, O., *The ideal,* s. 81; Boyle, J. A., "Turkish and Mongol Shamanism in the Middle-Ages", *Folklore 83,* 1972, s. 181.

148 Wilhelm von Rubruk, *Reise zu den Mongolen 1.* 253-255, Çeviri: F. Risch. Leipzig 1934, XLVIII, s. 292.

149 Aubin, J., s. 87.

150 Bu cümlenin Türkçe çevirisi M. M. A. Dersca'da var. *La Campagne,* s. 32. A. A.

151 Lewis, B. s. 60.

mıyla ilişkisini kuş sesleri ve bir "melek" sağlıyordu. Şamanların ikiyüzlülük yeteneği bunların arkasında gizleniyordu.[152]

Ortodoks İslam açısından haksızlık sayılan eylemlerin kefareti olarak Timur bir "dinsizler savaşı" başlattı. Tacü's Selmani bu cezalandırmayı şöyle anlatıyor: "Hükümdarda, Tanrı'nın inayetiyle daha çok ülkeye, daha çok insana boyun eğdirirken, bunun yapılan haksızlıkları onarmak için kâfirlere karşı düzenlenen bir sefer olduğu inancı vardı. Ülkeye baş eğdirirken hanedanın askerleri, inançsızların, eziyet edenlerin ve Rafızilerin yok edilmesine, köklerinin kazınmasına yol açabilirlerdi. Bir yığın yaratık felaket ve cehalete kurban gidebilirdi. Hükümdarın çabası yeryüzünde bir yanda hep egemenken, öteki dünyanın mutluluğuna da ermekti ve Yüce Tanrı hükümdara hep zafer ve başarı nasip eyledi."[153]

Bozkır soyluları hep yok etme taktiğinden yola çıktılar. Kuzey Çin'deki kesin sonuçlu bir savaş sırasında komutanlarından biri Cengiz Han'a bu yeni Çinli tebaayı, hiçbir işe yaramayacağı için kökünden kazımak önerisinde bulunmuştu. Bunların toprakları otlaklara dönüştürülür, süvari birliklerine verilebilirdi. Han, alacakları haraçtan yoksun kalmamak için bu planı geri çevirdi.[154] Onun hedefi, dünyanın tüm ülkelerini istila etmek, halklarına hiçbir anlaşmaya yanaşmaksızın kayıtsız koşulsuz boyun eğdirmekti.[155] Soyluların yok edilip yalnız köylülerin sağ bırakılmasını buyurdu. Timur da bundan farklı davranmadı. Cengizliler gibi o da Moğol olmayan tüm toplulukları aşağılık görüyordu. Pek çoğunu vaatlerde bulunarak tavlamış, ama sonradan insanlık dışı eziyetlere uğratmıştı.[156] Nüfusun bir bölümü bir yandan köleleştirilirken bir bölümü yok ediliyordu, kısacası terör havası estiriliyordu. Kafataslarından oluşan tepeler bu sistemin tüyler ürpertici tanıklarıydı.[157]

Ortodoks Müslümanlar açısından Gürkhan yasa tanımaz bir gaddardı. Aziz İbn Erdeşir'in özellikle vurguladığı gibi, şeriat ve dinden sapmıştı:

---

152 Aubin, J. s. 85, 88.

153 Tac üs Selmani, s. 22.

154 Grousset, R., s. 315.

155 "Item statuit ut omnes terras mundi subiugarent et cum nullis pacem facerent nisi simpliciter se e's redderent sine pacto, et tunc precepit quod omnes nobill-ores interficiantur rusticis reservatis". *Historia Tartarorum* 41. s. 89.

156 "Inter homines aliarum nacionum sunt latissimi contemptores... Item nul-lam verltatem servant alienis. Sunt enim multa bona in principio promittentes sed ad ultimum infinitas crudelitates inhumaniter exercentes" *A.g.e.*, 53, s. 97.

157 Kafatası piramitlerine Herat'ta 1340'ta Timur'dan önce de rastlandı. Çağatay Moğollarının kafalarından oluşan benzer bir piramidi Malik Hüseyin Kart, Fahreddin Razî'nin mezarı başına diktirdi. Bu dehşet verici görüntüyü Timur'un oğullarından Miranşah da Herat'ı işgal ettiğinde 1383'te tekrarladı. Aubin, J., s. 89.

"Zorbalıklarıyla ün salmış, insanları diri diri yaktığı her yanda söylenir olmuştu."[158]

Ama kimi dervişler onu tutuyor ve haklı buluyorlardı. Göksel dünya ile ilişkileri onu ermiş payesine yüceltiyordu ki, bu payeyi dervişler de benimsiyor ve sayıyordu.[159] Timur'un kendisi de şeyhlere büyük saygı gösteriyor ve bu tutumuyla ilişkili olarak resmî Safevi propagandasının da katıldığı bir yığın efsaneler uyduruluyordu. Bunlardan birine göre, Timur Hoca Ali'yi Erdebil'deki kendi kulübesinde ziyaret edip bu kenti köyleriyle birlikte ona bağışlamıştır.[160]

F. Babinger, Gürkhan'ın bir tasavvuf tarikatına mensup olduğunu ve Anadolu dervişlerince tutulmasının da bu nedene dayandığını tahmin ediyor.[161] Ama bu, yine de onun İslam Ortodokslarıyla iyi bağlar kurmasına engel olmamıştır. Kendi amaçlarına uygun düştüğü sürece kâh Sünniler kâh Şiileri tutmuştur.[162] Nedir ki bütün bunlar onun dinselliği konusunda hiçbir şey söylemiyor. İbn Haldun, akıllı bir filozof ve tarihçi olarak, Timur'un bu yönüne ilişkin söylenebilecek ne varsa hepsini kısa çizgilerle söylemiş bulunuyor: "Timur adındaki bu melik en büyük, en güçlü hükümdarlardan biridir. Kimileri ona bilge diyorlar, kimileri de Ali sülalesini tercih ettiği için Rafızi, kimileri de büyücülükle uğraştığını söylüyor. Aslında hiçbiri doğru değil. O çok zeki ve keskin görüşlü ve neyi bilip neyi bilmediği konusunda cin gibi."[163] Onun açısından din bir politikaydı ve değerlendirmesini de biliyordu. Onu İslam bilginlerine yakınlaştıran şey dinsel bağlılığı değil politikasıydı ki bu da, onun kehanet ve Şamanist pratiğe kulak vermesine engel değildi. F. Tauer, Temuçin ile Timur arasında kültürel ve dinsel bir fark olduğunun saptanabileceğine inanıyor. Temuçin, putperestliğe karşı çıkmazken Timur gençliğinden beri Sünni idi. Gerçi genelde bir savaşçı, ordular komutanı ve istilacı olarak yaşadı, ama kültürel şeylerden, örneğin İran mimarisi ve el zanaatlarından da zevk alıyordu.[164] Tauer, bu kültürel ilginin sadece bir badana, kendi güç ve egemenlik gösterisini gizleyen bir maske, ama gerçek bir

158 Giesecke, H. H., s. 94.

159 Aubin, J. s. 89.

160 Hinz, W., "İran's Aufstieg", s. 15, bu öykülere inanıyor. Horst, H. bir 17. yüzyıl belgesindeki sahteciliğe değinerek Safevîlerin peygamber ailesinden geldikleri izleniminin uyandırılmak istendiğini belirtiyor: Timur ve Hoca Ali. Aslında Safevî tarihi için bkz. Mainz Bilim ve Edebiyat Akademisi Yayınları, 1968, No: 2, s. 44-47.

161 Babinger, F., *Aufsätze und Abhandlungen I.*, s. 61.

162 Jakubovskij, A., s. 72. Bartold V. V., *Soçinenia* n II/I. s. 158, 159.

163 İbn Khaldun, *at-Ta'rîf bi İbn Khaldun...* (Autobiographie). Ed. Muhammed Tawit at-Tanji. Kahire 1952, s. 382. Çeviri: Fischel. W. J., "İbn Khaldun's sources for the history of Jenhiz Khan an the Tatars", *Journal of the American Oriental Society,* 76, 1956, s. 99.

164 Tauer, F., "Timurlular Devrinde Tarihçilik", *Belleten* XXIX, 1965, s. 49.

ihtiyaç olmadığını gözardı ediyor. A. P. Novoselcev onun bilimle ilişkisini araştırırken, bu merakın pratik savaşçı amaçlarından öteye geçmediğini, bilgi açlığı ve gerçeği arama duygusuyla ilişkisi olmadığını saptamıştır.[165] İstila edilen ülkelerden gelen binlerce zanaatçı ve sanatçının yaptığı yapılar ve konutlara rağmen, Maveraünnehir bölgesi ekonomi ve kültür alanında çöküşten kurtulamadı. Timur'un eylemi, politikası ve hedefleri tıpkı hayran olup taptığı selefi Cengiz Han'ınkiler gibi reaksiyonerdi.[166]

Aslında Timur, Bayezid'la çatışmayı aklından geçirmiyordu. Onun istediği, eskiden beri kavgalı bir bölge olarak Hülagû Hanedanını çok uğraştırmış olan Suriye'den Memlûkleri kovmaktı.

Sultan Berkuk ve oğlu Farah (1399-1411) Bayezid'le ittifak kurmaya ilkin yanaşmadılar. Çünkü Malatya ve Diyarbakır bölgesine girmekle Bayezid Mısırlıların Anadolu'daki çıkar dünyasına adım atmış oluyordu. Hatta Timur Doğu Anadolu'ya girmekle Yıldırım'ı tehdit etmemiş olsaydı, onunla Memlûkler savaşa tutuşacaktı. Yukarıda belirttiğimiz üzere, Sultan'ın Peloponnes'deki seferini 1394'te yarıda kesmesinin nedeni, Gürkhan'ın son harekâtından dehşete kapılan Berkuk'un kendisine yazdığı uyarıcı mektuptu. Aynı nedenle Bayezid 1400'de, kendisine Hospitalit'lerin despotluğunu satmak isteyen I. Theodor ile uzlaştı. Gerçekten de Theodor Türklerle başa çıkamayacağını kestirmişti. Oysa Bayezid Hospitalit'leri Mora'dan sürüp gönderirse, kendisiyle barış ve dostluk kuracağına söz veriyordu. Elindeki tüm güçleri Doğu'da peydahlanan düşmana karşı seferber etmeliydi.

Bu arada Memlûklerle görüşmeler uzayıp gidiyor, Kahire Osmanlılara güvenmiyordu. Ancak Moğolların Suriye'deki 1401 zaferi ve Şam'a girip kenti yakıp yıkmaları üzerine bir anlaşmaya varıldı. Bayezid Güney Anadolu'daki bir bölgeyi Farah'a biçimsel olarak bırakıyordu. Timur, Bayezid'i, "davasını Muhammed'in din düşmanlarına karşı kuvvetle yürüttüğü için" bir gazi olarak görüyordu. Sultan'ın Asya'daki egemenliğiyle yetinip huzursuzluk çıkarmamasını istiyordu ve bunu, ona elçiler aracılığıyla iletmişti. Sultan'a bir sürü hediye, bu arada pek değerli bir elbise de göndermişti. Ona "oğul" diye hitap ediyordu. "Tanrı'nın sana verdikleriyle ve kâfirlerden kopardıklarınla hoşnut ol," diyor, Bayezid'i yerinden ettiği beyleri yeniden tanımaya çağırıyordu: "Öteki hükümdarlardan çaldığın eyaletleri, Tanrı'nın inayetini diliyorsan, hemen geri ver... Yoksa Tanrı'nın yardımıyla gelir, onların intikamını alırım."[167] Bayezid hediyelere çok kızdı, kendini aşağılanmış hissediyordu; elçileri geri savdı, onları tersledi, uğradığı hakareti içine

165 Novoselcev, A. P., s. 13.

166 A.g.y. s. 14, 20.

167 Dukas, XV. s. 96.

sindiremiyordu.[168] Elçilerin sakallarını kazıtıp bağırdı: "Gidin ve efendinize söyleyin ki, onu bekliyorum, çabuk gelsin. Gelmezse, onu meşru karısından boşarım."[169] Öfkesinde haklıydı, çünkü Doğu'da "oğul" diye hitap etmek ve elbise hediye etmek, kabul edenin daha aşağı düzeyde olduğunu vurgulamak anlamına geliyordu. Cengiz Han'ın yazdığı bir mektupta kendisine "oğul" dediği Harzemşah II. Muhammed, Moğol elçisinin üzerine yürüyerek haykırır: "Bu lanet herif ne suretle bana oğul demeye kalkar!"[170]

Oysa Bayezid'in düşünebileceği en kötü olasılık iki tarafın birbirlerini eşit düzeyde görmeleriydi. Han'dan daha aşağı bir konumda görünmek onun hiç kabul edemeyeceği bir şeydi. Timur'un ise bu söz dinlemez adamı cezalandırmaktan başka bir şey düşündüğü yoktu. Bayezid'in gerek doğuştan gerekse ırk açısından kendinden daha aşağı olduğunu ilan etti. O Hristiyan hanedanlarıyla kurduğu bağlar yüzünden kanındaki Türklüğü yitirip yozlaşmış, Türkmen olup çıkmıştı, hatta Grekleşmiş, dolayısıyla kâfir olmuştu.[171] Gürkhan'ın çevresindeki dervişler [82 –*Y.Ö.*] Bayezid'e karşı verilecek savaşın Tanrı katında da haklılık kazanacağı şayiasını yayıyorlardı. Çünkü Osmanlılar, oğulları, vezirleri ve kadılarıyla kokuşmuş ve günahkârdılar. Oysa Timur ahlaki disiplinin ve dinsel teslimiyetin örneğiydi. Şeriatı çiğneyenlere karşı verilecek savaşı haklı göstermek için masallar uyduruyorlardı. Timur, Tanrı'nın kılıcıydı, zorbalara haddini bildirecek, Tanrısız iğrenç Müslümanları temizleyecekti.[172]

Bu efsanelerle donanmış olarak Timur, 1400'de Osmanlı Küçük Asya'sının kuzeydoğudaki uç kalesi olan Sivas'a yürüdü, ilkin Erzincan'ı aldı ve Ahmed'in 1396'da kaçışından sonra Bayezid'in buraya yerleştirdiği tüm Osmanlı kolonistleri kılıçtan geçirildi.[173] Güçlü bir tahkimatı olan Sivas'ın kent duvarlarını mayınladı, iskelelerle desteğe aldıktan sonra ateşe verince tüm duvarlar hep birden çöküverdi. Yıkıntılar arasından kente giren Moğollar kime rastladılarsa alaşağı ettiler. Han, kadınları ve çocukları bir alana toplayıp hepsini birden süvarilerine çiğnetti. Kentin özel bir mahallesinde

168 *A.g.e.*, s. 96.

169 *A.g.e.*, s. 58. İslam görüşüne göre sakal erkekliğin bir göstergesi olduğundan Bayezid'in verdiği ceza çok aşağılayıcıydı, Karş. Eflâkî, I. cap. 285, s. 323.

170 Mohammed en-Nesavî, XIV, s. 58.

171 Şerefüddin, *Zafername*, Ed. Tauer, P., Prag 1937'den alıntı: A. Dersca, *La campagne*, s. 32. Eski Türkçede "ırık", Radloff, W., *Türk Lehçeleri Sözlüğü*, I. 2. Moskova 1964, s. 1367: Tatarca, Uygurca ve Kumancada "uruk", Kırgızcada "uru" nesil, soy, kuşak, akraba anlamına gelir. Örneğin şu Uygurca cümle: Kanuk eğriler azış urki polur (Bütün kamburların kökü soydan gelir). Çağatay Moğolları Maveraünnehir'deki ırkdaşlarını "karayum" (melez) olarak adlandırıyorlardı. Onları köy ve kentlere yerleşip göçerlerin soyunu yozlaştırmış olmakla aşağılıyorlardı. Jakubovskij, A. s. 49.

172 Alexandrescu-Dersca, M. M., *La campagne*, s. 53.

173 Dukas, XV, s. 59. Takvimler I. No: 151, s. 27; No: 82, s. 59 1400 yılları.

yaşayan cüzamlıların tümü kılıçtan geçirildi.[174] Bu tür gaddarlıklar Moğolların savaş taktiğindendi. Kan dökmek onlar için su dökmek gibi gündelik işlerdendi. Timuçin'in adamları öldürdükleri insanların sayısıyla böbürlenirler, hatta Vincent de Beauvais'ye göre, öldürdükçe coşarlardı.[175] Bu kan sarhoşluğunun temelinde, herhangi bir direnişi önceden kırmak gibi tasarlanmış bir terör sistemi yatıyordu. Hanlar ve çevresindekiler tehdit ettikleri ülkelerde insanları kitle hâlinde paniğe sürüklemeyi tasarlıyorlar ve yerleşim yörelerinin hakkından böylece daha çabuk geleceklerini düşünüyorlardı. Moğollar açısından kentler en büyük tehlikeyi oluşturmaktaydılar. Çünkü burada yalnız tahkimatlar yoktu, kentteki zanaatçılar ve yoksullar da direnişe katılabilirlerdi. Yakıp yıktıkları kentleri bir daha yeniden inşa etmemeleri bu yüzdendi. Buraları ya zengin feodal beylere kiraya verirler ya da bozkır soylularına teslim ederlerdi.[176] Böyle olunca terör sistemi göçebe soyluların da işine geliyordu. Ganimetten başka bir şey düşünmeyen bunlar, sıradan savaşçıları acımasız bir asker disipliniyle buyrukları altına alıp kendilerine ekonomik yönden bağımlı kılıyorlardı.[177]

Timur, vurduğu bu iki darbeden sonra Bayezid'e diz çöktüreceğini umdu ve şu çağrılarda bulundu: Beylere beylikleri hemen geri verilsin, Sultan 200 deve yükü tereyağ ve 2.000 çadır teslim etsin, camilerde hutbe okunup Timur'un sultanlığı ilan edilsin. Bayezid'in parası yalnız Osmanlı yurdunda geçer, Bayezid'in oğulları da yalnızca bu yurtta hizmet etsin (*paraginestai es tas gemireo Turas*).[178]

Osmanlı tarafında yeniklik ve tevekkül hüküm sürüyordu. Şair Ahmedî, Şam, Erzincan ve Sivas'ın yıkımından sonra ortalığı basan bu ağır havayı şöyle dile getiriyor:

> Bırak, Şamda ve Rumda ne olmuşsa olmuş bu kargaşada
> Akşamın derdi yüzünden zehir etme sabahı
> Candan birkaç dostunla kur meclisini
> İnsanlar neyse ayaktakımı da öyle
> Bırak bunlarla söyleşmeyi.[179]

174 Chalkokondyles, L., t. I, III. s. 136.

175 "Effusio sanguinis apud eos tanquam effusio aquae reputatur... in uccisione hominum exutantes gloriantur, et in multitudine occisorum anima eorum mirabiliter dejxtatur." Vicenz von Beauvais cap. 77, s. 140.

176 Babajan, L. O., s. 116.

177 Werner, E., *Einige Charakteristika*, s. 1242; Moğollarda feodal ilişkiler için Natsagdorj, Sh., "Main characters of feudalism of the nomads", *Papers of the Mongolian Delegates to the XIV international Congress of historical sciences* (San Francisco 1975) Ulan Bator 1975., S 1-19.

178 Chalkokondyles, t. II, III, s. 138.

179 Kortantamer, T., s. 131.

Bayezid pes etmedi. Han'ın taleplerini kabullenmek boyun eğmekle eşitti, geride savaşmaktan başka çare kalmıyordu. İyi haber alan Venedik kaynaklarının 12.10.1400 günü bildirdiklerine göre, Sultan Anadolu'daki silahlı kuvvetlerini bir araya topluyor ve Hristiyan vasallarını hemen askerî birlikler göndermeye çağırıyordu.[180]

1402 Nisan'ında Ainos'da bulunan Kandiyalı Kostas Karkhias, Sultan'ın Bursa'da her gün yeni katılmalarla büyüyen yeni ordusunu sonunda hareket ete geçirdiğini, Timur'un ise Sivas'ı büyük bir orduyla işgal ettiğini haber almıştı. O sırada Mircea da Macaristan'ı ve Batı Eflak'taki Moğolları Sultan'a karşı harekete geçirmişti.[181] Laonikos Halkokondiles'e göre Sultan en başta, kendisine 10.000 kişiyle katılan Sırp zırhlı süvarilerine güveniyordu.[182] Buna, karşılık, inanç savaşçılarına karşı çarpışmaktan pek hoşnut görünmeyen ve üstün Moğol gücünden çekinen yaya, müsellem ve sipahilere pek güveni yoktu. Anadolu beyliklerinden sağladığı ve Osmanlı ordusuna henüz birkaç yıl önce katılmış bulunan birliklerin tutumundan da pek ümitli değildi. Ama Sultan yürekliliğine, talihine ve de yeniçerilere güveniyordu.

Ankara yakınlarında muharebe düzenine girildi. Aydın, Karesi ve Saruhan valisi olan büyük oğlu Süleyman, Rumeli Hristiyan vasal birliklerinden oluşan sağ kanadı komuta ediyordu. Onun yanı başında Lala Şahin Paşa ve Evrenos Bey vardı. Hamid ve Teke valisi Mustafa ile Musa ve İsa yeniçeri birliklerinin başında babalarının yanında yer almışlardı. Yedek birlikleri ise Ali Paşa ve İsa Bey'le birlikte, en yürekli ve tedbirli oğlu Mehmet komuta ediyordu.[183]

Muharebeyi Sırp zırhlı süvarilerinin saldırısı başlattı. Şaşkına uğrayan Moğollar korkuyla geri çekildiler. Çarpışmaların kızıştığı bir sırada, "Ayrı ayrı her bölgenin birlikleri kendi beylerinden yana geçtiler... Bu birliklerin beyleri Timur Han'ın yanındaydı. Çok sürmedi ki ordu dağılmaya başladı."[184] İlkin Saruhan, Menteşe ve Karaman birlikleri yan değiştirdiler, ötekiler de onları izledi.[185] Muharebe artık kaybedilmişti. Ama Bayezid kaçmadı, oysa

180 Thirìet, F., *Régestes*, II, No: 994.

181 "... qualiter Bayasith bey, admiratus Turchorum, lam recesserat de Brussa et ibat versus Magnam devastiam per (duas) iter duarum dietarum cum non magno exercitu (quia) sed eotidie adunabat suum exercitum... ad se. Tamberlanus autem Tartarus cum magno exercitum... subiugavit Magnam Sevasham et transievit eam per duas dietas et venit versus dictum Bayassithum. Milcys autem Vlachus et Tartari a partibus occidentalibus Viachie... veniunt contra dictum Bayasithum et carpserunt transitus et itinera paroium Viachie prò veaniendo versus partes et loca Bayasith bey." Ed. Dennis, G. T., "Three reports frome Crete on the situation in Romania 1401-1402", *Studi Veneziani 12*, 1970, s. 248.

182 Chalkokondyles, t. II, III, s. 139.

183 Alexandrescu-Dersca, M. M., *La campagne*, s. 74.

184 *Altosmanische Chroniken*, s. 54.

185 Dukas, XV, s. 66.

Sırp Prensi Stefan Lazareviç daha vakit varken onu kaçmaya çağırıyordu. Sultan'ın kesin reddi üzerine Lazareviç zırhlı süvarileriyle Moğol kuşatmasını yarıp Süleyman'ı da yanına aldı.[186] Bayezid hassa birlikleri tükeninceye kadar yeniçerilerinin yanında ölesiye savaştı, ama esir düştü ve Gürkhan'ın önüne getirildi. Timur kendisini onurla karşıladı ve görkemli bir çadırda alıkoydu. Onu demir bir kafes içine kapattığı ise Frantzis'in iddiasıdır[187] ki Doğu'da dolaşan efsaneleri andıran bir söylenti olmaktan öteye gitmiyor. 12. yüzyılda Sıbt İbnu'l-Cevzî'nin anlattığına göre, Oğuzlar Sultan Sancar'ı (1117-1157) demirden bir kafese hapsedip ülkesinin nasıl yağmalandığını kendisine göstermek istemişlerdi.[188]

Timur istediğine ermişti. En güçlü en tehlikeli düşmanı işte yerlerdeydi. Anadolu'yu, Osmanlı boyunun yurdunu yağmalamalı, çöle mi çevirmeliydi? Bunun için hiçbir neden yoktu, çünkü bu yalnızca kâfirlerin işine yarardı. Oysa onlar şimdilik Müslümanların önünde tir tir titremekten kurtulmuşlardı. O nedenle Küçük Asya'da giderek yapacağı müdahaleleri cihat maskesiyle örtebilecekti.[189] Önce tüm esir aldığı Türkleri, silah ve giysilerini alıkoyduktan sonra salıverdi.[190] Hayatta kalan beyleri de eski beyliklerine yolladı.[191] Bayezid'in oğulları da "kendilerine düşen payı" aldılar: Süleyman Avrupa'daki sancaklara, İsa Osman Bey'in yurduna, Savcı'nın oğlu Bursa'ya, Mehmet Amasya ve Tokat'a gönderildi.[192]

Timur bununla, hiçbir zaman Osmanlı Devleti'ni yok etmek istemediğini, ama yalnızca Anadolu'daki eski durumunu korumaktan ve Osmanlıları özellikle Rumeli'de gazi harekâtına itmekten yana olduğunu kanıtlıyordu.[193] Kendini tüm hükümdarların üstünde, onlara "layık oldukları" destek ve cezayı veren bir dünya hakanı gibi hissediyordu. Siyasal ilkelerini inandırıcı kılmak için Küçük Asya'da yalnızca Müslümanlara mal-ı aman (kurtarmalık akçesi) ödeme hakkı tanıyor, Hristiyanlar ise ya köleleştiriliyor ya da öldürülüyordu.[194] Oysa ülke inim inim inliyordu. Malih Şah Timur'un talimatı üzerine Teke ve Menteşe bölgelerini yağmalayıp durdu, Akdeniz kıyısını silip süpürdü. Bereketli tarlaları tüyler ürpertici bir ıssız-

186 *A.g.e.*, s. 66.

187 Sphrantzes, Georgias, I. 26, s. 85.

188 Köymen. M. A., *Einfall*, s. 623.

189 Alexandrescu-Dersca, *La campagne*, S 87,

190 Sphrantzes, I. 26. s. 84.

191 Von Hammer, J., I. s. 331, Jorga, N., *Geschichte I*, s. 322.

192 Alexandrescu, Dersca, M. M., *La campagne*, s. 92.

193 Wittek, P., *Menteşe*, s. 91 ve *Deux chapitres*, s. 313

194 Aubin, J., s. 99.

lığa boğmadan Timur'un otağına döndüğü olmuyordu.[195] Hayatta kalanlar açlıktan kırılıyordu. Çok geçmeden bir veba salgını sağ kalanları da hakladı.[196]

Ankara Savaşı'ndan sonra Timur, Hospitalit'lerin tahkim ettiği İzmir'e gitti. Bayezid kenti ve kaleyi baskınla ele geçirmeyi daha önce boş yere denemişti. Ama Gürkhan, Sultan'ın beceremediğini, insan kaybını göze almaksızın ve kapı-kıran koçbaşları kullanarak başardı. Thiraia, Nimphaion ve Ephesos'tan kaçıp buraya sığınan Greklerin kafalarını koparıp bunlardan, gaziliğin yeni ve somut örneği olarak piramitler dikti.[197]

Timur, Osmanoğullarından ya da hiç değilse devlet büyüklerinden elindeki esiri parayla satın almalarını bekliyordu. Ama kimse parmağını bile kıpırdatmadı. N. Filipoviç ilginç bir iddia ileri sürerek yalnız yıkık Batı Anadolu'dan, Sultan'ı 90.000 altın akçe karşılığında kurtarma girişiminde bulunulduğunu söylüyor. Kimlikleri bilinmeyen bu girişimciler, Sultan'ın oğullarından hiç ses çıkmayınca doğrudan Moğol sarayı ile temasa geçmişler, hatta gerekli parayı Bizans'taki mali çevrelerden ödünç almayı düşünmüşler.[198] Bunlar, Anadolu'nun feodal beyliklere parçalanmasına doğru bir geriye dönüşten ve yaygın bir anarşiden çekinen güçler olsa gerek. Nedir ki Bayezid 1403 ilkbaharında Akşehir'de acılar ve kederler içinde kıvranarak ölmüştü. Bursa'da atalarının mezarında toprağa verildi.[199]

Timur aynı yıl Anadolu'dan ayrılıp Çin'e doğru sefere çıktı. Yanına 13. yüzyılda Hülagû'nun Amasya, Sivas ve Kayseri'ye yerleştirdiği Kara Tatarlardan 40.000 kişiyi alıp Orta Asya'ya götürdü.[200]

Hristiyan Avrupa sevinçten uçuyordu. Venedik Senatosu durumu coşkuyla karşılayarak şöyle değerlendiriyordu: "*Pax illarum partium, Palatie et Theologi, est şahıs et vita insule Crete.*"[201] 1402 Eylül'ünde yeni koşulların sağladığı olanaklar görüşüldü.[202] Daha 1400'de Sultan'la Bizans'ın teslim koşullarını tartışmış olan Bizanslılar için bir mucize doğmuştu. Tanrı'nın anası kenti kurtarmıştı. Kentin anahtarlarını Bayezid'e teslim etmek üzere yola çıkan heyet, Timur'un zaferini duyar duymaz hemen geri dönmüştü.[203]

195 Alexandrescu, Dersca, *La campagne*, s. 85.

196 Dukas, XVIII, s. 79. Rodos'tan Girit'e gelen Buonaccorsa Grimani adında bir Venedikli, Tatarların Palatya hariç bütün Anadolu'yu yakıp yıktıklarını anlatır: Jorga, N., **Notes at extraites**, I. s. 107.

197 Lemerle, P., *L'émirat*, s. 42.

198 Filipoviç, N., *Princ Masa*, s. 22.

199 Baştav, Ş., *Les sources*, 8. 167.

200 Tac-üs Selmani, s. 23. Bu 40.000 rakamına Koca Hüseyin aktarıyor. I., 12. b. s. 33.

201 Jorga, N., *Notes et extraite I*, s. 122.

202 *A.g.e.*, I, s. 122.

203 Matschke, K. P., *Die Schlacht*, s. 3.

Ioannes Khortasmenos bunu çok doğal buluyordu, çünkü İsa, kenti şeytandan korumayı görev edinmişti. Şikâyet konusu artık sadece Küçük Asya'daki iman kardeşlerinin başına gelenlerdi. Gerçi Türklerden başlarına çok şey gelmişti, ama Moğollar tam bir belaydı. Bu barbarların yaptıkları şöhretlerine pek yakışıyordu. Ayaklarını nereye bastılarsa çöle çevirmişlerdi. Khortasmenos için biricik avuntu, Timur celladının Tanrı'nın kılıcı olarak başka bir serseriyi –Bayezid'i– haklamış olmasıydı. Çok sürmeden Tanrı insanlığı bu beladan da kurtarmıştı.[204] K. P. Matschke en son makalesinde, Bizanslıların çoğunun şuna inandıklarını ileri sürüyor: Devletin ve toplumun varlığı iki şeye bağlıdır: imandan ayrılmamaya ve Tanrı'nın koruyuculuğuna ve müdahalesine...[205] İmparator II. Manuel de aynı şeyleri söylüyordu; Tanrı insanları sınıyor ve acı çektiriyorsa, bu doğal gerekliliktir. Çünkü günahlar ancak böyle dengelenir. Bu dünyanın gam ve kederi yarınki dirilişin en iyi kanıtıdır. Acı çekmek Tanrı sevgisini güçlendirir. İsa da hayatını inanç uğrunda feda etmeye hazır değil miydi? Eğer Türkler Greklerden daha güçlü çıktılarsa bu, talih ve talihsizliğin sürekli yükseliş ve alçalışlarından başka bir şey olamazdı.[206] 1390'lı yılların siyasal koşullarındaki çaresizlikten doğan bu tevekkül dolu söylemler, Doğu'da bir ışık belirince hemen fiiliyata dökülmekten de geri kalmadı. İmparator 1401'de Hristiyan devletlerinin Timur'la temasa geçmelerine ön ayak olmuştu. VII. Yoannis daha önce Gürkhan'la bağlantı kurmaya çalıştığına göre, şimdi onunla bir anlaşmaya varabileceğini ümit ediyordu.[207] Kardeşi I. Theodor'un anısına kaleme aldığı 1407 tarihli bir konuşmasında dikkatli ifadeler kullanıyor ve şu kanıya varıyordu: Zafer veya yenilgiyi belirleyen şey yalnızca sağlam inanca ve Tanrı'ya güven değildir. Burada siyasal beceri ve askerî yetenekler de rol oynar.[208] İmparatorun kendi başına vardığı bu kanı, Manuel Kalekas'ın 1403'te Konstantinopolis'teki bir dostuna yazdığı mektupta daha da aydınlığa kavuşuyor. Mektup İtalya'ya giden göçmen ve diplomatların olayların gidişiyle ilgili sevinçlerini yansıtıyor: "Ben aslında düşmanın uğradığı bu cezayı ona bizimkilerin vermesini isterdim. Bizimkiler uzun süre sabretmekle

204 Hunger, H., *Zeitgeschicte*, s. 158, 160.

205 Matschke, K. P., *Die Schlacht*, s. 23.

206 Beck, H., *Vorsehmıg*, s. 228-234. 1392'de yazdığı "Bir Türkle Konuşmalar"ında, Osmanlıların talihinin sonsuza dek sürmeyeceğini öğrenerek avunur (9. Konuşma). Müslümanların o dönemde Hristiyanlar üzerindeki egemenliği, Mısırlıların Yahudiler üzerindeki egemenliğine benzemez. (10. Konuşma). Hristiyanlara tamamıyla baş eğdirseler bile, bu hiçbir şey ifade etmez, çünkü İsa, havarilerine her türlü haksızlık ve kovuşturmaya katlanmasını öğretmiştir. (11. Konuşma). Bkz. Turner, C. J. G., s. 350.

207 Barker, J. W., *Manuel II*, s. 507.

208 Metnin kopyası için Migne, J. P., PG, 156; coll. 181-306. Yeni bir değerlendirme için Matschke, K. P., *Die Schlacht*, s. 11.

gösterdikleri güçsüzlüğü artık gafillere bıraksınlar ve buna güvensinler ki kâfirlere karşı kazanılan zaferi hak ettiler, çünkü mesele layık olduğu sona ancak böyle ulaştırılabilir."[209]

Balkan devletleri, acaba kendi güçlerine güvenebilecek, Türklerin gırtlaklarına taktıkları kelepçelerden kurtulma şansını kullanabilecek durumda mıydılar? Osmanlılar, kendi imparatorluk temellerinin sağlam, bunca tehlikeli bir sınavdan sağ çıkabilecek kadar güçlü olduğunu elbette kanıtlamak isteyeceklerdi. Onlar açısından durum, Bayezid yönetiminin son yıllarında başkaldıran boy içi muhalefet nedeniyle iyice karmaşık hale geliyordu. Üstelik tahta çıkma hukukundan söz edilemezdi.[210] İçteki ve dıştaki çelişkiler yoğunlaşıp birbiri içine karışarak genel bir devlet ve toplum bunalımı şeklini alıyordu. Ve bunu, Güney Avrupa tarihini kesin sonuçlarıyla yüzyıllar boyu belirleyecek bir çözüm bekliyordu.

209 *Corespondance de Manuel Calecas*, publiée par R. J. Loenertz, Città del Vaticano 1950, No: 79, s. 281. Zikreden Matschke, K. P., *Die Schlacht*, s. 8.

210 Türk boylarında tahta çıkış sırasına ilişkin bir hukuk ya da yaş tercihi yoktu. Eski Türk Orhun Kitabeleri'nde ölen hanın yerini bir erkek kardeşin aldığından söz edilir. Osmanlılarda da belirgin bir yasa yoktur. Başlarda, yani I. Bayezid'e kadar babayı en büyük oğul izler. 1402'den sonra taht adayının seçiminde yüksek paye sahipleri ve Yeniçeriler ön plana geçtiler; Karş.: Giese, F., *Das Seniorat im Osmanischen Herrscherhause*, II. 1928/26, s. 250 ve İnalcık, H., *The Ottoman Empire*, s. 59.

VI

Anti-Feodal Tepki
Halk Ayaklanmaları Dönemi

Fetret Devri denen 1402-1413 arası dönemi de içeren 1402-1421 arasındaki zaman kesimi, feodalizm öncesi devlet yapısının içeriden ve dışarıdan itildiği bunalımlarla belirginleşmiştir. Burada P. Wittek'in[1] sandığının tersine, ne gaziler ile yüksek din otoriteleri arasındaki uyumun bozulması söz konusudur ne de H. İnalcık'ın[2] belirttiği gibi, sınır boylarıyla yurtiçi arası sosyal karşıtlık. Tam tersine, burada daha çok anti-feodal güçlerin sınıf egemenliğine karşı başkaldırısı söz konusudur. Aynı durumu, feodalizm yolundaki halkların ve boyların ortaya koydukları "dinsizce ya da putatapıcı" tepkilerde de gözlemliyoruz. Aşiret soyluların dışarlanması ve başında ya Hristiyan ya da Müslüman bir egemenin yer aldığı hizmet soylularının zaferiyle sonuçlanan bu tarihsel süreç, Osmanlılarda çok karmaşık bir gelişme göstermiştir. Çünkü Osmanlılarda askerî demokrasi ve ataerkil feodalizm, iyice gelişip son evresine ulaşan bir feodalizmle karşılaşınca onunla simbiyoz oluşturdu.[3] Yenik düşen, ama yok edilemeyen Balkan devletlerinin direnişi, ayrıca Batılıların eksik olmayan siyasal müdahaleleri, içeride çözüm bekleyen karşıtlıkları iyice alevlendirdi. Türk otokrasisinin kesin zaferi ise bir yandan Osmanlı yayılmasının canlılığını ve bunalımlardan etkilenmezliğini hatta sosyal düzeyde kökleşmesini kanıtlıyor, öte yandan da Hristiyan Balkan egemenlerinin siyasal güçsüzlüğünü ve stratejilerindeki yetersizliği açığa vuruyordu. [83 –*Y.Ö.*]

1. Boy Savaşçılarının Başkaldırısı

Önceden sözünü ettiğimiz üzere, Bayezid'in oğulları, Anadolu'da Timur'un onayıyla tek tek birtakım beyliklere sahip oldular, ama Timur onların hiçbirini *primus* olarak ilan etmedi. Timur (Gurkan), eninde sonun-

1 Wittek, P., *The Rise*, s. 47.

2 İnalcık, H., *L'Empire*, s. 13.

3 Guboğlu, M., s. 219. Yazar bunalımın iç nedenlerini doğru vurguluyor, ama dış faktörleri ele almıyor. Böylece tek yönlü bir tablo ortaya çıkıyor ki bu da halk ayaklanmalarının uğradığı başarısızlığın nedenlerini örtmek gibi bir tehlikeyi birlikte getiriyor.

da onlardan birinin Sultan olarak ortaya çıkacağını düşünüyordu. Onun Rumeli'de babasının meşru halefi diye karşılanan Süleyman'a bile öncelik tanımayışının nedeni buydu. Kardeşler arası kavganın tohumları böylece atılmış oldu. Bu kavga kısa zamanda birbiriyle çelişen sosyal ve siyasal hareketlerin ve eğilimlerin patlak verdiği bir çatışmaya dönüşecekti. Laonikos Kalkokondiles'e göre; Ankara Meydan Muharebesi'nden sonra Büyük İsa, Musa, Mehmed, Küçük İsa ve Mustafa hayatta kaldılar.[4]

Küçük İsa, Konstantinopolis'e kaçtı, Hristiyan oldu ve veliaht olma şansını yitirdi.[5] Büyük İsa ise Aydın, Saruhan, Menteşe ve Teke Beyleriyle birlikte kardeşi Mehmed'e karşı ittifak kurdu, kardeşi Süleyman peşine düşünce Karamanoğlu'na sığındıysa da ondan yüz bulamadı, sahneden böylece çekilip gitti.[6]

Mehmed ise, İsa'nın başarısızlığını fırsat bilerek Aydın, Saruhan ve Teke Beyliklerini kendine bağlamaya kalkıştı ve bunu becerdi de, çünkü 1403'te yok etme amacıyla kendisine saldıran İnal ve Köpek adındaki Türkmen emirlerini ezerek askerî üstünlüğünü kalıcı bir şekilde gösteriyordu.[7] Yaya askerleri pek değilse bile, sipahiler onun peşine takıldılar.[8]

Anadolu Beyleri İzmirli Cüneyd Bey'in çevresinde toplanıyorlardı. Cüneyd, 1404'te birkaç atlıyla Karaman ve Germiyanoğullarına koşuşturmuş, Osmanlı soyuna Anadolu'da bir daha egemenlik kurma olanağını tanımamaları için onlardan ricada bulunmuştu. Cüneyd Bey, Aydın Emiri Karasubaşı'nın oğluydu. 1402'de İzmir ve dolaylarını eline geçirince yeni bir beylik kurmuştu. "Osmanlı Devleti tarihinde ilk defadır ki büyük bir Osmanlı feodali, tıpkı sultanlığın Anadolu'daki güçsüzlük ve çöküş dönemi sırasında Selçuklu feodallerinin kalkıştıkları gibi, devletin egemenliğini açıktan açığa silkeliyor ve özerk bir sülale kurmaya kalkışıyordu."[9] Cüneyd, Osmanlı soyuna öldürücü darbeyi indirmek amacıyla tüm Osmanlı karşıtı öğeleri birleştirmeye çalıştı. Dukas'a bakılırsa, Anadolu beylerine şöyle sesleniyordu Cüneyd: "Bayezid'in sizlere ve soyunuza ettiklerini hatırlayın. O, soyunuzu ya kılıçtan geçirdi ya da kement ile boğdurdu. Sizi beyliklerinizden kovdu, bunu unutmayın. Üstelik kendine kurduğu devlet, bizim

4 Chalkokondyles, L., t. II. IV. s. 159.

5 *A.g.y.*, s. 164.

6 Chalkokondyles onu Süleyman'ın öldürdüğünü ileri sürüyor: bkz. II ve IV, s. 159. Bu konuda Koca Hüseyin (I, 128 b, s. 40) hiç bilgi vermiyor. Löwenklau, J. yalnız Mehmed'e karşı kurulan ittifakı belirtiyor: IX, s. 413.

7 Qoğa Husejn (Koca Hüseyin), 1., 128b, s. 41.

8 Türkmenlere karşı zafer konusunda bkz. Koca Hüseyin, 117 a, 118 a, s. 39. Eski Osmanlı kroniklerinin yazdığı gibi Mehmed 1403'te artık çocuk değildi, 20 yaşına varmıştı: Baştav, Ş., *Les Sources*, s. 170.

9 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 59.

topraklarımız üzerinde. Ama bu zorba, Tanrı'nın inayetiyle aramızdan defolup gittikten sonra, kollayın ki bu canavarın tohumları sizi boğmasın. Yeniden boy vermeye kalkmadan kellesini hemen uçuralım gitsin. Geleceğimizden emin olmamız için başka çaremiz yoktur."[10] Ancak Cüneyd bu arada şunu belirtmeyi unutuyordu; Timur'un atadığı Aydınoğlu II. Umur Bey'e de düşman kesildiğini.[11] Umur Paşa'nın tuttuğu yolu izleyerek o da korsanlığa ve köle avcılığına başlamıştı. I. Mehmed 1415'te İzmir'e doğru sefere çıktığında, Ege adalarının Hristiyan halkı kendisini desteklemekten geri kalmadı. "Cüneyd'in emsalsiz kibri ve insanlık dışı gaddarlığından el aman etmişlerdi."[12] Hiçbir örnek, eski beyler ve gaziler kuşağının bu dirilişini Cüneyd örneği kadar iyi belgeleyemez. O ilkin Büyük İsa'ya destek çıktı, onu kendi amaçları doğrultusunda bir alet olarak kullanacaktı, ama sonra muradına eremeyince, Türk resmî tarih yazımının, aslı Ankara savaşında öldü diye "düzme" Mustafa olarak belirttiği Mustafa'dan yararlanmaya çalıştı. Hocaeli bölgesinde 1405 yılından kaynaklanan bir belge ise bunun tersini kanıtlıyor.[13]

1415'te Cüneyd, Mustafa ile yeniden dayanışma kurarak Mehmed'e kafa tuttu. Bir süre için Bursa'yı eline geçirebilen Karamanoğlu da Osmanlı sülalesinin mezarlarını ezip geçiyordu. Mehmed karşı saldırıya kalkarak Konya'yı aldı ve beyi boyun eğmek zorunda bıraktı, ama onun bey unvanını kaldırmadı.[14] Mehmed'in babasının izlediği gibi radikal bir yol izlemediği belli oluyordu, amacı Murad'ın yaptığı gibi Anadolu'yu huzura kavuşturmaktı. En tehlikeli düşman olan Cüneyd'i bile öldürtmedi, 1412 ve 1413'te iki kez yendikten sonra ona Nikopolis emirliğini bıraktı. Ancak Cüneyd yeniden Mustafa ile ittifak kurmaya kalkışınca o zaman bu ayakbağını parçalamaya karar verdi.[15]

Bu uzlaşmacı tutum aslında 1402 yıllarının deneyimlerinden kaynaklanıyor. Mehmed, Osmanlı karşıtı güçlerin kendi ocağında emsalsiz bir öfkeyle başkaldırdığını görüyordu. Onlar sadece merkeziyetçiliğin dağıtılmasını, eski beylikler düzeninin yeniden kurulmasını istemekle kalmıyor, aynı zamanda tüm devlet düzenini, tüm sınıf egemenliğini ve egemenliğin başındaki Osmanlı sülalesini tehdit ediyorlardı.

Timur, bu sülalenin en yaşlısı olan Süleyman'ı Rumeli Beyi olarak onaylamıştı. Süleyman daha Bayezid zamanında bulunduğu görevlerde kendini

10 Dukas, XVIII, s. 84.

11 Wittek, P., *Mentesche*, s. 95.

12 Dukas, XXI, s. 106.

13 Wittek, P., *Urkunden*. WZKM 55, s. 138.

14 Dukas, XXII, s. 116f.

15 Wädekin, K.-E., s. 57f.

ispatlamıştı. Emrindeki Türk birlikleri 1393'te Bulgaristan'ı bir hamlede pes ettirmişlerdi. Ardından Kastamonu valiliğine atanan Süleyman 1396'da Haçlı yığınlarıyla Nikopolis'te çatışmış, ardından doğudaki Akkoyunlu hükümdarıyla cenge tutuşmuştu. Sonunda Sivas valiliğini üstlendi. Kent tehdit altına girince görevden ayrılmış ve Karesi, Saruhan ve Aydın bölgesi askerî valiliğine getirilmişti.[16] Anadolu'da pusuda bekleyen kardeşlerine boyun eğdirecek kadar sağlam bir duruma gelebilmek ve tek başına hükümdar olmak için VII. Yoannis ve II. Manuel ile ayrıca Venedik, Cenova, Stepan Lazareviç ve Hospitalit'ler ile antlaşmalar yaptı.

İtalyanların Türkçeden yaptıkları kaba bir çevirisiyle tanıdığımız 1403 Gelibolu Antlaşması, Bizans ve Batılı güçler için büyük önem taşımaktadır.[17] Süleyman Ağustos 1402'de Gelibolu'ya varır varmaz VII. Yoannis ile görüşmelere başladı, ancak imparator, herhalde mümkün olduğu kadar çok ödün koparmak amacıyla olacak, ihtiyatlı davranmıştı.[18] Ancak taktiğini hemen değiştirerek birçok talebinden geriye çark edip Süleyman'a iyi niyet gösterdi. Çünkü imparatorluk feodalleri bir uzlaşmaya varılmasına baştan beri karşı çıkıyorlardı.[19] J. W. Barker'e göre, II. Manuel'in, yeğeninin kendisine danışmadan yaptığı bu antlaşmadan ancak 1403 Mart'ında haberi oldu. Manuel bu antlaşmanın kendi siyasal amaçlarıyla çeliştiğini ileri sürdü, çünkü Süleyman'a karşı elinin kolunun şimdiden bağlı kalmasını arzulamıyordu. Balkan devletleriyle Batılı güçlerin birlikte harekete geçeceği güne kadar görüşmeler sürüp gitsin istiyordu.[20] Hiç kuşkusuz Manuel, Osmanlılar arası kargaşanın uzayıp gitmesini gönülden diliyor, aklından Gelibolu gibi birtakım rehin arazilere konmayı geçiriyordu.[21] Söz konusu antlaşmayla ilgili tüm sorunsalları ayrıntılarıyla inceleyen K. P. Matschke şu sonuca varıyor: Aslında iki antlaşma yapılmıştır. Biri VII. loannes'in yaptığı 1403 Ocak-Şubat tarihli, ötekisi II. Manuel'in, yaptığı 1403 Haziran tarihli antlaşma ki, bu birincisinin bir revizyonuydu. Bu ikincisinde güya her kent, her bölge, her taviz konusunda sert tartışmalar çıkmıştır.[22] Sonunda Süleyman güya Kalamaria Yarımadası dahil, Selanik eyaletini, Skopelos, Skiathos, Skiros adalarını, Galikos ile Strimon arasındaki toprakları, Konstantinopolis'in bitişiğindeki Zeytun dolaylarını, Propontis'teki (Marmara) Panidos ile Boğaziçi'ndeki Hieron Stomion arasındaki kesimi, ayrıca Karadeniz'in Boğa-

16 Kortantamer, T., s. 125.

17 Anlaşmayı yayınlayan Dennis, G. T., *Treaty*, s. 77-80.

18 Alexandrescu-Dersca, *La campagne*, s. 140.

19 Dennis, *Treaty*, s. 82f.

20 Barker, J. M., *Manuel II.* s. 224, 233, 240, 247.

21 İnalcık, H., J. W. Barker, s. 280.

22 Matschke, K. P., *Die Schlacht*, s. 50-52

ziçi ile Varna arasında kalan kıyı kesimindeki kaleleri geri vermeyi kabul ediyordu. İmparator haraç ödeme ve asker verme yükümlerinden affediliyordu, kale ve surlar inşa edebilirdi. Konstantinopolis'te oturanlar kente yeniden güven içinde dönebilirlerdi. İmparatorun izni olmadan hiçbir Türk gemisi Çanakkale Boğazı'ndan geçemeyecekti. Sonuç olarak Süleyman kendisini Manuel'in "oğlu" diye adlandırabiliyordu.[23]

Geri alınan topraklar gerçi önemsiz sayılamazdı, ama imparatorluk sınırlarının düzenli olduğu da söylenemezdi. Peloponnes'i bir yana bırakırsak, bu sınır bölgeleri, ardında bir parçacık hinterlandı olan birtakım kıyı kentlerinden başka bir şey değildi. Kıyıların gerisindeki ovaların hiçbir güvenliği yoktu. Gerçi imparator, savunma amacıyla asker toplama hakkını yeniden elde etmişti, ama bu, kale ve savunaklarda küçük çaplı bir savaş verme olanağından fazla işe yaramadı. Gerçekten de 1415'ten sonra buralar yeniden Türk baskısı altına düştü.[24]

Bizans'ın ödediği haraç daha 1379 yılında 30.000 hiperpira ya da 15.000 duka veya 480.000 akçe tutuyordu. Çok kan yitirmiş olan Bizans açısından bu meblağ korkunç bir yüktü. 1379-1402 arasında imparatorluk 69.000 hiperpira ya da 345.000 duka ödemiş bulunuyordu.[25] M. Spremiç'in kanıtladığı üzere, 1403 antlaşmasıyla haraçtan kurtulan bölgeler tüm imparatorluk topraklarını kapsamıyor, Selanik despotu Andronikos Paleologos (1408-1423) bir ihtimalle 1415'ten önce, ama şurası kesin ki 1423'e kadar bile haraç ödemekteydi.[26]

Manuel, Türklerin bağışladığı haracın üçte ikisini 1404'te bu kez kendisi Aynaroz manastırlarından kopardı, topladığı haracın üçte birine de imparatorluk maliyesini düzeltmek için el koydu.[27] Dört yıl sonra, 1408'de Türkler bastırıyor bahanesiyle manastırları yeniden soyup soğana çevirdi. **Pronoia** olarak dağıttığı ayrıcalıkların yarısını onların ellerinden aldı.[28] Tebaasının 1402 yılındaki mali statüsünü aynen sürdürdü.[29] Öyle ki Gelibolu Antlaşması'ndan sağlanan ekonomik rahatlama, köylü nüfusa hiçbir yarar getirmedi. K.P. Matschke, Süleyman'ın bile haraç ödemeyi kabul ettiğini olasılıklar içinde sayıyor.[30]

23 Dölger, F., *Regesten 5*, Nr. 3201, s. 75: Dennis, *Treaty*, s. 81; Schreiner, P., *Studien*, s. 158.

24 Matschke, K. P., *Die Schlacht*, s. 57, 81f.

25 Iliescu, O., Le montant du tribut payé par Byzance à l'Empire Ottoman en 1379 et 1424. RESEE IX, 1971, s. 431f.

26 Spremiç, M., Harac Soluna u XV veku. Zbornik radova Vizantoloski Inst. 10, Beograd 1967, s. 187-195.

27 Dölger, F., *Begesten 5*, Nr. 3301 (29.9.1404).

28 *A.g.y.*, Nr. 3321.

29 Oikonomides, N., Le haradj dans l'Empire byzantin du XVe siècle. AISEE I., s. 687.

30 Matschke, KP., *Die Schlacht*, s. 63.

Bir Türk sultanının bu türden hükümleri yerine getirip getirmemesi ya da bunları ne kadar süre yerine getireceği düpedüz bir güç sorunuydu. Süleyman'ın, sonraları I. Mehmed'in imparatorla girdikleri söylenen baba-oğul ilişkisinin, ancak Manuel Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmayı becerdiği sıralarda pratik sonuçları doğmuştu. Ama bu aradaki gerçek, kuvvet dengesine bağlı kalıyordu.[31] Ama besbelli ki Türklerin ağırlığı kaldıracın uzun kolu üzerindeydi. Yapılan antlaşmada ise özne imparator değil, sultandı. Üstelik imparator, Türklerin bu antlaşmadaki birçok karşıtından yalnızca biriydi. Bu koşulları B. Cvetkova, 1402'den sonra bile durumu kendi lehine çeviremeyen imparatorluğun zayıflığı olarak değerlendiriyor. Kitlelerin köleleştirilmesi ve yer değiştirmeye zorlanması, savunma yapılarının, köy ve küçük kentlerin sürekli yıkımı direnme gücünü kırmıştı.[32] Ayrıca Bizans ve öteki Balkan ülkelerinin soluk alabilecekleri sürenin kısalığını da unutmamak gerekir. Türkler, Ankara Savaşı'nı izleyen kargaşanın ardından çok çabuk toparlanıp Rumeli'ye yeniden girdiler.

Aslında Sırbistan'dan, Stepan Lazareviç'den bir girişimde bulunması bekleniyordu. E. P. Naumov'a bakılırsa, Bizans'tan farklı olarak merkezîleşmeye doğru gidiyordu Sırbistan ve 15. yüzyılda feodal parçalanmayı önleyebiliyordu.[33] Ama bu sadece 15. yüzyıl başlarında olabiliyordu. Stepan iktidarı yeniden ele geçirince Osmanlı karşıtı bir politika tutturdu. Macaristan'la ittifak yaptı ve içerideki soylular sınıfını dizginlemeye çalıştı. Köklü bir Sırp soylu aileden gelen Novak Karalyuk'un Vidin ve Pirot dolaylarında Süleyman'a karşı 1409'da başlattığı ayaklanmayı elinden geldiği kadar destekledi.[34] Süleyman da Stepan'ı başlıca hasmı olarak görüyordu. Stepan, 1408'de Macar ordusuyla birlikte Bosna'ya yürüyüp Türk egemenliğine karşı topluca bir askerî harekâta girişme planını uygulamak üzereyken Süleyman, Stepan'ın kardeşi olan ve ardında Sırp soylularının yer aldığı Vuk Lazareviç'den yararlandı ve 1409'da Evrenos Bey'i ordusuyla birlikte ona yardıma yolladı. Evrenos Bey'in kuvvetleri tüm despotluk bölgesini yağmaladılar.[35] Stepan bu kerpeten harekâtı karşısında çöktü, artık ülkenin bölüşülmesini de içeren bir anlaşmaya hazırdı. Bundan böyle sadece Belgrad'ı içeren kuzey bölgelere hükmedebilirken, kardeşi başkent Novo Brdo olmak üzere ülkenin güneyine el koydu.[36] Stepan böylece Türklere karşı Balkan

31 *A.g.y.*, s. 48f.

32 Cvetkova, B. bitka, 68, 98.

33 Naumov, E.P., *Serpskiy feodalizm*... Kişinev 1973, s. 61-67.

34 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 27.

35 Stanojeviç, St., Die Biographie Stefan Lazarevic's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle. *Archiv f. slavische Philologie 18*, 1896, s. 439, 443.

36 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 28.

birliğinin önderi olma şansını yitirdi. Tüm Sırbistan'da olsun Osmanlı Rumeli'sinde olsun galipler artık feodal soylulardı.

Despot Stepan'ın 1431'de bir biyografisini yazan Sırp tarih yazarı filozof Konstantin, Süleyman'ı "iyi ve anlayışlı bir çar" diye niteliyordu.[37] Süleyman sırtını tamamıyla mülk sahiplerine, Evrenos ve Turahan gibi akıncı beylerinin güçlü ailelerine dayıyordu. Halk arasındaki her başkaldırıdan nefret ediyor, peşini bırakmıyor ve Rumeli'deki feodal öğelerle ittifak arıyordu. 1402'den sonra Osmanlı soylularının çoğunun Süleyman'ın emrine girmeleri, Çanakkale Boğazı'nı aşıp onu Gelibolu'ya kadar uğurlamaları boşuna değildir.[38] Sultan, böylelikle yaya ve müsellem askerlerin eski boy örgütlerinin kafalarına vurmuş oluyordu. Rumeli'deki Hristiyan monarşilerle yürüttüğü denge politikası akıncılar ve yeniçeriler arasında hayal kırıklığına yol açtı. Onlar yeniden cihat açılmasında diretiyor ve Süleyman'ın Anadolu'daki rakipleriyle savaş tutmaya hevesli görünmüyorlardı. Gelibolu Antlaşması'nın bağlayıcı hükümlerini Sultan'ın güçsüzlüğüne hamlediyorlardı. Hatta Veziriazam (Çandarlı) Ali Paşa gibi adamlar 1405'te onu bırakıp Mehmed'in yanına geçtiler.[39]

Venedikliler, Peloponnes kıyılarındaki Patras ve Angelokastron ile Lepanto'yu işgal ettiler. Sultan'a elçi yollayıp barışı korumadığı ve statükoyu bozduğu takdirde, kardeşi Mehmed'i ona karşı kışkırtmakla tehdit ettiler.[40] 1410 Ocak'ına gelindiğinde II. Manuel, Bayezid'in birbirine düşman oğullarını ezmek için artık vaktin geldiğine inanmıştı. Venedikliler, 8 kalyonla denize açılıp iki Bizans kalyonu eşliğinde Çanakkale Boğazı'nı ablukaya almayı önerdi.

Amaç Rumeli'deki Türkleri Anadolu'dan koparmaktı.[41] Ancak Venedik Senatosu iki devletin gücünün de buna yetmeyeceğini öne sürerek, bu planı gerçekleştirmeden önce Hristiyan devletlerin iznini almak gerektiğini bildirdi. O gün gelinceye kadar imparator, iki Türk veliahtıyla bir **modus vivendi** arayıp bulmalı, onurunu ve hareket özgürlüğünü bu şekilde koru-

37 "İmparator II. Manuel denizde, Süleyman kıyıdaydı. Sonra Selanik de Greklere geri verildi. Ve Çar Süleyman'ın yaptıkları hayırlı ve akıllıca şeylerdi..." *Stare Srpske biyografiye*, s. 77.

38 Filipoviç, N., Princ Musa, s. 47f.

39 Uzunçarşılı, İ.H., Ali Paşa, s. 326.

40 Thiriet, F., *Regestes II*. Nr. 1347, s. 85 (26.3.1409).

41 Dölger, F., *Regesten 5*, Nr. 3327; Jorga, N., *Notes et extraits I.* s. 179f. Venedik devlet tutanakları şöyle: "Cum dominus Imperator Constantinopolitanus... no-tificauerit nobis, nunc esse tempus magis habile, ad diminuendum potentiam turchorum et liberandum Constantinopolim et partes illas, et per consequens alios chrktianos ab oppressionibus eorum propter differentiam et guerram existentem inter illos duos fratres (Süleyman ve Mehmed -*E.W.*) qui sunt domini turchorum... Et ob hoc ipse dominus Imperator... petit a nobis subuentionem octo galearum, cum quibus et suis, offerendo ponere duas galeae, inciperet et attenderet, ad obstandum transitui, de turchia in greciam, et econuerso, et ad damnificandum eos." Acta Albaniae t. *VI*, Nr. 1504.

malıydı.[42] San Marko Cumhuriyeti ayrıca gösterişli girişimlerde bulunmak yerine ufak ufak birtakım adımlarla daha çok başarılı olunacağını ileri sürüyordu.

Besbelli ki Süleyman'ın durumu hiç de iç açıcı değildi. Kardeşi Mehmed sipahilerin yardımıyla Anadolu'daki durumunu pekiştirip yayılmış, üstelik rakibine askerî birkaç şamar da atınca onun saygınlığını iyice yıpratmıştı. Ayrıca bu rakip kendini iyice şaraba vermişti. Durmadan kafayı çeken şair Ahmedi, bu umarsız durumda ona avuntuyu şarapta bulmasını öğütlüyordu:

Bilirsin, öyle bir zaman ki bu zaman
Değmez gam eylemeye
Elinden kadehi bırakma bir an.[43]

Ramazanda bile kendini bu nefis içkiden yoksun bırakmamalıydı insan:

Korkusu ramazanın vermese bile bize ruhsat
İçelim bu gülrengi şarabı
Eskisinden ne çok ne de az.[44]

Süleyman dizginleri giderek elinden kaçırdı. Bundan üçüncü kardeş Musa kârlı çıkacaktı. 1402'de Mustafa ve Büyük İsa ile birlikte babasının yanında direnmiş, ama sonra esarete düşeceği sırada kaçıp kurtulmuştu. Bayezid'in onu Menteşe valiliğine getirdiği söylenir. Musa orada 22.6.1402 ile 1.7.1402 arasında veliaht ilan edilmiştir. Savaştan sonra Menteşe'de gizlenmiş, kendisine bir egemenlik bölgesi yaratmak uğruna mücadele vermiştir.[45]

Mehmed ile Süleyman arasındaki cepheleşme, Musa için kendini gösterme fırsatı yarattı. Mehmed'in izniyle Rumeli'ye geçti, amacı Balkan prensleri arasından müttefikler kazanmaktı. Süleyman'a karşı cephe almak üzere, kendisine yardım edecek olursa ona para ve toprak bağışlayacağını Eflâk prensi Mircea'ya açıkça iletti.[46] Bu öneri Mircea'ya hiç de çekici gelmedi değil, çünkü Süleyman'a karşı daha 1403'te Stepan Lazareviç ve Bosna Kralı Ostoya ile birlikte hareket etmişti.[47] Filozof Konstantin iki adamın

42 "... necesse est, quod concurrant ad hoc negotium, nedum sua et nostra potentis, sed etiam potentia aliorum principum, dominorum, et comunium..." imparator o zamana kadar "pertransire et viuere cum dictis turchis, et prouidere per modum, quod conseruabit honorem et libertatem sua Serenitatis..." yapmak.

43 Kortantamer, T., s. 141.

44 *A.g.y.*, s. 134.

45 Wittek, P., *Urhunden*, WZKM 55, s. 126.

46 Chalkokondyles, L., t. I. IV, s. 160.

47 Petrov, P. Ch., s. 503.

yakınlaşmasını şöyle dile getiriyor: "Süleyman doğuda (Mehmed'e karşı -*E.W.*) savaş verirken Mircea bunu işittiğinde Musa'ya başvurup kardeşinin onu arka plana itmesinden dolayı intikam alıp almayacağını soruşturdu."[48] Oysa Stepan da bu yeni veliaht adayından aynı şeyi bekliyordu. Rumeli beylerbeyinin gücünü kırmak ve merkezî bir Türk Devleti'nin yeniden canlanmasını engellemek onun da işine geliyordu.[49]

Musa 1409'da İsfendiyaroğullarının yanından kalkıp Eflâk'a (Valahya) vardı. Sinop dolaylarındaki Türkmenlerce dostça karşılandığı, Rumeli'ye geçerken onlardan kolaylık gördüğü söylenir.[50]

N. Filipoviç, adının bol bol geçtiği monografisinde Musa'nın yandaşlarının sosyal karışımını incelemekte ve köylülerle akıncı denen küçük çaplı savaşçıların ona bağlı olduklarını, ama yaya ve azapların da onu izledikleri sonucuna varmaktadır. Bu yığınlar başında Musa'nın bulunduğu bir pleb hareketi oluşturuyordu. Buna karşılık sipahi olarak kendisine sadece Hristiyan ve Müslüman destek birliklerinin komutanları katılıyordu.[51] Onun savaş yönetimi Türkmenlerin ve Eflâkların savaş biçimini andırıyordu. Özellikle 1410'da Süleyman karşısında Kosmidon'da uğradığı yenilgiden sonra gerilla taktiği uyguladığı söylenir.[52] Musa'nın, devletin gerek feodalleşmesine gerekse merkezîleşmesine karşı çıkan göçebe ve köylü, kısacası soylu olmayan katmanlara dayandığı kuşkusuz doğrudur. Ama Rumeli'deki Hristiyan reayanın yeni efendilerine karşı sempati beslediklerinden herhalde söz edilemez. B. Cvetkova'nın kanıtladığına göre, Bulgar köylülerinin Türk yerleşimciler yanında mücadele etmesi söz konusu değildir.[53] Musa'nın ve yakın çevresindekilerin gazilik ideolojisi, köylülere pek iyi şeyler vaat ediyor değildi.

İlk başlarda Musa oldukça alçak gönüllü davrandı, halksever bir görünümdeydi. ne zaman ortalarda görünse çevresine yumuşak kalpli ve cömert davranıyordu, tıpkı dindarlık maskesi altındaki bir yalancı ermiş gibi."[54]

Süleyman'ı giderek köşeye sıkıştırmayı başardı Musa. Bu durumda Süleyman'ın, Avrupa'daki eyaletleri bile II. Manuel'e sunduğu söylenir, kendisine sığınca sağlaması ve Anadolu'da hareket serbestliği tanıması

48 *Staresrpske biografiye*, s. 91.

49 So Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 155.

50 Dukas, XIX., s. 88.

51 Filipoviç, N., *PrincMusa*, s. 105, 109, 112, 289.

52 *A.g.y.*, s. 152, 353f.

53 Cvetfeova, B., *Prinos*, VI, s. 182.

54 *Stare srpske sitografiye*, s. 91.

şartıyla...[55] Eğer Kalkhokondiles'in düştüğü bir not doğruysa, böyle davranmakla Süleyman durumunu daha da kötüleştirmiş sayılır. Feodal aristokrasi ona yüz çevirince yalnız başına kalmıştır. 1411'de Musa'nın akıncıları onu otağında şarap içerken basmışlar, o yine de kaçmasını becermişti. Nedir ki yolda Hristiyan köylüler tarafından öldürüldü.

Musa, içinde yaşayan köylülerle birlikte kulübelerini ateşe vererek kardeşinin intikamını aldı. Sonra Trakya ve Makedonya'daki birlik komutanlarını toplayıp onlarla, Bayezid ve Süleyman gibi, "kullarım" diye değil, "ahbaplarım" diye konuştu. Selefinin izlediği uzlaşma siyasetini ağır bir dille kınıyordu: "Allah ondan yüz çevirdi, kâfirleri ikiye doğramak (dikotomisai) için peygamberin kılıcını elime verdi, müminleri yüceltmek için." Timur'u Osmanlılara karşı kışkırttığı için, Bizanslıları Ankara yenilgisinin baş sorumlusu olmakla suçluyordu. Selanik'in Greklere teslim edilmesini eleştirdi. Babası orada, "putlarla dolu kiliseleri Allah'a ve onun peygamberlerine özgü kutsal tapınaklara dönüştürmüştü" ve Allah'ın yardımıyla "tüm kentlerin anası"nı ele geçirmenin övgüsünü yaptı.[56]

Bizans'a karşı yönelmek, I. Bayezid ve II. Mehmed'in temsil ettiği imparatorluk fikriyle eş tutulamaz. Bu yöneliş daha çok yaygınlaşan siyasal bir eskatolojiden kaynaklanıyordu. Bu eskatolojiye göre, Bizans başkentinin düşürülmesiyle yeni bir çağ, İslam'ın bütün dünya üzerindeki zaferiyle başlayacak yeni bir dönem açılacaktı tarihte.[57]

Balkan prensleri Musa ile kolayca başa çıkabileceklerini, hatta onu kendi amaçları doğrultusunda kullanabileceklerini sandılarsa da bunda iyice yanılmışlardı. Musa, yalnız Süleyman'dan yana çıkan Türk boy beylerini kovalamakla kalmadı, ister yandaş ister karşı düşüncede olsun, tüm soylu sınıfların üzerine hınçla yürüdü. Sırbistan'daki Türk yanlısı feodal partinin her iki önderini, yani Vuk ve Georg Brankoviç'leri celladın eline teslim etti. Oysa bunlar 1410'da kendisine katılmışlardı.[58]

Cihat bayrağını açıp Trakya, Teselya ve Sırbistan'a doğru gazavat'a girişti:[59] Bizans kentinin uzak yakın tüm çevresi onun yaya ve akıncılarınca yağmalandı. Musa daha 1409 sonları ile 1410 başlarında Mesembria ile Selimbria'yı [Silivri dolayları] ele geçirmese bile kuşatmaya almış bulunuyordu.[60]

---

55 Chalkokondyles, L., t. II. IV. s. 164.

56 Dukas, XIX, s. 91f.

57 Bu spekülasyonlar için bkz. Vasiliev, A., Medieval ideas of the end of the world. East and West. Byzantion 15, 1942/43, s. 472.

58 *Altosmanische Chroniken*, s. 68; *Hiistorija naroda Jugoslavije I*, s. 457.

59 Wittek, P., *De la défaite*, s. 22f.

60 Âşıkpaşazâde, s. 120; Zorga, N., *Notes et extraits I*, s. 201; Schreiner, P., *Studien*, s. 174.

İstorija naroda Jugoslavija'nın (Yugoslavya Ulusal Tarihi) yazarları, Musa'nın ordusundaki akıncıların savaşı ve yağmayı özellikle istediklerini, ordunun çoğunluğunu da bunların oluşturduğunu belirtiyorlar.[61] Mutafçieva ise kaynakların eleştirel bir analizini yaptıktan sonra bu görüşü düzeltiyor. Musa'nın kıtalarını yaya ve müsellem olarak derlediğini ileri sürüyor,[62] akıncıların onun yanında son ana kadar beklediklerini belirtiyor.[63] Sipahiler ise Süleyman'ın politikasından hoşnut olmadıkları için 1409'da Edirne'ye onunla birlikte gelmişlerdi.[64]

Ama N. Filipoviç, bunların aslında yardımcı kuvvetlerin elebaşıları olduğunu, asıl tımar beyleri olmadığını kanıtlıyor.[65] Aynı şekilde yeniçeriler de ona katılmak istememişler; 1412 yılına ait bir azat belgesine dayanarak, Filipoviç yeniçerilerin Musa ordusunda değil, Büyük Komutan'ın yani Hüdavendigar'ın (I. Mehmed) ordusunda yer aldığını açıklıyor.[66] Buna karşılık ona tasavvuf şeyhleri el verdiler. Musa, ünlü Şeyh Bedreddin'e kazaskerlik gibi önemli bir görev verdi. Şeyh bu görevi, Musa'nın askerlerini tımarda görevlendirmek üzere kullandı.[67] Hiç kuşkusuz efendisinin talimatına göre davranıyordu, çünkü Musa Rumeli'ye gelir gelmez yardımcı savaşçıların tüm rütbelerine tımar dağıtmaya girişmişti.[68] Kızıl Deli diye anılan şeyhin, Musa'dan kendi vakfı adına aldığı bir izin belgesinde şöyle deniyor: " bugünden tezi yok azat olup sultanın askerlerinden (kullarından) ister nasib, hacib, subaşı, ister şahinci ister zağarcıbaşı veya gezgin kim olursa olsun rahatsız edemez, kendisine yük olamazlar. Posta ve diğer hizmetler için katkıda bulunmaktan, haraç ödemekten, olağan ve olağan dışı ödenti ve keseneklerden bağışıktır..."[69]

Gazilik eylemlerine rağmen Musa Hristiyan rahipleriyle iyi bir ilişki kurmaya çalıştı, çünkü onların halk üzerindeki nüfuzunu görüyor ve bundan çekiniyordu. Bu nedenledir ki 1412'de bağlık, bahçelik, köy ve değirmenler vb. üzerindeki tüm mülkiyetini Serez yakınındaki Prodromos Manastırı'na bağışladı, ama I. Murad'ın ayrıcalıklarını korudu.[70] Bunun dışındaki bölgelerden gazilerin serbestçe dolaşımına izin verdi.

61 *Istorija naroda Jugoslavije I*, s. 457f.

62 Mutafçieva, V.P., *Agrarnite otnoşeniya*, s. 32.

63 *Altosmanische Chroniken*, s. 70.

64 *A.g.y.*, s. 65.

65 Karşılaş. A. 51.

66 Wittek, P., *Urkunden*. WZKM 54, s. 244f.

67 *Altosmanische Chroniken*, s. 74.

68 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 151.

69 Wittek, P., *Urkunden*. WZKM 54, s. 243.

70 Zachariadou, E.A., Early Ottoman documents of the Prodoromos Monastery (Serres). *Südost-Forschungen 28*, 1969, s. 3; Beldiceanu, N., Margarid: Un timar monastique. *Revue des études byzantines 33*, 1975, s. 233f.

Ancak filozof yakınıp durmaktadır: "Ondan çektiklerimize ağıt yakan yok mu?"[71] Konstantin, Musa'yı vahşi bir hayvan (zver) olarak görüyor, "onunla savaşarak yaşamaktan başka çare kalmadı!" diye haber gönderiyordu.[72] Musa Sırbistan'a akınlar düzenleyip açık araziyi yağmalıyor, "yapılı gençleri kullaştırıyor, geri kalanları kılıçtan geçiriyordu. Poliknia'yı (Üçkaleler) işgal ettiğinde içindekiler kılıçtan geçirildi. Öldürülen Hristiyanların cesetleri üzerinde masa kurulmasını buyurup yanındaki komutanlarına ziyafet çekti."[73] Konstantin, Koprian kasabasının ele geçirilişinden sonra da buna benzer olaylardan söz ediyor. Halk ya öldürülmüş ya da sürgün edilmiştir.[74] Kolonileşmeden de söz ediyor Konstantin: "Çünkü ülkesinden bir yığın insanın kalkıp buralara yerleşmesini buyurdu... Sonra da buradaki halkı yerlerinden edip 1413'te kendi ülkesinin topraklarına yerleştirdi."[75] Bu ifade büyük önem taşıyor, çünkü Musa'nın kendinden öncekilerin yerleşim politikasını yeniden uyguladığı anlaşılıyor. Küçük Asya'dan kendisiyle birlikte gelen göçebe ve yarı göçebe halka yeni yaşam olanakları açılmış bulunuyordu. [84 –*Y.Ö.*][76]

Musa dışında hiçbir Osmanlı hükümdarı Balkan halkları tarafından böylesine kin ve nefretle anılmadı. O sonraki kuşakların anılarında bile hep yırtıcı bir vahşi hayvan olarak yaşadı.[77] Türk tehlikesini küçümseyen ve barbarlara paralı asker ve iş birlikçi olarak hizmet eden Bosnalı soylular, bu arada Büyük Voyvoda Sandalj Hraniç-Koşaç, Musa'nın giriştiği baskınlara çanak tuttular.[78] Musa'nın yeniden atının üstüne oturttuğu Stefan Lazareviç'e, Süleyman'ı yenmesinden sonra ondan destek beklerken uzattığı elini boşta buldu, Lazareviç artık Balkanlar'da Musa'nın baş düşmanıydı.[79]

Ancak Musa Çelebi bu tepkiden önce hiç etkilenmedi, İbrahim Paşa'yı Manuel'e gönderip yalnız haraç ödemeye yeniden başlamasını değil, miktarını da artırmasını istedi. Öteki Hristiyan hükümdarlarına da aynı şeyi dayattı.[80]

---

71 *Strare srpske biyografiye*, s. 99.

72 *A.g.y.*

73 Dukas, XIX, s. 92; Hammer, J. von, s. 351f.

74 Braun, M., *Lebensbeschreibung*, s. 52.

75 *A.g.y.*, s. 51.

76 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 289.

77 Dujçev, I., La conquête turque et la prise de Constantinople dans la littérature slave contemporaine. BS XIV, 1953, s. 38, 41.

78 Venedik Senatosunun 1411 yılına ait bir kararından "quum Sandali habet secum, ut dicitur, VII mille Turchorum." Radonic, J., s. 410.

79 Novakoviç, St., s. 345.

80 Quga Hüseyin, L., 135 a, s. 41.

II. Bayezid (1481-1511) zamanında yaşayan kronikçi Ruhî bu konuda şöyle yazıyor: "İstanbul tekfurundan haraç almak için babasının veziri olan, akıllı ve bilgili, işinin ehli İbrahim Paşa'yı yolladı. Paşa, İstanbul'dan döner dönmez Sultan Mehmed'e haber salıp Musa'nın yaptığı densiz işleri açıkladı, beylerin ondan nefret ettiklerini anlattı..."[81] Yüksek Osmanlı tabakası artık kendine yeni bir efendi arıyordu.

Nedir ki Musa savaşçılarıyla birlikte Balkanlar'da at koşturmayı yeğliyor, Hristiyan devletlerini art arda vuruyordu. Ragusalılar Kral Sigismund'a haber yollayıp Musa'nın Avrupa eyaletlerini "insanlık dışı" baskılar altında tuttuğundan yakınıyorlardı.[82] Musa 1411'de önceden duyurduğu Konstantinopolis'i kuşattı. İmparator, Musa'nın ne denli zorba olduğunu ve Hristiyanlara karşı savaşı, onları sönmez bir nefretle yok edercesine yürüttüğünü görünce, Mehmed'e başvurup Üsküdar'a gelmesini istedi. Oradan kendisini gemiyle Bizans'a aldırtabilirdi.[83] Venedik de umudunu giderek Mehmed'e bağlamıştı, çünkü Musa 1413'te onların Arnavutluk'taki mülklerini basmış, büyük haraç istemeye kalkmıştı.[84] Musa böylece yalnızlığa itiliyordu.[85]

Anadolu'da kendini sultan olarak kabul ettiren Mehmed, Basileus'un [Bizans İmparatoru'nun unvanı] çağrısından hoşnut olarak Konstantinopolis önüne geldi, ama Musa'nın yayaları ve akıncıları ona iki kez saldırmaktan geri kalmadılar. Nedir ki düşmanları Musa'nın üzerine bu kez kesin sonuçlu olarak yürümeye kararlıydılar. Stefan Lazareviç, Musa'nın cephe gerisini tehdit eden deneyimli zırhlı süvarilerini Mehmed'in emrine verdi.[86] Musa'nın ordusunda ilk çözülme belirtileri başladı. Gerek kronikçi Ruhî gerekse Sphrantzes, Mehmed'in komutanları ve elebaşılarını rüşvetle kandırıp kendi yanına çektiğini belirtiyorlar.[87] N. Filipoviç buradan, Musa'nın çevresinde ihtilalci bir disiplin hüküm sürdüğü ve düşmanlarına karşı terör uyguladığı, kronikçilerde uyandırdığı vahşi hayvan izleniminin buradan

81 Text bei Taeschner, F./Wittek, P., Die Vezirfamilie der Ğandarlyzâde (14./15. Jh.) und ihre Denkmäler. *Der Islam XVIII*, 1029, s. 94, A. 1. Ruhî konusunda Babinger, F., *Geschichtsschreiber*, s. 42f.

82 Thallöczy-Gelcich, Nr. 149, s. 226.

83 Dukas, XIX, s. 94. Laonikos Chalkokondyles onu "çabuk öfkelenen huzursuz bir insan" diye niteliyor, II ve IV. s. 162.

84 "Mittimus ... ducatos *Mille centum auriqui sunt pro solutine danda omni mense Auguisti Muzi* zelabi Imperator! turcorum domino Grecie pro locis A banie et Neupacti ... Sed quia ipse Musi non obseruauit nec obseruat ea que nobis promisit ut apparet per pacem factam nunc ultimate cum ipso MusK Acta Albanie t. X, Nr. 1820 (19.7.1413).

85 Novakoviç, St., s. 355.

86 Dostjan, I. S., *Borba*, s. 11.

87 Sphrantzes, *Georgios*, I. 29. s. 88.

kaynaklandığı sonucunu çıkarıyor.[88] Ama Musa bu izlenimi, mücadelesinin son döneminde değil, daha Rumeli'deki harekâtının başlarında uyandırmıştı. Musa, dayandığı sosyal öğelerin gazilik tutkusunu ancak böyle doyurabilmişti. [85 –*Y.Ö.*]

İttifak cephesi 1413'te Musa'yı çembere almaya başladı. Mehmed doğudan bastırırken Bosnalı Macar ve Türk birliklerinin desteklediği Stefan batıdan yükleniyordu. Musa, düşmanlarının birleşmesini önlemek amacıyla ilkin Mehmed'in üzerine yürüdü. Filippopel yakınlarından geçip Makri Livada yolunda cephe tuttu, ama Mehmed muharebeyi kabullenmedi, dolanıp yürüdü. Musa, onu durdurmayı beceremeden Serdica'ya (Sofya) kadar izledi. Kruşevak dolaylarında Mehmed ile Stefan birleştiler, bu arada Koprian kasabasına yürüdülerse de kasabayı ele geçiremediler. Kesin muharebe Çamurlu yöresinde temmuzda verildi. Musa, bir kölenin hançer darbeleri altında can verdi.[89]

N. Filipoviç bu kesin sonuçlu muharebeyi yüksek soylular ile anti-feodal pleb öğeler arasındaki bir sınıf mücadelesi olarak yorumluyor. Musa, feodal soyluları güya bunların halkıyla birlikte alaşağı etmek istemiş ve kendi sınıfından bu şekilde kopmuş.[90]

Böyle bir değerlendirme tarihsel olguları oldukça zorluyor. Musa, Osmanlı hanedanının yetiştirmesinden başka bir şey değildi ve bir tek hedefi vardı: Genç imparatorluğun restorasyonu ve tek başına hükümdarlık. O kendini belli ki "pleb" tabakaların önderi, sınıfsız toplumu kurmaya aday biri olarak hissetmiyordu. Filipoviç de hareketin gerçi anti-feodal bir huruç olduğunu, ama sadece bir reform denemesiyle sonuçlandığını itiraf ediyor, yani mülk sahiplerinin ve onların egemen baskılarının saf dışı bırakılmasıyla... Feodal düzen kaldırılmalı değil, ikincil değişikliklere uğratılmalıydı.[91] Bu programıyla Musa, ne kendi sınıfından ne de hanedanından kopmuş oluyordu. Böylece o, yöntemini yeni koşullara uyumluyor, öndersiz kalan muhalif halk tabakalarını harekete geçiriyor, onları kendi politikası doğrultusunda sürüklüyordu. Sonraları II. Mehmed de bela hâline gelen yüksek soylu kesimini terör, bürokrasi ve haciz yollarıyla alaşağı etmek isteyecekti.

Anti-feodal muhalifler Musa'nın ölümüyle gerçi yenilgiye uğramışlardı, ama hiçbir zaman parçalanıp dağılmış değildiler. Şimdi Düzme Mustafa ve

88 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 439.

89 *A.g.y.*, s. 506-510; Radoniç, J. s. 425. 15. yüzyıla ait kısa bir Grek kroniğinde, "İsmaili hükümdarlarına ilişkin hikâyeler" bölümünde muharebenin tarihi 1411 sonu ile 1412 başları olarak gösteriliyor (6920), ama Mehmed'in lakabı doğru biçimde "güreşçi" olarak belirtiliyor: O kiritziz soultanos, Karpozilos, A/Parassoglou, G.M. Diegesiz basileon ismaeliton. A Short Chronicle. *Byzantion 42*, 1972, 12, s. 77.

90 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 441, 459.

91 *A.g.y.*, s. 439, 535.

İzmiroğlu Cüneyd'in çevresinde toplanıyorlardı. Eflâk'a (Valahya'ya) doğru çekildiler ve 1415-16'da buradan hareketle baskınlar düzenlediler. 1415'te Osmanoğullarına karşı büyük bir koalisyon kurmayı başarmış olan Cüneyd bu kalkışmanın başını çekiyordu. Yandaşlarını toplayıp Mehmed'e karşı ayaklandığında, Hospitalit'ler, Germiyanoğulları ve Menteşeoğulları da birlikte hareket ettiler. Gizliden gizliye Venedik de onlara arka çıkıyordu.[92] Güreşçi namıyla anılan Mehmed hızla harekete geçip, her iki ayaklanmacı grubu da geriye püskürtüp onları Selanik'teki Grek komutanının yanına sığınmak zorunda bıraktı. Grekler kendilerine sığınan veya sığınmak zorunda kalan kuvvet artıklarını teslim etmediler. Manuel 1415'te Mehmed ile bir anlaşma yapıp Düzme Mustafa ile Cüneyd'i, Sultan'ın ömrü boyunca Limni (Lemnos) adasında gözaltında tutmaya söz verdi. Buna karşılık her yıl 300.000 akçe istedi.[93] Manuel 1414'te, yani daha bir yıl önce de yine Türk baskınlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştı.

O sırada Venedik, Macar kralına karşı bir girişim içinde olduğu gerekçesiyle Manuel'in yardım isteğini geri çeviriyordu.[94] Çünkü kral Sigismund'a pusu kurup öldürmeyi tasarlıyordu ve Venedik Cumhuriyeti için "salutiferum opus" [kurtuluş çaresi] ancak bu olabilirdi. Venedik ile Macaristan arasındaki gerginliğin yol açtığı büyük harcamalardan tasarruf etmenin başka yolu olamazdı.[95] Ayrıca Venedikli Serennisime 1414'te Çamurlu galibiyle barışçı bir çözüme varabileceğini düşünüyor, Bizans imparatorunun yardım dileğini bu yüzden uygunsuz buluyordu.[96]

Cüneyd'le Mustafa, I. Mehmed'in 1421'de ölümünden sonra yeniden eyleme geçtiler. Onların ilk girişimlerini örtbas edip geçiştiren eski Osmanlı kronikçileri, şimdi Mustafa'nın "Rumeli yaya askerlerini müsellem hale getirdiğini" yazıyorlardı. Her birine 50 akçe ücret verildiğini... 5 yayanın bir araya gelip aralarından birini kendilerine baş seçtiklerini, biriktirdikleri 50 akçeyi ona vermenin bir âdet olduğunu, azap sınıfının kaldırıldığını bildi-

92 İnalcık, H., J. W. Barker, s. 284.

93 Dölger, F., *Regesten 5*, Nr. 3384 1416 diye saptarken Iliescu buna katılmıyor O., Le montant s. 428 (bkz. A. 25).

94 Senatonun Grek elçisine talimatında deniyor ki: "Quod audiuimus omnit que nobis exposuit ex parte Serenissimi domini Imperatoris, et intelleximu oppressionem, quam faciunt turchi in partibus suis cum magna detrimenti et graùamine christianorum, et petit subsidium nostrum" Acta Albaniae VII, Nr. 1855 (8.1.1414) "quod ad presens sumus in magnis expensis proptf guerram, quam habuimus cum ... Rege Romanorum, et hungarie, propte quas non possimus sue maiestati subsidinum ... dare" Nr. 1891.

95 Thiriet, F., *Deliberations I*, I Nr. 1201 (Apris 14/15).

96 "Verum quia per plures vias sumus informati, quod ipse dominus est hum nus, et diligit multum nostrum dominium, exequo suspicatur quod erit co tentus deuenire ad pacem nobiscum..." Acta Albaniae t. VII. Nr. 1889, 19.7.1414).

riyorlardı.[97] Laonikos Chaplkhokondiles ise azapları Türklerin yaya askerleri olarak anlıyor.[98] I. Mehmed 1421'de yayaları yardımcı asker düzeyine indirirken[99] Mustafa onları azat etmiş, kendilerine toprak ve ücret vermişti. Kısacası o, Orhan'ın getirdiği düzenlemeleri fiilen tazeliyordu.[100]

Düstûrname adlı eserinde Enverî, azaplardan Umur Paşa'nın tayfaları diye söz eder. Onlar Hristiyan gemilerini ok yağmuruna tutar, sonra ani bir saldırıyla güverteye atlarlardı.[101]

K. E. Waedekin 1368'e kadar geriye uzanan bir kaynağa dayanarak azaplara aynı zamanda korsan olarak da rastlandığını bildiriyor. Ama bunların Mısır Memlûk (Kölemen) Devleti'nin deniz haydutları olduğu tahmin edilebilir.[102] Ostroviçalı Konstantin onları serseri ya da haydut diye niteliyor ve II. Mehmed zamanında sayılarını 40.000 kadar tahmin ediyordu.[103] Lacopo de Fromontorio onları, ortaya salıverilmiş domuzlara benzetiyor, kimsenin sözünü dinlemediklerini, dolayısıyla çok kayıp verdiklerini, üstelik çok da tembel olduklarını söylüyor. Bunlar genellikle Türk zanaatçı ve köylüleri arasından askere alınıyordu.[104] II. Mehmed zamanında ve sonraları kale koruyucusu ve sınır boyu askerleri olarak hizmete koşuldular.[105]

Azapların Türk kökenli olmalarının vurgulanması önem taşıyor. Bunlar akıncılar arasında Hristiyanlıktan dönme olanların yanındaki Müslüman veya Türk tabakaydı. Gian Maria Angiolello buna benzer bir durumun Martolos'lar arasında bulunduğuna dikkati çekiyor.[106] Azaplar arasında

97 *Altosmanische Chroniken*, s. 76; Löwenklau, Joh., XIII, s. 485.

98 Azapisdas Tourkon pezouz outo kaloumenos, *Chalkokondyles*, t. II. V.S. 5.

99 Mutafçieva, V.P., *Agrarnite otnoşeniye*, s. 27.

100 Qoğa Husejn, L., 44 h, s. 18.

101 "D'en bas les azeps lanceaient des flèches
et en haut des coques les mécréants recurent
sous cesse de soups dans le ventre.
Les azeps, par grappes, y grimpèrent
et s'amassèrent sur leurs bords.
Les uns tenaient à la main une lance,
d'autres une épée,
frappant sans relâche les armures d'acier ennemies."
Mélikoff-Sayar, *Le Destân*, s. 54, 187-192.

102 Kıbrıs prensi I. Pier'in Memlûk Sultanına önerdiği anlaşma taslağı söz konusudur: "aliqui adapides volent dampnificare, vel deinceps damnificasse terram dicto domino soldano subiectam volent...", Wädekin, K. E., s. 00, A. 231.

103 Konstantin von Ostrovica, XXXIII, s. 108; XL, s. 136 (draby): XL, s. 136, 138.

104 "artefici et uillani turchi, chiamati Azappa ... Quest quando sonno ale mani, sonno mandati auanti come porci senza alcuna remissione, de quali ne sonno morti assai et sono poltroni..." *Iacopo de Fromontorio*, s. 55.

105 Aynı şekilde (1467) Tuna/Golupete ve Smederevo'da, ayrıca (1528) Belgrat'da: Şabanoviç, H., *Vojno uredjenje*, s. 216.

106 "Ancora vi sonno christiani simili a'quest Aganzi, et per esser christiani sono chiamati Martelossi..." *Angioletto*, s. 151.

hâlâ Hristiyan olan Grek ve Sırpların da yer aldığı anlaşılıyor. K.P. Matschke, giriştiği titiz kaynak araştırmalarından sonra şu kanıya varmaktadır: Mehmed ile iki ayaklanmacı (Düzme Mustafa ve Cüneyd) arasındaki 1416 savaşlarında, Gelibolu'daki denizci birlikleri içinde sadece Türkler değil, eski Bizans kıyı yörelerinin Türk olmayan halkı da vardır ki bunlardan özellikle Gasmuli diye anılan kesimin azaplarla çok ortak yönü bulunmaktadır.[107]

Sultanlar azaplardan keşif harekâtı ve deniz savaşçılığında yararlanırken, Düzme Mustafa ile Cüneyd onları halk milisi olarak kullanıyordu. Umur Paşa bile Küçük Asyalı köylü ve balıkçıları okçu ve tayfa olarak hizmete koşmuştu.[108] Yaya ve müsellem gibi onlar da devletin giderek feodalleşmesine karşıydılar. Çünkü askerî ve sosyal konumlarını yitirmek, askeriyye sınıfından reaya sınıfına düşmek niyetinde değildiler. İşte bu yüzdendir ki 1422'de İzmir'e geri döndüğünde Cüneyd'i coşkuyla karşılayanlar ve ona katılan yığınlar bunlardı.[109]

Sosyal açıdan bakıldığında, Düzme Mustafa ve Cüneyd ayaklanması Musa zamanındaki anti-feodal akımların bir uzantısı sayılır.

Bu kuvvetlerin, yalnız Anadolu değil Rumeli göçerleri arasında da geniş bir tabanı vardı. Bunlar, Sultan için tükenmez bir insan deposu rolünü oynuyor, ama aynı zamanda geniş örgütlü bir merkezî devletin kurulmasına da karşı çıkıyorlardı. Türk göçerleri Balkanlar'da Hristiyan hayvan yetiştiricilerinden oluşan dinç bir kitleyle karşılaştılar, onlarla ortak eylemler yapabilirlerdi. Anti-feodal her muhalefet bu potansiyel müttefiklerden her an destek bekleyebilirdi.

2. Yörükler ve Ulahlar (Valah veya Eflâklılar)

Yörük adına resmî Osmanlı belgelerinde ve tarihçilerinde çok sonra rastlanıyor. 15. yüzyıl kanunnamelerinde ve Âşıkpaşazâde'de karşılaşıyoruz. Bu terim orada bir boy ismi olarak değil, askerî yönetsel bir örgüt anlamına geliyor.[110] 15. yüzyıl arşivlerinden edinilen bilgilere göre, Yürüklerin gerek Batı ve Orta Anadolu'da gerekse Rumeli'de yaşayan göçer grupları olduğu anlaşılıyor. Ama bunlar Türkmenlerden farklıdır. Çünkü Türkmenlerde Oğuz öğesinden kalan çizgiler daha belirgin olup düpedüz göçer olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşıyorlar. D. E. Eremeev ve F. Demirtaş açısından Kürtlerle Türkmenler birbirlerine karışmışlar ve böylece

107 Matschke, K. P., *Die Schlacht*, s. 99.

108 Wadekin, K.E., s. 33.

109 *A.g.y.*, s. 58f.

110 Eremeev, D.E., *Ztnogenez*, s. 139.

Yörük denen bir etnik grup ortaya çıkmış, yaşamlarını yarı-göçer olarak sürdürmüşler.[111]

Bu soyağacı teorisini biraz düzeltmek yerinde olacaktır. Planhol'un yaptığı yorum da 14. yüzyılda Batı Anadolu'daki "gezici halk"a Yörük (Yürük) denmesinden, bunların "yerleşik" halktan farklı olarak yürüyüş hâlinde yaşamayı seçmiş olmalarından yola çıkıyor.[112] Eremeev'in kitabına ilişkin yazdığı bir tartışmada da Str. Dimitrov aynı konuyu ileri sürüyor. O nedenle Yürük terimi bir boyu değil bir göçeri temsil ediyor. Ve bundan, henüz tarla tarımına geçmemiş, ama hayvan yetiştirimiyle geçinen bir Türk anlaşılıyor.[113]

Macar Georg, Yürüklerin yaşam biçimini şöyle anlatır:

"Praeterea est quaedam generatio inter eos non nisi ad nutrienda et custodienda pécora operam dans: tenes modum antiquorum patrum. Et illi sunt innuberabilis mulütudinis ita ut dispersi per totam Turciam vix sufficiat eos capere terre praemultitudine pecorum et bestiarum. Non enim curant de domibus vel edificiis: sed circumeuntes terram secundum commoditatem quam exigunt ipsa pascua et altae tutelitates pecorum ... Ipsi sunt ditissimi et potentissimi adeo ut eorum unus cum familia sua et diuitiis unum exercitum armare et expediré possit..."[114]

Yürüklerin yayıldıkları otlaklar Selanik ve Makedonya dahil tüm Trakya'yı kaplıyordu. Yönetim, Eremeev'in belirttiği üzere[115] boylara ya da bölgelere göre değil, yönetsel birimlere göre subaşılıklara ayrılmıştı. Daha 19. yüzyılda bile P. Traeger şunu saptayabiliyordu. Yürük yerleşimleri Selanik'in doğusunda Serez, Drama ve Strumiça vadisine kadar uzanmaktadır. Bunlar da ataları gibi hayvancılık ve belli bir çapta da tarlacılık yapıyorlardı.[116]

1543, 1566 ve 1585 nüfus kayıtlarına göre, Yürükler, Stara Zagora ve Plovdiv (Filibe) dolaylarında yaşıyorlardı. 16. yüzyılda Yanbolu ve Kızanlık'ta 91, Filibe çevresindeyse 95 yurtları vardı. Ayrıca Drama ile Keşan arasında 158, Güneydoğu Bulgaristan'da 103, Güney Makedonya'da ve Kuzey Yunanistan'da 329, Üsküp ile Prilep (Pirlepe) ve Stip'te (İştip) 89 yurt yine Yürük yerleşimi sayılmıştı.[117]

---

111 *A.g.y.*, s. 97, 104; *a.g.y., Proishojdenye*, s. 26, 45, 47; Demirtaş, F., s. 333.

112 Planhol, *Kulturgeographische Grundlagen*, s. 256.

113 Dimitrov, Str. in EB VIII/3, 1972, s. 105.

114 Cornelius von Zyrickzee, XI, s. 39.

115 Eremeev, D.E.

116 Traeger, P., Die Yürüken und Konjaren in Makedonien. Zschr. f. *Ethnologie 37.* 1905, s. 198, 200.

117 Todorov, N., *Za demografskoto*, s. 219-220.

Yürüklerin Balkanlar'a girişi 14. yüzyıla kadar gerilere uzanıyor. M. M. Aktepe, Saruhan Yürüklerinin 1385'te Serez yöresine koloniler hâlinde yerleştiklerine, ayrıca I. Bayezid zamanındaki kitlesel göç ettirimlere işaret eder.[118] Ve 1390'da Yürükler büyük kitleler hâlinde Güneybatı Makedonya'ya nüfuz etmiş oldular.[119] Bundan sonradır ki yerleşik Türkmenler sadece Türk, hâlâ göçer yaşayan Türkmenler de Yürük diye anıldı.[120] M. T. Gökbilgin'in araştırmalarına dayanan V. P. Mutafçieva, Balkanlar'a yerleştirilen Türklerin büyük kitlesinin Yürükler olduğunu vurguluyor.[121] Hatta onları Selanik bölgesine getiren komutanlarının adı da Turhan'dır. Verimli düzlüklere yerleşip tarımcılık yapan Grekleri ya buralardan sürdüler ya da öldürdüler.[122] İnançları aynı değildi, kısa zamanda Rafızi ve Kızılbaş ile aynı anlama gelen adlarla anılmaya başladılar.[123] Bunlar bir yana sultanlar da onlara ayrıcalık tanıyordu, çünkü sipahi ve yeniçerileri destekleyecek askerî bir vurucu güç gözüyle bakılıyordu onlara.[124] O nedenle, Yürükler yaya ve müsellemler ile aynı düzeydeydiler. Üstelik Sultan'ın Türkleştirme politikası da onların omuzlarına binmişti.

Eski örf ve âdetler uyarınca üç çeşit vergi ödüyorlardı: koyun, düğün ve otlak vergisi. Birincisi köylünün yaptığı ödenti biçimiydi, II. Bayezid'in getirdiği 1487 yılı yasası şöyle öngörüyordu: "Yürükler ve yerliler iki koyun için bir akçe ödesinler. Bir koyunla bir kuzu bir tek koyun sayılsın."[125] Koyunları ağıla kapama hakkı karşılığında alınan ağıl resmi de aynı çerçevede yer alıyor ve sürü başına 3 akçe tutuyordu. Bu resim yapağı kırkma zamanı alınırdı.[126] Düğün ya da başlık vergisi aile babasının mülküne göre toplanırdı. "Yürükler gezer göçer olduklarında, bir kadının ya da bir kızın başlık vergisinden baba sorumludur."[127] Otlak vergisini ya da resmini ise mali "sancağa kayıtlı yerlerden" toplardı. Bunun miktarı, özellikle kışlık otlaklardaki koyunların sayısına göre saptanırdı: Resm-i kışlak.[128] Ancak bu son ödenti türü II. Bayezid'in getirdiği bir yenilikti. II. Mehmed'in ka-

118 Aktepe, M. M., s. 300; Vacalopoulos, A.E., *History*, s. 52; Novicev, A.D., *Tureçkiye koçnevniki*, s. 1.

119 Vacalopoulos, A.E., *History*, s. 55.

120 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 263.

121 Gökbilgin, M.T., Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ıs Fatihan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından No. 748, İstanbul 1957, s. 9-13.

122 Vacalopoulos, A.E., *La retraite*, s. 267.

123 Gibb-Bowen, I. 1. s. 252f.

124 Noviçev, A.D., *Tureçkiye koçnevniki*, s. 6.

125 Barkan, Ö.L., XVI'inci asırlarda, § 10, s. 3.

126 *A.g.e.*, § 12, s. 3.

127 Truhelka, C, s. 93.

128 Barkan, Ö. L., § 25, s. 4.

nunnamesinde ise açıkça şöyle denir: "Koyun sahibi olan yerleşik kişiler ile Yürükler yazlık ve kışlık otlak vergisi ödemesinler."[129] Aynı padişah, her 24 erkekten biri atlı, üçü çatal, yirmisi de yamak olarak askere alınacaktır, diye ferman buyurur. Sözü geçen atlı zırh kuşanmalı, mızrağının demiri, okları, okunun tüyü, yayı, kılıcı ve kalkanı tamam olmalı. On atlının ortak bir yük hayvanı ve bir de çadırları olmalı. Araziyi dolaşan Yürük atlıları, onların çatal ve yamakları, çavdar ve saman taşımak, kale inşa etmek ve bunun gibi olağan dışı işlere katılamazlar. Keşfe ve denetime çıktıkları yıl ayrıca salarlık (hayvan yemi için ek vergi) ödemezler.[130]

II. Süleyman döneminde açıklanan "Selanik Yürükleri yasası"nda, sipahilerin Yürükleri göçer yaşamından alıkoyamayacakları kesinlikle belirtilir. "Yürükler, hareketli yaşama biçimlerinden ötürü kimseye bağımlı olmadıklarından, dolandıkları arazilerin sipahileri, onlara reaya vergileri yükleyip tedirgin edemez."[131] Nedir ki, Yürükler göçerliği bırakıp tarla tarımına geçtikleri zaman reayanın yükümlerini de üstlenmek zorundaydılar: "Göçerliğe razı olmayıp Yürüklükten feragat edenler, koyun ve davar sürülerini dağıtıp kendilerini çalışma hayatına adayacaklar, tarla ve ekinle uğraşacaklar ve köyde 10 yıldan uzun süredir oturduklarını ve reaya olarak kayıtlı olduklarını yerel amire bildireceklerdir. Bundan sonra reaya kurallarına göre ilgili sipahiye çift resmi ödeyeceklerdir."[132] 1487 tarihli yasa, vergi türlerini de saptıyor: öşür (tahılın onda biri olarak), salarlık (yem olarak) ve boyundurum.[133] Yürükler hiç ekilmemiş araziyi işleyecek olurlarsa çift başına yılda sadece 12 akçe götürü olarak ödeyebilirlerdi. "Kendi baltalarıyla tarla olarak açtıkları ormanlık ya da çalılık araziye kendileri gelip yerleşmek zorundalar."[134] Truhelka, bu elverişli koşullardan, Yürüklerin yerleşikleşmesinin amaçlandığını ve Müslüman özgür köylü tabakasının yaratılmak istendiğini tahmin ediyor.[135]

Nedir ki bu süreç, pratikte hiç de öyle Truhelka'nın tahmin ettiği kadar düzenli yürümedi. Yürükler ile feodal soylular arasında acımasız bir mücadele patlak verdi. Göçerler, cömertliklerinin karşılığında baskı ve haksızlığa uğradılar.[136] Merkezî otorite ise söz konusu politikayı ancak 16. yüzyılda uygulamaya koyarken sipahilerle Yürükler arasındaki uzlaşmaz

129 Kanunname Mehmed II., § 26, s. 41.

130 *A.g.y.*, s. 43, Yürük Yasası.

131 Truhelka, C, § 1, s. 941.

132 *A.g.e.*, s. 95.

133 Barkan, Ö. L., XV ve XVI'ıncı asırlarda, § 11, s. 3.

134 Truhelka, C., § s. 95. Genelde koyun vergisi yalnız 12 akçeydi. Barkan, Ö. L., § 11, s. 3.

135 Truhelka, C., s. 98.

136 Noviçev, A. D., *Tureçkiye koçnevniki*, s. 6.

çelişki daha yüzyıl önceden ortaya çıkmıştı, yani tımarlı savaşçılarla boy savaşçıları arasında. Tımarlı kesimin Yürüklerin dolaşımını engellememeleri ve onlara ek vergiler yüklememeleri konusundaki kanunname boşuna çıkarılmıştı. Sipahiler, göçerleri rant gelirlerini berbat eden rakipler olarak görüyorlardı. Yürükler reayayı yerinden ediyor ya da onlara zarar veriyor, dolayısıyla ödeyecekleri rantlar azalıyordu. Böyle olunca sipahilerle köylü [reaya] arasında zaman zaman çıkar birliği doğuyor, çoban-göçerlere karşı kendilerini savunmak zorunluluğu ortaya çıkıyordu.[137]

Oysa Yürükler de yalnız değildi, Balkanlar'da kendilerine benzer bir yaşam tarzı süren bir halkla, Eflâklılar (Valahyalılar, Ulahlar) ile karşılaşmışlardı.[138]

Bu konudan ilk söz eden en eski Bizans kaynağı İmparator II. Basileios'un (976-1025) Ohri Başpiskoposu Ioannes'e yazdığı 1020 tarihli mektuptur. İmparator, Bulgaristan'daki piskoposların ve kentlerin başpiskoposa vergi ödemelerini istemektedir. Bu vergiyi, Bulgaristan'da yaşayan Valah veya Ulahlar da ödemelidirler.[139] D. Mandiç'in bundan çıkardığı sonuç, Valah'ların Bulgaristan'da daha 11. yüzyılda kalabalık bir etnik grup oluşturduğu ve kendi Bistum'ları içinde yaşadıklarıdır.[140]

Böyle bir kilise örgütünün varlığına E. Stanescu da ihtimal veriyor ve bu halkın 11. yüzyıl sonlarında yerleşikleştiğini ileri sürüyor,[141] ama göçerlik ve köylülük gibi, sosyal bir düalizmi hesaba katmıyor. Valah-Bulgar sentezinin daha 11. yüzyıla kalmadan gerçekleşmiş olduğunu kabul etmek daha akla yatkın geliyor.[142] Bulgar ve Valah halklarının etnolojik oluşumu 13. ve 14. yüzyıllarda daha belirginleşti, ama bu oluşumun ortak çizgileri 11. yüzyıla kadar uzanıyor.[143] Ama bu, etnik ve sosyal özgüllüklerin silinmesi anlamına getirilmemeli. Annales Baranes denilen yıllıklarda isimlerden de söz ediliyor, örneğin İmparator VIII. Konstantin (1025-1028) ordusunda öteki halklar yanında Valah'ların bulunduğu belirtiliyor.[144] Kekaumenos onların varlığından Strategikon (1075-78) adlı eserinde söz ederken, inançsız ve sadakatsiz olduklarını söylüyor. 1066'da isyan etmişler, ama imparatorun

137 *A.g.y.*, s. 8; Gibb-Bowen, I. E., s. 251; *Perènyi*, J., s. 101.

138 Gibb-Bowen, I. 1, s. 247.

139 Doğu kilisesinin pek az bilinen basılmamış piskoposluk sicil defterleri, BZ 2, 1893, s. 46 – ton ana pasan boulgarian Blakhon...

140 Mandiç, D., *Postanak*, s. 534.

141 Stanescu, E., *Byzantinovlachica I*. RESEE VI, 1968, s. 430f.

142 *A.g.y.*, s. 431.

143 Angelov, D./Stanescu, St. Obşi çerti i pazliçiyz v obşestveno ikonomiçeskogoto pazvitio ne Bilgariya ... XIII-XV yek. Sofia 1965, s. 55.

144 Yıl 1027 "...descendit in Italiam cum exercitu magno, i.e. Russorum, Guandalorum, Turcorum, Burgarum, Vlachorum, Macedonum, aliorumque ut caperet Siciliam." MGH. SS V, s. 53.

gönderdiği özel görevli Nikoulitza –yazarın dedesi– Valah'ları yola getirmiş.[145] Ayrıca bunların Epiros, Makedonya ve Yunanistan'a da yayıldıkları belirtiliyor.[146] Teselya [Selanik Bölgesi] neredeyse Valahya hâline gelmiş. Valahya sözcüğünü coğrafi bir terim olarak ilk kez Tudelalı Benjamin 1173'te kullanıyor. Bu terimden Lamia, Domikos ve Halmiros arasında kalan bölge anlaşılıyor.[147] İmparator kızı Anna Komnene *Alexias*'ında Valah'ları Bulgarlarla iç içe yaşayan göçerler diye anıyor,[148] ancak bu terimden halkın yaşama faaliyetini değil, halkın kendisini kastettiği belli oluyor. Çünkü A. Komnene "göçer" terimini Grekçeye çevirmeyip barbarlar arasındaki biçimiyle aktarıyor. Onun Valah'ları yakından tanımış olması gerek, çünkü o dönemde Valah'lar Balkanlar'a iyice yayılmış bulunuyorlardı.[149] D. Angelov ise tam tersini ileri sürüyor, Valah'ların etnik kökenleri farklı çobanlar olduğunu, bu farklılığın ancak 14. yüzyıla kadar sürebildiğini belirtiyor.[150]

12. yüzyılın sonu ve 13. yüzyıl başındaki gerek Bizans gerek Latin kaynakları Valah'lar derken bir çoban yaşamını değil, Kuzeydoğu Bulgaristan halkını kastediyor. Anlam değişikliği ilkin Orta Çağ sonlarında ortaya çıkıyor. Valah çoban, kıyı halkıyla, Türkler önünden kaçanlarla (profugi Valachy vel Rasciani), köylü, Hristiyan, Ortodoks Sırplarla vb. eşanlama geliyor. Etnik kökenin anlamı kayboluyor.[151] Valah'ların (Ulah) etnik kökenine gelince bu konudaki araştırmalar arasında bir kanaat birliği yok. Aslında bizim açımızdan bunun önemi olmadığından son yıllardaki üç ayrı görüşe gönderme yapmakla yetiniyoruz. M. Gyöni onları Yukarı Meosya'daki [Bulgaristan] İlliryalı öğelerle içli dışlı olmuş İlliryalı Dardanlara bağlıyor. Arnavutlar ve Romenler bunlardan geliyormuş.[152] S. Dragomir de onları, Romenleşmiş Trako-İlliryalıların kalıntıları olarak görüyor.[153] D. Mandiç özgün bir tez ileri sürmektedir. Burada ilkin Roma İmparatoru Cladius (41-54) zamanında Balkanlar'da konaklamış olan Mauritanyalı lejyonerlerin kalıntıları söz konusu. Valah'ların koyu ten renginden bunların Afrika'da-

145 Epei de to ton Blakhon genoz apiston te panteloz kai diestrrammenon ... Teksta T. T. Lumaeruna, Moskova 1972, s. 268.

146 *A.g.e.*, s. 270.

147 Souüs, G.C., s. 271f.; Beldiceanu, Af., Les Roumains à la bataille dAnkara Sudostforschungen XIV. 1955, s. 447. Beldiceanu'nun Romenlerde eş saydığı Valah birliklerinin Evrenas Bey komutasında muharebeye katılmaları sadece tahmindir.

148 Anna Comnène, Alexiade. Texte établie et traduite par B. Leib. T. II. Paris 1943, s. 134f., bkz. Gyàny, M., *La transhumance*, s. 35.

149 Gyöny, M., Le nom, s. 245; *Ştefânescu*, St., s. 66.

150 Angelov, D. Agrarnite otnoşeniya s. 104. Buna karşılık Frimov, B. Mejdunarodno znaçenie ... İst. Pregled XXII/1. 1966, s. 30.

151 Dragomir, S., s. 139-148; Litavrin, G.G., Bolgariya i Vizantiya v IX-XII w, Moskova 1980, s. 434.

152 Gyòni, M., *La transhumance*, s. 41f.

153 Dragomir, S., s. 161.

ki anayurtlarının izlerini taşıdıkları ileri sürülüyor. 9. yüzyıla kadar geriye tarihlenen iki Slav kaynağı siyah Valah'lardan ya da Maurovalah'lardan söz ediyor (Morovlasi, t.j. crini latini).[154] Bu konularda kesin sözü söylemek etnograf ve filologlara düşüyor.

Valah'ların bir bölümü en geç 14. yüzyılda yerleşik hale geldiler. Vadilerde oturmaya başlayıp hayvancılıkla birlikte tarla tarımıyla uğraştılar.[155] Yerleşikleşme ile göçerlik arasında kesin bir sınır yoktu. Yerleşik Valah'lar, yazın davarlarını otlatmak için kısmen terk ettikleri vadi konutlarına (Katun) sonbaharda geri dönüyorlardı.

Katunların bulunduğu düzlük arazi genelde özel mülk olduğu halde otlaklar kolektif mülkiyetti. Göçerlik yapan Valah'lar ise ilkbaharda boşalttıkları kışlaklarına her sonbahar yeniden dönüyorlardı.[156] Tarımcı köylülüğe geçiş kendiliğinden olmadı, bunun daha köklü nedenleri var. Birinci neden, aralarında feodal bağımlılık ilişkilerinin, dolayısıyla bir bey (ağa) tabakasının doğmasıydı ki bunlar basit çobanlar arasından çıkmıştı. Bu değişme kullanılan yeni sözcüklere de yansıyordu. Bey tabakası kendine boyar adını verirken, basit çoban ve köylüler yine düpedüz "Valah" diye anılıyordu.[157] Öte yanda Bulgaristan ve Sırbistan'da zengin otlaklarla kaplı dağ yamaçlarının büyük bölümü manastırların mülkiyetindeydi. Manastırlar Valah'ları yerleşmeye zorluyor ve gelip geçen askerî birliklerin otlaklardan yararlanmasına karşı çıkıyordu.[158] Bu eğilime paralel bir durum manastır köylülerinin toprağı terk etme yasağında görülür. Hatta Stefan Nemanja'nın Childandar için 1198/99'da verdiği onay belgesi bunu kanıtlıyor. Bu belge, toprağı bırakıp kaçan bir Parik ya da Vlahos'un manastıra geri gönderilmesini öngörüyor.[159] Stefan Duşan da belgenin bu maddesini devlet yasası hâline getiriyor.[160] Valah'lar artık angaryaya koşulmakta, manastırlardaki hayvan sürülerinin koruyuculuğunu yapmaktadırlar.[161] O zamana kadar sadece otlak resmi (ki bu, 100 koyun için 1 nomisma altın, 1 at, 1 eşek ya da 1 inek için 1/12 nomisma tutuyordu] öderlerken bundan böyle onlardan ayrıca emek-rant da isteniyordu. Mandıra veya ağıllara giriş çıkış yapmak

154 Mandiç, D., *Postanak*, s. 537, 538, 541.

155 Gyòni, M., *Le nom*, s. 246.

156 Vlalnatz, W., I. s. 261f.; Cvijic, N., *La Péninsule balkanique*. Paris 1918, s. 175.

157 Ştefânescu, St., s. 67.

158 1105 tarihli bir manastır belgesinde Aynaroz dolaylarındaki Kalkidikya yarımadasındaki Valah'lardan söz ediliyor. Meyer, Ph., Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster. Leipzig 1894, s. 163ff. Angelov, D., Agrarnite.... s. 105-106.

159 Angelov, s. 119.

160 *A.g.y.*, s. 120.

161 *A.g.y.*, s. 158.

ya da onlardan yararlanmak için eskiden çok daha az resim (dandriatikon ve poriatikon) isteniyordu.[162]

Hayvan yetiştiriciliği yanında Valah'lar geçimlerini ticaret kervanlarında eşlikçi ve kılavuz olarak da kazanıyorlardı. Balkan dağlarının dar geçitlerinde yük beygirleri onların biricik ulaşım aracıydı.[163] Dubrovnikli tüccarlar Bosna'da çıkan gümüş ve kurşun madenini kıyıya taşımak için bunlardan yararlanıyordu.[164] 14. yüzyıl ortalarından sonra, Doğu Bosna'da yeni maden yatakları bulundukça Valah'lar daha da önem kazandılar. Sırbistan 1389'da Türklerin eline geçince, uzak yol tüccarları kendilerini Türk baskılarına karşı savunmak amacıyla onlardan yararlandılar. M. Wenzel, dönemin bu göreceli ekonomik refahını, Bosna ve Hersek'teki mezar taşlarında (Steçci) rastladığı yeni ikon-yazı biçimiyle değerlendiriyor ve ekonomik atılımın stilleştirilmiş insan figürlerinde yansıdığını söylüyor.[165] Buna karşılık O. D. Mandiç mezar taşlarının Hırvatlarca dikildiğini, Valah'ların da bunları, o da ancak 15. yüzyılın ikinci yarısında taklit ettiklerini ileri sürüyor.[166] Mandiç'in Bosna'daki Hırvat öğesini abartmış olması bir yana,[167] G. Wild'ın araştırmalarına bakarsak, mezar taşlarının üzerindeki simgelerin din dışı karakteri hiç kuşku götürmüyor: "Bütün bu taşlardan **Bogomil'lerin** bol resimli dogmatiği fışkırıyor."[168] O bakımdan bu taşları etnografik bir tanık olarak kabul etmek olanaksız.

Yeni zenginleşme olanakları ekonomik farklılaşmayı, sınıfsal parçalanmayı ve akrabalık bağlarının çözülmesini hızlandırdı. Valah '**knyazi**'leri Osmanlı yayılmasından aynı şekilde korkan Grek-Slav soylularıyla bağlaştılar.

Yürükler bu Valah'lar için büyük bir tehlikeydi, çünkü onlar yerleşik halkı iyice tedirgin ediyorlardı.[169] Knyazi'ler böylece Sırbistan ve Bosna'dan kaçıp Dubrovnik Cumhuriyeti'ne, Dalmaçya, Hırvatistan ve Avusturya'ya kaçtılar. Bunların Hırvatistan'a yayılıp Slavlaşması S. Dragomir'e kalırsa tamamıyla Türklerin sökün etmesiyle ilgili.[170] Dubrovnik Senatosu'nun

162 Gyòni, M., *La transhumance*, s. 38.

163 *A.g.y.*, s. 39.

164 Kovaçeviç, D., *Trgovina*, s. 158.

165 Wenzel, M., Bosnien and Herzegovinian tombstones-who made them and why? Südostforschungen XXI. 1962, s. 141f.

166 Mandiç, D., Vlaska teza o B.-H. steccima. Hrvatska revija XVI. Paris 1966, s. 237-246.

167 *A.g.y.*, Etnicka povijest, s. 90, 80, 132 u. a. Stellen.

168 Wild, G., Bogumilen und Katharer in ihrer Symbolik. T.I.: Die Symbolik des Katharertums und das Problem des heterodoxen Symbols im Rahmen der abendländischen Kultureinheit. Wiesbaden 1970, s. 57. Ne yazık ki J. V. A. Fine, mezar taşları konusunda Wild'ın o güzel monografisine başvurmamış!

169 Truhelka, C, s. 99.

170 Dragomir, S., s. 101f.

bu konuda 1386 ve 1390 tarihli iki kararnamesi var: "*...quod recipiantur in Stagno familie, pastures, animalia et arnesi Vlacorum et vicinorum propter eorum saluamentum terrore Teucrorum....*"[171]

II. Mehmed ileride Dubrovnik Cumhuriyeti'ne, Valah'ları sınırları içine sokup saklamasını yasak edecekti. Kaçaklar, Bosna'daki Türk komutanlarına derhal bildirilmeliydi.[172] Valah'ların ekonomik ve sosyal yönden en gelişmiş olanları Türk karşıtı bir tutum takındılar. Oysa pek çoğu bölgelerine gelen Türk göçerlerini kurtarıcı olarak selamlıyorlardı. Sırbistan ve Bulgaristan'daki pariki'lerle (paroika-Pronoia'daki serf köylüler –*Y.Ö*) eş tutulmaktan ürküyor, feodal ağa topraklarına, Makedonya'daki manastır mülklerine kapatılmaktan kaygı duyuyorlardı. Türklerin Güneydoğu Avrupa'ya yayılmasının halk arasında büyük çaplı yer değiştirmelere yol açtığını söylemiştik. Grekler ulaşımın hareketli damarlarından ve tehlikelerden uzaklaşarak dağlara çekildiler. Oralarda güç ve kıt kanaat da olsa hayvancılık yaparak daha güvenli bir yaşam süreceklerine inanıyorlardı.[173] Bu göçler, fatihlerin yarattığı gündelik tehditler yüzünden plansız ve kendiliğinden gerçekleşiyordu.[174] Birçokları Bulgarlarla birlikte Sava ırmağını aşarak Sırbistan'a kaçtılar. Bunu hayvan yetiştiricilerinin göçleri izledi. Karadağlı (Montenegro) Maturacı, Macuri ve Kriçi'lerin batıya ve kuzeybatıya çekilişleri ise 14. yüzyıla rastlıyor. Osmanlılar ise sık sık müdahalede bulunup Valah'ları ıssız ya da boş bırakılmış sınır yörelerine yerleştiriyorlardı.[175] Türk baskınları Arnavutları da yerlerinden etti. Arnavut çobanları bu kez yığın yığın güneye çekildiler, Atina Prensliğine (1387), Arkadya ve Lakonya'ya doğru... II. Manuel'in kardeşi I. Theodor, on bin Arnavut'u aileleriyle birlikte Mora bölgesinde konaklandırdı.

Türk kolonileşmesi hızla Venedik mülklerini de sardı, örneğin 1402'de Evboa ve Andros'da yerleşimler kuruldu.[176] Valah'lar ise hiç durmadan ovalara iniyorlardı. Vadideki köylülere karşı davranışlarının önüne kimsenin hatta Bizans İmparatoru'nun da geçemediğini Tudelalı Benjamin de kaydediyor.[177] Valah'ların yayılması yüzünden Bosanska Krajina'da sadece ekim alanları daralmakla kalmadı, Sırp nüfusu da çoğaldı. Bu yüzden bir yandan

171 Mandiç, D., *Postanak*, s. 558, A. 211 und 212.

172 Stojanoviç, S., Stare sprske povelje i pisma. I. 2. Beograd 1934, s. 251, bkz. Mandiç, D., Postanak, s. 258, A. 213.

173 Vacalopoulos, A.E., *La retraite*, s. 266.

174 *A.g.y.*, History, s. 105.

175 Petriç, M., O migracijama stanovnistva u Bosni Hercegovini. Doseljav'anija i unutrasnja kretanja. GZDS n. s. XVIII, 1963, s. 7f.

176 Jireçek, K., Albanien in der Vergangenheit. Illyrisch-albanische Forschungen I. München-Leipzig 1916, s. 79.

177 Cyàni, M., La transhumance, s. 37.

Katolik Hırvatlar bölgelerini bırakıp giderken öte yandan bunların yerlerine Ortodoks Valah'lar geldiler. Yerli nüfus giderek İslam'a yakınlaşıyordu [86 –*Y.Ö.*]. Özellikle Herzegovina (Bosna-Hersek) köylüleri daha 1386'dan beri İslam'ın mesajına giderek daha büyük kitleler hâlinde yenik düşmüşlerdi.[178] I. Murad, feodal soylulara ve göçerlere elini uzatmak istemiş, mümkünse onları birbirleriyle barıştırmayı denemişti. Yürükler ise Valah'larla birlikte hareket ediyorlardı. Bunun üzerine Sultan, ailelerin en yaşlılarının ve savaşçıların (Vojnuci = Voynuklar) sahip oldukları özel sosyal durumları kabullendi, hatta onları kendi yanına çekmek için sosyal durumlarını güçlendirdi.[179]

Voynuk'lar 1375'ten beri yardımcı birlikler hâlinde Osmanlı ordusuna katılabiliyorlardı. B. Djurdjev'in güvenilir kaynaklara dayanarak açıkladığına göre, Valah Voynuk'larına yalnızca Bulgaristan'da değil, Sırbistan ve Bosna-Hersek'te (Herzegovina) ve Slavonya'da da rastlanıyordu. Sınır bekçi ve gözcüleri olarak görevliydiler. Bunlar atlı birlikler olup kalkan ve kısa mızraklarla donanmışlardı.[180] Bu Valah savaşçılarının* hiçbir vergi ve resim ödemek zorunda olmadıkları, ama miras hakkına da sahip olmadıkları "baştina"ları vardı. Ancak tımar sahibi olamazlardı. Reayanın çalıştığı bir toprağı mülk edindiklerinde vergi ve resim ödemek zorundaydılar. Aile üyeleri ve akrabaları reaya sayılmazdı, ama baştina sahibi olmasalar bile yine de haraç ödemek zorundaydılar.[181] [87 –*Y.Ö.*]

Voynuk'lar bir bakıma yedek ordu birlikleriydiler. Her biri üç kişilik kümeler hâlinde örgütleniyor, biri savaşa giderken öteki ikisi yurdunda kalıyordu. Üçü de maliyeye künder akçesi (mızrak parası) olarak on altı akçe ödüyorlardı. Bunun aslı, Grekçe'deki kontarion (mızrak, çubuk) sözcüğünden geliyor.[182] Silah altındaki kişi yalnız 6 akça ödüyordu. Belli ki Türkler Slav âdetlerini benimsemişlerdi. Bu üçlü dağılım ve baştina sistemi eskiden beri biliniyordu.[183] Baştinalarda ne angarya ne de vergi, ama sadece savaş ve at bakım hizmetleri söz konusuydu.[184] O bakımdan baştinalar Batı Avrupa'daki allodium'lara** benziyordu. Hersek'teki Popovo ve Trebinje yöre-

178 Vasiç, M., Etnicke promjene u Bosanskoj Krajini u XVI vijeku. GIDBH XIII, 1962, s. 247f.; Mandiç, D., *Etnicke povijest*, s. 80, 138.

179 Djurdjev, B., *O uticagu*, s. 38.

180 *A.g.y.*, O vojnucama, s. 81, 90, 124.

[*Y.Ö.*] Bizanslı Stratiotes'ler gibi.

181 Hadzibegiç, H., *Glavarina*, s. 23.

182 Beldiceanu, N./Beldiceanu-Steinherr, I., *Quatre actes*, s. 107f.

183 Djurdjev, B., *O vojnucame*, s. 95, 106.

184 Wlainatz, M., s. 155.

[*Y.Ö.*] **Allodium**: Has çiftliği ya da özel (mutlak) mülk arazi.

lerinde Herak Vraneş (1476) zamanında rastlanan ayrıcalıkların bir istisna olması gerekir. Çünkü bu yöre halkı Bosna'nın fethinde olduğu üzere özel birtakım yararlıklar göstermiş, siyasal katkılarda bulunmuşlardır. Ayrıca Vraneş de İslam'a dönmüştü.[185] Yoksa I. Bayezid döneminde Voynuciler (Voynuki) Yürüklerle eş tutuluyordu.

1477'de Herzegovina'da her ocak [hane, ev] bir florin ve kuzusuyla birlikte bir koyun ödüyor ya da bunun yerine kuzu için 12 akçe, koyun için 15 akçe ödüyordu. 50 hanelik bir "katun" ayrıca 2 koyun ya da 60 akçe ile birlikte bir çadır ya da 100 akçe teslim etmekle yükümlüydü ki, bu da hane başına toplam 75 akçe demekti. Genel olarak bir katun içinde sadece on hane vardı, 20-50 haneli olanlar istisnaydı.[186] 15. yüzyılın sonunda Herzegovina'daki ocak (hane) sayısı 7007, Semederovo ve Kruşevac'dakiler ise 9203 idi. Ocak başına beş kişi sayarsak 81050 kişilik bir nüfus ortaya çıkıyor ki bunlardan 2500'ü de savaşçı sayılıyordu. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Valah'ların (veya Ulah, yani Eflâkî) ne haraç, ispenç ne de öşür ödeme yükümlülüğü vardı. Bu da ağır vergi yükümlülerinin haraç ödemekten kurtulmak için kendilerini niçin Valah (Ulah) statüsünde göstermek istediklerini açıklıyor.[187]

"Ocak" veya "hane"ler üzerine dayalı bir filori sistemi gerek yarı-göçer gerekse yerleşik Valah'lara, fatihler olarak savaşta gösterdikleri yararlılıklar nedeniyle köylülerden daha iyi yaşam koşulları sağlıyor, onları reaya statüsünden kurtarıyordu.[188] Flori resmi, Stefan Duşan'ın koyduğu yasadan beri geçerli olan eski bir vergiydi. Osmanlılar bu vergiyi yeniden uygulayıp yasa hükümlerine yeniden geçerlik sağladılar.[189] Z. Natan bu hükümlerde reaya açısından öz veya ilke olarak bir fark gözetilmediğini, sadece bunların (köylülerin) sömürülme biçiminde ayrılıklar olduğunu ileri sürüyor.[190]

Ulahlar gibi Yürükler de elbette aynı sömürü sistemine bağımlıydılar ki, bu feodal Türk Devleti'nin sistemiydi ve gerek fatihlerin gerekse tebaanın elverdiğince geniş katmanlarını bütünleştirmek adına içten içe farklılaşmalarla doluydu. Türklerin Balkan devletlerini ele geçirmesinden önce feodalleşme süreci Ulahları da içine almıştı, onların hareket özgürlüğünü engelliyor, ayrıcalıklarını ya sınırlıyor ya da tasfiye ediyordu. Yürükler ise özgürlüğün tadını çok daha fazla çıkarıyorlardı. Gerçi I. Bayezid bunu kısıtlamaya kalkmıştı, ama Ulahlar, fatihlerin sahip oldukları özgürlüklere

185 Hrabak, B., s. 581, 60.

186 *Kanûni i Kanunname*, s. 13; Beldiceanu-Steinherr, I., Quatre actes, Dok. Nr. 4, s. 118.

187 Beldiceanu, N., Sur les Valaques des Balkans slaves a l'époque ottomane (1450-1550). RI XXXIV, 1966, s. 94, 96, 118.

188 Mandiç, D., *Postanak*, s. 561.

189 İnalcık, H., Filori. *Encyclopaedia of Islam*, n. e. t. II. 1964, s. 915.

190 Natan, Z., s. 105f.

ancak 1371'de, onlar geldikten sonra ulaşmışlardı. İşte bu nedenle onlar, Yürüklerle, tıpkı atalarının 1095'lerde Kuman'larla yaptıkları gibi dayanışma kurmuşlar ve onlara Balkanlar'daki dar geçitleri gösterip kılavuzluk etmişlerdir.[191]

1398'de Ulahlar, akıncılar ve Yürüklerle birlikte Dubrovnik yolcusu ticaret kervanlarını bastılar. 1469'da Slano kıyılarını yine birlikte yağmaladılar. 1471'de Ulahlar Bosna'da dört Dubrovnikli tüccarı öldürüp soyduktan sonra, Dubrovnik Cumhuriyet Senatosu'nun Osmanlılara diplomatik başvurusu geri çevrildi, soygun parası ve mallar geri verilmedi. Cumhuriyet topraklarında yaşayan birçok insanı köleleştirip 1464'te Türk tüccarlarına satmışlardı.[192] Eski stil Ulah yaşam tarzının yeniden doğuşu böyle oldu ve bu örnekler çoğaltılabilir. Bu yeniden doğuş güneydoğu Avrupa'daki etnik yapıyı yeni bir dağılıma uğrattı ve katman değişikliklerine yol açtı. Bu olayların sonuçları dağlık kesimlerin Slavlaşmasında, düzlük bölgelerin de Türkleşmesinde görüldü.[193] Ancak I. Bayezid'in köklü merkezîleştirme siyasetidir ki, gerek Türk gerek Hristiyan göçerlerin yaşamsal çıkarlarını baltaladı. Bu kitlelerin Musa'ya katılmalarının nedeni de buydu, artık ondan umar bekliyorlardı. 1413'te Musa'ya karşı çevirme harekâtı başlatıldığında o kendini sadece hayvancılık yapan insanların arasında güvende hissedebiliyordu.[194] Ulah sorununun 1402 sonrası anti-feodal halk hareketleriyle yakın ilişkisi buradan kaynaklanıyor. Ama Ulah-Yürük iş birliği ve hareketi gerilemeye yüz tuttuğunda, ataerkil ilişkilere tutunup bu ilişkileri idealleştirdikçe alt sınıflar içinde başka bir muhalefet hareketi filizlenmişti bile. Bu hareket, uzlaşamayan çelişik ilişkileri alt etmek, devleti ve toplumu insancıllaştırmak çabasındaydı. Bu akımı iki adamın kişiliğinden, Bedreddin ve Börklüce Mustafa'dan soyutlamak olanaksızdır.

3. Bedreddin Hareketi

Osmanlı kronikçiliğine derinlemesine nüfuz eden F. Babinger şöyle yazıyor: "İnsanların uğradığı meşakkat ve acılardan, karşılaştıkları sosyal güçlüklerden, hele halk ayaklanmalarından ciddi olarak hiçbir yerde söz edilmiyor. Bunun tek istisnası var, o da **Simavnalı Şeyh Bedreddin** ayaklanması... Nedir ki, ayaklanmanın perde arkasındaki gerçek nedenleri Osmanlı kaynaklarının hiçbirinde su yüzüne çıkmıyor."[195]

191 Gyöni, M., *Zur Frage*, s. 187.

192 Boziç, J., s. 19, 184, 193, 327.

193 Vacalopoulos, A.E., *La retraite*, s. 273.

194 Djurdjer, B., *Outişayu*, s. 41, 76.

195 Iacopo de Promontorio, s. 5.

Bu cesaret kırıcı sözler bile, Türk kronikçilerinin gözardı edemedikleri olaylar zincirinin benzersiz niteliğini vurguluyor. Bedreddin ve izleyicilerinin kendi çevrelerinde, sonraki kuşaklarda bıraktıkları izlenim öylesine derindi ki saray görevlisi tarih yazarları bile bu olguyu geçiştiremediler. Franz Babinger'in **Şeyh**'le ilgili bilimsel bir biyografiyi ilk kez kaleme alma girişiminden beri uluslararası Osmanistik hep bu konuyla uğraşıp duruyor. Son olarak N. Filipoviç de sık sık alıntılar yaptığımız bir monografi yazdı. Dramatik olayları ışığa kavuşturmak ve ayaklanmayı Osmanlı tarihinde benzersiz bir olay olarak ortaya çıkan yaygın bir halk hareketi şeklinde su yüzüne çıkarmak böyle mümkün oldu. Hareket, Osmanlı ortamındaki Ortodoksluğun [Sünniliğin] dışından, böyle bir şeyh tarafından hazırlandı, örgütlendi ve yönlendirildi. İşte bu olayın, odağı Osmanlı devlet düzeninin dışında yer alan ve Safevîler ile Osmanlı Devleti arasındaki uzlaşmaz çelişkilere dayanan Kızılbaş ayaklanmalarından farkı da buradadır.[196]

Bedreddin, Arda Ovasındaki Edirne'nin güneybatısında, Dimetoka'dan pek uzak olmayan **Simavna'da, Gaza İsrail'in oğlu** olarak 3.10.1358'de dünyaya geldi.[197] İsrail, Orhan'ın oğlu Süleyman'a başkomutan yardımcısı olarak hizmet etmişti. Soyunun Selçuklulara kadar uzandığını belirtiyordu. Şeyh'in dedesi Abdülaziz, son Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubad'ın yeğenlerinden biriydi. Bu akrabalık, II. İzzeddin Keykavus'a kadar tarihleniyor. İzzeddin 1263'te [Moğol istilaları ve Babai isyanları ardından] Konstantinopol'a kaçmış ve Türkmen babası **Sarı Saltık**'ın İzmir ve Üsküdar üzerinden Dobruca'ya ulaşmasını sağlamıştı. Otuz-kırk bölük Türk ailesi orada çoktandır yerleşmiş bulunuyordu.[198] Şeyh'in dedesi Abdülaziz Osmanlı sarayında çalışırken,[199] baba Simavna'da kadılığa yükseliyordu. I. Murad, kendisine ailesine de miras bırakabileceği araziler bağışlamıştı.[200] Oğul 1412'de bir **zaviye** kurdu, bunu 1413'ten sonra vakıfa çevirdi. Vârisleri artık burada şeyh olabileceklerdi.[201] Bedreddin mesleki yoluna Ortodoks bir din bilgini olarak başladı ve çağının Şii etkisindeki tasavvufundan uzak durdu. Kahire, Bağdad, Halep ve Mekke'ye uzanan araştırma gezisi sıra-

196 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 655.

197 M. F. Köprülüzâde, Simavna yöresi i saptadı, bkz. Bemerkungen, s. 207. F. Babinger buradan yola çıkarak yeri daha kesinlikle tespit etti: Geburtsort und Sterbejahr des Schejch Beder ed-din Mahmud. Südostforschungen VIII, 1943, s. 259f., *Menâqybname*, s. 134, A. 5.

198 Babinger, F., *Aufsätze und Abhandlungen I*, s. 88, A. 2.

199 Menäqybname, s. 135.

200 Babinger, F., Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.-15. Jh.) Südosteuropäische Arbeiten 34. Brünn-München-Wien 1944, s. 43, 49.

201 Gökbilgin M.T., XV-XVI. asırlarda, s. 199. İsa Bey'in Üsküp'e ait 9.2.1445 tarihli bir vakıf belgesinde, sınır tespitiyle ilgili olarak Bedreddin'in torunlarından birinin servetinden söz ediliyor. Eiezoviç, G. I, 1, Nr. 6, s. 18.

sında, İslam'daki dinbilim ve felsefe öğretilerini tek tek inceledi. Kendini aynı zamanda astronomi ve tıbba adadı. Kahire'de Sultan Berkuk onu oğlu veliaht Ferec'in öğretmenliğini yapmaya ikna etti. Veliaht da Sultan olur olmaz, hocasına duyduğu minnet ve saygı nedeniyle onu şeyhülislam olarak atadı.[202] Kısa süre sonra Bedreddin, Şeyh Hüseyin Ahlatî'nin [Ahlatlı] büyüsüne kapıldı. Burada kendi baldızı olup Pir Ahlatî'nin önceden Hristiyan ve aynı zamanda kölesi olan Maria (Meryem) ile konuşmaları büyük rol oynadı. Ahlatî'yi sık sık ziyaret etmeye ve Tanrı'yla birleşmenin sırlarını derinlemesine düşünmeye başladı, Şeyh'e içten bağlandı ve müridi oldu. Bedreddin'in hayat öyküsü sayılan ve torunu Halil bin İsmail tarafından 1455-1460 arasında kaleme alınan **Menakıbnâme**'de[203] Bedreddin'in sırtına mutasavvıfların giydiği kaba yün elbiseler geçirdiği, elinde avucunda ne varsa hepsini dağıtıp armağan ettiği, kitaplarını Nil'e attığı anlatılmaktadır. Kendini vecde ve müzikli ayinlere bırakmıştı,[204] bu hâliyle Mevlevileri andırıyordu. Ahlatî onu halefi olarak seçmiş, ancak Mısırlı müritleri bu seçime karşı çıkmışlardı. Bedreddin'in şeyhülislamlığını kıskanıyorlar ve bir yığın dolaplar çevirerek onu istifaya ve ülkeyi terk etmeye zorluyorlardı. 1402-1403'te Anadolu'ya geçti. Bir tasavvuf ustası olarak ünü her yere ondan önce ulaşıyordu. Hatta İzmir'de Ortodoks rahipler de ona saygı duymuşlar, onun önünde eğiliyor, kendisine armağanlar getiriyorlardı.[205] Halep'te, onu kendilerine şeyh yapmak ve zaviye açtırmak muradında olan bin Türkmen karşıladı.[206] Bir zamanlar merkezî otoriteye karşı vaaz ve savaş veren Babai'lerin eylemleri gibi onun eylemlerinden de umar bekliyorlardı. Ancak Bedreddin yolunu Konya ve Tebriz'e doğru sürdürdü, orada kendisini din üzerine tartışmaya çağıran muzaffer komutan Timur'la tanıştı. **Gurkan** (Timur) onda, İslam'da reform yolunu açacak bir din bilgini bulacağını ümit ediyordu. Bu yüzden onu sevinerek Semerkand'a birlikte götürecekti. Ama Bedreddin gizlice kaçtı ve Ankara'da bu zorbanın önünden kaçışan Türk birliklerine lanet yağdırdı.[207]

Bedreddin'in niyeti Tebriz'de Timur'la buluşmak değil, Şii Safevîleri görüp tanımaktı. Aksaray'da, ünlü şeyh Hoca Ali'nin (1392-1429) öğrencilerinden biri olan Şeyh Hamid bin Musa'yla tanıştı.[208] Hamid, onu Şii mezhe-

202 Mehmet, M.A., *Sur la pensee*, s. 79.

203 Menäqybnäme, s. 114, 122.

204 *A.g.e.*, s. 150.

205 Şerefeddin, M., s. 246f.

206 Menäqybnäme, s. 159.

207 *A.g.e.*, s. 154; Kissling, HJ., *Zur Geschichte*, s. 244.

208 *A.g.y.*, s. 245.

binin imamcılık (imamiye) kanadına kutsadı.[209] Yeni araştırmaların gösterdiğine göre, 15. yüzyılda Doğu Anadolu'da ve Erdebil dolaylarında, Sünnilik ile Şiilik arasında dolaşan ve Şiiliği andıran, ama Safevîlerin dinbilimsel spekülasyonlarıyla tam örtüştüğü söylenemeyen bir halk dini egemendir.[210] O bakımdan Safevî inançlarının yanında, **Türk halk inançlarının** etkilerini kabul etmek zorundayız. Bu inançlar Bedreddin'de ilerideki **Mehdilik** bilincinin tohumlarını atmış olabilir. 1405'te dönerken karşısına Kütahya yolu üzerinde Torlaklar çıktı. Bunlar, Osmanlı kaynaklarında "vahşi" diye nitelenen ve Ortodoks inançlar dışında yaşayan bir Türkmen grubuydu. Veliaht I. Mehmed'e (Çelebi) karşı cephe almışlardı.[211] Davullar ve başka bir sürü aletlerle yolda cehennemsi bir gürültü koparıyorlar, ona nereden gelip nereye varmak istediğini soruyorlardı. Onu Mısır'da ve Tebriz'de saray eşrafı arasında dolanmakla suçluyorlar, oralarda ne aradığını bilmek istiyorlardı. Sonunda onu kendilerine şeyh olarak kabul ve ona Bursa'ya kadar eşlik ettiler. Bedreddin'in çevresini orada zanaatçı ve tüccarlar sardı.[212] Şurası kesin ki, Bedreddin Torlakların karşısına bir Mehdi gibi çıkmıştı. H. J. Kissling, onu Hristiyanlığın **Mesih** spekülasyonlarına benzer şekilde, halkın Alevi-Şii kökenli Mehdi beklentilerini doyurduğunu, kitlelerin ona kurtarıcı gözüyle baktıklarını belirtiyor. Sünnilikten heterodoksluğa [Sünnilik dışına] doğru inanç değiştirmesi halkın gözünde onun saygınlığını arttırmış olmalı, deniyor.[213] Torlakların **Hû** diye anılan öncüsü **Kemal**'i de 1405'te tanımış olmalı. Torlak Kemal kendisine katılıp sonra onun yanında kılıç kuşanmıştı.[214]

Şeyh bu arada egemen çevreler arasındaki yaşamını sürdürdü. Aksaray'da yalnız Hamid ile değil, kendisine yakınlık duyan Karaman Bey'le de temas kurdu.[215] 1405-1407 arasında kardeşi Mehmed'in yanında kalan Musa Çelebi ile tanışması büyük olasılıkla bu döneme rastlar.[216] Uzun gezi yıllarından sonra Şeyh 1407'de Edirne'ye hareket eder. İçine doğan fikirleri veya cevheri yansıtan en önemli eseri ***Varidat***'ı burada kaleme alacaktır.[217] Hayat öyküsünün öğretisine oranla pek ayrıntılı olmadığı görülüyor, çünkü öykünün

209 Menâqybnâme, s. 126.

210 Beldiceanu-Steinherr, I., A propos d'un ouvrage sur la polémique ottomane contre les Safawides. RI XXXIX, 1971, s. 398.

211 Köprülüzâde, M.F., *Les origines*, s. 122; derselbe, *Bektachisme*, s. 18f.; Zur Wortbedeutung Radioff, W., Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte. Bd. III, 1. Moskova 1964, Sp. 1186.

212 Menâqybnâme, s. 163; Serefeddin, M., s. 248.

213 *A.g.e.*, s. 133.

214 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 542.

215 Kissling, H. J., *Zur Geschichte*, s. 245.

216 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 383.

217 Keza İnalcık, H., *The Ottoman Empire*, s. 189.

yazarı büyükbabasının savunmasını yapmış, Ortodoks [Sünni] din bilginlerinin ve sultanın gözünde onu küçük düşürecek her türlü söylemden kaçınmıştır.[218] Oysa *Varidat*, Şeyh'in düşünce yapısına girme fırsatı vermektedir.

Şeyh panteist-materyalist bir dünya görüşünden yanaydı: "Cehalet döneminde insanlar elle tutulur gözle görülür putlara inanıyorlardı. Şimdilerde ise gönüllerini görünmez putlara verdiler."[219] İnançtan çok aklın mantığına güveniyordu: "Umarım ki Tanrı gerçeğin örtüsünü kaldırır ve insanlar da ona inanma fırsatını bulurlar. Şunu bilin ki, Tanrı insanın bütün iç ve dış gücü olduğu kadar aynı zamanda onun kulağı, gözü, dili, hatta elleridir."[220] Şeyh'in tanrısı evrendir, **tanrısal güçlerin aslında doğanın yasalarından** (*deus sive nature*) başka bir şey olmadığını savunmaktadır. Evren'in ne başlangıcı vardır ne de sonu. Yeniden doğuş ve inkarnasyon (ruhun cisimleşmesi*) diye bir şey yoktur: "İstersen ölüler için dünyanın sonunun geldiğini rahatça söyleyebilirsin." Organik yaşamın yeniden uyanışını doğanın yasalarına ters düştüğü için olanaksız görür.[221] Sonradan **Spinoza**'nın akıl ettiği gibi, Bedreddin tözü Tanrı'yla eş tutar. M. A. Mehmet, Şeyh'in felsefesini bu yüzden **pankozmik bir panteizm** olarak niteliyor.[222] Bu panteizm Bedreddin'de antropolojik bir içeriğe de bürünüyor, **cennet** ve **cehennemi** bu yüzden dünyevi durumlar, insanın davranış biçimleri olarak anlıyor.[223] **Melekler** ve **şeytanlar** aslında düşüncelerde ve eylemlerdeki iyi ve kötü niteliklerden başka bir şey değil.[224] Şöyle ya da böyle, yaşamın eninde sonunda galebe çalacağını hesaba katmalıyız: "Çünkü insanların çoğu, varlığın dünyevi niteliğinin peşindedir."[225] O nedenle din adamları dikkatlerini pratik-dünyevi sorunlara da çevirmelidirler. Dünya onlara iki ayrı alanda etkinlik gösterme fırsatı veriyor: Tanrı'ya hizmet, yani ibadet ve halka hizmet! Ancak Bedreddin, sıradan Müslümanlar önünde, öyle *Varidat*'ta yazdıkları gibi konuşamayacağının farkındaydı. Panteist-materyalizm için vaktin henüz erken olduğunu seziyordu. O nedenle halkın coşkulu katkısını kazanmak istiyorsa reform tasarılarını dinleyicilerine dinsel mistik kılığında açıklamak zorundaydı. Bu yüzden Şeyh şöyle bir çağrıyla yola çıkıyordu:

---

218 Menâqybnâme, s. 126.

219 Mehmet, M. A., *Sur la pensèe*, s. 89.

220 *A.g.y.*, s. 90.

[Y.Ö.] Her noktasında ve her anında Tanrı'yla örtüşen bir kozmos ya da evren anlayışı kastediliyor.

221 *A.g.y.*, s. 92.

222 *A.g.y.*, s. 94.

223 Gölpınarlı, A., *Simavna*, s. 75.

224 *A.g.y.*, s. 53, 58.

225 Mehmet, M.A., *Sur la pensèe*, s. 95.

"Tasavvufçular, her düşündüklerini açıklayacak olsalar hemen oracıkta öldürüleceklerini pekâlâ bilirler."[226] M. Akdağ, özünde onlardan biri olduğu için Bedreddin'in görüşlerini Bâtınilere bağlamak eğilimindedir.[227] Gerçekten de Şeyh, *Füsusül-Hikem* (Gerçeğin Özü) adlı eserini yorumladığı **İbnü'l-Arabî**'nin (1165-1240) teosofi'sinden yola çıkıyor.[228] Arabî'ye göre, tüm yaratıklar Tanrı'nın kendisini açığa vuruşudur, Tanrı nesnelerin ardında saklı olup onların özünü oluşturur. Tanrı da böylece nesnelerde ona yakıştırılan sıfatlarla somutlaşmış olur, insanlar da onu bu somutlaşmış biçimiyle algılar.[229] İnsanın tanrısıyla **bir ve bütün olması**, onunla 'Bir olmak'ta değil, önceden beri var olan bir olgunun gerçeklik kazanmasındadır ki bu, mistik insanın akıl-ruhunda ezelden veya öncesiz bir zamandan beri Tanrı'nın yer aldığı anlamına gelir. Evrendeki etkinliğin, El-Arabî açısından en kusursuz belirtisi kusursuz insandır, yani mikro-evren! Muhammed'in gerçekliği nasıl evrendeki yaratıcı ilkeyi temsil ediyorsa, evrenin nedeni de kusursuz insanın kendisi olmalıdır, çünkü o Tanrı'yı tanıyıp bilmiştir bir kez. Onun aşkına yaratmıştır Tanrı dünyayı.[230] Ama evren, Tanrı evreni kendinin tıpkısı olarak yarattığı için güzeldir. Güzelliği seven artık Tanrı'yı da sevecektir.[231] Bâtınilerin spekülasyonları burada Yeni-Platonculuk ile iç içe giriyor. İbnü'l-Arabî'nin öğretisi, öğrencisi **Sadreddin** (öl. 1273) aracılığıyla Konya'ya ulaştı ve giderek Türk düşüncesini de etkisi altına aldı. Yazıları medreselerin ders kitapları arasına girdi.[232] Kimi ulema için bu düşünceler sapkınlıktı, ama genelde Türkiye'de büyük saygınlık görüyordu.

Bedreddin bu düşüncelerin bir bölümünü benimsedi, örneğin Tanrı anlayışına ve insanla Tanrı arası ilişkilere değinen düşünceleri; ama bunlardan pratik sonuçlar çıkarıyordu. İslam'da reform derken, örneğin dogmaların saf dışı bırakılmasını, Ortodoks Hristiyanlığa açık bir kapı olarak anlıyordu.[233] Hristiyanlıkla ilk tanışması daha çocukken annesi sayesinde olmuştu. Hristiyan öğretilerini ona Kahire'de tanıdığı baldızı Mana da öğretmiş olabilir. Çünkü Şeyh Mısır'da Gazila adında Hristiyan kökenli bir köleyle evlenmiş, ondan İsmail adında bir çocukları olmuştu. İsmail sonradan bir Ermeni rahibinin yeğeniyle evlenmiş, kız da sonradan Şeyh'in et-

226 Gölpınarlı, A., *Simavna*, s. 65.

227 Akdağ, M., tarihi, s. 340, 345.

228 İnalcık, H., *The Ottoman Empire*, s. 189.

229 Ritter, H., *Das Meer*, s. 477; Arberry, A.J., s. 468.

230 Arberry, s. 468.

231 Ritter, H., *Das Meer*, s. 480.

232 Ateş, A., İbn al 'Arabi. *The Encyclopaedia of Islam*. n.e. voll. III, 1971, s. 710f.

233 Gökbilgin, M.T., XV-XX. yüzyıllarda merkezî ve Güneydoğu Avrupa'da köylü hareketleri konusu hakkında,. Belleten XXXI, 1966, s. 94.

kisiyle İslam'a dönmüştü.[234] Hayat öyküsünde Şeyh'in, Chios'tayken (Sakız adası) Hristiyan rahipleriyle ufku açık söyleşiler yaptığı anlatılır. "Ama herkes Şeyh'in, nefesiyle ölüleri diriltecek gibilerden ikinci bir Mesih olduğunu söylüyordu. Bedreddin ve rahipler Tanrı'yla birleşmek konusunda uzun uzadıya tartıştılar, başka birtakım mistik sırlar üstüne söyleştiler. Şeyh'in kişiliğinden hepsi büyülenmişti."[235] Kendisinin ölüleri diriltebilecek yetenekte olduğu söyleniyordu, oysa dirilişe inanmayan Şeyh'in aklından böyle bir şeyi geçirdiği yoktu. Yine hayat öyküsündeki bir yakıştırmaya göre, Türklerin eline düştükten sonra geri dönen Chioslu bir rahip şöyle konuşur: "Rüyamda gökyüzünde bir adam (Bedreddin -E.W.) gördüm, dolunayın içindeydi, Tanrı'nın ruhu (İsa -*E.W.*) ile birlikteydi." Rahip ayrıca, Şeyh'in dervişleriyle birlikte Chios'u ziyaret ettiğinde zikre başladığını ve vecd içinde havalarda süzüldüğünü ekliyordu.[236] Sonunda rahiplere şöyle seslenmiş: "Dinlerimiz ayrı olsa bile, hepimiz o gizli gerçeği arıyoruz. Hepimizin efendisi bir, hepimiz gerçeğin kölesiyiz."[237] 1407'de Edirne'de kamuoyu karşısına çıktıktan sonra, Şeyh'in Chios ve başka birçok Ege adalarını ziyaret etmiş olduğu tahmin edilebilir. Hatta Sp. Vryonis Jr.'ın ileri sürdüğüne göre Şeyh, Chios'ta iki papaz ve başrahibi İslam'a döndürmekle kalmamış, adanın Cenovalı yöneticileriyle görüşmeler bile yapmış.[238] Ne yazık ki elimizde hiçbir kronik veya 1391-1450 arası döneme özgün kaynak eksikliğini dolduracak güvenilir belgeler yok.[239] Ancak Şeyh'in Grek din adamlarını ziyaret ettiğine de hiç şüphe yok. Grek papaz ve rahipleri Türkçe anladıkları gibi Arapça bazı dua söylemlerini de kıvırabiliyorlardı.[240] N. Filipoviç'in haklı olarak belirttiği üzere, tasavvuf mistiği Hristiyanlara Sünnilikten daha yakın geliyordu.[241] Grek rahipleri arasındaki Hezikast akımı ve Latin nefreti onları İslam etkisine açık tutuyordu. Girit'teki Venedikliler Grek-Ortodoks Kilisesini baskı altında bulunduruyor, Grek din adamlarının sayısını sınırlandırıyor, rahiplerin yerlerine yenilerinin atanmasını engelliyordu.[242] Ege Adalarında yalnız din adamları değil, köylü, balıkçı ve tüccar kesimi İtalyan düşmanıydılar. 1453'te Kritobulos, Venedik deniz üstünlüğünün kı-

234 Menâqybnâme, s. 127.

235 *A.g.e.*, s. 162.

236 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 569.

237 *A.g.e.*, S, 572.

238 Vryonis, Sp. Jr., *The Decline*, s. 358.

239 Werner, E., *Ketzer*, s. 45.

240 Filipoviç, N., *Princ Musa*, 669f.

241 *A.g.y.*, s. 482.

242 Thiriet, E., La situation religieuse en Crète au début du XVe siècle. *Byzantion XXXVI*, 1966, s. 206.

rılmasından duyduğu sevinci açıkça söyleyecekti.[243] Venedikliler 1423'te Selanik bölgesini istila ettiklerinde ilkin rahiplerin direnişiyle karşılaşacaklardı, çünkü bunlar karşılarında İtalyanlardan çok Türkleri görmeyi yeğliyorlardı.[244] J. Bryennios'un başında bulunduğu Grek heyeti, 1406'da Kıbrıs piskoposlarını Latin yanlısı olmakla suçlayınca Kıbrıs kilisesiyle birleşme girişimleri de suya düşecekti.[245] Bir 14. yüzyıl broşüründe, Hilaron adlı bir rahip Müslüman birine akıl danıştı diye küçümseniyordu. Kusursuz davranmayı bir Müslümandan mı öğrenmeliydi?![246] Grek kilisesinin İslam'a doğru giderek yakınlaşması, Bedreddin düşüncesinin yalnız Sakız adasında değil, başka birçok yerde de niçin kolayca yankılandığını açıklamaya yeter.

Oysa Sünni din adamları, şeyhleri, Tanrı'ya küfür etmek ve kutsal konulara saldırmakla suçluyorlardı. Hele İdris Bitlisî ona, örf ve âdetleri ve yasaları çiğniyor, insanın en bayağı güdülerine yöneliyor, diye saldırıyordu.[247] Koca Hüseyin daha da açık konuşuyordu: "Kendini hayvansal tutkulara kaptırmış, şarap içiyor, başka bir sürü yasak şeyler yapıyor."[248] Onu böylece **İbahiye** mezhebiyle aynı düzeye itiyordu. Nedir ki Bedreddin artık düşüncelere derinlemesine dalmak ve tarikatçılıkla yetinemez oldu, siyasal yaşama atıldı; üstün bir devlet reformcusu olarak ortaya çıkıyordu. Bu üstünlüğü hoşgörüden kaynaklanıyor, **hümanizmi** bir devlet ilkesi hâline getirmeyi amaçlıyordu.[249]

Bir süre sonra, **Pir Bedreddin** özdeyişlerini pratik alanda uygulama, yaşama geçirme fırsatını buldu. **Musa** onu kazasker olarak atadı. Eski Osmanlı kronikçilerine kalırsa, Musa sıradan kişilere birtakım "makamlar", bu arada tımarlar bağışlamış.[250] N. Filipoviç'e bakılırsa, bunu yaparken Türkmen köylülerini, göçerleri, yoksul sipahileri, akıncı subaylarını önplanda tutmuş, yerine göre Musa'nın Hristiyanları dikkate almış olması gerekiyor. Çünkü **İbn Arabşah**'ın belirttiğine göre, "Bir yığın Grek, doğru dürüst Türkçe konuşamayan bir sürü insan onun çevresini sardı." Bu sonuncular arasında Yahudi, Ermeni ve Türk olmayan başka grupların yer aldığı tahmin edilebilir.[251] Musa'nın yenilgisinden sonra Şeyh İznik'e sürgün gitti. Dışarıdan bakılırsa orada mutasavvıf bir derviş yaşamı sürüyordu. Kazas-

243 Critobul V. 15. 2. s. 349.

244 Tsaras, J., La fin d'Andronic Paléologue dernier despot de Thesselonique. RESEE II, 1965, s. 427.

245 Hunger, H., Chortasmenos, s. 80.

246 *A.g.y.*, Anonymes Pamphlet gegen eine byzantinische "Mafia." RESEE VII, 1969, s. 98, 105.

247 İdris Bitlisî nach Tveritinova, S.A., K Voprosu, s. 121-122.

248 Qoğa Husejn, s. 224.

249 Werner, E., *Häresie*, s. 269.

250 *Altosmanische Chroniken*, s. 74.

251 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 607.

kerliği sırasında müritlerinden Börklüce **Mustafa**'ya emanet ettiği üç torununu da yanına getirtti. Mustafa, İmparator V. Ioannes Paleólogos'un evlilik dışı kızıyla evlenen İlario Dorias'ın kızı İsabella ise evliydi.[252] Filipoviç, I. Süleyman'ın hareminde yaşayan bu hatunu Mustafa'nın 1411'de ganimet olarak aldığını tahmin ediyor.[253] Mustafa'nın Musa döneminde Rumeli'de yaşamış olması akla yakın geliyor.

Hoca Sadeddin (1536-1591?) *Tacü't-tevarih* (İmparatorluk Tarihi) adlı eserinde şöyle der: "Börklüce Mustafa adındaki bir çetebaşı, Şeyh'in kazasker olduğu sıralarda onun yetkilisi (kethüdası) idi, resmî işlerini görürken Şeyh ona danışır idi."[254] Sadeddin bununla da, Bedreddin'in düzenbaz bir danışmanın kurbanı olduğunu söylemek istiyor. N. Filipoviç ise buradan, Mustafa'nın Şeyh'i etkileyecek kadar eğitim görmüş ve enerjik birisi olduğu ve Musa'nın onun danışmanlığına değer verdiği sonucunu çıkarıyor,[255] ama eldeki metin bunu doğrular nitelikte değildir. Mustafa'nın İsabella ile olan bağları, bu kadını ganimet olarak ele geçirmesi nedeniyle, söz konusu eğitimin düzeyi konusunda açıklayıcı sayılamaz.

Oruç (Uruç) bin Âdil'de şunları okuyoruz: "Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin kazasker olduğu zaman, yanında Börklüce Mustafa denen bir kethüdası vardı. Kendisine şeyh dediği sürece en ileri gelen müridi ve halifesi oydu. Bu Börklüce Mustafa Karaburun'da şeyh oldu ve ortalığı karıştırmaya başladı. Aydıneli'ni kendi yanına çekti. Kendisinin -Allah korusun- peygamber olduğunu yaymaya kalkıştı."[256] Onun ortaya çıktığı Batı Anadolu'da giriştiği eylemlere ilişkin daha yakın bilgileri Dukas'tan ediniyoruz: "O günlerde dağlarda köylü cahili (*idiotis kai agroikos*) bir Türk ortaya çıktı. Buraları (İyonya körfezinin girişinde olup halk ağzında Stilarion denen yöreydi, doğuda Chios (Sakız) adasının karşısına geliyor. Türklere gönüllü yoksulluğu öğütlüyor (*akti mosunin*) ve **kadınlar bir yana**, yiyecek, giyecek, çekek hayvanı ve tarım aletlerinin, **her şeyin ortak** olması (*panta koina*) gerektiğini öğretiyor. Ben kendi evimi nasıl kullanırsam senin evini de öyle kullanırım diyor, sen benimkini ben de seninkini diyor, ama kadınlar hariç! Bütün kır halkını (*pantas agroikous*) buna inandırınca hileyle Hristiyanların dostluğunu da kazanmaya kalkıştı. Hristiyanların inançlarına saygı göstermeyen her Türk Allahsızdır, görüşünü yayıyordu. Onun dünya görüşüne katılan herkes rastladığı Hristiyanları dostça karşılıyor, onlara Tanrı'nın torunları gibi davranıyordu. Kendisi ise kilise babalarına

252 Hopf, Ch., Chroniques grécoromanes inédites ou peu connues. Berlin 1873, s. 536.

253 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 384.

254 Text bei Filipoviç, s. 531.

255 *A.g.e.*, s. 385.

256 Text nach Filipoviç, s. 539f.

ve ruhanilere her gün bilgi yolluyor, kendi görüşlerini açıklıyordu. Hristiyanların inançları paralelinde olmayanların hiçbir zaman kurtuluş yolunu bulamayacaklarını söylüyordu. O zamanlar adada Turlato denen keşiş yurdunda çok yaşlı bir adam yaşıyordu. Bu düzmece Abbas ona saçları kesilmiş çıplak ayak, çıplak kafalı iki çömezini gönderdi. Yalnız birinin sırtında cübbesi vardı. Bu ikisi ihtiyara şunu ilettiler: "Ben de senin gibi bir dervişim. Ben de senin gibi aynı Tanrı'nın önünde yere kapanıyorum (*tin proskunusin fero*), geceleri denizleri sessizce aşıp geliyor, sende kalıyorum." Düzmece Abbas'ın kafasını karıştırdığı gerçek Abbas, son zamanlardaki bu garip şeylerden (*allokotoi*) söz ederken şöyle diyordu: "Samos adasında otururken bu adam benimle birlikte derviş hayatı yaşadı. Ama artık şimdi benimle oturup konuşmak için karşıdan gelip her gün uğruyor."

Börklüce Mustafa, çevresindekilerin "başlarını sarıkla örtmemelerini, tek tip giyecek giymelerini, derviş yaşamı sürmelerini ve Hristiyanlara Türklerden daha çok yardımcı olmalarını"[257] istiyordu.

Mustafa'nın Sakız (Chios) bağlantısı yeni değildi, bu bağlantıları 1416'dan sonra da sürdürmüştü. Adanın Grek halkı hoşgörü düşüncesini olumlu karşılıyordu. Abbasîler ve Selçuklular zamanında olduğu gibi, farklı inançtakilere çil para karşılığında gösterilen resmî hoşgörüden farklı olarak Mustafa inanç karşıtlıklarını aşma yolunda uğraş veriyordu. Çabalarının ciddi olduğunu göstermek için derviş takkesini atıp dış görünüşüyle Hristiyan rahiplerine benzemeye çalıştı. Çıplak başlılık Mevleviler için umursamazlığın bir göstergesi sayılıyordu.[258] Beyaz sarıklarıyla daha uzaktan göze çarpan Sünni Türkler için Mustafa'nın görüntüsü daha ilk bakışta sapkınlık sayılıyordu.[259] Neşrî bunu şöyle dile getiriyordu "... kendini (Aydıneli'nde -E.W.) kutsal bir adam diye duyuruyor, halka İbahiye mezhebini vaaz ediyordu. Kır halkı arasında böyle ün kazandı."[260] Böylece müminlere yasak olan her şeyden feragat ettiğini göstermek istiyordu. Şükrullah, peygamberin yasalarına karşı çıkan Mustafa'yı âdetleri çiğneyen biri olarak gösteriyor, onun kendini peygamber ilan ettiğini söylüyordu. Bu yüzdendir ki müritleri, Allah'tan başka Tanrı yoktur diye dua ediyorlarmış, ama "Muhammed, onun peygamberidir," demiyorlarmış![261]

Mustafa Türk-Grek yerleşimleri arasındaki yörelerde etkinlik gösteriyordu. Çeşme yarımadasında yaşayan yığınlarla Hristiyan onun potansiyel müttefikiydi. Çünkü bunlar Türk komşularıyla aynı ekonomik zorluklar

257 Dukas, XXI, s. 111-113.

258 Eflâkî I. cap. 62, s. 48.

259 Babinger, F., *Schejch Bedreddin*, s. 70.

260 Neşrî, Ğihânnumâ, zitiert nach Babinger, F., s. 41.

261 Seif, Th., s. 107.

içinde yaşıyorlardı. K. E. Waedekin, Osmanlı yayılmasının Avrupa'ya yönelmesinden sonra Çeşme yarımadasında acı dönemler yaşandığına işaret ediyor. Denizlerde hiçbir etkinlik olanağı kalmayan bölge, kıta limanları arasında işlevsiz ölü bir yöreye dönüşmüştür. Verimsiz topraklar yoksul bir tarımcılıktan ötesine elvermiyor, balıkçılar ise deniz ürünlerini alacak kimse bulamıyordu, çünkü İzmir bir zamanlarki önemini yitirmişti. Yeni toprak soyluları olan sipahilerin reayayı sömürmekten başka bir şey düşündükleri yoktu. Gerçekten korsanlık ve köle ticareti onlara pek kazanç sağlamıyordu artık. "Bu durum, kıtadaki devlet otoritesinin, yarımadanın ekonomik gücünü arttırmadan önce sağlama basmak istediği şu anda açık bir hoşnutsuzluğa dönüşebilirdi."[262] Mustafa'nın vaaz ettiği tüketim komünizmine Hristiyanların bu yüzden kulak kabartmalarını doğal karşılamak gerekir. Bu "peygamberin" tasarladığı şeyin Bayramîye dervişlerine özgü tarım toplulukları olması muhtemeldir. Çünkü Bedreddin'e Azerbaycan'da rastlayan Şeyh Hamid yoksul köylülerden oluşan bir çeşit üretim topluluğu meydana getirmiş, onların sıkıntılarını böylece biraz olsun giderebilmişti. Pir ve müritleri kendilerini tarımsal faaliyete adamışlardı. Onun öğrencilerinden biri olan Hacı Bayram (öl. 1430), Ankara dolaylarından bir köylü olup 1402'den sonra bir tarikat kurmuştu ve tarikat üyeleri kendi emeklerinin ürünleriyle geçinmek zorundaydılar. Toprağı birlikte işliyor, hasattan birlikte yararlanıyorlardı. Tarikata Ankaralı bez dokumacılarının çoğu katılmıştı. Kentte topladıkları paraları yoksullara dağıtıyorlardı. Tarikat, Ahi öğretisine benziyordu.[263] Ancak Mustafa, derviş toplulukları kurmakla yetinmiyor, onları silahlandırmaya çalışıyordu. Amacı, sömürü ve baskıyı ortadan kaldırmak, Osmanlı Devleti'ni çökertmek, tüm toplumu kendi idealleri doğrultusunda dönüştürmekti. Çevresindeki pek çok insanı silahlandırıp mücadeleye sürdü.[264] **Hû Kemal** ise bu arada Manisa bölgesinde 3000 kadar Torlakla birlikte hareket ediyordu. Kemal ile Mustafa, belki de, Filipoviç'in tahmin ettiği gibi,[265] Bedreddin'in talimatı üzerine birlikte anlaşmış olarak faaliyet gösteriyorlardı. Bu konuya ileride yeniden döneceğiz. Koca Hüseyin, 7000 insanın bu allahsız Rafızinin peşine takıldığını söylüyor.[266] Hatta Kemal'in peşine sonraki belgelerden anlaşıldığına göre Hristiyanlar da takılmış.[267]

---

262 Wädekin, K.E., s. 35.

263 Mehmet, M.A., Sur la pensée, s. 99; inalcık, H,, *The Ottoman Empire*, s. 191f.

264 Sayılar kaynaktan kaynağa değişik: 2000-3000 (*Altosmanische Chroniken*, s. 73), 6000 (Dukas, s. 113) 10000 (İdris Bitlisî, Qoğa Husejn bei Tveritinova s. 221).

265 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 539.

266 Qoğa Husejn bei Tveritinova, s. 223.

267 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 543.

Mustafacılarla ilk karşılaşan Osmanlıların Aydın Valisi, Bulgar dönmesi Şişman Paşa oldu, yanındaki tüm birlikleriyle yok edildi. Aynı akıbet Saruhan Valisi Ali Bey'in de başına geldi, ama güç bela hayatını kurtarabildi. Nedir ki ayaklanmacılar zaferlerinden bunu bir özgürleştirme operasyonuna, bir karşı saldırıya dönüştürecek şekilde yararlanmadılar. Yaşadıkları yarımadaya sürgün edilmiş gibi çakılıp kaldılar.

Bu arada I. Mehmed tehlikenin büyüklüğünün farkına varmıştı. Veziri Bayezid Paşa komutasındaki Rumeli ve Anadolu ordusunu savaşa sürdü. Her iki tarafın da acımasızca sürdürdüğü bir muharebeden sonra Mustafacılar üstün kuvvetler karşısında yenik düştüler. Mustafa'yı Efes'e kadar sürükleyerek getirip orada işkence ettiler, çarmıha çivilediler. "Dede Sultan eriş!" diye seslenirken ruhunu teslim etti.[268] Mehmed toprakları hemen sipahilerine bölüştürdü, "Peygamber" in yandaşlarına karşı amansız bir cezalandırma harekâtı yürüttü.[269] Torlakların da başına aynı şey geldi. Hû Kemal bir müridiyle birlikte darağacında can verdi.[270] Çarmıha germeye gelince, bu ceza daha önceden de vardı.[271] Mustafa'yı belki de Sünniliği aşağıladığı ve Hristiyanlarla dostluk kurduğu için böyle cezalandırmak istemişlerdi.[272]

Mustafacıların "Dede Sultan eriş!" çağrısı bir savaş çağrısı değildi. Türkler şeyhlerine genelde Sultan unvanını verirlerdi. Desteğini kazanmak için ona dua bile ederlerdi.[273] Belki de Mustafa ölürken pir'ine seslenmek istemişti. Bu aynı zamanda öğrenci-öğretmen ilişkisinin bir başka kanıtıydı.

Anadolu'daki bu olaylar sırasında şeyh nerelerdeydi acaba? 1413 ile 1416 ilkbaharı arasında Mustafa kendisiyle birlikte İznik'te oturmuş, Bedreddin'in emekli aylığından geçinmişti.[274] 1416'da onun yanından ayrılan Mustafa **Maelaniz** yaylasına çekilmiş, vaazlarına orada başlamış, kalkışmayı orada başlatmış, hareketi oradan körüklemişti. Bedreddin olanları haber alınca kaçıp Kastamonu'da İsfendiyaroğlu'na sığındı.[275]

N. Filipoviç'in belirttiği üzere bu girişimler, Pir ile müridi arasında bir eşgüdüm ve ayrıntılı bir planlama olmadığını gösteriyor,[276] yoksa Şeyh öyle

268 Dukas, s. 113f.

269 Tımarların bağışlanmasından eski Osmanlı kroniklerinde söz ediliyor, s. 73. Şükrullah kovuşturmalardan şöyle söz etmektedir: "Müslümanların 400'den fazla Sufi'yi öldürdüklerini söylüyor. Ölenler Allah'tan başka Tanrı yoktur diyorlarmış, ama Muhammed Allah'ın Peygamberidir demiyorlarmış..." Seif, Th. s. 107.

270 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 551.

271 Babinger, F., *Schejch Bedreddin*, s. 75 de örnekler veriliyor.

272 Hasluck, F. W./Hasluch, U.M., s. 569; Werner, E. Häresie, s. 271, A. 105.

273 Köprülüzâde, M.F., *Bemerkungen*, s. 212.

274 Qoğa Husejn meblağı 10000 akçe olarak belirtiyor (Tveritinova. s. 223).

275 Qoğa Husejn, *a.g.e.*; Şerefeddin, M. s. 250.

276 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 530.

bir çırpıda kaçmaya kalkışmazdı. Kuşkusuz Kastamonu'da destek göreceğini ümit ediyordu. Nedir ki Bey böyle bir serüvene atılmaktan yana değildi. Mehmed'in Anadolu'daki durumu pekişmiş ve beyler yeniden kurulan Osmanlı rejimine baş eğmişlerdi.[277] İsfendiyaroğlu bu yüzden Şeyh'e Kırım Hanına gitmesini salık veriyordu. Han, onun güvenliğini sağlayabilir ve destekleyebilirdi. Bedreddin bir gemiye bindi, ancak Venediklilerle olan gizli savaştan dolayı gemi onu Kırım'a değil Valahya'ya (Eflâk) bıraktı.[278] Onun yaşam öyküsüyle ilgili bu bilgiler *pia fraus* (softa uydurması) sayılır, çünkü bu bilgilerde aklı sıra şu vurgulanmak isteniyor: Pir'in Rumeli işlerine karışmış olması düpedüz bir rastlantı sonucuydu. O kendini öyle plansızca rüzgârın esintisine bırakacak biri değildi. Mircea kendisini büyük bir saygıyla karşıladı.[279] İdris Bitlisî bu iki adamın arasındaki gerçek dostluktan söz ediyor. Bu dostluk, Şeyh'in öğretisinin Hristiyanlığa yakın olmasından kaynaklanıyormuş. Koca Hüseyin ise bu dostça ilişkiyi ittifak olarak adlandırıyor.[280] Buradan ikisinin iş birliği yaptıkları sonucu çıkarılabilir. Valah (Ulah) prensi uzun yıllardır Anadolu Beyleriyle ilişki içindeydi. 1391'de I. Bayezid ondan görevini usulca bırakmasını istedi.[281] Buna zahirî bir durumun yol açıp açmadığı belli değildi. Ama prensin Osmanlıların boyun eğdirme girişimlerine başarıyla karşı koyduğu anlaşılıyor. Sultanlara elinden geldiğince zorluklar çıkarmıştı. Bayezid'in Anadolu'da güçlü olduğu 1402 yıllarında da sürdürdü bu karşıtlığını. Şeyh'in ona kendi planlarından söz etmiş ve vaadlerde bulunmuş olması olanak dışı değil.[282]

Şeyh Valahya'da Musa'nın Azap Beyi gibi eski adamlarıyla rastlaştı.[283] Köse Mihil'in Mehmed'den çok tasavvufçulardan avantaj vaatleri koparan bir torunu da katıldı kendisine.[284] Yine hayat öyküsüne bakılırsa, Bedreddin Valahya'dan kalkıp Dobruca'nın güneyindeki Deliorman'a geçti, orada "bir yığın ahali" ile dostluk kurdu.[285] İdris Bitlisî ile Koca Hüseyin, Şeyh'in buradan Rumeli eyaletlerine müritler yolladığını yazıyorlar. Dostlarına ve yandaşlarına, geldiğini böylece haber vermiş.[286]

277 Akdağ, M., tarihi, s. 344f.

278 Menäqybnäme, s. 167.

279 İdris Bitlisî bei Tveritinova, s. 221.

280 *A.g.e.*, s. 223.

281 Babinger, F., *Beginn der Türkensteuer*, s. 11.

282 Istoria Rominiei II, s. 384: Kostas Karchias'ın Bayezid'e karşı faaliyeti üzerine bkz. Dennis, G.T., *Three reports*, s. 248 (Kap. V, A. 187).

283 Menäqybnäme, s. 168.

284 Arnakis, G.G., *Futuwwa*, s. 236.

285 Menäqybnäme, s. 168.

286 Tveritinova, s. 221, 223.

Şeyh Valahya'da Musa'nın Azap Beyi gibi eski adamlarıyla Zagora ovalarına yönelikti.[287] Burada, kenti ele geçirme niyeti rol oynamış olabilir, ama Osmanlı egemenliği altına 1396'da düşmüş olan kuzeydoğu Bulgaristan'da Türk kolonileşmesinin I. Bayezid zamanında başladığını gözardı etmemek gerek. İlkin garnizonlar tahkim edildi, Anadolu insanları buralara geldiler. Daha 15. yüzyıl başlarında Silistre ile Şumnu arasında pek çok akıncı oturuyordu. Bu durum Şeyh'in başkaldırısı için etnik ve sosyal bir taban oluşturuyordu.[288]

Hatırlanacağı üzere Musa da sırtını akıncılara dayamıştı. Onun kazaskerinin anısı akıncıların hafızasında tazeliğini hâlâ koruyordu. "Duçalor köyü ahalisi Şeyh'in askerî yargıçlık yaptığı dönemi iyilikle andıklarından kendisine sayısız armağanlar verdiler."[289] Kendisiyle karşılaşıp tartışan İbn Arabşah'ın bildirdiğine göre, Şeyh'in çevresini saran sıradan bir yığın insan, onu hediyelere boğuyor, saygıyla selamlıyordu.[290]

Şeyh'in Amaçları Neydi?

İsimsiz bir kronikçi bu konuda şunları yazıyor: "Zagora ovasında Şeyh'in imansız bazı tasavvufçuları iddia ediyor ki, Şeyh ahalinin karşısına çıkıp, bundan sonra egemenlik bende, taç bana verildi. Bana melik ya da mehdi derler. İsyan bayrağını açtım, demiş."[291] II. Murad ve II. Mehmed'in sarayındaki ulemadan Şükrullah da Bedreddin'i mehdi, Mustafa'yı da peygamber sayıyordu.[292]

Mehdiliğin ayrı bir tarihçesi var, aslında Şii çevrelerinde yuvalanmış bulunan bu inanca göre, Ali'nin soyundan gelecek bir imam beklenmektedir. Bu imam, çağın yeteneksiz halifelerinden ayrı olarak Tanrı'nın doğru dürüst yönlendireceği bir şeyh olacaktı. Kurtarıcıyı özellikle "eza ve cefa çekenler" her an büyük bir özlemle bekliyorlardı.[293] Bedreddin, yandaşlarının bir bölümünde bu mehdilik iddiasıyla umutlar uyandırıyor; ödül, başka bir deyişle, sınıfsız, sömürüsüz bir toplum oluşturma beklentisi yaratıyordu.[294] Şeyh'in torunu, Şeyh'in Sultanlık payesini edinmek istediğini şiddetle reddediyor ve buna benzer iddiaları, onun düşmanlarının kara-çal-

287 *A.g.e.*, s. 221; Menäqybnäme, s. 168.

288 Angelov, D., *Certains aspects*, s. 267.

289 Menäqybnäme, s. 168.

290 İbn 'Arabsäh nach Tveritinova, s. 216.

291 Babinger, F., Schejch Bedreddin, s. 31.

292 Filipovic, N., *Princ Musa*, s. 572.

293 Hartmann, R., *Die Religion des Islam.* Eine Einführung. Berlin 1944, s. 108f.

294 Noviç, A.D. *Krestiyanskoe vosstanie*, s. 78.

ması olarak niteliyordu,[295] ama onun hayat öyküsündeki eğilim açısından bunun pek kıymet-i harbiyesi yok. Şeyh'in hasımları arasında yer almayan İbn Arabşah'ın da onun padişah olmak istediğini duymuş olması bir yana, Şeyh'in kökeni bile Selçuklu sülalesine kadar uzanıyor.[296] Dedesi Abdülaziz ise Hacı İlbey, Ece Bey ve Fadıl Bey'le birlikte, başında Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'nın bulunduğu etkin bir yöneticiler grubu içinde yer alıyordu. Kardeşi I. Murad'dan farklı olarak Süleyman, bir yanda Osmanlı boyu öte yanda yayılma harekâtına eşit haklarla katılmasını dilediği Anadolu Beyleri arasında bir denge siyaseti gütmüştü. Buna karşılık Murad, Rumeli'de olsun Anadolu'da olsun Osmanlı hegemonyasını savunuyor, eşitlik değil, egemenlikte öncelik çizgisinde diretiyordu.[297] 1357'de ölüsünü yaktıran Süleyman'ın ölümüne kadar Rumeli, fiilî olarak Anadolu'dan bağımsızdı ve veliaht ile yandaşlarının egemenliği altındaydı.[298]

Orhan, Anadolu Beylerini kendine bağımlılaştırmaya başlamakla Murad'a yürüyeceği yolu göstermişti. İmparator Ioannes Kantakuzenos'un damadı olarak saygınlığı artıyordu, ama vârisi Süleyman değil, Murad idi. Bedreddin de Süleyman'ın anlayışına katıldı. 1402'de Timur'un saflarına geçen bütün Osmanlı karşıtı feodal beylerle barış düzleminde anlaşmak istiyordu. Bu yaklaşımının ilk tohumlarını daha Anadolu'daki gezileri sırasında ekmişti. 1416'da Kastamonu'ya kaçışı da bu tezi destekliyor. Ama Osmanlı otoritesine katılmayı kesinlikle reddettiği açıktır ve Süleyman'ın politikasından da bu yüzden kopmuştur. Hatta Rumeli'de Osmanlı tacı adaylarından "Düzme" Mustafa'yla zıtlaşması da bu yüzdendir, çünkü Cüneyd Bey'le ittifak kuran Mustafa sultanlık için I. Mehmed ile rekabet hâlindeydi. Düzme Mustafa, Osmanlı sülalesinden geldiğinde diretiyor ve Rumeli Beylerini çevresine topluyordu. Nedir ki Yürükler, yayalar ve akıncılar ona karşı cephe alınca Selanik'te Bizanslılara sığınmak zorunda kalacaktı. Bu, Osmanlı karşıtı duyguların Türk halk katmanlarının yüreğinde ne denli kök saldığının bir göstergesiydi.[299]

Bedreddin'in bu koşullardan yararlanma saati gelmişti. O, egemenlik istemlerini Osmanlı öncesi bir geleneğe dayandırıyor ve bu istemler, onu bunca hınç duyulan Osmanlı soyuyla akraba olmak gibi bir lekeden kurtarıyordu. O, aynı zamanda siyasal meşruluğu ile dinci önderlik bilinci arasında bağlantı kuruyordu. Âşıkpaşazâde'ye göre, şeyh yanlısı tasavvufçular Deliorman'da şunu ilan ediyorlardı: "Gelin, bundan böyle tek sultan benim,

295 Menâqybnâme, s. 172.

296 Tveritinova, s. 216.

297 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 661-663.

298 İnalcık, E., The Conquest of Edirne (1361). Archivum Ottomanicum III. 1971, s. 190, 193.

299 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 530, 712.

sultanlar bana bağlı. Kim sancak istiyorsa gelsin. Kim subaşılık istiyorsa verelim. Kimin dileği varsa bize gelsin." Kendinden de şöyle söz ettiği ileri sürülüyor: "Bu ülkede ben ayaklandım, burada halife benim. Aydıneli'nde ise Mustafa ayaklandı."[300] Neşrî ise Şeyh'in yandaşlarını aşağılayarak onları düzenbaz, ayaktakımı, budala olarak görüyor, onlardan, yalnız iş peşinde koşturan aptallar diye söz ediyor: "Bunlar Şeyh'in Musa Çelebi'nin yanında kazaskerken kendilerine tımar dağıttığı kişilerdir."[301] Başka bir deyişle, Bedreddin'in yanına yalnız Türkmenler, köylüler ve işsiz savaşçılar değil, aynı zamanda sipahiler de koşmuştur. 1413 yılının deneyimlerinden sonra, şeyh, sipahiler olmadan iktidarı değil ele geçirmek, iddiasında bile bulunamayacağını kavramış olmalı. Aynı zamanda Musa'nın propagandasını yaptığı gazilik fikrini bir yana atıp cihat düşüncesinden de vazgeçti.[302] Bunun yerine dinsel hoşgörüyü getiriyordu. Sırbistan ve Bulgaristan'daki Türk yandaşı küçük soyluları böyle kazanmak istiyordu. O bakımdan hareketin sosyal tabanındaki birlik kendiliğinden değildi. K. E. Wadekin'in çıkardığı sonuç şudur: 1416'da Anadolu ve Rumeli'de devlete karşı olmakta birleşen iki ayrı olgu söz konusuydu,[303] A.S. Tveritinova'ya kalırsa, Mustafa'nın başkaldırısını halktan gelen **radikal kanat**, Bedreddin'in isyanını ise yine aynı hareketin bütünlüğü içinde **ılımlı feodal kanat** olarak yorumlamak gerek.[304] N. Filipoviç ise, ayaklanmaların üç odağında da, Bedreddin'in müritleri aracılığıyla yönlendirdiği ve tüm ipleri elinde tuttuğu bir tek hareket görüyor.[305] Ama böyle düşünerek ayaklanma odakları arasındaki görüş ve derece farklarını gözardı etmiş oluyor.

Bilindiği üzere, Şeyh'in "hayat öyküsü" onu isyancı damgasından kurtarmak isterken Börklüce için kötü hiçbir söz kullanmıyor. Okuyucunun dikkatini Börklüce Mustafa'dan "Düzme" Mustafa'ya kaydırmak gibi bir hileden yararlanarak onu, Şeyh'in saygınlığına halel getirmekle suçluyor. Çünkü yaşadıkları dönem aynı olsa bile, iki isyancının (Düzme Mustafa ve Börklüce) birbirleriyle gerçekten de hiç ilişkisi yok.[306] Bedreddin ise Börklüce Mustafa'yı "hizmetkâr" olarak niteliyordu.[307] Oysa İdris Bitlisî, "hizmetkârın" aslında ustasının emriyle hareket ettiğini, Aydın halkı-

300 Asiçpasazâde, Babmger, F. çevirisi Schejch Bedr ed-din, s. 36.

301 Neşrî *a.g.e.*, s. 42.

302 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 578.

303 V/adekin, K.-E., s. 48.

304 Tveritinova, A.S., K voprasu, s. 209-210.

305 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 571f.

306 Menäqybnäme, s. 133. Osmanlı kronikçilerinin bu iki adam arasındaki herhangi bir bağıntıdan söz etmemeleri ilginç. Biz sadece onların iktidar mücadelesine değindik.

307 *Altosmanische Chroniken*, s. 74.

nı onun davası uğruna kazanmak istediğini yazıyor.[308] Peki, ama Şeyh İznik'ten niçin öyle birdenbire ayrılıp da Doğu Anadolu'ya geçti?

Koca Hüseyin, bunu şöyle cevaplamaya çalışır: Din sapkını olarak tezgâhladığı her şeyin onun sırtına yüklenmesinden korkuyordu.[309] Üstelik Kastamonu'da, Valahya'da ya da Deliorman'da onun kendisinden koptuğunu açıkça niye söylemiyordu? Onu niye hizmetkârı ve öğrencisi olarak niteliyordu? Wädekin'e göre, Şeyh'in bundan amacı, radikal Mustafa'nın ve "vahşi" Torlakların dizginlerini elde tutmasını bildiğini egemen sınıf yanlılarına gösterebilmekti.[310]

İki şeyhin de İznik'te birbirlerinden ayrılmaları, hedef ve yöntem açısından birbirinden farklı düşündüklerini akla getiriyor. Bedreddin çok gezip görmüş, çok üstün kültürlü bir din bilginiydi, devletin kuvvet dengelerini iyi tanıyordu, üstelik kazaskerlik gibi yüksek bir devlet görevi yüklenmişti. M. Akdağ bu olguya büyük önem veriyor, çünkü Bedreddin eninde sonunda egemen sınıftan sayılıyordu. Devlet adamı olarak kazandığı deneyimleri isyanı hazırlarken de kullanıyordu. Bu durum onun başkaldırışını önceki tüm ayaklanmalardan nitelik açısından farklı kılıyordu.[311] Onun amaçlarında Mustafa'nın kafasındaki eşitlik ideali ve komünizm deneyi yoktu. "Tüm feodal toplumu yadsıyan bir devrimci" değildi,[312] Sadece bir reformcuydu o. Mehmed'i devirmenin ancak sipahiler kendisinden yüz çevirdikleri zaman mümkün olduğunu biliyordu. Sipahileri eşitlik ilkesiyle kendi yanına çekemezdi, ancak onlara toprak vaadinde bulunabilirdi. Buna karşılık Hristiyanlarla uzlaşma fikrini Börklüce'yle tamamıyla paylaşıyordu. Devletin siyasal ve askerî ağırlığının Rumeli'ye kayması sonucu Hristiyanlarla ilişkilerin düzenlenmesi önplana geçti. Bayezid'in haraç ideolojisi, Musa'nın gazilik fikri, Türk devlet sistemiyle ilgilenmek gerekiyorsa tamamıyla olumsuz şeylerdi.

Bedreddin, geniş çaplı hoşgörü düşüncesiyle, Türkler ve yerli halk arasında bir kaynaşma sağlamak istiyordu. Dinlerin eşitliği ilkesini bu amaçla yayıyordu. Ama burada sadece dinsel alandaki ayrımcılığın değil, siyasal alandaki ayrımcılığın da terk edilmesi söz konusuydu. Yenenler ve yenilenler yeni bir devlet sistemi içinde kaynaşmış bir toplum oluşturmalıydılar ve bu toplum, Katolik Avrupa'ya direnecek istem ve güçte olmalıydı. Ortodoks Grekler ve Slavlar bir İslam-Hristiyan Devleti içinde Batı kilisesine karşı cephe alarak birleşmeliydiler. Şeyh, bir Latin-Grek kiliseler birliği düşün-

308 İdris Bitlisî, bkz. Tverílinova, s. 220.

309 *A.g.e.*, s. 223.

310 Wädekin, s. 48.

311 Akdağ, M., tarihi, s. 345.

312 Filipoviç, N., *Princ Musa*, s. 535.

cesine karşı bir İslam-Hristiyan toplumları senteziyle çıkıyordu, böyle bir toplumda dinsel ve etnik sınırlar kalmayacaktı. **Yöneten ile yönetilenleri bağlayan ortak çerçeve hoşgörüydü, hümanizm düşüncesiydi.** Sınıfsal egemenliğin kaldırılmasını düşündüğü yoktu. Ütopik planları ve pratikleri bir yana bırakıyordu.

Buna karşılık Mustafa **radikal devrim** yolunu seçiyordu. Onun eşitlikçi istemleri ne Avrupa ne de Doğu için yeni bir şey sayılmazdı. Bu istemlere daha önce İran'da 5. ve 6. yüzyılda ve İlhanlı Devleti'nde, Serbedar'larda 14. yüzyılda rastlıyoruz.[313] Ama akıllıca düşünülmüş hoşgörü formülü bu istemlere özgül bir nitelik kazandırıyordu. Mustafa'daki hoşgörü düşüncesi yüksek İslam çevrelerine özgü faydacı tutumdan kaynaklanıyordu. Köylü ve göçer grupların militan (savaşçı) ideolojisi hâline geldi. Mustafacılarda din eşitliği istemi sosyal eşitlik istemine dönüştü. Eski düzeni devirmeden eşitliği gerçekleştirmek imkânsız olduğundan **sınıf mücadelesi ile hoşgörü** yan yana yürüyordu. Eşitlik düşüncesi, peygambercilik akımları Mesih (mehdi) rolünü nasıl benimsiyorsa mehdiliğe de aynen o şekilde soyunuyordu, çünkü eşitliğe giden kurtuluş yolunu ancak Tanrı'nın koruduğu bir önder ya da mehdi açabilirdi.[314] Kurtuluşa doğru yükselen ilk safhayı bir ölçüde Mustafacılar üstlendiler, Mehdi'yi böylece duruma müdahale etmeye zorladılar. Mustafacılar, yenilgiye uğradıktan sonra, kurtarıcıları olan Mustafa'nın Samos adasına geçtiğini sanıyorlardı. Çünkü o, ölümsüz yaşamını orada sürdürebilir, olaylara her zaman yeniden müdahale edebilirdi.[315]

M. A. Mehmet, Bedreddin'i de bu konuda Mustafa'yla yan yana koyuyor. Onun öğretisi eninde sonunda "mal ortaklığı"ndan başka bir şey değildi, diyor. Şeyh'i böylece yine köylü ve pleblerin temsilcisi olan **Thomas Münzer** ile aynı kategoriye sokuyor.[316] Şeyh'i böyle bir kıyaslamaya sokmadan sadece Mustafa ile olan bağlarına bakarsak, bazı benzerlikler ortaya çıkıyor. Öte yanda fenomenolojik açıdan benzer noktalar var, ama tarih açısından değil! Bir kez T. Münzer, feodalizmden kapitalizme geçişi hızlandıracak bir burjuva öncesi ihtilalin eşiğinde bulunuyordu. Münzer hareketini bu tarihsel koşullara bakarak ele almanın gereği var. Onun kurduğu "ittifak", kent ve kır kökenli yoksul halkı aynı sınıfsal pota içinde eritmeyi amaçlıyordu. Bu sınıf, Tanrı'nın yeryüzündeki düzenini kılıç yoluyla kuracaktı. Gelecek için düşündüğü sınıfsız toplum 16. yüzyılda buna henüz hazır değildi. Ama "bu soğukkanlı düşünce esintisi ve ulaşılmak istenen son duruma pratik-

313 Noviçev, A.D., *Krestiyanskoe vossatanie*, s. 73.

314 Lantermari, C, Messianism: its historical origin and morphology, History of Religions IT/1. 1962, s. 63; Werner, E., Messianische Bewegungen im Mittelalter. ZfG X, 1962, s. 617f.

315 Dukas, XXI, s. 114f.

316 Mehmet, M.A., *Sur la pensée*, s. 102.

te kavga vererek yaklaşma inancı olmasa, Münzer elbetteki yerel birtakım ayaklanmaların küçük burjuva elebaşısı olmaktan öteye geçmez."[317] Münzer, tarihin henüz Mustafa'nın önüne koymadığı birtakım durumlarla karşılaşmıştı. Çünkü Anadolu'da daha feodalizmi açıkça geliştirmenin kavgası veriliyordu, feodalizmin ileriye doğru gelişmesi amaçlanıyordu, yoksa onun yerini başka bir şeyin alması değil. Mustafa'nın yanında, Münzer'in elindeki madenci ve köylü yığınları gibi devrimci güçler yoktu. Ufukta proleteryanın oluşmakta olduğuna ilişkin hiçbir belirti yoktu. Ama Mustafa, Münzer'in amacına paralel bir topluma önceden ulaşmayı göze alabiliyordu. Oysa Bedreddin bu düşüncelerden çok uzaktaydı. Gerçi sömürünün hafifletilmesini, "yoksul insanın" daha iyi koşullara kavuşturulmasını amaçlıyordu, ama bunlar tüm devlet aygıtını parçalayarak değil, sadece tepeden gelme reformlarla yapılmalıydı. Onun kaderinde devrim yoktu, sadece ıslahat (*reformatio*) ve yenileştirmek (*renovatio*) vardı.[318]

Yaşlı usta Edirne'de devlet güçleriyle çatıştığı ilk karşılaşmada hissedilir bir yenilginin tadını tatmıştı, çünkü sipahilerin çoğu onu oracıkta bıraktılar. Eski Osmanlı kronikçileri durumu anlatırken şöyle diyorlar: Ahali, "onun davasından hayır gelmediğini görünce dağılıp gitti, yanında pek az kişi kaldı."[319] Ama Şeyh talihini bir kez daha denemeye kalktı. Sadık yoldaşlarını Deliorman bölgesindeki sık ormanlarda topladı. Onu sevenler her yandan koşup geldiler. Bize kalırsa bunlar akıncılar, Yürük, Ulah ve Hristiyan reayaydı. Ancak onun reformcu fikirlerinin toplumda açıkça ne gibi bir profil kazandığı belli değildir. İhanet çevresini iyice sarmıştı, yeni hiçbir eyleme kalkışamadan Mehmed'in eline düştü. Sultan, bu ünlü din bilgini ve saygın şeyh hakkında hüküm verme cesaretini bulamadı, Şeyh'in Sünni hasımları ve hasetliler, öncelikle şehzadenin hocası Fahreddin onun idamından yanaydı. Çaydar adında bir Mevlevi fetvayı okudu. Asılarak idam edilmesi isteniyordu, ama mallarının haczi değil. Bunlar torunlarına bırakılacaktı.[320] Şeyh 18.12.1416 günü Serez Çarşısında herkesin gözü önünde asıldı.[321] İnfaz biçimi, suçlunun yüksek soylu geçmişine yakışır olmalıydı.

317 Bensing, M., Idee und Praxis des "christlichen Verbündnisses" bei Thomas Müntzer. Wiss. Zschr. der. Karl-Marx-Universität, Gesellschafts. und Sprachwissenschaft! Reihe Jg. 14, H. 3. Leipzig 1965, s. 471; *a.g.y.*, Thomas Müntzer, Leipzig 1965, s. 73-80.

318 Gökbilgin, M.T., Benim "Häresie" başlıklı makalemi okumamış, ama benzerbir değerlendirme yapıyor. Çünkü Balkanlar'daki çelişkili etnik ve dinsel durumu bilen Şeyh'in İslam'da reform düşüncesiyle dolu olduğunu yazıyor: Hristiyanlarla Müslümanlar arasında bir yakınlaşmayı amaçlamasına rağmen, bunu gerçekleştirecek gücü yoktu. Onun cahil ve fanatik müritleri kendisine yarardan çok zarar getiren eylemlere kalkıştılar. XV-XX. yüzyıllarda merkezî ve Güneydoğu Avrupa'da köylü hareketlerin konusu hakkında. Belleten XXX, 1966, s. 94.

319 *Altosmanische Chroniken*, s. 74.

320 Aşiqpaşazâde, 79. s. 131.

321 Menâqybnâme, s. 174. Qoğa Husejn'in aktardığı 1419/20 tarihi yanlış.

Moğol ve Türkler arasındaki boş inançlara göre hanlar ve onların sülalesi ancak boğularak ya da asılarak öldürülebilirlerdi, kanları toprağa düşmemeliydi.[322] İlkbaharda değil kışın öldü, gerçek bir aziz gibi... Çünkü inanç geleneklerine göre, peygamberlerin çoğu kış vaktinin dünyevi cefa âlemini cennete tercih ederlerdi.[323]

Gerek kelamı gerek eylemiyle, müritleri gibi ne sınır ne de tabu tanıyan Şeyh, bütün bunlara rağmen ulema çevrelerinin gözünde daima bilgin bir tasavvufçuydu. Ama sultanlık tacını ele geçirmeye kalkışmıştı, ölmeliydi. Sınıf egemenliğini kaldırmayı düşünmediği için işkence ve cellat kılıcı ona reva görülmemişti. İşte bu nedenledir ki, Şeyh'in Serezli dervişleri kendisine bir türbe yaptırdıkları zaman dönemin büyükleri pek ses çıkarmadılar. Kadirî tekkesinin baktığı türbe Müslümanların yakın zamanlara kadar inayet bekledikleri bir erenler tekkesiydi. 1924'te Türk dervişleri, ölü vücudundan kalan birkaç kemik kalıntısını toprağıyla birlikte madenî bir tabuta koyup İstanbul'a getirdiler. Bugün II. Mahmud Türbesi bahçesinde yatıyor.[324]

Nedir ki düşünceleri Türkiye'de yaşamaya devam etti. 1413-1416 yıllarında Şemseddin onun yanında öğrenim görmüş, sonra 1446'da Bursa'nın kuzeydoğusundaki bir yerde Şeyh'in torunuyla buluşmuştur. Halil, Şemseddin'in dul kalan gelinlerinden biriyle evlenmiş, sonra ılımlı davranışlarından ötürü, Hacı Bayram'ın kurduğu tarikatın pirliğine yükselmişti. II. Mehmed artık bu tarikatı kovuşturmaya kalkmadı.

Oysa Bedreddin düşüncesinin ılımlı kanadına karşı çıkanlar vardı. Bunlardan **Ömer Dede**, Börklüce'nin düşüncelerine yakındı. II. Mehmed'in Anadolu'da baskı altında tuttuğu Alevi-Şii öğeler onun çevresinde toplanıyorlardı.[325] II. Mehmed, daha Bedreddin ayaklanmasını ezer ezmez zorunlu sürgün mekanizmasını işleterek, Saruhanlılar ile Deliormanlıları Arnavutluk'a göç ettirdi. Bu zehirlenmiş insanların hakkından böylece gelmek istiyordu.[326] İsyan bölgelerinde kalanlar ise gerek Sünni

322 Köprülü, M. F., La proibizione di versare il sangue nell'esecuzione d'un membro della dinastia presso i Turchi ed i Mongoli. Studi in onore di L. Bonelli. Publicazione dell'Istituto di Storia Orientale. Annali 1. Roma 1940, s. 15-23.

323 Aflâhi, I. cap. 290, s. 329.

324 Babinger, F., Das Grabmal des Scheijchs Bedr ed-Din zu Serres. Der İslam 17, 1928, s. 100-102. 17. yüzyıl ikinci yarısında Balkanlar'ı dolaşan Türk gezgin ve coğrafyacısı Evliya Çelebi, Şeyh'in kabrini ziyaret etti, Şeyh'i II. Mehmed döneminde binlerce müridi olan dev bir kişilik olarak anıyordu. Çelebi için o, ayaklanmacı değil, mucizelerin adamı ve aforoz edilmiş biriydi. Belki ona bu hikâyeyi zaviyenin dervişleri fısıldamıştı! Bkz. Kissling, H.-J., Beitrâge zur Kenntnis Thrakiens im 17. Jahrhundert. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes 32/3. Wiesbaden 19.56, s. 26.

325 Kissling, H.-J., Aq Şems ed-dîn, Bizans'ın son döneminde bir Türk azizi. BZ 44, 1951, s. 326, 330; *a.g.y.*, Zur Geschichte, s. 257, 260f., 263, 266.

326 İnalcık, H., Ottoman methodes, s. 124. Deliorman'daki Torlak Mahallesi vb. isimler Anadolu'dan sürgün olarak gelenleri anımsatıyor: Kissling, H. J., Güneydoğu Avrupa araştırmalarında bilgi aracı olarak Balkanlar'daki Türk coğrafya adlandırmaları, Zschr. für Balkanologie III, 1965, s. 141.

gerekse Ortodoks-Hristiyan inançlarından farklı dinsel özelliklerini 19. yüzyıla kadar korudular. Bunlara **Amuga** deniyordu. Karadeniz kıyısında Burgaz'ın güneyinde yaşıyorlardı. Asıl yerleşim bölgeleri de Trakya'ydı, Şeyh'e en yakınlık gösteren kesimi oluşturuyorlardı. Bazı örf ve âdetleri Bektaşilerinkine benziyordu.[327] Gerçi Şeyh'in bu tarikatla yakınlığı konusunda açık bir kanıt yok, ama Hasluck bu karakteristikleri Bedreddin'in etkisine bağlıyor.[328]

Şeyh'in ve Mehdi İbn Felah'ın Güney Irak'ta kurdukları Muşaşa Devleti'nde de buna benzer bir durum vardı. Tasavvuf dinselliğine bağlı olan bu devletin önderleri Ali'ye Allah'ın inkarnasyonu olarak saygı gösteriyorlardı. Dervişler vecd içinde raks ederken, Hint fakirleri gibi kendilerini yalın kılıçların üzerine atıyorlar, düşünce ve hayal dünyalarının böylece yeni ufuklara açılacağını sanıyorlardı.[329] Ama öte yanda Eylül 1415'te Girit'te patlak veren köylü isyanlarının Börklüce düşüncesinin bir uzantısı olduğuna ilişkin belli kanıtlar yok.[330]

Bedreddin kelimesi de 1480'lerde Türk dil hazinesine adil, dürüst, yürekli kişinin simgesi olarak girdi: **"Ben de halümce Bedreddinem!.."**[331] Üstelik onun anısını Hristiyanlar da canlı tuttular. Macar Georg'un anlattığına göre, Sakız adasında yaşayan Müslüman dervişler Hristiyan kilisesine geçen Horis'leri haç çıkararak kutsamakta, kutsal suyu serpmekte ve şöyle konuşmaktadırlar: "Sizin inancınız da bizimki kadar saygındır."[332]

H. İnalcık, Şeyh'in aslında uç beylerinin merkezî monarşi karşısında yer alan yandaşı olduğunu, isyanın da uç beyliklerinde ve uzak bölgelerde yaşanan sosyal çelişkilerden kaynaklandığını ileri sürer. Oysa Şeyh'in çağdaş ve sonraki kuşaklar üzerinde bıraktığı derin izler bu varsayıma dolaylı olarak ters düşüyor.[333]

Gerçekleştirmeye çabaladığı devlet ve insanlık idealleriyle Bedreddin, dünya tarihinin büyükleri arasına çoktan yükselmiştir; çağının en güçlü

---

327 Kissling, H. J., Bulgar-Türk sınırındaki garip bir halk grubu, Münih Slav Bilimleri, Cilt IV, 1953, s. 237-39.

328 Hasluck, F.W./Hasluch, MM., s. 568.

329 Cashel, W., Ein Mahdi des 15. Jahrhunderts: Saijid Muhammad ibn Falâh und seine Nachkommen. Islamica 4, 1929, s. 72, 88f.

330 Kandiya, Rethimo ve Sitia'daki Grek serileri (paroika) tüm köylülerin özgür doğduğu sloganını yayıyorlardı: Thiriet, V., Régestes II. Nr. 1439, s. 139.

331 "Ben de halümce Bedr-eddinem", Menâqybnâme, s. 131.

332 "... qui intrabat Ecclesiam Christianorum et signabat se signo crucis, et aspergebat se aqua benedicta, et dicebat manifeste: vestra lex est ito bona sicut nostra". Cornelius von Zyrickzee, XX, s. 55.

333 İnalcık, H., L'Empire, s. 13; *a.g.y., The Ottoman Empire*, s. 188.

kişiliklerinden ve Mustafa Kemal'e kadarki en üstün Türk devlet adamlarından biri sayılabilir.[334]

4. 1403 Sonrası Güney Avrupa Devletleri ve Ticaret Cumhuriyetleri

Balkan ülkeleriyle Cenova ve Venedik'in 1402'den sonra Osmanlı baskısından kurtulmayı oldukça iyi başardığını gördük. Aslında kurtuluş isteği, tehlikenin artık geçmiş olduğu düşüncesinin yaratılmasından kaynaklanıyordu da denebilir.

Gelibolu Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Bizans daha doğrusu İmparator II. Manuel, bu anlaşmanın uygulanmasını başlıca görev biliyordu. Anlaşmaya varılan konuların fiiliyata geçirilmesinin gerçek bir iktidar gerektirdiği ve imparatorun yeniden geri çekilmek zorunda kalacağı kaygısı tahmin edilenden çok daha çabuk ortaya çıktı. K. P. Matsche, Osmanlılar ile Bizanslılar arasında sosyal ekonomik düzlemdeki gerilimi anlatırken bunu, erken-feodalizm ile ileri-feodalizmin birbirleriyle İtalyan erken kapitalizminin etkisi sonucunda örtüşmesi biçiminde yorumluyor.[335] Geniş bir perspektiften bakılırsa Bizans, iflas masasında zenginleşmek isteyen bir sürü yabancı tüccarın cirit attığı, tiriti çıkmış bir devlet görünümü veriyordu. Nasledova'ya göre iç pazarı tamamıyla Bizans kumpanyaları ellerinde tutarken, toprağın verdiği tüm zenginlikleri de yabancılar sahipleniyordu.[336] J. W. Barker'e bakılırsa, İmparator Manuel'in başlıca kaygısı büyük politikaydı ve askerî sorunlardı, yoksa ekonomiyle filan ilgilendiği yoktu, derinlemesine bir iktisat anlayışından haberi bile yoktu.[337]

Bizantinistik çerçevesinde son yıllarda yapılan araştırmalar ekonomik durumla ilgili bu kötümser görüşleri düzeltmeye çalıştı. 1350-1460 arasında Dubrovnik'e gelip gidenlerin sayısını ve kökenlerini araştıran B. Krekiç şu sonuca varmaktadır: 15. yüzyılın ilk yarısında Korfu, Girit, Koron, Arta ve Rodoslu tüccar ve armatörler bir yana, aynı zamanda Peloponnes ve Konstantinopol'den küçük tonajlı gemileriyle gelen Grekler de vardır. Bunlar ticaretle yoğun şekilde uğraşmaktaydılar. O bakımdan Krekiç, öteki Bizans bölgelerinde de durumun ekonomik olarak Venedik kolonilerinde olduğundan pek farklı olmadığını tahmin ediyor.[338] Ioannes

334 H. Kissling in der Einleitung zum Menàqybnàme, s. 134.

335 Matschke, K. P., Die Schlacht, s. 136.

336 IB III, s. 115, 120.

337 Barker, J.H., Manuel II. s. 297f.

338 Krekiç, B., Dubrovnik, s. 149. Mora konusunda çok iyimser bir görüntü yaratmaktan kaçınmak gerek. Monemvasia'nın ticaret filosu 15. yüzyılda çökmeye yüz tutmuştu. Despotun ekonomi politikası filonun kuyusunu kazmıştı. Genelde Peloponnes limanlarına ya Latin ya da Katalon gemileriyle ulaşılabiliyordu. Zakythinos, D.A., *Le despotat II*, s. 255f.

Khortasmenos'un deniz subayı Demetrios Maurianos'a yazdığı bir mektuptan, H. Hunger, daha 15. yüzyılda Selanik'te bir filonun bulunduğu sonucunu çıkarıyor.[339] Daha 1436'ya kadar Bizanslılara Karadeniz, Ege ya da Doğu Akdeniz limanlarına giriş-çıkışı aşılamaz şekilde engelleyecek ticaret duvarları olmadığı sonucunu çıkarıyor.[340]

M. M. Şitikov ise, Berteles ve Krekiç'in araştırmalarını sürdürerek: "Badoluların ticaret ortaklarının yüzde otuzu Greklerdi," diyor.

Onların yaptıkları toplam cironun yüzde 24,7'sini alıp, karşılığında piyasaya satın aldıklarının sadece yüzde 9,5'i kadar ya da 9892 hiperpira tutarında mal sürerlermiş. Muhasebe defterlerinde adı geçen 10 bankadan 3'ü Greklerinmiş. Ama yaptıkları tüm ciro, İtalyan rakiplerine oranla pek düşük kalıyormuş. En büyük bankanın defterlerine göre bu ciro 95.720 Venedik parasına karşılık 10.751 hiperpira düzeyindeymiş. İtalyanların Rumlarla ticari ilişkilerinin Bizans başkentindeki uluslararası ticareti kendi kontrollerine alma amacı güttüğünü gözden çıkarmamak gerek. Badoluların yaptığı fiyat oyunları da bunu kanıtlıyor. Bunlar kumaşları Grek müşterilerine, Latinlere oranla yüzde 3-5 pahalısına satıyorlardı.[341] Bu durum, Bizans tüccarlarının Latinlerden pek hoşlanmadıklarını, üstelik Türklere ilgi duyduklarını açıklıyor. Bu eğilimlerini göstermekten de geri kalmıyorlardı. 14. yüzyıl sonlarında Koronlu Ioannes Crimolissi bir Venedikliye bir gemi satmış, Dalmaçya, Hellas ve Güney İtalya kıyılarında çalıştırmak üzere 1390'da Dubrovnik'ten bir gemi kiralamıştı. Ayrıca Dubrovnikli ortaklarına da 2500 duka gibi yüklü miktarda ödünç veriyordu.[342]

1403'ten sonra tarımsal etkinliğin özellikle kent dolaylarında yoğunlaştırılması yönünde bir eğilim göze çarpıyor. Kent yakınlarındaki tarım alanlarını özellikle manastırlar daraltıyordu. K. M. Matschke, söz konusu eğilimlerin kentlerdeki ya da kent dolaylarındaki küçük meta üreticilerinden, vurgunculardan, toptancı yiyecek tüccarlarından kaynaklandığını belgeliyor ve bu girişimlerin, devlet kalıntısının ölüm kalım mücadelesi olduğunu, bir bakıma ayakta durabilmesi açısından büyük önem taşıdığını belirtiyor.[343]

İşte Manuel'in siyaseti de burada gündeme geliyordu. Onun çabası yalnız kentleri değil, düzlük tarım topraklarını da güvene almaktı. Bu yüzden savunma kuşakları, kent surları ve kuleler inşa etmeye ağırlık verdi. Büyük

339 Hunger, H., *Chortasmenos*, s. 123f.

340 Bertele, T.H., Il giro, s. 57.

341 Sitikov, M.M., Venecianskoe kupegestvo... Moskova 1965, s. 121-127. Konstantinopol i veneiyanskaye torgovliya... BB XXX, 1969, s. 48-62.

342 Krekic, B., A note on the Economic Activities of some Greeks in the Latin Levant towards the End of the XIVth century. Studi Veneziani IX (1987) 1968, s. 189f.

343 Matschke, K. P., *Die Schlacht*, s. 172.

filozof **Georgios Gemistos Plethon** kendisine bu amaçla yeni bir kent düzeninin ideal biçimini çiziyordu. Bu taslak Platon'un "Politeia"sını örnek almalıydı. 1415'ten kalma bir muhtırada imparatora Korint yarımadasının savunulmasını önermektedir. Bunun için eli silah tutan herkesin çağrılmasını ve vergiden bağışık tutulmasını istemektedir. Eskiden, diye yazıyor filozof, savaşa doğru adım adım ilerlemek ve savaşa tutuşmak Peloponneslilerin âdetiydi. O zamanlar meydan savaşları kısa sürdüğünden bunları yapmak kolaydı. Halk tümüyle zarar görmüyor, ganimetler kazanç bile bırakıyordu. Oysa bugün ise savaş durumu aralıksız sürüp gidiyor, çıkılan seferler ve ödenecek vergiler çoğalıyor. O bakımdan en becerikli ve en gözü pek olanları seçip askere çağırmak gerekiyor, onlara vergi yükleyecek yerde askerî etkinlikler yüklemek lazım. Örneğin Korint'in korunması ve tehdit altındaki yöreleri savunma hazırlıkları bu tür yükümlülüklerden sayılmalıydı. İnşa edilecek surlarda veya setlerde sürekli olarak 1000 kişi bulundurulmalıydı.[344] Ekonomik temeller radikal bir vergi reformu yapmaya elvermeliydi. Filozof böylece vergilerin birleştirilmesini ve parasal faizin kaldırılmasını öngörüyordu. "En iyisi yalınkat bir vergi, onu da ekonomik ürünler için koymalı ve bunu da her ilgiliden bir ve aynı görevli almalı. Alınacak vergi, kabul edilebilir nitelikte ve ihtiyaçlara uygun düzeyde olmalı ki vergi yükümlüsü de pek fazla ezilmesin."[345]

Filozofun tasarımına göre feodal topraklardaki köylülerin, maliyeye ürünlerinin üçte birini, devlet topraklarındaki köylüler üçte ikisini ve köy topraklarında çalışan özgür köylüler de yarısını ödemeliydiler.[346] Onu destekleyen kardinal Bessarion ise mamul mal ihracı için halkın teknik eğitimden geçirilmesini istiyordu. Bu amaçla gençler Batı'ya gönderilmeli, demir ve silah üretimiyle gemi yapımı alanında deneyim kazanmalıydılar.[347] Plethon, yapılacak askerî reformlardan en başta tarım reformu yönünde yararlanmak ve bunu özellikle üretken olmayan feodal topraklarda uygulamak istiyordu.[348] I. P. Medredov, onun reform tasarımlarını ayrıntılarıyla inceledikten sonra, "Plethon toplumsal yapıların öncelikle etkinleştirilmesi ve askerîleştirilmesini amaçlıyordu," yargısına varıyor. Köylüler, ürünlerinin bir bölümünü her yıl kendilerine bildirilen kişilere teslim etmeli, kısaca feodal bir doğal-ürün/rant ödemeliydiler.[349] Anlaşılıyor ki, Plethon,

344 Müller, J., s. 401.

345 Dräseke, J., Plethons und Bessarions Denkschriften über die Angelegenheiten im Peloponnes. Neues Jahrb. für klassisches Altertum, Geschichte und deutsche Literatur 14, 1911, s. 112.

346 Zakythinos, D.A., *Le despotat I*, s. 178.

347 *A.g.y.*, II, s. 267f.

348 Tozer, H.F., A byzantine reformer. *The Journal of Hellenic Studies VII*. 1886, s. 374.

349 Medvedev, I.P., *Mistra*, s. 109-110.

imparatorun çevresine doluşmuş saray soylularıyla, hizmet soylularının [pronoia sahiplerinin] çıkarlarını temsil ediyordu. Nedir ki onun ruhani olmayan bir felsefeye bürünmüş olan fikirleri ulusal bir hareketi başlatamıyordu, çünkü kıtlık ve sıkıntıya yol açan nedenler, ne mistikçilik ne Platonculuk olmayıp tam tersine dinci savaş gelenekçiliğiydi.[350] H. G. Beck de Plethon'un yazılarında, ulusal hümanizma dediği ve yeni uyanan bir bilinci görüyor.[351]

A. D. Zakythinos ise Plethon felsefesinin ve devlet tezinin itici gücünü siyasal durumun nezaketine bağlıyor. Plethon, insanın çağının dinsel zincirlerinden kurtarılması gibi bir amaç peşinde değildi. Tam tersine Plethon, halkın kayıtsız şartsız güçlü bir merkezî otorite altına sokulmasından yanaydı. Bu otoritenin biricik misyonu vatanı ve dolayısıyla Helenizmi kurtarmaktı. Bütün bunlar onu Quattrocento'nun [15. yüzyıl] İtalyan hümanistlerinden ayırıyordu. Bu hümanistler, kilise ve devlete karşı bağımsız yeni bir insanın bireycilik ideallerini temsil ediyorlardı. Gerçi Plethon da Latin ve Grek dünyasının birleşmesini aklından geçirmemişti, hatta Floransa konsülüne katıldıysa bile kiliselerin birleştirilmesine karşı çıkmıştı. Zakythinos onun bu sistemi için çağdışı bir kavram olan "devlet sosyalizmi" terimini kullanıyor.[352] Öte yanda A. Pertusi, gerek Plethon gerekse Bessarion'un Helenist düşünceleriyle kendi halklarına bilinç aşılamak, tutuculuk ve kaderciliği böylece yenmek istediklerini vurguluyor. Onlara göre Avrupa'da ve Küçük Asya'da yitirilen pozisyonları Latinlerin yardımıyla da olsa geri kazanmak için başka çare yoktu. Grekleri daldıkları uykudan uyandırmak mümkün olmayacaksa, imparatorluğun çöküşü de kaçınılmaz olacaktı, son anda kurulacak bir kiliseler birliği de önleyemezdi bunu.[353]

F. Taeschner ile F. Klien-Franko ise Plethon'un aslında Türk askerî sistemi ile İslam'dan etkilendiğini belirtiyorlar. Plethon, bir bakıma düşmanlarının kullandığına benzer araçlarla "total" bir savaşa kalkışmak niyetindeydi. Bunun için başlıca silah, her insanın yurdunu savunmak gibi kutsal bir göreve kendini kayıtsız şartsız adamasıydı. Kurmayı amaçladığı dayanışmanın bir benzeri derviş tekkelerinde ve futuvva derneklerinde

350 *A.g.y.*, Mistra, 110-111, 113; ekonomiya, s. 94; *a.g.y.*, *Vizantiyskiy rumanizm XIV-XV.* vv. Leningrad 1976, s. 150-158.

351 Beck, H.G., Reichsidee und nationale Politili im spàtbyzantinischen Staat. BZ 53, 1960, s. 92.

352 Zakythinos, A.D., *Le despotat II*, s. 371-375.

353 Pertusi, A., In margine alla questione dell'umanesimo bizantino: il pensiero politico del Cardinale Bessarione e i suoi rapporti con ile pensiero di Giorgio Gemisto Pletone. Rivista di studi bizantini e neoellenici. N. s. V, 1968, s. 104.

vardı.[354] Plethon, felsefesini çağa bu şekilde uydurmak eğiliminden elbette uzaktı ve kendine tarihten örnekler arama çabası Edirne'den çok Nikeia'ya (İznik) yöneliyordu. Medvedev, İmparator Ioannes III. Vatatzes'in (1222-1254) korumacılık eğilimlerine haklı olarak dikkati çekiyor,[355] M. Angold ise öte yanda Plethon'un askerî ve ekonomik içerikli tasarımlarında Laskaris siyasetinin yankılarını buluyor.[356] Oysa Plethon, kendi yönünü elindeki kuvvetlere göre çizmekteydi; bir zamanlar İznik imparatorlarının yaptıkları gibi [Bizans'taki geçici Latin Devleti döneminde] Tanrı'dan ve dış desteklerden umut beklemiyordu. Bessarion'un Latinlerin yanında eğitim yapmayı örgütlemesine karşılık, o devleti dış etkilere karşı kapıyordu. Bu koşullar, onun programını gerçekleştirme olanaklarını daha baştan kısıtlıyor, ütopyacı bir yola açılıyordu. Batı'nın teknik becerilerinden yararlanmadan Türklere karşı bir savunma savaşından zafer beklemek boşunaydı, hele onlara rekabet edebilecek el zanaatlarını geliştirmeden bu hiç olamazdı. Helenizmin hatırasındaki manevi ve fiziksel güçlerden yola çıkan Plethon sonunda devleti yalnızlığa sürüklüyor, umudu Batı'dan bekleyen Manuel'in siyasetine tam ters bir yolu izliyordu.

Bu arada, Manuel, yarımadayı denizden denize geçen ve 153 kuleyle berkitmek istediği duvarları inşa etmeye başlamıştı bile. Nedir ki bu büyük girişimi saray soylularının itirazlarıyla karşılaştı. Mazaris *Cehennemi Yaşantı*'sında arkhontların muhalefetini şöyle dile getiriyor: "Aralarında and içip ittifak kurdular, imparatora karşı hileler tezgâhlayıp duvar işçilerini, kendilerinin ve onların iyilikleri için çıkılan bu duvarları yıkarız diye tehdit ettiler. Duvarları yaptıran hayır sahiplerini gizliden gizliye yanıltıp üstelik silah tehdidiyle kovmaya kalktılar."[357] Köylülerin birçoğu Venediklilerin kesimine kaçıp angaryadan kurtuldu. İmparatorun yolladığı elçi onları geri istediyse de yerel görevliler bu isteği geri çevirdiler. Onlar ucuza çalışan bu insanların kendi kesimlerine sığınmış olmasından memnundular. Venedik Senatosu, ayrıca kent duvarlarının cumhuriyetin anlayışına ters düştüğü, çünkü Bizanslıların Peloponnes'teki durumunu güçlendirdiği savındaydı.[358]

354 Taeschner, F., Georgios Gemistos Plethon. Ein Vermittler zwischen Morgenland und Abendland zu Beginn der Renaissance. Byzantinisch-Neugriechisches Jb. 8, 1929/30, s. 100-113; Klein-Franke, F., Die Geschichte des frühen Islam in einer Schrift das Georgios Gemistos Pletho. BZ 65, 1972, s. 2.

355 Medvedev, I.P., ekonomiya, s. 95.

356 Angold, M., "Byzantine Nationalism and the Nicean Empire. *Byzantine and Modern Greek Studies I*, 1975, s. 70.

357 Mazaris Journey to Hades or interviews with dead men about certain officials of the imperial court. Greek Text with Translation, Notes, Introduction and Index by Seminar Classics 609. State University of New York at Buffalo 1975, s. 82, 14-16, 24-29.

358 Dölger, F., Regesten 5, Nr. 3352, s. 102; Thiriet, F., Regestes II, Nr. 1592; Zakythinos, D.A., *Le despotat I*, s. 171.

O nedenle senatonun, para ve asker sıkıntısı çektikleri bahanesiyle duvar inşaatına mali yardımda bulunmaktan kaçınmış olmalarına hiç şaşmamak lazım.[359] Surların yapımı böylece kaldı. Grekler ve İtalyanlar, Osmanlı veliahtları arası taht kavgaları ve ayaklanmaların, onları yayılma planlarından alıkoyacağı ve Hristiyan birliklerinin Balkanlar'da rahatça at koşturacakları hayaliyle oyalanıyorlardı.

Venedik'in, Bizans'ın pozisyonlarını güçlendirme ve kolonilerinin bulunduğu Peloponnes'e yeniden egemen olma çabalarını ilkin umursadığı yoktu. Çünkü Venedikli efendiler ekonomik ve sosyal kazançlarını aslında Türklerin kendi arasındaki devlet bunalımından bekliyorlardı. Daha 14.10.1402'de Girit prensi ve danışmanları, Bayezid'in halefleri arasından Timur'un atadığı biriyle barış yapma yetkisini koparmışlardı bile.[360] Venedik Senatosu, yeniden canlanan beyliklerle, örneğin Menteşe Beyliğiyle böylece hemen bağlantı kurdu. İlyas Bey ile 1403'te bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmada en başta Girit'in tahıl ithalatının, sabun ve şarap ihracatının güvenceye alınması öngörülüyordu.[361] Venedikliler aradaki iktidar boşluğunu fırsat bilip denizlerde üstünlük kurmayı becerdiler. Lepanto, Patras ve Angelokastron'un işgalinden söz etmiştik. Trakya galibi I. Mehmed 1416'da Ege'de bir donanma birliği konuşlandırmak istediği zaman Venedik kalyonları bunu batırdılar.[362] Markus [Venedik] Cumhuriyeti'nin deniz üstünlüğü Tenedos'tan (Bozcaada) Eboa'ya ve oradan da Karpathos'a kadar uzanıyordu. 1403 ve 1407'de Venedikliler, Evboa karşısındaki Attika-Beotya-Fitiotya'ya rastlayan kıta kıyılarının kontrolünü tüm adalarıyla birlikte kıyıların gerisindeki 5 mil öteye kadar ele geçirdiler. Pireus ve Korint körfezinin ticari deniz ulaşımı açısından önemi olmadığından Evboa'daki Evripos limanının askerî ve ekonomik değeri arttı. Ege'deki tüm deniz savaş kuvvetlerini Venedikliler bu yörelerde yoğunlaştırıyordu. Teselya bölgesinde ise deniz ticaretine daha 1204'den beri egemendiler. Grek olsun Slav olsun, Türklerin hizmetinde çalışan tayfaları enseler enselemez bunları toprak kölesi olarak Girit'e yolluyorlardı.[363] Türk savaş esirleri aileleriyle birlikte, adaya devlet Paroika'sı [devlet toprağındaki serf] olarak yerleştiriliyordu.[364]

---

359 Thiriet, F., *Regestes II*, s. 169.

360 *A.g.y.*, Nr. 1076, s. 31.

361 Zachariddou, E.A., *Sept traites*, s. 235, 2371, 239.

362 Thiriet, F., *La Romanie*, s. 368.

363 *A.g.y.*. Régestes II, Nr. 1620, s. 145; Roder, J.S., s. 77, 101f.

364 *A.g.e.*, Nr. 1692. Zincirlenip tarlalara koşturuldular, kaçmaya kalktıklarında ölümle cezalandırıldılar. Özgürlüklerine ancak 8 yıl sonra kavuşabilirlerdi: Nr. 1628, s. 146.

Venedikliler, 1402'den sonra Arnavutluk'ta yerel feodal beyler arasındaki kavgalara yeniden aktif olarak özellikle Balşa'da bulaştılar. 13.6.1416 tarihli bir senato kararıyla, İşkodra'daki rektörlere 5000 duka karşılığında Türk elebaşılarını satın alma ve Balsa isyanını bunların yardımıyla ezme emri verildi.[365] Venedik, İşkodra ve bunun gibi güçlü kalelere böylece sahip çıktı.[366]

Venedik Cumhuriyeti mali gücüne her zamankinden çok güveniyordu. 1402'de Macar kralından Dalmaçya'daki Korfu adasını 30.000 altın duka, 1409'da ise kalesiyle birlikte Zara adasını ve tüm haklarıyla birlikte Pago adasını 100.000 duka karşılığı aldılar.[367] Bir kalyonun 3-6 bin duka değerinde olduğunu düşünürsek,[368] Markus Cumhuriyeti'nin 15. yüzyılda Doğu Akdeniz politikasını sürdürebilmek için hangi mali olanaklara sahip olduğunu kolayca göz önüne getirebiliriz. Venedik Dog'u Tomasso Mocenigo (1414-1423) zamanında cumhuriyetin elinde 36.000 tayfa, 3345 gemi ve ticarete yatırılmış 10 milyon dukalık para vardı. 1432 yılı tahminlerine göre vergi ve ticari gelirlerin toplamı 1.110.000 duka tutuyordu. Bu meblağ Fransa, İngiltere ve Burgonya gibi devletlerin bütçeleri toplamı kadardı.[369] Metropol olarak Venedik denizlerdeki tekelci durumunu titizlikle kolluyor ve Ancona gibi küçük rakiplerinin gözünün yaşına hiç bakmıyordu. Türk yelkenlilerinin Gelibolu'da 1428'deki saldırısına bir Ancona gemisinin de katılmasını bahane etti. Papa'nın araya girmesine rağmen Ancona'da demirleyen tüm ticaret gemilerini limandan kovdu.[370]

Türk çetelerinin 1407 sonrasında Venedik mülklerine giderek canlanan baskınları ve yol açtıkları insan kayıpları[371] sadece korsanlık olayları sayılıyor ve ciddiye alınmıyordu. Türkokrasi'yi, 1440'a kadar Avrupa'yı sürekli tedirgin etse de, can ve mal kaybına yol açsa da geçici bir olay olarak gören Dubrovnik gibi düşünüyordu Venedik.

---

365 Acta Aloaniae II, t. X, Nr. 1344, s. 138f.

366 İnalcık, H., Les régions de Kruje et de la Dibra autour de 1467. Studia Albanica V/2. Tirana 1968, s. 92.

367 Marciani, C, Le relazioni tra l'Adriatico orientale e l'Abruzzo nei secoli XV, XVI e XVII. Archivio storico italiano 123, 1965, s. 17.

368 Ashtor, E., II commercio levantino di Ancona nel basso medioevo. Rivista storica italiana LXXXVIII, 1976, s. 247.

369 Thiriet, V., Histoire de Venise. Que saisje? No. 522, Paris 1969, s. 83; Székely, Gy., Les facteurs économiques et politiques dans les rapports de la Hongrie et de Venise à l'époque de Sigismond. Venezia e Ungher'a nel rinascimento. Atti del I convegno di studi italoungheresi. Firenze 1973, s. 50.

370 Ashtor, E., II commercio, s. 233.

371 1407'de Türkler Koron'da birçok köylüyü öldürünce altın karşılığında tarım işçisi bulmak bile zorlaştı. Tarlaları çalılar kapladı: Joga, N., Notes et extraitel I, s. 158. 1416'da korsanlar Negroponte'yi yağmalayıp 1500 kentliyi öldürdü ya da alıp götürdüler. Senato bir amirali limanı korumakla görevlendirdi. Thiriet, F., Régestes II. Nr. 1598, s. 140. Lepanto da Türk akınlarından dolayı nüfusun azalmasından yakınıyor; *a.g.e.*, Nr. 1600, s. 141.

Cenova'nın durumu ise Doğu Akdeniz'de Venedik'in çok gerilerinde kalıyordu. Elindeki toprak parçaları birbirinden kopuktu, üsler ise metropolden uzaktı. Türk baskısına karşı koyabilmek için Ege ve Karadeniz'deki üsler arasında sağlam bir savunma zinciri oluşturma imkânlarından yoksundu. Bölgeler arası savunma sistemlerindeki boşluklar Cenova'yı Anadolu'da olsun Rumeli'de olsun Türk yanlısı olmaya zorluyordu. Bu arada Chios (Sakız) adasının ticaret politikasındaki önemi de büyüktü. Küçük Asya'dan aldıkları zift ve kereste gibi özlenen hammaddeleri İtalya'da korkunç kârlarla elden çıkarıyorlardı.[372] Müslüman tüccarlar adada pazar kurmuşlar, köleleri ucuz fiyata satıyorlardı. Çok kazanç getiren sabun ihracatı Suriye ve Bursa'ya yönelikti, Avrupa'ya sabun ticareti açısından ise Sakız-Cenova bağlantısı önemli rol oynuyordu ve eski ipek yolunun batı ucunu temsil ediyordu.[373] Bu Ligurya Cumhuriyeti karşısında düşman olarak ilk sırada Sultan değil, Venedik geliyordu. Bol can ve mal kaybına uğradığı 1261 ile 1381 arası savaşlarda Cenova durmadan toprak yitirmişti. Venedik Doğu Akdeniz'deki imparatorluğunu odaklaştırırken, Cenova giderek adalara ve üslere sığınmak zorunda kalmıştı.[374]

Timur'un Bayezid karşısındaki zaferi Doğu Akdeniz'de Cenovalılar için Venedik'in zaferi anlamına geliyordu, çünkü Senato Osmanlılardan aldığını ileri sürdüğü kimi mallara Cenova aleyhine el koymuştu. O nedenledir ki Cenova gemileri Timur önünden kaçışan Türklere boğazlardan geçerken yardım etti.[375] Oysa Girit yönetimi 1403'te gemi donatan ve kaptanlarına, Türkleri Rumeli'ye geçirmeyi yasaklıyordu.[376] Ama aynı yönetim Sisam adasına geçen Türklere daha güvenli bir yer sağlamak için talimat veriyordu.[377] Cenova 1416'da I. Mehmed'in, Cüneyd ve Düzme Mustafa[378] ile mücadelesini desteklerken, Venedik tahtın bu "düşme" vârisini elinde rehine olarak kullanmayı düşünüyordu. 1425'te donanma komutanı Cüneyd ve Mustafa'yı görüşmek üzere Selanik'e birlikte götürme emrini aldı. Bu girişim başarısız kalsa bile II. Murad ile barış yapmak mümkündü. Eğer sultan buna razı olmazsa Mustafa'nın eline 14.000 duka sıkıştırıp yandaşlarını silahlandırması sağlanacaktı.[379]

372 Boziç, L, s. 218f.

373 Werner, E., Ketzer, s. 32f

374 Thiriet, F., *Histoire de Venise*, s. 45.

375 Pistarino, G., s. 53f.

376 Thiriet, F., *Deliberations II*, Nr. 1016.

377 *A.g.e.*, Nr. 1017.

378 Pistarino, G., s. 56.

379 Thiriet, F., *Regestes II*. Nr. 1980 und 2000; 2.4.1425 ve 23.7.1425.

Cenova ile Venedik arasındaki zıtlaşma ise Osmanlıların yeniden toparlanma ve yayılma politikası açısından bulunmaz bir fırsattı.

Balkanlar'ın başarılı ve saygın prensi Stefan Lazareviç de bu iki tüccar cumhuriyet gibi, veliahtlar arası mücadelenin galibi I. Mehmed ile uzlaşma peşindeydi. Lazareviç her şeyden önce Sırbistan'ın güvenliğini sağlamak istiyor, Türklerin Avrupa'dan gerisin geriye sürülmesini amaçlayan planları kuşkuyla karşılıyor, hatta geri çeviriyordu.[380] Onun bu dış politikadaki amacı kendi sülalesi içindeki Türksever soylu gruplarını mat etmekti.[381] Tıpkı Cenovalı ve Venedikliler gibi, 1416'dan sonra artık Osmanlı karşıtı bir devletlerarası ittifak kurmak niyetinde değildi.

Bosna'nın yönetimi, danışma meclisi Sabor'da bir hizip oluşturan **ban ve voyvodaların**, yani yüksek soyluların elindeydi. Kralı denetleyen ve tüm önemli kararları alanlar bunlardı. Devletin birliği sadece kâğıt üzerindeydi. Her Ban kendi çupa'sına devlet gibi tek başına tasarruf ediyordu. Kendi işine gelmediği anda bu devletler federasyonundan çıkabilirdi. Siyasal düzendeki bu ayrılıkçılık gerek coğrafi koşullara gerekse üç ayrı mezhebin varlığına, yani patarenliğe, Ortodoks ve Katolik Hristiyanlığa da denk düşüyordu.[382] Kral Ostoya (1398-1404) ve Kral II. Tvertko (1404-1443) döneminde, halk Macar kralı Sigismud ile onun rakibi olan Napolili Ladislaus'un yandaşları olarak ikiye bölünmüş durumdaydı. Dalmaçya'nın ve Slavonya'nın büyük bölümünü 1402-3'te Sigismund Bosnalı soylular zümresine bırakmak zorunda kalıyordu. İşte o dönemde Voyvoda Hrevoye ülkede en güçlü kişi durumuna geldi. Ladislaus onu Ostoya'nın Protektörlüğüne atadı.[383] Bunun üzerine Ostoya hemen Sigismund'a çark ederek 1403'te onu feodal senyörü olarak tanıdı.[384] Ancak soyluların Sabor meclisi Nisan 1404'te aldığı bir kararla. Ostoya'yı yerinden indirip Tvertko'yu kral olarak seçti. Ostoya için artık Macaristan'a sığınmaktan başka çare kalmamıştı.[385] Ama 1409'da geri dönecek ve rakibini tahttan indirecekti. Sigismund bunun üzerine Hrevoye'ye destek çıkıp Ostoya'yı yeniden indirdi tahtından. Bu arada iç kargaşa Hrevoye ile Ban Candaly Hraniç arasındaki çatışmalar nedeniyle yoğunlaşıyordu. Gücünü tüm kapsamıyla oturtmak için Hrevoye bu kez 1415'te Türkleri yardıma çağırdı. Üsküp Vilayet Komutanı İsak Bey (1414-1439) bu çağrıya seve seve uydu, 1415'te Sigismund'un Macar ordu-

380 Novakovic, St., s. 372.

381 Dostjan, J.S., *Borba*, s. 13.

382 Babic, A., Struktura srednjovjekovne bosanske drzave. Pregled XIII/1, 1961, s. 1-8; Fine, J.V.A., *The Bosnian Church*, s. 211f.

383 Cirkovic, S. s. 197.

384 *A.g.y.*, s. 202.

385 Fine, *The Bosnian Church*, s. 229.

sunu Doboy'da darmadağın etti. Bundan sonra Sigismund'un Bosna olayları üzerindeki etkisi sıfıra inecekti: Ostoya, Sultan'ın onayıyla koruyabildi tahtını. Artık Türklerin ülkenin iç politikasına müdahalesi başlıyordu.[386] Ama feodal çatışmalar yine de eksik olmadı, üretici güçleri iyice hırpaladı. Dubrovnikli bir tüccar 1416 olaylarını şöyle belgelendiriyor. "*Bosnam destructam esse penitus, et barones ipsos intra se extermineum maximum preparare.*"[387]

Macaristan'da ise Kral Sigismund, 1396 faciasından sonra yerel toprak sahiplerinin etkisini zayıflatmak ve tahtın gücünü arttırmak amacıyla 1405'te bir yasa reformu yapmaya girişti. Küçük feodal beyleri ve kentleri koruyarak yüksek soyluların saflarını kıracaktı. Bu reformist planlardaki akıl hocası kralın haznedarı olan Nürnbergli Marcus idi.[388] Haznedar ilkin ölçüleri, sikkeleri ve ağırlıkları tüm krallık çapında bütünleştirdi. Gümüş, altın ve ham bakırın serbest ihracını yasakladı. Bu metallerin alım-satımını krallık hazinesinin tekeline verdi. Ülkenin güney sınırını korumak amacıyla Sigismund, toplarla donatılmış bir Tuna filotillası oluşturdu. Ayrıca Bartda'da Macar silah imalatının temellerini attı. Burada top tekerlekleri, namluları, gülleleri ve barut üretilecekti.[389] Diplomatik cephede ise hayalî görünen, ama geniş çaplı bir harekât başlattı. Bizans, Cenova, Dalmaçya, Bosna, Valahya, Büyük Litvanya, Altınordu, Trabzon Rum Devleti, Karaman Beyliği, İran Timurlu Devleti ve Akkoyunluları içeren bu girişim, onun kafasında dev bir anti-Osmanlı ve anti-Venedik projesi olarak yüzüyordu.[390] Buna paralel olarak Avrupa kıtası çevresinde bir kuşatma, ambargo ve korsan savaşı tasarlıyordu. Bu çembere alma operasyonu, Lombardiya ve Rhon'dan Ebro'ya, Brugge ve Sund üzerinden Danzig'e, Karadeniz limanlarından Asya'daki müttefiklerine kadar uzanacaktı. Orta Avrupa ticaretini Milano, Cenova, Kilia, Kafta ve Pera üzerinden Batı ve Doğu Akdeniz'e bağlayan yollar açılmalıydı.[391]

Kralın bu iç ve dış politika tasarımları başarıya ulaşacak olsa bile, acaba harcanan çabalara değer miydi? Türklere karşı verilecek savaşta böylesine büyük alan planları gerçi biraz cüretliydi, ama jeopolitik duruma uygun düşüyordu. Osmanlıların Anadolu-Rumeli düalizmi, akılları 1403'ten son-

386 *A.g.y.*, s. 235f.

387 RodoniQ, J., s. 433.

388 Stromer, W. von, Oberdeutsche Hochfinanz 1350-1450. Beihefte zur Vierteljahrsschr. für Sozial und Wirtschaftsgeschichte Nr. 55-57, Wiesbaden 1970, s. 143.

389 Szekely, Gy., s. 13f.

390 Stromer, W. v., Eine Botschaft des Turkmenfürsten Qara Yuluq an König Sigismund. Jahrb. f. fränkische Landesforschung 22, 1962, s. 433-441; *a.g.y.*, König Sigismunds Gesandte in den Orient. Festschrift f. H. Heimpel, Bd. 2, Göttingen 1972, s. 591-609.

391 *A.g.y.*, Politik, s. 603.

ra artık başarı şansı vaat eden iki cepheli bir stratejiye doğru çeliyordu. W. V. Stromer, Akkoyunlu ile Şahruh'un Osmanlı müttefiki Karakoyunlu ile savaşta olmasını fırsat bilen I. Mehmed'in 1420'lerde Valahya'ya baskın yapmaktan vazgeçmesini bu plana bağlıyor.[392] Üstelik Doğulu müttefikler de Venedik'in yıpratılmasına katkıda bulunuyor, kolonilerini yağmalıyor, Doğu Akdeniz ticaretini baltalıyor, hatta Don kıyısındaki Tana'yı yakıp yıkıyorlardı.[393] Nedir ki bu gösterişli zaferlere rağmen genel durumda bir değişiklik olmuyor, sadece Osmanlı karşıtı cepheyi zayıflatıyordu. Venedik'in deniz gücü olmadan bu cephe zaten dayanamazdı. Ayrıca Sigismund, Macaristan'da 1307'de Tamışvar toplantısında ortaya attığı gibi askerî bir reform yapmayı da becerememişti. O sınırların bölge bölge savunulmasını, büyük hareketlilik sağlamak için savunmanın saray ile feodal beyler arasında bölüm bölüm yapılmasını istiyordu. Her 20 köylüden biri nişancı-okçu, biri milis olacaktı. Oysa baronlar böyle bir kararın uygulanma imkânının olmadığını söylüyorlardı, çünkü Ankara'ya varıncaya kadar hiçbir dış tehlike söz konusu olamazdı, en iyisi kendi toprak mülklerini genişletip merkezî otoriteden bağımsızlaşmaktı. Kral ve baronlar böylece paralı askerlerden başkasını kullanmadan harekâta başladılar. Nedir ki Dobay yenilgisi Türklerle savaşta nereye kadar gidilebileceğini onlara açıkça gösterdi. Ama Macar ve Güney Avrupa sorunlarına kendini mantığıyla adayacak vakti yoktu Sigismund'un. 1419 sonrası Bohemya sorunu, Schisma, imparatorluk politikası onun tüm vaktini alıyordu, Balkanlar'daki savaş sahnelerinden yıllarca uzak kalacaktı.[394] Doğu ve Batı kiliselerinin ayrılıkçılığı, din meclisleri ve Çek önderi Huss'un isyanları da ruhban kesimini iyice uğraştırıyor, Osmanlı karşıtı politikaya etkin biçimde katılamıyordu.

Osmanlı Devleti ise kendisini temellerinden sarsmış olan bunalımı daha yirminci yılına varmadan aşmış ve I. Mehmed, 1421'de oğlu II. Murad'a güvenilir ve genişletilmeye hazır bir miras bırakmış bulunuyordu.

392 Stromer, W. v., *König Sigismunds Gesandte*, s. 609.

393 Stromer, W. v., Politik, s. 609.

394 Macürek, J., s. 140 142.

VII

YAYILMACI RESTORASYON
II. MURAD

1. Ataerkil Başlantı

Yeni sultan, yüksek İslam geleneğine I. Bayezid gibi bağlanmaktan ilkin vazgeçti. Sipahiler, yeniçeriler ve göçer boy savaşçıları arasında bir denge sağlamaya çalıştı.

Laonikos Halkokondiles'in bize II. Murad'a özgü ve birtakım Oğuz törelerine kadar uzanan barbar âdetlerinden söz etmesi bir rastlantı değildir. 1423 ilkbaharında ordusuyla birlikte Korint yarımadasına doğru yürüyüşe geçtiği sırada, savaşçılar çadırları önünde ateşler yakıp Allah ve şehitler adına ağıtlar okudular ki, "bu üç güne varmadan savaşın başlayacağına alametti."[1] Sultan esir düşen Peloponneslilerden 600 kişiyi satın alıp bunları babasının şerefine kurban etmiş, babasının ruhunu bunların kanıyla huzura kavuşturmak istemişti.[2] Aslında Oğuzların değişik biçimlerde gerçekleştirdiği Şamanist ölüm törelerinin yeniden canlanışı söz konusuydu.[3] Murad'ın başarılı komutanlarından Turahan, Peloponnes'teki Arnavut yerleşimlerini bastı, 800 esir aldı, başlarını koparıp kafataslarını piramit hâlinde yığdı.[4] Johannes Schildberg'in anlattığına bakılırsa, I. Mehmed'in çevresindekilerden oluşan 40 kişilik bir grup, savaşta ellerine geçirdikleri Hristiyanları esir aldıktan sonra ne bağışlar ne de kurtarmalık karşılığı

1 ti de tetarti esperaz pura afamenoi kata to stratopedon... Chalkokondyles, L. II. VII, s. 114.

2 ... meta de onisamenoz andrapoda ... *a.g.y.*, II. VII, s. 118.

3 İbn Fadlan'ın karşılaştığı Oğuzlar ölen reisin mezarı başında 100-200 at kestiler. "O insanları öldürdü, kahraman oldu diye, öldürdüklerinin sayısı kadar tahtadan heykelcik oyarlardı ve bunları mezarın başına koyup şöyle konuşurlardı: Bunlar senin uşakların, sana cennette hizmet edecekler." Togan, A.Z. V., İbn Fadlan § 31, s. 27. Vryonis, Sp. Jr., Şamanların cenaze törenlerinde insan kurban ettiklerini, bu arada Türklerin Asya'daki yurtlarında yaşanan törelere dikkati çekiyor. Legacy, s. 260. Chalkokondyles'in Şaman âdetlerini tanımadığı belli ki kurban töresini bir uzlaşma ya da barışma geleneği sanıyor.

4 Chalkokondyles, L., t. II. V. s. 17.

serbest bırakırlardı, onları doğrudan öldürmeye yeminliydiler. Bu yeminlilerden biri, savaşta hiçbir Hristiyan'ı vurup devirmediyse, başka bir esir bulup satın almalı, sonra da yok etmeliydi. Bu ayrıntıların ne ölçüde gerçek olduğu bir yana, burada ilginç olan, eski Türk manevi davranışlarının kendini gazilik düşüncesi altında sürdürmesidir.[5] Bu olaylardan yalnız yaya ve Yürükler zevk almakla kalmadılar, yeniçeriler de katıldılar bu zulümlere. Osmanlı egemenliğinin otoritesini yeniden kurmuş olduğunu böylece kanıtladılar. Dukas bu eylemcileri yaban domuzlarına ve aç köpeklere benzetiyordu: "Allahsız bir yaşam sürdüklerinden kendilerini şehvetin koynuna attılar, köküne kadar domuzlar gibi eşelediler. Kendi yakınlarına bir kuduz gibi öldüresiye bir düşmanlıkla saldırıp durdular."[6]

II. Murad militan dervişlere ayrıca yeni etkinlik alanları açıyordu. Sadece adının Ioannes Kananos olduğu bilinen biri, Bizans'ın 1422'deki kuşatılmasıyla ilgili olarak yazdığı kısa bir yazıda değerli bilgiler aktarıyor.[7] "Saygı uyandıracak bir görünüme sahip" Emir Seyyid (Emir Sultan) adında uzun boylu bir İranlı derviş kendisinin peygamberin elçisi (resul) olduğunu savunup Bursa'ya yerleşmiş. Halk onu bir cinci ya da kutsal biri olarak görüyor, hatta bir peygamber gibi sayıyormuş. "Halk arasında büyük saygınlığı vardı, hatta bir emirin bakire kızını zorla kaçırıp ırzına geçtiği halde kimse sesini bile çıkaramadı... Onu ne ihbar ettiler ne de tutukladılar. Kızın babası da erkek kardeşi de ancak şunu söyleyebildiler: "Patrik'in yetkilisi, Muhammed'in kan akrabası olan bu kişi kızı sadece kutsadı, kız doğurursa o da kutsal biri olacak, çünkü eninde sonunda peygamber kanı taşıyacaktı..."[8]

İslam öncesinde törensel bir biçimde, özellikle Kızılbaşlarda olduğu gibi gerçekleştirilen döllenme âdetleri işte bu görüşlerin ardına gizleniyordu. Emir Sultan, raks eden genç kadınlar arasından birini seçiyor, yıkandığı suyu ertesi sabah başka yurtlara ayrı ayrı dağıtıp döl gücünden onlara da bağışta bulunuyordu.[9]

Emir Sultan, Murad'la bağlantı kurup kendisine şu mesajı iletti: "Ben ortaya çıkıp sana savaş zamanını bildirmeden Rumlarla cenge tutuşma, Müslüman halkı ve ordusunu kırdırma, çünkü büyük peygamber, resul der ki: Her şeyi cinciden ve peygamberden gör de tanı."[10]

---

5 "Mehmed'in sefere çıktığı çoğu zaman yanına kırk görevli aldığını unutmamak lazım. Bunlar özel bir topluluktu ve Hristiyanlığa karşıydılar. Onların yasası şuydu: Kim bu topluluğa katılmak isterse, Hristiyanları esir aldıktan sonra lütuf veya iyilik niyetiyle yaşatmaya kalkışmayacak diye yemin etmeliydi." Neumann, K. F. *Münihli Johannes Schiltberg'in 1394-1427 Yıllarındaki Gezileri*, München 1859, s. 130.

6 Dukas, XXIII, s. 139.

7 Moravcsik, G., *Byzantinoturcia I*, s. 320.

8 Johannes Kananos, s. 456.

9 Gordlevskij, V.A., I. s. 273.

10 Johannes Kananos, s. 466.

"Kütük gibi yapılı ve yanına varılmayacak kadar kibirli" (*to skimati sobarotos kai megaleion deimotatos*) olan bu yaratık eşeğin sırtına binip 500 dervişle birlikte Sultan'ın otağına varır. Eskiden beri dervişlerin peşine takılmaya alışmış olan dilencilerin ona ordu hâlinde eşlik etmiş ve bu ordunun bayrağı altında kendilerine de bir şeyler koparma umuduyla yürümüş olmaları da mümkündür.[11] Osmanlı savaşçıları onun etrafını alıp ellerini ayaklarını, hatta eşeğinin koşumlarını öpmüşler.[12] Resul, saldırı vaktini ille de ben söyleyeceğim diye tutturmuş ve "Atımın sırtına oturup sağ yanından kılıç sarkıttığımı gördüğünüzde, büyük bir gürültüyle haykırılıp davullar çalınacak, o sırada Rumlara saldıracaksınız, kent duvarları kendiliğinden çökecek, direnen kimse kalmayacak. O zaman kente girip ganimet kaldırabilirsiniz."[13]

Musa'da rastladığımız mahşerî kuvvetin Emir Sultan ve adamlarında da ön plana geçtiğini tahmin edebiliriz. Tıpkı Korint'e yürüyen Türk birlikleri gibi, Resul'ün müritleri de Muhammed ve onun elçisinin adını çağırarak ilahilerle ilerlediler. Emir Sultan durmadan haykırıyordu: "Resul, resul, Muhammed, Allah Tanrı, resul, Muhammed."[14]

Sultan, bu şeyhten ordusunun maneviyatını yükseltmesini bekliyordu. Ordu gerçi kalabalıktı, ama surlar sağlamlıklarıyla onları ürkütüyordu, saldırılar kesilinceye kadar ayakta kalabilmişti.[15] Dervişlere pek güveni olmayan, hatta onlara düşmanca tavır alan II. Mehmed bile şeyhlerin savaş çığlıklarını hoşgörüyle karşılamıştı. Bu sesler askerlere atalarının ününü ve gazilik yolunda şehit düşenlerin ölümsüz kahramanlığını çağrıştırıyordu.[16] II. Murad'ın dervişlerden yana olan tutumunda babasının her çeşit tasavvuf ehline karşı beslediği kuşkulardan eser kalmamıştı. Yeni sultanın zamanında, H. J. Kissling'e göre ortalık yine "derviş tarikatlarına bahşedilen seher yeli" kokuyordu.[17] Murad'ın eski Türk boy geleneklerine ve değişik tarikatlarla donanmış olan tasavvufa yönelik eğilimi, hiçbir zaman devletin ulema kadrolarıyla donatılmasından vazgeçmek ve gaziliğin eski parlak çağına dönmek anlamına gelmiyordu.

---

11 Krüger, E., Islamkundlichs Abhandlungen aus dem Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orients an der Unniversität München. Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients. XVII. Bd. München 1974, s. 112f.

12 Johannes Kananos, s. 486.

13 *A.g.y.*, s. 468f.

14 *A.g.y.*, s. 472.

15 Dukas bunları 200.000 kişi tahmin ediyor (XXVIII, s. 183). Jonnes Kananos'a göre saldırıda 1000 Türk, sadece 30 Grek öldü: C. 479.

16 Chalkokondyles, L., VIII, s. 393f. (Bonner Ausgabe).

17 Kissling, H.-J., Zeyniye tarikatı konusunda. *Der Islam 39*, 1964, s. 165.

1424'te Mehmed, Şemseddin Fenarî'yi (1350-1431) ilk şeyhülislam olarak atadı. Murad böylece yüksek İslam geçmişiyle bağlar kuruyor, Sünniliğe egemenlik meydanını açıyordu. Bu en yüksek dinsel liyakat makamının sahibi din dünyası içindeki karşıtlarını zayıf düşürmeye pek yatkındı. Bu yeni makam aynı zamanda devleti giderek merkezîleştirici bir rol oynuyordu. Fenarî oldukça alçakgönüllü bir konumla ve 30 akçe gündelikle yetinmek zorunda kalmasına rağmen, Osmanlılara İslam'ın çizgisine sıkıca tutunmaları özellikle hatırlatılmış oluyordu.[18]

Murad'ın en önemli saydığı sorun, Düzme Mustafa ile Cüneyd'in çevresindeki anti-feodal muhalefeti kesinlemesine alaşağı etmekti. Çünkü bunlar Bizans'taki anti-Türk zümrelerle bağlantılar kuruyorlardı. Her ikisi de II. Mehmed'in imparatoru yakalayıp ele geçirme girişimine katılmamışlar ve Venedik'le fesat birliğine girişmişlerdi. 19.1.1421'de II. Manuel, Mustafa'nın yardımıyla darbe yapmak isteyen askerî kanadın önderi olan VIII. Ionnes'i ortak imparator olarak kabullenmek zorunda kaldı. II. Manuel böylece Türk tarafının açıklığa kavuşmamış durumundan elinden geldiğince yararlanabilmek, koparabildiğini koparmak istiyordu.[19] Mustafa büyük vaatlerde bulundu, Murad'ı kovduktan sonra Gelibolu'yu Bizans'a teslim etmeye hazır olduğunu belirtti. Murad ise, II. Manuel'e barış durumunu ve statükoyu korumayı salık veriyordu. Gelibolu çevresini imparatora teslim etmeyi, 20.000 altın ödemeyi ve kan-soylusu 12 Türk delikanlısını rehin vermeyi öneriyordu.[20] Durumu soğukkanlılıkla gözden geçiren Manuel bu önerinin kabul edilmesinden ve sultanlık ile Bizans arasında birlikte barışçıl yaşam politikasını sürdürmekten yanaydı. Batılı güçler harekete geçinceye kadar böyle olmalıydı. Nedir ki askerî kanat bu görüşü onaylamıyor ve genç yaşındaki ortak imparatoru destekliyordu. Hayal kırıklığına uğrayan Manuel oğluna şöyle diyecekti: "Ne yaparsan yap, oğlum. Ben yaşlandım, ölümüm yakın. Ama imparatorluğu ve ona ait ne varsa hepsini sana teslim ettim. Artık ne istersen yap."[21] Ioannes, Mustafa'nın kendisine bir yem gibi uzattığı Gelibolu'ya dikmişti gözlerini, sanki büyülenmişti. Osmanlıların içindeki anlaşmazlıklar sırasında hiç değilse Bizans üzerindeki baskıyı yok edecek ya da hafifletecek bir iktidar bölünmesini bekliyordu.[22]

Onun (1415-1416) deneyimlerinden çıkardığı sonuca göre Düzme Mustafa'nın kafasında devleti bölme hayalleri vardı. Mustafa'nın askerleri önünde şöyle konuşmuş olabileceğini düşünüyor Dukas: "Doğu ona (II.

18 Pizley, MM., s. 92.

19 Barker, J.W., *Manuel II.*, s. 355-357.

20 Chalkokondyles, L., T. II, s. 1f.

21 Barker, J.W., *Manuel II*, s. 356.

22 Chalkokondyles, L., t. II, s. 3.

Murad'a) yeter."[23] Gelibolu'da elde edilen gümrük gelirlerinin yarısını, bu limandan Selanik'e kadar uzanan kıyı şeridini ve başka bazı toprakları da Venedik'e öneriyordu Mustafa. Ancak Venedik Senatosu iki tarafı birbirine karşı kullanmak istiyordu ve bu nedenle yılda 10.000 modi karşılığında satmak istediği buğdayların teslimi ve eski anlaşmaların geçerliği konusunda Murad'la görüşmeleri yürütüyordu. İki rakip taraftan hangisi kazanırsa kazansın Venedik Cumhuriyeti yalnız yenenden yana olmayıamaçlıyordu.[24]

Murad tehlikenin kesinlikle farkındaydı. Musa ve Bedreddin dönemlerindeki kargaşa yeniden başlayacak gibi gözüküyordu. Musa ve Cüneyd'in birliklerini kendi yanına çekmek amacıyla veziri Bayezid'i Trakya'ya yolladı. Bayezid askerlerin gazilik bilincine hitap etti, Mustafa'yı sadece bir düzenbaz olarak nitelemekle kalmadı, aynı zamanda İslam davasına ihanetle suçladı. "Mehmed, peygamberin ümmeti güçlensin, Rum davası tükensin diye elinden ne geldiyse yaptı, oysa uyduruk bir Türk (Pseudotourkos) ele geçirilmesinde kendisinin hiçbir katkısı olmadığı toprakları tutmuş dağıtıyor, atalarımızın bin bir zahmetle mülk edindikleri bölgeleri Rumlara teslim ediyor."[25] Nedir ki Bayezid'in savundukları pek ilgi uyandırmadı. Ordunun Rumeli birlikleri Mustafa'dan yana geçip azap, akıncı ve yayalarla birleştiler. Edirne'de cenk olundu. Bayezid esir düşmekle kalmadı, hayatını da yitirdi.[26]

Yine 1415-16'da olduğu gibi Türk ordusunun anti-feodal bölümü Mustafa'nın etrafında toplandılar. Bayezid'i yendikten sonra şimdi cihat ve gazilikten yana olduğunu, gâvurlara hiçbir toprak parçası armağan etmeyip tam tersine onlardan yeni topraklar koparabileceğini kanıtlamalıydı. Bu amaçla Cüneyd'den, Bizans elçisine şunu açıkça bildirmesini istiyordu: Hükümdarımız, gerçi VIII. Yoannis ile barış ve dostluk çerçevesinde yaşamak diliyor, ama Gelibolu'yu teslim etmeye de hiçbir zaman gönlü yoktur. Allah'a ettiği kutsal yemini bozar, müminleri dinsizlere (*asebon*) teslim eder, ama bunu yapamazdı. Onun ümmeti Allah'ın sevgili kullarıydı ve Bizans imparatorunun Gelibolu kalesine girmesine izin verecek olursa, ümmeti de onu Sultan saymazdı artık. Onun gelecekteki tüm çabası müminlere yeni yeni kaleler ve kentler kazandırmaktı.[27]

Ioannes ve askerî kanat yanlış hesap yaptıklarını, tuttukları tehlikeli yolun kendilerine Sultan'ın öfke ve gazabından başka bir şey sağlamadığını göreceklerdi. İşte II. Manuel'in korktuğu da buydu. Mustafa da Murad

23 Dukas, XXIV, s. 149.

24 Thiriet, F., Regestes II. Nr. 1825, 1934, 1948, 1980.

25 Dukas, XXIV, s. 145f.

26 Löwenklau, Joh., s. 491f., XIII.

27 Dukas, XXIV, s. 154f.

gibi yayılma yolunda başarıya ulaşmak zorundaydı; Sultan bu yolu feodal amaçlarla ve devlet ve toplum sistemini ulema kesiminde dikkatle yoğunlaştırarak yürüyordu. Mustafa ise, Musa döneminde olduğu gibi, ilk toprak fetihlerine özgü gazilik ve savaşçı sloganlarla hareket ediyordu. Her ikisinin de son hedefi, Bizans'tan Buda'ya kadar tüm Hristiyan devlet ve hükümdarlarına boyun eğdirmekti. Bu konuda sipahi, yeniçeri, yaya, müsellem, akıncı, azap ve Yürük gibi yandaşlarıyla aynı eğilimi taşıyorlardı. Ayrıldıkları konu sadece yöntemlerdi. Mustafa'nın çevresindeki boy savaşçıları sınırsız ganimet, haraç ve köleleştirmek peşinde iken, sipahiler ve ulema reayadan koparılacak rantların peşindeydi. Oysa boy savaşçılarının zaferi, geçmişin zaferi demekti, akrabalık ya da kandaşlık haklarına dayalı ilişkilerin köleleştirilmiş halklar üzerinde yeniden canlandırılması anlamına geliyordu. Ve böyle bir yol daha baştan çıkmaza saplanmıştı, çünkü göçerler ve yarı-göçerler kesiminde sınıf farklılaşmalarına kendiliğinden yol açacak ve bu farklılıkları derinleştirecekti. Toplumsal gelişme o zaman dolambaçlı yollardan yürüyecek, ama Balkan halklarının yeniden barbarlaştırılması, Murad'ın yürüdüğü feodal gelişmenin zaferinden daha büyük boyutlara erişecekti [88 –*Y.Ö.*]. Mustafa ve Cüneyd, Edirne zaferinden sonra genelde azapların oluşturduğu yığınlarla birlikte Anadolu'ya geçip[28] oradaki beyleri kımıldatmaya, kendilerine kazanmaya yöneldiler. Murad hemen harekete geçti. Sipahi ve yeniçeriler başkaldıranları art arda birtakım çatışmalarla ezdiler. İlkin Cüneyd, kardeşi tarafından batmakta olan gemisini bırakıp Sultan'a katılmaya, ondan af dilemeye zorlandı. Amacı vakit kazanmak, ilk fırsatta yeniden saldırmaktı. Ancak Murad'ın komutanlarından Hamza daha ilk kaçma girişiminde onu yakalayıp çocukları dahil tüm soyu sopuyla kafalarını uçurdu. Mustafa da Sultan'ın gazabından kurtulamadı ve 1425'te Edirne'de darağacına yollandı. Dukas, buradan onun Bayezid'in oğlu olmadığı sonucunu çıkarıyor,[29] ama aslında bunun tersi doğru olmalı. Çünkü Bedreddin'in asılmasıyla ilgili olarak belirttiğimiz gibi, Han soyundan gelenlerin başı uçurulmaz, eski Türk törelerine göre kanları yerde kalmasın diye ancak asılırlardı.[30]

Azapların işi de hemen görüldü. Cüneyd'le Mustafa'nın kendilerini bırakıp gittiklerini gören azaplar Murad'a varıp ondan hayatlarının bağışlan-

28 *A.g.y.*, XXVI, s. 171; XXVIII, s. 195.

29 *A.g.y.*, XXVII, s. 181. Kendisi tarihi 1424, Chalkokondyles ise 1432 olarak veriyor (V. II, s. 7). Bu tarihlerin ikisi de yanlış. Venedik Senatosu 23.7.1425 günü donanma komutanına emir verip Mustafa'ya 14.000 dukat teslim etmesini istemişti. Mustafa bu parayla askerlerine ödeme yapacaktı. Thiriet, F. Regestes IJ. Nr. 2000, s. 230. Ayrıca bkz. *Tarihî Takvimler*, s. 59-61.

30 bak, Turan, O., *The ideal*, s. 82.

masını istediler. Ama Murad hiç oralı olmadı, azapları onların can düşmanı olan yeniçerilere doğrattı.[31]

II. Murad böylece yerleşik boyların Musa, Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Düzme Mustafa tarafından başlatılan muhalefetine ve militan savaşçılık akımına karşı verilen mücadelelerin altına kaim bir çizgi çekti, imparatorluğu avucuna alıp devleti onların ideallerine göre biçimlendirmeye girişti.

2. Yeniden Güçlenme

Mustafa ve Cüneyd'i yok ettikten sonra, Murad onlarla dayanışma kurmuş olan bazı emirlikleri, bu arada Menteşe, Aydın, Saruhan ve Hamid beyliklerini kendi egemenliğine kattı.

Ama o Küçük Asya'yı kendi askerî hareket alanı olarak görmüyordu, gözleri Orta Asya'ya değil, Rumeli'ye dönüktü. H. J. Kissling'e göre Murad'ın kafasında bir geniş alan planı vardı. Belgrad-Selanik arasındaki askerî yolun ardından Tuna yolunu güvenceye almak onun Güneydoğu Avrupa politikasının kilit noktasıydı.[32] Sağlamlaştırılmış bir merkezden yola çıkan bu strateji gerçekten de, Sigismund'un sallantılı bir iç potansiyele dayanan ve boyutlarını aşan stratejisine oranla daha başarılı olacağa benziyordu.

Murad'ın planına göre ilkin Venedik koloni sisteminin tasfiyesi ya da hiç değilse nötrleştirilmesi gerekti. 1423'te bu amaçla Peloponnes'e bir saldırı düzenledi ki karadan girişilen bu saldırı Paleolog sülalesinin kanadını ya da Mistra'yı vurmayı değil, Venedik deniz gücünü paralize etmeyi amaçlıyordu, Patros bölgesini ellerinden almak yeterliydi.[33] Deneyimli komutan Turahan emrindeki küçük birlikler Hexamilion'a baskın verip büyük çabalar ve fedakârlıklarla inşa edilen İsthmos şeddini yıktılar. Venedik, savunma hattındaki bir sürü boşluklar yanında, Greklerin "*nefandi et vilissimi*" [Allahsızca ve alçakçasına] daha düşman görünür görünmez yerlerini bırakıp kaçtıklarını Girit'teki komutanlığa bildirecekti. Sipahi birlikleri Mora'yı yağmaladılar, öncü birliklerse Mistra önlerine varmışlar, oradan Venedik kolonilerine baskı veriyorlardı.[34] 6000 Grek ve 1260 Venedikli köleliği boyladılar.[35]

---

31 Löwenklau, Joh., XIV, s. 506. Bu girişimler 1425-28 yılları boyunca sürdü. I. Mehmed ise geleneksel Anadolu siyasetini bırakmıştı, kızlarını ve oğullarını artık beylerin prenses ve prensleriyle evlendirdiği yoktu. Güvenilir adamlarını kendine daha çok akrabalık zincirleriyle bağlıyordu. Kızı Selçuk Hatun'u Anadolu Beylerbeyi Karaca Paşa'ya bu amaçla vermişti. Uzunçarşılı, İ.H., Belleten XXI, 1957, s. 253-260.

32 Kissling, H.-J., Venedig, s. 370.

33 *A.g.y.*, s. 372.

34 Thiriet, F., Déliberations, Nr. 1263 (11.5.1423). 1443'te surların yeniden yapımı ancak sona ermişti ki 1446'daki Türk saldırısıyla yeniden yıkıldı. Venedikliler onarmaya kalktılarsa da içeri sızan birlikleri önleyemediler. Roder, J., s. 110.

35 Zakythinos, D.A., *Le despotat I*, s. 196f.

Latinlerin cüce prensleri ise bu yaygın kargaşa sırasında bulanık suda balık avlamak istiyorlardı. II. Carlos Tocco adındaki bir prens, Mistra despotluğunu bastı. "Askerleri, köyleri ve tarlaları yağmaladı. Erkek, kadın demeden herkesi esir aldılar." Asan Zaccaria da prensin baskınına paralel olarak despotluğu işgal etmek ve bölüşmek için Turahan'dan yardım istedi. Bir Latin kronikçisi şöyle yazıyor: "Nedir ki Türkler, Hristiyanlar arasındaki uyuşmazlıklardan hep sevine geldiler."[36] Ayrıca Türk birlikleri Peloponnes'teki feodal düşmanlıklara bulaşmaktan geri kalmadı. Herkes onları kendi yanına çağırıyor, onlara bol ganimet vaat ediyordu. Sultan'a veya yayılma eylemine bile hacet yoktu.[37]

Greklerin Patras'tan sürdükleri Başpiskopos Pandulf Malatesta'nın, Katalanların desteğiyle makamına yeniden döndükten sonra başlıca derdi, Sultan'a Patras'ın Bizans'ın eline düşmemesi için yalvarmaktı.[38]

1422'den beri Türklerin Negroponte'ye yaptığı baskınlar bitmek bilmiyordu. Sekiz yıl içinde 5000 kişinin kentten alınıp götürülmesine rağmen Venedik hâlâ bir şeyler koparmak istiyordu.[39] Serenissima, despotluğu ekonomik bir savaşla zayıf düşürüp pençesine almayı düşünüyordu. 1430'dan sonra tüm ihraç mallarına yüzde 10, tüm ithal mallarına da yüzde 3 gümrük vergisi koydu.[40]

Bizans başkentini giderek korku basmıştı. VIII. Yoannis sonunda caka satmayı bırakıp bir zamanlar babasının yaptığı gibi, 1423 Kasım'ında Batı'dan yardım dilenmeye koştu, Venedik ve Milano'ya gitti, oralarda ilkin imparatorluğuna yakışır şekilde dolanabilmesi için kendisine gündelik para vermelerini istedi. Serenissima, gerçi Bizans'ı savunmak için koruma desteği vereceklerini söyledi,[41] ama onu Macar kralının düşmanca tutumu yüzünden tek başına bıraktı. Böylece onun barış akti ve Osmanlılara karşı birlik oluşturma umutları suya düştü.[42] Ioannes bu kez 1424 yazında Macaristan'da Kral Sigismund ile buluştu, Kral, onu kiliselerin birleşmesini kabul etmeye zorladı, ama Venedik ve Milano'nun iş birliği konusunda hiçbir söz vermedi. Ve Ioannes aynı yılın kasımında Bizans'a elleri boş döndü.[43]

---

36 Schirò, G., *Struttura*, s. 226, 248.

37 Paul Spata, Leukas'a karşı kendisine birkaç kişi yollanacak olursa Murad'a boyun eğmeye hazırdı, *a.g.e.*, 213.

38 Zakythinos, D.A., *Le despotat I*, s. 209.

39 Thiriet, F., Régestes II. Nr. 221 (25.7.1430); die neue Monographie von P. Preto, Venezia e i Turchi. Firenze 1957, war mir nicht zugänglich.

40 Zakythinos, D.A., *Le despotat II*, s. 221, 259. Despotluğun ordusu 5-6000 zırhlı süvari olarak tahmin ediliyordu. Thiriet, F., *Régestes II*, Nr. 2116.

41 Dölger, F., Regesten 5, Nr. 3411; Thiriet, F., Régestes II, Nr. 1920.

42 Dölger, F., Regesten 5, Nr. 3408a, 3409, 3410; Thiriet, F., Régestes II, Nr. 1917.

43 Barker, J. W., *Manuel II*, s. 378f.

Ama onun dönüşünden aylar önce imparatorluğun elçileri Murad'ın yanına varıp bir barış anlaşması için havanın elverişli olup olmadığını koklamaya çalıştılar. 20.2.1424'te Sultan bu kez II. Manuel ile yeni bir anlaşma imzaladı. Buna göre Bizans, Marmara ve Karadeniz'de Süleyman ve I. Mehmed'in kendisine bıraktığı birtakım bölgeleri Türklere yeniden teslim etmek zorunda kalıyordu.[44] Sultan yine aynı şekilde yılda 300.000 akçelik bir haraç istiyordu. Bu meblağ, 1379 yılındaki 480.000 akçeden daha düşüktü. O. Iliescu'nun hesabına göre, 1424 yılının haracı 1379 haracının ancak yüzde 60'ı kadardı, çünkü Bizans'ın daha fazlasını ödeyecek hâli yoktu.[45]

II. Murad'ı tedirgin eden şey, Bizans sarayının kiliseleri birleştirme çabasıydı. Ama bu birlik tam gerçekleşmedikçe Greklerin Batı'dan ciddi hiçbir dostluk göremeyeceklerini biliyordu. Üstelik Greklerin çoğunun bu tür projeleri değil geri çevirmek, onlara düşmanca tavır aldıkları da bilinen bir gerçekti onun için. O nedenle, Bizans'ın bu tür zemin yoklamaları karşısında barışçıl gözükmekle umut veriyor, Bizans'ı sultanlığına katacağı güne ve koşullar olgunlaşıncaya kadar siyasal düzlemde nötr tutmaya çalışıyordu.[46]

Bundan sonraki hedef olarak padişah 1423'te Venediklilerin korunmasına sığınan Selanik'i seçti. Murad askerî gösterilerle ulaştığı kenti karadan tehdit ediyor, kıyı ardı bağlantısını kesiyordu. Kısa sürede açlık ve yoksulluk patlak verdi. Venedik kenti ancak denizden besleyebiliyordu, ama daha başından beri dost ve müttefik olarak değil, zorba efendiler gibi davranıyorlardı. Böylece Greklerin eski Latin nefreti yeniden alevlendi. Her türlü fesadı acımasızca cezalandırıyorlardı. 1427 ve 1428'de Venedik elçileri, Murad'la statüko temelinde barış yapmaya çalıştılar, ama boşunaydı. Kentin kuşatılma durumu sürüyor, ama kenti teslim etmek isteyenlerin seslerini bastırıyordu.[47] 1427 Mart'ında Senato Girit komutanlığına durumun gerginleştiğini bildirdi. Greklerden hayır yoktu, yorgundular, ne nöbetçi durdukları vardı ne de savunmaya katılıyorlardı. Oysa Girit'ten yapılan buğday sevkiyatı önemliydi. Üstelik esir Türklerin kaçmaları Venedik'i büsbütün tedirgin ediyor, kaçanlar kentteki durumu ihbar ediyorlardı.[48] 1429'da kent komutanı, kenti tüm mal varlıklarıyla terk etmek isteyenlere, "Kent boşalınca hemen düşer" gerekçesiyle karşı çıkıyordu.[49] 1430'da Murad ani bir

44 Dölger, F., *Regesten* 5, Nr. 3412, 3413, 3314.

45 Iliescu, O., Le montant du tribut payé par Byzance à l'Empire Ottoman en 1379 et 1424. RESEE IX, 1971, s. 432.

46 Murad II'nin Kilise Ayrımcılığı Politikası, Karlin-Hayter, P., La politique religieuse des conquérantes ottomans dans un texte hagiographique (a. 1437) Byzantion XXXV, 1965, s. 356.

47 Vacalopoulos, A.E., *History*, s. 78-87.

48 Thiriet, F., *Délibérations II*, Nr. 1306.

49 *A.g.y.*, Régestes II, Nr. 2149.

saldırıya geçip kısa bir direnmeden sonra kenti düşürdü. Yağmaya gerçi izin verdi, ama yakıp yıkmanın önüne geçmeye çalıştı. Fatihler 7000 kişiyi bir araya toplayıp bağladılar, köleleştirilmek üzere Türk saflarına götürdüler. Galipler kilise, manastır ve kamu binalarını soydular. Sultan dördüncü gün kente girdi. Yağmayı yasakladı, sipahi ve yeniçerileri yerleştikleri evlerden kovdu, bunları sahipleri hâlâ hayatta ise onlara geri verdi. Saygın kentlilerin çoğunu serbest bıraktı. Arkheropoeitos Kilisesini zaferinin nişanı olarak camiye çevirdi[50] ve kenti de kendi Has'ı olarak ilan etti.[51]

İmparatorluğun ikinci büyük kenti böylece nihai olarak Türklerin eline geçiyordu. 1387-1391 arasında kent I. Bayezid'in uydu yönetimi statüsünü kabullenmiş, 1391'de ise sultan kenti devletin topraklarına katmıştı. Ancak 1403'te Süleyman kenti imparatora geri vermek zorunda kalmıştı.[52] Oysa şimdi 1430 yenilgisini Grekler hiç de hayra alamet saymıyorlardı. Bu olay imparatorluklarının çöküşüne giden yolun başlangıcıydı sanki. 1435-1439 arasında Balkanlar'da dolaşan İspanyol gezgini Pero Tafur, Venedik'in limanı uzun süre savunacak durumu olmadığına tanık olmuştu. Garnizonun giderleri gelirlerden çok fazlaydı. Venedik üstüne 20.000 duka ödemek zorunda kalmıştı. Mali açıdan bu, zararına çalışan bir işletmeydi.[53]

Murad'ın ülkelerarası geniş alan planı açısından kentin stratejik önemi vardı. Kent onun Orta Yunanistan'daki üslerini güçlendiriyordu. Böylesine bir merkezî konum, Selanik'i gelecekte Latin müdahalelerinin alanı olmaktan kurtarıyordu, Murad bu yüzden Selanik halkının özgürlüğünü satın almakla kalmadı, halka eski mal ve mülklerini geri verip kentten dört bir yana kaçanların geri dönmelerini sağladı. "Selanikliler nerede rastlandılarsa tutulup zorla kente geri yollandılar... Kente yeniden yerleşenlerin sayısı bir ara iki bini bulmuştu."[54]

Ama Greklerin geri yollanmasıyla sorun henüz çözülmüş sayılmazdı, stratejik önemi olan her yerde olduğu gibi, Murad burada da Türklerin kolonileşmesini sağlamak istiyordu. Teselya'da yerleşmiş Türk ailelerini Selanik'e getirtmek için görevlilerine emir verdi. 1000 kişiyi bulan bu nüfus için kentte bir mahalle kuruldu.[55] Kentin koruyucu simgesi olan Kutsal Demetrios'un kilisesi dışında, geleneksel Hristiyan yapıları camilere ve

50 Vacalopoulos, A.E., *History*, s. 94f.

51 Anagnostos, Joh., 6. s. 4931, 17. s. 517, Kronikçi saldırı ve yağmaya tanık olmuştu, ayrıca bkz. ... *Tarihî Takvimler*, s. 61.

52 Vacalopoulos, *History*, s. 225, G. T. Dennis, kentin sultanlığa katılışını 1387 ilkbaharına tarihlendiriyor, ama o zamanlar sadece Vasallik ilişkileri egemendi. The second Turkish Capture of Thessalonica. BZ 57, 1964, s. 59, 61.

53 Tafur, Pero, s. 151 f.; Vacalopoulos, History, s. 95 giderler konusunda.

54 Anagnostos, Joh., 17. s. 517, 18. s. 518; 19. s. 520f.

55 *A.g.y.*, 21. s. 525; Dukas XXIX, s. 200.

dünyevi binalara çevrildi.[56] Ioannes Anagnostos, düzen ve güvenin yeniden kurulması yolunda Sultan'ın aldığı önlemleri övmek zorunda kalıyor, yiyecek ithalatını sağlamakta gösterdiği çabaları açıkça belirtmekten geri kalmıyordu.[57] Tıpkı I. Murad'ın yaptığı gibi II. Murad da gazileri dizginlemek ve Hristiyan halka toplum içinde daha güvenilir bir durum sağlamak amacıyladır ki, devlet kadrolarının ulemalaştırılmasına büyük özen gösterdi. Ama zor kullanmamak koşuluyla halkın İslamlaştırılmasından da vazgeçmedi. Selanik Rumlarının bir bölümü İslam'ın yolunu seçtiler.[58] Türkleşmek ve zafere ulaşan İslam'ı kabul etmek Anadolu Rumları arasında giderek aldı yürüdü. Geri kalan Greklerin birçoğu da 1437'de kendi anadillerini bile unutmuştu. Hatta Hristiyan papazları bile Türk geleneklerine göre giyinip kuşanıyor, Grekçeyi yalnız ibadet ederken kullanıyorlardı.[59]

Ama Rumeli'de durum hiçbir zaman bu düzeye varmadı. Orada Grekler ve Slavlar çoğunluktaydılar, kapalı yerleşimler hâlinde oturuyor, etnik ve kültürel özelliklerini koruyorlardı, arkalarında Ortodoks kilisesinin sağlam desteği vardı. Avrupa vilayetlerindeki Türkler genelde azınlıktaydılar. II. Murad zorbalık yoluna gidilmesine kesinlikle izin vermedi. Dukas onu, yoksullara acıyan, Hristiyanlara verdiği sözleri tutan insancıl ve iyiliksever bir hükümdar olarak tanıtıyor. Kâfirler karşısında kazandığı zaferlerini hiçbir zaman mağlupları yok etmek için kullanmadı. "Zalimce savaşların düşmanı, barışın dostuydu."[60] Ama bu övgü oldukça abartmadır. Murad gerçi savaşmak için savaş peşinde değildi, ancak hedefine ulaşmak için ne mal tanırdı ne de can. Yürüdüğüyolda barış olanakları varsa onlara da başvururdu. O ne Timuçin (Cengiz) ne de Timur'a benziyordu. Musa zamanındakilerle kıyaslarsak reayanın durumu katlanılabilir düzeye gelmişti. Vergi ve ödentilerini vaktinde ödeyenlere hiç zarar gelmezdi. Türkler öncesi koşullara oranla ekonomik yaşamda hissedilir bir gerilemeden söz edilemezdi.[61] Ama buradan, H. Pfeffermann'ın[62] yaptığı gibi, köylü ve kentlinin Türk boyunduruğundan genellikle coşku duyduğunu söylemek gerçeklere aykırı

56 Dukas, s. 201.

57 Anagnostos, Joh., 20. s. 525.

58 Vacalopoulos, A.E., *History*, s. 96.

59 Basel Konsülü için kaleme alınan 30.7.1437 tarihli bir muhtırada şöyle deniyor: "Notandum est, quod in multis partibus Turcie reperiuntur derici, episcopi et arciepiscopi, qui portant vestimenta infidelium et locuntur linguam ipsorum et nihil aliud sciunt in greco proferre nisi missam cantare et evangelium et epistolas. Alias autem orationes dicunt in Lingua Turcorum", Text bei Charanis, P., The Strife, s. 312.

60 Dukas, XXXIII, s. 228.

61 Babinger, F., Mehmed der Eroberer, s. 25.

62 Pfeffermann, s. 13.

düşüyor. Göçer Ulah (Valah) grupları ve Bosnalı Patarenler dışında Osmanlıları kurtarıcı olarak kabul eden yoktu.

Görüldüğü gibi II. Murad fetihlerinde çok dikkatli davranıyordu, 1439-1444 arasında Sırbistan'ın fethi sırasında da aynı şekilde davrandı. Kalelerin çoğu amansızca direniyordu. Örneğin Smederevo 1439'da ancak üç aylık bir kuşatma sonucu düşürülebildi. Novo Brdo ancak 1441'de teslim oldu.[63]

Padişah ülkenin her yanında askerî karakollar kurdu, Sırbistan'ı imparatorluğa bir uydu devlet olarak bağladı, sancak sistemini uygulamaktan vazgeçti. Sırp despotu Curca'nın (Djurdja) oğullarının baştinalarını yine onlara bıraktı, onları ancak sürgünde yaşayan babalarıyla fesat kurmaya çalıştıkları sırada gözaltına aldı. Kendi seleflerinin yaptığı gibi manastırları haraç, ispenç ve başka ödentilerde bulunma zorunluluğundan uzak tuttu.[64] Askerî güvenlik açısından Belgrad yönündeki anayollar boyunca irili ufaklı hisarlardan oluşan bir güvenlik ağı kurdu. Sırpların yaptıkları gibi palankalar yaptırdı. Bunlar toprak seddi ve hendeklerle çevrili olan kazıklı koruganlardı. Palankaları stratejik bir savunma sistemi hâlinde yaygınlaştırdı.[65] Sırbistan böylece Osmanlı Devleti'nin kenar kesimi içinde yer alıyordu.

Bosna'ya karşı yürütülen harekât ise başka türlü gelişti. 15. yüzyılın ilk yarısında Bosna ekonomik açıdan hissedilir bir atılım yaşamıştı. Madencilik doruğuna ulaşmış, ihracat artmış, Ragusalıların ticaret kolonileri buralarda kumaş ticareti yaparak iyice gelişmişlerdi. El zanaatları bu gelişmeden payını alamazken zenginlik sadece madenci kesimin hesabına artıyordu.[66] Oysa ülkenin doğusunda Praça, Foça, Goraça gibi madenci odaklarında Bosnalı tüccarlar küçük kazançlarla yetinmek zorundaydılar. Gümüş ticaretini ise Dubrovnikli merkatorlar tekellerine almışlardı. Boşnaklar olsa olsa *socii tractantes* [komisyoncu] olarak iş görüyorlardı. Kurşun ticaretini yine de kendi ellerine almayı başardılar, çünkü bu maden gümüş kadar yüksek kâr bırakmıyordu. Bu yüzden de Ragusalıların ilgisini pek çekmiyordu. Foça ve Goraça'daki balmumu ticareti de Boşnakların elinde kaldı. Gümüş ticaretindeki tekelin yabancıların elinde kalması ekonomik bakımdan güçlü, politik bakımdan etkili tüccar kesiminin oluşmasını engelliyordu. İçerdeki anarşiden ötürü krallığın korunmasından yoksun kalan tüccarlar bu kez banların ve küçük soyluların insafına kalmışlardı.[67] Merkezî otorite, kendi istikrarına yarayacak olan böyle bir şansı elinden

63 Dostijan, J.S.

64 Djurdjev, B., Srpska erkva, s. 20.

65 Mladonoviç, M., s. 167f.

66 Kovaçeviç, D., Prilog prouçvanu zanatstva ... GIDBH X, 1959, s. 294.

67 *A.g.y.*, Trgovina, s. 116f., 121f., 135.

kaçırıyordu. Daha 14. yüzyıl ortalarından beri kralların imtiyazında olan gümüş madenciliği korkunç kazançlar bırakıyordu. Orta ve Batı Avrupa madenciliğinde 1350 sonrasında patlak veren ekonomik bunalımlar yüzünden Sırbistan ve Bosna'nın eline benzersiz fırsatlar geçti. Uluslararası büyük ticarete girebilir, ekonomilerini düzeltebilirlerdi ki bu da merkezî vurucu gücün gelişmesine yarayacaktı. Slovakya ve Macaristan'dan Bosna'ya gelen Saksonyalı madenciler yeni teknik bilgileri de birlikte getirdiler. Yerli üreticiler bu bilgileri hemen uygulamaya başladılar. Böylece sömürü o zamanın Alman Bohemya'sındakiyle boy ölçüşecek düzeye vardı. Bosnalı magistri experti İtalya'da, örneğin Napoli Krallığında saygı gören uzman kişilerdi.[68] A. Laube, Saksonya'daki cevher madenciliğinin 1350 sonrasındaki bunalımına değinmekte, bu işletmelerin, pahalı araçların kullanımını gerektiren ekonomik ve teknik zorunluluklarla baş edemediğini belirtmektedir. Basit meta üretimine özgü üretim ilişkileri bu yüzden üretici güçlerin gelişmesini engelliyor, dolayısıyla feodal sistemle çatışmış oluyordu. Sermayenin ilk birikim süreci başlayıp madenciliği yeni ekonomik ve teknik araçlarla yürütmek üzere feodallerle tüccar sermayesi bir araya geldiği anda, yani 15. yüzyılın ikinci yarısında artık söz konusu bunalımı aşacak koşullar da olgunlaşmıştı [89 –*Y.Ö.*].

Saksonya gümüş madenciliği 1470'ten sonra beklenmedik bir atılım gösteriyor.[69] Bosna'daki gelişmelerse, erken-kapitalist bile değildi, feodal ilişkiler düzeyindeki basit meta üretimi düzeyini bile aşamadı. Ama 1350'lerde başlayan madencilik krizi yüzünden Batı'da zaman zaman patlak veren çöküntü ve üretim boşluklarından çıkar sağlama fırsatını buldu, üretimde devrim yapamamakla birlikte yeni teknikler kullanma olanağına kavuştu.

Bosna kralından maden işletme ayrıcalıkları koparan Ragusalılar yerel işletmecilerle kolayca rekabet ederek, Bosna'yı siyasal düzlemde zayıflatmaya, kendilerine ek maddi üstünlükler sağlamaya çalıştılar. Oysa doğru dürüst işleyen bir krallık mekanizması onları bu fırsatlardan yoksun bırakabilirdi.[70] Ragusalılar isteklerini kolayca kabul ettirebilmek için kralı mali açıdan bağımlı hale getirmeye çalıştılar. Kral II. Tvertko Türkleri bazı hisarlardan püskürtmek amacıyla 1430'da gümüş cevherlerine karşılık 32.000 duka altın istediğinde, Dubrovnik Cumhuriyeti bu istekleri geri çevirdi.

68 *A.g.e.*, s. 139, 140f, 151 "Sakson"lar öncelikle Zips, Schemnitz ve Kremnitz kökenlidir, ilkin Bosna, sonradan Türk belgelerinde rastlanan "sas" terimi Alman madencilik hukukuyla ilgilidir. Beldiceanu-Steinherr, I./Beldiceanu, N., Un règlement, s. 147.

69 Laube, A., Studien über den Erzgebirgischen Silberbergbau von 1470 bis 1546. Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte Bd. 22, Berlin 19762, s. 271-273.

70 Boziç, s. 68.

Bosnalı tüccarların sermaye azlığı böyle bir istemin yerine getirilmesini engellemişti.

Bu istemlerin olumsuz sonuçları, kendisini Katolik kilisesinin ve Katolik prenslerin tüm ülkede Patarenleri kovuşturmaya ve Rafızilikle suçlamaya başlaması oldu. Bosna kilisesinin maniheist ve Bogomil sayılan yandaşları vahşice izlenip kovuşturuldular. 15. yüzyıl başında Akdeniz'in Napoli, Sicilya, Katalonya ve Roussillon gibi pek çok yörelerinde köleleştirilmiş Bosna Patarenlerine rastlanıyordu. Köle ticareti Dubrovnik ve Venedik'te en parlak çağını yaşıyordu.[71]

Katolik kilisesi aslında Rafızilerin köle olarak satılmasına izin veriyordu. Bosna Orta Çağ sonlarına doğru böylece bir köle deposu hâline geldi. Köylüler "Rafızidir" diye yakalayıp götürüyorlardı. Paralı askerler Bosnalı Vlasteliler ve Dubrovnikli tüccarlar insan kaçırmakta birbirleriyle yarış ediyorlardı. Ostoya ve II. Tvertko gibi çevresine pataren danışmanlar toplayan ve onları diplomat olarak görevlendiren güçsüz krallar[72] gerçi bu olayları protesto ediyorlardı, ama önleyecek yetkileri yoktu. En kötü örnek Vlastelilerdi. Gerçi Dubrovnik Cumhuriyeti, yurttaşlarına "insan eti ticareti" yapmalarını yasaklıyordu, ama tüccarlar yine de bir yolunu bulup bu kârlı ticareti sürdürmekten geri kalmıyorlardı. Köleler *pro uso suo* daima kabul görüyordu.[73] Bunların çoğu genç kadınlardı. Kadın kölelerin yaşları 10 ile 30 arasında değişiyordu. Başlıca köle tüccarları ise Venedikli, Giritli, Bari, Marsilya ve Mayorkalıydılar.[74] Bosna kilisesine bağlı olup kralın veya nüfuzlu vlastelilerin hizmetinde çalışan gospodin ve cedi'ler ile ilişki kuran patarenler ise sapkın (Rafızi) inançlara sahip de olsalar, Ragusalı ve Venedikli tüccarlara yem olmaktan kurtuluyorlardı. Örneğin Gost Radin, Dubrovnik'teki Rastoslav Pavloviç ve Styepan Kovaç yanında elçi olarak bulunuyordu. Cumhuriyet, kendi topraklarına sığınmak istediği takdirde kendisine bir ev bağışlayacağını ve din serbestisini orada sürdürebileceğini garantiliyordu. Gost bu garantiden yararlandı ve 1467'de Ragusa'da öldü.[75]

M. Loos'un bu tür örneklerden çıkardığı sonuca göre, Bosna kilisesi ülke içindeki egemen doku içine çöreklenmiş bir soylular kilisesi hâlini

71 Verlinden, Ch., Patarins ou bogomiles réduits en esclavage. Studi in onore di A. Pincherle, Bd. 2, Roma 1967, s. 683-700.

72 Fine, Upoga, s. 24.

73 Vinaver, V., s. 126f., 129. B. Krekiç, Dubrovnik'teki noter belgelerinden Bosnalı patarenlerin yaptıkları birtakım satışları derlemiş. Bu satışlar 13. yüzyıla kadar geriye gidiyor, örneğin bir Ragusalı 1282'de Bosnalı bir kadın köleyi Akkonalı birine 8 gros bedelle satmış vb. Dubrovnik, Nr. 25, s. 171; Nr. 24 ebenda. Deutlich stieg die Kurve in den 70er Jahren des 14. Jh. bis 1400 an: Nr. 310, 331, 438 usw.

74 Vinaver, V., s. 132, 139.

75 Sunjic, M., Jedan novi podatak o Gostu Radimi i njegovoj sekti. GIDBH XI, 1960, s. 266-268.

almıştı. Bu kilisenin ilk sıralarındaki kral ve vlasteliler gospodin unvanını taşıyorlardı.[76] Ama bu olaylara bakıp onlardan, krstyani ve vlastelilerin merkezî otoriteye karşı ittifak kurdukları sonucunu çıkarmak yanlış olur.[77] J. V. A. Fines'in araştırmalarına göre, 1391-1443 arasında soylu ailelerden yalnız yedisinin cedi ve gosti'lerle bağları vardı. O nedenle Bosna kilisesinin soylularca desteklendiğini söylemek biraz abartmak oluyor.[78] Üstelik tam tersine krallar onları feodal soylulara karşı mücadelelerinde kullandılar.[79] Krallık onlara ancak bir Haçlı Seferi tehdidi altında kaldığı zaman yüz çevirdi. Fransiskanlar bu durumu Kral Styepan Tomas'ın (1443-1461) açıkça yüzüne vurdular ve onu dönek ilan ettiler.[80] Dinsel toplantılara krstyaniler yalnızca zenginleri kabul ediyorlardı, çünkü verilen sadakanın dinsel hiçbir ağırlığı yoktu onlar için. Bu gerçeği Benedetto Cortugli "Della mercatura mercante perfetto" adlı bir yazısında 1453'te açıkça belirtiyor.[81] Gost Radin 1437'de binlerce altını efendisi adına Dubrovnik'e kaçırıp Cumhuriyetin verdiği rüşvetlerle palazlanma yolunu bulmuştu. Ama Bosna ve Hersek bölgelerinden kaçan köylüler yararına yine de hiçbir yardımda bulunmadı. Öldükten sonra geriye sadece altın sikke olarak 5640 dukalık bir servet bıraktı.[82]

Bosna kilisesinin devlet ve toplum üzerindeki etkisinin yine pek fazla olmadığını kabul etmek lazım. Krallar arasında yalnızca Ostoya bağlıydı bu kiliseye ve bu kilise, köylülerin dinsel pratiğiyle pek ilgilenmeyen bir rahipler topluluğu olmaktan öteye gitmedi. Ne kilise örgütü ne de papazlık eğitimi konusunda sağlam bir yapılanmaya yönelebildi. Fransiskan tarikatının Bosna'da 1459-60 yıllarındaki baskı ve kovuşturmaları sonunda dağıldı. Düalist küçük kilise konventlerini (konvansiyon) bir yana bırakırsak, inançların üç ayrı yola yöneldiği görüldü: krstyani, Grek Ortodokslar ve Katolikler. Ama bu dinlerin hiçbiri halk arasında doğru dürüst kök salamadı.[83]

---

76 Loos, M., s. 296, 303.

77 Historija naroda Jugoslavie I, s. 566.

78 Fine, s. 271; *a.g.y.*, Upoga, s. 20, 24.

79 Saniek, F., s. 161.

80 "... quia Manichaeorum, qui in regno suo et munere et potentia excrevisse noscuntur, arbitrentur esse fautorum, cum videant eos secum continua conversatione misceri, eumque primariis illorum, quos electos vocant, reverentiam quandum honorificentiamque deferre" Zitiert von Sanjek, E., s. 161, A. 4.

81 "Et specialmente nella nostra patria (Kroatien, E.W.), la quale trahe non. sò che dal rito de'i Bosnesi, li quali seguono l'costume de Manichei, honorando li ricchi: et ricevendoli volontieri nelli loro hospiti, et discaciandoli poveri, allegando seguir in ciò ordine di Dio, et della fortuna". Brescia 1602, s. 138, zitiert bei Sanjek, s. 161, A. 3.

82 Vgl. Solovjev, A.V., Le testament du Gost Radin. Mandicev Zbornik, Roma 1965, s. 141-156.

83 Fine, s. 275f.; 386f.; *a.g.y.*, Upoga, s. 27.

Bosna kilisesini ve devleti destekleyen kilise olmadığı için, köylüler de ne buna ne de ötekisine karşı yükümlü hissediyorlardı kendilerini. Köle avcılığı, ransiskanların çabaları ve Macar "haçlıları"nın baskınları onları Türklerin yararlanmayı becerdikleri bir ortama sürükledi. Türkler onlara özgürlük vaat ettiler. Son kral Styepan Tomaseviç'in (1461-1463) Papa II. Pius'a yazdığı bir mektupta şunları okuyoruz: "Türkler benim krallığımın topraklarında pek çok hisarlar inşa etti, köylülere karşı ise çok dostça davranıyorlar. Kendilerine katılan tüm köylülerin özgürlüklerine kavuşacağına söz veriyorlar... Köylülerin bırakıp gittiği Magnatlar bile kalelerinde uzun süre direnemediler."[84] Buna benzer taktikleri 16. yüzyılın kaynakları Banat, Güney Macaristan ve Slovenya bölgeleri için de doğruluyor.[85]

Bosna'nın Osmanlılar açısından stratejik bir önemi vardı, Güney Avrupa'nın en büyük devlet gücüne sahip olan Macaristan'a doğru bir çıkış kapısıydı.[86] Daha I. Murad, Niş'i aldıktan sonra akıncılarını buralara yollamıştı. 1388'de Bosna'ya Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa komutasında ikinci kez baskın verdiler, ama Bileç dolaylarında bir şamar da yediler. Kosova Polye muharebesinden sonra sınır boylarını aralıksız bastılar. Üsküp (Skopye) 1392'den sonra bu kuvvetlerin çıkış noktası oldu.[87] İsa Bey 1424'te yine buradan yola çıkarak bir keşif harekâtına kalktıysa da, II. Tvertko'nun kararlı direnişiyle karşılaşınca başarısızlığa uğradı.[88] II. Murad'ın tahkim edilmiş yörelere karşı başlattığı sistemli harekât sırasında bütün bu kaleler hiç savaşmadan teslim oldular.[89] Gerçi Sarayevo ve Hodiced[90] kaleleri direndi, ama Doğu Bosna düştü ve II. Tvertko 1428'de yılda 25.000 duka haraç ödemeye mahkûm oldu.[91]

Haracın vaktinde ve tam olarak ödenmediği 1439-44 arasında Murad başka kentleri de işgal etti ve krallığın tümünü sultanlığına katma düşüncesine kapıldı.[92] Tahttan çekilmesi ve yeni bir Haçlı Seferiyle birlikte planları suya düştü, ama bu planı II. Mehmed yeniden ele alacak ve gerçekleştirecekti.

---

84 Quelle bei Racki, F., Bogomili i Patareni. Rad Jugoslavenska Akademij'a znanosti i umjetnosti, sv. 8, Zagreb 1869, s. 169.

85 Djurdjev, B., *O utiçayu*, s. 34.

86 Şabanoviç, H., *Bosanski Pasaluk*, s. 39.

87 *A.g.y.*, Pitanje, s. 37f.

88 Dubrovnik'in Kral Sigismund'a gönderdiği 27.4.1424 tarihli bir yazıda şöyle deniyor: "... Verum, quia idemdominus rex Bosne provisus erat, magnum sibi damnum inferre non potuit, sed quantumcumque predam habere potuit, secum duxit, exiens de Bosna." Jorga, AT., Notes et xtraites II, E. 221f.

89 Radoniç, J., s. 460.

90 Şabanoviç, D., *Bosanski Pasaluk*, s. 27-31.

91 Kovaçeviç, D. Prilog, s. 258.

92 Şabanoviç, D., *Pitanje*, s. 40, 47.

Sırbistan'dakinden farklı olarak burada İslamlaştırma beklenenden önce başlatıldı. Aynı zamanda yeni Türk kolonileri oluşturuluyor ve Bosna, Müslümanların Rumeli'deki kalesi hâline getiriliyordu.

Bu alandaki ilk girişimler 1386'ya kadar uzanır, ama bunların sonuçları henüz alınamamıştı. D. Mandiç, tarihsel gerçeklikten çok hayal dünyasına hitap eden bir dizi rakamlar ileri sürüyor. 1453 ile 1463 arasında Patarenler yığınlar hâlinde İslam'a geçmişler. Bosna-Hersek'te bunlar 80.000'i Rafızi olmak üzere 750.000 Katolikmiş. 1463 ile 1489 arasında bu din değiştirme olayları yavaşlamış. Yerel halkın sadece yüzde 12-13 kadarı geçmiş muzaffer İslam'dan yana. Ama Katolikler inançlarından vazgeçmeye gönüllü olmadıklarından kovuşturmaya uğramak zorunda kalmışlar.[93]

John V. A. Fine, İslamlaştırma söz konusu olmadığı gibi, Türk kaynaklarında krstyanilerin kitle hâlinde ihtida ettiklerine ilişkin bilgiler olmadığını belirtiyor. Türk kayıt ve defterleri ihtida edenlerin yöreden yöreye değiştiğini ve İslam'ın pek yankı uyandırmadığı birtakım yöreleri açıklıyor. 1528-29 yılının (tahrir) kadastro kayıtlarından çıkan görüntü şudur: Bosna sancağında 19.610 Hristiyan (Ortodoks ve Katolik) ve 16.935 Müslüman hane kayıtlıdır. Zvornik sancağında 13.112 Hristiyan ve 2654 Müslüman, Hersek sancağında 9588 Hristiyan ve 7077 Müslüman hanesi vardır.[94] İslam misyonu daha başından beri büyük bir çabayla yürütüldü ve 17. yüzyıla kadar sürdü.

1435'te yeniçeri komutanlarından Çavuş Bey, Bitolye'de (manastır) bir vakıf kurdu, İslam öğretisinin burayı yurt edinmesi dileğinde bulundu.[95] Sultan ve beylerbeyi kentlerdeki güvenilir Müslümanlara evler ve araziler bağışladılar. Köylerdeyse dervişler pataren ve Katolik köylüleri ikna yoluyla İslam'ı kabul etmeye çağırıyorlardı.[96] Fransiskan ve Ortodoks (Sırp) rahipleri, krstyanileri kendi mezheplerine zorla yöneltmeye çalışırken İslam misyonuna çok daha güven verici koşulları da sağlamış oldular.[97] 1437'de minoritlerin vikarı (papaz) Jakob da Marchia, Türklerin Katolik tapınaklarını ve dilenci tarikatlarının manastırlarını tahrip ettiği yolunda şikâyette bulun-

93 Mandiç, D., *Etnicka povijest*, s. 138, 140, 160, 216.

94 Fine, s. 385; Barkan, Ö.L., Essai, s. 32. "Duca di Santo Saba" bölgesi 1448'de Herzegovina (Hersek Ülkesi) olarak bağımsız hale geldi. Bugünkü sınırları ötesinde Dalmaçya'nın bazı kesimleri yanında, Novibazar ve Montenegro'nun (Karadağ) kimi yörelerini de kapsıyordu.

95 Kalesi, H., Najstrarija vakufnama (vakıfname) Jugoslaviji, Prilozi za orientalnu filologije X/XI. Sarajevo 1960-61, s. 55, 65. Vakfın kuruluş nedenleri bu belgede şöyle açıklanıyor: "Bu zavallı dünya coşku ve sevinç yuvası değil, kötülük ve acıların mekânıdır; yaptığı hayır geçici, sakinleri ise gelip geçici... Verdiği sözü tutmaz, sonunda çöküp gidecektir. Oysa vakıf güzel bir eserdir, yararı dünyanın sonuna kadar sürer. Dileriz ki bu servet mahşere kadar sürsün." s. 66.

96 Filipoviç, N., *Pogled*, s. 131, 143.

97 Okiç, M.T., s. 117.

du. İki yıl içinde 16 kadar konvent onların etkisinin kurbanı olmuştu.[98] II. Tvertko'nun 1436'da Katolikliğe geçmesinin olumsuz yankıları kuşkusuz ki olmuş, öte yandan Styepan Tomas'ın krstyanilere çektirdiği eziyetler Bosna köylülerinin bir bölümünün krallıktan kopmasına yol açmıştır.[99] Katolik belgelerine göre Tomas, 1450'de Katolik olmayı reddeden ve Hersek'e kaçan en az 40.000 kadar Pataren'e işkence çektirmişti. Gerçi bu kovuşturma ve tehcir hareketi kitlesel bir tehcir hâlini almadı, ama Bosna kilisesi yandaşları papanın Hristiyanlığından çok İslam'a bu baskılar yüzünden yaklaşır oldular.[100] Nedir ki son Bosna kralının gösterişli bir şekilde rota değiştirmesi bile ülkesini Türk istilasına uğramaktan kurtaramadı.

Türklerin Bosna'daki başarıları Macaristan'da hemen yankı uyandırdı. Yukarılarda söz ettiğimiz üzere, Konstanz konsülü ve Bohemya sorunu Kral Sigismund'u 1414'ten beri telaşlandırıyor, onun Stefan'ın tahtını savunma çabaları giderek boşa çıkıyordu. 1432'de yağmalayarak ilerleyen Osmanlı birlikleri Zara'ya ve Adriyatik kıyılarına ulaştılar. Sigismund'un Asya'daki müttefikleri olan Kara Yuluk ve Şahruh ise Doğu Anadolu'daki kuvvetlerini birleştirerek sultanlığı tehdit eder duruma geldiler. II. Murad bunun üzerine Rumeli'deki birliklerini geri çekerek Doğu sınırına sürdü.[101] Nedir ki Batı'dan bunca kuvvetin çekilmesi durumun ciddiliğini gizleyemezdi. Macar kralının giriştiği sosyal reformlar zaten tehlikeye düşmüştü. Magnatlar serfliğin kaldırılmasına karşı direniyor, köylüleri yine eskisi gibi soyup soğana çeviriyorlardı.[102] Aralıksız süregelen baskı ve keyfîlik 1437-38'de Transilvanya'da büyük köylü ayaklanmalarına yol açtı, oysa feodal birlikler Türklere karşı savaşa hazır bekler durumdaydılar. 1437 Ocak ayında Türk akıncıları Transilvanya'da birdenbire ortaya çıktılar. Sigismund o sırada Prag'da oturuyor, Voyvoda Peter Cheh'e mektup yazıyordu: İnsanlara vahşi kurtlar gibi saldıran kan düşkünü Türklere karşı krallığını savunmak için her şeyi yapmaya hazırdı. Ama bu kez Doğu'dan 1432'dekine benzer bir yardım gelmiyordu. Ayaklanan köylüler kargaşadan faydalanarak şatoları ve manastırları yakıp yıktılar.[103] Köylülerin ilkin kralı tehdit etmek istedikleri yoktu. Ama onun kendilerinden yana çıkmadığını fark edince seslerini yükselttiler; yalnız soyluları değil, feodal devleti ve krallığı yok etmek iste-

98 Jorga, N., *Notes et extraites II*, s. 345f.

99 Solovjev, A., Saint Gégoire, patron de Bosnie. *Byzantion XIX*, 1949, s. 271.

100 *A.g.y.*, Le Témoignage de Paul Ricaut sur les restes du bogomilisme en Bosnie. Byzantion XXIII. 1953, s. 84; *a.g.y.*, Fundayayiti, patarini i kudigeri... Zbornik radova Akademija znanosti i umjetnosti knj. 21. Zbornik radova Vizantoloskog Instituta SAN, knj. 1. Beograd 1952, s. 144.

101 Stromer, W. v., König Sigismunds Gesandte in den Orient. Festschrift für H. Heimpel, Bd. 2, Göttingen 1972, s. 609.

102 Acsady, I., s. 103f.

103 Pasco, St., s. 57.

diler.[104] Nedir ki bu eğilimleri ancak en radikal gruplar, en yoksul köylüler destekliyordu. İsyancıların çoğu kötü uygulamalara son verilmesini, eski hak ve hukuka dönülmesini, kralın tek ve mutlak egemenliğini istiyorlardı.[105] Radikal gruplar Macaristan'da açık ve gizli yandaşları olan Taborit'lere yöneldiler.[106] Kent yoksullarının yardımıyla Klausenburg (Cluj) ele geçirildi, ama Siebenburglu Saksonların feodalleri tutması 438 Ocak ve Şubat'ında isyanı boğdu.[107]

Sigismund 9.12.1437'de Znaim'da (Znoymo) ölmüştü. Taht kavgalarından yararlanan Türkler ilkbahar ve yaz gelince Siebenburg yaylalarını bastılar. Güney Macaristan'ın küçük banlarından biri olan **Yanoş Hunyadi** harekete geçti. Ailesi paralı askerlerin subayları olarak hizmet etmiş kişilerdi, oldukça geniş toprakları vardı, bu yüzden feodalleri birleşmeye çağırdı. Toplanan feodal rantların hemen savunmaya harcanmasını sağladı. 1439'da Szöreny bölgesinin banı oldu, bu sıfatla sınır kesiminin güvenliğini üstlenmiş oluyordu. Hunyadi artık yalnız savunmayla yetinmiyor, püskürtme savaşı veriyordu. Bulgaristan'a baskın verip akıncıları yok etti, Siebenburg'a sızan düşman bölüklerini yıldırdı. Bu başarılar kendisine Siebenburg voyvodalığını getirdi, böylece Temeş kontu ve Belgrad genel komutanı oldu. Artık tüm Macar cephe birlikleri onun komutası altındaydı.[108] Önceki efendisi, Kral Sigismund'un yaptığı gibi, köylü dostu bir siyaset izledi. I. Acsady onun yurdunu Türklerden böylece kurtardığını yazıyor.[109] Serflerin toprağı terk edemezliğine karşı çıktıysa da köylülerin bu hareket serbestliğinin bazen, örneğin 1452 ve 1454'te bir yıl ertelendiği oluyordu. Hunyadi, köylülerin Rusya ve Bohemya'da görüldüğü gibi, kuşaktan kuşağa geçen serflik statüsünü yumuşatmayı gerçi başardı, ama ortadan kaldıramadı.[110] Ne olursa olsun o köylülerin gözünde ılımlı bir senatördü ve onları ülkenin düşmanlarından koruyordu. Hunyadi feodal savaş tekniğini bırakıp köylüleri askere çağırmaya başladı. Bu alanda Taboritlerin deneyimlerinden yararlanıyordu.[111]

---

104 *A.g.y.*, s. 106.

105 Acsâdy, I., s. 109f.

106 Pasco, St., s. 53-57. Acsady'nin s. 109 karşı görüşü pek kabul edilemez, çünkü ayaklanmadaki sınıfsal farklılıkları görmüyor ve serf, özgür köylü, topraksız gibi farklı sosyal tabakaları homojen bir kitle olarak kabul ediyor.

107 Pasco, St., s. 100f.

108 Szekely, Gy., s. 14f.

109 Acsady, I., s. 114.

110 Szâkely, G., Gesellschaftlicher Vorgang osteuropäischer Art zwischen der Mitte des XV. Jh. und 1514: Macaristan'da serflerin göç haklarını yitirmeleri. Festschrift für J. Macürek, Brno 1972, s. 56f.

111 Macürek, J., s. 143.

II. Murad ise, 1440'da kuzeydeki Hristiyan savunmasının merkezî ucu olan Belgrad'a doğru harekete geçip tüm Sırbistan'ı boyunduruğuna alma ve Macar savunmasını çökertme vaktinin geldiğine inanmıştı. Ateşli silahlar, mayınlama (lağım) taktiği ve cesaret Belgrad'ı baskınlardan korudu.[112] Nedir ki 1441'de Güney Macaristan'da çapulculuk yapan akıncılar Hunyadi'nin birliklerini bir anda kökünden temizlediler.[113]

Türk ordusu Valahya'daki yüksek feodal soyluların desteğiyle Transilvanya'ya sızdı. Hunyadi'nin elinde bu kuvvetleri durduracak güç yoktu. İlk çatışmada Macarlar çekilmek zorunda kaldılar. O zaman genel komutan halka hitap etti, köylülere kentlilere seslendi, onları silah altına çağırdı. Ne olduklarını şaşıran Osmanlılar geri püskürtüldüler. Bunun üzerine Murad, birliklerini Anadolulu yeniçeriler ve yayalarla güçlendirdi. Hunyadi, Valahya halkına ormanlara doğru çekilmelerini, hayvanlarını ve yiyeceklerini birlikte götürmelerini öğütlüyordu. Türkler böylece bakımsız besinsiz kaldılar. Yiyecek maddeleri aramaya koyuldular ve Macarlar karşısında giderek tutunamadılar. Yeniçerilerle giriştiği bir muharebede Hunyadi, Taboritlerin savaş arabalarını cepheye sürdü, muhafız köle bölüklerinin saldırısı kırıldı, Türk ordusu tam bir yenilgiye uğramıştı. Bu zaferden sonra Hunyadi, savaş sonucunu belirlemek açısından süvarilerin değil artık piyadenin önem kazandığını görüyordu. Tüm savaş taktiğini bu yeni bilgiler üzerine oturtacaktı.[114]

Batı'da, her şeyden önce Roma'da bu haberlerin boşuna bir sevinç veya coşku olup olmadığı kaygısı hâkimdi. Yeniçerilerin yenilmezliği konusundaki efsane yıkılmış, Türkleri Çanakkale Boğazı'ndan öteye atmanın vakti sanki gelmişti. Papa IV. Eugen Hristiyanlığa yeni bir Haçlı Seferi çağrısında bulunuyor, Kardinal Julian Cesarini'yi bu seferi hazırlamakla görevlendiriyordu. Haçlı Seferinin önderliğini, Polonya ve Macaristan kralı III. Vladislav Varnenczik (1434-1444) üstlenecekti; komutanlıklarını ise Hunyadi ile Sırbistan'ın eski despotu Georg Brenkoviç yapacaktılar. Murad Küçük Asya'da Karamanoğullarıyla uğraşa geldiği için koşullar elverişli görünüyordu. Dubrovnik'in tasası ise Sultan'ın yenilip yenilmediğini, hatta hayatta olup olmadığını öğrenmekti. Hunyadi, Brankoviç'e yazdığı bir mektupta, hele 30.000 zırhlı süvari Sırbistan'a bir baskın yapsın, Osmanlılar hemen Asya'ya kaçıverir, diyordu.[115] Oysa Macar banı, kendi yaya kıtalarına ve savaş arabalarına daha çok güveniyordu. Öncü birliklerinin çekirdeğini pa-

112 Szèkely, Gy., s. 15.

113 Löwenklau, Job., XIV, s. 509.

114 Szekely, Gy., s. 15f.

115 Cvetkova, B., bitka, s. 198.

ralı askerler ve köylü alayları oluşturuyordu. 1443 sonbaharında başlayan bu "uzun yürüyüş"e ateşli silahlarla donatılmış 600 savaş arabası ve taborit kesimden kiralık askerler eşlik ediyordu. Bu ordu Smederevo dolaylarında Tuna'yı zar zor geçti, Sırp ordusunun bir bölümü de bu Haçlılara katıldı. 3.11.1443 günü Niş yakınında verilen ilk muharebede Kasım Paşa yenik düştü, çünkü silahlı kuvvetler arasında, özellikle Turahan Bey'in akıncılarıyla eşgüdüm kurulamamıştı.[116] Bu bir rastlantı da değildi, çünkü Turahan kendi adamlarını ileride Anadolu'da reaya olarak kullanmayı düşünüyor, onları feda etmeye yanaşmıyordu, üstelik onların böyle bir savaşta şansları olacağına da inanmıyordu.[117] Niş zaferinden sonra Vladislov ile Hunyadi'nin yanına Sırp ve Bulgar bir yığın gönüllü katıldı. Özellikle Bulgar Voynukları ve yardımcı birlikleri bunlar arasındaydı. Sofya'nın başka savunma şansı olmadığından Murad'ın ayağını böyle koparmak istiyordu. Haçlılar Trakya'ya girebilmek için yeniden derlenip toparlandılar, ancak kâr ve buz onları dönmeye zorladı. Onları izleyen Türkler 1444 Ocak'ında Niş yakınlarındaki Kunoviça Dağı eteklerinde yeniden ağır bir yenilgiye uğradılar.[118]

"Uzun yürüyüş" şu iki gerçeği ortaya, çıkarmıştı: Birincisi, Rumeli ile Anadolu arasında gidip gelen ve devletin düalizmine engel olmasın diye hiçbir cephede tüm ağırlığıyla yüklenmeyen Osmanlı kuvvetleri artık yorgundu; öte yanda, sultanların Anadolu kadar Rumeli'ye de ihtiyaçları vardı, stratejilerini ona göre yürütmek zorundaydılar. Onların ikilemi de buydu.[119] İkincisi Türklere karşı kesin bir zafer, ancak Balkan ülkeleri bir araya gelip ittifak kurabildikleri zaman mümkündü. Ama bunun için de gerçekçi bir askerî planlama ve İtalya'dan doğru dürüst bir donanma desteği gerekti.

İşte II. Murad'ı en çok ürküten de buydu. Ordusunu yeniden örgütleyecek kadar nefes almak için Hunyadi ve Brankoviç ile uzlaşma yollarını arıyordu. 1444 Temmuz'unda Murad her ikisine de Edirne'de 10 yıllık bir silah bırakışması önerdi. Hunyadi ve Brankoviç'in onayı üzerine, Kral Vladislav, Szegedin'de kardinallerin hoşnutsuzluğuna rağmen anlaşmaya sadık kalacağına yemin etti. Ancak gayretkeş kardinal Cesarini planın hemen uygulanmasında diretiyordu, kralı sonunda yeminini bozmaya zorladı. Papanın duasına güvenilmeliydi, Venedik'in donanma desteği altında o yılın eylülünde Türklere karşı yeniden harekete geçilmeliydi.[120]

116 Macürek, J., s. 143; Szèkely, Gy., s. 17f.; Cvetkova, B., bitka, s. 205.

117 Cvetkova, B., bitka, s. 214.

118 *A.g.y.*, s. 209f.

119 *A.g.y.*, s. 217.

120 Babinger, F., Aufsatze und Abhandlungen I. s. 133f.

Ancak Venedik'in yeniden böyle silahlı bir girişimde bulunmaya hiç hevesi yoktu. Selanik'te uğradığı fiyaskodan sonra Murad'la barış içinde yaşayıncaya kadar neler çekmişti Venedik! 1433'te kardinallere gönderdiği elçilik mesajında Venedik Kral Sigismund'un bir daha Osmanlı düşmanı faaliyetlere kalkışmamasını istiyordu.[121] Ancak 4.12.1443'te Kardinal Julian Cesarini, Senato'ya Sofya'dan bir mektup gönderecekti. Venediklileri ayartmak istediği bu mektupta onların önüne bir yem atıyor, etkili bir donanma desteğine karşılık Gelibolu'yu Venedik'e bırakma olanağından söz ediyordu. Kardinalin Bizans'ın bu liman üzerindeki taleplerinden tek bir kelime söz etmemesi bir yana, Venedik'teki Serenissima bu öneriyi yarım kulağıyla dinliyordu.[122] 1444 Temmuz'unda ise gerek Papa gerekse III. Vladislav, Türkleri Avrupa'dan kovduktan sonra Gelibolu ve Selanik'i Venedik'e bırakacakları yollu sözlerini açık bir şekilde tekrarladılar. Bunun üzerine Venedik, bu iki limanı elde tutmanın kendilerine çok pahalıya geldiğini kibar, ama belirgin tonla vurguladı.[123]

Yalnız Venedik değil, bütün yükü hem de yabancı çıkarlar adına sırtlayacak bir donanma düzmeye Cenova da hevesli değildi. Üstelik bu iki deniz gücü, Osmanlıların yenileceğine ihtimal vermiyordu. Onların korkusu böylesine bir askerî macera sırasında ticaretin de tehlikeye gireceğiydi. Hristiyan ordusunun 1444'te başladığı geri çekilme onların bu kaygılarını haklı çıkarıyordu.[124]

Kardinal Cesari'nin duasını ve propagandasını yaptığı bir Haçlı Seferine karşı çıkmayı ne Venedik ne de Cenova uzun süre başarabildiler. Burgonya ve Ragusalılarla (Dubrovnik) birlikte 22 kalyonu donatıp denize açıldılar. Bu armada Çanakkale Boğazı'nı tıkayacak, Karadeniz kıyısı boyunca seyrederek karadaki kıtalara destek verecek ya da Trakya kıyılarında onları güverteye alacaktı.

II. Murad Szegedin uzlaşmasına güvenip ordusunun asıl ağırlığıyla Küçük Asya'ya geçmişti. Gerçi Karamanoğlu İbrahim Bey onun yoluna çıkmaya kalkışmadı değil, ama kudretli Sultan'a hemen boyun eğip yol açtı. Bu arada Sultan Manisa'ya geri döndü. Rumeli sınır boylarında savaşa hazır sadece 7000 kişi vardı. 20.000 atlı ve 2000 ikmal arabasını aşmayan Haçlı ordusu ilerleyişini sürdürürken Türk birlikleri de açık muharebeye girmeden yıpratma savaşı veriyorlardı. Hisarlarda ve kentlerde gizleniyor, Haçlılara bol kayıp verdiriyor, onları bezdiriyordu. Sis ve yağmurlu sonbahar ortamında Haçlı

121 Thiriet, F., Regestes III. Nr. 2317.

122 Pall, F., s. 462.

123 Thiriet, F., Regestes III, Nr. 2656 (5.7.1444).

124 Pall, F., s. 453.

yığınları kendilerini dost donanmanın beklediği Karadeniz kıyılarına doğru zar zor ilerliyordu. Fanatik Haçlılar Bulgaristan yolları üzerindeki Ortodoks kilise ve manastırlarını yağmalıyor, nerede mümkünse orada kilise ayrılıkçılarına işkence ve soykırım yapmaktan çekinmiyorlardı. Bu kepazelikler daha önceki "uzun yürüyüş"ten farklı olarak onlara katılmak istemeyen Slav halkın tüm sempatisini de sıfıra indirdi.[125]

Bu arada Halil Paşa'nın acele haber saldığı Sultan, Anadolu'dan 35.000 kişiyle geliyordu. Çanakkale Boğazı'nı balıkçı sandallarıyla aşan bu ordu zorlu bir yürüyüşle kuzeye doğru vurdu ve 10.11.1444 günü Varna'da düşmanla karşılaştı. Haçlı şövalyeleri iyi seçilmiş ve sağlam mevzilerden birdenbire saldırıya geçtiler. Hunyadi bu plana karşı çıkmıştı ve hemen hemen hepsi yok edildiler. Polonya kralı Walstatt'ta kaldı, Kardinal Cesarmi toz oldu ortadan. Ordunun geri kalan bölükleriyle vuruşarak kurtulmaya çalışan Hunyadi ünlü Kazıklı Voyvoda "kazıkçıbaşı"nın babası olan Vlad Dracul'un [veya Drakula] tuzağına düşüp esir oldu.[126]

Felaketin yankıları Batı'da şok etkisi yaptı. Zafer ümitleri birdenbire savrulup gitti. Kamuoyu bu yenilgiden Venedik ve Cenovalıları sorumlu tutuyor, ihanetle suçluyordu. Bu kuşkular konusunda F. Babinger şöyle diyor: "Birkaç olaydan açıkça anlaşılıyor ki Cenovalılar, hatta belki Venedikliler bile bu iğrenç para tutkusu yüzünden... Sultan'a önemli destekte bulunmuşlar."[127] Bu tahmin ve spekülasyonlara B. Cvetkova da yer verirken, hem ekonomik çıkarları söz konusu olduğunu hem de bu deniz kuvvetleri arasında eşgüdüm olmadığını belirtiyor. Ve sonunda Çanakkale ve İstanbul Boğazını kapatmakta Haçlı donanması etkisiz kalıyor.[128]

Nedir ki Venedik Senatosu bu suçlamalara şiddetle karşı çıktı. 15.2.1445 günü Roma elçisiyle Papa'ya gönderdiği bir bildiride, donanmanın yiyecek sıkıntısına düştüğü için elinden bir şey gelmediği açıklanıyordu.[129] Venediklilere düşmanca tavır takınan kronik yazarları bile böyle konuşuyordu: Donanma mevzilerini açlık yüzünden terk etmiş, yoksa para hırsı veya ihanet söz konusu değilmiş![130] Öte yanda St. T. Nedev, her iki kıyısı da Türklerin kontrolünde olan 100 km'lik bir deniz geçişinin yalnız 20 kalyona bırakıldığını söylüyor. Bu sorunun yalnız savaş gemileriyle çözülmesi ola-

125 Cvetkova, B., bitka, s. 257.

126 *Tarihî Takvimler*, s. 43; Babinger, F., Aufsätze und Abhandlungen I, s. 146f.

127 *A.g.y.*, s. 146.

128 Cvetkova, B., bitka, s. 245.

129 Thiriet, F., *Régestes III*, Nr. 2675.

130 "... Christianorum triremes fame coacte ... cuius rey causa multitudo paga norum hostium ultra ipsum strictum in Romaniam transacta fuit, que minine transire potuisset si galee ipse non fuissent coacte ipsam custodiam fame de relinquere." Krekiç, B., Ijçeşe, s. 2156.

naksızdı, üstelik Bizans denizden geçişi önlemek için ne karada ne denizde parmağını bile oynatmamış.[131]

Varna bozgunundan sonra Ragusa için tek umut, Vlad Dracul'un Papa'nın baskıları üzerine serbest bırakmak zorunda kaldığı Hunyadi Yanoş'tu.[132]

Ayrıca Venedik, Türk birliklerini çil para karşılığında İstanbul Boğazı'nın bir yakasından ötekine geçirmekle Padişah'ı yumuşatacağını sanmış ise yanılıyordu. Felaketler birbirini kovalayacaktı. Daha 1444 ağustosunda Venedik valisi, Dalmaçya ve Yunanistan kıyısındaki depremle Lepantos vb. kentlerin surlarının yıkıldığını ve üstelik Türk korsanlarının Evboa ve Tinos'daki hayvan sürülerini kaçırınca ekonomik yaşamın da felce uğradığını bildiriyordu.[133]

Venedik'in kronik para sıkıntısı paralı askerleri de çığrından çıkardı. Kastellanlar* sattıkları giyecek maddeleri karşılığında onların tüm maaşlarını ellerinden alıyorlardı, onlar da komutanlarına hep borçlu kalıyorlardı. Split kumandanı, Venedik Senatosuna gönderdiği bir mektupta, Türklerden daha çok kendi askerlerinden korktuğunu yazıyordu. Askerlerin paralarını bazen yıllarca alamadıkları oluyordu, giyim ve kuşamları çok kötüydü. Pek çoğu Türklere kaçıyor ya da teçhizatını satıyordu.[134]

1444'te Hunyadi Macar kral naibliğine seçildi. Küçük soylular, köylü, kentli onu destekliyordu. Osmanlıları sıkıştırma-ezme taktiğiyle Avrupa'dan atabileceğine inanıyordu. Ama ne İtalya'dan ne de güçlü monarşilerden para yardımı alabilirdi. O nedenle planını kendi gücüyle ve aynı umudu besleyen müttefikleriyle birlikte gerçekleştirebilirdi. Bunun için en başta Sırbistan ve Arnavutluk'taki Osmanlı karşıtı harekete güveniyordu.

1448'de Murad ordusunu saldırı savaşına hazır olacak biçimde yeniden örgütledi. Ancak bu kez 1443'te olduğundan daha zor koşullarla karşı karşıyaydı. Gerçi baronlar kendisine olağanüstü bir savaş vergisi ödemek için söz vermişti, ama fiiliyatta ödenen hiçbir şey yoktu. Öte yanda Hunyadi'yi kendisine bir rakip olarak gören Sırp despotu, askerî planları Türklere teslim ederek onlara Haçlıların geçeceği yollarını gizlice açıklıyordu. Hunyadi'nin niyeti ise İskender Bey ile birleşerek Türkleri birlikte yok etmekti, o neden-

131 Nedev, St. T., Von Szegedin und Konya bis Varna im Jahre 1444. Bulgarian Historical Review IV/1. 1976, s. 86f.

132 "Speramus quoque diem illam videre, qua tandem dextere vestre potencia populus vero Christianus incredibili metu periculuque liberabitur. Thalloczy-Gelcich, Nr. 322, s. 569; Nr. 337, s. 586, Székely, Gy., s. 19.

133 Thiriet, F., *Regestes III*, Nr. 2662, 2795.

[*Y.Ö.*] Kale veya şato koruyucusu asker.

134 Sunjiç, M., s. 282f., 269, 270f., 274.

le Balkan Dağları'nın kuzeyinden dolanarak ordusunu Güney Sırbistan'a sürdü. Murad Arnavutluk'tan çekildikten sonra İskender Bey'in hareket serbestisi artmıştı. İskender Bey, ilkin üsler konusunda Venediklilerle anlaşmalıydı ve bu amaçla 4.10.1448'de bir antlaşma imzalayarak Danya'dan vazgeçti, karşılığında yılda 400.000 duka kira alacaktı. Ardından kıtalarını toplayıp kıyıya doğru yöneldi. Nedir ki sultan ordusuyla bu düşman iki kuvvetin arasına çoktan girmiş bulunuyordu. 17 ve 19 Ekim 1448 tarihleri arasında Kosova Polye'de kesin sonuçlu bir meydan savaşı verildi. Macarların safında Çek ve Ulah (Valah) savaşçıları da yer alıyordu.[135]

Murad, yeniçerileri desteklemek üzere muharebeye savaş arabalarını da sürdü. Her iki tarafın yedeklere varıncaya kadar cepheye sürdüğü bu muharebe Türklerin lehine sonuçlandı. Hunyadi'nin savaş arabalarından ördüğü duvar parçalandı. Taboritlerden canlı kimse kalmayınca ordunun geri kalanlarına da Macar süvarisinin desteğinde kaçmak düştü. Arnavut kuvvetleri ancak 19 Ekim'de gelebildiler. Bozguna uğrayan Macar birlikleri Kosova'dan kaçarken İskender Bey'in öncülerine ancak 30 km. ötede rastlayabildiler. Yardım çok geç gelmiş, alın yazısı belli olmuştu.[136] II. Murad ve II. Mehmed 1443-1448 olaylarından içeride ve dışarıda birtakım siyasal sonuçlar çıkardılar. Şunu görmüşlerdi: Sahib-i mülkün ve akıncı komutanlarının güçleri zayıflatılmalı, merkezîleşmeye gidilmeliydi. Bunların dıştan gelen tehditler karşısındaki yıkıcı faaliyetleri devletin istikrarı açısından küçümsenemeyecek bir tehlike yaratıyordu. Akıncılar devlete ters düşüyor, sultan onlara güvenmiyordu. Feodal tımar sistemi artık emlak ve vakıf sistemine ters bir yöne oturtularak yaygınlaşmalıydı. Haçlıların "uzun yürüyüş"ünden sonra iç politikanın merkezine artık sipahi ve yeniçeriler yerleşiyordu.[137] Niş, Sofya, Varna, Kosova Polye muharebeleri ve donanmaların Boğazlardaki güç gösterileri sırasında sultanlar şu kanıya varmışlardı. Latinlerin müdahalesini önceden kesin olarak boşa çıkarmak için Hristiyan dünyasının son kalelerini daha Rumeli'de çökertmek! 1430'lu yıllarda Pero Tafur, Türkleri Bizans'ı ele geçirmekten alıkoyan tek şey Latinlerden çekinmeleridir, diye yazıyor.[138] İmparator VIII. Yoannis 1443'te Türklerin durumu çok nazik, onun için fırsat bu fırsat, kalyonlarınızı Ege ve Çanakkale Boğazına yollayın, diye sesleniyordu Venediklilere. Türkleri Yunanistan'da kovmanın kolay yolu buydu. Mistra despotu IX Konstantin, bu arada kayın-

135 Andreescu, St., Une Information negligee sur la participation de la Valachie â la bataille de Kosovo (1448). RESEE VI, 1988, s. 91.

136 Szèkely, Gy., s. 20; Macürek, J., s. 150-152; Pall, F., Skanderbeg et Ianco de Hunedoara. RESEE VI, 1968, s. 12f.

137 Cvetkova, B., bumka, s. 218.

138 Tafur, Pero, s. 137.

biraderi Kont II. Carlo Tocco ile anlaşıp Türklerin yokluğundan yararlanarak Korint yöresine girmiş, Theb ve Beotya'yı almıştı.

Pindus'taki Ulahlar ise Grek subaylarının komutasında Teselya'ya girip bölgedeki Yürükleri kılıçtan geçirdiler.[139]

1440'lı yılların acı deneyimlerini tartan II. Mehmed, Latin müdahalesinden kurtulmanın ancak şu kalıntı Bizans Devleti'ni işgal etmekle mümkün olabileceği sonucuna varmıştı. Ama bunun için yalnız askerî çabalar yeterli değildi, Türk olmayan kesimleri Osmanlı feodal sistemine bütünlemek yolunda çaba harcanmalıydı.

3. Hristiyan Sipahiler

Anadolu Beylikleri ve anti-feodal halk muhalefeti karşısında zafere ulaştıktan sonra I. Mehmed tımar sistemini yeniden sağlamlaştırdı ve bu sistemi, I. Bayezid gibi merkezî otoritenin temel desteği hâline getirdi.[140] Tımarlar mülk ve vakıf arazilerine karşı bir denge oluşturmalıydı, çünkü bu araziler Rumeli'deki Türk kolonileşme sürecinde gereğinden fazla güçlenmişlerdi. Sultanlar, tebaalarının savunma gücünden, yalnız **Akıncı, Martolos, Voynuk** ve **Yeniçeriler** olarak da yararlanmak istiyorlardı. Yüksek soyluların sürekli anti-Türk faaliyetleri onları genelde küçük Hristiyan feodallerine ya da köylülere yaklaştırıyordu ve Bulgaristan'da eski aristokrat ailelerden sadece birkaçı tımar edinebilmişti.[141]

Hristiyan sipahilerin izlerine daha I. Mehmed zamanında, özellikle 1413-1421 arasında Batı Bulgaristan'daki Visoka ve Znepolye bölgelerinde rastlıyoruz. Defterlerden birinde 5 Bulgarın küçük soylu ya da köylü sınıfından geldiği yazılıdır. Türklerin yolunda yararlıklar gösteren bu Bulgarlara bu nedenle tımarlar dağıtılmıştır.[142]

1431-1432 yıllarına ait Arnavutluk defterlerinden daha ayrıntılı bilgiler ediniyoruz. 335 tımardan 56'sı Hristiyanlara aitti ki bu da yüzde 16 tutuyor. Bunların 19'u babadan oğula kalmıştı. Belli ki bunlar I. Mehmet tarafından dağıtılmıştır. Peki, küçük Arnavut soylularını Türklere hizmet etmeye iten nedir? Bu etken, kuşkusuz ki onların kendi eski "hukuk"larını tanımayan merkezîleşmeci eğilimlere karşı olan tutumlarıydı. Bulgaristan, Sırbistan ve Bosna'dan farklı olarak, I. Mehmed ve II. Murad karşılarında bir devlet değil, tek tek feodal beyler ve akrabalık hukukuyla örgütlenmiş aşiretler (elan) buldular [90 –*Y.Ö.*]. Türklerin pakt kurdukları bunlardı. Onları (yasal) uydu

139 Dölger, F., Regesten 5, Nr. 3498; Vacalopoulos, A.E., *History*, s. 113f.

140 Mutafçieva, V.P., agrarnite otnoseniya, s. 33, Djurdjev, B. Prilog, s. 156.

141 Cvetkova, B., Prinos, V, s. 116.

142 *A.g.y.*, Kim voprosa, s. 172-174.

hâline getirdiler, tımarlar verdiler ve inançlarını hoş gördüler. Ama Hristiyan sipahilere bir zamanki topraklarının sadece bir bölümünü geri verildi ve Türk sınıfdaşları (sipahiler) gibi hemen tımarlı savaşçı durumuna düştüler [91 –*Y.Ö.*]. **Feodal arazi** ya da **Allodium** ne kadar küçükse doğuracağı kayıplar da o kadar az, ne kadar büyükse el konulması da o kadar kritikti, çünkü amaç mümkün olduğu kadar çok sayıda tımarlı sipahiye arazi vermekti.[143]

Toprakları geri verilmeyen ve aralarında İskender Bey'in de bulunduğu büyük arazi sahipleri muhalefete geçtiler. Ellerine silah alıp Osmanlılarla sonu gelmez mücadelelere giriştiler, onlara ilk şamarı 1443'te İzaldi'de vurdular.[144]

Hristiyan sipahi tımarlarının kayıtlarına Sırbistan'da ilkin ülkenin sultanlığa katılmasından (1454-1459) sonraki döneme ait iki defterde rastlıyoruz ki bunların sayısı 36 ve 182 idi. Vlık vilayetinde 1454-55'te 170 tımardan 27'si, Hersek'te 1477-78'de 214 tımardan 14'ü Hristiyan sipahilerindi.[145]

Ülkenin kuzeyinde Hristiyan sipahilerin sayısı Müslümanlarınkinden daha çoktu, 1467-68 yılına ait bir defterde 54 Sırp tımarına karşılık 32 Türk tımarı görüyoruz. B. Djurdjev (Curcev) bunu ülkenin sınır durumuna ve feodal senyörlerin Osmanlı öncesi tutumuna bağlıyor. Araziler onlara bu yüzden bırakılmış ve sipahilendirilmiş.[146]

II. Murad döneminde Makedonya'daki Grek ve Slav sipahilerin torunları Kastorid, Nevrokop, Serez ve Veles'de yaşıyordu. İçlerinden bazıları İslamlaşmıştı. Bunları Osmanlılaştırılmaya karşı direnç göstermeyip, durumlarını koruyabilmiş olan eski pronoia sahipleriydi.[147] Serez vilayetine ait 1465 tarihli bir defterde 38 tımar sahibinden yalnız ikisinin Hristiyan olduğu görülüyor. Öbür ikisi de dinini daha yeni değiştirmişti, gelirleri yüksek değildi. Bunlardan üçünün geliri 1106 ile 1134 akçe arasında değişiyordu. İçlerinden yalnız birinin 5995 akçe geliri vardı, ama büyük bir çadır donatmakla birlikte iki savaşçıyı beslemek zorundaydı.[148]

Bosna'da ise ilkin sadece Üsküp sancağına bağlı olan Türklere tımar veriliyor. Ama 1469'da 135 tımardan 111'i Boşnakların elindeydi,[149] Sırbistan

---

143 İnalcık, H., Timariotes chrétiens, s. H9f., 123, 124, 128. Sırp ve Bosnalı yüksek soylularda aynı şekilde yolunuyordu. Sabanoviç, H., Bosanski Pasaluk, s. 17.

144 H. İnalcık'ın makalesi, bkz. "Fatih ve istanbul" 1/2. İstanbul 1953, s. 152-175, "Oriens" X, 1957, s. 168.

145 Krajiste İsa Bega, İnalcık, H.'nın değerlendirmesi, Od Stefana Dusana, s. 29f., 32f.

146 Djurdjev, B., *Khriyşani spakhiye*, s. 165.

147 Vacalopoulos, A.E., *History*, s. 100.

148 Sokoloski, M., Serskiot vilayet vo XV. vek. Klasnik XVIII/3, Skopye 1974, s. 109.

149 Sabanoviç, H,, *Vojno uredjenje*, s. 205.

ve Bosna'da olduğu gibi burada ve Hersek'te de küçük soylular sipahi olarak hizmet veriyorlardı. Bunların çoğu yaşadıkları yörelerden oldukça uzak yerlerdeydi. Subaşı ya da Beylerbeyinin emirlerine uymayacak olurlarsa ellerinden tımarları alınır [92 –*Y.Ö.*] ve reaya durumuna getirilirdi.[150]

Sultana itaat etmeyen ve yükümlülüklerini çiğneyen her sipahinin kaderi buydu.[151] Kısacası Rumeli'nin sınır kesimindeki Hristiyan tımarlarının sayısı 15. yüzyılda küçümsenecek düzeyde sayılmaz.[152] Novo Bado gibi askerî ve ekonomik açıdan önemli yörelerde ise teslimiyetlerine güven duyulan Müslüman sipahiler yerleştiriyordu.[153]

Kural olan şuydu ki Hristiyan tımarların arazileri küçük, gelirleri azdı. Örneğin Bulgar Stayko'nun elindeki gibi yılda 3883 akçe gelir getiren bir tımar nadirdi.[154] Arnavutluk'ta 56 tımardan 24'ü bile 200 akçe getiriyordu.[155] Hersek'teki tımarların gelirleri ise 430 ile 5956 akçe arasındaydı.[156] İsa Bey İskoviç Sancağı'nda Hristiyanlar oldukça değişik gelirlerle yetinmek zorundaydılar. Örneğin:

Nikol	377	akçe[157]
Vladok	647	" [158]
Radok	844	
Boğdan	394	
Miloş ve Oliver	479	
Pop ve Oliver	791	" [162]
İvan ve İvaniş	741	
Vlkman	526	
Hranak ve Todor	818	

150 Filipovig, N., *Odzakluk timari*, s. 257, 260.

151 İnalcık, H., Od Stefana Dusana, s. 41.

152 Cvetkova, B., *Influence*, s. 241.

153 Filipoviç, N., *İz istoriye*, s. 68.

154 Cvetkova, B., *Novedanni*, s. 193.

155 İnalcık, H., *Timariotes chrétiens*, s. 120.

156 *A.g.y., Od Stefana Dusana*, s. 33.

157 Krajiste Isa Bega, Nr. 59, s. 41.

158 *A.g.e.*, Nr. 62, s. 41.

159 *A.g.e.*, Nr. 58, s. 40.

160 *A.g.e.*, Nr. 38, s. 35.

161 *A.g.e.*, Nr. 39, s. 35.

162 *A.g.e.*, Nr. 33, s. 34.

163 *A.g.e.*, Nr. 92, s. 49.

164 *A.g.e.*, Nr. 88, s. 48.

165 *A.g.e.*, Nr. 90, s. 48

Oysa Sarayevo doğusundaki Hodiced kalesi çevresindeki Müslüman sipahilerin rantları bunların kat kat üstündeydi: 4654, 3901, 3574, 2282, 2554, 2034, 2006, 1860, 1929, 1674, 1911, 1223, 1293, 1318 akçe.[166]

Kuzey Yunanistan'da ise en yüksek tutar 3615,[167] en düşük 282 akçeydi.[168] I. Mehmed zamanında tımar bağışlanan beş Bulgar sipahisine ise oldukça yüksek meblağlar tanınmıştı: 1270, 1380, 1635, 2024, 2122 ve 2883 akçe.[169] II. Murad gelirleri kıstı. V. Mutafçieva'ya göre en yüksek gelir 3000 akçeyi aşmayacaktı. Bu sınır 15. yüzyılda 5000 akçeye yükseltildi, ama bu düzeye ulaşan sipahiler de pek azdı,[170] 1455 yılı kadastro defterleri stratejik konumlu yörelerde Müslüman sipahi gelirlerinin 3000 sınırını aşmadığı görülüyor. Beyin önemli hizmetleri karşılığı İskender adındaki "gulam"ına tanıdığı 9219 akçelik gelir bir istisnaydı. Burada herhalde Vrhbosna voyvodası söz konusudur.[171]

Gelirlerin reel değerine ilişkin bir fikir edinmek için 15. yüzyılda Sofya vilayetinde geçerli bazı fiyatları belirtelim:

40 kg çavdar 10 akçe
40 kg buğday 6 akçe
40 kg yulaf 5 akçe
1 at 800-900 akçe
1 köle (kadın) 1000-2200 akçe
1 köle (erkek) 1000-4500 akçe
1 ahşap ev 1000-1400 akçe

Tırnovo yakınlarında Posova köyündeki orta boy bir çiftliğin yıllık ortalama üretimi 426 akçelik buğdaydı, 500 akçeyi aşan çiftliklerin sayısı azdı. Tımarı yılda yaklaşık 1000 akçe getiren bir sipahi değer tespit işlemlerinden iyi sıyrılmış sayılırdı. Bu geliriyle yalnız geçinmek değil, 1-2 at beslemek, silah, giyim, kuşam ve donanımını sağlamak, ayrıca bir yamak da tutmak zorundaydı.[172] Ekonomik durumunu ancak ganimet kaldırmakla ve Sultan'ın yoluna baş koyarcasına gösterdiği yürekliliğin bedeli olarak daha geniş tımar topraklarını eline alarak düzeltebilirdi. O nedenle sipahi hem fetih politikasını hem de mülk sahiplerini geriletmek için alınan iç siyasal önlemleri destekliyordu.

166 *A.g.e.*, Na. 129-138, s. 60-63; Nr. 140-145, s. 64-65.

167 *A.g.e.*, Nr. 148, s. 66.

168 Cvetkova, B., *Nove daimi*, s. 194.

169 *A.g.y.*, *Kim voprosa*, s. 172.

170 Mutafçieva, V.P., *Agrarnite otnoşeniya*, s. 77.

171 Krajiste Isa-Bega, Nr. 138, s. 62, A. 15.

172 Mutafçieva, V.P., *Za sistoyaniyeto*, s. 38.

Hristiyan sipahiler ise bunun dışında, İslamlığı kabul ettikleri için daha geniş tımarlara konmak umudundaydılar. Din değiştirmiş olmaları günün birinde nasıl olsa onları da meşrulaştıracaktı. 1468-69 yılı Bosna defterlerinde, baba adlarından Slav kökenli oldukları anlaşılan birçok Müslüman sipahiye rastlıyoruz: Musa, Nikolay oğlu; Süleyman, Radiç oğlu; Kasım, Radko oğlu.[173] İsa Bey'in 1455 defterinde de buna benzer kayıtlar var:[174] Hüseyin, Rayko oğlu; Yusuf, Hoşkadem oğlu.[175] *

İster Türk-Müslüman ister Slav-Hristiyan olsun, sipahiler gerek mülk ve vakıf sahipleri gerekse reaya karşısında aynı ekonomik ve sosyal koşulları paylaştılar, kaynaştılar. İçlerinden ayrı bir sosyal tabaka çıkmadı, reayadan sipahiliğe geçmek veya yükselmek yolu açıktı, askerî sınıfa mensup olmayı belirleyen tek faktör askerî yararlılıktı.[176] (93 –*Y.Ö.*]

Merkezî otorite bu ilkenin korunmasında kararlıydı. Askerî sınıfa girebilmek bir ayrıcalıktı, ama bahsedildiği kadar geriye de alınabilen bir ayrıcalık [93a –*Y.Ö.*].

II. Murad sipahiliğin askerî ve siyasal açıdan oynadığı rolün tam bilincindeydi, sipahilerin saflarını Hristiyan soylularıyla doldurmasının sebebi buydu. Tımarlı sipahilerin sayısını I. Mehmed zamanında 10.000 olarak[177] tahmin edersek, bu sayının oğlu döneminde çok daha arttığını söyleyebiliriz.

4. Tahttan Çekiliş ve Yeniden Çıkış: II. Murad ve Genç Mehmed

Laonikos Halkokondiles, Varna muharebesinde ordusunun bir kolu kaçmaya kalktığında, Murad'ın savaşı kazanıp hayatta kalacak olursa, tahtı oğluna bırakmak istediğinden övgüyle söz eder. Anadolu'ya geçip dervişlerin yanında dindar bir yaşam sürecek, şehitlere kurbanlar adayıp dualar edecekti.[178] Onun Bursa'ya dervişler gibi dönüp iktidarı oğluna bıraktığını Strantzes de söylüyor.[179] Sultan Aralık 1444'te ya da 1445 Ocak ayının ilk günlerinde Küçük Asya'ya yerleşti, orada Saruhan, Menteşe ve

173 İnalcık, H., *Timariotes*, s. 131; Okiç, M.T., s. 118f.

174 Krajiste Isa Bega, Nr. 143, s. 64.

175 *A.g.e.*, Nr. 201, s. 89.

[*Y.Ö.*] Yazar, Hoşkadem'i Slav ismi sanmış?!

176 İnalcık, H., *Od Stefana Dusana*, s. 44.

177 Mutafçieva, V.P., *Agrarnite otnoşeniya*, s. 77.

178 Chalkokondyles, L., t. II. VII, s. 121.

179 Spharntzes, Georgios, I. 31. s. 92.

Aydın Beyliklerinin haklarını saklı tutarak yönetimi oğluna teslim edeceğini ve onun yanına da deneyimli Veziriazam (Büyük Vezir) Halil Paşa'yı bırakacağını şart koyup iktidardan çekildi.[180] Beyler, Varna'dan sonra Murad'ı Bursa nahiyesinin sahibi, oğlu Mehmed'i de tahtın sahibi olarak görmeye başlamışlardı.[181]

Tahttan bu beklenmedik çekilişinin nedenini, F. Babinger, eski Osmanlı soylusu aileler ile sarayda ön plana geçen dönmeler arasındaki rekabete bağlıyor. Hatta Rum Kara Hıdır Paşa, Murad'ın gözde oğlu Alâeddin'i iki çocuğuyla birlikte gizlice boğduruyor. Sultan bu darbenin etkisini hiçbir zaman üstünden atamadı.[182]

Nedir ki bu hikâyeler pek inandırıcı değil. Murad dönmelere karşı olmuş olsaydı, 1444'te Karaca Paşa şehit düştüğünde Arnavut Özgür Bey'i tutup da Anadolu Beylerbeyi nasıl yapardı? Karamanoğluna boyun eğdirici bir barış anlaşmasıyla sonuçlanan[183] uzlaşmazlıklar sırasında Murad, Edirne'deki oğluna Rumeli valiliği vermişti. Kral III. Vladislav silah bırakışmasını bozunca, Çelebi'nin karargâhında yeniklik ve şaşkınlık doğdu. "Ahali" Halil ve Hadım Şahin Paşaların kellesini istiyordu, bu yeniliğin nedeni onlardı.[184] Haçlılar Tuna'yı aştıklarında Edirne ateşe verilmiş, yeniçeriler kenti yağmalıyordu.[185] Ostroviçalı Konstantin bu haberi romantik av sahneleriyle donatır. Mehmed güya ava çıkmış, altı aydır paralarını alamayan yeniçerilerle ilgilenmemiş, kendi başlarının çaresine bakıp Çelebi'nin konaklarını ve maiyetindekileri soymuşlar ve Çelebi'yi şöyle uyarmışlar: "Bizden öncekilerin başına gelmeyen şeyler başımıza senin danışmanların yüzünden geldi. Şunu bil ki, Sultan olarak başımızda babandan başkasını istemiyoruz." Kentte yakıp yıkmadıkları bir yer bırakmamışlar.[186] Yeniçerilerin 1437'de Murad'a karşı Edirne'de kazan kaldırdıklarını Ragusalılar da tahmin ediyordu, çünkü savaşlarda kendilerine çok fazla yük biniyor, ama maaş ve hediye olarak çok az şey veriliyordu. Sultan onların karşısına çıkmaya günlerce cesaret edememişti. Sonunda hediyeler ve para yollayıp yükümlülük-

180 Babinger, V., *Aufsätze und Abhandlungen I.* s. 148.

181 İnalcık, H., Fatih devri, s. 67.

182 Babinger, F./Dölger, F., II. Mehmed'in ilk devlet antlaşması (1446). Orientalia Christiana Periodica XV, 1949, s. 226. Oğlunun ölümü konusunda, bkz. İnalcık, H., Fatih devri, s. 60.

183 İnalcık, H., Fatih devri, s. 36.

184 *A.g.e.*, s. 37.

185 *A.g.e.*, s. 70.

186 Konstantin von Ostrovica, XXII, s. 57f.

lerini azaltmış.[187] Büyük bir olasılıkla burada bir tarihleme yanlışı var, çünkü otuzlu yıllardaki bir yeniçeri ayaklanmasından ne Hristiyan ne de Türk kaynaklarında söz ediliyor.[188] Bu olayın, eski araştırmacıların, bu arada H. İnalcık'ın da yaptığı gibi 1446 yılına tarihlendirilmesi de F. Babinger'in kanıtları karşısında havada kalıyor.

Haçlıların yürüyüşü 1444'te Osmanlı yöneticileri arasında uzun süren bir gerilime yol açmıştı. 1591'de ölen ve eski kroniklerle resmî belgeler üzerinde çalışmış olan (Hoca) Sadeddin'in iddiasına göre, burada Halil Paşa'nın parmağı vardır. Yeniçeriler istedikleri ücret zammını Mehmed hemen onaylamadığı için yangınlar çıkarıp, ambarları içindeki değerli mallarla birlikte ateşe vermişlerdir. Bu arada çarşı da yanmış, içindeki birçok görevli ölmüştü. Askerlerin öfkesi her şeyden önce Çelebi'nin yakın çevresine özellikle Hadım Şehabeddin Paşa'ya yönelikti, hayatını kaçarak kurtarabilirdi. Sonunda veliaht* askerlerin gündeliğini yarım akçe arttırdı.[189] Askerlerin zam isteği yerindeydi, çünkü son yıllarda basılan düşük değerdeki sikkeler yüzünden paranın reel değeri düşmüş, yeniçerilerin maddi koşulları kötüleşmişti.[190]

Aynı yılın yaz aylarında Çelebi Mehmed'e karşı başka bir hoşnutsuzluk dalgası yükseldi, bu tepki ulemadan geliyordu. Şeyh Fahreddin'in (öl. 1461) Ahmed Taşköprülüzade'nin (1495-1561) yazdığı hayat hikâyesinde Mehmed, Tebrizli Hurufi Fazlullah'ın yandaşı olarak gösterilmektedir. Bu durumdan dehşete kapılan Mahmud Paşa, bu İranlının gizli öğretisini hileyle öğrenen şeyhe haber salar. Mehmed'in gözleri önünde onu tutuklatır, caminin mihrabından tehditler savurup Fazlullah'la birlikte bütün çömezlerine küfür ederek sapkınlıkla suçlar, ölümü hak ettiklerini haykırır. Ve Rafızi başı dua ettiği yerde yakılır, Fahreddin de ateşe yelpaze tutar.[191] Bir Mevlevi de 1416'da Bedreddin'e karşı yapıldığı gibi Sünni Ortodoksluğu savunur.

---

187 "Ianisseri, qui erant ad portam dicti magni Teucri, maximo cum tumultu et clamore alloqui velie pecierunt dictum eorum Omorat in Adrianopoli, vociferantes, se nimiis oppressos laboribus et stipendio minimo muneratos ac nunquam eis dari ad lucra et preda querendum et faciendum. Et quorum insultu idem Omorat eiusque vixerii admodum timuerunt et per dies ausi non fuerunt se ipsis ostendere. Postmodum memoratus Omorat misit eis ianisseris certa exemia et denarios ac Ulis teruit eorum stipendia laboresque diminuit", Thalloczy-Gelcich, Nr. 228, s. 374.

188 İnalcık, H. Fatih devri, s. 92.

[Y.Ö.] Osmanlı Devleti'nin yaşadığı ve hiç tükenmeyecek olan enflasyonlar ilk kez bu dönemde patlak verdi.

189 Sa'd eddin. Tac üt-tevarih, I. s. 387, alıntı yapan Babinger, F., *Aufsätze und Abhandlungen I*, s. 144f.

190 İnalcık, ff., Fatih devri, s. 95.

191 Ahmed Taşköprülüzâde, Şakaik un-numaniye, alıntı yapan Babinger, F. *Aufsätze und Abhandlungen I*, s. 141f.

Hurufilerin öğretisine göre Tanrı'nın ilk ortaya çıkış şekli onun temel biçimi olan kelâmdır, yani soyutluk ve hiç farklılaşmamışlıktır. Kelâm ancak sıradan öğelerine parçalanmış, yani Arapçada 28 harfe, Farsçada 32 harfe ayrılmıştır. Tüm duyum ve bilinç dünyası harflerin kombinasyonuna dayanıyor. Allah her peygambere, evreni oluşturan harflerin sayısı kadar anlayış gücü verdi. Âdem evrenin bilmecesini çözmek için sadece 9 harfle yetinirken, İbrahim 14, Musa 22, İsa 24, Muhammed 28 harf kullanabiliyordu. Tarikatın kurucusu Fazlullah'ın elindeyse 32 harf var. Evren, tüm sırlarını ona insan vücudunda, yani tanrısal mikrokozmosta yansıyan şekilleriyle açıyordu. O yüzden Hurufiler, azizleri ve peygamberleri insan vücudunun birtakım bölümleriyle simgeleştiriyorlardı. Örneğin Ali'yi (= Elif=Saç), Nuh'u (C=Cim=sakalın sol yarısı), Muhammed'i (N=Nun=bıyığın sol yarısı) vb. temsil ediyordu. Bektaşiler de, Müslümanlara olduğu kadar Hristiyanlara da çekici olduğuna inandıkları için bu simgesel dili üstlendiler. Çünkü böylece gökyüzünün ve yeryüzünün sırlarını her iki dinin de aşina olduğu bir tarzda yorumlamak mümkündü.[192]

Mehmed İran Rafızi okuluyla açıkça ilgileniyor, ama bu okulun savunucusu uğrunda kendini harcatmak istemiyor ve onu fanatik şeyhin eline teslim ediyordu.

Murad'ın yakın dostu Halil Paşa 1446'da Sultan'dan Edirne'ye dönüp yönetimi devralmasını istedi. Sultan, veliahttan sorunların tek başına üstesinden gelmesini istediği için ilkin bu çağrıyı geri çevirdi. Ama Halil, Murad'ın bu feragatinden hoşnut olmuyor, asıl hükümdar olarak onu tanıyordu. Halil Paşa, Hristiyan Balkan prenslerinin vasallik bağlarının olduğu gibi sürdürülmesini amaçlayan uzlaşmacı bir politika yanlısıydı. Ama Bizans'tan rüşvet aldığı söyleniyordu. Murad'ın Edirne'ye dönmesiyle nüfuzu arttı. Sultan otağını kent dışına kurdurttu ve oğlunu görmek istemedi.[193]

Çelebi'nin çevresini, başta Rumeli Beylerbeyi Şehabeddin olmak üzere savaşçılar kanadı sarmıştı. Bu kanatta sipahi önderleri, akıncı komutanları, Yürük aşiret reisleri yer alıyordu. Halil bu hizbi parçalamak için yeniçerileri kışkırtmış olabilir.[194] Murad'ın 1446'daki dönüşünden sonra savaşçı kanat veliahtı da savunmak gereğini duyuyor, Rumeli meselesini ivedi bir çözüme kavuşturmakta diretiyordu. Gian Maria Angiolello'nun yazdıklarına göre, **Halil Paşa**, Mehmed'in, babasının tahttan çekilmesinden sonra Bizans'a

192 Birge, J.K., s. 149, 151f.

193 İnalcık, H., Fatih devri, s. 70f., 73, 82f.

194 *A.g.y.*, s. 84, 85f., 93.

hemen saldıracağını fark edince **dehşete kapılmıştı** ve Murad'ın duruma müdahale etmesini bunun için istiyordu.[195] Yaşlı sultan tahta çıkarsa, (Veziriazam) Halil Paşa, Mehmed'i doğrudan doğruya avucuna alabilir ve onu istediği siyasal yörüngeye çekebilirdi.[196]

Oysa Mehmed, sarayları, ihtişamı, harem ve haremağaları ve oğlanları seviyordu. Hristiyan vasallerin değil, sadece kulların yer aldığı bir Doğu despotluğunu amaçlıyordu. 1444'teki yeniçeri ayaklanması ise padişaha, kendilerinin sultan elinde bir oyuncak olmadıklarını kanıtlıyordu. Önemli kararlar alırken Mehmed yeniçerileri de hesaba katmalıydı, çünkü ulemalaştırılmış bir merkezî devlet kurmak için bu birliklere büyük işler düşüyordu...

Sfrantzes'e göre, Halil ve başkaları, 1444'te Murad'ı, devleti şu genç çelebiye teslim etmemesi için uyarmışlardı. "Mehmed bunu duyar duymaz öfkesinden küplere bindi ve birçok vezirini ölüme yolladı."[197] Halil, Murad'ı sadece oğlunun bütün planlarından haberdar etmekle kalmadı, aynı zamanda 1444'te Sultan'ı yeniden tahta döndürmeye çalıştı.[198] Resmî Osmanlı tarih yazımı, hükümdarlar ile onların çevresi arasındaki gerilimi bilerek gözardı ettiler. Tarihçi Koca Hüseyin, Murad'ın dönmesini 1446'da sadece makam sahipleri ve yeniçerilerin değil, aynı zamanda Mehmed'in de istediğine inandırmak istiyor okuyucularını... Hatta Çelebi maiyetiyle birlikte Manisa'ya gidip babasına tahta geri dönsün diye yakarmış.[199]

Oysa görüldüğü gibi işin içinde bambaşka momentler var ve mesele iç ve dış siyasal programda iki ayrı görüşün ortaya çıkmasından kaynaklanıyor. Buna her iki görüşü de zora koşan ayrı bir moment daha ekleniyor ki bu, Sultan'ın sahte oğlu Orhan'ın kendi ulaklarını Rumeli'ye yollayıp yeniçerileri ve öteki savaşçıları kendi yanına çekmek istemesidir. Yeni bir Düzme Mustafa olayı patlak vermek üzeredir.[200]

Murad hemen harekete geçti. Mehmed ise Manisa'ya yollanmak zorunda kalır, orada artık bir veliahttan çok bir sürgün hayatı yaşayacaktır.[201] Babasının ve "barışçı kanat"ın başına dertler açarak intikamını almıştır.

---

195 Angiolello, G., s. 67.

196 İnalcık, H., Fatih devri, s. 103.

197 Sphrantzes, G., I, 32, s. 93.

198 "confortandolo a dover ritornare al governo antico, stante l'età giovinile del figliuolo, et suo pericolo". Angiolello, Gian Maria, s. 15.

199 Qoğa Husejn I, 180b., s. 48f.

200 İnalcık, H., Fatih devri, s. 96.

201 Dukas, XXXIII, s. 222.

Anadolu'da bir hükümdar gibi davranmakta, kendi adına para bastırıp fermanlar çıkarmaktadır. Sultan'la görüşüp konuşmadan Ege'deki Venedik kolonilerini batırdığında, Osmanlı Devleti ile cumhuriyet arasında hâlâ barış durumu geçerliydi.[202] Murad 3.2.1451'de Edirne'de ölmese,[203] baba-oğul arasındaki gerilim eninde sonunda açık bir uzlaşmazlığa dönüşecekti.

İşte 18.2.1451 günü II. Mehmed babasının tahtına Edirne'de ikinci kez çıktı. Bu tahta ölümüne kadar sahip çıkacak, siyasal planlarını Fatih olarak eyleme dönüştürecek, yayılma siyasetini Bizans'ı fethederek taçlandıracaktı.

202 Babinger, F., *Aufsätze und Abhandlungen I*, s. 154-156.

203 *A.g.e.*, s. 156.

VIII

Militan Feodalizm
Mehmed El-Fatih Padişah-ı Âlem

1. Dünya Hâkimi Türk

Genç sultan, babasının ölümünden sonra, Bizans İmparatorluğu'nun Balkan Yarımadasının güneydoğu ucundaki son büyük kalesi olan Konstantinopolis'i fethetmek için planlar yapmaya giriştiğinden beri atına binemez oldu. Dukas'a göre bu "şehirler şehri"ni ülkesine nasıl katacağı düşüncesi[1] onun kafasından gece gündüz eksik olmuyordu. Uykusuz geceler boyunca şehrin planlarını inceliyor, kuşatma olanaklarını tüm ayrıntılarına kadar düşünüyordu.[2] Konstantinopolis'in çevresindeki tüm köyleri yakıp yıktı, "adamları köy yaşamına alışıp yozlaşmasınlar diye"[3] bu köylerde yaşayanları da öldürttü.

II. Mehmed'in yönetimi ele almasıyla birlikte savaşçılar ya da şahinler kanadı yani Şehabeddin ve yandaşları da kendiliğinden iktidara gelmiş bulunuyordu. Ama Büyük Vezir Halil iktidarını korumuştu. Efendisinin savaş tutkusunu dizginlemek için her çareye baş vuruyor, 1444'ten beri kendisine bağlı olduklarını hissettiği yeniçerilerin ona arkadan destek vereceklerini ümit ediyordu. Sultan, Halil'in Rumeli'de aldığı barışçı önlemlere ilkin göz yummak zorunda kaldı, çünkü 1452'de Karaman'daki direniş hareketleri yeniden alevlenince[4] Sultan Anadolu'da bağlanıp kalmıştı. Yeniçeriler daha Anadolu'ya geçerken yolda başkaldırıp Edirne'de olduğu gibi para ve armağan istemeye kalkıştılar. Tarihçi Ruhi'nin anlattıklarına göre, Turhan Bey ve Şehabeddin Paşa Sultan'a varıp bu isyanın tüm elebaşılarını vurdurmayı salık vermişlerdir. Ama Sultan ders olsun diye yalnız Ağa Kurtçu Doğan'ı meydanın ortasında kırbaçlatmakla yetindi. Bu enerjik davranış karşısında askerin akılları başlarına gelmiş, yayalar da iyice sinmişti.[5] Katı bir disiplin

1 Dukas, XXXV, s. 247.

2 Moravcsik, G., *Beziehungen*, s. 353.

3 Dukas, XXXIV, s. 243.

4 İnalcık, H., Fatih devri, s. 111, 113.

5 *A.g.y.*, s. 116, 117f.

uygulamak Mehmed'e göre ileride girişilecek bütün savaşçı eylemler açısından kaçınılmaz bir koşuldu.

1449'da Mora'da taç giyen İmparator XI. Konstantin durumun ciddiliği karşısında hayallere kapılmadı, ama yine de kiliseler arası birliğin Batılı güçleri son anda müdahaleye zorlayacağını umut ediyordu: Papa V. Nikolas ile anlaşarak Roma'nın önderliği altında bir birleşme planı yaptı, ancak böyle bir kararnameyi Bizans kamuoyuna açıklayamayacağını 1451 Nisan'ında açıkça gördü. Bununla birlikte Aya Sofya'daki törenlerde ve ayin defterlerinde Papa'nın adının anılması gerekiyordu.[6]

Papalık elçisi Kardinal Kievli İzidor 12.12.1452 günü başkente geldi ve Aya Sofya'da kiliseler birliğini ilan etti. Ama ertesi gün halk arasında kargaşalık başladı. Dukas'a göre, papaz, rahip ve rahibeler ve laik halk Pantokrator Manastırı'na koşup Georg Scholarios'u (Gennadios) kapandığı hücresinde ziyaret ederek ondan nasihatini istediler.

Gennadios gördüğü eğitim gereği Katolik kilisesinin düşmanı sayılmazdı. 1436'da Latin bilim ve kültürüne, teolojisine hayranlığını ifade etmişti, ama bunlar onun hep kendi felsefi ve dilbilimsel çalışmaları nedeniyleydi. Kilise doğmalarıyla tartışmaya girmekten kaçındı, Latin dogmalarını reddediyordu, üstelik o sırada kiliselerin birleşme düşüncesini de aklından geçirdiği yoktu. Ama imparator ona bunun siyasal bir zorunluluk olduğunu söyleyince bu kez birleşmenin gerekçelerini arayıp bulmaya koyuldu. Ama bu birleşme Greklerin Roma önünde boyun eğmesi anlamına hiçbir zaman gelmemeliydi. Floransa konsülü önünde yaptığı açık bir tartışmada Scholarios, Bizans için kabul edilebilir bir uzlaşmanın koşullarını pazarlık etmeye çalışacaktı. 1439'daki beyanlarına göre, kutsal ruhun ikili belirtisine ilişkin Latin öğretisinin doğru olduğu kanısındaydı. Latinlerin görüşlerine karşı haksız davranmamak için kilise babalarının yazılarından bir *consensus patrum* [hakları koruyucu bir uzlaşma veya onay] çıkartmaya çalışıyordu. Örgütsel sonuçlara yol açmayan ideal bir inanç birliği peşindeydi. Ama papanın ve konsül babalarının bir dikta peşinde koştuklarını fark edince Markos Evgenikos'un birleşme karşıtı çizgisine döndü ve hemen birleşme karşıtlarının önderliğini üstlendi. Artık kendi halkını ancak Tanrı'nın kurtarabileceği yolundaki eski Bizans görüşünü savunacaktı. O nedenle Grekler inançlarını korumaya ağırlık vermeli ve ruhlarını günahtan arındırmalıydılar. Türklere karşı yaplacak en iyi savunma Ortodoksluğu korumaktı. Çünkü kiliselerin birleşmesi Tanrı'nın koruyuculuğuna halel getirecekti. Üstelik Gennadios Latinlerin yardım etmek istediklerinden hatta edebileceklerinden bile şüpheliydi. Onların girişecekleri askerî faaliyetler Türkleri

6 Dölger, F., *Regesten 5*, Nr. 3534.

daha çok kışkırtıcaktı. Yardıma gelecek olsalar bile ya hırsız ya da hayvanlar gibi üşüşeceklerdi.[7]

Öfkeli halk yığınlarına okunmak üzere kaleme aldığı bir yazıda şöyle diyordu: "Sefil Romalılar, düştüğünüz yanlış yol sizi nereye götürecek? Tanrı'nın umut yolundan niçin şaştınız ve frankların gücüne nasıl olur da güvenirsiniz? İçinde yıkılıp gideceğiniz şehirle birlikte gerçek inançlarınız da yok olup gidecek."[8] 1453 Mart'ında kenti kuşatan Osmanlı ordusuna bakıp Roma kilisesine beddua ediyor Aquinolu Thomas'a ve Rafizi Demetrios Kidones'e küfürler yağdırıyordu.[9] Ama sarığı ayin taçına yine de tercih etmedi. Tanrı, müdahale etmeyecek olursa bunun yalnız Bizans'ın değil dünyanın da sonu olacağına inanıyordu.[10]

Şu sık sık anılan "şehrin göbeğinde, Latinlerin ayin taçlarını görmektense Türk Sultanının sarığını görmek evlâdır," cümlesini daha çok megas dux Lukas Notaras'ın kullandığı söylenir.[11] Notaras, Cenovalı bankacılarla sıkı bağları olan büyük bir tüccardı. Bizans iktisadi politikası üzerinde babası Nikolaos Notaras'tan daha etkiliydi. Notaras'lar, geç Bizans dönemindeki üst tabakaların öteki bazı temsilcileri gibi ticaret ve banka işleri yapıyor, oradan oraya sık sık dolaşıp mali spekülasyonlara katılıyorlardı. Cenova Dog'unun [cumhurbaşkanı] kendilerine garantilediği Levant kıyılarında mal ve sermayeleri vardı. K. P. Matsche, bu ailenin ekonomik çıkarlarına bakarak, Notarasların ne Türk ne de batı yanlısı, ama düpedüz pragmatik oldukları sonucuna varıyor. Biz şunu da ekliyelim ki Notaraslar oportünist olarak siyasal durumundan optimal ölçülerde yararlandılar. Lukas Notaras yalnız Venedik ve Cenova ile temas kurmakla kalmıyor, aynı şekilde Türk asker ve sivil yetkilileriyle de ilişki kuruyordu. O bakımdan şöyle denebilirdi: Ya sarık ya da papalık tacı değil, ikisi birden.[12] Nedir ki onların bu arzuları hemen boşa çıktı, çünkü Fatih kayıtsız ve şartsız teslimiyet istiyor, kullarının canbazlıklarına hiç de anlayış göstermiyordu. Notaras ve ailesi şehirle birlikte battı.

Grek zanaatçı ve tüccarları ise çok daha tek yönlü hareket ettiler. Ege adalarında Venedikli ve Cenovalılara karşı çıkıp Türklere eğilim gösterdi-

7 Turner, C.J.G., George-Gennadius, s. 88, 91, 93, 100; Paulovâ, M., L'empire byzantin et les tschéques avant la chute de Constantinople. BS XIV, 1953, s. 196f, 201.

8 Dukas, XXXVI, s. 254. Scholarios, Proz tou basilea Apologetikoz... Atinai 1912, s. 120.

9 Dukas, XXXVII, s. 264.

10 Turner, C.J.G., George-Gennadius, s. 101.

11 "Kreittoteron estin eidenai en mesi te polei fakiolion basileuon Tourkon..., Dukas, XXXVII, s. 264. Runciman, St'nin tahminine göre, Notaras'ın bu şekilde haykırmasının nedeni Midilli Başpiskoposu Latin kökenli Leonardo'nun uzlaşmaz tutumudur, bkz. The Fail, S; 71. Ama bunun nedenleri daha derinde yatıyor.

12 Matschke, K. P., *Die Schlacht*, s. 190f.

ler.[13] Ekonomik çıkarlar açısından özellikle kentli Grekler kendilerini Osmanlılardan çok İtalyanların tehdidi altında görüyorlardı.[14] İtalyan Levant (Doğu Akdeniz) ticaretinin 1402'den sonra göreceli olarak istikrar kazanması Bizanslı tüccarları öylesine huzursuz ediyordu ki bağımsız hareket olanakları neredeyse kalmamıştı. O nedenle Türk yanlısı kesim 1460'lı yıllarda bazı Ege adalarını kendi mallarına dokunmadığı gerekçesiyle II. Mehmed'e bırakacaktı.[15]

Kiliselerin birleşmesi Türk yanlıları açısından yabancı Latin egemenliğinin güçlendirilmesinden başka birşey değildi. Kievli İzidor'un yardımcısı ve Midilli adasının Latin Başpiskoposu olan Kios'lu Leonardo 1453 Ağustos'unda, yani Bizans'ın fethinden sonra Greklerin inatçılığı karşısında öfkelenip onların, "hatalar"ını görüp Latinlerin Kutsal Ruh'un akıbeti konusunda daha üstün bilgi sahibi olduklarını teslim etmek etmediklerini söylüyordu.[16] O nedenle kiliseler iyi ki birleşmemişti, böyle bir şey Greklerin aldatmacayıydı ve Bizans'ın başına gelen felaket de bu yüzdendi.[17]

Nedir ki herkes bu kadar dar ve kısa görüşlü değildi. Trabzonlu Georg sürgünde bulunduğu Napoli'den 1452'de Papa V. Nikolas'a bir "*Exhortatio pro defendanda Europa et Hellesponti claustra*" [Avrupa ve Çanakkale'yi Savunma Örgütü] ulaştırıyor ve Bizans'ı savunmanın bölgesel bir sorun olmayıp Avrupa ve Hristiyan dini açısından bir kader sorunu olduğunu bir kez daha vurguluyordu. Bizans İmparatorluğu, barbarların saldırılarına karşı Batı'nın kalesi olarak görevini yıllardır yapmıştı. Ama şimdi artık Türklere karşı diretecek ve onlara Avrupa'nın yolunu kapayacak durumda değildi. Barbarlar bir kez Konstantinopolis limanını ele geçirdiler mi güçlü bir donanma inşa edeceklerdi ki bunun sonuçlarını tahmin etmek hiç de zor değildi. Gerçi rafîzî (sapkın) idiler, ama Pera, Kaffa, Negroponte ve Girit gibi Katolik bölgelerini ancak onlar savunabilirdi. Katolik dünyasının Greklerle geçinmesi o bakımdan Müslümanlarla geçinmekten daha iyiydi. Gerçi kendi yurttaşları azarlanmaya veya cezaya layıktılar, çünkü Floransa konsülünün kararlarına uymamışlardı, ama onları bu yüzden tutup kâfirlerin eline bırakmak da yersizdi. Deneyimler gösteriyordu ki sapkınlıklar bir süre

13 Udal'cova, Z. V., *K voprosu*, s. 187.

14 *A.g.y.*, Predatelskaya politika, s. 109 ve Reodalnoy znatiy Vizantii ... BB VII, 1953, s. 109.

15 *A.g.y.*, O Vhutrennih pricinah, s. 114.

16 "...quod ambitio ita Graecos quasi omnes captivasset, ut nemo esset qui zelo fidei vel salutis suae motus primus videretur fieri velie suae quasi opinionis et pertinaciae contemptor; ex una parte ad fatendum articulum Sancti Spiritus urgebat eos consientia, ex altera, ne meüorem Latini quam Graeci de ventate fidei intelligentiam habere crederentur..." Leonardo da Chio, Epistola, in: La caduta, I, 1. s. 126.

17 "Non ergo unio facta, sed unio ficta ad fatale urbem trahebat excidium" *a.g.e.*, 4. s. 128.

sonra kendiliğinden unutulup giderdi. Onun için şimdi dinsel sorunları bir yana bırakmak ve ivedi görevlere yönelmek zamanıydı.[18]

Papa V. Nikolas, tam destek sözü verdiği Grek elçilerinin Katolik devletlerden belirsiz birtakım vaatler koparmaktan öteye gidemediklerini ancak 1455'te farkına vardı. Elçiler kendisine yeniden başvurduklarında Papa beş kalyon donatacağını söylemişti, ama bu arada Bizans çoktan düşmüş, iş işten geçmişti.[19]

M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Venedik kaynaklarına dayanarak 1452'de hiçbir Hristiyan hükümdarının Bizans'a yardım etmeye istekli olmadığını belirtiyor. Genelde meğer II. Mehmed'i küçümsemişler, Venedik Senatosu bile 1450 Mayıs başlarına kadar tehlikeyi tüm boyutlarıyla kavrayamamış.[20]

8. Mayıs 1453'te Venedik Senatosu bir sürü patırtı gürültüden sonra çok sıkışık durumdaki Bizans başkentine bir filo göndermeye karar verdi, ama elçi Bartolomeo Marcello'yu da, Venedik Cumhuriyeti'nin barışçı niyetlerini Sultan'a iletmekle görevlendirdi, ayrıca Sultan'dan Bizans imparatoru ile kabul edilebilir koşullarla bir anlaşmaya varması bekleniyordu.[21] Bu tüccar cumhuriyeti, eskiden olduğu gibi şimdi de askerî bir karşılaşmadan çekiniyor ve Romanya'daki mülklerini diplomatik dalaverelerle koruyabileceğini ümit ediyordu. Hatta 1443/44 yıllarındaki Latin saldırı harekâtı sırasında kimi üslerini, örneğin 1444'te Bosna'da Omiş ve Poljica'ya kadar genişletebilmişti.[22] Şimdi de bu uyutma politikasının yeni sultanı da uyutacağını umut ediyordu.

Toplanan öşür ve kilisenin af karşılığı gelirlerinden Bizans'ın savunması için derlenen Papalık gelirleri,[23] Aragonlu V. Alfons'un ve Latin Devleti'nin Bizans'ta yeniden kurulacağını hayal eden Napoli'nin kasalarına aktı.[24]

Bu arada Macaristan'ın yorulmak bilmez kral naibi Yanoş Hunyadi birden ortaya çıktı. Girişeceği müdahaleye karşılık XI. Konstantin'den Mesembria bölgesini istiyordu. Şehir 1396/97'de Türklerce fethedilmiş, halkı

18 Ravegnani, G., s. 315f.

19 "Is relationibus suis acquiescens, plures legato ad diversos principes populosque christianos obtinenda opitulationis causa hinc inde transmisit. At quum oratore nonnisis generalia responsa rettulissent, re infecta iterum ad nos revertere". Testamentum Nikolaus V. in: La caduta II, s. 146. "Verum antequam haec subsidia nostra, quae opitulandi gratia mittebamus urbem applicarent, Constantinopolitani... turpiter succubuere...", *a.g.e.*, s. 148.

20 Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M., L'action diplomatique et militaire de Venise pour la défense de Constantinople (1452-1453). Revue roumaine d'histoire XIII, 1974, s. 251, 258f.

21 Tihiriet, F., *Régestes III*, Nr. 2923.

22 Sunjiç, M., Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskij odnosa 1420-1463. Historijski Zbornik XIV, 1961, s. 128.

23 Angiolello, G., s. 21.

24 Ostrogorsky, G., *Geschichte*, s. 470.

sürgün edilmiş. II Manuel de Gelibolu anlaşmasıyla şehri geri almıştı.[25] Hunyadi, Kilia üzerinden birtakım bağlantı olanakları tasarlıyordu. Buradan hareketle Mesembria'ya gemiyle destek gönderilebilirdi. Ama 1453 Şubat'ında liman Mehmed'in eline geçti. Hunyadi'nin emrinde bir ulaştırma filosu da yoktu.[26] Kuşatma altındakiler, boğulanın saman çöpüne sarılması gibi Türk saflarından kendilerine sızan haberlere sarılmışlardı. Macarlar güya Tuna'yı aşmış, düşmanın ensesine çökmüşlerdi.[27]

Macar naibinin tehlikeli hareketlerini tanıyan II. Mehmed, onu safdışı bırakmak için Bizans imparatoru ile uzun barış görüşmelerine başvurarak oyaladı. Sultan bu arada yalnız Alman ve Sırplardan değil, Macarlardan da top dökümcüleri sağladı.[28] Sırp despotu, kuşatmayı pekiştirmek üzere Voyvoda Yakşı'nın komutasında 1500 kadar zırhlı süvari, ayrıca Novo Brdo'lu lağımcı (madenci) ustaları yolladı.[29] Kuşatma altındaki kent, Papa'nın ve Venediklilerin kalyonları ya da Macar askerlerini boşuna bekliyordu. Bu arada ortalığı bir kehanettir kapladı. Peygamber yetenekli bir keşiş, Hunyadi'ye 1444'teki Varna yenilgisinden sonra güya demiş ki, kader Hristiyanların yüzüne, Türkler başkenti fethederek yağmalayıp yıkıncaya kadar gülmeyecekmiş.[30]

Mehmed'in 7 Nisan'da başlattığı kuşatma harekâtı pek gelişmiyordu. Alelacele inşa ettirdiği donanma 20 Nisan günü Haliç'te Bizans kalyonlarından kritik bir şamar yedi. Orduda bezginlik ve yılgınlık yayılıyordu. Karamanlı İbrahim Bey'in Venediklilerle ilişki kurduğu ve imparatorluk ordusunu arkadan vurmaya hazırlandığı şayiaları dolaşıyordu.

O sırada Halil Paşa vaktin geldiğini anladı. Sultan'ı yenilme riski karşısında uyardı ve kuşatmanın kaldırılması öğüdünde bulundu.[31] Kioslu Leonardo'nun iddiasına göre, Büyük vezir ile imparator arasında gizlice birtakım elçiler gidip gelmiş. Halil Greklerin dostu olarak genç efendisinin kafasını Bizans'la barış yapması için doldurmuş, çünkü aksi takdirde Venedik ve Cenovalıların öfkesini üzerine çekecek ve Hristiyanlar! da kendi aleyhine körükleyecekmiş. Ama Zağanos ve Turahan kendisine karşı çı-

25 Schreiner, P., Studien, s. 157f., 170.

26 Pali, F., Byzance à la veille de sa chute et Janco Hunedoara (Hunyadi). BS XXX, 1969, s. 122f., 124; Moravcsik, G., Bezie hungen, s. 356.

27 "Vox inter heac ex castris exploratorum relatu fit... Johannes, Pannonum dux exercitus... ad Danubium contra Theucrum congressurus, adventasset..." Leonardo da Chio, Epistola, in: La caduta I, s. 152.

28 Saksonyan bir top döküm ustasının 1465'te Orta Anadolu'da tımar sahibi olduğu biliniyor. İslam'ı kabul edip İsmail adını almıştı. *Fiscalité*, s. 294.

29 Boziç, I., s. 128.

30 Dukas, XXXVIII, s. 274f.

31 İnalcık, H., Fatih devri, s. 1271, 129.

kıyor, kuşatmanın sürdürülmesini istiyorlarmış![32] Oysa Turahan kuşatma ordusuna katılmış değildi, harekâtını Mora'da sürdürüyordu. Kuşatmanın sürdürülmesinden yana olan Zağanos Paşa'ydı. O, Batılı güçlerin birleşemediklerini ve anlaşmalarına uymadıklarını ileri sürüyordu: "Akşam karar verdikleri şeyden sabah vazgeçiyorlar."[33]

II. Murad zamanında olduğu gibi politika sahnesinde yeni bir derviş belirdi: Şeyh Akşemseddin! 1447-1451 arasında İran ve (Maveraünnehir'i) dolaşmış bulunan şeyh Edirne'ye vardığında şeyhülislamlığa* getirilmişti. Kaybedilen deniz çatışmasından sonra Sultan'a yazdığı açıkyürekli bir mektupta bu olaydan dolayı duyduğu acıyı belirtirken bir yandan da Sultan'ı eleştiriyordu. Sultan'ın emirlerinin yerine getirilmesinde yeterli dikkat ve beceriyi gösteremediği vurguluyordu. Akşemşeddin ettiği duaların ve bulunduğu kehânetlerin hiç işe yaramadığı, bilvesile doğru çıkmadığı gerekçesiyle kendisini bile kınadıklarını söylüyordu.[34] "Herşeye rağmen şuna inanıyorum ki şimdi ihmal ve hoşgörünün zamanı değildir. Böyle bir durum, emirleri yerine getirmekte ve gereken önlemi almakta kusurlu ve yetersiz davrananları saptamak için ayrıntılı bir araştırmanın başlatılmasını gerektiriyor. Bu sorun aydınlandıktan sonra durumun gereği, sorumlunun görevinden alınması gibi ağır cezalar vermek ve tekdirde bulunmak lazım. Vakit az kaldı diye bu cezalardan vazgeçilecek olursa, aynı hataların surlara saldırı ve hendekleri doldurma emri verildiğinde yeniden işlenmesi mümkün." Çünkü o zaman kimse emirlere saygı göstermemekle uğrayacağı cezayı da hafife alamayacaktı. İnayet ve merhamet değil, disiplin ve acımasızca davranmak buyruluyordu. Şeyh, Sultan'a ayrıca savaşçıların çoğunun zorla din değiştirenlerden oluştuğunu ve hayatını Tanrı aşkı uğruna feda etmeye hazır olanların azınlıkta kaldıklarını hatırlatıyor, öte yandan körü körüne ölüme koşanların kafasında yağma ve ganimet umudunun yattığını belirtiyordu. O nedenle, "Sizden içtenlikle dilerim ki, iktidarınızda olan her şeye başvurun, eylem veya emirliklerinizle elinizden geleni ardınıza koymayın, çünkü zafere ulaşmak ancak böylesine mümkün."[35]

---

32 "Calilbascia enim... Christianis favens, regi semper dissuaserat ne urbem Constantinopolim molestaret... noli Genuenses Venetosque vicinos... hostes reddere iramque Christianorum adversus gentem tuam provocare". Leonardo da Chio in: *La caduta* I, 32. s. 154; "Frequentes enim epistolae ad imperatore ex Calilbascia portabantur". 34. s. 156; "Zaganus... Christianorum hosti3... suasit contra Graecos guerram potentiarn exiguam habentes... Thuraçan... ad guerram regem animavit" 33. s. 156.

33 Sphrantzes, Georgios, III. 4. s. 267. bak, Runciman, St., *The Fall*, s. 123-126.

* [Y.Ö.] Aslında padişahın danışmanlığına.

34 Edition bei İnalcık, H., Fatih devri, s. 217.

35 *A.g.e.*, s. 218; İtalyan çevirisi için *La caduta I.* s. 302.

Padişah'ın bu isteklerden etkilenip etkilenmediği belli değil, çünkü Mehmed 1444'te Edirne'de dervişlerle girdiği çatışmadan beri onlara karşı ihtiyatlı davranıyor, hatta tepki duyuyordu, ama askerlerin ganimet tutkusuna değinmeden edemedi ve şöyle buyurdu: "Şehir üç gün boyunca tümüyle sizin olacak. Ganimet olarak, altın, gümüş, elbise, her yaştan erkek veya kadın ne bulursanız hepsi sizin, buna kimse engel olamaz."[36]

Bu sözler savaşçıları, en başta yeniçerileri peygamberin sözlerinden ve şöhretinden daha çok yüreklendirdi. Ağır toplar surları aralıksız dövüyor, burçlar birbiri ardından çökertiliyordu. Lağım ve mayınlar gedik açmakta gecikmediler. Kenti denizden savunmak için son dakikada üç Girit kalyonu geldi,[37] ama ablukayı yarmayı beceremediler.

29 Mayıs günü Türk saldırısı üç yandan başladı. Yeniçeriler, adam adama ölümcül bir mücadeleden sonra surlara tırmandılar.[38] Bu saldırıları yaşayan ve sonradan kurtarmalık karşılığı serbest bırakılan, ama kimliği ayrıntılarıyla saptanamayan Şamil ya da Samuel adında bir Rum piskoposu Sibiu belediyesi başkanına yazdığı Ağustos 1453 tarihli bir mektupta şöyle diyor: Konstantinopolis'te hainler vardı ve kentin büyük bir bölümü bu ihanet yüzünden düşmanın eline geçti.[39] Zanaatçılar ve başka birtakım orta tabakalardan, örneğin balıkçılardan oluşan Türk yanlısı grupların saldırganlara yol göstermiş olmaları olasılığı çok fazladır. J. H. Mordtmann bu konuyu ayrıntılarıyla inceleyip daha sonraki birtakım Türk kökenli bilgileri de çözümledi. "Osmanlıların İbn Battuta"sı Evliya Çelebi, on ciltlik *Seyahatname*'sinin birinci bölümünde İstanbul'un balıkçılarından şöyle söz eder: "Karatya denilen ağlarıyla balık avlayan balıkçılar –ki bunlardan 10 tanesi Grek kökenliydi ve Petrus Kapısı'nı II. Mehmed'e açanlar da onlardı– bugün bile tüm yükümlülüklerinden bağışıktır ve balıkhane görevlisine öşür ödemezler." Selanik doğumlu saray astronomu ya da müneccimbaşı (Ahmed Dede) iki ciltlik *Sahaifü'l-Ahbar fi Vekayii'l-Âsar* adlı eserinde kısmi bir teslimiyetten söz ediyor. "İstanbul böylece kara yönünden yapılan ani bir saldırıyla alındı... Eski beylerden olan Bursa subaşısı Cuba Ali Bey'in şehre teslim olur olmaz girdiği kapı, yani deniz kıyısındaki kapıya onun adına Cubali (Cibali) denildi. Buna benzer bir hikâyeye Hüseyin Hezarfen'i yazdığı *Dünya Tarihi*'nde de rastlıyoruz: "Sonunda şehir iki yandan ele ge-

36 Sphrantzes, Georgios, III. 5. s. 270.

37 Browning, R., A note on the capture of Constantinople in 1453. *Byzantion XXII*, 1952, s. 379-386.

38 Kaynaklarda farklı sayılar veriliyor. Dukas aslanlar gibi çarpışan genç ve sâdık 10.000 köleden söz ediyor: XXX LX, s. 283. Angiolello, G., Yine 10.000 olarak gösteriyor (s. 144). Bir Grek saray görevlisinin 1473-1481 arasında yazdığı Ordo Portae'de ise Mehmed'in ilk yönetim yılları için bu sayıyı 5000 olarak belirtiyor. Baştav, Ş., s. 6.

39 *La caduta I*, s. 230.

çirildi. Denizden saldırı yoluyla, kara tarafından da Edirne Kapısı'nda barışçı uzlaşma yoluyla Saldıranlar Aksaray Pazarı'nda buluştular. Sulu Maastır'daki kilisenin Hristiyanlara bırakılıp Aksaray'dan Aya Sofya'ya kadarkilerin camiye çevrilmesi de buradan ileri geliyor."[40] Bu kaynakların doğruluk derecelerinden kuşku duymak için hiçbir neden yok. Latinlere karşı duyulan önüne geçilemez nefretin ve terk edilmişlik duygusunun yanında askerî durumun umarsızlığı, "küçük" birtakım insanların meslek gruplarını başa gelecek olan şeylerin en kötüsünden, yani ölümünden ve kölelikten kurtulmak için inisiyatifi ele almaya zorlamış olabilir.

Osmanlı askerleri (12) savunmasız kent halkı arasında üç gün boyunca dehşet saçtılar, sanat hazinelerini ve kitaplıkları nerede buldularsa tahrip ettiler.

Sultan'ın iyi niyetine inanan ve onu övenlerden Kritobulos bile her yaştan her iki cinsten bir sürü insanın vahşice doğrandığını teslim etmek zorunda kalır. Binlercesi köleleştirilirken, binlerce kadın ve kıza kocaları ve babalarının gözleri önünde tecavüz edilir. Teoloji, felsefe ve tıp içerikli elyazmalarından ateşe verilip yakılan veya çöp diye atılanların sayısı korkunçtur.[41] Zafer sarhoşu Türklerin, Latin, Grek ya da Ermeni kimi izledilerse öldürüp geride bomboş yıkıntılar bıraktıklarına Kievli İzidor gözleriyle tanık olmuştu.[42]

Eski imparatorluk başkentinin düşmesi Batı'da büyük yankı uyandırdı, hele İtalya'daki etkisi çok büyüktü.

Venedik Senatosu paniğe kapılmış tavuk sürüsünü andırıyordu. Papa V. Nikolas'a yazdığı 30.6.1453 tarihli bir mektupta senato Papa'dan hemen beş büyük kadırgayı donatmasını rica ediyordu. Cumhuriyet hükümeti de bu filonun hızla donatılması için elinden geleni yapacaktı.[43] Venedik'in Napoli Kralı V. Alfons'un sarayındaki elçisi Giovanni Moro aldığı talimat üzerine krala bütün Hristiyanlarının tehlike karşısındaki kaygılarını açıklıyordu: "*Ut omnes Christianorum potentie se excitent et simul se intelligant ut Christianoruum periculis in tempore occuri possit.*"[44] Ancak Serenissima [hükümet prensi] aklına kötü şeyler, yani İtalya'nın saldırıya uğrayacağını

40 Mordtmann, J.H., Die Kapitulation von Konstantinopol im Jahre 1453. BZ 21, 1912, s. 139f. Evliya Çelebi als "globetrotter" Babinger, F., *Geschichtsschreiber*, s. 220.

41 Critobul lib., I, 61, 2., s. 141; 61. 5. s. 143; 62. 3. s. 144.

42 "Mox enim nullum habitatorem intus relinquerunt, non Latinum, non Graecum, non Armenum, non Iudaeum... sed a prima hora diei usque ad meridiem totam urbem nudarti et inhabitatam ac male detractam et desertam relinquerunt". Brief aus Kreta vom 8.7.1453 in: La caduta I, s. 84.

43 "Nos enim... nihil de possibilibus omittemus, ut huic sancte rei opem feramus..." *La caduta II*, s. 22.

44 Anweisung vom 30.6.1453. *La caduta II*, s. 26.

getirmiyor, II. Mehmed'in tıpkı babasının Selanik'i fethinden sonra yaptığı gibi, Venedik'le barış içinde kalmaya devam edeceği umuduyla avunuyordu. Cumhuriyet ne olursa olsun barıştan yanaydı, Senato da donanma komutanı Jacopo Loredano'ya bu yolda açıkça talimat vermişti.[45]

Fatih'in İtalya'yı kasıp kavuracağı korkusu 1455'te iyice yaygındı. Pera'daki Ceneviz güvenlik görevlisi Angelo Giovanni Lomellino 23.6.1453'te kardeşine yazdığı bir mektupta, Sultan'ın büyüklük ve kendini beğenmişlik duygusuna kapılıp yakın zamanda "*dominus totius orbis*" [tüm dünyanın hâkimi: Padişahı Âlem] olacağını ve daha şimdiden, iki yıla kalmadan Roma'ya varacağım diye her yerde yaydığını yazıyordu.[46] Kievli İzidor da Fatih'in 1454'te Macaristan'ı toza dumana kattıktan sonra İtalya'yı istila edip etmeyeceğini merak ediyordu: "**ut neminem habeat retro se impeditorem, quoniam in Ytaliam anno futuro transmigrare decrevit.**" Çünkü Mehmed yaya ve süvari olarak 300.000 kişilik bir ordu topluyor, bununla Durazzo'dan Brindisi'ye geçmeyi tasarlıyordu.[47]

Papalık sarayındaki görevli Heinrich von Sömmern de Sultan'ın gelecek yaz İtalya'ya boyun eğdireceği ve Hristiyanları oradan kovacağını açıkça ilan ettiğini duymuştu: "*venturum Romam et subiugaturum Ytaliam et exterminaturum fidem christianam.*"[48]

Sonradan II. Pius unvanıyla papa olan Eneas Silvio Piccolomini ise Venedik Cumhuriyetindeki elçi Sienas'a yazdığı mektupta, Sultanın 1454'te Durazzo'dan Brindisi'ye geçmek üzere bir deniz saldırısı planladığına işaret ediyor ve Doğulu birliklerin Latin güçlerini savurup ilerlemeleri pekâlâ mümkündür diyor.[49]

Adı bilinmeyen bir Rus kronikçi de İzidor'a lanet yağdırıp onu Grek halkını aldatmak ve Tanrı'nın yasalarını çiğnemekle suçluyor, gerçek dindarlığı rezil ettiğini, Latin sapkınlarından yana çıkarak Bizans'ın çürümesine yol açtığını söylüyordu.[50]

Rodoslu ozanlardan Emanuel Georgillas 1456'dan önce yazdığı bir şiirde, İtalyan güçlerini karşı saldırıya geçmek için yüreklendiriyor ve şiiri elden ele dolaştırıyordu. Aynı ozan Sultan'ın ordu mevcuduna ve Rumların sayısının 700.000 aile olduğuna ilişkin bilgiler veriyor, bunların bir

45 Donanma komutamna 5.7.1453 tarihli yazı: "Verum tenemus quod Magnus Teucer facere volet ut fecit genitor suus quando habuit Salonicum, qui in pace nobiscum stare contentus fuit. Et nos intenddmus... continuare in pace". *La caduta II*, s. 26.

46 *La caduta I*. s. 48.

47 Girit'ten tüm dindaşlara hitapeden 8.7.1453 tarihli mektup. *La caduta I*, s. 88.

48 Heinrich von Soemmem, Qualiter urbs Canstantinopolis anno LUI0 a Turcis depredata fuit et subiugata. *La caduta II*, s. 92.

49 Brief vom 25.9.1453 aus Graz. *La caduta II*, s. 64.

50 Slovo izbranno na latino, bak: *La caduta II*, s. 253.

savaş durumunda hesaba katılması gerektiğini söylüyordu. H. G. Beck, bu adamın Türklerle iş birliği yapmayan, ama İtalyan makamlarıyla doğrudan ilişki kurabilecek diplomatik kanallara da sahip olmayan çevreler adına hareket ettiğini tahmin ediyor. Belki de Giritli İzidor'un 15.7.1453 tarihli mektubundan esinleniyordu.[51]

1453 Temmuz'unda Trabzonlu Georg da kaleme sarıldı, ama Papa'ya ve Katolik prenslerine değil, Fatih'e sesleniyordu. Elden ele dolaşan "Hristiyan inancının gerçeği" (*peri tiz alleteiaz tiz ton kristianon pisteoz*) adlı bu kısa bildiride padişaha, Müslüman ve Hristiyan olsun bu iki büyük halkı bir tek inanç altında birleştirmek kime nasip olursa o bütün insanların üstünde göklerdeki yerini alacak diyordu: "Kai eiz tiz ton aggelon metabiseostai."[52]

Bütün bu tasarımlar, plan ve umutlar genelde Batı Hristiyan dünyasının sonsuz ufuklara doğru gelişen tehlikeyi önlemek açısından düştüğü çaresizliği yansıtıyor. O dönemde eli kalem tutanların çoğu, kendi dileklerini kendilerine gerçeklik diye yutturdukları bir rüyadan ancak uyanıyorlardı.[53]

Latinlerin bu diplomatik telaş ve kaygılarını hiç umursamayan Mehmed ele geçirilişinden üç gün sonra şehre girdi. Ve o günden beri şehir İstanbul adını taşıyor. Fatih kentin stratejik konumunun tam bilincindeydi. İmparatorluğun merkezi olarak Anadolu ve Rumeli arası bütün bağlantı yollarını kontrol ediyordu. H. Ahrweiler dünyanın bu bölümünde iletişimin "giderek Hristiyanlık dışı bırakılması" ndan söz ediyor. Bu süreç 15. yüzyılın ikinci yarısı içinde İtalyanların bu yollardan çekilmesi sırasında başladı.[54] Bu döneme kadar Bizans başkenti Venedik açısından tüm dünya halklarının buluşma yeriydi.[55]

Kente girdikten sonra Mehmed esirler arasından ilkin soylu olanları aileleriyle birlikte huzuruna getirtti. Bunların hepsini idam edecekti.[56] **Megas dux Lukas Notaras** ve ailesi de aynı akıbete uğrayanlar arasındaydı.[57]

Ama büyük sultan ardından hemen imparatorluğun bu yeni merkezini yeniden kurma ve yeniden iskân sorunlarına ağırlık verdi. II. Murad'ın Selanik'te 1430'da yaşadığından çok daha geniş çaplı olarak Hristiyanları buraya çekmeye çalıştı. Peioponnes'in fethinden sonra birçok aileyi

51 Beck, H.-G., *Volksliteratur*, s. 164.

52 *La caduta II*, 3. 77.

53 Ravegnani, G., s. 319f.

54 Ahrweiler, H., Istanbul, carrefour des routes continentales et maritimes aux XVe-XIXe siècles. Bulletin des AIESEE XII/1.. Bucarest 1974, s. llf.

55 quod in civitate CPlis, ad quam concurrent fere omnes nationes mundi..." Thiriet, F., Délibérations II, Nr. 1460, s. 325.

56 Heïnrich von Soemmern in: *La caduta II*, s. 86.

57 Leonardo da Ohio in: La caduta I, 47. 48. s. loô, 168; Critobul, lib, I. 73. 2. 3. 159; 8. s. 160; Sphrantzes, G., s. 291.

İstanbul'a getirtti. Hatta kentin hinterlandında oturanları da esirlerle birlikte şehre yerleştirdi. Daha 1454'te 4000 Sırp'a oturma olanağı sağlamıştı.[58] Aynı şekilde İstanbul'un kapılarını Yahudilere de açtı, onları bir dizi vergiden bağışık tuttu. Ne **cizye** ne **rav** akçesi ödemelerine gerek yoktu. Bu son akçe "Yahudilerin, Osmanlı Devleti'nin tanıdığı bir cemaat başkanı ya da hahamları olması için ödeyecekleri vergiydi". Ancak savaş zamanlarında **avarız-ı divaniye** ve **salgın akçesi** ödeyecekti ki bu da haracın 5/8 kadarı tutuyordu.[59]

Bu koşullar altında Osmanlı ülkesi Yahudiler için gettosuz ve pogromsuz, kısacası cennetlik bir ülke oldu. Mülklerine serbestçe tasarruf edebilirler, diledikleri gibi giyinip kuşanabilirlerdi. Konstantinopolis düştükten sonra tek sağ kalan topluluk Balat semtindeki Yahudilerdi.[60] Sultanlar onların Batı'da hiç destekçi ve yandaşları olmadıklarını çok iyi biliyorlardı, bu yüzden ne askerî ne siyasal bakımdan tehlikeli olabilirlerdi. II. Mehmed onları Latin dünyası için de elçi ve casus olarak kullanıyor, özel hekimi yahudi Jacopo Gaete'nin öğütlerine güveniyordu.[61] Granada'nın (Gırnata) işgalinden sonra 1492'de imparatorluğa sel gibi akan Yahudi göçmenleri burada kendilerine yeni bir vatan buldular. Selanik'teki görevliler Hristiyanların elindeki üç kiliseye daha el koyup camiye çevirdiler. Ama Yahudilerin Aziz Demetrios'un kentinde kendi mahalleleri oldu.[62]

Zorlama göç ettirmeler sonunda İstanbul'un nüfusu birdenbire arttı. 1437'de kentte 40.000 kişi, 1453'te 30-50 bin arası insan yaşarken,[63] 1478'de bu rakam 97.956'ya yükseldi. Bunlar arasında 9517 hane Müslüman, 5162 hane Hristiyan ve 1647 hane Yahudi yer alıyordu.[64] H. İnalcık, Ö. L. Barkan gibi, nüfusu asker, medrese öğrencisi ve köleler dışında 100.000 kişi olarak ve hane başına 5 kişi sayıyor.[65]

Bizans başkenti fethedildikten sonra artık Halil Paşanın saatleri sayılıydı. Fatih onu yanına alıp Edirne'ye götürdü. Lomellino'ya göre Büyük Vezir büyük bir para karşılığında kendini kurtarmaya çalıştı,[66] ama 30

58 Dukas, XLV, s. 340; XLII. s. 317.

59 Fontes Hebraici I. s. 15, 17f.

60 Babinger, F., Mehmed II., s. 122.

61 *A.g.y.*, Lorenzo de Medici, s. 323, A. 61.

62 Kiel, M., Notes on the history of some turkish monuments in Thessaloniki and their founders. Balkan Studies 11, 1970, s. 142.

63 Babinger, F., Mehmed II., s. 90.

64 Barkan, Ö.L., Essai, s. 27, 35.

65 İnalcık, H., Istanbul, *Encyclopédie of Islam*, n. e. t. IV, 1973, s. 239.

66 "... in quo loco (Edirne, E.W.) conduci fecit Calibassa, a quo habuit summam maximam monete". Lomellino, Angelo Giovanni, in: *La caduta I*, s. 46.

Mayıs günü onu tutuklayıp cellada teslim ettiler.[67] Sultan'ın bu hareketini ne yeniçeriler onayladı ne de ulema.[68] Çünkü özellikle ulema, savaş yandaşlarının üstünlük sağlamasıyla imparatorluğun bürokratikleştirilme ya da sivilleştirilmesinin tehlikeye gireceği kanısındaydı. Oysa [savaş yanlısı] Şehabeddin ve Zağanos'un zaferi de uzun ömürlü olmayacaktı. Bu iki vezir de İstanbul'un Türkleştirilmesinde diretiyor ve kente yeni gelen Müslümanlara da emlak edinme hakkı tanınmasını istiyorlardı. Oysa bu durumda şehir padişahın **has tımarı** olmaktan çıkacaktı. Aynı şekilde şehre yerleşmek üzere gönüllü akın eden Rumlara ev bark göstermekten, evleri onlara mülk olarak devretmekten de vazgeçilmeliydi. Ancak Fatih 1456'da bu iki yetkiliyi de görevinden aldı.[69]

Mehmed, fetih planlarını hiç şaşmadan sürdürüyordu. Emrine süvari birlikleri veren Georg Brankoviç'ten, daha önce II. Murad'ın sahip olduğu yerleri teslim etmesini istedi, "et dominus despoti minime dare voluit".[70] 1454'te akıncılar Sırbistan sınırlarını aştılar.

Konstantinopolis'in düşmesiyle birlikte Mora'nın da kaderi belirmişti. Sfrantzes, Mora despotluğunu, ağları hiç farkında olmadan karaya çekilen balıkların durumuna benziyordu.[71]

Türk yanlısı ve Latin yanlısı partileri temsil eden iki düşman kardeş, Demetrios ve Thomas Paleologos'un çatışması Mehmed'in müdahalesine yol açtı. Demetrios Türklerin Mora'daki uydusu olarak huzurlu ve geliri bol bir yaşam sürmek isterken Thomas, tıpkı eski imparator gibi kiliseler birliğinden yana çıkıyor, tüm hayal kırıklığına rağmen bildiğinden dönmüyordu. 1453 felaketinin Batı'yı silkip uyadıracağını birleşmeye ve olaylara müdahale etmeye zorlayacağını sanıyordu. Papa ve Venedik, Osmanlılara karşı yeni bir cephe oluşturabilmek amacıyla bu düşünceye ilkin yaklaşır gibi oldular. Nedir ki 1460'da Mehmed tüm riziko ve beklentileri yıkarcasına darbeyi indirdi.[72]

Karşılaştığı direnmeyi görülmedik bir dehşetle çökerten Mehmed, kent ve kalelere karşı savaş verirken tıpkı Temuçin [Cengiz] ve Timur gibi, terörden yararlandı. Teslim olmayan Leontarion kalesine yıkasıyla saldıran azaplar kadın erkek, çoluk çocuk demeden, hatta hayvanlara varıncaya dek öldürdüler. 1300 esir açık arazideki ordunun gözleri önünde katledildi.

67 İnalcık, H., Fatih devri, s. 133.

68 *A.g.e.*, s. 135.

69 *A.g.y.*, The policy of Mehmed II toward the Greeck population of Istanbul and the byzantine buildings of the city. DOP 23, 1969/70, s. 240.

70 Lomellino, in-. La caduta I, s. 48.

71 Sphrantzes, G., IV. 16. s. 390.

72 Zakythinos, D.A., Le despotat I. s. 262, 267.

Ölümden kimse kurtulmamalıydı. Bu kırımın sonuçları çok geçmeden etkisini gösterdi. Teslim koşullarını görüşmek üzere şehirlerden elçiler koşuşup geldi.[73] Ama Grekler yağma ve sürgünden yine de kurtulamadı ve bunlar, göreceli bir durgunluk başgösterene kadar ve geçen on yılların feodal çatışmaları Türk baskınlarıyla birlikte sona erinceye kadar sürdü.[74]

Mora'nın fethinden sonra, Türk yönetimiyle uzlaşan Türk yanlısı partilerin nüfuzu gelişti. Bu parti, galiplerden ödünler bekliyor ve İtalyanların bölgeden kovulmasını istiyordu. Sık sık alıntıladığımız İmrozlu Kritobulos bu partinin sözcülüğünü yapıyordu.[75] İncil'deki devlet yorumlarına dayanarak Osmanlı egemenliğini Tanrı iradesinin sonucu ve dönüşü olmayan bir durum olarak görüyordu. Helenleri Latin haydutlarından koruduğu için bu egemenlik Bizans'a hayır getirmişti.[76]

Bu tür fikirlerin yaygınlaşması Mehmed'in işine geliyordu, çünkü kendi planları açısından içeride huzura ve kâfirlerin devletle bütünleşmesine ihtiyacı vardı. İslam'ı kabul ettikleri ve devlete kayıtsız şartsız uyum gösterdikleri takdirde, Grek, Arnavut, Sırp ve Bosnalılara çok büyük yükselme olanakları tanıyordu.[77]

1474'te ölen Mahmud Paşa baba tarafından Rum'du. 1460'da Peloponnes'de yararlık gösteren Hamza Zenevesti, Anadolu Beylerbeyi Özgür Bey gibi Arnavut asıllıydı[78] ki bunları pek çokları arasından sadece örnek diye veriyoruz.

Fatih'in Balkan seferlerini ayrıntılarıyla anlatmanın yeri burası değil. Bu konuda istenen tüm ayrıntıları Sultan'ın Franz Babinger tarafından kaleme alınan geniş biyografisinde bulmak mümkün. Bizi burada onun sadece savaşçı karakteri, taktik ve stratejisiyle ilgili bazı tipik olaylar ilgilendiriyor.

Bizans'ın çöküşünün ardından, Latin devletlerini Türk öncü birliklerinin Adriyatik sahillerinde hemen karaya çıkacağı korkusu sarmıştı. Padişah saldırısını en büyük hasmının topraklarında başlatacaksa her şeyden önce Rumeli yakası kıyılarını güvenceye almalıydı, çünkü bu kıyılar onun için güvenilir bir ikmal üssü sayılırdı. Bu amaçla da Arnavutluk'a baskın yapmalıydı.

---

73 Chalkokondyles, L., IX. s. 475 (Bonner Ausgabe); Zur Eroberung Gardikions Critobul lib. III, 22. 4. 5. s. 261.

74 Critobul, lib. III. 24. 1.-7., s. 265, 267; Paton, Morton J., Chapters on medieval and renaissance visitors to Greek Lands. Princeton, New Jersey 1951, s. 8f.

75 Zoras, G., s. 11.

76 Udal'cova, Z.V., K voprosu, s. 188. Kritobulos, Helenler derken Bizanslıları ve Eski-Yunanlıları kastediyor, lib. I. 14, 6, s. 61 (Byzantiner), lib. V. 3. 2. s. 319 (alte Griechen).

77 Babinger, F., Mehmed II, s. 5.

78 Nimet, A., s. 57, 71, 84

Bu ülke, Adriyatik'e ve oradan da İtalya'ya ulaşan yollara hâkimdi; ayrıca ganimet ve askerî kaynaklar açısından da çekiciydi,[79] üstelik merkezî bir devlet gücü de yoktu. Büyük soylu aileler birbirleriyle sürekli çatışır durumdaydılar. Kıyıdaki yerleşimler, Arnavut kabileleri arasındaki uyuşmazlıklardan kurnazca yararlanan Venediklilerin elindeydi. Venedik sömürge politikasını en iyi bilenlerden F. Thiriet, cumhuriyetin en büyük derdinin deniz yollarını güven altında tutmak olduğunu vurguluyor. Venedik'in Arnavutluk'a el atmanın nedeni de bu ülkenin söz konusu güvenlik alanı içinde bulunmasıydı. Ancak Roma tarzı bir sömürge siyasetinin tersine, Venedik Arnavutluk'ta yalnız nüfuz bölgeleri aramakla yetiniyordu. Sabit üsler kurmaya Arnavutluk'ta değil, sadece Doğu Akdeniz'de ve Ege'de özen gösteriyordu. Ticari genişleme kuzeyden güneye ve güneydoğuya yönelikti. Arnavutluk limanları yalnız aktarma istasyonlarıydı. Arnavutluk soylularıyla ilişkilerini de, Sultan'la uyuşmayı gerektiren[80] bu çıkarlara göre düzenliyordu. O bakımdan 1447/48 yıllarında olduğu gibi Türklerle arada sırada iş birliği yaptıkları da oluyordu.[81]

Arnavutluk'ta üstünlüğü ele geçirme mücadelesinde Matia yöresindeki Kastriota ailesi nüfuz ve servet sahibi oldu. Güçlü Balsa ailesini çökerten Ioannes Kastriota arazilerini denize kadar genişletmeyi ve buralardaki küçük feodal beyleri sindirmeyi becerdi. Kastriota'lar Rodoni Burnu'ndan Mati Irmağı ağzına kadar kıyı kesimine hâkim oldular. Merkezî bir devlet kurmak için gerekli ekonomik koşullar arasında yer alan tahıl ve kereste ellerindeydi. Ticaret yapacağı devletlere ulaşan yollar Ioannes'e açılmıştı. 1420'de Dubrovnik'le bir anlaşma yaparak hedeflerini açıkça ortaya sermişti: Ortada Suffada olmak üzere kıyı kesimini elinde tutmak ve Adriyatik'ten Priştine'ye kadarki ticareti kontrol etmek. Bu proje başarıya ulaşamasa bile, zengin ve bereketli bir kıyı şeridini tutmakla Kastriota'lar kendilerinden yüzlerce defa üstün bir düşmana karşı başarıyla direnebilirlerdi.[82]

Arnavutluk'a yönelik Türk saldırısı 1380'de başlamıştı ve bu yüzden Ioannes Osmanlı egemenliğini tanımak zorunda kaldı.[83] I. Mehmed ve II.

79 Senkeviç, J.G., s. 73; Buda, A.. La place, s. 67.

80 Thiriet, F., Quelques réflexions sur la politique vénitienne a l'égard de Georges Skanderbeg. Studia Albanica VI. 1. 1968, s. 93, 727-729.

81 Buda, A., Intervention sur lecommunication de F. Thiriet, *a.g.e.*, s. 721-723, Venedik'in yayılma politikasını abartıyor, çünkü bu yayılma sadece kıyıları kapsıyor.

82 Duceliier, A., La façade maritime de la principauté des Kastriote, le la fin duXIVe siècle à la mort de Skanderbeg. Studia Albanica VI. 1. 1968, s. 136.

83 Bozhori, K., Les historiens byzantins du XVe siècle sur les luttes albanoturques. Studia Albanica IV. 2. 1967, s. 70; İnalcık, H., iskender Beg. Encyklopedie of Islam V. 1974, s. 138.

Murad kardeş kavgaları nedeniyle ara veren genişleme harekâtını yeniden başlattılar. 1419-1430 arasında Güney ve Orta Arnavutluk'u ele geçirdiler. Önceden de belirttiğimiz üzere, kendi pozisyonlarını güçlendirmek için Hristiyanlara tımarlar bağışladılar, ama genelde Müslüman sipahilerin ağırlığını öne aldılar. S. Pulaha'nın hesabına göre, 1431'de tüm tımarların yüzde 74'ünün sahipleri Müslümandı.[84] Tımar sistemi genelde Zenebissi, Thopia ve Araniti gibi, 1431-44 arasında yabancı egemenliğine başkaldıran eski aileleri kapsıyordu. Tımarlardan yemlenmiş ya da kendilerine tımar bağışlanmasını umut etmiş olanlar çoğu kez ayaklanmalara katılmadılar. Ama dağlık bölgelerdeki köylü ve çobanlar ise yağma ve sürgünlerden çok çektikleri için katıldılar. Türkler, bereketli tarlaları otlaklara çeviriyor, köylü yerleşimlerini sistemli olarak yakıp yıkıyordu. Dağlara koşmaktan başka yol yoktu.[85]

İskender Bey (1405-1468) adıyla tanınan Georg Kastriota içoğlan olarak 9 yaşında Osmanlı sarayına gelmiş, Sultan'ın özel uşaklarından biri olarak yetiştirilmişti. Babası Ioannes onu rehine olarak Edirne'ye yollamak zorunda kalmıştı. Bu rehine ve içoğlanı II. Murad 1438'de Akçahisar subaşılığına getirmişti. Ama İskender Bey Sultan'dan babasının 1430'da elinden alınan topraklarını geri vermesini bekliyordu.[86] Türkler 1443 Aralık ayında Zlatica'da yenilgiye uğrayınca İskender Bey Osmanlı saflarından kaçarak İslam yeminini bozdu ve Alessio'da (Leş) ileri gelen Arnavut reisleriyle biraraya geldi. Orada kurtuluş mücadelesinin önderi olarak seçildi. Hemen ardından Papa kendisini Haçlı Seferi kahramanı olarak tanıdı, Venedik ise onu yararlı bir condottiero olarak görüyordu. N. D. Simirnova ve I.G.Senkeviç'e bakılırsa, İskender bir halk ordusu toparlamayı başarmıştı.[87] A. Buda ise onun 1444'te Leş dolaylarındaki küçük feodal soylulara toprak bağışlayıp destek gördüğü kanısındadır.[88] Ancak soyluların büyük bölümü kendisine akrabalık bağlarıyla bağlıydı. O nedenle İskender Bey yalnızca feodal bir bey değil, aynı zamanda kabile prensiydi de. Kuzey Arnavutluk'ta 8-10 bin kişilik bir ordu kurmaya başlandı. Ama kendi yakın çevresinden devşirebildiği askerlerin sayısı 2-3 bin kişiyi aşmıyordu. Başarılarını iyi hesaplanmış bir partizan taktiğine borçluydu.

---

84 Pulaha, S., Sur les causes des insurrections des années 30 du XVe siècle en Albanie. Studia Albanica IV. 2. 1967, s. 35. Zwischen 1419 und 1430 waren es 77%: s. 33.

85 Buda, A., La place. s. 66, 69; İnalcık, H., Timariotes, s. 129.

86 Pulaha, S., Les Kastriote devant la conquête ottomane des annés 1420-1430. Studia Albanica VIII, 1. 1971, s. 119, 121; İnalcık, H., iskender Beg, s. 139. Burada subaşı terimi doğrusudur, sancakbeyi yanlış.

87 Smirnova, N. D./Senkeviç, LG., s. 88.

88 Buda, A., Georges Kastriote-Skanderbeg et son epoque. Studia Albanica IV.

Partizanların elinde ateşli silahlarla donatılmış olup hareket ya da geri çekilme üsleri olarak yararlandıkları Steluş, Letrella, Kruje gibi bazı kaleleri vardı. Koyun postu ve tuz ticareti yaparak karşılığında İtalya'dan silah alabiliyorlardı.[89]

Venedik'le ilişkiler baştan beri gergindi. Arnavutluk'un siyasal olarak güçlenmesi onların hiç işine gelmiyordu. Oysa İskender Bey'in başlıca amacı da buydu, bu güçlenmeyi sağlayamadıktan sonra Türklerle başa çıkabilmeyi bekleyemezdi. O nedenle Venedik üslerini kendi topraklarına katmakta diretiyordu ki bu durum 1446-48 yıllarında açık bir uzlaşmazlığa dönüştü.[90] Venedik, II. Murad'la birlikte hareket etmeyi planlarken İskender Bey Napoli Kralı Alfons'un dostluğunu sağladı. Sahil kentleri, Venedik ve Dubrovnik'le ticari ilişkileri yüzünden birbirlerine sıkı sıkıya bağlı feodal beylerin yönetimi altındaydı ve bu nedenle de Kastriotalardan yana çıkamazlardı.[91] Mücadele, Venediklilerin kısa yoldan halletmek istedikleri Danja (Dagno) kenti yüzünden başladı. Venedikliler Türklerden yardım bekliyorlardı, hatta 27.6.1448 tarihli bir senato kararnamesinde şöyle deniyordu: "*Skanderbeg (İskender Bey) non modo de Albania, sed de mundo ejiciatur.*"[92] Hunyadi Yanoş'un 1448'de Amselfeld'de uğradığı yenilgi Arnavutluk için yeni tehdit ve tehlikeler yarattı. Ama kıyı kentlerinin feodaller birliğinde de çatlaklar başgösterdi. Bunlar kendi özerkliklerinden endişeye kapıldılar ve Napoli donanma kaptanının savaş açısından gerekli gördüğü merkeziyetçi önlemlere karşı çıktılar.[93]

II. Murad 1450'de Kruje kalesini boş yere kuşattı. Beş ay süren boğuşmalarda Türk birlikleri ağır kayıplar verdi. Gerçekten İskender dağlardan inerek bu birliklere arkadan saldırıyordu. Papa V. Nikolas İskender Bey'i "athleta christi" ilan ederek bütün Latin hükümdarlarını ona yardım etmeye çağırdı. Ama Kruje kendini kuşatmadan hâla kurtaramıyordu.[94] Kuşatmacılar ancak Napoli Kralı Alfons'un müdahalesinden sonra 1451'de çekildiler. İskender Bey sonunda kendi toprakları üzerinde kralın senyörlüğünü tanımak zorunda kaldı ve Kruje'yi de ona bıraktı. Bunun üzerine bazı Arnavut birlik komutanları Napoli Kralının saflarını bırakıp Türklerden ve onlarla şibirliği yapan Venediklilerden yana geçtiler.[95] Napoli müdahalesi-

89 İnalcık, H., Iskender Beg, s. 139. 2. 1967, s. 18.

90 Jorga, N., Notes et extraits III, s. 224f.

91 Senkeviç, J. G., s. 75.

92 Pali, F., Skanderbeg et Janeo de Hunedoara (Jean Hunyadi). Studia Albanica VI. 1. 1968, s. 108.

93 Smirnova, N. D./Senkeviç, I.G., s. 92.

94 Jorga, N. Notes et extraits III, s. 260f.

95 Özellikle Balsha, Dukagin und Dibra: Inalcih, H., iskender Beg, s. 139.

nin olumlu bir sonuç getirmediği anlaşılınca İskender Bey 1453'te İtalya'da Alfons'la görüşmeye gitti. Bu görüşmelerden anlaşıldığına göre, Kastriota krala biat etmiş değildi ve 1453'de yeniden Kruje'nin hâkimi oldu.[96] Ayrıca 1000 kadar paralı İtalyan askerinin Arnavut isyancılara yardımcı olması isteniyordu. 1455 Ağustos'unda Karamanoğlu İbrahim, İtalyan Elçisi Giovanni Mocenigo aracılığıyla Papa III. Kalixt (1455-58) ile ilişki kurdu. Bir Haçlı Seferi düzenlemeyi hayal eden Papa'ya, II. Mehmed'e karşı hem Asya hem Avrupa'dan ortak bir saldırıya geçmeyi öneriyor ve 30.000 askerle gelmesini beklediği İskender Bey'e de baş rolü veriyordu.[97] Fransa Kralı VII. Charles ise Papa'nın Haçlı Seferi planlarını çocuk oyunu sanıyor, Papa'nın kendisini de ileriyi peygamberce sezinleyen biri olarak görüyordu.[98] Oysa İskender Bey 1455 yazında paralı İtalyan askerleriyle Berat'ı kuşatmış, ama İsa Bey'e yenik düşmüştü, sonunda ağır kayıplar vererek Leş'e çekilmek zorunda kaldı. 1457'de ise Türklerin Kruje baskınını püskürtüyor, düşman karargâhına girip Hamza Bey'i esir alıyordu.[99] Roma'da Hristiyanlık kahramanı olarak göklere çıkarıldı, "kutsal mihrabın başkomutanlığı"na atandı ve kendisine yılda 500 dukalık bir gelir bağlandı. Ragusalılar daha 1453'te İskender Bey'i bütün Hristiyan krallarına örnek olacak insan diye niteliyorlardı.[100]

1458'de Kral Alfons öldü. Roma kendisine moral destek vermekten başka bir şey yapmayıp ne para ne de asker gönderince İskender, tüm maddi desteklerinden yoksun kaldığını anladı. Bunun üzerine 1460'da Osmanlı feodal otoritesini tanıdı ve yardımcı askerî birlik göndermek, her yıl koyun sürüleri şeklinde ayni haraç ödemek ve devşirme yetiştirmek gibi yükümlülüklere boyun eğdi.[101] Sultanla silah bırakışmasını 1463'te yeniledi, ama kendisini köstekleyen bu yükümlerden kurtulmak için Türklerle Venedik arasında patlak veren savaştan yararlanmasını da bildi. Venediklilerin Kruje kalesini işgal etmelerine izin verdi. Ancak II. Mehmed, savaşı Peloponnes'te olduğu gibi acımasız bir şiddetle yönetiyordu. 1460'ta Türklerin eline esir düşen tüfek yapımcısı Jörg'un anlattığına göre, Mehmed iki kaleyi ele geçirdikten sonra içerideki tüm askerleri 12 yıl boyunca kazıklara

96 Biçoku, K., s. 60.

97 Pall, F., Skanderbeg et Ianco de Hunedoara, RESEE VI, 1968, s. 15f.

98 Naci, St., N., s. 77.

99 İnalcık, H., İskender Beg, s. 140.

100 "spéculum et exemplum sitis cunctis cbristianorum principibus universisque nationibus et nomen vestrum eterna fama consecrabitur". Jorga, N., Notes et extraites II, s. 460.

101 Critobul, lib. III. 16. 8. s. 249.

bağladı.[102] Hatta 1452'de Dukas bir Venedikli kaptanın kazığa oturtularak öldürüldüğünden söz ediyor.[103]

Mehmed, sadizme varan vahşetini, Bizans başkentine zaferle girdikten sonra da göstermekte gecikmedi. Cellatlar Bizans büyüklerinin karıları ve çocuklarını onların gözleri önünde katledip doğradılar.[104]

Napoli'nin müdahalesini sağlamak için İskender Bey Kral Ferdinand'a vasallık yemini etti, buna karşılık Monte Sant'Angelo ve San Giovanni Rotondo fieflerini aldı ve kendisine yılda 1200 dukalık bir gelir tanındı.[105] Bu sırada Ohrid ve Niş sancak beyleri Arnavutluk'a aralıksız baskın veriyor ve İskender Bey'i dağlara çekilmeye zorluyorlardı. Mehmed, 1466'da oğlu II. Bayezid'e yazdığı bir fetihnamede, savaşı başlattığını, çünkü barışı Arnavutların bozduğunu bildiriyordu. Altı önemli kaleyi fethetmiş ve yeni bir kaleyi, Elbasan'ı inşa ettirmişti.[106]

İskender Bey 1466'da çok sıkıştığını fark ederek Roma'ya koştu, ama bula bula ancak 5000 dukat bulabildi. St N. Naçi papalığın yanlış politikasını kınamaktadır. Çünkü papa donanma yapımına dev meblağlar ayırmakta, kuzeyde cephe kurmak amacıyla Macar Kralı Matthias Corvinus'a 1465'te 135.000 dukat göndermektedir. Oysa İskender Bey ekmek kırıntılarıyla mı yetinecektir?[107] Besbelli ki papalık çevreleri Arnavutluk'u esas savaş alanı olarak görmüyor, yeni bir "uzun yürüyüşü" ve Boğazlar'ın etkin biçimde ablukaya alınmasını hesaplıyordu. O nedenle de Papa II. Paul (1464-1471) usanç veren bu adamı Roma'dan bir an önce iteklemek istedi.[108] Kral Ferdinand bile kendisine boş vaatlerde bulunmaktan başka bir şey yapamadı.

Nedir ki II. Mehmed Latinlerin bir koalisyon oluşturmasından yine de çekiniyordu. 1467 Haziran'ında büyük bir orduyla Arnavutluğa girdi, Durazzo'ya doğru yürürken Mehmed Paşa'yı da İşkodra'ya doğru yolladı ve Kruje'ye yaklaştı. İskender Bey sahile doğru çekilmek ve sonunda Leş kentine sığınmak zorunda kaldı. Orada 17.1.1468'de öldü.

II. Mehmed Leş'i aldıktan sonra 1478'de İskender Bey'in mezarını açtırıp kemiklerini halkın önüne sergiledi. Uyduruk hikâyeler düzen geveze Mario Barlezio'nun iddiasına göre kimi Müslümanlar, onun bazı kemikleri-

---

102 "Mehmed iki korunaklı yeri yaktı, çocukları da 12 yıl kazığa bağlı tuttu." Jörg von Nürnberg, s. 6. 1456'da Bosna'da top dökümcüsü olarak çalışmaya başlamıştı. Türklere esir düşünce Sultan onu dökümcü başı yaptı.

103 Dukas, XXXV, s. 248.

104 "nam primo uxore set filios in praesentia parentum et maritorum fecit occidi et postes viros ipsos, eo videndendo, fecit in frusta minutatim considi..." Heinrich von Soemmern in: La caduta II, s. 86.

105 Biçoku, K., s. 58f.

106 İnalcık, H. iskender Beg, s. 140.

107 Naci, St. N., s. 78.

108 Biçoku, K., s. 66.

ni alıp altın ya da gümüşle çerçevelettikten sonra muska olarak kullanmışlar. Böylece bu yenilmez kahramanın cesaret, soğukkanlılık ve başeğmezlik gibi nitelikleri kendilerine de geçsin isterlermiş.[109]

Arnavutluk'u, boyunduruğuna alıp İslamlaştırmakla Mehmed yalnız İtalya'ya karşı bir saldırı üssü olarak kullanmakla kalmayıp imparatorluğun askerî potansiyelini de hiç azımsanamayacak ölçüde güçlendiren bir başarı kazanmıştı. Rumeli'de böylece Bosna ile birlikte bir Müslüman kuvvetler yığılımı meydana gelmişti ki bu, imparatorluğun Avrupa bölgesinin uğrayabileceği bunalımlara karşı gelecekteki iki yüz yıl boyunca direnebilme olanaklarını garantiye alıyordu.

Buna karşı Valahya (Ulahya, Eflâk) içlerine doğru genişleme harekâtı yalnız kayıplarla değil, apaçık yenilgilerle doluydu. II. Mehmed, "kazıkçı" Vlad Tepeş'in (1456-1462) kişiliğinde kendinden üstün birini bulmuştu. Chalkokondyles, Kazıkçı veya Kazıklı Voyvoda'nın prensliğini garantiye alabilmek için kadın, erkek, çocuk demeden kısa zamanda 200.000 insanı kazıklara oturttuğunu anlatır.[110] *Romanya Tarihi*'nin yazarları Vallahya'yı Türklere ve onların yöredeki gizli ve açık yandaşlarına karşı savunabilmek açısından, bu terörü başarılı bir önlem olarak yorumluyorlar. Bu zulümlerde aşırıya kaçmasının nedeni olarak, Hospadar'ın kendilerine ekonomik ve siyasal açıdan zulmettiği Transilvanya Saksonlarının duyduğu nefret gösteriliyor. Babasını ve kardeşini öldüren hain boyarları Vlad Tepeş'in zorla sindirdiği söylenir. Ama halk, onu yine de adil ve iyi bir hükümdar saymış, onu iç ve dış düşmanları yenen ve prensliğine Hristiyan Avrupa devletleri arasında saygınlık kazandıran, huzur ve barış getiren bir prens olarak görüyormuş.[111]

Oysa o, Moldavya Prensi Büyük Stefan (1457-1504) gibi, tacı adaylar arasından seçim sonucunda değil, gasp yoluyla ele geçirdi. Ordudaki komutan kadrosunu yenileyerek erkekleri askere çağırdı, önemli devlet görevlerine kendi adamlarını oturttu.[112]

Stefan'ın yüksek soylulara duyduğu güvensizliğin haklılığı Moldavya'nın 1470'te düştüğü nazik durumda açıkça ortaya çıktı. Ülke, Macarlar, Türkler ve Kırım Tatarları tarafından hemen hemen aynı zamanda yakılıp yıkıldığında, boyarlar [yüksek soylular] prensin kayınbiraderi İsaia başta olmak üzere bu saldırganlarla hemen anlaşıvermişlerdi.[113]

---

109 Babinger, F., Mehmed II., s. 283, 401.

110 "osper gar oi empedosai tin egemonian" Chalkokondyles, L., IX. s. 500 (Bonner Ausgabe).

111 Istoria Rominiei II, s. 470, 477; Ene, G., Romanian folklore about Vlad Tepe§. RESEEXIV, 1976, s. 581-590.

112 Grigoras, N., Inceputurile domniei lui Stefan cel Mare (1457-1459). Studii §i cercetari §tiintifice istorie Vili. Ia§i 1957, s. 52, 53-55.

113 Cihodaru, C, Observatii pe marinea izvoarelor privind unele evenimenti di istoria modavei intre ardi 1467-1474. Ebenda, VIII, 1957, s. 15, 20f.

Vlad ise ortalığı sükûna kavuşturmak için hasımlarını fiziksel olarak ortadan kaldırmaya çalıştı. Sultan'ın haraç isteklerini bildirmek üzere gönderdiği elçinin sarığını, karşısına çıplak başla çıkmadığı gerekçesiyle kafasına çiviledi.[114] Türk imparatorluk topraklarına baskınlar düzenleyerek genç yaşlı kimi bulduysa öldürttü. Evlerini yıkarak ateşe verdi.[115] Bu asi prensi cezalandırmak üzere yola çıkan Hamza Bey 1461'de sık ormanların ortasında pusuya düşürülüp hayatını kaybetti. Askerleri kazıklara geçirildi.[116]

Vlad Tepeş ve yanındakiler işkenceyle öldürülenlerin acılarını zevkle seyrettiler. Kokuşan cesetlerin kokusundan özellikle hoşlanan prens "dinlenmek" için kazıklarla dolu orman yollarında gezinirdi.[117]

II. Mehmed'in bu türden aşağılanma ve yenilgilere katlanması beklenemezdi. Dukas'ın 150.000 kişi olduğunu tahmin ettiği bir orduyla 1462'de yola çıktı[118] ve nisan ayında Valahya'ya girdi. Türk kaynaklarına ve Kritobulos'a göre, Sultan'ın zaferi kazanmış olması gerekiyor.[119] Ama B. T. Campina'nın on ayrı Hristiyan'ın kaleminden edindiği bilgilere göre, aslında Vlahların zaferi söz konusudur. Herhalde Osmanlı seferinin yenilgiyle sona ermiş olması lazım.[120] Şurası kesin ki, Mehmed Valahya'ya ne boyun eğdirebildi ne de imparatorluğa katabildi. 1470 ve 1476 yıllarında Moldavya'ya yapılan seferler de acımasız savaş tekniğine rağmen başarısızlıkla sonuçlandı. Peloponnes'te olduğu gibi yeniçeriler, azaplar ve akıncılar yenilen düşmanlarının kafalarından "kule"ler diktiler.[121]

Nedir ki Moldavya Prensliği Osmanlıları rahat bırakmıyordu. Ülkenin tarım ürünleri, yanında balık zenginliğiyle ünlü Tuna deltasındaki Kilia ve Karadeniz kıyısındaki Cetatea-Alba'nın stratejik konumları vardı. Buraları Kaffa, [Kefe] Rusya, Tatar, Macar ve Polonya mallarının geçiş noktalarıydı, fethedilmesi beklenen yörelerdi. Stefan 15. yüzyılda bu yöreden yılda 11.200 kg balık alıyor, Braşov ise 250.360 akçe ya da 5.000 altın dukat değerinde 308.825 kiloluk ithalatta bulunuyordu. Hermannstadt ve Braşov'un yıllık

114 Dukas, XLV, s. 344; Babinger, F., Mehmed IL, s. 217.

115 Chalkokondyles, L., IX. s. 502 (Bonner Ausgabe).

116 Dukas, XLV, s. 344.

117 Babinger, F., Mehmed IL, s. 217.

118 Dukas, XLV, s. 344. Die Zahl 250.000, welche die "Istoria Rominiei" angibt (s. 471), ist zu hoch gegriffen.

119 Critobul, lib. IV. 9. 10. s. 293, 295.

120 Campiña, B.T., Victoria oştii lui Tepes, asupra sultanului Mehmed al IL – lea. Studii XV, 1962, s. 555.

121 Asiqpasazâde, cap. 153, s. 262.

balık alımları 16.000 florin tutuyordu. Osmanlı komutanları bu Karadeniz kıyı kentlerinin planlarını ele geçirdiler, ama ancak 1484 ve 1511'de fethedebildiler.[122]

II. Mehmed'in Macaristan ve Belgrad'a yönelik seferleri ise söz konusu iki Rumen prensliğine karşı mücadelesi kadar talihsiz geçmedi. Daha 1455'te Büyük Sultan'ın Belgrad'a doğru sefere çıktığı şayiası yayıldı. Ama Macar Magnatlarının [prens, rahip, soylu, büyük arazi sahibi] umursadığı yoktu. Bunların çeşitli yerlerde toprakları ve istedikleri gibi yönettikleri mızraklı birlikleri vardı. Hunyadi'nin elinde ise, Türklerle Sırbistan'da başa çıkabilmek için sadece birkaç birlik kalıyordu. Ancak bunların üstün kuvvetler karşısında hiçbir şey yapacakları yoktu. 1456'da Türkler Belgrad önlerine geldiler, Macaristan'ı tehdit ediyorlardı. 1444'te olduğu gibi Hunyadi birliklerini yeniden köylüler ve paralı askerler arasında topladı. Bunlar koşa koşa geliyorlardı. Papa III. Kalixt yeni bir Haçlı Seferine çağırıyor, fransisken rahip ve inkvizatörü [Katolik kilise yargıcı] Johannes Capistrano, Polonya, Almanya, Macaristan ve İtalya'da dolaşıyor, haçı okuyup üflüyor, boyuna vaaz veriyordu. Egemen sınıflar çekimserdiler. Hatta İtalyanların sadaka ve bağış toplama hevesi de coşku yaratmadı. Papanın çırakları ve çömezleri 1457'de Pavia'da ancak 260 gr altın değerinde bağış toparlayabildiler.[123] Köylüler, zanaatçılar ve maceracılardan oluşan Haçlıların başında askerî bir yönetim yoktu. Viyana'dan Bohemya ve Polonya'dan yollara dökülüp Belgrad'a doğru ilerliyorlardı. Bu yığınların birçoğu yerlerine vaktinde ulaşamıyorlardı. Hunyadi iyi silahlanmış 10.000 kişilik bir Macar ordusu kurdu. Buna karşılık Haçlı ordusu tam anlamıyla bir halk ordusuydu, başlarında irili ufaklı papazlar ve rahipler vardı.

Mehmed, emrindeki deneyimli topçulara hacet kalmadan bu savunma ordusunun hakkından kolayca geleceğine inanıyordu. Kenti tamamıyla çembere alabilmek için Tuna'ya 200 savaş gemisi soktu, ama Macar ve Sırpların balıkçı ve ticaret tekneleri bu filoyu batırıverdiler. Ölümü göze

122 Beldiceanu, N., La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle au début du XVIe siècle. RI XXXVII, 1969, s. 239-264. Kissling, H.J. ayrıca Kilia'nın II. Bayezid zamanında açık deniz filosu inşa ettirmek bakımından önemine değiniyor. Betrachtungen über die Flottenpolitik Sultan Bâjezîds II. (1481-1512), Saeculum 20, 1969, s. 36f. 15. yüzyılın ikinci yarısında Sultanlar, Karadeniz'i bir Türk denizine dönüştürmek amacındaydılar. Vgl. Beldiceanu, N., Kilia et Cetatea Alba a travers les documents ottomans. R. XXXVI, 1968, s. 217. Zuletzt hob Z.P. Pach, Karadeniz yolunun ekonomik önemini vurguluyor. 14. ve 15. yüzyıllarda baharat vb. her türlü Doğu ürünleri Macaristan ve Transilvanya'ya Valahya (Eflâk) üzerinden Karadeniz limanlarından ulaştırılıyordu. Bu yol Levante-Polonya arasındaki anayol işlevini görüyordu. Le commerce du Levant et la Hongrie an Moyen Age. Annales ESC 31, 1976, s. 1176-1194, bee. s. 1188.

123 Aleati, G., Contributi pavesi per le crociate quattrocentesche. Bollettino della Società pavese di storiapatria. N. S. I. 1946, s. 102.

almış olan Haçlılar karşı saldırıya geçerek düşmanın topçu mevzilerine kadar girdiler ve sonunda öfkesinden köpüren Sultan'ı geri çekilmeye zorladılar. Artık Macaristan'ın fethedilmesi düşünülemezdi.[124] Gerçi 1459/60'da bütün Sırbistan Osmanlıların ellerindeydi, ama Hunyadi'nin halefi Matthias Corvinus'la yeniden mücadeleye girmeleri kaçınılmazdı, üstelik onlarda 1456 seferinin iradesi kalmamıştı. Mehmed, tıpkı II. Murad gibi şunu teslim etmek zorunda kaldı ki Hristiyan savunmasının kuzey ucunu kolay ele geçiremeyecek ve Rumeli'de uygulamak istediği strateji anlayışı burada tıkanacaktı.

Kuzey cephesindeki direnmeyi böylece yokladıktan sonra gözde projesi olan İtalya sorununa yöneldi.

F. Babinger, Niccolo Sagundino'nun şimdiye kadar pek dikkate alınmamış olan bir açıklamasına dikkati çekiyor. Bu açıklamada değinilen eski Osmanlı kehanetlerine göre, bir Türk padişahı çıkıp kâfirlerin ülkesini, yani 'kızıl elma'yı ele geçirecek ve onu hep elinde tutacakmış. Mehmed bu kızıl elmayı Roma ile özdeş tutuyordu.[125] Napoli Kralı Alfons'a 1454'te gönderdiği bir yazıda Sagundino şöyle diyor: "*innixus vaticiniis et praedicationibus quilbus dam quae sibi regnum İtaliae et urbis Roma expurgnationem promittunt; ait sibi concedi coelitus Constantini sedem, hac ver© Romam esse, non Constantinopolim videri aequum valdeque congruere, quasi filiam vi ceperit, hanc etiam matrem capere posse.*"[126]

Arnavutluk'un fethiyle ilk adım atılmıştı. Bundan sonraki adım 1463'te Venedik'le bağların koparılmasıyla atılmış oldu. Cumhuriyet Arnavutluk üsleri yüzünden hızla bir mali çöküntü içine yuvarlanıyordu. Pronoia sahipleri vergi görevlileriyle anlaşıyor ve ürün-rantları teslim etmiyorlardı. Bir yandan devlet kasası boşalırken, yerel yöneticiler de öte yandan tüm yönetsel emirlere karşı çıkıyorlardı. Savaş koşulları ise görevlileri yeni yükümlülükler icat etmeye zorluyor, bu da halkın tepkisine yol açıyordu. Küçük Arnavut feodal soyluları kendi yükümlülüklerinden kaçıyor ve köylülerin teslim ettikleri rantları ceplerine indiriyorlardı.[127] Venedikliler, kendi kolonilerindeki Arnavut ve Rumların askere alınmasını yasaklamışlardı; Arnavutların 1423'te Modon ve Koron'da olduğu gibi kitle hâlinde aralarına sızmalarını istemiyorlardı, ama [ucuz] iş gücüne olan talep yüzünden bu

124 Székely, Gy., s. 21-23.

125 Babinger, F., Aufsätze und Abhandlungen I. s. 184f; Massignon, L., Textes prémonitoires et commentaires mystiques relatifs à la prise Constantinople pai les Turcs en 1453. Oriens VI/1. 1953, s. 10-17.

126 Sagundino, Niccolo, Ad serenissimum prdncipem et invictissimurn regem Alfonsum Nicolai Sagundini oratio. In-. La caduta II, s. 132.

127 Bozic, L., Le système foncier en Albanie vénitienne au XVe siècle. Bollettino dell'Istituto di storia della Società dello stato veneziano V-VI, 1963/64, s. 139f.

yasağı yumuşatmaya gittiler. Ancak 1453 sonrasında Rumlar, Venedik topraklarına üşüşünce bu kez yeni efendilerini acımasızca sömürmeye kalktılar, onları kendilerine düşman hale getirdiler.[128]

Venedik Cumhuriyeti'nin II. Mehmed karşısında verdiği savaş aralıklarla 1479'a kadar sürdü ve cumhuriyeti mali çöküşün eşiğine kadar getirdi. Euboia'yı yitiren Venedik, denizlerdeki üstünlüğünü yine de korudu.[129] Osmanlıların kürekli açık tekneleri Venedik kalyonlarına karşı hiçbir şey yapacak durumda değildi. Türk filosu II. Mehmed zamanında tüm çabalara rağmen kara ordusuna yardımcı bir araç olmaktan öteye gidemedi. Ancak korsanlık ve kıyıya yakın adalara baskın vermek ya da sahil koruması yapmak açısından işe yarıyordu.[130] Açık denizlerde kafa tutacak duruma ancak II. Bayezid zamanında gelebildi.

Savaş 17 yıldır sürerken bırakın Fransa ve İspanya'yı, İtalya'da bile kimse Venedik için parmağını oynatmadı. Floransalılar nefret ettikleri bu lagünler kentinin askerî yenilgileri karşısında duydukları sevinci saklamıyorlardı.[131] Hatta Papa II. Pius'un 1459'da Mantua konsülünde sahneye koymak istediği Haçlı Seferi düşüncesini bile baltaladılar ve 1461'de Osmanlılarla Venedik aleyhine bir ticaret anlaşması yaptılar. Bununla birlikte Venedik Doğu Cristofo Moro (1462-1471) senyörlere yazdığı 4.6.1463 tarihli mektupta "*saevissimus atque acerrimus Christiani nominis hostis, Thurcorum princeps*"e karşı yardım dileğinde bulunuyordu, bu arada Türklerin Grekleri boyundurukları altına aldıktan sonra artık İtalya'yı tehdit ettiklerini vurguluyor, daha şimdiden Dalmaçya'da bulunduklarını ve Apenin yarımadasına çıkmaya hazır olduklarını belirtiyordu.[132] Üstelik "Onlar meclisi" de aynı yılın ekim ayında, kendisine 10.000 dukat ve ayrıca yılda 1000 dukatlık gelir vaat edilen bir dominiken rahibinin Sultan'a başarılı bir suikastta bulunacağını umut ediyordu.[133]

Oysa Papa'nın uyarılarına rağmen Floransa oportünist bir Osmanlı politikası gütmekte kararlıydı. Üstelik Papa II. Piusda Venedik yararına yeni bir Haçlı Seferi tezgâhlama projesine pek yatkın görünmüyordu. Cumhuriyetin niyetlerinden kuşku duyuyor, senato eğer Sultan'la ilişkilerini kopardıysa,

128 Ducellier, A., Les Albanais dans les colonies vénitiennes au XVe siècle. Studi Veneziani X (1968) 1969, s. 55, 57; Thiriet, F., Problemi dell'amministrazione dell'Istituto di storia della Società deUo stato veneziano V-VI, 1963/64, s. 139f. Veneziana nella Romania, XIV-XV sec. Venezia e il Levante fino als secolo XV. Firenze 1973, s. 775.

129 Thiriet, F., La Romanie, s. 436.

130 Kahane, H./Tietze, R.A., s. 13.

131 Babinger, F., Aufsätze und Abhandlungen I., s. 192.

132 Derselbe, Lorenzo de Medici, s. 308f.

133 Thiriet, F., Déliberations II, Nr. 1637 (29.30.1463).

buna Mora'nın dünya ticaretindeki önemi, özellikle yılda 300.000 dukalık gümrük gelirlerinden dolayı karar verdiğini açıkça söylüyordu.[134]

Venedik artık bu acı deneyimleri unutmadı, 1479'dan sonra politikasını H. J. Kissling'e göre şu üç hedefte yoğunlaştırılacaktı:

1) Doğu Adriyatik kıyısına yönelik politikasını Macaristan'ı bu bölgeden uzak tutan Türk-dostu bir tutum çerçevesinde biçimlendirmek.

2) İtalyan adalarındaki etkinliğini, Epirus ve Mora limanlarını genişletmek.

3) Sonunda Kıbrıs'ı işgal etme amacıyla Mısır'la ticarete yönelmek.[135]

Mehmed'in İtalya'ya ayak basma isteğinin belirtileri çoğalınca Venedik birden tarafsız kaldı. Collegio [yöneticiler kurulu] üyeleri, Valona (Avlonya) sancakbeyi (Gedik) Ahmed Paşa ile uzlaşmaya oturmak niyetinde değildiler. Türklerin gönderdiği elçiye savaş durumunda tarafsız kalacakları konusunda kesin söz verdiler.[136] Ama bu, Ahmed'in, çıkarma harekâtına yakın bir zamanda Apulya'da başlanacağını senatoya bildirmemiş olması anlamına gelmez. Aynı taktik, Sultan'ın 1480 Mart'ında Lorenzo de Medici'ye gönderdiği elçilik mesajı için de söz konusudur: Elçi İtalya'ya değil, Rodos'a karşı bir girişimin söz konusu olabileceğini söylüyordu.[137]

Hain rolünü Liguryalı fransiskenler üstlendi, bunlar Sultan'ın Rodos'u istila etmesini kolaylaştıracaklardı.[138] Daha da kötüsü, İtalyan halkı bir Türk yönetimi düşüncesine alışır gibiydi. Battista Mantovano *de calamitate temporum* adlı kitabında, Adriyatik kıyısı halkının bu yönetimi iyice göze aldığını, hatta Anconalıların bunu pekâlâ arzuladıklarını yazıyor.[139]

28.7.1480 günü Ahmed Paşa Apulya'da karaya çıktı ve Otranto'da köprübaşı kurdu. Bu büyük bir çıkarma harekâtı olmaktan çok bir keşif birliğiydi. Ama Kral Ferdinand'ın bu kadarcık bir birliği bile denize dökememiş olması çok daha şaşırtıcıydı. Bunu, ancak Mehmed öldükten sonra 1481 sonbaharında her yandan topladığı kuvvetlerin desteğiyle yapabilecekti. Gerçi iç politikadaki anlaşmazlıklar kralın böyle bir girişimde bulunmasını zorlaştırmıyor değildi, ama elde bol miktarda mevcut ve iyi silahlanmış

134 Babinger, F., Johannes Darius s. 38. Papa'nın ölümü üstelik İtalyan devletlerini bir Haçlı Seferine katılma yolunda istemeye istemeye verdikleri sözden de kurtardı. Brindisi kampını ilk terk eden Christofo Moro oldu, bkz. Serra, A., Relazioni del Castriota con il papato nella lotta contro i turchi (1444-1468). Archivio storico italiano 115, 1957, s. 49.

135 Kissling, H.-J., Venedig, s. 378.

136 Bombaci, A., s. 171.

137 Babinger, F., Briefschaften, s. 14.

138 Der Florentiner Benedetto Dei meldete: "E non posando l'arme ne per mare 10 Gran Turcho cercho e tentò d'aver l'Isola di Rodi per tradimento per la mani di due Frati di S. Francescho di Genova e di Riviera di Saona, e per la mani di Greci abitanti a Rodi". Text bei Babinger, F., Briefschaften, s. 55.

139 *A.g.y.*, Aufsätze und Abhandlungen I, s. 185.

kimi paralı asker birlikleri bu öncü Türk kıtalarını pekâlâ yok edebilirlerdi.[140] Ferrante, bu koşullarda, diyor, Sultan iyi ki Rodos'taydı ve kumandayı bereket ki kendisi üstlenmemişti.

İtalya macerasının bilmecemsi anlamı konusunda tarihçiler çok araştırmalar yaptı. Birçok bilgin bu olayı Bizans, hatta Roma imparatorluk düşüncesinin yeniden canlanışı olarak gördü ve görüyor. G. I. Bratianu, Mehmed'in Konstantinopolis'i fethetmesini gerçek bir restorasyon, ama VIII. Mihail'in 1261'de İznik'ten başkente dönüşünü çok gerilerde bırakan bir restorasyon olarak anlıyor.[141] Kahane ve Tietze'nin görüşleri de aynı yönde.[142] H. İnalcık ise hükümdar ideolojisi ve bilincini "Sezar'ların mirası"na dayandırıyor. İç ve dış politikanın belirlediği bu miras çerçevesinde İnalcık, İslam, Türk ve Bizans geleneğinin bir sentezini arıyor.[143]

Kievli İzidor'un duyduğuna göre, Sultan, Büyük İskender'in yaşam öyküsünü kendisine her gün Arapça, Grekçe ve Latince olarak üç ayrı dilden okuttururmuş.[144] Nicollo Sagundino, Sultan'ın İsparta, Atina, Roma ve Kartacalıların, Antik Çağ'ın ötesi kral ve prensliklerinin tarihine büyük ilgi duyduğunu söylüyor. Ama onun gözünde en büyükleri İskender ve Sezar'mış.[145] Rodoslu Hospitalit Gottfried, Brandenburg Kontu (Graf) Friedrich'e yazdığı 30.6.1453 tarihli mektubunda, Konstantinopolis'in fethinden sonra Fatih'in yüreğinin gururla dolduğunu, İskender'in ününü aşamasa bile ona erişmeyi düşündüğünü belirtiyor. O Makedonyalı, silahlarını İtalya'ya ve Batı dünyasına ulaştıramadığı halde, talihi yaver giderse bunu kendisi yapmaya çalışacaktı.[146] Dukas onu yeni bir İskender olarak niteliyor,[147] Sphrantzes ise ona, İskender'in, Augustus, Büyük Konstantin ve Theodosios'un eylemlerini okuduğu için hayranlık duyuyordu.[148] Kritobulos'a göre, İskender, Pompeius ve Sezar onun ululaştırdığı kişilerdi.[149]

---

140 Gukovskij, M.A., Oçerkiy istorii Itaiii 476-1918 godi, Moskova 1959, s. 105.

141 Brattami, Gl., Etudes byzantines d'histoire économique et social. Paris 1938, s. 169. 16. yüzyıl hümanistleri bue Osmanlı İmparatorluğu'nu Bizans Devleti'nin bir devamı olarak görüyorlardı. Stânescu, E., Die Anfänge der Byzantinistik und die Probleme Südosteuropas im 16. Jh. Deutsche Historiker-Gesellschaft, Byzantinische Beiträge, Berlin 1964, s. 385.

142 Kahane, H./Tietze, K.A., s. 15, I. Dujcev in einer Rezension in der BS XXIV, 1963, s. 129.

143 İnalcık, H., L'Empire, S, 85.

144 "Alexandra siquidem vitam quoti die audit arabico, graece et latine" Isidor von Kiev in: La caduta I, s. 78.

145 "...neque visus est Lacedaemoniorum, Atheniensium, Romanorum, Carthaginensium aliorumque regum et principum rebus festis accomodasse animum, Alexandrum Macedonem et G. Caesarem praecipue sibi imitandos delegit..." Sagundino it: La caduta II, s. 132.

146 Jorga, N., Notes et extraites II, s. 498.

147 Dukas, XXXVIII, s. 271.

148 Sphrantzes, G., I. 32. s. 93.

149 Critobul lib. I. 5. 1., s. 42.

Kimi temiz yürekli tarihçiler ve övgücü modern Türk tarihçileri bu açıklamaları düpedüz kabul ediyor ve Else Hocks'un yaptığı gibi, Fatih'i kültürlü, her yenilik ve yüceliğe açık bir insan, tarih hayranı ve Hristiyanlara karşı hoşgörü sahibi bir hükümdar yapıp çıkarıyorlar.[150] T. Gökbilgin, onda kendisini Lorenzo de Medici gibi bilim ve sanata adayan bir Rönesans prensini görüyor.[151] P. Wittek gibi olağanüstü bir bilgin bile, onu bir hümanist, bilimsel ilerlemenin hayranı, özgür düşünce sahibi, kısacası bir Rönesans hükümdarı yapıp çıkarıyor.[152]

Hiç kuşkusuz ki Mehmed'in vicdansızlık ve acımasızlık açısından kendi çağdaşlarına, örneğin –Vlad Tepeş gibilerinden hiç söz etmeyelim– Visconti ya da küçük İtalyan zorbalarına oranla daha da kötü olmadığı doğrudur.[153] Yaptığı zulümler, çağdaş savaş yöntemine ve İtalyan Rönesans prenslerinin gaddarlıklarına denk düşer.[154] İşte bu yüzden Mehmed bir Rönesans prensi, yani "Antik Çağ'ın mirasını kurtarmak ve halkına, Helen ve Romalıların batık çağını sunmak isteyen"[155] biri olmaktan çok uzaktır. Fatih'in Latince ve Grekçe bildiği yoktu. Kritobulos açıkça şunu belirtiyor: "Arap ve Fars edebiyatını olduğu kadar, Arapça ve Farsçaya çevrilmiş Grek edebiyatını da çok yakından tanıyordu."[156] Trabzonlu Georg da, Fatih'in Grekçe ve Latince bilmediğini, bir çevirmenden yararlandığını anlatıyor.[157] Yanındaki İtalyan danışmanlarına Antik Çağ kahramanlarının öykülerini okuturdu, ama bunu bir Grek ya da Romalı gibi davranmak için değil, onların askerî başarı ve zaferlerini nasıl kazandıklarını öğrenmek için yapardı. Batı ülkeleri ve onların savaş usullerini böylece daha yakından tanıyabileceğini umuyordu.[158]

Fatih'in Hristiyanlarla ilgisi de bundan farklı değildir. Avrupa hükümdarlarıyla ilişkilerinde büyük çıkarlar sağlamak için Hristiyanların birçok

150 Hocks, E., s. 140.

151 Gökbilgin, T., The great Turkish ruler Sultan Mehmed the Conqueror as a builder and an organizer. Lectures delivered on the 511th Anniversary of the conquest of Istanbul. Istanbul 1967, s. 30.

152 Wittek, P., Deux chapitres, s. 317.

153 Babinger, F. Mehmed IL, s. 456.

154 *A.g.y.*, Maometto il Conquistatore e gli umanisti d'Italia. Venezia a l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento. Firenze 1966, s. 435. Macarların ölüleri nasıl aşağıladıkları savaş felaketinin bir örneği olarak gösteriliyor. Maroş yakınlarındaki 1479 Brotfeld muharebesini kazandıktan sonra S. Bathory ve Paul Kinizsi adlı komutanlar bir gece ziyafeti düzenlerler, Türk ölülerini çiğnerler ve Kinizsi, cansız yatan bir Osmanlı askerini kaldırıp dans etmeye başlar. Bu kan coşkusu seyredenlerin alkış ve kahkahaları boyunca sürüp gider. Babinger, F., Mehmed IL, s. 414.

155 *A.g.y.*, Mehmed IL, s. 388.

156 Critobul, lib. I. 5. 2. s. 43.

157 Patrinelis, Chr. G., Mehmed II the Conqueror and his presumed knowledge of Greek and Lati Viator. Medieval and Renaissance Studies vol. 2. 1971, s. 354.

158 Babinger, F., Aufsätze und Abhandlungen, s. 183f.

kutsal emanetini elinde toplamıştı, böylece Hristiyan reayanın gerçek inanç ve boş inançları konusunda bilgi edinmek istiyordu.[159] Hristiyan dogmaları konusunda Gennadios ile üç kez tartışmış, patriark da (patrik) kendisine mezheplerle ilgili iki inceleme sunmak zorunda kalmıştı. Hristiyan dini ile ilgili kesin ve resmî bilgileri elinin altında bulunduruyor, siyasal pratiğinde bunlara her an başvurabilmek istiyordu.[160]

Öte yandan kendisini Hristiyanlığa döndürme girişimleri de eksik olmuyordu. A. Papadakis'in kanaatine göre, Sultan'ın Grek-Ortodoks mezhebine girmesini önlemek için Papa II. Pius bile işe müdahale etmek zorunda kalacaktı.[161] Büyük Sultan'a yazdığı bir mektupta Papa, eğer Katolik mezhebine girecek olursa kılıcının kınında kalabileceğini belirtiyordu, çünkü Hristiyanlara bir Hristiyan olarak hükmedebilmek için ne orduya ne de donanmaya ihtiyacı olacak, Sultan, Greklerin ve Doğuluların imparatoru unvanını alacaktı. "Bütün Hristiyanlar seni yüceltecek ve uyuşmazlıklarında seni hakem bilecekler. Bütün ezilenler sana sığınacak, seni koruyucu efendileri olarak görecekler... Tiranları ezmek, iyileri korumak ve kötülerle mücadele etmek sana nasip olacak."[162]

Venedik Papa'yı bu tür hayallerden uzak durması için uyarıyor, önce Haçlı Seferi düşüncesinden vazgeçmemesini salık veriyordu. Çünkü pahalıya mal olsa da politika ancak böyle yapılabilirdi.[163] Papa Pius'un yanından ayrılmayan Grek hümanisti Bessarion da aynı şekilde muhalefet ediyor, 15.2.1465 tarihli Konsistorium'da Napoli'nin Sultan'a elçi göndermesine karşı çıkıyordu. Hristiyanlığın can düşmanı olan biriyle ilişki kurmanın âlemi yoktu. Çünkü Mehmed, böyle bir ilişkiyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanacaktı. O zaman Fatih zorbasının Hristiyan uyrukları için hiçbir kurtuluş ümidi kalmayacaktı.[164] Bessarion böyle bir elçilik mesajı yazanın kendisi olmak istemiyordu. Bu durumda Papa'yı Nikolaus Cusanus'un etkilemiş olması gerekiyor, çünkü ona göre İslam, Hristiyanlığın "sapmış şekli"ydi. Böyle olunca Müslümanların kilisenin bağrına "geri dönmeleri" pekâlâ beklenebilirdi. Ve bu yüzdendir ki dinler arası bir diyalogdan yanaydı.[165] Bizans'ın çöküşü, Kardinal'e göre, sadece *skizanatfkler* (kilise ayrılıkçıları) için bir ceza değil, ama Türkler ile Hristiyanlar arası diyalog için bir

159 *A.g.y.*, Briefschaften, s. 100.

160 Papadakis, A., s. 94, 100.

161 *A.g.y.*, s. 95

162 Edition des Briefes von Gaeta, F., s. 195-224, s. 198, Übersetzung bei Hocks, E., s. 151.

163 Thiriet, F. Rögestes III. Nr. 3080 (11.10.1459), Nr. 3091.

164 Babinger, F., Briefschaften s. 84.

165 Rescher, N., Nocholas of Cusa on the Qur'än. The Muslim World 55, 1965, s. 198, 200.

fırsattı, çünkü aralarında inanç bakımından zaten bir *concordantia* vardı.[166] Daha 15. yüzyılın kırklı yıllarında bile İtalya'da, Roma ve Venedik'te birtakım papazlar ortaya çıkmış, bunlar Muhammed'in Hristiyan, hatta kardinal veya *legat a latere* [Papa'nın gizli elçisi] olduğunu, doğuya kâfirleri Hristiyanlığa döndürmek için gönderildiğini ileri sürüyorlardı.[167] Papa Pius, İslam'ı olumsuzlamaya yarayacak bilgilerin derlenmesini Nicolaus Cusarus'tan istedi, çünkü o dinlerin birbiriyle uyuştuğunu değil, Fatih'in dininin gerek akıl-ruh gerek ahlak açısından geriliğini ispatlamak peşindeydi.[168] Gaetano ise, olsa olsa, muhatabına belki de ulaşamamış olan böyle bir yazının anlam veya, anlatım tarzı bakımından, Cusanus'un *Cribratio*'sundan [Kopya] daha çok, Kardinal İoannes Torquemada'nın "Contra pirincipales errores perfidi Machometi"[169] adlı kısa incelemesinin ruhuna uygun düştüğünü ispatlayacaktı. Bu İspanyan [Gaeta] için, Hristiyan inancını Muhammed'in "imansızlığındaki" ihanete karşı saldırgan şekilde savunmak gerekiyordu.[170] Ancak Papa'nın niçin ikili oynadığı bilinmiyor. Çünkü Papa, bir yandan Mehmed'le barışçı bir uzlaşma yapar ve onu Hristiyanlığa döndürmeyi hayal ederken, öte yandan da Torquemada'nın uyuşmaz tutumundan yana görünüyor ve bir Haçlı Seferine hazırlanıyordu. O nedenle, Gaeta'nın, Pius'un [Fatih'e] yazdığı mektupta, kendisinin de inanmadığı hümanist bir düşüncenin peşinde koştuğu yolunda verdiği bilgiler inandırıcı değildir.[171] H. Pfeffermann'ın görüşleri bana daha akla yakın geliyor, yani Pius'un bu mektupta siyasal temas kurmak istemiş, Mehmed'den el altından bazı ödünler koparmayı düşünmüş, ama bununla Büyük Sultan'ı Hristiyan olarak vaftiz etmeyi aklından geçirmemiştir.[172]

Trabzonlu Georg ise bambaşka bir girişimde bulunmuştu. *Peri aleteias*'ında [gerçeklik ve doğruluk], İslam ile Hristiyanlık arasında özde bir farklılık olmadığını kanıtlamayı uğraşmaktadır. Mehmed tepki göstermeyince kendisiyle doğrudan ilişki kurmak istemişti. Batının güçsüzlüğü ve Türklerin duraksız ilerleyişinin sonunda Hristiyanlığı çökerteceğinden

166 Gaeta, F. S., 133f.

167 Jorga, N., Notes et extraites II. s. 531.

168 Gaeta, F. S. 141, 179.

169 "Muhammed'in dönekliğiyle ilgili temel yanılgılar."

170 *A.g.y.*, s. 165-176.

171 *A.g.y.*, s. 192.

172 Pfeffermann, H. s. 81. Nach Garin, E., La cultura filosofica del Rinsascimento italiano, Firenze 1961, s. 430ff., 1444 Varna fiyaskosundan sonra Pius'un, kendini Hristiyanların Türklere karşı birleşmesi yolunda monarşist bir fikre kapıldığı, dolayısıyla dinsel uzlaşmacı teorilerden vazgeçtiği ileri sürülüyor. Altmışlı yılların başında bu planlardan da geri dönecekti, çünkü Haçlı Seferi düşüncesini yeniden canlandırmak amacıyla elçiler yollamaya, din sorunlarını yeniden gündeme getirmeye kalktı.

endişe ediyordu. Bu nedenle 1465'te İstanbul'a geldi, ama Sultan'ın huzuruna çıkamadı. Galata kendisine yolladığı bir mektupta, her iki dinin de Sultan'ın egemenliği altında birleştirilme önerisini tekrarladı.

"*Certior sum futurum te, si modo vita supersit, totius terrarum orbis dominum atque imperatorem...*" Georg ayrıca Katolik kilise büyüklerinin liyakatsiz ve kokuşmuş olduklarını da belirtiyordu: "*in summa tarnen dicendum, clericos pene omnes non Deo magis inservire quam luxui.*"[173] Bu saldırıları yüzünden papalık onu hapse attırdıysa da, ondan Sultan'ın yanında aracılık yapmak üzere yararlanmak istediği için yeniden serbest bıraktı. 1469'da Rumlara hitapla yazdığı bir yazıda, onların doğruluğa Romalı papazlardan ve Venediklilerden daha önem verdiklerini söylüyordu. Birkaçı dışında papazların çoğu Tanrı'dan vazgeçmişler, hele Venedikliler İtalya'daki elverişli durumlardan dolayı kendilerini yenilmez sanıyor, hatta dünyaya hükmetmek istiyorlardı (kentouten tou kosmou kratesein), ama yine de II. Paul'un, onun kuzenleri ile Platoncuların uyruklarıydılar.[174] Venedik'e karşı kullandığı ifade tarzı Markus Cumhuriyeti'nden duyduğu derin hayal kırıklığını yansıtıyordu, oysa 1455'te yazdığı "comparatio philosophorum Aristoteles et Platonis"te bu cumhuriyeti örnek bir devlet olarak göklere çıkarmıştı. Venedik Platon yasalarını gerçekleştirmiş, hatta Platon'un öngördüğünden daha iyi bir devlet yaratmıştı. Böylece akılcılığa dayalı bir res publica'nın hiçbir zaman ulaşılamayacak ideal bir postulat değil, bir gerçeklik olduğunu söylüyordu.[175] Georg o zamanlar, pek çok Bizanslı gibi, Venedik'in giderek Helenlerin koruyucu gücü hâline geleceğini ve barbarları geri püskürteceğini ümit etmişti. 1469 tarihli yazılarında ise Mehmed'in Hristiyan hareketinin ve dünyasının otokratı hâline er geç geleceğini ilan ediyordu.[176] Rumların buna karşı çıkmasına gerek yoktu. Çünkü Mehmed, Tanrı'nın tüm halkları din birliğine kavuşturmak üzere seçmiş olduğu sevgilisiydi. Sonunda İsa bile Türklere Avrupa'nın yollarını açıp Bizanslıları düştükleri sapkınlıktan ötürü cezalandırmak istememiş miydi?[177]

Bu tür kuramlar Mehmed'in ve ulemanın elbette işine geliyordu, çünkü Rumların sadakat bilincini güçlendiriyordu. Georg'un, böyle dinsel bir kaynaşmaya yönelik şekilde propagandasını yaptığı spekülasyonların bu çev-

173 Ravegnani, C, s. 321f.

174 *A.g.y.*, s. 329.

175 Gaeta, F., Giorgio di Trebisonda, le Leggi di Platone e la costituzione di Venezia. Bullettino dell'Istituto storico italiani per il Medio Evo N. 82. 1970, s. 491f., 498.

176 Ravegnani, G., s. 329.

177 Khoury, Th., Georges de Trebizond (1395-1484) avocat de l'unicn politicoreligieuse de l'Islam et du Christianisme. Proce Orient. Chretien 18, 1968, s. 320, 337.

relerce tıpkı Papa'nın vaftiz çağrısı gibi saçma olarak karşılandığı bellidir. Bedreddin ve Börklüce Mustafa'dan bu yana, Türk-İslam dünyası ile Hristiyanlığın Slav-Bizans dünyası iki ayrı küreye ayrılmıştı. Bu küreler gerçi birbirleriyle simbiyoz hâlindeydiler, ama bir sentez oluşturmuş değillerdi. Güneydoğu Avrupa'da Türkokrasi [Türk yönetimi] altında böyle birbirleriyle yan yana iki ayrı kültür yaşıyordu.[178]

Ne Mehmed, ne onun ataları ne de torunları kendilerini Sezar'lar ve de Basileus'ların vârisleri olarak hissettiler. Onlar imparatorluklarını İslamcı modellere göre biçimlendirirken Bizans etkilerine karşı durdular.[179] Mehmed'in Rum görevlilerin çoğunlukta olduğu sekreteryası bile, Konstantinopolis'in fethinden sonraki 30 yıl içinde onun adını imparator ya da basileus olarak sadece bir kere anmaya cüret etti.[180] Yoksa Mehmed'in askerî unvanı Sultan ya da Büyük Vezir'di.[181] Tuğrasında adı "Mehmed bin Murat Han, muzaffer daima" unvanıyla anılıyordu.[182]

Padişah Sultan Mehmed ve halefleri İslam dünyasında kültür öncülüğünü amaçladılar. O nedenle yüksek İran kültürüne uyum gösterdiler. Mehmed'in niyeti İstanbul'u aldıktan sonra kenti görkemli bir atmosfere kavuşturmak, İslam kültürünün temsilcilerini buraya toplamaktı. Siyasal ve askerî gücün büyümesine paralel olarak kent yüksek İslam kültürüyle uyum hâlinde gelişiyordu.[183] şeyhülislamlık görevini Fatih bu nedenle yüceltti. Şeyhülislam artık "ulemanın başı" niteliğini kazandı, II. Murad zamanındaki 30 akçeye karşılık gündeliği 300 akçeye yükseltildi. Bu görev devlet işlerinde artık bir çeşit '**dinsel arma**'yı temsil ediyordu.[184]

İmparatorluğun ulemalaştırılmasını Mehmed büyük bir enerjiyle yürütüyorduysa da karakterinin özünde yine de bir Türk hakanıydı. Kökleri Asya göçerlerine kadar uzanan ve onu Temuçin ve Timur'a yaklaştıran bilinci yaşıyordu. 1468 İstanbul barış görüşmeleri sırasında Venedik elçisi Gherardo de Collis sonunda şu kanaate vardı: Sultan'ın amacı bir "Monarchia del Mondo" kurmaktı, yoksa onun sürekli bir barış istediği falan yoktu.[185] Temuçin'in sarayında uygulandığı gibi, öğretmen ve yönetici olarak çalışan,

178 Perenyi, J., s. 101f.

179 Sp. Vryonis Jr. ile tamamıyla aynı görüşteyim: Legacy, s. 307.

180 10.7.1480 tarihli bir fermandan, bkz. Bombaci, A., s. 185.

181 *A.g.y.*, s. 274.

182 Uzunçarşılı, İ. H., Tuğra ve pençeler ile ferman ve buyuruldulara dair. Belleten V. *1941*, s. 15; Beldiceanu, N., Les actes I. s. 43, A. 3.

183 Sohrweide, H., Dichter und Gelehrter aus dem Osten im osmanischen Reich (1453-1600). Ein Beitrag zur türkischpersischen Kulturgeschichte. Der Islam 46, 1970, s. 283, 288, 295.

184 Pixley, M.M., s. 93.

185 Babinger, F., Johannes Darius, s. 59.

ama Moğol Devleti'nin ileri gelenleri üzerinde yine de hiçbir etkisi olmayan Çinliler neyse, Sultan'ın çevresindeki İtalya ve Yunanistan'dan gelme danışman, hekim ve sanatçıların da hiçbir rolü yoktu.[186]

Osmanlı sultanları açısından Türklük mirasının korunması, ok, yay, tuğ gibi eski Türk egemenlik simgelerini ya da han, bey, subaşı, beylerbeyi gibi unvanları devir almış olmak anlamına geliyordu.[187] Oğuz törelerine göre boyun atası oğullarına şu öğüdü vermişti: "Yay kimde ise onu daha yüksek mertebeye getir, ordunun sağ kanadını o kursun, çünkü yay hükümdara yakışır ok da elçiye."[188] B. Lewis'e göre, göçler ve kahramanlar çağına özgü amblem ve egemenlik imtiyazlarının fetihçi devletlerin simgeleri arasında yer alması Türk hanedanlarının bozkır bilincini [kültürünü] yansıtmaktadır.[189]

Mehmed'in Büyük İskender'e karşı duyduğu söylenen hayranlık, hiçbir şekilde klâsik geleneklere uymuyor, tam tersine Ahmedî'nin İskendernâme'sinden kaynaklanıyor. Ahmedî o klasik geleneğin Doğu'ya özgü bir variyantını Türkçeye çevirerek yeniden yazmıştı. Bu Türkçe düzenlemeye göre, İskender sadece bir dünya fatihi ve kentler kurucusu değil, aynı zamanda dünyanın sonuna ulaşan bir kahramandı da.[190]

Türk törelerine göre, Mehmed'in yanında başka bir yönetmen görmeye tahammülü olamazdı, ancak kölelere [kullara] katlanabilirdi. Doğruluğundan şüphe edilen söylentilere göre peygamber şöyle demişti: "Konsantiniye'yi fethedeceksiniz. Bu fetih kime, hangi bey veya ordulara nasip olursa, sağ olsun." Mehmed bu sözlerin kendisi için söylendiğine inanıyordu. Doğasında dindarlık yoktu, ama zarardan çok faydası vardır düşüncesiyledir ki 1453'ten sonra İslam çevrelerinin başına oturttuğu dinsel zafer aylasından yararlanmazlık etmedi.[191]

Despotluk emellerine karşı çıkan eski Hristiyan hanedanlarının ocağı söndürülmeliydi. 1463'te son Bosna Kralı Styepan Tomaseviç'in kafasını

186 Bartol'd, V.V., I. s. 453, 457.

187 Lewis, B., s. 61.

188 Reşidüddin, 16. s. 43.

189 Lewis, B., s. 62.

190 Babinger, F., Aufsätze und Abhandlungen I, s. 181.

191 *A.g.y., Doğu ve Batı Aydınlanmasında Fatih Mehmed.* Südost-Forschungen XXII, 1963, s. 291. Eski Osmanlı kronikleri 1453'ten sonra Osman'ın Düşü efsanesine sarıldılar. Bu düşe göre, Osman'ın göbeğinden bir ağaç çıkıp dallanıp budaklanmış, gölgesi tüm dünyayı kaplamış. İnsanlar onun gölgesinde barış ve huzura kavuşmuş. Osman'ın kayınbabası Şeyh Edebali eski söylencelere uzanan bu sanrılamayı dünyanın fethi ve egemenliğe bir çağrı olarak yorumlamış ve sülaleye kutsal bir hedef olarak göstermiş! Kissling, H.-J., Vom Balkanreich der Osmanen vor der. Schlacht auf dem Amselfeld (1389). bak: Südosteuropa unter dem Halbmond. Untersuchungen über Geschichte und Kultur der südosteuropäischen Völker während der Türkenzeit, Professor G. Stadtmüller zum 65. Geburtstag gewidmet. Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients Bd. XVI, München 1975, s. 141f.

Yayçe önlerinde kendisi uçurdu.[192] Sultanların kendi adamlarından bekledikleri kayıtsız şartsız itaat daha II. Murad zamanında Bertrandon de la Broquiere'in de gözüne çarpmıştı,[193] ama Mehmed'in bu tür uyumsuzlara hiç tahammülü yoktu.

Sultan çağdaşları üzerinde tam bir dehşet görüntüsü saçıyordu. Dukas, Sultan'ı bir anti-Hristiyan önünde, insanları şeytani bir güler yüzle karşılamasını bilen bir anti-Hristiyan olarak görüyordu.[194] O ikinci bir Nabukadnezar'dı.[195] Sphrantzes, II. Murad'ın ölümünden sonra içini korkunç bir kuşku, derin bir hüzün kapladığını söyler.[196] Çevresindeki en yakınları Sultan'dan ürküyor, ordu hayranlık duyuyor, büyük kitleler ise nefret ediyordu, onu seven kimse yoktu.

İmparatorluğun ulema kadrolarına teslim edilmesi, sonuç olarak sistemli bir feodalleşmeyi gösteriyordu. **Rumeli'deki geç-feodalizm** sadece bir katalizör rolü oynamakla kalmayacak, belli bir ölçüye kadar devletin yeni ekonomik tabanını belirlemekte de rolünü oynayacaktı [94 –*Y.Ö.*].

2. Ekonomi ve Toplum

Mehmed daha Çelebi iken mülk sahiplerine haddini bildirmeye niyetliydi. Egemenliğini sağlamlaştırdıktan sonra onların bağımsız tavırlarını törpülemeye ve onları otokrasinin içine bütünleştirmeye çalışıyordu.

Emlak kime aitti? V. P. Mutavçieva yedi kategori ileri sürüyor.[197]

1 – Osmanlı hanedanının üyeleri, en başta kızları, kocaları ve çocukları,
2 – Vezirler,
3 – Yüksek memur ve birlik komutanları,
4 – Akıncı subayları ve çocukları,
5 – Anadolu Beyleri,
6 – Saray görevlileri,
7 – Devlet sorumluluğu yüklenen şeyh ve dervişler.

Bu arazilerden sağlanan gelirler tımarlardan sağlananların birkaç katını buluyor, genellikle en az 170.000 akçe tutuyordu.[198] Mülk sahipleri topraklar üzerinde **sınırsız tasarruf** (kullanım) sahibi ve I. Bayezid döneminden

192 Benedetto Dei "Cronica" bl. 53'te böyle yazıyor. Alıntı yapan Babinger, F., Aufsätze und Abhandlungen I, s. 191.

193 Bertrandon de la Broquiere, s. 273.

194 "o proztou antikroistou" Dukas, XXXIII, s. 232.

195 *A.g.y.*, XXVI, s. 252.

196 Sphrantzes, G., III. 1. s. 211.

197 Mutafçieva, V.P., Kim viprosa., s. 57-59.

198 *A.g.y.*, Agrarnite otnoşeniya, s. 97-98.

beri kendi ekonomik ve siyasal konumlarını sağlamlama mücadelesi içindeydiler. Mutafçieva'ya göre asıl feodal aristokrasiyi temsil edenler bunlardı.[199] Bu mülkiyet kategorileri özellikle Anadolu'da pek yaygındı. Anadolu beylerinin Sultan'a karşı mücadelelerinde dayandıkları güç buradan geliyordu. Aynı şekilde kentleri de kendilerine bağımlı kılıyor ve konumlarını inatla savunuyorlardı.[200] Mülk sahipleri bol bol vakıf kurmaktaydılar. Vakıf, ekonomik açıdan özel bir toprak kategorisi değildir, çünkü hukuksal bir irade beyanıyla mülkün dışında tutulmakta, ama bununla yeni bir mülkiyet biçimi doğmuş olmaktadır.[201] Sultanlar, başlarda **Allod**'ların [Tımar] [fief] rantı ödemeyen, serbestçe tasarruf edilip miras bırakılabilen, kısaca sipahi tımarlarının [feudum/fief] tersine, mutlak mülkiyet nesnesi sayılan toprak =Has veya Hassa Tımarı) vakıflara dönüştürülmesinden yana oldular ve bu girişimi, iyi bir örnek olsun diye **mirî araziyi bağışlama** yoluyla geliştirdiler. Böylece tımar sisteminin yolunu da açmış oluyorlardı.[202] Ama I. Bayezid zamanında sıkı bir merkezîleştirme siyaseti uygulanmaya başlandıktan sonra, mülk sahipleri ya da beyler, ailelerine bırakılacak mirası ve ekonomik temelleri güvenceye almak için giderek vakıflar kurmaya ve **arazilerini vakıflara dönüştürmeye** başladılar.[203]

Gazilerle birlikte Rumeli'ye gelmiş olan **dervişler** de vakıflara sahip oldular, ama buralarda yerleşim yapmak da zorundaydılar. Çoraklaşıp çölleşen arazi kesimlerini yeniden tarıma açmak üzere 14. yüzyılda **savaş komutanları ve subaylar da emlak sahibi** olmuşlardı. Ancak I. Bayezid'dan sonra Sultanlar daha dikkatli davrandılar. 1443/44 yıllarındaki olumsuz deneyimlerden sonra II. Murad, **mülk sahiplerinin taleplerini** nasıl karşılayacağını düşünmeye başladı. Murad'ın oğlu ise onların iktidar taleplerine karşı şiddetle direniyordu. Boş kalan emlak arazisini 1459'dan sonra artık hiç kimseye dağıtmıyordu.[204] İş bununla da kalmadı. Mülklerden birinin **haciz** edildiği ve tımara çevrildiği konusunda ilk haber 1472 yılında yayıldı. Emlak ve vakıfların 1476'dan sonra sistemli şekilde haczine başlandı, yani tarım toprakları sahiplerinin elinden alınıyordu.[205] 1478-81 arası bir dönemde yayınladığı bir fermanda Sultan, Anadolu'daki kadı ve sancakbeylerine emir vererek tımar olarak dağıtılacak olan, ama henüz hiçbir sipahiye

199 *A.g.e.*, s. 107.

200 *A.g.y.*, Die Wakfe, s. 62, 67.

201 Filipoviç, N., Pogled, s. 21.

202 Mutafçieva, V. P., Agrarnite otnoşeniya, s. 124.

203 *A.g.e.*, s. 129.

204 Cvetkova, B., reformes, s. 105, 107, 113.

205 Beldiceanu, N., Recherches sur la reforma foncière de Mehmed II. Societas Académica Dacoromana, Acta Histórica t. IV. München 1965, s. 31, 33.

devri yapılmamış vakıf arazilerinin denetlenmesini istiyordu.[206] 1480'de Bursa sancağı için yayınladığı bir fermanda, kadıdan ve beyden, bağ, bahçe, değirmen, ev, dükkân ve kervansarayları hacizli vakfın üzerine tescil etmelerini istedi. Tarla gibi öteki tüm taşınmaz mallar da haciz edilecekti.[207] Rumeli'deki Niğbolu (Nikopolis) sancağının 15. yüzyıl ikinci yarışma ait mülk ve vakıf defterleri, vakıf ve emlakın burada da **tımarlar yararına** daraltıldığını, hatta haciz edildiğini belgeliyor.[208] 1476'da Sultan, Anadolu'daki mülk ve vakıf sahiplerinin **eşkinciler** (yardımcı asker) toplayıp donatmaları, ordunun çok sayıdaki asker ihtiyacını böylece kapatmak zorunda oldukları emrini verdi.[209] Görüldüğü gibi burada da ülkenin devlet yararına **askerîleştirilmesi** söz konusuydu. Bu alandaki ekonomik desteği tımarlar oluşturuyordu. Mehmed zamanında **sipahilerin sayısı** hızla arttı; yalnız kendi çevresinde sürekli olarak 600 sipahi vardı, 300.000 sipahi ise sefere her an hazır olmalıydılar. 1520/35 yıllarına ait kayıtlara göre, Anadolu'da uşaklarıyla birlikte 466.539, Rumeli'de ise uşaklar bir yana 50.000 sipahi yaşıyordu.[210] Buna karşılık yeniçerilerin sayısı 10.000 sınırını aşmıyordu.

Hiçbir fermanda tımarların miras bırakılabileceğine ilişkin bir ifade yoksa bile, 15. yüzyılın ikinci yarısında tımarın **babadan oğula geçmesi** olağandı. Eli silah tutan bir oğul yoksa tımarın ölenin kardeşine bırakılması düşünülebilirdi. Yabancıya bırakılması, ancak yaşayan hiçbir kardeş olmadığı zaman söz konusuydu.[211] Tımarlar, üzerindeki yüklentilerin derecesine göre ikiye ayrılıyordu. **Serbest ve serbest olmayan tımarlar.** Her tımar, [sipahinin] kılıç yeri ya da **hassa çiftliği** ve **hisse yeri** olmak üzere iki bölüm araziden oluşuyordu. Birinci bölüm için hiçbir yükümlülük söz konusu değildi, ama satışı, kiralanması ve **hibe edilmesi** yasaktı. Hassa bölümünü emlak ve vakıftan ayıran özellik bunlardı. Hisse bölümü ise getiri düzeyine göre, sahibinin kişisel savaş hizmetini, ayrıca **cebel** denen askerlerden belli bir miktarın donatılmasını gerektiriyordu. Her 3000 akçeye karşılık bir cebel donatılmış olmalıydı.[212]

Hassa arazisi sipahinin kişisel ekonomisini oluşturuyordu. Bu araziler tımardan sayıldıkları için tımarla birlikte devredilirdi. Yasa koyucusu bun-

206 Beldiceanu, N., Les actes I. Nr. 18, 4. s. 87.

207 Lefebvre, MM., Nr. 13. 1. s. 166.

208 Gökbilgin, M. T., XV ve XVI asiriarda, s. 181f., 267, 283, 289, 319, 331; Cvetkova, B., reformes, s. 115-117.

209 İnalcık, H., Eshkindji. Encyclopédie of Islam, n. e. t. II, 1963, s. 715.

210 Bastav, S., s. 6; Earkan, Ô.L., Essai, s. 30, 33.

211 Beldiceanu, N., Les actes I. Nr. 18, s. 87.

212 Mehmed, M.A., aspects, s. 143; Bediceanu, N., A propos d'un livre sur les lois pénales ottomanes. JESO VII, 1973, s. 212.

ları **koşullu mülkiyet** sayıyordu, yani tımar sahipleri bu toprakları **kendi kişisel amaçları için kullanabilir, ama tasarruf edemezdi.**[213]

O nedenle Mehmed, kılıç yerinin elverdiğince dar tutulmasını kolluyordu. *Kanunname*'sinde şöyle diyor: "Tımarlı sipahi kendi çiftliğinden fazla toprağın **sahibi*** olamaz."[214]

Çiftliğin büyüklüğü toprağın niteliğine göre, 6-16 hektar arasında değişiyordu. Sipahi burasını bir çift öküzle bir günde sürebilmeliydi.[215] Sipahi ilk başlarda çoğu sefere çıktığı için arazisini kendi başına çalıştırıp işletecek durumda değildi, o nedenle köylülere **kiraya** veriyordu. Kira anlaşmaları resmî beratlardan farklıydı, çünkü bunlar ancak yerel örf ve âdetlere göre düzenleniyordu. Sipahi çoğu kez çekim hayvanlarını ve tohumu sağlıyor, buna karşılık **ürünlerin yarısını** alıyordu. V. P. Mutafçieva buradan, hassaların fiilen bir reaya arazisine, yani sipahinin **sadece rant sağladığı** topraklara dönüştüğü sonucuna varıyor ve bu tür işletmelerin 15. yüzyıl sonunda Türk kayıtlarından silinip gittiğini belirtiyor.[216]

Yeni, bu arada A. S. Tveritinova'nın yaptığı araştırmalar gösteriyor ki, [mülkiyetin] gelişme eğilimi **hassaların ve mülklerin gelişmesi** yönündendir. A. Suçeska ise Bosna ve Hersek kaynaklı Türk tarih belgelerine göre, yasaklara rağmen kendi hassalarına kattıkları ve böylece **sahib-i mülk**ü oldukları köylü çiftliklerine sipahilerin el koyabilme imkânına en geç II. Süleyman (1520-1566) döneminde kavuştuklarını saptıyor. Sipahiler böylece Batı Avrupa'nın yüksek Orta Çağ'ındaki **feodal beylere benzer** duruma geldiler, bu mülkler üzerinde kendi toprak egemenliklerini kurdular.[217] Tamamıyla yaygınlaşan Türk feodalizmi artık feodalizmin "klasik" yolunu tutmuştu.

Sülaleler, yüksek soylular, paye sahipleri ve saray memurları, hepsi haslarla donanmıştı. Bunların gelirleri 100 binlerce akçeyi buluyordu. Bu yüksek meblağlara uygun olarak çeşitli tımar sahipleri çok sayıda insanı silahlandırmak zorundaydılar. Örneğin Niğbolu paşası 400.000 akçe getiren has'ı karşılığında 2.000 asker donatacaktı.[218]

---

213 Mutafçieva, V.P., Kim viprosa, s. 45.

[Y.Ö.] Mülk sahibi değil, hatta kullanıcı sahibi.

214 Kanunname Mehmed IL, III. 16. s. 36.

215 Barkan, Ö.L., Çiftlik, s. 291.

216 Mutafçieva, V.P., Kim viprosa, s. 57.

217 Sugeska, A., O nastanku gifluka u nasim zemljama. GIDBH XVI. 1987, s. 50f. *a.g.y.*, Ajani. Prilog izugavanju lokalne vlasti u nasim zemljama zuvrijeme turaka, Naucno Drustvo Sr Bosne i Hercegovine, dj. knj. XXII, odjeljenje istorijsko-filoloskih nauka, knj. 14. Sarajevo 1965, s. 55.

218 Cvetkova, B., Prinos, V, s. 121.

Haslar, mirî arazi fonundan dağıtılan feodal mülklerdi. O nedenle devletin arazi üzerindeki mülkiyetini düşünürsek imparatorlukta bir azınlığın **mülkiyet tekeli** söz konusuydu.[219] **Türk tarih yazımı, devletin topraklarına sınıflar üstü, ama özerk bir konuma sahip bir kurum gibi bakıyor**; böylelikle sipahileri, rantlarını ancak kendi başlarına çıkarmaları gereken **ücretli asker veya askerî görevli** olarak görüyor.[220] 1476 yılına ait bir fermanda açıkça belirtildiğine göre, köylülerden **haraç almayan** ve köylülerini haraç toplayıcılarına **bildirmeyen** bir sipahinin tımarı elinden alınacaktır.[221] Ancak bu özellik, sipahilerin –bunların giderek birer feodal bey olma yolunu tuttukları bir yana– Avrupa'daki sınıfdaşlarıyla **aynı rant mekanizmasına bağlı** olduklarını gizleyemez. Osmanlılardaki feodal düzenin özgüllüğü, bu düzenin **içeriğiyle biçimini birbirine karıştırıp** bu özgüllüğün mutlaklaştırıldığı anlamına alınmamalıdır.[222] Aslında **zeamet** ve yıllık asgari 20.000 akçelik gelirleriyle zaimler de istisnasız bu sistemin içinde yer alır, çünkü bu tımarlar sadece büyükçe tımarlardı; II. Mehmed'in ölümüne kadar Anadolu'daki rolleri önemsiz, Rumeli'de ise hiç rolleri yoktu.[223]

Mehmed'in sipahilerle ittifakı, feodalleşmeyi zorluyor ve mirî arazi üzerinde tam tasarruf yetkisinin yeniden oturtulmasına yarıyordu ki bu da yetki ve iktidarın merkezî iktidarın elinde yoğunlaşmasıyla aynı anlama geliyordu. Merkezî iktidar kendine böylece gerek iç gerek dış politikada hareket serbestliği sağlayacaktı.[224] Bu durum, Ostrovicalı Konstantin'in de dikkatini çekmiş olmalıydı ki şunları yazıyor: "...zengin, yoksul, herkes Sultan'a boyun eğiyor ve Sultan herkesin ihtiyacını liyakat, hizmet ve başarılarına göre karşılıyor ve bu yüzden de hiçbir efendinin kimseden miras kalmış mülkü yok (*dziedzicznego*)... Sultan istediğine veriyor, istediğinden alıyor..."[225]

Yüksek soyluların bütünleşmesi yetersiz kalınca [hasların tımar sahipleri tarafından genişletilmesinin engellenme veya kontrol altına alınması] irili ufaklı soygunların çıkar ortaklığını perdeleyen feodal otokrasiye karşı örgütlü bir muhalefetin doğması da engellenmiş oluyordu.[226] Ve bu durum, sömürü ve toprak rantının, dolayısıyla devletten koparılacak iktidar payının dağılımına ilişkin anlaşmazlıkları örtbas ediyordu. Böylelikle askerî eylem

219 Mehmet, M.A., aspects, s. 159; zu den chäss-Inhabern Fekete, L., Die Siyäqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung. Bd. 1. Budapest 1955, s. 102f.; Kabrda, J., s. 362.

220 Bak FilipoviQ, N., Odzakluk, s. 256, A. 9.

221 Beldiceana, N., Les actes, I. Nr. 55, s. 149f.

222 FilipoviQ, N., Odzakluk, s. 256, A. 9; Porsnev, V.F., s. 40f.

223 Şabanoviç, H., Vojno uredjenje, s. 195; Djurdjev, B., O uticayu, s. 28.

224 Mutafçieva, V.P., Agrarnite otnoşeniya, s. 174.

225 Konstantin von Ostrovica, XXXIII, s. 124

226 Babinger, F., Urkunden, s. XIII.

yeteneği de zarar görmemiş olacaktı. Ama sürekli yayılmacılık, içerideki ekonomik potansiyeli "kan kaybına uğrayacak" derecede zorluyor ve imparatorluğun ekonomik tabanını sarsıyordu. Nedir ki bu sürecin sonunda Mehmed, feodal aristokrasinin [ayrı bir sınıf olarak] ayrışmasını ve mülk sahiplerini saf dışı bırakmayı başaramadı. Gerçi 1480'lerde **tımarlar** ile **emlak** arasında göreceli bir denge vardı, ama gelecek büyük toprak sahiplerine ve özel mülk işletmelerine açıktı.[227]

Âşıkpaşazâde, Mehmed zamanında haracın arttırılmış olmasından şikâyetçidir: "Ve o zamana kadar toprak vergisi olarak reayadan 22 akçe alırken, bu kadar uzaklara yapılan bu sefer (Macaristan seferi -E.W.) yüzünden Sultan sipahilerin 32 akçe istemelerini emretti..."[228]

Genelde **reayanın**, yani köylülerin durumu ne âlemdeydi? önceden de sözünü ettiğimiz gibi, 18. yüzyılın ilk yarısına gelinceye dek hangi mezhep ve milliyetten olursa olsun bütün köylüler "sürü" olarak niteleniyordu.[229] Müslümanların "kâfir"lerden farkı, sadece **cizye** (kafa vergisi) ve (esirlik vergisi) ödemeleriydi. Cizye Kur'an'ın 9. sûresi'nden (29) kaynaklanıyordu: "Kendilerine Kur'an verilip de Allah'a ve mahşer gününe inanmayanlar ve Allah'ın elçisinin yasaklarına engel olmayıp ama gerçeğe iman etmeyi kabul etmeyenlere karşı bunlar haracı kendi elleriyle ve boyun eğerek ödeyinceye kadar mücadele edin."[230]

Kafa vergisi eski âdetlere göre Türkiye'de para olarak alınırdı. Çok yaşlılar ve din adamları dışında yetişkin tüm erkekler bunu ödemek zorundaydılar. Tutarı zamana ve yöreye göre değişiyordu. 15. yüzyılda her hane kendi ekonomik üretkenlik veya verimine göre vergilendiriyordu. Ama devletin mali ihtiyaçları giderek daha çok ön plana geçti. En eski defterlerden olan 1476 yılına ait Smederevo defterlerinde kafa vergisinin hane ya da ocak başına 15 akçe düştüğü görülüyor. 1491'de Sofya vilayetinde 7461 haneden ortalama 74,38 akçe, 939 haneden ise ortalama 19,16 akçe isteniyordu. I. Selim'in ölümünden (1520) sonra kafa vergisi 35 akçeye yükseldi, oysa kanunda sadece 25 akçe belirtiliyordu. Toplama (tahsilat) birimi, yine kafa (adam) başına olduğu için bu meblağ paranın değer yitirmesine rağmen korkunç bir artış sayılırdı.[231] N. Çağatay'ın hesaplarına göre, II. Mehmed zamanında hane başına 25-80 akçe arası vergi düşüyordu.[232]

---

227 Mutafçieva, V. P., V./Dimitrov, St. Agrarverhältnisse (Tarım İlişkileri), s. 697.

228 Asiqpasazäde, 129, s. 212.

229 Kabrda, J., s. 386, A. 4. 322.

230 *Koran* IX/29. s. 187f.

231 Hadzibegiç, H., Glavarina, s. 40, 43, 45, 58f.

232 Çağatay, N., s. 493-495.

İspençe ise Mehmed'in şu yasasıyla belirlenmekteydi: "Her evli kâfir ispençe olarak kendi sipahisine 25 akçe ödeyecektir. Kafa vergisiyle yükümlü oğlundan da ispençe tam olarak alınacak, çiftliği olmayan dul eşinden ise yılda 6 akçe istenecektir..."[233] 25 akçelik meblağ II. Süleyman'a kadar aynı kaldı. Onun kanunnamesinde şöyle yazıyor: "İspençe evli olsun, bekâr olsun her kâfir başına konulmuştur. Toprağı olsun olmasın her birinden (kafadan) 25 akçe alınacaktır."[234] Bu rakamlar yalnız kâğıt üzerinde kalmadı, 1455 tarihli Vlık bölgesi defterlerinde görüldüğü üzere, uygulamaya da konuldu. Bu bölge Vuçitrin, Morava, Topolnica, Lab, Priştine ve Novo Brdo yörelerini içine alıyordu.[235]

Cizye ve **haraç** (toprak vergisi) birbirinden hızla ayrılamaz hale geldi.[236] O bakımdan Osmanlılarda **toprak rantı** feodalizmin ekonomik temelini oluşturuyordu. Ama köylülerin karşısında, Avrupa'da olduğu gibi bir **özel toprak mülkiyetçisi değil**, Sultan'ın simgelediği **devlet vardı**; kısacası emlak (özel mülk) vakıflardaki köylüleri bir yana bırakırsak, **rant ve vergi birbirleriyle çakışıyor**, ama ne özel ne de kamu mülkleri bu sistemin [rant ve verginin] dışında sayılıyordu.[237] **Hukuk açısından mirî arazi sayılan rayiat çiftliği vergi birimi olarak kabul ediliyordu. Padişah köylüyle böylece bir anlaşma yapmış oluyordu ki bu anlaşma uyarınca, üretici toprağı işleme ve vergi ödeme sorumluluğunu üstleniyor, buna karşılık tarla ve otlakların** [kullanıcı] **sahipliğini elde ediyordu.**[238]

Reaya da buna karşılık sipahiler gibi eline **tapu** denen bir belge alıyordu. Bu belgenin geçerli olabilmesi (hüccet) için kadı tarafından onaylanması gerekti.[239]

Bir çiftliğin büyüklüğü toprağın niteliğine ve hassa çiftliğinin büyüklüğüne göre belirleniyordu. II. Bayezid'in 1487 yılına ait bir yasasında şöyle deniyor: "Yüksek verimli toprakların 70-80 dönümü, orta verimli toprakların 100 dönümü, düşük verimli toprakların 130-150 dönümü birer çiftlik sayılmalıdır. Dönümün boyutları enine ve boyuna kırkar adım olacaktır."[240] Devlet toprak vergisi (çift resmi) olarak şu oranları saptıyordu: "Üzerine bir çift kayıtlı bulunan bir köylüden çift resmi olarak, bütün bir çiftlik için 33 akçe,

233 Kanunname Mehmed II.: Gesetz der verheirateten Ungläubigen 1., A. 44.

234 Wittek, P., Devshirme, s. 273, A. 3.

235 Bu miktar 24-25 akçe arasında değişiyor. Örneğin Morava nahiyesinin şu köylerinde: Malo Obrinje (25), Slivovo (24), Štimlje (25): Oblast Brankoviça 1, s. 115f, 117f, 119.

236 Babvnger, F., Türkensteuer, s. 1, A. 1; Russell, J.C., Late medieval Balkan und Asia Minor Population. JESO 3, 1960, s. 267.

237 Marx, K., s. 799.

238 Barkan, Ö.L., Çiftlik, s. 288

239 Mutafçieva, V.P., Agrarnite otnoşeniya, s. 203.

240 Barken, Ö.L., XV ve XVI inci asırlarda, 6. s. 2.

yarım çiftlik için yarısı alınır. Toprağı (**bennak** sayılan yani) ekili tarla olarak kaydedilen, ama yarım çiftlikten az olan kişiler için bu vergi 12 akçedir."[241]

Ostrovciçalı Konstantin, Hristiyanların ödediği yıllık verginin 40 akçe tutarında olduğunu aktarıyor: Sipahi bunun yarısını tüm topraklarından aldığı **öşür** ile birlikte toplamaktadır. **Angarya ise kimseden böyle bir şey istenmediği için bilinmiyor.**[242] Bu yeniçerinin gözlemleri doğrudur.

İspençe'nin yanı sıra **çifte haraç** vardı, kısacası **çift resmi denen asıl toprak ya da boyunduruk vergisi ve öşür**, yani onda bir denen ürün vergisi.[243] Çift resmi özünde şu bileşenlere ayrılıyordu: Toprak için 3 akçe, bir tırpanlık saman, bir döğenlik ot, bir araba odun ve bir çift öküz için 2 akçe.[244] Bütün bu bileşenlerin toplamı 22 akçeden az olmamalı ki Âşıkpaşazâde, bunlar II. Mehmed'den önce çift resmi olarak âdet hâline gelmişti, diye söz ediyor.

Köylülerin yükümlülük boyutlarını tahmin edebilmek açısından daha kesin rakamları bulabilmek zor, çünkü akçenin ağırlığı ve içindeki gümüş miktarı durmadan değişiyordu:

1451/51	5 1/4	kırat	1,05-0,85 gr
1460/61	4 3/4	kırat	0,95-0,80 gr
1470/71	?	kırat	0,90-0,70 gr
1481/82	3 3/4	kırat	0,90-0,70 gr[245]

II. Mehmed 1456'da İstanbul ve Edirne'de altın dukat bastırttı; bunların her biri 40 akçe değerindeydi.[246] Gümüş paranın değeri düştükçe filorinin (fiorini) değeri şöyle yükseldi:

1477	45 akçe
1479	45,5 akçe
1488	49 akçe[247]

Mutlu bir rastlantı sonucu bulunan bir Bizans muhasebe defterine bakarak Konstantinopolis ile Thessalonike (Selanik) arasında bazı fiyat karşılaştırmaları yapabiliyoruz. H. Hunger bulduğu bu defterleri 1436 ile 1441 arasına tarihlendiriyor.[248] T. Bartele ise bu belgelerde para birimi olarak **hiperpiron**un değil, sürekli olarak akçeye tekabül etmesi gereken **aspron**'un

241 A.a.y., 2. s. 2.

242 Konstantin von Ostrovica, XLVI, s. 157f.

243 Nedkoff, B. Ch., s. 19f.

244 Mehmet, M.A., aspects, s. 151.

245 Bediceanu, N., Les actes I. s. 173.

246 *A.g.e.*, I. Nr. 1. s. 66.

247 *A.g.e.*, s. 175.

248 Hunger, H./Vogel, K., s. 9.

geçtiğini görünce, belgelerin fetih sonrasına ait olduğu sonucunu çıkarmıştır.[249] Florin ile aspron (akçe) arasındaki oranı Hunger 1/50 olarak hesaplamıştı.[250] Buradan aşağıdaki fiyat listesi ortaya çıkmaktadır:

1/2 kg et 1 akçe,
1 tavuk 40 akçe,
1 yumurta 1/10 akçe,
2 1/2-4 kg ekmek 1 akçe,
1 kilo buğday veya un 4 1/2-48 akçe,
1/2 kg tarçın 19 akçe,
1/2 kg biber 5,8 akçe,
1/2 kg tuz 16,25 akçe,
1 arşın ince yün kumaş 107 akçe,
1 arşın ipek Şam kumaşı 50 akçe,
1 arşın kırmızı bez 119-150 akçe.

Bir inşaat kalfası günde 20 aspra kazanıyor, yoksul biri ise günde 3 akçe ile geçinmek zorunda kalıyordu.[251] İberon Manastırı için çalışan bir Rum işçisine 1421'de günde 4 aspra ödeniyordu. Bunun, F. Dölger gibi hiperpironu 14 akçe sayarsak, 15. yüzyılın ikinci yarısındaki karşılığı 12 akçeydi.[252] Aynı dönemde Bulgaristan'da bir köylü işletmesinin sadece buğday olarak yılda 400-500 akçe üretim yaptığını düşünürsek **ispençe** ve **çift resminin** hiç de katlanılmayacak düzeyde olmadığı anlaşılıyor. **Kafa vergisi** ile yükümlü üç kişinin yaşadığı 7 kişilik bir hane için bu iki vergi toplamı 75+33 = 108 akçe tutuyor.

Aynı hane 500 akçelik yıllık getirişi için **öşür** (onda bir) olarak 50 akçe ödediğine göre, toplam vergi gideri 1084-50=158 akçe tutuyor ki bu da tarladan elde edilen getirinin ancak 31/100'ini bulmaktadır.

Morava nahiyesinin Malo Obrinje adındaki bir Sırp köyünde 41 hane vardı ve ödentileri şöyleydi:

Buğday–50 lukna,
Arpa, yulaf–50 lukna,
Kılçıksız buğday–10 lukna,
Fasulye–6 lukna,
Üzüm öşürü–35 çabrova,
Değirmen kirası–100 akçe,
Voynukların payı–15 akçe,
Bal öşürü–20 akçe,

249 Bertelè, T., Appunto sulle monete del Rechenbuch edito da Hunger-Vogel. BZ 56, 1963, s. 324f.

250 Hunger-Vogel, s. 111.

251 *A.g.e.*, s. 113, 114; Nr. 26, s. 29.

252 Dölger, F., Aus den Schatzkammern, s. 270.

Domuz vergisi–16 akçe,
Bahçe öşürü–20 akçe,
Keten öşürü–10 akçe,
Sipahiye ödenen para cezası–60 akçe.[253]

1 lukna ölçeğindeki buğdayı 12 akçe, öteki tahıl türlerini 10 akçe ve çavdarı da 12 akçe sayarsak,[254] bir hane ortalama olarak 47 (46,7) akçe + 75 akçe ispençe + 33 akçe çift resmi= 155 akçe ödüyordu ki bu Bulgar reayasının ödediği vergiyle aynıydı.

Beldiceanular ellerindeki 1520 yılına ait bir defterden Karaman eyaletindeki vergileri araştırdılar. Burada vergi olarak Müslümanlar 165,15 akçe, Hristiyanlar 216 ile 281 akçe arasında ödüyordu. Bir köylü hanesinin ulaştığı en yüksek gelir düzeyi 900 akçeydi.[255] Cizye ise yıldan yıla değişebiliyordu. En yüksek vergi düzeyindekiler 60-90 akçe, orta düzeydekiler 30-60 arasında, yoksullar ise en az 30 akçe ödüyorlardı.[256] Bir kâfirin çiftliğini alırsak, bunun yıllık gelirinin 600 akçe olduğunu düşündüğümüzde, vergi giderlerini 250 akçe **çift resmi**, 180 akçe **cizye** (üç kişiden her biri 60 akçe) olarak tahmin edebiliriz ki geriye çiftçinin eline 270 akçe, yani gelirinin yüzde 45'i kalıyor. Müslüman reayanın elinde ise geriye gelirinin yüzde 72'si kalıyordu.

Ancak bu vergiler bizi köylü ekonomisini idealleştirmeye götürmemeli. B. Djurdjev ödemeler sistemindeki yerel farklılıklara işaret ediyor.[257] Öşür kimi yerde %20'yi bulmakta, hatta aşmaktadır.[258] Mehmed kötüye kullanımın âdet hâline gelmemesini kolluyor, 1463 yılına ait bir vakıf belgesinde şöyle buyuruyordu: "Köylerden, öşür alınırken 10 bölümünden 1 bölümü alınsın... yeni ödenti istemeye kalkışılmasın. Meyvaların 10 akçesinden 1 akçesi, 10 arı kovanından 1 tanesi alınsın. Karpuz tarlasından da öşür alınsın. Keten resmi olarak her haneden yılda bir kez 10 akçe alınsın."[259]

Bulgaristan'da 15. yüzyılın sonlarında **doğal ürün** olarak ödenenler toplam hasadın %50'sini tutuyordu.[260] Üzüm bağları için Müslümanlar %10, kâfirler %20 ödeyeceklerdi. Su değirmeni sahipleri, ister Müslüman ister kâfir olsunlar yılda 32 akçe ödemeliydiler ki bu ikinci bir **çift resmi** anlamına geliyordu.[261]

---

253 Qblast Brankoviça, s. 118 (79v).

254 Aynı eserde değer ölçüleri, "Reçnik termina" s. 353, 357.

255 Beldiceanu, N./Beldiceanu-Steinherr, I., Qaraman, s. 22f., 27.

256 *A.g.e.*, s. 72.

257 Djurdjev, B., Prilog, s. 143.

258 Nedkoff, B. Ch., s. 20.

259 Elezoviç, C, I. 1. 41. s. 57f.

260 Cvetkova, B., Prilog, s. 135.

261 Elezoviç, C, s. 58.

Üzüm bağlarından devlet vergiyi asma kütüklerinin sayısına göre değil, üretilen şarabın miktarına göre alıyor, bunların bir bölümünü de sipahi talep ediyordu. Satış tekeli iki ay için sipahinin elindeydi, bu süre için reayanın elindeki fıçı ve küpleri mühürlüyordu.[262] Anadolu'da ise Sultan **hasadın üçte birinden vergi** almakla yetiniyordu.[263] Meyveler, küçük yemişler, tütsü otları ve safran da öşüre tabiydi.[264] Serbest dolaşan bir çift domuz için ve yine bir evcil domuz için 1 akçe ödenirdi. Üç koyunun vergisi de 1 akçe idi.[265] Gerdek resmine gelince, sipahi, has sahibi ve mülk sahibi olsun, bunu bolca miktarda toplarlardı.[266] Zengin Müslüman reaya 60, Hristiyan has reayası 30, yoksullar 10 akçe öderlerdi.[267] **Vakıflardaki** köylüler için eğer gerdek resmi istenmiyorsa, gelinin geldiği köy "bir şeyler" ödemek zorundaydı. Eğer kadın köy cemaatinden ayrılıp gidecekse masrafları kendisi üstlenmek zorundaydı ki bunun da yarısı devlete giderdi.[268] Anadolu'da köylerden sadece bir koyun ya da keçi istenirdi. Genelde **gelin vergisi** mezhebe ve kızın ya da dulun mal ve mülküne göre değişirdi.[269] **Öşür** avlanan balıklardan da alınır ve bu pay Sultan'a düşer, elde edilen gelirin üçte ikisi ona ayrılırdı. Tatlısu balıkçıları ilkin öşür olarak %10 ödüyorlar, paranın gerisini de Sultan ile kendileri arasında bölüşüyorlardı.[270]

Hemen herkes için geçerli olan vergi de **duhan** (tütün) resmiydi, ayrıcalıklı tabakalardan, örneğin Yürüklerden, Türkmen, Tatar, kürekçi, yağ satıcı ve Voynuklardan bile alınır, hane veya yurt başına 3 ile 60 akçe arasında tutardı.[271]

Vergi ve resimlerden oluşan bu renkli ödentiler listesi köylünün kendi artı-ürünü içindeki payını azaltıyordu ve yıllık azami getiri düzeyine göre tahsil edildiğinden, II. Mehmed dönemi için söz konusu olmasa bile reayanın giderek yoksullaşmasına yol açıyordu.[272]

V. P. Mutafçieva **para rant** ve **ürün-rantın** birbirine eşit olduğunu hesaplıyor[273] ve B. A. Cvetkova, çeşitli parasal ödentilere bakarak, kent ile köy

---

262 Kanunname Mehmed II. (Evli Kâfirler Yasası) 2. s. 44; Çağatay, N., s. 489.

263 Çağatay, N. s. 489.

264 Kanunname Mehmed II., IV. 21. s. 40.

265 *A.g.e.*, JV. 5. s. 45.

266 *A.g.e.*, IV. 18. s. 40. 263 *a.g.e.*. IV. 6. s. 45.

267 *A.g.e.*, IV. 6. s. 45.

268 Elezoviç, G., I. 1. 14. s. 58.

269 Barkan, Ö.L., XV ve XVI inci asırlarda, 23. s. 4; Çağatay, N., s. 506f.

270 Çağatay, N., Z. 490.

271 *A.g.e.*, s. 506.

272 Bkz. Kâldy-Nagy, Gy., Tureçkiye peestrovie kniti mukataa..., Moskova 1964, s. 89.

273 Mutafçieva, V.P., De l'exploitation féodale dans les terres de population bulgare sous la domination turque au XV et XVI siècle. Études historiques, Sofia 1960, s. 158.

arasında birtakım piyasa bağlantılarının var olduğunu ve durumun 16. yüzyılda kırsal kesimde bir kesimden ötekine mülk değişikliklerine veya kaymalarına yol açtığını, sipahilerin para açlığını kamçıladığını belirtiyor.[274]

A. D. Noviçev ise bu düşünceleri kuşkuyla karşılamakta, akçe cinsinden belirtilen birçok meblağların aslında sadece muhasebe değeri taşıdığını vurgulamaktadır.

Çift resmi, öşür ve benzeri yükümlülükler, özellikle pazar bağlantıları olmayan köy gibi yerlerde ayni olarak ödenmekteydi. İspençe ise **nakit olarak** ödenmek zorunda olup özellikle ağır bir yük oluşturuyordu.[275]

Herhangi bir vilayetin, hatta bir tımarın içindeki köy işletmelerinde üreticilerin sayısının birbirinden çok farklı oluşu tarım ürünlerinin **ticarileştirildiğini** gösteriyor. Ayrıca üzüm gibi özel türden meyvelerin yetiştirilmesi de bunu gösteriyor.[276] Asdrachas ise Makedonya, Trakya, Rodop yaylası, Selanik ve Drama yörelerindeki 139 köyün tarım ürünleriyle ilgili analizinde, birçok hanenin pazarla ilişki kurma olanağına sahip olduğunu kanıtladı. Böylece tahılın yüzde 31,22'si satılabiliyordu.[277] **Ticarileşme zorunluluğu** devletin ve sipahinin paraya olan ihtiyacından kaynaklanıyordu. İspençeyi bir yana bıraksak bile köyde ve kasabada pazara sunulan tahıl, üzüm ve öteki meyve miktarının **mübadele** veya satış yoluyla talepleri karşılayıp karşılamadığı belli değil.[278] II. Bayezid zamanında Edirne ve Didimoteichos bölgesine alt bir vakıf kadastrosundan edindiğimiz bilgilere göre, elde edilen gelirlerin yüzde 61,4 bilvesile 57,5 kadarı para olarak giriyordu, ama gelirlerin gerçekte ne kadarının nakit ne kadarının **hizmet/mal** karşılığı veya **ayni** olarak elde edildiği sorusu yine de açıkta kalıyor, "...les impôts, dont nous Savons sûrement qu'il sètaient perçus en argent, présentent des proportions nettement inférieurs aux exemples cités plus haut."[279]

II. Mehmed zamanında köylerdeki meta-para ilişkileri [ya da süreci] dağınık düzeyde tek tük gerçekleşiyordu, öyleki Sultan'ın bu süreci bir meta gümrüğü, yani **baç** ile ayrıca vergilendirdiği de yoktu.[280] O nedenle bir **parasal rant** uygulamasından söz etmeye hakkımız yok. K. Marx, ürün-renttan para-ranta geçiş olayının, aslında ticarette ve zanaatta, meta üretiminde daha önceden gerçekleşmiş bir gelişime dayandığını ve ilk önce paranın

274 Cvetkova, B., Prinos, V, S. 150.

275 Noviçev, A.D., K voprosu, s. 125, 140.

276 Asdrachas, Sp. J., s. 43.

277 *A.g.y.*, s. 51.

278 *A.g.y.*, s. 59f.

279 *A.g.y.*, s. 59f.

280 *A.g.y.*, s. 62.

dolaşım koşullarını ve ürünlerin pazar fiyatını gerektirdiğini vurguluyor.[281] Rantın pazar koşuluna bağımlı oluşu, sipahinin kendisinin pazara getirdiği köylü ürünlerinin pazarla ilişkisini içermektedir.[282] Ama bu ilişki veya koşullar Osmanlılarda 1481 yılına kadar genelde eksikti. Devlet bütçesinin parasal hareketi zayıftı [95 –Y.Ö.].

Babinger 1475 yılı bütçesinde, gelirlerin 1.800.000, giderlerin ise 1.375.000 dukat tuttuğunu hesaplıyor ve şöyle yorumluyor: "...Osmanlı devlet hazinesinin daha o zamanlar hacmi pek sınırlıydı." Nakit para daha çok Hristiyan vasallerin ödediği haraçtan, maden işletmelerinin kira bedellerinden, sabun üretimi ve şap ticaretinden geliyordu.[283] Örneğin Valahya'nın ödediği para 1472'de 500.000 akçe, 1474/75'te ise 600.000 akçe tutuyordu.[284]

Özetlersek yerel bazı özelliklerin rantın para biçiminde alınmasını gerektirmesi dışında, rant genelde **ürün-rant** olarak alınıyordu.

Emek-rant ise **devlet angaryası** şeklinde olup özellikle savaş zamanları için söz konusuydu. **Emlak** ve **hassa çiftliklerinde** toprak malikleri ya da sahipleri **artı-emek** istiyorlardı, ama Sultan bunu sadece bir çiftlikle sınırlandırmak çabasındaydı.[285] Devletin angaryasını çeken, askerî yollar ya da limanların çevresinde oturan reaya idi. Bunlar, mevsim ne olursa olsun, kendi tarlalarında işleri olsun veya olmasın köprülerin bakımını yapmak, araba ve çekim hayvanı sağlamakla yükümlüydüler.[286] Çokları devlete boyun eğmek zorunda kaldıkları bu yörelerden kaçtılar.

Emek-rantın olmaması toprağa zincirlenmeye (terk etme yasağına) ve serfliğe yer bırakmıyordu. Ama reaya, toprağın işletimini anlaşma yoluyla üstlenmiş bulunduğundan, çiftliğini yasal olarak terk etmek zordu.[287] B. Cvetkova, II. Süleyman'ın bir kanunnamesine gönderme yaparak Bulgar köylüsünü bu yüzden "toprağa zincirlenmiş" gibi gösteriyor.[288] Mehmed reayaya ilkin serbest hareket [toprağını terk edebilme] hakkı tanıdı: "Eğer toprağını terk eder ve çekip giderse ya da toprağını bir yıl işlemeden bırakırsa, sipahi [toprağa] serbestçe taarruf etsin. Köylü kendiliğinden çekip giderse evi ve çiftliği sipahiye kalsın."[289] Ama 1454'te

281 Marx, K., s. 806.

282 Bkz. Müller-Mertens, E., s. 573.

283 Babinger, F., Das Rätsel um die Goldbeute von Byzanz (1453). ZDMG 107, 1957, s. 539f, 547.

284 Mehmet, M.A., Un document turc concernant le kharatch de la Moldavie et de la Valachie aux XVe-XVIe siècle. RESEE V, 1967, s. 269.

285 *A.g.y.*, aspects, s. 151f.

286 Cvetkova, B., Influence, s. 254.

287 Barkan, Ö.L., Çiftlik, s. 291.

288 Cvetkova, B, Prinos, VI. s. 152.

289 Kanunname Mehmed II., III. 14. s. 36.

Mehmed açıkça şöyle diyordu: Bosna ve Sırbistan'daki **maden yatakları çevresindeki has ve mirî arazide** oturan kaçak reayayı kadılar ve subaşılar tutup getirsinler.[290] 1476'da ise Mehmed onları Anadolu'ya sürmekle, oğullarını yeniçeri ocağına göndermekle ve köy cemaatini de haraç ödemeye mahkûm etmekle tehdit ediyordu,[291] [96 –*Y.Ö.*] ama Bursa Sancakbeyliğinde "eski hukuka" uyarak daha yumuşak davranıyordu: "Kendisine toprak verilmiş bir reaya, toprağını terk edip kaçarsa kaçtığı yere geri döndürülmesi eski bir yasadır. Çiftliğini terk edip bir yerde 15 yıl yaşayan birinin geri döndürülmesi yasaktır ve reayadan biri 15 yıldır şehirde yaşamış ve özellikle orada reaya defterine kaydedilmemiş ise yasa, onun reaya sayılmasına engel oluşturur. Onu artık şehirli saymak gerekir."[292] Ancak kent havası reayayı pek serbest kılmıyordu, çünkü burada vergilerden bağışık tutulan hiçbir **komün** yoktu, ama ona bu kez kentlilere özgü bağışıklıklar tanıyordu.

Toplu olarak söylersek, II. Mehmed zamanında merkezî otoritenin, **serfliğin** yerini alacak nitelikte giriştiği toprağa bağlayıcı bazı önlemlerden söz etmek mümkündür. Hindistan gibi öteki Asya toplumlarında toplu baskı ve vurgunculuk aynı işlevi görüyordu.[293] Ekonomi dışı baskılar ise sipahiden çok **kadılardan** kaynaklanıyordu.[294]

15. yüzyılda reayanın yanında yine köylü sınıfı içinde yer alan ortakçı kesimi bulunuyordu. Daha Selçuklular zamanında bilinen bu kesime, İstanbul ve Marmara dolaylarında, Karaman'da rastlamak mümkündü. Bunlar, Sultan'ın, yüksek askerî komutan ve bürokratların has çiftliklerinde yaşayan savaş esirleri ya da Anadolu'daki Selçuklu ortakçılarının torunlarıydı. Ya **devlet** ya da **has sahibi** bunlara bir çift öküz ve gerekli tohumu sağlıyordu. Buna karşılık onlardan, has dışında kalan toprağı da işlemek şartıyla **ekinin yarısı** [yarıcılık], **salarlık, düğün parası, fıçı resmi, öşür** isteniyordu. Marmara çevresindeki tüm ortakçılar hayvan yemi, tahıl (salarlık) ve öşür teslim etmekle yükümlüydüler.[295] Bütün vergileri ödedikten sonra geri kalanı [ürün veya para] ne isterlerse yapabilirlerdi. Memur, asker, postacı ve öteki hükümet görevlileri olsun evlerine kim giderse, bedelini ödemeden hiçbir şey alamazlardı. Ürün-rantların toplanmasında Sultan'a karşı

290 Beldiceanu, N., Les actes I. Nr. 7, s. 73.

291 *A.g.e.*, Nr. 55, s. 149.

292 Barkan, Ö.L., XV ve XVI inci asırlarda, 9. s. 3.

293 Porşnev, B.F., s. 49.

294 Bastaiç, K., Timarsko vlasnistvo u feudalnom sistemu osmanlijske turske (od XV-XVII stoljeça). Biblioteca Instituta z hist. drzave i prava Pravnog Fakul-tet u Zagrebu, knj. 3. Zagreb 1958, s. 109.

295 Beldiceanu, N., Les actes I. Nr. 38 (1454 oder 1458), s. 119; Nr. 39, s. 121 (2. 5.) 123 (18).

sorumlu olan **âmil** onları herkese karşı korumak zorundaydı.[296] Ortakçılar Anadolu'da daha geniş ayrıcalıklara sahiptiler. Burada ağaçların kesildiği arazi üzerinde ödemekten bağışık tutuldukları rant, vergi ve resimler şunlardı: **Öşür, salarlık, çift resmi, bennak resmi, ganem** (keçi, koyun) **resmi, kovan** (arı) **resmi, çaba** (topraksız köylünün ödentisi) **resmi ve avarız** (olağanüstü geçici vergiler).[297]

Ortakçıların statüsü şu maddelerle belirlenmişti:

1 Kendi aralarında evlenmelerine izin verilir, bir reaya onlarla evlenirse "uğursuz ellere" düşmüş olur, kul sayılır.
2 Ortakçılık yalnız ana tarafından **miras** kalır.
3 Çiftliği ancak **âmil** tahsis edebilir, tevarüs etmek olanaksızdır.
4 Ortakçı mesleğini serbestçe seçemez. Efendisi onu istediği hizmete koşabilir.
5 Otlaklarda **angarya** çalışılması olağandır.
6 Amil onların vergi ve resim yükümlülüklerini arttırabilir ve genişletebilir.[298]

Ö. L. Barkan burada **serflikle** karşı karşıya gelindiğini söylüyor. Buna karşılık A. D. Noviçev kaynaklara başvurarak **kul** teriminin anlamını araştırıyor.[299] Kul, köle sınıfı içinde hukuksal bir basamağı temsil etmediği gibi, burada, Anadolu defterlerinden görebileceğimiz üzere ayrıcalıklı bir grup söz konusudur. Ortakçıları gerisin geriye reaya sınıfına sokmak, cezalandırmak ve ekonomik durumlarını kötüleştirmek anlamına geliyordu.

II. Mehmed zamanında İstanbul ve Galata çevresinde 110 ortakçı köyü vardı. 1498'de aile reisi olarak Batı Anadolu'da 3000, Rumeli'de 2000 ortakçı kayıtlıydı ki 550.139 vergi yükümlüsü içinde bunlar %1/2 tutuyor. 1530'da **ortakçı kullar** defterlerden kayboldu ve reaya kesimine geçti.[300]

Peki, 15. yüzyılda kölelik Osmanlılarda hâlâ bir rol oynuyor muydu? [97 –*Y.Ö.*]. Hem evet hem hayır. Üretimin tarım ve zanaat kesiminde hayır. Ama ev ekonomisinde ve ticarette kölelik özellikle Fatih döneminde büyük önem taşıyordu.

Batılı gezginlerin raporlarında Bursa'daki büyük köle pazarlarından söz ediliyor. Köleliğin acı kaderine kendisi de katlanmış olan Macar Georg, erkek ve kadınların köle tacirleri önünden çıplak olarak geçmeye, koşup sıçramaya zorlandıklarını anlatıyor. Hastaları, zayıfları, yaşlıları, gençlerinden,

296 *A.g.e.*, s. 121 (4.).
297 Beldiceanu, N./Beldiceanu-Steinherr, I., Qaraman, Nr. XL. 1. s. 67.
298 Barkan, Ö.L., Le servage, s. 58.
299 Noviçev, A.D., K voprosu, s. 143.
300 Barkan, Ö.L., Le servage, s. 59.

bakireleri de "kokuşmuşlar"dan ayırt etmek ancak ancak böyle mümkün oluyormuş.[301] Bertrandan de la Broquiere'de ise bu tür çıplak gösterilerin adı bile geçmiyor. Tam tersine o, kölelerin Bursa'daki büyük ve yüksek bir avluda sergilendiğini, tacirlere onların yüzleri, elleri ve kollarından başka bir şey gösterilmediğini anlatıyor.[302]

Muhtemeldir ki bu sergileme biçimi arz ve talebe göre değişiyordu. Nürnbergli Jörg'ün tanıklığı Macar Georg'un anlattıklarına uyuyor: "Esirleri pazara getirdiklerinde onları anadan doğma soyarlardı. Sonra da zoru zoruna dans ettirirler, zıplayıp hoplatırlar, koştururlardı. Kadın, erkek, genç, ihtiyar demeden her birinin organlarına hayvanlar gibi bakıp dururlardı." 10-12 kişi birden aynı zincire bağlanıp pazara öyle getiriliyordu. Koşamayan çocukları tavşanlar gibi çuvallara doldurup pazara boşaltırlardı.[303] Köle olmaya giden bu zavallıların açlıktan ve susuzluktan canları çıkardı. Çoğu bu eziyetlere dayanamaz, yolda ölürdü. Dubrovnik noterliğinin dosyalarından da görüleceği gibi, satın alınıp özgürlüklerine kavuşturulanlar ise evlerine dönerken kuvvetsiz düşüp ölürlerdi.[304]

Esirler bütün bu şiddet hareketlerine katlanıp sağ kaldıklarında bu kez onları kötü bir son bekliyordu. Genç kız ve kadınlar Türk ve Doğu haremlerinde kaybolup gider, yaşlı kadınlara, oğlan ve erkeklere en ağır ev işleri yükletilirdi. "Satın aldıktan sonra evdeki bütün hizmetçilerin işi onun sırtına yüklenirdi. Artık hiç rahat yüzü görmez, en ufak bir kurtuluş umudu da kalmaz. İçinde artık çalışma isteği kalmayınca bu kez eşek gibi dayak yer."[305] Çoğunun Müslümanlığı kabul etmekten başka çaresi kalmıyordu, ancak bu şartla serbest bırakılırlardı, ama o da şarta bağlıydı. Çünkü efendisinden yine de ayrılıp gidemez; onun yani sahibinin adını taşırdı. Bu adla kendisine bir çiftlik verilir, orada bir **reaya** gibi ekip biçerdi. Efendisinin elde edilen tüm ürün üzerinde hakkı vardı ve bundan devlete hiçbir pay ödemesi gerekmiyordu. Böylece Müslümanlaşanların* ilk kuşak çocukları, feodallerin emlak ve topraklarında çalışan köylüler hâline geldiler ve tımarlarda çalışan kendi sınıfdaşlarından daha ağır bir sömürüye uğradılar,[306] dolayısıyla mülk sahibinin ekonomik gücünü art-

301 Cornelius zon Zyrichzee, VI. s. 37.

302 "Et ceux qui les veulent achepter ne voient que le visage, les mains et un pou des bras de femmes". Betrandon de la Broquière, s. 135.

303 Jörg von Nürnberg, s. 13.

304 Boziç, J., s. 334.

305 Jörg von Nürnberg, s. 13

* [Y.Ö.] Yazarın deyişiyle, şartlı serbest bırakılmış eski köleler.

306 Mutafçieva, V.P., Agrarnite otnoşeniya, s. 148.

tırdılar. Yalnız Bursa'da kalan, yani ipek ve bez imalatı gibi zanaatlar alanında çalıştırılanlar için bir umut ya da özgür olma olanağı vardı ki, o da inanç değiştirmek, böylece hukuk ve ekonomi açısından özgür Müslüman hâline gelebilmekti. Serbest bırakılanlar, yani 'atik'ler Bursa'da böylece ticaret ve zanaat alanının en aktif öğeleri oldular.[307]

Cv. Georgieva Osmanlı İmparatorluğu'ndaki köleliğe, yanı **kul sistemine** [esirden dönüşme ve sayıları bir genellemeye elvermeyecek kadar az olan üretken köleliğe] toplumun ve devletin yapısı açısından genel, yani birinci derecede bir ağırlık taşıyor.[308] Bu sistem, **köleliğin** sosyal ekonomik bir formasyon* şeklinde **yeniden canlanması** eğilimini yansıtıyor ve bu formasyon, kendi açısından feodal üretim tarzıyla mücadele ediyor, diyor. Bu eğilim ise devletin topraktaki mülkiyetinden kaynaklanıyormuş. **Devlet toprakları ve kul sistemi**, ikisi birden sultanların mutlakiyetçiliğine fırsat vermiş ve Osmanlı toplumunun gelişmesini engellemiştir, deniyor. Georgieva, bu tezine destek olarak tüm uyrukların padişahın kulu olduklarını, padişahın ise onları "konuşkan alet" olarak gördüğünü belirtiyor. Ama bu görüşler, bizim gerçek sömürü ilişkilerine bakış açımızı yine de örtmemeli; çünkü Rumeli'de olduğu gibi Anadolu'da da tarım köleliğe değil, feodal üretim ilişkilerine dayanıyordu. **Ortakçılar** daha birinci kuşaktan sonra feodal köylüler olarak ortaya çıktılar, **emlak** toprakları üzerindeki eski köleler de öyle... Sultan'ının toprak tekeli, üzerindeki tarım kölelerinin çalıştığı **devlet domenleri** [yönetsel çiftlik] kurmaya değil, tımar sistemini genişletmeye yarıyordu. Çiftlikler peculia [özel mülk] değil, kendilerine [tasarruf veya kullanımını] miras [kuşaktan kuşağa sürdürme] hakkı tanınan feodal köylü işletmeleriydi [98 –*Y.Ö.*]. Devletin kuruluşunda ve aygıtlarında da gelişim **feodalleşme** doğrultusundaydı ki bu gerçeğe Georgieva da işaret ediyor. **Feodalizm öncesi kalıntılar** üretimde –ki önemli olan buydu– küçük bir rol oynuyordu. Feodal etkiler üretime damgasını **ilkin** Balkanlar'da vurmuş değildir, tam tersine bu damga Selçuklu mirası olarak çoktan vurulmuştu. **Yeniçeriler** de içerideki hasımların sindirilmesi ve dışarıya doğru yayılma amacıyla merkezî gücün kullandığı bir araç rolünü oynuyordu. **Sipahiler** ve yardımcı birliklerin hiçbiri, kul sisteminden sayılmayıp toplumda başkaca güçler olarak rol

307 İnalcık, H., Documents, s. 46.

308 Georgieva, Ce, problèmes, s. 54-57.

[*Y.Ö.*] Ataerkil ailenin, kandaş olanları değil, ama bunun yerine dindaş olmayanları, yani kendisiyle ideolojik hiçbir bağı olmayanları kontrol etmesi.

oynuyorlardı. **Askerî feodalizm**[309] terimi bu yüzden, **kul sistemine dayalı ve hükümdarın despot karakteri taşıdığı** mutlakiyetçilikten daha iyi uyuyor, tüm Osmanlı sistemine.

II. Mehmed, iç ve dış politikası açısından yalnızca tüm askerî güçleri seferber etmekle kalmadı, aynı zamanda imparatorluğun bütün ekonomik kaynaklarını da emiyordu. **Toprak alımlarında, hibe** veya **devir** işlemlerinde toprakla ilgili tüm vergi ve resimleri, Müslüman olsun olmasın, ister **askeriye** ister **reaya** sınıfından olsun, herkesin üstlenmesi gerektiğini öngörüyordu. Müslümanlarda sadece öşür haracın yerine geçiyor, bütün vergiler öşürün içine alınıyordu[310] ki bu durum, devletin egemen sınıfın bir aleti olarak çalıştığını, devletin fetih yapan kitleye **egemenlik ve özgürlük sağlamadığını** kanıtlayan örneklerden biri sayılır.[311] Reayayı ve şehirliyi, ister Müslüman ister kâfir olsun, sömürme iradesi, sultanla **mülk sahiplerini, sipahi, ulema ve paye sahiplerini** bir araya getiriyordu.[312]

Maliye para sıkıntısına düştü mü Sultan, memurlarına ve sipahilere de acımasız davranıyordu. Tuz tekelini elinde tutmak için Saruhan'daki tuzlalara kimse gitmiyor ve devletin koyduğu fiyatları kabul etmiyor diye, bir ferman yayınlayıp –tarihi belli değil– kadı, subaşı, sipahi, yaya, müsellem, Yürük, reaya, Hristiyan, Müslüman ve Yahudileri cezalandırmakla tehdit etmişti.[313] Karesi sancağında bu tekeli hiçe sayan kişilerin sakalları kesilecek, yüzleri karaya boyanacak ya da burunları oyulacaktı.[314] Tuz tekelinden düzenli olarak sağlanan yüksek meblağlardan dolayı hazine üretimi, ulaşımı ve satışları kendisi düzenliyordu. Sürüleri için çok miktarda tuza ihtiyacı olan Türkmen ve Yürükler, memurların pek denetleyemediği ufak yerleşimlerden geçerken bu ihtiyaçlarını daha düşük fiyatlarla karşılıyorlardı. **Âmil** bunların izlerini saptayacak olursa Rumeli'ye sürgün edilmeleri işten bile değildi.[315] Sürgün edilenler mülklerini yitiriyor, oturdukları yeri

309 B. Papoulia Osmanlı toplumunu, K. Marx'a hiç başvurmadan, yine askerî feodalizm şeklinde niteliyor. Bu feodalizm, çok sıkı bir disiplin gören savaşçılardan oluşan "özel bir sınıf"ın varlığını gerektiriyordu: "Osmanlı Devleti'nde Oğlanların Toplanması/Seçilmesi" üzerine A. Toynbee'nin teorisine ilişkin notlar. Byzantina 3, 1971, s. 401. Başka bir yerde Osmanlı Devleti'nin temel karakteristiği olarak askerî tabakadan ve militarizmden söz ediyor (s. 397). Buna paralel anlamda bkz. Perényi, J., The ottoman expansion and the rise of the East-European centralized states. CISHAHA. XIV International Congress of Histórica Sciences. San Francisco 1975, s. 3.

310 Çağatay, N., s. 488.

311 Bkz.Mutafçieva, V.P., Agrarnite otnoşeniya, s. 212.

312 Tveritinova, A.S., Falsifikaçiya, s. 21.

313 Beldiceanu, N., Les actes I. Nr. 21, s. 93.

314 *A.g.e.*, Nr. 22, s. 94f.

315 Barkan, Ö.L., Les deportations, s. 112f.

terk edemiyordu. Eski yurtlarındaki mesleklerini yürütemezlerse meslek değiştirmek zorundaydılar. Sürgün kişilerin tüm taşınmaz malları âmil tarafından açık arttırmayla satılırdı.[316] Bir Anadolu köylüsü pirinç ekecek olsa, Ankara'daki müsellemlerin başına geldiği gibi, çiftliği elinden giderdi, çünkü bu tahıl sadece has çiftliklerde ekilebilirdi.[317]

Ticaret, zanaat ve kentler açısından imparatorlukta ne gibi gelişme olanakları vardı?

A. D. Noviçev, imparatorluklaşma sürecinin ticaret ve zanaatı geliştirici etkilerinden yola çıkan araştırmacıların fikirlerine katılıyor.[318] Kritobulos Osmanlı egemenliğinin ticareti geliştirdiğinden bin bir övgüyle söz ediyor ve Bizans'ın bile ulaşamadığı yeni bir altın çağın yaşandığını belirtiyor.[319]

H. İnalcık 1467/68, 1486-1493 ve 1496-1503 yıllarına ait Bursa tereke defterini araştırdıktan sonra şu sonuca varıyor: Bilinci gruptan kişilerin servetleri 1000-10.000 akçe arasındaydı. Bunlar araştırmaları yapılan çevrede %58,4'ü oluşturuyordu. İkinci grubun bıraktığı servet 10.000 akçenin üstünde olup %15,9 oranındaydı. En yoksul tabakanın serveti 1000 akçeden az olup %25,7 düzeyindeydi.[320] Birinci ve ikinci gruplar, koca ailelerden, yani zengin tüccarlardan, azat edilmiş kölelerden ve çelebilerden oluşuyor. Aynı gruplarda ulemadan kişiler de yer alıyordu.[321]

Bursa, transit ticaret ve ipek üretimi yoluyla imparatorluğun en hareketli ekonomik merkezlerinden biri hâline gelmişti. Pero Tafur'un iddialarına göre, Küçük Asya'da Bursa kadar nüfusu ve böylesine zengin olan bir başka kent daha yoktu. Oysa nüfusu 4000 kişi diye belirtmekle pek düşük göstermiş.[322]

Terekelerde adı geçen kişiler tüccar, ipek dokumacısı ve boyamacılardı.[323] Bursa'yı zengin kılan da her şeyden önce ipek ticaretiydi, İtalyanlar 1458'de burada 47 florin bedelinde bez satmışlar ve karşılığında da muhtemelen kelepir fiyatına ipek almışlardır.[324] Bursa, Şam ve Halep'ten gelip baharat, çivit ve gomalak satmak isteyen tüccarların buluşma yeriydi. Suriyeliler Konya

316 Beldiceanu, N./Beldiceanu-Steinherr, I., Deportation et peehe â Kilia entre 1484 et 1508. BOAS 38, 1975, s. 45f.

317 Beldiceanu, N., Les aetes I. Nr. 58, s. 154.

318 Noviçev, A.D., Istoriya, s. 62.

319 Critobul, lib. I. 3. 7. 8. s. 39.

320 İnalcık, H., Documents, s. 44f.

321 *A.g.y.*, Capital, s. 109.

322 Pero Tafur, s. 149.

323 İnalcık, H., Documants, s. 45.

324 Heers, J., La mode et les marchés laine: Gânes et la montagne a la fin du moyen âge. Annales ESC 26, 1071, s. 1114. A. 3; İnalcık, H., Bursa. The Enzcyclopaedia of Islam, n. e. Bd. I. 1960, s. 1335.

ve Kütahya üzerinden Bursa pazarına düzenli olarak kervanlarla gelirlerdi.[325] Bir deve 300 kg. taşıyordu. Bir kervan kısa mesafelerde her gün saatte 3,5-5 km yol alıyor ve günde 7 saatten fazla ilerliyordu. Lüks eşyaların ulaşımı için kervanlar biçilmiş kaftandı, ama sıradan malların nakli 50 veya 70 km ötesine geçince pahalılaşıyordu.[326]

Bursalı tüccarlar Kaffa'ya da gidiyorlardı, 1430'da 130'unun oraya geldiği biliniyor. Kendileri "kâfir"lerin ülkelerine gitmedikleri için Avrupa mallarını buradan alırlar, Avrupa'ya kölelerini veya azatları gönderirlerdi.[327]

Bursalı Türkler giderek uzak yol tüccarları oldular. Tebriz üzerinden Hazar kıyısı boyunca İran ve Çin'e ulaşan eski ticaret yolunu kullanıyorlardı. Bu tüccarlar sonunda baharat ticaretini ellerine geçirdiler. Venediklilerin İstanbul'dan aldıkları biber Bursa'dan geliyor, oraya da Suriyeli ve Cenevizli tüccarların eliyle ulaşıyordu.[328] Cenovalılar Doğu-Batı ticaretinden böylece Türklerin kontrolü altında epeyce kâr ettiler. Gemi yapımlarının iki temel malzemesi olan kereste ve zift Anadolu'da elde edilip oradan sevk edildiği için Cenovalılar Sultan'ın keyfini kaçırmamaya özellikle dikkat ettiler.[329] II. Mehmed, Bursa ve İstanbul'daki ipek ticaretine belirli düzenlemeler getirerek gümrük resminden alacağı payı belirliyordu.[330]

Cenovalılar için en tatlı ticaret Foça'da, Karahisar ve Kütahya'da elde ettikleri şap tekeliydi. Bu tuz yatakları 1275'ten beri Cenovalı soylu ailelerin elinde bulunuyordu.[331] Foça ve Karahisar'daki üretimin 3/4'ünü Sakız adasına götürüyorlar, böylece Belçika'daki büyük ithalat merkezini kontrol edebiliyorlardı. Bursa ve Sakız adası bu Ligurya Cumhuriyeti için Konstantinopolis, İskenderiye ve Şam'dan daha önemliydi.[332]

Venedik kökenli Francesco Drapiero gözü kara bir tüccar olarak tüm şap ticaretini Sakız adasında yoğunlaştırmıştı. Kartlarını Türklerden yana oynuyor, Sultan'a güven veriyordu. Bizans karşısında Osmanlılardan yana çıkmış, hatta 1455'te Foça'yı ele geçiren Türk filosuna o kumanda etmişti.[333] 1449'da kurulan Maona [Mavna] ticaret şirketinin başlıca orta-

325 İnalcık, H., Capital, s. 110.

326 Tekeli, İ., On institutionalized external relations of cities in the Ottoman Empire. A settlement models approach. ÉB VIII. 2. 1972, s. 52f.

327 İnalcık, H., Capital, s. 112f.

328 Heers, J., Genes, s. 379f.

329 *A.g.e.*, s. 394.

330 Beldiceanu, N., Les actes I. Nr. 31, s. 105f; Nr. 32 (1453), s. 107f.

331 Heers, M.-L., Les Génois, s. 31.

332 Heers, J., L'Occident, s. 145.

333 Heers, M.-L., Les Génois, s. 356.

ğı olarak hem ulaşımı hem de üretim ve satışları kontrol ediyordu. Ama Konstantinopolis'in fethinden sonra Mehmed Cenovalılara karşı tavır alınca Francesca'nın yıldızı birdenbire söndü.[334]

Sakız'daki tuz yatakları 1460'a kadar işletildi. Bu yataklar tükenince uluslararası şap ticareti de çöküverdi.[335] I. Heeres'in yazdıklarına göre, Cenova'nın çöküşü biber ticaretini değil, şap, kereste, zift, tahıl, meyve, keten gibi Türk hammadde ve mamullerini elinden kaçırmasıyla oldu. Bunun sonucunda İtalyan dokuma imalatçılığı bunalıma girdi, Cenova'da huzursuzluklar baş gösterdi, herkes yeni pazarlar bulma telaşına düştü, "un veritable repli vers l'Occident" (Batıya doğru tam bir geriye çekilme) başladı.[336] Ama şap tekelinin elden kaçırılması daha sonun başlangıcı sayılırdı. Kaffa'nın kaybı Cenova'yı daha da derinden yaraladı. Bu Cenova kolonisi sadece Uzak Doğu'ya uzanan "Moğol yolları" üzerindeki bir aktarma istasyonu değil, aynı zamanda karışık bir ticaret trafiğini kontrol eden bir merkezdi.

Nüfusunun çoğu, Moğolların Kırım'a doğru sürdüğü Ermenilerden oluşan bu şehirde, işlerin iyi gittiği sıralarda 2500-3000 kadar İtalyan, aileleriyle birlikte oturuyordu. Ama Timur 1395'te Aşağı-Volga bölgesine girer girmez Levant (Yakın Doğu) ticareti de güneye, yani Suriye ve Mısır'a kaymıştı. Kaffa böylece köle ithalat ve ihracatına yöneldi. Sermayesi güçlü Cenovalılar paralarını köle ve tahıl ticaretine yatırdılar. Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler artık Moldavya, Polonya ve Moskova'ya baharat ve ipek göndermeye başladılar.[337]

Ancak Türkler Konstantinopolis'i fethedince Kaffa'da panik baş gösterdi, başkentle bağlantı kopmuştu. Bu Bizans kolonisinin ne kale ve hisarları ne de silah depoları vardı. Halk şehri yığınlar hâlinde terk etti. Geride kalanlar ise sürekli olarak Türkler tarafından kovuşturulup izlenme korkusu altında yaşadılar. 1454'te küçük bir Türk birliği Kırım'da gözüktü, açık arazide birkaç yağma girişiminde bulunduktan sonra şehre dokunmadan çekildi.

Sultan şehri yılda 3000 dukat haraca bağlamakla yetindi, Hristiyanları bir karşı saldırıya kışkırtmaktan çekiniyordu, Cenovalıları da bu yüzden nötrleştirmek istiyordu.[338]

Türk-Venedik savaşı sırasında da Sultan, kendisine savaş gereçleri, silah sağlayan Cenovalı ve Floransalılara da ayrıcalıklar verdi. Kaffa'lı tüccarlara Boğazlardan geçiş hakkı ve getirdikleri tahılı İstanbul'da satma hakkı

334 Heers, J. Gênes, s. 296f.

335 Derselbe, L'Occident, s. 145.

336 Derselbe, Gênes, s. 368.

337 Malowist, M., s. IV, VHIf.

338 Derselbe, s. XVI.

tanıdı. Ayrıca Cenova ile yeniden deniz bağlantısı kurmalarına izin verdi. Ama bu sadece bir süre için geçerli bir lütuftu. 1475'te Sultan'ın birlikleri Kaffa'yı fethettiler ve yapılan sözleşmeye rağmen, birçok şehirliyi köleliğe gönderdiler.[339]

İtalyan Karadeniz kolonilerinin çökertilmesinden sonra, Venedik'in Doğu Avrupa için değeri ticaret politikası düzeyinde yükseldi, çünkü Lvov'a [bir Ukrayna kenti] giden eski yollar tıkanmıştı. Moldavya Prensliği açısından Cenova'nın yerini ticaret partneri olarak Venedik aldı.[340]

Daha II. Murad, daha doğrusu 1436-1440 döneminde, Giacomo Badoer'in muhasebe defterlerinden anlaşıldığına göre, İtalyanlar ve Grekler için ticaret hacmi giderek gerilemekte olsa bile Karadeniz limanlarına girmek hâlâ mümkündür.[341] Bursa ile yapılan ticaretin bilançosu pasifte kalıyordu. Venedik'in parasal sermayesi 1453'ten sonra artık Hollanda'ya akacaktı.[342]

Levante'deki Venedik politikasını iyi inceleyen F. Thiriet'ye göre, Venedik ticaretinin çöktüğünü söylemek Türklerle yapılan 1479 barışından ve Evboa'nın kaybedilmesinden sonra bile olanaksızdır: "Türklerin başlattıkları o tartışılmaz bölgesel canlılık ve yönetimsel merkeziyetin, Venedik'in ticari koşullarını iyileştirip iyileştirmediğini sormak daha doğru olur. Bembo'nun* kolonilerdeki ticaret şube yetkilileriyle yaptığı yazışmalara bakılırsa, İstanbul, Modon, ama özellikle Kandiya ve Selanik yoğun ticaret merkezleriydi."[343] **

Nedir ki Markus Cumhuriyetinin uğradığı korkunç mali kayıplar bu tahminlerin tersini kanıtlıyor. Daha Konstantinopolis'in kaybı ona 300.000 dukata mal olmuştu.[344] Levante'den akan gelirler 1423'te 150.000'e düştü.[345] Özel kumpanyalar büyük rizikolardan çekindikleri için Senato, Levante'ye daima devlete ait kalyonları göndermek zorunda kalıyordu.[346] 14. yüzyılda

339 *A.g.y.*, s. XXIIf.

340 Lütge, F., Strukturwandel im ostdeutschen und osteuropäischen Fernhandel des 14. bis 16. Jahrhunderts. Sitzungsberichte der Bayr. Akad. d. Wissenschaften, Philihist. KL, H. 1, München 1964, s. 22, 25.

341 Bertelè, T., s. 57.

342 Şitikov, M.M., Venesyanskoe kupeçestvo v pervoi polovine XV veka ... Moskova 1965, s. 133, 137.

[Y.Ö.] Pietro Bembo (1470-1547), bir İtalyan hümanisti.

343 Thiriet, F., La Romanie, s. 436f.

** *Y.Ö.*] Bu konuda Annales Okulunun Akdeniz bölgesine yönelik daha ayrıntılı araştırmalarını beklemek gerekiyor.

344 Babinger, F., Johannes Darius, s. 8.

345 Sokolov, N.P., s. 350.

346 *A.g.y.*, s. 349.

Venedik, Konstantinopolis'e yılda 8-10 kalyon gönderdiyse yüzyıl sonra 3-4 tane bile gönderebilecek durumda değildi. Bir tek kalyona bile olsun yük bulabilmek armatörler için büyük dertti.[347]

Bizanslıların yaptığı gibi, İtalyan kolonilerine özerklik hakları tanımak II. Mehmed'in aklından bile geçmiyordu. Sultan'ın düşündüğü, bu kolonileri her ne pahasına olursa olsun haraca bağlamak ve giderek imparatorluğun sınırları içine katmaktı.[348] Uluslararası uzak yol ticaretini geliştirmek gibi bir düşüncesi yoktu. Egemen sınıf ise gelirlerini **toprak rantından** ve savaş ganimetlerinden edindiği için bu ticaretle pek ilgilenmiyordu.[349] Sultan'ın önem verdiği şey, ülkesinde zorlukla imal ettirebildiği, barut ve top gibi savaş gereçlerini ithal etmekti. Üstelik **parasal sermayenin büyükçe bölümü** Müslüman, Yahudi veya Hristiyan tüccarların kasalarında değil, yüksek memurların, askerler ve mülk sahiplerinin hazinelerinde yatıyordu. Bursa'daki 721 iş adamından hiçbirinin serveti 300.000 akçeyi aşmıyordu. Buna karşılık Sultan, sancakbeylerine yılda 300.000 akçe hatta daha fazla bahşediyordu.[350] Vezirlerin ve beylerbeyinin yıllık geliri bir milyonu buluyor, büyük kentlerin kadıları 200.000 akçe alıyordu. İsa İshakoviç'in has'ı kendisine 1455'te Üsküp hariç, tek başına 763.000 akçe getiriyordu.[351]

Ticari ayrıcalıkları ise Sultan yabancılara istemeye istemeye ve kısıtlı bir süre için dağıtırdı. Yerel organların kendi haklarını çiğneyip aşması ise gündelik olaylardandı.[352] Sultan'a yakın olan Müslüman, Hristiyan ve Yahudi tüccarlar özellikle el üstünde tutulur, onlar tercih edilirdi. Adriyatik'teki ticaret merkezi Dubrovnik bu yakınlıklardan yararlanmasını bilecekti. Kentin tarıma hiç de elverişli olmayan kıraç hinterlandı kent halkını ticarete yönlendiriyordu. Şehir halkı, elçisine verdiği talimatta, elçinin II. Murad'a yaşayabilmek için şehrin coğrafi konumu gereği ticaret yapmak zorunda olduklarını anlatmasını istiyordu.[353] Venedik'in buradaki egemenliği 1358'de sona ermiş, onun yerini biçim olarak Macarlar almıştı,

---

347 Bertelè, T., s. 57. Cumhuriyetin düştüğü para sıkıntısı şuradan da belli ki Türk akıncılarını benzeribirlikler oluşturmak için örnek göstermekte, böylece paradan tasarruf etmeyi amaçlamaktadır. Bu stratiotlar [Bizans tipi, toprak sahibi asker] getirdikleri her düşman kafası için bir darkat alırlardı. Venedik devşirmesi bu serseri akıncılara katılmaya öncelikle Grekler ve Arnavutlar hazırdı. Sunjiç, M. s. 282, 286.

348 İnalcık, H., İmtiyâzât. The Encyclopadia of Islam, n. re. Bd. III. 1971, s. 1183.

349 Boziç, J., s. 249.

350 İnalcık, H., Documents, s. 47.

351 Krajişte Isa-Bega, s. 3

352 Boziç, J., 3. 269.

353 Hinterlandın durarmi "petrosi, aridi e sterili, cum puochissimo frutto et intrada, in tanto che la intrada d'esso non ne bastava a comprar l'aqua, la qual spendiamo, non che supplire et darne altro quello bisogno a vivere, se altramente con industria et virtute non ne prochacassimo per lo mondo". Jorga, N., Notes et exlraites II. s. 285.

ama bu, kentin ticari etkinliğine halel getirmemişti. Şimdi Ragusa [Dubrovnik] ithalatını yine Sırbistan ve Bosna'dan yapıyor, hinterlandına doğru açılıyor ve Yakın Doğu'da giderek Venedik ve Cenova'nın yerini alıyordu.[354] 1282'de Ragusa tüccarları Sırbistan'a 0,85 ton, 1332'de 3,72 ton gümüş değerinde mal gönderdiler. 14. yüzyıl başlarında birkaç şirketin sermayesi 10.000 Venedik grossisi değerindeydi.[355] Aynı yüzyılın ikinci yarısında Djore Bakşic adında bir tüccar, karısına 10.000 dukat servet bırakıyordu. Kaboziç kardeşler 1427-1432 arasında 100.000 dukatlık gümüş ihraç ettiler, yani yapılan soylu maden ve balmumu ihracatı 25.000 dukat tutuyordu.[356] Ragusalı tüccarlar, yalnız Bosna ve Sırbistan'a değil, 1480'li yıllarda Bulgaristan'a da geliyordu; burada Sofya, Tırnova, Vidin'de acenteler kurmuşlardı, bu merkez acentelerin Niğbolu (Nikopol), Silistre, Filibe, Varna ve Razgrad'la bağlantıları vardı. Bez dokuma karşılığında tarım ürünleri alıyorlardı.[357]

Bez dokumacılığı daha öncelerden başlamıştı. Ragusa pannileri Balkan Slavları arasında daha 1430'da tanınıyordu. 1440'ta yaklaşık 4000 balya üretiliyordu. Venedik hiç hoşlanmadığı bu rekabete karşı elinden geldiğince mücadele etti, gemileri yağmaladı ya da batırdı.[358] Ama Dubrovnik (Ragusa) filosu bir hamlede gelişiverdi, gemi sayısı ve tonaj bakımından Venedik'ten sonra ikinci sıraya yükseldi. 16. yüzyılda çeşitli tipten gemilerin sayısı 170-200'ü buluyor, toplam brüt tonajı ise 25.000 tona ulaşıyordu. Tersanelerde 5000 işçi çalışıyordu.[359]

Venedik'le düşmanlığı Dubrovniklilere Sultan'ın nezdinde sempati kazandırıyordu. 1430'da II. Murad şehre ticari ayrıcalıklar tanıyor ve bu arada şu güvenceyi veriyordu: "Şehrin tüccarları benim egemenliğim altındaki ülkelerde serbestçe dolaşıp istedikleri yerde ticaret yapabilirler: Batı ve Doğu vilayetlerinde, sularda ve karada, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'da ve egemenliğim altındaki tüm köy, kent ve kalelerde... Her pazarda ticaret yapsınlar ve yasada emredilen gümrük resimlerini ödesinler." 1433'te Papa IV. Eugen kente doğu denizlerinde ayrıcalık (*priveligium navigationis ad partes orientes*) tanıyor, kentin Doğu Akdeniz'de böylece büyük bir güç olduğunu

354 Vinaver, V., Goldzechin, s. 116f.

355 *A.g.y.*, s. 117.

356 Klaiç, N., Die Stadt in den kroatischen Ländern im XIV. Jahrhundert. Studia balcanica 3. 1970, s. 112f.

357 Spisarevska, J.D., De l'activité des associations commerciales de Raguse (Dubrovnik) dans les terres bulgares aux XVe et XVIe siócles. Bulgarian Historical Review 2. 1974, s. 103.

358 Krekiç, B. Dubrovnik, s. 105; Vinaver, V., Goldzechin, s. 117.

359 Marinoviç, A., Etude sur la législation maritime de la république de Dubrovnik. ÉB VII. 3. 1971, s. 58, A. 6.

kabul ediyordu.[360] Daha 1451 Haziran'ında Bizans İmparatoru XI. Konstantin, düzenlediği bir **chrysostaullon**'da Dubrovniklilerin başkente yerleşip bir konsolosluk kurabileceklerini, kendi yargı haklarını kullanabileceklerini, sadece %2 kadar ithal veya ihraç resmi ödeyebileceklerini öngörüyordu. Kısa bir süre sonra Dubrovnik Pelonoponnes despotu Thomas'tan da bazı ayrıcalıklar koparabildi: Toptan ticarette sadece %3,5 ve perakende ticarette %2 gümrük ödeyeceklerdi.[361]

II. Mehmed Ragusa Cumhuriyeti'ne **baç** ödemelerinde kolaylıklar tanıdı. Keçe, kaban yün, deri, bal ve yağ için Müslümanlar %2,5 satış vergisi ödeyebilirlerdi.[362] Oysa 1454 ya da 1479'da Bursa'daki Müslüman, Venedikli, Cenovalı ve Sakızlı tüccarlar alım ve satımlarda gümrük resmi olarak %3 ödemek zorundaydılar.[363] İstanbul'daki makamlarsa tahıl satışlarında Müslümanlardan %2, haraç yükümlüsü Hristiyanlardan %3, yabancılardan %4 gümrük istiyorlardı.[364] Oysa hangi mal olursa olsun Ragusalıların %2 ödemesi yeterliydi.[365] Hatta Müslümanların %3, haraç yükümlülerinin 4 ve yabancıların 5 ödemeye başladıkları zaman bile Ragusalıların yüzdesi arttırılmadı.[366] Dubrovnikli rogatorlar bunca kolaylıkların karşılığını Avrupa ülkelerinde Sultan yararına casusluk yapmakla ödüyorlardı. Ayrıca Sultan'dan aldıkları hediyeler de eksik olmuyordu.[367]

Bu ticaret ayrıcalıklarının haraçtan bağışık tutulmakla ilgisi yoktu, tam tersine alınan haracın yükselme eğilimi gösterdiği anlaşılıyor. Bu miktar, 1458'de 1500 dukat iken on yıl sonra 5000, 1471 yılında 9.000, 1472'de ise 10.000 dukat oldu. 1478'den başlayarak 12.500, 1480'de ise 15.000 florini buldu. 1481 yılında II. Bayezid haracı yeniden 12.000 dukata düşürdü.[368]

Gerçi bu koşullar Dubrovnik'e ancak göreceli bir yükseliş sağlıyordu, ama İtalyan tüccar sermayesini ne de olsa meydandan çekilmek zorunda bırakıyordu.[369] Dokuma üretimi ihracata yönelecek çapta değildi. Bu Osmanlılar açısından bir şeylerin belirtisiydi" onları kapitalizm öncesi Avrupa'nın **hammadde sevkiyatçısı** durumuna düşürüyordu. Suriyeli, Mısırlı, Irak ve

360 Boziç, J., s. 54, 59f.

361 Zakythinos, D.A. Le despotat II. s. 260; Dujçev, Rapporti economici fra Bisancio e gli Slavi. Bullettino dell'Istituto storico italiano per ile Medio Evo 56, 1964, s. 13f.

362 Kanunname Mehmed IL, IV. 30. s. 42.

363 Beldiceanu, N., Actes I, Nr. 30, s. 104.

364 *A.g.e.*, Nr. 23, s. 109.

365 Boziç, J., s. 224.

366 Yıl 1510, bak, Boziç, s. 225f.

367 Heller, E., Venedische Quellen zur Lebensgeschichte des Ahmed Paşa Hersekoghlu. Diss. München 1961, s. 88.

368 Boziç, I., s. 222.

369 Filipoviç, N., Pogled, s. 146.

İranlı tüccarlar Avrupa imalatı olan metaları Osmanlı ülkesinde soylu metal karşılığında alıyorlardı, ama Türkiye'yi de böylece transit ülkesi olarak kullanmış oluyorlardı.[370]

Reaya yurtiçi ticarete kentlere ve ihracatçılara yaptığı tahıl satışlarıyla katılmaktaydı. Bu arada toptancı tüccar ve devlet fiyatını düşük tutmaya çalışıyor, dış ülkelere satıştan böylece yüksek kazanç sağlamayı amaçlıyordu. O nedenle fiyatlarda iki ayrı düzey söz konusuydu; fiyatlar da bu yüzden iki ayrı düzeyde dalgalanıyordu.[371] **Devletin müdahalesi** ticaret mekanizmasını karmaşık hale getiriyor, girişimcileri de çökertiyordu. Bu koşullar 16. yüzyılda felaket hâline gelecekti.

II. Mehmed, askerî harcamaları karşılayabilmek için soylu metalleri, en başta gümüşü kendi güdümüne almaya çalışmıştı. Sayısız **fermanlar ve yasaklardan** anlaşılacağı üzere, maden işletmeciliğine büyük önem vermesi boşuna değildi. Bosna ve Sırbistan imparatorluğa zengin gümüş ve kurşun yataklarını açmıştı. Bosna'daki Ostruznica'dan gümüş ve bakır, Srebrinica'dan gümüş, kurşun ve bakır geliyor, Fojnica ile Busovaça, Kreşevo, Dezevica ve Duşina'da gümüş, Olovo'da ise çıkarılıyordu.[372]

Sırbistan'da ise Novo Brdo gümüş çıkartımı bakımından önde geliyordu: Planina, Ostraç, Koporiçi, Janjevoğ Kovaçi, Livac, Zaplanina, Belasic ve Gluhavic'de daha küçük ocaklar vardı.[373]

Maden ocaklarının üretim kapasitesine ilişkin kesin rakamlarına sahip değiliz. Dubrovnik'e yapılan kurşun ihracatıyla ilgili verilerle yetinmek zorundayız. 1413'te Bosna'nın ihracatı 260.000 litre, yani 85.280 kg tutuyordu. Bu rakam 1418'de 323.000 litreye, yani 105.944 kiloya yükseldi.[374] Bu verileri kendisine borçlu olduğumuz Kovaçeviç, 15. yüzyılda ihraç edilen gümüş miktarıyla ilgili rakamları ne yazık ki vermiyor, ama bunun kurşun miktarından fazla olması gerektiğini belirtiyor.[375] Navo Brdo'daki ocakların Broquiere'e göre yılda 20.000 dukat (Venedik parası) gelir getirmiş olması lazım.[376]

---

370 Akdağ, M., Osmanlı İmparatorluğu'nun, s. 505.

371 Asdrachas, Sp., I., s. 64.

372 Kovaçeviç, D., Trgovina, s. 141.

373 Historija naroda Jugoslavije I, s. 403f.

374 Kovaçeviç, D., Trgovina, s. 170. "İnce" litre ya da litra 327, 932 g (s. 20, 170) geliyordu.

375 *A.g.y.*, s. 140, 144. /. Erceg, Ragusa'nın kurşun ticareti konusunda genel bir bakış sunuyor; 15. yüzyıl başında Dubrovnik tüccarları 142, 569 ve 150, 750 litrelik nakliye yaptılar. 1465'te 106.000 ve 611 litre, 1477 yılında 634.364 ve 1479'da 144.000 ve 883 litre. 1470'te litre başına fiyat 7-10-15 Venedik dukatı tutuyordu, 1479'da 13-13,25 oldu, 1480'de ise 11 ile 12,66 arasındaydı. Dubrovnik, 15. ve 16. yüzyılda doğu ile batı arası toptan ve uzun yol ticaretine aracılık ediyordu. Der Au/3enhandel Ostimittel-europas 1450-1650. Hrsg. von I. Bog, Köln-Wien 1971, s. 446f.

376 Jireçek, K., s. 55.

Bu miktarları Orta Avrupa'nın en önemli maden piyasalarından biri olan Köln'e getirilen ham kurşun miktarıyla karşılaştıracak olursak Balkanlar'da gerçekten de düşük bir üretimin söz konusu olduğu anlaşılır. 1452 ile 1459 arasında, yani Thüringen'deki Saiger sanayiinin büyük çaptaki ihtiyaçları daha Köln piyasasına yansımadan önce, yıllık kurşun ithalatı giriş gümrüğü kayıtlarına göre 202.500 kiloyu buluyordu. 1480 yılına kadar "yeni satış olanakları ithalatı 350 tonun üzerine çıkarttı ki bunun büyük bir bölümü ihraç ediliyordu" Çok aranan bu maden Eifel bölgesinin kuzeyinde, özellikle Köln Westfalya'sında Mechernich ile Kail arasında çıkartılıyordu.[377]

Maden yatakları bölgesini fethettikten sonra sultanlar, üretimi tekrar başlatmak ya da kapasiteyi korumak amacıyladır ki ortadan kaybolan maden işçilerini yeniden toparlamaya çalıştılar.

Novo Brdo'nun nüfusu 1477 ile 1498/99 arasında yaklaşık %10 kadar arttı. Madencilik, zanaat ve ticaret giderek yeniden canlandı. Şehre birçok Müslüman zanaatçılar geldi. Bunların isimlerine 1477 yılına ait darphane defterlerinde rastlanabilir. Ama Türkler öncesi döneme oranla, yine de bir duraklamadan hatta gerilemeden söz edilebilir. Sırp hükümdarları zamanında şehirde 7000-8000 nüfus yaşarken, 1498'de sadece 5000 kişi yaşıyordu. Cevher üretimi o kadar azalmıştı ki Dubrovnik kolonisi sonunda kentten ayrıldı.[378]

Aynı durum Bosna için de doğrudur. Srebrinica'da 1476'da 700 hane olup 3500 kişi yaşarken 1463'te bunun 5000 nüfus olduğu biliniyor. Aynı şekilde Ragusalı tüccarların sayısı da azaldı. 1445'te konsolosluğa kayıtlı 30 kişi varken 1458'de 2, 1459'da 1 kişi, 1460'da 12 kişi, 1461'de 2 ve 1462'de 8 kişi bulunuyordu.[379]

Novo Brdo'nun fethinden hemen sonra Mehmed 1.6.1455'te **âmil**lere emir vererek ocaklardaki çalışmaları hemen başlatmalarını ve madencilerin eski usule göre kazmayla çalışmaya devam etmelerini istedi.[380] Ocakların bakımı için gereken tahsisatı 1460'da 600.000 akçeye çıkardı. Bu parayı iki tüccar ile Hristiyan sipahiler arasında eşit olarak ikiye bölüştürdü. Ocakların kiracısı olan iki tüccara bu paraların hepsini teslim ederken onlardan bu meblağı dört yıl içinde geri ödemelerini istedi.[381] Zaplanina ve Planina ocaklarındaki Türk gözetmenlerine (yasakçılarına), pompa ve makineleri

377 Irsigler, F., Rheinisches Kapital in mitteleuropäischen Montanunternehmen des 15. und 16. Jahrhunderts. Zschr. f. historische Forschung III/2, 1976, s. 150.

378 Filipovig, M., iz istoriye, s. 70-75.

379 Dinig, M.J., Za istoriyiyi rudarstvayi sredevekovnoy Srbiyi i Bosni I, Srpska Akad. Nauk, 1955, s. 89-96.

380 Beldiceanu, N., *Actes* I. Nr. 3, *s.* 68.

381 *A.g.e.*, Nr. 6, s. 71f.

kontrol etmelerini ve işten kaytaran işçileri de cezalandırmalarını buyurdu. Maden işçileri haftada iki gün paydos yapıyordu.[382] Onlardan **haraç** ve **ispençe** istenmiyordu, ama hane başına bir altın (40 akçe), toprak parçası başına tahıl öşürü, karpuz, domuz ve arı öşürü ödeyeceklerdi. Değirmen ve koyunlar için hiçbir ödeme yoktu. Onlar ayrıca **devlet angaryası***, yani **divan yükümlülüğü** gibi yükümlerden bağışıktılar.[383]

II. Mehmed zamanında, Novo Brdo, Srebrinica, Karatova, Priştine, Serez, Selanik ve Sofya'daki gümüş ocakları için ödenen kira bedelleri 120.000 dukat (4.800.000 akçe) tutuyordu ki bu, dört-beş beylerbeyi ya da vezirin yıllık harcamalarından pek fazla sayılmazdı.[384] Osmanlı maden işletmelerinin kiralamaya ilişkin özellikleri, kiracıya sadece çıkartılan ürünün bırakılması değildir; kiracı aynı zamanda kendi bölgesindeki birtakım vergi ve parasal cezaları da ödemekle yükümlüdür.[385] Ayrıca şunu da belirtelim ki, kira bedelleriyle ilgili olarak elimize geçen rakamlar, genelde madenin toplam kirasını değil, rafineri ve metal para basımcılığı vb. ile ilgili kısmi kiraları içermektedir. Kiralama süresi çoğu kez üç yılı buluyordu.[386]

Mehmed zamanında madencilikle ilgili olarak çıkarılan pek çok işletme "tüzüklerine" bakılırsa, burada Sultan'ın sadece paraya ihtiyacı değil, daha çok **mülkiyetçi politikası** söz konusudur. Ocakları örgütleme ve sömürü biçimleri, gerek fetihten önce gerekse sonra, kapitalizm öncesi olmaktan çok, **manifaktür tarzının** özelliklerini taşıyordu. Kısaca bu biçimler, 16. ve 17. yüzyıllarda bile **meta üretiminin temellerini** henüz oluşturamayacaktı.[387] Varak, yani girişimci, elindeki geniş karar yetkilerine rağmen kendi kendinin efendisi değildi. Büyük Sultan'a yalnız vergi vb. ödemekle kalmıyor, kaderini de ona teslim etmiş bulunuyordu. **Üretim araçlarını kullanmak** açısından bu bağımlılık ve güven yetersizliği, feodal nitelikteki yüksek ödentilere paralel olarak madencilikteki sermaye birikimi olanaklarını tıkıyordu.[388] **Reaya** ve **Yürüklerin** ocaklarda cezalı olarak çalıştırılması emeğin üretkenliğini asgariye düşürmekteydi. Üstelik Türklerin maden kiralama sistemi bir **sömürü işletmeciliğiydi.** Ekonominin başka dallarında da görü-

382 *A.g.e.*, Nr. 9, S, 75 und Actes II. s. 121. Noel ve Paskalya'da 15 gün izinleri vardı.

[*Y.Ö.*] Çevre köylüsünün askerî yol, köprü yapımında karşılıksız çalışma ve askerî konaklatma zorunluğu.

383 Kânûnî-i Kanunname, s. 15.

384 Beldiceanu, N., Actes I. Nr. 3, s. 68, A. 2. Devlet yarım kilo gümüşü 6 dukata alıyordu ki bu yılda, 10 ton rafine gümüş demek oluyor. Vgl. Anhegger R., Beiträge I. s. 59.

385 Beldiceanu, N., Actes II, s. 157.

386 *A.g.e.*, s. 158.

387 Pljakov, Zdr., St., Za Reglementasiyata ... Bilgarska Akad. 1970, s. 116, 145.

388 Matuz, J., Fragen der osmanisch-türkischen Quellenkunde. Orientalische Literaturzeitung 67, 1972, Sp. 234.

len bu sistemin bir örneği sabun imalatçılığıydı. Mehmed, 1479'da Foça'daki işletmeyi bir Cenova'lıya devretmişti.[389]

Hazineyi doyurmak için Mehmed riskli birtakım maliye oyunlarına başvuruyordu. Eski gümüş paralara düzenli aralıklarla haciz koyuyor ve bunun yerine devlet açısından rayici daha uygun gelen yeni akçeler çıkarıyordu. 1.4.1478 tarihli bir yasakla yasakçılardan birine bazı Anadolu sancaklarında dolaşan eski paraları toplatmasını buyurdu. O da böylece yolcuların torbalarını, özel kasaları ve kervansaray odalarını aramaya, bulduğu eski madensel paraları haczetmeye koyuldu. Bir dirhem'den (3,207 gr) iki akçe basılacaktı.[390] Ama yeni akçenin bu kadar ağır (1,6 gr) tutulması olacak iş değildi. Akçenin ağırlığı 1470'te 0,95 gr, 1480'de ise ancak 0,90-0,75 grama düşürülecekti.[391]

Her şeyden önce akçenin gümüş içeriği düşürüldü. 15. yüzyılın ilk yarısında Dubrovnik'te 40 akçeye bir Venedik dukat'ı ödenirken 1470'li yıllarda 45 yeni akçe ödenecekti. Bu durum tüccarları eski akçe kaçakçılığı yapmaya elbette itecekti. Örneğin Vitko Prilkoviç Hieronymus Gradiç 1472'de iki Ragusalıyı görevlendirip Türkiye'den kendisi için 200 dukatlık eski gümüş para satın almalarını istedi.[392] Sıkı denetim ve ağır cezalara rağmen Türk makamları bu para kaçakçılığına engel olamadılar.

Mehmed Ragusalılardan haracı altının rayiciyle ödemelerini istiyordu. 24.2.1481 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Cumhuriyet, 12.189 Venedik ve Sultan dukatı -ikisinin nominal ve reel değerleri eşitti- ayrıca 1561 Macar dukatı ödüyordu.[393] Moldavya ve Valahya da haraçlarını Venedik ya da Macar altın sikkesi cinsinden ödüyorlardı, oysa Valahya'da dolaşımda olan para aspron idi.[394] Akçe dış ülkelerde geçerli olmadığından Sultan'ın giderek ve daha büyük ölçülerde "konvertibl" paralara ihtiyacı vardı.

Madenciliğin gerilemesi, Ragusalı tüccarların ticari etkinliklerini madenlerden giderek Sofya veya Üsküp gibi yönetsel ve askerî merkezlere kaydırmasında açıkça yansıyordu; çünkü askerî sınıfın ihtiyaçları daha çok kazanç getiren işlere fırsat veriyordu.[395] Bosna'daki Sarayevo, Travnik ve

389 Lefebvre, M.M., Nr. 9. s. 160.

390 Beldiceanu, N., Actes I. Nr. 2. s. 66f.; İnalcık, H., Univeröffentlichte Erlasse von Sultan Fatih Mehmed II. Belleten XI. 1947, s. 704.

391 Beldiceanu, N., Actes I. s. 173.

392 Boziç, J., s. 311.

393 Elezoviç, G., I. 1. s. 186.

394 Guboglu, M., Le tribut payé per les principauté roumaines à la Port jusqu'au début du XVIe siècle d'apés le sources turques. RI XXXVII, 1969, s. 72-74.

395 Jireçek, K., s. 61; Anhegger, R., Beitrâge, I, 1. s. 7. I. Mitiç Dubrovnik'in ticari yoğunluk ve faaliyet alanını küçümsüyor: O Dubrovackim konzulima na Balcanu. Balcanica VI. Beograd 1975, s. 71. Aslında bu faaliyetin gerilemesi değil, satışların daha kârlı noktalara kayması söz konusudur. Ragusalılar ekonomik durgunluğa giren maden alanlarında ayrıca koloniler kurmak istememişlerdi.

Mostar,[396] Sırbistan'daki Trgovişte, Novi Pazar gibi kentler bu kategori içinde yer alıyordu.[397]

Burada artık Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kentlerin oynadıkları rolün ne olduğu sorusu gündeme geliyor.

Anadolu kentleri 15. yüzyılın ilk üçte birinde hâlâ Timur'un yol açtığı ağır yıkım ve yağmanın etkilerini yaşıyordu. Bursa bir yana, çoğu yavaş yavaş derlenip toparlanabildiler. II. Mehmed zamanında bile kentler eski yaşam tarzlarına halâ kavuşamamıştı; çünkü Karadeniz ticaretinin çökmesi ve Uzun Hasan'ın doğuda büyük devlet oluşturma girişimleri kentleri transit ticarete katılmaktan alıkoyuyor, onları gölgede kalmış bir taşra yaşamı sürmeye mahkûm ediyordu.[398]

Ö. L. Barkan, Rumeli'deki yerleşimlerle yeni kent oluşumları arasında ayrım yapıyor: Yenilerin askerî yollar boyunca kurulup Sultanlar tarafından sistemli biçimde iskân ettirildiğini belirtiyor. Hatta eski yerleşimler Anadolu'dan **sürülen halkla** yeniden canlandı, Balkan şehirleri böylece bütünsel bir İslami fizyonomi kazandı diyor.[399] H. J. Kissling ise buna karşı çıkmaktadır. Mevcut kent yerleşimlerinin sadece "Türk –daha doğrusu İslamcı– yaşam tarzında özgü öğeler" sayesinde genişleyip yeni bir mekân biçimi kazanmaları söz konusudur diyor. Bu mekânlaşmada başlıca rolü vakıf sistemi oynuyor, yani camilerin, hamamlar, çarşı ve derviş tekkelerinin kurulmasına yönelik bir gelişme.[400]

Bu değerlendirmenin bütün Balkanlar için doğru olduğunu söylemek olanaksız. Bosna'daki kentlerin büyük bölümü Osmanlılarca kuruldu. Eski yerleşimler, pazar yerleri de (*trgovişte*) aynı şekilde Osmanlı dönemi gelişmesinin içinde yer alır. Kentlerin fizyonomisi, üretimi ve meta dolaşımı hep Osmanlı kültürü çerçevesinde açılıp yayıldı. **Vakıflar**, camilerin, medrese ve kervansarayların yanı başında ekonomik nitelikli yapıların kurulmasına olanak sağlıyor, ticaret ve zanaat erbabı bunları kiralayabiliyordu. Şehirler **vakıf ve has arazileri** üzerinde yer aldığından **serbest ya da açık bir mülk** sayılıyordu, yani yönetim ve polis düzleminde bağışıklıkları vardı. Nüfusun büyük çoğunluğu İslam'dı, ama Slav kökenliydi.[401] Şehrin merkezini belirleyen özellik, dinsel, sosyal ve ekonomik işlevler gören bir işlevler komp-

396 Jireçek, K., s. 61.

397 *A.g.y.*, s. 77, Er identifizert irrigerweise Novi Pazar mit Trgovişte, vgl. Boziç, J., s. 286, A. 87.

398 Turan, O., Selçuklular zamanında, s. 456f.

399 Barkan, Ö.L., Quelques observations, s. 290.

400 Kissling, H.-J., Die türkische Stadt auf dem Balkan. Südosteuropa-Jahrbuch 8: Die Stadt in Südosteuropa. Struktur und Geschichte. München 1968, s. 74, 75.

401 Sugeska, A., Die Rechtsstellung der Bevölkerung in de Städten Bosniens und der Herzegovina unter den Osmanen (1463-1878). *a.g.e.*, s. 86, 88f.

leksiydi. Merkez Camisi'nin çevresinde medreseler, hastaneler, imarethaneler, aşevleri ve müstahdem, yoksul ve konuk lojmanları gruplar hâlinde yer alıyordu. Bunların arkasında kervansaraylar, tüccar ve zanaatçıların evleri, hamamlar, pazar ve tekkeler bulunuyordu.[402]

N. Todorov ise kentlerin bu dönüşen fizyonomisini inkâr etmeyip Grek-Slav geleneğinin sürekliliğine önem veriyor. Ekonomik yaşamın damarları yeni kentin merkezinde atıyordu;[403] **hukuksal açıdan** kentler Sultan'a aitti, çünkü Sultan buraları **has zeamet** (ziamet) ya da **tımar** olarak bağışlayabiliyordu.[404]

Mülk sahipleri para-rantlarını artırmak ve ticari kazançlar sağlamak amacıyla kent binalarının sahipliğini elde etmek peşindeydiler.[405] Başka bir deyişle Rumeli kentleri sıkı sıkıya Osmanlı feodal sistemi içine alınmaktaydı. N. Todorov'a bakılırsa, kentlerdeki ev maliklerinin ticaretten elde ettikleri gelir yüzde 10-14 dolayındayken, küçük üreticilerin üzüm olarak kendilerine ödediklerinden elde ettikleri gelir yüzde 33-50 oranındaydı. Onun buradan vardığı sonuca göre, paranın dolaşımı hâlâ sürüyordu ve tam anlamıyla bir tarımlaşma söz konusu değildi.[406] Tersine olarak, Türk egemenliğinin, imparatorluklaşma ve yönetsel merkezîleşme gibi olumlu yönleri ekonomik evrimi hızlandırmıştı.[407]

1490 yılına ait bir Osmanlı kadastrosuna göre, Orta ve Doğu Balkanlar'daki 30 şehirde 13.197 Müslüman ocağına karşılık, 20.425 Hristiyan ve Yahudi ocağı bulunuyordu. Todorov, 15. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar bütün Rumeli'de 200 şehir sayıyor ve bunların nüfusunun 500 ile 1600 arasında değiştiğini belirtiyor. Çok azının nüfusu 1600 kişiyi aşardı. İstanbul, Edirne, Selanik ve Atina büyük şehirlerdi. Vergi yükümlüsü olan bütün kentli hanelerinin yüzde 42,1'i bu şehirlerde yaşıyordu. İyice incelenen 101 şehirden 70'inde "kâfir" nüfusu, ama sadece 18'inde Müslüman nüfus ağır basıyordu.[408]

14. ve 15. yüzyılda Bulgaristan'da 90 kent vardı. Tüm nüfus 294.368 ocak tutuyor, bu kentlerde ise 25.306 (yani yüzde 8,5) ocak bulunuyordu. Nüfusu 2000 kişiye kadar olan orta boy şehirler yüzde 18, küçük şehirler (400-1600 kişi) yüzde 39 oranındaydı. Nüfusun yüzde 75'i Hristiyandı. Tırnova

402 Barkan, Ö.L., observations, s. 290.

403 Todorov, N., Quelques aspects, s. 4, 42f.

404 Derselbe, Sur certains aspects, s. 108.

405 Mutafgieva, V., Kim viprosa, s. 78.

406 Todorov, N., Sur certaius aspects, s. 109.

407 *A.g.y.*, gorod, s. 47.

408 *A.g.y.*, Quelques aspects, s. 41; *a.g.y.*, gorod, s. 37; *a.g.y.*, Za demografskoto, s. 198.

ve Sofya gibi büyük yerleşimlerde Müslüman öğeler çoğunluktaydı.[409] 15. yüzyıl sonunda Tırnova'daki Müslüman nüfus, Türklerin akın akın gelmesi ve Müslümanlaşma sonunda birdenbire arttı. Sadece Süleyman Hadım Paşa'nın hasında zanaatçıların oturduğu 379 Hristiyan ocağı vardı.[410]

Serez, 1465'te subaşı Doğan Turutci'ye has olarak verilmişti, burada 564 Müslüman ailesine karşılık 735 Hristiyan ailesi yaşıyordu. Kentte toplam olarak 1200 hane vardı. Hane başına 5 kişi sayarsak 2820 Müslüman, 3675 Hristiyan yaşıyordu. 1478'deki ikinci bir sayımda bu oran Türkler lehine büyük ölçüde değişmişti: 653 Müslüman haneye karşılık 354 Hristiyan hanesi sayılmıştı. 90 yıl sonra şehirde 829 Müslüman ailesi vardı ki bunlardan 308 aile sonradan Müslümanlaşmıştı. Hristiyan hanelerinin sayısı 216'ya düşmüştü. Buna benzer gelişmelere Kiçevo, Debar, İştip, Ustrumca, Nevrokop, Drama, Kavala, Lerin ve Selanik'te de rastlıyoruz.[411]

Ö. L. Barkan çeşitli defterlerden yaptığı kaynak analizlerinden hareketle, Türk-Müslüman kolonistlerin yalnız ve yalnız askerî ve sivil yönetimde değil, zanaatçı ve meslek sahibi olarak da ekmek parası kazandıkları sonucuna varıyor. Sofya'da Üsküp, Larissa (Yenişehir-i Fenar), Trikala (Tırhala) ve Selanik'teki Müslüman zanaatçı semtleri giderek gelişiyordu. Deri, kösele ve metal işleyen Türk zanaatçılarının Serez'de ayrıcalıklı birer konumu vardı, Hristiyan meslektaşları onların rekabetinden zarar görüyordu.[412]

Madenci kentlerinde de Müslüman sikke ustaları giderek çoğaldılar. Bütün bu merkezlerde devlet Hristiyan ustaları sıkıca eli altına alabilmek için İslamlaşmaya zorluyor; onları etnik, siyasal ve dinsel açıdan birer köprübaşı gibi kullanmayı amaçlıyordu.

1455-77 arasında Bosna ve Hersek'teki pek çok Hristiyan tüccar ve zanaatçı dış ülkelere ya da köylere dağıldı. Yeni gelenler işe baştan başlamak zorunda kaldıklarından basit meta üretimi bundan bayağı zarar gördü.[413] Kentlerin yeni nüfusu içinde İslamlaşmış Bosnalı köylüler ağır basıyordu ki, bunlar eski Patarenlerdi.[414] Bursa, Edirne, Atina, Sarayevo (Saraybosna), Manastır, Üsküp ve Sofya gibi şehirlerde nüfus artışı 1520/30'larda yüzde 90'ı bulmuştu.[415]

---

409 Todorov-Paskaleva, s. 104; Pljakov, Zar., Über das soziale Gepräge der bulgarischen Stadt im XV. bis zur Mitte des XVII. Jahrhunderts. Byzantino-Bulgarica III. Sofia 1969, s. 231f.

410 Cvetkova, B.A., Sur la sort de Tarnovo, capitale bulgare au moyen âge après sa prise par les Osmanlis. Byzantino-Bulgarica II. Sofia 1966, s. 192.

411 Sokolovski, M., Serskiot vilayet ve XV vek., Skopye 1974, s. 117.

412 Barkan, Ö.L., observations, s. 296; Sokolovski, M., s. 119.

413 Filipovig, N., Pogled, s. 141.

414 *A.g.y.*, s. 143.

415 Barkan, Ö.L., Essai, s. 28.

Nedir ki bu mutlak sayılar kentlerdeki ekonomik yükseliş konusunda hiçbir şey söylemiyor. 1420'de Selanik'te vergi yükümlüsü olarak 4853 kişi kayıtlıydı. Manastır'da ise 845, Sarayevo'da 1024, Edirne'de 6351, Atina'da 2297.[416]

N. Todorov ve B. Cvetkova 15. ve 16. yüzyıllarda Bulgaristan'da el zanaatlarının ulaştığı yüksek teknik düzeyi vurguluyor ve kent ile köy arasındaki ekonomik bağlara özellikle dikkati çekiyorlar. Türk yönetimi zamanında tarım ve hayvan yetiştiriciliği kent ekonomisi ile sıkı sıkıya bağlantılıydı ve bu sadece Bulgaristan'da değil, öteki tüm Balkan bölgelerinde de böyleydi.[417]

Buna karşılık B. Djurdjevve J. Boziç, Türk egemenliği zamanında Rumeli köyünün modası geçmiş bir feodalizme geri döndüğünü, çünkü para-rantın asgari düzeye inmesine karşılık ürün-rantın yeniden ağır bastığını ileri sürüyorlar.[418] Gerçi feodalizmde tarım bundan kaynaklanan tüm ilişkileriyle birlikte egemen bir üretimdi, basit meta üretimi ise kullanım değerleri üretmeyi, metaların metalarla, ama paranın aracılığıyla mübadele edilmesini hedefliyordu.[419] Bilindiği üzere Marx, kent ve kırsal kesim ayrımını, meta mübadelesi yoluyla gerçekleştirilen her türlü gelişmiş işbölümünün temeli olarak niteliyor ve şöyle ifade ediyor: "Toplumun bütün ekonomik tarihi özetle bu karşıtlığın hareketi boyunca yer alır."[420]

Felsefenin Sefaleti'nde ise şöyle yazmakta: "Sadece kentle köy arasındaki bu ilişkinin değişkenliği ölçüsündedir ki bütün toplum da değişkenleşiyor. İşbölümü, sadece bu yönüyle göz önüne ele alındığında, önce antik cumhuriyetleri, sonra Hristiyan feodalizmini ve yine önce toprak baronlarıyla eski İngiltere'yi, sonra da pamuk baronlarıyla modern İngiltere'yi görüyoruz."[421]

Bazı aforizmalarda önemli olan düşünce, kır-kent ilişkisinin tarihsel niteliği içinde dönüşüme uğradığı ve bu ilişkinin temelinde yatan antogonizmanın sosyal ve siyasal düzlemde gelişip derinleştiğidir. Avrupa kentinin kırsal kesimden farklılaşması, Doğu'da ya da Eski Yunan'da olduğundan daha temelde olmuştur. Farklılaşmamış bir bütünsel birliğin yerini katı çizgileriyle bir karşıtlık almıştır. Tarım ile zanaat arasındaki ayırım adım adım, ama tutarlı şekilde gerçekleşmiştir. Köy-kent ilişkisi, 14. yüzyılda meta ekonomisinin yoğunlaşması ve para-rant kitle hâlinde geçiş yoluyla biçim değiştirmiştir. İşte bu evrede kentin köy karşısındaki üstünlüğü açıkça ortaya çıkmıştır. Kentliler, kırsal kesimi ekonomik araçlarıyla do-

416 *A.g.y.*, s. 35.

417 Todorov-Paskaleva, s. 106j Cvetkova, B., Prinos, V, s. 93.

418 Boziç, 1., s. 248; Djurdjev, B., Prilog, s. 128.

419 Rosental, M., Dialektik in Marx "Kapital". Berlin 1957, s. 185, 374.

420 Marx, K., Das Kapital, Bd. I. In: K. Marx/F. Engels, Werke, Bd. 23 Berlin 1964, s. 373.

421 *A.g.y.*, in: Werke Bd. 4, s. 145.

landırma ve vurgun yoluyla sömürmeye geçmişlerdi, öteye beriye dağılmış manüfaktürel ve kapitalizm öncesi koşullar Hollanda, İtalya ve İngiltere'de böylece türemiştir.[422]

Oysa 15. yüzyıl Türkiye'sinde hiç de bir farklılaşma olmadı, tam tersine kentler köylü çiftliklerine dayanan vakıf –ve tımar– sistemi içinde bütünleştiler. Devlet yaptığı düzenlemelerde toprağı birincil faktör olarak görüyor, kent bu faktöre katılan ikincil bir faktör rolünü oynuyordu. "Serbestlik" kavramı şehirlerden kaynaklanan bir kavram değildi, tam tersine tarım kesimindeki halk tabakalarının ve taşınmaz malların "serbest bırakılmışlığı, istisna veya bağışık tutulması" anlamına geliyordu. Tımardaki serbest çiftlik, yani sipahinin has'ı kentteki semtlere de yansıyordu. Reaya, feodal beyler ve tüccarlar, zanaatçı ve vurguncular, tefeciler arasındaki meta-para ilişkileri, vilayet boyutlarını aşıp uzak yol ticareti içinde yer alsalar bile, bu yüzden yine de "tam feodal" bir mübadele ekonomisi çerçevesinde kalıyordu.

Bosna ve Sırbistan'da basit iş birliğine sahne olan yöreler daha Fatih zamanında hareketsiz bir duruma düşmüşlerdi. Maden işçileri angaryadan elverdiğince kaçınıyorlardı. Vanyevo'daki 10-15 ocaktan yalnız ikisinde faaliyet vardı. Kimi ocaklar daha Türkler gelir gelmez faaliyetlerine son verdiler. Köhnemiş üretim tekniği 200 m'den daha derine inilmesine olanak vermiyordu.[423]

Türk yönetimi zamanında feodal baskı ekonominin tüm dallarında güçleniyor, feodal tarzda üretim yapan ve devletin kesin düzenlemelerine bağımlı kılman loncalar ve zanaatçı birlikleri yeniden canlanıyordu. Sultan ve askerî sınıf, kendilerinin toprak egemenliğini pekiştiren tarım faaliyetlerinden destek alıyorlardı. Balkanlar'ın etkin çehresini değiştiren büyük göçler yeni bölgeleri tarıma açmak zorunluğunu getiriyordu. **Pax turcica** (Türk barışı) kırsal kesimde üretim artışına olanak sağlıyor, özel bitki tiplerinin yetiştirilmesi böylece mümkün oluyor, nüfusu da artırıyordu.[424] Öte yandan askerî sınıf, tüccar ve tefeci sermayesinin oluşmasını engelliyor, ihracat yüksek oranda vergilendiriliyor ve ataerkil **kolektiflerde*** çalışan esnafı toptancı tüccarın tekelci pratiğinden koruyordu.

---

422 Teorik açıklamalar için bkz. Politische Ökonomie, Bd. I, von der Parteihochschule beim ZK der KPdSU: Lehrstuhl Politische Ökonomie, Berlin 1976, s. 155-161.

423 Beldiceanu. N., Actes II. s. 119, 170.

424 Matl, J., Historische Grundlagen der agrarsozialen Verhältnisse auf dem Balkan. Vierteljahrsschr. f. Sozial, u. Wirtschaftsgeschichte 52, 1965, s. 157.

[Y.Ö.] Üretim araçlarını ortaklaşa kullanan, böylece deneyimlerinin ve çıkarlarının yanı sıra komşu olan –yani sosyal ilişkilerini bile paylaşan–üreticiler topluluğu.

Batı ve Orta Avrupa ile aradaki ekonomik ve kültürel [büyüyen ve sermayeleşmeci üretim ile sermayelenemeyen kolektif üretim arasındaki -*Y.Ö.*] boşluk giderek genişliyordu.[425]

3. Bizans-Slav Etkileri

Cl. Cahen'in kanısına göre, Osmanlılar, Anadolu Selçuklularının aracılığıyla Bizans'ın vergi sistemini devralmış oldular. **Zeugarion** ile **çift resmi** arasında büyük bir benzerlik var.[426]

Aynı kanıyı F. Babinger de paylaşıyor. Onun kanaatine göre, Mehmed dönemindeki Bizans kurumları, Osmanlıların daha 13. ve 14. yüzyıllarda Bizans'la Anadolu topraklarında çatışa durdukları sıralarda edindikleri eski bir mirastır.[427]

Sp. Vryonis Jr. onun ardından daha da genelleme yaparak Türklerin 11. ve 12. yüzyıllarda Bizanslılaşmakta olduğundan söz ediyor ve **tımarların pronoialardan kaynaklandığını** tahmin ediyor.[428]

I. Dujçev'e göre Türk donanması üzerindeki Grek ve Latin etkisi sadece Akdeniz değil, Karadeniz bölgeleri üzerinden de Kırım ve Bulgaristan'a kadar yayılmaktadır.[429]

Bizans'ın ticaret ve savaş filoları konusunda uzman olan E. Eickhoff ise bu konuda daha temkinlidir ve doğrudan bir tarihsel sürekliliği reddetmekte, sadece uzun boylu bir paralelliği kabul etmektedir ki, bunu da Anadolu kıyısında ve adalarındaki halkın eski denizcilik eğilimlerine bağlıyor. Karya ve Pamfilyalı [Antalya bölgesi] korsanlar II. Mehmed zamanında atılgan bir Türk filosunun temellerini oluşturmuştur. Yeni deniz (veya kıyı) sancakları, derya kaptanı veya beylerbeyinin emrindeki merkezî bir deniz komutanlığı altında birleşmişti. Aynı Bizans zamanında olduğu gibi, İstanbul, Çanakkale Boğazı ve İyonya kıyıları büyük tersanelerin çalıştığı yerlerdi. İzmir yelkenbezi ve tekne donanımlarının başlıca imalat yeriydi.[430]

---

425 Werner, E., 15. yüzyılda Osmanlı Güneydoğu Avrupa'sının tarımsal yapısı üzerine tartışma. Wiss. Zschr. d. Karl-Marx-Universität Leipzig, Gesellschaftsund sprachwissenschaftl. Reihe, 19. Jg. H. 3, Leipzig 1970, s. 460f. Vucinich, W.S., şunu belirtiyor: "Türk fetihleri boyun eğdirilen halkların maddi ve manevi kaynaklarını kuruttu... Bunlar kayıplarına karşılık onların elde ettikleri tazminatla ölçülemez. O bakımdan ilkelliğe doğru bir gerileme oldu..." s. 636.

426 Cahen, Cl, Le regime, s. 577.

427 Babinger, F., Mehmed II, s. 111.

428 Vryonis, Sp. Jr., Legacy, s. 275.

429 Dujçev, I., im EBS XXIV, 1963, s. 128.

430 Eickhoff, E., Seekrieg und Seepolitik zwischen Islam und Abendland. Das Mittelmeer unter byzantinischer und arabischer Hegemonie (650-1040). Berlin 1966, s. 94f.

Gibb ve Bowen, Osmanlılar üzerindeki Bizans etkisini Selçuklular üzerindeki etkiden daha ileri olarak değerlendiriyor.[431]

Bağımlı kılınan halkların kendilerinden daha geri bir toplumsal gelişme aşamasındaki galipler dünyasına ekonomik ve kültürel açıdan sızması sık rastlanan tarihsel olaylardır. Bu sızma süreçlerini inceler ve değerlendirirken sızmanın boyutları, şiddeti ve yol açtığı evrimsel değişmeler üzerinde yoğunlaşmak gerekir.

Bu konuda en basiti tarım sektöründe karşılaştırmalar yapmaktır. **Paroika** olsun Bulgar ve Sırp paricileri olsun hepsi **reaya** ile birlikte aynı ekonomik cevhere veya nesneye tasarruf etmekteydiler. Osmanlı'nın **çiftliği** ve Greklerin **stasisi** ya da **zeugarion** birbirinin karşılığı olan birimlerdi. Her ikisi de köy düzeninde ve istikrarlı bir ekonomik çekirdek rolünü oynayan geniş çaplı aile arazileriydi. Tarla, otlak, çayır, bağ, bahçe ve bazen de değirmenler yer alıyordu bu birimde.[432]

Bizans'ta toprak payı ile çekim hayvanı birlikte hesaplanırdı. Birkaç çeki öküzü olan köylü, **zeugaratikion** olarak bir hiperpiron öderdi ki bu 14. yüzyıl sonunda yaklaşık 22 aspron ediyordu. **Çift resmi** olarak reaya da 15. yüzyıl ortalarına kadar aynı meblağı ödüyordu. Sonraları toprak vergisi 33 akçeye fırladı. Buna paralel olarak kayzer (Bizans İmparatoru) de 1,5 hiperpiron talep ediyordu Grek köylüsünden.[433] Bizans Slavlarına ilişkin **tütün vergisi,** yani Grekçe **Kapnikon**, Türkçe **caba-bennak*** için de durum aynıydı.

Bu, topraksız köylülerin çift kesiminin 1/2 ya da 2/7 veya 3/7 oranı kadar ödedikleri bir vergiydi. Bizans'ta bunun için 1/2 ile 1/6 hiperpiron isteniyordu.[434] Bizans'ta para-rant tercih edilirken 14. yüzyılda Bulgaristan'da ve Sırbistan'da hâlâ ürün-rant isteniyordu. Ama buralarda tütün vergisi yine **sikke** olarak toplanıyordu. Bunu Osmanlılar da para olarak aldılar, ama şehirli bundan bağışık tutuluyordu.[435]

Buna karşılık öşür, tıpkı Sırbistan ve Bulgaristan'da olduğu gibi ürün (naturel) rant biçimindeydi. Tahıl ve üzüm öşürü ürün olarak (*in natura*) ödenirken, şarabın mühürle "damgalanma"sı da aynen **bağ resmi** yerine geçiyordu.[436]

---

431 Gibb-Bowen, I. 1. s. 47.

432 Ostrogorskij, G., Pour l'histoire, s. 296; Kazdan, A.P., Agrarnite otnoşeniya, s. 59.

433 Ostrogoskij, G., Pour l'historie, s. 114; İnalcık, H., The problem, s. 240.

[Y.Ö.] Caba-Bennak vergisi doğrudan tütünle ilişkili değildir. Tarım ya da tarım dışı kazanç sağlayan mücerred (bekâr) yükümlünün ödediği ekstra bir çift vergisidir.

434 İnalcık, H., s. 241; Ostrogorskij, G., s. 303f.; Kazdan, A.P., s. 149f.

435 Çağatay, N., s. 505.

436 Angelov, D., Agrarnite otnoşeniy'a, s. 203-208.

Makedonya Manastırları hayvan öşürü olarak 50 koyun başına kuzusuyla birlikte 2 koyun alıyorlardı.[437] Türkler 1487'de 2 koyun için 1 akçe, yani 50 koyun başına 25 akçe istediler.[438] Her iki durumda da değer aynı sayılabilirdi. Arı (bal) öşürü ise Slav pratiğinde olduğu gibi kovan sayısına ve alınan bal miktarına göre hesaplanıyordu.[439]

Domuz öşürü Bulgaristan'da merkezî devlet vergisi yerine geçiyordu, bundan ancak manastırlar bağışık tutulurdu.[440] Bu vergi Türkiye'de mezbaha vergisi (bıyık resmi) olarak ve domuz başına 2 akçe şeklinde alınırdı.[441]

14. yüzyılda Sırbistan ve Bulgaristan'daki manastır arazilerinde angarya arttı. Duşan, bağışladığı topraklarla ilgili belgelerinde bunu bir düzene sokuyor ve haftada iki gün angarya çalışılmasını istiyordu. Her hane angarya çalışmakla yükümlüydü.[442] D. Angelov'un saptadığına göre, manastır topraklarındaki angarya yükümlülükleri pratikte çok farklı boyutlara ulaşıyordu. Bir yanda yılda sadece üç gün angarya istenirken, öte yanda 100 günden fazla istenen manastırlar da vardı. Pariciler [Slav serileri] aletlerini ve çekim hayvanlarını birlikte getirmek zorundaydılar. Yiyecekleri ise rahipler sağlıyordu.[443] Sırbistan'da ayrıca devlet angaryası da söz konusuydu. Kale, yol, köprü yapımında çalışmak, gelen geçen elçilerin ve savaşçıların karınlarını doyurmak bu tür devlet angaryaları arasındaydı.[444]

Devlet angaryacılığını Türkler de benimsediler. Ama sipahileri hassa çiftliklerinde olsun vakıf mallarında olsun angaryanın uyguladığı duyulmamış da değildir. Köyler trafiğin önemli damarlarına ne kadar yakınsa bu devlet angaryasına da o kadar çok rastlanırdı. Bu işte katlanmak istemeyenler bedelini öderdi. 15. yüzyılın sonlarında her beş yılda bir talep olunan bedel, hanelerden yörenin kadısınca gönderilen özel görevliler tarafından toplanırdı.[445]

14. yüzyılda Bizans'ta büyük toprak sahipliği çok daha yaygınlaştığı halde aggareiai'nin [kira biçiminde ürün-rant] oldukça azaldığı görülüyor. Bu rant türü köylüleri iltizam [hasılat kirası] yoluyla sömürüyordu. Kiracı tahıl hasılatının 1/3'ünü ve üzüm hasılatının yarısını arazi sahibine teslim

437 Derselbe, s. 208f.

438 Barkan, Ö.L., XV ve XVI inci asırlarda, § 10, s. 3.

439 Çağatay, N., s. 508; Angelov, D., Agrarnite otnoşeniya, s. 209.

440 Angelov, D., s. 210.

441 Çağatay, N. s., 493.

442 Wlainatz, W., s. 236f.

443 Angelov, D., s. 162f., 172, 176

444 Wlainatz, W., s. 256.

445 Suçieska, A., Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanj'a u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekâlif-i sâkka. Prilozi za Orijentalnu filologiju, t. X-XI. Sarajevo 1960/61, s. 75-81.

etmek zorundaydı. Tarım üretimi pazara dönüktü ve para-rant da köylere kadar bu nedenle nüfuz edebiliyordu. Ama bu **sitokriton** [ek tahıl ödentisi, vergisi veya teslimi] ya da **koilon sitarin** (ekmek vergisi) gibi ürün-rantların ödenmeyeceği anlamına gelmiyordu.[446] Aynı şekilde Bizans Makedonya'sında da angarya, feodal soyluların, meta-para ilişkilerini yakın pazarlarda devreye sokma çabalarına uygun düşüyordu.

Bursa 'emîn'ine [kadısına] 1477 yılında gönderdiği bir beratta Sultan, devlet adına sabit fiyattan yapılacak tahıl ve meta alımlarının artık aracı kişiler yoluyla değil, doğrudan doğruya emîn tarafından peşin ödeme karşılığında yapılmasını emrediyordu.[447] Devletçe saptanmış fiyatlar üzerinden yapılan bu tür zorlu-alımlara Bizans'ta da rastlanıyordu. Patmos'taki Aziz İoannes Evangelista Manastırı'na ait bir 'chrysosbullon'da belirtildiğine göre, III. Andronikos 1331'de manastır köylülerinin '**sitarksia**'dan (devlete ucuz fiyattan bırakılan tahıl miktarı) bağışık tutulduklarını ilan ediyordu.[448] Bizans'ta, Sırbistan ve Bulgaristan'da uygulanan **savaş veya işgal vergisi** [ürün-rant ve emek-rant biçiminde] sistemi de bununla sıkı sıkıya bağıntılıydı. Elçiler, subaylar ve memurlar köylere girip yulaf, ekmek, üzüm ve etlere el koyabilirlerdi.[449] '**Psomosemia**'yı Osmanlılar devir aldılar ve daha da yaygın olarak 18. yüzyıla kadar uyguladılar.[450]

Tımarların **pronoia**'dan türediği düşüncesini yanlış buluyorum. Tımarın özgüllüğü askerî hizmetlerde değil, rant düzeyinin kesin saptanabilirliğinde yatıyor.[451] Pronoia, devlet vergisinin feodal rant şeklini aldığı tımara benzemiyor değil. Bu rantların dağılımında kamu haklarına ilişkin biçimler korunuyordu,[452] ama geri kalan özellikleri açısından tımarın düpedüz bir askerî işlevi vardı ve kılıç arazilerinde teşvik edici öğelere sahipti ki bu öğeler, sipahinin toprakta mülk ve egemenlik kurma çabalarına destek sağlıyordu.

Türkler, Saksonya'nın madencilik yasalarından kaynaklanan Sırp Bosna madencilik hukukunu benimsediler ki bu, belgelere hacet kalmayacak

446 Buğday resmi için bkz. Ostrogorskij, G., Pour l'histoire, s. 284, Kazdan, A.D., Agrarnie otnoşeniya, s. 120-128, 184.

447 Beldiceanu, N., Les actes I. Nr. 26, s. 99. Zum Aufgabenbereich des emin s. 162.

448 Müller, J., s. 413. Andronikos II. II. Andronikos bu ayrıcalığı manastırlara tanımadı. O sitarkiayı bütün uyrukların ödemesi gereken bir arazi vergisi olarak görüyordu; Ostrogorskij, G., Geschichte, s. 399.

449 Xanalatos, D.A., Beiträge zur Wirtschafts, und Sozialgeschte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida. Diss. München 1937, s. 49.

450 Cvetkova, JB., Influence, s. 250f.

451 Kazdan, A.P., XI.-XII. yüzyıl Bizansında koşullu mülkiyet biçimleri, Trude dvadzat piyatogo ... Moskova, 1962, s. 485.

452 Chvostova, K.V., O nekotorh osobennostiyan. BB XXV, 1964, s. 218, 225.

kadar açık bir gerçektir.[453] 16. yüzyılın Türk madencilik düzenine bakarak Alman-Slav maden hukukunu yeniden inşa etmek mümkündür.[454]

Önceden belirttiğimiz üzere, Osmanlılar Balkanlar'da birtakım ayrıcalıklı sosyal gruplardan da yararlandılar ki bunlar, aslında reayadan sayılmakla birlikte kendilerine öncelikler veya ayrıcalıklar tanınmış gruplardı.

H. İnalcık, defterlerde kaydı olmayan ve **hariç-reaya** denen bir köylü tabakasından söz eder. Bunların tam bir hareket serbestliği vardı ve geçimlerini tarım işçiliği yaparak sağlarlardı. Bir tımar toprağında 3-4 dönüm toprağı ekip biçtiler mi, çift resmi olarak bir akçe öderlerdi. Bir mülk, vakıf ya da tımar toprağında üç yıldan fazla kaldıkları zaman statülerini yitirirler ve deftere kaydedilmeleri gerekirdi.

Bu grupların Bizans'taki **elevterol** (özgürler) ile benzerliği meydandadır.[455] Bunların ne evi ne yurdu vardı, iş ve ekmek bulmak için bir **dünatos**'tan ötekine göçerlerdi. Onların özgürlüğü, belli bir yerleri (*stasiz*) olmamasından, hazinenin onlara belli bir yer de gösterememesinden kaynaklanıyordu. G. Ostrogorskij'e göre bunların çoğu kaçak **paroika**lardı.

Dünatoiler [toprak sahipleri] sayısı boyuna değişen bir tabakadan gelen bu kişileri kendi mülkleri üzerinde tutmak, toprağa "zincirlemek" peşindeydiler, çokları bu özgür emekçileri birbirlerinden çalmaya kalkışır[456] ve bu geçer-göçerlerin "özgürlüğü" de eninde sonunda sona erer, köylülüğün yoksulluğu içinde gömülüp giderlerdi.[457]

Balkanlar'daki Slav devletlerinde olduğu gibi Bizans'ta da birkaç **köylü kategorisi** vardı, bunlar özel hizmetler için çağrılır ve karşılığında birtakım avantajlar sağlarlardı. **Şahinciler ve avcılar** bunlar arasındaydı. Georgius Akropolites, bir ara II. Theodoros Laskaris'in 1256 askerî seferi nedeniyle bunlardan açıkça söz eder:

"... Çünkü o yalnız düzenli birliklerin değil, orduya hiç katılmamış olanların da bu kez katılmasını emretti. Çünkü Kayzer'e domuz ve geyik avında yardımcı olanları ve şahinle avlananları, hepsini istisnasız asker saflarına kattı."[458] Bunlar vergi bağışıklığından geniş çapta yararlanıyordu, aynı zamanda besin istihkakları da vardı. Onlara tahsis edilen toprak parselleri bile vergiden bağışıktı. Osmanlıların **Sokollar** gibi devir aldıkları **Voynuk-**

453 Anhegger, R., Beiträge, I. s. 8.

454 Beldiceanu-Steinherr, I./Beldiceanu, N., Un règlement, s. 147.

455 İnalcık, H., The problem, s. 241.

456 Ostrogorskij, C, Quelques problèmes, s. 36, 38.

457 Kazdan, A.P., Agrarnie otnoşemya, s. 136.

458 Quelle bei Lehmann, B., s. 56f.

lar da aynı tabakadan sayılırdı. Sokolların **baştina** denen çiftlikleri Türkler döneminde de vergiden bağışık olarak varlıklarını sürdürdüler. Gerçi bunlar asker sayılmazdı, muaf (bağışık) ve **müsellem** idiler, yani Sultan'ın kendilerini belirli vergilerden affettiği Hristiyanlardı. Bu ayrıcalıklaştırma I. Murad zamanına kadar gerilere gidiyor.[459] Başka bir deyişle, bunların yardımcı askerler ya da muhafız veya bekçiler olmadığı belli. Iacopo de Promontorio, hiç haraç ödemeyen Hristiyan birtakım bağcılar tanımıştı. Bunlar üzüm öşürü de ödemezlerdi. Çünkü Sultan'ın haslarını sürüp işlemekte kullanılan at ve mandalara bakıyorlardı.[460]

Kürekçi ve yağ tüccarı da ayrıcalıklı reaya tabakaları içinde yer alıyor,[461] bunların ekonomik durumu ise 1-3 çift öküzle sürüp işledikleri toprağa öşür ödemeksizin tasarruf eden reaya ve akıncıların durumunu andırıyordu.[462]

B. Cvetkova, bu gruplar, özellikle Voynuklar açısından bir ayrıcalıklaştırma değil, reaya üzerindeki yüklerden farklı yüklerin söz konusu olduğunu yazıyor.[463] Bu, kuşkusuz ki doğrudur, ama ilgili grupların hukuksal statü düzeyinde, onları yeni egemenlik sistemine yaklaştıran bazı avantajlardan yararlandıkları da bir doğrudur.

Osmanlıların [Bizans ve Balkanlar'daki düzenden] yaptığını söylediğimiz alıntılar, onların kendi gelişme aşamasına uygun düşen ekonomik ya da sosyal biçimlerdi. Feodalizmin doğal ürünlerle ilgili ekonomik temelleri nerede en katıksız durumuna ulaştıysa, bu alıntılar en basit şekliyle gerçekleşti. Merkezî otoriteye en çok gelir sağlayan haraç ve öşür gibi ödenti veya vergiler İslam hukuku temelinde yasal düzenlemelere bağlandı. II. Mehmed zamanında Hanefi mezhebinin Sünni İslamlığı Şiiliğin etkisindeki derviş tarikatı üzerinde galebe çaldı, şeriat böylece yeniden saygınlık kazanıyordu.[464] Mehmed eski hukuku kanunnamelerinde derleyip toparlayarak fermanlarıyla bütünleştirdi. Böylece bütünsel bir vergi sistemi yaratılmak isteniyordu.[465] Balkanlar'daki feodal hukuk ve feodal görenekler gerçi böyle bir girişime destek veriyor. Osmanlı feodalizmi üzerinde zorlayıcı etkiler yapıyordu, ama bu dürtü, bu feodalizmin tam bir gelişme yolunu tuttur-

459 İnalcık, H., Timariotes chrétiens, s. 133, 135.

460 Iacopo da Promontorio de Campis, s. 68. 600.000 olmalı, "tra Grecia et Turchia".

461 Çağatay, N., s. 500.

462 "Ma hanno privilegio ciascun di loro nel teritorio del Signore di poter seminare per mano di loro schiavi tanto quano potessono arare con due o tre para di boue senza pagare decima..." Iacopo da Promontorio da Campis, s. 61.

463 Cvetkova, B., Prinos, VI, s. 160.

464 Anhegger, R., Beiträge, s. 2.

465 İnalcık, H., The problem, s. 237

masına olanak tanımıyordu,[466] Kanunnameler, doğal ürün ekonomisine ve korumak istediği basit meta üretimine göre düzenleniyordu.[467] İmparatorluğun yönetsel etkinliği de sonunda bu amaca yönelikti.

4. Örgütlenme ve Yönetim Mekanizması

Osmanlı yayılması I. Murad'dan başlayarak iki evrede yürüdü. İlkin Balkan devletleri üzerinde **sipahibaşılık** tarzında bir egemenliğin kurulması söz konusuydu. Sonraları sultanlar yerel sülale ve hanedanları dıştalayarak kâfir ülkeleri üzerinde doğrudan kontrolü ele geçirmeye çalıştılar. Nüfus, defterlere kaydediliyor ve tımarlar bağışlanıyordu.[468] Yerel bir kralı yeniden tahta oturtma deneyine bir kez, o da Bosna'da başvuruldu. Macarların 1463 karşı saldırısı Mehmed'e Bosna Sancağı'nın bir bölümüne mal olmuştu. Macar yanlısı bir zümrenin oluşmasını önlemek için, Sultan halkta Bosna Krallığının yeniden kurulacağı gibi bir izlenim yarattı. 1465'te Macaristan ile Bosna Sancağı'nın kuzey Türk sınırı arasında bir koridor oluşturuldu. Kotromaniç ailesindeki yandaşlarından biri olan Matiyi'yi, Sultan kral yapıverdi. Belgelerde bu kralın ismine bir kez, o da 11.1.1467'de rastlanıyor, ama ondan sonra hiçbir iz yok. 1471'de Matiyi Şabaniç diye biri Bosna kralı olarak ortaya çıkıyor, ama o da uzun süre kalmıyor ortalıkta, çünkü Mehmed 1476'da Matiyi Voysaliç adına yeni bir banı tahta oturtuyor. Voysaliç bağımsız bir siyaset izlemek istiyordu ve Marthias Corvinus'a da kendisini tanıması dileğinde bulunmuştu. Bunun üzerine Türk birlikleri hemen Bosna'ya girdiler. Gerçi Macarlar onu kurtarmakta gecikmedi, ama bu uydu krallığın bir sancağa dönüştürülmesine de engel olamazdılar.[469] Mehmed de bu kadarcık bir önlemle yetindi.

Ostraviçalı Konstantin'in belirttiğine göre, Fatih'in feodal beylerin ellerindeki hisar ya da kalelere hiç tahammülü yoktu. "Sultan [Sezar ya da Kayzer] bütün ülkelerdeki tüm kaleleri emrinde tutuyor, oralara yeniçerileri ya da kendi yetiştirmelerini yerleştiriyor... Ve bir yeri ya da yöredeki bir kaleyi çitle veya duvarlarla çevirecek olsalar Sultan orasını hemen işgal ediveriyor. Kalede veya şatoda bulunan yeniçeriler, kuşatma hâlinde sıkıntıya düşmesinler diye kendi ihtiyaçlarını kendileri karşılıyorlar. Kalelerde ne şarap ne de mayalanmış içki [kımız]".[470] Sipahiler de Rumeli

466 Djurdjev, B., O utigayu, s. 23.

467 *A.g.y.* Die Kanunnames der Osmanen und ihre Bedeutung für die Wirtschaftsgeschichte der Balkanländer. GIDBH VII. 1955, s. 14.

468 İnalcık, H., Ottoman methodes, s. 103.

469 Sabanovig, H., Bosanski Paşaluk, s. 49; Hrabah, B., s. 61-63.

470 Konstantin von Ostrovica, XXXVIII, s. 122.

birlikleri Anadolu'ya kaydırıldığı zaman, hisar erleri gibi tahkimatta çalışmak zorundaydılar.[471]

Sultan sipahi safları arasından 600 sipahi-oğlanı [denen "soylu gençleri"] seçer, bunlar kendisine her yerde eşlik eder ve emirlerin önünde at binebilirlerdi.[472] O bununla sipahilerin Osmanlı ordusu içindeki askerî mertebelerini vurgulamak istiyordu. Ayrıca sürekli askerî seferler, devşirmelerle sürekli tazelenen ve savaşma güçleri böylece daima diri tutulan yeniçeri birliklerinin değerini de yüceltiyordu.

Mehmed, sefere daima hazır durumda bulunan ve sayıları babası zamanında 3000 olan kapıkullarının sayısını da 5000'e, bir süre sonra Doğu-Anadolu'da durum gerginleşince 10.000'e çıkardı. 1473-1481 arasında bu kulların sayısı 8000 kadardı.[473] Nedir ki köle birliklerinin artırılması padişahı zaman zaman mali ödünler vermeye zorluyordu. Edirne ayaklanmasından ya da 1473'te Karamanoğlu İbrahim'e karşı çıktığı seferden dönüşünde yeniçeriler maaşlarının artırılmasını istemişlerdi. 1472'de Uzun Hasan'a karşı girişilen savaş hazırlıklarında Sultan yeniçerilere 19.000 akçe dağıttı. Sonraları giderek ön-ikramiye biçimini alan bu türden armağanlar, Mehmed'in, seçkin birliklerin iyi niyetine ve savaşma isteklerine bağımlı hale düştüğünü ve despotik tutkularına set çekmek zorunda kaldığını gösteriyor.[474] 1473'ten sonra Sultan onların gündeliklerini 3-5 akçeye çıkaracak, okçular için 30 akçe tahsis edecekti.[475]

II. Mehmed'e yüksek devlet memuriyetlerinin kuşaktan kuşağa miras bırakılabilirliğini önlemek de nasip olmadı. Âşıkpaşazâde bunu yakından biliyor: "Eskiden, Sultan II. Murad zamanında bir saray memurunun oğlu yine saray memuru olur diye bir şey yoktu, saray ona bir mevki vermez ve tımar bağışlamazdı. Ama şimdi sarayda memurlar açıktan açığa kayırılıyor."[476] Feodal otokrasi ne bu gelişmeyi engelleyecek durumdaydı ne de yüksek soyluların, yani mülk sahiplerinin parçalanmasını... Fransa ve İngiltere'deki ulusal monarşilere kıyasla "bazen yeniçağlara özgü bir mutlakiyet oluşumunu andıran"[477] bu durum, bütün gösterişli askerî başarılarına rağmen çözülme ve çöküş tohumlarını bağrında taşıyan köhnemiş bir **çokuluslu feodal imparatorluktan** başka bir şey değildi.

---

471 İnalcık, H., Ottoman methodes, s. 107.

472 Bastav, S., Ordo portae, s. 6.

473 Baştav, Ş., Ordo portae, s. 6; Konstantin von Ostovica, bu sayıyı 4000 olarak gösteriyor. Ama kendisi Bosna'da 1463'ten sonra bağışık sayıldığı için 1473'te bu sayının artmış olduğundan haberi yok. XXXIX, s. 129.

474 Babinger, F., Mehmed II., E. 328.

475 Baştav, Ş., Ordo portae, s. 8.

476 Aşiqpaşazâde, 129. s. 213.

477 Babinger, F., Sultanische Urkunden, s. IX.

Merkezî otorite, boyun eğdirilmiş halklar ve boylarda da, geçmişin izlerini şimdiki zamana taşımaya çalışan tutucu güçlere yaslanıyordu. Millet sistemi de buna hizmet etmekteydi. Bu sistem, kâfir topluluklarına sınırlı bir özerklik bağışlamak demekti. Sultanlar, eski hükümdar ailelerini saf dışı ettiklerinden ve küçük soylulara da kendi tımarları dışında yönetsel bir işlev tanımadıklarından kala kala geriye yalnızca dinci kesim kalıyordu. G. Sphrantzes'in yazdığı *Chronikon maius'ta*[478] belirttiğine göre, Mehmed Konsantinopolis'i fethettikten sonra Greklerden yeni bir patrik (*patriark*) seçmelerini istemişti. Gerçi seçim yapılmıştı, ama kiliseler birliğinin azılı düşman olan Gennadios Scholaris makamına Fatih'in eline verdiği şu berattan sonra oturtulmuştu:

1) Kişinin can güvenliği,
2) Vergi bağışıklığı,
3) Gennadios'un tüm halefleri için ayrıcalıkların devamı,
4) Aynı ayrıcalıkların Ortodoks rahipleri için geçerliliği.[479]

G. Hering bu bağışıklıklara, dinsel pratik özgürlüğü yanında patrikin azledilemezliğini de katıyor ve Sphrantzes'in, bunları açıkça saymamakla birlikte, sözlerinden bunun anlaşıldığını ileri sürüyor.[480]

Metropolit atmakla ilgili bir beratta Sultan şöyle buyuruyordu:

1) Rahip, Sultan'ın hazinesine hediye olarak... altın gulden bağışladığı için metropolit payesini alır. Metropolit olduktan sonra da Hristiyan gelenek ve göreneklerini göre hareket eder.
2) Papaz, rahip ve yargılama hakkını elinde tuttuğu Hristiyanların başında metropolit olarak ayrıcalıklarını kullanır. Kilise mallarından, bağları, bahçeleri ve işlenen topraklarından selefleri gibi aynı haklarla yararlanır. Ve yine selefleri gibi o da **ulak** ve **çerak** gibi hizmetlerden, hariç, avarız ve divanîye yükümlülüğünden (şeriatın öngörmediği vergi ve ödentiler) bağışık tutulur.
3) Papazlar, rahipler ve kendisine bağlı Hristiyanlar onu kendi metropolitleri olarak tanıyacaklardır. Anlaşmazlığa düşüldüğünde Sultan'a başvurulacaktır.[481]

Tarihi belli olmayan bu yazı hiç kuşkusuz 1453 tarihli berata kadar gerilere uzanıyor. G. Hering, patrikin atanma ve ayrıcalıklandırılmasında cömertçe bir lütfün değil, tamamıyla soğukkanlı siyasal düşüncelerin söz konusu olduğunu görüyor. Ataları gibi Mehmed'in de kafasından Hristiyanları İslamlaştırmak geçmiyordu. Böyle olunca iyi örgütlenmiş ve nüfuzlu bir

478 "Chronikon maius" und "minus" için bkz. Loernetz, R., Autour du Chronicon Maius attribué à Georges Phrantzés. Studi e Testi 123. 1946, s. 273-311.

479 Georgios Sphrantzes, III. 11. s. 304, 308.

480 Hering, G., s. 241

481 Beldiceanu, N., Les actes I. Nr. 47, s. 137.

Ortodoks kilisesi, kendini Hristiyan reayayı kontrol etmeye hazır, adil ve insaflı bir yönetim aleti olarak sunuyordu. 1453 kararları, kiliseyi statükoyu kabullenmek çizgisine getirdi ve Fatih'e de Rumeli'nin iç siyasetini sağlamlaştırma olanağını sağladı.[482]

Ortodoks kilise kesimine değinerek çok kez Osmanlılara yönelme fırsatını bulmuştur. Gregor Palamas'tan Gennadios'a doğru uzanan bir çizgi var. Kiliseleri birleştirme siyaseti, Karistikarya [sadaka] sistemi ve II. Mehmed'in 1402'den sonra da devam eden dünyevileştirme girişimleri kiliseyi Bizans Devleti'ne yabancılaştırıyordu.[483] Çiçeği burnundaki patrik Gennadios 1454 sonbaharında yazdığı çoban mektubunda (*epi te alosei tes Poleos*) felaketin nedenini koyunlarına şöyle açıklıyordu: İşlediğiniz günahlar (*amortiai*) inançdaşlarını, Tanrı'nın yaklaşan felaketin belirtisi olarak yansıttığı sayısız alametleri umursamamakla kınıyordu. Ama Tanrı'nın Greklere bahşettiği uzun vadeli lütuf O'nun yine de Greklere olan sevgisini kanıtlıyordu, çünkü bu sevgi Yahudilere gösterdiği sevgiden daha üstündü. Filistin'in düşüşünden sonra kentin tüm onurunu Yani Filistin üstlenmişti, çünkü bir lütuf olarak imparatorluğu ve dünya egemenliğini kazanmıştı. Nedir ki dindarlık çiçeği, inançsızlığın dikenleri arasında solup gitmiş ve kent böylece düşman Asyalılar tarafından fethedilmişti. Gerçi Grekler derinden yaralıydılar, aşağılanmışlardı, ama Tanrı'ya yine de teşekkür etmeliydiler, çünkü Tanrı onları sel felaketi ya da yangın gibi alametlerle ebediyen lanetlememiş, yok etmemiştir.[484] Eğer kilise 1453'ten sonra hâlâ yaşıyor ve etkinliğini sürdürüyorsa bu, Tanrı'nın inayetini yansıtan bir mucize sayılmalıydı.[485] Onun açısından artık "iki cephede savaş" sona ermişti. 1453'e kadar o, ne imparatora ne de Gemistos Plethon'a güven duymuş, üstelik kilise birleşmecilerine ve Peloponnes'teki "yeni putperestler"e karşı veryansın etmişti.[486] Artık II. Mehmed'i kilisenin koruyucusu olarak niteliyor ve insanseverliğinden (*filantropia*) dolayı övüyordu.[487] Patrik Genadios aynı zamanda kilise disiplinini de gevşetti ve kusurlu görülen kilise mensuplarının görevde kalmalarına göz yumdu. Laik [kilise görevlisi olmayan] kişilerin evlenme işlemlerine basitlik getirdi, törensel kuralları yumuşattı, çünkü bunu yapmazsa İslamlaşma hareketinin, yani İslam'a yönelişin hızlanacağından kaygı duyuyordu.[488]

---

482 Hering, G., s. 244.

483 Karistika [Karizmatik otorite ve karşılığında sadaka] sistemi ve patriklerin bu sistemle mücadelesi konusunda bkz. Kazdan, A.P., Agranie otnoşeniya, s. 210.

484 Gennadios Scholarios in: La caduta I, s. 242-252.

485 Turner, C.J.G., George-Gennadius, s. 101.

486 *A.g.y.*, The career, s. 438.

487 *A.g.e.*, s. 445f.

488 *A.g.e.*, s. 449f.

Türkler istemeye istemeye bağışlar da yaptılar. Kuzey Sırbistan'da 1467/68'de bir rahip yıllık geliri 4830 akçe tutan bir tımarın sahibi oldu. Savaş durumunda sadece bir tek asker vermekle yükümlüydü. Yakop ve Todor adında iki rahip de birlikte bir tımarın sahibiydiler, ama geliri 425-500 akçe arasında değişen küçük çapta bir tımardı bu.[489] Ravaniça Manastırı'nın 1476 yılında sahip olduğu tımarın getirdiği rant 6000 akçeyi buluyordu, buna karşılık manastır iki zırhlı süvariyi donatmakla yükümlüydü. Resava Manastırı'nın 2785 akçe değerinde bir tımarı vardı. Sırp piskoposluğuna, kendi müminlerinden ödentiler toplamasına izin verilmişti, hatta 1488 sonrasında bu ödentileri Bosna'daki Katolik rahiplerinden bile isteyebilirdi.[490]

Rum Patriği Máximos 1480'de Venedik Dog'una yazdığı bir yazıda Sultan'ın hoşgörü siyasetini övmekle bitiremiyor, böylece Venediklilerin Girit'te uyguladıkları hoşgörüsüz dinci siyaseti dolaylı olarak kınıyordu: "Farklı bir inanç taşıyan büyük ve görkemli otokrat Hristiyanlara ve herkese inanç ve vicdan özgürlüğü bahşetti ve geçen yıl, Büyük Valahya'da (Teselya –*E.W.*) yaşayan ve Ermenileri Ortodoks-Grekleştirmek için onlara karşı zor kullanmak isteyen kişileri huzuruna çağırdığı zaman, bir yazıyla onlara şöyle konuştu: Zor kullanmamak Tanrı'nın yasasıdır! Ayrıca bölgede bu konuda kavuşturma yapılmasını da istedi."[491]

Gerçekten de Mehmed, Bursa'daki Gregoryen Piskosu Hraghim'e bağlı saydığı bir Ermeni **milleti** oluşturuyordu. Bu piskoposluğun içtihatlarına, Türkler açısından artık daha da sınıflaştırılması mümkün olmayan bütün dinsel topluluklar uymak zorundaydılar, bu arada Pavlakiyenler Bogomiller de.[492]

Yahudiler ise ayrı bir milletti, onların hahamları da Hristiyan kilise görevlileriyle aynı ayrıcalık veya önceliklere sahiptiler.[493]

Ama ayrıcalıklar arasından en büyük payı Ortodoks kilisesi kopardı, 14. ve 15. yüzyıllarda ağır maddesel kayıplara uğramıştı. Ve aynı kilise, Sırp ulusal kilisesinin Stephan Duşan'ın yayılma harekâtını izleyen özerkleşme çabalarına, Peçer patrikliğinin kurulmasına büyük bir üzüntüyle seyirci

489 Djurdjev, B., Khrišaniy spahiye, s. 166.

490 Derselbe, Srpska crkva, s. 22f., 28.

491 Thomas, GM., Eine griechische Originalurkunde zur Geschichte der anatolischen Kirche. İstanbul Rum Patriği Maximus'un Venedig Dogu Giovanni Mocenigo'ya Ocak 1480 tarihli yazısı. Abhandlungen der Hist. Classe der Königl. Bayr. Akad, d. Wissenschaften, Bd. 7, München 1853, s. 182, 184. Giritli papaz Zanharapoulos 1461'de Patrik Gennadios'a başvurur, ama Onlar Meclisi onu sürgüne gönderir; Thiriet, F., Deliberations II, Nr. 1602, s. 230f.

492 Gibb-Bowen, I 2. s. 221. Babinger, F., ilk Ermeni kilise görevlisine genelde sanıldığı gibi ilkin 1461'de değil, daha 1458'de izin verildiğini tahmin ediyor. Daha II. Mehmed zamanında (1473) Sulu Manastır için bir sahiplenme kavgası kopmuştu. Charisteria Orientalis, Prag 1956, s. 36.

493 Fontes Hebraici, s. 17.

kaldı. Sırplar Grek kilise görevlilerini kovdular ve ellerindeki dolgun gelirlere kondular. Osmanlılar Sırbistan'a boyun eğdirince yeni patriğin otoritesi bu kez onun Bizans'taki rakibinin sevinç çığlıklarına dönüştü. Ayrıca Tırnova patriği ortadan kaybolmuştu, ama Bizans'taki patrik onu yeniden kendi içtihatlarını uygulamaya zorluyordu. Bu koşullarda Türk Sultan'ından daha iyi yandaş bulabilir miydi?[494]

Başardığı işlerden ötürü artık Rum tüccarları da hem Tanrı'ya hem Büyük Sultan'a şükrediyorlardı. Latinler aşağılanmıştı ve Rumlar, iç ticareti Latin rekabetinden korkmaya hacet kalmadan sürdürebilirlerdi. Onların çıkarlarını gözetir görünen Sultan'ın önünde dalkavukluğa yöneldiler ve kilise görevlileriyle birlikte Sultan'a gönüllü hizmet ve sevgisine karşılık uşaklık etmek için yarışa başladılar.[495]

Patrik Osmanlılar için kâfirler topluluğunun dinsel reisi olmaktan fazla bir şeydi. İslam geleneğine göre patrik milletin başını temsil ediyordu. O nedenle patrik, Sultan'a karşı kendi milletinin içindeki tüm olup bitenler açısından sorumluydu, yargı yetkisini yalnız kilise mensupları için değil, laikler için de kullanıyordu.[496]

Batı'daki Rönesans ve reform konsülleri hiyerokrasiyi gerilettikleri dönemde, Güneydoğu Avrupa'daki **ruhban otoritesi** Türklerin korunması altında güçleniyordu.[497] Bu otorite, Osmanlılara onlar için en üst mertebeden meşru bir otorite dayanağı olmayı garantiliyordu. Bu kilise otoritesi ya da ruhban egemenliği, imparatorluğun içindeki istikrarı sağlıyor, ama bir yanda Balkan halklarının reaksiyonlarına ve karanlık adam rolüne sıvanmalarına yardım ediyor, öte yanda Slavların ve Rumların kültür, dil ve etnik açılardan direnmelerine destek çıkıyordu. Aynı otorite, ulusallığın yok olmasını önlüyor ve 18. yüzyılda bu uşaklaştırılmış halkların kurtuluş hareketleri yanında yer alıyordu.

---

494 Witteh, P., Devshirme, s. 277. Peç patrikliği için, bkz. Lascaris, M., Le patriarcat de Peç at-il été reconnu par l'Église de Constantinople en 1375? Mélanges Charles Diehl t. I. Paris 1930, s. 171-175.

495 Dostjan, J.S., Borba, s. 45.

496 Hering, G., s. 249. Ayrıntılar için, bkz. Papadopoulos, Th., Studies and Documents relating to the History of the Greek Church and People under the Turkish Domination. Bruxelles 1952, s. Off. 38ff. Zum Status der griechischen Klöster Lemerle, P./Wittek, P., Recherches sur l'histoire et le statut de monastères athonites sous la domination turque. Archives d'histoire du droit oriental t. 3. 1948, s. 442-472.

497 Yale, W., The Near East. *A Modem History*, The University of Michigan Press 1958, s. 19f. İmparatorluk halklarının "millet" sistemi yoluyla izole edildiğine değinen Vucinich, bir milletin içinde etnik olarak homojen bir grup olmadığını, siyasal ve hukuksal eşitlik bulunmadığını söylüyor. Ayrıcalıklara sahip ve ekonomik durumu elverişli kişileri kilise yönetimi gevşek de olsa birtakım bağlarla bir arada tutabiliyordu, diyor. s. 635.

5. Türkmenlerin İmparatorluklaşma Girişimlerinin Başarısızlığa Uğraması: Uzun Hasan

Osmanlılar Rumeli'deki konumlarını sağlamlaştırıp yaygınlaştıra dursun Azerbeycan'da Karadeniz ile Hazar Denizi arasında yaşayan Akkoyunlular bir göçebe devleti kuruverdiler.

Akkoyunlular, 13. yüzyıl sonlarında Moğol baskısından kurtulmak için Horasan'dan Azerbaycan'a göç eden Türk kökenli hayvan yetiştiricileriydi. 14. yüzyıl sonlarında onları Erzincan, Harput ve Diyarbakır'da görüyoruz. Timur onları Irak ve Suriye'ye yaptığı seferlerde öncü kuvvet olarak kullanmış ve başkanları Kara (Yülük) Osman Bey'e Diyarbakır kentini tüm dolayları ile birlikte **ikta** olarak bağışlamıştı.[498]

Yine Oğuz Türkü olan Karakoyunlular ise Moğol baskıları karşısında Maveraünnehr ve Horasan'dan batıya doğru çekilmekte gecikmediler. İlhan Argun (1284-1294) zamanında Türkistan'da göçebeler hâlinde yaşarken giderek Fırat-Dicle arasındaki bereketli topraklara ulaştılar. İlhan Ebu Said'in ölümünden (1335) sonra Doğu Anadolu'nun bu yeni göçerleri giderek büyüyen gruplar hâlinde geriye İran'a yöneldiler. Karakoyunlu sağları orada böylece pekleşti[499] ve 14. yüzyılın ilk yarısında İran'da bir iktidar oluşturdular. Kara Yusuf önderliğindeki bir bölüm Karakoyunlu ana-boy kitlelerinden ayrıldı.[500]

Bu Türkmen boyları vardıkları yörelerdeki öteki göçerleri de kendilerine katıyorlardı. **Bayatlar** bu göçer halklardan biriydi. 15. yüzyıl başlarında Suriye'den sürülmüşler, ilkin Kara Osman'ı tanımışlar, sonra da Karakoyunlularla birlikte Akkoyunlulara karşı çarpışmışlardı. Doğu ve Güney Anadolu'nun Türkleşmesine katkıları hiç de küçümsenemez.[501] Aynı durum, 14. yüzyılda Doğu ve Güney Anadolu'ya ulaşan **Avşarlar** için de söz konusudur. Bunlar Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın çeşitli harekâtlarına katıldılar. Hatta 1476'da Mardin yakınlarındaki büyük meydan muharebesinde Akkoyunluların safında dövüştüler, Karakoyunlulara karşı verilen bu mücadelede büyük cesaretleriyle tanındılar.[502]

Doğu'daki boylar 15. yüzyılda Osmanlı tehlikesi karşısında birlikte savunmaya geçtiler. II. Murad ve II. Mehmed Anadolu'nun doğu bölgelerini

498 Uzunçarşılı, İ.H., Anadolu Beylikler, s. 63f.

499 Planhol, X. d., s. 257.

500 Uzunçarşılı, İ.H., Anadolu Beylikler, s. 58; Yinanç, M.H., s. 170; Minorsky, V., The Clan of the Qara-Qoyunlu rulers. 60. doğum yılı münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı. İstanbul 1953, s. 391-395.

501 Demirtaş, F, Osmanlı devrinde, s. 326, 328.

502 *A.g.y.*, s. 344, 351f.

Osmanlı Devleti'ne sımsıkı bağlamaya çalışacaktı, amaçları bu huzursuz göçer yığınlarını dizginlemekti.[503] Oysa doğudakiler, Timur'un getirdiği statükoyu bozmak istemeyen Timur soylularının korumasına sığınıyor, dolayısıyla Osmanlıları barış-bozan ve sözünden-dönek olarak kabul ediyorlardı. II. Murad'ı, Karamanlılara karşı giriştiği harekâttan dolayı kınıyor, mektuplarla tehdit ediyorlardı. Osmanlıların hâlâ Timur'un uydusu olduğu saplantısından bir türlü kurtulamıyorlardı.[504] Oysa Timur soylularının askerî gücü öylesine zayıftı ki, ne Osmanlıların hareket serbestliğini engelleyebilirlerdi ne de bağımsız bir devlet kurma çabasındaki Türkmenlerin serbestliğini.

Türkmen hareketi Kızılbaşların ve Şia'yı yücelten şeyhlerin yönlendirdiği din kaynaklı siyasal akımlarla besleniyordu. **Şeyh Safiyeddin** gibi onlar da İslam'ın yenilenmesinden yanaydılar. Dinsellik 13. yüzyılın ikinci yarısında Şia'ya doğru bir eğilim içindeydi, "Ortodoks dinselliğin yayılmak amacıyla kullandığı konular ve simgeler bile Şii kökenliydi". Sünni dogmacılığın reddi, velilerin yüceltilişi, mucize inançları bu çerçevede yer alıyordu.[505] Safi'nin yerleştiği Erdebil'de kendisini her tabakadan dinlemeye gelenler vardı. Onun piri olan **Zahid Geylanî**, Safi'nin alnında sadece onur işaretinin değil, aynı zamanda cihangirlik payesinin de yazılı olduğunu ileri sürmüş ve onu bu yüzden halefi olarak göstermişti. Geylanî sonunda Safi'yi tarikatını yeryüzünün tüm halklarına yaymakla görevlendirecekti. O böylece kendini de zengin eden bir kitle hareketinin başında buldu. İnsanlar bu tarikata bağış yağdırıyorlardı. Timur-soylu bir memur bu durumu kıskanarak şöyle diyecekti: "Padişah Ebu Said bile en zorba vergi tahsildarlarına, en ağır yaptırımlarına rağmen 10 gün 10 gecede bu kadar para toparlayamaz. Anlaşılıyor ki güç ve iktidar aslında şeyhin elinde."[506] Safi kovuşturulan ve eziyet edilenlerden yana oldu, tarikat ocağını onlar için kutsal bir sığınca yerine dönüştürdü; uzlaşmazlıkları yatıştırıyordu.[507] Ama Türkmen dervişlerini geri çevirdi, onları **İbahiye** mezhebinin temsilcisi sapkın ve rakip olarak görüyordu. Safi, göçerlerin çıkarlarını değil, İranlı feodal soyluların çıkarlarını kolluyordu. Feodaller de ona çift çubuk hediye etmekten geri kalmıyorlardı. Şeyh Safinin elinde mal mülk olarak sadece bir çuft varken, ömrünün sonunda 20 köyün birden sahibiydi.[508] Kimileri şöyle düşünmeye

503 Efendiev, O.A., s. 77f.

504 İnalcık, H., The Rise, s. 155.

505 Glassen, E., s. 28.

506 *A.g.y.*, 31, 42 (Zitat).

507 *A.g.y.*, s. 46.

508 Sohrweide, H., s. 102; Petruşevskij, I.P., İslam, s. 363.

başlamıştı: "Şeyh'e kim bir şeyler getirirse ondan teveccüh ve iyilik görür, diyorsunuz, çok doğru... Ama ya getirmeyenler, onlar ne görür?"[509]

Safi'nin torunu ve halefi Hoca Ali gerçi Şia mezhebine inandığını açıkça ilan etti, ama bu mezhep ya da tarikatı aşırı bir Şii örgütü hâline getiren ve öncelikle Türkmenleri kendine çeken Şeyh Cüneyd oldu.[510] Safeviler [Safi yanlıları] göçerlerin halk dinini artık Şiilik doğrultusunda bilerek etkiliyorlardı.[511] Şeyh Cüneyd Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah (1436-1467) ile düşman durumuna geldi, ama 1448'de ajitasyon merkezi olarak kullandığı Erdebil kasabasını terk etmek zorunda kalacaktı. Talihini Anadolu'nun Osmanlı bölgesinde denedi, ama yalnız II. Murad değil, Karamanoğlu tarafından da kovalandı. İskenderun Körfezi ardındaki dağlarda yaşayan yaban oymaklar arasında vaaz etmeye başladı. Bu insanlar, zaten yağma ve soygun peşinde olduklarından onun kuyruğuna kolayca takıldılar. Hatta kimi Suriyeli ve Iraklı mutasavvıflarla birlikte dağılmış bazı Bedreddin yandaşları da izlediler onu. Memlûk birlikleri tümünü birden dağıtıp kaçmaya zorladı. Karadeniz kıyılarına geldiğinde Trabzon Rumlarına karşı bir ayaklanma planlıyordu, ama sonunda Akkoyunlular yanında sığınca buldu.[512]

Osmanlılar 1426/27'de Rum sancağında yaşayan fanatik göçerleri darmadağın etti. Sancak beyi, Amasya ve Tokat bölgelerinde huzur bırakmayan Kızılkocaoğulları aşiretinin kökünü kazıdı. Elebaşılarını hile ve desiseyle yakalayıp astı, 400 kişilik çeteyi de dumandan boğdurdu. Ölü bir Türkmen'in kafasını getirene ödül olarak bir kaftan veriliyordu.[513]

Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan için durum farklıydı. Diyarbakır'ı 1455'te ele geçirmiş ve 1456'da da Cüneyd'le ittifak kurmuştu, çünkü Cüneyd bu arada Irak'ın doğusuna, Kuhistan, Fars, Azerbaycan ve Kirman'ı ele geçirmiş bulunan Karakoyunlulara karşı kendi çömezlerini savaşa sürmüştü. İki rakip Ermenistan dağlarında 1467'de kesin sonuçlu bir muharebeye tutuştular. Cihanşah, Hasan'ı arkadan çevirmek için 8000 adamıyla Diyarbakır üzerine yürümüştü. Ama Hasan onun ordusunu dağların dar geçitlerinde vurdu, bozguna uğrattı, dağları hasmına mezar etti.[514] Artık Azerbaycan yolu açılmıştı. Tebriz muzaffer Hasan'ın yeni başkenti olmaya hazırdı. Kendini ikinci bir Timur olarak görüyordu Hasan. Timurlu Sultanı Ebu Said (1452-1469) kendisine Anadolu'daki topraklarını önerdiğinde reddetti, çünkü Hasan Doğu'nun birden fazla hâkimi olamayacağını düşünü-

509 Glassen, E. s. 49.

510 Sohrweide, H. s. 122; Petruşevskij, I.P., İslam, s. 366.

511 Mèlikoff, I., Le probleme, s. 65.

512 Hinz, W., Irans Aufstieg, s. 24, 27.

513 Sohnveide, H., s. 135.

514 Qoğa Husejn, l. 192a, s. 50.

yordu. 1469'da Ebu Said'i eline geçirecek ve asacaktı, çok geçmeden bütün Horasan'ı kendi topraklarına kattı.[515]

Zaman sanki Timur döneminin yeniden geldiğini gösteriyordu. Beyliklerini Osmanlılara kaptıran Anadolu Beyleri onun sarayında toplanıyor, Hasan'ın buraları fethedip kendilerine geri vereceğini umut ediyor, Osmanlı için yeni bir Ankara yenilgisinin yaklaştığını sanıyorlardı.[516] Ama nasıl da aldanıyorlardı! Hasan'ın eski beylikler düzenini yeniden oluşturmak uğruna savaşmak istediği yoktu, o ilkin denizlere çıkmak niyetindeydi. Bu amaçla önce Trabzon Rum Devleti'yle ilişki kurdu, İmparator David'in (1458-1462) kızıyla evlendi. Bu evlilik bağı yüzünden Mehmed'in Trabzon gibi önemli bir liman kentine saldırmaya cüret edemeyeceğini ümit ediyordu. Nedir ki Fatih'in bunu pek umursadığı yoktu. 1461 Ağustos'unda savunması hiç de yeterli olmayan Trabzon'a doğru harekete geçti. Hasan birliklerini Erzincan ve Kemah bölgelerine sürüp orada konuşladı. Askerî yönden Sultan'ın yetenekleriyle başa çıkamayacağını görünce tüm hayalleri yıkıldı, geri çekildi ve İmparator David'i kendi kaderiyle baş başa bıraktı.[517]

Nedir ki Hasan kapıldığı tutkudan kurtulamıyordu. II. Mehmed'i kıstırıp Anadolu'dan kovmayı kafasına öylesine koymuştu ki, iki cephede savaş vermeye zorlamak için Batı'da birtakım köstekler yaratmaya çalışıyordu. Venedik, Macar, Polonya ve Rus elçileri sarayına girip çıkmaya başladı. Trabzon Rum İmparatoru ile Papa'nın önderlik edeceği Türk-karşıtı bir birliğe destek veriyordu. Venedikliler kendisine ateşli silahlar yollamak çabasındaydılar, ama Osmanlılar ulaşım yollarını denetliyor, silahlara el koyuyorlardı. Macar Kralı Sigismund zamanında olduğu gibi, uzak mesafeler eşgüdümlü harekâtı engelliyordu. O nedenle Hasan her şeyden önce, 1461'den beri Mehmed'le uzlaşmazlık içinde olan Karamanoğlu'nu etkilemeye çalışıyordu. Cihat'ın *Tarih*'ine bakılırsa Karamanoğlu Hasan'ın yardım istekleriyle ilgili olarak Tebriz sarayına 1472'de elçiler yolladı. "Sonra o (Hasan –*E.W.*) onunla birlikte bir ordu yola çıkarıp kendisi de Erzincan sınırlarına kadar geldi, askerlerin başına komutanları Amir Bek'i yolladı. Onlar da Tokat'ı Sivas ve birçok şehri aldılar. Sultan Mehmed'in ordusu Ankara'da toplanmıştı. Amir Bek geri dönmek istedi, ama Karamanoğlu bunu önledi ve dedi ki: Sultan benim bütün ülkemi elimden aldı, şimdi geri vermeli, o zaman Amir Bek ordusuyla Ankara'ya doğru yola koyuldu. Orada

515 Baykal, B.S., Die Rivalität, s. 443; Spuler, B., Die Mongolen. Berlin 1948, s. 54.

516 Baykal, Die Vorbereitungen, s. 291, 293; Beldiceanu, N., En marge d'un livre, s. 391.

517 Baykal, B., Die Vorbereitungen, s. 287f.; Dede Korkut, s. 194f.; Babinger, F., Aufsätze und Abhandlungen I. s. 211-213. İmparatorun ve oğlunun esir düşüşü ve Edirne'de veya Sofya'da ölümü. Angiolello, G., s. 28. Bunların ölümünü yanlış olarak 1460'a tarihlendiriyor.

karşısındaki orduyla savaşa tutuştu, yenildi. Askerleri de kaçtı,"[518] Hasan'ın sürüleri, düşmanın yörelerinde Moğolların yaptıklarına benzer zulüm ve vahşette bulundular. Tokat kentini yerle bir edip halkını işkenceyle öldürdüler.[519] Yenik düşen Akkoyunlu birlikleri Hasan'ın öğüdü üzere Suriye'ye sığınmaya çalıştılar, "çünkü onlar bizim dostumuz." Ancak Suriyelilerin bu Türkmen yığınlarına hiç de sempati besledikleri yoktu, hatta onları soyup soğana çevirdikten sonra Halep'e yollayıp bir mağaraya tıktılar "ve orada hayvanlar gibi doğradılar."[520]

Batı Avrupalıların 16. yüzyıl sonlarına kadar Türk despotluğuna Asyalının direnme gücü olarak gördükleri Karamanlılara karşı Mehmed ilk darbeyi 1473'te indirdi.[521] Karamanoğlu, Sultan'a teslim olmaktan başka çare bulamadı. Mehmed ikinci bir darbeyle Hasan'ı Doğu Anadolu'dan fırlatıp attı. 11.8.1473'te Mehmed onun ordusunun hemen hemen tümünü başkentte yok etti. Akkoyunlu ordusunda topçunun olmayışı ve örgütlenmesindeki köhnelik yenilginin baş nedeniydi. 1475'teki ikinci bir yenilgi Şah'ın tüm yayılma planlarını mezara gömdü.[522]

Bu yenilgiden en çok etkilenen Venedik oldu. Çünkü Venedik diplomasisi o zamanlar bütün Karadeniz havzasını kokluyor. Batı'da Moldavya prenslerine, Doğu'da Akkoyunlulara başvuruyordu. Ama Mehmed Hasan'a karşı harekete geçer geçmez. Büyük Stephan sahneye çıkmış, 1473'te Aşağı Tuna'da savaş açıvermişti. Bu durumda Sultan birliklerini birkaç yıl Kuzey Karadeniz bölgesinde tutmak zorunda kalmıştı. Doğu'daki ticaret serbestliği açısından Moldavya, Venedik'in elindeki son kozdu. Hasan bu oyunda Şah rolünü oynayacaktı. Sultan 1475'te Vaslui yöresinde hafif bir şamar yiyince Venedik Serenissiması biraz soluk alacağını sanmıştı. Ancak Stephan ülkesi içindeki sorunlardan dolayı savaşın rotasını tutturamadı. Bu koşullarda Venedik 1479'da savaşı bırakmak zorunda kalıyordu. 1473'ten sonra Hasan da Cumhuriyetin gözünde askerî önemini yitirmişti. Ama Venedik, İstanbul'un düştüğü bir ikilemi açıkça ortaya koymuştu. Bu ikilem, insan, para ve malzeme yutan iki cepheli ve sürekli bir savaştı.[523]

Osmanlı'nın Uzun Hasan türünden Türkmen reislerinin oluşturacağı devlet yapıları karşısındaki üstünlüğü köklü nedenlere dayanıyordu. Bu nedenler daha ordunun yapısında ortaya çıkıyordu. Hasan'ın ordusu 15.000

518 Târîch, s. 215

519 Târîch, s. 215.

520 Târîch, s. 216.

521 Herrmann, E., s. 200.

522 Noviçev, A.D., Istoriya, s. 216.

523 Palombini, B.V., Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien (1453-1600). Freiburger Islamstudien I. Wiesbaden 1968, s. 16f. Papacostea, Ş./Armbruster, A., in: RESEE VIII, 1970, s. 379f., 384.

atlı ile ok ve yayla donatılmış 3000 piyade, 1000 nişancı ve 2000 köle, çoban ve yükçüden oluşuyordu. Bunları askerlerin aileleri ve hayvan sürüleri izliyordu. Evcil eşyaları, yiyecek ve savaş malzemesini taşımak için en az 30.000 deveye, 5000 beygire, 5000 katır ve 20.000 merkebe ihtiyaç vardı. Böylesine düzensiz bir kitlenin, ne kadar hantal ve çaresiz kaldığını tasavvur etmek hiç de zor değildir.[524] Taktik manevra ve hızla toparlanma olanaklarından yoksunluğu meydandadır. Hasan gerçi devletini modernleştirmek, Osmanlı Devleti'nin gelişme düzeyine ulaştırmak istemiyor değildi. Bu amaçladır ki reayaya birçok vergi kolaylıkları tanıdı. Cihat şöyle yazıyor: "O adil ve iyilikseverdi, **damgavatı** [damga vergisini] kökünden kaldırmak istiyordu. Ama emirler buna razı olmadılar. Bunun üzerine her 20 dirhem için 1 dirhem vergi koydu ki bu eskiden alınan verginin yarısıydı. Eski hükümdarların almakta oldukları vergilerden daha azdı."[525] Ayrıca din kurallarına uyulmasına dikkat ediyordu: "Bütün ülkede **beytüllûtfları** (genelev) kaldırdı, şarabı ve kumarı yasak etti. Bütün ülkede toplanacak vergiler için sabit bir tavan belirledi."[526]

Hasan öte yanda bir kanunname de yayınladı. Bu yasalarda, "uyrukların davaları ve hukuksal anlaşmazlıkları ele almıyor ve neyin yasak neyin mubah olduğu" açıklanıyordu. Bu yasaları, herkes uysun diye bütün şehirlere yolladı.[527]

W. Hinz, vergi reformunu belgeleyen bu "Vergilendirme Yasası"nı ayrıntılarıyla incelemiştir ve Osmanlı kanunnamelerinde olduğunun tersine burada haraçın birleşik bir vergi hâline getirilmediğine dikkati çekmektedir. Toprak vergisi, çuft başına 10 ile 24 akçe arasında olmak üzere eyaletten eyalete değişiyordu. Ürün-rant ise genelde hasadın yüzde 20'sini bulmaktaydı. Göçerler 300 koyun ya da keçi için yılda 2/3 ile 1 akçe arasında pararant ödüyorlardı. Avarız denen özel ödentiler büyük miktar tutuyordu. Örneğin ürün öşürü için yüzde 3 denetim vergisi, angaryadan kurtulmalık olarak da 3-9 akçe alınıyordu. Ayrıca ağıl sayım vergisi, Timur, Bayram, Düğün ve Divan ödentileri vardı.[528] Vergi ve ödenti çeşitlerinin sayısı 30-35'i buluyordu.[529]

524 Hinz, W., Irans Aufstieg, s. 107f.

525 Târich, s. 219. G. Vernadsky damga'nın aslında her boya veya klân'a özgü bir işaret olduğunu kanıtlamış bulunuyor, bkz. Note on the origin of the word tamga. Journal of the American Oriental Society LXXVI. 1956, s. 188f. Damga'nın eski Türk dilindeki anlamı Mühür'dü. (A. v. Gabain, Alttürkische Grammatik, Leipzig 1950, s. 337). Damga kelimesi Moğollarca bu şekilde metaların mühürlenmesi (vergilendirilmesi) anlamında kullanılıyordu.

526 Târich, s. 219; Minorsky, V., s. 450.

527 Tarich, s. 219.

528 Hinz, V., Das Steuerwesen. s. 180-182.

529 Lambton, A., Landlord and Peasant in Persia. Oxford 1953, s. 102f.

M. Scmidt-Dumont ise, Cihat'ın iki ayrı kanunnameden söz ettiğini tahmin ediyor. Belki de bu kanunnamenin kendisi iki bölümdü ve birisi vergi hukuku, ötekisi ise ceza hukukuyla ilgiliydi.[530] Şurası belli ki, Şah eski Moğol töresine uyuyor, vergi toplama işini kiraya veriyordu ki bu da reayanın yıkımına yol açacaktı. Ülkedeki yerleşim yerlerinin seyrekliği, işlenmemiş ve çoraklaşmış tarlalar Venedik elçilerinin de gözüne çarpmıştı. Yiyecek maddeleri pahalıydı ve halk acınası bir yoksulluk içinde yaşıyordu.[531]

Egemen sınıfı göçer soyluları oluşturuyordu. Bu sınıf fiilen bozkır aristokrasisinin mülkü sayılan miri arazinin büyük bölümünü kullanıyordu, yani Osmanlı Devleti'nden tamamıyla farklı olarak, Tımar burada soyurgal olarak adlandırılıyordu. Moğolcadan kaynaklanan bu kelime bağış (ihsan) anlamına geliyor ve soyurgalın boyutları bir köy ile bir bucak arasında değişiyordu. "Sahip" gelirine göre belli sayıda kişiyi asker olarak donatıp hazır tutmakla sorumluydu. Soyurgal sahibinin iktadardan [ikta sahibinden] farkı, sadece toprak rantı [ürün, para veya emek şeklinde] almakla kalmayıp yönetsel bağışıklığının ve yargı yetkisinin de olmasaydı. Reaya baştan aşağı bu mülk sahiplerinin insafına terk edilmişti. [99 –*Y.Ö.*]. Şah'ın memurları soyurgala giremezlerdi. Ayrıca soyurgal sahibi topraklarını başkalarına dağıtabilirdi.[532] Soyurgal sistemi merkezî otoriteyi güçsüz kılıyor, ama göçer soyluların varlıklarını pekiştiriyordu. Bu durum reaya için gaddarca bir boyunduruktu [100 –*Y.Ö.*]. Bu durumda bulunan bir reaya sınıfı üzerine kurulu köhnemiş askerî teknik, Uzun Hasan'ın yenilmesine yol açmıştı ve şah'a da kendi taktiklerini uygulatmak isteyen bozkır soylularına kadar gerilere uzanıyordu.[533] Büyük emirler ise yalnızca ekonomik açıdan değil, siyasal düzlemde de geçiş ölçüde özerklikler. Devleti merkezîleştirmekten söz edilemezdi. Emirlilikler arasında hemence kopabilecek de olsa bazı bağlar vardı. Feodal göçebe soylular, devlet kendilerine ancak çıkar ve üstünlük sağladığı sürece ona bağlı kalmayı tercih ediyorlardı. Hasan, Ardabilli şeyhlerle ittifak kurarak bir kitle tabanı oluşturacağına inanıyor ve soyluları böylece dizginleyebileceğini umuyordu. Ancak II. Mehmed karşısında uğranan ağır yenilgiden sonra birtakım ayaklanmalar baş gösterdi ve kırılan prestiji daha da büyük yaralar aldı. Cüneyd bu durumdan yararlanarak siyasal durumunu güçlendirmesini bilecekti. Cüneyd'in savaşçılar tarikatı iktidarı devralmaya hazırlanıyor, Safevîlerin yıldızı parlamaya başlıyordu.[534]

530 Tarich, s. 16f.

531 Efendiev, C.A., s. 47.

532 *A.g.y.*, s. 28, 34, 36.

533 Petruşevskij, I.P., gosudarstva Azerbaicana v XV veke. Baku 1949, s. 174-189.

534 Efendiev, O.A., s. 49, 51, 70f. Mazzaoui, M.M., The Origins of the Safawids, Şi ism, Süfism, and the Gulât. Freiburger Islamstudien Bd. III., Wiesbaden 1972, s. 74, 77.

Hasan'ın elinde Rumeli gibi kolayca tutuşacak bir fitil yoktu, kısacası kendisini izleyecek ve tahta çıkmasını sağlayacak ya da bir inanç savaşı yoluyla çevresinde toplanacak gazi ve dervişler yoktu. H. S. Baykal gerçi Doğu Anadolu'da da cihat düşüncesinin bir geleneği olduğunu söylüyor, Akkoyunluların 1341-1343 arasında Trabzon Rum İmparatorluğu'na bir gazi ordusu hâlinde baskın verdiklerini belirtiyor. 1348'de Hasan'ın dedelerinden biri olan Tur Ali Bey'in, III. Aleksios'u (1349-1390) anlaşmaya zorlayıp kız kardeşi Maria'yı kaçırdığı ve oğluyla evlendirdiği anlatılıyor.[535] Hasan'ın kendisi de 1458/59 yılında Gürcistan'a gazavat'a çıkmış, kilise ve manastırları yakıp yıkmış, dinsel tören araçlarını yok edip papaz ve rahipleri öldürmüş ve erkek, kadın ve çocukları köleleştirmişti.[536]

Ama bunların hepsi tikel birtakım eylemlerdi, ganimetçi seferleriydi. Düşünülüp taşınılmamış ya da Osmanlıların beylik dönemlerinde yaptıkları türden coşkusuz hareketlerdi. Akkoyunlular için bunlar, kültür bölgelerine karşı düzenlenmiş örgütlü yağma olaylarından başka bir şey değildi. Ortada bir toprak fethi yoktu. Devletin merkez ağırlığının doğuya, İran'a doğru kaymasıyla birlikte çevredeki Hristiyanlara yönelik çıkarlar da çabucak tavsadı. Göçer aşiret reislerinin bütünleşmesi ise gerçeklik kazanmadı. Gerçi Osmanlılar, Anadolu beylerini Rumeli soylularıyla aynı bağımlılık düzeyine indiremediler, ama Avrupa'daki sancaklar onlara öyle mali, materyal ve askerî destekler çıktılar ki Osmanlılar Küçük Asya'daki mülk sahiplerine her zaman diz çöktürebilirlerdi. Balkanlar'da uygulanan dengeli vergi ve ödenti sistemi reayayı yok olmaktan koruyordu.[537] Oysa Uzun Hasan'ın, kanunnamelerde öngörülen düzenlemeleri gerçekleştirecek bir devlet aygıtı yoktu. Öte yanda Timur soyluları ya da sülalesi de, tıpkı Akkoyunlular gibi İran'ı harabeye çevirdi, ülkeye kargaşa, savaş ve açlık getirdi. Akkoyunlular da olduğu gibi burada da asayişsizlik, yağma ve cinayetler hâkimdi, göçerlerin eşkıyalıkları ve her türlüsünden zorbalık söz konusuydu. Şehirler öylesine çöktü ki sonunda sosyal ve ekonomik yozlaşma baskın çıktı.[538]

Mehmed ile Hasan arasında bir kıyaslama yapılacak olursa, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'den beri kaydettiği gelişme vurucu bir bi-

535 Baykal, B.S., Die Rivalität, s. 443f. İmparator III. Alexios, Sümela Manastırı yararına 1364'te düzenlediği bir chrysosbullori'da açıkladığı üzere, devletini göçerlere karşı savunmak açısından rahiplerin duasından çok maddesel araçlara güvendiğini söylüyor: Acta et diplomata V. Wien 1887, s. 276f.

536 Hinz, W., Irans Aufstieg, s. 44f.

537 *A.g.y.*, Das Steuerwesen, s. 185.

538 Aubin, J., Deux sayyids de Bam au XVe siècle. Abhandlungen der geistesund sozialwissenschaftlichen Klasse der Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz Nr. 7, 1956, s. 458, 468, A. 2.

çimde ortaya çıkıyor. Sorunsallar yaratmamış değilse bile, gerilimlerle dolu Anadolu-Rumeli düalizmi, ileri düzeydeki Güneydoğu Avrupa feodalizminin Selçuklu mirası üzerinde katalizör olarak yarattığı etki ve ulemalaşma, işte bütün bunlar genç imparatorluğa göreceli olarak öyle bir istikrar ve dinç bir genişleme kuvveti veriyordu ki, imparatorluk 15. yüzyılda siyasal ve askerî açıdan birinci derecede bir güç durumuna yükseldi. Kuşkusuz bu arada imparatorluğun homojen bir devlet olmadığını, Müslüman ve Hristiyan sülalelerinin yıkıntıları üzerinde oluştuğunu ve muhalif akımlarla daima yüz yüze bulunduğunu unutmamak gerekir. Ve Şia ile Sünna'nın bir aradalığıdır ki 1500'lü yıllara doğru bunalımlara yol açacak ve bu bunalımı ilkin I. Selim zor yoluyla çözmeyi başaracaktır.[539] Üstelik Safevilerin Şii irredantizmi yoluyla bile olsa Anadolu'yu çiğnemeyi, hatta ciddi şekilde tehdit etmeyi bile başaramamış olmaları imparatorluğun iç sağlamlığını ve yüksek tahammül ve direnme gücünü gösteriyor.

539 Beldiceanu-Steinherr, I., Le règne de Selim Ier: Tournant dans la vie politique et religieuse de l'Empire Ottoman. Turcica VI. 1975, s. 34-48.

IX

GERİYE TOPLU BAKIŞ

Türk tarih yazımı Osmanlı İmparatorluğu'nda feodal bir üretim tarzının varlığını ya kuşkuyla karşılıyor ya da feodalizmi merkezîyetçiliğin yokluğuyla özdeş sayıyor.

M. Akdağ, tarih kaynaklarında boyuna karşımıza çıkan ve feodal ilişkileri dıştalayan **raiyyet, raiyyet sahibi, arazi sahibi** gibi terimlere dikkati çekiyor. Sipahinin reaya üzerinde hiçbir yargılama yetki veya hakkı olmadığını, onun devletin içinde sadece vergi-toplayıcısı rolü oynadığını, köylülerin [raiyyetin] hiçbir zaman sahibi* olmadığını, çünkü bunların yalnız ve yalnız padişaha boyun eğdiklerini ileri sürüyor.[1]

Akdağ böylece, devlet ve toplumun şeriat kurallarınca belirlendiği ve bu kuralların damgasını taşıdığını sanan Sünni din bilginlerinin saplandığı tutarsız varsayımı (fiksiyonu) bir bakıma paylaşmış oluyor. Ama "Ortodoksların [Sünnilerin] görüşlerinin olayların gidişini etkilediği yoktu. Ve bu gerçek, İslam toplumunu ve tarihini inceleyen yaklaşımlarımızı yavanlaştırıp basite indirgeyecek muhtemel tehlikeleri sergiliyor."[2]

H. İnalcık bir yanda sipahi ile reaya arasında, öte yanda da efendileri (dominus) ile köylüler (rusticus) arasındaki, örneğin hassa çiftliklerindeki hizmetler ile sahipsiz topraklar (terra indominicata) üzerindeki hizmetler arasındaki ilişkiler düzeyinde mevcut kimi ortak çizgilere ayrıntılara girmeden çekine çekine değiniyor. İnalcık, Osmanlı toplumunun parlak dönemini daha çok merkeziyetçilik kavramı altında ele alıyor[3] ve merkeziyetçiliğin 17. yüzyılda çözülüşünü bu kez feodalleşmeyle eş tutuyor.[4]

---

* [Y.Ö.] Çünkü sahip kelimesi burada gelirleri toplamaktan öte, "köylünün haklarının belirlenme yetkisini ele geçiren veya elinde tutan" anlamına geliyor.

1 Akdağ, M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun, XIII.* 1949, s. 510.

2 Minorsky, V., s. 462.

3 İnalcık, E., *The Ottoman Empire*, s. 8.

4 *A.g.y.*, L'Empire, s. 95.

M. F. Köprülüzâde de merkezîliğin güçsüzlüğünden söz ederken feodalizmi kastediyor, örneğin bu durum Oğuz boylarının canlı geleneğinin etkisi yüzünden Selçuklularda vardı, demek istiyor.[5]

Aynı şekilde I. Beldiceanu-Steinherr de, feodal ve feodalizm gibi kavramlar, bu kavramları bir devlet sistemine tarihsel olarak giydirmek pek çok anlama geldiği için "merkeziyetçilik"te karar kılıyor.[6]

Buna karşılık H. Antoniadis-Bibicou, Osmanlıların **Asya tipi üretim tarzını** Anadolu'dan birlikte getirdiklerine inanıyor ve bu üretim tarzını özel toprak mülkiyetinin olmayışına, devletin toprak varlığı üzerindeki tekeline ve köy cemaatlerinin [veya komünlerin –*Y.Ö.*] varlıklarını sürdürmesine bağlıyor. Bir üretim tarzını köy cemaatleri örneğinde ve Osmanlı'nın yayılma koşulları altında incelemek ve bu tarzın içerdiği gerici çizgileri aydınlatmak mümkündür, diyor, **Asya tipi üretim tarzı** bir geçiş toplumuna denk geliyorsa, bu toplum Bizans'a kıyasla çok daha ilkel kalıyormuş.[7]

S. Divitçioğlu, mülkiyet biçimi, üretim biçimi, köy ile kent arasındaki işbölümü, devlet angaryası ve sınıf ilişkilerini ele alarak Osmanlılarda **Asya tipi üretim tarzı** paralelinde bir ekonomik model tasarımlıyor. Tımar sistemini **mirî** arazi gerçeğinden türetirken sipahileri düz devlet görevlisi hâline sokuyor, köylü bir egemen sınıf tarafından **kolektif** olarak sömürülüyordu diyor, devlet ise klasik Doğu'ya özgü despotluk ile demokrasi arasında gidip geliyordu. Bu koşullar, kapalı bir sistem söz konusu olduğu sürece işlevini sürdürmüştü. 16. yüzyıldan başlayarak bu kapalı sistem, kendi tabanını parçalayacak olan kulların doğrultusunda "açık" hale geldi.[8]

Divitçioğlu tek tek bazı ilginç gözlemlerde bulunuyor, ama Osmanlıların Selçuklulardan miras edinmiş olması gereken Asya tipi üretim tarzından tam olarak ne anladığını tanımlamıyor.

Asya tipi özel bir üretim tarzına ilişkin teorinin ateşli savunucusu olan U. Chesneaux bu teoriyi köy cemaatlerine bağlıyor. Şöyle ki [101 –*Y.Ö.*]; bu cemaatlerde tarım ve zanaat birbirlerinden henüz kopmuş değildir ve despot niteliğindeki kamu otoritesine doğrudan boyun eğerler. **Despot** aynı zamanda kolektif bir angaryayı örgütlemekte ve toplumun yeniden üretimini kollamaktadır. Bu koşullar köle kâhyalığından veya köleci düzenden açıkça farklıdır. Gerçi **stagnasyon** [üretimin tıkanması] bir eğilim şeklinde kendi-

5 Köprülü, M.F., Le féodalisme, s. 348.

6 Beldiceanu-Steinherr, I., in: RI XXXV, 1968, s. 255. Bu kitabın 1. baskısının eleştirel tartışması.

7 Antoniadis-Bibicou, H., Byzance et le mode de production asiatique. La Pensée, 129, 1966, s. 71f.

8 Divitçioğlu, s. 43 ? 59.

ni gösterir, ama ekonomik bir yasa olarak değil. O bakımdan [Godelier'nin tahmin ettiği gibi] feodalizme geçiş imkânı daima vardır.[9]

M. Godellier de stagnasyon doğrultusunda için için bir eğilimin söz konusu olabileceğini kabul etmiyor ve Doğu despotluğunu göreceli bir despotluk sayıyor. Asya tipi üretim tarzında, ilkel komünizme oranla, bir stagnasyon olmadığını, tam tersine* üretici güçlerin gelişmesi açısından korkunç bir ilerleme olduğunu belirtiyor, "üretimde eski imececi veya cemaatçi biçimlere dayalı olarak ulaşılan bir ilerleme".[10]**

Asya tipi üretim tarzı çerçevesinde yıllardan beri büyük bir yoğunlukla yürütülen tartışmalara karşı çıkan N.F. Kolesnizki, böyle bir tarzın ne tarih genelinde ne de herhangi bir bölgede var olduğunu söylüyor. İlkel toplum, kölecilik ve feodalizmin özgül çizgileri hep somut koşullarda vardı, diyor.[11] Bu düşüncelere B. F. Porşnev hiç sakınca koymadan katılıyor.[12]

K. Marx, *Grundrisse*'de (Ekonomi Politiğin Eleştirisi'nin Ana Taslağı'nda, 1857/58) üreticinin kendi çalışma koşulları üzerindeki mülkiyetinden koparılışını, bu kopuş ilkin tamamıyla kapitalizmde nasıl gerçekleşti ise hep o şekliyle araştırmaktadır. Burada toprak mülkiyetinin çeşitli şekillerini, bu arada Asya'daki şekilleri de ele alıyor. Bu son şekil çerçevesinde, köylülerin sınıflı topluma geçilmeden önce toprakta hiçbir özel mülkiyete ulaşmadıkları görülüyor. Mülkiyet sahibi, cemaatin kendisidir ve öyle bir "töz [değişmeyen, mutlak nitelik] rolünü oynuyor ki bireyler bu tözün sadece rastlantısal belirtileri ya da doğadan gelme öğeleridir."[13] "Bütün bu cemaatler veya imece sistemleri üzerinde yer alan, ama birleştirici kamu veya bütün,"[14] artı-ürünü sahiplenen despotun kendisinde gerçekliğine kavuşuyor. Artı-emeğin bir bölümü "sonunda kişi olarak ortaya çıkar görünen yüce ortaklığa" aittir ve bu artı-emeğin ağırlığı, kendini hem haraçta hem de kamuyu veya birleşmişliği yücelten imece çalışmalarda hissettiriyor. Birey "kendisine ayrılan tarla hissesi veya payı üzerinde ailesiyle birlikte bağımsız olarak çalışabilirdi... Örneğin Slav cemaatlerinde, Romenlerde...

---

9 Chesneaux, U., Le mode de production asiatique: une nouvelle étape de la discussion. Eirene III, Praha 1964, s. 141, 143f.

[Y.Ö.] M. Godelier, stagnasyonu ATÜT için mümkün tek evrim biçimi olarak görür, bkz. ATÜT Kavramı, Özgün Yayın, 1974, s. 93.

10 Godelier, M., La pensée de Marx et d'Engels aujourd'hui et les recherches de demain. La Pensée 143, 1969, s. 114f.

[Y.Ö.] Godelier, ayrıca ATÜT'ün belirli feodal biçimlere doğru evrime uğradığını varsayıyor.

11 Kolesnizhi, N.F., Typisches und Spezifisches in den frühen Klassengellschaften. Sowjetwissenschaft, gesellschaftswissenschaftl. Beiträge 1. 1967, s. 72.

12 Porsnev, B.F., s. 40f.

13 Marx, K., Grundrisse, s. 378.

14 *A.g.e.*, s. 376.

ya da kamusal birleşmişlik, **imece çalışmayı** da (Gemeinschaftlichkeit in der Arbeit) içine alabilir ki bu, Meksika'da, Peru'da, özellikle eski Keltlerde, kimi Hint boylarında olduğu gibi biçimsel bir sistem hâlini alabiliyor."[15] Doğu despotluklarında tam bir mülkiyetsizliğin söz konusu olduğu şeklindeki bir saplantı (fiksiyon) hukuksal düzeyde ortaya çıktı[16] [102 –*Y.Ö.*]. Ve Marx devam ediyor: Asya tarzında, bireyin mülkiyeti (Eigentum) [103 –*Y.Ö.*] yoktu, sadece sahipliği [nesneyi kullanım amacıyla işgal veya elinde bulundurma ilişkisi] (Besitz) vardı; gerçek mülkiyet sahibi cemaatti. Kısaca **mülkiyet** toprak üzerinde sadece **ortaklaşa mülkiyet** anlamına geliyordu."[17]

Bu düşünceyi yakalayan F. Engels şöyle yazıyordu: "Cemaat ya da devletin toprağın maliki (mülkiyet sahibi) olduğu tüm Doğu'da halkın dilinde toprak maliki (beyi, âmiri, hükümdarı) diye bir kelime de yoktur."[18] Ve şu önemli kısıtlamayı getiriyor Engels: "İlkin Türklerdir ki fethettikleri topraklara toprak malikliğine (efendi, bey) dayalı bir feodalizm getirdiler"[19] [104 –*Y.Ö.*].

Varsayımlarında Marx ve Engels'e gönderme yapan, ama bunları bu klasiklere dayandırmayan[20] Divitçioğlu söz konusu alıntıyı görmezlikten geliyor. Marx'ın yazdığı iki gazete makalesinde Osmanlılar feodal bir gelişmeden yola çıktığını belli ki fark etmiyor.

1853'te *New York Daily Tribune*'da Marx şunları yazdı: "Türk, yaşadığı yerin koşullarına göre işçi olur, çiftçi olur, küçük toprakların kiracısı, tüccar ve feodal çiftlik sahibi olur, feodalizmin en alt ve en barbar aşamasında... (boşluk bıraktım –*E.W.*) sivil görevli ya da asker."[21] Türk feodalizminin askerî yönünü Engels, "Türk Sorunu" adlı ve 18.4.1853 tarihli bir makalesinde şöyle belirtiyor: "Devlet ve asker gücü açısından tekel kuramamış olsalardı kısa sürede yok olup giderlerdi."[22]

Feodalizmin bu savaşçı karakteri feodalizmin içine inşa edilen kul sistemiyle bağlantılı olarak hareket ediyordu. Ama Cv. Georgieva bu sistemde kendi "katıksız" niteliğini yitiren feodal tabandan gelen tehdidi görüyor. Böyle bir şeyi kabul edecek olursak o zaman Osmanlı Sultanlığı'nı Moğol İmparatorluğu'yla aynı basamağa oturtmuş oluruz. Çünkü IP. Petruşevski'ye

15 *A.g.e.*, s. 377.

16 *A.g.e.*, s. 377.

17 *A.g.e.*, s. 383.

18 Engels, F., Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. Werke. Bd. 20. Berlin 1962, s. 163.

19 *A.g.e.*, s. 164.

20 Divitgioglu, S. s. 58.

21 Marx, K./Engels, F., Werke, Bd. 9, Berlin 1960, s. 8.

22 *A.g.e.*, s. 27.

göre, Moğollarda binlerce zanaatçı köleleştirilmişti, kentlerdeki üretim ilişkileri köleciliğe dayanıyordu ve bu yüzdendir ki feodal yapının bağrında bir köle kâhyalığı sistemi yerleşmiştir.[23]

Önce, "Feodal tabanın katıksızlığı nedir?" sorusuna değinelim. On yıl oluyor, kölecilik ve feodalizm konulu bir tartışmada J. V. Kaçanovski, mülkiyet biçimi açısından hiçbir sosyal-ekonomik tip feodal mülkiyet biçiminde olduğu kadar çok variyantlara ve hukuksal kılıflara sahip değildir, diye vurguluyordu.[24] E. Müller-Mertens de benzer iddialar getirmektedir: "Feodal toplumda rastlanabilecek kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin hiçbir zaman hepsi birden feodal nitelikli değildir. Ve köylüler yalnızca feodal toprak mülkiyetine dayanarak sömürülmüş de değildirler. ... Öteki sömürü biçimleri denince, bunları şöyle belirtebiliriz: **Kilise öşürü, kamu hizmetleri, ödenti ve vergileri, kilise cezaları, mahkeme ve prenslik harçları** vb. Kapitalizm öncesi öteki üretim ilişkilerine gelince, önce **serbest köylülerin toprak mülklerini, sonra köleler, bilvesile topraksız ve serbest olmayan kadın-erkek uşakları, ayrıca çeşitli derecelerde korunmaya mazhar yarı serbest köylüleri** sayabiliriz. Bütün bunlar gösteriyor ki feodal toplumda bile 'katıksız' bir taban yoktu. Toplumsal oluşumu belirleyenler ve öteki tüm üretim ve sömürü ilişkilerine egemen olanlar feodallerdi."[25]

Avrupa koşullarına göre ileri sürülen bu düşünceler aşağı yukarı Osmanlı modeline de uygun düşüyor, çünkü Osmanlı paradigması tüm özgül durumlara rağmen feodal bir üretim ve toplum tipini belirleyen karakteristikleri gösteriyor: **Küçük köylü ekonomisinin yaygınlığı, tarımın zanaate ve kırsal kesimin kentlere hâkimiyeti, azınlığın toprak tekeli, egemen sınıfın köylülerin artı-ürününü ekonomik ve ekonomi dışı zorlamalarla sahiplenmesi.**[26]

Toprak üzerinde devletin mutlak bir tekeli, Divitçioğlu'nun sandığının tersine Osmanlılarda hiçbir zaman olmadı. Mülk sahipleri bu tekeli daha toprak fetihleri zamanında deldiler.[27] Osmanlı yoldaşları, akıncı komutanları kendi vakıf ve mülklerinde, gerek bağış gerekse gasp yoluyla genişleyen özel mülkiyetlerini yarattılar. V. Mutafçieva bu topraklarda üstelik **feodal sömürü** ilişkilerinin 15. yüzyılda gelişmiş bile olduğunu, buna karşılık tımarların ise merkezî otoritenin **anti-feodal aletleri** olarak rol oynadığını belirtiyor. II. Mehmed'in kanunnamelerinin, Sapierlerin ve Burgundların [12. yüzyıl başları] eski barbar hukukunu andırdığını ve tımarlardaki er-

23 Petruşevskij, I.P., Pokhod mongolskih voysk v srednuyu Azii 1219-1224, Moskova, 1970, s. 125.

24 Kaçanovskij, Ju. V'., O ponyatiyah rabstvo i feodaliziy. Voprosi istorii 6, 1967, s. 131.

25 Müller-Mertens, E., s. 554.

26 Forsnev, B.F., s. 24, 29, 41, 66.

27 Divitçioğlu, S. s. 43.

ken-feodal ilişkileri yansıttığını ileri sürüyor.[28] "Eğer XV. yüzyılda karakteristik olan bir şey varsa bu, Osmanlı tarımsal yapısının gelişme sürecinde şu iki ana eğilimin birbirleriyle çapraza girmesidir, yani bu dönemde toprağın **kayıtsız şartsız sahipliği** tımarlar karşısında gerilerken bu sahiplik tarzı sonraları XVI. yüzyılın ikinci yarısında bu kez kayıtsız şartsız yeni bir çeşit toprak sahipliğinin saldırısına uğrayacaktır."[29]

Peki, ama "erken-feodal" derken neyi kastediyor Mutafçieva? Sipahiye tahsis edilen "devlet köylüleri", ona ürün-rant ve para-rant ödüyorlardı ve bunların bir bölümü de hazineye akıyordu. 15. yüzyıl başlarında, sipahilerin tımarlarda hassa çiftliği denen kendi bölümlerini genişletme çabaları açıkça belli oluyordu, amaç toprak egemenliği oluşturmaktı. O nedenle, Divitçioğlu'nun tımar sipahilerinin reaya üzerinde ekonomik ve hukuksal hiçbir karar verme serbestisinin (otonomi) olmadığını söylemesi gerçeklere uygun düşmüyor,[30] çünkü "kılıç çiftliği" denen toprakta bu iki serbestiyi birden fiilî olarak kullanıyordu.

Üretim tarzı ve üretim ilişkilerinin **vakıf, mülk** ve **has** arazilerindeki tarz ve ilişkilerden farkı yoktu. **Mirî arazide** ise gerçek anlamıyla bir **tarım köleliği** söz konusu değildi, çünkü **ortakçılar** bir kuşak sonra **reaya**ya dönüşüyordu. Evlerdeki kölelik [uşaklık] üretim kesimini kapsamıyordu. **Köleleştirme** Moğollardaki boyutlara ulaşmadı ve kentlerdeki üretim ilişkileri de kölecilik düzeyine düşmedi. **Kul** sistemi gerçi toplumun siyasal yapısını etkiliyordu,[31] ama üretim kesimini değil.

Evkaf, **emlak** ve **mirî arazi** (has, tımar) mülkiyet kategorileri olarak birbirinden farklıydı, ama bu kategoriler mülk doğrultusunda gelişiyor, burada gelişmiş Balkan feodalizmi katalizör rolünü oynuyordu. II. Mehmed'den II. Süleyman'a kadar kuşkusuz Türk feodalizminin parlak dönemi olarak söz edilebilir.[32]

Askerî sistem tımarlara dayanıyordu, asker devletin ileri gelen temsilcisi sayılıyor, Türk feodalizminin katı savaşçı karakteristiği buradan kaynaklanıyordu. Bu feodalizmi Güneydoğu ve Batı Avrupa'daki benzerlerinden açıkça ayıran özellik de buydu. Selçuklu mirasının alıp yürüdüğü gelişme, kökeninde sahibinin **divani** bölümünü kullandığı **malikâne divanî sisteminden gelen tımar sisteminde** [105 –*Y.Ö.*] ortaya çıkmıyor sadece. Osmanlı sipahisi, haraç, **ispençe** ve **avarazı** dışarıda tutarsak, tüm rant ve vergileri

28 Mutafçieva, V.P.-Dimitrov. St., Agrarverhältnisse, s. 694.

29 *A.g.y.*, s. 698

30 Divitçioğlu, S. s. 44.

31 W. I. Rasin, siyasal ilişkilerin tümünü toplumun siyasal yapısı olarak niteliyor. Die politisehen Kategorien des historisehen Materialismus. Deutsche Zschr. f. Philosophie 24, 1976, s. 954.

32 Cvetkova, B. Prinos, V., s. 72, 115.

kendisi topluyordu. Başka bir deyişle, sipahi ömür boyu savaş hizmetlerine karşılık kendi tımarından faydalanma hakkına sahipti.[33] Reayanın karşısına o **sahip** olarak çıkıyor, doğrudan egemen ve sömürücü rolünü oynuyordu. Divitçioğlu'nun ileri sürdüğü gibi sömürü, bir sınıfın başka bir sınıfı sömürüsü şeklinde **kolektif** değil,[34] bir bey'in kendi köylülerini sömürüsü şeklinde bireyseldi [106 –*Y.Ö.*].

Osmanlıların geniş bölgelere yayılmakta oluşu, Türkmen göçerleri de toprak fethi yolunda koşturuyor ve bu fetihler veya toprak açma eylemi Rumeli'de sadece egemenleşme şeklinde değil, kolonileşme biçiminde de gerçekleşiyordu. Osmanlı hanedanı, fetih hevesli veya gönüllüsü tüm güçler **çoban, gazi, köylü, derviş** hepsini harekete geçiriyordu. [107 –*Y.Ö.*]

Yeni hanedanın ve onun torunlarının, egemenlik bölgesini içe ve dışa karşı istikrara kavuşturmak için kısa zamanda bir devlet aygıtı yaratma gereği doğdu. Yüksek İslam geleneğini koruyan ulemanın işbaşına çağırılması, tarihsel hiçbir perspektifle yetinecek gibi olmayan katıksız bir gaziler devletinin oluşmasına set çekti. Ama gaziler, boy savaşçıları, yaya ve müsellemler –ki gazilik eylemini Bizans Anadolu ve Rumeli'sine karşı onlar yürütmüşlerdi– ağır bastı ve böylece onların haraççı ve yağmacılık ideolojisi ile ulemanın devlet anlayışı (ideolojisi) arasında gerilim yüklü bir dualizm doğdu. Askerî demokrasi ile merkezîleşmeye yönelik feodal sınıf egemenliği arasındaki mücadele işte bu iki ideolojinin arkasında hüküm sürüyordu.

Gerçi kâfirlere boyun eğdirmeyi ulema da onaylıyor ve haklı görüyordu, ama köleleştirilme ya da zorla İslamlaştırılmalarına karşı çıkıyorlardı. Konya Sultanlığı'nda olduğu gibi, kâfirler ödentilere ve vergiye bağlanmalıydılar, inançlarına dokunulmamalı ve huzur içinde çalışabilmeliydiler.

Bunlara şu azgın göçerleri, düpedüz gazileri dizginleme çabasını da eklemek gerekir. Onlar fetihçi bir devleti kurarken Sultan'ın iradesine boyun eğeceklerdi. F. Engels'e göre, devlet toplumun belirli bir gelişme aşamasındaki ürünüdür, "Toplumun kendisiyle çözülmez bir çelişkiye düştüğünün, üstesinden gelmeyi başaramadığı uzlaşmaz karşıtlara parçalandığının itirafı ve ikrarıdır. İşte bu karşıtların, ekonomik çıkarları yüzünden birbirleriyle çatışan sınıfların, birbirlerini ve toplumu sonuçsuz bir mücadele içinde yiyip bitirmemeleri için toplumun güya üstünde yer alan bir güce ihtiyaç doğmuştur. Bu güç çatışmayı frenleyip 'düzen'in sınırları içinde tutacaktır. Ve toplumun bağrından çıkan, ama onun üstüne oturan, üstelik topluma gitgide yabancı düşen bu güç devlettir."[35]

33 Beldiceanu-Steinherr, I., Fiscalite, s. 27-lf.

34 Divitçioğlu, S. s. 48.

35 Engels, F., *Der Ursprung*, s. 165.

E. Engelberg, Engels'in bu konudaki bir dizi söylemini sergiledikten sonra şu kanıya varıyor: **Devletin oluşmasında iki ana biçim vardır:** Birincisi, Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde çözümlediği biçimdir, yani **devlet köy cemaatlerinin iç dinamiğinden kaynaklanmaktadır.** İkinci biçim ise, **despotluğa giden yoldur,*** çünkü toprak üzerinde **özel mülkiyet** henüz Asya örneğinde olduğu gibi oluşmamıştır[36] [108 –*Y.Ö.*].

Bu düşünceleri bizim konumuza aktarırsak deriz ki, fetihler sırasında göçer toplulukları ve köy topluluklarında **toprak sahipliği** [işgal ve kullanımcılığı] açısından meydana gelen **farklılaşmalar** ilk süreci başlattı ve bu süreç ulema tarafından da destek gördü. Osman, Orhan ve I. Murad bu süreçte düpedüz gazi birliklerinin, otlak arayan Türkmen ve beylerin önderleri olarak rol oynadılar. Öte yanda toprak birikimi [109 –*Y.Ö.*] yoluyla **mirî** fon oluşturumu ise I. Bayezid zamanında despotluk dönemini başlattı, çünkü Sultan kendi boy ve tabakasındaki yoldaşlarının *primus inter pares* olma hayallerini biraz hoyratça da olsa yıkıyor, bir bakıma "demokratik" sayılan bir safhayı kapatıp "despotluk" safhasını açıyordu ve bu safha artık devlet toprakları üzerinde yükseliyordu. E. Engelberg yapının diyalektiğine olduğu kadar gelişmenin de diyalektiğine dikkat etmek gerektiğine işaret ediyor. Gelişmenin dinamiğine bakarsak, despotluğun toplumlar için sadece bir üstyapı olmayıp aynı zamanda üretim ve sınıf ilişkilerinin tabanına da sızdığını söylüyor.[37]

Karl Marx'a gönderme yapan Engelberg despotluğu ATÜT ile aynı bağlama getiriyor, ama burada **feodalizme doğru eğilim hâlinde bir geçişi** kabul etmeye hazırdır. Ancak "Asya" tipi ilk sınıflı toplumun ya da oluşumun Bayezid zamanında ikinci bir sınıflı oluşuma dönüşmesi değildir tartışma konusu, ama konu Rumeli ve Anadolu'daki sömürü ilişkileri temelinde yürüyen merkezîleşme olayıdır. "Asya tipi", Doğu'nun öteki Orta Çağ ülkelerinde olduğu gibi burada da nitelikten çok nicelik düzeyinde yer alıyor. O bakımdan ben de, özel türden bir ATÜT tezini savunmak için, I. Ja Zlatkin gibi, bir neden göremiyorum.[38]

I. Bayezid Anadolu Beylikleri ve boy savaşçılarının direnişi karşısında başarısızlığa uğramış, despotluğu değil, ama otokratik yönetimi Ankara'da kayalara bindirip parçalanmıştı. Bunu izleyen devlet bunalımı merkezîleşmeyi geciktiriyor, Anadolu'nun tutucu güçlerini yeniden et-

---

* [*Y.Ö.*] Ve ATÜT despotluğundan yola çıkan evrim, Godelier'ye göre sınıflı topluma geçmek için, Batı'nın evrim yolundan daha sık rastlanan bir yoldur.

36 Engelberg, E., Toplumsal formasyonlarının birbirini art arda izleme sorunları. ZfG. XXII 1974, s. 165.

37 *A.g.y.*, s. 167

38 Zlatkin, I. Ja., Obşie zakonomerrıosti pazvyitiya... AHCCCP. Moskova, 1966, s. 230, 232.

kinleştiriyor ve anti-feodal halk isyanlarına kışkırtıyordu ki bu isyanlarda, erken-Orta Çağ'ın "putperest" reaksiyonlarıyla bir paralellik vardı. Bu ayaklanmalar, olağanüstü bir filozof, devlet adamı ve reformcuya, yenenler ve yenilenlerin aynı devletin içinde eşit haklarla birlikte yaşama olanaklarını yaymak ve denemek fırsatını veriyordu. Dünyayı maddesel bir bütünlük olarak kavrayan ve bu bütünlüğün, bir doğa yasası uyarınca ve **Bâtınilik ile deneyim ötesi** arasındaki ikiliği kaldıran bir temel nitelik tarafından yönetildiğini savunan felsefesini, öğrenci ve yandaşlarına dinsel bir hümanizma olarak sunuyordu ve bu hümanizma, düşünceye dalmayı ve temaşayı değil, mücadeleci eylemi gerektiriyordu. Ayaklanmalar, **Bedreddin** çizgisindeki reform denemelerinden **Börklüce Mustafa**'nın eşitlikçi deneyleriyle dolu ihtilalci hareketlerine kadar uzandı durdu. Pir'e katılan sipahi, yaya, Yörük, akıncı tabakaları boyun eğdirilmiş halkla uzlaşmak istemiyorlardı, böyle olunca kendi devlet fikrini gerçekleştirmek Pir'e nasip olmadı! Gerçekten de Pir bu tabakaların çıkarlarına karşı çıkıyordu, çünkü onlar imparatorluğun yayılma harekâtında yer alıyorlar, sömürü, yağma ve haraççılığa katılıyorlardı. Onların bütün derdi, boyun eğdirilenlerin ürettikleri artı-ürünün "adilane" paylaştırımı, savaş ve devlet yönetiminin "demokratikleştirilmesi"ydi. Bedreddin'in, imparatorluğun içeride sosyal, etnik ve dinsel düzlemde istikrara kavuşturulması yararına sona erdirmek istediği sürekli gazi eylemciliği her şeyden önce sipahilerin bayraklarına işlenmişti. Çünkü bu eylemcilik (gazavat) onlara bereket yağdırıyor, kazanç ve yükselme olanakları sağlıyor, ekonomik güçlerini artırmaya fırsat veriyordu. I. Mehmed'in **daim muzaffer** kalmasının nedeni buydu. Yüksek İslam'ın devlet fikri zafere onunla ulaşıyordu. Yalnız sipahiler değil, yeniçeri ve ulema da onun hizmetindeydi. Sultan'ın hizmetinde gelişen ve Rumeli'de yepyeni bir atılım gösteren sürekli yayılma iradesi kendini sipahilik ve yeniçerilikte ortaya koyuyor, maddesel gücünü orada kanıtlıyordu.

Anadolu'da ise geçmiş, sultanların önüne duramadan engeller çıkarıyordu. Bu engeller "öylesine yedi canlı ve inatçı"ydılar ki, II. Mehmed'in gücü bile bunları saf dışı etmeye yetmemişti.

Anadolu-Rumeli dualizmi yalnız kültürel, etnik ve dinsel değil, genelde sosyal temellere dayanıyordu. Küçük Asya'nın soy ve boy hukukuna uzanan tasarım dünyası, Konya Sultanlığı'nın çöküşünden sonra bir Rönesans yaşamış ve şimdi merkezîleşmiş feodal monarşiyle cephe cepheye gelmişti. Bu monarşi, bütün askerî ve yönetsel işlevleri askerî sınıfın ellerine teslim ediyordu. İmparatorluğun ağırlık merkezi I. Bayezid'dan başlayarak kesin sonuçlu olarak doğudan batıya, Küçük Asya'dan Güneydoğu Avrupa'ya kaydı. 1402'de [Ankara Savaşı] Sultan'ın yanında birlikte direnenler yalnız yeni-

çeriler ve Sırp zırhlı süvarileriydi. Fatih'in Asya'daki hasmı Uzun Hasan'ı 1473 ve 1475'te yere savuranlar da Anadolu değil, Rumeli birlikleriydi. Karamanlılar imparatorluğun düşmanından yana yer almışlardı.

Türk devlet fikri böylece Osmanlı Hanedanı'nın doğduğu topraklarda değil Avrupa'da gerçekleşti. Daha I. Murad devletin merkezini Edirne'ye kaydırıyor ve II. Mehmed ise uzun zamandır yaşanan bir düşü Bizans imparatorluk merkezini almakla gerçekleştiriyordu. Bütün bu süreç boyunca gözden uzak tutulmaması gereken gerçek, sultanları ünlü metropollere doğru çeken şeyin bu kentlerin sadece görkemi değil, karşılaştıkları ekonomik ihtiyaçları olduğudur. İmparatorluk varlığının temellerini güvenceye alan Hristiyan reayasiydi. Ganimet ve haraç egemen sınıfı doyuramayacak kadar düşük kapsamlıydı. Savaşlar çoğu kez getirdiğinden çok fazlasını götürüyordu. Askerî operasyonlar ekonomi üzerinde yük oluşturuyordu. Gerçi savaşmak feodalizmin özünde yatıyordu, ama N. Filipoviç'e göre, "üretimin ters yüzünü" oluşturuyordu, çünkü bu savaşlarda sahneye hem parçalayıcı kuvvetler hem de savunmacı direnme güçleri çıkıyordu.[39] Ama bu durum Osmanlılarda toplumsal sistemin askerîleştirilmesine yol açtı, Filipoviç'in üretim düzleminde sözünü ettiği restoratif öğeler de bu yüzden tam etkili olamadılar.

S. Divitçioğlu işin bu yanını tamamıyla gözden kaçırıyor. Egemen sınıfın lüks eşya tutkusu yüzünden ganimet ve yağmacılık seferlerinden elde erilen servetlerin uzak mesafe ticaretine aktığını sanıyor. Peki, yayılma süratine paralel olarak kurulan "savaş sanayisi"ni kimler finanse ediyordu?[40]

Latin güçlerinin Türk saldırılarına karşı durması kısa sürede fetih karakterine dönüştü, çünkü bu harekât üsleri, kolonileri ve tüccar çıkarlarını savunma amacıyla yapılıyordu. Arada ezilenler ise Balkan halkları oluyordu. İnsan kayıpları önemli değil. Ayrıca, veba salgınları da derin yaralar açıyordu. Georgios Sphrantez'in bildirdiğine göre, 1466'da İstanbul, Edirne, Gelibolu ve komşu bölgelerde vebanın değil bin, onbinlerce can aldığı söyleniyordu.[41]

1456, 1457, 1459, 1464-68 ve 1481 yıllarındaki salgınlar Dubrovnik yöresini kasıp kavurmuştu.[42] Bu salgınlar daha çok yazları can alıyor, kışları tavsıyordu. En büyük tehdit altında kalan kentler İstanbul, Edirne, Sofya ve Selanik'ti. Salgın gerçi kırsal kesimde kronik bir hal almıştı, ama öylesine kasıp kavurmuyordu.[43] Durum özellikle askerî yollar üzerinde ciddiliğini

39 Filipoviç, N., Pogled, s. 123.

40 Divitçioğlu, S., s. 51.

41 Sphrantzes, IV. 22. s. 420.

42 Boziç, I., s. 255, A. 33.

43 Krekiç, B., Pestes, s. 594, A. 4, s. 595.

korudu. Sırbistan'ın fethinden sonra Türk ordusu vebayı Niş'ten Belgrad'a, Zadur'dan Karadağ'a ve Saraybosna'dan Mostar'a taşıdı. Askerî harekât paralelindeki bu tür olaylardan insanlar yağma ve baskılara oranla çok daha fazla ürker oldular.[44] 1348 yılının uzak mesafe tüccarları gibi askerler de vebayı 100 yıl boyunca taşıyıp durdular.

Askerî hareketlerin sınır bölgelerinde yarattığı sonuçlar bu bağlamda anılmaya değer. Bu hareketlerin Kuzey Sırbistan ve Kuzey Bosna'da yol açtığı yıkım tüm ekonomik yaşamı felce uğrattı. Halktan öldürülmeyip de sağ kalanlar ya kaçtılar ya da sürgün edildiler. Tarlaları otlar bürüdü ya da çoraklaştı. 15. yüzyıl ikinci yarısında Bosna sancağında 406 köy boşalmış ve 149 çiftlik harap olmuş durumdaydı. 1479 ile 1483 yılları arasında Sırbistan sınırı yakınlarından Macaristan'a geçenlerin sayısı 200.000 kişiyi buluyordu. Tarla ekiminin yerini hayvancılık aldı, Ulahar ise kımız (?) üretmeye başladılar.[45]

Nüfus sayısındaki azalma üretimin gerilemesiyle sonuçlanıyordu, çünkü özellikle 1340 ile 1450 yılları arasındaki güvensizlik ortamı nedeniyle herhangi biyolojik bir canlanma Avrupa'da olduğundan çok daha yavaştı.

Aynaroz rahibi İsa'ya 1371 Çernomen muharebesinden sonra tüm Makedonya'yı kasıp kavuran açlığı bütün gerçekliğiyle anlatır. Yenilen Sırp ordusunun kalıntıları bitkin düşüp yol kenarlarında ve ormanlarda yok olup gitmişti. "Öylesine bir açlık hüküm sürüyordu ki, dünya yaratıldığından beri kimse ne benzerini görmüş ne de kimsenin İsa'ya yakaracak dermanı kalmıştı." Köy ve mezralarda perişan düşen insanların, üzerlerine saldıran kurtlara karşı ellerini kaldıracak mecalleri kalmamıştı. Hayvan leşleri açıkta yatan insan cesetlerinin yanı başında uzanıyordu.[46]

Aynı dönemde Batı Avrupa da savaşlar, açlık, veba salgınları ve hasat bozgunlarıyla inliyordu. Bu felaketler az can almadı, kırsal kesimin nüfus tablosunu altüst etti.[47] Bununla birlikte feodal üretim tarzı sonuna yaklaşıyordu. Sömürü bir yönüyle nesnelleşiyor, **para-ranta** doğru kitle hâlinde bir geçiş dönemi başlıyordu. Para-rant "feodal formasyonun ileriye doğru ayrı bir gelişme biçimiyle sadece bağdaşmakla kalmıyor", aynı zamanda bu formasyonu ilkin belirli bir aşamada mümkün kılıyordu.[48]

---

44 Katiç, V., O merama za suzbiyane epidemiya ... İstorski Zapyiski XI, Cetinye 1958, s. 65.

45 Krekiç, B., Pestes, s. 595; Vasiç, Türk savaşlarının Sırbistan ve Bosna'daki (1480-1536) Osmanlı sınır bölgelerinde ekonomiye etkileri, bkz. Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Die Vorträge des 1. internationale Grazer Symposions zur Wirtschaftsund Sozialgeschichte Südosteuropas. Hrsg. von O. Pickl. Grazer Forschungen zur Wirtschaftsund Sozialgescchichte, 1. Bd., Graz 1971, s. 309f.

46 Ivanov, /., Nr. VII, s. 54f.

47 Heers, J., L'Occident, s. 86-104.

48 Barg, U.A., s. 76, 80f.

Para-rantın Rumeli'de başı çeken bir rant biçimi hâline gelmediğini, olan olsa **ürün-rant** ile eş düzeye ulaştığını vurgulamıştık. Mevcut pazar bağlantılarını ise abartmamak gerek. S.D. Skazkin 14. ve 15. yüzyıl Fransa'sı, İngiltere ve İtalya'sında kent ile kır kesimi arasındaki meta-para ilişkilerini gözlemledikten sonra şu sonuca varıyor: "Kentlerin ve kent zanaatlarının gelişmesi kent ile kır arasındaki mübadeleyi kaçınılmaz kılıyordu. Ancak bu mübadelenin her yerde aynı yoğunlukta geliştiği kesinlikle söylenemez, o nedenle tarımın da her yerde aynı şekilde etkilendiği iddia edilemez. Genelde kentle kır arasındaki mübadele kentin en yakın çevresinin boyutlarını aşmıyordu."[49]

Sırbistan'da, Bosna, Bulgaristan ve Yunanistan'da meta-para ilişkileri Skazkin tarafından belirtilen düzeyde sınırlı kaldı. S. Divitçioğlu, Türkiye'deki büyük ticaret merkezlerinin artı-ürünün doğrudan doğruya akıp boşaldığı noktalarda değil, meta ve paraya dönüştüğü noktalarda yer aldığını doğruluyor. Elde edilen gelirler ise askeriyenin ve memurların ellerinde yoğunluk kazanıyordu. İç ve dış ticaret tamamıyla askerî sınıfın ihtiyaçlarına yönelikti. Bu sınıfın yarattığı talep, zanaat üretiminin hacmini de belirliyordu. [O nedenle] Bütün iktisadi mekanizmayı üretim değil, tüketim düzenliyordu [110 –*Y.Ö.*].

Madencilik alanında da yönlendirici bir ilkeden söz edilemez. 16. yüzyıl Almanya'sında olduğu gibi, kent kökenli memurlara dayalı merkezî bir devlet yönetimi geliştirilmiş değildir. Egemenler arasında yatırım sermayesini sağlayacak bir bankerler grubu da oluşmamıştır. Maden işletmeciliği böylece köhnemiş düzenlemeler çerçevesinde, kuşkulu kiralama anlaşmalarıyla ve yağmacı zihniyetiyle yürütülmüştür. Ocak işletmeciliği, izabecilik, dökümcülük ve zanaatçılık arasında kentsoylu işletmeciliğin ara basamakları gelişmemiştir. Böylece kent ile kır kesimi arasındaki ülkenin ekonomik ağırlığını sanayi sektörüne yöneltip yükseltecek işbölümüne dayalı bir üretim biçimi ortaya çıkmamıştır.[50]

Yerel ticarette kent ile kır arasında ürün mübadelesi egemendi. Para karşılığı mübadele reayanın vergisini karşılamasına yarıyor, özellikle ispençeyi denk getiriyordu. Meta üretiminin yeri kentti, para değer ölçeği olarak dolaşım yapıyordu. Ama kent ile kır arasında bir bütünlük yoktu, kentler "gerçek ekonomik yapılanmayı tomurcuklandıracak durumda değildiler,"[51]

49 Skazkin, S.D., Der Bauer in Westeuropa während der Epoche des Feudalismus. Berlin 1976, s. 175.

50 Divitçioğlu, s. 57; Avrupadaki durum konusunda, bkz. Irsigler, F., Rheinisches Kapital in mitteleuropäischen Montanunternehmen des 15. und 16. Jahrhunderts. Zschr. f. historische Forschung III/2, 1976, s. 164.

51 Marx, K., *Grundrisse*, s. 382.

tam tersine tüketim, üretim ve ticaret merkezleriydi.[52] O nedenle fiilî olarak iki ayrı ekonomik tarz hüküm sürüyordu, biri takas ekonomisi, ötekisi meta ekonomisi. Ve köylü sektörü birincisi içinde tamamıyla kaybolup gitmiş sayılmazdı.[53]

Tek yönlü olarak baskın çıkan kesim tarımdı. Tüm devlet gelirlerinin yüzde 98'ini 15. yüzyılda bu sektör sağlıyordu. Buna karşılık maden işletmeciliğindeki iş birliği denemeleri sonuçsuz kalıyor, kiralama yöntemi rantabl olmuyor, hazineye büyük yük oluşturuyordu. Osmanlı öncesi dönemle kıyaslandığında ekonomide toplu bir gerileme vardı.[54]

Ama tarımın Osmanlı egemenliği altında dirildiği, hatta alanlarını genişlettiği söylenebilir. Kanunnamelerin kendilerine yeni alanlar açtığı köy cemaatleri yeniden canlandı. Bu kanunnameler köylülerin **ortak toprak sahipliğini** Allmende [(Cermen) veya mir (Rus) –*Y.Ö.*] yasallaştırıp vergilendirmek suretiyle toprağın bir bölümü üzerinde cemaatin özel mülkiyetini güvenceye almış oldu.[55] [111 –*Y.Ö.*] **Voynuklar** ve **Martoloslar** gibi ayrıcalıklı tabakalar ise büyük ailelerin ve "ev"lerin devamına bu yüzden destek oldular. Öte yanda imparatorluğun askerî potansiyeline katkıda bulundular ve 15. yüzyılda fatihlerle yenik düşenler arasındaki ilişkileri iyileştirdiler.[56]

Nüfus grafiğinin giderek yükselmesi, kapitalizm öncesi bütün toplumsal formasyonlarda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de üretici güçlerin gelişmesi açısından önemli bir eğilim sayılır ve üretim tarzının işlevsel olduğunu gösterir, ayrıca bu tarzın ilerleme ve dönüşme olanağı olarak da [nicel bir faktör anlamında] değerlendirilebilir.[57]

Oysa Osmanlı feodalizmi geçici ya da uzun süreli bir stagnasyonu, hatta gerilemeyi başlatan tarihsel fenomenlerden sayılır. V. İ. Lenin şu yorumu getiriyor: "... Dünya tarihinin, kimi zaman geriye doğru dev sıçramalar yapmadan dümdüz ve düzgün bir tarzda ilerlediğini sanmak ne diyalektiğe ne bilime sığar, kuramsal doğruluğu yoktur."[58]

15. yüzyıl Osmanlı Devleti'ndeki stagnasyon mutlak değil, göreceliydi. Bir yanda tarımsal üretimde bir canlanma yaşanırken, öte yandan meta ekonomisinin çöküşü yaşanıyordu. 14. yüzyıl Güneydoğu Avrupa'sındaki ekonomik ve sosyal gelişmeyi bu konuda kıyaslama nesnesi olarak kabul edebiliriz. Çünkü bölgedeki gelişme, Batı Avrupa'daki gelişmeyle zaman

52 Divitçioğlu, s. 49.

53 *A.g.e.*

54 Djurdjev, B., Prilog, s. 159.

55 Mutafçieva, V.P. -Dimitrov, St., Agrarverhältnisse, s. 701f.

56 Vasiç, M. Martoloşi, s. 211-213.

57 Terrail, J.-P., *Population et mode des production. La Pensée* 179, 1975, s. 43.

58 Lenin, W.I., Über die Junius-Broschüre. Werke, Bd. 22. Berlin 1960, s. 315.

bakımından bir faz farkı gösterse bile kaba çizgileriyle yine de ona yakın bir doğrultuyu izliyordu.[59] Hiç kuşkusuz köy cemaatlerinin ve göçerliğin ağır basan durumu, kent soyluluğun güçsüzlüğü, kilise mülklerinin yaygınlığı, siyasal ve askerî güç potansiyelinin yetersizliği gibi bir yığın özellikleri hesaba katmak lazım. Bitkin Bizans İmparatorluğu'nun yerini, doğudan ve batıdan gelecek istila ve müdahalelere karşı ortak bir savunma cephesi oluşturabilecek yeni hiçbir güç faktörü alamamıştı. Durum tam tersineydi. Küçük Balkan devletlerinin birbirleriyle kendilerini yok edesiye giriştikleri ufak çaplı savaşlar bu yöndeki tüm plan ve girişimleri çiğnedi. Ortodoks kilise mensuplarının destekleyip kışkırttığı "Latinlere nefret, Türklere dostluk" akımı geniş halk yığınları içinde iyice yuvalandı.

Grek köylü ve denizcileri Osmanlıların arasında bir *modus vivendi* aradılar ve buldular da. Çünkü Osmanlı hanedanı, onları Bizans'ın mali boyunduruğundan ve Latinlerden* kurtarmayı, barış ve güvenceli yaşam sağlamayı vadediyordu. İşte akıncı denen gönüllü birlikler bu iş birlikçilerden derlendi. Ama aynı yerde ve aynı zamanda halkın içinden Sahtekâr Ivaylo gibi adamlar da çıktı. Bunlar silahlanmış paroikaların başına geçip Türklere Avrupa'nın yolunu tıkamak istiyorlardı, ama dinatoi bunları engellemekte gecikmedi! Bulgaristan, Trakya ve Peloponnes'teki yerel ayaklanmalar da bundan farksızdı. Türk karşıtı büyük bir halk ayaklanmasına sadece Arnavutluk'ta tanık oluyoruz. Oysa bu arada robi'ler Osmanlıları Bosna'da kurtarıcı olarak bekliyorlardı. Üstelik 16. yüzyılda Almanya'daki "cahil" köylülerin, Türkleri başlarında efendi olarak görmek istedikleri için, görmedikleri hakaret kalmıyordu. Johannes Sturm, Türklerin yanına koşan Alman köylülerine karşı şiddetli kovuşturmalar başlatıyordu.[60] Feodal beyin 1525/26 yıllarında yaptığı toplu kıyımdan kaçıp kurtulan isyancılar, Türklerin kendilerinin intikamını alacağını özlemle bekliyorlardı. Türkler bu gaddar beyin gırtlağına yapışıp hesap sormalıydılar. O dönemin belgelerine bakılırsa yığınlarla Salzburg ve Wurzburg köylüsü onlara kurtarıcı gibi koştu.[61]

Grek Ortodoks Hristiyan kitleleri, Haçlı şövalyeleri ve İtalyan tüccarlarının elinde yaşadıkları acı deneylerin ardından Latinleri baş düşman olarak görüyorlardı. Doğu ve Batı kiliselerinin birleştirilmesini karşı duydukları antipati İslam'ın üstünlüğüne karşı duyulandan daha ağır basıyordu.

59 Djurdjev, B., O utçayu, s. 23.

* [Y.Ö.] Özellikle deniz sömürgeciliğinden, hâlâ hatıralarda yaşayan Haçlı zulüm ve yağmacılığından.

60 Herrmann, E., s. 103.

61 Ebermann, R., s. 31.

Türk yönetiminden kurtulmak için Latin ve Papa yanlısı bir tutum izleyen zihniyete birkaç belge dışında hiçbir tanık yok.[62]

Sömürü oranının 15. yüzyılda Osmanlı öncesi döneme oranla daha yüksek olmadığına işaret etmiştik. Fırtınalı dönemlerden sonra gelen **Pax turcica** ile birlikte Rumeli reayasının barış ve güvene kavuştuğu görülüyor. Feodal soylular, Slav olsun, Grek olsun, hanedan ailesi ve saray soylularım bir yana bırakırsak, hep oportünist davrandılar. Tımar sahibi olanlar askerî ve sivil görevlilerle flört ettiler. İslam'a geçtikleri takdirde bunlara bütün kapılar açıktı, kimi yaman veya uyanık dönekler böylece devletin en yüksek katlarına kadar yükseldiler.

Tüm engellere rağmen Osmanlı İmparatorluğu üretici güçler için acaba gelişme ve kalkınma olanakları yarattı mı? Karl Marx bu soruya değinirken olumsuz bir yanıt veriyor, çünkü o Türk feodalizmini 10. yüzyıl ortalarındaki hâliyle* en aşağı ve barbarlık safhasında görüyordu. Oysa 15. yüzyılda bunun sadece belirtileri vardı. Otokrasi ekonomik yaşamın yeniden üretimini tarım sektöründe tamamıyla henüz garantileyebiliyor ve reayaya ürettiği artı-ürünün bir bölümünü bırakıyordu. 100 yıl önceki beylikler dönemiyle kıyaslanınca Osmanlıların sosyal ve kültürel alanda çok daha gelişmiş oldukları gözardı edilemez. **Osmanlılar göçerlikten başlayıp yarı-göçerlik üzerinden köylülüğe giden yolu izlediler.** Köylerdeki tarım ve zanaat birbirinden ayrı alanlardı, tarımsal üretkenlik artıyordu. Zanaatçılar kentlere indiler, iç pazar için üretim yaptılar ve Hristiyan meslektaşlarıyla başarılı biçimde rekabet ettiler. Başka bir deyişle, feodalizmin ilk yükselme safhasında Türkler askerî ve sivil sistemin içinde hiçbir zaman tam olarak eriyip gitmediler, tam tersine üretim alanlarına katıldılar.[63]

Türk çoban, köylü ve zanaatçılarının feodal sınıf yapısı içinde bütünleşmesine Müslüman ve Hristiyanlar arası din düalizmi hiç de azımsanamayacak katkılarda bulundu. Bu düalizm millet sistemi içinde hukuksal tasvip görüyordu. O nedenle fetihlerle boyun eğenler arasında, **Bedreddin'in tasarımladığı biçimde bir sentez değil, bir simbiyoz meydana geldi. İşte**

62 Küçük Asyalı Rumların Rodos Büyük Şövalyesi Jacques de Milly'ye (1451-1461) yolladıkları bir yazıda şöyle deniyor: "Biz, senin yoksul kölelerin, Türkiye'de yaşayan küçük büyük, kadın, erkek gerçek Hristiyan halk, Türklerden çok eziyet gördüğümüzü size arz ederiz. Müslümanlaştırmak için çocuklarımızı ellerimizden alıyorlar. Siz efendimize ve azizler azizi Papa'ya yalvarırız, Papa'nın gemileriyle gelin, Hristiyanlara yardıma koşun. Yoksa çocuklarımız elden gidiyor. Senin uyrukların olarak yaşamak ve öylece ölmek istiyoruz, senin egemenliğine razıyız. Yoksa günahlarımız senin üstüne olsun, Tanrı'ya cevap verecek sensin." Mihlosich, F./Müller, J., Acta et diplomata graeca medü aevi. Bd. III. Wien 1869, s. 291.

[Y.Ö.] Üstelik çok kuşku götüren bir feodalizmin.

63 Noviçev, A.D., K voprosu, s. 145,

Osmanlı feodalizminin, Batı Roma kalıntıları ile Barbar [Cermen] öğeleri gerçek bir sentez hâlinde bağdaştıran Batı Avrupa feodalizminden farkı da burada yatıyor.

E. Ch Welskopf, yüksek kültürlerle teması olmayan boylara oranla, Batı ve Doğu Roma İmparatorluğu'yla temas kuran barbarların yarattığı hızlı gelişmeye dikkati çekiyor. Bu ikinciler, ekonomi ve kültürleri Çin, Hint ya da Bizans gibi imparatorluklara kıyasla ilkel düzeyde olmasına rağmen bir bakıma "dünyaya açık" olduklarını gösterdiler.[64]

Osmanlılar gerçi feodal yüksek kültürlerin öğelerini aldılar, ama kültür alanında meydana gelen çift kutupluluğu eritip senteze doğru yükselmek onları ilgilendirmiyordu. **Güttükleri politika, kâfirlerin askerî sınıfa yükselmesine, ama kendi boylarından gelen özgür insanların reaya sınıfa düşmesine engel değildi.** Feodal otokrasi ve onun ardındaki güçler, sömürü sisteminin tehlikeye düşeceği endişesiyle dinsel ve kültürel bir içiçeleşme veya kaynaşmadan yana olmadılar. İslamlaştırma ve Türkleştirme hareketi ise askerî ve siyasal düşüncelerin saptandığı dar sınırlar içinde kaldı. Balkanlar'ı ulusallık dışına çekme girişimleri ise daha nüfus oranları yüzünden başarısızlığa uğrayacaktı.

II. Mehmed, o nedenle, Büyük Karl'ın* Roma imparatorluk idealini Frank Krallığına aktarmak gibi bir girişimde bulunmayıp Bizans imparatorluk fikrini kendi sultanlığına genelleştirmedi,[65] tam tersine eski Türk ve Selçuklu egemenlik ideolojisi doğrultusunda yürüdü.

Savaşçı Osmanlı feodalizmi, kısmen koruduğu kısmen de ilkelleştirdiği olgun Balkan feodalizminin üstünü örttü. Paranın dolaşımı 15. yüzyılda Avrupa'daki yoğunluğuna hiçbir zaman ulaşamamış olduğu için bu gerçeği örtbas edemez [112 –*Y.Ö.*]. Merkezî otorite parasal gelirlerin aslan payını alıp savaşçı girişimlere, [mübadele değeri elbette olmayan] görkemli yapılara ve lükse yatırıyordu. Üretici halkın her kesimine acımasızca müdahale ediyor, bu yatırımlar için para bulmaktan çekinmiyordu. Bu koşullarda güvensizlik faktörü etkinliğini gizlice sürdürüyor, Pax Turcica önem ve değerinden yitiriyordu.

Müslüman bir reayanın durumu Hristiyan bir reayadan ekonomik düzeyde farklıysa, gayretkeş mollarlar dinci fanatizm yoluyla aradaki uçurumun kapanmaması için ellerinden geleni yapıyorlardı.

---

64 Welskopf, E. Ch., Antike Traditionen und das Bildder Antike in Geschichte und Gegenwart der deutschen Nation. ZfG. XI. 1963, s. 906.

[*Y.Ö.*] 742-814, Türkçede Şarlkent diye anılır.

65 Fichtenau, H., Karl der Große und das Kaisertum. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1971.

Pero Tafur içtenlikle kaleme aldığı yazılarında Türklerin dürüst bir halk olduğunu, "doğruyu ve gerçekleri sevdiğini" yazıyor: "Onlar yurtlarında soylular gibi yaşıyor... çok mutlu ve yardımsever insanlar; davranışları öylesine içten ki bu yörelerde erdemden söz ederken Türk gibi demek yeter."[66]

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi insanlık tarihinin bütünleyici bir öğesidir, öyle bir tarih ki, I.S. Kon'un tezi için, Orta Çağ'ın bir dönemini dünya ölçeğinde ele alması, yani Orta Çağ terimi yerine feodalizm terimini tercih etmesi açısından bir başka destek oluşturuyor.[67] Çünkü insanlık aslında sadece Latin dünyasını tanıyordu. O dünya ki 15. yüzyılda yeniden keşfettiği Antik Çağ'la uğraşıyor ve ona artık yeniden kavuştuğunu, cehalet ve papazlar saltanatıyla dolup taşan o karanlık ara dönemleri aşmış olduğunu sanıyordu.

66 Tafur, Pero, s. 128.

67 Kon, I.S., s. 284: "Doğunun ve Batının 3.-13. yüzyıllar arasındaki tarihi, sosyal ekonomik ve zihinsel yaşamın temel süreçlerinde nitel bir ortaklık gösteriyor; örneğin feodal toprak mülkiyetinin egemenliği, köylülük ile feodal bey arasındaki antagonizm, bazı genel karakteristikli dünya dinlerinin doğuşu vb. Tarihsel süreçteki bu eşzamanlılık bir Orta Çağ döneminden dünya çapında söz etme olanağı sağlıyor."

Yılmaz Öner'in Notları

(*Y.Ö.* 1) Ve hemen hemen aynı yıllarda İran'da Büyük Selçuklu Türklerinin gerçekleştirdikleri bir tür feodalizm söz konusudur. –*Y.Ö.*

(*Y.Ö.* 2) Burada değişik bir duruma işaret edelim: 4.-5. yüzyıllarda Doğu'dan Batı Avrupa'ya sarkan Cermen akıncıları da aynı amaçla mı hareket ettiler, yani göçer Cermen boyları için topraklara el koymak birinci hedef miydi? Herhalde değildi. Henüz göçerlikten kurtulamamış boylar için tarıma birdenbire alışmak ve yeni topraklara ihtiyaç duymak nasıl mümkün olabilirdi? Öyleyse onlar açısından ilkin Batı Roma İmparatorluğu'nun Orta Avrupa sınırlarının jandarmalığını yapmak, kısacası gazi ya da **uç beyi** olmak önemliydi. Üstelik Cermenler Avrupa'ya putperest olarak geldiler ve Roma'nın genç kilise kurallarına yanaştıklarını da söyleyemeyiz. Hristiyanlıkta ilk önemli **Rafızilik** sayılan Ariusçuluğu benimseyenler de onlardı. Oysa Türkler Anadolu'ya ve Avrupa'ya putperest olarak değil, belli bir dini genelde "kabullenme süreci" içinde girdiler.

(*Y.Ö.* 3) Türk boylarının, tarihin genel sürecine bakarsak, fethettikleri toprakları boş ve insansız bulduklarını söylemek aslında egemenler arası yaşama mücadeleleri mantığına ters düşer. Yaşanılması olanaksız koşulların hüküm sürdüğü, dolayısıyla insan olayının bulunmadığı yörelere kimselerin yerleşmek istemediğini söylemek de herhalde yanlış sayılmaz. Üstelik kolektif bir ABD yayını olan *World History*'de Kassit'lerden Kuz, Guz, Gas adı altında söz edilmektedir. İÖ 1700'lerde Babil Devleti'ni çökerttikten ve *Britannica*'ya göre, 576 yıl orada yaşadıktan sonra, İÖ 1200 öncesinde yeterli bir iz bırakmadan Kuzey Mezopotamya'ya göç eden bu boylar kümesinin, Anadolu'da ya da Hititçede Gas veya Kaşka diye anılan savaşçı topluluklar olduğu sanılıyor. Bunların izleri sadece bir Anadolu kentine bıraktıkları adla ortaya çıkıyor: **Kastumannu** (Kastamonu). İÖ 1200 öncesinde Hitit toplulukları sürekli tedirgin ettikleri saptanan bu topluluklar, Babil örneğinde olduğu gibi oralardan da sırra kadem basıyorlar. Mezopotamya tarihini Babillilerle, Anadolu tarihini Frigler, Hititler, hatta Kuzey-Doğu Anadolu'nun yerel halklarıyla paylaşan bu "şimdilik" meçhul kavim, yani Gaslar, kimi tarihçilerin belirttiği gibi acaba Oğuzlar değil miydi?
"İlk Yerel Halk"tan olma kaygısının, toplumların gelecekteki yaşamına ışık tutmak amacını taşıyan bilimsel tarih anlayışına ne kadar ters düştüğünü yeniden vurgulamak görevimizdir; tarih "insanların bilinçli yaşamına katkıda bulunan bir bilim" sayılabildiği sürece elbette...

(*Y.Ö.* 4) **Gleserman**'ın sözünü ettiği tarihsel gerçekleşmeyi, **prodeterminist** düşünce yöntemimiz açısından şöyle tanımlarız: İnsanın, karşısında nesnel veri olarak beliren alternatiflerden birini veya bazılarını **tercih** edici özgür kararı veya kararlılığı ya da bu tercihe zorlanmışlığı nedeniyle bu alternatifleri **tarih sürecindeki virtüel** (yani henüz tarih sürecinde fiilîleşmemiş) birer olanak olmaktan çıkarması, onları tarihsel bir olgu, yani tarih sürecinde **fiilî** veya aktüel bir duruma getirmesi... [**Virtüel ve aktüel, olanaklar deposu ve fiilîleşme**, bir anlamıyla **gerçekleşme** vb. gibi **prodeterminist teoriye özgü** kavramlar için bkz. Y. Öner, *Canlıların Diyalektiği ve Yeni Evrim Teorisi* (1978) ve *Pozitivizmi Eleştirmek* (1985), ayrıca *Doğa-Bilim* dergisindeki makalelerimiz.]
Ayrıca insanın, karşısındaki veri-alternatifler arasından özgür ya da zorunlu bir tercihte bulunmadan önce, elinde **potansiyel** bir özelliği vardır: **Deneyim**, ki bu, bir önceki dönemde geçirdiği deneyi **tekrarlama olasılığı** denen öznel bir belirleyici... İnsanın bulunduğu

fiilî durumda **yeni veya yaratıcı** bir deneye karar vermesi ve bu kararı uygulaması karşısında insan yine bu kendi deneyimini bulur. Yeni tercih kararı ile deneyim arasındaki çatışma burada başlar ve insanın davranışını belirler. Kaba bir deyişle, Geçmiş ile Şimdi'nin çatışması! Ve **Özgürlük** kavramı da bu çatışmanın ürünü değil midir?!

(*Y.Ö.* 5) Dinleri olmayan Cermenlerin Roma İmparatorluğu'nun ileri karakolu olmaları gibi.

(*Y.Ö.* 6) Üretim araçları "hareketli" ve her yerde geniş otlaklara ulaşabilen bir toplumun savaş deneyimi ve üstünlüğü, ayrıca kontrol altına alınmasının zorluğu meydandadır. Bu özellikler, Türk feodallerinin İslamlaşma sürecine karşı Şamanist Türkmenlerin mücadelesini ve Anadolu'ya göçlerini doğurdu. **Akalar**, İÖ 13. ve 14. yüzyıllarda kuzeyden kalkıp antik Yunanistan'a gelen saldırgan **Dorlardan** nasıl doğuya kaçıp Batı Anadolu kıyılarında koloniler kurdularsa, Türkmenler de İslamcı feodal terörün önünden öylece kaçıp, ama Batı'ya yöneldiler. Göçer ve oba komünlerine özgü sosyal örgütlenme ve üretim biçimlerini de, komün içi **özgür ve eşitlikçi** yaşam biçimleri ve Şamanist geleneklerini de birlikte getirdiler. Ama feodal akıncılar zorba Sünniliklerini getirdiler birlikte.

(*Y.Ö.* 7) Üretim araçları hareketli olan, dolayısıyla (bu canlı araçların kendilerini yeniden üretmek için gerekli) otlakları kontrol etmeye ya da sahipliğini elde etmeye girişen "saldırganlar" karşısında kolayca yer değiştirebilen göçer toplulukların nasıl "köleleştirilebildiğini ya da genelde nasıl köleleştirilebileceğini" ben çok merak ediyorum. Evet, toprak gibi, hem kendisi sabit ve yeniden üretilemeyen hem de verdiği ürünlerin kontrolü (hayvan gibi bir üretim aracına veya emek nesnesine oranla) çok kolay olan bir üretim aracı ya da emek nesnesi üzerinde çalışamayan bir insanın, yani **göçer-çoban**'ın, emeğini, çalıştığı bu **biricik** üretim aracından yoksun bırakılacak veya ona sahip çıkamayacak ölçüde başka birine teslim etmesi, kısacası **göçer-kölelik** nasıl mümkündür?

AT, AVRAT, PUSAT: Bireyin sürü feodalizmi döneminde kendini yeniden üretmek için birbirinden soyutlayamadığı nesnelerden oluşan bu üçlü, Türk toplumunda bugün bile hatırlanan bir deyimdir ki kökenini kuşkusuz Orta Asya Türk göçerlerinden alıyor ve bu üçlünün terimleri arasındaki şiirsel ilişki yine kuşkusuz tipik bir mülkiyet ilişkisini yansıtıyor. O bakımdan, bir emek sahibinin, emek verdiği emek nesnesine sahip çıkmak bir yana, bu nesnenin bir bölüm ürününe bile sahip çıkamaması, kısacası **kölelik**, hareketsiz üretim araçlarında çalışan yani tarımcı veya yerleşik topluluğun iş güçleri ile hareketli üretim araçlarında çalışan yani göçebe iş güçleri arasında ortak bir özellik olamaz.

(*Y.Ö.* 8) Üretim araçlarıyla hareketli ve önlerindeki geniş otlaklara her zaman ulaşabilen toplulukları **kontrol etmek**, onlara **"Teslim ol!"** yani İslam çağrısında bulunan, kısacası feodallerin kendilerine "güvenilirlik" ve teslim alıcılık payesi yakıştırmalarına fırsat veren bir din ideolojisiyle mümkündü! İslam'ın kabulü ve İslam'a zorlama, elbette ilkin feodaller tarafından ve öbür Şamanist Türk topluluklarını feodal kontrol altına alma amacıyla başlatıldı (bkz. Y. Öner, *Din-Üretim Biçimleri*, İletişim Yayınları, 1984). Ama gerek göçer gerekse oba yaşamlı Türklerin İslamlaşması hiç de öyle düzenli biçimde gerçekleşeceğe benzemiyordu. Gerçekten de, bir yanda İslamlaşmacı feodallerin kovalama ve yayılması –tersine bir görünümle, Romalı askerlerin Hristiyanlaşan köleleri kovalaması gibi–, öte yanda feodallerin baskılarından ve aralarındaki mücadelelerden kaçan Türk boylarının hareketi, hep birlikte İran ve Anadolu'ya yöneldi. O bakımdan Türklerin Batı'ya yönelmelerinin ardında feodal İslamlaşmacılar ile Şamanist özgür *toplulukların çatışması yatar*; ve bu yüzden bu yöneliş hiç de homojen inançlı topluluklardan oluşmaz ve görüleceği gibi, feodal ve anti-feodal yığınlar arasındaki hesaplaşma Anadolu'da da sürecektir: **Babai İsyanları ve feodalleşen Anadolu Selçuklu Devleti'nin çökertilişi!** Ve işte bundan sonradır ki, göçer –ve oba– yaşamlı Türkmenler, üretimi, o döneme göre en rasyonel örgütlenme biçimi olan komünal tarım birimleri hâlinde örgütleyeceklerdir. Selçuklulardaki yerleşik feodalleşme eğiliminin çökertilmesiyle "kıymet-i harbiye"sini yitiren "**ikta**"lar tarihsel süreklilik kazanamayacaktır. Komün-obaların kendi içlerindeki **sosyal özgürlük**, iktaların yerine geçmesi beklenen

tımarları (şemacı Marksist yazarların yakıştırmalarının tersine) birer feodal sömürü odağı hâline getiremeyecektir. Ama değerli Marksist araştırmacı E. **Werner**'i de, özellikle tımar gibi üst yapılanmalara sığınan, ancak gerçek Marksist anlamdaki sosyal örgütlenmeleri gözardı eden yakıştırmaları paralelinde ve de ibretle izlemekte yarar var.

(*Y.Ö.* 9) (1) Genelde doğanın, -çağın teknolojisi açısından emeğin üretkenliğini bir yana bırakırsak- özelde emek nesnelerinin üretkenliği, Tanrı(!) tarafından değiştirilmediği sürece, **sabit** kalmaktadır ve sabit kalan sosyal artığın ya da tıkanan göreceli sosyal zenginliğin, nüfus artışı ve savaşlar nedeniyle dağılıp "parçalanmaması" için (bkz. **Ö. L. Barkan**, Peygambere ve halifelere teslim edilen mülk) merkezî kontrol altına alınması **nesnel bir zorunluluktu.**

(2) Bu zorunluluk -kısaca topluluğun kendini yeniden üretmek için belli bir sosyal artık minimumu altına düşme riskinden kurtulma gerekçe ve dürtüsü- kimilerini savaşçı, hatta "savaş ağası" yaptı. Yerleşik olmayan, salt hayvan sürüleri ekonomisine dayalı bir topluluk için bu savaşların, aşiretlerin birbirini yağmalama ve ganimetçilik doğrultusunda gelişmesi kaçınılmazdı.

(3) Ama ele geçirilen ganimetlerin, hatta ganimete ve yağmaya çıkan aşiretlerin, söz konusu riskin (yani sosyal artığın azalmasının) ortadan kaldırılmasına yararı olamazdı, çünkü ganimetler tüketildikten sonra yeterli ölçüde yeniden üretilmiyor ve yağmaya çıkarak zenginleşen aşiretler, aşiretler birliğinden kopuyor, dolayısıyla sürü mevcudu kontrol edilemiyordu. 8. ve 10. yüzyıl Türk aşiret-devletlerinin çokluğu bu merkezî kontrolsüzlüğün kanıtı değil midir?

(4) Soyut bir milliyetçilik düşüncesinin ya da birleştirici amaç ve ilkelerin olmadığı (heterojen amaçlı) bir topluluklar birliğinde, birliği yeniden üretecek ilkeler nasıl yaratılabilirdi ki? Yağmacılığın buna çözüm getirmediği yaşanan bir gerçeklikti.

(5) Oğuzlar İslamlığı kabul etmeden çok önce işte zaten bu nesnel çaresizlik içinde yaşıyorlardı. O bakımdan İslamlık Oğuz Beyleri (yani siyasal karar birimleri olan sürü sahipleri) için çözüm getirecek nesnel ipuçları veriyordu.

(6) Evet, İslam dini, İsacılığın "başkaldırıcı" ilkelerinin tersine, Oğuz siyasetçileri için yukarıdaki **pratik ihtiyaca** (parçalanmama zorunluğuna) ve çaresizliğe yanıt getirmektedir. Oğuz beylerinin İslamcı "başkaldırısı" ancak bu yönde bir karardır. Özetlersek, **İsacılığın** ve **İslamlığın** doğuşunda, hatta Türklerce kabulünün ardında **nesnel koşullar** yatıyor. Ama birincisinde **sosyal karar**, ikincisinde ise **sınıfsal nitelikli siyasal karar** ağır basıyor (bkz. Y. Öner, *Din-Üretim Biçimleri*, İletişim Yayınları, 1984).

(*Y.Ö.* 10) Yazar burada **hizmetten emek-rant**, fidyeden **para-rant** anlıyor gibidir. Bu kavramlar, Batı tipi feodalizmin Doğu'daki korelasyonları gibi sunulmaktadır.

(*Y.Ö.* 11) Yazarın savunduğu yarı-yerleşik sürü *feodalizminde* "köle"*nin olamayacağı*, bunun olsa olsa emek-rant ya da ürün-rant ile yükümlü **serf** olması gerektiği meydandadır.

(*Y.Ö.* 12) Gerek Oğuzlarda gerekse bu dönemde özellikle serf olacak, çünkü Bizans Ön Asya'sında köleden söz etmek olanaksızdır.

(*Y.Ö.* 13) **Sürü** (hareketli üretim araçları kümesi) sahiplerinin, yine de ancak belirli otlakları kontrol edebilen başka güçlü sürü sahipleri tarafından tam olarak kontrol edilemezliği, daima belirtegeldiğimiz üzere, **siyasal**-yani (sürü ürünlerinden kaynaklanan) sosyal artığı kontrol etmeyi amaçlayan- **birimlerin** kararlarını tüm bozkır toplumları düzeyinde etkileyegelmiştir. Ve Türklerin, böyle bir kontrolü **yağmaya başvurmadan** Tanrı'nın sevgilisi (peygamber) ve de onu izleyenler (halifeler) tarafından kendilerine "güvenilirlik" bağışlanan kişilerin sınıf pratiğine, kısaca "mülkiyet emanetçiliği"ne dayalı bir ideoloji ve kandırmacayı kabul koşulları ortada böylece hazır bekliyordu. Kısacası "tam kontrol edilemezlik" dediğimiz nesnel koşul, belli araçların yeniden üretilmesi gereği sonucu, sürü sahiplerini "araçları kontrol etmeyi amaçlayan", yani **siyasal** bir karara itmiştir!

Ancak aynı nesnel koşulların farkına elbette ki çeşitli sürü sahipleri de varmışlar ve bu durum sahipler ya da aşiretler arasında sürekli çatışmalara neden olmuştur: **Yağma ve ganimet savaşları!** Hiçbir aşirete uzun süre kalıcılık sağlamayan bu çatışmalar sürecinden bazı aşiretlerin ancak **sosyal farklılaşarak** kurtulması mümkündü. Neydi bu farklılaşmanın şartı? (1) Güçlü (feodal) olmak. (2) "Cihat" yolunda rekabet eden güçlüler –sosyal emek artığını değil, daha da baştan– doğrudan doğruya emek nesnelerini **tercihen** bölüştürme, nesnenin kulanım hakkını onlara tercihen verme, yani böyle sınıfsal bir güvence ilkesi! Böylesine bir siyasal güvence sürü-feodallerinin arayıp da bulamayacakları bir ilkeydi.

(*Y.Ö.* 14)Doğu Anadolu'ya yerleşmeye başlayalı henüz yirmi yıl olmadan bir topluluğun, bağrından bu tür vahşet sahneleriyle dolu bir destanı çıkarabilmiş olması için, halkın yaşama mücadelesini bir yana bırakıp her gün bu denli efsaneleri üretme çabası içinde olması gerekir. Bu türlü hızlı çalışan bir masal üretim mekanizmasına, sayın yazar acaba başka bir yerde ve de tarihin nesnelliği içinde rastlayabilmiş midir? Aslında yazarın rastlamaya çabalaması gereken şey, böylesine hızlı bir makinenin hangi dönemlerde imal edildiği olmalıydı.

İÖ 670'lerde Azak Denizi'nin kuzeyinden Kafkasya'ya sarkarak inen Kimmer ve İskit akıncılarının bıraktıkları yıkım ve savaş söylenceleri; ortabatı İran yaylasından kopup gelen Med ve Pers aşiretlerinin savaş ve yaşam öyküleri; Kafkas, Gürcü, Ermeni topluluklarının, gerek birbirlerine gerekse İskit ve Pers akıncılarına karşı verdikleri sürekli mücadelelerden üretilen kahramanlık efsaneleri; Arsaklılar, Partlar, Sasanlı, Hazar, Roma, Bizans ve Arap istilaları boyunca uzanan daha nice kahramanlık ve "kahramanlıklar" Dünyanın bu en karmaşık kültür alaşımında birbiri içinde eriyip katılaşmış söylenceler... Evet, bütün bunlar arasında tek belirleyici olan "Amazon motifi" midir? Yazarın, bilinen şemacılığını zorlamaya kalkışmadan bu işi antropologlara bırakması beklenirdi.
Asur-Med-Pers aşiretleriyle duraksız kanlı mücadeleleri Anadolu halkına dehşet verici efsaneler bıraktı. Ve bu efsaneler Anadolu'ya yeni herhangi bir boyun akını hâlinde *yeniden üretildi. Dede Korkut* efsanesi de bu yeniden üretimlerden bir tanesidir.

(*Y.Ö.* 15) Yazar, Avrupa örneğindeki feodal temellük birimini gösteren Almanca Lehen terimini tüm metin boyunca **ikta** yerine, daha ileride ise **tımar** yerine serbestçe kullanıyor: Özgün metinde bir cümlede transkripsiyon hâlinde "ikta", hemen ardından "Lehen" geçiyor. Biz, yazarın bu tutumunu onaylamak istediğimizden değil, kendisinin anlayışıyla çelişmemesi bakımından, kolaylık olsun diye, Lehen terimini bu bağlamda hep "ikta" olarak çevirdik. İleride ise, yine böyle yakın cümlelerde kullanıldıkları bağlamda Lehen ile transkripsiyon olarak yazılı "tımar"ı "tımar" kavramı altında verdik. O bakımdan, yazarın ikta terimini tüm metin boyunca tımar yerine kullandığı ya da bizim, bir terimi ötekisine ikame ettiğimiz sanılmamalıdır.

(*Y.Ö.* 16) O bakımdan Bizans'ın daha çok Avrupa yakasında yaygınlaşmakta olan Proncialaların –üzerinde **paroikilerin** serf olarak çalıştığı ve Bizanslı asker ya da sivil feodallere bağışlanan çiftliklerin– daha çok Selçuklu iktalarını andırdığını söylemek mümkündür.

(*Y.Ö.* 17) Bunlara Roma tipi klasik köle anlamında **üretici köle** değil, herhalde **hizmet kölesi** demek daha doğru olur. Çünkü bunlar, tıpkı Batı'da senyörün çevresinde olduğu üzere, Sultan'ın çevresinde de onun koruyuculuğuna muhtaç hale getirilmiş topraksız köylüler ya da esirlerdi. Batılı feodalin, canlarını koruma güvencesi karşılığında "uşak" olarak üretim dışı çalıştırdığı serflere de "köle" denemez. Ayrıca Sultan'ın **has iktalarında** ve öteki iktalarda çalışanların ise **üretici köle** değil, hatta ikta sahibine karşı **birey olarak serf** (yani feodalin koruyuculuğuna muhtaç köle-birey) bile değil, ama **komün hâlinde rant yükümlüsü ve komün içi ilişkilerde feodal korunmaya gerek duymayan özgür bireyler** oldukları bilinmelidir. Çünkü **özgürlük**, (1) toplumda sosyal bir norm olarak **tercih** edilen veya önceden **yaşanmış** olan bir olguyu; (2) belli bir amaç doğrultusunda **gerçekleştirme** veya yeniden üretme yoluyla; (3) onaylatma olasılığı biçiminde tanımlanabilir. Selçuklu feodalleşme eği-

liminin Türkmen akınlarının ve komünlerinin tehdidine ancak Babai İsyanları'na kadar dayanabildiğini hatırlarsak, Osmanlı tımarlarında bu komünlerin sipahiler karşısındaki özgürlüğü sorunu daha aydınlığa kavuşur. Neden derseniz: (a) Komünün her bireyi, hem "şehit adayı" hem ganimetçi olarak "feodal" veya cihat ideolojisine uygun düşen bir sosyal normu temsil etmektedir. (b) Yine aynı birey, komünal üretici veya oba-komünün ayrılmaz parçası olarak bu kez **feodalist** ideolojiye karşıt bir kolektif davranış-direniş normunu yine **sosyal bir norm** olarak temsil ediyor.

Üstelik Osmanlı tımar sipahisi, Selçuklunun yıkılışı paralelinde sürekli Türkmen komünlerinin göçleri altındadır ve yukarıki iki norm arasındaki **dinamik dengeyi** bozacak güçte artık çoktandır değildir, çünkü bu dengenin kendi zararına bozulabileceğini Selçuklu deneyinde açıkça yaşamıştır. İleride Celali İsyanları döneminde bir kez daha yaşayacaktır.

(*Y.Ö.* 18) Ama Bizans'ta daha Türklerin Anadolu'ya girişinden önce, köylüye çalıştığı toprağı terk etme yasağının getirildiğini, feodal baskının arttığı, devletin mali sıkıntıya düştüğü dönemlerden biliyoruz. Aynı koşulların Osmanlı dönemi için de zaman zaman söz konusu olduğu meydandadır.

(*Y.Ö.* 19) Peki, ama niye? Yürüyüşe geçenler de Müslüman, ama Şaman gelenekli Türklerdi ve genelde kent halkı elbette değildi. Çünkü kentliler yerel feodallerle zaten uyum içindeydiler. Göç etmek için böyle bir nedenleri yoktu. Onlar tarım üreticisi veya hayvan yetiştiricileri değil, zanaatçı, tüccar ve hizmet-köleleriydiler (üretken veya Roma tipiklasik köle değil) ve sırtlarında kırsal kesime özgü üretim faaliyetinin riskleri yoktu. Oysa göçerler ve obalar için durum tersineydi, davar ve sürü feodallerinin sürekli baskısı ve aralarındaki çatışmaların etkisi altındaydılar ve Anadolu'ya doğru göç edenler onlardı.

(*Y.Ö.* 20) Selçuklular sonrasında Anadolu'da oluşacak bir devletin halkı arasında yer alacaklarsa, bu göçerlerin o dönemde yerleşmiş bulunan Oğuz-Türkmen halk ve önceki yerel halkla çelişkisi açıktır.

(*Y.Ö.* 21) Kendi göçerleriyle sınıf bağları olmayan kent yaşamlı bir toplumun bu göçerleri, istilacı Moğol göçerleriyle aynı sürü feodalizmine dayanan bir üretim tarzını paylaşmıyorlar mıydı?

(*Y.Ö.* 22) Yukarıdaki dipnotta belirttiğimiz üzere, istilacı göçerlerle yerel göçerlerin sürü-feodalizmine özgü üretim ilişkilerindeki benzerlik bu isyanlara öncülük etmiştir, denilebilir.

(*Y.Ö.* 23) Ata veya Baba'lar, aynı yüzyılda Doğu Türkistan'da dolaşan Şamanist ve Budacı çilekeş rahiplerin ve Budistleşen ortamın etkisi yanında İslam'ın etkisini de birlikte temsil ederler. Çünkü o dönemde Türk toplulukları bir yanda İslamlaşan feodal kesim, öte yanda güçlü feodallerin baskısından kurtulmaya çalışan ve sonunda batıya doğru göçe hazırlanan Şamanist kesim olmak üzere heterojen bir kültür ortamı içindeydi. Ama atalar veya babalar bu dönemde **birleştirici bir kültür öğesi** oldular.

(*Y.Ö.* 24) İsa da, Roma İmparatorluğu'nun kölelere uyguladığı zulüm ve baskılara karşı **katlanma ve direnme hareketinin öncüsü** olarak ortaya çıktı. Ancak köleci Roma emperyalizmi üretken ve yerleşik kölelere dayanırken, Moğol istilacıları yine üretken, ama özgür çobanlara dayanıyordu. Üretken olmayanlar ya hizmet köleleriydiler ya da fief (sürü) sahipleri. Çobanların o dönemde niçin **özgür** sayılabileceğine gelince, bu durum, özgürlüğün her şeyden önce **fonksiyonel** bir içerik tanımasından ileri geliyor. Çünkü çobanlar, (1) toplumda sosyal bir normu temsil etmekle kalmıyor, aynı zamanda (2) amaçlı bir eylem (istila ve yağma) yapısını oluşturmaktalar ve üstelik (3) böyle bir eylemi de onaylatabiliyorlar.

Gerçekten de **özgürlük** bir olasılık fonksiyonu olarak tanımlanabilmektedir: Belli sosyal-tarihsel koşullarla verilen olanaklardan yola çıkarak belli amaçlara yönelen belli bir eylem biçiminin, başka eylem süreçlerince, ama beklenmedik şekilde kösteklenmeksizin gerçekleştirilme **olasılığıdır**, özgürlük (yani tercih veya temsil edilen veya yaşanmış olan bir sosyal normu yeniden üretme veya gerçekleştirme ve de onaylatma olasılığı) Moğol çobanla-

rında olduğugibi daha önceki notlarımızda değindiğimizüzere, Osmanlı Anadolu'sundaki Türkmen komünü için de geçerlidir! Çünkü komünal direniş ve dayanışma Asya Türkmen pratiğinde **sosyal bir norm** olarak yaşanmıştı, onların deneyimi hâline gelmişti. Oysa Batı tipi erken-feodalizmde bile böyle bir norm kalmamıştı, çünkü bu normu yaşamış olan Cermen toplulukları Roma-Latin toplulukları içinde çözülmüş ve kaynayıp erimişti, zaten Cermen-Latin sentezi de başka türlü gerçekleşemezdi ki...

(*Y.Ö.* 25) Nedir ki bu tür özgürlük duyguları yalnız Selçuklu kent yaşamının entelektüel düzeyinde oluşuyordu.

(*Y.Ö.* 26) Dervişliğin Mevlanacı ya da kentli kanadı, Türk-İslam Ortodoksluğunu (Sünniliği) temsil eden kent dervişleri olarak tarımcı kesimlerde vergi yükümlüsü veya ortakçı durumunda fiilen çalışan nüfus, hatta göçerler arasında belirli bir yankı uyandıramadı. Ama tüm etkinlikleri, "sünnet"i ideolojik bir aygıt olarak kullanan kentli yönetime karşı, ama onun içinde söz sahibi olma yönündeydi. O bakımdan, Mevlanacılık, Batı'da kilise içindeki "mahcup" mistikçiliği andırıyordu: Ne sünnetten (kilise ortodoksisinden) yana ne de ona karşı... Evet, Mevlanacı dervişlerin hükümlerindeki genel geçerlilik savı, **autizm**'in dinsel ideolojik aygıtlar arasındaki dengeye yansıyan bir dışavuruşudur. Ve böylesine bir autist dışavuruşa, Batı ideolojisi ancak yüzyıllar sonra **Nietzsche**'de tanık oldu: Düzenle hem bağdaşan hem de bağdaşmayan Nietzsche.

(*Y.Ö.* 27) Böylece uzlaşmacı bir iç-kilise hâlini aldılar. Öyle ya, mistikçilik sonunda nereye varabilirdi ki! Tanrı'yı **mutlak** ile mi, **evren** ile mi, yoksa Tanrı'yı pek seven, daha çok seven biriyle mi özdeşleştirme sorunsalı öznelciliğin gayya kuyusuna yuvarlandı. Nesnel yaşamdan koptuğu için sırtını egemen sınıfa dayayacak, Sünni ideolojisiyle bütünleşecekti. Eski komünal gelenekli dayanışmacı dervişlik ve özgürlük artık kendisine geçim yolları arayan "kullar" hâline dönüşebilir ve ileride Osmanlı kapısına yönelebilirdi.

(*Y.Ö.* 28) Tanrısal irade veya determinizm ya da bunların egemenliğinden kasıt nedir? Tanrısal irade, negatif bir anlamda (*Din-Üretim Biçimleri*'nde belirttiğimiz gibi, 1984, İletişim Yayınları) nesnel koşulların, "bütün" denen soyut bir kategorinin müdahalesi olmaksızın **değiştirilemezliği** ya da "öyle kalıcılığı" demektir. Kısaca bireysel çabaların hiçliği, etkisizliği ve bunun, üretici kitlelere ideolojik aygıtlar, bu arada Anadolu örneğinde olduğu gibi, uzlaşmacı Mevlana dervişleri kanalıyla benimsetilmesi ve böylece, insanın nesnel dünyada yalnız bırakılmasını sağlamak... Yalnız bırakılsınlar ki, onların yardımına koşacak, onları minnet içinde ve borçlu bırakacak, himayelerine alacak birileri olsun!

İnsan ile onun sosyal çevresi arasında, anlaşılıyor ki, **korunan** veya korunmaya muhtaç (bırakılan) ile **koruyucu**, muhtaç bırakıcı ilişkisi var. Sünni Ortodoksluğun Anadolu'da, Hristiyan Ortodoksluğun ise biraz daha Batı'da gerçekleştirdiği **bu ilişki**, insanlığın, değiştiremediğini sandığı veya böyle sanmaya inandırıldığı nesnel çevresini geliştirme uğrunda verdiği mücadelelerin belli bir aşamasında, karşımıza **feodal evrensellik** olarak çıkmaktadır. Özne ile çevre arasındaki **tarihsel etkileşme sürecinin** bir yerinde, bakıyorsunuz, karşınıza, "İnsanları yaşadıkları gelişme düzeyinin kısırlığından kurtaracağız!" diyen, ama aslında kendilerini kurtarmak isteyen azınlıklar çıkıyor.

Nesnel çevrenin insanlarca değiştirilemezliği ve belirlenemezliği efsanesi bir aşamada açınılmazdı. Ama tanrısal otoriteye ve onun vaiz ve muhafızlarına muhtaç kalma aşamasında ya da böyle bir **korunma-koruma ilişkileri** aşamasında bu efsaneyi yıkmak için uzlaşmacı değil, Mevlana öncesi ve Şaman-Budist dervişlerin özgürlükçü idealleri önemli rol oynayacaktı.

(*Y.Ö.* 29) Burada yazar bir kez daha **Reich** (İmparatorluk veya Büyük Sultanlık niteliğindeki Devlet) kavramını ileri sürüyor. Bir yanda feodal siyasal-ekonomik yapıyı savunurken, öte yanda sürekli "devlet" kavramı altında çalışıyor. Buradan yazarın baştaki sayfalarda, o da yalnızca dipnot gizlentisi veya mahcupluğu şeklinde değindiği üzere, hiyerarşik veya pi-

ramidal ara katmanlar üzerinde yükselen bir yapıdan yoksun ya da böyle bir hiyerarşiye yer açmayan (isterseniz despotik diyelim) **Devlet Feodalizmi** veya **Merkeziyetçi Feodalizm** tablosu ortaya çıkıyor. **Merkeziyetçi feodalizm kavramı**, feodalizmin nesnel, yani siyasal ekonomik yapılanmasını ön plana çıkarır göründüğü için "daha materyalist bir tarih yorumu" sağladığı izlenimi uyandırıyor. Ama böyle, yani bir tek veya merkezî bir piramit oluşturması gereken siyasal-ekonomik yapılanma, merkezî ekonomik sömürüden kendine güçlü paylar çıkartacak merkezî ara katmanların, merkez yanlısı alt siyasal birimlerin dogmasına yol açacak kadar yaygın ve düşey bir sosyal farklılaşma yaratamıyor. Salt çiftçi ve çoban ağırlıklı olan bu sömürü düzeni, çiftçi ve çoban yanında zanaatçı ve tüccar gibi daha geniş bir yatay tabakalar yelpazesi yaratamadığı için sosyal kutuplar düşeyinde farklılaşamayan bir sömürüye dayanıyor. Aradaki merkeziyetçi yatay katmanlarda feodal ticaret sermayesinin eksikliği piramidi tamamlamıyor. Çünkü bu sermaye –tüm cılızlığına rağmen– vakıf geliri olarak piramidin kontrolü dışına kaçırılmış...

(1) Bir merkezi piramit düşeyinde kutupsal farklılaşmış veya sosyal kutuplaşmış tabakalar yaratamadığı için genel ideoloji halk arasında farklılaşamıyor.

(2) Üstelik Babai vb. isyanları o bakımdan ekonomik tabandaki farklılaşmaya, Selçuklu vakıflarından zanaat-ticaret sermayesinin doğumunu engelleyerek set çekmiş bulunuyordu. Vakıflarla Konya Sultanı arasında herhangi köklü bir çelişki çıkmadan Selçuklu Devleti çöküvermişti.

Ama nedir ki bu tehdidi yaşayan zanaat-ticaret sermayesi güvencesini artık güçsüz feodal beyliklerde değil, güçlü bir merkezî otorite yanında arayacak beylikler arasında *primus interpares* olan Osmanlı beyliğini, kendi iradesi dışında veya istese de istemese de kendi koruyucusu hâline getirecektir. Ama sermayenin bu sığınma eğilimini, *primus* (sultan) tersine çevirip, bir feodal baskı veya bağımlılık ilişkisi, örneğin biat hâline dönüştürebilecek miydi? Osmanlının sürüklendiği bu zoraki koruyuculuk görevi onu sadece Anadolu beyliklerinin tasfiyesine götürecekti. Kısacası Osmanlı Devleti'nin **merkeziyetçi feodal** görüntüsü aslında, kimi Batılı yazarların Moğol bozkır toplumundan esinlenerek soyut bir şematizmle yakıştırdıkları gibi **despotik** bir içtenlikle değil, Türkmen halk hareketinden kaçan vakıf sermayesinin kendisine güvenceli bir barınak arama ihtiyacından doğmaktadır. Kaçan sermayenin Bizans-Ceneviz-Venedik deneyimini yaşamış odaklara, özellikle Marmara-İstanbul-İzmir yörelerine yönelmesinden doğal ne olabilirdi ki?

Bu koşullarda vakıflardan, kısmen de sipahilerin sakladıkları kaçak rantlardan kaynaklanan sermaye Anadolu'da barınamaz hâle geldi, beyliklerin en güçlüsüne doğru akarak onu, **sermayenin merkezî bekçisi** durumuna itiyordu. Nedir ki gelir birikiminin kendi tabakaları içine akıtılmadığından yoksun kalan Anadolu zanaatçı ve küçük tüccarları tarım kesiminden farklılaşamadılar. [Örneğin bunun tam tersi olan sosyal bir farklılaşma, 15.-16. yüzyıl İngiltere'sinde patlak verdi: Feodal çiftliklerden kaçan serfler Londra'yı doldururken Shakespeare, onlardan, "Başkenti serseriler bastı; cinler, şeytanlar, kötülükler giderek çoğaldı," diye söz eder; bkz. **Frigga Haug**, *Kritik der Rollentheorie*, Fischer Verlag, 1977, s. 17-20 ve **Macbeth**.] Zanaatçı ve küçük tüccarın tarım kesiminden farklılaşamaması iş bölümünün sadece biçimsel düzeyde kalması sonucunu doğurdu. Toprak mülkiyeti olmayan bu tabaka mülkiyetsizci tarım kesiminin ideolojisinden de pek uzağa düşmüyordu. Bu kentli tabaka tarım kesimiyle **monolitik** bir ideolojiyi paylaşıyordu. Tımarlardan gelen **haraç** yanında merkeze üşüşen **vakıf** gelir veya sermayesinin koruyuculuğunu **ister istemez** üstlenen Sultan karşısında böyle monolitik bir kitle görünüyordu. Alacağı siyasal kararlar karşısında halktan gelecek reaksiyonları artık kolayca tahmin edebilirdi. İşte gerek sermayesiz çoğunluğun bu potansiyel tepkisi gerekse vakıf gelirlerine tasarruf edemezliği Osmanlı sultanını merkeze bağlı bir sermaye ara tabakası oluşturmaktan, onları feodal sözleşmeye zorlamaktan alıkoyuyordu.

Başka bir deyişle, vakıf kökenli ticaret sermayesinin koruyuculuğuna itilmek gerçi –Batı'da köleci başının kolonların ve kölelerin koruyuculuğuna itilmesi gibi– **feodal** bir ilişki yarata-

bilme görünümündeydi, ama vakıflara tasarruf edemezlik olgusu da **anti-feodal** bir olguydu. Böyle olunca, merkezî piramit içinde –eğer bir merkezî feodalizmden söz ediyorsak– yer alması gereken tüccar-vakıf sahipleri bu piramidin içinde gözükmüyordu. Demek ki vakıf kökenli ticari sermaye, güvencesine başvurduğu merkezin tasarrufu ve baskısı altında değildi genellikle. Ve bir toplumun –kendisini farklılaştıracak nesnel olanaklardan, özellikle– ticari sermayeden yoksun bırakılması, ne merkezin iradesinden **ne de merkezî bir feodal** (koruyuculuk) baskısından kaynaklanıyorsa, üretim ilişkilerini **merkezî feodalizmle** özdeş saymak yanlıştır. Osmanlı için feodal denebilecek başlıca özellik, **değere değer katma yasasını**, ticari veya üretilmiş bir değere değer katmak şeklinde değil, **toprağa toprak katma** şeklinde uygulamış olmasıdır ki bu da sosyal-ekonomik ilişkilerden ve yapılanmadan çok, siyasal ilişkileri ilgilendirir.

Ticari sermaye, yeniden üretilmesi ne Türkmen ideolojisi ne de açıkça Sünni ideolojisi tarafından desteklendiği için sadece emek nesnesi olan toprağın fetihler yoluyla "yeniden üretilmesi" düzeyinde kalmış ve fetih olanakları azaldıkça bu kez üretimin tersine tüketime yönelmiştir. Devletin "kulları" yoluyla oluşturduğu kontrol mekanizması da giderek üretimi değil, tımar sahiplerinin tüketimini denetleyecektir.

(*Y.Ö.* 30) Genç Osmanlı Devleti'nin genelde Türkmen komün yaşamı üzerinde yükseldiğini, yazar açıkça doğruluyor.

(*Y.Ö.* 31) Selçukluların feodalleşme eğilimine karşı çıkan "Serdengeçti" İsyanları'nı yalnız askerî demokrasi geleneğine bağlarken gerek **Babai İsyanları** ve **Bektaşi** ideolojisinin "dünya malından vazgeç" ilkesini gerekse Türkmen komünal yaşam ve direniş pratiğini gözardı etmekle, yazar, genç-Osmanlı sosyal tabakalarının **komünal** (feodal ve feodal-karşıtı momentler dengesindeki özgürlükçü) **dinamiğini** kavramamışa benziyor. Bkz: **Konya Sultanlığı'nda Toplum** ile ilişkili dipnotlarda yaptığımız **Özgürlük** tanımı!

(*Y.Ö.* 32) Üretimleri, belirli yerleşim bölgelerine bağlı olmayıp yalnızca bol otlaklara ve hareketli üretim araçlarına bağlı olduğundan hareket yetenekleri çok yüksekti.

(*Y.Ö.* 33) Türkmen gaziliğini, İslamcı cihat düşkünü ideolojiyle karıştırmamak gerekir.

(*Y.Ö.* 34) Aslında feodalizme özgü, ama yalnız kent kapsamlı olan vakıflarda çalışan, dolayısıyla kent özgürlüğünden yana olan Ahileri, kenti yakıp yıkarak işlerinden etmeleri nedeniyle olabilir.

(*Y.Ö.* 35) **"Mağlup sayılır bu yolda galip"** anlamında kof bir zafer! Türkiye'de de sınıf mücadelelerinin tarihini bilmenin yararı; zaferlerinin ve de "darbe"lerinin kofluğunu pek iyi bilemeyen kesimlerin, yalnız Türkmen komünal hareketini değil, yüzyıllar sonraki her uyanışı sindirmeye kalkışmanın sonuçlarını açıkça yüzlerine vuracak ipuçlarını vermesindedir.

(*Y.Ö.* 36) Türkçede bir söz vardır: "Çingene şecaatini arz ederken sirkatini söyler." Üretken köle iş gücünün metalaşması, herhalde Venedikli tacirlerin ataları olan Romalılarca daha İ.Ö. 2. yüzyılda Anadolu'da da yaygınlaştırılmıştı. Bergama'daki ünlü köle isyanlarının ardındaki Roma-Helenist zulmünü ve geleneğini bilmeyen tarihçiler hâlâ var mı? Üstelik tarihçi yazarımızın, ahlaki nedenlerle yaklaşır göründüğü köle ticaretine, bırakınız Marksist ekonomi politiği, hiç değilse "tarihselci" bir gözle bakması gerekmez miydi? Ve yine, Derscu'nun düşüncesi paralelinde, diyelim ki, toprakların akıncılarca çoraklaştırmasından önce, bu akınların yarattığı siyasal tedirginlik ortamında çalışmaktan çekinen Grek çiftçilerinin emeğinin yerini daha ucuz bir iş gücü oluşturan bu (denizci) tutsaklar dolduruyordu! Peki, Türklerde bir feodal hiyerarşi piramidi olmadığına göre, bu tutsakları ezebilecek güçte bir kontrol veya ranta bağlama düzenliliği var mıydı?

Böyle bir düzenin, her biri birer küçük "aday askerleri besleme çiftliği" olan tımarlarda gerçekleşebileceği akla yakın geliyor. Ya da şöyle diyelim; her doğrudan üreticinin kendini bir asker (cebel) adayı sayması gereken bir çiftlik, dolayısıyla her asker adayının (sipahiye ödenecek rant dışında) seferdeki yokluğu sırasında ailesine sağlanacak geçimliğin (elbette

sipahilerin lütfuna değil) kendi ürettiği artı-ürüne ve onun gizlenip saklanmasına bağlı olduğu bir düzen!

Şurası kesin ki **feodal** (sipahi), fetihlerde yararlılık gösteriyorsa burada kendine toprak bağışlanması için, **yani toprağına toprak katma** ya da rantına rant katma şeklindeki **özgül bir değer yasasına göre** hareket ediyor demektir: Bu fetihçi yararlılık için daha çok askere, daha çok ranta ve baskı yapmaya gerek vardır. Ancak rantı ve baskıyı arttırdığı zaman pasif direnmeyle karşılaştığı bölgeler de vardır ve bunlar, daha 1500'de **Celali İsyanları**'nın yayıldığı tüm Anadolu'yu kaplar. Baştan beri toprak-mülkiyetsizi olan Türkmen halkın, yeni yeni alıştığı toprakta üretim faaliyeti yoluyla, kendi sırtından rant kaldırılmasına izin vermesi için vakit ya çok gençti ya da çok geç... Çünkü Türkmenler Anadolu'ya Orta-Asya'daki sürü feodalizminden kurtulmak için gelmişlerdi. Bir feodalizmden kaçarken ötekinin ağına düşmek... Ardında feodalleşen Selçuklu Devleti'ni çökerten Babai İsyanları'nın pratiği olan insanlar için bu çok fazla değil miydi? Erken-Osmanlıların sosyal yapılanmasındaki bu feodal eğilim ilk büyük fetihlerin ardından giderek çökmeye yüz tutuyordu.

Yukarıdaki soruna geri dönelim: Selçuklu-Osmanlı arası geçiş döneminde, köleleştirme vardı, diyelim. O zaman söz konusu edilen deniz tutsakları veya esirlerini, doğrudan doğruya satmak, aslında onları köleleştirip üretimde çalıştırmayı amaçlayan klasik köleci üretim mantığına ters düşmez mi?

(*Y.Ö.* 37) Daha doğrusu, Şamanist ve Budist kökenli **Babai-Bektaşi** törelerini, yani Ortodoks Sünniliğin ve gazi cihatçılığının dışında, Türkmen **komünal** (feodal ve anti-feodal momentler dengesinde özgürlükçü) gelenek ve deneyimini barındırması nedeniyle, kısaca bu deneyimin anti-feodal Rum köylülüğüyle bağdaşması nedeniyle...

(*Y.Ö.* 38) Osmanlıların, bir devlet kurmaya doğru gelişimi, salt toprak fethi veya açlığı ya da toprak açımı yönünden ele alınabileceği gibi, aslında fetih öncesi sosyal kültürel birikimin ve sosyal ekonomik güçlerin neler olduğunu saptamak daha birincil önem taşıyor. O bakımdan bir İtalyan gezgininin –yazarın belirttiği üzere– tarihsel gerçekliği kavramaktan uzak, hatta saptırıcı beyanları bir yana, Pakhimeres ve Laonilios'un salt Osmanlı askerî dinamiğini aktaran saptamaları da esaslı bir belgesel ağırlık taşımıyor. Söylediğimiz gibi, önemli olan halkın deneyimini oluşturan birikim ve güçlerdir. Ya da şöyle diyelim: Siyasal boyutlarda askerî bir örgütlenmeye doğru ilerleyen bir toplumu oluşturan Türkmen insanında hangi tür deneyim vardı? Öyle ya, tarihsel gerçekliği kavramakta başrolü oynayan da bu değil midir? Çünkü her zaman olduğu gibi, gelecekteki toplumu eylemiyle belirleyecek olan insan, tarih sahnesine **Deneyim** ve **Özgür Tercihleri** ile, işte bu iki bağımsız boyutuyla çıkmaktadır. O zaman soralım: İnsanın deneyimi –yani geçmişteki deney veya ekonomik-sosyal ilişkilerini **aynen yeniden üretme** veya taklit etme olasılığı dediğimiz şu eylem potansiyeli– Türkmen insanının, Selçuklu çöküşü ve Moğol baskısı ardından başlattığı yeni deneyle veya ekonomik sosyal ilişkiler ile ne ölçüde bağdaşmakta ya da çelişmektedir?

Tarihsel gerçekliği kavrama yolunda yukarıki sorunsalın açıklığa kavuşturulması için, yazarın **H. İnalcık**'tan ve ileride **Ö. L. Barkan**'dan yaptığı alıntılar olumludur, ama tarihsel süreci gerçeklik doğrultusunda izleyen bir çizgi oluşturmak açısından yeterli değildir. Değildir, çünkü erken-Osmanlı toplumundaki insanın deneyimini ve insan-çevre ilişkilerindeki **tercih gücünü** yansıtan çizgi hiç de yazarın topluma giydirmek istediği **feodalizm kılığına** uymamaktadır. Yazar gerçeklik çizgisinden ısrarla kaçınmaktadır, çünkü çizgi karşımıza şu tabloyu çıkarıyor: (1) Türkmenlerin daha Orta Asya'dan beri feodalleşme eğilimlerine karşı çıkma momenti, yani bu eğilimleri yer yer isyancı biçimlerde kontrolü. (2) Türkmenlerin bu kontrolü yeniden üretme olasılığı karşısında, Osmanlıların Babai-Bektaşi ideolojisine ters düşen, yani Ortodoks dinsel ideolojinin aygıtlarına, gaziliğe ve (Selçuklu deneyinde olduğu gibi) feodalleşme eğilimlerine fazla güven duymaması.

(*Y.Ö.* 39) [Osmanlı tarihçilerinin çoğu kez, halkın gerçeklerinden soyutlandıkları ve askerî önderlerin bile yapamadıkları biçimde Ortodoks ideoloji yaptıkları bilinmektedir.

(Y.Ö. 40) İbn Battuta'nın ve Oruç bin Adil'in aktardığı gerçekler, genç Osmanlı toplumunun dinamiğini Türkmen-Babai-Bektaşi geleneğinden aldığını, yani Osmanlı toplumsal oluşumunda ideolojik düzeyin bu geleneksel tabana oturduğunu gösteriyor, ki bu da, genç Osmanlı insanının elindeki deneyimin (yani geçmiş deneyi aynen yeniden üretme olasılığının) **anti-feodal** olduğu şeklindeki tezimizi doğrular. Ve işte bu deneyim, tımar içindeki komünal birimlerde karşımıza komünal dayanışma olarak çıkacak ve Osmanlı reayası, **komünün özgüllüğünü**, ya devlet nezdinde tercih edilen sosyal bir norm olan **ganimetçi ve şehit olmak**, yani soygun ve ölüm pahasına satın alacaktır ya da sık sık **isyan ederek**. Özgürlük! Ya şehadet yoluyla sosyal intihar ya da isyan!

(Y.Ö. 41) Söz konusu nötrleşme, Türkmen dinselliğinin başkaldırıcı özünü kırmak, bu dinselliğin ideolojik aygıtları olan derviş ve tekkelerin ardındaki büyük kitleyi, Sünni eğilimli gazilerin şiddetlenebilecek feodalleşme eğilimine karşı frenlemekti, diyebiliriz. Kısaca, amaç, devletin kuruluşu sırasında temellerinde mevcut potansiyel kutuplaşma eğilimi dolayısıyla Selçuklu benzeri bir akıbete yol açan feodalleşme üzerinde Türkmen dervişlerin fiilî kontrolünü eritmekti. Ama bu kontrol "yeraltı"na inmeyecek miydi ya da potansiyel olarak yaşaması nasıl önlenebilirdi? Öyle ya, genç devletin bu karşı-ideolojik propagandası Türkmenlerin potansiyel ya da virtüel kontrolünü kırabilecek miydi acaba?

(Y.Ö. 42) Selçuklu feodallerinin yapamadığını, yani Türkmenlerin komünal özgürlükçü ideallerinin Ortodoks kılıfa büründürülüp "şehadet"e dönüştürülerek anti-feodal eğilimlerinin sindirilmesini, kısaca Türkmenlerin feodal baskı altına sürüklenmesini Osmanlı Sünni propagandası başarıyla yapar görünüyordu.

(Y.Ö. 43) Yazar bütün bu hurafeleri, Sünnilik (İslamcı feodalleşmeye yatkın ideoloji) altında bütünleşmek gibi siyasal-ekonomik amaçlılığın örnekleri olarak sıralıyor. Ama hemen alttaki cümlede ve onun ardından bu amaçlılığa tam ters bir gerçeği açıklıyor. Feodalleşmeye ruhsat vermeyen ve veren iki karşıt ideoloji arasında gizli ve potansiyel ya da ilan edilmemiş savaş böylece sürüp gidiyor.

(Y.Ö. 44) Bizce, Bektaşi dervişleri de, Sünni propagandasını yapıp Türkmenlerin gerek Şamanist-Budist kökenli halk dinini gerekse nispeten özgürlükçü inançlarını nötrleştirmeye çalışırken, bunu sadece "yapar gibi" göründüler. Çünkü iktidar ile Türkmenler arasındaki siyasal ilişkinin başlıca organları onlardı ve Türkmen halka, dinin yanında ilk kez siyasal bir ağırlık kazandırmak –bu arada kendilerine özel çıkarlar sağlasalar bile– ancak iktidarla ilişkileri pekiştirmekle, pekiştirir ve Türkmenleri temsil eder görünmekle mümkündü! Ne Türkmen geleneğinden kopabilirlerdi dervişler ne de iktidarla ilişkilerden... Tekkelerin, tam Sünni karşıtı veya liberal bir çizgide olmasa bile, imparatorluğun çöküşüne kadar yaşayabilmiş olmaları tekke siyasetinin böyle ikiyüzlü uygulamalarıyla mümkün olabilmiştir. İnsan ile çevresi arasındaki üretim ilişkileri, anti-Ortodoks –yani gerek Hristiyan halkla birlikte yaşayan gerekse Türkmen– kitleler tarafından ancak bu şekilde, dolayısıyla feodalleşmeye karşı kontrol edilebilmiştir.

Merkezî iktidarın, halkın artı-emeğini sipahi ve devletin elinde **meta** hâline getirmeye zorlayacak herhangi bir baskısı, Marx'ın **ekonomi dışı** dediği böyle bir zorlama, kapitalizmden ancak geriye doğru, yani anakronik biçimde ekonomi dışı sayılabilen, kısaca henüz ortada olmayan bir kapitalizmin ekonomisine göre "ekonomi dışı" olabilen bir zorlamadır. Başka bir deyişle, "ekonomi dışı" olmak *tarihin akışını tersine çevirip anakronikleştirmekle* aynı şeydir. Oysa burada tamamıyla tarihin doğru dürüst veya gerçek akış yönündeki bir zorlama söz konusu, evet, böyle bir baskıyı bu tekkelerin önlemeye çalıştığını söylemek abartma olmaz. Çünkü *sosyal artığın*, merkezî bir örgütün veya tabakanın eline "teslimini" ya da "selim ve İslam" hâline getirilmesini öngören teslimiyetçi Sünni ideoloji, devlete sahip çıkma mücadelesini sürdürüyordu.

Bir yanda, Anadolu'ya sürekli Türkmen göçleri ve bu göçlerin, askerî ve sosyal baskısı altında toprak fethine yönelerek önplana geçen gazilerin Sünni ağırlığı ve feodalleşme eği-

limi, öte yanda devletle doğrudan ilişki kuramayan anti-feodal kesimlerin baskısı olmak üzere, işte bu iki eğilim arasındaki mücadele, **Bektaşi tekkeleri ile Sünni ulema ve gaziler** arasındaki ideolojik mücadele ile aynı perspektifte yürüyordu.

(*Y.Ö.* 45) Esnaf ve zanaatkârlığın doğabilmesi için iki temel koşul gereklidir diyebiliriz: (1) Batıdaki Allodium veya Selçuklulardaki iktalarda çiftçiden alınan ürün-rant ve para-rant dışında, çiftçiye kalan değerlerin artan çiftçi nüfusunu besleyememesi sonucu yeni iş alanlarına yönelme zorunluluğu. (2) Yaratılan yeni alanın kendine pazar bulabilmesi. Pazaryeri sorunu Batı'da feodal senyör burgunun avlusunda ya da burg duvarlarının dibinde çözülmüş, Burg böylece kentleşmenin çekirdeğini oluşturmuştu. Doğu'da ise vakıflaşma sürecine rağmen kent yaratıcı bir feodal mekânlaşma olmadı. Tımarlı sipahinin merkezin kontrolünden gizlice kaçırdığı rant gelirleri yerel ihtiyaçları çeşitlendirecek bir ticari sermaye yaratamadı. Ayrıca "feodallerin" Babai-Bektaşi geleneğinin ve Anadolu'ya sürekli olarak gelen göçerlerin baskısı altında kalışı, bu feodal mekânlı pazarları kalıcı kılamıyordu. Kısacası feodalleşenlerin ekonomik tabanı nasıl sarsılıyorsa esnaf ve zanaatçıların ekonomik koşulları da öylece stabil değildi.

O bakımdan esnaf ve zanaatçıların Ahilik çatısı altında verdikleri dayanışmacı mücadele, feodalleşmenin istikrara kavuşamaması sonucu çöktü. Sonuçta var olma mücadelesi için kendilerine daha çok genç Osmanlı egemenleri içinde destek aradılar. Bu desteği açıkça tekkelerin içinde arayamazlardı, çünkü feodal mekânlaşmayı ve kendi pazarlarını tehdit eden, sosyal artığın bölüşümünü feodalist kontrole bırakmak istemeyen güçler oradan kaynaklanıyordu, öte yanda bu desteği, Türkmen-derviş ideolojisi ve eylemi karşısında ezilen ve stabilleşemeyen feodal çevrelerde de bulamazlardı. Özetle, Ahilerin ne tam feodal ne de tam anti-feodal eğilimde oldukları söylenebilir. Ama şurası kesin ki aradıkları desteği, yeni siyasal ilişkiler bağlamında, yani sınıfsal karakterini henüz belli veya kristalize etmemiş bir Osmanlı Devleti'nde arayabilirlerdi. Hatta bu amaçla da kendilerini Osmanlılar tarafından "destekleniyor" gibi gösterebilirlerdi ve bunu gerek dervişler gerekse gazilere oranla daha güçlü görünmek için yapabilirlerdi. Böylece Ahilik ve onun mekânlaşması ve özyönetimcilik şeklindeki doğal gelişme süreci, bu sürecin can damarlarını –belki Batı'da olduğu gibi– manüfaktürist iş bölümüne doğru besleyecek feodalist kararlılığın yok olduğu bir ortama doğru sürüklendi.

(*Y.Ö.* 46) Göçer ve oba yaşamından çoktandır uzaklaşmış, hatta aralarında İslamlaşmış Hristiyan grupların da yer aldığı bilinen **Ahilerin**, kendilerine yukarıki notlarda değindiğimiz üzere, bir yanda çöken Selçuklu feodalleri öte yanda akın akın gelen Türkmenlerin tehdidi arasında mekânlaşmış pazar ve istikrar arayışları, Türkmen özgürlükçü baskısı karşısında şimdilik savunmaya çekilen, dolayısıyla merkeziyetçi siyasete itilen Osmanlıların açtığı tuzağa ve kucağa düştü.

(*Y.Ö.* 47) Zamanın Grek kaynaklarından aktarılan bu söylemlere karşı, Sp. Vyonis ve Angelov'un tipik ırkçı yaklaşımlarıyla neler anlatabileceklerini merak eden tarihçiler var mıdır? Bizim merakımız da bu... Ayrıca Bizans feodalizminin çözülüşünü izleyen bu çizgide, Balkan halkları üstüne Osmanlı'nın en azından aynı feodal baskıyla gideceğini savunmak, Osmanlı gelmeseydi oralardaki yerel formasyonun feodalizmi aşmış olacağı zehabını uyandırmamalıdır.

(*Y.Ö.* 48) Açıkça görülüyor ki, Osmanlılar, Bizans dönemindeki feodal tabakayı ayrıcalıklarından etmiş ve bu ayrıcalıkları daraltarak yazarın "maceraperest" dediği aslında Bizans döneminin gerçek kölelerine tanımıştır. İşte bu altüst ediş, "ekonomizm düzleminde" daha farklı üretim ilişkilerinin geliştirilemediği yerel toplumsal formasyon açısından belki Osmanlının yaptığı tek ve güdümlü devrim sayılabilir.

(*Y.Ö.* 49) Osmanlılar yanında, önceki ayrıcalıklarını kısmen de olsa koruyacakları umuduyla olsa gerek. Aynı paralelde düşünen Francés de bu yorumunda haksız değildi.

(Y.Ö. 50) Burada, yukarıki notlarda değindiğimiz gibi, deneyimli Bizans aristokrasisinin Osmanlı içinde, ayrıcalıklarından yine de koparılamayacağı umudunu gözardı etmek olanaksızdır.

(Y.Ö. 51) Yalnızca varlıklarını sürdürme değil, yukarıda değindiğimiz üzere, bir altüst oluş umudu veya olanağı.

(Y.Ö. 52) Gazilerin Fetret Devri'ne yol açan başıboşluğu ve terörü veya devşirmelere uyguladıkları köleleştirici terörist tavır, Grek-Ortodoks geleneğinin sağlam olduğu Makedonya'da Slav alfabesini yaratan Krillos ve kardeşi gibi önemli tanrıbilimcilerin yetiştiği bir döneme rastlar. Bizans'ın Slavları Grek-Ortodokslaştırma siyaseti de aynı dönemin ürünüdür. Gazi fetihleri, aslında yerel Grek feodallerinin direnişi ötesinde, Grek halkının dinci pasif direnişiyle karşılaşmıştır. Halkın direnişini kırmak, onları ancak üretici güçlerinden ve bunların kullanımından yoksun bırakarak mümkün olabilirdi ki bu da şöyle oldu: (1) Büyük İskender fetihlerinin (İ.Ö. 330) putperest-Hellenist-Pers âdetlerinden kalma **gulam** kullanma geleneğini Balkanlar'a taşımakla ve (2) Grek üretici güçlerini **rehin** alma biçiminde... O zaman sormak gerekir: Bu gerçekler hangi üretim tarzının **deteminantlarıdır?** Öyle ya, determinantlar (belirleyiciler) daima ve hiç değilse ideolojide yeniden üretilmezler mi? O halde, yazar, Osmanlılara "feodalizm" kalıbını yakıştırıyorsa soralım: Bu belirleyiciler feodal düzeyde yeniden üretildiler mi hiç ve nerede?

(Y.Ö. 53) Bunları "köle" kavramı altında sınıflandırmak nasıl mümkün? Romalıların üretim alanında zorla ve kontrol altında çalıştırdıkları gerçek kölelere benziyor mu bunlar?!

(Y.Ö. 54) Klasik köleci üretim tarzında veya üretken köleliğin üretimde egemen olduğu toplumsal formasyonlarda, tipik örneğiyle Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi ya da Roma'nın köle kaynakları bulmak amacıyla fethettiği ülkelerden...

(Y.Ö. 55) Bu ideal, Selçukluların feodalleşme sürecine müdahale eden Türkmen gelenekçisi güçlerin bir yandan askerî demokrasiyi canlandırıcı, öte yandan komünal özgürlükçü baskılarıyla gerçekleşmedi.

(Y.Ö. 56) Bu tür koşulları, Orta Asya halklarını sürü (*fief*) sahipliğine dayalı bir üretim tarzına itmiş bulunan önemli bir neden olark hatırlatmakta yarar vardır.

(Y.Ö. 57) Otlak sahipliğinin kolayca yerleşemediği geniş ülkelerde, hareketli üretim-araçlarıyla üretim yapan göçer halkın özgür dinamiği, örneğin Türkmen özgürlükçülüğü ve halk dini bu hareket esnekliğinden kaynaklanıyor ve yerleşik toprak sahipliğine dayanan Selçuklu feodalleşmesine karşı çıkıyordu.

(Y.Ö. 58) Selçuklu döneminin Babai İsyanları karşısında, Ortodoks (Sünni) kesimin servet birikimini, toprak sahipliğini, hatta mütevellilik yoluyla mülkiyetçiliğini somutlayan vakıf arazilerinde böyle bir artış oldu mu? Sanıyoruz ki olmadı, çünkü kilisenin siyasal mekanizmaya rakip ve ondan bağımsızlaşabilen daha kalıcı bir örgütlenmişliği vardı, ama İslam'da kilise Ortodoksluğuna paralel bir Sünni sınıfın üretim ilişkilerini temsil eden vakıflar için böyle bir örgütlenme, Osmanlı toplumunda bile anılmaya değer boyutlara ulaşamadı. Çünkü Osmanlı için birikimi yaratan mübadele değerinin önemi yoktu, kullanım değeri olan nesneler önemliydi. Kısaca vakıflar, rant (devlete ulaşmayan vergi) birikiminin önemli odakları hâline gelemedi –yani kilise de olduğu gibi– feodaller için örneğin prekapitalizme açılan bir hazine olamadı.

(Y.Ö. 59) Grek-Ortodoks çocuklarının "devşirilme"si olgusuna "köleleştirme" olarak bakarken yazar, bunun aslında klasik Roma köleciliği bağlamında "üretken-köleleştirme" olmadığını bir türlü söyleyemiyor. Tam tersine, **İslamlaştırmayı köleleştirme ile özdeş sayıyor.** Olayın maddesel gerçeği ise, bu Grek serflerinin veya çocuklarının kilise feodalizminin elinden koparılmış olması, bunların kilisenin feodal-mülkiyet çıkarlarını tehdit eden karşıt bir ideoloji altında yetiştirilmeleri –burada Helenist-Pers dönemine özgü ve Büyük İsken-

der sonrası keskinleşen gulam geleneğinin iğrenç kalıntılarını elbette görmezlikten gelemeyiz– ve Bizans ruhani feodalizmini bu kez fiziksel olarak iş güçleriyle ekonomik tabanda tehdit edebilecek bir potansiyel hâline getirilmeleridir. Toprağın **mutlak mülkiyetini** tanımayan bir sosyo-ekonomik düzen olarak İslamlığın karşısında kilise ve de dünyevi toprak feodalleri, bu mülkiyetsizci mutlaklığın yayılmasına elbette ki her yola başvurarak karşı çıkacaktı. Mülkiyetçi gelişme yolunda serf olarak kullandığı iş gücünün elinden alınma olgusunu herhalde **köleleştirme** olarak yorumlayıp öyle yayacaktı. Yazar da böyle yorumluyor ve de Marksist olarak?!

Besbelli ki Osmanlıların "güya" feodalizmi, nesnel tabanından, yani toprağın mutlak mülkiyetinden yoksundur. Has tımarların, daha erken-Osmanlı döneminde kaybolan malikâne divanilerin ve mutlak mülkiyete doğru çıkış arayışları [bkz. **Ö. L. Barkan,** *Türkiye'de Toprak Meselesi,* s. 256: Mihaloğlu Ali bey ve Edirneli Kasım Paşa örnekleri] büyük çapta engellenen vakıfların çok sınırlı istisnası dışında, bu yoksunluk genel bir doğrudur. Kısacası üretim ilişkilerinin altındaki maddesel temel, yani toprak "özel kişilere birikim veya rant sağlayıcı bir emek nesnesi" olarak genelde **mutlak bir mülk değildir!**

Osmanlı ekonomisi, tabanı denizin dibine ulaşmayan buzdağına benzemektedir. Öyle bir buzdağı ki, mutlak mülkiyetin olanaksızlığı denen bir **boşluk** üzerinde yüzmektedir. O bakımdan tüm buzdağı yalnız **psuedo-feodal** veya salt biçim olarak feodal ilişkilerden oluşuyor. Bu dağ piramidinin su altında kalan bölümü, tahmin edeceği gibi, serflerin mülkiyetindeki iş gücü ve bazı üretim aletlerinden meydana geliyor. Piramidin su üstündeki bölümü ise, sipahi mülkiyetindeki rantlardan ve üretim aletlerinden... Kısacası buzdağı, feodal ilişkilerle çalışan bir bütün, ama dayandığı maddesel taban bu ilişkiler bütününün yapısı içinde değil, yani boşlukta... Sünni Ortodoksluğa göre, bu taban Tanrı'nın elinde, oysa Şamanist-Budist gelenekli Türkmen göçerlerin özgürlükçü ideolojisi açısından herkesin elinde!..

Bu mülkiyetsizci-mutlaklık, Bizans'ın hem dünyevi toprak feodallerini hem de kilisenin mistikçi toprak feodallerini ürkütüyordu, yoksa **akıncı** ve **gazi** terörü değil! Bu terörün bir araç, mülkiyet ilkesindeki yıkımın bir aracı olduğunu biliyorlardı.

Öyle ya.. Akıncıların çoğu, yazarın da belgelerden saptadığı üzere dinci (kilise) ve dünyevi feodaller altında yoksullaşmış **paroikiler**, yani gönüllü serflerdi. Peki, bu paroiki-akıncıların yarattığı hayal kırıklığı daha taptaze iken (1320 sonraları), kilise ve dünyevi feodalizmin ideolojisi fendi dinamik iş güçlerinin elinden alınışını, yani **devşirme** olayını başka nasıl yorumlayabilirdi ki?

Özetlersek, Bizans feodal kesimlerinin, ister kilise ister dünyevi kökenli olsun, mülkiyetsizci-mutlaklık karşısında çöküşü söz konusudur. Ve bu, mutlak mülkiyete doğru malikâne divanî ve vakıflarıyla yol alan ve Batılı tipteki feodalizme büyük bir hızla yaklaşan Selçuklu feodalizminin, **Babai-Türkmen** ideolojisi ve isyanları karşısında diz çöküşünü andırmıyor mu? Üstelik feodalist tepki orada çok daha kanlı olmadı mı?

Peki, Osmanlıların mülkiyetsizci-mutlaklık ideolojisi nereden doğdu? Öyle ya, Arap-İslamlığında yatan feodalleşme [bkz. **Ö. L. Barkan,** *Türkiye'de Toprak Meselesi,* s. 243, Maverdi'den alıntı vb.] eğilimlerinin, Osmanlı-Türkmen ideolojisine egemen olduğunu, fetihlerde toprakları Tanrı adına kazanmak gibi bir "cihat" düşüncesinin Türkmen ideolojisinde var olduğunu söyleyebilir miyiz? Türklere Bizans'ın egemen feodal ideolojisinden gelen tepki Osmanlıların feodalleşme eğilimine gelen bir tepki miydi, kısacası kilise ve sivil Bizans egemenleri ile Osmanlı egemenleri arasındaki mücadele salt feodalizmler arası bir rekabet miydi?

Her şeyden önce bunun Bizanslı halk ile Osmanlı-Türkmen göçer halkları arasında bir mücadele olmadığını biliyoruz.

Öte yandan (1) Osmanlı halkının arkasında Türkmen-Babai İsyanları'nın mutlak (toprak) mülkiyetsizci pratiği vardı ve Selçuklu-İslam ideolojisi buna yenik düşmüştü, dolayısıyla Osmanlı egemenlerinin, tımar mülkiyetçiliğine uzanan Selçuklu pratiğini yeniden de-

nemeleri imkânsızdı. (2) Ayrıca Anadolu, ardı arkası kesilmeyen mülkiyetsizci Türkmen akınlarının etkisi altındaydı, dolayısıyla toprağı Arap-İslamlığı ölçeğinde, Büyük Selçuklularda olduğu gibi, sipahiler yararına hızla iktalaştırmak hatta mülkiyeti vakıflar biçiminde mutlaklaştırmak yeni göçerleri boğacaktı. Ve sonuç işte o zaman Batı'da olduğu gibi, tabanı yere basan bir feodalizm olurdu, yoksa buzdağı gibi tabanından kopuk bir feodalizm değil.

Osmanlı, akıp gelen kitlelerin yaşama mücadelesini, bu mücadele içinde mutlakmülkiyetli bir sınıfın oluşmasını, yani gerek kitlenin gerekse böyle bir sınıfın üzerinde yaşadıkları emek nesnesinin (toprağın) mülkiyetini ve mülkiyet ilişkilerini şöyle kontrol ediyordu: Bu nesneyi onların altından kategorik olarak çekip almakla! Ama ilişkiler, tabandaki nesnesinden yoksun kalınca, feodal ilişkiler de ancak ve sadece yüzeyde, biçimsel düzeyde yaşadı.

(*Y.Ö.* 60) Vakıf, Batı'da feodal şatoların burçları dibindeki zanaatçı-tüccar sitesine tekabül eden bir siteyi de içermektedir. Vakıf topraklarının rantlarını olduğu gibi, bu sitedeki ticari gelirleri de mülkiyetsizci dervişler kontrol eder. "**Aysberg feodalizmi**" olarak tanımladığımız bu **sui generis**, yani biçimsel Osmanlı feodalizmi çerçevesinde, toprağın mutlak mülkiyeti söz konusu olmadığından, toprak rantı genelde vakıftaki bu ticaret sitesine almaktadır. Topraktaki mutlak-mülkiyetsizliğe dayanarak gelişen bu ticari odaklar, Müslüman olmayan serfler (paroikiler) için hiç kuşkusuz **ekonomik ve siyasal özgürlüğün de kaynakları** oldular. Topraksızlığa rağmen gelişen bu ekonomik-politik özgürlük, o çağın Avrupa feodalizminde serfler düzeyinde henüz tanık olunmayan bir olgudur, dersek abartmış olmayız.

(*Y.Ö.* 61) **Balkanlar**'daki gerek dünyevi gerekse kiliseci feodalizmin baskıcı yapısı sonucunda, Hristiyan köylülerin serflikten kurtulmalarının zorluğu ve derviş vakıflarının, hem Angelov hem de yazar tarafından belgelendiği üzere, giderek yaygınlaştığı meydanda iken, üstelik bu vakıflardaki zanaat-ticaret odakları Hristiyan serfler için birer ekonomik-siyasal **özgürlük** kaynağı hâline gelirken, hâlâ "bu halkın ekonomik ve sosyal üstünlüğünü" savunmak, herhalde Slav şovenizmini belgeleyen ilginç bir iddia sayılabilir. Üstelik kilise feodalleri bu nesnel ve siyasal ekonomik koşular altında etnik bir ayrılıkçılığı ne ölçüde körükleyebilirlerdi ki? Yazarın iddiaları, Türk azınlıklarına yönelik olarak (1985) Bulgar yönetimince körüklenen Bulgarlık ve Bulgarlaştırma siyaseti için "tarih-dışı" bir destek midir? Yazar bu eğilimini aşağıda düzeltmeye çalışıyor.

(*Y.Ö.* 62) Mutlak mülkiyetini edinemediği toprağın (teknik) verimliliğini artırma yolunda da hiçbir çaba harcamayan tımar, baştina, hatta vakıf sahipleri, zanaatçı kesiminde de böyle verimlilik ve üretkenlik artırıcı isteklerin dogmasını ister istemez engellemiş oldular. Sonuçta, toprak rantları toprağa yönelik üretim aletleri imalatına yönelemediği gibi, deniz araçlarına ve açık deniz ticaretine kalıcı biçimde hiç yönelemeyecekti. Teknolojinin, gelişemeyen ticari sermayenin kısırlığı sonucu gerilediği koşullarda faaliyet gösteren, dolayısıyla sadece deniz yağmacılığı düzeyinde ayakta durabilen bir denizcilik söz konusuydu: Ülkesinin kendi rantlarından yoksun bir denizcilik.

(*Y.Ö.* 63) Balkan, özellikle Yunan kentlerindeki feodal-tüccar-zanaatçı tabakalar arasındaki çelişkilerin su yüzüne çıkmasını, Trakya'da vakıflardaki zanaat-ticaret sitelerinin Balkan serf ve köylülüğü için birer özgürleşme odağı hâline gelme süreci izler. Makrembolites'in bu Grek süreci içinde ileri sürdüğü düşüncelerin, toprağı mutlak-mülkiyetsizleştiren Türkmen ve de İslam geleneğinden etkilenmemesi olanaksızdır. Üstelik Hristiyan kentlerindeki burjuva özgürleşme süreci ve hemen ardından Türklerin Hristiyan toprak serflerine özgürlük sağlayan vakıf siteleri kurma süreci, ayrıca şu olguyu da yansıtır: Grek halkının üretim ilişkileri açısından kentliler (feodaller, kilise, tüccar ve zanaatçılar) ile paroiki-serfler arasındaki çelişki.

(*Y.Ö.* 64) İtalyan sermayesinin ağırlığı kuşkusuz ki görecelidir. Yerel Grek sermayesinin daralması, Grek feodallerinin kendi toprak rantlarını, Türk-Sırp-Bulgar tehditleri karşısında kentlerdeki ticari dolaşımın içinden çekmesi olgusuna dayanır. Hatta Grek feodalleri bu

rant kökenli sermayeyi İtalyan tüccarlarıyla birlikte işletmişlerdi. Bizans'ı İtalyan ticaret cumhuriyetlerinin elinde oyuncak hâline getiren ve feodalleri, Aydın Birliği ile bu cumhuriyetlerin de katıldığı ekonomik bir "üçleme" içinde Bizans'ı içinden siyasal parçalanmaya sürükleyen iş birlikçilik bu değil miydi? Aynı şekilde, vakıf ve gizlenen tımar rantlarından oluşan Selçuklu ve Osmanlı ticaret sermayesinin birbirine benzer beylikler arasında primus inter pares olan Osmanlı Beyliği'ne ve metropolüne akması dolayısıyla Osmanlıyı ister istemez merkeziyetçiliğe veya sermaye bekçiliğine itmesi, bu sermayenin ancak Müslüman olmayan kesimler aracılığıyla gizli olarak ticari dolaşıma sürülebilmesi, Osmanlı'da cumhuriyete kadar uzanan kaçınılmaz iş birlikçiliğin temelini oluşturacaktır! Denizlere açılamayan sermayenin –kaçak ve cılız bir sermaye olması bir yana– giderek gayrimüslimlerin eline düşmesini, şoven Marksistlerin ve millî burjuva devrimcilerinin yaptıkları gibi, Batı merkantilist emperyalistleşmesinin gücü olarak değil, Sünni (ilmiye) ideolojisi ve tabakalarının, Anadolu'daki vakıf kökenli Türkmen erken-burjuva sınıfının (ki uzantıları son yıllarda MSP altında partileşti) doğumunu engelleme mücadelesi olarak yorumlamak daha doğru olur. Anadolu gizli sermayesinin metropoldeki Sünni kesimden kaçırılarak İslam dışı kesime "emanet" ve örtbas edilmesi Osmanlı sömürgeleşmesinin iş birlikçilerini de yaratacaktı.

(*Y.Ö.* 65) İşte bu iflasla birlikte patlak veren sosyal ve siyasal güvensizlik, Grek-Slav toprak serflerini, yazarın deyimiyle "köleleşme"ye, ama aslında ya mavrolosluk'a veya yaygın derviş vakıflarının zanaatçı-tüccar sitelerinde özgürleşme'ye ya da devşirilme'ye itecekti. Büyük kitlenin feodalizmin yıkıntıları ardından kırsal boyutlarda parçalanışı böyle oldu. Ve hinterlandından, tüm insan güçleriyle birlikte yoksun kalan bu Grek-Slav kentlerindeki tüccar-zanaatçı sınıf kendi feodallerine karşı kentlerde verdiği mücadelede boğuldu veyeni fatihler yanında daha özgürdü.

(*Y.Ö.* 66) Yazar, feodalizmin Batı'da geçirdiği evrime paralel bir şemayı burada arıyor, ancak Batı'da feodalizm, o döneme kadar karşıt hemen hemen hiçbir ideolojiyle sarsılmaksızın, kısacası "sakata gelmeden" kendi doğal gelişiminde yürüdü. Erken-Osmanlılarda olduğu gibi mutlak mülkiyetsizci derviş-Bektaşi ideolojisiyle hiç karşılaşmadı. Hatta tam tersine, feodalizm, Batı Roma'nın, Orta Avrupa'daki uçlarının jandarmalığını üstlenen Cermen akıncılarının Latifundia beyleriyle bütünleşmesi sonunda filizlendi. Tüm Avrupa bu bütünleşmeyi bir Latin (Roma) Cermen sentezi olarak selamlar.

(*Y.Ö.* 67) Yazar, İtalyan cumhuriyetlerinin, daha katı bir feodalizmin toprak rantları üzerinde geliştiğini ve Doğu Akdeniz'deki insan emeğinin ucuzluğunu iyi değerlendirerek Bizans feodallerine ve kent soylu sermayesine üstünlük sağladığını, buna karşılık erken-Osmanlı'nın komünal (anti-feodal) ya da mülkiyetsizci Türkmen ideolojisiyle geldiğini unutuyor.

(*Y.Ö.* 68) Bu güldüresiye karşı-tarihsel çözümü önermeden önce Angelov'un, bu silahların ilkin "kime karşı yönelteceğini" düşünmesi gerekmez miydi?

(*Y.Ö.* 69) Yazar, "fanatik" deyimini çok kolay, yani toplumlar arasında üretim ilişkileri düzeyindeki antagonizmalara hiç değinmeden, bir aşırı yanılsamanın göstergesi anlamında kullanıyor. Oysa Selçuklu feodal gelişmesini engelleyen Babai-Türkmenler de mi aşırı veya transandant bir yanılsama içindeydiler, onlar da mı fanatikti?

(*Y.Ö.* 70) Aynı şekilde yazar, Bizans'taki kent direnişinin çözülmesini de, kentteki değişik tabakaların burjuvalaşma sürecinde bütünleşememelerine bağlıyor, ama söz konusu idealin gerçekleşmesi için Fransız İhtilali'ne kadar beklemesi gerekmiyor mu? Ayrıca feodalizmin köylülük ile kentli sınıflar arasında yol açtığı çelişkinin ilkin Selçuklu'ya karşı Babai İsyanları'yla, üstelik gerçek bir antagonizma çerçevesinde patlak verdiğini göremiyor. Yukarıda verdiği Macar ve Avusturya köylü örneklerinde, geleceğin yerel burjuvazisine ters düşücek bir öz olduğunu sanmıyorum.

(Y.Ö. 71) Büyücülüğün, cin ve şeytan inanışlarının vb. Grek halkına bizzat feodaller ve ardındaki kilise tarafından sömürüyü perdelemek amacıyla bir **yanılsatma** olarak empoze edildiğine kuşku var mıdır? Oysa erken-Osmanlılar, Türkmen özgürlükçü deneyiminin karşıt etkisi sonucu Ortodoks (Sünni) ideolojisinin etkisi altında bile, böyle yoğun bir yanılsatmadan kesinlikle uzak durmuşlardır. İslamlaştırma aslında Türkmenlerin yanılsamaya olanak tanımayan, somut ve doğrudan komünal yaşam pratiğinden yararlandı. O bakımdan İslamlaştırma olayını, oturtulduğu baş aşağı konumundan kaldırıp derviş-Türkmen özgürlükçülüğü üzerine oturtmak daha doğru olur.

(Y.Ö. 72) Erken-Osmanlı askerinin, Selçuklu feodalleşmesini yıkan komünal mülkiyetçi veya göçerlere özgü mutlak toprak mülkiyetsizcilik çizgisini ve Babai-Bektaşi özgürlükçü eğilimini sürdürmesi böyle mümkün oldu. Öte yandan Anadolu'ya yönelik göçlerini aralıksız sürdüren Türkmen kitlelerinin, buralara gelir gelmez gazilere merkezden dağıtılan bu tımar topraklarında hemencecik **serf** [ki Türkmenlerde birey olarak serf değil, ancak **komün** hâlinde serf söz konusu olabilir] olarak çalışmayı benimsediklerini düşünmek, dolayısıyla bunların tımarlar için korkunç bir serf-komünler deposu oluşturduklarını kabul etmek, kısacası göçer veya obalaşmış Türkmenlerin sanki hiçbir gelenek ve deneyimleri yokmuş veya gökten zembille inmiş gibi, feodal üretim ilişkilerini bir çırpıda kabullendiklerini tasarlamak, ancak şemacı ve kolay tarihçilere, mekanikçi Marksistlere yakışıyor.
Üstelik hiçbir belge, tımarların yeni gelen halka boş tarım toprakları ve otlaklar bırakmayacak kadar yaygınlaştığını kanıtlayamaz, çünkü mirî toprakların nüfusa oranla ne korkunç bir rezerv oluşturduğunu yüzyıllar sonra 19. yüzyıla ait Osmanlı kanunnamelerinden görüyoruz.

(Y.Ö. 73) Tasavvuf mistiği, kökenindeki **autizm** veya ben-tanrısalcılık nedeniyle kitle insanı veya kitlesel davranış psikolojisine ters düşer ve hiçbir askerî kitle disiplini içinde yer alamaz. Ayrıca o dönemin askerî kitle disiplinini, bugünkü gibi salt biçim standartlaştırması olarak anlamak yanlıştır. Tam tersine bu disiplin, dışarıya standart biçim ve davranış olarak vuran görünümü ardında, her zaman belli bir üretim ilişkisini (örneğin Türkmenlerde komünal-kolektif), bu ilişkiye özgü deneyimi içermektedir. Başka bir deyişle, bu disiplin, "belli ilişkileri yeniden üretme olasılığı" dediğimiz deneyimi-örneğin toprağın kişisel mutlak mülkiyetine gerek duymamış veya böyle bir mülkiyetin gerektirdiği koşullara uyamamış bir pratiği ve bu pratiği aynen sürdürme potansiyelini bir bakıma **sınıf bilincini** içermektedir. O nedenle, Türkmenlerden ve içine sızarak örgütledikleri yeniçeri birliklerinden, disiplin adına -bugünden geriye bakar gibi- sadece davranış standardı beklemek ve sınıf bilincini gözardı etmek tipik bir yanılsama sayılır.

(Y.Ö. 74) Türkmen göçerlerin ve obalarının, sınıf bilincini erken-Osmanlı askerî örgütü içinde aynen koruyamamaları için bir neden yoktur, çünkü onlar fiilî üretimden bir kez kopmuşlardı ve yeni bir üretim ilişkisi içine fiilen girmeleri olanaksızdı. Fiilen girdikleri zaman ise üretim ilişkilerini askerden önce bıraktıkları yerden başlayarak sürdürmekten başka çareleri yoktu. Böyle olunca, göçerlerin sınıf bilinci ile göçer aristokrasisinin feodalleşme eğilimi arasındaki çelişki sürdü. Aynı çelişki, Selçuklu yerleşik feodalizmine karşı birlikte savaştıkları **Babai** İsyanları döneminde de vardı. İşte Osmanlı otoritesi süregelen bu çelişkiyi gerek askerî gerek Türkmen halka dayalı anti-feodal gücüyle dengelemek istiyordu.

(Y.Ö. 75) Devletin artık feodalleşme içinde değil, yani yazarın iddiasının tersine, Türkmen aşiret aristokrasisinin feodalleşme sürecine karşı bir anti-feodalleşme süreci içinde olduğu ve bu sürecin, Fatih Sultan döneminde patlama noktasına varacağı yukarıki notlarımızdan açıkça ortaya çıkar.

(Y.Ö. 76) Bunlar ne biçim "köleler" idi ki "hepsinin birer tımarı var?" Yazar, tarihsel gerçekliğini daha antik Pers ve Helenist üretim ilişkilerinde yitirmiş olan gulam (köle) teriminin, Osmanlı gerçeğinde sadece "hizmet görevlisi" veya "sadakatle yükümlü" anlamında,

dolayısıyla Batı'daki hasala veya kâhyaya paralel düzeyde yer aldığını kavrayamıyor (Bu terimin **kul** kavramıyla bağıntısına başka bir yerde değineceğiz). Osmanlılar, köleyi Marksist anlamdaki **üretken köle** olarak kullanmadı ve gulam (köle, hatta kul) sözcüğü biçimini korurken, içeriğini değiştirdi. Yazar, biçimin yanında içeriğin de korunduğu, yani "tarihsel gerçekliğin belirli sözcüklerle birebir temsil edildiği" yollu, cüretli olduğu kadar da fahiş yanıltıcı bir varsayıma saplanmış olma izlenimini veriyor ve bunu tüm tarih yorumu boyunca ne yazık ki sürdürüyor.

(*Y.Ö.* 77) Fethedilen topraklar, peygamberin ilk dört halifesi dönemindeki pratiğe göre, dinsel otoritenin güvenirliğine, sonradan yararlık gösteren kullara **işletme-kullanma**, Osmanlılarca üstelik ıslah kaydıyla ve belirli rant toplama hakkıyla birlikte **haraç** (bir defalık veya periyodik) karşılığı emanet edilen tarım toprakları olarak kabul edilirdi.

(*Y.Ö.* 78) Türkmenlerin göçer ve oba deneyimli dervişleri de mi, acaba kolonistleri ya da birbirlerini serfleştiriyor (yazarın deyimiyle "köleleştiriyor") ve sömürüyordu? Yeni yerleşim odaklarının, özellikle dervişler tarafından açılmasında ve bu faaliyetin Sırbistan içlerine kadar sürdürülmesinde, dervişlerin mutlak mülkiyetsizci veya komünal mülkiyetçi özgürlük deneyimi değil de, serflik mi belirleyicidir? Evet, yazarın feodal şema arayışı, savaşan tabakanın mülklendirilmesiyle sınırlı kalıyor. Ayrıca mutlak mülk edinmenin, vakıf ve tımarların çok sınırlı sayıdaki bazı kesimlerinde, o da gizlice mümkün olduğu (bkz. Ö. L. **Barkan**, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 256: Plevne ve Edirne malikâne divanîlerinde mutlak mülkleştirmeler) biliniyor. Üstelik sipahilere bağışlanan toprağın, fethedilen toprakların büyük bölümünü kaplayarak böylece nüfusun büyük bölümünün **serfleştirildiğini** savunmak, şemacıların derslerine pek iyi çalışmadıklarını da kanıtlıyor. Çünkü serfleşme veya sertleşmenin yaygınlık ölçüsü, tımar topraklarının yüzölçümü gibi soyut bir ölçekle değil, tımarlardaki üretimin örgütlenme biçimiyle belirlidir. Çünkü buralarda tek tek bireylerin değil, Türkmen obalarında olduğu gibi, **kolektif serfleştirilme** söz konusudur. Oysa kolektifin içindeki birey içeriye doğru özgür, dışarıya doğru ise **direnişçidir**. Ayrıca merkezin toprağın verimli kullanımına ilişkin şer'i yaptırımları dışında, hiçbir sipahinin –Batı'daki senyörün tersine– merkeze ve kadılara danışmadan vergi zabıtası gibi hane hane yaptırım yetkisi yoktur. Kısaca feodal ilişkiden çok, **komünal** (komünlerle) **devlet** ilişkileri söz konusudur, ki bu da bugünkü "sosyalist" devlet yapılanmasını andırıyor. Üstelik vergi ödeyemeyen köy hanelerinin, komünü atomize edercesine tımar dışına çıkarılması komünü parçalamaktadır ve tımar sahibinin kendi yandaşlarından oluşan bir cemaatin dogmasına, onun güçlenmesine yol açmaktadır ki sipahilerin bu yoldan güçlenmeleri merkezden engellenmektedir. Sipahilerin Celalî İsyanları'na katılmasının ardında bu kontrol yatar.

(*Y.Ö.* 79) Pronoialar, İran ve Anadolu Selçuklularının iktaları, Osmanlıların sipahi tımarları gibi birer "asker besleme" çiftlikleri iken, kilise ve manastır çiftlikleri ise birer "rahip besleme" çiftliğiydi. Asker besleme çiftliklerindeki doğrudan üreticiler istenen zamanda çağrılmaya hazır **virtüel** ya da potansiyel bir asker sayılırlardı. (1) Üreticiler pronoialarda *feodalin yargı yetkisine bağlı* iken, ikta ve tımarlarda bu yetki kadılarındı. (2) Ve yine pronoialarda üreticiler, Roma tipi klasik kölelikten geliyorlardı –burada, Roma emperyalizminin sonu ile Cermen-Roma feodal sentezinin arifesi arasında kölelerin yarı-özgür köylüler hâline geldiği dönemi göz önüne almanın anlamı yok–. İkta ve tımarlarda ise, üreticiler kökende köle değildir, yani Orta Asya'da yaşanmış bir kölelikleri yoktu. Onlar toprağın özel-mülkiyetsizleri veya mutlak-mülkiyetsizleri olarak komünal mülkiyeti tanıyorlardı. Ve üstelik güçlü sürü-feodallerinden kaçan küçük sürü sahipleri ve de toprak mülkiyetsizleri olarak gelmişlerdi. Kısaca komünal yaşamlı özgür insanlardı.

Roma köleliğinden köklenen ve komünal örgütlenme ve yaşamdan yüzyıllar önce kopmuş paroiki (pronoia üreticileri) için kendini yeniden üretme amacıyla sosyal örgütlenme olanağı kalmamıştı! Böyle bir örgütlenme olanağını, ancak senyöre, onun koruyuculuğuna sığınmakla, dolayısıyla **bağımlılaşarak** bulabilirdi. Oysa Osmanlı reayası için eski komünal üre-

tim ve yaşam biçimi kendini yeniden üretme amacı açısından hiç de yabancı bir örgütlenme biçimi değildi ve bu biçim Anadolu'da yeniden üretildi. Babai İsyanları yeniden üretilen bu komünal özgürlüğün belirtisiydi. Buna karşılık Batılı serflerin (paroikiler vb.) bağımlılaşmaksızın yeniden üretecekleri bir sosyal örgütlenme ve özgürlük biçimi artık yoktu. Böyle olunca Batılı serfin bağımlılığı toplu biçimde değil, **bireysel** biçimde gerçekleşti.

Osmanlı Türkmen reayasının sosyal örgütlenmesi geleneksel biçimde, yani kendi pratiğinden kaynaklanan bir bağımsızlıkla gerçekleşirken tüm örgütün bağımlılaşması da mümkündü. Ve bu da devlete, cihatçı ideolojiye, ama sipahinin ekonomik kontrolü altında bağımlılaşmaktı. Ancak **özgürlüğün tarihsel dönemle koşullanmış olduğu ilkesinden hareket edersek**, bu bağımlılık, **özgürlüğün** –yani tercih edilen bir sosyal normu yeniden üretme olasılığının– gerçekleşmesi karşısında zayıflıyordu. Özgürlük nasıl mı gerçekleşiyordu: İki karşıt sosyal normun birbiriyle sürekli hesaplaşması veya mübadele edilmesi, yani (1) her üreticinin devlet ve Ortodoksluktan yana, **potansiyel bir şehit veya ganimetçi** olması ve (2) aynı zamanda sipahiye (devlete) karşı **komününün direniş potansiyelini temsil etmesi** biçiminde! Bu göreceli özgürlük Batılı serfin (cihat yolunda şehadet veya ganimet gibi) artık hiç tanımadığı ve (komünal direniş gibi) çoktandır gerisinde bıraktığı işte bu iki karşıt momente ve birbirlerinin alternatifi olmalarına dayanıyordu.

Bu iki momentin, birbirinin yerini alabilmesi ya da **alternatifliliği**, –ama bu alternatiflilik zayıfladığı sırada– aralarındaki gerilimin isyanlar hâlinde sık sık patlak vermesi şunu kanıtlıyordu: "Bugünkü içeriğinden, dolayısıyla yeniden üretim konusu ettiği sosyal normlardan farklı, kısacası dönemle koşullanmış, ama Batı'daki feodalizmde olmayan" bir özgürlüğün varlığını!

(*Y.Ö.* 80) Bu tercihin nedeni, adı üzerinde, Türk davranış biçimleri miydi, yoksa Bayezid'in kişiliği mi? Yazarın Türkmen geleneğinden, macera düşkünü martolos ve Ulah'lar paralelinde söz ederken, Türkleri, birdenbire halka davranışları açısından tercih edilen bir egemen topluluk olarak görmesi, herhalde buradaki mekanikçi şema çerçevesinde değil, ancak ilerideki sosyal tarih araştırmaları düzeyinde çözülmesi gereken bir çelişkidir.

(*Y.Ö.* 81) Timur'un Anadolu'yu yağmalamak için bu koşulları bekleyip kollamış olması doğaldır. Ancak Yıldırım Bayezid'in, yazarın da belirttiği üzere, Türkmen yaşamlı Anadolu ile Bizans-feodal yaşamlı Rumeli arasında, (Bayezid'in) göremediği olduğu sosyal ve ekonomik farklılık yalnızca şunu kanıtlar: Roma-tipi klasik kölelikten gelmeyen, dolayısıyla böyle bir kölelikten kurtulması söz konusu olmayan ve işte bu nedenle **biat** ve **servitum** ilişkilerine girmemiş olan –Türkmen-Şaman-Babai-Bektaşi gelenekli ve komün pratikli– bir halkın üzerine Batı-tipi biat gömleğinin, dolayısıyla klasik feodal cübbesinin geçirilemeyeceği! Öyle ya, bu halk, Pers-Helen tipi gulam (köle) geleneğini tanımış bulunan İran-Selçuklu halkının uzantısı veya kalıntısı değildi ki... Kuzey-Iran'dan ve en sonunda oradaki feodalist (Sancar dönemi) eğilimlerinden kaçarak sürekli ve taze dalgalarla Anadolu'yu dolduran ve biat tanımaz geleneğiyle Konya Selçuklularını çökerten bir halktı.

(*Y.Ö.* 82) Bu dervişlerin, Mevlanacı tasavvuf dervişi ve şeyhleri mi, yoksa Şamanist Türkmen kökenli anti-Selçuklu dervişler mi olduğuna ilişkin kesin bilgi yok. Ancak yine de bu sonunculardan olmaları, bizce büyük olasılık. Çünkü 200 yıl önce Selçukluların feodalleşmesine karşı çıkanlar da onlardı. Bizans kalıntısı feodalizmi gazilik altında Rumeli'de sürdüren Bayezid'in karşısında yer almaları doğaldı, Rumeli feodal geleneği Anadolu'da istenmiyordu.

(*Y.Ö.* 83) Ne gariptir ki, sosyal çelişkilere dikkati çekmek gibi bir doğruyu izleyen yazar burada sosyal faktörü açıkça gözardı ediyor. Osmanlı'nın sosyal yerleşme yeteneğini belirtirken, bunu Balkan hükümdarlarının sadece siyasal güçsüzlüğüne bağlıyor. Oysa bu güçsüzlük, önceden mevcut bir siyasal veri olmaktan çok, ilkin yeni gelenlerin, özellikle Türkmenlerin yarattığı örgütlenmenin sosyal gücü karşısında açığa çıkıyor. Evet, üretim ilişkilerinin bağrında **siyasal çelişkilerle parçalanmayan bir çekirdek** var. Bu sosyal bir çekirdektir ve

Balkan hükümdarlarını Osmanlı yerleşimi karşısında siyasal zaafa düşüren ve halkını elinden alan da, **salt siyasal kabuğun değil, kendi halkında siyasalın da nüfuz edemediği bu sosyal (dayanışmacı) çekirdeğin yıkılışıdır.** Paralel bir yaklaşım için bkz. K. Polanyi, *Büyük Dönüşüm* (Alan Yayınları, 1986), s. 66-76)

Sosyal çekirdek hiç kuşkusuz ki, üretim ilişkisinin (siyasal ekonomik risk-güvence dengesinin) en alt düzeye indirgendiği ya da en düşük düzeyde yeniden üretildiği veya önceliğini en çok yitirdiği bir ortamdır, bu ilişkilerin direkt siyasal karakterinin dışarıda bırakılıp içine en az nüfuz ettiği bir iletişim ortamıdır. İnsan, kendi üretim ilişkisinin oluştuğunu, yani böyle bir ilişki içine girdiğini, dış dünyadaki mekanik eylem süreci içinde değil, ilkin kendi varoluş (risk ve yabancılaşmayı tanıma) yeteneğini algılama, karar verme, öğrenme süreci içinde öğrenir ki bu da ancak sosyal çekirdek denen iletişim ortamında olur.

(*Y.Ö.* 84) Göç ettirilen Balkan insanı, kendi feodal ekonomik ve sosyal yaşam tarzını da birlikte getirirken, tersine olarak Türkmen göçerlerin de kendi yaşam biçimlerini birlikte getirmeleri kaçınılmazdı. Bu karşılıklı asimilasyon süreci ve sonuçları, tarihsel önyargılardan arındırılarak insancıl yönleriyle hâlâ yeterince araştırılmış değil... Bu yaklaşımı daha çok sanatçılar, o da günümüzden geriye doğru başlatmış bulunuyorlar. Acaba niye bu kadar geç? Evet, sayın yazarın tarihin uzun perspektifi içinde soracağı başka sorular ne yazık ki yok...

(*Y.Ö.* 85) N. Filipoviç, Musa'nın akıncılarında işaret ettiği "devrimci terör" den acaba Orta Çağcı ya da erken Stalinizmi mi kastediyor? Doğrusu şu ki, bu koşulları, hem Musa dönemindeki toprak mülkiyetsizi Türkmenlerin Arap-İslamcı çapul ideolojisiyle saptırılmasında aramak hem de Orta Avrupa'daki T. Münzer (1500) ve J. Huss (1370) isyanlarıyla karşılaştırmak gerek.

(*Y.Ö.* 86) Türklerin önünden kaçmadık adam bırakmayan yazar, bu kez burada hâlâ "yerli" nüfustan söz edebiliyor. Kendi metnine alıntılarıyla doldurduğu yanlı tarihçilerin bir göç furyası hâline getirdiği bunca yer değiştirmeden sonra yerel halk, demek ki yerinden kımıldamamış! Yazarın düştüğü bu korkunç çelişkiden kurtulması için önce göç ettiğini söylediği kesimlerin gerçek sınıf karakterini, göçün gerçek siyasal niteliğini de belirtmesi gerekirdi, oysa buna hiç yanaşmıyor.

(*Y.Ö.* 87) Osmanlı yönetimi Balkanlar'da böylece reaya ile feodaller arasında, vasal veya kâhya rolünü oynayan bir ara feodal sınıf yaratıyordu ve bu sınıf, ne ilginçtir ki, doğrudan merkeze bağlı göçer (Yörük-Valah) yığınlarından oluşuyordu. Nedir ki, biçim olarak, merkezî ya da iğdiş edilmiş bir feodalizmi andıran bu koşullar serflerin (feodalizmin çözülüşüne özgü biçimde) özgürleşme-zanaatçılaşma sürecini "her yerde" yaşayamadı. Bu geçiş veya dönüşüm sürecini yaşayamayan ilişkilerin merkezî de olsa feodal olduğu savunulamaz. Sultanların Akdeniz tüccarlarıyla doğrudan ilişkilerini de dikkate alırsak, olsa olsa denize de açılan ATÜT ilişkileri olduğu söylenebilir.

(*Y.Ö.* 88) Yazar, burada erken-Osmanlıya özgü cihada geleneğinin Gazi Mustafa yanlılarınca sürdürüldüğünü üstü kapalı olarak belirtiyor ve II. Murad'ın bu geleneği terk edip feodal, ama ulemacı bir yönetimi yeğlediğini söylüyor. Bu eğilimin Balkanlar'daki feodal sistemle uyuşmasını, toplumsal gelişme açısından bu sistemi geriletmesi beklenen gazi ve cihatçı ve serfleştirmeci boy barbarlığına tercih ediyor. Oysa Musa yanlısı artıkların serfleştirme eğilimi tarihsel bir gerçeklik kazanmış değil, ama barbar Cermen şeflerinin köleci Roma artığı latifudium kâhyalarıyla oluşturdukları feodal sentez bir gerçektir.

(*Y.Ö.* 89) "Üretici güçlerin" (*Produktivkräfte*) gelişmesini sadece ve sadece bu güçlerin [ki aslında Almancadaki 'doğru" anlamıyla "üretici kuvvetlerin"] mekanik bölümünün, yani "deneyim" dışında kalan faktörün gelişmesinde gören tipik Marksist mekanikçilik kendini burada da belli ediyor. Ne garip değil mi, insan, bu kuramsal çerçevede sadece -Türkçedeki yanlış anlamıyla- "iş gücü", ya da -Almancadaki doğru anlamıyla- "iş yapan kuvvet" (*Arbeitskraft*) olarak yer alıyor, düpedüz kuvvet (yani mekaniğin temel kavramı)... Kısaca

insan ihtiyaç ve tercih yaratma, davranış oluşturma yeteneği açısından bir memeliden bile geri kalmış olan hayvansal makina rolünü oynuyor. Oysa insanın tarihi zooloji tarihi değildir! İnsanı da mahveden, onun davranış ve kararlarını, mekanikten alınma böyle "kuvvet" (*Kraft*) ya da Türkçeye İngilizceden yanlış olarak aktarılan "güç" (*Power*) gibi kavramlara indirgemek dolayısıyla insanı davranış/tarih yaratma yeteneğinden hatta ölmeye veya kalmaya karar verme yeteneğinden soyutlamak değil midir?

(Y.Ö. 90) Yazar, akrabalık "bağlarının" Sırbistan'daki çok daha büyük topraklara egemen "dünyevi" feodallere "bağlanmaktan" daha ağır bastığını söylemek istiyor. Ama bu arada kilise-manastır baskısıyla somutlaşan "ruhani" feodalizm de Arnavutlara ters düşmüyor muydu acaba? Bu iki feudalist eğilim, Batı Avrupa'da BİAT ilişkisinde bütünleşiyorken Balkan yüksek feodalleri bu iki momenti bir arada bütünleştirmediler, dolayısıyla Arnavut köylülerin dinin Batı'daki feodal baskısına benzer bir baskıya uğradıkları söylenemez. Osmanlıları tercihleri, Türklerin genelde bu kısmi baskısızlığa veya özgürlüğe saygı göstermelerinden kaynaklanıyor.

(Y.Ö. 91) Yazar, tımar sahibinin Batı'daki gibi savaştan soyutlanıp üretimi doğrudan belirleyici bir feodal bey durumunda olmadığını, hâlâ doğrudan savaşçı olmasının beklendiğini söylemek istiyor. Üretimi ekonomik kararlarıyla yönlendiremeyen bir kesimin, yani askerlerin, Batı'daki feodalist üretim ilişkilerine ne derece oturduğu, daha doğrusu oturamadığı meydandadır! Bu, ancak savaş ekonomisinde boğulup kalmaya mahkûm, feodal özel birikimciye fırsat vermeyen ve maddesel ürünleri değil, ama üretim ilişkilerini bir kullanım değeri hâline getiren, yani sipahiyi de değerlerle devlete birlikte pazarlayan bir komün siyasetiydi.

(Y.Ö. 92) Askerî bürokrasi kontrolündeki sipahilerin, bırakın üretimi yönlendirici karar alma olanaklarını, savaş ekonomisine yönelik bu üretimden özel pay koparmaları bile bir sorunsaldır. Bunu, mülk ve vakıf arazilerinin özel statüsüyle karıştırmamak gerekir.

(Y.Ö. 93) Serf ile vasal veya senyör arasında katı duvarların olmayışı, yani yazarın baştan sona sergilediği feodalizm tezini altüst eden bu "sosyal akışkanlık veya hareketlilik" nereden ileri geliyor? Yazarın, tezini herhalde yeni baştan ele almaya zorlayan bu soruyu kuşkusuz belli bir kritere bağlaması gerekir. Bu kriter şudur: Sınıf değiştirmenin, maddesel ürünlerin ekonomik mübadele değerine ve birikimine değil, üretim ilişkilerinin "askerî yarar" biçiminde dolaylı bir kullanım değeri hâline getirilmesine bağlı oluşu! Bu kriter, toplumu askerî sınıfın egemenliğini yansıtan feodalizm öncesi bir ATÜT toplumuna daha da yaklaştırıyor.

Y.Ö. 93a) Bir üretim ilişkisi olan bu ayrıcalığın verildiği gibi geriye de alınabilmesi, ilişkilerin "sosyoekonomik bir kullanım değeri" hâline getirilebildiğini açıkça gösteriyor. İlişkilerin, aşağıdan yukarıya zorlama şeklinde değil, tepeden inme (merkezî) kontrollü, yani "sosyoekonomik bir kullanım değerinin" üretim ve dağıtımını merkezden denetlemek, bizce "önceden yaşanmış" bir "devlet sosyalizmi"ni andırıyor? Reaya emeğinin ürünü olan ekonomik değerler üzerindeki kontrolün (yani sipahinin) ayrıcalığındaki "geçicilik", özel birikimin süreksizliğine (kopmasına) yol açıyordu...

Öte yandan reayanın "merkeze yaranma/askerî yararlılık" yoluyla sınıf değiştirme olanağı, onu ekonomik değerden çok, ilişkilerin "kullanılma değeri"ne yönelmeye itti. Merkez bu kullanım değerlerini kontrol edebildikçe güçlendi. Üretim ilişkilerinin bu kapışılma furyası da kontrol edilmez hale gelecekti. Bu anarşik özgürlük yüzyıl sürecek Celâli isyanlarıyla birlikte IV. Murad'ın soykırımına kadar uzanacaktı.

(Y.Ö. 94) Rumeli'de, Bizans kalıntısı olarak sürdürülen ekonomik feodalizme karşılık, Fatih, Anadolu'da acaba salt siyasal bir anti-feodalizme yönelmeyecek miydi? Salt ekonomizm yanlısı bir tarih anlayışı, ekonomik ve siyasal düzlemlerdeki bu ikilemi bağdaştırmaya –örneğin merkeziyetçilik altında– elverir mi acaba?

(*Y.Ö.* 95) Yazar, reayadan alınan rantın **parasal** biçiminin erken-Osmanlılarda ne ölçüde gerçeklik kazandığını arıyor haklı olarak. Ürünün meta hâlinde pazara çıkma şansı bir yana, pazardaki meta-para sürecinin kısıtlığını, Marx'a dayanarak, pazar fiyatının belirsizliğine, oturmamışlığına, para dolaşımının darlığına bağlıyor. Ama aslında gerek fiyatın belirlilik kazanması, gerekse para dolaşımının genişlemesi, salt ekonomik olmayan, tam tersine bir toplumun **kendine nesnel tercih yaratmak gibi ideolojik ve kültürel faktörlerine öncelikle bağlıdır!** Nesnel tercihleri ikinci plana iten "Ortodoks" (Sünni) ideolojisiyle bir toplum bu "yaratma" sürecini ne ölçüde başlatabilirdi ki? Bireyin, kendini tercih yaratıcı bir varlık olarak tanıma/ispatlama olanağını engelleyen, onun bu potansiyel iradesini köstekleyen İslam değil miydi? Daha doğrusu Oğuzların sürü-feodalleri, İslam'ı daha baştan siyasal iktidar aracı olarak kabul etmiş değiller miydi? (bkz. Y. Öner, *Din-Üretim Biçimleri*, İletişim Yayınları, 1984).

(*Y.Ö.* 96) **İslam, ideolojisi ve siyaseti açısından, bireyi "nesnel tercih yaratma, kendini nesnel tercih yaratıcı bir varlık olarak tanıma olanağından yoksun" bırakıyordu. Ama Türk-İslam ekonomisi, toprağı terk etmekle kimi haklarını yitireceği şeklindeki sınırlı bazı girişimlere rağmen, genelde bireyi yine de Batı tipi feodalizme özgü "angarya yükümlüsü", yani bir Batı serfi hâline getirmiyordu.** Aradaki bu önemli farkı gözden kaçırırsak ekonomizmacılık düzeyinde yanlışa düşmüş olmakla kalmayız, aynı zamanda egemen Sünni ideolojinin siyasal bir araç olarak oynadığı rolün önemini de gözardı ederek ekonomizmacılığın ve vulger Marksizmin tam göbeğine yuvarlanmış oluruz. Evet, Osmanlı insanı genelde Batı'da olduğu gibi bir **angarya görmemiş**, ama nesnel tercih yaratma bilinci oluşturmasına ya da deneyimini zihninde diyalektik olarak [yani nesnel riskleri göze alarak aynen] yeniden üretmesine ve aşmasına da fırsat verilmemiş bir insandır.

(*Y.Ö.* 97) Yazar, kitabının başından beri bir türlü içinden çıkamadığı **kölelik** sorununa ancak kitabının sonuna doğru dürüstçe yaklaşabiliyor. Birinci cildin hemen başlarında belirttiğimiz gibi, Osmanlıda **üretken köle**, yani Batı anlamında Roma tipi köle yoktur, ama **hizmet kölesi** dediğimiz **sosyal mekân hizmetlisi** vardır, **uşak** anlamında veya sosyal yaşamla bütünleşmiş bir mülkiyetsiz ve haksız olarak!

(*Y.Ö.* 98) Burada **miras**, "mülkiyeti" kuşaktan kuşağa sürdürecek iz veya izleme değil, yalnız "kullanma eylemini" kuşaktan kuşağa izleme veya sürdürme, yani (Arapça) **isr** anlamına geliyor.

(*Y.Ö.* 99) Burada Akkoyunlu soyurgal sahibinin Batı'daki feodalle önemli bir baskı aracını paylaştığı görülüyor: yargı yetkisi... Oysa Osmanlı tımar sahibinin elinde böyle bir araç yoktur, yargılama kadı'nın yetkisindedir! Ama Osmanlı kuruluşunun temelinde böyle (Batı veya Akkoyunlu tipi) yargıcı bir zorbalık olmasa bile, bu sivil üstünlük, mübadele sürecini geliştiren bir faktör elbette değildi.

(*Y.Ö.* 100) Bir yanda göçer-tipi üretim tarzından kurtulamayan reaya, öte yanda sürü-feodallerinin peşine takılmış ve hiçbir üretim tarzı altında tanımlanamayan Arap tipi yağmacı yığınlar [Karşılaştır: Y. Öner, *Din-Üretim Biçimleri*, İletişim Yayınları, 1984]. Peki, iş gücünün sahip olduğu ve göçer tipi üretim tarzını belirleyen **deneyim** neydi? Emeğin ardındaki deneyimin, yani ekonomik tabanı belirleyen **niteliğin** tarihsel yaşar-kalıcılığı ve perspektifi neydi? Osmanlıların saldırmadığını düşünsek bile, bu göçer deneyiminin ömrü ya da doğurganlığı ne olabilirdi? Bkz. Ek: Deneyim Kategorilerinin Farklılaşması.

(*Y.Ö.* 101) (1) Sipahilik, ancak kan veya soyluluk bağıyla bağlı kişilere devredilirse (soyluluk bağı Osmanlılarda söz konusu değildi) özel bir kişilik kazanırdı, diyebiliriz [üstelik bu devir işlemi sipahinin değil, Sultan'ın tasarrufundaydı]. (2) Sipahi böylece, reayanın gözünde kişisel (bireysel) bir kurum hâline geçebilirdi. (2.1) Reaya ise bu kişisel kurumun yüklenmesi gereken feodal koruyuculuk işlevi karşısında sipahi ile özel bağ (**biat** ilişkisi) kurar, böylece sipahinin sömürü ilişkisi **biat** aracılığıyla gerçekleşen bir ilişki olarak sadece bireyin

sömürüsü şeklini alabilirdi. (3) Oysa sipahilik, kan veya soyluluk bağıyla bağlı olan kişilere değil, belli bir sınıfa (gazi, akıncı komutanı vb.) devredildiğine –yani feodal olmadığına– göre, (3.1) reaya karşısında **kişisel veya bireysel bir kurum yok**, bir sınıfsal kurum var. (3.2) Ama reayanın, bu özel sınıfla –sömürülmesini sağlayacak– özel bir bağ (biat) yok, **anonim yani devletle bir bağ** (kanunname) var. (4) Üstelik devleti bir kişi (Sultan) temsil ediyor. O halde reayanın sömürülme ilişkisi, sipahi-reaya arasında değil, devlet-reaya arasındadır. (5) Devlet veya onu temsil eden **despot**, artı-ürünlerinin kontrol edilmesi güç olan göçerleri (üretim araçları hareketli olan üreticileri) de bu sosyal artığa el koymak amacıyla, reaya ile birlikte üretim ortaklığına (imeceye) zorlamaktadır. Bu kısa analitik yaklaşım, bize daha çok yarı-feodal bir ATÜT tablosu çizme olanağı veriyor. Buradaki "yarı feodal" nitelik, sipahinin Batı feodalizmi anlamında mevcut olmayan işlevlerinin yerini alıyor.

(*Y.Ö.*, 102) Marx burada hukuksallığa elbette, tarihin siciline "bireyin" mülkiyet hakkını işleyen bir hukuk anlayışı, Roma hukuku açısından bakıyor.

(*Y.Ö.* 103) **Mülkiyet**=Bireyin, emek nesnesiyle, sanki bu nesne onun doğal veya daimi uzantısıymış gibi ya da birey, bu nesneye kendi bedensel uzantısı olarak malikmiş (hâkim) gibi kurduğu ilişkidir, (bkz. *Grundrisse*, Dietz Verlag, 1983, S. 399-400). Buna karşılık, Sahiplik=Doğal veya daimi bir uzantı rolünü oynamayan, yani mülk sayılmayan bir nesneyle kurulması mümkün biricik ilişkidir ki o da ancak "nesneyi kullanma amacıyla elinde bulundurma ilişkisidir" diyebiliriz.

(*Y.Ö.* 104) "Toprak maliki" olmak ile toprağı "insanlara kullandırma" arasındaki bağlantı – köle kâhyacılığı artık söz konusu olmadığına göre– muhakkak bir "feodal" ilişki mi olmalıdır? Tek tek imece sistemlerini birleştirici ATÜT tipi ilişkileri bir despotluk olarak tasavvur edersek, arada feodalizme doğru bir geçiş köprüsü kolayca kurulabilir ve bu da şemacılık açısından kolayımıza geliyor. Öyle ya, bu "despotluk" kurgusu Marx'ın tek yanlı bir soyutlama veya fantezisi değildir de nedir? Çünkü üretim ilişkilerini –yani bir tabakanın karşılaştığı üretim riskleri ve kavuştuğu güvenceleri– belirleyen faktörlerden biri bu tarımcı despotluklarla birlikte yaşayan göçerlerin tehditleri değil miydi? Göçer toplulukları kontrol etmek despotların gücünü ve kontrolünü aşıyor ve kontrolsüzlük feodalizme giden köprüyü durmadan yıkıyordu. ATÜT'e paralel olarak gelişen bu açmaz ya da kargaşa, siyasal zorunlu kararlarla, yani İslam denen **ortak bir teslimiyeti** kabul yoluyla aşılabilirdi! İşte İslamcı feodalizme yönelik bu siyasal ideolojik tercih (faktör) bir yanda, anti-feodal göçer baskısı öte yanda, Türkler ne tam olarak ATÜT'ten kopabildiler ne de feodalizme geçebildiler!

(*Y.Ö.* 105) Yazar, tımar sisteminin kaynağına ilişkin bu iddiayı ilkin burada belirtiyor; bu nedenle aradaki geçiş veya gelişme sürecine ilişkin siyasal ve ekonomik nedenleri açıkta bırakıyor.

(*Y.Ö.* 106) **Tımar** ya da onun (rantları tamamıyla sipahiye ayrılan) özel bir bölümü olan **has**, "köylüyü böyle toprağa zincirleyecek ve tüm emeğini oraya gömecek kadar verimsiz ve köylünün, üretim kararlarını sipahiye bırakacak kadar bağımlı olduğu bir üretim birimi" midir ki (1) **sömürü**, "sipahi-köylülük arası" bireysel bir ilişki olsun? (2) Yada **para-rantın bir bölümü** köylü tarafından bu birimin dışına kaçırılmasın ve manifaktür benzeri zanaatçılığı beslemesin?

(*Y.Ö.* 107) Bu, halkın savaşarak ya da savaşkan bir göç hareketini andırıyordu diyebiliriz: **Cihat** (din uğrunda savaş) yolunda Haçlı Seferleri!

(*Y.Ö.* 108) "İmece şeklinde ve ortak (yani özel mülkiyet öncesi) kullanım alanlarında üretilen sosyal artı-ürüne el koyma", kısaca despotluk (ATÜT) yolunun ille de bir devlet oluşumuna yol açtığı söylenemez. Çünkü tarımsız, yani göçer tipi ATÜT'lerde bu **artı-ürüne el koymak**, yerleşik (tarımlı) ATÜT'e oranla, **ayrıca siyasal kararlara veya tercihlere** –örneğin Türk göçerleri İslam'a çağırmak ve zorlamak gibi– **ihtiyaç gösteriyor**. Kısacası devletleşmek için, doğrudan despotluk veya ekonomik bir zor faktörü yetmiyor, ayrıca siyasal tercih denen ideolojik bir faktör de gerekli, ki Türklerin ATÜT tipolojisi içinde bu faktör önemli bir rol oynuyor.

(*Y.Ö.* 109) Ki bu birikim aslında **toprağa toprak katma** şeklindeki "değere değer katma" yasasının belirtisidir.

(*Y.Ö.* 110) Godelier'in ATÜT tablosunu çizerken belirttiği göstergelerden biri, yani "üretimde eski imececi veya cemaatçi biçimlere dayalı olarak ulaşılan ilerleme", dolayısıyla üretim artışı gerçekleşmiyordu. Ayrıca, sipahilerin kopardıkları özel para-rant kaçakları da, "ihtiyaçların çeşitlenmesini ve finansmanını" sağlayacak düzeyde değildi. Vakıf sitelerinde bu çeşitlenmeye doğru teknik bir işbölümü de, askerî ihtiyaçlar ötesinde, çeşitlenemezdi. Askerî ihtiyaçlarda tıkanıp kalan bu askerî devlet feodalizmi tablosu, kapılarını yine de gayrimüslim tüccara açacaktı. Sipahinin ürün-rant kaçakları onların eliyle meta-para ilişkilerine, hatta göreceli bir manüfaktüre yönelecekti. Ve çok sınırlı boyutlarda elbette...

(*Y.Ö.* 111) Özel mülkiyeti kanunnamelerle güvenceye alınan ve **Sahipliği ortak olan bu toprakların tımarlara** [has ve kılıç çiftliklerine, kısacası "askeriyeye özel" ya da feodal çiftliklere] oranı, daha ayrıntılı olarak incelendiğinde, feodal üretimin hem nicel hem nitel düzeyde ne ölçüde söz konusu olduğu aydınlığa kavuşacaktır. Hatta feodal olmayan Voynuk ve Martolos tabakalarının bu kanunnamelerden yararlı çıkması, non-feodal yapılanmayı daha şimdiden açığa vuruyor?! Ama Müslüman kesimde, **dayanıklı mallara** dolayısıyla paraya olan ihtiyacı körükleyecek bir "meta-para" ya da özel birikim süreci dinsel ideolojiyle engellenmektedir. Basit meta üretimiyle yetinen bir dinsellik!

(*Y.Ö.* 112) Bizce, bunun kökeninde, dinsel ideolojinin dayanıklı veya kalıcı mallara olan ihtiyacı, dolayısıyla M-P-M sürecinin doğmasını engelleyen baskıcı ve yetinmeci rolü yatıyor. Dayanıklı veya genel bir maddi eş değer ve mübadele aracı üretme ideolojisi yok!

Kaynaklar ve Literatür

Acsády, I., Istoria vengerskogo krestyanstva, Moskova 1956.

Acta Albaniae = acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV. Ed. J, Valentini. Pars II. t. VI, VII. München 1971.

Acta Benedicta XII-Acta Bendicti XII (1334-1342) e regestis Vaticanis aliisque fontibus collegit A.L. Tautu. Pontificia commissio ad redigendum codicem juris canonici orientalis. Fontes ser. III. vol. VIII. Città del Vaticano 1958.

Acta Clementis = Acta Clementis PP. VI (1342-1352). Ebenda Fontes ser. III. vol. IX, i960.

Actes Dionysion = Actes de Dionysiou, ed. N. Oikonomidès. Archives de l'Athos t, IV. Paris 1988.

Actes Esphigménou = Actes d'Esphigménou. Texte. Ed. J. Lefort. Archives de l'Athos, t. VI. Paris 1973.

Actes Kutlumus = Actes de Kutlumus. Ed. P. Lemerle. Archives de l'Athos, t. II. Paris 1946.

Eflâkî = Huart, C., Les saints des derviches tourneurs. Récits traduits du persan et annotés. I. II. Études d'hagiographie musulmane. Bibl. de l'École des Hautes Études, vol. 32, 36. Paris 1918/22.

Agadzanov = Oçerki istorii Oguzov i Turkmen Sredney Azii IX-XIII vv. Aşkabad 1969.

Ahrweiler, H., Byzance et la mer=Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes, de Byzance aux Vile-XVe siècles. Bibliothèque Byzantine. Études 5, Paris 1966.

a.g.y., L'expérience nicéenne. DOP 29, 1975, s. 23-40.

a.g.y., L'histoire=L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317) particulièrement au XHIe siècle. Travaux et Mémoires 1. Paris 1965, s. 1-204.

a.g.y., L'idéologie=L'idéologie politique de l'empire byzantin. Collection SUP Nr. 20, Paris 1975.

a.g.y., Byzance = Byzance: les pays et les territoires. Variorum reprints, London 1976.

Akdağ, M. = Türkiye'nin iktisadi ve içtimaî tarihi, cilt 1: 1243-1453. İstanbul 1974.

a.g.y., Osmanlı İmparatorluğu'nun = Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiye'nin iktisadi vaziyeti. Belleten XIII, 1949, s. 497-568; XIV, 1950, s. 319-411.

Akın, H., = Aydın oğulları tarihi hakkında bir araştırma, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi, cilt V. 1947, s. 91-102.

a.g.y., Situation = Situation économique en Turquie pendant la fondation et l'ascension de la puissance ottoman. Belleten XIII, 1949, s. 569-571.

Akserâyî = Işiltan, F., Die Seldschukengeschichte des Akserâyî. Diss. Breslau 1943. (Sammlung orientalischer Arbeiten, H. 12).

Aktepe, M.M. = XIV. ve XV. asırlarda Rumeli'nin Türker tarafından iskânına dair. Türkiyat mecmuası. İstanbul Üniversitesi Türk Enstitüsü tarafından, çıkarılır X, 1953, s. 299-312.

Alexandrescu-Dersca, M.M., La campagne = La campagne de Timur en Anatolie (1402). Univ. Mihâileanâ din Iaşi, Publicatiunile Institutului de Turcologie. I. Bucureşti 1942.

a.g.y., L'expédition = L'expédition d'Umur Beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338). Studia et acta orientalia II, Bucureşti 1959, s. 3-23.

Altosmanische Chroniken = Giese, F., Die altosmanischen anonymen Chroniken. Teil II. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes 17, 1925/28.

Anagnostos, Johannes – Narratio de extremo Thessalonicensi excidio. Ed. I. Becker, Bonn 1838.

Angelov, D., Certains aspects = Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les turcs. BS XVII, 1956, s. 220-275.

a.g.y., K voprosu o politike Vizantii i dngih sapkanskih... Moskova 1962, s. 449-458.

a.g.y., Agrarnite otnosenija, Sofia 1958.

a.g.y., istoria na Vizantia, Sofia 1963.

a.g.y., Svetogpeatna ... Akad, Izv. za înst. za Istoria, T. 14/15 Sofia 1964, s. 263-294. Anhegger, R., Beiträge = Beiträge zur Geschichte des Berbaus im Osmanischen Reich. I. 1.2. Istanbuler Schriften 2. Istanbul 1943/44.

a.g.y., Martoloslar = Martoloslar hakkında. Türkiyat mecmuası c. VII-VIII. 1942, s. 282-320.

Antoniadis-Bibicou, H., Un aspect = Un aspect des relations byzantinoturques en 1073-1074, XIIe Congress International des études byzantines. Résumés de communications. Beograd-Ochrid 1961, s. 13-14.

a.g.y., Villages = Villages désertés en Grèce. Un bilan provisoire. École pratique des Hautes Études – VI section: Les hommes et la terre, XI. Paris 1965, s. 343-417.

Arberry, A.J. = Sufism. Handbuch der Orientalistik, hrsg. von B. Spuler. I. Abtlg. Bd. 8: Religion. 2. Abschnitt: Religionsgeschichte des Orients in Zeit der Weltreligionen. Leiden-Köln 1961, s. 449-475.

Armyanskie Istoçniki = Gapstyan, A.T., cilt XII-XIV, Moskova 1962.

Arnakis, C, Gregory Palamas = Gregory Palamas among the Turks and Documents of his Captivity as historical sources. Spéculum 25, 1951, s. 104-118.

Arnakis, G.G., Futuwwa = Futuwwa Traditions in the Ottoman Empire. Akhis, Bektashi dervishes and craftsmen. Journal of Near Eastern Studies XII. 1953, s. 232-247.

Asdrachas, Sp. I. =Aux Balkans du XVe siècle: Producteurs directs et marché. ÉB VI/3, 1970, s. 36-69.

Ashtor, E., = A Social and Economie History of the Near East in the Middle Ages. London 1976.

Âşıkpaşazâde – Kreutel, R.F., Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte. Frühzeit und Aufstieg des Osmanenreiches nach der Chronik: Denkwürdigkeiten und Zeitläufte des Hauses Osman vom Derwisch Ahmed, genannt Aşık-Paşa-Sohn. Osmanische Geschichtsschreiber. Graz-Wien, Köln 1959.

Atiya, A.S. = The Crusade in the Later Middle Ages. London 1938.

a.g y., The Crusades = The Crusades: Old ideas and new conceptions. Cahiers d'histoire mondiale II. 2. Paris 1954, s. 469-475.

Aubin, J. Comment Tamerlan prenait les villes. Studia islamica XIX, 1963, s. 83-122.

Babajan, L.O. = Sosialno akonomiseskia ... Akad. Hayk Arm. Moskova 1969.

Babinger, F., Bedreddin = Schejch Bedreddin, der Sohn des Richters von Simaw. Der Islam 11. 1921, s. 1-106.

a.g.y., Türkensteuer = Beginn der Türkensteuer in den Donaufürstentümern (1394 bzw. 1455). Südostforschungen 8, 1943, s. 1-35.

a.g.y., Urkunden = Sultanische Urkunden zur Geschichte der osmanischen Wirtschaft und Staatsverwaltung am Ausgang der Herrschaft Mehmeds IL, des Eroberers. Südosteuropäische Arbeiten München 1956.

a.g.y., Mehmed der Eroberer = Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende. München 1959.

a.g.y., Islam = Der Islam in Südosteuropa. Völker und Kulturen Südost-Europas. Kultur historische Beiträge. München 1959, s. 211-217.

a.g.y., Aufsätze und Abhandlungen I, II = Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südost-Europas und der Levante. Bd. I, II. München 1962/66.

a.g.y., Briefschaften = Spätmittelalterliche fränkische Briefschaften aus dem großherrlichen Seraj zu Stambul. Südosteuropäische Arbeiten Nr. 61, München 1963.

a.g.y., Lorenzo de'Medici = Lorenzo de'Medici e la corte ottomana, Archivio storico italiano 121, 1963, s. 305-361.

a.g.y., Die Osmanen = Die Osmanen auf dem Balkan. Völker und Kulturen Südost-Europas. Kulturhistorische Beiträge, München 1959, s. 199-210.

a.g.y., Johannes Darius = Johannes Darius (1414-1494). Sachwalter Venedigs im Morgenland und sein griechischer Umkreis. Bayr. Akad. der Wiss., Phil. Hist. KL, Sitzungsber., H. 5, 1981.

Bakalopulos, A., = Zur Frage der zweiten Einahme Thessalonikis durch die Türken 1391-1394. BZ 61, 1968, s. 285-290.

Ballard, M. = A propos de la bataille du Bosphore. L'expédition génoise de Paganino Doria à Constantinople (1351-1352). Travaux et Mémoires 4, Paris, 1970, s. 431-469.

Bannerth, E. = Der Dîwân des magribinisehen Sufi Çu'ahib Abu Madjan (gest.

1197/98 n. Chr.). WZKM 53, 1957, s. 237-266.

Barg, M.A. = K Voprosu o nâçale 3, 1968, s. 72-87.

Barker, J.W., Manuel II = Manuel II Palaeologus (1391-1425): A study in late Byzantine Statesmanship. New Brunswick-New Jersey 1969.

Barlaam von Calbrien, Epistole, = Barlaam di Calabria, Epistole greche. I primordi episodici e dottrinari delle lotte esicaste. Ed. G. Schirò. Istituto siciliano di studi bizantini e neogreci. Testi e Monumenti 1. Palermo 1954.

Barkan, Ö.L., Le servage = Le servage existait-il en Turquie? Annales ESC 11, 1956, s. 54-60.

a.g.y., Çiftlik. GIDBH III, 1950, s. 287-298.

a.g.y., XV ve XVI inci asırlarda = XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda ziraî ekonominin hukukî ve mali esasları. I. Kanunlar. İstanbul Üniversitesi yayınlarından Edeb. Fak. Türk Enst. Neşriyatı, 1943.

a.g.y., Les déportations = Les déportations comme méthode de peuplement et de colonisation dans l'Empire Ottoman. Revue de la Faculté des Sciences. Ec. de l'Univ. d'Istanbul XI, 1949/50, s. 67-131.

a.g.y., Observations – Quelques observations sur l'organisation économique et sociale des villes ottomanes de XVIe et XVIIe siècles. La Villet, t. 2. Recueils de la Société J. Bodin VII, Bruxelles 1955, s. 289-311.

a.g.y., Essai = Essai sur les donnés statistiques des registres de recensement dans l'Emprie ottoman aux XVe et XVIe siècles. JESO I, 1958, s. 9-36.

a.gy., Les fondations = Les fondations pieuses comme méthode de peuplement et de colonisation. Les derviches colonisateurs de l'époque des invasions et les couvents (zavivé). Vakıflar dergisi s. IL Ankara 1942, s. 59-65.

Bartol'd, V.V., Vorlesungen = 12 Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens. Die Welt des Islam. Beiheft zu 14-17. Berlin 1935.

a.g.y., Soçinenia I, Türkestan ... II, Moskova 1963.

Bastav, Ş., Ordo portae = Ordo portae. Description grecque de la Porte et de l'armée du sultan Mehmed II. Magyar-görög tanulmanyok 27, Budapest 1947.

a.g.y., Les sources = Les sources d'une histoire de l'Empire ottomane rédigée par un auteur anonyme grec (1274-1421). Belleten XXI, 1957, s. 161-172.

Baykal, E.S., Die Vorbereitungen = Die Vorbereitungen Uzun Hasan zum Entscheidungskampf gegen die Osmanen und der Beginn des Krieges. Belleten XXI, 1957, s. 285-296.

a.g.y., Die Rivalität = Die Rivalität zwischen Uzun Hasan und Mehmed II. um das Kaiserreich von Trapezunt. Trudi 25., Moskova 1963, s. 442-448.

Beck, H.-C, Theodor Metochites = Theodor Metochites. Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert. München 1952.

a.g.y., Humanismus = Humanismus und Palamismus. Xlle Congrès International des études byzantines, rapport III, Beograd-Ochrid 1961, s. 63-82.

a.g.y., Volksliteratur = Geschichte der byzantinischen Volksliteratur. Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuches der Altertumswissenschaft, 2. T. Bd. 3. München 1971.

Beck, H., Vorsehung = Vorsehung und Vorherbestimmung in der theologischen Literatur der Byzantiner. Orientalia Christiana Analecta 114, Roma 1937.

Beldiceanu, N., Les actes = Les actes des premiers sultans conservés dans les man-uacrist turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris. I. Actes de Mehmed II et de Bayezid II du Ms. Fonds turc ancien 239. École pratique des Hautes Études Vie section, Documents et recherches sur l'économie des pays byzantins, islamiques et slaves et leurs relations commerciales au moyen âge. III. Paris 1960. IL Règlements miniers 1390-1512. Paris 1964.

a.g.y., En marge d'une livre = En marge d'un livre sur le mer noire. RI XXXIX, 1971, s. 389-393.

Beldiceanu, N./Beldiceanu-Steinherr, L, Deux villes = Deux villes de l'Anatoîle préottoman. Develi et Qarahisâr d'après des documents inédits. RI. XXXIX, 1971, s. 337-385.

a.g.y., Qararnan = Recherches sur la province de Qaraman au XVIe siècle. Étude et actes. JESO XI, 1968, s. 1-129.

a.g.y., Un règlement = Un règlement minier ottoman du règne de Süleyman le Législateur. Südostforschungen XXI, 1962, s. 144-167.

Beldiceanu-Steinherr, I., En marge = En marge d'un acte concernant le penğyek et les aqîngî. RI XXXVII, 1969, s. 21-47.

a.g.y., Fiscalité = Fiscalité et formes de possession de la terre arable dans l'Anatolie préottomane. JESO XIX, 1976, s. 233-322.

a.g.y., Recherches des actes = Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I. Societas Academica Dacoromana, Acta historica t. VII, München 1967.

Bertele, T., II giro = Il giro d'affari di Giacomo Badoer: precisazioni e deduzioni. Akten des XI. Internationalen Byzantinistenkongresses München 1958, München 1960, s. 48-57.

Berteis, E.E., = Sufizm i sufiyska literatura, Moskova 1965.

Bertrandon de la Broquière = Le voyage d'Outremer. Ed. Ch. Schefer, Paris 1892.

Biçoku, K. = Sur quelques aspects des rapports entre Skanderbeg et les principaux états italiens dans les dernières années de son activité. Studia Albanica IV/2. Tirana 1967, s. 57-67.

Birge, J.K. – The Bektashi Order of Dervishes. Luzac's Oriental Religions Séries VII, London 1937.

Bombaci, A., Venezia e l'impresa turca di Ottranto. Rivista storica italiana 66, 1954, s. 159-203.

Bosch, U.V., Kaiser Andronikos III. = Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1341. Amsterdam 1965.

Boziç, I. = Dubrovnik i Turska, Beograd 1952.

Braun, M., Türkenherrschaft = Türkenherrschaft und Türkenkampf bei den Balk'anslawen. Welt als Geschichte 3/4, 1940, s. 124-139.

a.g.y., Lebensbeschreibung = Lebensbeschreibung des Despoten Lazareviç von Konstantin dem Philosophen. Slavo-Orientalia Bd. I, Wiesbaden 1956.

Brice, W.C. = The Turkish colonisation of Anatolia. Bulletin of the John Rylands Library 38. Manchester 1955, s. 18-44.

Buda, A., La place = La place des Albanais dans l'histoire européenne de Ville au XVIIIe siècle. AIESEE I, s. 57-75.

Çağatay, N. = Osmanlı İmparatorluğu'nda reayadan alınan vergi ve resimler. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi, c. V. 1947., s. 483-511.

Cahen, Cl, L'évolution = L'évolution de l'iqta' du XIe au XIIIe siècle. Annales ESC 8, 1953, s. 25-53.

a.g.y., Le problème = Le problème ethnique en Anatolie. Cahiers d'histoire mondiale, vol. II. 2. Paris 1954, s. 347-362.

a.g.y., Le régime = Le régime de la terre et l'occupation turque en Anatolie. Ebda, vol. II. 3., 1955, s. 566-580.

a.g.y., Notes = Notes pour l'histoire des Turcoir.ans d'Asie Mineure au XIIIe siècle. Journal asiatique 239, 1951, s. 335-354.

a.g.y., Bâbâ'î. The Encyclopaedia of Islam, n. E. t. I. Leiden-London 1960, s. 843-844.

a.g.y., Seljukides = Seljukides, Turcomans et Allemands au temps de la troisième croisade, WZKM 56, I960, s. 21-31.

a.g y., Réflexions = Quelques réflexions sur la waqf ancien.

a.g.y., La campagne = La campagne de Mantzikert d'après les sources musulmanes. Byzantion 9, 1934, s. 613-642.

a.g.y., Turkey = Pre-Ottoman Turkey. A general survey of the material and spiritual culture and history c. 1071-1330. Translated from the French by J. Jones-Williams. London 1968.

Chalkokondyles, Laonikos = Historiarum demonstrationes. Ed. E. Darkó, Budapest 1922/23, t. I. II (lib. I-VII).

Charanis, P., The Strife = The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks 1317-1402. Byzantion XVI, 1942/43, s. 286-314.

a.g.y., On the social structure = On the social structure and economic organization on the Byzantine Empire in the thirteenth century and later. BS XII, 1951, s. 94-153.

a.g.y., The Armenians = The Armenians in the Byzantine Empire. BS XXII, 1961, s. 196-240.

a.g.y., The Monk = The Monk as an element of Byzantine Society. DOP 25, 1971, s. 63-84.

Qoğa Husejn = Bedayülvekai. Ed. A.S. Tveritinova – Ju. A. Petrosj'an, Bd. I. Moskova 1961

Chômâtes, Niketas = Historia, Ed. I. Becker, Bonn 1835.

Chrysostomides, J. = Venetian commercial privileges under the Palaeologi. Studi Veneziani XII (1970) 1971, s. 267-356.

Cessi, R. = Politica ed economia di Venezia nel Trecento. Saggi. Roma 1952.

Çirkoviç, S. = Istorija srednjovekovne bosanske drzave. Beograd 1964.

Cornelius von Zyrickzee = Libellus de moribus, condicionibus et nequitia Turcorum a quodam Christiano prouinciae Septemcastrensis diu in manibus Tur-corum captiuo aeditum. Paris 1511.

Critobul = Critobuli Imbriotae, De rebus per annos 1451-1467 a Mechmete II gestis. Ed. B. Grecu. Scriptores byzantini IV, Bucureşti 1963.

Cvetkova, B.A., Influence = Influence exerée par certaines institutions de Byzance et des Balkans du moyen âge sur le système féodal ottoman. Byzantino-Bul-garica I. Sofia 1962, s. 237-257.

a.g.y., réformes = Sur certaines réformes du régime foncier au temps de Mehmet II. JESO VI, 1963, s. 104-120.

a.g.y., Prinos, izvestie na inst. 1954, s. 71-153, T. VI, 1955, s. 115-191.

a.g.y., Kim viprosa, 1951/52, s. 166-174.

a.g.y., bitka = Pametna bitka ... Varna 1969.

o.g.y., Novye dannye ... BB XIII, 1958, s. 184-197.

Dede Korkut, Kniga moego Deda Korkuta. B.M. Zurmunskiy, A.H. Kononov, Moskova-Leningrad, 1962.

Demirtaş, F. = Osmanlı devrinde Anadolu'da Oğuz boyları. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. VII, 1949, s. 321-385.

Dennis, G.T., The Reign = The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382-1387. Orientalia Christiana Analecta 159, Roma 1960.

a.g.y., Treaty = The Byzantine-Turkish Treaty of 1403. Orientalia Christiana Periodica XXXIII, 1987, s. 72-88.

Divitçioğlu, S. – Modèle économique de la société ottomane (Les XlVe et XVe siècles). La Pensée No. 144, 1969, s. 41-60.

Djurdjev, B., Srpska crkva = Srpska crkva pod turskom vlaşçu do 1557 god. Historijski pregtod IV. 1958, s. 20-28.

a.g.y., O voynuçima... GZMS II, 1947, s. 75-138.

a.g.y., Prilog, GIDBH I, 1949, s. 101-167.

a.g.y., O utiçayu, GIDBH II, 1950, s. 19-82.

a.g.y., Hriçhaniy spahiye, GIDBH IV, 1952, s. 165-169.

Dölger, F., Av.s den Schatzkammern = Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. 115 Urkunden und 50 Urkundensiegel aus 10 Jahrhunderten. München 1948 (Textband).

a.g.y., Der Anteil = Der Anteil des mittelalterlichen Griechentums an der geistigen Wende zwischen Mittelalter und Neuzeit, Historisches Jahrbuch 74, 1955, s. 150-163.

a.g.y., Regesten 4,5 = Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches. 4. Teil: 1282-1341; 5. Teil: 1341-1453 unter verantwortlicher Mitarbeit von P. Wirth. Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neuen Zeit. Reihe A: Regesten, Abtlg. I, München-Berlin 1960/65.

Dostjan, LS., Borba, BB VII, 1953, s. 32-49.

a.g.y., Borba srbskogo naroda – naçalo XIX, Moskova 1958.

Dragomir, S., – Vlahii din nordul peninsulei balcanice in evul mediu. Bucureşti 1959.

Dräseke, J., – Byzantinische Hadesfahrten. Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik 29, 1912, s. 343-366.

Duda, H.W. – Imaduddin Faqin und die Futuwwa. Archiv orientâlni VI, 1934, s. 112-124.

Dujçev, I., Contribution = Contribution à l'histoire de la conquâte turque en Thrace aux dernières décades du XlVe siècle. ÉB IX, 2. 1973, s. 80-92.

Dukas = Historia byzantina. Ed. I. Becker, Bonn 1834.

Ebermann, R. = Die Türkenfurcht. Ein Beitrag zur Geschichte der öffentlichen Meinung in Deutschland während der Reformationszeit. Diss. Halle 1904.

Efendiev, D.A. = Obrazovanye azerb&ydcanskogo, Baku 1961.

Elezoviç, Gl. = Turska spomenyici I. 1. 1348-1520, Beograd 1940.

Engelke, I. = Sülejman Tschelebi's Lobgedicht auf die Geburt des Propheten (Mewlid-i-serif). Diss. Halle/S. 1926.

Engels, F., Der Ursprung = Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates. In: K. Marx/F. Engels, Werke. Bd. 21, Berlin 1962, s. 27-173.

Eremeev, D.E., Proyshojdenye Yürükov i Türkmen, Moskova-Leningrad, 1963, s. 24-70.

a.g.y., Ztnogenez turok AHCCCP, Moskova 1971.

Ethe, H. = Die Fahrten des Sajjid Batthâl. Ein alttürkischer Volksund Sittenroman. Leipzig 1871.

Fenster, E. = Laudes Constantinopolitanae. Miscellanea Byzantina Monacensia 9. München 1968.

Ferjançiç, B. = Despoti i Vizantiyl, Beograd 1960.

Filipoviç, N., Odzakluk = Odzakluk timari u Bosni i Hercegovini. Prilozi za orien-talnu filologiju i istoriju jugoslav. narcda pod turskom vladavinom V, 1954/55, s. 251-274.

a.g.y., Princ Musa i şejh Bedreddin. Sarajevo 1971.

a.g.y., Iz istoriye, GIDBH VI, 1954, s. 63-85.

a.g.y., Pogleç na osmanskiy feodalizam, GIDBH IV, 1952, s. 5-146.

Fine, The Bosnian Church = Fine, John V.A., The Bosnian Church: A new interpretation. A Study of the Bosnian Church and its place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries. East European Monographs, No. X. New York and London 1975.

a.g.y., Uloga bosanske, GIDBH XIX 1973, s. 19-29.

Flemming, B. = Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes Bd. XXXV. 1. Wiesbaden 1964.

Florescu, G.G. = L'aspect juridique des khatt-i-chérifs. Contribution à l'étude des relations de l'Empire Ottoman avec les principautés roumaines. Studia et acta orientalia I, 1958, s. 121-147.

Fontes hebraici = Fontes hebraici ad res oeconomicas socialesque terrarum balcanicarum saeculo XVI pertinentes. T. I, Coll., trad, et interpret. A. Hananel et E. Eskenazi. Sofia 1958.

Frances, E., La féodalité = La féodalité byzantin et la conquête turque. Studia et acta orientalia IV. 1962, s. 69-90.

a.g.y., Quelques aspects = Quelques aspects de la politique de Jean Cantacuzène. Rivista di studi bizantini e neoellenici N. S. 5, Roma 1968, s. 167-176.

a.g.y., Klassovaya poziçiya, BB XV, 1959, s. 71-99.

Gabriel, A. = La mosquée de Murad Ier à Brousse et le problème des origines de l'architecture ottomane. Vakiflar Dergisi, s. II, Ankara 1942, s. 49-57.

Gaeta, F. = Sulla lettera a Maometto di Pio II. Bullettino dell'Istituto storico italiano per il medio evo No. 77, 1965, s. 127-227.

Garbuzova, V.S. = Skazanye o Melyike Daniçmende, Moskova 1959.

Gardet, L. = La cité musulmane. Vie sociale et politique. Études musulmanes I. Paris 1961².

Georgieva, Cv., problèmes = Certains problèmes de la structure sociale de l'Empire ottoman aux XIVe-XVIe siècles. Bulgarian Historical Review 2, 1974, s. 45-57.

Geschichte der UdSSR. Bd. I: Feudalismus 9.-13. Jahrhundert. Hrsg. von B.D. Grekov u. a Berlin 1957.

Gian Maria Angiolello = Ursu, I., Donado da Lezze: Historia turchesca. Bucudeçti 1910.

Gkazâli = al-Gazzâlî, Briefe und Beden des Abu Hamid Muhammad al-Gazzâlî, übersetzt und erläutert von D. Krawulsky. Islamkundliche Untersuchungen Bd. 14, Freiburg i B. 1971.

Gibb, H.A.R./Bowen, H. = Islamic Society and the West. A study of the impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East. London-New York-Toronto t. I, 1951², t. II. 1957.

Giese, F., – Das Problem der Enststehung des osmanischen Reiches. Zschr. für Semitistik und verwandte Gebiete II, 1923, s. 246-271.

Giesecke, H.H. – Das Werk des 'Azîz ibn Ârdaçir Âstârâbâdî. Eine Quelle zur Geschichte des Spätmittelalters in Kleinasien. Sammlungen orientalistischer Arbeiten, H. 2. Leipzig 1940.

Glassen., E. = Die frühen Safawiden nach Qâzî Ahmed Qumi. Islamkundliche Untersuchungen Bd. 5, Freiburg i. Er. 1970.

Gleserman, G. – Les lois de l'évolution sociale. Moskova 1964.

Glykatzi-Ahrweiler, H., La politique = La politique agraire des empereurs de Nicée. Byzantion 28, 1958, s. 51-66.

a.g.y., Les forteresses = Les forteresses construites en Asie Mineure face a l'inva sion seldjoucide. Akten des XI. Internationalen Byzantinistenkongresses München 1958, München 1960, s. 182-189.

Goldziher, I. = Die Streitschrift des Gazâlî gegen die Bâtinijja Sekte. De Goeje Stif tung No. 3. Leiden 1916.

Gökbilgin, M.-T., XV-XVI. asırlarda = XV-XVI. asırlarda Edirne ve Paşa livasî vakıflarmülkler mukataarlar. İstanbul 1952.

Gökbilgin, T., L'empire = L'Empire ottoman. Formation, évolution, disparition. Recueils de la Société J. Bodin t. XXXI: Les grands empires. Bruxelles 1973, s. 555-564.

Gölpınarh, A., Les organisations = Les organisations de la futuvvet dans les pays musulmans et turcs et ses origines. Revue de la Faculté des Sciences Économiques de l'Université d'Istanbul XI. 1949/50, s. 5-49.

a.g.y., Mevlana'dan = Mevlana'dan sonra Mevlevilik. İstanbul 1953.

a.g.y., Simavna – Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin. İstanbul 1966.

Gordlevskij, V.A. = Izbrannie koçinenya, Moskova 1960.

Gottschalk, H.L. – Der Bericht des İbn Nazif al-Hamawî über die Schlacht von Jasyçimen (25. 28. Ramadan 627/7.-10.8.1230) WZKM 56, 1960, s. 55-67.

Gregoras, Nikephoros, = Byzantina historia. 2 Bde.ed. L. Schopen, Bonn 1829/30.

Groß, E. = Das Vilajet-nâme des Hağği Bektasch. Ein türkisches Derwischevangelium. Türkische Bibliothek, Bd. 25, Berlin 1927.

Grousset, R. = L'empire des steppes. Attila, Ğengis-Khan, Tamerlan. Bibliothèque historigue. Paris 1939.

Guboglu, M.A. = A propos delà monographie du professeur Franz Babinger. Stu-dia et acta orientalia II. 1959, s. 217-237.

Gulyga, A.W., Über den Charakter = Über den Charakter des historischen Wissens. Sowjetwissensch., gesellschaftswissenschaftl. Beiträge 1. 1963, s. 38-51.

a.g.y., Über den Gegenstand = Über den Gegenstand der Geschichtswissenschaft. Ebenda 12, 1964, s. 1282-1296.

Gyoni, M., Zur Frage = Zur Frage der rumänischen Staatsbildung im 11. Jahrhundert im Paristrion. Archivum Europae Gentro-Orientahs IX/X. Budapest 1943/44, s. 83-188.

a.g.y., Le nom = Le nom de Blachoi dans l'Alexiade d'Anne Comnène. BZ 44, 1951, s. 241-252.

a.g.y., La transhumance = La transhumance des vlaques balkaniques au moyen âge. BS XII, 1951, s. 29-42.

Hamdu'llâh Mustawfî-i-Qazwini, The Ta'rikh = The Ta'rikhi-i-Guzîda or select his-tory by E. B. Browne. In: E.J.W. Gibb Memorial XIV, 2. London 1913.

a.g.y., Tarikh = Tarikh e Gozide. Les dynasties persanes pendant la période musulmane depuis les Saffardis jusques et y compris les Mongoles de la Perse en 1330 de notre ère. T. I. Ed. et transi, de J. Gautin, Paris 1913.

Hadzibegiç, H., Glavarina = Glavarina u osmanskoj drzavi. Orientalni Institut u Sarajevu. Posebna izdanja IV. Sarajevo 1966.

Hammer, J. v., = Geschichte des osmanischen Reiches. Bd. 1. Pest 1827.

Hasluck, F.W./Hasluck, M.M. = Christianity and Islam under the Sultans. Oxford 1929.

Heers, J., Gênes = Gênes au XVe siècle. Activité économique et problèmes sociaux. École pratique des Hautes Études – Vie Section. Affaires et gens d'affaires XXIV. Paris 1961.

a.g.y., L'Occident = L'Occident aux XlVe siècles. Aspects économiques et so ciaux. Nouvelle Clio No. 23, Paris 1963.

a.g.y., les marchés – La mode et les marchés de-. Gênes et la montagne

a la fin du moyen âge. Annales ESC 26, 1971, s. 1093-1117.

Heers, M.-L., Les Génois = Les Génois et le commerce de l'alun a la fin du moyen âge. Revue d'histoire économiqtie et sociale 32, 1954, s. 31-53.

Hering, G. = Das islamische Recht und die Investitur des Gennadios Scholarios

(1454). Balkan Studies 2, 1961, s. 231-256.

Herrmann, E. = Türke und Osmanenreich in der Vostellung der Zeitgenossen Luthers. Ein Beitrag zur Untersuchung des deutsehen Türkenschrifttums. Diss. Freiburg i. Br. 1961.

Hinz, W., Irans Aufstieg = Irans Aufstieg zum Nationalstaat im 15. Jahrhundert. Berlin-Leipzig 1936.

a.g.y., Steuerwesen = Das Steuerwesen Ostanatoliens im 15. und 16. Jahrhundert. ZDMG NF. Bd. 25, 1950, s. 177-201.

Historija naroda Jugoslavije. Bd. 1. Zagreb 1953.

Historia Tartarorum = The Tartar Relation. Edited, with introduction, translation, and commentary by G.D. Painter. In: The Vinland Map and the Tartar Relation by R.A. äkelton u. a. New Häven and London 1965, s. 21-101.

Hochs, E. – Pius II. under Halbmond. Freiburg i. Br. 1941.

Hoffmann, G. = Kommune oder Staatsbürokratie? Zur politischen Rolle der Bevölkerung syrischer Städte vom 10. bis 12. Jahrhundert. Forschungen zur mittelalterlichen Geschicte Bd. 23. Berlin 1975.

Houtsma, M. Th. = Over de geschiedenis der Seldjuken van Klein-Asie. Verslagen en Mededelingen der Koninkl. Akad. van Wetensch. afd. Letterkunde 3. reeks, 9. d., Amsterdam 1893.

Hrabak, B. = Herak Vraneç. GIDBH VII 1955, s. 53-66.

Hrochovâ, V. = Byzantskâ mesta ve 13-15. stoleti. Prispevek k sidelni tepografii stredovekého Recka. Acta Univ. Carolinae Phil, et Hist. Monographia XX. Praha 1967.

Huart, C. = Akindji. Enzyklopädie des Islam. T. I. Leiden-Leipzig 1913.

Hunger, H., Zeitgeschichte = Zeitgeschichte in der Rhetorik des sterbenden Byzanz. Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas III. Graz-Köln 1959, s. 152-161.

a.g.y., Chortasmenos = Johannes Chortasmenos (ca 1370-ca. 1436/37). Briefe, Gedichte und kleine Schriften. Einleitung. Regesten, Prosopographie, Text. Wiener byzantinistische Studien Bd. VII, Wien 1969.

Hunger, H./Vogel, K. = Ein byzantinisches Rechenbuch des 15. Jahrhunderts. 100 Aufgaben aus dem Codex Vindobonensis, Phil. Gr. 65. österr, Akad. der Wissensch., Phil.-Hist. Kl. Denöschriften, Bd. 78, 2. Abhandlung, Wien 1963.

Hütteroth, W.D. = Bergnomaden und Yaylabauern im mittleren kurdischen Tau-rus. Marburger geographische Schriften, H. 11, 1959.

Iacopo de Promontoria = Babinger, F., Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio de Campis über den Osmanenstaat um 1475. Sitzungsber. der. Bayr. Akad. der. Wissensch, Phil.-Hist. Kl. H. 8, 1956.

IBII = Istoria Vizantii, Moskova 1967.

İbn Battuta = Defrémery, C. det Sanguinetti, B.R., Voyages d'İbn Batoutah, t. II. Société asiatique. Paris 1877.

İbn Bîbî = Duda, H.W., Die Seldsehukengeschichte des İbn Bîbî. Kopenhagen 1959.

İnalcık, H., Timariotes chrétiens = Timariotes chrétiens en Albanie au XVe siècle d'après un registre de timars ottoman. Mitt. des österreichischen Staatsarchivs 4. 1951, s. 118-138.

a.g.y., Od Stefana Dušana = Od Stefana Dušâna do osmanskog carstvo. Hrišçanske spahije u XV vjeku i niihovo porijeklo. Prilozi za orientalnur filolgie i isto-rije III/IV. 1952/53, s. 23-54.

a.g.y., Documents = Documents on the Economic and Social History of Turkey in the 15th Century. Reve de la Faculté des Sciences Économique de l'Université d'Istanbul 15/16, 1953-1955, s. 44-48.

a.g.y., Ottoman methods = Ottoman methods of conquest. Studia Islamica II. 1954, s. 103-129.

a.g.y., The problem = The problem of relationship between Byzantine and Ottoman taxation. Akten des XI. Internationalen Byzanistenkongresses München 1958, München 1960, s. 237-242.

a.g.y., The Rise = The Rise of Ottoman Historiography. Historians of the Middle East. Ed. by B. Lewis and P.M. Holt. Historical Writings on the peoples of Asia. London 1962, s. 152-167.

a.g.y., L'Empire = L'Empire ottoman. AIESEE I, s. 75-103.

a.g.y., The Ottoman Empire = The Ottoman Empire. The classical Age 1300-1600. History of Civilisation, London 1973.

a.g.y., Fatih devri = Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar I. Türk Tarih Kurumu yayınlarından XI. s. III. No. 6, Ankara 1954.

İnalcık, H., Capital = Capital formation in the Ottoman Empire. The Journal of Economic History, XXIX, 1969, s. 97-140.

a.g.y., J. W. Barker = Rezension des Buches von Barker, Manuel II in: Archivum Ottomanicum III, 1971, s. 272-285.

Istoria Rominei II = Istoria Romînei t. II. Bucureşti 1962.

Istorija Turkmenskoj SSR. = Istorya Turkmenskoy, Aşhabad 1957.

Ivanov, J. = Starobilgarskiye pazkazye, Sofia 1935.

Iwanow, GM.'= Spezifik der Widerspiegelung der Wirklichkeit in der Geshichtswissenschaft, Sowjetwissenschaft, gesellschaftswissenschaftl Beiträge 6, 1963, s. 615-635.

Jacob, G., Die Bektaschije = Die Bektaschije in ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen. Abhandlungen der Königl. Bayr. Akad. der. Wissenschaften, Phil.-Philol. Kl. Bd. 24. 1. Abtlg. München 1906.

a.g.y., Beiträge = Beiträge zur Kenntnis des Derwisch-Ordens der Bektaschis. Türkische Bibliothek Bd. 9, Berlin 1908.

Jacoby, D. = Phénomènes de démographie rurale à Byzance aux XHIe, XlVe et XVe siècles. Études rurales 5/6, 1962, s. 161-186.

Jakubovskij, A. = Timur. Voprosı istorii 8-9, 1946, s. 42-74.

Jireçek, J.K. = Die Handelsstraßen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Historisch-geographische Studien. Abhandlungen der Königl. Böhmischen Gesellschaft der Wiss. VI. Folge, Bd. 10, Classe für Philosophie, Gesch. und Philologie Nr. 2, Prag 1879.

Joannou, P. = Johannes XIV. Kalekas, Patriarch von Konstantinopol, unedierte Rede zur Krönung Johannes' V. Orientalia Christiana Periodica 27, 1961, s. 38-45.

Jörg von Nürnberg = Ayn Tractat von den Türck. Memmingen 1482 (Staatsbibliothek München, Inc. Fa. 901m).

Jorga, N., Notes et extraites = Notes et extraites pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle. T. I, II. III. Paris 1899.

a.g.y., Latins = Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe. BZ 15, 1906, s. 179-222.

Kabrda, J. = Les anciens registres turcs des cadis de Sofia et de Vidin et leur importance pour l'histoire de la Bulgarie. Archiv orientâlni 19, 1951, s. 329-392.

Kaegi, W.E. = The contribution of archery to the Turkish Conquest of Anatolia. Spéculum 39. 1964, s. 96-108.

Kafesoğlu, 1. = Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu. İstanbul 1953.

Kahane, H.R./Tietze, A. = The lingua france in the Levant. Turkish nautical terms of Italian and Greek origin. Urbana 1958.

Kananos, Johannes = De Constantinopoli anno 1422 oppugnata narratio. Ed. I. Bek-ker. Bonn 1838, s. 457-479.

Kantakuzenos, Johannes. Historia. Ed. Schopen, J. Bd. 1-3. Bonn 1828-1832.

Kanunname Mehmed II = Kraeliiz-Graifenhorst, F., Kanunname Sultan Mehmeds des Eroberers. Die ältesten osmanischen Straf-und Finanzgesetze. Mitteilungen zur osmanischen Geschichte I. 1921, s. 13-48.

Kanuni i Kanun-name = Kanuni i Kanun-name z bosanski, hercegovaçki, zvor-nicki, klişki, crnogorski iskadarski sandzak. Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia I. 1. Sarajevo 1957.

Kazdan, A.P. Agrarniye otnoşeniya, AHCCCP, Moskova 1952.

Khoury, Th., Manuel *II* = Manuel *II* Paléologue: Entretiens avec un muselman. Sources chrétiennes No. 115. Paris 1936.

Kirsten, E. = Die byzantinische Stadt. Berichte zum XI. Internationalen Byzantinistenkongre/3 München 1958, V. 3.

Kissa = Mélikoff, I., La Geste de Melik Dânişmend. Étude critique du Dânişmendnâme I. Bibiithèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie d'Istanbul t. X. Paris 1960.

Kissling, H.-J., Derwischorden = Die soziologische und pädagogische Rolle der Derwischorden im osmanischen Reiche. ZDMG 103, 1953, s. 18-28.

a.g.y., Zur Geschichte = Zur Geschichte des Derwischordens der Bajrâmijje. Südostforschungen XV. 1956, s. 237-268.

a.g.y., Venedig = Venedig und der islamische Orient bis 1500. Venezia e il Levante fino al secoli XV. A cura di A. Pertusi, vol. I. Firenze 1973, s. 361-387.

Koder, J. = Koder, J. und Hild, F., Hellas und Thessalia. Tabula Imperii Byzantini hrsg. von H. Hunger. Bd. 1. österreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Kl., Denkschriften, 125. Bd. Wien 1976.

Kon, I.S. = Die Geschichtsphilosophie des 20. Jahrhunderts. Kritischer Abriß. Bd. II. Berlin 1964.

Konstantin von Ostrovica = Czasow popisanie o tureckich sprawach. Ed. Los, J. im Wydawnictwa Akademii Umjetnosci w Krakowie, Bibl. pisarzow polskich, Nr. 63, Krakow 1912.

Köprülü, M.F., Bemerkungen = Bemerkungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens. Mitteilungen zur osman. Geschichte I. 1921/22, s. 203-222.

a.g.y., Les origines = Les origines de l'Empire ottoman. Études orientales III, Paris 1935.

a.g.y., L'institution = L'institution du vakouf. Sa nature juridique et son évolution historique. Vakıflar dergisi, s. II. Ankara 1942, s. 3-48.

a.g.y., Bektachisme = Leş origines du Baktachisme. Essai sur le développment historique de l'hétérodoxie musulmane en Asie Mineure. Actes du Congrès International d'hist. de religions II, Paris 1925, s. 391-414.

a.g.y., Le féodalisme = Le féocialisme turc-musulman en moyen âge. Belleten V. Ankara 1941, s. 335-350.

Koran = Der Koran. Reciam, Geschichte und Kultur – Religion, Nr. 351. Leipzig 1974.

Kortantamer, T. = Leben und Weltbild des altosmanischen Dichters Ahmedi unter besonderer Berücksichtigung seines Diwans. Islamkundliche Untersuchungen Bd. 22, Freiburg i. Er. 1973.

Kovaçeviç, D., Prilog = Prilog pitanju ranih bosansko-turskih odnosa, GIDBH XI, 1960, s. 257-263.

a.g.y., Trgovina = Trgovina u srednojvekovnoj Bosni. Nauçno druçtvo NR. Bosne i Hercegovine. djela kn. 18, odj. ist.-fil. nauka, knj. 13. Sarajevo 1961.

Köymen, M-.A. Aufstand = Der Oguzen-Aufstand. Ankara Univers. Dil ve Tarih-Cograf. Fak. Dergisi, c. V. 1947, s. 175-186.

a.g.y., Einfall = Der Oghusen-Einfall und seine Bedeutung im Rahmen der Geschichte des Großen Seldschukenreiches. Ebenda s. 621-660.

Krajiste Isa-Bega = Krajiste Isa-Bega Ishakovica. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine. Ed. Çabanoviç, H. Orijentalni Inst, u Sarejevu, Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia, t. II, serija II, defteri, knj. 1. Sarajevo 1964.

Krause, J.H. = Die Byzantiner des Mittelalters in ihrem Staats-, Hof und Privatleben, insbesondere vom Ende des 10. bis gegen Ende des 14. Jahrhunderts nach den byzantinischen Quellen. Halle/S. 1869.

Krekiç, B., Uçese Dubrovnika, Zbornik radova knj. 36, Vizantolosk. Inst. Beograd 1953, s. 145-158.

Krekiç, B., Dubrovnik = Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen âge. École pratique des Hautes Études, Vie section, Paris 1961.

a.g.y., Pestes = Pestes balkaniques des XVe et XVIe siècles. Annales ESC. 18, 1963, s. 594-595.

a.g.y., Dubrovnik i Levant (1280-1460), Beogrod 1956.

Kunstmann, F. = Studien über Marino Sanudo den Älteren mit einem Anhang seiner ungedruckten Briefe. Abhandlungen der Hist. Classe der Könjgl. Bayr. Akad. der Wissensch. Bd. 7, 3. Abtlg. München 1855, s. 697-819.

Kyriakidès, St. P. = Éléments historiques byzantins dans le roman épique turc de Sayyid Battâl. Byzantion XI, 1936, s. 563-570.

Kyrris, C.P., The political organisation = The political organisation of the Byzantine urban classes between 1204 and 1341. Liber Memorialis Antonio Era. Études présentées a la Commission International pour l'histoire des Assemblées d'États XXVI, Bruxelles 1963, s. 21-31.

a.g.y., John Cantacuzenus = John Cantacuzenus and the Genoese 1321-1348. Mis-cellanea storica ligure III, Milano 1963, s. 9-48.

a.g.y., The causes = The causes of the dichotomy of imperial institution in the Byzantine Empire during the period 1341-1354. Byzaniina t. III. Thessaloniki 1971, s. 369-380.

La caduta I, II = La caduta di Costantinopoli a cura di A. Pertusi. T. I: Le testi-monianze dei contemporanei. Fondazione Lorenzo Valla, Verona 1976; t. IL L'eco nel mondo. Ebenda 1976.

Lefebvre, M.M. Quinze fermans du Sultan Mehmed le Conquérant, RI XXXIX, 1971, s. 147-173.

Lehmann, B. = Nachrichten des Niketas Chômâtes, Georgios Akropolites und Pachymeres über die Selcuqen in der Zeit von 1180-1280 n. Chr. Diss. Leipzig 1939.

Lemerle, P. = L'émirat d'Aydin. Byzance et l'Occident. Recherches sur la Geste d'Umur Pacha. Bibliothèque byzantine, études 2. Paris 1957.

Lewis, B. = The Mongols, the Turks and the Muslim Polity. Transaction of the Royal Historical Society 5th s., vol. 18. London 1968, s. 49-68.

Loenertz, R. = Pour l'histoire du Péloponnèse au XlVe siècle (1382-1404). Études byzantines 1. 1943, s. 152-196.

Loos, M. = Dualist Heresy in the Middle Ages. Praha 1974.

Löwenklau, Johannes – Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum ex scriptae libri XVIII. Frankufrt/M. 1591.

Macurek, J. Tureçkaya opasnosti ... BS XIV, 1953, s. 130.

Malowist, M. – Caffa-colonie génoise en Crimée et la question d'Orient dans les années 1453-1475. Travaux de l'Institut d'hist. de l'Université de Varsovie. T. II (französisches Résumé) Warszawa 1947.

Mandalari, G. = Fra Barlaamo calabrese, maestro del Petrarca. Roma 1888

Mandiç, O.D., Postanak = Postanak Vlaha. Nova povjesna istrazivanja. Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti. Krvatski povijesni Institut, Roma 1963, s. 515-567.

a.g.y., Etniçka povijest = Etniçka povijest Bosne i Hercegovine. Ebenda. Roma 1967.

Mantran, R. = Histoire de la Turquie. Que sais-je? No. 539, Paris 1952.

Marx, K. = Kapital Bd. III in: Marx, K./Engels, Fr., Werke, Bd. 25, Berlin 1964.

a.g.y., Grundrisse = Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie (Rohentwurf). Berlin 1953.

Matschke, K. P., Fortschritt = Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14. Jahrhundert. Konstantinopol in der Bürgerkriegsperiode von 1341 bis 1354. Berliner byzantinische Arbeiten Bd. 42 Berlin 1971.

a.g.y., Die Schlacht = Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz. Studien zur spätbyzantinischen Geschichte zwischen 1402 und 1422. Diss. B. Leipzig 1977 (MS).

Medvedev, I.P., Mistra oçerkiy istorii, Leningrad 1973.

a.g.y., Geschichte = Geschichte des osmanischen Reiches. Nach den Quellen dargestellt. Allgemeine Staatengeschichte I. Abtlg. 37, 1. Gotha 1908.

a.g.y., Rapports = Rapports entre l'État des Osmanlis et les nations des Balkans. Revue internationale des études balkaniques I. 2. 1935, s. 129-147.

a.g.y., Politiçeskaya ekonomiya Georgiya, BB 34, 1973, s. 88-96.

Mehmet, M.A., aspects = De certains aspects de la société ottomane à la lumière de la législation (Kanunname) du sultan Mahomet II. Studia et acta orien talia II, 1959, s. 127-160.

a.g.y., Sur la pensée = Sur la pensée philosophique et sociale dans l'Empire Ottoman aux XIVe-XVe siècle. Association International d'études du Sud Est européen, Bulletin VI, 1968, s. 76-102.

Mélikoff Sayar, P., Le Destân = Le Destân d'Umûr pacha. Texte, traduction et notes. Bibliothèque byzantine, documents 2. Paris 1954.

a.g.y., Danishmendids = Danishmendids. The Encycolpaedia of Islam N. E. t. II,

Leiden-London 1961, s. 110-111.

Mélikoff, I., Le problème = Le problème kizilbaç. Turcica t. VI, 1975, s. 49-67.

Ménage, V.L. = The beginnings of Ottoman Historiography. Historians of the

Middle East. London 1962, s. 168-179.

Menakibname = Kissling, H.-J. Das Menâqybnâme Scheich Bedr ed-dins, des Sohnes des Richters von Samavna. ZDGM 100, 1950, s. 112-176.

Menzel, Th., Mystiker = die ältersten türkischen Mystiker. ZDGM NF. 4, 1925, s. 269-289.

a.g.y., Köprülüzade = Köprülüzade Mehmed Fuad's Werk über die ersten Mystiker in der türkischen Literatur. Körösi Csoma-Archiv II. 1927/32, s. 281-310, 406-422.

a.g.y., Beitrage = Beiträge zur Kenntnis des Derwisch-tag. Festschrift G. Jacob, Leipzig 1932, s. 174-199.

Meyendorff, J., Les débuts = Les débuts de la controverse hésychaste. Byzantion

XXIII, 1953, s. 87-120.

a.g.y., Introduction = Introduction à l'étude de Grégoire Palamas. Patristica Sorbonensia 3. Paris 1959.

Mïnorsky, V. = The Aq-Qoyunlu and land reforms. BOAS XVII, 1955, s. 449-462.

Mladonoviç, M. = Die Herrschaft der Osmanen in Serbien im Lichte der Sprache. Südost-forschungen XX, 1961, s. 159-203.

Mohammed en-Nesawi = Histoire de Sultan Djelal et-din Mankobirti, prince du Kharezm. Trad. Houdas, O. Publ. d l'École de langues orientales vivantes III. 10. Paris 1895.

Mollat, G. = Lettres secrètes et curiales du pape Grégoire XI (1370-1378) interessant les pays autres que la France publiées d'après les registres du Vatican. Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, fasc. I. Paris 1962, facs. II, Paris 1963.

Moravcsik, G., Beziehungen = Ungarisch-byzantinische Beziehungen zur Zeit des Falls von Byzanz. Acta antiqua II. 1954, s. 349-359.

a.g.y., Byzantinoturcica I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Berlin 1958².

Mordtmann, J. = Über das türkische Fürstengeschlecht der Karesi in Mysien. Sitzungsber. der Königl. Preujs. Akad. der Wissenschaften, Phil.-Hist. Kl. I, 1911, s. 2-7.

Müller, J. = Byzantinische Analekten. Sitzungsber. der Kaiserl. Akad. der Wissensch., Phil.-Hist. Classe 9, Wien 1853, s. 336-419.

Müller, Kl. E. = Kulturhistorische Studien zur Genese pseudo-islamischer Sektengebilde in Vorderasien. Studien zur Kulturkunde Bd. 22. Wiesbaden 1967.

Müller-Mertens, E., = Skizze zur weiteren Verständigung über das feudale Produktionsverhältnis. Ethnographisch-archäologische Zschr. 13, Berlin 1972, s. 543-575.

Mutafçieva, V.P., Die Wakfe = Die Wakfe in Karaman (XV.-XVI. Jahrhundert).

ÉB XI. 1. 1975, s. 53-75.

Mutafçieva, V.P., Kim viprosa za çifliyçite v osmansäta ... 1958, s. 34-57.

a.g.y., Za sistoyniyeto na spahilka prez XV-XVI, 1959, s. 32-63.

a.g.y., Kim viprosa za sistava ... XV-XVI, 1961, s. 46-80.

a.g.y., Agrarnite otnoçeniya, XV-XVI, Sofia 1962.

Mutafçieva, V.P./Dimitrov, Str., Agrarverhältnisse = Die Agrarverhältnisse im osmanischen Reiche im XV.-XVI. Jahrhundert. AIESEE I, s. 689-702.

Naçi, St. N. = A propos de quelques truchements concernant les rapports de la pauté avec Skanderbeg durant la lutte albano-turque (1443-1468). Studia Al-banica VI. 1. 1968, s. 73-86.

Natan, Z. Stopanska istoriya na Bilgariya, Sofia 1957.

Naumov, E.P. = K istorii çerkovnogo i monastirskogo ... Serbii, Makedonii. Sbor-nik 23, 1963, s. 134-148.

Nedkoff, B. Chr. = Die Gizya (Kopfsteuer) im osmanischen Reich. Diss. Leipzig 1942.

Neşrî = Nöldeke, Th., Auszüge aus Nesris Geschichte des osmanischen Hauses.

ZDMG 13, 1359, s. 176-218.

Nikephoros, Bryennios = Nicéphore Bryennios. Les quatre livres des Histoires. Traduction française avec notes par H. Grégoire. Byzantion, XXIII, 1953, s. 469-530.

Nikov, P. – Turskogo zavoevanye na Bilgariya ... Sofia, 1928, s. 113-159.

Nimet. A. = Die türkische Prosopographie hei Laonikos Chalkokondyles. Diss. Hamburg 1933.

Nöldeke, Th. = Zur Ausbreitung des Schiitismus. Der Islam XIII. 1923, s. 70-81

Norden, W. = Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergang des byzantinischen Reiches (1453). Berlin 1903.

Novakoviç, St. = Srbi i Turçi XIV-XV vek. Beograd 1933.

Novigev, A.D., Tureçkiye koçevniki v XV-XVIII w. Moskova 1960, s. 1-11.

a.g.y., Krestiyanskoe vostanye v Turçii v naçale XV vek. 1960, s. 67-81.

a.g.y., K voprosi o feodalniih otnoçeniah, Leningrad 1961, s. 123-146.

a.g.y., Istoriya Turçii. Zpoha feodalizma, Leningrad 1963.

Novoselçev, A.P. Ob istoriçeskoy oçenko Timura, Voprosi istorii 2, 1973, s. 3-20.

Oblast Brankoviça = Oblast Brankoviça. Opsirni katastarski popis iz 1455. godine 1. Orijentalni Institut u Sarajevu, Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia, t. III, serija IL defteri, knj. 2, sv. 1, Sarajevo 1972.

Okiç, M.T., Les Kristians = Les Kristians (Bogomiles parfaits) de Bosnie d'après des documents turcs inédits. Sudostforschungen 19, 1960, s. 108-133.

Önder, M. = Eine neu entdeckte Quelle zur Geschichte der Seldschuken in Anatolien. WZKM 55, 1959, s. 84-88

Osman-Bey = Les imams et les derviches. Pratiques superstitions et moeurs de turcs. Paris 1881.

Ostrogorsky, G., Geschichte - Geschichte des byzantinischen Staates. Byzantinisches Handbuch I, 2. München 1963³.

a.g.y., Duçan = Etienne Dusan et la noblesse serbe dans la lutte contre Byzance. Byzantion XXII, 1952, s. 151-159.

a.g.y., Pour l'histoire = Pour l'histoire de la féodalité byzantine. Corpus Bruxel-lense Historiae Byzantinae, subsidia I, Bruxelles 1954.

a.g.y., Quelques problèmes = Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine. Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, subsidia II, Bruxelles 1956.

a.g.y., Radolivo selo svetogorskog manastira îvïrona. Beogrod 1961, s. 67-84.

Otto-Dom, K./Anhegger, R. = Das islamische iznik. Istanbuler Forschungen Bd. 13. Berlin 1941.

Pachymeres Georgias, De Michaele et Michaele et Andronico Palaeologis. Ed. I. Becker I, II. Bonn 1835.

Pall, F., Le condizioni = Le condizioni e gli echi internazionali della lotta antiottomana del 1442-1443, condotta da Giovanni di Hunedoara, RESEE III, 1965, s. 433-463.

Palmer, J.A.B. = Fr. Georgius de Hungaria O.P. and the Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia Turcorum. Bulletin of the John Rylands Library 34, 1951, s. 44-68.

Papadakis, A. = Gennadius II and Mehmet the Conqueror. Byzantion 42, 1972, s. 88-106.

Papoulia, B.D., Ursprung = Urspmng Wesen der "Knábenlese" im osmanischen Reich. Südosteuropäische Arbeiten, Bd. 59. München 1963.

Pasco, St. = La revolte populaire de Transylvanie des années 1437-1438. Bibliotheca Histórica Romaniae 7, Bucureşti 1964.

Perényi, J. - Quelques aspects de la coexistence des civilisation balkamques du XVe au XVIIIe siécle. ACICB, s. 99-103.

Petrov, P. Ch, = Anti tureçkoya koaliçiya XV veka. Moskova 1982, s. 501.

Petruşevskij, LP., Zemledelniye i agrarnie otnoşeniya XIII-XV vek. Moskova 1960.

a.g.y., İslam v İrane v VII-XIV Vekah. Leningrad 1966.

Pfeffermann, H. = Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpste mit den Türken. Winterthur 1946.

Pigulevskaja, N.V., İstoria İrana, Leningrad 1958.

Pistarino, G. = Chio dei Genovesi. Studi medievaii X. 1969, s. 3-68.

Pixley, MM. = The development and role of the Şeyh-ülislam in early Ottoman History. Journal of the American Oriental Society, 96, 1976, s. 89-96.

Planhol, X. de, Kulturgeographische Grundlagen = Kulturgeographische Grundlagen der islamischen Geschichte. Zürich-München 1975.

Poljakovskaja, M.A. = Gorodskiye vladeniya ... BB XXIV, 1964, s. 202-208.

Porşnev, B.F. = Feodalizm i narodnie massı. Moskova 1964.

Pretzi, O. = Die Streitschrift des Gazâlî gegen die Ibâhîja im persischen Text herausgegeben und übersetzt. Sitzungsberichte der Bayr. Akad. d. Wissensch., Phii.-hist. Abtlg. H. 7, 1933.

Prochorov, GM. = Publiçistika İoannıa Kantakuzina 1367-1371, BB XXIX, 1969, s. 318-341.

Qazwinl siehe Hamdu'lläh Mustawfi-i-Qazwini.

Radoniç, J. = Grovojvode von Bosnien, Sandalj Oraniç-Koşaca. Archiv für sla-vische Philologie 19, 1896, s. 380-465.

Rusia ad-Dîn = Jahn, K., Die Geschichte der Oguzen des Raşid ad-Din. Österr. Akad, d. Wiss., Phil.-Kist. KL, Denkschriften Bd. 100 – Forschungen zur islamischen Philologie und Kulturgeschichte Bd. IV, Wien 1969.

a.g.y. cami = Sbornik letopisey, Institut narodov Azii, Moskova-Leningrad 1960.

Ravegnani, G. = Nota sul pensiero político di Giorgio da Trebisona. Aevum XLIX, 1975, s. 310-329.

Raybaud, L.-P. = Le gouvernement et l'administration centrale de l'empire byzan-tin sous les Premiers Paléologues (1258-1354). Société d'histoire du droit, Paris 1968.

Rice, T.T., The Seljuks = The Seljuks in Asia Minor. Ancient Peoples and Places. London 1966².

Ritter, IL, Mevlana = Mevlana Celâleddin Rûmi ve etrafındakiler. Türkiyat mecmuası c. VII-VIII, İstanbul 1942, s. 268-281.

a.g.y., Der Reigen = Der Reigen der tanzenden Derwische. Zschr. für vergleichende Musikwissenschaft I, 1933, s. 28-40.

a.g.y., Das Meer = Das Meer der Seele. Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Farîduddîn Attär. Leiden 1955.

a.g.y., Mevlanafeier = Die Mevlänafeier in Konya vom 11.-17. Dezember 1960. Oriens 15, 1962, s. 249-270.

Roemer, H.R. = Staatsschreiben der Timuridenzeit. Das Şaraf-nâmâ des Abdallah Marwarid in kritischer Auswertung. Mainzer Akad. der Wissensch, und der Literatur, Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission Bd. III. Wiesbaden 1952.

Runciman, St., Historians = Byzantine Historians and the Ottman Turks. Historians of the Middle East. London 1962, s. 271-276.

a.g.y., The Fall = The Fall of Constantinople 1453. Cambridge 1965.

Rypka, J. = Iranische Literaturgeschichte. Leipzig 1959.

Şabanoviç, H., Pitanje = Pitanje turske vlasti u Bosni do pohada Mehmeda II. 1463 g. GIDBH VII, 1955, s. 37-51.

a.g.y., Bosanski Paşâluk. =Bosanski Paşaluk. Postanak i upravna podjela. Nauèno druştvo NR. Bosne i Hercegovine, djela knj. XIV, odj. ist.-fil. nauka, knj. 10, Sarajevo 1959.

a.g.y., Vojno uredjenje = Vojno uredjenje Bosne od 1463 do kraja XVI stolijeça, GIDBH XI, 1960, s. 173-224.

Şahmatov, V.P. = Kazahskaya postbiçno-koçevaya obçina. Akad. Hayk Kaz. CCP. Alma Ata 1964.

Schaeder, H.H. = Zur Stifterlegende der Bektaschis. Orientalische Literaturzeitung 31, 1928, Sp. 1038-1057.

Şanjek, F., = Les chrétiens bosniaques et le mouvement cathare au Moyen Age. Revue de l'histoire des religions 182, 1972, s. 131-181.

Schaendlinger, A.C. = Ämter und Funktionen im Reiche der Rumseldschuken nach der "Seldschukengeschichte des İbn Bîbî". WZKM 62, 1969, s. 172-192.

Şehâb-eddîn Abul'abbâs Ahmed b. Fadlallâh al-Umari = Mesâlik al-absar fi ma-mâlik al-amsâr (Voyages des yeux dans les royaumes des différentes contrées). Teiledition von Quatremère, M. in: Notices et extraits des manuscrits de la bibliothèque du roi XIII. Paris 1838, s. 151-384.

Schirà, G., Struttura = Struttura e contenuto délia Cronaca bei Tocco. Byzantion 32, 1962, s. 203-250; 343-344.

Şerefeddin, M. = Simavne kadısı oğlu Şeyh Bedreddine dair bir kitap. Türkiyat

Mecmuası c. III, 1935, s. 233-256.

Şevçenko, J., Alexios Makrembolites = Alexios Makrembolites and his Dialogue between the Rich and the Poor. Zbornik radova Vizant. Instituta 6, Beograd 1960, s. 187-228.

a.g.y., Zealot Revolution = Zealot Revolution and the supposed Génoise Colony in Thessalonica Prostora eis etilpona II ... Tessalonike 1960, s. 603-617.

Schreiner, P., Philadelphia = Zur Geschichte Philadelphias im 14. Jahrhundert (1293-1390). Orientalia Christiana Periodica XXXV, 1969, s. 375-431.

a.g.y., Studien = Studien zu den Braches Chronika, Miscellanea Byzantina Mona-censia H. 6, München 1967.

Şunjiç, M. = Stipendiarii veneti u Dalmaciji i Dalmatinci kao mletaçki plaçenici u XV vjeku. GIDBH XIII, 1962, s. 251-288.

Seif, Th. = Der Abschnitt über die Osmanen in Şükrüllah's persischer Universalgeschichte. Mitt. zur osman. Gesch. II. 1923/25, s. 63-128.

Senkeviç, LG. = Georgiy Skanderbeg-ru kovoditel. Voprosi istorii 3, 1968, s. 71-82.

Setton, K.M.-A History of the Crusades. Vol. I: The first hundred years .Ed by M.W. Baldwin. Philadelphia 1955.

Shaw, St. J. = The Ottoman View of the Balkans. The Balkans in transition. Essays on the development of Balkan Life and Politics since the 18th century. Ed. by Ch. and B. Jelavich, Berkeley Los Angeles 1963, s. 56-80.

Sıbt İbnu'l-Cevzi = Mir'ât az-zamân (a. h. 495-654). Ed. Jewett, J.R. Chicago 1907.

Silberschmidt, M. = Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des türkischen Reiches nach venezianischen Quellen. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters 27, Leipzig 1923.

Siyâsatnâme = Nizâmulmulk Reichskanzler der Saldschuqen 1083-1092 n. Chr. Siyâsatnâma. Gedanken und Geschichten. Zum ersten Mal àul den Persischen ins Deutsche ülbertragen und eingeleitet von K.E. Schabingen, Freiherr von Schowingen Freiburg-München 1960.

Smirnova, N.D./Senkeviç, LG. = Osvobitelniya borba albanskogo Voprosi istoria 12, 1953, s. 80-97.

Sohrweide, H. = Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jhd. Der. Islam 41, 1965, s. 95-223.

Sokolov, N.P. = Rezension von Thiriet, F., La Romanie vénitienne au moyen âge. Paris 1959 in: BB XIX, 1961, s. 329-350.

Soulis, G.C. = The Thessalian Vlachia, Zbomik radova Vizantoloşkog Instituta, t. VIII, 1. Beograd 1963, s. 271-273.

Sphrantzes, Georgios = Chronikon. Ed. Becker, I. Bonn 1838.

Sümer, F., Oğuzlar = Oğuzlar (Türkmenler). Tarihleri, boy teşkilatı, destanları.

Ankara Üniversitesi 1967 (170. Ankara Üniversitesi basımevi).

Stadtmüller, G. = Osmanische Reichsgeschichte und balkanische Volksgeschichte. Leipziger Viertelljahrsschr. für Südost-Europa 3, 1939, s. 1-24.

Stare srpske biyografiye XV i XVII veka. Beograd 1936.

Stânescu, St. = Autour d'une lettre de Demetrios Kydonès expédiée en Vlalachie. RESEE VII, 1969, s. 221-230.

Ştefânescu, St. = Consideratiumi asupra termenilo "Vlah" şi "Rumûn" pe baza documentelor interne al Târii Romîneşti din veacurile XIV-XVII. Studii şi Materiale de Istorie Medie IV, 1960, s. 63-75.

Stromer, W. v., Politik = Die Schwarzmeerund Levante-Politik Sigismunds von Luxemburg. Miscellanea Charles Verlinden. Roma 1974, s. 601-611.

Syrkin, A.J. = Poema o Digenise Akrite, AH CCCP, Moskova 1964.

Székely, Gy. = La Hongrie et la domination ottomane (XVe-XVIIe siècles). Stu-dia turco-hungarica t. II. Budapest 1975.

Taeschner, F., Beiträge = Beiträge zur Geschichte der Achis in Anatolien (14.-15. Jh.). Islámica 4, 1929, s. 1-47.

a.g.y., Epigraphik = Beiträge zur frühosmanischen Epigraphik und Archäologie.

Der Islam 20, 1932, s. 109-186.

a.g.y., Futuwwa-Studien = Futuwwa-Studien. Die Futuwwabünde in der Türkei und ihre Literatur. Islámica 5, 1932, s. 285-333.

a.g.y., Futuwwabünde = Die islamischen Futuwwabünde. Das Problem ihrer Entstehung und die Grundlinien ihrer Geschichte. ZDMG NF. 12, 1934, s. 6-49.

a.g.y., Der Weg = Der Weg des osmanischen Staates vorn Glaubenskämpferbund zum islamischen Weltreich. Welt als Gesichte 5, 1940, s. 206-215.

a.g.y., Mesnevi = Gülschenhrîs Mesnevi auf Achi Evran, den Heiligen von Kirs-chehir und Patron der türkischen Zünfte. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes XXXI, 3. Wiesbaden 1955.

a.g.y., Das Heiligtum = Das Heiligtum des Evran Çelebi in Anatolien. WZKM 56, 1960, s. 227-231.

a.g.y., Akhi = The EncykJopaedia of Islam. N. E. I. 1960, s. 321-323.

a.g.y., Eine Schrift = Eine Schrift Şihâbaddîn Suhrawardî über die Futuwwa. Oriens 15, 1962, s. 277-280.

a.g.y./Schuhmacher, W. – Der anatolische Dichter Nâsirî (um 1300) und sein Futu vvetname. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes XXIX, 1. Leipzig 1944.

Tafur, Pero = Travels and Adventures 1435-1439. Translated and ed. by. M. Lettâ. The Broadway Travellers, New York. London 1926.

Tacüssalmanî = Şams all-Husn. Eine Chronik vom Tode Timurs bis zum Jahre 1409. Ed. und übersetzt von Roemer, H.R. Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission der Mainzer Akademie der Wiss. Bd. VIII, Wiesbaden 1956.

Tarih = Abdallah b. Fathallâh al-Bagdâdî Ğiyât: Târich. Ed. und übersetzt von Schmidt-Dumont, M., Turkmenische Herrscher des 15. Jahrhunderts in Persien und Mesopotamien nach dem Tarih al-Ğiyâtî. Islamkundliche Untersuchungen Bd. 6, Frei bürg i. Br. 1970.

Tarihî Takvimler = Turan, O., İstanbul'un fethinden önce yazılmış tarihi takvimler. Türk Tarih Kurumu yayınlarından XI, s. No. 7, Ankara 1954.

Takvimler I = Atsız, Osmanlı tarihine ait takvimler I. İstanbul 1961.

Thalloczy-Gelcich = Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae. Budapest 1887.

Thiriet, F., La Romanie = La Romanie vénitienne au moyen âge. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècles). Paris 1959.

a.g.y., Régestes I, II, III. = Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie. T. I-III. École pratique des Hautes Études, Vie section: Documents et recherches Paris 1958, 1959, 1961.

a.g.y., Délibérations I, II = Délibérations des assemblées vénitiennes concernant la Romanie, ebenda t. VIII, XI. Paris 1966, 1971.

a.g.y., Quelques réflexions = Quelques réflexions sur la politique vénitienne a l'égard de Georges Skanderbeg. Studia Albanica VI, 1. 1968, s. 87-93.

Tischendorf, P.A. v. = Über das System der Lehen in den islamischen Staaten, besonders im osmanischen Staate. Diss. Leipzig 1871.

Todorov, N., Sur certains aspects = Sur certains aspects des villes balkaniques au cours des XVe-XVIe siècles. XIIe Congrès Internat, des études byzantin. Résumés des communications, Beograd-Ochrid 1961, s. 108-109.

a.g.y., Quelques aspects = Qulques aspects de la structure ethnique de la ville médiévale balkanique. ACICB, s. 39-45.

a.g.y., Za, demografskoto sistoyanie ... Sofia, 1960, s. 193-226.

a.g.y., Balkanskiy gorod XV-XIX vv. v sostave Osmanskoy Jmperii. EB VU/24, 1971, s. 28-54.

Todorov-Paskaleva, V. = Le développement social, économique et culturel de la ville bulgare du XVe au XLXe siècle. Structure sociale et développement culturel des villes Sud-Est européennes et adriatiques aux XVIIe-XVIIIe siècle. Bucarest 1975, s. 103-128.

Toğan, A.Z.V. = İbn Fadlân's Reisebericht. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes XXIV, 3. Leipzig 1939.

Tolstov, S.P. - Auf den Spuren der altchoresmischen Kultur. 14. Beiheft zur Sowjetwissenschaft, Berlin 1953.

Tolybekov, S.E. = O patriarhalno-feodalnih otnoşeniyah koçevıh narodov, Voprosı istorii 1, 1955, s. 75-83.

Truhelha, C. = Über die Balkan-Yürüken. Revue internationale des études balkaniques I, 1. Beograd 1934, s. 89-99.

Turan, O., Türkler = Türkler ve İslamiyet. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. IV. 1946, s. 457-485.

a.g.y. Türkiye = Türkiye Selçuklularında toprak hukuku. Mîrî topraklar ve hususî milliyetşekilleri. Belleten XII. 1948, s. 549-573.

a.g.y., Sivas şehri = Selçuklular zamanında Sivas şehri. Ankara Üniversitesi Dilve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. IX, 1951, s. 447-457.

a.g.y., The ideal = The ideal of World Domination among the medieval Türks.Studia islámica IV.1955, s. 77-90.

a.g.y., Les souverains = Les souverains seldjoukides et leur sujest non-musulmans. Ebenda I, 1953, s. 65-100.

a.g.y., L.islamisation = L'islamisation dans la Turquie du moyen âge. Ebenda X, 1959, s. 137-152.

Turner, C.J.G., Pages = Pages from late Byzantine philosophy of history. BZ 57, 1964, s. 346-373.

a.g.y., George-Gennadius = George-Gennadius Scholarius and the Union of Florence. The Journal of Theological Studies N.S. XVIII, 1967, s. 83-103.

a.g.y., The career = The career of Georg-Gennadius Scholarius. Byzantion 39, 1969, s. 420-455.

Tveritinova, A.S. Falsifikoçiya = Falsifikoçiyâ istorii srednovekovoy Turçii ve Kemalistskoy istoriografii, BB VII, 1953, s. 9-31.

a.g.y., K voprosu izuçeniya ... Turçii, BB XI, 1956, s. 200-224.

a.g.y., Agrarni stroy osmanskoy imperii XV-XVII vv. AH CCCP, Moskova 1963.

a.g.y., Nekotore nereçenie problemi ... Moskova 1968, s. 159-171.

Udal'cova, Z.V. K voprosu o soçialno-politiçeskih vzgliyadah vizantiiykogo istorika XV. v. BB XII, 1957, s. 172-197.

a.g.y., O Vnutrennih priçinah ... Vorposı istorii 7, 1953, s. 102-120.

Umarî siehe Şehâb-eddîn.

Unrest, J. = Österreichische Chronik. Monumenta Germaniae Histórica SS. N.S.T. XI, ed. Großmann, K., Weimar 1957.

Ure, J. = Bauernkrieg, Türkennot und ugarische Besitznahme in Kärnten untef Kaiser Freidrich III. 39. Zahresbericht der k. und k. deutschen Staats-Realschule in Pilsen, 1911/12.

Uzunçarşılı, İ. H., Anadolu Beylikleri = Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Kara-koyunlu devletleri, Türk Tarih Kurumu yayınlarından VIII, s. No. 2, Ankara 1937.

a.g.y., Ondört = Ondört ve onbeşinci asırlarda Anadolu Beyliklerinde toprak ve hal idaresi. Belleten II, 1938, s. 99-1076.

a.g.y., Zemlja i narod = Zemlja i narod u Anadoliji u XIV i XV stoljeçu. Prilozi za Orijentalnu Filol. i Istor. Jugoslov. naroda pod turskom vladavinom I. Sarajevo 1950, s. 168-172.

a.g.y., Akıncı. İslam Ansiklopedisi I. 19522, s. 239-240.

a.g.y., Çandarlı = Çandarlı (Çenderli) Kara Haül Hayreddin Paşa. Belleten XXIII, 1959, s. 457-477.

a.g.y., Ali Paşa. İslam Ansiklopedisi I. İstanbul 19592, s. 325-326.

a.g.y., Osmanlı tarihi = Osmanlı Tarihi. I. cild, 2. baskı. Türk Tarih Kurumu yayınlarından XIII, seri No. 16al: Dünya Tarihi, Ankara 1961².

Vacalopoulos, A.E., La retraite = La retraite des populations grecques vers des régions éloignées et montagneuses pendant la domination turque. BST 4, 1963, s. 265-276.

a.g.y., History = History of Macedonia 1354-1833. Thessaloniki 1973.

Validi, A.Z. - Moğollar devrinde Anadolu'nun iktisâdi vaziyeti. Türk hukuk ve iktisat tarihi mecmuası, İstanbul 1931, c. 1, s. 1-42.

Vasiç, M., Martolosi = Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom. Akad. Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, dj. knj. XXIX, odj. istorisko-filoloş-kih nauka, knj. 17. Sarajevo 1967.

Vasiliev, A., Medieval ideas = Medieval ideas of the End of the World: East and West. Byzantion XV, 1942/43, s. 462-502.

a.g.y., History = History of the Byzantine Empire 324-1453. Madison 1952.

Vaughan, D.J., Europe-Europe and the Turk. A pattern of alliances 1350-1700. Liverpool 1954.

Verpeaux, J. = Nicéphore Chcumnos, homme d'état et humanist byzantin (ca, 1250/55-1327). Paris 1959.

Vie de Saint Niphon = Halkins, F., La Vie de Saint Niphon eremite au mont Athos (XIVe siècle). Annalecta Bollandiana LVIII, 1940, s. 5-27.

Vinaver, V., Trgovina = Trgovina bosanskim robljern tokom XIV veka u Dubrovniku. Anali Hist. Inst. Jugoslav. Akad. Znan. i Umjetnosti u Dubrovniku II, 1953, s. 125-146.

a.g.y. Goldzechin = Der venezianische Goldzechin in der Republik Ragusa. Bollettino dell' Istituto di Storia della Società e dello Stato Veneziano 4, 1962, s. 106-175.

Vincenz von Beauvais = Fragmentum de rebus orientalibus e speculo historiali. Helmstadt 1585.

Vismara, G. = Bisanzio e l'Islam. Per la storia dei trattati tra la cristianità orientale e le potenze musulmane. Milano 1950.

Vryoras, Sp., Isidor Glabas = Isidor Glabas and the Turkish Devshirme. Speculum 31, 1956, s. 433-443.

a.g.y., Rezension zu Papoulia, B.D. in BST 5, 1964, s. 145-153.

Vryonis, Sp. Jr. The Decline = The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the eleventh through fifteenth century. Berkely-Los Angeles-London 1971.

a.g.y., Legacy = The Byzantine Legacy and Ottoman Forms. DOP 23/24, 1969/70, s. 253-308.

Vucinich, W.S. = The Nature of Balkan Society under Ottoman Rule. Slavic Review XXI, 1962, s. 597-616.

Wächter, A. = Der Velrfall des Griechentums in Kleinasien im 14. Jahrhundert. Leipzig 1903.

Wädekin, K.E. = Der Aufstand des Bürklüdsche Mustafa. Ein Beitrag zur Geschichte der Klassenkämpfe in Kleinasien im 15. Jahrhundert. Diss. Leipzig 1950 (MS).

Veiß, G., Joannes Kantakuzenos = Joannes Kantakuzenos-Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch-in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert. Schriften zur Geistesgeschichte des östlichen Europa Bd. 4, Wiesbaden 1969.

Werner, E., Häresie = Häresie, Klassenkampf und religiöse Toleranz in einer islamisch-christlichen Kontaktzone. Bedr ed-din und Bürklüce Mustafa. ZfG. XII, 1964, s. 255-276.

a.g.y., Gesellschaft = Gesellschaft und Kultur im XIV. Jahrhundert: sozial-ökonomische Fragen. Actes XIV, s. 93-110.

a.g.y., Ketzer = Ketzer und Weltverbesserer. Zwei Beiträge zur Geschichte Südosteuropas im 13. und 15. Jahrhundert. Sitzungsberichte der Sachs. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Kl., Bd. 116, H. 5, Berlin 1974.

Wittek, P., Türkentum = Türkentum und Islam. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 59, 1928, s. 489-525.

a.g.y., Mentesche = Das Fürstentum Mentesche. Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13.-15. Jahrhundert. Istanbuler Mitteilungen H. 2, Istanbul 1934.

a.g.y., Toponomie = Von der byzantinischen zur türkischen Toponomie. Byzantion X, 1935, s. 11-64.

a.g.y., Deux chapitres = Deux chapitres de l'histoire des turcs de Roume. Ebenda XI, 1936, s. 285-319.

a.g.y., Le Sultan de Rûm = Annuaire de l'Institut de phil. et d'hist. orientales et slaves VI, Bruxelles 1938, s. 361-390.

a.g.y., De La défaite = De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople. RI I, 1938, s. 1-34.

a.g.y., Devshirme = Devshirme and Sh'arî a. BOAS XVII, 1955, s. 271-278.

a.g.y., The Rise = The Rise of the Ottoman Empire. Royal Asiatic Society Monog-raphs, vol. XXIII, 1958.

a.g.y., Urkunden = Zu einigen frühosmanischen Urkunden. WZKM 54, 1957, s. 240-255; 55, 1959, s. 122-141; 56, 1960, s. 267-284; 58, 1962, s. 165-197.

Wlainatz, M. = Die agrarrechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbiens. Sammlung nationalökonom. und Statist. Abhdl. des staatswissenschaftl. Seminars zu Halle Bd. 40, Jena 1903.

Yinanç, M.H. = Türkiye Tarihi: Selçuklular devri. L Anadolunun fethi, istanbul Üniversitesi yayınları, no. 240. Edebiyat Fakültesi Tarih Zümresi Neşriyatı, İstanbul 1944.

Zachariadou, E.A. Early Ottoman = Early Ottoman Documents of the Pródromos Monastery (Serres). Südost-Forschungen XXVIII, 1969, s. 1-12.

a.g.y., Sept Traités = Sept traités inédits entre Venise et le émirats d'Aydin et de Menteşe (1331-1407). Studi preottomani e ottomani. Atti del Convegno di Napoli (24-26 settembre 1974). Istituto universitario orientale, Napoli 1976, s. 229-240.

Zakythinos, D.A., I, II = Le despotat grec de Morée. T. I, Paris 1932, T. II, Athen 1953.

Zaros, G. = Tendenze politiche in Grecia dopo la caduta di Costantinopoli. Atti dello Vili Congresso internazionale di studi bizantini I, Roma 1953, s. 11-12.

EK I

DENEYİM KATEGORİSİNİN FARKLILAŞMASI

Yılmaz Öner

Hepimiz biliyoruz: Göçer insan, **hareketli** (canlı) bir emek nesnesini (hayvanı), insanın ihtiyaçlarını karşılayacak olan (hayvansal) maddeleri (sütünü, yavrusunu) **yeniden üretmek üzere "hazır" duruma getirmek veya bu durumda tutmak için** faaliyette bulunmak zorundadır. Bakım veya besleme şeklindeki bu faaliyetlerde insanın (göçerin) **emek payı**, yerleşik ya da tarımcı insanın (toprağı, bitkisel maddeleri yeniden üretmeye hazır duruma getirmek veya hazır durumda tutmak için) harcadığı emeğe oranla çok daha azdır. Bir başka deyişle, göçer (üretim araçlarıyla birlikte hareket eden) bir toplumun, kendini yeniden üretmek veya ihtiyaçlarını karşılamak için harcadığı emek ya da bu amaçla emek üretme faaliyeti, yerleşik toplumda aynı amaçla harcanan emekten ya da aynı amaçlı emek üretme faaliyetinden çok daha kısa sürelidir (üstelik deneyim düzeyi açısından daha geride veya yetersiz kaldığını biraz aşağıda göreceğiz).

Böyle olunca, göçer insana toplumu yeniden üretme süreci içinde daha çok **serbest vakit** kalır. Göçer insana serbestçe yer değiştirme fırsatını veren de, toplumu yeniden üretmek için **gereksiz olan** bu zaman boşluğudur.

Oysa yerleşik insan, hareketsiz (örneğin toprak veya bitki örtüsü denen) emek nesnesini, insanın ihtiyaçlarını karşılayacak bitkisel maddeleri **yeniden üretmek üzere hazır duruma getirmek veya hazır durumda tutmak için** faaliyette bulunmak zorundadır. Bitki örtüsünü bakım veya besleme şeklindeki bu faaliyetlerde yerleşik insanın emek üretmesi daha uzun sürer, yani insan daha uzun süre emek harcamaya zorlanır.

I) Kısacası hareketli ve hareketsiz emek nesnelerini, toplumun kendini yeniden üretmesi veya ihtiyaçlarını karşılaması için gereken maddeleri **yeniden üretecek şekilde hazır duruma getirmek veya bu durumda tutmak için** insanın gösterdiği bu iki tip faaliyet arasındaki temel farklılık şudur:

Hareketli emek nesneleri, insan tarafından yeniden üretim yapmaya hazır duruma getirilirken insana yardımcı olurlar, yani kendi kendilerini kısmen besleyebilirler. Hareketsiz emek nesnelerinde ise böyle bir yetenek yok denecek kadar azdır. Onlara beslenme yeteneğini, verimliliği -özellikle kültür bitkilerinde- insanın kendisi kazandırıyor.

İşte mesele de burada. Çünkü insan **hareketsiz** (bitkisel) nesneye verimlilik kazandırırken veya onu bir kültür nesnesi (bitkisi) hâline getirirken kendisi de öğreniyor. Ve insan, öğrendiğini her dönemde **aynen tekrarlıyor.**

Deneyim de bu değil mi, yani başarılı bir **öğrentiyi** (öğrenme sonucunu) **ya da davranışı aynen yeniden tekrarlama olasılığı** demek değil mi?

Özetlersek, hareketsiz emek nesnesine "can katma", onu yeniden üremeye hazır ve verimli veya "kültürlü" hale getirme sürecine, yani emek sürecine, bu hareketsiz nesnenin kendisi (bitki örtüsü) hareketli nesnenin (hayvanın) katıldığı oranda hiçbir zaman katılamaz! Tam tersine bu kültürleme sürecinde hemen hemen sadece **insanın payı ve etkinliği** vardır. Ve söylediğimiz gibi mesele de buradadır.

Çünkü hareketsiz nesneyle çalıştığı süreçte **insanın etkinliği,** hem doğal çevreden (fırtına, afet vb.) hem de sosyal çevreden (iletişim) alınan **uyarılar karşısında oluşturulan tepki/davranışlar biçiminde ortaya çıkıyor.** Daha açıkçası, tarımcı (yerleşik) insan kendini yeniden üretmek için daha zengin bir uyarılar kompleksi karşısında kalıyor, dolayısıyla davranışları (öğrentileri) ve etkinliği de o oranda zenginleşiyor, daha çok öğrenmiş oluyor. Böylelikle hem tekrarlaması olası ya da beklenen davranışların çeşitleri çoğalıyor hem de belli bir davranışı tekrarlama olasılığı artıyor, yani **deneyimi!**

(II) "Yerleşik emek sürecinden tasarruf eden" göçer insan, tasarruf ettiği veya harcanması göçer topluluk için gereksiz olan süreyi ya da zaman boşluğunu artık "yerleşik emek sürecinden tasarruf edemeyen", yani yerleşik topluluklara saldırmak için pekâlâ harcayabilir. Üstelik harcadığı bu "gereksiz" süre kısa vadede göçer insana fazla bir şeyler de kaybettirmiyor, ama uzun vadede çok önemli bir şeyi yitiriyor: **deneyim,** başka bir deyişle, hareketsiz yeryüzü doğasını değiştirme, verimlileştirme yeteneği.

(a) **Göçerler,** "nesneyi yeniden üretime hazırlama sürecinde" (hareketli veya canlı) nesnenin kendi biyolojik doğasından kaynaklanan hareketli (kendini kısmen besleme ve üretme) katkısından yararlanırken (veya yararlanan bir toplum), sonuçta ortaya **kısır veya yeniden üretilemeyen bir deneyim kategorisi** çıkıyor. Çünkü bu kategori, doğadaki hareketsiz kaynaklar çoğunlukta ve çok daha çeşitli olduklarından yine hareketsiz olan **yeni ve çeşitli ihtiyaçları ne giderebilir ne de keşfedebilir veya onlara yönelebilir:** Hareketli emek nesnelerinden edinilen deneyim (yani davranışları tekrarlama olasılığı) buna yetmez.

(b) **Yerleşikler** ise aynı hazırlama sürecinde, (hareketsiz) nesnenin, örneğin bitki örtüsünün kendi biyolojik doğasından kaynaklanan hareketli (yeterli tohumlanma, sulanma) bir katkıdan yoksun olması yüzünden böyle bir katkıdan yararlanamazlar. Bu katkıyı kendi emekleriyle dolaylı olarak yaratırlar ve her dönemde bu yaratılan katkıları **yeniden üretirler veya tekrarlarlar**. Sonuçta ortaya **doğurgan veya yeniden üretilebilen bir deneyim kategorisi** çıkar. Bu kategori, doğadaki hareketsiz kaynaklar çoğunlukta ve çok çeşitli olduğundan çeşitli ve yeni ihtiyaçları gidermeye **hazır, keşfetmeye ve onlara yönelmeye elverişlidir**.

(III) Göçerler, yani tarımsız üreticiler ATÜT üreticisi nasıl oldular? Şöyle cevaplayalım:

(a) Tarımsız (hareketli) sosyal artığı kontrol etme, yani topluluğun kenedini yeniden üretme olanağının yok olmasını önleme zorunluğu veya ihtiyacı, öte yandan hareketli yığınları kontrol etmenin ancak bir despotluk çerçevesinde sağlanabilmesinin kaçınılmazlığı, toplulukların bir despotu kabullenmesini, hatta genel bir teslimiyeti, bu arada mistik bir barış (İslam) çağrısına uymayı kolaylaştırdı.

(b) Tarımcılaşma yoluyla ulaşılan **doğurgan deneyimin** kazanımlarını paylaşmak amacıyla despotlar arasında **modus vivendi** şeklinde bir askerî demokrasi oluşturuldu.

(c) Ama **egemenlik**, göçer -yani yeniden üretim için daha az emek harcayan- toplulukların **kısır deneyimini** tamamlayıcı bir eylem ve baskı gücü olarak doğdu.

O halde **özgürlük** nerede? Özgürlük, insanın, çevresinden aldığı uyarılara, deneyimini değil, **emeğini veya zamanını** -ister kısır ister doğurgan nitelikte olsun- **deneyim kategorisi ve de çevresini doğrulama tutkusu** (tarihsel pozitivizm) **ötesinde ve dışında harcayacak şekilde** cevap verme, davranma olanağı veya olanaklarıdır.

Bu olanak bugün, insanın kendi deneyimi ve çevresini doğrulama yoluyla düştüğü kısıtlanmışlık çemberinden huruç etmesi, bu deneyim ve doğrulamanın toplum düzeyindeki karşılığı olan üretim ilişkilerini, bu (burjuva) "ilişkilerin kullanım değerlerini", yani (burjuva) **sınıf bilincini** delmesiyle yaratılabilir. Göçerler, bu olanağı kendi kısır deneyimlerini delip doğurgan deneyime yönelmekle yarattılar.

EK II

Prof. Dr. Ernst Werner ile Türkiye Tarihi Üzerine Görüşme*

SORU: Sayın Prof. Ernst Werner, siz Türkiye tarihi üzerine değerli araştırmalarıyla tanınan bir bilim adamısınız. Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481) *adlı her yerde aranan ve şu an ikinci baskısı da tükenmiş olan bir kitap yazdınız. Aynı zamanda Şeyh Bedreddin ve diğer Anadolu isyanları üzerine birçok makaleniz var. Bir Alman olduğunuz halde nasıl oldu da Türkiye tarihine bu kadar ilgi duydunuz, uzun yıllarınızı tarihin karanlıklarına gömülü gerçekleri bulup çıkarmaya verdiniz?*

Prof. Dr. Ernst Werner: Ben, Orta Çağ tarihini inceleyen bir aileden geliyorum. Ailemiz, adına Mediävistik denilen bu bilim dalıyla eskiden beri uğraşagelmiştir. Bizim evde Batı Avrupa Orta Çağ tarihi ile ilgilenilirdi. Türkiye tarihiyle ilgilenmem, araştırmaları karşılaştırmam yoluyla oldu. O zamanlar, uygarlaşmamış halkların devlet hâline geliş süreçleriyle ilgileniyordum. Engels'in belirttiği "Yakın Doğu'ya toprak mülkiyetini Türkler getirmiştir," olgusundan yola çıkarak, bunun ayrıntılarının neler olduğunu merak ettim. Türk tarihi ile ilişkiye geçmem de böyle oldu. Ancak güçlüklerle karşılaştım. Yaşım ilerlemiş olmasına rağmen Türkçe öğrenmek zorundaydım. Burada Türkçe öğrenmek olanağına da sahip değiliz. Bu da Türkçe öğrenmemi iyice zorlaştırdı. Öğretmensiz kendi kendime kitaptan öğrenmeye başladım. Esasen Türk tarihine şöyle bir göz atmak istiyordum. Fakat bu alan ve özellikle sizin halkınızın tarihi öyle ilgimi çekti ki, uzun süre buradan ayrılamadım ve Türkiye'de kaldım. (Prof. Ernst Werner, "Türkiye'de kaldım," derken gülümsedi. Çünkü Türkiye'ye hiç gitmemiş! Kendisini *AYDINLIK* adına Türkiye'ye davet ettim. Ancak Türkiye'ye gidecek olanların Doğu Almanya'da çiçek, sarılık ve kolera aşıları olmaları gerekiyormuş. Kendisi ise şeker ve bir çeşit kan hastası olduğundan bu aşıları yaptıramıyor. Bu yüzden de çok istemesine, özellikle Topkapı Müzesi'ni görmek istemesine rağmen davetimizi kabul edemeyeceğini üzülerek bildirdi. Prof. Ernst Werner, Türkçeyi sözlük yardımıyla okuyup anlıyor. Ancak

* Yıldırım Dağyeli tarafından yapılan bu görüşme daha önce *Bora* dergisinin 1 Kasım 1978 tarihli 1. sayısında yayınlanmıştır. [*Alan Yayıncılık'ın 1986 tarihli 1. basıma notu*]

cümle kurup konuşamıyor! Daha hiç Türkçe konuşulduğunu duymamış! Ama birçok Türkçe terimi ve ismi, aynı bizim gibi söylüyor!)

SORU: Biraz önce Engels'in "Yakın Doğu'ya toprak mülkiyetini Türkler getirmiştir," diye yazdığını söylediniz. Oysa Türkiye'de bazıları, Osmanlılarda mirî toprağın "bütün halkın ortak malı" olduğunu ileri sürüyor. Dirlik sahiplerinin toprağın özel malikleri olmayışından ve siyasi yetkilerin merkezî devlette toplanmış olmasından "Osmanlı toplumunda sınıfların olmadığı", "feodalite olmadığı" sonucunu çıkarıyorlar. Osmanlı feodalizmini konu alan kitabınızın alt başlığı ise, "Türk Feodalizminin Doğuşu üzerine"dir. İleri sürülen bu fikirleri nasıl değerlendiriyorsunuz?

Prof. Dr. Ernst Werner: İleri sürülen bu fikirleri Türkiye tarihi açısından tamamen yanlış ve belli ölçüde gerici olarak değerlendiriyorum. Anadolu Selçuklularında ve Osmanlılarda iktidar, bir halkın diğer bir halk üzerindeki, örneğin Türklerin Balkan halkları üzerindeki hâkimiyeti değil, bir sınıfın diğer sınıf üzerindeki hâkimiyetiydi. Bunu *Büyük Bir Devlet Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481)* adlı kitabımda özellikle vurguladım. Anadolu'daki Türk Hristiyan reaya arasında sömürülen halk tabakası olarak mutlak bir benzerlik bulunduğunu göstermeye çalıştım. Aynı zamanda Hristiyan hâkim sınıflarının yenildikten sonra nasıl Türk hâkim sınıflarıyla kaynaştığını ortaya koydum.

SORU: Türkiye'de bazıları da Türkiye'de feodalizm olmadığını, Asya Tipi Üretim Tarzı olduğunu ileri sürüyorlar. Buna ne diyorsunuz?

Prof. Dr. Ernst Werner: Asya Tipi Üretim Tarzı büyük yankılar yaptı. Bizde, Doğu Almanya'da bile. Bu kavram, Orta Çağ Yakın Doğusu için kullanılamaz. Avrupa için ise zaten söz konusu olamaz. Çünkü bu kavram bir şey ortaya çıkaracağına daha da karmakarışık hale getirmektedir. Marksist tarihçiler, yaptıkları araştırmalarla sosyoekonomik ilişkilerin tüm Batı Avrupa'da, genel olarak Avrupa'da ve hatta Rusya'da birbirine benzediğini ortaya koymuşlardır. Eğer her ülke için özel bir tarzdan söz edilecek olsa ve bu ülkelerin özellikleri Güney Avrupa tarzı, Almanya tarzı, Rusya tarzı, Asya Tipi Üretim Tarzı şeklinde abartılarak vurgulanacak olursa, bu üretim biçimi teorisinden vazgeçmek demek olacaktır. İnanıyorum ki, kitabımda Anadolu Selçuklu ve Osmanlı devletlerindeki üretim biçiminin feodalizm olduğunu kanıtlarıyla ortaya koymuş bulunuyorum. Buralarda söz konusu olanın feodal toplum olduğunu, bu toplumda sınıfların bulunduğunu ve sınıf mücadelesinin zaman zaman şiddetlenerek halk isyanları hâline dönüştüğünü tarihî belgelere dayanarak kanıtladım.

SORU: Kitabınızda belirttiğiniz üzere, Selçuklular Anadolu'ya geldiklerinde yerli halkın, yani Bizans hâkimiyetindeki Rumların bir direnmesiyle karşılaşmadılar. Hatta kitabınızın bir yerinde Osmanlı akıncılarına karşı gönderilen Bizans komutanlarının Türk tarafına geçtiğini yazıyorsunuz. Nasıl oluyor da Rum köylüleri topraklarını istilaya gelen Türklerin tarafına geçebiliyorlar? Bizans ile Selçuklu ve Osmanlı feodalizmi arasındaki fark neydi?

Prof. Dr. Ernst Werner: Burada Doğu ve Batı Anadolu arasında ayrım yapmak gerek. Doğu Anadolu Bizanslılar tarafından olağanüstü ağır bir şekilde sömürülmekteydi. Orada kısmen despot denilebilecek bir rejim vardı. Türkler, yani o zamanki adıyla Selçuklular, o zamanlar henüz Bizanslılarınki gibi bir devlet yapısı yaratmamışlardı. Bu bakımdan onlarda sömürü oranı oldukça düşüktü. Vergi çeşitleri azdı. Bizanslıların vergi sistemi ise haddinden fazla karışıktı. Türklerin vergi sistemi basitti. Vergi olarak belli başlı bir haraç vardı. Bu bakımdan istilacıların istilacı olarak değil de kurtarıcı olarak görülmesi kolayca anlaşılabilir. Zaten halk, Bizans'ı sömürücü ve işgalci olarak görmekteydi. Bu bölgede oturanlar yalnız Rumlar değildi. Rumlaştırılmış uygarlaşmamış halklarla Anadolu'nun esas yerli halkı da bu bölgenin nüfusunu oluşturuyordu.

Batı Anadolu'da durum şehirler yüzünden değişikti. Şehirlerin nüfusunu oluşturan Rumlar Türklere karşıydılar. Çünkü bu şehir halkı Yörüklere karşıydı. Yörüklerle köylük alanlarda ve şehirlerde oturanlar arasındaki zıtlığı görmek lazım. Burada bir şeyi vurgulamak isterim: Türklerin Anadolu'yu istila etmesi, sıradan bir istila, bir fetih değil, gerçek anlamda yerleşmek üzere toprakları ele geçirmektir. Yani bir çeşit iç göç, yeniden yerleşme. Bunun için Türkiye tarihinin Selçuklularla başladığını özel olarak vurguladım. Anadolu, Selçuklularla birlikte etnik olarak, fakat özellikle dil bakımından Türkleştirilmeye başlanmıştır.

SORU: Bildiğiniz gibi Selçuklu Devleti'nin tarihinde Nizamülmülk adında bir başvezir vardır. Nizamülmülk, güçlü bir merkezî devlet düzeni kurmak için çalıştı. Hatta o zamana kadarki halk isyanlarından çıkan dersleri topladı ve Siyasetname *adlı kitabında, böyle isyanların olmayacağı devlet düzeni önerilerinde bulundu. Size göre Nizamülmülk Türkiye tarihinde feodalizmin gelişmesine hizmet etmiş midir?*

Prof. Dr. Ernst Werner: Nizamülmülk İran'dan gelmiştir. Türk değildir. O, eski istibdat (despotluk) yöntemlerini yakından tanımaktaydı. Bu istibdat yöntemlerini Selçuklulara getirdi. Öte yandan Nizamülmülk, Anadolu Selçuklularının değil, Büyük Selçukluların başveziriydi. Bu yüzden belli başlı görevi, boyunduruk altına alınan halkları baskı altında tutmaktı. Kanımca Nizamülmülk'te önemli rol oynamış olan bir nokta da onun gö-

çebeliğe, Yörüklere karşı tutumudur. O, bu göçebeleri ya belli ölçüde tarafsızlaştırmak ya da savaşlarda kullanmak istiyordu. Fakat hiçbir şekilde siyasete sokmak istemiyordu. Nizamülmülk işte bunun için güçlü bir devlet düzeninden yanaydı.

Ancak bunun feodalizm ile doğrudan bir ilişkisi olduğunu söyleyemem. Feodalizm, sosyoekonomik bir biçimdir. Gelişme süreci içinde ortaya çıkar. Yukarıdan getirilemez. Onu bir devlet adamı bile getirip yerleştiremez. Bir devlet adamı, böyle bir ortamda ancak hızlandırıcı bir etken olabilir, teşvik edici bir rol oynayabilir. Nizamülmülk'e gelince, onun yalnızca büyük bir imparatorluk kurma hayalinde olduğunu söyleyebilirim. O, büyük bir imparatorluk, gittikçe yayılan bir imparatorluk, büyük bir devlet, hiç de küçük olmayan bir toprak hayal ediyordu. Bu yüzden de devlet işlerinde merkezîliği haddinden fazla vurguluyordu. Ancak bu merkezîliğin mutlaka feodal ilişkilere hizmet ettiği söylenemez. Türkiye'de görüldüğünün aksine, gelişmiş bir feodalizmin mutlaka güçlü bir başa ihtiyacı yoktur. Bölgelere yayılabilir, dağılabilir. Marx bir seferinde 19. yüzyıl Türkiye'sini İspanya ile kıyaslayarak İspanya hakkında bölge beylerinin bölgelerinde devlet iktidarını tamamen uyguladıklarını, yani sömürülen köylüleri ezdiklerini ve bunun için de köylüleri silahsızlandırmalarının yettiğini yazmıştı. Bu bakımdan Türkiye'de feodalizmin gelişmesini Büyük Selçuklu Devleti'nin başvezirinin müdahalesinin sonuçları olarak değil de, bir süreç olarak görüyorum.

SORU: Kitabınızda Moğolların 13. yüzyılın ilk yarısındaki Anadolu'yu istilalarına büyük bir yer veriyorsunuz. Size göre bu Moğol istilası ve sonra Anadolu'nun uzun süre Moğol işgali altında kalması Türklerin siyasi ve iktisadi bakımdan gelişmesine ne gibi etki yapmıştır?

Prof. Dr. Ernst Werner: Moğol istilası ve işgali, gelişmeyi en azından zaman açısından ileri atmıştır, ertelemiştir. Bununla birlikte gelişmenin engellenmesi Orta Asya'daki ve Çin'deki kadar korkunç boyutlara ulaşmamıştır. Oralarda Moğol istilası, nüfusun onda sekizini ortadan kaldırdı. Selçuklu Devleti'nde ise merkezi ortadan kaldırdılar. Denilebilir ki, bundan sonra Türk tarihi sınır boylarında, uçlarda devam etti. Moğol istilasının Anadolu'da İran ve Orta Asya'daki kadar korkunç ve feci boyutlara ulaşmamasının nedeni, Anadolu'ya Moğol ordularının ana kolunun değil de sadece bir yan kolunun, öncülerinin gelmiş olmasıdır. Yine de Selçukluların merkezî iktidarı yıkıldı. Böylece batı sınırına doğru bir yer değiştirme başladı. Bunun sonucunda da Anadolu Beylikleri ortaya çıktı.

Moğol istilasının bir sonucu da, Türk dilinin ve kültürünün öne çıkması, Fars dili ve kültürünün Anadolu'da gerilemesidir. Farsça ve İran kültürü,

Selçuklularda hâkim dil ve kültürüydü. Selçuklular Farsça konuşmaktaydı. Mimari ve sanat İran tarzındaydı. Gerçi Şaman kültürünün de kalıntıları vardı. Fakat genel olarak hâkim olan Fars kültürüydü. Artık istilayla birlikte bu da sona eriyordu. Başka bir şekilde ifade edecek olursam, Türkleşme ve Türkleştirme başlamıştı.

SORU: Size göre Selçuklu Sultanlığı'nın Moğol istilasına karşı bir direnme göstermemiş olmasının nedeni nedir?

Prof. Dr. Ernst Werner: Gerçekten de o dönemde Selçuklular hemen hemen hiç direnmediler. Bunun nedeni ise birinci olarak Selçuklu İmparatorluğu içindeki feodal parçalanma, ikinci olarak da bugün kullandığımız bir deyimle söyleyecek olursam, feodal parçalanma dolayısıyla bir devlet bilincinin olmayışıdır. Devletin iki görevi vardır: Biri, dışa karşı sınırları güvence altında tutmak; diğeri, içte baskı kurmaktır. Selçuklu Devleti 13. yüzyılda sınırlarını dışa karşı güvence altında tutma görevini yerine getirmiyordu. Çeşitli nedenler dolayısıyla iktidar iş yapamaz durumdaydı. Gerçek bir merkezî devlet iktidarı kalmamıştı. Sömürü devam etmekteydi, ama iktidar bunu bile korumaktan acizdi. Bu yüzden Moğolların Anadolu'yu istila etmesi kolay oldu.

Ancak Moğol beyleri, İlhanlar ülkeyi yönetmeye başladıklarında ister istemez Moğollara karşı tepki yükselmeye başladı. Durum gittikçe gerginleşti. İşte bunun için Moğollara karşı dövüşen Cimri'nin geniş bir hareket, gerçek bir halk hareketi yaratması bir rastlantı değildir. Cimri, hem Moğol istilacılarına hem de Selçuklulara karşı savaştı. Başkent Konya'yı bile aldı. Bunun üzerine Moğollar ve Selçuklular tüm askerî güçlerini birleştirip Cimri'ye saldırdılar. Ancak güneydoğuya çekilen Cimri'yi takip etmeye cesaret edemediler. Konya'yı tekrar ele geçirmekle Moğol istilacılarına karşı direnmenin sona ereceğini düşünüyorlardı. Fakat ne Moğollar ne de onlara boyun eğen Selçuklular rahat yüzü göremediler. Cimri, her yana haberciler saldı. Taraftarlarını topladı. Uç beylerini kazandı. Nihayet Karahisar yakınlarında Moğol-Selçuklu ordularıyla bir savaşa tutuştu. Bu savaş, her iki taraf için de çok ağır kayıplara yol açtı. Cimri yenildi. Selçuklu Sultanı da Moğol istilacılarına karşı savaşan bu kahramanın derisini ayağından başına kadar yüzdürdü. İçine saman doldurup şehir şehir gezdirdi. Böylece Moğollara ve kendisine karşı ayaklananlara gözdağı vermek istiyordu.

Cimri'nin hareketi, Moğol istilacılarına karşı gerçek anlamda halk hareketiydi.

SORU: Yukarıda Moğol istilasıyla birlikte Anadolu'da Fars kültürünün de gerilemeye başladığını söylediniz. Kitabınızda Anadolu'da Fars kültürünün yayıcısı Mevlana'yı olumsuz değerlendirmektesiniz. Size göre Mevlana Türkiye tarihinde nasıl bir rol oynadı?

Prof. Dr. Ernst Werner: Onu İranlı olduğu için olumsuz olarak değerlendirmedim. Böyle değerlendirmemin nedeni, onun yaydığı din kurallarının doğrudan doğruya hâkim sınıflara hizmet etmesidir. Mevleviler, hâkim sınıfların, önce Selçukluların, sonra da Moğolların müttefikleriydiler. Hiçbir zaman aşağı tabakalara inmediler.

Mevlevilerde belki tek olumlu olabilecek yan, onların panteist öğretiden hareket etmeleri ve ellerini Hristiyanlığa da uzatmalarıdır. Kitapta da yazdığım gibi, Mevlana'nın ölümü üzerine Hristiyan keşişler de gelip ağlamışlardır. Ancak bu dinî hoşgörü ile Şeyh Bedreddin'deki hoşgörü aynı değildir. Bunun sınıf niteliğini vurgulamak gerek. Bu yüzden Mevlana'yı hâkim sınıflar safında değerlendirdim.

SORU: Öte yandan kitabınızda Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'i olumlu olarak değerlendiriyorsunuz...

Prof. Dr. Ernst Werner: Evet, Şeyh Bedreddin'i olumlu değerlendiriyorum. Yakında kitabımın üçüncü baskısı çıkacak. Onda elime geçen yeni malzemelere dayanarak Şeyh Bedreddin bölümünü daha da genişlettim. Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa isyanını, Tüm Türkiye tarihinin en önemli olayı olarak görüyorum. Ben de Münih'te yaşayan ve Şeyh Bedreddin üzerine bir inceleme yazmış olan Franz Babinger'le birlikte, Şeyh Bedreddin'in dünya tarihinin en önemli kişilerinden biri olduğu görüşündeyim. O yakın zamana kadar büyük ölçüde karanlıkta kalmıştır. Bir üniversite öğrencisine, örneğin bizim burada Doğu Almanya'da, "Şeyh Bedreddin kimdir?" diye soracak olsanız, kim olduğunu bilemez. Sanır ki, dünyada bir tek Thomas Münzer yaşadı!

Şeyh Bedreddin'i Börklüce Mustafa'dan biraz farklı görüyorum. Bunu kitabımın üçüncü baskısında daha geniş olarak açıkladım. Şeyh Bedreddin'i bir ıslahatçı (reformcu) ve siyasetçi olarak görüyorum. O, Börklüce Mustafa gibi sınıf düzenini yıkmaya yönelmemişti. Osmanlı Hanedanı'nı saf dışı ederek devlet düzeninde ıslahat (reform) yapmayı amaçlıyordu. Ona göre Osmanlı Hanedanı ortadan kalkmalıydı. Balkanlar'daki Slavlarla da anlayış ve hoşgörü içinde geçinilmeliydi. Yani bir bakıma o toprakları fethedenlerle o topraklarda eskiden beri yaşayanlar birleşmeliydi. Fakat bu, Mevlevilerde olduğu gibi yukarı kademede birbirlerine hoşgörü göstererek olmamalı, tam tersine aşağıdan olmalıydı. Yani Balkan Slavları siyasi eylemlere çekilmeliydi. Böylece aynı zamanda Avrupa'nın yeni yeni başlayan sömürge düzeninin karşısına bir Güneydoğu Avrupa bloku çıkmış olacaktı. Tabii bu, belli ölçüde bir çeşit yeni bir din olacaktı. Ve bu dinin temelleri İslam ile Ortodoks Hristiyanlıkta yatacaktı. Katolik dininin hâkim olduğu ülkelerin karşısına dikilecekti. Bu durumu Şeyh Bedreddin'in sahip olduğu büyük

bir görev olarak ve o zamanın koşulları içinde gerçek tarihî bir alternatif olarak görüyorum. Bu, Börklüce Mustafa'nın övdüğü sınıfsız toplum gibi bir ütopya, bir hayal değildi. Börklüce Mustafa'nınki başarısızlığa mahkûm bir davranıştı. Fakat Şeyh Bedreddin'in istediği düzeni olanak dahilinde görüyorum. Bu bakımdan onun yenilmiş olması gerçekten çok acıdır. Eğer Şeyh Bedreddin kazanmış olsaydı, Balkan halkları, aynı zamanda Türk halkı daha sonraki yıllarda çekmiş olduklarını çekmemiş olacaklardı. Sizleri Şeyh Bedreddin gibi bir kişiye sahip olmaktan dolayı kutlarım!

Türkiye halkının tarihi yeniden yazılmalıdır. Bu, Türkiye Marksistlerinin bir görevi olarak durmaktadır.

SORU: Söz Şeyh Bedreddin'in isyanından açılmışken Türkiye tarihindeki isyanlar üzerine yürütülen olumsuz bir değerlendirme hakkında görüşünüzü öğrenmek istiyoruz. Bazıları Celali İsyanlarını olumsuz olarak değerlendiriyorlar ve Türkiye'de kapitalizmin gelişmesini engellediğini ileri sürüyorlar. Siz ne diyorsunuz?

Prof. Dr. Ernst Werner: O dönemlerde Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi hiç de söz konusu değildi. Celali İsyanlarına gelince, bunlar kendiliğinden köylü isyanlarıydı. Aynı köylü isyanları Batı Avrupa'da da İngiltere'de 1381'de, Almanya'da 1525'te vardı. Bütün bu köylü isyanları, Türkiye'de olduğu gibi yenilgiyle sonuçlandı. Zafer kazanan hiçbir köylü isyanı olmadı. Fakat bu isyanlar yüzünden durum hiç de kötüleşmedi, gelişme durmadı. Ancak isyanların bastırılmasından sonra Batı Avrupa'da Türkiye'den farklı olarak görülen şey, hukuki ve iktisadi durumun iyileşmesidir. Bu da sınıf mücadelesinin boşuna olmadığının, ilerlemeye hizmet ettiğinin kanıtıdır.

Bu mücadelelere sebep olan şey, köylülerin ürettiği artı-üründür. Kim alacak bu artı-ürünü? Hepsini derebeyi mi alacak, yoksa bir kısmı köylüye mi kalacak? Köylüye düşen kısım büyüdükçe toplumun biçimlenmesi de o kadar ilerici bir şekil almaktadır. Bunu İngiltere ve Fransa için gayet kolay kanıtlamak mümkündür.

Türkiye'ye gelince, buradaki isyanlar, ya kendiliğinden köylü isyanlarıydı ya da göçebelerin ayaklanması. Özellikle Celali İsyanları sırasında bu ikisi birbirini peş peşe izlemektedir. Bu isyanların hedefi, Batı Avrupa'da olduğu gibi haddinden fazla sömürüdür. Ama sonuç Batı Avrupa'daki gibi değildir. İsyanların sonucunda durum hiç olmazsa nispeten iyileşmemiş, daha da kötüleşmiştir. Yoksulluk daha da artmıştır.

Gerçi 1610'dan sonra sömürü oranında bir azalma görülmüştür. Bundan sonra gelen 20 yıl içinde ise köylü ekonomisinde bir canlanma olmuştur. Bunu kanıtlamak gayet kolaydır. Bununla birlikte hâkim sınıflar Türkiye'de genel olarak köylülerin elinden tüm artı-ürünü almayı başarmışlardır. Bu da tekrar eski ortama dönmeye götürmüştür.

O zamanlar kapitalizmin gelişmesinden veya doğmasından zaten söz edilemezdi. Bir kere, kapitalizm, hatta ilkel kapitalizm Türkiye'de çok geç ortaya çıktı. İkincisi ve üzerinde çok önemle durduğum bir nokta da, kapitalizmin Türkiye'de dış bölgelerdeki, fethedilmiş bölgelerdeki tabakalar arasında, örneğin Balkan Slavları arasında gelişmeye başlamış olmasıdır. Yani Türk hâkim sınıfları, tüccarları vb. arasında gelişmemiştir. Marx'ın *Doğu Sorunu* yazılarında 19. yüzyıl Türk feodalizminin askerî feodalizm olduğunu yazıyordu. Bu nitelik, gerçekten Türk feodalizmini esas itibariyle Batı Avrupa feodalizminden ayırıyordu.

SORU: Bugün Türkiye'de Kürdistan'ın Türkiye'nin sömürgesi olduğunu ileri sürenler var. Siz Osmanlı Devleti'ne tabi beyliklerle özellikle Balkanlar'daki beylerle merkezî devletin ilişkilerini ayrıntılarına kadar araştırdınız ve kitabınızda bu konuda geniş bilgiler verdiniz. Bu Kürdistan'ın Türkiye'nin sömürgesi olduğu görüşüne ne diyorsunuz? Kürt Beylikleri ile Osmanlı Devleti'nin ilişkileri ne çerçevedeydi?

Prof. Dr. Ernst Werner: Özel olarak Kürt sorunu ile ilgilenmedim. Kitabım ise 1481'e kadar geçen zamanı kapsamaktadır. Kürt sorunu ise çok çok daha sonra ortaya çıkmıştır.

Bu zaman içinde bir sömürgeden söz edilemez. Osmanlı Devleti'nin Kürdistan'da veya başka bir yerde sömürgeye sahip olması söz konusu olamaz. Kürdistan'da uygulanmış olan siyaset, Osmanlı Devleti'nin Balkan beylerine karşı uyguladığı siyasetin aynısıdır. Hiçbir değişiklik yoktur. Bu, ikili bir siyasettir. İlk önce yenmek, haraca bağlamak, devletin parçası hâline getirmek, İslamlaştırmak veya yok etmek. Bu, gayet tipiktir. Arnavutları ele alacak olursak, İslamlaştırma yoluyla devletin bir parçası hâline geldiler ve Osmanlı iktidarının temel direği oldular. Yahut Boşnaklar. Boşnaklarda durum daha açık görülmektedir. 18. yüzyılda Osmanlı aleyhtarı akım çıkana kadar Boşnaklar arasında bu durum sürdü.

Osmanlı Devleti'nde sömürgeden veya sömürgeleştirmeden söz eden görüşler, temelsizdir, o zamanın gerçeğiyle uyuşmamaktadır.

SORU: Kitabınızda ve daha sonra yazdığınız birkaç broşürde Anadolu'daki halk ayaklanmalarına önem verdiğiniz görülüyor. Fakat aynı yazılarda bu halk hareketlerinin hepsinin dinî bir kisvesi bulunduğunu belirtiyorsunuz? Bu nereden gelmektedir?

Prof. Dr. Ernst Werner: Türkiye'de hiç duymadım, ama Orta Çağ'da Avrupa'da tanrıtanımaz (ateist) halk hareketleri de vardı. Ancak hiçbir yankıları olmadı. Halk arasında bir etkileri olmadı. Bunlar çok küçük aydın gruplarıydı. 1270'te Paris'teki Latin İbni Rüşdçüleri gibi. Şunu göz önünde

bulundurmak lazım: Orta Çağ'da dinî kisveye bürünmemiş bir kitle hareketi mümkün değildir. Bu, o zamanlar insanların teknik ve bilimsel gerilikleri dolayısıyla doğaya hâkim olamamalarıyla bağıntılıdır. O zamanlar, yani 14. ve 15. yüzyıllarda Avrupa'da ve Osmanlı Devleti topraklarında devrim koşulları dinî şiarları taşımayı kaçınılmaz kılıyordu. Eğer bir hareket kendisinin anlaşılmasını ve halk içinde yankı bulmasını istiyor idiyse, bu şiarları taşıması kaçınılmazdı. 16. yüzyılda Thomas Münzer, 15. yüzyılda Jan Hus, 15. yüzyılda Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa böyle davranmışlardı. Dinî görünümleri vardı. Ancak meselenin özü, bu dini kisvenin altında saklı olandır. Bunu ortaya çıkarmak da biz Marksist araştırmacılara düşer. Dinî görünümlere bakıp kalmamalı veya hareketin nedenini dinî meselelerde aramamalı; meselenin derinine, köküne inmelidir.

Bu halk hareketlerinin önderleri, halkın gelenekleri, görenekleri ve dolayısıyla dinî değerleri çerçevesinde hareket etmek zorundaydılar. Yoksa ilgi çekemezler, bir tekke hâline gelip kaybolup giderlerdi.

SORU: Son olarak Osmanlı feodalizminin temel niteliğini ana hatlarıyla çizer misiniz?

Prof. Dr. Ernst Werner: Bu zor ve karışık bir soru! Demin bir soruda cevaplandırdığım üzere Marx'ın kullandığı askerî feodalizm terimindeki askerî unsur gerçekten mevcuttu. Almanya'da, Fransa'da şövalyelerin, mileslerin (üne düşkün askerlerin) hâkim sınıfların kişiliği olmuş olmaları, Türkiye'de daha da ileri gitmiştir. Hem de o kadar ileri gitmiştir ki, böylesi Avrupa'da görülmemektedir. Ancak Osmanlı feodalizmindeki bu askerî unsurun kökenini Türklerin etnik niteliğinde, halkın karakter yapısında aramak istemem. Osmanlı feodalizmindeki askerî unsur, yayılmacılık dolayısıyla kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır. Yayılma, geniş bölgeleri içine almaktaydı ve Anadolu ve Rumeli olmak üzere ikili bir niteliğe de sahipti. Hâkim sınıflar, bu kadar geniş toprakları ellerinde bulundurabilmek ve yeni toprakları ellerine geçirebilmek için iki şey gereksiniyorlardı: Devlete hizmetlerinden ötürü aristokrat payesine yükseltilen sipahilere ve her türlü feodal bağı kopartılıp, kışlalara yerleştirilmiş ve Sultan'ın emrine verilmiş olan yeniçeri ocağının kurulmasına.

Sipahiler ve onlarla birlikte devlet görevlerine tayin edilen ve artık hepsine birden memuriyet aristokrasisi dediğimiz vezir, beylerbeyi, sancakbeyleri, subaşı vb. zümresi merkezî iktidarın çevresinde toplanmaktaydı ve yeni hâkim sınıfı oluşturmaktaydı. Avrupa'da da aynısı vardı. Frank İmparatorluğu'nda da aynısı vardı. Ancak Frank İmparatorluğu'ndaki bu memuriyet aristokrasisi, Türkiye'dekinden yani sipahilerden toprağa daha çok bağlıydı, bağlanmıştı. Bunun için de merkezî iktidardan uzaklaşıyor-

du. Buna karşılık Türk feodalizmi, toprağa bağlılığı, kök salmayı asgariye indirmeyi başardı. Bulgar-Türk tarihi uzmanları Mutafçieva ile Svetkova, sipahileri "hiçbir zaman doymak bilmeyen eşkıyalar" diye nitelendirmektedir. Çünkü sipahilerin toprakları küçük tutulmaktaydı ve bu yüzden sipahiler kendiliklerinden ganimet peşinde koşmak, topraklarını genişletmek zorundaydılar. Bunun için de askerî bakımdan her an harekete geçmeye hazır bulunuyorlardı. İkinci olarak Türk feodalizmini Avrupa feodalizminden ayırt etmek için vurgulamak istediğim nokta, feodalizmin geliştiği 1481 yılına dek angarya çiftliklerinin inşa edilmemiş olmasıdır. Derebeylerinin olmayışıdır. Sipahinin Avrupa'daki angarya çiftlikleri düzeninde bir ekonomi kurması olanaksızdı. Çünkü yılın büyük bir kısmını dışarıda seferde geçiriyordu. Ele geçirdiği topraklarla topraklarını genişletemiyor, bunların ortasına kale inşa edemiyordu. Topraklarını köylüye yarıya veriyor ve ondan rant alıyordu. Doğal olarak bu, Yakın Doğu feodalizminin bir mirasıydı. Bu daha önce Selçuklularda ve Abbasilerde vardı. İkta yönteminden bahsediyorum somut olarak.

Yeni olan, Avrupa'daki feodal beylere karşı kazanılan büyük zaferlerde önemli rol oynamış bu olan şey ise yeniçeri ordusunun kurulmuş olmasıdır. Türk feodalizminin önemli bir unsurunu oluşturan yeniçeri ordusu, tüm feodal bağlarından koparılmış, kışlalara yerleştirilmiş, sultanın emrine verilmişti ve savaş tarihi bakımından ilginçtir: Yeryüzünde piyade yeniçeri ocağı ile başlamıştır. Genel olarak Mediävistik biliminde, piyadenin Alman ve İsviçre asıllı, para karşılığı yabancı ülkeler hesabına savaşan askerlerle, Landsknechtlerle başladığı söylenir. Bu yanlıştır. Piyade yeniçerilerle başlamıştır. Yeniçeriler tüm aile ilişkilerinden koparılmışlardır. Klanlarından koparılmışlardır. Sultan'ın emrine verilmişlerdir ve her an savaşa hazır durumdadırlar. Böylece merkezî iktidarın sipahilerle birlikte yeniçeriler yoluyla olağanüstü bir şekilde güçlendirilmesi mümkün olmuştur. Yeniçeriler, büyük feodal beylerin, yani akıncı kumandanların merkeze karşı eğilimlerini etkisizleştirme aracıydılar. Bilindiği gibi II. (Fatih) Mehmed zamanında Sultan'la akıncılar arasında büyük bir çatışma baş gösterdi. Yeniçeriler, bu çatışmayı II. Bayezid döneminde Sultan lehine sonuçlandırdılar. Sultan II. (Fatih) Mehmed, yeniçerilere dayanarak hâkim sınıflar lehine, yani büyük toprak sahibi ve iktidarın dayanağı sipahiler lehine bir toprak reformu yapmıştır. Akıncı beylerin topraklarına el koymuştur. İşte bunu, yeniçeri ocağının rolünü Türk feodalizminin esas belirtisi olarak görüyorum.

Reayaya gelince... Ben bu noktada bir dizi Marksist araştırmacıyla aynı görüşü paylaşmadığımı biliyorum. Benim kişisel kanıma göre reayanın sömürülmesini olduğundan fazla abartmamalıdır. Kanımca, Türk feodalizmi

hem Türk köylüsünü hem de boyunduruk altına aldığı halkları daha zalim bir şekilde sömürdü diyebilmek için elde bu durumu Avrupa feodalizminin köylüleri nasıl sömürdüğü ile kıyaslayabilecek belgeler olması gerekir. Ondan sonra ancak böyle genel bir yargıya varılabilir. Her şeyden önce kronolojik olarak ayırmak gerekir. Örnek olarak feodalizmin yükseldiği, geliştiği dönem mi alınmaktadır, yoksa çöküş dönemi mi? Arada büyük fark vardır. Türk feodalizminin çöküş döneminde reayanın sömürülmesi şüphesiz gerçekten çok zalimce olmuştur. Bu dönemde sömürü öyle bir düzeye erişmektedir ki, köylülerin ekim yapacak tohumluğu bile ellerinden alınmaktadır. Örneğin 16. ve 17. yüzyıllarda durum böyledir. İşte gerçek gerileme başlamıştır!

Buna karşılık yükselme döneminde böyle ağır bir sömürüyü kanıtlamak mümkün değildir. Aynı şekilde rant biçimini de daha açık bir şekilde yerli yerine oturtmak gerekir. Soru, Türk feodalizminin sömürü biçiminin para-rant mı, yoksa ürün-rant mı şeklinde olduğudur. Şüphesiz biri veya diğeri değil, her ikisidir. Burada Mediävistik biliminin ileri teknik olan "tarihi, bir blok olarak alma" yöntemini uygulayarak araştırma yapılması gerektiği düşüncesindeyim. Romanya'da hâkim sömürü biçimi para-rant, Anadolu'da ürün-ranttı deyip geçmek mümkün değildir. Demek gerekir ki, şehre yakın olan yerlerde para-rant doğal olarak yaygındı. Yani değişim (mübadele) sorunu. Şehre uzak olan yerlerde ise ürün-rant söz konusuydu. Burada ilişkileri geniş olarak ortaya çıkarmak gerekir. Bulgar Türkologları ve Osmanlı tarihi araştırmacıları, ellerinde bulunan ve çoğu açıklanmamış kaynaklara dayanarak bu alanda bir başlangıç yapmışlardır. Bunu artık sistemli bir şekilde devam ettirmek gerekiyor. Bir varsayım olarak, Türk reayasının Avrupa köylüsünden daha fazla sömürülmediğini söylemek isterim. Bu, ayrıntılarını henüz kanıtlayamadığım bir varsayımdır. Ancak reayanın durumunun kötüleşmesine yol açan başka bir neden vardır. Sömürülen artı-ürün, bir üretime ve üretim faaliyetine aktarılamıyordu. Tam tersine savaş mekanizmasına ve sefahate kanalize ediliyordu. Artı-ürün tamamen yutulup yok edilmekteydi. Kanımca bu nokta, Türk feodalizmini Avrupa feodalizminden ayıran temel belirtilerden biridir. Burada hâkim sınıfların yatırım sorunu ve tüccar sermayesinin birikimi büyük bir rol oynamaktadır. Türkiye'de tüccar sermayesi de yutulmaktadır! Evet, tüccar sermayesi de askeriye ve merkezî iktidar tarafından yukarıda sözü edilen alanlar için yutulmaktadır.

İşte bu zor sorunuz için verebileceğim cevap! Aslında böyle bir soru üzerine günlerce konuşmak mümkün!

SORU: Dediklerinize göre İstanbul'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer başkentlerinde haddinden fazla saray ve cami yapılmış olması bundan! Oysa Avrupa şehirlerinde tek büyük bir katedral var. İstanbul'da ise her sultana ait bir saray veya koca bir cami...

Prof. Dr. Ernst Werner: Avrupa'daki katedralleri burjuvazi yaptırdı...

SORU: Feodal aristokratlar yaptırmadı mı?

Prof. Dr. Ernst Werner: Strazburg Münster, Köln Dom'u gibi katedralleri burjuvazi yaptırdı. Bunlar, burjuvazinin gücünün ifadesiydi. Aynı şekilde burjuvazi Avrupa şehirlerindeki o muhteşem belediye binalarını yaptırdı. Bunları yaptıranlar, patrisyenlerdi, hür yurttaşlardı. Bu binalar, onların iktisadi ve siyasi bakımdan ne kadar güçlü olduklarını göstermekteydi. Gotik tarzında yapılan bu binalar burjuvazinindir. Türkiye'de ise saray ve camileri Sultan yaptırıyordu.

İmparatorlukların doğuşu tarih-yazıcılığının çekici, fakat bir o kadar da gizemli ve zor konularından biri olagelmiştir. Bu zorluk, Batı'da önyargılarla dolu bir araştırma alanı olan "Osmanlı İmparatorluğu" söz konusu olunca daha da artmaktadır. Aşağılayıcı, şoven dürtüler tarih çalışmalarını nesnellikten uzaklaştırmakta, "barbar, kanlı, fanatik, cahil" gibi nitelemeler tarih-yazıcılığını daha baştan sakatlamaktadır. Tek yanlı, yüzeysel ve övgücü Türk tarih-yazıcılığı da aynı şekilde sakatlayıcı bir etkiye sahiptir.

Peki, Namık Kemal'in "Cihângirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten" diye özetlediği Osmanlı İmparatorluğu'nun oluşum süreci nasıl ele alınmalıdır? "Osmanlıları tarihin bütünlüğü içindeki yerine oturtmak" hedefiyle yola çıkan Werner'in *Büyük Bir Devletin Doğuşu* eseri, olumlu bir örnek oluşturuyor. Yazar, küçümseyiciliğe veya övgücülüğe kapıları kapatan nesnel bir anlayışla, tarihî maddeci yaklaşımla Osmanlı Devleti'nin ve Türk feodalizminin ortayı çıkışı ve gelişimini inceliyor.

Werner, siyasi tarihçiliğin çoğu kez içinde kaybolduğu anlamsız saray entrikalarını bir yana bırakarak, Osmanlı Devleti'nin kuruluş sorununa bir "sınıflaşma süreci" ve bu sürecin yarattığı "üretim biçimi" bağlamında yaklaşıyor.

Werner, kitabında sadece Osmanlılarda feodalleşme sürecini ortaya koymakla kalmıyor; bu sürecin yarattığı sömürüye karşı halk direncini ve köylü ayaklanmalarını da anlatıyor. Yazara göre, "Şeyh Bedrettin ve Börklüce Mustafa isyanı tüm Türkiye tarihinin en önemli olayı"dır.

"Werner'in (günümüzde unutulmuş görünen) bazı gerçekleri bizlere yeniden hatırlatan bu eseri geçmişimize ilgi duyan herkesin kitaplığında yer almayı hak ediyor." Taner Timur

Yordam Kitap

THG 0163319 BRG

36 TL. KDV DAHİL

ISBN 978-605-4836-58-1

9 786054 836581